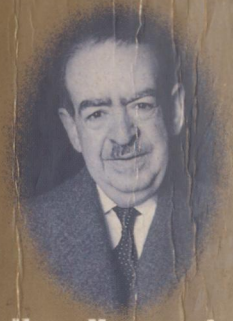
Ahmed Emin Yalman

GÖRDÜKLERİM VE GEÇİRDİKLERİM

2

1922 - 1971

Ahmed Emin

yalman

YAKIN TARİHTE

Gördüklerim ve Geçirdiklerim

Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç

2

1922-1971

Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Yayın No: 5
Telif Eserler No: 1

Yayın Yönetmeni
Alâattin Eser

Kitap Tasarımı
Cem Günübek

Yapım
Ajans C+E

Baskı
Özener Matbaacılık Ltd.Şti.

1. Baskı: Rey Yayınları - İstanbul, 1970
2. Baskı: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. - İstanbul 1997

ISBN
975-8065-04-1 (Takım)
975-8065-06-8 (2.Cilt)

"Tekrar yayın hakkı Tunç Yalman'a aittir."
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Merkez
Cumhuriyet Caddesi 171/4 Elmadağ/İstanbul
Telefon: 0.212. 225 30 63 - 225 30 65 - 225 30 68
Faks: 0.212. 240 61 19
Şube
Galatasaray, Sahne Sokak, Ali Han Kat:3, **No:302**
Telefon: 0.212. 243 61 90

AHMED EMİN YALMAN

Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim

2

1922-1971

Yayına Hazırlayan
Erol Şadi Erdinç

Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Yayın No: 5
Telif Eserler No: 1

Yayın Yönetmeni
Alâattin Eser

Kitap Tasarımı
Cem Günübek

Yapım
Ajans C+E

Baskı
Özener Matbaacılık Ltd.Şti.

1. Baskı: Rey Yayınları - İstanbul, 1970
2. Baskı: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. - İstanbul 1997

ISBN
975-8065-04-1 (Takım)
975-8065-06-8 (2.Cilt)

"Tekrar yayın hakkı Tunç Yalman'a aittir."
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

© Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
Merkez
Cumhuriyet Caddesi 171/4 Elmadağ/İstanbul
Telefon: 0.212. 225 30 63 - 225 30 65 - 225 30 68
Faks: 0.212. 240 61 19
Şube
Galatasaray, Sahne Sokak, Ali Han Kat:3, No:302
Telefon: 0.212. 243 61 90

AHMED EMİN YALMAN

Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim

2

1922-1971

Yayına Hazırlayan
Erol Şadi Erdinç

İçindekiler

3. KİTAP / *1922 - 1944*

Çifte düğün ve İzmir'de balayı *799*
Halkın coşkunluğu *804*
İstanbul'da bayram *813*
Hilafet'in ilgası hazırlığı *823*
"Vatan" çıkmaya başlıyor *834*
Chester projesi *852*
Lozan'dan sonra *872*
Rejim tartışmaları *882*
Gazi'ye açık mektup *890*
İstanbul'da İstiklal Mahkemesi *906*
Atatürk basınla tam barış arıyor *914*
Hilafet'in ilgası *923*
Ermeni zenginleri fırtınası *932*
Bitaraflık ve bir taraflık *953*
Rauf ve Dr. Adnan beylerin sabah ziyareti *963*
Çok partili rejimin arifesinde *975*
Doğu isyanı *989*
"Vatan" tek müstakil gazete *999*
Tatlı sert bir âlem *1010*

Gillespie karşıma çıkıyor *1032*
Havacılar Heyeti'ne katılıyorum *1038*
Serbest Fırka *1050*
Ankara'da Atatürk'le buluşuyorum *1053*
Beş fırtına *1071*
Kıyamet kopuyor *1080*
Bir devrin muhasebesi *1092*
Amerika'da iki yıl *1097*
"Vatan" nasıl doğdu *1108*
Sedat Simavi'yle ortaklık *1114*
Seyirci olduğumuz büyük dram *1126*
Nazi saldırısı tehlikesi karşısında *1135*
Berraklığa doğru *1143*
Papen'e suikast *1150*
Japonlar'ın tehciri işine sataşıyoruz *1154*
Saraçoğlu Başvekil *1160*
Amerika'da gördüklerim *1182*
Amerika'nın bizimle münasebetleri *1190*
Hitler'e açık mektup *1197*
Charlot yüzünden tatil yıldırımı *1224*
Baltalanan Köy Enstitüleri *1235*
Harbin çözüm safhası *1246*
Varlık Vergisi gafleti *1250*
Ek *1271*

4. KİTAP / *1945 - 1971*

San Francisco yolunda *1281*
Yolunu şaşıran bir dünya *1290*
Demokrasi kervanına katılıyorum *1302*
İlk Demokrasi fırtınası *1307*
Demokrat Parti'nin doğuşu *1324*
BM'nin ikinci toplantısı *1333*
Partiler arası çarpışmalar *1349*
1946 hileli seçimleri *1358*
1946 seçimlerinden sonraları *1366*
DP'nin ilk kongresi *1390*
Otuzbeşler doğuyor *1406*
Demokrat Parti'ye suikast teşebbüsü *1416*
Kurucuların tutunma çarpışmaları *1427*
Günaltay ve Otuzbeşler devri *1452*
1949'daki gelişmeler *1463*
Partiler boğaz boğaza *1475*
1950 seçimlerinin arifesinde *1502*
14 Mayıs 1950 seçimleri *1523*
Menderes'le barışıyoruz *1558*
Güzellik müsabakası ve sonrası *1582*
Malatya suikastinin arifesinde *1589*
Suikaste uğruyorum *1595*
Milliyetçiler Derneği kapatılıyor *1622*

Malta'ya çağırılıyorum *1637*
Kıbrıs davası alevleniyor *1646*
Vietnam'a çağırılıyorum *1653*
1957'de büyük çarpışma *1658*
Menderes'in barış teklifi *1661*
Toptaşı'nda *1668*
Uçak kazası ve sonuçları *1672*
Ordu vatan hizmetinde *1680*

3. KİTAP

1922 -1944

Yakın Tarihte Üçüncü Devrem

Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim'in hikâyesini anlatan birinci kitabımda Abdülhamid'in istibdat devrinin bir levhasını çizdim, o devirde nasıl yetiştiğimi ve gazeteci olduğumu anlattım, sonra Meşrutiyet'in ilanının yarattığı safa ve cefaların, Batı dünyasının hürriyete kavuşmamıza bizimle beraber sevinecek yerde, binbir entrika içinde bizi niçin ve nasıl öldürmeye çalıştığının, Amerika'da tahsil için gazeteciliğe ara verdiğimin, dönüşte Alman cephelerindeki harp muhabirliğimin, harp yolsuzluklariyle savaşlarımın, bozgunun ve ecnebi işgalinin üzerinde durdum.

İkinci kitap, son Padişah Altıncı Mehmed'in beni bir numaralı düşman saydığını, Kütahya'ya sürdüğünü, sonra İngilizler'in Malta'ya nefyettiklerini, orada çektiklerimizi, kurtuluşumuzu, Millî Savaş cephesinde geçirdiğim sevinç dolu günlerde gördüklerimi, Gazi'nin hayatının hikâyesini nasıl dinlediğimi, tifo yüzünden ölümün kenarına gelmişken, nasıl kurtulduğumu ve 48 yıldır devam eden mutlu evlilik hayatıma nasıl girdiğimi anlatıyor.

Elinizde bulunan üçüncü kitapta şunları bulacaksınız: İzmir'de balayı, tek parti ve diktatörlük istidatlarına karşı 1923'de kurduğum *Vatan* gazetesiyle şiddetli savaşım, İstiklal Mahkemesi'nde idam sehpalarının gölgesinde geçirdiğim tatlı sert günler ve kurtuluşum, fakat gazetenin kapalı kalışı, oğlum Tunç'un doğuşu, iş hayatında on yılım, Gazi ile heyecan dolu barışmam, *Tan* gazetesini ele almam, geçirdiğim beş fırtına, harp yıllarında harbi kısa kesmek ve barışı kurtarmak için uğraşmalarım, İngiltere, Amerika ve Kanada'da geçirdiğim üç buçuk ay, dönüşte tek parti ile savaşım, Varlık Vergisi'ne karşı hücum, altı aylık gazete tatili, Nürnberg Alman harp suçluları mahkemesinde gördüklerim.

Ahmed Emin Yalman

Çifte düğün ve İzmir'de balayı

İzmir ve Bursa'nın alınmasiyle neticelenen Büyük Zafer benim için en mükemmel manevi ilaç yerine geçmiş, ölüm yatağından kalktıktan sonra kendi kendimi toplamamı hızlandırmıştı.

14 Eylül Perşembe günü Rezzan'la evlendik. Aramızdaki karar, balayımızı İzmir'de vazife başında geçirmekti. Lloyd vapurundaki yerimiz önceden alınmıştı. Bize bir otelde yer ayırtmasını, İzmir'e vali olarak giden Malta arkadaşım Mustafa Abdülhalik Bey'den telgrafla rica etmiştim.

15 Eylül tarihli *Vakit*'de şu satırlar vardır: "Dr. Arif Bey'in kızı Rezzan Hanım'la gazetemiz başyazarı Ahmed Emin Bey'in düğünü dün yapılmıştır. Yeni evliler, düğünlerinin tatlı bir tesadüfle milletin düğün günlerine rastgelmesinden ileri gelen sevinç ve şükran hislerinin etkisi altında İzmir'i ziyaret ihtiyacını duymuşlardır. Bugünkü vapurla yola çıkacaklardır."

Cennet ve cehennem İzmir'e giderken saadet içinde yüzüyordum. Büyük savaşımız zafere ermiş, memleket yeniden doğmuştu, bana da ölüm döşeğinden kalkıp bunu dünya gözüyle görmek nasip olmuştu. Çok sevdiğim, kendime yakın bulduğum bir hayat arkadaşıyla tam bu güzel anlarda bir aile kuruyorduk. Düşman istilasından kurtulan İzmir'i görmeyc, bayram etmeye beraberce gidiyorduk.

İzmir'e vardığımız zaman şehri alevler, dumanlar içinde bulduk. Kaçan düşman, son fenalık olmak üzere bu kundakçılığı yapmıştı. Buna karşılık, rıhtımları dolduran yüz binlerce vatan hâininin en acı bir cehennem hayatı geçirdiklerini gözle görmek mümkündü. Bunlar, kendilerine asırlardır güven ve huzur içinde yaşamak imkânı veren öz vatanlarına isyan etmişler, düşman istilacı sürüleriyle işbirliği yapmışlardı. Şimdi toptan memleketi en kısa zamanda terketmek emrini almışlar, İzmir rıhtımlarına sürüler halinde akın etmişlerdi. Kendilerini almaya gelecek vapurları bekleyerek sürünüyorlardı.

Sevimli hoş bir misafirlik İzmir'in Sağlık müdürü, şair ve müzik meraklısı Dr. Şükrü Şenozan vapurumuz İzmir'e varır varmaz, bizi karşıladı. Vali Abdülhalik Bey'in selâmlarını getirdi. Sonra ilave etti:

"İzmir'de bugün otel filan yok. Sizi barındırmak vazifesini Vali Bey bana verdi. Bulduğum çare, sizi kendi evimde misafir etmektir. Bundan eşimle beraber zevk duyacağız."

Bu nazik daveti memnunlukla kabul ettik. Beraberce bir arabaya bindik, rıhtımdaki mülteci kalabalığını yararak, Dr. Şükrü Bey'in Göztepe'deki evine doğru yol almaya başladık. Yolda caddenin Museviler'in oturduğu kısmından geçerken, kötü muameleleri ve yanlışlıkları önlemek maksadıyla, binaların üzerine büyük harflerle şu sözlerin yazıldığı göze çarpıyordu: "Musevi'dir, Musevi'dir, Musevi..."

Dr. Şükrü Bey'in bir bahçe ortasındaki köşkü gözümüze bir cenner gibi göründü. Eşi, çok nazik, kibar, hoş bir hanımefendiydi. Bu yabancı ev bize derhal kendi evimiz, sahipleri yakın ve eski dostumuz gibi geldi. İki gün orada kaldık.

Ben bir motörlü vasıta buldum. Bornova'daki Umumi Karargâh'a gittim. Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'yı, Hareket Şubesi Müdürü Albay Tevfik Bey'i ve Vali Abdülhalik Bey'i ziyaret ettim. Gidip gelirken rıhtımdan, yüzbinlerce mülteci arasından tekrar geçtim. İzmir'e gelen "Chicago Tribune" muhabiri John Clayton, "Daily Mail" yazarı Ward Price gibi iki eski dostla buluştum.

Bizim civarımızdaki Uşakizade Muammer Bey'in evini karargâh yapmış olan Mustafa Kemal Paşa'nın ziyaretine koştum. Büyük Zafer'den dolayı kalpten gelen tebriklerimi ve hayranlığımı bildirdim ve büyük saldırıyı tek gazeteci olarak takip etmek için bana verdiği yaman fırsatı kaçırdığımdan dolayı ne kadar acı duyduğumu anlattım.

O sırada karargâh, mevki, vazife ve salahiyet sahibi herkese açıktı. Mustafa Kemal Paşa öğleden evvel belli saatlerde herkesi bir arada kabul ediyor, zaferden sonraki emellerden, vazifelerden, ihtimallerden açıkça bahsediyordu. Muammer Bey'in kızı Lâtife Hanım bir düzüye odaya girip çıkıyor, tercümanlık ve hususi kâtibelik vazifelerine yetişiyor, misafirle dolu olan evin her işini tam bir düzenle yürütüyordu.

Karargâh meselesi hakkında dillerde şöyle bir rivayet dolaşmıştı: Başkumandanlık Karargâhı olarak en münasip yer diye Gazi'ye Muammer Bey'in evini tavsiye etmişlerdi, fakat kendisi evde çok canlı ve hareketli bir genç kız bulunduğunu görünce, karargâhı orada kurmaktan çekinmiş, ikinci derecede münasip bir binanın üzerinde durmuştu. Tesadüf ve talihin garipliğine bakın ki o gece bu ikinci binada yangın çıkmış, başka bina aramadan vazgeçilmiş karargâh Muammer Bey'in evinde yerleşmişti. Burada Lâtife

Hanım gibi, canlı, hareketli, üç dil bilir bir genç hanımla bir arada günler geçiren Gazi, kendisinin meziyetlerini yakından görmüş ve bu hanımın kendisine iyi bir hayat arkadaşı olacağına karar vermişti. Nitekim kısa zamanda nikâhları oldu ve evlilik bir kaç yıl devam etti.

Ev kuruyoruz Malta arkadaşım Süvari Generali Mürsel Paşa, öncü bir kuvvetin başında ilk olarak İzmir'e girmiş ve oranın Merkez Kumandanı olmuştu. Kendisine giderek, İzmir'de haftalarca vazife göreceğimi ve bir eve yerleşmek istediğimi söyledim. Bana Kokaryalı'da (şimdiki adıyla Güzelyalı) bir yalı tahsis ettirdi. Burası kaçan Rumlardan boş kalmıştı. Eve yerleşince ev sahiplerinin çok basiretli ve ihtiyatlı adamlar olduğunu sevinçle farkettik. Evin alt katı baştan başa kilerdi. Burada bol miktarda pirinç, un, şeker, fasulya, bulgur, her türlü turşu, her türlü reçel, bir hayli bira, şarap, sucuk, kavurma, pastırma, yumurta, tenekelerle beyaz peynir, kuru yemiş gibi her şey vardı. İzmir'de bütün dükkânlar kapalı olduğu için böyle çeşitli erzağa sahip olmak bir nimetti. Civarda oturan iyi bir kadını küçük kıziyle beraber hizmetimize aldık. Kadın iyi bir ahçı ve çok tertipli bir insandı. Küçük akıllı kız, civar sebze bahçelerinden sebze ve taze meyve tedarik etmekte çok marifetliydi. Bu suretle evimizi esaslı bir şekilde kurduk. Soframız hiç boş kalmıyordu. Başbakan Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Fethi Bey, Abdülhalik Bey, Şükrü Kaya Bey gibi bir çok dostlar yemeklerini sık sık bizde yiyorlardı. Bazen habersizce çıkagelen on, on beş kişiye kısa zamanda iyi bir yemek çıkarmak mümkün oluyordu. Hayat arkadaşım Rezzan, mükemmel bir ev hanımlığı imtihanı geçiriyordu.

Deniz kenarında geniş bir bahçemiz ve mükemmel bir deniz hamamımız da vardı. Fakat o sıralarda denizleri dolduran sayısız cesetlerden dolayı denize girmek hatıra gelmediği gibi, insan etiyle beslenen balıkları yemeyi de kim-

se istemiyordu. Denizde elle tutulacak kadar çok balık biriktiğini görüyorduk, fakat bunları tutmaktan tiksiniyorduk.

Bir gece evin Rum sahipleri bize geldiler, onları nezaketle karşıladık. Dolaplarını açmalarına ve çamaşır ve elbise almalarına imkân bıraktık. Kendilerine bir şey ihsan edilmiş gibi sevindiler ve biriktirdikleri erzakı kullandığımızı görünce "Size helâl olsun" dediler.

Halkın coşkunluğu

İnsan İzmir'de hainlerin ceza gördüğüne her adımda şahit olurken, üç küsur yıl boyunduruk altında kalmış olan Ege halkının sevincini, saadetini, coşkunluğunu gördükçe göğsü kabarıyordu. İzmir'den gazeteye gönderdiğim ilk yazı, postaların henüz işlememesi yüzünden ancak 3 Ekim tarihinde çıktı. "Allahın Bu Günü De Varmış" başlığını taşıyan bu yazıda şöyle deniliyordu:

"Kurtulmuş topraklarımızda yaşayan vatandaşlar, kalplerinden taşan saadet hislerini ifade için kuvvetli, coşkun kelimeler arıyorlar. Hem Yunan zulmünden kurtulmanın hem Anavatan'a kavuşmanın, hem de vatanı zafer içinde ve yükselme halinde bulmanın saadetini ifadeye yetecek kelime bulamıyorlar, sevinç gözyaşları arasında sadece şöyle diyorlar: 'Allahın bu günü de varmış.' Milli ordumuzun kıtaları her tarafta bu sözlerle karşılanmıştır. Dünyaya yeniden gelmişe dönen halk birbiriyle karşılaştıkça geniş nefes alarak, 'Merhaba' makamında: 'Allahın bu günü de var-

mış,' diyordu. Kendi kendilerine dünün acılarını hatırdan geçiren adamlar minnet ve şükran duygularını sadece: 'Allahın bu günü de varmış' sözleriyle ifade ediyorlar.

İşgal günlerinde yıllarca devam eden emeklerin biriktirdiği sonuçlar, birer birer yokoluyor, yağmaya uğruyordu. Gaddar eller sevdiklerini kendilerinden ayırıyor, aileleri dağıtıyor, kurulmuş yuvaları yıkıyordu. Her saniye yeni bir tecavüz, yeni bir vahşet ihtimali karşısında titremek lazım geliyordu. Pek çokları çektiklerinin mükâfatını görmeden, 'Allahın bu günü de olduğunu' görüp anlamadan bu dünyadan göçüp gitmişlerdi...

Nihayet günün birinde iyi bir haberin acılı müjdecileri geldi: Yunan askeri perişan bir halde kaçıyor, fakat kaçarken kasabaları ve köyleri yakıyorlardı. Kurtuluş gününün geldiği belliydi, ne yazık ki bu büyük günün arifesinde de büyük acılar duyuldu. Kurulmuş yuvalardan, meyvesi birikmiş emeklerden ne kalmışsa, büyük bir kısmını vahşi ve yıkıcı bir sel sürükledi. Bunun acısını uzun zaman duymadan, hasret çekmiş vatandaş gözleri, zaferle dalgalanan allı beyazlı bayraklarda karşılaştı. Çoktan beri beklenen güne, 'Allahın bu gününe kavuşulmuştu.' "

Mudanya'da tarihi bir gece Türk-Fransız ayrı barışının meydana gelmesine vasıta olan Fransız devlet adamı Franklin Bouillon İzmir'e gelmişti. Bir barış müjdecisi diye karşılandı, Gazi ile uzun konuşmalar yaptı. Tertip ettiği bir basın konferansında Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasını içine alacak bir adil barıştan bahsetti.

Bir aralık Çanakkale'de İngiliz kıtalarıyle sert ve ciddi bir çatışma ihtimali belirdi. İki taraflı gayretlerle önlendi ve barışın ilk adımı olarak Mudanya'da mütareke müzakereleri yapılması ve bu konferansta Türkiye'yi İsmet, Fevzi, Refet paşalarla Kızılay Başkanı Hamid Bey'in temsil etmeleri kararlaştı. Üç general İzmir'den bu maksatla

ayrıldığı sırada biz de İzmir'deki evimizi bırakarak İstanbul'a döndük.

İzmir'de bulunduğum haftalar içinde her sabah Gazi'nin karargâhına gitmiş, konuşmalara katılmış, Büyük Ata'nın etrafında esen şanlı, ümitli havayı hazla teneffüs etmiştim. Hareketten önce veda ziyaretine giderek, "İstanbul halkına kendilerinden ne gibi bir haber götürebileceğimi" sordum. Şunları söylediler:

"İstanbul'a benden çok çok selam... Yakında birbirimizi kucaklarız. Barış milli emellere uygun olarak elde edilecektir. Bu da çok yakındır. Her adımda orduyu kullanmaya lüzum yoktur. Artık bütün cihan bizimle beraberdir. İnsanlık gerçekleri kavramıştır. İngiliz milletinin sağ duyusu bizim tarafımızdadır. Hatta şimdiye kadar yanlış yola gitmiş olan bazı Batı devlet adamlarının bile gözleri açılmış, bizimle beraber olmuşlardır."

İstanbul'a varınca, bütün gözlerin Mudanya'ya çevrildiğini gördüm. O sırada Türkiye'de olup biteni en iyi takip eden "Chicago Tribune" gazetesinin sevimli ve hareketli muhabiri John Clayton, her sabah Mudanya'ya gitmek, durumu gözden geçirmek ve akşam İstanbul'a dönüp gazetesine telgraf çekmek üzere bir düzen kurmuş ve süratli bir vasıta kiralamıştı. Sıkı dostluğumuz dolayısiyle biz bu yaman imkândan devamlı surette faydalanıyorduk, böylece diğer gazetelere nisbetle imtiyazlı bir mevkiye kavuşmuştuk. Clayton ile en ziyade arkadaşımız Ahmed Şükrü [Esmer] yol arkadaşlığı ediyordu. Bazen ben ve Enis Tahsin [Til] nöbet değiştiriyorduk.

5 Ekim 1922 tarihli "Vakit" de çıkan bir başyazıda Mudanya'da mühim esaslardan bir kısmında bir kaç saatte anlaşmaya varılmasından iyimser bir dille bahsediliyor ve biricik zorluğun Yunanlılar'ın kafa tutmasından ileri gelebileceği söyleniyordu.

Trakya'ya Yunanlılar'ın kuvvet yığdıklarına ve Anadolu

bozgununun acısını çıkarmak için çare aradıklarına dair haberler vardı. Devletler bize verdikleri notada Yunanlılar'ın Trakya'dan çekileceği ve burasının bize verileceği vadedilmişti. Halbuki sonradan Yunanlılar'ın çekilmesi, fakat Trakya'nın bize verilmemesi gibi bir nokta üzerinde durmak istenmişti. Sırf bu yüzden Mudanya Konferansı teşebbüsünün neticesiz kalması ihtimali bir aralık baş gösterdi. Bir taraftan da Yunanlılar'ın tahliyeden önce Edirne'yi yakmak yıkmak için 13'üncü tümenlerini oraya yolladıklarına ve Sultan Selim ve diğer camilerimizin anahtarlarını Evkaf'tan aldıklarına dair gazetelerde haberler çıkıyordu.

Mudanya'da mütareke müzakereleri devam ederken, Müttefik Devletler'e bir nota verilmiş ve barış müzakerelerinin, İzmir'de yapılması teklifinde bulunulmuştu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın zaferden sonra ilk defa olarak Büyük Millet Meclisi huzurunda söylediği nutkun sonunda şu sözler vardı: "Esir başkumandanları Trikopis'in bir istihkâm teğmenimize teslim olmasına karşılık, tümen kumandanımız Reşat Bey alınması emredilen bir tepeyi yarım saatte alamadığı için kendi eliyle canına kıymıştır. Kahraman ordularımızın başında Meclisinizin emirlerini bir asker sadakatiyle yerine getirdiğimden dolayı bir insan kalbinin duyabileceği azami sevinci duyuyorum. Düşmanlarımızı memleketimizin 'harim-i ismetinde boğacağız,' demiştim. sözümde hata etmediğimi hadiseler belli etmiştir. Barış güneşi yakında yurdumuzda doğacaktır. Türk milleti harpte yaptığı fedakârlıklarla ebedi şerefe ulaşmıştır"

Heyecanlı bekleyiş 10 Ekim günü Mudanya'da nöbet tutmak sırası bana düşmüştü. Konferansın son perdesini kaçırmak korkusu ile kabına sığmayan, kaptana bir düzüye: "Daha, daha hızlı..." diye bağıran, geminin bıraktığı çizginin zikzaklı olmasını kusur sayarak, dümenciye çıkışan Clayton ile beraber gurub zamanı Mudanya'ya vardık.

Derhal anladık ki, mühim konferans son safhasına varmış, her noktada anlaşma olmuş, yalnız bazı pürüzler kalmış... Sabaha varmadan mütarekenin imzalanması bekleniyordu. Tarihin çok esaslı bir olayının şahitleri olabileceğimiz anlaşılmıştı. İçimiz rahattı, çok seviniyorduk, derhal toplantı salonunun karşısına dikildik. Kapılar arasıra açılıyor, kapanıyor, subaylar, kâtipler, memurlar girip çıkıyordu. Hepsinin yüzü gülüyordu. Salonun önündeki geniş sofa ve denize bakan taraça dört devlete mensup subaylar ve gazetecilerle doluydu. Bunlar, bir haftalık arkadaşlığın yarattığı teklifsizlikle birbirleriyle konuşuyorlardı. Hepsinin yüzünde sevinç ve neşe belirtileri vardı. Tereddütlü günler geçtikten, daha bir gün evvel harp ihtimalleri kuvvetli göründükten sonra birdenbire sulh güneşinin parlaması heyecandan gerilen sinirleri gevşetmiş, kalpleri ısıtmıştı.

Etraf çok güzeldi. Bulutsuz, mavi gökyüzünün bir tarafında kızıl renkli ay doğmuştu. Dağlardan, tepelerden ibaret bir çerçevenin ortasında açıklara doğru uzanan denizde elektrikle donanmış Müttefik harp gemilerinin, bunların karşısında bütün ışıkları sönmüş, matemli ve kasvetli Yunan gemilerinin, heyecanlı, unutulmaz bir manzarası vardı. Fakat hiçbir göz, bu çok manalı manzara üzerinde uzun uzadıya durmuyordu. Toplantı salonunun boyasız tahta kapısı o saniyede daha çekiciydi. Kapıdan her çıkan, gazetecilerin çemberine düşüyor, yakasını kurtarmak için bir iki haber kırıntısı vermek zorunda kalıyordu.

Mütareke tamam Birdenbire kapılar açıldı. Meraklı seyircilerin arasına güler yüzlü delegeler karıştı. İngiliz başdelegesi General Harington, "Pek mesudum, pek memnunum" sözlerini tekrar ederek ortada dolaşıyor, İngiliz gazetecileriyle görüşürken son çetin günlere ait endişelerini anlatıyordu. İsmet Paşa herkesle konuşuyor, her taraftan ileri sürülen düşünceleri âdeti üzere büyük bir dikkatle dinliyordu. Mudanya'da barışın temelini kuran generallerin dördünde de bir övünme hissi vardı. Harbi kendileri yapmışlardı. Sonra diplomatlar ortaya atılmışlar, sulhu bozmak için yıllarca zaman sarfetmişlerdi. Daha sonra yine askerler işi ele almışlar, harbin ne demek olduğunu herkesten iyi bilen askerler, sulh yolunu birkaç gün içinde bulmayı başarmışlardı.

Delegeler takım takım gemilerine gittiler. Saat on olmuştu. Fakat o dakikaya kadar yemek gibi maddi işler kimsenin hatırına gelmemişti. Tarihi dakikalar geçirmek heyecanı ve haber merakı, acıkma hissini tamamiyle uyuşturmuştu. Heyecanlı durum fasılaya uğrayınca, âdet yerini bulsun diye yemeğe gidildi.

Yemekten mühim iş Fakat bize bu sırada yemekten daha mühim iş çıktı. Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım Paşa, Fransızca hazırlanan Mütareke Mukavelesi'nin tercümesine ait işlerle uğraşmak isteyip istemediğimizi orada bulunan eski Atina sefiri Galip Kemali Bey'den, Velid Bey'den ve benden sordu. Mukaveleyi bir an evvel görmemizi sağlayacak olan bu fırsattan faydalanmaya can attık. Artık tamamiyle boş kalmış olan konferans salonundan içeri girdik. Birer iskemle yakalayarak salonun deniz tarafındaki bir masanın başına geçtik, tercümeye koyulduk. İşin ortasında ilk önce Asım Paşa, sonra yemeğini bitiren Fevzi ve Refet paşalarla beraber İsmet Paşa dönüp geldiler.

Bu arada vakit gece yarısına yaklaşmıştı. Mukavelenin tam gece yarısı imzalanması hakkında sözleşilmişti. Delegeler her an dönebilirlerdi. Acele yukarı kata çıktık. İmza dakikasındaki manzarayı kaçırmamak için telaşlı birkaç lokma yemek yedik.

Aşağıya indiğimiz zaman Fransız delegesi Franklin Bouillon'un hoş hikâyeleriyle ortalığı neşeye boğduğunu ve herkesin kahkahalarla güldüğünü gördük. Fakat az sonra

Fransız delegesi unutuldu. Moskova'da Lenin ve Troçki'nin heykelini yaptıktan ve Moskova seyahati hakkında "Times" gazetesinde çıkan yazılarıyla ve Londra'da verdiği konferanslarla yeni bir şöhret kazandıktan sonra Gazi'nin resmini yapmak üzere Türkiye'ye gelen İngiliz heykeltraş kadın Mrs. Sheridan uzun boyuyla, tatlı mavi gözleriyle, sarı saçlarıyla, sihirli güzelliği ile bu erkek kalabalığının ortasında göründü, herkesin dikkatini kendi üzerine çekti.

Bir müddet sonra delegeler geldiler. Öyle anlaşıldı ki Yunanlılar, Mudanya Mütarekesi'ni imzaya razı olmuyorlar, delegeleri Trakya hakkındaki protestolarından hiçbirine aldırılmadığı için böyle bir imzaya kendilerinde yetki görmediklerini ileri sürüyorlardı.

İmza sahnesi General Harington bir an için karanlık görünen durumu şu sözlerle aydınlattı:

" Bu mukaveleyi Mudanya sularındaki bir vapurda bulunan Yunan delegeleri tanımıyorlar. Bizim işimiz, anlaşmayı üç gün içinde Yunanistan'a tanıtmak olacaktır."

İsmet Paşa tekrar şunu sordu:

" Yunanistan hükümetinin cevabı menfi olsa bile mütareke anlaşması yürürlüğe girecek mi?"

Harington cevap verdi:

" Müttefik Devletler bunu Paris'de en açık bir surette belirtmişlerdir."

İsmet Paşa:

"Öyle ise imza edelim."

İmza için ancak Mütareke Anlaşması'nın yeter sayıda kopye edilmesi lazım geliyordu. Yazı makinaları yukarı salondaki yemek masasının üzerine dizilmişti. Bunların derhal meydana getirdiği telaşlı ve heyecanlı konser, binanın önündeki askeri bandonun çaldığı operet havalarına karışıyordu.

Delegeler için kaçacak yer kalmamıştı. Gazetecilerin suallerine cevap veriyorlar veya kaçamak arıyorlardı. Resim çeken fotografçılardan da kaçmıyorlardı. Bu arada ben de delegelerin her biriyle ayrı ayrı konuşmalar yaptım.

Nihayet yazıların bittiği haberi geldi. Delegeler içeri girdiler ve son defa olarak salona kapandılar. Biraz sonra kapılar açıldı. İmza sırasında gazetecilerin içeri girebilecekleri söylendi. Masanın etrafı bir dakikada doldu. Küçük konferans masasının önünde yer bulamayanlar, diğer taraftaki büyük masaya tırmandılar. Tarihin mühim saatlerinden birini yaşadığımızın hepimiz farkındaydık. Derin bir heyecan dalgası ortalığı sarmıştı.

Son işler bitince General Harington resmi bir tavır takınarak: "Haydi imza edelim" dedi. Delegeler, kaligrafi vazifesi yapan öğrencilerin dikkatiyle sahifeleri çeviriyorlar, her sahifenin altına adlarının ilk harflerini koyuyorlar, en sonuna da imzalarını basıyorlardı.

Yeni bir gün doğuyor Bu sırada gün epeyce ağarmıştı. İmza ile meşgul olan delegeleri seyredenler, bunun aynı anda farkına vardılar. Bütün başlar dışarı doğru çevrildi. Yeni bir gün 1922 Ekim'inin on birinci günü doğuyordu. Bunun, bütün cihanın tarihi için mühim bir gün olduğunu herkes derinden derine duyuyordu. Heyecanın en yüksek bir dakikasında boğuk bir düdük sesi işitildi. Herkes başını çevirdi: "A, Yunan delegelerinin vapuru..." dediler. Bir baykuş sesi duyar gibi olduk. Büyük Yunanistan hülyaları tam bu dakikada toprağa gömülüyordu. Yunan baykuşu tam vaktinde dönmüştü.

Gazeteciler, hatıra merakiyle imza için kullanılan kalemlere saldırdılar. Benim payıma İtalyan delegesi Monbelli'nin kalemi düştü.

General Harington'un İsmet Paşa'ya veda ederken söylediği şu sözler ağızdan ağıza dolaştı: "İngilizler'in deniz-

de çok gemileri ve topları vardır. Sizin de karada çok askeriniz var. Derhal barış yapalım ve dost olalım.."

İstanbul'a dönüş için de talihim iyi gitti. Konferans binasında ahbap olduğum bir Fransız destroyer süvarisi beni İstanbul'a götürmeyi kabul etti. Destroyerde uyku filan hatırıma bile gelmedi. Derhal masa başına geçtim, şahidi olduğum manzaralar hakkında taze taze dörtbuçuk sütunluk bir röportaj, ayrıca konferansın neticelerine dair başyazı hazırladım, dört ecnebi delege ile olan mülakatlarımın notlarını beyaza çektim. Tarihi celse etrafında duyduğum heyecan bana tükenmez ilhamı ve kuvvet vermişti. Tam destroyer limana girerken yazılarım bitti. Bunları matbaaya teslim ettikten sonra hakettiğim uykuya kavuşabildim.

İstanbul'da bayram

Yunanlılar üç gün beklemeye lüzum kalmadan mütarekeyi kabul ve imza ettiler. Şimdi sıra Trakya'dan Yunanlılar'ın çekilmelerine ve Türk idaresinin kurulmasına gelmişti. En karanlık bir dakikada millet adına hazırlanan Milli Misak'ın Rumeli'nin Batı hudutlarına ait kısmı böylece gerçekleşmiş bulunuyordu.

19 Ekim Perşembe günü İstanbul, varlığının en coşkun, en sevinçli günlerinden birini yaşadı. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde dış tahriklerle ve gericilerin ihanetiyle çıkarılan isyanları, her tarafa yıldırım hızıyle yetişerek bastıran Refet Paşa, Trakya'yı müttefiklerden teslim almaya ve Ankara'nın temsilcisi Dr. Adnan Bey'le beraber bir müddet İstanbul'da ve Trakya'da vazife görmeye memur edilmişti. Trakya'ya geçecek olan jandarma kıtaları da beraberinde idi.

Ecnebi işgalinin çeşitli acıları yüzünden dört yıl içi yanan İstanbul halkı, zaferden dolayı duyduğu saadeti açığa

vurmak için, aralarında söz birliği etmiş gibi geniş ölçüde faydalandı. Bütün halk ayaklanmıştı. Kabataş'tan Fatih Türbesi'ne kadar olan caddelere, meydanlara yüz binlerce vatandaş ellerinde bayraklar olduğu halde dökülmüştü. Herkeste İstanbul'un ikinci defa olarak fethedildiği ve bir İstanbul zaferinin kutlandığı duygusu vardı.

Refet Paşa, güler yüzüyle, metin ve sevimli tavrıyla karaya çıkınca, halk kendisini derhal sevdi ve bağrına bastı. Eşi görülmemiş, yaman bir şenlik başladı. Yüz binlerce insan birden coşmuş, kendinden geçmişti. Programa ait bütün sıralar, tertipler unutulmuş, Refet Paşa'ya sokulma gayreti ortalığa hakim olmuştu. Adım başına kurbanlar kesiliyor, nutuklar söyleniyor, sevinç nümayişlerinin, haykırışlarının sonu gelmiyordu.

Lloyd George düşüyor Çok dikkate layıktır ki Venizelos'lara, Zaharoflara körü körüne kapılmak ve bazı Yunanlı güzellerin tesiri altında kalmak yüzünden Anadolu'nun istilasına ait en büyük mesuliyet payını taşıyan Lloyd George Anadolu Zaferi, Mudanya Mütarekesi ve İstanbul'un tarafımızdan fethi üzerine yerinde duramayarak, 20 Ekim tarihinde, yani Refet Paşa'nın İstanbul'a ayak basmasının ertesi günü istifasını vermek zorunda kalmış ve mensup olduğu Liberal Parti, defalarla uzun yıllar İngiltere'nin kaderine hakim olduktan sonra, bir daha dirilmemek üzere çökmüş, hata ve günahlarının bedelini ödemiştir.

İngiliz emperyalizmi, Türkiye'nin hürriyete ve terakkiye kavuşmasını, müstemlekelerinde zincire vurduğu milyonlarca insana yeni ümitler ve kurtuluş hasretleri verecek bir örnek olur diye yadırgamış, bizi ezmek için Çarlık idaresiyle elele vermiş, 31 Mart irtica hareketini, Trablusgarp Harbi'ni, Balkan Harbi'ni çıkarmakta ve Mahmud Şevket Paşa'ya suikast tertip etmekte baş rolü oynamıştı. Birinci Cihan Harbi'nde Türk milletinin mukavemet kudretine

Çanakkale'de, Irak'da, Filistin'de şahit olduktan sonra da yok edilmemiz kararını vermekte en önde yürümüş, İstanbul'daki işgal idaresini, bize hakaretler, zorluklar yağdıracak şekilde yürütmüş, Türk diye ancak kendi uşağı olan rezilleri, gerileri tutmuştu. Fakat çok şükür bütün bu uğraşmalar para etmedikten başka İngiltere'nin aleyhine çıkmış ve İngiliz emperyalizmi tam korktuğuna uğramıştı. Türk zaferi ve Türk inkılabı bütün mahkûm milletlerin gözlerini kamaştırmış ve bizim Kurtuluş Savaşı'mız bütün cihanın kurtuluş hasretine örnek hizmetini görmüştür.

Tevfik Paşa bana mülakat yazdırıyor Mütareke'den sonra derhal açılması lazım gelen barış kapısı hakkında ilk haberler, Müttefik Devletler'in 27 Ekim tarihli notasıyla geliyor. 13 Kasım'da Lozan'da müzakerelere başlanacağı Ankara'ya da İstanbul'a da bildiriliyor. 1 Kasım'da İstanbul Hükümeti adına Sadrâzam Tevfik Paşa, milli birliği kuvvetlendirmek için İstanbul'a bir temsilci gönderilmesini Ankara'dan istiyor. Ankara Hükümeti bu isteği iyi karşılamıyor ve cevapsız bırakıyor.

Şunu ilave edeyim ki bu, Tevfik Paşa'nın işin içinden tatlılıkla sıyrılmak yolundaki ilk hareketi değildi. Ankara'dan bir dönüşümde, Tevfik Paşa o sırada İstanbul'un Maliye nâzırı bulunan dostum Faik Nüzhet Bey vasıtasıyla bana şu haberi göndermişti:

"Memleketin, tam bir birlik manzarası göstermesi lazımdır. Ahmed Emin Bey Anadolu'da hüküm süren ruhu bildiğine göre, milli beraberliğe dair orada hoşa gidecek tarzda benimle bir mülakat yazsın ve gazetesine geçirsin."

Bu arzuyu yerine getirmeyi tabii ve faydalı gördüm. Tevfik Paşa yazının tek kelimesini değiştirmemekle beraber, bir suretini "Tasvir"de çıkmak üzere Velid Ebüzziya Bey'e verdirdi. Ne yazık ki mülakat Ankara'da o sırada ho-

şa gitmedi. Yalnız Tevfik Paşa'ya değil bana ve Velid Bey'e acı hücumlar oldu. İyi niyetle yaptığım bu vatani hareketin böyle karşılanmasına kalbim kırıldı. Basın Umum Müdürü Ahmet Ağaoğlu'na bir şikâyet mektubu yazdım. Şu cevap geldi: "Bu sırada İstanbul Hükümeti'nin bize bu kadar samimi bir dille bir beraberlik müracaatı yapması çok işimize yaradı. Gazetene çok teşekkür ederiz. Tenkitlere aldırma, durumun icabı öyle davranmak münasip görüldü." Başbakan Rauf Bey'den aldığım özel bir mektupta da aynı dil kullanılıyordu.

Milletin saltanatı Büyük Millet Meclisi'nin 2 Kasım'da verdiği karar meseleyi kökünden kesip atıyor. Tevfik Paşa'nın müracaatına açık bir cevap oluyor. Bu karara göre Hanedan'ın saltanatı sona eriyor, milletin saltanatı kuruluyor. Hilâfete ait vazifelerin Osmanlı Hanedanı'ndan "İlmi ve ahlaki bakımdan en reşit ve en uygun bir kimseye verilmesine" ve 2 Kasım'ın milli bayram sayılmasına oy birliğiyle karar veriliyor. Büyük milletine karşı gelenlerin vatan hainliğiyle cezalandırılacağına dair varılan ikinci bir karar da İstanbul Hükümeti'nin son saatı geldiğini belli ediyor. Tevfik Paşa: "Ben salahiyeti Padişah'tan aldım istifamı oraya veririm," diyerek istifasını Saray'a bildiriyor. İstanbul seçmenlerinin, o zaman "Müntehib-i sani" adını taşıyan kısmı biraraya gelerek, Ankara'nın kararlarını kabul ettiklerini ilan ediyorlar, böylece İstanbul Hükümeti ortadan kalkıyor, memlekette Büyük Millet Meclisi Hükümeti tek meşru kuvvet olarak kalıyor."

Altıncı Mehmed kaçıyor 4 Kasım'da Büyük Millet Meclisi, son kararların İstanbul'da yürütülmesine Refet Paşa'yı memur ediyor. 7 Kasım'da Milli İdare İstanbul'un büyük sevinç belirtileri arasında kuruluyor. 18 Kasım'da da son Padişah Altıncı Mehmed Vahdettin, Milli

Hareketi arkadan vurmak ve düşman arzularına uymak yolunda yaptıklarından ürkerek bir yabancı devlete iltica etmiş ve bir İngiliz zırhlısına binerek memleketten uzaklaşmıştır. General Harington adına neşredilen tebliğde: "Türk Hükümdarı'nın, hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden, bütün İslâmlar'ın halifesi sıfatiyle İngiliz himayesini ve İstanbul'dan başka bir yere naklini istediği" anlatılıyor ve bu arzusunun o sabah yerine getirildiği söyleniyordu. Harington, Altıncı Mehmed'i zırhlıda uğurlamış ve siyasi temsilci Henderson İngiliz Kralı'na bildirmek üzere son arzularını sormuş. Altıncı Mehmed, memleketi bırakıp kaçarken, İngiliz zırhlısında Padişahlık'tan ve Hilafet'ten vazgeçmediğini söylemiş. Bunun üzerine İngilizler: "Biz bir iltica müracaatı karşısındayız, karar vermek hükümete aittir," demişler.

19 Kasım tarihli gazeteler Altıncı Mehmed'in kaçışından şu sözlerle bahsetmişlerdir: "Canlı bir ölüdür. Allah taksiratını affetsin."

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, saltanatın ilgası kararı neticesinde Altıncı Mehmed'in tabii surette hal' edildiğini, ayrı bir karara lüzum olmadığını ileri sürmüştür. Bizim Malta'da yıllarca devam eden acılarımız Altıncı Mehmed'i oraya çekmiş olacak ki, İstanbul'dan Malta'ya gönderilmiş, Malta valisi Mareşal Plumer tarafından misafir edilmiş, sonra Hicaz'a, şuraya buraya çağırılmış; nihayet Güney Fransa'da yıllarca sefalet içinde sürünerek can vermiştir. Vatana karşı olan günahlarının cezasını hayatta iken çekmiş, milletin bir sürü, kendisinin de onun çobanı olduğu hakkındaki iddiasının saçmalığını acı bir surette öğrenmiştir. 3 Aralık 1922 tarihli gazeteler, Vahdettin'in Malta'ya uğursuz geldiğini, eşi görülmemiş bir kasırganın Ada'yı alt üst ettiğini, bundan korkan Vahdettin'in valinin arabasiyle Ada'nın ortasındaki San Antonio köşküne taşındığını yazıyorlardı.

Hilafet makamı Hilafet makamına gelince, Milli Saltanat ve Hilafet'in yeni şekli hakkında Büyük Millet Meclisi'nde verilen kararın neticesi olarak Veliahd Abdülmecid Efendi 2 Kasım'da Halife ilan edilmişti. Mecid Efendi Büyük Millet Meclisi'nde Hilafet için konulan şartları tamamiyle yerine getiren bir Hanedan üyesiydi. Saray'ın kötü bir sefahata ve perişanlığa dayanan an'anelerine hiçbir zaman iltifat etmemiş, Bağlarbaşı'ndaki köşkünde tek eşiyle bir fikir ve sanat adamı hayatı geçirmiştir. Etrafına daima memleketin ileri gelen fikir adamlarını toplamış, resim yapmakla uğraşmış, milli meselelerde daima vatani görüşü benimsemiş, Mütareke yıllarında işgal kuvvetlerine ve Vahdettin'e karşı çıkmış; Milli Misak'a dayanan siyaseti desteklediğine dair her vesileyle yerli ve yabancı gazetelere beyanatta bulunmuştu. Halifeliğe geçişi münasebetiyle 101 pare top atılmış, kendisine mukaddes emanetler teslim edilmiş ve Cuma namazı parlak merasimle Fatih Camii'nde kılınmıştı.

Şurasını hatırda tutmak lazımdır ki Atatürk, kurtuluş mücadelesinin başına geçerken, yalnız harp gayretlerini nasıl yürüteceğini değil, memleketin ilerdeki rejiminin nasıl olacağını da en küçük teferruatına kadar tasarlamıştı. Fakat en yakın mücadele arkadaşlarının bile bu kadar radikal ve alışılan şekillere aykırı bir gidişin manasını derhal kavrayamayacaklarını ve buna uymakta zorluk çekeceklerini düşünmüş, programın yürütülmesini bir kaç merhaleye ayırmış, Saltanat ve Hilâfet'i bir çırpıda kaldırmayı doğru bulmamış, Hilâfet'in ilgasının zeminini hazırlamak üzere birkaç aylık bir zamana ihtiyaç duymuştur.

Manasız bir gururum Başında İsmet İnönü, ikinci delege diye eski İttihad ve Terakki muhalifi Dr. Rıza Nur olmak üzere Türk barış delegasyonu kurulurken, bana da Robert Kolej Türkçe kısmı müdürü Hüseyin Pek-

taş'la beraber İsmet İnönü'nün tercümanlığı teklif edildi. Bu, bir gazeteci için büyük bir fırsattı, daima baş delegelerle başbaşa bulunacak, her şeyin içyüzüne şahit olacak, hatıralar yazabilecektim, fazla olarak eşimle beraber masrafsız bir balayı yolculuğu yapacak, meğer beni ileride bekleyen sıkıntılı günler için biraz para biriktirmiş olacaktım. Malta'dan dönüşte Basın Umum Müdürlüğü teklif ve sonrası için Washington Sefirliği vadedilen, itibarlı bir başyazar için tercümanlık sıfatını azımsadım. Lozan'da vazife görmem isteniyorsa müşavir sıfatı verilmesi doğru olacağına dair Başbakan Rauf Bey'e ve Dr. Adnan Bey'e şikâyet mektupları yazdım. Her ikisi Başdelege'nin tercümanlığının daha mühim ve canlı bir iş olduğuna, teklifi kabul etmemi beklediklerine dair cevaplar yazdılar. Çok sevmediğim Reşid Safvet'in delegasyonun umumi kâtibi olması zıddıma gitti, teklifi reddetmekte ısrar ettim. Garibi şu ki Reşid Safvet, ilk karşılaşmamızda bana şu sözleri söyledi:

" Ben reddin sebebinin benim emrim altında çalışmayı küçümsemek olduğunu bilmez değilim, fakat yanılıyorsunuz, pek iyi arkadaşlık ederdik."

Reddimin bir sebebi de, ileride anlatacağım gibi, İsveç sefiri Wallenberg tarafından tam o günlerde kendi öz misafiri sıfatiyle İsveç'teki bir milletlerarası gazeteciler toplantısına eşimle beraber çağırılmış olmamdı.

Lozan'da sinir harbi Tam Türkiye'de Barış Konferansı'nın akibeti beklendiği sırada İngiltere'de seçimler yapılmış, bize düşmanlık eden Lloyd George'un partisi perişan olmuş, Türkiye'yi Rusya'ya karşı desteklemeyi Disraeli'nin başkanlığı zamanından beri an'ane haline koyan Muhafazakâr Parti iktidara gelmişti, fakat bu hal Lozan'da tekrar başlayan sulh müzakerelerini kolaylaştırmamıştı. Müttefikler adına başrolü oynayan eski kafalı, dar görüşlü Lord Curzon, İsmet Paşa'ya karşı bir sinir harbinin arkası-

nı hiç kesmemiş, Milli Misak siyasetine göre hiçbir kısmından vazgeçmemize imkan olmayan neticeleri elde etmek için adım adım savaşlar yapmamız lazım gelmiştir. Ankara'daki çok canlı Hükümet ve bizzat Atatürk tarafından hem desteklenen, hem de murakabe edilen İsmet Paşa bu sinir harbinde üstünlük göstermiş, en esaslı bir ihtilaf noktası olan kapitülasyonların ilgası 1 Aralıkta kabul edilmiştir.

Biz Lozan'da ancak sulh arıyorduk. Tam bir istiklal içinde eşit şartlarla çalışmamıza imkan verecek şartların sağlanmasını istiyorduk. Bir gerileme harbini kabul etmeye zorlanan emperyalist cephe ise, alıştıkları buyurma zevkini biraz daha devam ettirmek için uğraşıyorlardı. Mesela, bu arada Türk olmayan Müslümanlar'ın azlık sayılmaları etrafında bir çıngar çıkarmak istediler. Emperyalist devletlerin eskiden beri milli birlik ve huzurumuzu sarsmak ve ortalığı bulandırmak için kullandıkları silah, unsurlar arasında ayrılıklar yaratmaktı. Memleketin Müslüman halkı hakkındaki bu ayırıcı teşebbüse şiddetle karşı konuldu. Bu hareket de belli etti ki düşmanlarımızın başlıca ümidi milli birliğimizi bozmaktı. Patrikhane'nin imtiyazlarının eski şekilde hortlatılması etrafındaki gayretler de sıkı bir redle karşılandı. Düşmanlar şöyle düşünüyorlardı: "Şimdi iyi... Milli Misak'a dayanarak harice karşı tek vücut halinde döğüşebiliyorlar. Fakat yarın kendi aralarında başbaşa kalınca ne olacak?"

Halk Partisi kuruluyor Lozan'da mücadeleler devam ederken, memlekette particiliğin ilk bayrağı açıldı. 21 Ocak 1923 tarihli gazetelerde "Halk Partisi" adlı bir partinin kurulacağına dair haberler vardı. Ben bunu endişe ile karşıladım, durumu yakından görmek üzere Ankara'ya koştum. Şunu da söyleyeyim ki o zamanlar Ankara'ya seyahat bir uçakla bir saatte veya ekspresle bir gecede oraya varmak manasına gelmiyordu. Yatak ve yemek vagonla-

rı olmayan bir trende günlerce kalmak, aktarmalar yapmak icabediyordu.

Halk Partisi'nin kuruluşunu endişe ile karşılamamın sebebi, memlekette parti hayatının doğması değildi. Demokrasi yolunda yürümek istediğimize göre bundan tabii bir şey olamazdı, fakat kurtarıcı karşısına muhalefet olarak kim çıkabilirdi ve ne iş görebilirdi? Böyle bir partinin kuruluşunu memlekette gerçek demokrasinin değil tek parti hayatının başlaması diye karşılamak lazım geliyordu. Ankara'da partinin kuruluşunun sebebi ve programı hakkında aldığım malumat endişelerimi gidermedi. Başbakan Rauf Bey gibi memleketçi şahsiyetlerin Halk Partisi'nin kurucuları arasında bulunmasını da yeter bulmadım. Ankara yolculuğunda edindiğim kanaatleri 28 Ocak tarihli "Vakit" de "Millet Rehbere Muhtaçtır" başlığıyla çıkan bir yazımda şöylece ortaya koydum: "Partiler zıt fikir ve menfaatleri temsil eder. Halbuki önümüzdeki kurma, çalışma ve ıslahat yıllarında umumi hayatımıza, ayrı fikir ve menfaatlere ait cereyanların değil, ortak memleket menfaatleriyle ilgili bir milli gidişin hakim olması lazımdır. Eğer maksat bu yolda elbirliğiyle yürümeyi sağlamaksa, Atatürk'ün rehberliği altında bir intikal devrinde vazife görecek bir milli blok kurulmalıdır, parti lakırdısı hiç ağıza alınmamalıdır. Mustafa Kemal Paşa bir parti başkanı değil, bir memleket adamı, hepimizin benimseyeceğimiz ve yolunda yürüyeceğimiz bir Devlet Başkanı mevkiinde bulunmalıdır. Onun birlik manası taşıyan parti başkanlığını üzerine alması, yolumuzu şaşırmamıza ve bu kadar emek ve fedakârlıkla yepyeni bir varlık hesabına elde edilen imkanların tehlikeye düşmesine yol açabilir. Kurtarıcı lidere bir parti değil, bütün millet dayanabilmelidir. O hepimizin rehberi ve yarın kurulacak ayırıcı partilerin karşısında memleket menfaatlerindeki devamlılığın bir bekçisi, sözü seve seve dinlenecek bir hakem mevkiinde kalmalıdır."

9 Ocak tarihli "Vakit"de çıkan bir yazımda Atatürk'ün bir partici sıfatı takınmasına tekrar şiddetle itiraz ettim ve dedim ki: "Memleketin gelişmesine ilgi duyanların hatırına iki ayrı çalışma programı gelemez. Yollarımızı ayırmanın ve hele Mustafa Kemal çapında bir milli rehberin halle ihtiyaç gösteren memleket meseleleri karşısında taraf tutmasının sırası değildir. Parti ayrılığının şimdiden başlamasının büyük mahzurları vardır. Ancak Mustafa Kemal'in rehberliği altında bir milli çalışma bloku, bize esaslı bir ıslahat çığırı için lazım olan birliği, aydınlığı, coşkun alakayı sağlayabilir."

16 Ocak'da aynı bahse söylece devam ettim: "Mustafa Kemal Paşa 'Kurtarıcı' sıfatını 'Kurucu' sıfatına çevirerek bütün vatanseverleri içine alan bir milli çalışma bloku kurmalı, milli rehber sıfatiyle bunun başına geçmelidir. Memleketin kaderi ancak o zaman huzurlu ve selametli bir çığıra girmiş olur."

9 Ocak'da bir zamanlar dünyanın en kudretli adamı sayılan, burma bıyıkları meşhur olan eski Alman İmparatoru İkinci Wilhelm öldü. Bu haber hiç dikkati çekmedi. Nitekim istibdatının sona gelmesi için, ölümüne yıllarca Genç Türkler tarafından dua edilen Sultan İkinci Abdülhamid'in 10 Şubat 1918 tarihinde, yani Cihan Harbi'nin sona ermesinden bir kaç ay önce Beylerbeyi Sarayı'nda tutuk yaşarken ölmesi de gazetelerde ancak küçük haber şeklinde yer aldı.

Hilafet'in ilgası hazırlığı

17 Ocak 1923'de Ankara'nın İstanbul temsilcisi Hamid Bey'den bir haber geldi: İstanbul'un altı gazetecisi Gazi tarafından İzmit'e çağırılmıştı. Belli başlı gazetecilerden çağırılmayan yalnız "Tasvir-i Efkâr" başyazarı Velid Bey'di. Pendik iskelesinde buluşacak ve küçük bir vapurla yola çıkacaktık.

İzmit'teki münakaşa konusu ne olacaktı? Bunu hepimiz merak ediyorduk. Benim hatırıma, Halk Partisi'nin kuruluşu etrafında yükselen itirazlar geliyordu. Gazi belki de bunları cevaplandırmak, yarın hesabına tutacağı yolu belirtmek istiyordu.

İzmit'te sevimli Mutasarrıf (sonraki İstanbul Polis Müdürü) Sadettin Bey bizi karşıladı. Doğruca Sultan Aziz'in İzmit'e seyahati sırasında yapılan saraya gittik. Orada karşılaştığımız her şey, mühim hadiselerin arifesinde olduğumuzu belirtiyordu. Büyük salonun bir tarafında bir kürsü vardı. Önünde Büyük Millet Meclisi zabıt kâtiplerinden

bir grup not almak üzere sıralanmıştı. Dr. Adnan Bey'le Halide Hanım'ın toplantıda bulunmak üzere Ankara'dan gelmiş olmaları da, olağanüstü bir şeyler cereyan etmek üzere olduğu hakkındaki kanaatimizi kuvvetlendiriyordu.

Akşama doğru Gazi, salona girdi, kürsüye geçti. Halide Hanım'la Dr. Adnan Bey yan tarafta, biz gazeteciler ise karşısında yer aldık. Gazi, çok sevdiği annesini tam o günlerde kaybetmişti. Çok üzgün görünüyordu, yol yorgunu olduğu da göze çarpıyordu.

Konuşma şu sözlerle başladı:

"Size bir sual soracağım. Her birinizin cevabınızı ayrı ayrı anlamak istiyorum: Hilafet'in istikbali hakkında ne düşünüyorsunuz?"

Sıra ile suale cevap verdik. Hepimizin söyledikleri, İstanbul'un bütün İslam âlemine merkez olacak bir Hilafet şehri halini alması, burada aydın bir ruh taşıyan dini müesseseler kurulması, İslam memleketlerinden binlerce öğrenci ve ziyaretçi gelmesinin sağlanması tarzında noktalar üzerinde duruyordu. Gazi, bizi sabırla dinliyordu. Cevaplarımız yarım saat kadar zaman almıştı. Sözlerimiz bittikten sonra Gazi'nin ağzından şu sözleri işittik:

" İsmet Paşa'ya bu bahsi açtığım zaman o da sizin söylediğiniz tarzda şeyler söyledi, fakat hepiniz aldanıyorsunuz. Hilafet'in mutlaka kökünden ilga edilmesi lazımdır."

O salona birdenbire yıldırım düşmüş gibi bir his duyduk. Hilafet'in ilgası gibi bir fikrin her hangi bir kimsenin hatırının kenarından geçebileceğini düşünmek bile kudretimizin dışında bir şeydi. Bunun dokunulmaz, lüzumlu, ilgasının imkansız bir şey olduğu fikri eskiden beri zihinlerimizde yerleşmiş bulunuyordu. Bir Katolik topluluğuna Papalığın ilgasından bahsedilse, ne gibi tepki uyanabilirse biz de o yolda bir tepkinin etkisi altındaydık. Şaşırmış kalmıştık.

Mustafa Kemal Paşa dedi ki :

"Sözlerimin sizde tereddütler, itirazlar yarattığını görü-

yorum. Hiç sıkılmayın, içinizi bana serbestçe dökün. İşin her safhasını beraberce aydınlatalım. Bu düşünceyi candan benimsemenizi ve inanarak yazacağınız yazılarla bu ıslahat hamlesinin zeminini hazırlamak üzere bana yardımcı olmanızı istiyorum."

Sözüme Ata'nın cevabı Birer birer itirazlarımızı söyledik. Gazi hepimize uzun, inandırıcı cevaplar verdi. Bu arada ben de dedim ki:

"Bu memlekette bir mutaassıp hoca grubu var. Halk aydın din adamlarının değil, taassup erbabının tesiri altındadır. Bunlar elbette ıslahata karşı koyacaklardır, halkı da peşlerinden sürükleyeceklerdir. Bu tehlikeye karşı tedbiriniz nedir?"

Gazi'nin cevabı şu oldu:

"Bahsettiğiniz cahil ve mutaassıp güruh, aslında hesaplı nüfuz ve menfaat simsarlarıdır. Hükümet'e başvururlar, derler ki: 'Halk bizim arkamızdadır. Bizim istediğimizi yapmazsanız işiniz kötü olur.' Halka karşı da şöyle bir lisan kullanırlar: 'Hükümet bizim avucumuzun içindedir. Bizim her sözümüze uymazsanız bizim himayemize sığınmazsanız, perişan bir hale düşersiniz.'

Biz bu hilekâr nüfuz simsarlarına hiç kulak asmazsak ve Hükümet'in hiçbir suretle kendilerine değer vermediğini belirtirsek, bunlar hiç haline inerler."

Atatürk'ün cevabı güzeldi, iç açıcıydı. O zaman bu görüşün doğruluğuna bayıldım, fakat yıllarca sonra çok partili hayat başladıktan sonra belli oldu ki siyasi partiler Atatürk'ün işaret ettiği berrak yolda yürümek dirayetini gösteremediler. Halk üzerinde itibarlı sayılan nüfuz ve menfaat simsarlarını kendi taraflarına çekmek için yarışa çıktılar. Bu yüzden gerilik ağır bastı, terakki ve ıslahat yolları kökünden tıkandı.

Gazi'nin o gün arkadaşların hepsine verdiği güzel ce-

vapları merakla, heyecanla dinledim. Bu müstesna dimağın berraklığına, derinliğine, intizamına, süratli kavrayışlarına, cesaretine hayran kaldım. Sosyolojideki ölçülerle rehberlik, uzağı herkesten evvel ve herkesten iyi görmek, herkesten ziyade cesaret göstermek ve umumun imkansız sandığı bir şeyin yapılabileceği hakkında nefse güvenmek manasına gelir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu anlamda tam bir rehber olduğunu, Anadolu mücadelesinde imkansızlıkları imkana çevirmesi geniş ölçüde ispat etmiş olduğu gibi, İzmit'deki tarihi konuşmaları da bir kere daha meydana koymuş oldu.

O akşamın konuşması, gece saat üçbuçuğa kadar devam etti. Geniş bir salonda hep bir arada yapılan yataklarımıza yorgun bir halde uzandık. Fakat ilk şahitleri olduğumuz tarihi inkılap hazırlığı o kadar mühimdi ki uzun zaman gözlerimizi kapayamadık, münakaşa devam etti. Bunlar belli ediyordu ki Mustafa Kemal Paşa hedefine varmıştı. Hepimizin tereddütlerini gidermiş, konunun manasını kavramamızı ve büyük tarihi inkılabı benimsememizi sağlamıştı.

Zararlı ikilik Ertesi sabah tekrar toplandık. Daha ziyade Gazi'nin söylediği önemli sözleri dinlemek suretiyle üç saat daha geçti. Söylediklerinin özü şunlardı:

"İstiklal mücadelesi sahasındaki tarihi vazifemi tamamladım, bir kenara çekilmek içimden geliyor. Siyasi hayat insanları yıpratır. Bunu da biliyorum, fakat başladığım işi yarıda bırakamam. İnkılap mücadelelerine devam etmek vazifemdir."

Mustafa Kemal Paşa'nın Hilafet hakkında bize söyledikleri şunlardır: "Eski Hanedan'ın Halifelik adı altında memlekette kalması, tehlikeli bir ikilik yaratacak, ahenkli ve temelli bir şekilde gelişmemizi imkan haricine çıkaracaktır. Müstemlekeci devletlerin hiç vazgeçmedikleri usul, Müslüman memleketlerini taassup zincirine bağlı tutmak,

böylece göz açmalarını, hak ve hürriyet aramalarını önlemektir. Bize de yarın paylaşacakları bir sömürge gözüyle baktıkları için yıllardan beri bizi üçyüz milyon Müslüman'ın halifeliği sözüyle oyalamışlar, böylece bizi taassup baskısı altında tutmaya uğraşmışlardır. Halbuki bu 300 milyonluk dayanışma iddiasının hiçbir esasa dayanmadığı, Cihan Harbi'nde emperyalist devletlerin Müslüman uyruklarını, düşman sıfatiyle her cephede karşımızda görmemizle ve Almanlar'ın tesiriyle ilan ettiğimiz Mukaddes Cihad'ın hiçbir netice vermemesiyle belli olmuştur.

Biz Hilafet'i ilga ettiğimiz zaman sömürgeci ve emperyalist devletler, 'Bizi tehdit eden bir tehlike ortadan kalktı, Müslüman birliği sistemi sarsıntıya uğradı...' diye sevinmeyecekler, 'Bize Müslüman memleketlerini uyuşuk bir halde tutmak imkanını veren bir vasıta elimizden kaçtı,' diye dövünecekler, bize karşı hücuma geçeceklerdir."

Gazi'nin dış âlemi ne kadar iyi tanıdığı ve o zamanki dünyaya ait davaları ne kadar iyi kavradığı derhal belli oldu. O sıralarda bize karşı daima düşmanca yazılar yazan "Daily Telegraph" gazetesi başta olmak üzere İngiliz gazetelerinden çoğu: "Bu ne gaflettir, Hilafet'in etrafındaki birliği elden kaçırıyorlar," diye bize karşı şiddetli hücumlara geçtiler, inkılap ve terakkimizin karşısında olduklarını böylece apaçık belirttiler.

Yeni bir zemin hazırlanıyor İzmit'te bulunan gazetecilerin hepsi oradan döner dönmez Hilafet'in ilgasına umumi efkârı hazırlamaya koyuldular. Gazi Mustafa Kemal Paşa da Meclis'te Seyid Bey gibi İslam hukukunu iyi bilenleri vazifeye çağırmış, aynı konu etrafında yayınlar yapılmasını, konferanslar verilmesini sağlamıştı. Böylece tarihin en muazzam inkılaplarından biri, hiçbir zor kullanılmadan, tamamiyle ikna kuvvetiyle yürütüldü. "Halife olmazsa Cuma namazı kılınmaz" yolunda iddialar-

la böyle bir meseleyi münakaşa konusu yapmaktan çekinenlerin hepsi: "Hakikat bu kadar sade ve aşikârmış da biz nasıl bunu görememişiz" diye konuşmaya başladılar ve Hilafet'in ilgasını benimsediler. Gerçek şudur ki Atatürk, İzmit'te bizimle buluşmasında Hilafet'in ilgası sözünü kullanıncaya kadar Türkiye'de hiç kimse, böyle bir şeyin yapılabileceğini değil, böyle bir düşüncenin her hangi bir kimsenin hatırının kenarına gelebileceğini bile tasavvur etmiyordu. Kısa bir zaman sonra ilganın normal ve tabii bir şey imiş gibi kabul edilmesinin, artık üstünde durulmamasının hikmeti Atatürk'ün sihirli dehasının büyük bir sabırla kullanmayı bilmesinden ve Kurtuluş Mücadelesi'nde geçirdiği liderlik imtihanından sonra kendisine güvenin ve ikna kudretinin hudutsuz olmasındadır. O zaman hadiselerini yakından izleyen bir gazeteci sıfatiyle benim iddiam şudur ki, parti ayrılığı yolunda bir müddet gidilmeseydi, Atatürk, bütün mücadele arkadaşlarını yeni bir milli misakı yürüten bir milli blok halinde bir arada tutsaydı, Türkiye'de halledilmemiş hiçbir mesele kalmazdı, ikilik istidatları kökünden önlenirdi. Bu arada din kudreti gitgide kara kuvvetin eline geçmez, layiklik yanlış anlaşılmaz, terakkiyi destekleyen nurlu bir din anlayışı kök tutardı. Bir taraftan da çok partili hayat için sağlam bir temel, yavaş yavaş hazırlanırdı.

Burada hatırlatmak istediğim bir nokta var: İzmit'te Atatürk tarafından yapılan tarihi konuşmaların notları Büyük Millet Meclisi'nin hizmetindeki zabıt kâtipleri tarafından harfi harfine tutulmuştur. Gerek Atatürk'ün berrak ve parlak dimağı ve gerek lâyiklik anlayışı bakımından ortalığa ışık tutacak bir nitelik taşıyan bu konuşmaların ortaya çıkması ve bir an evvel yayılması mutlaka lazımdır. Atatürk'ün vazife hayatına ait bir takım vesikaların neşrinin sonraya bırakılmasına lüzum görülse bile böyle bir düşüncenin Hilafet'in ilgası gibi tarihe tamamiyle malolmuş bir mesele hakkında yeri olamaz.

Hedefe mutlaka varılacak! İzmit'te Atatürk'den aldığım ilhamların hıziyle, umumi efkârı Hilafet'in ilgasına ve diğer bu gibi radikal inkılap hareketlerine hazırlamak için bir hayli yazı yazdım. İzmit'ten döner dönmez 20 Ocak 1923 tarihli "Vakit" için yazdığım ilk yazıda şu sözler vardır: "İnkılabın tılsımı ve yeni bir varlığın anahtarı, Türk milletinin elindedir. En cüretlilerimizin ve en ileri yenilik taraftarlarının bile tasavvur edemeyecekleri bir yarın hazırlanacak ve bunun karşısında memleketin içindeki ve dışındaki ufak çapta kafalar, bütün hesaplarında yanıldıklarını anlayacaklardır. Elde kesin surette şekil almış bir gelişme programı var. Bunun arkasında da yaman bir rehber, her türlü noktaları ve vasıtaları düşünmüş olmak suretiyle harekete hazır duruyor. İzmit'te İstanbul gazetecilerine bunlardan bahsettiği zaman bize: 'Siz susun, milli meseleler hakkında sizden binlerce kere fazla yetkiyle söz sahibiyim. Benim sözlerimi hiç incelemeden, doğru diye kabul etmelisiniz,' dememiştir. Mustafa Kemal, İzmit'te bizimle konuşurken, bize bu tarzda bir düşünceyi uzaktan uzağa bile olsa hissettirmemiştir. Tamamiyle aksine olarak bizi eşit şartlar arasındaki serbest bir münakaşaya çağırmış ve: "Bana her şeyi sorun. İçinizde en küçük bir tereddüt kalmasın, tam bir görüş ve gaye birliğine varmaya çalışalım," tarzında bir lisan kullanmıştır. İnkılap davaları hakkında İzmit'te yapılan münakaşanın on iki saat sürmesinin hikmeti budur. Yoksa maksat, varılmış bir kararı, inanç aratmadan dikte yoluyle kabul ettirmek olsaydı, beş, on dakika içinde her şey biterdi."

Lozan'da ara verme İç davalarımızı halle koyulmayı düşündüğümüz bir sırada Lozan müzakereleri bir fasılaya uğradı. Milli Misak'a dayanan meşru isteklerimizi alıştıkları buyurma ve tekel rejimine uygun görmeyen Müttefik Devletler ipi koparmak istidadını gösterdiler. Son

bir anlaşma eseri olarak Yunanistan'la nüfus mübadelesine ait pürüzler çözüldü, mübadele anlaşmasının metni 23 Ocak'ta ilan edildi. Diğer meselelerde çıkmaz durumu belirir belirmez, İngilizler Kürtçülük meseleleri etrafında tahriklere giriştiler ve ortalığı bulandırmaya çalıştılar. 26 Ocak tarihli *Vakit*'te "İngiltere ve Kürtlük" başlıklı ve çok şiddetli bir hücum yazım vardır.

27 Ocak'ta ara verme kararı verildi. Anlaşma ile neticelenen kısımların müsveddesi 31 Ocak Çarşamba gününe kadar hazırlanacak, sonra delegeler memleketlerine döneceklerdi. Karşı taraf Lozan'da ne kadar nöbetçi bırakırsa, İsmet Paşa da o nisbette adam bırakarak Ankara'ya döneceklerdi. 28 Ocak'ta heyetimizden yirmi kişi yola çıktı. Son dakikada bir sürpriz olmazsa İsmet Paşa da ayrılacaktı. 29 Ocak'ta Lozan Konferansı kesin surette fasılaya uğradı. Durum vahim bir mana taşıyordu. Belli başlı temsilci olarak orada kalan sonraki Ticaret Bakanı Mustafa Şeref Bey'e "Lozan Konferansı'nın türbedarı" adı veriliyordu.

Ankara'da hadiselerin soğukkanlılıkla karşılandığının en açık işareti, Mustafa Kemal Paşa'nın bir aile kurmak için tam bu dakikayı seçmesiydi. 30 Ocak tarihli gazeteler, Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın Uşakizade Muammer Bey'in kızı ve meşhur edip Halid Ziya Bey'in yeğeni Lâtife Hanım'la nikâhlarının yapıldığını haber veriyorlardı. Müşir Fevzi Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya, Vali Mustafa Abdülhalik Bey ve Başyaver Salih Bey Lâtife Hanım'a şahit olmuşlardı. Mustafa Kemal, nikâh merasimini İzmir kadısına söylediği şu sözlerle açmıştı: "Kadı Efendi hazretleri, biz Lâtife Hanım'la evlenmeye karar verdik. Siz lütfen lazım gelen muameleyi yapar mısınız?"

"Ültimatom değil" 31 Ocak tarihli gazeteler Müttefikler tarafından bize verilen projenin münakaşa kabul etmediğini, Sevr Muahedesi'nin bir ikinci benzeri ol-

duğunu yazıyorlardı. Fransa'nın, Lozan'da kalıp müzakereye devam edilmesi yolundaki teklifi netice vermedi.

1 Şubat tarihli gazetelerin yazılarına hakim olan ruh şuydu: "Şimdiye kadar İsmet Paşa, Lozan'da Milli Misak'ı müdafaa ile kaldı, yani İnönü zaferleri kazandı. Şimdi artık taarruza geçmek sırası gelmiştir. Meşru haklarımızı ister barış yoluyle, ister silahla mutlaka elde edeceğiz."

Bu celadet karşısında İngilizler geriye doğru bir adım attılar. Tebliğ ettikleri projenin bir ültimatom olmadığını ilan ettiler. 3 Şubat'ta anlaşma olmazsa Fransızlar'ın ayrı bir barış müzakere edecekleri duyuldu. 4 Şubat'tan başlayarak tadil teklifleri duyulmaya başlandı. Lozan müzakerelerinin mali istiklalimizi bozan istekler yüzünden kesildiği ileri sürüldü. Delegelerimiz takım takım dönüyorlardı. İktisadi kölelik manasına gelen tekliflerin karşısında umumi efkârda galeyan vardı. Bilhassa Ankara'da büyük bir heyecan hüküm sürüyordu. 9 Şubat'ta İsmet Paşa şu beyanatta bulundu: "Biz imza edilmiş sulh getirmiyoruz, fakat çetin mücadelelerden sonra sulhu epeyce hazırlamış olarak memlekete dönüyoruz."

Amerika'nın harp yıllarındaki İstanbul sefiri ve Türk düşmanı Henry Mongenthau'nun baykuş sesi bu sırada tekrar duyuldu: "Zorlukların en iyi hal çaresi, İstanbul'u Ruslar'a vermektir," diye haykırıyordu. Halbuki Amerikan umumi efkârında o sırada bütün cereyanlar bizim lehimize dönmüştü. Büyük bir satışı olan "Literary Digest" dergisinde ve "New York Time" gazetesi tarafından neşredilen aylık "Current History" dergisinde bizim lehimize seri yazılar çıkıyordu. Chester projesinde ilgisi olan gruplar, Türk görüşlerini Amerikalılar'a duyurmak için seferber olmuşlardı. İstanbul'da Amerika fevkalade komiseri Amiral Bristol bir Türk müttefiki gibi hareket etmeye devam ediyordu. Avrupa devletlerinin emperyalist görüşlerle savundukları hasis emellerin karşısında bizim

temkinli ve vakarlı mukavemetimiz, şeref ve itibarımızı çok yükseltmişti.

16 Şubat tarihli "Vakit" durum hakkında şöyle diyordu: "İsmet Paşa'ya verilen yetki, Milli Misak hudutları içinde bir barış imzalamaktan ibaretti. Konferansın fasılaya uğramasının mesuliyeti karşı tarafa aittir. Bugün ilk ve kesin hedefimiz, askeri ve siyasi zaferlerimizi bir iktisadi zaferle tamamlamaktır."

25 Şubat'ta Hüseyin Cahid Bey "Tanin"de bana karşı şiddetli bir hücum açtı. Benim Amerikan mandası taraftarlığı ettiğimi iddiaya kalkıştı. Kendisine şu cevabı verdim: "Ben bütün yazılarımda yabancı himayesinin, vasiliğin, mandanın daima aleyhinde bulundum. Bir ecnebi devletinin himayesi altına geçmeyi istemek, istiklalden mahrum, düşkün milletlerin kafilesine katılmaya razı olmak manasına gelir. Böyle bir arzu hiçbir Türkün aklının kenarından geçemez. Vasilik altına düşen bir milletin ruhu uyuşur, kendinden ümidi keser, herşeyi vasilerinden beklemeye başlar ve bir milleti yükseltecek biricik kuvvet olan milli azim ve imandan mahrum düşer; yabancı vasiliği bir memleketi cennete çevirse bile oranın halkı bu cennette köklü surette yeri olmayan, eğreti misafirlerdir. Koleksiyonlarımız Tanin gazetesine açıktır. Gelsinler, baksınlar, manda taraftarlığı manasına gelecek bir tek söz bulurlarsa, iddialarında haklı çıkarlar. Biz, Milli Misak'ta Amerika'yı kastetmek suretiyle yer alan bir yabancı devletinin teknik müzaheretini sağlamak hedefinin hiçbir zaman dışına çıkmadık."

7 Mart tarihli gazetelerde Başbakan Rauf Bey'in Mondros Mütarekesi'ne dair şu beyanatı çıktı: "Mondros'da mütarekeyi imzalarken karşı tarafın temsilcisi Amiral Calthorpe'a dönerek dedim ki:

'Buraya imzamızı koyarken İngiliz milletinin dürüstlüğüne güveniyorum.'

O da subaylarına dönerek sordu:

' Efendiler, İngiltere, verdiği sözü daima tutar değil mi?'

Orada hazır bulunanlar hep birden 'Elbette' diye cevap verdiler. Halbuki bundan bir kaç ay sonra Yunanlılar, Amiral Calthorpe'un kumandasındaki gemilerin himayesi altında İzmir'e asker çıkardılar. Böylece İngilizler Yunanlılar'la beraber mütarekeyi çiğnediler. İşgal sahasında yapılan kıtallere de mütarekenin imza sahipleri olan İngilizler uzun zaman seyirci kaldılar. Kimseye güvenmeyeceğimizi anlayınca, silaha sarıldık. Üç yıl mücadeleden sonra tam zafere eriştik. Biz, sulh kapılarını açık tutuyoruz. Bu kapıdan girip girmemek kararı karşı tarafa aittir."

10 Mart'ta barış hakkındaki mukabil projemiz, İstanbul'daki temsilci Dr. Adnan Bey vasıtasıyla devletlere bildirildi.

14 Mart'ta "İstanbul mu, Ankara mı Devlet merkezi olmalı?" suali etrafında İstanbul gazetelerinde münakaşalar başladı, lehde ve aleyhde fikirler ileri sürüldü.

"Vatan" çıkmaya başlıyor

1917'de Mehmed Asım Bey'le ortak olarak kurduğumuz "Vakit" gazetesi, Mütareke devrinde ve İstiklal Harbi'nde bir öncü ve akıncı rolü oynamış, çok zor şartlar karşısında azami cesaret ve fedakârlıkla vazife görmüştü. Kurulduktan sonra geçen altı yıllık zaman içinde ortağım Mehmed Asım Bey'le benim aramda en küçük bir fikir ihtilafı olmamıştı. Teşebbüsümüz mali bakımdan da iyi neticeler vermişti. Gazeteyi çıkarmaya, kiraladığımız "Ahmedi" matbaasında başladıktan sonra Cağaloğlu Yokuşu'ndaki bir binada matbaamızı kurmuş, kendi baskı makinalarımıza sahip olmuştuk. 450 lira sermaye ile işe başladıktan sonra epeyce de ihtiyat sermayesi biriktirmiştik. Tabii olan şey, başarılı bir işe devam edip gitmemizdi. Ne çare ki gazete işlerine gittikçe fazla karışan Hakkı Tarık Bey'le [Mehmed Asım Bey'in kardeşi] yıldızımız pek barışık değildi. Bundan başka gazetede mühim rolleri bulunan yazı işleri müdürü

Enis Tahsin [Til] ve başarılı ve orijinal siyasi yazar Ahmed Şükrü [Esmer] Bey ortaklar sırasına alınmadıkları takdirde ayrı bir gazete çıkarmaya hazırlanıyorlardı. Gazetenin başarısında belli başlı rolleri olan idare müdürleri babam Osman Tevfik Bey'in ve kardeşim Mehmet Rifat Bey'in de ortaklar arasına geçmeye hakları olduğunu düşündüm. Bunun esaslı çaresi, Mehmed Asım Bey hissesini satarsa, yeni bir şirket adına almak, satmazsa ayrı bir gazete çıkarmaktı. Asım Bey ilk önce hissesini satmaya hazır gibi göründü. Sonra fikrini değiştirdi. İhtilaf haline düştük. O Saruhan milletvekili ve eski Şer'iyye vekili Mustafa Fevzi Efendi'yi, ben eski Adliye nâzırı Necmeddin Molla Bey'i hakem seçtik. Neticede Asım Bey benim hisseme karşılık 12.000 lira ödedi ki bu 1917'de koyduğum sermayenin altmış misline yakındı.

Yeni yurdumuz Bu muameleler devam ederken, yeni bir matbaa için ilk gazeteciliğe başladığım Sabah gazetesinin sahibi Mihran Efendi'yi İstanbul'da temsil eden idare müdürü Aleksan Efendi ile temaslara girişmiş, bütün matbaa ve binayı uygun bir bedelle kiralamış, "Vatan" adında bir gazetenin imtiyazını almıştık. Bunu çıkarmak üzere babam, kardeşim, Enis Tahsin, Ahmed Şükrü ve akrabamızdan birkaç kişi dahil olmak üzere bir komandit şirket kurduk.

18 Mart 1923 tarihli "Vakit"de "Muhacirler Meselesi" başlığı altında son yazım çıktı. 19 Mart tarihli gazetede de şu açıklama vardı: "Şimdiye kadar Vakit'i beraberce neşreden Mehmed Asım ve Ahmed Emin beyler, aralarındaki şirketi feshetmişlerdir. Cereyan eden tasfiyede Ahmed Emin Bey hissesini Mehmed Asım Bey'e satmıştır. Bundan sonra "Vakit" Mehmed Asım Bey'in tasarruf ve idaresinde çıkacaktır. Ahmed Emin Bey, gelecek Pazartesi gününden başlayarak "Vatan" adında bir gazete neşredecektir."

27 Mart tarihli "Vakit"de de "Yeni Refikimiz" başlığı altında şu haber vardı: "Neşredileceğini evvelce haber verdiğimiz 'Vatan' refikimizin birinci sayısı dün çıkmıştır. Yeni refikimize başarılar dileriz."

"Vakit"e yazı yazanların büyük kısmı, Ahmed Rasim ve Reşat Nuri beyler dahil olmak üzere, orada kalmışlardı. Buna rağmen, "Vatan"ı eski Sabah matbaasında daha geniş imkanlar içinde çıkardık ve "Vakit"in beraberlik zamanındaki en son satışına derhal erişebildik. Yetmiş altı gün devam eden "Malta Hatıraları"nın, o zaman çok rağbette olan başyazıların, Ahmed Şükrü'nün canlı röportajlarının, Enis Tahsin'in dikkatli yazı şefliğinin ve Mehmed Rifat'ın Babıâli Caddesi'nde ad bırakan idareciliğinin bu neticeyi almakta büyük bir tesiri dokunmuştur. Kısa zamanda "Vatan" Almanya'dan yeni bir rotatif makina getirtmiş ve İstanbul'un en canlı gazetesi haline gelmiştir.

26 Mart 1923'de ilk sayısı çıkan "Vatan" şöyle diyor:

"Biz daima doğruya doğru, eğriye eğri diyeceğiz. Ne bir menfaat düşüncesi, ne de korku gibi bir sebep, bizi gerçek saydığımız kanaatlerden fedakârlık etmeye sürüklemeyecektir. 'Vatan' memleketlerini ve gazetecilik mesleğini çok sevenlerin kurduğu bir gazetedir, bir ticaret kuruluşu değildir. Makale ve haber sütunlarımız daima temiz kalacaktır. Bu sütunlara ücretle veya her hangi bir nevi tesir ve baskı ile hiç yazı giremeyecektir. Ücretli ilan sütunları ile diğer sütunlar arasında hiçbir ilişik bulunmayacaktır."

Korkunç bir hadise "Vatan" çıkmaya başladığı sırada vatani menfaatlerin ölçüsü ile her şey mükemmel görünüyordu. Prensiplerimizde ısrarımız iyi tesirler yaratmış, sulh hakkında verdiğimiz proje iyi karşılanmıştı. Yarına güvenle bakacak bir durumdaydık. Ankara'ya giden arkadaşımız Ahmed Şükrü Bey şunları bildiriyordu: "Saldırıdan evvelkinden on kat kuvvetli bir ordumuz hazırdır. Meşru

emellerimize tamamiyle uygun bir barışa ya anlaşma yoluyle veya silahla mutlaka varılacaktır."

İşte İstiklal Mücadelesi'ndeki yaman fedakârlıkların meyvelerini elc geçirmek üzere olduğumuz bu tatlı dakikada cidden tadsız gelişmeler başgösterdi. Büyük Millet Meclisi'ndeki cüretli tenkitleri dikkati çeken ve fert olarak herkesçe sevilen, eski Bahriyeli Ali Şükrü Bey, günün birinde esrarlı bir şekilde ortadan kayboldu. Bunun etrafında Millet Meclisi'nde çok şiddetli konuşmalar oldu. Muhalefet lideri diye kabul edilen Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey Meclis'in 28 Mart toplantısında şunları söyledi: "Düşman istilası karşısında Türk köylüsü bütün varlığını feda ederek ve eline silah alarak ırz, namus ve hayatını kurtarmakta bir an tereddüt etmedi ve başarı da elde etti. Onun bu başarısı, milletin hakimiyeti demektir. Hakimiyet de, halkın reyini bu memleketin içinde serbestçe kullanması manasına gelir. Bir mebusun dili ve kalemi, milletin namusudur. Bu namusa saldıran eller kırılsın (kahrolsunlar sesleri). Arkadaşımız Ali Şükrü Bey iki günden beri kayıptır. Memleketin sahibi, azametli bir tarih sahibi bir milletin mebusu kayboluyor, Hükümet bulamıyor. Allahtan çok isterim ki memleketin bu elemli zamanlarında bu hadise basit bir tesadüfün neticesi olmakla kalsın ve kendi kendine düzelsin. Ya siyasi ise, ya işin içinde bir hıyanet varsa, bunun karşısında kalbi yanmayacak bir adam tasavvur etmem, varsa alçaktır. Bir fikrin temsilcisi, bir grubun mensubu olan bir insanın milletin selamet ve saadeti uğruna söyleyeceği söz, yazacağı yazı, büyük bir değer taşır. Efendiler, bu kalem kırılmaz, bu fikir ölmez. Biz azmetmişiz, Türk milleti bir sancak çekmiş, onu namus saymış ve onun altında kanunlar hazırlanmış, kanunların üstüne ve dışına çıkan hainler kahrolsun."

Başbakan konuşuyor Meclis'ten hararetli bir tasvip gören bu sözlere İcra Vekilleri Heyeti Başkanı Rauf

Bey şöyle cevap vermiştir: "Ali Şükrü Bey'in oturduğu eve Salı akşamından beri dönmediğini dün haber aldık. Her ferdin hayatına değer veren hükümetimiz, bilhassa memleketin istiklalini ve hürriyetini sağlamak için çalışan Yüksek Meclis'in bir üyesinin ortadan kaybolmasını layık olduğu ciddilik ve önemle karşılamıştır. Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin hür olan Adliyesi dünden beri bu meselenin üzerindedir. Umarım ki en yakın bir zamanda hak ve hakikat meydana çıkacaktır. Eğer işin içinde bir suikast varsa, sebep olanların meydana çıkarılması ve Türk Adliyesi'ne şeref verecek tarzda cezalandırılması, hükümetinizin en mukaddes bir vazifesidir."

Bu münakaşaların ertesi günü, yani 30 Mart'ta henüz otuz sekiz yaşında bulunan, Bahriye'de, Donanma Cemiyeti'nin kurulmasında, kalem ve söz sahasında memlekete büyük hizmetleri olan Ali Şükrü Bey'in bir cinayete kurban gittiği anlaşıldı. Türlü türlü ihtimallerin üzerinde duruldu. Bir çok kimseler nezaret altına alındı ve ihtilattan menedildi. 1 Nisan 1923 tarihli gazetelerde heyecanlı bir ipucunun haberi vardı: İstiklal Mücadelesi'nde mühim roller oynayan eski Giresun belediye başkanı, Batı Cephesi'nde Bolvadin'de vazife gören bir alayın kumandanı ve en son Çankaya Muhafız Alayı'nın başkanı meşhur Topal Osman Ağa ortadan kayboldu, aranmaya başlandı. Hükümet, ertesi günü yapılacak Meclis toplantısında her şeyin konuşulacağını ilan etti.

Meclis'in kendi kendini feshi O toplantı oldu. Fakat mevcut duruma göre hiç beklenmeyen bir gelişme'ye yol açtı: Meclis kendi kendini feshetmeyi ve yeni seçimlere gitmeyi doğru buldu. Feshe gösterilen sebep şuydu: "Meclis vazifesini tamamlamıştır. Sulh işleriyle başka bir Meclis meşgul olsun." 120 imzalı fesih takririne itiraz eden çıkmadı. Muhalefet lideri Hüseyin Avni Bey: "Bu-

günkü Meclis, Türk tarihinin en şerefli zamanını yaşadı. Biz buraya milletin reyi ile gelmiştik. Yine milletin reyini almak için gideriz," dedi.

Meclis'in kendi kendini feshetmesi, siyasi buhranı bir hal şekline bağlamıştı. Fakat Ali Şükrü Bey'in ortadan kalkmasının yarattığı şiddetli heyecan var kuvvetiyle devam ediyordu. O günlerin hikâyesini Başbakan Rauf Bey'den defalarla dinledim. Ankara'nın belli başlı kuvveti olan Osman Ağa Muhafız Alayı'nın ortadan kaybolması ve pusuda durması çok gergin bir hava yaratmıştı. Çankaya Köşkü emniyette sayılmıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve Lâtife Hanım bir, iki gün Ankara istasyonunda, Başbakan'ın oturmasına mahsus binada kaldılar.

Sıkı sıkıya aranan Osman Ağa, birkaç arkadaşiyle beraber Ayrancı Bağları'nda [Papazın Bağı] adını taşıyan bir yerde bulundu. Silahla mukavemetleri üzerine hepsi vuruldular. Bu haberin 2 Nisan'da Meclis'e bildirilmesi, heyecanlı tezahürlere yol açtı. Meclis, Osman Ağa'nın cesedinin Meclis kapısına asılmasına karar verdi ve bu karar derhal yerine getirildi. Anlaşıldı ki Osman Ağa, muhalefette ileri giden bir mebusu boğdurmayı kendi aklıyla Hükümet'e bir hizmet saymış, Ali Şükrü Bey'i tutarak adamlarına boğdurmuş, hatasını anlayınca gizlenmişti.

Vatan hadisenin verdiği neticeden şu şekilde bahsediyor:

"Katil bulunup tutulmasaydı memleketin namus ve haysiyeti büyük bir leke altında kalacaktı. Hükümet'in bu mesledeki süratli ve kesin başarısından dolayı millet kendi kendini tebrik etmelidir. Siyasi hayatımız, asayiş ve adalet mekanizmamız parlak bir imtihan geçirmiştir. Lord Curzon, Lozan'da Adliye ve zabıtamıza hücum bakımından parlak bir fırsattan mahrum edildi."

Tahkikat ve takibatı bizzat enerji ile idare etmek ve muhalefete güven telkin etmek ve heyecanı yatıştırmak sure-

tiyle Başbakan Rauf Bey, "Ali Şükrü - Osman Ağa" hadisesinde büyük bir hizmette bulundu.

"Vatan" o sırada Ankara'da bulunan Ahmed Şükrü Bey vasıtasıyla Ali Şükrü Bey'e suikast hadisesini en iyi takip eden ve aydınlatan gazete olmuştur.

Dört dikkate layık sima Lozan'da müzakerelere yeniden girişilmesi beklendiği bir sırada Türkiye'de yeni bir seçime ait mücadeleler başlamıştı. Milletvekili seçimi hakkında İkinci Grup'un verdiği kanun tasarısı Anayasa Encümeni tarafından reddedilmiş, bunun yerine on maddeli yeni bir tasarı hazırlanmıştı. Meclis'teki müzakerelerde sekiz maddeli bir kanun kabul edilmiştir. Tunalı Hilmi Bey'in kadınlara seçim hakkı verilmesine dair bir teklifte bulunması ve "Anam babamdan yüksektir" diye bunu savunması dikkati çekmiş, fakat teklifi kabul edilmemişti. Kanun iki dereceli seçim sistemini devam ettiriyor ve memurlarla kumandanların vazifeli oldukları yerden mebus çıkmamaları esasında, İkinci Grup'un itirazlarına rağmen ısrar ediyordu.

Maskeli İttihadçılar 5 Nisan tarihli gazetede "Seçimlerde Muhalif Kuvvetler" başlıklı bir yazıda şöyle deniliyor: "Seçimlerde asıl muhalif kuvvet, elaltından eski İttihad ve Terakki'nin iktidar ihtirasından vazgeçmeyen eski kalıntılardır. Olup bitenlerden sonra bunlar için en doğru yol, dar ihtiraslardan ve geçmişten arta kalan gurur ve buyurma hislerinden silkinerek vatan hizmetine koşmaktan ibarettir. Memleket bütün evladının hizmetine muhtaçtır. En hayırlı şey, İttihad ve Terakki'nin tamamiyle tarihe gömülmesi ve şahsi bir suç taşımayan eski İttihadçılar'ın memlekete hizmet bakımından tamamiyle serbest bir hale gelmeleridir. İttihadçılar bu seçimlere "İttihad ve Terakki" adıyla veya bir takma adla katılırlarsa, hem kendi hesaplarına hayal kırıklığına uğrayacaklar, hem de kinler ve küskünlükler yaratmak suretiyle siyasi hayatımıza dar hislerin girmesine sebep olacaklardır."

Ne yazık ki bu tavsiyelere aldıran olmadı. İlerde anlatacağım gibi, Kara Kemal Bey'in başkanlığı altındaki gizli İttihad ve Terakki teşkilatı, Terakkisever Parti'nin arkasına sığınmak suretiyle siyasi bir rol oynamak istedi ve bu hal memleket için de, Terakkisever Parti'nin örnek bir siyasi parti haline gelebilmesi bakımından da çok zararlı oldu.

Arnold Toynbee Bu sıralarda memlekete mühim ziyaretçiler geliyordu. Ben, bunlardan hepsi ile temas arıyor, konuşuyor ve dost oluyordum. Başta gelenlerden biri Profesör Arnold Toynbee idi. Londra Üniversitesi'nde Yunan parasıyla kurulan Bizans Kürsüsü'nün profesörü bulunan Toynbee, İngiltere'de eskiden beri Türklük aleyhinde bulunan belli başlı şahsiyetlerden biriydi. Harp yıllarında İngiltere tarafından Ermeni meselesine dair neşredilen ve her tarafından bize karşı düşmanlık hisleri taşan meşhur "Mavi Kitap"ın meydana gelmesinde İngiltere'nin eski Washington sefiri ve kitabı hazırlayan komitenin başkanı Lord James Bryce'in yardımcısı sıfatiyle baş rolü oynamıştı. İngiltere'de Yunan hayranlığını yaratanlardan Oxford Üniversitesi'nin eski Yunan Tarihi Profesörü Gilbert Murray'in de damadı idi. Manchester'de çıkan Türk düşmanı "Guardian" gazetesi, Yakındoğu'nun hali hakkında bir etüt yaptırmak ihtiyacını duyunca, tabii olarak Profesör Toynbee'nin üzerinde durdu.

Halbuki Toynbee İstanbul'a gelip ortalıktaki manzarayı görünce, ilk işi, Yaloya, Çınarcık ve civarında toptan yok edilmek tehlikesine maruz olan Türk halkının arasına bir Kızılay heyeti ile beraber koşmak ve onları muhakkak bir felaketten kurtarmak olmuştu. Bütün o civar halkı, o günlerin korku ve dehşetini ve kurtarıcılara karşı olan min-

net borcunu hiç unutmamıştır. Toynbee bundan sonra Türk İstiklal Mücadelesi'nin İngiltere'de ne kadar yanlış tanındığını gördü, doğruyu herkese duyurmak için büyük bir cesaretle kaleme sarıldı. Türk düşmanı "Manchester Guardian" hiç beklemediği bu yazıları aynen neşretmek büyüklüğünü gösterdi. Bu sayede İngiltere'de hakkımızda esen hava değişti. Yunanlılar küplere bindiler, Profesör'ü Bizans Tarihi Kürsüsü'nden azlettiler. Toynbee'ye İstanbul Üniversitesi'nde bir tarih kürsüsü teklif edilmişse de kendi memleketinde başka bir vazifeye geçirildiği için kabul edemedi. Bundan sonra yazdığı "Türkiye ve Yunanistan'da Batı Medeniyeti" adlı kitabında ve diğer eserlerinde tamamiyle objektif bir lisan kullandı ve Yakın ve Orta Doğu'da taşkın hareketlerin yalnız bir tek memlekette görülmediğini ve zaman zaman bütün memleketlerde bunların örneklerine rastgelindiğini ileri sürdü.

Toynbee ile tartışmam Toynbee ile Türkiye'yi ilk ziyaretinden başlayarak ömrüm boyunca sıkı bir teması muhafaza ettim. İngiltere'yi her ziyaretimde kendisini aradım, Malatya suikasti sırasında bana gönderdiği mektuptan sırası gelince bahsedeceğim. Profesörle yalnız bir defa çatıştık: Avrupa Konseyi'nin Roma'da tertip ettiği bir yuvarlak masa toplantısına ikimiz de davetliydik. Toynbee, bu toplantıda, Batı medeniyetinin ancak bir Hıristiyan medeniyeti olduğu, Hıristiyan olmayan milletlerin bu medeniyetin şekillerini taklit ettiklerini, fakat ruhuna eremediklerini ileri sürdü. Ben de kendisine şu cevabı verdim: "Medeniyet, bütün insanların ortak malıdır. Ayrı ayrı toplulukların buna hizmetleri zamana göre değişmiştir. Müslümanlık, ilk yayılış devrinde eski Roma ve Yunan medeniyetlerini eserlerini benimsemiş, Endülüs'de kendi prensipleriyle beraber bunlara da dayanan bir idare kurmuştur. Gaflet ve cehalet içinde bulunan Hıristiyan Avrupası'nın

kapılarını vurmuş ve kendilerine Aristo'nun eserlerinin manasını duyurmuştur. Osmanlı tarihinin parlak devirlerinde medeniyetin en yüksek kıymetleri Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanılmıştır. Medeniyetin en değerli sembolü olan dini toleransa asırlarca müddet yalnız Türkiye'de rastgelinmiştir. Avrupa'da otuz yıllık din muharebeleri esnasında Protestanlar Türkiye'ye aklın ve medeniyetin bir iltica yeri, bir cenneti gözüyle bakmışlardır. Atatürk'ün, Türkiye'nin ölüm döşeğinde sanıldığı bir dakikada yürütmeye başladığı inkılap hamlelerine ve ortaya koyduğu örneklere ve bilhassa büyük bir cesaretle layikliği benimsemesine medeniyetin büyük bir zaferi gözüyle bakmak lazımdır. Asırlarca süren engizisyon karanlıklarını unutarak, medeniyete bir Hıristiyan damgası vurmak, Hıristiyan olmayanlara eşit haklara sahip ortaklar değil, sığıntılar gözüyle bakmak manasına gelir. Müstemlekeciliğin kötü bir maskesi olan böyle bir muamele tarzına kimse boyun eğmez. O zaman medeniyetin icabı olan karşılıklı saygı korunacak yerde, dünya boş yere iki düşman cepheye bölünmüş olur. Halbuki son iki Cihan Harbi'nin acı derslerinden sonra yeni bir dünya kurmak için aklı başında bütün insanların işbirliğine ihtiyaç vardır."

Toplantıda bulunan eski Fransız Hariciye nâzırı Mr. Schumann bana hak verdiğini belirtti. Öğle yemeği için paydos yaptığımız sırada Prof. Toynbee yanıma geldi:

" Beraber yemek yiyelim," dedi.

Yemek masasında eski tanıdığım itidalli ve berrak görüşlü Toynbee'yi karşımda buldum. Tatlı tatlı konuştuk ve bütün görüşlerde birleştik. Sonradan anladım ki bu parlak zekâlı büyük tarihçiye dinle ilgili sabit bir fikir zaman zaman misafir oluyor ve tarihi kendine mahsus bir zaviyeden tefsir etmek hevesine kapılmasına sebep oluyor.

Lord Beaverbrook

Mütareke devrinde gazeteciliğimin yanında başlıca işim, Türkiye'ye gelen mühim adamları kollamak, onlarla görüşmek, geniş ölçüde memleket propagandası yapmaktı. O zamanların mühim oteli olan Pera Palas'ın kapıcısı ile ahbaptım. Mühim bir misafir gelince derhal bana haber uçururdu.

Bir gün İngiltere'nin gazeteciler kralı sayılan ve "Daily Express", "Standard" gibi bir kaç gazetesi olan Lord Beaverbrook'un bir gece için otele geldiğini bana bildirdi. Derhal otele koştum. Lord, zaten basınla ve memleketle temas imkanları aradığı için beni derhal kabul etti. Konuşmaya oturduk. Kendisine Mütareke devrinde İngilizler tarafından yapılan yolsuzlukları, gafletleri, bu arada Malta maceralarını, Yeni Türkiye'nin ne şekilde mücadeleyi kazandığını ve neler yapmaya hazırlandığını anlattım. Hayret ve merakla dinledi, notlar aldı. Öğle yemeğini beraberce yedik, bir müddet daha konuştuk. Akşam yemeğinde tekrar buluşmamızı istedi. Buluştuk ve gece yarısına kadar konuşmaya devam ettik. Lord Beaverbrook, başlıca hataların kaynağı olan Lloyd George'ın yakın dostuydu. Türkiye'de dostu yüzünden işlenen korkunç hatalar kendisine dehşet verdi. Dönüşte gazetesinde yazılar yazacağını ve İngiltere halkının gözünü açmaya çalışacağını vadetti.

Lord Beaverbrook, Londra'ya dönüşünde, sahibi bulunduğu "Daily Express" gazetesinin 24 Eylül 1922 tarihli sayısında o zamanki İngiltere için bir şok tesiri yapan şu yazı çıktı: "Yunan emperyalist iddialarına en fazla kuvvetle karşı olanlardan biri olan Lord Beaverbrook, İstanbul'u ziyaret etmiş ve Türk milliyetçilerinin hangi şartlarla barış yapabilecekleri hakkında araştırmalar yapmıştır. Vazifesi, Türklerin İngiliz umumi efkârı tarafından kabul edilmek şartıyla, ne gibi esaslara göre barış yapacaklarına dair yazılar yazmaktı. Lord Beaverbrook 28 Ağustos'ta Londra'dan ayrılmış ve Türk ilerleme hareketi tam neticelerini verdikten sonra İstanbul'a varmıştır. Aşağıdaki mektup yeni durum karşısında vardığı neticeleri ortaya koymaktan neden çekindiğini belli etmektedir:

Birleşik Cephe'yi göstermeye mecburuz

Sunday Express başyazarına: "Efendim, İstanbul'dan dönüşte size Yakındoğu durumuna dair yazılar yazacağımı vadetmiştim. Bu sözümü tutamıyorum, çünkü İngiltere Hükümeti'nin gidişini tamamı tamamına destekleyecek bir mevkide değilim. Türkiye ile olan ihtilaflarımızın hoşnutluk yaratacak bir şekilde halli, bu sırada birleşik bir cephe sahibi olmamıza bağlıdır. İşte bu sebepledir ki İngiliz politikasını bu sırada tenkit etmek istemiyorum.

Yine aynı sebeple İstanbul'dan çektiğim telgraflarda Türkiye ile müzakere halinde bulunan İngiltere Hükümeti'ni zor bir mevkiye düşürecek yazılar yazmaktan çekindim.

Ben Türkiye'nin bir dostuyum. Türkiye'nin haklı olarak ne gibi barış şartlarını isteyebileceği ve İngiltere'nin şerefi ve menfaati sarsılmadan hangi şartları kabul etmesi lazım geldiği hakkında kesin kanaatlarım var... Fakat bugün benim dostlarım olan, fakat yarın memleketimin düşmanları mevkiine geçmesi mümkün olan kimselere cesaret verir gibi görünecek şekilde yazılar yazmayı doğru bulmuyorum. İngiltere ile Türkiye'nin büyük bir ortak ilgileri vardır ki o da barışa varmaktır. İki hükümetin de bunu kavradığı ve gerçekleşmesine çalıştığı bir sırada benim için aynı maksatla çalışmanın en iyi şekli susmaktır.

İmza
Beaverbrook"

Daily Express sahibi, 28 Ekim tarihiyle bana yazdığı hususi mektupta şöyle diyor: "Size daha evvel yazmalıydım. Londra'ya dönüşümden sonra tuttuğum yolun se-

beplerini anlatmalıydım. Leffettiğim gazete parçası, bu sebepleri tam olarak açıklıyor. Durum öyledir ki, hükümetime açıktan açığa karşı gelmek istemeyeceğim, barış lehine olan çalışmalarımı hususi temaslarla yürüttüm.

Sonra pek tabii olarak, Mr. Lloyd George'ı Türkiye'ye karşı olan tahrik edici söz ve davranışlardan dolayı şiddetle tenkit ettim. Şuna memnunum ki, şimdi kendisi iktidardan düşmüş bulunuyor. Onun ortadan çekilmesi, Lozan Konferansı'nın işini çok kolaylaştıracak ve hepimizin istediğimiz yolda bir barışı mümkün kılacaktır.

Beaverbrook."

Bundan sonra İngiltere'ye her gidişimde kendisini aradım. Derhal kabul etti. Rakiplerine ve siyasi düşmanlarına karşı haşin ve sert bir adam olan Lord Beaverbrook'un hususi hali pek hoştu. İkinci Cihan Harbi'nde harp malzemesinin ve hele uçakların süratle yapılmasına bakan nezaretin başına geçti ve Churchill'in sağ kollarından biri oldu. Bu sahalardaki çalışmalarını da yakından izledim. Bu işle meşgul olduğu sırada bile gazetelerinin her türlü teferruatının üzerinde duruyor, onlara can vermekte devam ediyordu.

George Young Mütareke devrinde Türkiye'ye gelen dikkate değer adamlardan biri de İngiliz diplomatı ve sonraki ihtilâlci yazarı George Young idi. Bu yaman adam, bir zamanlar kâtip sıfatiyle İstanbul İngiliz sefaretinde bulunmuş, o zamanki Türk kanunlarına dair bir kaç ciltlik bir Fransızca eser hazırlamıştı. Aradan zaman geçtikten sonra Birinci Cihan Harbi yıllarında Lizbon'a sefir olmuş ve o sırada Portekiz'i harbe sokmak için Londra'dan emir almıştır. Buna uyacak yerde, İngiliz Hariciyesi'ne şu cevabı vermiştir: "Portekiz'i rahatsız etmeye sebep yok. Harpte bir rol oynayamaz, huzuru boşuna sarsılır." Londra'nın ısrarı karşısında istifa etmiş, İşçi Partisi'ne katılmış ve hatalı gi-

dişlere çatan belâlı bir yazar haline gelmişti. Mütareke devrinde İstanbul'a İngiliz idaresinin arzu ve rızasına aykırı olarak gizlice gelmenin yolunu bulmuştu. Bilmem kim, beni bulmasını kendisine tavsiye etmişti. Defalarla bir araya geldik. Lord Beaverbrook'a yaptığım gibi, kendisine İngiliz işgal idaresinin bütün hikâyesini anlattım. Arada şu fark vardı ki George Young, Türkiye'de senelerce kalmıştı, memleketin davalarını kavramış, kanunlarına dair Avrupa'da klasik bir kitap halini alan ciltlerce eserini yazmış, sonradan olanı biteni bir bilirkişi sıfatiyle takip etmişti. İstanbul'a ait konuşmalarımız tamamlanınca benden Ankara'da yeni kurulan idareye dair bilgi istedi. Kendisine dedim ki:

" Ankara'da gerçek demokrasi ve verimli bir idare bakımından yeni ve güzel bir çığır açılmıştır. En büyük lideri, halktan hiçbir şey ayırmıyor. Her kapı herkese açıktır. Temas ve münakaşa imkanları hudutsuzdur. İstiklal Mücadelesi, kırtasiyeciliği yok etmiştir. Her vazife sahibi kendi mesuliyet sahasında durumun icabı olan en son kararı vermekte kendisini serbest sayıyor. Bu gidiş, havsalaya sığmayacak derecede hoş, güzel ve ümit vericidir. Demek ki kuvvet ve kudret, vazife sahiplerinin başına vurmuyor."

George Young, beni dikkatle dinledikten sonra şunları söyledi:

"Başarılı bir mücadele devresinde iktidar kimsenin başına vurmaz. Her işin icabını derhal yapmak yolunda bir gidiş rahatça yürüyebilir. Fakat bir de barış hayatının kadrolarının kurulmasını, takım takım yaverlerin, memurların, liderlerin etrafında dönmesini, yeni ve büyük hükümet binaları kurulmasını, kırtasiye usullerinin geri gelmesini bekleyiniz. Bugün size bu kadar hoş görünen manzaranın tatlı bir rüya gibi gelip geçeceğini göreceksiniz."

Sonradan George Young'ı çok hatırladım. Tahminleri tamamiyle doğru çıktı. Yeni yeni binalarda, yeni yeni kad-

rolar meydana geldi. Kırtasiyeci ruh bütün usulleriyle ve hatalarıyla ortalığa hakim oldu. İstanbul'dan gelen kırtasiyeciler, yokluk içinde mucizeler yaratan hizmet sahiplerinin başarıları karşısında şöyle konuştular:

"Bunları yapanlara heykeller dikilmeli, fakat usul ve kaideleri hiçe saydıklarından dolayı hepsini asmalı.."

İstiklal Mücadelesi devrinin verimli ve şevkli çalışma tarzı, İngiliz dostumun dediği gibi, bir tatlı rüyadan ibaret kaldı.

William Bullitt Mütareke devrinde İstanbul'a gelen misafirlerin en mühimlerinden biri de, sonraları büyük bir şöhret kazanan ve Amerika'nın Paris ve Moskova sefirliğini yapan William Bullitt'dir. Bu genç diplomat Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un dikkatini çekmişti. O zaman zorluklar içinde bulunan Rus Bolşevik idaresi ile bir barış ve anlaşma yapmak gayesinde Wilson ile Lloyd George birleşince, Fransızlar'a hiç haber vermeden Bullitt'i ve o devrin en atılgan bir Amerikan gazetecisi olan Lincoln Steffens'i, gizli bir vazife ile Moskova'ya yollamışlardır. Kendi durumlarını o sırada çok zor ve çetin gören Lenin ve diğer Bolşevik liderleri, bir anlaşma yapmaya derhal razı olmuşlar ve eski Moskova eyaleti arazisinde kendi rejimlerinin Batı âlemince tanınması ve her türlü tahriklerden vazgeçilmesi şartıyla, Rusya'nın Rus olmayan bütün bölgelerinde müstakil idareler kurulmasına razı olmuşlardır. Clemanceau böyle bir gizli teşebbüsün alıp yürüdüğünü duyunca, kıyametler koparmış, Wilson ile Lloyd George elde edilen yaman neticeye sevinecek, bunu benimseyecek ve savunacak yerde, Bullitt'e böyle bir vazife verildiğini tamamiyle inkâr etmişlerdir. Bullitt bu muamele karşısında isyan duymuş, dünyaya küsmüş, İstanbul'da inzivaya çekilmeye karar vermiştir.

Kendisi, Moskova'dan başka bir bakıma göre boş elle

dönmedi. Rus İhtilâli sırasında bir Amerikan komünisti karısiyle beraber Moskova'ya kaçtı, yeni rejime büyük hizmetler etti, Moskova'da öldü, büyük merasimle gömüldü, mezarı komünistlerin ziyaret yeri haline geldi. Bullitt bu Amerikalı'nın dul kalan güzel eşiyle Moskova'da sevişti, onu beraberce İstanbul'a götürdü. Kendisini herkese "Yeğenim" diye tanıtıyordu. Boğaz'ın Anadolu kıyısında Köprülüler'e ait bir yalıya yerleştiler. Bullitt, burada bir roman yazacağını ve bunun için Amerikalılar'a ve Türkler'e roller vereceğini söylüyordu. Bu roman hiçbir zaman bitemedi, fakat Amerikan diplomatı, o civarda oturan bir yetim çocuğun hayatında gerçek bir roman yarattı. Çocuğun babası Balkan Harbi'nde şehit düşmüştü. Bullitt, vakarlı bir tavrı ve zeki bir görünüşü olan yavrunun büyük istidatlar taşıdığına inanmış ve Türk milletine bir hizmet olmak üzere bunu en iyi bir şekilde, fakat tam bir Türk olarak yetiştirmeye karar verdi. İlk işi kendisini o zamanın en iyi özel okulu sayılan Nakiye Hanım'ın mektebine yatılı olarak yazdırmak oldu. Amerika'ya giderken çocuğu beraber aldı. Anlattığına göre Amerikan milyonerleri arasında kendisini evlat edinmek isteyenler çok olmuş, fakat Bullitt, buna razı olmamış ve maksadının müstesna cocuğu bir Amerikalı değil, tam bir Türk olarak yetiştirmek olduğunu herkese söylemiş.

Aradan yıllar geçti. Günün birinde yabancı bir delikanlı Bullitt'in bir mektubu ile matbaaya geldi. Meğer Amerikalı diplomatın beraberinde Amerika'ya götürdüğü çocukmuş. Amerika'da birinci sınıf bir pilot olarak yetişmiş ve Türk Hava Kuvvetleri'nde askerliğini yapmak ve Türk ordusunun devamlı şekilde malı kalmak üzere Türkiye'ye gönderilmiş. Aksilik şu ki zavallı, Türkçe'sini tamamiyle unutmuştu. Türk olduğuna kimseyi inandıramadı. Günün birinde Amerika'ya döndü ve zengin bir çiftçinin kızıyle evlenerek orada yerleşti. Yıllarca sonra Türk gencini, Ame-

rika'da Bullitt'ın evinde gördüm. Bullitt aile adını taşıyor, milyoner diplomatın kızından kardeş muamelesi görüyordu. Fakat Bullitt'in çocuğun istidatları hakkındaki iyi zannı ve hayranlığı artık devam etmiyordu. Türkiye'ye iyi yetişmiş bir pilot hediye etmek yolundaki emel suya düşmüştü.

Paraya tapmayanlar Bullitt Türkiye'yi her fırsatta ziyaret ediyordu. Zaman zaman kendisinden "Çerkes tavuğunu ve imam bayıldıyı hazırlayın, geliyorum," diye telgraflar alıyordum. Bütün bu ziyaretler neticesinde William Bullitt Türkler'e pek garip tarzda bir sevgi bağlamıştı. Diyordu ki:

"Bütün dünya paraya tapıyor. Tek istisnası Türkler'dir. Bu insanlardan bir grubun beraberce bir yerde yemek yedikleri veya bir şeyler içtikleri zaman: 'Parayı ben vereceğim' diye diye birbiriyle kavga etmeleri görülecek bir şeydir. Maaşını yeni alan bir adam, hepsini birden bir gecelik davet uğruna elden çıkarabilir. Parayı hiçe sayan bu millet, bugünkü dünyada yaşamak imkanını sağlayamaz. Halbuki böyle cömert bir ruh taşıyan milletin dünya yüzünde kalması, hepimiz için bir ferahlık ve zevk kaynağıdır. Paraya tapan milletler, Türkler'i yaşatmak için kendi aralarında mutlaka devamlı şekilde para toplamalıdırlar."

Amerika'yı bir ziyaretimde kendisinden sordum:

"Türkler'i yaşatmak için para toplamaya teşebbüs ettin mi?"

" Kaç defa... Fakat kimsede anlayış bulamadım. Nesillerden beri devam eden kötü propagandalar, taassupları ayaklandırmış, bu kadar mukavemet karşısında hedefime bir türlü varamadım."

Moskof emperyalizminin emellerini yakından bilen Bullitt, İkinci Cihan Harbi'nin son devrinde Potsdam ve Yalta konferansları sırasında yakın dostu Amerikan Devlet Başkanı Franklin Roosevelt'in gözünü açmak ve tehlikeleri kendisine duyurmak için çok gayret sarfetti. Bir taraftan komünist ajanlarının oyuncağı haline düşen, diğer taraftan sıhhati sarsılmış bulunan Roosevelt, gerçekleri görememiş ve kendisine şu garip cevabı vermişti:

"Benim içimden öyle geliyor, demek ki doğrudur."

Son görüşmemiz Bir kaç yıl evvel Bullitt bir uçak kazası geçirmiş, kemikleri yer yer kırılmıştı. Ben bunu duymamıştım. Her zamanki gibi kendisinden: "Filan gün geliyorum, Çerkes tavuğunu ve imam bayıldıyı hazırla," diye bir telgraf gelince, o gün Hilton'a koştum, o canlı Bullitt'in sakat bir hali vardı. Üzüldüm. Taksiye yardımla bindi. O zaman Maçka'da Spor Caddesi'nde oturduğumuz dördüncü kat apartmanda asansör yoktu. Bunu duyunca Bullitt kıyameti kopardı ve dedi ki:

"Benim dördüncü kata çıkmama imkan yok. Bu kadar dünyaca meşhur bir gazeteci olduğun halde nasıl oluyor da asansörsüz bir apartmanda yaşıyorsun? Çinli uşağım da yanımda değil ki bana yardım etsin." Ama yine de otele dönmeye karar veremedi. Kapıcılar kendisini yukarı taşıdılar.

Eve varınca bir yatağa uzandı, bozuk ve çıkık yerlerini yerlerine yerleştirdi, cebinde taşıdığı rom şişesinden biraz içti, sonra her zamanki neşesiyle sofraya oturdu, Çerkes tavuğunu, bayıldıyı zevkle yedi, 1919'da Rusya'ya yaptığı meşhur yolculuğunu ve Başkan Roosevelt'e uyarmaları saatlerce anlattı.

Chester projesi

Büyük zaferimize rağmen, İstanbul'da yabancı askeri işgali devam ediyordu. Barış gününe kadar buna dişimizi sıkmaktan başka çaremiz yoktu, fakat Büyük Millet Meclisi adına İstanbul'da kurulan idare Damad Ferid'lerin uşak ve emir kulu hükümetine hiç benzemiyordu. Bu idare tam manasiyle Türk şeref ve haysiyetini temsil ediyordu ve eskiden şımaran yabancı işgal kuvvetlerini Türkiye'ye saygı göstermeye mecbur bırakıyordu. Her iki taraf mesele çıkarmamak ve sulh müzakerelerini zorlaştırmamak için gayret gösteriyordu. İstiklal Harbi esnasında Anadolu'da devam eden içki yasağı kanununun yürütülmeye kalkışılması zorluklar yarattı. Yabancı askeri kuvvetleri içki serbestisinden vazgeçmek istemiyorlardı, onların kanundan istisna edilmesi ve içki tedarik edecekleri yerlerin belirtilmesi lazım geldi. Anadolu'da da zaten bir türlü yürütülemeyen yasağın İstanbul'da tatbikine teşebbüs edilmesi ve daha ilk adımda yabancı askerlerini istisna etmek lazım gelmesi ortalığı allak bullak etti ve kaçakçılara geniş vurgun fırsatları verdi.

Lozan Konferansı'na ait fasılanın devam ettiği sırada umumi efkârın ilgisi iki mesele üzerinde toplanmıştı: Seçim hazırlıkları ve Chester Projesi... Meclis'teki Birinci ve İkinci grupların arasında yalnız milletvekili seçmek bakımından değil, rejim bakımından da ihtilaflar vardı. İkinci Grup, şu veya bu şekilde Saltanat'a dönülmesini istemekle beraber, bunu açığa vurmaya cesaret edemiyor, Halife'ye siyasi bazı hak ve salahiyetler verilmesinden bahsedip duruyordu. Çarpışmanın şiddetli olacağı pek belliydi. İstiklal Mücadelesi'nde büyük hizmetlerde bulunan şanlı kumandanların hepsi, Birinci Grup'un adayları arasında yer almaya hazırlanıyorlardı. "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" unvanını taşıyan Birinci Grup adına Mustafa Kemal Paşa tarafından 9 Nisan'da yayınlanan beyannamede, Grup'un programı aydınlatılmakla beraber, Cemiyet'in seçimlerden sonra Halk Partisi şekline gireceği de ileri sürülüyordu. Beyannamenin esasını iki madde teşkil ediyordu. Bunlardan birincisi hakimiyetin, kayıtsız, şartsız millete ait olduğuna, idare usulünün halkın kendi kaderini bizzat ve fiili surette yürütmesi esasına dayandığına dairdi. İkinci madde, saltanat rejimi aleyhinde 1 Kasım 1922'de Büyük Millet Meclisi tarafından verilen kararın hiçbir zaman değişmeyeceğini ifade ediyordu.

Bir hayalin hikâyesi Bu seçim hazırlığı ve Lozan Konferansı'ndaki fasıla devrinde ortalıkta iyimser ve rahat bir hava esmesinin başlıca sebebi, Amiral Colby M. Chester adında bir Amerikalı tarafından daha 1908 yılında ortaya atılan, on beş yıl arkası bırakılmayan büyük projeye artık olmuş, bitmiş bir şey gözüyle bakılmasıydı. Bu projeye göre Amerikalılar, Merkezi ve Doğu Anadolu'da 4300 kilometrelik demiryolu hattı yapacaklardı, memleketi baş-

tan başa imar edeceklerdi, Ankara civarında yepyeni ve modern bir şehir kuracaklardı. Demiryolları için bir zamanlar yapıldığı gibi, Devlet'ten kilometre garantisi filan diye bir şey istemiyorlardı. Hattın iki tarafında yirmişer kilometrelik sahalarda bulunan maden imtiyazlarının kendilerine verilmesini yeter buluyorlardı.

Amiral Chester'in Amerika'nın çok mühim bir şahsiyeti bulunması, kurduğu Osmanlı-Amerikan gelişme şirketinde nüfuzlu adamların ve bu arada Panama Kanalı'nı yapan meşhur General G. W. Golthals'ın yer alması, herkeste tam bir güven yaratmıştı. Lozan müzakereleri esnasında Amerika Hükümeti'nin Chester grubunu destekler gibi görünmesi ve bu grubun ciddiliği hakkında hiçbir taraftan bir itiraz sedası yükselmemesi, Amerika'nın Türkiye'nin iktisadi kaderine ilgi duyduğu, buraya yüzlerce milyon dolar sermaye akıtacağı ve Avrupa emperyalizminin oyunlarına karşı bizim sıkı bir yol arkadaşımız kesileceği hakkında en küçük bir şüphe bırakmıyordu. Hele Avrupa devletlerinin iktisadi istekleri yüzünden Lozan'daki barış konuşmalarının fasılaya uğradığı bir devirde Amiral Chester grubunun oynadığı rol bizim için gökten inmiş bir imdat kuvveti etkisi yapıyordu.

Proje Büyük Millet Meclisi'nde ve basında uzun münakaşalara yol açtıktan, hele demiryolu işlerimizde ilgili Avrupa devletleri tarafından türlü türlü entrikalara karıştırıldıktan sonra nihayet Büyük Millet Meclisi'ne geldi. 8 Nisan 1923'de Nafia vekili Feyzi Bey müzakereyi şu sözlerle açtı:

"Projenin kabulü Doğu vilayetlerimizin gelirini çoğaltacak, işlenmemiş bir halde bulunan madenlerimizden faydalanmak imkanını sağlayacaktır. Bu sebeple projenin kabulünü rica ederim."

Projenin aleyhinde bulunanların tenkitlerine Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey şöylece cevap vermiştir:

"Projeye dair olan imalı sözlere, dış propagandalara

önem verilmemelidir. Bütün memleketin demiryollarına ihtiyaç vardır, esaslı ulaştırma vasıtaları halkımıza yeni gelişme imkanları verecektir. Hattın askeri önemi büyüktür. Milletin yaptığı inkılap temelinin son taşını da Meclis koymalıdır. Bu projenin gerçekleşmesi sayesinde askeri kudretimiz dört misli artacaktır. Projenin siyasi tesirleri daha da derindir. Eğer memleketimizin bir daha istilaya maruz kalmasını istemiyorsak, nüfusumuzu çoğaltmak, geliştirmek, hareketli bir hale koymak için bu fırsattan faydalanmalıyız."

Demiryolu yapı işlerinde ihtisası olan sonraki Nafia vekili Muhtar Bey şöyle konuştu:

" Projenin bir kusuru varsa, o da çok iyi olmasıdır."

Proje kabul olunuyor Proje 9 Nisan'da reye konulmuş, 206 milletvekilinden 185'i projenin kabulü lehinde, yalnız yirmi biri aleyhinde bulunmuştur.

Vekiller Heyeti Başkanı Rauf Bey, projenin kabulünden sonra şu sözleri söylemiştir:

"Nafia vekilimizin anlattığı gibi, Şark vilayetlerimizin bu halde kalması, siyasi cereyanların bir neticesidir. Karşımızda bir Rus Çarlığı vardı ve Türkiye'nin Şark vilayetlerini geri bir halde bırakmak için elinden geleni yapardı. Milletin elinde bu gayretlere karşı gelmenin bir çaresi ve imkanı yoktu. O zamanki hükümet baskı altındaydı. Allaha şükür bu gün kendi memleketimizde herşey değişmiştir. Rusya'da da hür bir Sovyet hükümeti var ki bizim hürriyet ve istiklalimizin taraftarıdır. Yeni demiryollarından memleketin hem Doğu hem de Batı tarafları fayda görecektir. Proje sayesinde iç siyasetimiz bakımından elde edilecek netice büyüktür. Hep birden sevinmemizi icap ettiren hayırlı bir durum karşısındayız."

Bomba tesiri Türk iktisadi hayatında Amerika'nın daha barış meydana gelmeden, baş role geçtiğini ve Av-

mpalılar'a ait bütün hesapların alt üst olduğunu belirten 9 Nisan kararı, Avrupa'da bir bomba tesiri yapmış, herkesi şaşırtmıştı. Hele Fransa'da kıyametler kopmuştu. Avrupa Devletleri'nin bizi iktisadi baskı altında tutmak ve iktisadi menfaatlerimize aykırı bir sulh imza ettirmek yolundaki emel ve ümitleri Chester projesi sayesinde suya düşmüş, cepheleri ikiye bölmüştür.

Büyük Millet Meclisinin kararından sonra anlaşmalar, Chester grubu adına Kanadalı Albay Clayton-Kennedy ve Amiral Chester'in oğlu Deniz Binbaşısı Chester tarafından imzalanmıştır. Amerikan gazeteleri Türkiye'de yalnız demiryolları ve limanlar yapmak değil, orman ve madenleri işletmek ve yeni bir Ankara şehri kurmak yolunda imkanların Amerikalılar'ın eline geçtiğine dair yayınlar yapmışlardır. Fakat Amerikan Hükümeti, aylarca müddet projeyi destekler gibi göründükten ve hiç ağzını açmadıktan sonra 20 Haziran 1923'de Amerikan Hariciye müsteşarı Leland Harisson, gazetelere Amerika'nın Chester Projesi'ne ait işlerde bir rolü olmadığına, böyle işlere karışmanın ve garantiler vermenin Amerikan usullerine aykırı düştüğüne dair beyanatta bulunmuştur.

Sönen rüya Bir aralık projeyi benimser gibi görünen Amerikan sermaye âlemi git- gide ilgisini kesmiş 29 Ağustos 1923'de Chester grubu elindeki imtiyazı üç yüz bin dolar ücretle ve bu işde elde edilecek kârlardan yüzde on derecesinde bir paya karşılık bir Kanada grubuna satmıştır. Kasım 1923'de grup Amerika'da ve Kanada'da sermaye bulmaktan ümidini keserek Londra ve Paris mali muhitlerine başvurmuş, fakat netice alamamıştır. 17 Aralık 1923 Nafia vekili Muhtar Bey, Chester imtiyazının iptal edildiğini, bu meselenin Türk-Amerikan barış muahedesinin müzakeresi sırasında yeniden ele alınacağını ilan etmiştir.

Böylece en karanlık günlerde gönüllere ferahlık veren

ve yurdun kısa zamanda Amerika'nın yardımıyla cennete çevrilmesi ümidi ile ilgisi olan çok tatlı bir rüya tamamiyle söndü, bununla beraber Lozan Konferansı'nın fasılaya uğradığı sıralarda bu proje Ankara tarafından bir manevra vasıtası diye ustaca kullanıldı. İkinci Lozan Konferansı'nın arzumuza uygun bir şekilde sona ermesinde çok faydası dokundu.

İttihad ve Terakki ve seçimler Chester Projesi Büyük Millet Meclisi'nde kesin bir karara bağlanınca, bütün ilgiler seçim meseleleri üzerinde toplandı. İstanbul'da seçim işlerini Afyon milletvekili Ali Bey idare ediyordu. Malta arkadaşlığı dolayısiyle aramızda dostluk vardı, sık sık temas ediyorduk. Bana endişelerini anlatıyordu, ona karşı beraberce tedbir düşünüyorduk. Bu endişeleri, teşkilatı ve açık bir programı olmayan İkinci Grup'tan ziyade politikanın eski kurtları olan ve memleketin tapusunun kendilerine ait olduğuna inanan İttihad ve Terakki mensuplarının gizli teşkilatı ile ilgiliydi. Ali Bey'in verdiği bilgiye dayanarak, 11 Nisan 1923 tarihli "Vatan"da, "İttihad ve Terakki'yi Diriltmeğe Çalışanlar" başlığı altında şu haberi neşrettik: "İttihad ve Terakki mensupları Meclis'teki iki gruptan hiçbirine katılmayarak, müstakil kalmayı düşünüyorlar ve bir program tertibi ile uğraşıyorlar. Bugün Büyük Millet Meclisi'nde müstakil adı altında bulunanlardan 25, 30 kişi İttihad ve Terakki programını, ya aynıyle veya az, çok tadillerle yeniden canlandırmayı düşünüyor. Eyüp Sabri Bey (Eskişehir), Hilmi Bey (Ardahan), Necati Bey (Bursa) , Hafiz Mehmed Bey (Trabzon), Yusuf Bey (Denizli) gibi bazı mebuslarımız, başka bir ad altında ortaya çıkacak olan İttihad ve Terakki'ye katıldılar. Meclis'in dışında eski partinin en nüfuzlu üyeleri eski İaşe nâzırı Kemal Bey (Kara Kemal), eski İzmir valisi Rahmi Bey, Cavid ve Cahid beyler ve küçük Talat Bey'dir. İttihad-

çılar, Hilâfet'e bir hakimiyet rolü verilmesini esas diye kabul ediyorlar, hükümetin şeklinin tayini için bir Kurucular Meclisi'nin toplantıya çağırılmasına lüzum gösteriyorlar. Önümüzdeki seçimlere katılıp katılmayacaklarına henüz karar vermemişlerdir."

Gazi'nin bir düşüncesi O günlerde Ankara'da bulunan arkadaşımız Ahmed Şükrü Bey'e Mustafa Kemal Paşa şu beyanatta bulunmuştu:

"Üzerime aldığım vazifeyi tamamladıktan sonra politikadan çekileceğimi önceden söylemiştim. Boğaziçi'nin Anadolu kıyısında bana bir dinlenme yeri hizmetini görecek, bahçeli, beyaz perdeli bir yalı hayalimde canlanıyor. Bu fikrimde sabitim ve bu sözümü tekrar ederim. Ancak henüz barış imzalanmamış, yarınımız belli bir hale gelmemişken, milleti karışıklık içinde nasıl bırakabilirim? Başladığım işi bitirmeliyim. Ondan sonra politikadan çekilmek yolundaki arzumu yürüteceğim."

Gazi bu sözlerine şunları da ilave etti:

"İstanbul seçimlerinde entrikalar çevrildiğini biliyorum. İstanbullular, İstanbul'un işgal altında olduğunu unutmamalıdırlar. İstanbul henüz kurtarılmış değildir. Kurtarmak için elbirliğine ihtiyaç vardır. Şimdiye kadar olan zaferleri ancak milli birlik ve tesanüt sayesinde sağladık. Zaferin meyvelerine erişmek için bu yolda devam etmek lazımdır. İstanbul düşman elindeyken düşmana yardım etmemeliyiz."

Ben kendi hesabıma gazeteciliğin, başka hiçbir meslekle ve uğraşma konusu ile paylaşma kabul etmediğine inanıyordum, fakat memleketin yarını hakkında kararlar verileceği sırada ancak bir tek devre için mebusluk etmeyi bu prensibe aykırı saymıyordum. Bu sebeple İstanbul'dan aday gösterileceğim hakkında Ankara'dan gelen haberleri iyi karşılıyordum. Ali Bey bu haberleri defalarca doğruladı

ve bu devrede Meclis'e girmenin ve kanaatlerimi orada da yürütmenin bir vazife olduğunu söyledi, fakat bir ziyaretimde bana üzülerek şu ifadede bulundu:

"İstanbul'da başından gösterilecek adayları kestirmek için fikirleri sorulan Yakup Kadri ve Falih Rıfkı beyler, sizi aday yaparsak, diğer gazetecilerin güceneceklerini söylediler. Sizin aday olmanız çok arzu edilmekle beraber, bu söz tesirsiz kalmadı. Sizin ve Akşam'dan Kâzım Şinasi Bey'in vilayet meclisine üye olmanıza karar verildi."

Ben de, Kâzım Şinasi de siyasi ihtiras beslemediğimiz için ses çıkarmadık, bir iki yıl vilayet meclisinde vazife gördük.

İkinci Lozan Prensiplere dayanan sarsılmaz mukavemetimiz karşısında Müttefik Devletler, arzularını yürütemeyeceklerini anladılar ve Lozan müzakerelerine devam etmeye bizi çağırdılar. İsmet Paşa'nın başkanlığı altındaki heyet ve gazeteciler 18 Nisan'da Lozan'a hareket etti.

Tam bu sırada Hüseyin Cahid Bey *Tanin*'de ikinci delege Dr. Rıza Nur Bey'e çok şiddetli bir şekilde çattı ve milli mukadderatın böyle bir kimseye emanet edilemeyeceğini ileri sürdü. Dr. Rıza Nur Bey Simplon treninden gazetecilere beyanatta ve ağır bir karşı hücumda bulundu. Bu arada *Tanin*'in Chester Projesi'ne yaptığı ağır tenkitlerin bir Fransız bankasının sağladığı menfaat yüzünden olduğunu ileri sürdü. Lozan Konferansı'na tekrar başlandığı sırada İkinci Delege'mizin etrafında patlak veren ve Hüseyin Cahid Bey gibi bir yazarı içine alan çatışma o sırada çok üzüntü yarattı.

Yine bu nazik dakikada İttihad ve Terakki etrafında da münakaşalar devam ediyor ve *Tanin* gazetesi bu sahada da hücum rolünde bulunuyordu. 20 Nisan tarihli "Vatan"da "Gizli Çalışanlar" başlığı ile çıkan bir yazımda şu sözler vardır: "Gizli İttihad ve Terakki makinasının bugünkü

manevralarının manası açıktır. Kendini yok zannettirmek ve el altından rahatça çalışmak istiyor. Mevcut olduğunu ve eski malum usulleriyle çalıştığını hatıra getirenlere kızıyor ve gazetesi vasıtasıyla hücumlar indiriyor. Hem mevcut olmak, hem de kendini yok farzettirmek pek güç bir şeydir. Gizli makinanın hiç şüphesiz pek yaman olan kurnazlığı bile bunu sağlayamaz. Gizli faaliyetler İstanbul'da geniş ölçüde devam ediyor. Hele Kadıköyü'ndeki eski ocakta sıkı bir disiplin ve bir nevi siyasi tarikat ruhu içinde hararetli çalışmalar vardır. Kadıköy Belediye seçimleri, gizli zümre tarafından bir kuvvet denemesi diye karşılandı. Bu çalışmalar abestir. Umumi efkârın hiçbir kısmı, memleketi kurtarmak için mertçe çalışan şerefli liderlerin bulunduğu cepheye, hiçbir açık programı olmayan, gizli çalışan, şahsi ihtirastan başka gaye bilmeyen, kısmen geçmişlerinin hesabını vermek zorunda bulunan bir takım politika adamlarını tercih edemez. Hele İstanbul halkı için harp yıllarında hiç ağızdan düşmeyen 'İaşeciler' ve Kara Kemaller kelimelerinin taşıdığı mana, çok acı hatıralarla doludur."

Lozan başlıyor İstanbul'da böyle politika çarpışmaları devam ederken, Lozan müzakereleri iyimser bir hava içinde başladı. Amerika, Chester Projesi'ni resmi surette benimsememekle beraber, İkinci Lozan Konferansı'nda canlı bir rol oynamaya başladı ve kendi vatandaşlarına ait menfaatleri koruyacağını ileri sürdü.

Chester Projesi'ne karşı olan galeyan yatışmamıştı, fakat menfaatlerine ait ihtilaflar, Konferans'ın yürümesine başlıca engel olan Türkiye'de yerleşmiş yabancı şirketleri, Ankara'ya delegeler göndermek ve hususi anlaşmalar aramak yolunu tutmuşlardı.

Bir aralık Lozan'da hiç beklenmeyen tarzda bir bomba patladı. Rus delegesi Vorofski, vaktiyle Çarlık hizmetinde bulunan bir İsviçreli tarafından 1 Mayıs 1923'de öldürüldü. Konferans bir kaç gün ikinci plana bırakıldı, gazete sütunları suikaste ait haberlerle doldu.

16 Mayıs'da da İsmet Paşa ile Venizelos'un bir araya gelerek, iki memleket arasındaki ihtilaflar için başbaşa hal çareleri aramaları dikkati çekti.

İşsizlere iş teşebbüsümüz 24 Mayıs'da *Vatan*, bir gazete için pek orijinal sayılacak bir teşebbüse atıldı. İstanbul'da hüküm süren issizliğe deva olmak üzere matbaasına bir "İş Aracılığı Merkezi" kurdu. İşsizler, bu merkeze kayıtlarını yaptırıyorlardı. İşçi arayanlara listedeki müracaat sahipleri bildiriliyordu. Aranan vasıflarda adam yoksa, ne gibi bir işçi arandığı gazetede parasız olarak ilan ediliyordu. Bu merkez aylarca çalıştı ve bir hayli işsizin işe yerleşmesine vasıta oldu.

Hükümet bu hareketi çok iyi karşıladı ve destekledi. Başvekil'den, Nafia ve İktisat vekillerinden takdir mektupları aldık.

Bu esnada memleketin her tarafında seçim faaliyetleri, neşeli bir hava içinde ve şenlikler arasında devam ediyordu. Korkulan çatışmalardan hiçbiri olmamıştı. İkinci Grup, teşkilatla ve programla ortaya atılmamış, grup mensupları ferdi mücadeleler için de havayı uygun bulmamışlardı. Birinci Grup'un (ikinci seçmen) listeleri her tarafta kesin bir ekseriyetle oy topluyor, bunların yüksek vasıflar arayarak itina ile seçtikleri adamlar mebus çıkıyordu. Memlekette tatlı, ahenk dolu bir hava esiyordu.

Barışın imzasının arifesinde Birinci Cihan Harbi'nden sonra İstanbul'a Wallenberg adında bir İsveç sefiri gelmişti. Zengin bir banker ailesine mensup olan ve geniş bir şahsi servete sahip bulunan bu hoş insan, az zamanda memleketimizde iyi bir mevki yapmış ve o zamanın en mühim kulübü olan Cercle d'Orient'a [şimdiki Büyük

Kulüp] başkan seçilmişti. Sefaret başkâtibi Dr. Hans Kolmodin ile olan dostluğum dolayısiyle ben de az zamanda yeni Sefir'in dostları sırasına geçmiştim.

Wallenberg'den 1923 Haziran'ında Gothenberg limanında yapılacak Milletlerarası Gazeteciler Topluluğu için eşimle beraber bir davet aldık. Toplantıda bulunduktan sonra üç kafileye ayrılacak ve İsveç'i daha iyi görmemiz için de Sefir, Malmö'de çıkan bir gazetenin yazarı olan Karl Vogt'ı bana ve eşime rehber tayin etmiş ve onun yol masraflarını ve ücretini üzerine almıştı.

6 Haziran'da Simplon ekspresiyle yola çıktık. İlk durak yerimiz Lozan oldu. Lozan'ın tarihi havasını, konferansın en son günlerinde teneffüs etmek fırsatını bulduğuma gazeteci olarak çok sevindim. Yalnız daha konferansın başında İsmet Paşa'nın tercümanları sıfatiyle Hüseyin Pektaş Bey'le beraber heyete dahil edildiğimiz halde ancak ve ancak gazeteci kalmak inadiyle teklifi reddettiğime biraz üzüldüm. Kabul etseydim, bu mühim konferansın her safhasını yakından görmüş ve hatıralarımı zenginleştirmiş olacaktım.

Lozan'da ilk işim İsmet Paşa'yı ziyaret etmek oldu. Son durum hakkında kendisiyle bir mülakat yaptım ve telgrafla İstanbul'a bildirdim. Beyanat, Konferans'ın bir çıkmaza girdiğine, eski borçların faizlerini İngiliz lirası olarak ödemek şartını kabul etmemize ihtimal olmadığına dairdi.

"Lozan'da Yirmi Dört Saatlik Zaman" başlığıyle 10 Haziran'da gazeteye gönderdiğim bir yazı 15 Haziran tarihli *Vatan*'da çıktı. İki buçuk sütunluk yazıda konferans faaliyetlerinin bir levhası çiziliyor, bilhassa gazetecilerin anlatmak ve atlamamak gayretiyle hemen hemen yirmi dört saat nasıl pusuda bekledikleri ve her tarafa saldırdıkları tasvir olunuyordu. Lozan'da bulunduğum günlerde yazılara devam ettim. Benim Lozan'da yaptığım şey, günün hadiselerini takip etmek değil, konferansın havasını

vermek ve gazetecilerin vazife başında neler çektiklerini anlatmaktı.

Lozan'da bir hadise Lozan'a varmazdan az zaman evvel Lozan Palas otelinde skandal tarzında bir hadise olmuş. Heyetimiz üyelerinden biri, kadın oda hizmetçisine saldırmış, kendisini yatağa bağlamaya ve maksadına varmaya çalışmış. Kadın feryat etmiş, hemen koşup gelmişler ve kadın kurtarılmış. Heyetimizi çok üzen hadisenin tahkikine de Cevat Açıkalın'ın başkanlığındaki bir komisyon memur edilmişti. Ben Lozan'dayken hadisenin dedikoduları devam ediyordu. Tahkikatın neticesini yıllarca sonra Cevat Bey'den dinledim. Kız, şu ifadede bulunmuş: "Beni odaya çağırdı. Girdiğim zaman bir şey söylemeden üstüme saldırdı. Delirdiğini, beni öldürmek istediğini sandım ve haykırdım. Sonradan haber aldım ki maksadı benimle sevişmekmiş. Bunu bana belli etseydi, mesele çıkmazdı. Zaten hoşuma da gidiyordu. Böyle bir şeye dünden razıydım."

İsveç gezintisi Lozan'dan Berlin'e gittik. Bir iki gün kaldık. Beyoğlu Alman Mektebi'nden eski hocam Ludwig Szamatolski bize rehberlik etti. *Tanin*'in harp muhabiri sıfatiyle Birinci Cihan Harbi'nin zafer ve saldırış günlerindeki azimli, dinç halini yakından gördüğüm Almanya'yı Versaille Muahedesi'yle zincirlere vurulmuş, can çekişir bir durumda görmek bana acı geldi. Alman parası günden güne yuvarlanıyordu. Ecnebi parası sahibi bir insan burada yok pahasına yaşayabiliyordu.

Berlin'den ayrılıp İsveç toprağına ayak basar basmaz bu yaman memlekete ilk bakışta âşık oldum. "Dünyanın En İleri Memleketinde" başlığını taşıyan ve 17 Haziran 1923'de çıkan ilk yazımda intibalarım şöylece ifade edilmiştir: "Lozan'daki Barış Müzakereleri arasında bir kaç

gün geçirdikten, Almanya'nın pek şeffaf bir maske altında gizlenen cançekişme halini kuş bakışı gördükten sonra İsveç'e gelmek, insanın üzerinde pek garip bir tesir bırakıyor, burası büsbütün başka bir âlem, başka türlü insanlar... Herkesten farklı hedefleri, çalışma tarzları, mücadele silahları, hayat anlayışları var. İsveç muhitine ayak bastıktan sonra insanın yüzüne manevi zindelik ve temizlikle dolu bir hava çarpıyor. Terakki ne demek olduğu ancak bu memlekette canlı bir surette hissediliyor."

Gothenborg'da açılan sergi sahasının renk renk laleleri arasında başlayan İsveç seyahati, benim için bir balayı yolculuğu oldu. Orada geçen zamanı ömrümün en tatlı günleri sayarım. Sefir Wallenberg herşeyi düşünmüş, hazırlamıştı. Her tarafta ince bir nezaketle karşılanıyorduk. Bize seyahatın başından sonuna kadar rehberlik eden Vogt, daha o zaman değerli bir gazeteciydi. Sonradan siyasi hayata girdi, mebus oldu, İkinci Cihan Harbi esnasında Meclis'in Dışişleri Encümeni Başkanı iken, Nazi Almanyası'yle bir uzlaşma yapmaya vasıta olduğu için ağır hücumlara uğradı, fakat bu uzlaşma Norveç gibi müdafaasız olan İsveç'in istilaya uğramasını önlemiş oldu. Hücum edenler hatalarını anladılar ve harpten sonra Vogt, Milli Savunma nâzırı oldu, daha sonra Malmö Valiliği'ne geçti ve o vazifedeyken öldü.

Nazik iki düşman Vogt'un Milli Savunma Nâzırı olduğu sıralarda defalarla İsveç'e yolum düştü. Nâzır, Proust'un eserlerini İsveç diline çeviren zeki eşiyle beraber, şehrin dışında dört odalı bir villada oturuyordu. Makam otomobili yoktu. İşi başına bisikletle gidip geliyordu. Bana bir gün dedi ki:

" Burada askeri ataşeniz yok. Halbuki Türkiye ile İsveç'in Rus tehlikesine karşı uyanık durmaları ve bildiklerini birbirlerine duyurmaları gelenek icabıdır. Buraya bir as-

keri ataşe gönderilmesi için Ankara'yı ikaz ediniz. Ben de harekete geçerim, Ankara'ya ataşe yollarım, noksan ortadan kalkar."

Dediğini yaptım. Ankara'ca tavsiyesi yerine getirildi.

İsveç de Ankara'ya derhal askeri ataşe yolladı.

Vogt'un bahsi açılmışken, kendisine ait bir hatıramı anlatmak isterim: Milletlerarası Parlamento Heyetleri'nin bir toplantısı münasebetiyle Karl Vogt ve pek yakın dostum olan İsveç Liberal Partisi Başkanı Prof. Ohlin İstanbul'a gelmişlerdi. İkisini birden Büyükada'ya eve çağırdım. Beraberce denize girdik, dolaştık, yedik, içtik; biri sosyalist, diğeri liberal olan iki İsveçli birbirlerine karşı gayet nazik ve samimi şekilde davrandılar. Bir aralık Vogt'a dedim ki:

"Siz tabii eski dostlarsınız, yıllardır tanışıyordunuz."

Şu cevabı verdi:

"Evet tanışıyoruz. İkimiz de Meclis'teyiz. Fakat aramız iyi değildir. Birbirimizle selamlaşmayız, konuşmayız. Fakat burada bir dost evinde bulunurken iki İsveçli ve iki dost gibi hareket etmeyi ikimiz de tabii bulduk."

Seyahat programı Gotheborg gazeteciler toplantısı üç gün sürdü. Harpten sonra dünya gazeteciliğinin toplu bir kuvvet haline gelmesi ve sık sık böyle toplantılar yapılması hakkında uzun konuşmalar oldu. Yalnız Fransızlar'la Almanlar birbirlerine daima düşman ve uzak kaldılar. Dört gruba ayrılarak, İsveç'in Güney taraflarını gezdik, Stokholm'de buluştuk. Devlet erkaniyle beraberce temaslarımız oldu. Sarayda yaşlı kral tarafından kabul edildik. Kral herbirimizle ayrı ayrı konuştu. O sırada da Ankara Hükümeti'nin Stokholm'de Mukbil Bey adında, Mısır'da uzun zaman yaşamış ve bir Mısırlı hanımla evlenmiş bulunan bir temsilcisi vardı. Onüç, on dört yaşındaki kızı İsveç dilini bir İsveçli gibi konuşuyordu. Bu çok nazik temsilci bizi krala tanıttı ve bizim için davetler ter-

tip etti. Kendisiyle uzun yıllar mektuplaştım, sonra gözden kaybettim.

Yolculuğumuz esnasında hususi bir trenle dolaşıyorduk. Her gün eşyamızı kompartımanda bırakıyor, programa göre şuraya buraya gidiyorduk. Kafiledeki Yunanlı gazeteci, hepimize tabii gelen bu güven hissini paylaşmıyordu. Ya programdan vazgeçerek eşyasının yanında kalıyor veya bunlara çifte kilitler vuruyor, kompartıman kapısının kapalı kalacağına dair teminat istiyordu. Bu halleri İsveçliler'in çok zıddına gitti. Seyahat boyunca Yunanlı'yı o ince nezaketlerinden mahrum bıraktılar ve kendisine haşin muameleler ettiler. Yunanlı gazeteciyle birbirimize daima uzak durduk.

Seyahatin son kısımlarında Laponya'ya gittik. Orta Asya'ya mahsus iptidai bir hayat geçiren Laponlar bana cana yakın ve aşina göründü. İsveç'ten gelen bütün medeni tesirlere karşı duruyorlar ve kendi alıştıkları hayatı devam ettirip gidiyorlardı.

İsveç'in kuzeyinde 24 saatlik günü yaşadık, gece yarısı aynı anda doğup batan güneşi seyrettik. Uzun kutup gecelerinden sonra bir kaç gün içinde ve gözle görülecek bir şekilde çabuk serpilen, ortalığı renk renk kır çiçekleriyle süsleyen tabiat âleminin seyrine doyulmuyordu. Norveç'in Narvik limanına da gittik, fiyordları gördük. Sonra tam Lozan Konferansı son safhasına vardığı bir sırada, 11 Temmuz akşamı İstanbul'a döndük ve İsveç'te gördüklerimi uzun bir yazı serisi halinde gazetede yayınladım.

Lozan'daki baskı Bu sırada Lozan'da her şey halledilmişti. Yalnız yabancı sermaye gruplarına verilen imtiyazlara ait ihtilaf, barış yolunu tıkıyordu. 14 Temmuz'da "Büyük Sermayenin Sesi" başlığıyla çıkan bir yazımda bu duruma şöylece temas ettim: "Bizim durumumuz açıktır. Biz yabancı düşmanı değiliz. Yabancı sermayesine olan ihtiyacımızı pek iyi biliyoruz. Bu sermayeye her türlü meşru ve akla uygun çalışma imkanlarını vermeye hazırız. Fakat kanun şeklini almayan ve elde edilmiş hak çerçevesine girmeyen bir takım imtiyazları körükörüne kabul etmeye ve her bir işi incelemeden ellerimizi bağlamaya razı değiliz. Bir takım hakları olduğunu iddia edenler, her hak ve istediğin iyi niyetle gözden geçirileceğinden şüphe etmeden bize başvurabilirler, fakat hiçbir değer taşımayan soygunculuk projelerini dış baskı yoluyle hiç kimse bize ezberden kabul ettiremez. Soyguncuları hükümet kuvvetiyle himaye etmeye çalışan karşı taraf devlet adamlarının da işi bütün bütüne açığa vuracaklarını ve memleketlerinin umumi efkârına: 'Lozan'da her şey halledilmiştir. Fakat müzakereler filan ve filan şirketin iddiaları yüzünden son saniyede kesilmiştir,' diyebileceklerini hiç sanmıyoruz."

İmtiyazlarla ilgili son celsede Müttefik delegeleri, delegelerimizin elini sıkmadan kaba bir tavırla ayrıldılar ve arada günlerce her türlü temas kesildi.

İstanbul'da kundakçılar Barış müzakerelerinin bu son safhaya vardığı ve İstanbul'un boşaltılma günü yaklaştığı sırada işgal esnasında Müttefiklerle işbirliği eden ve Türk menfaatlerine karşı gelen simseleri telaş aldı. Bunlar birlik olarak İngiltere Fevkalâde Komiserliği'ne yazılı bir müracaatta bulundular: "Buradan gitmeyin, bizi Türkler'in elinde bırakmayın," dediler. İngilizler'in yarı resmi yalaniamasına rağmen, teşebbüsü, o sıralarda İstanbul'da çok iyi çalışan emniyet kuvvetlerimiz haber aldı, böylece harekete geçenlerin adı duyuldu ve gazetelere geçti.

Birer yalancı maske takınarak, bir çok kimsenin birden bire Türk vatanseveri gibi görünmeye çalıştığı bir sırada, aralarında Türk-Ermeni Teâli Cemiyeti Başkanı Bedros Zeki de bulunan bir takım kimseler, İstanbul'un Türkler'le meskûn kısımlarını yakmak, sigorta şirketlerinden men-

faat koparmak maksadıyla kundakçı bir ihanet çetesi kurdular. İlk olarak, Bedros Zeki'nin Üsküdar'da bulunan Karabetyan Lisesi'nin eski binası değerinden üç misli fazlasına sigorta edildikten sonra yakıldı, iş meydana çıktı. Tahkikat sırasında sebebi meçhul kalan takım takım yangınlarda kundakçı çetenin parmağı bulunduğu anlaşıldı ve kundakçılık şebekesine ait vesikalar ele geçti, suikastler ve kundaklar önlendi.

Barış günü Nihayet Lozan'da son ihtilaflar üzerinde bir uzlaşmaya varıldı. Bu safhada Amerikan gözcüsü Mr. Crew çok faydalı bir rol oynamıştır. 19 Temmuz tarihli gazeteler imza hazırlıklarının 24 Temmuz'a kadar biteceğini yazıyorlar. "Vatan"ın "24 Temmuz" başlıklı yazısında şu sözler vardır: "23 Temmuz 1908 günü bizim için büyük bir gündü. Yaman bir ihtilal yaptık, fakat bunun arkasını getiremedik, hatadan hataya sürüklendik. Bir tesadüf eseri olarak barış 24 Temmuz'da, yani 23 Temmuz Meşrutiyet bayramından bir gün farkla Lozan'da imzalanacaktır.

İstiklal Mücadelesi'nde ve Lozan'da elde ettiğimiz başarılar yamandır. Vardığımız mevkiye sahip kalmanın ve başarıları kâğıt üzerinde bırakmamanın yollarını aramalı ve bulmalıyız. Pek pahalı surette elde etiğimiz tecrübelerden ders almayı bilirsek, 24 Temmuz tam bir gelişme ve yükselme devrine başlangıç olabilir ve Türk milletine dünya yüzünde cidden müstesna bir mevki hazırlar."

Tahmin edildiği gibi, 24 Temmuz günü Türkiye ile dokuz devlet arasında Lozan'da sulh imzalandı. Bu imza, 23 Temmuz bayramının ertesi gününe ve Kurban bayramının ilk gününe rast geldi. Memleketin her tarafında toplar atılarak sulh müjdelendi, coşkun bayramlar yapıldı.

"Vatan"ın o zamanki siyasi yazarı Ahmed Şükrü, yaman bir şekilde çalışmış ve Lozan Sulh Anlaşması'nın tam metnini imza gününden evvel gazeteye yetiştirmişti. Gazete Türk basınındaki atlatmaların bir rekoru olan Barış Anlaşması metnini 25 Temmuz tarihli sayının sekiz sayfalı bir ilavesi olarak, okuyucularına parasız tevzi etmiştir. O sırada gazeteler yüz paraya satılıyordu. Sıkı bir rekabet neticesinde gazetelerin Lozan'da göze aldıkları telgraf masrafını bile gazete satışları karşılayamıyordu.

İsmet Paşa Barış Anlaşması'nı sonradan Gazi'nin hediye ettiği bir altın kalemle imzalamıştır. O dakikadaki hislerini soran bir gazeteciye İsmet Paşa şöyle demiştir:

"Mektebini bitiren bir öğrencinin son imtihandan sonraki hislerini taşıyorum."

Barışın imzası münasebetiyle Lozan'da donanma yapılmıştır. Lozan Konferansı'nın neden bu kadar uzun sürdüğünü, Müttefik delegelerinden biri "Daily Mail" yazarı Ward Price'e şöyle anlattı: "Meramlarını yürütmek kudretinden mahrum bir kaç devlet, galip bir devlete; mağluplara mahsus şartları kabul ettirmek için uğraştılar."

Ahmed Şükrü, imza merasimi hakkında gazeteye gönderdiği bir yazıda şöyle diyor: "İmza dakikasında Venizelos son derecede yeis içindeydi. Gözlerini bir noktaya dikmiş, kendi kendini yiyordu. Napoleon, 'Neden Moskova'yı alıp Kremlin Sarayı'na girdiğim zaman ölmedim ve bütün bu acı günleri gördüm...' demişti. Ben eminim ki Venizelos da Sevres Muahedesi'ni devletlere ve Damad Ferid'e imza ettirdiği gün ölmediğinden dolayı azap duymuştur."

Lloyd George ve balıkları Lozan'da sulh imza edilir edilmez, eski İngiliz Başbakanı Lloyd George, bize hücum etmek ve sakat politikasını savunmak için şiddetli bir yazı yazmış ve bu yazı *Daily Telegraph* gazetesinde ve sonra bütün dünya basınında çıkmış, tartışmalara yol açmıştır. *Vatan*, 3 Ağustos sayısında "Lloyd George ve Ba-

lıkları" başlıklı bir yazısında şöyle diyor: "Eski İngiliz Başbakanı bizim Lozan'daki zaferimizden kendine göre zararsız bir surette bahsetmenin yolunu bulmuştur. Bizi balıkçı, büyük devletleri büyük balık, küçükleri küçük balık diye tasvir ediyor. Biz Lozan'da Leman Gölü'nün kıyılarında balık tutmaya çalışıyoruz. Göldeki balıklar tutulmamaya uğraşıyor, fakat bizim ustalığımız, kurnazlığımız, şeytanlığımız, sabrımız eşsiz derecede mükemmel. En inatçı balıkları bile eninde sonunda yakalayacağımızı biliyoruz, yalnız dakikasını bekliyoruz. İlk Lozan Konferansı'ndan sonra balıkların kurtulduğunu sananlar oluyor. Hayır, kurnaz Şarklı balıkçı, balıklara daha fazla yem veriyor, nihayet yakalıyor. İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika gibi koca balıklar zokayı yutuyorlar, acz içinde karaya çekiliyorlar, kuyrukları bile oynamıyor. Pulları yaz güneşinde parıldıyor. İsmet Paşa, rahat ve haklı bir tebessümle bu manzarayı seyrediyor...

Maymun masalı Lloyd George, kendi politika düşmanlarını aptal birer balık diye böylece güzel güzel tasvir ettikten sonra kendisinin geçmişteki kusurları hakkında bahaneler bulmaya başlıyor. Zavallı adamın, iktidardan düştükten sonra kafasının içi bir hayvanat bahçesi halini alıyor. Gözü Lozan'daki bütün devletleri birer balık şeklinde görüyor. Yılları dolduran günahlarının sorumluluğunu yüklenecek birini ararken bir maymun buluyor. Türkler'i yok etmek yolundaki mükemmel planlarını berbat eden, Türkler'e yeniden yaşama imkanı veren sebep, kendince, Yunan Kralı Aleksandr'ı ısıran ve ölümüne sebep olan maymundan başka bir şey değildir. Lloyd George bu maymuna çok kızgındır. Onun hakkında diyor ki: 'Doğu, belki de Batı tarihinin bir maymunun bir adamı ısırması yüzünden değişmesi, her büyük facianın sayfalarına rast gelinen tuhaf tesadüflerin bir oyunundan başka bir şey değildir...' Onun

gözünde Türk azminin, Türk Milli Savaşı'nın, Gazi'nin liderlik dehasının Yakın Doğu olayları içinde hiçbir yeri yoktur. Akıllara sığmayan bu büyük başarılar, sırf o maymunun aksiliğinden dolayı hazır hazır elimize düşmüştür..

Lloyd George'ın çok çapkın bir adam olması, bir İngiliz sabun fabrikatörü ile evli bulunan bir Yunan güzeline aşkı İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline sebep olmuştur. Sonradan büyük oğlu Richard tarafından babasının çapkınlık hayatı hakkında neşredilen bir eser, İngiltere'de ve bütün dünyada velvele uyandırmıştır. Annesinin, babasının çapkınlığı yüzünden çektiklerinden dolayı içi yanan Yazar, babasının kendi evlerini bir Doğu hükümdarının haremine çevirdiğini ve burada her milletten metreslerin yanyana yaşadığını tasvir etmiştir. Bu kitapta bir de bıyık hikâyesi vardır. Lloyd George kendi bıyıklarını pek beğenirmiş, bunların bakımı da başlıca kaygularından biriymiş. Güney Amerika'ya yaptığı bir seyahatte başına şu felaket geliyor: Orada çok iyi silah kullanan, çok kışkanç bir adamın karısını baştan çıkarmış. Koca herşeyi haber almış. Lloyd George'u öldürmek için takım takım silahlariyle beraber harekete geçmiş, her köşeyi tutuyor. Yanındaki dostları kendisine şöyle demiş: 'Bu bıyık seni ele verecek. Ya bunu keseceksin veya yaşamaktan vazgeçeceksin.' Lloyd George meşhur bıyığını ister istemez kesmiş. Londra'ya döndüğü zaman kendisini cascavlak gören ve bıyığı ile ne kadar övündüğünü pek iyi bilen karısı, derhal hükmünü vermiş, 'Kocam belalı bir çapkınlık macerasında yakayı ele vermiş ve canını kurtarmak için sevgili bıyıklarını feda etmeye mecbur kalmış olacak,' demiş."

Lozan'dan sonra

Yeni barış devrinin ta başında *Vatan* yeni bir rotatif makinaya kavuşmuş, atılgan, akıncı bir şekilde vazife görmeye, yayın vasıtaları bakımından da hazırlanmıştı. O zamanlar gazetelerin elinde ancak Avrupa'da eskitilmiş, cürüğe çıkmış makinalar bulunuyordu. *Vatan* ilk olarak memlekete yeni ve modern bir makina sokmuştu. Bu yeni teçhizata dayanarak dört elle sarıldığı hedef, Milli Mücadele'de başarı sağlayan usulleri ve gidişleri bir düzüye hatırlatmak, Milli Birlik ruhunu desteklemek, her türlü siyasi ihtilâflarda dürüst bir hakem olmak, bir çalışma milli misakının çerçevesinde elbirliğiyle uğraşmak ve düşmanlarımızın ümitlerini boşa çıkarmak lazım geldiğini bir düzüye ileri sürmek, günün olaylarını izlemekte daima öncü kalmaktı.

Yazı işleri müdürü yaman gazeteci Enis Tahsin Til ve Ahmed Şükrü Esmer ile beraber daima dinamik ve çok zevkli bir çalışma içindeydik. Ben de başyazılarımızı sabah

erkenden hazırladıktan sonra gazetede bir röportajcı, bir muhbir gibi bütün gün çalışıyordum.

Tahsin Bey'in romanı Barıştan sonraki devirde gayretim bir kat daha artmıştı. O sırada hazırladığım röportajlar arasında Haremağaları Yardım Cemiyeti'nin Başkanı ve Bezm-i âlem Sultanisi Edebiyat Öğretmeni Tahsin Bey'in Göztepe'de güzel bir bahçenin ortasındaki köşküne sık sık gider, zorba ellerle hem vücudu sakatlanan, hem de kölelik hayatına sürüklenen Tahsin Bey'in başından geçen maceraları ilgi ile dinlerdim. Hele annesi için yazdığı hasretlerle dolu şiiri defalarla kendisine okuturdum. Tahsin Bey'in anlattığı hikâyenin ana çizgileri şunlardı: "Dört yaşında bulunduğum sırada bir baskına uğradık. Annem, babam, kardeşim bir tarafta kaldı, ben ve büyükannem diğer tarafta... Pazar pazar satıldık. Her gittiğim evdeki kadınları annem sanıyordum. Bir müddet sonra Habesiştan'dan Hudeyde'ye getirildim. Oradaki mutasarrıf Celal Paşa'ya satıldım. Kendisi çok iyi bir adamdı. Az zaman sonra beni azat etti. İstanbul'a vardığımız zaman beni Numune-i Terakki mektebine yazdırdı, iyi yetişmem için elinden geleni yaptı. Ölümü üzerine bir müddet kızkardeşinin yanında kaldım. *Resimli Gazete*'ye yazılar yazdım. Ondan sonra Sultan Aziz'in büyük kızı Saliha Sultan'ın sarayına haremağası olarak girdim, ve Meşrutiyet'in ilanına kadar orada kaldım. Sarayda tahsilime değer verildi. Benim için özel öğretmenler tutuldu. Bu sayede epeyce geniş bilgi sahibi oldum. Musikide usulü Enderunlu Hafız Hüsnü Efendi'den, udu ve kanunu Hacı Arif Bey merhumdan öğrendim.

Meşrutiyet'ten sonra, *Hukuk-ı Umumiyye* gazetesi başyazarı (sonradan katledilen) Hasan Fehmi Bey, haremağaları aleyhine bir yazı neşretmişti. Buna çok kızdım, esir ticaretinin, köleliğin ve bir takım zavallıları hadım etmenin

aleyhine bir seri yazı yazdım. Bu hareketim sarayda hoş görülmedi, oradan ayrıldım. Hayat mücadelesine atıldım. Kız Öğretmen Okulu'nda, kızlara mahsus sultani mekteplerinde edebiyat öğretmeni diye vazife aldım. İşe dört elle sarıldım. Bana şefkat ve sevgi gösteren ve hayatımın boşluğunu, kimsesizliğini, acılarını unutturan aziz ve çok alicenap Türk milletine karşı olan borcumu bu suretle ödüyordum.

Harem ağalarına yurt Bir taraftan da kendim gibi olan haremağalarının yardıma ihtiyaçları olduğunu düşündüm. Haremağaları Yardım Cemiyeti'ni kurdum. Birçok ağaların malları ölümlerinde yağmaya uğruyordu, çırak edilmişlerse padişahın hazinesine veya Maliye'ye kalıyordu. Diğer taraftan açıkta kalan ağalar sürünüyordu. Hele Cihan Harbi'nde Hicaz'da bulunan ağalar Abdültürk [Türk kölesi] adı altında Şam'a, sonra İstanbul'a yollandılar, her şeyleri yağma edildi, sefalete düştüler. Bunların hepsi için bir yurt kuruyoruz. Derneğimizin mensuplarının, bütün mallarını Cemiyet'e ve Yurt'a bırakmalarını usûl haline koyduk. Milli Mücadele'ye hepimiz bağlılık gösterdik. Sakarya Harbi'nden sonra Kızılay ve ordu için aramızda iane topladık."

Tahsin Bey'in bahsettiği yurt Çamlıca'da kurulmuş, son haremağasının ölümüne kadar vazife görmüştür. Şurasını söyleyeyim ki, pek yakışıklı ve güzel endamlı bir adam olan Tahsin Bey, hadımlığına rağmen, şair ruhuyle ihtiraslı bir aşk hayatı yaşamış, bir iki defa nikâh yoluyle arkadaşlıklar kurmuştur.

Tahsin Bey'in hiç tanımadığı annesine "Candan Yürekden Bir Feryat" başlığıyle yazdığı dört büyük sahifelik şiirde şu düşünceler yer alıyor: "Anneciğim, sağ mısın, yoksa topraklar altında yok mu oldun? Bulabilsem de o toprakları olsun öpsem; Anneciğim, bilmem ki yüzünü, şeklini ben kimden sorsam? Ah, anne ne senin yüzünü gör-

düm, ne de babamınkini? Çok mudur, kıyamete kadar boynumu büksem, anne..."

Rauf Bey çekiliyor Lozan'da umumi barışın imzasından sonra Amerika'yla, İtalya ile ve diğer devletlerle bir takım müzakereler cereyan ettiği için Başdelege İsmet Paşa İstanbul'a ancak 10 Ağustos 1923'de dönebilmiş ve hududta ve İstanbul'da parlak merasimle karşılanmıştı.

Tam bu sırada Başbakan Rauf Bey istifasını vermiş ve bütün ısrarlara rağmen geri almamış, Lozan'dan dönen İsmet Paşa ile karşı karşıya gelmemek için memleket içinde bir seyahate çıkmış, İzmir ve Konya taraflarında dolaşmış, her tarafta samimi surette karşılanmıştı.

Rauf Bey'den şahsi olarak sonradan öğrendiğime göre İstiklal Mücadelesi'nde kendi sahalarında büyük hizmetlerde bulunan iki devlet adamının aralarının açılmasına sebep, İsmet Paşa'nın Lozan'dan gönderdiği bir tenkit mektubuymuş. İsmet Paşa, Lozan'daki çetin mücadeleler esnasında Ankara Hükümeti'nin bazı noktalarda ısrarlı itirazlarda bulunmasını Rauf Bey'den bilmiş ve mektubunda ona çatmış. Halbuki Lozan'a Gazi'nin haberi olmadan hiçbir talimat verilmediği ve her karara Gazi'nin huzuriyle Vekiller Heyeti'nde varıldığı için, seciye itibariyle çok dürüst ve hassas bir insan olan Rauf Bey karşılaştığı haksızlığa gücenmiş ve zaten taşıdığı ağır yük, yorgun düşmesi ve yıpranması dolayısiyle, İsmet Paşa ile işbirliğine mecbur kalmamak için çekilmeyi aklına koymuş ve tam Meclis'in açıldığı sırada üç aylık izin istemiş ve İsmet Paşa'nın döndüğü sırada istifasını vermiş.

Rauf Bey, istifasının sebebi hakkında *Vatan* tarafından çekilen bir telgrafa 23 Ağustos 1923 tarihiyle Konya'dan şu cevabı verdi: "İstirahate ihtiyacım zarureti, bir müddet için vazife görmekten beni menediyor."

Memlekette bu yolda bir ikilik istidadı yaratılmış olma-

sı çok zararlı bir şey oldu. Rauf Bey çekilecek yerde, eskiden çok sevdiği ve değer verdiği İsmet Paşa'yla karşı karşıya gelseydi ve Lozan'dan gönderilen mektuptaki haksızlığı vesikalarla ispat ederek dargınlığı ortadan kaldırsaydı, siyasi hayatımızdaki bir takım sarsıntıların önlenmesi belki de mümkün olabilirdi.

Rauf Bey'in Büyükelçi sıfatiyle Londra'ya gideceği o sıralarda söylenmişse de, ümit gerçekleşmemiş, değerli devlet adamı hadiselerin akımı içinde ve bazı anlaşmazlıklar karşısında muhalefet liderliğine doğru kaymıştır.

Fethi Bey Başbakan Tam o sıralarda Halk Partisi kuruldu ve programının taslağı hazırlandı. Anayasa'da tadiller yapılmasına lüzum gösterecek olan bu programın incelenmesi için 9 Ağustos'ta kurulan heyette Kâzım Karabekir Paşa, Ziya Gökalp, İsmail Canbolat, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Celal (Bayar), Ali (Çetinkaya) ve diğer mebuslar bulunuyordu. Parti'nin gayesi milli hakimiyetin kurulmasına rehberlik etmek, Türkiye'yi tam manasıyla modern bir devlet haline yükseltmek diye ifade ediliyordu.

9 Ağustos'ta Meclis'te yapılan toplantıda Meclis Başkanlığı'na ittifakla Mustafa Kemal Paşa, İkinci Başkanlığa Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf Bey'den boşalan Vekiller Heyeti Başkanlığı'na Fethi (Okyar) Bey geçirildi.

Ben, yeni Meclis'in açılışında bulunmak üzere Ankara'ya gitmiştim. "İstikbal Hazırlıkları" başlığı altında Fethi Bey'in Başbakan adayı olmasına dair Ankara'dan gazeteye gönderdiğim yazıda şu satırlar vardır: "Fethi Bey, yeni bir istikbalin temeli kurulacağı bir sırada pek mühim bir icrai mesuliyeti üzerine almış bulunuyor. Kendisini yakından tanıyanlar, böyle bir mesuliyetin eri olduğuna inanmakta tereddüt etmezler. Fethi Bey'in geniş görüşlere, bir mesele hakkında karar vermezden evvel onu mutlaka incelemeye ihtiyaç duyan bir dimağı, azmi, sebatı, samimi bir inanca

dayanan hürriyet fikirleri vardır. İlerlemenin ve gelişmenin manalarını iyice kavramıştır. Uzmanlarla danışmadan adım atmamak itiyadındadır. Bunların hepsi başarı sağlayacak meziyetlerdir. Fakat Fethi Bey'in tam başarıya varıp varmaması, memlekette ihtiyaca göre süratle, intizamla, istikrarla işler bir devlet idaresi kurulup kurulmamasına bağlı bulunacaktır. İş o kadar ağırdır ki bunun hakkından iyi niyetli fertler değil, ancak mükemmel ve ileri örneklere göre kurulan idare mekanizmaları gelebilir."

Sağlam idare hasreti Ankara'dan yazdığım yazıların hepsinde sağlam devlet idaresi hasreti en başta geliyor. 13 Ağustos'ta Gazi'nin söylediği tarihi açılış nutkunda bu hasreti duyuracak sözler buluyorum. Bundan ileri gelen sevincimi 14 Ağustos'ta çıkan telgrafımda şöylece ifade ediyorum: "Gazi, büyük başarılarımızla yükselme yolunu ancak açtığımızı, henüz hedefe varmadığımızı söylüyor. Meclis nutkun bu noktasını şiddetle alkışlamıştır. Gazi Paşa bu sözleriyle noksanlarımızı olduğu gibi gördüğünü söylemiş olmakla beraber, tutulması lazım gelen yolu da gösteriyor: Çalışmada verimli sistem, kuvvetlerimizi dağıtmamak, vasıtaları hazırlayarak hedeflerin üzerine atılmak...

Paşa, tarihi nutkuyle önümüzdeki çalışma devresi için geniş manalı bir program çizmiş oluyor, köhneye bağlılığın çıkmaz bir yol olduğunu, başarılarımızı devam ettirmenin imkanını mutlaka ilerlemekte ve yenileşmede aramak lazım geldiğini söylüyor."

Halk Partisi tasarısındaki kabine esası, Anayasa'nın tadilini icap ettirdiği için 14 Ağustos toplantısında yeni bakanlar Meclis tarafından seçilmişti; başbakan namzedi Fethi Bey mevcut 190 reyin 183'ünü aldı; Dışişleri bakanı İsmet Paşa ve Nafia vekili Feyzi Bey ittifakla seçildiler.

Fethi Bey Meclis'teki beyanatında terakki için önümüz-

de artık hiçbir engel kalmadığını, tereddüde kapılmayarak devamlı bir surette çalışmak lazım geldiğini ileri sürdü.

İçki yasağına karşı 20 Ağustos tarihli gazetede çıkan bir yazımda başlayarak *Vatan* Anadolu'dan sonra İstanbul'a da tatbik edilen içki yasağına karşı şiddetli bir mücadele açmıştır. Gazete, içkiyi ağır bir dert diye kabul ediyor, buna karşı mücadele lüzumunu görüyor, fakat gerek Anadolu'da ve gerek başka memleketlerde yapılan tecrübelere göre yasağın derde deva olamayacağını şöylece ileri sürüyor:

"1 - İçkinin yasak edilmesi, daha fena ve zararlı şeylerin daha pahalı olarak halka satılması demektir.

2 - Yasak, kaçakçıların ekmeğine yağ sürer. Bu sayede topluluk içinde şüpheli ve zararlı elemanların para ve nüfuz kazanmasına meydan verilmiş olur. (Bir rivayete göre geçen Meclis'te yasağın devamının en şiddetli taraftarı, Keskin'den gaz tenekeleriyle Ankara'ya rakı taşıyan bir mebusla Ankara'da gizlice rakı yapan ve satan diğer bir mebusmuş.)

3 - Yasak, içki içmeyenlerin bile bu yasak zevke düşkün bir hale gelmelerine yol açar. Amerika'da yasak zamanında bu hal denenmiştir. O zamana kadar içki içmeyenlerin arasında, arka cepte yassı bir viski şişesi taşımadan adım atmamak moda olmuştur.

4 - İçki yasağına aldırış etmeyenler, umumi olarak kanunun emirlerini hiçe saymaya alışırlar.

5 - Emniyet kuvvetlerinin kaçakçıların adamı haline düşmeleri tehlikesi başgösterir. Amerika'da bütün emniyet kuvvetleri gittikçe kaçakçıların suç ortağı olunca gözler açılmış, yasak kaldırılmıştır.

6 - İçki itiyadı yerine daha fena itiyatlar alır yürür.

7 - Devlet hazinesine girecek para, kaçakçılara lokma olur."

Ben Amerika'da yakından gördüğüm neticelere bakarak, temiz bir kanaatla yasağa karşı mücadele açtım. Fakat içki yapıp satmakta menfaatleri olanlar, ortalığa para saçarak, mücadeleye sahip çıkınca, bu nevi çalışmalara dikkati çektik ve kendimiz bir kenara çekildik. Mücadelemize devam için bize yapılan para teklifini de nefretle reddettik, bunu yapanı matbaadan kovduk.

Lozan'ın tasdiki Büyük Millet Meclisi 23 Ağustos'ta Lozan Sulh Muahedesi'ni 14 muhalif reye karşı 213 reyle tasdik etti: "İleri sürülen tenkitler, bilhassa Garbi Trakya'nın elde edilmemesiyle, Adalar'la, Edirne'nin Anavatanla tren bağının kesilmesiyle ilgili idi. İsmet Paşa, tenkitlere verdiği cevapta: 'Muahedenin mütecanis ve yekpare bir vatan, her türlü kayıtlardan serbest bir durum ve kapitülasyonlardan tam kurtuluş sağladığını' ileri sürmüştü.

Muahede'nin tasdiki derhal yabancı temsilcilere tebliğ edilmiştir. Tahliye protokolunun birinci maddesine göre bu tebliğ ile beraber tahliye faaliyetinin başlaması ve altı haftada tamamlanması lazım geliyordu.

Dikkate layık olan tesadüfe bakınız: Beş yıl evvel 5 Ekim 1918'de Almanya ve Avusturya ile beraber ve Amerika Cumhurbaşkanı Wilson vasıtasıyla mütareke ve sulha istek göstermiştik. İstanbul ve Boğazlar'ın tahliyesi tam beş yıl sonra tamamlanıyordu. Demek ki facia beş yıl sürmüştür.

Tasdik münasebetiyle yazdığım yazıda şöyle diyorum: "Mükemmel bir istikbal binası kurmaya yarayacak bütün malzeme ortada duruyor. Çoktan beri beklediğimiz gerçek barış devresinin kuruluşundan sonra bunlardan faydalanamazsak ve bedelini pek pahalı bir surette ödediğimiz hataların başka bir kılıkta tekrar edilmesine meydan verirsek, pek yazık olur. Çünkü fırsatlar bir daha elimize geçmeyecektir."

23 Ağustos'ta tebliğ alınır alınmaz İngilizler ağırlıkları-

nı vapurlara yüklemeye başlamışlar, Fransızlar da işgal ettikleri Donanma Cemiyeti binasını boşaltmışlardır. İngilizlerin silahla ve cephane ile ilgisi olmayan her türlü malzemesi Kızılay tarafından toptan ucuz bir fiyata alınmıştır.

"İsgalin Sona Ermesi" başlığıyla 25 Ağustos'ta *Vatan*'da çıkan bir başyazıda şöyle deniyor: "General Harrington ve arkadaşları bugün artık bir düşman sıfatiyle değil, bizimle barış halinde, memleketlere mensup misafirler halinde aramızda bulunuyorlar. Yurtlarına dönünceye kadar kendilerine Türk misafirperverliği geleneklerine uygun surette muamele etmemiz, en basit bir nezaket vazifesidir. Hakkımızdaki son intibalarının iyi olması bizim için faydalı bir şeydir. Tahliyeden dolayı endişe duyan yabancılar ne kadar aldandıklarını az zamanda göreceklerdir. Türkler, imzaladıkları Sulh Muahedesi'nin her noktasına saygı göstermeyi milli bir vazife sayacaklardır. Arzumuza uygun bir barış elde etmekte gösterdiğimiz azim ve sebat, muahedeyi iyi niyetle yürütürken de devam edecektir."

Rauf Bey hakkında bir münakaşa Muhafazakâr, hatta gerici bir tutumu olan *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde Velid Ebüzziya Bey'in imzasiyle çıkan bir makalede Rauf Bey muhafazakâr cereyanın başına geçmiş bir lider diye gösteriliyor ve istifasının sebebi inkılaba karşı olmasında aranıyor. Ağaoğlu Ahmed Bey *Vatan*'da çıkan bir başyazısında, bu düşünceyi şiddetle reddediyor ve diyor ki: "En mühim inkılap hamleleri Rauf Bey'in Vekiller Heyeti Başkanı olduğu sırada yapılmıştır. Rauf Bey Ankara'da bu hareketlerin en sıcak ve samimi bir taraftarı diye tanınmıştır. Devletin şeklini ve mahiyetini tamamiyle değiştiren ve bütün gelenek ve usulleri alt üst eden 'Hilafetin Saltanat'tan ayrılmasına ve Saltanat'ın ilgasına ait' karar, Rauf Bey'in başkanlık ettiği bir Vekiller Heyeti'nin tam beraberliğiyle verilmiştir. Bu münasebetle söylenen nutukların en sıcağı

Rauf Bey'e aittir, o günün milli bayram olmasını teklif eden Rauf Bey'dir. Bu suretle Rauf Bey'in ismi, Milli İnkılap'ın esaslariyle ebedi surette ilgili olarak kalacaktır."

Rejim tartışmaları

Eylül 1923'te Türk basınında ilk iş ihtilafı koptu. Bütün gayretlere rağmen, dizicilerle bir anlaşmaya varmak mümkün olmadı. 7 Eylül ile 22 Eylül arasında İstanbul'da hiçbir gazete çıkmadı. Bütün gazeteler birlik oldular, *Müşterek Gazete* isimli bir gazete çıkardılar. Bu gazetenin fikir kısmında her gazetenin ayrı bir sütunu vardı. Birbirine aykırı görüşler, burada yanyana ortaya seriliyordu. Haber kısımlarında herkes ortaktı.

Elinden mürettiplik gelen Velid Bey başımıza geçmişti. Hepimiz birer suretle mürettiphanede çalışıyorduk. Türk basınında bu kadar sıkı ve ahenkli bir işbirliği bir daha hiç görülmemiştir. 21 Eylül'de bir anlaşmaya varıldı. 26 Eylül tarihinde çıkan gazeteler, bir taraftan ihtilafların karşılıklı iyiniyet ve fedakârlıkla halledildiğini yazıyorlar, diğer taraftan da masrafların yükselmesi karşısında gazete fiyatının yüz paradan üç kuruşa çıkarıldığını, bu tedbirin muvakkat olduğunu, masraflar inerse, fiyatın be-

raberce verilecek bir kararla yeniden yüz paraya ineceğini haber veriyorlardı .

Gazeteler yeniden çıkar çıkmaz Batılılaşmak meselesine dair İkdam Başyazarı Ahmed Cevdet Bey'le Ağaoğlu Ahmed Bey arasında açılan münakaşaya "İkdam" ve "Vatan" sütunlarında devam edildi. Bu münakaşa, Batı çalışma usullerinin kabul edilip edilmemesi ile değil bunun kimin tarafından nasıl yapılacağı ile ilgiliydi. O sıralarda muhafazakâr "Tasvir-i Efkâr" müstesna olmak üzere bütün gazeteler ilerlemenin en iyi ve en verimli yollarını arıyorlardı. Fethi Bey Kabinesi'nin Meclis'te okuduğu program da bir ıslahat programıydı.

Bu sıralarda gazeteleri meşgul eden bir mesele de Mübadele Anlaşması'na göre Yunanistan'dan Türkiye'ye gelmeyi bekleyen yüz binlerce Türk'ün, eski memleketlerinde aç bırakılmaları ve türlü türlü ezalar görmeleriydi. Yunan mübadilleri için buna benzer bir durum yoktu. Bunlardan Anadolu'da bulunanlar zaten Yunan kuvvetleriyle beraber çekilip gitmeye mecbur bırakılmışlardı. İstanbul'da bulunanlar hiçbir nevi baskı altında değildi. Gazeteler, bu davayı kavramadığından ve Yunanlılar'ın zulümlerine seyirci kaldığından dolayı Hükümet'i bir düzüye tenkit ediyor, harekete geçirmeye çalışıyorlardı.

Cumhuriyet münakaşaları Anayasa'da yapılacak değişiklikler Büyük Millet Meclisi'nin encümenlerinde görüşülürken, Gazi'nin Viyana'da çıkan "Neue Freie Presse" gazetesinin bir yazarına Ankara'da yaptığı beyanatla, rejimin apaçık bir Cumhuriyet olması lazım geleceği fikri ilk defa olarak ortaya atılmıştı. Bu suretle rejimin adı diye Cumhuriyet kelimesi memlekette normal yollarla bir karara bağlanmadan bir yabancı gazetesinin sütunlarında yer almıştı. Memlekette bu şekli yadırgayanlar ve tenkit edenler oldu. 25 Eylül tarihli "Vatan" davayı şöylece kar-

şılıyor: "Bugüne kadar mevcut devlet sistemimiz zaten Cumhuriyet kelimesiyle ifade edilebilir. Anayasa'da hazırlanan değişiklikler ve bu arada Gazi tarafından ortaya atılan Cumhuriyet kelimesi, yeni bir şeklin kabulü değil, eski şeklin Batı'daki örneklerden birine daha fazla benzetilmesi demektir. İkinci bir değişiklik konusu, bakanların ayrı ayrı Büyük Millet Meclisi tarafından seçilmesi ve müşterek mesuliyet taşıyan bir kabinenin ortada bulunmamasıdır. Bundan başka son günlerde Maarif ve İktisat bakanlarının istifa etmelerinin belirttiği gibi, Hükümet'e karşı olan tenkit ve münakaşalar Meclis'te değil, Grup'un gizli bir toplantısında ileri sürülüyor. Umumi efkâr, sebepleri değil ancak neticeleri haber alıyor. Bu hareket tarzı, memleket için de Parti için de zararlıdır. Umumi efkârla adım adım temas halinde kalmadan, hükümet işlerini yürütmenin imkânsız olduğu o kadar çok defa belirmiştir ki bunu bir kere daha denemeye lüzum yoktur."

İdare Şekli hakkında münakaşaların devam ettiği bir sırada Rize milletvekili Ekrem Bey Meclis'e bir takrir vererek, herşeyden evvel kırtasiyeciliğin önüne geçmek lazım geldiğini ileri sürmüştür. Takrirde deniliyor ki: Dairelerdeki çalışma usulleri kökünden bozuktur. Sımsıkı takip edilen evrak hakkında bile haftalarca, aylarca beklemek lazım geliyor. Hele takip edilmeyen evrakın izi kayboluyor. Usanan halk, mebuslara evrak takip ettirmek zorunda kalıyor. Mebuslar asıl işlerini bırakıp daireden daireye uğraşmaya ve iş sahiplerine cevaplar yazmaya mecbur oluyorlar. İdare makinasının bozukluğuna sebep, az memur bulunması değil, memurların karar vermek salahiyetinden mahrum olmaları, salahiyetleri içindeki küçük işlerde bile kararı yüksek makama bırakmayı daha kolay bulmalarıdır."

"Türkiye Halk Cumhuriyeti" Devlet'e "Türkiye Halk Cumhuriyeti" unvanı verilmesi düşüncesi

şiddetli itirazlara yol açmıştır. 26 Eylül'de "Bir Tereddüt Devresinden Sonra" başlığı altında "Vatan"da çıkan bir makalede şöyle deniliyor: "Sulhun imzasından beri geçen duraklama devri esnasında yolsuzluklar son dereceyi bulmuş, bir çok yerlerde memleketin umumi hayatını zedelemiştir. Başta bulunanların dürüst ve hamiyetli olmalarının makinanın verimli bir şekilde işlemesine yetmediğini tecrübe göstermiştir. Ortada az çok gevşeklik ve hareketsizlik alametleri belirir belirmez, zararlı mikroplar derhal bünyemize saldırıyor, bütün hızlariyle varlığımızı kemirmeye girişiyor. Bu yüzden ileri gelen hoşnutsuzluk gazete sayfalarına aksediyor. Son günlerde Ankara'dan gelen haberler, bu zararlı duruma karşı bir tepki başladığını ümit ettiriyor. Bir müddetten beri soyunmuş, yüzmeye hazırlanmış bir halde çalışma denizinin kenarında duruyorduk. "Acaba atılsak mı?" diyorduk. İlk başvurulan hareket, Devlet'in şekline bir isim vermek olmuştur. Ferdi saltanatın ilgasından sonra kurulan sistem, zaten Cumhuriyet'ti, fakat halkın radikal yeniliklere karşı çekingen olması, rejime tabii adının derhal takılmasını geciktirmiştir. Bir yıl evvel Cumhuriyet kelimesi kullanılsaydı, mukavemetle karşılanacağı şüphesizdi. Bugün artık halkımız Cumhuriyet kelimesini güler yüzle karşılayacaktır, fakat Devlet'e verilecek 'Türkiye Halk Cumhuriyeti' tabirine gelince, biz buna şiddetle karşıyız. Eğer halk kelimesinden maksat Cumhuriyet'i vasıflandırmak ise, bu mana Cumhuriyet kelimesinde zaten vardır. Tabir, mantık bakımından manasız olduktan başka ameli zararları çoktur. Mevcut şekil bir Rus taklidi olmadığı halde, Ruslar'ın kullandığı örneğe uyularak, 'Türkiye Halk Cumhuriyeti' deyiminin kullanılması, komünizm yolunu tuttuğumuz zannını uyandıracak, milletlerarası hayatta bize karşı güvensizlik yaratacak ve yabancı sermayeyi ürkütecektir."

Devlet Başkanı'nın, bilhassa Mustafa Kemal gibi bir

milli rehberin, partilerin üstünde bir hakem, milli varlığın devamlılık ve ahenginin bir bekçisi gibi kalması hakkındaki mücadelemi, rejim ile ilgili münakaşalar sırasında da devam ettirdim. 27 Eylül'de "Bazı Esaslı Noktalar" başlığı ile çıkan yazımda şöyle diyorum: "Devlet Başkanlığı'nın yetkileriyle beraber vazifeleri de vardır. Bunlardan biri de, Devlet Başkanı'nın parti dedikodularının dışında ve üstünde kalmasıdır. Halk Partisi'nin kuruluşu sırasında biz bu görüşü hararetle savunduk, Devlet'in tabii başkanı makamında olan Mustafa Kemal Paşa'nın parti hayatına karışmamasını icap ettiren sebepleri ileri sürdük. Paşa geçen gün gazetecileri İzmit'te kabul ettiği sırada dedi ki: "Maksat particilik etmek değildir. Etraflı bir milli inkılap programı yürütülecektir. Bu programın tatbiki için parti disiplinine ihtiyaç vardır. (Bu sözün makul tarafları vardı. İtirazlarımıza ara verdik, hadiselerin gelişmesini bekledik.)

Ne yazık ki İzmit'te bahsedilen yolda bir particilik gelişmemiştir. Halk Partisi adı altında toplanan heyet, kuvveti fikir ve içtihat birliğinde değil, sayıda arıyor."

Bu mesele üzerinde neden bu kadar duruyordum, neden bu derece ısrar ediyordum? Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunabileceği bir partinin ister istemez gitgide totaliter bir tek parti olacağından, gerçek demokrasiyi ihmal edeceğinden korkuyordum. Diğer taraftan Gazi Mustafa Kemal'in Türkiye'de partilerin üstünde bir milli rehber sıfatiyle düzen verici bir rol oynayabileceğine, çok partili bir rejimi yürütebileceğine inanıyordum. İstiklal Mücadelesi yıllarında en zor şartlar karşısında İkinci Grup'un, tolerans ve anlayışla karşılanan şiddetli muhalefeti, bu imanın çok kuvvetli bir deliliydi. Aynı zamanda milli rehber rolünü oynayan ve parti dedikodularının dışında kalan bir Gazi Mustafa Kemal'in layikliği tamamlayacağına ve dini, taassup kara kuvvetinin, hürafatçıların ve fodlacıların elinden kurtarabileceğine ve inkılabı İslam dininin

yüksek ruhuna uygun bir din anlayışıyle tamamlayacağına güvenim vardı. Zaman bu görüşlerimde haklı olduğumu belli etti. Fakat ben kendim, Gazi'nin etrafında bulunanların düşmanlığına uğradım, samimi kanaatlarımı, ilerde anlatacağım gibi, çok pahalı bir surette ödedim.

Vurgun yarışı Gazi'nin etrafına toplanan bir kısım kimseler arasında basına karşı gittikçe artan ve neticede beni de kurbanı haline düşüren düşmanlığın sebeplerine gelince, bu gibiler arasında şahsi vurgun hırsının bir salgın haline geldiğini hatırda tutmak lazımdır. O sıralarda muayyen nüfuz sahipleri, yerli ve yabancı iş adamlarını Ankara istasyonunda bekliyor ve bir avcı ustalığiyle yağlı avları birbirinden kapmaya çalışıyorlardı. Dişli bir hale gelen bir takım kimselerin vasıtalığından geçmeden ve şebekeyi yağlamadan hiçbir işin yürümesine ihtimal yoktu. Mücadele yıllarında memlekete bu kadar büyük başarılar sağlayan idealizm, feragat ve fedakârlık hisleri, vurguncuların ortalığa üşüşmesi neticesinde sinmiş ve bir tarafa çekilmiştir. Bu gibi hisler ancak gazete sütunlarında yaşadığı için gazetelerin susturulması, vurguncu muhit için birinci derecede bir ihtiyaç haline gelmişti.

İstanbul'un tahliyesi İstanbul'un tahliyesi için Lozan Anlaşması'nda tespit edilen mühlet, 4 Ekim 1923 Perşembe günü saat on ikide sona erecekti. Fakat 2 Ekim Salı günü işgal kuvvetleri, tahliyenin büyük kısmını tamamlamıştı. İşgal altındaki büyük kışlaların hepsi teslim alınmış, hususi binalar boşaltılmıştı. İngiliz askerleri "Arabic" adlı 17.000 tonluk bir vapura, Fransızlar "Médée" vapuruna bindirilmişti. Umum teslim ve tesellüm mazbatası, bir taraftan işgal kumandanları, diğer taraftan Hükümet adına Salahattin Adil Paşa tarafından imzalanmıştı. Bizim için çok acı olan işgal devri iki taraflı nazik ve

samimi bir hava içinde, adeta dostluk belirtileriyle sona ermişti. Lozan Anlaşması'na göre asıl tahliye günü 4 Ekim olduğu için Fransızlar, tahliye işlerini tamamlamak üzere daha iki gün İstanbul'da elli kişilik bir heyet bulundurmuşlardır. Bu heyet Fransız işgali altındaki Alman Mektebi binasında ve Fransız Sefareti'nin emrinde kalmış ve mensupları İstanbul'dan ayrılıncaya kadar sivil elbise giymişlerdir.

Vatan, 2 Ekim Salı günü çıkan sayısında "Bugün Gidiyorlar" başlığı altında şunları yazmıştır: "Bugün sona erecek olan tahliye, Lozan'da cereyan eden müzakerelerin ve gerçek münakaşalar neticesinde varılan bir barışın mahsulüdür. İşgalin gönül hoşluğu ile ve samimi bir hava içinde tamamlanması, önümüzde açılan barış devrine iyi bir ışık tutacaktır. Bugün iki tarafın askeri silahlı olarak karşı karşıya geleceklerdir. Fakat bu silahlar, düşmanlık için değil, karşılıklı saygı göstermek ve barışı belirtmek için kullanılacaktır.

Dün ne kadar feci akibetler karşısında bulunduğumuzu, işgalin sona ermesi münasebetiyle hatırlamalı, bugüne bizi eriştiren Büyük Milli Rehberimizi, diğer fedakâr himmet sahiplerini, şehit ve gazilerimizin mucize derecesindeki gayretlerini saygı ve şükranla anmalıyız. Diğer tarafta da General Harington gibi, sulhun kök tutmasına samimi surette çalışan insanlar bulunduğunu hatırda tutmak, hakseverliğin ve insafın icabıdır.

İşgal bir yıldır zaten bir şekil meselesi haline inmiş, İstanbul'daki hakimiyetimiz fiili surette kurulmuştu. Bu işde Refet Paşa'nın ne kadar başaralı bir rol oynadığını unutamayız. Tevazudan hiç ayrılmadan, İstanbul'da zor bir durumu idare eden Dr. Adnan Bey'i, ve Selahattin Adil Paşa'yı saygı ile yadetmeliyiz.

Memleket için normal barış hayatı bugünden sonra başlayacaktır. Öyle dileriz ki son aylardaki tereddüdün ve tutukluğun, eski normallik dışı durumun bir neticesi oldu-

ğu sabit olsun ve bundan sonra hayırlı barış çalışmaları birbirlerini kovalasın."

3 Ekim tarihli gazetelerde: "Beş senelik esirlikten sonra dün İstanbul hürriyete kavuştu ve geniş bir nefes aldı" gibi başlıklar vardı.

Aynı tarihli "Vatan", "Dün Gittiler" başlığı altında diyor ki: " Dün gittiler... İstanbul halkı, bu beş senelik davetsiz misafirlerin gidişini vakardan ayrılmayarak, fakat kalbinden heyecan ve saadet taşarak seyretti. Beş yıl önceye nispetle ve büyük fark... Bu kadar çok hadisenin, bu kadar çok felaketin, bu kadar sevinç ve saadetin beş senelik bir zamana sığabileceğine insan inanamıyor."

Tahliye günü herkes sevinerek, ağlayanlar da eksik değildi. Bunlardan çoğu, işgal kuvvetlerinin mensuplariyle sıkı dostluklar kurmuş olan ve sonunda terkedilen, çoğu azlıklara mensup binlerce kızdı.

Tahliyeden sonra ön plana geçen mesele, Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesiydi. Mübadele Komisyonu'nun tarafsız delegeleri, tahliyenin ertesi günü İstanbul'a geldiler. Ancak tedrici surette yapılmasına imkân gördükleri mübadeleye ait hazırlıklara giriştiler.

Askeri kuvvetlerimiz 4 Ekim'de İstanbul'a girdi ve sevinç gözyaşlariyle karşılandı.

Gazi'ye açık mektup

5 Ekim tarihli "Vatan"da "Gazi Paşa Hazretlerine Maruzat" başlığı altında bir açık mektubum çıktı. Tek parti sistemine yani diktatörlüğe doğru kayışı ve bundan ileri gelecek ikiliği ve ahenksizliği önlemek maksadıyla yazılan bu mektubun siyasi mücadelemizin tarihinde bir yeri vardır. Hatıralarımın arasında ağır basan bu mektubu buraya aynıyle geçirmeyi faydalı görüyorum:

"Pek muhterem Gazi Paşa Hazretleri,

Gazetecilikte başlıca bir ihtisas varsa, o da umumi efkârdaki cereyanları sezmekten ibarettir. Sezdiğimi zannettiğim cereyanlara tercüman olmama izin vermenizi naciz bir hayranınız sıfatiyle sizden dilerim.

Korkunç âkıbetlere uğrayan, varlık ve istiklalden adeta ümidini kesen bir milletin önüne düşmek, onun biricik kurtuluş ümidi olmak, takatin çok üstünde zorluklara meydan okumak, engelleri birer birer yenmek ve bu memleketin namusunu, haysiyetini, istiklalini, milletlerarası şerefini, en taşkın hayal düşkünlüklerinin rüyada görmeye cesaret edemeyeceği bir dereceye yükseltmek, alışılan kelimelerle ifade edilmeyecek bir başarıdır, bir mucizedir.

Bu millet, size olan şükran borcunun derecesini yalnız aklıyla anlamıyor, kalbinin en derin köşeleri minnet hisleriyle yoğrulmuştur. Size doğru yükselen gözlerde, sizin yüksek şahsiyetinizde memleketin devamlı bir kurtuluş ve ümit yıldızını görmek ihtiyacı vardır. Sizin şahsınız ve mevkiiniz etrafında cereyan eden en küçük bir dedikodu, millete eza ve ızdırap veriyor, çünkü bu dedikodu istiklal içinde yaşamak ve ileri gitmek hususundaki ümitlerinin sağlam ve mukaddes bir desteğine dokunuyor.

Siz bugün milletin tabii başkanısınız, millet sizi bir milli rehber mevkiinde görüyor. Milletin hayatındaki devamlılığı siz temsil ediyordunuz. Memleket menfaatlerinin günün dar ihtiras ve düşüncelerinin üstünde kalmasını, yükselme gayelerinin gözden kaybolmamasını ve milletin o gayelere doğru ilerlemesini sağlamak size düşüyor.

Dünyanın hiçbir unvanı, hiçbir imtiyazı yoktur ki sizi bugünkü mevkiinizden daha yükseğe çıkarabilsin. Aksine olarak unvanların çoğalması, milletle sizin aranızda bir engel olabilir.

Bir nevi devlet başkanı vardır ki kuvvetini unvanlardan, lakaplardan, debdebe ve şatafattan alabileceğini zanneder. Böyle bir kudret ancak suni ve mihaniki bir nitelik taşır. Kendi kendini halkın üstünde gören, halka karışmayan, alayiş ve azametle halkın gözünü kamaştırmak isteyen bir başkanın karşısında bir milletin bağlılık ve saygı duydugu zamanlar artık geçmişe karışmıştır. Başarılı bir milli rehberin destekleri, ancak milletin sevgisi, saygısı, güveni olabilir. Siz bu yüksek desteklere tamamiyle sahip bulunuyorsunuz.

Sizi bu nevi rehber mevkiinden çıkarmaya çalışanlar çok oldu. Milli Mücadele'nin her safhasında size diktatör

olmayı, Meclis'in murakabesini hiçe saymayı tavsiye edenler görüldü. Siz bu tarzda teklifleri nefretle reddettiniz. Dünyada eline müstesna kuvvetler geçiren hiçbir askeri başkanın yapmadığını, yapamadığını yaptınız, eşsiz ve asil bir büyüklük havası içinde şahsi kuvvetten tiksinti ve ürküntü gösterdiniz, Meclis'e mevki ve kudret vermek için ne yapılabilirse yaptınız. Siz en ağır mesuliyetlerle pençeleşirken, sinirli bir tavırla kusurlar arayan bir Meclis'in karşısında sabır ve sükûnet gösterdiniz, her hareketin hesabını verdiniz.

Huluskârların emeli Bugün de etrafınızda huluskârlar toplanmaya çalışıyor. Bunlar size hoşgörünmek için her gün yeni bir icatta bulunuyorlar. Bir gün aynı zamanda iki yerden mebus kalmanızdan, bir gün size şu veya bu şekilde şükranların belirtilmesinden, bir gün ömür boyunca cumhurbaşkanı olmanızdan, bir gün aynı zamanda hem devlet başkanı, hem Meclis başkanı, hem de parti başkanı mevkiinde bulunmanızdan bahsediliyor. Bu hareketlerden her biri, milletin gözündeki büyük mevkiinize gaflet dolu birer tecavüzdür. Çünkü sizi saf ve tabii bir sevgi ve saygı değil, unvan ve debdebeye dayanarak mevkiini tutmaya çalışan bir Devlet Başkanı durumunda bırakmaya yeltenmek gibi bir netice doğuruyor.

Mücadele ve ihtilal durumu sona geldiğine göre Devlet'in şeklini tespit etmek elbette bir zarurettir. Mücadele esnasında yeni bir şekil tecrübe ettik. Bu şekil nazari olarak çok yüksektir, demokrasinin ruhuna mevcut şekillerin hepsinden ziyade yakındır, fakat memleketin gelişme seviyesinin bu kadar yüksek bir şekli yürütmeye yetmediğini bugüne kadar olan tecrübe yeter derecede belli etmiştir. Büyük Millet Meclisi idaresi, ancak bilginin ve kanunun hakimiyetiyle birarada olarak yürüyebilirdi. Bu yola gitmek istidadını ne yazık ki gösteremedik. Siyasi bünyemize bilgi

ve ihtisastan fazla, fırsat düşkünü politikacılık hakimdir. Bu cihetle yüksek demokrasi tecrübemizin bugünkü seviyemize göre imkânsızlığını ve verimsizliğini itiraf etmekten fiili surette mevcut durumu kabulden ve ona göre bir şekil hazırlamaktan başka çaremiz yoktur.

Kanuni bir şekil ararken, karşımıza Cumhuriyet kelimesi çıkıyor. Bu kelime yerindedir. Bir devlet başkanının seçim suretiyle mevkiini almasından ibaret şekle zaten Cumhuriyet deniliyor. Demek ki sizin fiili surette taşıdığınız devlet ve millet başkanlığı kanun bakımından Cumhurbaşkanı kelimesiyle ifade edilecektir. Bu kanuni mevki, milletin gerçek bir rehberi makamında kalmanıza, inkılap hareketini en geniş ve temiz bir memleket görüşüyle idare etmenize ve ortalıktaki siyasi ihtiraslara nüfuz ve itibarınızla sed çekerek onun yerine memleket fikrini ve çalışma emellerini geçirmenize en faideli ve hayırlı bir tarzda imkân hazırlayabilir. Bugüne kadar olan büyük başarılarınız, millete, sizden bundan sonraki mühim çalışmalar için de aynı tarzda bir rehberlik beklemek hakkını vermiştir. Bu rehberliği yerine getirmenin biricik ameli usulü de günlük hadiselerin idaresini mesul bir hükümete bırakarak, sizin Cumhurbaşkanı sıfatiyle umumi inkılap hareketinin rehberi olmanızdır.

Meclis ve Parti başkanlığı Meclis'in tabii başkanı olmanızdan bahsedenler vardır. Bir icra başkanının teşrii heyetin tabii başkanı diye gösterilmesi manasız ve yersiz bir unvandan başka bir şey olamaz.

Parti başkanlığı unvanına gelince, bunun büyük zararları vardır. Bu fikir ilk ortaya çıktığı zaman inkılap programını tatbik için parti disiplinine olan ihtiyaçtan bahsedilmişti. Halbuki yapılan tecrübe, memlekette henüz bu manada bir partiye yer olmadığını gösterdi. Halk Partisi her içtihada sinesinde yer veren umumi bir topluluktur, aynı

kafada olanları birleştiren bir içtihad partisi değildir. Bu tarzda bir partiyi idare etmenin ilk hedefi, birbirinden ayrı unsurları mümkün olduğu kadar uzun bir müddet birarada tutmak için kuvvet israf etmekten ibaret olacaktır. İkinci tabii hedefi de içinden ayrılacak hiziplere karşı partinin hakimiyetini sağlamak teşkil edecektir.

Particiliğin kötülükleri Memlekette particiliğin ne demek olduğunu ve ne gibi silahlarla iş gördüğünü hepimiz biliyoruz. Devlet Başkanı'nın Parti Başkanı mevkiinde bulunması nüfuz ve itibarını sarsacaktır. Parti bundan netice itibariyle faydalanmayacağı gibi, memleket çok zarar görecektir. Çünkü gittikçe darlaşmaya mahkûm bir görüşle siyasi mücadeleleri yürütenlere memleket menfaatini ve halkın iyi bir idareye ve ciddi çalışmalara olan ihtiyacını hatırlatacak hiçbir yüksek kuvvet ortada bulunmayacaktır.

Bu acı durumdan faydalanmaya çalışacaklar, her halde milli hakimiyet taraftarları olmayacaktır. Parti Başkanlığı fikrini müdafaa edenlerin biricik silahı, Amerika'da cumhurbaşkanının bir parti başkanı olmasıdır. Bu silaha sarıldılar, Amerika Hükümeti'nin federal bir hükümet olduğunu unutuyorlar. Washington'daki hükümetin içişlerde hiçbir rolü yoktur. Bir Amerikalı kendi memleketinde New York, Teksas veya California gibi bir hükümetin vatandaşıdır. Bu hükümetin işleri kendi kanunlarına göre yürütülür. Washington'daki idare yalnız dış meselelerle, ordu, donanma, posta, gümrük, istatistik gibi mahdut işlerle uğraşır. Bundan başka cumhurbaşkanının partiyle olan münasebeti bir şekil meselesinden ibarettir. Gerçek parti başkanlığı, partinin idare meclisi başkanı tarafından yürütülür. Sonra böylece bir şekilden ibaret olan parti münasebeti de Amerika için hayırlı neticeler vermemekte, memleket menfaatlerinin particiliğe zebun olmasına yol açmaktadır. Amerika, bütün kuvvet ve azametine rağmen

hiçbir sahada olumlu bir siyaset takip edemiyor, her harici iş sarsıntıya uğruyor. Milletlerarası münasebetlerde memleket aciz bir duruma düşüyor, çünkü Devlet mefhumunu particilik kurdu bir düzüye kemiriyor.

Amerika'nın o geniş maddi imkânlarına rağmen zararlarına güçlükle göğüs verebildiği bir fena sistemi, bütün kuvvetlerini milli gelişme üzerinde toplamak zorunda olan ve siyasi terbiyesi çok noksan bulunan bir milletin aynıyle kopye etmesi cidden felaket olur.

Milletin beklediği müjde Pek Muhterem Gazi Paşa Hazretleri, huluskârların manasız icatlarına karşı siz kendi görüşünüzü bir an evvel millete söyleyiniz, millet zaten sizden ilerisi hakkında işaret bekliyor. Milletin hudutsuz saygı ve sevgisine dayanarak iş gören bir milli rehber durumunda kalacağınızı millete müjdeleyiniz. Manasız unvanlara ve böyle unvanlar icadına çalışan huluskârlara değer vermediğinizi söyleyiniz. En büyük zaferlere eriştirdiğiniz İstiklal Harbi bayrağından sonra çalışma bayrağını siz açınız. Halk ciddi çalışma ve ıslahat yoluna fiilen girilmesini bekliyor ve ortadaki gecikme ve tereddütten dolayı epeyce sabırsızlık gösteriyor. Bu sabırsızlık ve hoşnutsuzluk haksızdır, fakat verimli çalışma sahasında da süratli başarılar beklemek hakkını, harika derecesinde zaferlerinizle halka siz verdiniz. İşte ancak bundan dolayı tereddüt devrinin bir an evvel bitmesi ve verimli işlere başlanması sabırsızlıkla bekleniyor.

Bu bir kaç söz en saf bir saygı ve sevginin mahsulüdür. Bunları açık bir lisanla söylemeyi bir meslek vazifesi sayan basit bir gazetecinin kusurlarını iyi niyetine bağışlamanızı ve en ciddi ve samimi saygılarını kabul etmenizi dilerim, pek Muhterem Gazi Paşa Hazretleri.

Ahmed Emin"

Gazi'ye açık mektubum, bazı gazetelerde şiddetli hü-

cumlara uğradı. Verdiğim cevapta dedim ki: "Ben bu düşünceyi bir yıl önce de ısrarla savundum: Gazi Paşa cevap olarak İzmit'te bana dedi ki:

'Ne demek istediğini pek iyi anlıyorum. Benim telakkim de aynı merkezdedir, fakat memlekette yeni hayat şartları yaratmak için bir program var. Bunu yürütmek için bir alet lazım. Sıkı bir disiplin altında iş gören bir partinin en tesirli ve mükemmel bir alet olacağını tecrübe bana ispat etmiştir. Ancak bundan dolayı bir parti kuracağım.'

Bu sözlere hiçbir diyecek yoktu. Bir tecrübe devri başladı, seçimler yapıldı, parti kuruldu, fakat bu parti, Gazi'nin hedef tuttuğu yolda bir parti olamadı. Memlekette eskiden beri bildiğimiz tarzda bir parti haline geldi, yani kuvvetli belli içtihatlar etrafında sıkı bir birliktelikte değil, her hangi bir içtihatta olanların birbirlerine katılmalarından ibaret bir sayı hedefinde aradı. Demek ki ameli şartların Gazi Paşa'nın parti hakkındaki arzularının gerçekleşmesine engel olmuş ve hiç istemedikleri ve beklemedikleri tarzda bir parti ortaya çıkmıştır. Benim bir yıldan beri ileri sürdüğüm düşüncelerin doğruluğunu da bu tecrübe belli etmiştir. Menfi bir netice veren bu tecrübe devrinin icap ettirdiği bekleyiş ve ümitten sonra benim eski kanaatlerimi savunmamdan tabii bir şey olamaz."

Mehmed Asım *Vakit*'te yazdığı bir makalede benden soruyor: "İzmit'te cereyan eden mülakattan sonra ne gibi vakalar oldu da fikir değiştirdin?" Ben fikir filan değiştirmedim. Daha *Vakit* başyazarı iken savunduğum fikirlerden hiç ayrılmadım. Asım'a cevabım şudur: "İzmit'teki konuşmadan sonra Halk Partisi tecrübesi yürütülmüş ve neticeler vermiştir. Meydana gelen parti bir fikir birliği ile ilgili hiçbir vasıf taşımıyor ve bir milli inkılap programının tatbiki için icabeden bir alet olmaktan çok uzak bulunuyor."

Suphi Nuri Bey de *İleri* gazetesinde yazdığı uzun bir yazıda bana çatıyor ve diyor ki: "Bugünkü fikirlerini sen

eskiden de müdafaa ediyordun. Halbuki İzmit'te Gazi Paşa'nın yaptığı beyanat seni ikna etmişti. Eski fikirlerinde şimdi böyle ısrar etmene sebep ne?"

Suphi Nuri Bey'in bundan sonra sıraladığı birbirini tutmaz sözlerden çıkan bir netice vardır: O da Gazi Paşa'ya diktatörlüğü teklif etmesidir. Suphi Bey, bunu yapanların birincisi değildir. Milli Mücadele'nin her safhasında Mustafa Kemal Paşa böyle teklifler karşısında kalmış, fakat tuttuğu yol, Meclis'e ve kanuna kuvvet ve hayat vermeye çalışmaktan ibaret kalmıştır.

Bu teklifi ve yazıdaki garip sözleri ciddi surette münakaşaya kalkışacak değilim. Yalnız söz sırası gelmişken şu noktayı belirtmek isterim: Mustafa Kemal Paşa, Devlet Başkanı olursa, memleket işlerine uzaktan seyirci kalacağına dair bazılarında batıl ve gülünç bir fikir vardır. Halbuki Devlet Başkanlığı, milli bir rehber rolü oynamak için en uygun ve mükemmel sahadır. Bir parti başkanının sesinin çeşitli kanaatlerde bulunan vatandaşlar tarafından işitilmeyeceği veya mahdut bir tesir yapacağı hallerde Mustafa Kemal gibi bir Cumhurbaşkanı fiili bir milli rehber vazifesini görür ve sesini bütün partilere, herkese işittirir.

İstanbul'un yeni fethi ve sonrası İstanbul'un kapılarında tahliye gününü bekleyen askeri kıtalarımızın General Şükrü Naili Paşa'nın kumandasında İstanbul'a girmesi, halk tarafından büyük bir heyecan ve sevinçle karşılandı, günlerce başka her şeyi unutturdu. Gazete sahifeleri karşılamanın ve kaynaşmanın geniş haber ve tasvirleriyle doldu. İstiklal Harbi'nin türlü kahramanlık hatıraları, gazilerin ağzından dinlenmek suretiyle, gazete sütunlarında yer aldı. *Vatan* 7 Ekim 1923 tarihli sayısında, işgal yıllarında düşman bir muhit haline gelen Beyoğlu'nun, askerlerimizi karşılamalarda ne gibi bir tavır takındığını, "Beyoğlu Müslüman Oldu" başlıklı bir yazı ile şöylece an-

latıyor: "Beyoğlu dün Müslüman olmuştur. Evet, dün Beyoğlu caddelerinden geçenler bu hükmü vermekte tereddüt etmiyorlardı. Tünel'den başlayarak Taksim'e doğru gittikçe kesif bir şekil alan kalabalık, Beyoğlu'nun son Mütareke yılları içinde Türklük'e karşı yaptığı hakaret ve nümayişleri gerçek Türk ve Müslümanlar'a bir defa daha nefretle hatırlatmaya vesile oldu.

Tünel ile Galatasaray arasındaki kısımdan asker geçmeyecekti. Tramvaylar işlemiyordu. Caddenin bir kısmı, ancak yukarıya doğru akan halk kafileleri için bir geçit yeri halinde kaldı. Buradaki Rum mağazalarının, vitrinlerini birbirleriyle yarışırcasına kırmızı ve beyaz boyamaları dikkati çekiyordu. Bu sahadaki Fransız Au Lion mağazasının vitrininde Türkiye'yi temsil eden zarif bir genç kızın bir Türk askeri tarafından esirlik zincirlerinden kurtulmasını tasvir eden bir tabloyu gelip geçenler çok beğeniyorlardı. Strongilo mağazası, mavi-beyazı, kırmızı-beyaza çevirmek lüzumunu duymuş, fakat kapı ve vitrinlerinin bir kısmını kapamak suretiyle sanki bu manzarayı örtmek istemişti.

Kalabalık Galatasaray'dan sonra sokak başlarını tamamiyle doldurmuştu. Kadınlar, erkekler, mektepliler, esnaf cemiyetleri yaya kaldırımlarına sığmıyordu. Caddeye sıralanan ve kurtarıcı orduyu selamlamak için en önde yer almak isteyen genç kızlar ve kadınlar, göz yaşlarını zaptedemeyen ihtiyar nineler, hasretle ve usanmak ve yorulmak bilmeyen bir sabırla kimbilir kaç saattir askeri bekliyorlardı. Mondros Mütarekesi'nden sonra büyük bir fatih tavrıyla at üstünde İstanbul'a giren Fransız kumandanı Franchet d'Esperey'nin ve askerlerinin ayakları dibine çiçek buketleri yağdırmış olan 'Beyoğlu Kahramanları' şapkalarını fese çevirmekle yetinmemişler, bir kaç yıl önce yaptıklarından dolayı yüzleri kızarmadan, pervasızca ortalıkta dolaşıyorlar, alkışta, 'Yaşasın!' diye bağırmakta herkesten ileri gidiyorlardı.

Fransız generaline yapılan gösterileri seyreden bir yabancı gazeteci o zaman şu hükmü vermişti: 'İstanbul'un Türk ve Müslüman olduğu hakkındaki iddia, boş bir efsanedir.' Bu söze de halkın işgal kuvvetleri lehindeki tezahürlerini delil göstermişti. Aynı yabancı, aynı azlık temsilcilerinin dünkü nümayişlerde herkesten ileri gittiklerini görseydi, bu seciyesiz kimseler hakkında acaba ne diyecekti?"

Orfanidis Efendi Rumlar arasında bu güzel günün zevkini candan paylaşan bir tek insan vardı. O da işgalin ve Türk-Yunan Harbi'nin en karanlık ve taşkın günlerinde bile başından fesini çıkarmayan, kendi muhitinin hakaretlerine dayanan, herşeyden evvel bir Türk vatanseveri olduğunu söyleyen İstanbul milletvekili Orfanidis Efendi'ydi. Kendisinin adını bugün saygı ile anmayı bir zevk sayarım.

İşgal devrinde eğri yollara sapan azınlıkların bütün ruhani temsilcileri, askeri törenlere katılmışlar, vatanseverlik saçan nutuklar söylemişlerdi.

Damad Ferid kahrından ölüyor Tam askerin İstanbul'a girdiği ve bir felaket devrinin perdesi indiği gün, işgal devrindeki ihanetin baş temsilcisi sıfatiyle en meşum rolü oynamış olan eski sadrâzam Damad Ferid'in Nis'de kahrından ölmesi, tarihin unutulmaz bir cilvesidir.

Damad Ferid, sefaret kâtipliği ederken, İngilizce öğrenmiş olan içi ihtiras dolu bir adamdı. Meşrutiyet'ten sonra İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne girmiş, onların adayı sıfatiyle Âyan azalığına geçmişti. Fakat istediği daha yüksek mevkileri elde edemeyince muhalif olmuş, Vahdettin'in kızkardeşi Mediha Sultan'la evlenerek saray damatlarının arasına karışmıştı. Mütareke devrinde derhal işgal kuvvetlerinin uşağı sıfatiyle kötü rolüne başlamış, nihayet 4 Mart 1919'da sadrâzamlık emeline kavuşmuştu. Bu sıfatla da

Milli Hareket'e karşı gelmiş, düşmanlara hoş görünmek için her zillete katlanmıştı.

Devlet merkezi Yine askerimizin İstanbul'a girdiği günlerde devlet merkezi hakkında devam eden münakaşalar sona ermiş, Ankara'nın devlet merkezi olmasına ve buna ait bir maddenin Anayasa'da yer almasına 9 Ekim'de Meclis'teki Halk Partisi Grup'u ittifakla karar vermişti. Bu münasebetle bazı İstanbul gazetelerinin Ankara'nın geriliği, tozu toprağı hakkında ileri sürdüğü itirazların karşısında Konya mebusu Besim Atalay'ın: "Ankara'nın tozu pudradır" diye söylediği söz meşhur olmuştu.

İstanbul'un kurtuluş şenliklerine gelen mebuslar heyetine saygıda kusur edildiği iddiasından ileri gelen bir münakaşa, Büyük Millet Meclisi'ni ve gazeteleri günlerce işgal etmişti. Buna dair 10 Ekim 1923 tarihli "Vatan" da "Bir Teşrifat Meselesi" başlığı ile çıkan bir yazıda şöyle deniliyor: "Teşrifat dargınlıklarıyla vakit geçirmek istersek, her gün bunun için sayısız vesileler icat edebiliriz. Fakat mücadele günlerini bir hatırlayalım. Milli İstiklal Mücadelesi'nden Milli Kalkınma Mücadelesi'ne geçmeye hazırlandığımız bir sırada biri çıkıp da: 'Bundan bir yıl sonra Büyük Millet Meclisi, bir ziyafet sofrasında sağda veya solda oturtulmak meselesini müzakere için günlerce vakit kaybedecek' deseydi, buna inanmaya hangimizin gönlü razı olurdu.

Biz öyle dileriz ki bu hadise, Meclis'te ve umumi efkârda kesin bir uyanış yaratsın. Boş şeylerle uğraşmamak, ciddi ve verimli işlerin üstüne düşmek lüzumunu herkese bundan sonra daima hatırlatsın."

Bir miras davası 1923 Ekim ayının ortalarında Yunus Nadi Bey'in bir makalesiyle ortaya İttihad ve Terakki'nin varisliği davası atılmıştır. Nadi Bey, Halk Partisi'nin İttihadçılığın devamı olduğunu iddia ederek demiştir ki:

"Mustafa Kemal Paşa İttihadçılar'ın büyüğü ve birincisidir. İttihad ve Terakki bir vatan partisiydi. Unvanın önemi yoktur. İttihad ve Terakki hâlâ vatanın içinde ve iş başındadır."

Öyle anlaşılıyor ki Yunus Nadi Bey, bu yazıyı, İttihad ve Terakki'nin varisliği hakkında Hüseyin Cahid Bey'le arkadaşları tarafından ileri sürülen iddiaları çürütmek ve Milli Birlik Cephesi'ni kuvvetlendirmek için yazmıştı. Onun iddiasına göre kendini İttihadçı sayanlar için Halk Partisi kendi öz evleridir, orada bir ev sahibi duygusu duyabilirler, başka ev aramaya ihtiyaçları yoktur, İttihadçılık adı altında bir muhalefet cereyanı açmaya uğraşanların varlıklarına ve çalışmalarına sebep tasavvur edilemez.

Nadi Bey'in iddiaları şiddetle itirazlara yol açtı, günlerce gazetelerin sütunlarını bu dava işgal etti. Celal Nuri Bey *İleri* gazetesinde İttihadçılar'a hücum etti ve muhalefet yolunda yürüyen *Tasvir-i Efkâr* sahibi Velid Bey'e ve *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey'e İttihadçılar'ın entrikalarına uymamak yolunda nasihatlar verdi. Yunus Nadi Bey, İttihad ve Terakki'ye açıktan açığa şataşmaları değil, yan bakmayı bile küfür saydığını yazdı.

Vatan bu konu hakkında şunları diyor: "Yunus Nadi Bey'in yalnız bir noktada hakkı var. Halk Partisi ne yazık ki İttihad ve Terakki'nin bazı an'ane ve usullerine miras diye kondu; kuvveti prensip birliğinde ve umumi menfaat hizmetinde değil, sayıda arayan bir topluluk şekline girdi. Bu kötü miras tasfiye edilmedikçe ve Halk Partisi olumlu bir program etrafında sıkı surette birleşmiş kimselerin bir siyasi topluluğu haline gelmedikçe, Parti, memlekette canlı ve gerçek bir siyasi kuvvet teşkil edemeyecektir."

Vatan "Dedikodu ve İş" başlıklı bir yazıyla da sudan dedikodularla vakit kaybedilmesine isyan ediyor ve diyor ki: "Barış imzalanınca, biz tabii bir hayata dönmüş olmuyoruz. Bizim için asıl iş zamanı şimdi geldi. İşlere sahip çıkmazsak, dünkü parlak uğraşmalarımız ve zaferlerimiz

hükümsüz kalabilir. Bizim durumumuzda bir milletin sen, ben kavgalarıyla ve dedikodulariyle vakit kaybetmesi intihardır. Yaşamak istiyorsak, zaten noksan olan kuvvetlerimizi verimli çalışmaların üzerine yığmak zorundayız."

Ankara'da çıkan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi kendi kendine bir sual soruyor: "Milli Mücadele devam ettikçe Ankara'nın her türlü hareketlerini, yanlış, doğru her türlü icraatını hararetle adeta takdis edercesine alkışlayan gazeteler bile bugün tenkit yolunu tutmuşlardır. Acaba neden?"

Vakit bu suale cevap veriyor: "Milli Mücadele devam ederken tenkit bir ihanet olabilirdi, şimdiki çalışma ve yaratma devrindeyse bir vazifedir. İşin içinde faydalı bir iş bölümünden başka bir şey yoktur. Tenkit ve ikaz imkânlarının devamı, hükümet için de, millet için de en hayırlı bir şeydir. Çünkü insanlar da, müesseseler de, hükümetler de böyle bir yardımdan mahrum düşerlerse, tatlı tatlı, daha doğrusu acı acı uyurlar."

Cumhuriyet'in ilanı 1923 Ekim ayının sonlarında Anayasa'nın tadili meselesi, günün baş davası haline gelmişti. Bu iş, alışılan mecralardan yürütülmüyor, el altından yeni bir düzen hazırlanıyordu. Bu şekilde meydana gelen tâdillere ait tasarının *Vatan* tarafından elde edilerek 22 Ekim'de başlamak üzere neşredilmesi, büyük bir heyecan uyandırmıştı, şiddetli münakaşalara yol açmış, milletvekillerinin çoğu 116 maddelik proje hakkında *Vakit*'in yayını neticesinde bilgi almışlardı. Bir taraftan ifşaatın nasıl yapıldığı araştırıldı, gerekçe yazan Celal Nuri Bey istifaya kalkıştı, diğer taraftan proje kökünden yalanlanmıştı.

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanlığı için Hükümet'in adayı olan Yusuf Kemal Bey'in yerine Rauf Bey'in, İçişleri Bakanlığı için aday Ferit Bey'in yerine Sabit Bey'in, Meclis'teki Halk Partisi Grup'u tarafından seçilmesi, buhranın patlak vermesine yol açtı. "Türkiye Devleti'nin karşısında

bulunan mühim ve zor iç ve dış vazifelerin kolaylıkla halledilmesi için kuvvetli ve Meclis'in tam güvenine sahip bir Bakanlar Heyeti'ne kesin bir lüzum olduğunu" ileri sürerek Fethi Bey Kabinesi istifasını vermişti.

Bundan sonra mebuslar, grup grup toplanarak, yeni başbakan ve bakanlar hakkında adaylar gösterdiler. Yeni Bakanlar Heyeti'nin Ali Fuat [Cebesoy] Paşa'nın başkanlığında kurulması cereyanı kuvvetli görünüyordu. Halk Partisi 29 Ekim sabahı toplandığı zaman toplantıya başkanlık eden Fethi Bey hazırlanan adaylar listesini okudu. Manisa milletvekili Vasıf Bey buna karşı şu fikri ileri sürdü:

"Gazi Mustafa Kemal Paşa Başkanımız ve büyüğümüzdür, durumu da görüyorlar. Düşünsünler, münasip Bakanlar Heyeti'ni hazırlayarak bize teklif etsinler, kabul ederiz."

"Saat bire kadar hazırlayayım. O zaman tekrar toplanırız. Düşündüklerimi bildiririm."

Öğleden sonra Büyük Millet Meclisi'nin yaptığı toplantıda Devlet'in şeklinin Cumhuriyet olmasına karar verildi; mevcut 158 kişinin ittifakiyle Mustafa Kemal Paşa ilk Cumhurbaşkanı seçildi, Cumhuriyet'in ilanı Ankara'da 101 kere top atılarak kutlandı, halk her tarafta büyük sevinç ve tasvip gösterileri yapmıştı. Kabineyi teşkile de İsmet Paşa memur edildi.

Rauf Bey konuşuyor İstanbul milletvekili ve eski Başbakan Rauf Bey'in 1 Kasım 1923'de *Vatan* ve *Tasvir-i Efkâr* gazetelerinde aynı zamanda çıkan ve milli hakimiyet prensiplerini müdafaa ve son kararları usul bakımından tenkit eden beyanatı ortalıkta şiddetli bir fırtına kopmasına yol açtı. Bu arada *Tanin* sütunlarında Hüseyin Cahid Bey'le *Yeni Gün* sütunlarında Yunus Nadi Bey arasında her türlü ölçüleri aşan bir kavga başladı. Yunus Nadi Bey, son Padişah Altıncı Mehmed Vahdettin'den; "Osmanoğullarının piçi" diye bahsetmişti. Tenkitler karşısında da şunu

demişti: "Sözümüz Cahid Bey'in ve Halife'nin hoşuna gitmemişse geri alınacak lafımız yoktur. Bu piç dahi onlara mübarek olsun der geçeriz."

22 Kasım 1923'de Büyük Millet Meclisi'nde Halk Partisi Grubu'nda yapılan ve sekiz saat süren bir münakaşa, *Vatan*'da çıkan beyanatından dolayı Rauf Bey'den izahat istenmesiyle başladı. Rauf Bey Cumhuriyet'e taraftar olduğunu, fakat Milli Hakimiyet'ten ve münakaşa hürriyetinden tavizler verilmesine razı bulunmadığını anlattı; İsmet Paşa iki saat süren beyanatında Rauf Bey'in sözlerini tahlil etti ve kendisinden daha geniş ve açık izahat istedi. O da dört saat süren yeni beyatında düşüncelerini ortaya koydu ve "Rauf Bey'in izahatının yeter görüldüğü ve ortada ayrılık ve gayrılık bulunmadığı" yolunda bir takrirle münakaşa kapandı.

Açılan uçurum Fakat bu konuşmalar, bazı milletvekilleri ve gazeteler tarafından iddia edildiği gibi gerginliği ortadan kaldırmamış, iki zihniyet arasında bir uçurum açılmasına ve Halk Partisi içinde belli prensiplerin ölçüsü ile gidişi tenkit edenlerin gitgide ayrı bir muhalif parti kurmalarına başlangıç olmuştu.

Bu esnada İstanbul gazetelerinde Ankara Hükümeti'nin iş görme usulleri hakkında tenkitler devam ediyor, Hükümet bunları hoş karşılamıyor, küskün tavırlar takınıyordu. 20 Kasım tarihli *Vatan*'da "Neden Göremiyoruz?" başlıklı bir yazıda durum şöylece inceleniyordu: "Bir taraftan memleketin bütün ihtiyaçları olduğu gibi duruyor, küçük çapta bir kırtasiye makinası Ankara'nın bir köşesinde işleyerek: 'İş gördüm, herşeyi düşündüm ve yaptım,' iddiasında bulunuyor. Diğer taraftan eski politika ihtirası ve iştahları kabarıyor ve her şeyi askıda bekleyen bir memlekette politika sporlariyle uğraşmaya imkân görülüyor. Bu durum bizi milli gayelere yaklaştırmıyor, aksine olarak, gayeden uzaklaştırıyor. Karşılıklı nefretler, güvensizlikler, vehimler, kıskançlıklar, elele çalışmaları lazım gelen fertleri birbirlerinden ayırıyor, yapılacak işe göre zaten çok küçük olan kuvvetleri dağıtıyor. İş başında bulunanlar, her şeyin yolunda olduğuna, her türlü tenkitlerin haksız ve garaz mahsulü olduğu zannına saplı kaldıkça, huzur, izah, ikna, aydınlatma usullerinin en dürüst ve verimli yol olduğunu eskiden pek iyi biliyorlardı. Bunu tamamiyle unutmaları memleket hesabına büyük bir zarardır. Tekrar bu yolu bulacak olurlarsa, iş görmenin sanıldığı kadar zor olmadığını keşfedeceklerdir."

29 Kasım 1923'te "Büyüklerimiz Arasında" başlığı ile çıkan bir başyazıda da *Vatan*, aralarında bir kırgınlık bulunduğu gizlenemeyen İsmet Paşa ile Rauf Bey'i birbirlerine el uzatmaya çağırıyor ve diyor ki: "Ya İsmet Paşa'nın, ya Rauf Bey'in veya Fevzi Paşa'nın başkanlığında kurulacak ve bu üç şahsiyetten başka İstiklal Mücadelesi esnasında ön safta bulunan diğer değerleri içine alacak bir kabine dış fırtınaları atlatıncaya kadar ve kendimize az çok çeki düzen verinceye kadar en münasip bir Hükümet olur."

Bu münakaşalar devam ederken, bazı tahditlerle umumi af ilan edildi, siyasi suçlulardan yalnız yüz ellisi bunun dışında bırakıldı.

İstanbul'da İstiklal Mahkemesi

1923 yılının son günlerinde en çok dikkati çeken mesele, İstanbul ve Ankara gazeteleri arasında devam eden düelloydu. *Tasvir-i Efkâr* başyazarı Velid Ebüzziya Bey gerici meyilleriyle inkılapçı Ankara'yı yaylım ateşine tutuyor, her gün yazı ve karikatürlerle hücumlarını tekrarlıyordu. Ankara gazeteleri de bir kısım İstanbul gazetelerine şiddetle saldırıyorlardı. *Vatan* 8 Aralık 1923'te çıkan Haftalık Tarihçe sütununda bu üzücü durumdan şöylece şikâyet ediyor: "Sulhun imzasından beri yok ettiğimiz değerli zamanlara bir hafta daha katıldı. Bu suretle geçen her gün için hepimizin acı duymamız lazımdır. Aramızda bazıları bunu duymadıktan başka verimli işlere sarılmamız için telaş gösterenleri beyinsizlik ve kötü niyet isnadı altında bırakıyorlar, çünkü hareketsiz durmanın manasını ya görmüyorlar veya göremiyorlar. Halbuki hedefler basittir. Memlekette sükûn, itidal, güven kurmak ve sağlam bir idaremiz bulunduğu hissini bütün cihana

vermek... Planlarımızı yapalım ve bunları yürütmeye ait teşkilatı ve vasıtaları ciddi surette hazırlamaya koyulalım. O zaman her şey çıkar bir yola girmiş olur ve güven kendi kendine uyanır."

Beş gazeteci tutuklu İstanbul gazetelerinin tenkitçi yazılarına karşı Ankara'da hüküm süren kızgınlık ve bir kısım gazetecilerin iyi niyeti hakkında uyanan şüpheler, Ağa Han ve Emir Ali tarafından Cumhurbaşkanı'mıza ve Başvekil'imize gönderilen mektupların İstanbul gazetelerinde hiçbir mütalaa ilave edilmeden neşri üzerine bir kasırga şeklinde patlak verdi. Başkanı Topçu İhsan, üyeleri Refik [Koraltan] , Asaf, Cevdet [İzrap] , savcısı Vasıf Bey olan bir İstiklal Mahkemesi İstanbul'a yollandı ve "Tanin" başyazarı Hüseyin Cahid, *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid beylerle *İkdam* ve *Tevhid-i Efkâr*'ın mesul müdürleri nezaret altına alındı.

Bu işin her noktası 10 Aralık 1923 tarihli *Vatan*'da cesaretle ele alınmış ve aydınlatılmıştı. "Dünkü Tevkifler" başlığını taşıyan başyazımda şöyle diyorum: "Dün İstanbul'un her tarafında, buraya bir İstiklal Mahkemesi geleceği haberi dolaştı. Biraz sonra da Hüseyin Cahid, Velid ve Cevdet beylerin tevkif edildiği duyuldu. Ortalıktaki heyecan gittikçe şiddetlendi. Zor vazifeler karşısında bulunan, idare şeklimizi kesin surette düzenlemekle uğraşan, bundan dolayı tenkitlere uğrayan Hükümet'in Ağa Han ile Emir Ali'nin mektuplarına kızması pek tabiidir. Fakat üç gazetecinin bu işteki mesuliyetine gelince, Hüseyin Cahid, Velid ve Ahmed Cevdet beyler gibi adamların İngiliz entrikalarına alet olabileceklerini kimse aklına getiremez."

Mahkeme çalışıyor İstiklal Mahkemesi İstanbul halkına bir beyanname neşrederek İstiklal Mahkemeleri'nin Kurtuluş Mücadelesi'nde gördükleri vazifeyi anlat-

mış ve sonunda demişti ki: "Mahkememiz, yüz binlerce Türk'ün kanı pahasına elde edilen Cumhuriyetimizin varlığına ve esaslarına karşı hareket ve teşebbüslere cüret edenleri şiddetle cezalandıracak ve İstanbul halkına çok muhtaç olduğu sükûn ve refahı sağlayacaktır. Kararlarımıza, yalnız vatanın selameti endişesi, ideallerimizin sarsılmaz aşkı ve vicdanlarımız hakim olacaktır."

7 Aralık'ta *Vatan*'da çıkan: "Tabii Hale İhtiyaç" başlıklı başyazıda şöyle deniliyor: "İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesinde iki maksat olabilir:

1 - Umumi efkârı yıldırmak, münakaşa hürriyetini kaldırmaya zemin hazırlamak.

2 - Memleketin ve Cumhuriyetin selameti ile ilgili şüpheleri tahkikten geçirmek, yurdun huzurunu şüphelerden kurtarmak, şayet memleketin fenalığı için elaltından çalışanlar varsa meydana çıkarmak ve hemen cezalarını vermek...

İşin başında bulunan Gazi Mustafa Paşa ve İsmet Paşa, şikâyet ettikleri mahzurlara rağmen, münakaşa hürriyetine şiddetle taraftar olduklarını daima ispat ettiler. En zor bir harp esnasında sansür koymayan biricik hükümet, İstiklal Mücadelesi'ni yürüten Ankara Hükümeti'dir. Bundan başka bu mücadeleyi idare eden büyük dimağlar, şiddet siyasetinin devamlı neticeler vermeyeceğine dair tarihin baştan başa misallerle dolu olduğunu pek iyi bilirler.

Madem ki, Ankara'da bir takım şüpheler vardır ve bunlar memlekette tabii halin kurulmasına bir engeldir, İstiklal Mahkemesi'nin ortalığı aydınlatması elbette faydalı olur."

Atlatan kim? İstiklal Mahkemesi Fındıklı'da eski Mebusan Meclisi'nin binasında vazife görmeye başlamıştı. Mahkeme herkese açık olarak yürütüldü. Mahkeme hergün hıncahınç dinleyicilerle doluyor, gazeteler bütün sütunlarını mahkeme tafsilatına ve tutukluların hapishane hayatı hakkında haberlere ayırıyordu. İstanbul heyecan dolu günler geçirmekteydi.

Mahkeme Hilafet yaveri Ekrem, politikacı Baro başkanı Lütfi Fikri ve *Tanin* yazı işleri müdürü Baha beylerin de tevkifine lüzum gösterdi. Adana'da Saltanat lehine ve Cumhuriyet aleyhine bir makale neşreden Birinci Büyük Millet Meclisi'nin eski İkinci Grup'u üyelerinden Abdülkadir Kemali Bey de tutuklanmıştı.

İstiklal Mahkemesi bütün tahminlere aykırı olarak gayet yumuşak bir hava içinde vazifeye koyulmuş, gazetecilere azami nezaketle muamele edilmiş, gazetelerin nasıl idare edildiğine ve bir yazının nasıl sütunlara geçtiğine dair derinden derine incelemeler yapılmıştı. Hüseyin Cahid Bey'in, mektubu, başka gazeteleri atlatmak emeliyle neşrettiğini söyledikten sonra: "Asıl atlayan biz olmuşuz..." demesi mahkeme heyetiyle beraber herkesi güldürdü. "Mektuptan ne anladınız?" yolunda Başkan'ın sorduğu bir suale de: "Herzevekillik, saçmalık..." diye cevap verdi. Cahid Bey kısa ve tok cevaplariyle bir düzüye hakimleri tebessüm ettiriyordu, dinleyicileri de güldürüyordu.

Tutuklu gazetecilerin sorgusu bittikten sonra İstiklal Mahkemesi bütün İstanbul gazetecilerini bilirkişi sıfatiyle dinledi. Bu arada ben de mahkemenin huzuruna çıktım ve şu ifadeyi verdim:

"Mektup bize gelseydi, biz havadis kıymeti taşıdığını kabul eder ve neşrederdik, fakat ya başlığa veya yazının altına bunu hoş görmediğimizi ve iç işlerimize bir karışma saydığımızı belirtirdik. Mesela: 'İç işlerimize fuzuli bir müdahale' derdik."

İstanbul gazetecileri birer birer kürsüye gelerek gazetecilik mesleğinin esrarını ortaya dökerken, gazetelerin birbirini atlatmak merakı hakkında tekrar edilen sözler, mahkeme heyetinin de, dinleyicilerin de ilgisini çekti, Mahkeme

Başkanı sorularında "atlatmak" meselesini sık sık diline dolamıştı.

İzmit programı İstiklal Mahkemesi'nin Hilafet müessesesi ile ilgili olarak Ağa Han ve Emir Ali'nin mektubunu neşreden gazeteler ve yine Hilafet'in mevki ve nüfuzuna dair Baro başkanı Lütfi Fikri Bey'in gazetelerde çıkan ve savcı tarafından dava talebinde bulunulmasına yol açan mektubu, inkılap ve gerilik münakaşalarının alevlenmesine yol açmıştı, gerilik taraftarı *Sırat-ı Müstakim* dergisi var kuvvetiyle kaleme sarıldı.

25 Aralık 1923 tarihli *Vatan*, "İzmit Programı" başlıklı bir makaleyle davayı kökünden ele aldı ve Hilafet'in ilgası hakkında bir yıl evvel Gazi Mustafa Paşa ile yedi İstanbul gazetecisi, Dr. Adnan Bey ve Halide Edib Hanım arasında İzmit'te cereyan eden ve bu hatıralarda bundan evvel etraflı şekilde anlatılan münakaşaları ima ederek şu düşünceleri ileri sürdü: "Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa geçen sene İzmit'te gazetecileri kabul ettiği sırada esaslı bir inkılap programının münakaşasını yapmıştı. Bu program, berraklığı, genişliği ve derinliği ile gazetecileri hayran bırakmıştı. Alışılan sabit görüşlerden bu derecede kesin bir kurtuluşa, yarın hakkında bu kadar azimli planlara, bu kadar büyük çapta bir görüşe memleketimizde hiç rast gelinmediğini söylemek mübalağa olmaz. Bu planlar, donuk bir düşünce halinde değildi, yürütülmeleri için her türlü vasıta ve imkânlar sonuna kadar düşünülmüştü.

Aradan bir yıldan fazla zaman geçti. Bunun büyük kısmını İkinci Lozan Konferansı'nın müzakereleri doldurdu, fakat geriye her halde birkaç aylık bir zaman kaldı ki bu esnada İzmit'te ileri sürülen planlara uygun bir ilerleme hareketinin ufuklarda şekil almaya başlaması her halde beklenebilirdi. Bu ümit gerçekleşmedi. Barışın imzasından beri

karşımızda eski bildiğimiz yarı tedbir ve tereddüdü görüyoruz. Memleketin fikir kuvvetleri düzenli bir inkılap hareketine girişmek üzere henüz seferber edilmedi. Aksine olarak bu kuvvetlerin arasında ayrılıklar, çatışmalar vardır. "

Taassup boyunduruk aleti Makalenin bundan sonraki kısmında taassuba taviz vermenin, bizi varlığımıza göz diken dış kuvvetlerin karşısında müdafaasız bırakacağından, sömürge sahibi emperyalist devletlerin her tarafta taassubu, kitleleri uyuşturma ve köle halinde tutmak için her vasıta diye kullandıklarından şöylece bahsolunuyor:

"Rus çarlığı bizi tutmaya niyet ederken, yenilik terakki hareketini boğmak için elinden geleni yapıyordu. Rus sefirleri ilim ve terakkinin Batı âlemini nasıl sarstığını her fırsatta devlet adamlarımıza söylüyorlardı. Rusya, Mahmud Nedim Paşa'nın sadaretinde Türkiye'de on bir ay hüküm sürdüğü zaman taassubu körüklemeye son derecede önem verdi. 1816 yılında ilk Anayasa'nın ilanından sonra yeşil sarıklı Rus casusları sokaklarda: 'Din elden gidiyor!' diye gürültü ediyorlardı.

1908 Meşrutiyeti'nden sonra İngiliz baştercümanı Fitzmaurice, Meclis'teki geri unsurlar arasında tahrikler yapmak suretiyle İttihad ve Terakki'yi iki hizibe bölmüş ve ortalığı karıştırmıştı. Gözüne kestirdiği mebuslara: 'Ne duruyorsunuz, İttihadçılar'ın şu veya şu dinsizliklerini görmüyor musun?' diyordu. Mütareke'den sonra İngilizler aynı silahlarla tahriklerde bulundular ve İstiklal Mücadelesi'ni kundaklamaya çalıştılar. Yunanlılar, işgalleri altına düşen yerlerde derhal terakki taraftarı gençliğe karşı taassupla elele verdiler ve Türk'ü Türk'e ezdirdiler.

Bizce memleketin selameti, terakki ve yenilik hesabına kesin bir birlik cephesi kurulmasındadır. Hükümetin dinç bir kafa ile İzmit programını ele alması, her tehlike ihtimalini ortadan kaldırabilir. Biz, modern devleti tamamlamak

yolundaki azim ve teşebbüsü en ziyade Mustafa Kemal Paşa'nın azminden bekliyoruz."

Gazi'ye İzmit Programı'nı hatırlatmak için yazdığım bu yazıdan burada iftihar duyarak bahsediyorum ve bu türlü gayretlerle memleketin ilerleme davasına candan hizmet etmeye çalıştığıma inanıyorum. [Malatya suikasti, bu gibi yazılarımın gerilik cephesinde biriktirdiği kinlerin bir neticesidir.]

İstiklal Mahkemesi'nin kararları İstiklal Mahkemesi'nin haftalarca süren tetkiklerinden sonra Savcı Vasıf Bey 25 Aralık'ta iddianamesini okudu, ortada bir suikast bulunmadığı; Türk basınının lekesiz olduğu, Ağa Han ve Emir Ali'nin aleti sıfatiyle hareket etmediği neticesine vardı, bununla beraber mektubun neşrinin ortak bir suç teşkil ettiğini ileri sürdü. Hüseyin Cahid Bey'in Cumhuriyet'i sevmesinin hafifletici bir sebep sayılmasını, mesul müdürlerin beraatini istedi.

İstiklal Mahkemesi gazetecilerin davasını tamamlamadan önce Lütfi Fikri Bey'in davasını ele almıştı, kendisini, gazetelerde rejim hakkında çıkan mektubundan dolayı Savcı'nın istediği gibi, idama değil, beş sene kürek cezasına mahkûm etmişti. Lütfi Fikri Bey bu hükmü "Memleket sağ olsun" sözleriyle karşıladı, avukatları hükme karşı Temyiz Mahkemesi ve Meclis nezdinde harekete geçmeye karar verdiler. Bizzat İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey'in, Lütfi Fikri Bey'in affi için Meclis'e bir kanuni teklif vereceği rivayeti, kararın arkasından ortaya çıkmıştır.

Gazetecilere gelince: Mahkeme, Ağa Han'ın mektubunun neşri bir suç olmakla beraber, işin içinde kasıt bulunmadığı için bütün gazetecilerin beraatine karar verdi.

Mahkeme Başkanı İhsan Bey, kararı bildirdikten sonra, şu sözleri söylemişti: "Sizin gibi aydın kimselerin bundan böyle mutlak surette milletin huzur ve sükununu her an

korumaya çalışacağınıza eminiz. Düşünür ve takdir edersiniz ki milletimizin saf hislerinden faydalanmak isteyen hainler eksik değildir. Zararlı bir fikir, bazen bilinmeyerek, istenmeyerek, vatanın muhitine yayılabilir. Bu yüzden meydana gelecek zararlardan hepimiz aynı derecede mesulüz. Milletin adaleti karşısında sizin de vicdan ve insaftan asla ayrılmayacağınıza, harap vatanımızın imarına, yükselmesine, milli fikirlerin gelişmesine bundan böyle çalışacağınıza güven duyuyoruz". (Şiddetli alkışlar.)

Adaletin zaferi *Vatan* 3 Ocak 1924'te "Adaletin Zaferi" başlığı ile yazdığı bir başyazıda diyor ki: "İstiklal Mahkemesi'nin kararı Cumhuriyet rejimi için belli başlı bir kuvvet sebebi olacaktır. Bu rejimin asıl dayanağı, halkın sevgi ve güvenidir. Bütün umumi efkârın heyecanla takip ettiği bu dava neticesinde halkın adalet duyguları tatlı tatlı okşanmıştır.

Mahkemenin yeni bir basın siyasetine başlangıç olacağını, fırtınadan sonra kurulan sükûnun ve samimi havanın memleket için çok hayırlı neticeler vereceğini umarız."

Fındıklı Sarayı'nın etrafında toplanan halk beraat kazanan gazetecileri şiddetle alkışladı, İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a gelmesi, böyle dehşet havası yaratacak yerde, Ankara ile İstanbul arasındaki gerginliği yatıştırmaya yaramıştı.

Atatürk basınla tam barış arıyor

İstiklal Mahkemesi'nin İstanbul'a gelmesinden sonra memleketteki gerginlik gevşemişti, bir müddet her tarafta tatlı bir hava esmişti.

İstiklal Mahkemesi Başkanı Topçu İhsan Bey şu gerçeği keşif ve ilan etmişti:

"Basın, su ve ateş gibi unsurdur. Hem çok faydalı, hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey, iyi münasebetlerle faydalarını en yükseğe, zararlarını en aşağıya indirmektir."

İhsan Bey, gazetecilerin Atatürk tarafından toplu bir şekilde kabul edilmeleri ve memlekette esaslı bir iç barış kurulması işini ciddi bir surette ele aldı ve teşebbüse geçti. Atatürk ve İsmet Paşa teklifi iyi karşıladılar. Fakat işin gerçekleşmesi için uğraşılırken haftalarca zaman geçti.

Düello Kanunu Bu esnada Ankara'da siyasi muhitlerle gazeteciler arasındaki münasebetler, mebus maaşlarının iki yüz liradan üç yüz liraya çıkmasına ait tartışmalar arasında bir aralık şiddetli bir buhran geçirmişti. Maaş artışını reddeden milletvekillerinden 'Şerefliler', diğerlerinden 'Şerefsizler' diye bahsetmeye başlanması, artışa taraftar olanları çileden çıkardı.

Maaş hakkındaki bir haberde *Vakit* gazetesi Ankara muhabirlerinin aşırı bir lisan kullanmalarına kızan Kozan milletvekili Ali Saib Bey gazetenin iki muhabirinden biri olan İhsan Bey'i tokatlamıştı. İhsan Bey, haberi kendisinin yazmadığını söyleyince, Ali Saib Bey, diğer muhabir Hüseyin Necati Bey'in yolunu kollamış. Necati Bey kendisinin beklendiğini duyunca, *Vakit* gazetesinin, milletvekili bulunan sahiplerinden Hakkı Tarık Bey'i bulmuş, onunla beraber ortalıkta görünmüş. Buna rağmen Ali Saib: "Hüseyin Necati sen misin?" diye bir tokat indirince, Hakkı Tarık da Ali Saib'i tokatlamıştı. Araya Kılıç Ali Bey karıştı, Meclis koridorlarında dörtlü bir kavga başgösterdi. Buna gücenen Ankara muhabirleri üç günlük bir grev ilan etmişlerdi.

Tokat hadisesinden sonra Ali Saib Bey düelloya izin verilmesine dair bir kanun teklifinde bulundu ve şöyle dedi: "Meclis, basın hürriyeti lehindeki duygularını belirtti, gazeteler bunu yazmadılar. Şimdiye kadar yaptığımız hizmetleri cihana tasdik ettirdiğimiz halde gazeteler Ankara'ya gönderdikleri muhabirler vasıtasıyla bizi küçük düşürüyorlar. Basın hürriyeti bu mudur? Milli mukaddesat ile oynanamaz. Meclis'te 'Şerefli', 'Şerefsiz' sözü geçti mi? Bunu nereden çıkarıyorlar? Umumi efkârla gazeteler arasında telefon konuşmaları mı var ki her yazdıkları umumi efkârdan geliyor? Gazetelerin şeref ve namus sahiplerine olan sataşmaları ne zamana kadar devam edecektir? Bu iş böyle kalamaz. Bugün tokat, yarın silahtır. Bu sebepten düellonun kabulü kaçınılmaz bir çaredir."

Ali Saib Bey'in umumi heyetteki sözlerinden sonra düello teklifi Adalet Encümeni'ne havale edilmişti.

Vatan 30 Ocak 1924'te "Gazeteciler ve Milletvekille-

ri" başlığıyla bir başyazıda İstanbul'la Ankara arasında anlaşmazlıklar hüküm sürmesinin sebeplerini anlatıyor, ve modası geçmiş bir şey olan düellonun derde deva olamayacağını ileri sürüyordu.

İçki yasağı kalkıyor Bu sıralarda Meclis iki mesele hakkında kararlar verdi. Bunlardan biri, İstiklal Mücadelesi'nde konulan, hiçbir zaman yürütülemeyen ve bütçeden o zamanki para ile on beş milyon lira kesilmesine sebep olan içki yasağının kaldırılması ve içki satışının Tekel'e verilmesidir. Diğeri, Anadolu Demiryolları'nın Devlet tarafından satın alınmasıydı. İsmet Paşa bunu istedi, Fethi Bey ve arkadaşları itiraz ettiler, neticede İsmet Paşa tarafı ağır bastı. Fethi Bey'in itirazına yol açan nokta, aşarın yüzde ikibuçuk derecesinde azalması kararlaşmışken, demiryolu işini ileri sürerek bundan vazgeçilmesiydi.

İzmir'e yolculuk İstiklal Mahkemesi Başkanı İhsan Bey'in barış tesebbüsü nihayet netice verdi. İstanbul gazetecilerinden *İkdam* sahibi Ahmed Cevdet, *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahid, *Tevhid-i Efkâr* başyazarı Velid Ebüzziya, *İleri* başyazarı Celal Nuri, *Akşam* başyazarı Necmeddin Sadık, *Vakit* başyazarı Mehmed Asım, *Tercüman-ı Hakikat* başyazarı Hüseyin Şükrü ve ben, 1 Şubat 1924'te İzmir'e çağırıldık ve 2 Şubat akşamı Altay vapuruyla ve Bandırma yoluyle hareket ettik.

Bandırma'da trende bizim için salonlu bir vagon hazırlanmıştı. Yol boyunca resmi makamlar ve halk bu seyahate büyük ilgi gösterdiler. Her tarafta: "Bir gece kalmadan salıvermeyiz" gibi sözler duyduk. Bizlere her yerde hediyeler yağdı. Her tarafta memleketin lideriyle basın arasında barış kurulmasının hasreti olduğu belliydi. İzmir'de de geniş bir karşılama töreni oldu. Kafile halinde Naim Oteli'ne gittik.

Öğleden sonra otele bir haber geldi: Yemekten sonra bizi otelden alacaklardı, fakat Velid Bey aramızda bulunmayacaktı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, sabit ve geri fikirleri dolayısiyle onunla münakaşalarda bulunmaktan bir netice çıkmayacağı kaanatine varmıştı. Tabii üzüldük, fakat yapacak bir şey yoktu. Yedi kişi kaldık.

İki buçukta köşkten otele iki açık otomobil geldi, bunlara bindik, Göztepe'de Gazi'nin oturduğu köşke gittik. Mustafa Kemal Paşa tarafından derhal çok nazik ve samimi bir tavırla kabul edildik. Aramızdan iki kişi [Hüseyin Cahid ve Necmeddin beyler] Gazi'yi ancak Umumi Harp yıllarında görmüşlerdi. Ahmed Cevdet Bey ömründe görmemişti.

Üç saatlik konuşma Sual sormak için aramızda hiçbir hazırlık yapılmamıştı. Lakırdı gelişigüzel bir şekilde açıldı, aynı surette ilerledi. Bu esnada her birimiz aklımıza gelen her şeyi sorduk ve gördüğümüz arkadaşça muameleden cesaret alarak, gazetelerimizde memleket işlerine dair ileri sürdüğümüz tenkitleri belki de daha fazlasiyle tekrar ettik. Mustafa Kemal Paşa bir saniye bile sinirlenmedi, tereddüt göstermedi. Herkesin, her sözünü derhal sonuna kadar inceledi, her söze inandırıcı cevaplar verdi. Memleketin noksanlarını iyice gördüklerini sananlar da, her türlü tenkit ve şikâyette bulunanlar da, Gazi Paşa'nın hiçbir hayale kapılmayarak, kendini hiçbir suretle aldatmayarak, büyük bir berraklıkla çizdiği planlar karşısında ondan fersahlarca geri olduklarını hissettiler ve Milli Rehberimiz'in geniş görüşü ve fikri kudreti karşısında saygı ve hayranlık duydular.

Bu esnada ben şu suali sordum:

"Memleketin köhne idare cihazı eski usullere göre işliyor, zaman denilen büyük değeri hiçe sayıyor. Geri kalmış bir memleket, böyle berbat bir mekanizmanın işlemesiyle

nasıl ileri gider? Nasıl ıslahat yapar? Daha bol iktisadi verim ve içtimai yükselme hasretlerine nasıl kavuşur?"

Cevap şu oldu:

"O bahsettiğiniz makina ıslah ve tamir kabul etmez, şurasına burasına bir çivi çakmak, bir tarafını değiştirmek suretiyle işe yarar bir hale gelemez. Bunu kökünden yıkacağız. Bizi modern çalışmaların icabına göre yürütecek verimli makinayı ta temelinden kuracağız."

Bu sözü söylerken, Gazi iyi niyetli ve çok azimli görünüyordu, fakat ortadan aşağı kıratta elemanlar tarafından işletilen ve olduğu gibi kalmasına çalışılan o köhne kırtasiyeci makinanın mukavemet kudreti o şekildeydi ki onu değiştirmeye ne Gazi Paşa'nın dehası ve enerjisi, ne ondan sonra gelen idarelerin ilgisi yetmedi.

Konuşmamız üç saat tatlı, anlayışlı, hoş bir hava içinde devam etti. Ben kendi hesabıma Gazi'nin fikri kudretine derin bir hayranlık ve sevgi duydum. Bütün arkadaşlarım da bu hisleri paylaşmış gibi görünüyorlardı. En menfi tarafı temsil eden Hüseyin Cahid Bey'in de ahenge katıldığını sanıyorduk.

Gazi dedi ki:

"Yarın akşam beraberce yemek yiyelim. Konuşmaya devam ederiz."

Memnuniyetle kabul ettik. Otellerimize döndük.

Basına büyük saygı 5 Şubat Salı gününü İzmir'i gezmekle, bazı ziyaretlerle geçirdik. Akşam saat altıda tekrar Göztepe'deki köşkte buluştuk. Saat sekizbuçuğa kadar, yani yeniden ikibuçuk saat memleket işlerini açık kalple konuştuk, zihnimizin takıldığı her nokta hakkında aydınlık aradık. Görüş birliği tam görünüyordu. Saat sekizbuçukta Lâtife Hanım geldi. Gazi, eşini hepimize tanıttı. Sonra sofraya oturduk. Sofra zevk ve itina ile tertip edilmişti. İhsan Bey'in idaresindeki Cumhurbaşkanlığı Orkestrası münasip havalar çalıyordu. Her şey şunu belli ediyordu ki Gazi, memleket işlerini elbirliğiyle yürütmek bakımından basınla kurulacak barışa ve dostluğa büyük değer veriyordu. Ben kendi hesabıma bu barışın değerini ve zevkini derinden derine duydum ve bunu korumaya hizmet için elimden geleni yapmaya azmettim. Sofrada Gazi ile Lâtife Hanım'dan ve yedi gazeteciden başka milletvekili Şükrü Saraçoğlu, Mahmud Esad ve Cumhurbaşkanlığı Umumi Kâtibi Yarbay Tevfik Bey bulunuyordu.

Tarihi bir nutuk Gazi'nin sofrada söylediği nutuk, Türk basın tarihi bakımından büyük değer taşır. Bunu aynen aşağı geçiriyorum:

"Muhterem Beyefendiler,

Türkiye basınının kıymetli erkanını birarada görmekten, onlarla bir sofrada bulunmaktan çok memnunum. Büyük, mühim bir inkılap oldu. Bu inkılap milletin selameti adına, hak adına yapıldı. Milletimiz, demokratik bir hükümet kurmak sayesinde düşman ordularını yoketti, vatanı istiladan kurtardı. Kahraman ordumuzun erlik meydanında kazandığı zafer, siyaset sahasında da verimli kılındı. Türkiye'nin yeni idaresi fiilleriyle, başarıyla kendi kendini tanıttıktan sonra, cihanca bilinen ve tanınan unvaniyle de varlığını duyurdu. Bazılarının sanmak ve inandırmak istedikleri gibi, geri dahi gitmesine ihtimal olan bir bekleyiş ve tereddüt durumunun mevcut olmadığı ispat edildi, Türk tarihinde Cumhuriyet devri açıldı.

Muhterem Efendiler, sultanların boğdukları sanılan millet ruhu, saltanat taç ve tahtını parçalamak suretiyle ihya edildi. Milletin basiretine, milletin terakki etmek ve gelişmek meyil ve istidadına güvenerek, milletin azminden asla şüphe etmeyerek, Cumhuriyet'in bütün icaplarını yapacağız.

Arkadaşlar, Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesi-

nin kendini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücude getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyet'in hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve tesanüt içinde bulunması bir zarurettir. Umumun selamet ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri, milletin kulağına ve vicdanına lüzumu gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok, çok mühimdir.

Efendiler, kabul etmeliyiz ki cihan henüz yeni Türkiye Devleti hakkında, Türkiye Cumhuriyeti hakkında daha fazla aydınlanmak ihtiyacındadır. Milletin ve bilhassa aydın ve olgun vatandaşların ortak davaların etrafında olduklarını red ve cerh kabul etmeyen delillerle göstermeliyiz. Milli işlerde çeşit çeşit çalışma elemanlarının birbirlerine yardım etmeleri, çalışmaların ortak hedefin üzerine yığılacak şekilde birbirlerine uygun düşmeleri lazımdır. Türlü türlü zorlukların ve meselelerin karşısında bulunduğumuzun farkındayız. Bunların hepsini inceleyerek azim ve imanla, bir milletin aşkının sarsılmaz kuvvetiyle birer birer çözeceğiz ve neticeye bağlayacağız. O millet aşkı ki herşeye rağmen sinemizde bir kuvvet, metanet ve ateş kaynağıdır.

Hüseyin Cahid'in cevabı Gazeteciler adına, Gazi'ye Hüseyin Cahid Bey heyecan dolu bir dille cevap verdi ve şunları söyledi: "Abdülhamid devrinden beri beslediğimiz emellerin gerçekleştiğini görmekle kendimi adeta bir rüya içinde sanıyorum. O zaman imkânsız görüneni şimdi ele geçirmiş bulunuyoruz. Bu hal, yalnız milletin azmi ve istidadiyle değil, aynı zamanda büyük bir milli Rehber ve Kurtarıcı'nın himmetiyle vücude gelmiştir. Elde edilen bu mucizenin yerleşmesi için basın samimi hislerle gayret sarfetmeye arzulu ve taraftardır. Cumhuriyet'in etrafında Gazi Paşa'nın dediği gibi, çelikten değil, ondan da sağlam olan kalpten bir kale vücude getirdik. Fakat bazen

ne yazık ki maksatlarda ve esaslarda değil, ifadede anlaşmazlıklar oluyor. Yoksa esasta hiç ihtilaf yoktur.

Hürriyet, zor ve şiddetle kurulur, fakat korunması ancak karşılıklı ve geniş bir müsamaha ile ve darılmamakla mümkün olur. Bunu Gazi Paşa'da görmekle bahtiyarım."

Cahid Bey, bundan sonra kadehini Gazi Paşa ve Lâtife Hanım'a kaldırarak, sıhhat ve afiyetlerinin devamını diledi.

Yemekten sonra gazeteciler geç vakitlere kadar Gazi Paşa ile beraber kalmışlar ve memleketle ilgili konuşmaları ahenk içinde devam ettirmişlerdi. Bütün bu buluşmanın ve müzikli ziyafetin, çok mühim bir tarihi manzarası vardı.

İzmir'de meydana gelen bu barış devam etseydi ve Milli Rehber sıfatiyle Atatürk'le İstanbul basını arasında sıkı ve devamlı bir işbirliği cephesi kurulsaydı, memleketin kaderi bambaşka bir şekil alacak, basın hür münakaşa havası içinde vazifesine devam imkânını bulacak, memleket çok partili hayata çok uygun şartlar içinde girebilecekti.

Derhal bozgunculuk Ne yazık ki Gazi Paşa'nın gösterdiği bu kadar ilgi ve iyi niyet boşa gitti, işbirliği devam edemedi ve bozgunculuk basın tarafından geldi. İstanbul'a varınca İttihadçı muhitlerle temaslarını tazeleyen Hüseyin Cahid Bey, İzmir mülakatından bir kaç gün sonra Hilafet meselesini vesile ederek şiddetli bir hücum yazısı yazdı ve İzmir'de tam bir anlayışla ve gönül rızasiyle kabul edilen prensipleri hiçe saydı.

Diğer gazeteler bu açılan gediği kapayabilirlerdi, durumu az, çok kurtarabilirlerdi. Bu yapılamadı. Bir defa İzmir'e kadar gittikten sonra Gazi tarafından kabul edilmeyen *Tevhid-i Efkâr* sahibi Velid Ebüzziya Bey, eskiden daha hırçın bir yayın yolu tuttu. İstanbul'da hüküm süren ve İttihadçılar tarafından körüklenen hoşnutsuzluk karşısında diğer İstanbul gazeteleri lazım gelen itidal yoluna tam olarak sahip çıkamadılar. Bu gayeye *Vatan*'da elimizden gel-

diği kadar yaklaşmaya çalıştık, fakat vazifemizi tam olarak göremedik. Ankara'da tenkit davet eden işler de eksik değildi. İşte bu sebeplerle İstanbul basını Gazi Paşa'yı ve muhitini kızdırdı. Basının aleyhinde bulunanlar, istedikleri gibi at oynatmak ve ortalığı bulandırmak için serbest kaldılar. İzmir'den sonra ortaya çıkan anlaşmazlık memlekete ve basına pahalıya maloldu ve 1925 ile 1936 arasında memlekette gerçek manasıyla tek bir gazete bile kalmamasına yol açtı.

Hilafet'in ilgası

İzmir mülakatının uyandırdığı güzel ümitlerin gerçekleşmemesinden ileri gelen üzüntü, *Vatan*'da 10 Şubat 1924'te çıkan "Ne Haldeyiz, Ne Yapmalıyız?" başlıklı bir yazıda şöylece tam ifadesini buluyor: "Bugüne kadar Meşrutiyet oyunu oynadık, politika oyunu oynadık daha yaşlı adamların hareketlerini oyun şeklinde tekrar eden çocukların takındıkları ciddi tavırlarla birbirlerimize çattık, manasız ve sonsuz tartışmalara sürüklendik, darıldık, gücendik, her gün içimizden bir kısmını oyun bozanlıkla suçlayarak oyundışı bırakmak istedik. Bu hallerle belki bir avuç adamı eğlendirdik, fakat diğer vatandaşlar, bu beyhude kavgaların bedelini, huzurlarından, refahlarından, sıhhatlerinden her gün biraz daha fedakârlık ederek ödediler.

Atılması lazım gelen ilk adım, bu memleketin içinde geniş bir ahenk ve kardeşlik havası esmesini sağlamak, her türlü dargınlıkları ortadan kaldırmaktır. Sayıları yüz el-

li kişi kadar tahmin edilen vatansızlar var ki bunların Türk vatandaşlığının çerçevesi dışında bırakılmasını geçmişin pek acı tecrübeleri icap ettiriyor. Bunların dışında ne İtilafçılık, ne İttihadçılık, ne İkinci Grup gibi ayrılıklar Türk vatandaşları arasında uçurumlar yaratmamalıdır.

"Niçin layık olduğumuz gibi gelişemiyoruz?" sualine verilecek kısa bir cevap var: "En doğru manasıyla gelişme, bir topluluğun içindeki en iyileri, en ehilleri yaşatmaya ve yüksek tutmaya bağlıdır. Demokrasinin asıl özü, tam anahtarı budur." Seçmeleri yok etmek yolunu tutan topluluklar inkıraza doğru gitmişlerdir. İkinci Filip zamanında İspanya, dünyanın en canlı bir muhitiydi. Ondan sonra engizisyon, en iyileri, en verimlileri, fikri bakımdan en cesurları yok etmek yolunu tuttu. Bunun neticesi olarak İspanya bir türlü belini doğrultamadı. Bizde de bir düzüye siyasi bir engizisyon makinası işlemiştir. Sık sık değişen siyasi devirlerden her birinin etrafında en iyilerle ve cüretlilerle dolu bir sürü vatandaş enkazı kalmıştır. Memleket için bundan acı bir kayıp olmaz. Gelecek düzenimizi hazırlarken ilk işimiz, geçmişteki dar ihtirasların, dedikoduların, kavgaların izlerini yok diye kabul etmektir. Islahat ve gelişme mücadelesi için hem sayı, hem de kalite bakımından mümkün olduğu kadar çok vatandaş kazanmak lazımdır."

Dini bilgiler 13 Şubat 1924'te çıkan ve "Dini İlgilerin Kuvvetlenmesi" başlığı taşıyan başyazı şu sözlerle bitiyor: "Layiklik hareketinden sonra dinin kendi ulvi sahasında vazifesini görmesi için harekete geçilmemiş, din kuvveti ihmale uğramıştır. Memleketimizde bugün gördüğümüz durum bir nesil daha devam ederse, dini hayat asıl özden mahrum düşecek, yalnız sathi şekiller ve mihaniki hareketler şekline düşecektir. Bu durumda vatandaşlar ancak içli bir dini hayatta bulunabilecek yüksek vicdani hazlardan mahrum kalacakları gibi, dinin ahlak ve içtimai tesa-

nüt üzerindeki tesirleri de bir kat daha gevşeyecektir. Memleketimizde dini hayat pek esaslı bir inkılaba muhtaçtır. Bilginler arasında bir an evvel bu konunun ele alınması mutlaka lazımdır."

Af dalgası İstiklal Mahkemesi'nin beş yıl kürek cezasına mahkûm ettiği Lütfi Fikri Bey hakkında 13 Şubat'ta Meclis'te cereyan eden müzakereler, hem onun, hem de Mahkeme tarafından cezalara çarpılanların hepsinin affi ile neticelendi. *Vatan* bu karar hakkında diyor ki: "Memleketimiz nesillerden beri hep güvensizlik, hep vehim ve şüphe esası üzerine yaşadı. İktidarda bulunanlar, hoşlarına gitmeyen insanları daima keyfi şekilde ezmeye meyil gösterdiler. Şimdi af ve müsamaha meyilleri uyandı. Bu sistemi tecrübede sonuna kadar gidelim. Ziyanlı çıkmayız."

"Gidişteki Yanlışlık" başlığı altında *Vatan*'ın 22 Şubat 1924 tarihli sayısında çıkan bir başyazıda şu fikir ileri sürülüyor: "Memleketin her kısmı her bakımdan müsavi farzedilerek umumi bir idare sistemi kuruluyor. Halbuki arada gelişme farkları vardır, eşitliğe varılamamıştır. Gelişme bakımından vilayetleri üç tipe ayırmak, birinci tipe özel idareye geniş yetkiler vermek, ikinci ve üçüncü tipin süratle gelişmesine çalışmak, belli bir seviyeye vardıkları zaman birinci tipe ait usullere onları da ortak etmek en doğru yoldur."

1924 Şubat ayı içinde Junkers Alman şirketine ait bir uçağın Ankara'ya yolcu taşıması (daha ziyade gazeteciler için) günün meselesi oldu, gazeteler hergün baş sayfalarında uçuşlardan her birine ait geniş haberlere sütunlarca yer veriyorlardı. Yolculuk umumi olarak ikibuçuk ile üç saat arasında değişen bir zamanda tamamlanıyordu.

Tarihi kararlar Gazi Paşa'nın İzmit'te İstanbul gazetecilerine Hilafet'in ilgası lüzumuna dair ileri sürdüğü esaslı fikirler etrafında harekete geçme imkânını, ancak

1924 yılı başlarında varıldı. 27 Şubat'ta Hilafet bütçesinin müzakeresi sırasında fırtına koptu. Saruhan milletvekili ve sonraki Maarif vekili Vasıf Bey Meclis'e bir takrir vererek: "Cumhuriyet'i tehdit etmekte olan Hilafet müessesesinin kaldırılmasını, eski hanedan mensuplarının memleket dışına çıkarılmasını, öğretim ve adalet sistemlerinin birleştirilmesini, Şeriye Bakanlığı'nın ve Genelkurmay Başkanlığı'nın Kabine'den çıkarılmasını" istedi. Vasıf Bey ateşli nutkunda dedi ki: "Türkiye Cumhuriyeti ikiliklere izin veremez. Din dünyanın pislikleri içinde yıpranan ruhları tasfiye edecek bir mukaddes kuvvettir. Allah'ın insanlara yolladığı büyük düsturlar neden bugünkü hayatın bayağılığı içinde boğulsun? Bir milletin topluluk hayatına ordu ve din karıştığı zaman, o hükümetin akibeti daima çözülme ve ölüm olmuştur. O halde Türk Cumhuriyeti'nin Kabinesi'nde Genelkurmay Başkanı ile Şer'iye Vekili'nin yeri yoktur."

Sonradan Doğu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı'na geçen Denizli milletvekili Mazhar Müfid Bey şunu ilave etti. "Madem hanedan mensupları bize hıyanet ettiler, bu mübarek Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yerleri yoktur." (Şiddetli alkışlar)

Şair Mehmed Emin Bey münakaşaya şu sözlerle karıştı: "Allah ve Peygamber varken, din başka vasıta kabul etmez. Halifeliğin hiçbir varlık hakkı yoktur. Dinin bekçisi olarak, ben bu çatının altında toplanan kardeşlerimi, ulemayı, miletimi görüyorum. Bundan başka hiçbir vasıta kabul etmiyorum. Ya hep, ya hiç..." (Şiddetli alkışlar)

Meclis'teki bu takrirler ve bu çıkışlar belirtmişti ki zihinleri alıştırmak için iki merhaleye bölünen rejim ıslahatının, İstanbul gazetecilerine daha önce İzmit'te anlatılan ikinci safhasının yürütülmesi zamanı gelmişti.

Meclis'in 2 Mart 1924 tarihli celsesinde geçen kanunlarla Hilafet ilga edilmiş; Hanedan mensuplarının hudut

haricine çıkarılmasına, Şer'iye Vekâleti'nin ilgasına; öğretim sisteminin ve mahkemelerin birleştirilmesine ve Vakıflar'ın yeni idare tarzına ait kanunlar kabul edilmişti.

Meclis'te nutku dinlerken Bu tarihi kararlar sırasında Ankara'da bulunmak fırsatını kaçırmadım. Gazi Paşa'nın, rejim ıslahatının tamamlanması ile ilgili 1 Mart 1924 tarihli nutkunu heyecanla dinledim. Ankara'dan çektiğim bir telgrafta intibalarımı şöylece anlatıyordum: "Dün Cumhurbaşkanı'nın söylediği nutkun yalnız 32 dakika sürdüğünü anlayınca çok hayret ettim. Yüzlerce kişilik dinleyici kitlesinin arasında Gazi'nin sözlerini dinlerken, bana nutuk saatlerce devam etmiş gibi geldi. Nutukta memleketin her davası söz konusu yapıldı, fakat esas planın bütünlüğü ve ahengi daima korundu. İlerleme devrinin başından beri ilk defa olarak rejim davalarında açık bir hareket noktasiyle ve berrak bir hedefle karşılaştık."

Nutuktaki güzel ifadeler Ankara'da sihirli bir tesir yaratıı. Ancak yirmi beş yılda aşılacağı sanılan bir yolun bir tek yılda tamamlanmasından ileri gelen bir hayret hissi her tarafı kapladı. Dün imkânsız sanılan, akla sığmaz diye karşılanan işler, Gazi Paşa'nın ağzından toplu olarak işitilince, insana tabii ve akla yakın görünüyor, 'Bu akıllıca işler neden daha önce düşünülmedi, yapılmadı?' diye şaşma hisleri uyanıyordu. Bana öyle geldi ki Cumhuriyet'in, demokrasinin bütün icaplarını tam olarak yürüterek, memlekette sağlam, istikrarlı, medeni, asri bir idare kurmak düşüncesi meğer herkeste, keşfedilmemiş bir maden gibi, zaten varmış, Paşa'nın sözlerinin ışığında bu düşünce şuurlu bir şekil almış ve ortaya çıkmış.

Dinin asıl ruhu Her fenalığa ve içtimai çözüntü istidatlarına göz yummak, sızıltıya meydan vermemek zihniyetine karşı memlekette umumi bir isyan uyandı. Ortada

serbest ve ciddi bir tenkit havası esiyordu. Din bilgini zümresinden nice milletvekili, inkılabın tamamlanmasını, 'Hurafelerden kurtulmak, İslam dininin asıl ruhuna ve hedeflerine gitmek' diye tefsir ediyorlar ve diyorlar ki: 'İnkılabın dinle çatıştığını sananlar, dini bilmeyenlerdir. İlmin, ihtiyacın, değişen hal ve şartların icabını yerine getirmek yalnız caiz değil, lazımdır. Müslümanlık cahillerin dediği gibi, gelişmeye engel olmaz, onu teşvik eder, engel olan cehalettir. Akıl ile nakil (gelenek) karşılaşırsa aklın tercih edileceğini söyleyen İslam dini, adliyenin ve öğretimin zamanın icaplarına uygun şekilleri almasına engel olmaz.'

Öyle görünüyor ki gerçek ve kuvvetli din bilginlerinin çoğu, dinin hurafelerden kurtarılmak suretiyle yükseleceğine inançlı, cehalet ve taassubun din adı altında biriktirdiği neticelerden şikâyetçi bulunuyorlar ve gerçek dinin icaplarına uygun bir dini hayatın hasretini duyuyorlardı. Fakat birbirinden ve muhitin cehaletine dayanan muhafazakârlıktan çekinerek ağız açmıyorlardı. Şimdi serbest tenkit ve münakaşa çığırı açılmıştı. Yeniyle eskiyi manasız ve renksiz bir surette uzlaştırmak gayretleri terkedilecekti. Meseleler aklın ışığında incelenecek, icabı ne ise tam olarak yapılacaktı.

Meclis'te zıt kanaatte bulunanlar arasında münakaşalar oluyor, başta Adalet bakanı Seyyid Bey olmak üzere, aklın yolunu savunanların ayetlere ve hadislere dayanan sözleri ağır basıyordu. Gazi Paşa'nın yeni bir yol gösteren 1 Mart 1924 tarihli nutku memleketin her köşesine duyuruldu.

Yalnız iki itiraz 3 Mart'da Hilafet'in ilgası, öğretim ve adalet sistemlerindeki birlik ve hanedanın yurt dışına çıkarılması kanun tasarıları hakkında cereyan eden tarihi münakaşaları cankulağı ile dinledim. Bütün Meclis'te itiraz sesleri yalnız Kastamonu milletvekili Halit Bey'le Gümüşhane milletvekili Zeki Bey'den geldi. Günün kahramanı olan Adalet Bakanı ve hukuk ve din alimi Seyid

Bey'e: "Sözlerinizi neden bu kadar uzatıyorsunuz?" diye sorulunca: "Halit ve Zeki beyleri ikna için..." diye cevap verdi. 4 Mart 1924'te Meclis müzakerelerine dair çıkan yazımda bu nokta hakkında şöyle dedim: "Yalnız iki kişiyi ikna için söylenen sözler, toplum için değerlidir. İslam dininin gerçek ruhu hakkında Seyid Bey tarafından bugün Meclis'te ortaya serilen bilgiler, şahsi menfaat hırsiyle müstebit hükümdarlar tarafından dine yapılan nice tecavüzü tamir etmeye ve ruhları aydınlatmaya hizmet etti. Camilerimizde bu kuvvette vaizler bulunsa, bütün aydınlar, ruhi ve vicdani gıdalar almak için camilere koşarlardı. Bunun bir delili bütün Meclisin Seyid Bey'i sözünü uzatmaya ısrarla davet etmesi ve sözlerini büyük bir hazla dinlemesidir."

Kararlara itiraz eden ve Müslümanlar'ın birliği taraftarı olduğu için Hilafet'in ilgasını hoş görmeyeceğini ileri süren Gümüşhane milletvekili Zeki Bey, çeşitli milletvekillerinin şu hitaplarına maruz kaldı: "Satılmışsın, gösteriş yapıyorsun", "Ferid Paşa'ya jurnal vermiştin", "Venizelos taraftarı mısın?", "Casussun, saraya devam ediyorsun."

Seyid Bey'in ve Başbakan İsmet Paşa'nın son konuşmaları ortalığı tamamiyle yatıştırdı. Kanun tekliflerinin hepsi kabul edildi. Hanedanın kadın üyeleriyle damadların ve sultanzadelerin hudut haricine çıkarılmaktan istisna edilmeleri hakkında bizzat Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın ileri sürdüğü bir teklif Meclis tarafından reddedildi.

İki muhaliften Zeki Bey zaten müstakildi. Diğer muhalif Halit Bey, zıt kanaatı dolayısiyle Halk Partisi'nden istifa ederek müstakil olmuştu.

Eski halifeyle eski hanedan mensupları bir kaç gün içinde kısmen vapur, kısmen trenle, İtalya, İsviçre, Fransa, Suriye ve Mısır'a hareket ettiler. Hanedan azasının biletleri alındı ve kendilerine biner lira yol harçlığı verilmişti. Eskiden damad iken eşlerini boşayanların Türkiye'de kalmalarına izin verilmişti.

Elden kaçan fırsat Hilafet'in ilgasına ve layiklik inkılabına ait kanunların Meclis'ten geçtiği sıralarda, dini hayatın reformu ve İslam dininin ruhuna uygun bir din anlayışının ortalığa hakim kılınması bakımından memlekette çok uygun bir hava esiyordu. Seyyid Bey'in ve diğer bilgi sahiplerinin açık ve olgun ifadeleri çok iyi istidatlar yaratmıştı. Ne yazık ki bundan faydalanmak ve layikliği dört başı mamur bir şekilde tamamlamak yoluna gidilmedi. Çok esaslı bir fırsat kaçırıldı. İhmale uğrayan dini hayata gitgide taassup hakim oldu ve ortaya çok zararlı bir kara kuvvet çıktı.

Kabul edilen inkılaplardan sonra fes ve Latin harfi meseleleri gazetelerde münakaşa konusu olmaya başladı. *Vatan* 19 Mart'ta "Latin Harfleri" başlığı altında çıkan bir yazısıyla buna taraftar kesildi. İzmir mülakatında Hüseyin Cahid Bey'in "Ah, Latin Harfleri" diye hasretini ifade ettiğimi ortaya attı ve tedrici usullerle bu işe sarılmak zamanı geldiğini anlattı.

Kadınlara siyasi hak verilmesi davası bu arada ortaya çıktı. "Afife Fikret" takma adı altında yazılar yazan, kadınların insan olduğu fikrini memlekette yıllardır yaymaya çalışan Celal Nuri Bey'in, kadınlara seçim hakkı verilmesi aleyhindeki cereyana baş olması dikkati çekti.

Meclis'i fesih yetkisi Anayasa'nın değişmesine ait müzakereler sırasında hilhassa Cumhurbaşkanı'na Meclis'i fesih yetkisi verilmesi teklifi itirazlara uğradı. Kütahya milletvekili Recep Bey'in buna ait bir teklifi 71 reye karşı 122 reyle reddedildi. Öyle görünüyordu ki iş yalnız fesih meselesiyle kalmıyordu. Halk Partisi içinde sayı bakımından ağır basan bir grup, Hükümet'e karşı muhalif bir kuvvet manzarası almış ve ortaya bir buhran istidadı çıkmıştı. Ortada hem bir hükümet buhranı hem de parti buhranı istidadı belirmişti.

27 Mart 1924 tarihindeki Meclis toplantısında iki kuvvet çarpıştı, İsmet Paşa Kabinesi 1 kırmızı, dört çekimser reye karşılık 154 güven oyu aldı. Hükümet'i tutanlar idare heyetindeki muhalifleri ayıklamak, muhalifler ise Kabine'ye güvensizlik oyu vermek cesaretini gösteremediler. İsmet Paşa Kabinesi'nin hücuma uğrayan iki bakanı atmadan iş başında kalması sağlandı. *Vatan* bu neticeden "Milli Ruhun Zaferi" diye bahsetti, fakat varılan hal şeklinin Parti içinde bir barış değil de mütareke olduğunu ileri sürdü. İşin esası, Gazi Paşa'nın girişilen ıslahatın yürütülmesi için İsmet Paşa'ya güven duymasıydı.

İlk tartışma Gazetelerdeki buhran yazıları arasında adı geçen Diyarbakır milletvekili Feyzi Bey, Meclis'te konuşurken gazetecilere çatmış ve söyle demişti: "Buhran haberlerini yayanlar gazetecilerdir. Satışlarını artırmak için bunu yapıyorlar."

Falih Rıfkı Bey, Feyzi Bey'in, Fethi Bey'in kabine kurmasına dair bir teklifte bulunduğunu söylemesi üzerine Feyzi Bey: "Böyle bir şey yapmışsam, namussuzum, alçağım. Sözünüz doğru ise mebusluktan istifa ederim, değilse siz de istifa eder misiniz?" dedi. Feyzi Bey, haberin esası olmadığı hakkında gazetelerde bir tekzip yayınladı ve Falih Rıfkı Bey'i istifaya davet etti.

Yunus Nadi Bey'in *Yeni Gün* gazetesinde çıkan bir yazısında Meclis'i tahkir ettiği iddiasiyle ortalıkta kopan fırtına, Nadi Bey'in söylediği yatıştırıcı sözlerle kapandı, iki taraf içini döktükten sonra bunun bir anlaşmazlık olduğuna karar verilmişti. Feyzi - Falih Rıfkı kavgasında da iki taraf ikişer hakem seçmişlerdi. Hakemler heyeti: "Arada anlaşmazlık var" diyc işi örtbas etti. içlerinden birinin nasıl olsa istifa edeceğini hesaplayarak yerini almayı tasarlayanlar yaya kalmışlardı.

Ermeni zenginleri fırtınası

2 Nisan 1924 tarihli İstanbul gazetelerinde "Zengin Ermeniler'in Memlekete Dönüşü Meselesi" başlığı altında bir takım yayınlar başladı. İşin esası şuydu: Mütareke yıllarında bir takım Ermeni ve Rum zenginleri yabancı pasaportlarıyla yurt dışına çıktılar, bunların malları "Metruk Mal" sayıldı, Hükümet'çe elkonuldu. Mesele geniş menfaatlere dokunduğu için Lozan'da yabancı devletlerin bunu bir mesele haline koymalarının yolu ilgililer tarafından arandı ve bulundu; buna dair uzun uzadıya konuşmalar oldu, Hükümetimiz şu noktada ısrar etmişti: "Bunlar yabancı pasaport kullanmak suretiyle kendi kendilerini Türk vatandaşlığından çıkardılar, böylece tabii bir tasfiye oldu, bu gibiler bir daha memlekete gelemezler ve mallarına sahip çıkamazlar." Lozan'da bu görüş tarzımız kabul edildi, kapılarımızın kapalı kalması sağlandı.

Halbuki 1924 yılı başlarında zengin Ermeniler'den Karnik Sebuhyan, Gümüşgerdanyan, Yenon Değirmenci-

yan yurda dönmenin ve mallarını geri almanın yolunu bulmuşlardı. Bu neticenin bazı nüfuzlu adamların araya girmesiyle elde edildiği ve arada büyük paralar döndüğü rivayeti ortaya yayılmıştı. Cezveciyan, Narliyan adlı zenginler de açılan kapılardan faydalandıkları ve daha bir çoklarının faydalanmaya hazırlandıkları da ileri sürülüyordu.

Gazetelerde devam eden yayınlardan şu noktalar anlaşılıyordu: Türk pasaportuyla giden azınlık mensuplarının dönmesine bile izin verilmezken yabancı pasaportuyla giden zenginlere kapıların açılmasında her halde bir sebep olduğuna hükmetmek lazım gelir. İstanbul Emniyeti, izin verirken Ankara'dan gelen emirlere dayandığını söylüyordu. İçişleri Bakanlığı böyle emirler verildiğini inkâr ediyor, Bakan, Sebuhyan'ın girmesine evvelce yanlış olarak izin verildiğini, tekrar yurt içinden çıkarılmasının emredileceğini, yolsuzluk iddiaları hakkında tahkikat açılacağını söylüyordu.

Umumi insan kaçakçılığı 3 Nisan tarihli "Vatan"da gazeteci tanınmış, güvene layık bir okuyucunun şu mektubu çıktı: "Gazeteler olup biteni pek geç öğrendiler ve ilgilileri bir, iki kişiden ibaret sandılar. Saflıklarına hayret ediyorum. Geri gelenler, ortalıkta adı geçen Sebuhyan ile bir, iki Ermeni'den ibaret değildir. İnsan kaçakçılığının ölçüsü çok geniştir. İstisnasız surette bütün Rum ve Ermeni zenginleri memlekete girmenin yolunu buldular. Vatan Haini diye hakkında türlü türlü isnatlar ileri sürülen Kozmeto'nun yurda girmek istediğini, fakat buna imkân verilmediğini geçende gazeteler gürültülü bir surette yazdılardı. Bundan bir hafta sonra Kozmeto gürültüsüzce İstanbul'a girdi, hâlâ İstanbul'dadır. Kendisinden önce İstanbul'a gelen eşi, Kozmeto'nun mallarının 'Terkedilmiş Mal' muamelesi görmesini her nasılsa önledi. Bu mesele hakkında aylarca devam eden muamelelerin hepsi neticesiz kaldı, hepsinde Kozmeto zafer kazandı.

Bütün bu işlerin içinde büyük paralar döndüğü bellidir. Kaçanlara ait malların istila gören bölgelerin sıkıntılarını def için kullanılacağı Hükümet'çe kararlaşmışken, böyle bölgeler açıkta kaldı, kaçanlar mallara kondular..."

Bahşiş usulü Yine 3 Nisan tarihli "Vatan"da "Bahşiş Usulü" başlığını taşıyan başyazımda şunlar yazılmıştı: "Hükümet makinalarına bazen musallat olan berbat bir hastalık vardır. O da bahşiş hastalığıdır. Bunun manası, memlekete ve halka ait büyük menfaatlerin bir takım memurlara ve aracılara verilen küçük bir gizli para karşılığında feda edilmesi ve kapalı kanun kanallarından girilemeyen yerlere menfaat sahiplerinin gizli arka kapılardan sokulmasına imkân verilmesidir.

Bahşiş usulü asırlarca müddet memleketimizin adeta resmi idare şekli halinde bulundu. Bunun neticesi olarak bahşiş kelimesi şüpheli bir manada bütün dünya dillerine girdi. Dünyanın en uzak yerlerindeki insanlar "Türkiye" sözünü işitince mutlaka gülerek "Bahşiş, bahşiş" deyip dururlar. Bir çok ecnebi de Türkiye'de kanuni yasağın bir mana taşımadığını, bahşiş vererek her kapının açılacağını iddia eder. Kendi aramızda da halk, hükümete mensup olan herkes, herşeyi fena görmeye, yolsuzluğu olağan diye karşılamaya, bir memur hakkında 'namuslu' deyince, istisnai ve olağanüstü bir sıfat kasdetmeye, devlet yasağının iki günlük olduğunu ileri sürmeye alışıktır.

Meşrutiyet'ten sonra hastalık hiç şüphesiz hafifledi. Her kirli ve şüpheli işin tabii düşmanı olan söz hürriyeti tesirini gösterdi. Milli hareket ufku bir kat daha temizlemiştir. Bugün idarecilerimiz arasında dürüst olanların, ideal aşkı ile çalışanların nispeti yükseldi, fakat hastalık istidatları bünyemizden sökülüp atılamadı. Memlekete bir daha girmemeleri lazım gelen, malları metruk sayılan azınlık mensuplarına ait kimselerin para kuvvetiyle yasakları yardıklarına ait söylentiler her tarafı tuttu. Bu hadiseler fıçıyı taşıran son damla tesirini gösterdi.

Temizlik savaşı Fenalık ve yolsuzluk her yerde mevcut olabilir, fakat bunun karşısında derhal bir temizlik mücadelesi başlar. Yolsuzlukları arayan, tarayan heyetler kurulur, Bizde bu noktada üzücü bir ilgisizlik ve vurdum duymazlık var. Halk bir düzüye dedikodularla uğraşırken, ne Hükümet, ne Meclis işlerin içyüzünü araştırmak için teşebbüse geçmiyor. Söylenen sözlerin bir çoğu hiç şüphesiz iftiradır. Bununla beraber toplu olarak Hükümet makinasının da, işin içinde ilgili olan takım takım kimselerin de, dedikodulara karşı nefislerini ve muhitlerini temizlemek ihtiyacını duymaları ve esaslı araştırma istemeleri beklenir. İtibar, şeref, haysiyet, fertlerin de toplulukların da en büyük kuvvetidir. Son asırlık tarihin milli gelişme ve yükselme bakımından en parlak yıldızlarından biri olan Midhat Paşa, yetmiş yıl önce balıkhaneyle ilgili bir şirket meselesini parmaklarına dolayarak, düşmanlarının, namusu hakkında iftiraya giriştiklerini duyunca, derhal canlı bir hassaslık göstererek muhakemesini istemiş ve nazırlardan, diğer mevki sahiplerinden mürekkep yüksek bir mahkeme tarafından yargılanarak temize çıkmıştı. Dedikodusu olanların, hepsi, haklarında bir söylenti duyar duymaz bu hassaslığı gösterselerdi Hükümet'in de, bir takım siyasi kişilerin de itibarı yüksek kalırdı. Meclis bu kadar söylentiye karşı ilgisiz kalmamalıdır, derhal araştırma heyeti kurmalıdır."

Oyalama gayreti Gazetelerdeki yayınlar üzerine, Sebuhyan, Değirmenciyan, Gümüşgerdanyan gibi hudut dışına çıkarılmış bulunan Ermeni zenginlerinin ne suretle İstanbul'a girdikleri hakkında araştırmalar açılmıştı. Emniyet Umum Müdürü Muhiddin Bey: "Kozmeto'nun girdiğini duymamıştım. Gelmişse elbette hudut dışına çıka-

rılacaktır. Para alındığı yalandır. Hükümet memurları namusludur. Para alınmış olsaydı, bunlar hudut dışına çıkarılmazlardı" demişti.

İstanbul gazetelerinin yazıları milletvekilleri arasında hayret uyandırdı, araştırma açılması ihtiyacı umumi surette duyuldu. Bir genel soru açılması teşebbüsü de belirmişti.

Vatan sahip ve yazarlarından Ankara'da bulunan Ahmed Şükrü Bey'in 8 Nisan tarihli bir telgrafında şöyle deniliyor: "Ermeni zenginlerinin İstanbul'a dönüşü meselesi burada heyecanlı ve gürültülü bir olay, bir rezalet diye karşılandı ve milletvekilleri arasında heyecan uyandırdı. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Müdürlüğü, her daire mümkün olduğu kadar az bilgi vererek olayı kapatmak istiyor. Emniyet Genel Müdürlüğü'nde Ermeni zenginlerini hararetle savunanları gördüm. Kozmeto'nun hudut dışına çıkarılacağı söylenmişken, şimdi Yunanlı olduğundan bahsediliyor. Meclis tatile girdikten sonra bu zihniyet devam ederse, Kasım'da Meclis açılıncaya kadar bütün mübadeleye tâbi Rumlar 'Yunanlı' damgası altında memleketimize dönecekleri gibi, Ermeniler de türlü türlü bahanelerle İstanbul'un, belki de Anadolu'nun her tarafına dolacaklardır. Üç gündür milletvekilleri sual takrirleri hazırladılar. Tam üç gündür, İçişleri Bakanlığı oyalama hastalığına tutuldu. Esaslı tahkikat yapılırsa büyük bir şebeke keşfedilecektir. Hükümet, basının gösterdiği ilgiden dolayı memnun olduğunu söylemekle beraber, bu işten dolayı bazı memurların canı sıkıldı. Bunlar Meclis'in tatile girmesini ve meselenin kapanmasını bekliyorlar."

İttihad ve Terakki neden çöktü 10 Nisan 1924'te *Vatan*'da "Önce Temizlik" başlığı ile çıkan bir başyazı, "Yolsuzluğun yalnız üç Ermeni zengini ile ilgili olmadığını, daha küçük çapta yolsuzlukların haddi hesabı bulunmadığını" ileri sürdükten sonra, şu sözlerle bitiyor:

"İttihad ve Terakki zamanındaki yolsuzluklardan bir avuç adam mesuldü. Diğerleri gaflet içinde bunlara siper oldular. İttihad ve Terakki'nin lekelenmesine ve çökmesine sebep, ne harbe girmektir, ne de harpte mağlup olmaktır, asıl sebep, doğrudan doğruya yolsuzlukların tasfiyesinde gösterilen miskinlik ve cesaretsizliktir. Bu memlekette hiçbir kuvvet aynı tecrübeyi tekrar etmemelidir. Yolsuzluklara karşı göz göre göre musamahayı umumi efkâr mümkün değil hazmetmez. Tarih böyle bir hatanın cezasını mutlaka verir ve çabuk verir."

İstanbul'un eski Polis Müdür muavini Vehbi Bey hadiseye dair gazetecilere şunları söylemişti: "Benim zamanımda bu zenginler hakkında bir dosya açılmadı. Yalnız bir gün siyasi kısım şubesi müdürü Kerim Bey geldi, Sebuhyan adında kaçak bir Ermeni'nin İstanbul'a girmeye çalıştığını, öteye beriye yirmi bin lira teklif etmekte olduğunu söyledi. İstanbul'a girip çıkacaklardan, ben, siyasi kısım müdürü Kerim Bey ve Deniz memuru Sadullah Bey mesulüz. Bu cihetle bizim haberimiz olmadıkça hiç kimsenin girip çıkmasına hiçbir suretle izin verilmemesini ve birisi karaya çıkarsa mesuliyetin üzerimize yığılacağını tebliğ ettim."

İçişlerinden sualler *Müstakil* gazetesi İçişleri Bakanlığı'ndan şu sualleri sordu:

"1 - Yenon Değirmenciyan'ın İstanbul'a gelmesi için Osmanlı Bankası vasıtasıyla Ankara'ya yollanan 4.500 liralık çek, İçişleri umum müdürlerinden adı ortalıkta dolaşan kimseye mi aittir?

2 - Tahtaburunyan'ın İstanbul'a geldikten sonra hudut dışına çıkarılmasına pazarlığın uymamasının sebep olduğu söyleniyor. Doğru mudur?

3 - Sebuhyan rüşvet vermiş midir? Onun hesabına Ankara'da çalışanların nüfuz sahibi bir zatın iki yakını olduğu söyleniyor. Doğru mudur?"

13 Nisan tarihli *Vatan*'ın "Haftalık Tarihçe" sütununda şu satırlar vardır: "Ankara'da bulunmuş olan arkadaşımızın tahmini ne yazık ki doğru çıkıyor. Diğer meseleler gibi Ermeni zenginleri meselesi de kapatılmak üzeredir. Kabine, gayet yanlış olarak bu meseleyi Halk Partisi Grubu'nun huzurunda güven meselesi yaptı ve reylerin açıkça belirmesine engel oldu. Seksen milletvekili İçişleri Bakanı'na güven, yirmi kişi güvensizlik oyu verdi, geri kalanlar rey vermemek için savuşup gittiler. Dava Millet Meclisi'ne gelecektir. Son hükmü orada belirecek duruma göre vereceğiz."

Nisan'ın ortasında Mustafa Kemal Paşa'nın mevkii ve şahsiyeti hakkında gazetelerde bir münakaşa oldu. Bunu *İleri* başyazarı Celal Nuri Bey: "Gazi Paşa'nın şahsiyeti hakkında yarınki tarih yazarlarına ithaf edilmiş" bir makale ile açtı. Bu yazıda yeni nesillerin Gazi'nin hizmetlerini unuttuklarından ve nankörlük ettiklerinden şikâyet ediliyor.

14 Nisan'da "Bir Tahlil" başlığı ile buna verdiğim cevapta ben şöyle diyorum: "Gazi'nin kurtarıcı rolünün azametini unutanlar, dar kafalı veya menfaat ve ihtiras yüzünden gerçekleri görmemekte inat eden zavallılardır. Yoksa milletin büyük bir kısmının Gazi'nin hizmetlerine karşı derin ve sarsılmaz şükranı vardır. Türk milleti gibi çok acı çekmiş bir milletin Gazi gibi bir dayanak bulunca buna dört elle sarılması pek tabiidir. Hoşnutsuzluk uyandıran başlıca sebepler, hükümet mekanizmasının inkılaplara ayak uydurmaması, eski battal ve yavaş halde kalması, bir takım yolsuzlukların karanlıkta bırakılması, himaye ve piston sisteminin işlemesi, muhitin bunun tesiri altında kalması gibi şeylerdir. Halk bunları inkılabın büyüklüğüne uygun bulmuyor, minnet hislerini muhafaza etmekle beraber gönlü istiyor ki herşeyin dürüst, temiz, saygıya layık bir manzarası olsun."

Nihayet tahkikat açılıyor Ermeni zenginleri meselesine dair tahkikat açmak ihtiyacı nihayet duyuldu. Mülkiye müfettişi Nedim Nazmi Bey'in başkanlığı altında Derviş Hüsnü ve Emin beylerden mürekkep üç kişilik bir heyet vazifeye başladı. Bu heyetin araştırmaları bir aralık memleketteki umumi ilgilerin ağırlık merkezi haline geldi. İşlerde gizli rol oynayanlar, üç Mülkiye müfettişini baskı altına almak için ellerinden geleni yaptılar, fakat ateşli bir vatansever, vazife adamı ve değerli bir şahsiyet sahibi bulunan Nedim Nazmi Bey'le arkadaşları vazife yolundan ayrılmadılar.

15 Nisan tarihli *Vatan*, Ermeni kaçakçılığı meselesinden şu manşetle bahsediyor: "Ermeniler işi harp zamanındaki vagon ve vesika işlerinin bir benzeridir. O zamanlar nasıl vagon ve vesika almak umumi bir salgın hastalık haline girmişse, şimdi de Ermeni kaçakçılığı etmeye aynı nevi insanların hepsi yeltendiler. Kimi başardı, kimi başaramadı. Ortada bir çete değil, bir kaç çete vardır."

Aynı sayıda "Geri Tepen Hastalık" başlıklı yazımda şöyle deniliyor: "Ermeni zenginlerine ait haberler, İstanbul gazetelerinin 2 Nisan 1924 tarihli sayılarında çıktı. Daha o akşam İçişleri Bakanlığı'ndan adları söz konusu Ermeni zenginlerinin hudut dışına çıkarılmaları emri geldi. 3 Nisan'da bu emir acele yerine getirildi. Halk Partisi ancak 10 Nisan'da işe el koydu, tahkikat için üç Mülkiye müfettişinden mürekkep heyet 13 Nisan'da kuruldu. 14 Nisan'da Halk Partisi'nde bu işe dair cereyan eden müzakereler kısa kesildi, adeta kapatıldı. Eğer parti toplantısında kanaat verici beyanat verilmişse bunun alenî surette tekrar edilmemesine ve ortalığın aydınlatılmamasına sebep nedir? Biz bu meselede şöyle düşünüyoruz: Meseleyi Hükümet meselesi yapmaya ve kapatmaya çalışmak büyük bir hatadır. Hükümet aksine olarak yarayı deşmeye, yarmaya ve esaslı bir cerrahi operasyon yapmaya bakmalıydı. Bu gibi fenalık-

lar her yerde olur. Bunlara rastgelinmesi bir memleketi küçültmez, üzüntü yaratan nokta, fenalığa karşı saniye kaybetmeden bir temizlik mücadelesinin başgöstermiş olmamasıdır." Zonguldak milletvekili Halil Bey'in sorusu üzerine Büyük Millet Meclisi'nde kaçakçılık işine dair mücadele oldu, parlamento anketi açılması teklifi reddedildi, İçişleri bakanı Ferit Bey tahkikata şiddetle devam edileceğini söyledi.

Şüpheli bir hareket 16 Nisan tarihli *Vatan* Ankara'da işi kapatmak bakımından bir telaş göze çarptığını söylüyor ve İstanbul'da tahkikat salahiyet ve vazife sahibi olan Mülkiye müfettişleri vasıtasıyla yapıldığı halde, Ankara'da aynı vazifenin memurlardan mürekkep bir heyete verilmesini tenkit ederek diyor ki: "Ankara'da icra memurları, kendi ellerinden geçen işleri tahkike memur edilmişler. Komisyon heyeti hakkında hiçbir tarizde bulunmuyoruz. Yalnız muamele itibariyle işin pek yanlış tutulduğuna dikkati çekiyoruz."

Ferit Bey muamması 20 Nisan tarihli *Vatan*'da: "Günün meselesi-Ferit Bey" başlıklı bir başyazı çıktı. Bu yazıda Ferit Bey'in muammalarla dolu şahsiyeti hakkında geniş bir tahlil vardır. Yapılan yayınlar karşısında Ferit Bey birden bire meydan okurca bir tavır takınarak, "Üç Ermeni zenginin İstanbul'a gelmesine ait emri ben verdim," dedi, fakat bunların hudut dışına çıkarılması hakkındaki emrinden hiç bahsetmedi. Ankara'dan gelen bir telgrafta bu mesele hakkında şöyle deniliyor: "Ferit Bey, ilk telaşının tesiriyle Ermeni zenginlerini hudut dışına çıkartınca, öyle bir durum yarattı ki, şimdi çıkar yol bulmaya bütün zekâsı ve kurnazlığı yetmiyor." 23 Nisan tarihli gazetede de Ferit Bey'in 7 Nisan, 17 Nisan ve 22 Nisan'daki beyanatı karşılaştırılıyor ve şu sual soruluyor: "Hangi sözüne inanalım?"

Bir şifreli telgraf 28 Nisan 1924 tarihli gazetelerde İçişleri Bakanı Ferit Bey'in, Damad Ferid Kabinesi'nde Nafia Nâzırı bulunduğu sırada Milli Hareket aleyhine 8 Temmuz 1919'da Refet Paşa'ya Vekiller Heyeti adına çektiği bir şifreli telgrafa dair ifşaat çıkmıştır. Telgrafta şu sözler vardır: "... Paşa meselesine gelince, bu mesele de had ve müzmin bir şekil aldı. Paşa'nın camilerde halka aleni telkinlerde bulunmasından dolayı İngilizler geri çağırılmasını istediler. Camilerde telkinlerde bulunmak, siz de takdir edersiniz ki zaten isabetsiz bir harekettir. Bu sebeple kendisini geri çağırdık. Gelmiyor, fena ediyor. Çünkü İngilizler herşeyi bıraktılar, bu noktada ısrar ediyorlar. Maksat memlekete hizmet etmek ise, orduda çok şükür kendisinden başka kumandan yok değil. Mademki dönüş lüzumu bir dış meselesi halini aldı, başkasını vekil bırakıp dönmeliydi. Bilhassa İngilizler de dönüşte kendisine birşey yapmayacaklarını resmen vadettiler." Gazete bu vesikayı neşrettikten sonra diyor ki: "... Böyle bir kimsenin bir köşede geçmişini unutturmasına kimse birşey diyemez, fakat umumi hayatımız için bir karıştırma vasıtası olursa bu vasıtanın tasfiye edilmesinde ısrar etmek her vatandaşın vazifesidir."

Ferit Bey'in istifası Ferit Bey, çektiği telgrafın bir parola olduğunu iddia ederek bunun böyle olduğunu söylemesini Refet Paşa'dan rica etti. Refet Paşa, bunun böyle olmadığını, Ferit Bey'in Samsun'un İngilizler tarafından işgaline imkân vermeye uğraştığını ve Milli Hareket'i kötülediğini gazetecilere etraflı bir şekilde söylemiş, fakat bunun ardından mebusluktan istifa ederek çiftçilik etmeye başlamıştı.

Bu ifşaat neticesinde Ferit Bey tutunamayıp 21 Mayıs'ta istifasını vermiş, yerine Recep Bey İçişleri Bakanı olmuştu.

Umumi efkârı uğraştıran bir kasırganın böylece yatış-

ması üzerine *Vatan* 22 Haziran tarihli sayısında: "Dış Emniyetimizi Yükseltmek Elimizdedir" başlıklı bir yazı yazmıştı. Bu yazı şöylece bitiyor: "Son zamanlarda tufeyli takımının çok iltifat görmediğini gösterecek emareler vardır. Bizdeki hastalığa hiçbir ciddi sebep gösterilemez. Kötü particilik ve ortaçağa mahsus bir ikilik ruhu bizim bugünkü durumumuzda geçici ve arızi bir beladır ve suni surette büyütülmektedir. Vehim ve vesvesenin ortadan kalkması ve adam yürütmek sporunun rağbetten düşmesi, memlekete derhal şifa getirebilir. Bu vadide liderler tarafından atılacak bir kaç adım düşmanlarımızın ümitlerini kırabilir, dış emniyetimizi yükseltir ve bizde ciddi bir iç hastalık değil, hastalık istidadı bile bulunmadığını belirtir. Memleket her sahada azami himmete muhtaçtır, evladından hiçbirinin yardımından vazgeçemez. Bütün mesele, dedikodu ve ihtirasları bırakarak asıl işe sarılmaktadır."

Şuursuz midecilik Kırk yedi yıl evvel yazılan bu satırlar, bugünkü durumda da aynıyle tekrar edilebilir. Hastalık bir türlü geçirilemedi. Kırk yedi yıl önceki Ermeni zenginleri skandalından bu kadar etraflı bir surette bahsetmeme sebep de, şuursuz midecilikten gelen hastalığın seyrinin nasıl olduğunu belirtmekdir. İstiklal Harbi'nin temiz feragatlerini takip eden vurgunculuk salgını cidden hazindir.

3 Temmuz 1924 tarihli *Vatan*, "Tabii Hal" başlıklı bir yazıda bu derdin üzerinde duruyor ve diyor ki: "Memlekette kanuni devir açılmıştır. Buna rağmen, anormal şartların ortalığa hakim olduğunun zannedilmesine sebep, sayıları beşi, onu geçmeyen nüfuz ve kudret hasretlilerinin ortalığı bulanık göstererek, münakaşa hürriyetini boğmaya çalışmalarıdır. Normal halin kurulması bu zümre için zararlı bir şeydir. Çünkü ancak bulanık durumlarda fırıldak çevirebilirler. Maddi menfaat arkasından koşan ikinci bir

mideci zümre de normal bir kanuni devrin kökleşmesine düşmandır. Çünkü büyük vurgunlar ancak anormal durumlarda umumi menfaatin zararına olarak zahmetsizce ele geçirilebilir. Bunların tabii emeli, münakaşa hürriyetini tehlikeli göstermek ve basını susturmaktır. Çünkü basın hürriyeti her anormal şeyin düşmanı ve normalliğin tabii desteğidir."

İstiklal Harbi esnasındaki başarıların kaynağı olan geniş ve temiz ruh ne yazık ki devam ettirilemedi. Harbin en zor şartları altında bile zorbalara çalışma sahası bırakılmadığı halde bugün Hükümet'e mensup diye tanınan bazı kimseler her fırsatta akıllarına estiği gibi atıp tutuyorlar, üstü kapalı ve esrarlı tehditler savuruyorlar."

Ermeni zenginleri skandalına ait bahsi kapamazdan evvel şunu söyleyeyim ki bu işin içinde ön planda görünen eski İçişleri bakanı Ferit Bey'in belki nüfuz sahiplerine karşı mukavemetsizliği ve bu yüzden bazı kabahatları oldu, fakat yolsuzluklarda payı olduğuna dair hiç kimsenin aklına en küçük bir şüphe gelmedi.

Fırtınanın serpintileri Nedim Nazmi Bey'in başkanlığında bulunan tahkikat heyeti tarafından Ermeni ve Rum zenginleri hakkında raporların hazırlanması aylarca zaman aldı. Ortada yirmiden fazla tahkikat konusu hadise vardı. Mesela Sebuhyan işi hakkındaki rapor altmış sayfa tuttu. Raporlar birer birer tamamlanıp Ankara'ya gönderilmeye başlanınca raporların şüphe altına düşürdüğü kimselerin adları ortalığa sızmaya başladı. İşte o zaman kıyametler koptu. İsim sahiplerinden her biri, bu işlerle ilgisi olmadığını haykırmak için çırpınıyor, gazetelere çatıyor, bir taraftan da komisyon üyeleri tehditler, baskılar altına alınıyordu.

En büyük gürültüyü Ağaoğlu Ahmed Bey kopardı. Kendisinin, kaçakçıların ve menfaat sahiplerinin hiçbiri ile

ilişiği olmamış, yalnız Öjen Kavalidi adında Kafkasyalı bir Gürcü dostuna Türkiye'ye girme vizesi verilmesi için tavassutta bulunmuştu. Celal Nuri Bey'in kardeşi Suphi Nuri Bey tarafından neşredilen *Son Telgraf* gazetesinde buna dair bir ima çıkınca, Ahmed Ağaoğlu, ortalığa fırladı, bir volkan gibi ateşler saçmaya başladı ve Suphi Nuri Bey'i bir tarafa bırakarak, Celal Nuri'ye saldırdı. *Hakimiyet* gazetesinde çok ağır hücum yazıları çıktı, düellodan bile bahsetti.

Ahmed Bey, *Tevhid-i Efkâr* gazetesinin, Ankara'nın nüfuz sahiplerine dair her gün neşrettiği "Şakşakçılar ve Fırıldakçılar", "Ablarla (sularla) dolaplar birbirine karışıyor" başlıklı karikatürlerde adının her gün Celal Nuri ile beraber zikredilmesine bir düzüye içerlemiş, köpürmüştü. Tahkikat meselesine Celal Nuri gazetesi tarafından ismi karıştırılınca, fırsatı kaçırmadı ve Celal Nuri'ye var hızıyle çattı, Rauf Bey'in Meclis'in tarihi toplantısında onun hakkında söylediği sözleri, *Hakimiyet* gazetesinde çıkan şiddetli makalelerine geçirmişti. Celal Nuri de aynı şiddetle cevaplar vermiş, bu hal Ankara'daki gergin havayı bir kat daha arttırmıştı.

Fırtına genişliyor Raporlar birer birer gazetelerde çıkınca ve mesuller ve suçlarının derecesi ortaya atılınca, fırtına genişledi. Raporlarda adı geçen bir gazete sahibi, gazetesinde tahkikat heyetine ağır hücumlarda bulundu. Heyet de yazıları havi sayıları Ankara'ya göndererek vazifesini her şeye rağmen, objektif olarak yaptığını, şeref ve haysiyetinin Bakanlık tarafından korunması lazım geldiğini bildirdi. Her halde şu belli oldu ki örtbas edilmek istendiği halde gazetelerin ısrarı üzerine araştırma konusu olan Ermeni ve Rum zengini hadiselerinde paralar oynamış, bazı şahısların nüfuzu yolsuzluklara alet edilmişti.

Sebuhyan hakkındaki rapor üzerine on bir memur azledilmiş, tahkikat evrakı memurlarla ilgili tahkikat encümenine devredilmişti. Eski İçişleri Bakanı Ferit Bey, hudut haricine çıkarılan Sebuhyan'ın tekrar memlekete dönüşüne ait emri eski Şeriye Vekili Mustafa Fevzi Efendi'nin ricası üzerine verdiğini gazetecilere şu şekilde hikâye etti: "Mustafa Fevzi Efendi Şeriye Vekaleti'nden henüz çekilmişti. İstanbul'a dönerken bana uğradı. Kendisini boynu bükülmüş ve mahzun gördüm. Bu Ermeni'nin memlekete girmesini benden isteyince kalbim reddetmeye razı olmadı. Reddetseydim İstanbul'a daha mahzun dönecekti."

Madam Kozmeto'nun İstanbul'dan çıkarılmamasının mesulleri hakkındaki raporda: "Bu işte işgal kuvvetlerinin rolü olmadığı Vali Haydar Bey'in mesuliyet taşıdığı ileri sürüldü."

Tahkikat Heyetinin raporlarında yalnız memurlardan bahsedildiği, yolsuzluklarda rolü olan mebuslara ve diğer nüfuzlu adamlara ait tahkikatın heyetin salahiyeti dışında sayıldığını, bunlar hakkında Ankara'ya gizli bir dosya gönderildiği gazetelerde ileri sürüldü. 22 Temmuz 1924 tarihli *Vatan* gazetesi bu meseleden bahsederken havadis sütununda diyor ki: "Bu haber doğru ise yüksek mevkideki kimseler hakkında tahkikat açmak için salahiyetli bir heyet teşkili lazım geliyor. Küçükler ceza görürken, dişli kimselerin tahkikat dışında kalmaları caiz değildir. İçişleri Bakanı Recep Bey bir prensip adamı diye tanınmıştır. Yolsuzluklara karşı şiddetli bir mücadele açmaya karar vermiş olan Recep Bey'in, diğer ilgililer hakkında da tahkikat açılması için harekete geçeceğini ve temizliğin tam ve ibret verici bir surette olmasına çalışacağını umuyoruz."

Küçük ve büyük meseleler "Tahkikat Heyeti bir takım mesuliyetlerin üzerinde durmuş ve mesulleri ortaya koymuştu. İçişleri Bakanlığı bunlardan büyük bir kısmını azletti ve muhakeme altına aldı. Bu hassaslık ve sürat elbet-

te memnunluk uyandırmakla beraber, Hükümet ve Millet Meclisi asıl imtihanı, dişli sayılan adamlara karşı alacağı kararlarla gösterecektir. Bugüne kadar idari hayatımızda hep kaçamak yolları tutuldu. Küçük hırsızın kabahatı kılı kırk yararak arandı, büyük hırsıza karşı kimse ağzını açmadı. Şimdiye kadar Hükümet kuvveti, memleketi bir çiftlik sayan ve bunun idaresini ve menfaatlerinin cebine indirilmesini, kendine mensup bir yaran zümresinin tekeline bırakan bir çete diye karşılandı. Her hükümetin idarecileri arasında kendileri için bir şey istemeyen namuslu adamlar vardı, fakat bunlar bile toplu olarak hep şöyle düşünmüşlerdi: "Bize karşı olanların her yaptıkları cinayettir, fakat bize mensup olanlar aynı hareketlerde bulunurlarsa, memleketin menfaati bakımından her şeyin örtbas edilmesi icap eder." Bu düşünüş tarzı, memlekette bir tufeyli hayatı getirmek isteyenlere devamlı imkânlar sağladı ve memleketin hayrına yarayacak cereyanların yolunu kesti. Bizde iktidardaki her zümrenin baş gayesi, mevkiini muhafazadır. Kötüleri korumak meyli de, şahsi ahbaplıklardan ziyade, bu ihtirasın bir mahsulüdür. Ne yazık ki politikacılar, hesap kudretleri pek kısır adamlardır. Bir kötü mensubu korumanın bir partiye ve bir memlekete pek pahalıya mal olduğunu ve intihar demek olduğunu pek geç öğreniyorlar."

Pazarlık uymamış Gazetelerin ısrarı üzerine dişli adamlar hakkındaki gizli rapor da neşredilmiş ve 23 Temmuz tarihli gazetelerde çıkmıştı. Raporda verilen malumat, bir takım mevki sahiplerinin bu işlerde menfaat gördüğüne şüphe bırakmamaktaydı. Sebuhyan'ın ele geçen bir mektubunda Türkiye'ye gelmek için çılgınca bir arzu duyduğu, fedakârlığı göze aldığı, fakat istenilen 200.000 lirayı vermeyince her şeyin patlak verdiği yazılıyordu. Mektup, Sofya'da izin bekleyen Sebuhyan tarafından Ermenice harflerle ve Türkçe ibare ile Manchester'deki oğluna gönderilmişti.

Gizli raporun neşri yeni fırtınalar yarattı, tarihi bir vazifeyi, bütün baskılara rağmen sonuna kadar tam bir dürüstlük ve cesaretle yürüten tahkikat komisyonu haksız hücumlara uğradı.

Mübadillere bela yağıyor Hazinenin, belediyenin, gümrüklerin gelirlerini tahsil edenlerin bir kısmı arasındaki yolsuzlukların türlü nevi ve şekillerini bilmeyen yoktur. Barışdan sonra en ziyade üzüntü varatan bir şey mübadele yoluyle Yunanistan'dan gelen muhacirlerimizin mübadele tali komisyonlarından çektikleri belalardı. Bunların çoğu duyulmadı. Çünkü muhacirler ağız açmaktan korkuyorlardı. Evini ve tarlasını terketmek ve hayata başka bir toprak ve iklimde yeniden başlamak zorunda bulunan zavallı muhacirlerin zaten dar olan üretim sermaye ve imkânları, tali komisyonlarda bulunan bazı kimseler tarafından geniş ölçüde soyguna uğramıştı. "Seni önce, seni sonra göndereceğim" gibi hileli tehditlerle bazı köylerden beş bin, on bin liraya kadar talan vurulmuştu.

Talan hırsının bu kadar umumi olmasının başlıca sebebi, derebeyi tavrı takınan bir takım politikacıların talandan geçinmeleri ve bunların eskiden beri malum olan hareketlerine sırf kendilerini ilerde bir politika aleti, bir susturma vasıtası diye kullanmak hesabiyle göz yumulmasıydı.

Celal Nuri'ye sataşma Tahkikat raporunda adı geçenlerden iki milletvekili, 30 Temmuz'da *İleri* matbaasına gittiler, Celal Nuri ve Suphi Nuri beylere saldırdılar ve bunlardan biri Celal Nuri Bey'i başından yaralamıştı. O sırada odada bulunan millletvekili Feridun Fikri araya girerek, gelenleri yatıştırdı ve daha feci bir hadiseyi önledi. Bu hadise gazetelerde ve Meclis'te yeni feveranlar yaratmıştı.

Garibi şu ki iki milletvekilinin tam *İleri* matbaasına gittiği sırada, İstanbul'da kurulması düşünülen Özel Emniyet

teşkilatına bağlı emekli bir polis memuru, matbaamızda beni ziyaret etti, neşriyatımıza dair hesap sordu, fakat benim sükûnetle verdiğim izahat üzerine bir hadise çıkarmaya vesile bulamayarak ve tekrar geleceğini söyleyerek gitmişti.

1 Ağustos 1924 tarihli *Vatan*'da "Yumruk ve Kanun" başlığıyla çıkan bir yazı şu sözlerle sona eriyor: "İlgililerden bazıları gerçeklerin meydana çıkması için tahkikata devam edilmesini istediler, fakat diğer bir kısmı zorba tavrı takınarak, vicdanlı müfettişleri, gazeteleri, hükümeti baskı altına almak çabasındadırlar. Eğer bu manevra umumi efkâr ve gazeteler tarafından şiddetli bir mukavemetle karşılanmasaydı, memleketimizde zorbalık bir sistem halinde kurulacak, rahat nefes almak isteyen her vatandaş, bir kodamanın mensubu olmak ihtiyacını duyacaktı. Bir daha hiçbir memur vazifesini küçük ve büyük herkes hakkında eşitlikle yürütmeye imkân bulamayacaktı, gazetelerdeki temizlik mücadelesi sönecekti, demokrasi idaresi boş bir laf haline inecekti.

Çok şükür umumi efkâr tesirli bir şekilde dayandı. Gazeteler mücadelelerine cesaretle devam ettiler. Hükümet, gerçek bir Hükümete yakışır bir tavır aldı. *İleri* gazetesinin başyazarına yapılan tecavüz, hesapta olmayan bu neticelerin yarattığı sinirliliğin bir mahsulüdür. Zorbalık sistemi hesabına bir intihardır. Memleket için harp cephelerinde dövüşen askerler nasıl her ihtimali göze almışlarsa, ideal adına mücadele eden gazeteciler de her ihtimali hesaplamışlardır. Şahsi tehdit ve tehlikeler temizlik ve demokrasi adına başlayan mücadelenin gayretini kesemez.

Recep Bey'in gayretleri Yolsuzluğa ait münakaşalar ve tahkikat heyetine ve temizlik isteyen gazetelere hücumlarla ortalığın allak bullak edildiği bir devirden sonra İçişleri bakanı Recep Bey İstanbul'a gelmiş, ortalığın yatışması ve memlekette bir iç barış, huzur ve ahenk havası esmesi için gayretler sarfetmişti. Bu arada Gazeteciler Cemiyeti'nin merkezine giderek uzun bir konuşma yapmış ve gazetecilerin suallerine cevap vermişti. Hüseyin Cahid Bey'le Recep Bey arasında pek nazik ve anlayışlı bir hava içinde konuşmalar olmuştu. Sonradan müfrit bir partici diye tanınan Recep Bey 1924'de İçişleri Bakanı bulunduğu sırada her halde çok itidalli roller oynamış ve Ankara ile İstanbul arasındaki münasebetlerde beliren anlaşmazlıkların büyük bir kısmını ortadan kaldırmıştı. *Vatan* 23 Ağustos 1924 tarihli sayısında Recep Bey'in İstanbul seyahati hakkında şöyle diyor: "Şurasına şüphe yoktur ki İçişleri bakanı Recep Bey'in İstanbul'a gelmesi münasebetiyle sakin ve anlaşma arzulu bir münakaşa çığırı açılmıştır. Bu hafta içinde acı ve ısırıcı yazılara pek o kadar rastgelinmedi. Recep Bey'in ileri sürdüğü meseleler hakkında herkes aynı fikirde değildir, fakat gaye bakımından ortada esaslı bir ihtilaf yoktur. Makul sözler söyleyen bir devlet adamına karşı herkesin derhal saygı ve sevgi ifade eder tavırlar takınması, memleketimizde umumi efkârın peşin hükümlere saplanmadığına ve iyi bir söz ve harekete layık olduğu değeri verdiğine canlı bir delildir."

Merkeziyete hücum Bakan'ın ziyaretinin uyandırdığı olumlu hava içinde *Vatan*'ın 24 Ağustos 1924 tarihli sayısında "Mahalli İlgiler ve Merkeziyet" başlığını taşıyan bir başyazı ile merkeziyet sistemine karşı saldırışa geçiyor ve şöyle diyor: "Demokrasi sisteminin tatbikatta en doğru manası, halk işlerinin bizzat halk tarafından, halk için görülmesidir. Bir memlekette gelişmenin en tesirli vasıtası ve muhite hakim bir hale gelmenin en süratli çaresi, halkın kendi hususi muhitine ait ilgilerini bizzat yürürlüğe koymak imkânını elde tutmasıdır. Ne hükümet, ne uzakta bulunan merkezi bir idare belli bir mahalli ihtiyacın bas-

kısını bizzat canı yanan mahalli halk kadar hissedemez. Bunun bir misali son su baskınından sonra İstanbul'da, Eyüp'te beliren durumdur. Halk, İçişleri bakanı Recep Bey'e başvurarak, sırf Eyüp'ü ilgilendiren belediye işlerine bakmak ve su baskını afetinin tekrar başgöstermesini önlemek için kendilerine yetki verilmesini istemişlerdir. Eğer Eyüp ahalisi, su baskını afetlerini önleme salahiyetine sahip olsaydı, iş resmi yazışmaların çerçevesi içinde sıkışıp kalmazdı. İcabında kadın, erkek sırtlarında taş taşıyarak canlarını, evlerini, mallarını ikinci bir su baskınından korumak üzere harekete geçerlerdi...

Berbat bir saplanış Biz öyle görüyoruz ki idarecilerimiz merkeziyet sistemine berbat bir şekilde saplanmış bulunuyorlar. Bu hal, demokrasinin tabii icaplarına taban tabana aykırıdır. Merkeziyetle gerçek halk idaresi çatışma halindedir. İdarecilerdeki meyil, halkın iş görme kudretine inanmamak, her şeyi bir vasi kafasıyla bizzat yapmak istemektir. Ne yazık ki bu suretle pek az iş çıkıyor, halkın kendi kaderine hakim olması sayesinde varılabilecek güzel neticeler elden kaçıyor. İstanbul'da Adalar halkı kendi belediyesine sahip olduğu zaman mükemmel yollar yapılmıştı. Adalar merkezi surette İstanbul Belediyesi'ne bağlanınca, yol yapmak şöyle dursun, eskiler bile tamir edilememiştir. Kartal'ın bir türlü yapılamayan yolları, burası merkezi şebekeden ayrılır ayrılmaz, halkın gayretiyle derhal yapıldı. İstanbul'un en fena bataklıklarından biri olan Yoğurtçu Deresi yıllarca Belediye'nin gözüne ilişmediği halde umranı seven bir vatandaşın gayretiyle medeni bir mesire haline çevrilmiştir. Belediye buna sevinecek yerde hareketi kendi işlerine fuzuli bir müdahele diye karşıladı ve teşebbüs sahibine karşı takibata geçti."

Yazıda bundan sonra illeri idare kanununun merkeziyet sistemini terketmek suretiyle bir an evvel hazırlanması ve

Meclis'e sevkedilmesi isteniyor. Bu yazıdan sonra aradan kırk altı yıl geçtiği halde bu verimli yola bir türlü gidilmemiştir. Halbuki Büyük Zafer, vazifelerde en seçme adamları kullanmak ve onlara hudutsuz yetki vermek sayesinde elde edilmiştir.

Mehmetçik için *Vatan*'ın 31 Ağustos 1924 tarihli sayısında Dumlupınar Zaferi'nin yıldönümünde, Çalköy civarındaki bir tepede "Meçhul Şehit" abidesinin temelinin atılması münasebetiyle "Mehmetçiğin Abidesi" başlıklı bir yazı çıkmıştır. Bu yazı şöyle bitiyor: "Mehmetçiğin arkası kesilmeyen gayretleri sayesinde Türk gemisi en büyük fırtınalara rağmen batmamış, nihayet bir limana kavuşmuştur. Bu liman, gayeleri görmek, onlara doğru azimle ve sebatla yürümek, vasıtaları gayelere göre hesap etmek ve hazırlamak imkânının son asırların Türk tarihinde ilk defa olarak elde edilmesi manasına gelir. İyi bir liderin ve rehber olacak elemanların gelişmesi neticesinde Mehmetçiğin gayretleri nihayet meyve verebilmiş, Mehmetçik nihayet çöküntü hareketlerini durdurarak yükselme ve gelişme yollarını açmayı başarmıştır.

Sakarya'da Türklük, düşmanın kesin bir yoketme hamlesine karşı dayanma kudreti göstermiştir. Dumlupınar, ileri hareketin başlangıcı ve Türk tarihinin gerçek dönüm yeridir. Bu mühim günün yıldönümünü kutlamanın en tabii ve uygun tarzı, hiç şüphesiz Mehmetçiği hatırlamak ve onun adına bir abide dikmekti.

Mehmetçiğin abidesi milli birliğin bir sembolü olmakla kalmayacak, vatanı yaşatmak için meçhul köşelerde can veren Mehmetçiklerin çocuğunu; kardeşini, babasını memleketin gerçek efendisi haline koymak, halkçılığı boş bir laf halinden kurtarmak lüzumunu her zaman için hatırlatmaya hizmet edecektir."

Gazi'nin konuşması Gazi'nin Dumlupınar'da Mehmetçik abidesine temel atışı töreninde yaptığı konuşma çok heyecanlı ve tesirli olmuştu. *Vatan* buna dair yazdığı bir makalede şöyle diyor: "Gazi Paşa nutkunda, medeniyetin esası, gelişmenin temeli aile olduğunu söylüyor ki içtimai şekiller ne kadar değişirse değişsin, bu sözün hükmü değişmeyecektir. Aile bağlarının gevşememesine bekçi olmak her topluluğun ilk vazifesidir. Gazi Paşa'nın gençliğe hitabı, özel bir önemle karşılanmaya değer. Gençliğin taze kuvveti, gelişmenin tabii desteğidir. Yaşlıların arasında cesurlar ve teşebbüs sahipleri bulunabilir, fakat umumi olarak ilerlemiş bir yaşın meyli muhafazakârlığa doğrudur. Gençleri canlandırmak, birleştirmek, gençlere berrak hedefler vermek, şimdiye kadar ihmal edilen bir vazifedir.

İstanbul halkının hususi bir ihtiyacı vardır: Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un ta yanı başında olan Bursa'ya giderek İstanbul'u ziyaretinden mahrum bırakırsa, istanbul çok mahzun olacaktır. İstanbul, Türkiye halkının en kesif şekilde toplandığı noktadır. Milletin hayatındaki birliği ve devamlılığı temsil eden Devlet Başkanı'nın ziyaretini istemek, İstanbul halkı için hem bir şeref, hem de bir haktır."

Bitaraflık ve bir taraflık

Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın, kurtuluştan sonra gazetelerde çıkan tenkitlerden ve bunun bütün muhitteki tepkilerinden dolayı İstanbul'a karşı duyduğu küskünlük geçmedi. Bursa'da bir ay kalmasına rağmen, İstanbul'a uğramadı, Bursa'dan ayrılırken İstanbul'a gelmesine bağlanan ümitler gerçekleşmedi. Gazi, Mudanya'da Hamidiye kruvazörüne binmiş, İstanbul'a uğramadan Boğaz'dan geçmiş, doğruca Trabzon'a gitmişti. Trabzon'da söylediği nutukta, "Bitaraflık ve Bir taraflık" hakkında tekrar ettiği sözler dikkati çekti. 19 Eylül 1924 tarihli *Vatan*'da bu nokta hakkında yazılan başyazıda şu fikirler ileri sürülüyor: "Gazi Paşa neye karşı tarafsız kalmayacak? Cumhuriyet'e karşı açılacak bir cereyana karşı, fikri ve içtimai inkılap düşmanlığına karşı... Biz kendisinden bu manada bir tarafsızlık isteyecek bir akıl ve vicdan sahibi tasavvur edemiyoruz. Türk milleti, Mustafa Kemal Paşa'nın rehberliği sayesinde az zamanda çok yol almış, gelişmesine

set çeken nice engelleri yolunun üstünden temizlemiştir. Herhangi bir adam veya zümre, özel menfaat veya kuruntuları adına cehalet ve taassubu alet diye kullanmak isterse, fikri ve içtimai sahalarda bir irtica hazırlamaya kalkışırsa, milletin gelişmesine engel olmak, milli varlık ve istiklali geçmişten arta kalan geri fikirlere feda etmek emelini beslerse, bütün aklı başında vatandaşlar gibi Cumhurbaşkanı da buna karşı tarafsız kalamaz. Kimsede bir cinayet işlemek hürriyeti bulunmadığı gibi, milleti geriye doğru atmak, irsi bir sultanın veya kör bir taassubun oyuncağı yapmak hürriyeti de yoktur. Bu yolda zararlı bir cereyan karşısında derhal bir vatani ve kanuni cephe kurulur.

Türkiye Cumhurbaşkanı'nın böyle noktalarda kendini tarafsız saymamasına teşekkür ederiz. Millet yüksek menfaatlerini düşünen ve bütün Türk topluluğunu tabii üye sayan bir heyetin umumi bir lideri bulunması da prensipe aykırı sayılmaz. Fakat bu tarzda bir topluluğa 'Parti' adını vermek bizce doğru olamaz. Bir tek parti, kelimenin gerçek manasıyla parti değildir, diktatörlüğe giden yoldur.

Halk Partisi, bütün Meclis'i içine alan umumi bir kuruluş halinde bulundukça, Cumhurbaşkanlığı için tarafsızlık meselesi söz konusu olamaz, fakat yarını düşünelim: Yarın Meclis'te iki parti bulunduğunu farzedelim. O zaman Cumhurbaşkanı bu partilerden birinin tarafını mı tutacaktır? Eğer öyle yaparsa, umumi hayatımızda düzen vererek kuvvet ve hakem rolünü kim oynayacak?

Bize öyle geliyor ki tarafsızlık ve bir taraflık gibi bir konu, ancak memlekette bir tek topluluk bulunduğu zaman bir mana taşıyabilir. Cumhuriyetimiz ve inkılaplarımız tehdide uğrarsa, Cumhurbaşkanımızın bütün aklı başında ve samimi vatandaşlarla beraber bu tehlikeye karşı cephe almasını bekleriz, fakat milli menfaat ve ilerleme çerçevesinde bir kaç parti kurulursa, Mustafa Kemal gibi bir Milli Rehberi, bunların arasında taraf tutan bir politika adamı

değil, denge sağlayacak bir hakem, bir milli lider mevkiinde görmek isteriz."

Trabzon ve Samsun nutukları Şurası dikkate layıktır ki Trabzon hakkında 24 Eylül tarihli gazetelerde Anadolu Ajansı'nın şu yolda bir açıklaması çıktı: "Cumhurbaşkanımız Trabzon nutkunda 'Bütün cihan bilsin ki benim için bir taraflık vardır' sözünden sonra 'Bitaraflık değil' sözünü sarfetmemiştir. Ajansımızın oradaki muhabiri bir hata yapmıştır."

Gazi Paşa Samsun'da söylediği bir nutukla bu konu üzerinde durdu ve şöyle konuştu: "Bugün memleketi idare mesuliyetini taşıyan heyet, ideal ve gaye itibariyle bütün milleti içine alan ve unvanı Halk Partisi bulunan Cumhuriyet Partisi'dir. Bunun ana hedefi, memleket ve milletin gerçek selamet ve saadetini sağlamaya çalışmaktır. Bizi bu maksada eriştirecek yol bence birdir ve bellidir. O da Cumhuriyet'i kuvvetlendirmekle beraber, fikri ve içtimai inkılapta ve medeniyet ve ıslahat yolunda milletin süratli, azimli ve başarılı bir şekilde yürümesine rehberlik etmektir. Bu belli ve bir olan, fakat şüphesiz yorucu ve uzun olan yolun yolcuları, başından sonuna kadar bir hizada aynı zindelik veya aynı yorgunluk derecesiyle yürümeyebilirler. Bu takdir, düşünce ve tedbirlerde fark olabilir, fakat doğru yoldan sapmamaları, umumi hedeften gözlerini ayırmamaları ana hedefi bozmayabilir. Biz bugün belli yolun başında bulunuyoruz. Henüz yeter derecede mesafe almış değiliz. İlk önce ana düşünceler tam bir berraklıkla ortaya çıkmalıdır. Ondan evvel ayrılma fikri alelâde particiliktir ki memleket ve milletin huzur ve emniyet şartları, henüz böyle parçalanmaya, yol açmaya izin vermez.

Efendiler, böyle bir zaman tabii olarak gelince tutulacak durumları bugünden ifade etmek, nazari görüşlerin hatırı için memleketin birliğini bozmaktan başka bir netice vere-

mez. Gezdiğim ve gördüğüm yerlerde bu gerçeğin tamamiyle anlaşılmış olduğuna kanaat getirdim.

Efendiler, halkımız yüksek ve şuurludur. Her türlü gelişmeye istidatlı ve layıktır, fedakârdır, saygıya layıktır. Böyle bir milletin samimi huzurunda onun temsilcileriyle bir arada bulunmaktan hissettiğim saadet büyüktür. Size ve muhterem Samsun halkına da samimi teşekkür ve sevgilerimi tekrar etmekten zevk duyarım..."

İki yoldan biri Gazi'nin bu sözlerle açıkça ortaya koyduğu düşünce, memleketimizde çok partili hayatın henüz zamanı gelmediği, Halk Partisi'nin tek parti olarak inkılap programını millet adına yürütmesinin doğru olacağı, yeni çığır millet tarafından berrak bir şekilde kavrandıktan ve benimsendikten sonra, yeni bir merhaleye ait icapların düşünüleceği tarzındaydı.

Bu, bir geçiş devriyle ilgili pratik bir görüştü, savunması kolaydı. Biz zaten İstiklal Mücadelesi'nin sonundan beri, çok partili bir demokrasiyi değil, bir çalışma ve ıslahat milli misakının gerçekleşmesine kadar devam edecek bir milli blok fikrini hararetle müdafaa ediyorduk. Fakat böyle bir yol tercih edildiği takdirde, parti sözü hiç ağıza alınmamalı, İstiklal Mücadelesi'ni tamamlayacak bir milli bloka katılmaya vatandaşlar açıkça çağırılmalı, yeni milli misak apaçık belli olmalı ve bu esnada maksadın üstü kapalı bir diktatörlük olmadığı, serbest murakabe ve münakaşa imkânının garanti altında kalacağı belli edilmeliydi. Bu takdirde vatandaşlar anlayışla böyle bir kervana katılırlardı. Dış âlemde o zaman Türkiye'nin yalnız şekilden ibaret bir demokrasi yoluna gidecek yerde, kendini gerçek demokrasiye hazırlamak için olumlu ve verimli bir yol tuttuğuna inanırdı. İstiklal Mücadelesi sonunda bize karşı uyanan hayranlık, saygı ve itibar yeni bir şekilde devam ederdi. Fakat ikisi ortası, belirsiz bir yol, tek parti yolu maksadı sağlayamaz...

Bendeki kesin inanç Hadiseleri çok yakından takip eden, bunların her an içinde yaşayan, geniş temasları olan ve her ay zamanının bir kısmını mutlaka Ankara'da geçiren bir gazeteci sıfatiyle ben şuna inanıyorum ki o sırada Gazi Mustafa Kemal Paşa'da milli blok şeklini, milli rehber ve lider sıfatiyle mükemmel surette yürütebilecek kudret ve nüfuz tamamiyle vardı. Atatürk, İstiklal Mücadelesi'nde kendiyle candan işbirliği eden değerli arkadaşların hepsini yeni bir Milli Misak'ın etrafında toplayabilirdi ve bütün milli enerjilerin yeni bir milli misakın bir an evvel gerçekleşmesi hedefinin üzerinde birleşmesini sağlayabilirdi.

Diğer taraftan çok partili hayata derhal gidilmesini daha doğru bulursa, tarafsız bir Devlet Başkanı ve çok sevilen ve sayılan bir Milli Rehber rolünde kalmak suretiyle, Türkiye'de ahenkli bir demokrasiyi başarı ile yürütebilirdi. İki yoldan birinin açık bir surette tutulmaması, Türkiye'ye çok şey kaybettirmiş ve İstiklal Mücadelesi'nde bu kadar yaman eserler yaratan milli liderliğin, demokrasi çerçevesinde yeni bir Türkiye'yi tâ temelinden kurmasını ve muhtaç olduğumuz ıslahatı esaslı bir surette yürütmesini imkân dışına çıkarmıştır. Bu işte İstiklal Harbi yıllarındaki samimi arkadaşları uzaklaştırıp kendi aralarında bir nüfuz ve imtiyaz halkası kurmak isteyen bir ekibin çok tesiri oldu, fakat mesuliyet bir taraflı değildir. Uzaklaştırılmak istenilen Rauf Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuad Paşa, Refet Paşa gibi arkadaşlar da, ilerde anlatacağım gibi, hatalar işlediler, çabuk küstüler ve işbirliğinin devamını hiç de kolaylaştırmadılar.

Diktatörlüğe karşı Gazi "Bir taraflık" yolundaki sözlerinin bir diktatörlük hevesi diye yorumlanabileceğini yaman seziş kudretiyle farketmişti. Eylül ayındaki Doğu seyahati esnasında Amasya'da yaptığı konuşmaya böyle zanları önlemek maksadıyla şu güzel sözleri ekledi: "Siz-

den olan bir şahsa sizden fazla önem vermeyiniz. Her şeyi milletin bir ferdinin şahsiyeti üzerinde toplamak, geçmişe, hale, yarına ait toplulukmeselelerinin aydınlatılmasını, bu yüksek içtimai toplumun mütevazı bir şahsiyetinden beklemek elbette ki doğru değildir. İçinizden bir şahsı çok sevebilirsiniz, fakat bu sevgi, milli varlığınızı her hangi bir şahsa bağlamaya sizi sevketmemelidir. Bunun aksine hareket kadar büyük bir hata olamaz. Benim içim rahattır, iftihar duyuyorum, çünkü mensup olduğum büyük milletin böyle bir hataya bir daha sapmayacağı hakkında tam güvenim vardır."

Küskünlük havası Yolsuzluklara karşı tenkit ve mücadele vazifesini yapmak üzere Rauf Bey, İsmail Canbolat Bey ve Refet Paşa'nın etrafında yeni bir muhalefet partisi kurulacağı haberi ilk defa olarak 6 Ekim 1924 tarihli *Son Telgraf* gazetesinin sütunlarında çıkmış, ertesi günkü gazeteler buna dayanarak, yorumlara girmişler, fakat ismi geçen milletvekillerini bularak, ağızlarından bir laf almak imkânını sağlayamamışlardı.

Vatan 11 Ekim tarihli saysında parti meselesine dair şu satırları yazıyor: "Halk Partisi'nin, kendine parti adını vererek, en mühim meseleleri gizlice müzakere etmesi muhalif ve müstakillerin görüşünü her işte hiçe sayması yanlış bir gidiştir."

Şunu da belirtmek lazımdır ki İstiklal Mücadelesi'nin başarısını ve Lozan Zaferi'ni takip eden devir esnasında Atatürk, İstanbul'a ayak basmamakta ısrar etmiş, İstanbul gazetelerinde esen acı tenkit havasından rahatsızlık ve küskünlük duyduğunu ve tek parti yoluyle disiplin kurmak düşüncesinde bulunduğunu her vesileyle belli etti. Bu küskünlük meselesi şöyle bir hadiseye yol açtı: İstanbul'un kurtuluş bayramı münasebetiyle Şehremini Operatör Emin Bey, şehir adına Gazi Paşa'ya bir tebrik ve teşekkür telgra-

fi çekmişti. Midhat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat Bey ve Hüseyin Cahid Bey'in kardeşi doktor ve yazar Hüseyin Suat Bey, bu harekete şöyle bir telgrafla karşı gelmişlerdi: "Bugün İstanbul halkı adına Şehremini tarafından çekilen telgrafta biz beraber değiliz. Çünkü Cumhurbaşkanı Hazretleri şehrimizin önünden geçerken bizi selamlamadı." Cumhurbaşkanı, telgrafla şöylece cevap vermişti: "İstanbul'dan geçerken içinde bulunduğum gemi, usul dairesinde İstanbul'u ve muhterem İstanbul halkını selamladı. Eğer ayrıca Ali Haydar Mithat ve Hüseyin Suat adındaki kimseleri selamlamamışsa, kendilerinin esasen selamlanmaya layık bulunmamalarından ileri gelmiş olacaktır."

Parti hazırlıkları Mevcut Halk Partisi'ni hareketsiz bir iktidar partisi sayarak, ona karşı murakabe ve tenkit vazifesini yerine getirecek milletvekillerinin ilk işi olarak istiklallerini ele almaları lüzumundan ve bunların arasındaki gruplaşma hazırlıklarından İstanbul gazeteleri 1924 Ekim ayı içinde sık sık bahsetmeye başlamışlardı. Yeni hazırlıkların müspet bir belirtisi varsa, mebusluktan istifa etmiş olan Refet Paşa'nın istifasını geri almasıydı.

Bu aralık Irak hududundaki durumun buhranlı bir şekil alması ve İngilizler'in ultimatoma benzer bir nota vermeleri, Büyük Millet Meclisi'nin, tatil devri bitmeden iki hafta evvel olağanüstü bir toplantıya çağırılmasına sebep olmuştu. Seferberlik söylentileri bile ortalıkta dolaştı. Araya İngiliz seçimleri girdi. Heyecan yatıştı. 18 Ekim 1924'de Meclis açılınca Başbakan İsmet Paşa Musul buhranına dair beyanatta bulundu. Tutulan yol oy birliğiyle hoş görüldü.

Ağızdan ağıza dolaşan buhran iddialarına ragmen Meclis'in ilk günlerinde bunun açık belirtileri göze çarpmıyordu. Gazi Paşa grup grup mebusları Çankaya'ya yemeğe çağırıyor ve buhran ihtimallerini önlemeye çalışıyordu. İleri sürdüğü düşünce tarzı şuydu: "Memleket harabe halinde-

dir. Elbirliğiyle çalışmalıyız. Şahıslarla değil, prensiplerle uğraşmak lazımdır."

Ben, Büyük Millet Meclisi'nin olağanüstü açılışı münasebetiyle Ankara'ya gittim. Hadiseleri dikkatle izledim. Irak buhranı münasebetiyle vaktinden bir hafta evvel açılan Meclis'te sakin bir havaya rast geldim. Hükümet'e hücum için harekete geçmeye hazırlanan kuvvetlere dair ortada açık bir belirtiye rast gelinmiyordu, fakat bu sükûnun fırtınadan evvelki hareketsizlik olduğu pek çabuk meydana çıktı.

Gökalp'ın ölümü 22 Ekim tarihli gazetelerden başlayarak, her gün gazetelerde büyük fikir adamı, idealist, öncü Ziya Gökalp'ın hastalığına dair haberler çıkmaya başladı. Gazi Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa, kendisine ilgi ve üzüntülerini belirten mektuplar yazmışlardı. Fransız hastahanesine yatırılmış, Avrupa'ya tedaviye yollanması fikri ileri sürüldü. Hastalık gitgide ağırlaşıyordu. Sağlık dilekleriyle dolu telgraflar her taraftan yağıyordu. 25 Ekim 1924'deki ölümü geniş ölçüde milli matem belirtilerine yol açtı. Bütün memleket, ömrünü milletin yükselmesine ait düşüncelere adamış olan büyük adamın arkasından ağlıyordu. Ben kendisini sosyoloji dersinde muavini, Malta'da dert ortağı olarak çok yakından tanımıştım. Harp yıllarında İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez Heyeti üyesi sıfatiyle memleketin en kudretli adamlarından biri olmasına rağmen, iktidar sarhoşluğundan tamamiyle uzak kalmış, hiçbir imtiyaz istememiş, halkın mahrumiyet hayatını paylaşmaktan haz duymuştu. O zamanki iktidar muhitinde bu büyüklüğü gösteren ondan başka kimse yok gibiydi.

27 Ekim 1924'de Ziya Gökalp'in ölümüne dair çıkan yazım şu sözlerle sona eriyordu: "Yıllarca Üniversite'de Ziya Gökalp'ın muavinliğinde bulundum. Hayatını yakından

tahlil ettikçe, etten, kemikten yapılı fani bir insan olduğuna kendimi inandıramıyordum. Yeryüzünde böyle bir insan bulunabilmesini, havsalaya sığmayacak bir olgunluk belirtisi diye karşılıyordum. Memlekette en pis ihtirasların ve menfaat düşüncelerinin umumi hayata hakim bulunduğu dakikalarda ona bakarak, ruh asilliğinin dünya yüzünde ve memlekette bulunabileceğine inandım. Memleketin halini ümitsiz gördüğüm dakikalarda ondan ümit, güven, cesaret aldım. Bugün bu büyük adamın artık hareketsiz kalan kıymetli dimağının maddi tarafını topraklara gömerken, onun ulvi ruhuna karşı gösterebileceğimiz en büyük saygı, başladığı muazzam eseri tamamlamaya çalışmak, onun örneğini ortaya koyduğu tarzda bir vatan aşkını umumi hayata hakim kılmaktır.

Ziya Gökalp yalnız bir Türk fikir adamı değildir. Dış âlem kendisini keşfedecek, her zaman için bütün cihanın en üstün fikir adamları ve dikkate layık şahsiyetlerinin safında yer alacaktır."

Acı bir belge Ziya Gökalp'ın cenazesine ellibin kişi katılmıştı. Bütün memleket bu büyük kaybın acısını duyuyordu. Öyle olduğu halde kendisinin sağlığında her türlü geçim imkânından mahrum olduğunu düşünen, kendisine el uzatan çıkmamıştı. O da halini başkalarına duyurup yardım isteyecek adam değildi. Ölümle neticelenen hastalığı esnasında ne kadar yoksuzluk ıstırabı çektiğini 23 Eylül tarihiyle Diyarbakırlı Veli Necdet Bey'e yazdığı aşağıdaki mektup açığa vuruyordu. Mektup, *Vatan*'ın 23 Ekim tarihli sayısında çıkmıştı. Veli Necdet Bey, Ziya Gökalp'in en yakın hayranlarındandı. Malta'da beraber bulunmuşlardı: "Dr. Akil Muhtar Bey'in tıbbi tavsiyesine uyarak Büyükada'ya taşındık. Şimdi orada oturuyoruz, fakat, burada masrafımız çok oluyor. Bu sebeple terzi Onnik Efendi'nin Kefiören'deki köşkünde bıraktığımız kapılar, camekanlar ve

camlar hatırıma geldi. Siz bunların parasını tahsil edecektiniz. Ben, kapıları, camekanları ve camları çıkarmamakla, zannederim ki ona büyük bir iyilik ettim, kışın köşkün harap olmasının önüne geçtim. Onnik Efendi'nin bu iyiliğime karşılık bana fenalık yapmaya hakkı yoktur. Fenalık yapmakta inat ederse mezkûr kapıları, camekanları ve camları Keçiören'de köşk yaptırmakta olan arkadaşlarımdan birine terkederim. O, hepsini köşküne nakleder. Zaten ben küçük bir tahta parçasını bile Onnik Efendi'ye hediye etmiş değilim. Onnik Efendi, hukuken bana ait olan, iki yüz yirmi liralık masraf karşılığında meydana gelen bu eşyaya, bu Cumhuriyet devrinde elkoyamaz. Bu meselenin hallini kardeşçe lütfunuzdan beklerim."

Mektubun arkasında şu haşiye vardır:

"Köşkteki eşyamız, Keçiören'de ev yaptırmakta bulunan zatlardan birine de satılabilir, fakat paraya şiddetle ve acele ihtiyacım olduğundan, parası mutlaka tamamiyle peşin verilmelidir, veresiye satılması benim ihtiyacımı karşılamaz.

Muhacirin Müdürlüğü'nce, Anadolu'daki aşiretlere dair sosyolojik bir etüt eserine ihtiyaç varsa, onu da yazmaya hazırım, fakat ücretin tayin edilmesi, büyük bir kısmının avans olarak gönderilmesi lazımdır.

Vücutca iyiyim. Yalnız okumak ve yazmak yoluyle ruhumu kuvvetlendiremediğim için sinirlerim biraz yorgun. Eşim annenizin ellerinden öper, hemşireniz ve eşiniz hanımefendilere selam eder. Sırrı Bey'e de tarafımdan selam."

Gazete bu vesikayı neşrettikten sonra şu satırları ilave etmiştir: "Yüz, iki yüz liralık bir paranın bu sıkıntıyı ortadan kaldırmaya ve Gökalp'i daha yıllarca yaşatmaya yeteceğini düşünmek insana pek acı geliyor. Ömrünün her dakikasını taşkın bir aşk ve fedakârlıkla Türk milletine veren büyük Gökalp, sen son nefeslerinde bir ilaç parasının yoksulluğu karşısında kıvranacak mıydın?"

Rauf ve Dr. Adnan beylerin sabah ziyareti

1924 yılı Ekim ayının ortalarındaydı. Eski Başbakan Rauf Bey ve Büyük Millet Meclisi eski ikinci başkanı Dr. Adnan Bey, o zaman Şişli'de Miku apartmanında bulunan evimize bir sabah erkenden geldiler. Pek heyecanlı bir halleri vardı. Ziyaretlerinin mühim bir sebebi olduğu göze çarpıyordu.

Rauf Bey sözü açtı, dedi ki:

"Demokrasi tek parti ile yürütülemez. Tek partili demokrasi demokratik maske altında bir diktatörlük olur. Bunu bildiğimiz için İstiklal Mücadelesi devrinin binbir tehlike ve buhranı karşısında bile çok partili gidişi tercih ettik. Büyük Millet Meclisi'ndeki İkinci Grup'un tenkit ve muhalefeti, doğru ve hayırlı yolda kalmamıza geniş ölçüde hizmet etmiştir. Hele şimdi yerine getirmek ve muvazene imkânları aramak zorundayız. Yeni bir parti teşebbüsüne kimlerle girmeye hazırlandığımızı sana anlatacağım. Bakalım ne diyeceksin? Sana gelmekten maksadımız, hem bu

güzel haberi vermek, hem işbirliği teklif etmektir. Bize katılmanı istiyoruz, 'Vatan'ın partimizin organı olacağını umuyoruz!"

Rauf Bey'in saydığı isimler şunlardı. Her birini duydukça, yaman bir kuvvet karşısında bulunduğum intibaına varıyordum:

"İkimizden başka Kâzım Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Cevat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Halide Hanım, Selahaddin Adil Paşa ve diğer bir çok isim yapmış, tecrübeli arkadaş... Buna ne dersin?"

Üç red cevabı Üç noktada diyeceklerim var: Birincisi kendi şahsım için... Ben gazeteciyim. Benim anlayışıma göre gazeteci, politikanın ve her türlü oynak cereyanların dışında kalan, her mesele hakkında hükmünü objektif ölçülerle veren, aka ak, karaya kara, doğruya doğru, eğriye eğri demek imkânını sımsıkı elinde tutan adamdır. Bu adam, politikanın bir aleti olursa, gazeteciliği sona erer. Ben ise ancak ve ancak gazeteci olarak yaşamak ve ölmek istiyorum. İkinci noktaya gelince, memleketimizde rahat ve verimli bir demokrasi hayatı, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın tarafsız bir Devlet Başkanı ve hakem rolünü kabul ettiği takdirde bir mana taşıyabilir. Halbuki Gazi, 'Ben tarafsız olamam, çünkü ben kendim bir tarafım, memleket derlenip toplanıncaya kadar parti çarpışmalarında zarar görüyorum. Düz yola çıkalım da çok partiyi sonra düşünürüz' diye kanaatini apaçık belli ediyor ve Halk Partisi'nin şimdilik tek parti halinde kalmasına lüzum gösteriyor. Memleketin gelişme gayretlerini mutlaka bir tek kuvvet bir müddet için devam ettirecekse, buna parti gibi ayırıcı bir ad takmak hatadır. Eski Milli Misak'la beraber bir ıslahat programını yürütecek bir milli blokun Gazi'nin sevk ve idaresi altında birleşmesi lazımdır. Fakat Halk Partisi diye kesin bir adım bir defa atılmış olduğuna göre isim üzerinde durmayarak, Milli Blok düşüncesini Atatürk'e kabul ettirmek, onun liderliği altında ıslahat hareketini elbirliğiyle yürütmek, bir zümrenin tek parti içinde bir menfaat grubu halini almasını ve ayırıcı bir rol oynamasını önlemek lazımdır.

Üçüncü noktaya geliyorum: Bugün ortalıkta çok iddialı bir İttihad ve Terakki muhalefeti vardır. Kara Kemal Bey elaltından Ankara'ya karşı çalışıyor. İttihad ve Terakki, memleketin tapusunun kendisine ait olduğu kanaatindedir, ağır hatalar işlediğini, Talat Paşa'nın bunları itiraf ettikten sonra Parti'yi feshettiğini ve hataların hesabı verilmediğini unutmuş görünüyor. Seçme insanlar tarafından iyi niyetle başlayacak olan bir muhalefet hareketini, İttihad ve Terakki'nin her tarafa kök salan kurnaz teşkilatı kolayca kendi maceralarına akıtacaktır. Siz en temiz bir vatanseverlikle bir muvazene kuvveti olalım diye çırpınırken, onların aleti haline düşeceksiniz, meçhul ihtimallere doğru sürükleneceksiniz. Bu memleket için de yazıktır, İstiklal Mücadelesi'nin ilk devresinde, İsmet Paşa'nın Anadolu'ya gelmemesinden önce Atatürk'ün etrafında birinci derecede roller oynayan sizin gibi çok değerli şahsiyetler için de... Israr ederseniz, dediğimin çıkacağını ve memlekette çok zararlı bir ikilik ve düşmanlık havası kopacağını göreceksiniz."

Dr. Adnan Bey, beni dikkatle dinledikten sonra şöyle dedi:

"Ahmed Emin'in hakkı var. Parti işine ben de uzak kalacağım"

Rauf Bey ise şu fikri ileri sürdü:

"Hayır, biz İttihadçılar'ın ve bu arada Kara Kemal Bey'in politikadaki tecrübesinden faydalansak bile, dümeni kendi elimizde tutacağız. Onların arkasından meçhule doğru gitmeyeceğiz. Biz, birbirine dayanan arkadaşlar, bir kale halinde kaldıkça, hiçbir ittihadçı kendi ihtirasları adına bizi maceralara sürükleyemez."

"Şimdi size öyle gelebilir. Fakat rakı içilince, şişede dur-

duğu gibi durmaz. Ben İttihad ve Terakki'ye karşı Meşrutiyet'in ilk yıllarında 'Yeni Gazete'de, harp yıllarında 'Sabah' ve 'Vakit'de mücadeleler ettim. Malta'da iki yıl ittihadçılar'ın arasında kaldım. Bilhassa Kara Kemal Bey kolunun ne gibi bir tarikat ruhu taşıdığını yakından biliyorum."

Misafirlerim gittikten sonra derin düşüncelere daldım. Elbirliğiyle İstiklal Harbi Mücadelesi'ni yaratanların iki düşman kampa ayrılması üzerine memleketin uğrayabileceği felaketleri gözle görmüş gibi oluyordum...

İlk belirtiler Hazırlanan hadiselerin şifresi elimde olduğu için yeni yeni gelişmelerin manasını kavramakta zorluk çekmiyordum. Yeni bir kuvvet hazırlandığının ilk belirtisi partiden ve mebusluktan istifa eden ve artık çiftçi gibi yaşayacağını söyleyen Refet Paşa'nın istifasını geri alması, bunu Meclis Başkanı Fethi Bey'e bildirmesi ve Ankara'ya gitmesi oldu. Bunun arkasından İstanbul mebusu Kâzım Karabekir Paşa ordu müfettişliğinden istifa etti ve gazetelere şu beyanatı verdi: "Ordu Müfettişliği'nden istifayla mebuslukta memlekette daha faydalı olacağıma inanıyorum."

Bu haberi veren 28 Ekim tarihli gazete aynı zamanda kırk, elli kadar milletvekili arasında beraberce harekete geçmek maksadıyla temasların devam ettiğini de ilave ediyordu.

31 Ekim tarihli *Vatan* patlamak üzere bulunan buhranın önlenmesi için şu tavsiyede bulunuyordu:

"Kabine istifa eder, Cumhurbaşkanı'nı serbest bırakır, o da başlıca söz sahiplerini ve lider adaylarını toplayarak şikâyetlerini, arzularını dinler, sonra memlekete hizmet imtihanını iyi geçiren, halkın sevgi ve güvenini kazanmış olan bütün şahsiyetleri içine alan bir iş kabinesi kurar ve bu hükümet iç kavga ihtimalleri olmadığını kendi varlığıyla ispat ederek, iç ve dış sahalarda güven ve istikrar yaratmaya

girişirse, bu çözüm çaresinin dışında hiçbir şekil, hazırlanan buhrana tam bir çare olamaz..."

İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'nın da istifasına dair haberler çıkmıştı, kendisi: "Böyle bir şey bilmiyorum" demişse de bir gün sonra askeri vazifeden çekilmiş ve siyasi vazife görmek için Ankara'ya gelmişti. Fevzi ve Kâzım paşalar onu bu düşünceden vazgeçirmeye çalışmışlar, fakat netice alamamışlardı. Kâzım Karabekir Paşa, askerlikten istifa ettiği hakkında çıkan bir haberi yalanlayarak: "Ben yalnız Ordu Müfettişliği'nden istifa ettim. Askerlikten etmedim, fakat icap ederse onu da yaparım" demiştir.

Gazi'nin 1 Kasım'da söylediği nutuktan sonra askeri vazifelerdeki mebuslar, ya askerliği, ya politikayı tercih etmeye çağırılmış, böylece ordunun politikadan ayrılması yoluna gidilmişti. Fevzi ve Şükrü Naili, İzzettin, Ali Hikmet paşalar askerliği, Cevat, Cafer Tayyar paşalar mebusluğu tercih ettiler.

Vatan, ufukta beliren ikiliği önlemeye var kuvvetiyle çalışıyordu. 5 Kasım tarihli gazeteye Ankara'dan gönderdiğim bir yazıda İsmet Paşa ile Rauf Bey'in, Adnan Bey'in, Kâzım Karabekir, Fevzi, Refet, Ali Fuat paşaların aynı büyük kabinede bir araya gelip Mustafa Kemal Paşa'nın liderliği altında bir ıslahat ve çalışma cephesi kurmaları lüzumunda ısrar ettim.

Bu fikirlere Yunus Nadi ve Falih Rıfkı beyler tarafından çatıldı, arada şiddetli münakaşalar açıldı. Hamdullah Suphi Bey de kendilerine katıldı, Malta'dan Ankara'ya döndüğüm zaman bana söylediklerini tamamiyle unutmuş, kaçmayıp Malta'ya nefyedilmemi adeta bir vatana ihanet diye göstermeye kalkışmıştı. Hamdullah Bey'in Malta'dan Ankara'ya dönüşümde söylediği sözler, önce de yazdığım gibi, şunlardı: "Aziz Emin Beyefendi, Anadolu Mücadelesi'nin ilk günlerinden beri en doğru bir sezişle daima hak, namus tarafını tutan gazetenizin başında yine hak, şeref

yolundaki asil mücahedenizin bir neticesi olan sürgün hayatınızdan dönerek yeniden girişeceğiniz çalışmaların buradaki arkadaşlarınız için ne kadar faydalı olacağını tamamiyle takdir ediyoruz. Basınımızın tekrar size kavuşmasından dolayı duyduğumuz derin memnunluğu, memlekete döner dönmez gelip bizi görmenizden ileri gelen sevincimizle beraber ifade etmek bizim için aziz bir borçtur. Size tekrar tekrar teşekkür ederiz."

9 Kasım tarihli *Vatan*'da "Sen, Ben Kavgası" başlığıyla çıkan bir başyazı şu sözle bitiyor: "Memleketi selamete kavuşturmanın yolu; aklı henüz başında bulunan muvafik, muhalif her vatandaşın sen, ben kavgasını, şahsiyat gürültülerini şiddetle ayıplaması, siyasi hayatımızı bugünkü iptidailikten kurtarmaya, karşılıklı saygı ve güvene zemin hazırlamaya bütün kuvvetiyle çalışmasıdır."

8 Kasım'da Meclis'te günlerdir devam eden gensorudan sonra güven oyuna başvuruldu, 175 mevcuttan 147'si güven oyu verdi.

Yeni kurulacak partiye dair ilk kesin haber gazetelerin 9 Kasım sayısında çıkmıştı. Rauf, Dr. Adnan beyler, Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet, Rüştü paşalar, İsmail Canbolat, Halis Turgut, Muhtar, Feridun Fikri, Faik (Ordu) , Sabit (Erzincan); Şükrü (eski Maarif vekili) gibi isimlerden bahsedilmiş, yeni partinin ana prensipleri hakkındaki rivayetlerin üzerinde durulmuştu. Bundan bir gün sonra Hükümet'e güvensizlik oyu verenler, takım takım Halk Partisi'ne istifalarını vermişlerdir.

"Meydan Muharebesinin Neticesi" başlığıyla 10 Kasım tarihli *Vatan*'da çıkan bir başyazıda şu malumat vardır: "Müzakerelerin başında Meclis'te bulunan tenkitçilerden 41 kişi reye katılmaya cesaret edemeyerek Meclis'ten savuşmuştur. Ayrıca Ankara'da bulunan yirmi kadar mebus Meclis'e hiç gelmemiştir. Demek ki açık bir duruma geçmeyi göze alanların sayısı 25, nihayet 30'dur." Cumhuriyet Partisi adıyla ortaya çıkacağı ilk hamlede ileri sürülen yeni parti hakkında 11 Kasım tarihli *Vatan*'da çıkan bir makalede bu partinin gerilik ve taassup meyillerine kapılmaması, siyasi ihtiraslara kendini kaptırmaması hakkında uzun uzadıya tavsiyeler vardır. Şimdiye kadar Halk Partisi'nde bulunan ve mesuliyetlerinde ve şereflerinde ortak olan kimselerin istifa mektuplarında ayrılışlarına hiçbir sebep göstermemeleri de tenkit edilmiştir.

Cepheden hücum Yeni parti hareketinin ilk safhasında Rauf ve Dr. Adnan beyler tarafından sırdaş diye kabul edildiğimi ve işbirliği teklifi aldığımı yukarda söylemiştim. Bundan sonraki safhaların iç yüzünü de çok yakından izlemek imkânını buldum.

Olup biten şuydu: Rauf Bey ve arkadaşları, Milli Mücadele'de Gazi'den sonra en büyük rolleri oynayanların büyük bir kısmının gerçek demokrasinin kurucusu ve tek parti sisteminin tenkitçisi diye bir arada ortaya çıkmalarına büyük ümitler bağlamışlardı. Meclis'te kendi arkalarında geniş bir kuvvet bulunduğunu sanmışlar, duruma kolayca hakim olacaklarını, umumi efkârın kendilerini destekleyeceğini ummuşlardı. Karşılarında Gazi Mustafa Kemal'in bulunduğunu hesaba katmamışlardı. Gazi Paşa tehlikeyi görünce tek saniye bile kaybetmeden cepheden hücuma geçti. Karşı tarafın liderlerini derhal ikiye ayırdı. Orada bulunan Cevat ve Cafer Tayyar paşaları, askerliği politikaya tercih etmeye ve orduda kalmaya razı etti. Askerlerin aynı zamanda mebus olabilmeleri durumuna kökünden son vererek, askeri kuvvetlerden politikayı söktü, attı.

Gazi'ye mahsus bir irade kuvvetiyle yapılan hücumlar karşısında tenkitçiler darmadağınık oldular. Bir aralık yüz elliyi aşacağı umulan tenkit kuvveti yirmi beşe indi.

Bu esnada ben iki düşman grup arasında tarafsız ve objektif bir tenkitçi kalabilmenin, doğruya doğru, eğriye eğri

demenin güçlüğünü denemekle meşguldüm. Rauf ve Adnan beyleri ve bir kısım arkadaşlarımı çok sevmekle ve bunların çok partili gidişe bağlılıklarına değer vermekle beraber, hatalarını bir düzüye tenkit ediyor, böyle bir ayrılığın karşılıklı saygısızlık havası içinde kopup gitmesine memleket hesabına üzülüyordum. İstiklalimden dolayı karşı cephenin yaylım ateşi altındaydım, buna rağmen yolumdan şaşmıyordum.

İki hastayı ziyaret İkinci partinin kurulduğu sırada İsmet Paşa ve Rauf Bey aynı zamanda ağırca hastalandılar. Memleket hesabına birer değer olmaları dolayısiyle her ikisinin sıhhatine derin bir ilgi gösteriyor, sık sık hatırlarını soruyordum. İsmet Paşa nekahati zamanında Heybeliada'daki köşküne çekilmişti. Ziyaretine gittim, beni vemeğe alakoydu. Bir aralık bana şunları söyledi:

"Yeni parti meydana gelince, senin onlara katılacağına, gazeteni onların organı yapacağına ihtimal veriyordum. Tarafsız ve objektif kalmaya çalışmana hayret ediyorum. Bu nasıl oluyor?"

"Ben politikacı değilim, gazeteciyim. Gazetecilik bir amme hizmetidir. Objektif olmayı, memleket ölçülerinden ve hizmetinden ayrılmamayı emreder. Benim şuna ve buna şahsi hislerle bağlanmam, mesleğin emrine karşı gelmek demek olur."

13 Kasım 1924 tarihli *Vatan*'da "İki Aziz Hasta" başlığıyla çıkan başyazımda şöyle diyorum: "Ankara'dan gelen telgraflar; İsmet Paşa ile Rauf Bey'in ağır hasta olduklarını bildiriyor. Bu haberi okuyup da yüreği sızlamayacak bir Türk tasavvur edemiyoruz. İsmet Paşa da, Rauf Bey de ömürleri boyunca tarihin malı olan üstün ve değerli şahsiyetlerdendir. Evet, bunlar da hepimiz gibi insandır. Hastalığın her nevine herkes maruzdur. Bu hastalıklarda üç amilin tesiri görülüyor ki bunları birer birer gözden geçirmek

isteriz. Birincisi, Ankara muhitidir. Yeri dolmaz bir milli sermaye teşkil eden üstün adamlarımızı sıtmalı bir muhite toplamak ve orada yaşatmak korkunç bir ziyankârlıktır. Ankara bu memleketin idare merkezi kalacaksa bataklıklar bir dakika kaybetmeden kurutulmalıdır. Bugünkü Ankara, sağlığın korunmasına ait tedbirler bakımından, medeni insan eli değmemiş iptidai bir muhitten daha berbat durumdadır.

İkinci nokta, Ankara'daki hayat tarzıdır. Bugün bir çoklarımız en ileri bir batılı gibi çalışıyoruz, fakat çalışma usullerini bilmediğimiz için çırpınmalarımız bizi çok yoruyor. Günde şu kadar saatte çıkardığımız işi, düzenli çalışma sistemleriyle daha kısa zamanda, daha mükemmel olarak yapmak mümkündür. Sonra Batılı gibi çalışırken, bugünkü Ankara'da en iptidai bir tarzda yaşıyoruz. Zevk ve istirahat diye Ankara'da hatıra gelebilen tek vasıta, yeni bir enerji israfından başka bir şey olmayan rakı masası başında akşamcılıktır.

Üçüncü nokta, umumi hayatımıza kesif ve karanlık bir kin ve ihtirasın hakim bulunmasıdır. Bu kin dolu hava, bir canavar gibi sağlığımızı ve irademizi yiyor. Vatanın ortak menfaati adına elbirliğiyle çalışacak yerde, memleketin sayısız ihtiyaçlarını ve noksanlarını düşünmesi lazım gelen kardeşleri hiç yoktan birbirine düşman ediyor. Düşman karşısında iki taraf olup birbirini ezmeye çalışan iki kuvvetten farkımız yoktur. Bir müddet Hükümet makamlarına, siyasi hayata temas ettikten sonra zedelenmemiş adam bulmak güçtür. Bu memlekete en büyük hizmetlerde bulunanlar, iki, üç yıl geçmeden hakaretlere maruz kalıyor. Hizmetlerine dürbünün ters tarafıyla bakılır, kusurlarına en büyütücü bir mikroskopla bakmak için nice adam birbiriyle yarış eder.

Sebebi ne? Acaba adamlarımız fena da onun için mi çabuk yıkılıyorlar? Hayır, tamamiyle aksine... Bu memle-

kette 1908 Genç Türk İhtilali'nden beri ortaya çıkan siyaset adamlarının çoğu, yüksek seciyeli, fedakâr kimselerdir. Bizde kalite vasatisinin her yerden yüksek olduğunu iddia etmek caizdir, fakat insafsız politika muhiti, nesilden nesile miras kalan tekel ve buyurma hırsı, kısmen manevi imha, kısmen manevi intihar şeklinde bütün yetişkin şahsiyetleri birer birer yıkmıştır. Yürüdüğümüz zaman arkamızda acınacak bir zayiat listesi bırakıyoruz. Buna ağlamayı bile bilmiyoruz. Bu kin dolu mücadelelere ait sinirlilikler yalnız şahsiyetleri manen yıkmakla, en mert adamı bile dar küskünlüklere kaptırmakla kalmıyor, maddi sıhhati de vaktinden evvel yok ediyor.

İsmet Paşa'yı ele alalım: Bir kaç yıl önce bir tek Türk yoktu ki İsmet adını hatırından geçirdiği zaman kalbi sevgi ve saygı ile çarpmasın. İstanbul'da Sulh Hazırlıkları Komisyonu'nun başkanlığında, sonra Garp Cephesi Kumandanlığı'nda gördüğüm İsmet Paşa'yı hatırlıyorum: Kendisiyle karşılaşınca, ihtiras, kin ne demek olduğunu bilmeyen bir melekle bir araya gelmiş olmak hissini duymuştum. İsmet Paşa'nın bütün şahsiyeti, üstün dimağının bir zarfı gibi görünüyordu. Dimağ, müspet icaplara göre derhal harekete geliyor, durum hakkında en mükemmel, en soğukkanlı bir hükme varıyordu.

İki yıl sonra Aradan iki yıl geçti. İsmet Paşa, mevcut vasıtalara göre hiçbir insanın tahammül edemeyeceği bir yükü üzerine aldı. Kabine'yi, memleketi, Meclis'i, Parti'yi, Hariciye işlerini aynı zamanda idare etmek mümkün olduğunu sandı. Bir taraftan bu yükün altında ezildi, diğer taraftan ihtiras düşkünü kimseler, satfetinden faydalanarak ona sokuldular, umumi efkârı hiçe saymanın yollarını kendisine öğrettiler. İş böyle bir cereyan alınca, karşı hücumlar eksik olmadı. Değerli İsmet Paşamız çok değiştikten başka sıhhati de sarsıldı.

Rauf Bey'e gelince: Hiçbir suretle Rauf Bey derecesinde mert, fedakâr, dürüst bir insan tasavvur edilemez. Hayatı bakımından tetkik edilse, her sayfasının bugünkü menfaat ve ihtiras düşkünlüğünden uzak, mertlik, temizlik, memleket aşkı, meslek bağlılığı ve arkadaşlık hissi ile dolu olduğu görülür. O meşum Balkan Harbi'ne Hamidiye kahramanlıklariyle tek gururlu ve ferahlı sayfayı ekleyen Rauf Bey, bütün hayatında aynı mertliği, aynı vatan aşkını muhafaza etmiş, hiçbir zaman en küçük bir şahsi ihtirasa kapılmamıştır. Bu meziyetleri bir kısım politikacıların gözüne batmış, kendisini çileden çıkarmak ve hislerine mağlup bir adam haline indirmek için hatıra gelen her şey yapılmıştır. Bugün de kendisine karşı dar ruhlu hücumlar devam ediyor. Bu değerli adamımızın bugünkü maddi hastalığında, hiç şüphesiz, etrafında yaratılan kinli, karanlık havanın tesiri vardır.

Nadir meziyetler Cebelibereket mebusu Topçu İhsan Bey, Türk milletinin binlerce Rauf ve İsmet yetiştirebileceğinden bahsetmiştir. İhsan Bey yanılıyor. Umumi hayat, seciye sahibi, yüksek şahsiyet yetiştirmekte hiç de cömert değildir. Mesela Gazi Paşa ayarında bir şahsiyeti bir millet ancak bir kaç asırda bir kere yetiştirebilir. Bir, iki nesilde tek bir defa bir İsmet, bir Rauf yetiştirebilen bir millet, kendini bahtlı saymalıdır.

İki taraflı hastalık, kalpleri yumuşattığı sırada her iki bloktan şunu diliyoruz: Kini, kışkançlığı, mideciliği biraz susturmaya çalışalım. Aradaki gerçek fikir ayrılıkları çok azdır. Zaten fikir ayrılığından memlekete zarar gelmez. Serbest münakaşayla en doğru yol bulunabilir, fakat kardeş kavgasına gittikçe fazla kin, nifak, ihtiras karıştırılmasından bu memleket değil, düşmanları fayda görür.

Bu dileğimizi bilhassa Gazi Paşa'ya bildirmek istiyoruz. Çünkü kinli havanın Cumhurbaşkanımızın bir tek işa-

reti üzerine susacağı, yerine ahenkli, toleranslı bir sevgi havası gelecegi ümidi çok umumidir. Gazi'nin Meclis'teki açılış nutkunda, zihinler karışmadan, Meclis'in memleket işlerinde rehberlik etmesi arzusu belirtilmişti. Bu güzel gayenin gerçekleşmesi için Cumhurbaşkanı'nın işaret vermesi, bütün iyi niyet ve anlayış sahibi vatanseverlerin dileğidir."

Çok partili rejimin arifesinde

Halk Partisi'nden birer, ikişer istifalar oluyordu. Muhalif parti kuruluşa hazırlanıyor, programı üzerinde münakaşalar devam ediyordu. Parti, Cumhuriyet'in aleyhinde olduğuna ve gericiliğe meylettiğine ait iddiaları çürütmek için adını "Terakkiperver Cumhuriyet Partisi" diye kararlaştırdı. Bunun üzerine Halk Partisi de derhal Cumhuriyet kelimesini adına ilave etti. Yeni parti Halk Partisi'nden ayrılan muhafazakârlara kapılarını açmamaya da dikkat ediyor, gericiliği bayrak yapacağına dair olan iddiaları bu suretle çürütmeye değer veriyordu.

15 Kasım tarihli *Vatan*'da durum şöylece tahlil ediliyor: "Buhranın başındaki istidat, geniş bir kitlenin Halk Partisi'nden kopacağı tarzındaydı. Takip edilen yıldırma ve susturma siyaseti tesirini gösterdi. Zayıf ruhlular ürktüler, partide kaldılar. Böylece az sayıda prensip sahibinin bir arada kalmasına ve yeni partiyi seçme elemanların kurmasına imkân hazırlandı. Düne kadar parti arkadaşı olanlara isti-

faları sırasında o kadar çirkin hücumlar yapılmıştır ki, herkesin gözünde hücum edenler çok küçülmüş, hücum edilenler yükselmiştir. Ortalık biraz durulduktan sonra, karşılıklı toleransa ve milli tesanüde varılabileceği ümidi bir aralık uyanmıştır. Bazı meseleler ve bu arada kadınlara İstiklal Madalyası verilmesi münakaşasında Halk Partisi'nin ileri görüşlü elemanlariyle yeni parti mensupları, gericilere karşı beraberce rey kullanmışlardır."

Tolerans belirtileri 14 Kasım tarihli *Hakimiyet-i Milliye* gazetesi, "İş Başına" başlıklı başyazıda Halk Partisi'nin organı sıfatiyle söyle diyor: "Meclis'teki bulanıklık ve buhran geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti halkın hakimiyeti esasına dayanan bir idaredir. Bu itibarla Meclis'te birden fazla parti bulunmasını istememek ve muhalefete ve murakabeye itiraz etmek, kimsenin hatırından geçmez. Belli esaslara dayanan, inkılap prensiplerine bağlı, meşru bir murakabe yolu takip edecek yeni bir partinin kurulması, bizim için endişe konusu olmaktan uzaktır. Şimdi tam bir berraklığa varılmıştır. Artık gözlerimizi ve kuvvetlerimizi, dedikodu sahasından iş sahasına çevirmek vazifesini taşıyoruz."

Bir müddet fırtınadan sonra sükûnetten memleket faydalanmıştır. Meclis'teki müzakereler nezih bir hava içinde cereyan etmiştir. İki grup arasında ilerilik bakımından yarış devam etmiş, yeni parti muhafazakârları içine almaya razı olamamış, bu sayede sayısı birden bire seksene çıkabilecek iken küçük sayıda kalmayı tercih etmiştir.

Yeni partinin beyannamesi ve tüzüğü 17 Kasım 1924'te Dahiliye Vekili Recep Bey'e verilmiştir. Beyannamede partinin, "Milli hakimiyetin kayıtsız, şartsız millete ait olduğu" esasına dayandığı işaret edilmiştir. Recep Bey, muhalif partinin temsilcilerini güler yüzle karşılamış ve şu sözleri söylemiştir: "Partiler memleket için esastır. Yeter ki şahsi

arzuların arkasından koşulmasın, memleket için çalışılsın. Allah mübarek etsin."

Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin liderliğine Kâzım Karabekir Paşa, umumi kâtipliğine Ali Fuat (Cebesoy) Paşa geçti.

Programda beraberlik Yeni partinin programı ilk hamlede Halk Partisi erkanı tarafından iyi karşılandı. Bunlardan biri şöyle dedi: "Bizim programımız henüz hazırlanmamıştır. Hazırlandığında yeni parti tarafından kabul edilen esasları havi olduğu görülecektir. Arkadaşlarımız, bu esasları yürütmek için yeni parti kurmuşlarsa, bizden boş yere ayrılmışlardır."

Vatan Halk Partisi'nin iki değil, dört partiye ayrılmasının prensip bakımından münasip olacağını, üçüncü partiyi sarıksız muhafazakârların, dördüncüsünü sarıklı gericilerin kurabileceklerini ileri sürdü. Gazete, "İlk Siyasi Parti" adlı başyazıda, Halk Partisi'nin bir takım prensiplere sahip bir vatani topluluk olduğunu, program sahibi bir parti sayılamayacağını, bu itibarla Terakkiperver Cumhuriyet Partisi'nin Cumhuriyet devrinin ilk siyasi partisi olduğunu anlattıktan sonra şöyle dedi: "Şimdi karşımızda bir takım liderler, bir beyanname ve bir program görüyoruz. Yeni parti hakkındaki hükmümüzü şimdilik bunlara bakarak vermeye mecburuz. Liderler cidden çok güven telkin ediyorlar. Yeni partinin idare kurulunu teşkil eden kimselerden umumi kâtip Ali Fuat Paşa (Cebesoy), saf ve nezih ruhlu, en geniş manasiyle vatanına âşık, herkesde gerçek bir saygı ve sevgi uyandıracak vasıflarda bir devlet adamıdır. Vatan menfaatini bir saniye için bile unutmasına, dar particiliğe kapılmasına ihtimal yoktur. İstiklal Mücadelesi'nin ilk günlerinde Eskişehir'de İngilizler'in maneviyatını kıran ilk cüretli hareketleri, Türk gençliğinin ruhunda bir kahramanlık efsanesi diye yaşayacaktır.

Rauf Bey, hiçbir memleketin siyasi hayatında benzerine kolay kolay rast gelinemeyecek kadar temiz, fedakâr, mert bir memleket adamıdır. Dr. Adnan Bey, hiçbir durumda dar bir partici olmamıştır. Memleketin medeni ihtiyaçlarını tamamiyle kavramış, geniş ruhlu, temiz, hassas bir memleket ve ilim adamı durumundan ayrılmasına ihtimal yoktur.

İyi bir beyanname Umumi efkâra hitap eden beyanname pek akla yakın bir tarzda yazılmıştı. Bu beyanname, dar particilikten kaçınma, tahakkümden nefret, milli birliğe taraftarlık, şahsi kabiliyetleri söndüren ve memlekette imansız bir mideciliğe yol açan mensupluk ve pistonculuk sistemlerine aleyhtarlık gibi esaslara göre hazırlanmıştır. Partinin programı hakkında ileri sürülen maddeler, ya derhal kabul edilecek veya bilgi yoluyle münakaşaya layık sayılacak tarzdadır.

Yeni partiyi kuranları şimdiye kadar tuttukları yoldan dolayı tebrik eder, memlekete azami derecede faydalı olmalarını dileriz. Biz bir gazeteci sıfatiyle kendilerine karşı iyi niyete dayanan bir memleketci görüşü daima muhafaza edeceğiz. Doğru hareketlerine doğru diyeceğiz, eğri hareketlerini görürsek hiçbir nevi hisse kapılmayarak eğri diyeceğiz. Cumhuriyet Halk Partisi veya diğer her hangi bir parti hakkında da aynı ölçülerle hareket edeceğiz. Bizce her siyasi kuruluşa karşı en büyük dostluk, bu ruhta kalem kullanmaktadır."

21 Kasım'da çıkan "Türkiye'nin Mustafa Kemal'i" başlıklı bir yazımda, Gazi Paşa'nın partilerin üstünde kalması, Devlet Başkanı sıfatiyle hakem rolüne sahip çıkması ve memlekete ait ortak değerleri böylece koruyarak, demokrasi çerçevesinde devamlılığı ve terakkiyi sağlaması düşüncelerinde ısrar ediyorum. 22 Kasım tarihli yazımda şunu ilave ediyorum: "Bütün iş, siyasi hayatımızda karşılıklı

saygıya dayanır, normal bir sistemin kurulup kurulmayacağındadır. Halk Partisi'nin iç halkasına mensup bazı kimselerin yazdıklarına bakılırsa, keyfi ve murakabesiz bir idarenin bütün fena neticeleriyle kurulmasını beklemek icap edecektir."

Fethi Bey Başbakan İsmet Paşa iyileşmekle beraber iki ay kadar dinlenmeye ihtiyaç duydu, böyle mühim bir zamanda Kabine'nin başsız kalmasını doğru bulmadı, 21 Kasım'da Kabine'nin istifasını verdi. Yeni Kabine'yi kurmaya Fethi Bey (Okyar) memur edildi ve Kabine eskisinde bulunmayan kimselerden kuruldu. Hariciye'ye Şükrü Kaya, Dahiliye'ye Recep Bey, Maarif'e Şükrü Saraçoğlu Bey, Maliye'ye Abdülhalik Bey, Adliye'ye Mahmut Esat Bey geçti. Böylece tenkitçilerin bir kısmı Kabine'ye sokuldu ve Kabine değişmesi suretiyle Parti'den istifaların önlenebileceği düşünüldü.

Halk Partisi'nin müfritleri yeni Kabine'yi hiç beğenmediler ve Fethi Bey'in göstereceği itidalin yeni partinin tutunmasına imkân vereceğini ileri sürdüler. 27 Kasım'da başvurulan güven oyunda muhalif parti Fethi Bey Kabinesi'ne güven oyu verdi.

"Kaidenin parlak istisnası" 1 Aralık 1924 tarihli *Vatan* Gazi Paşa'nın, İzmit'te çıkan *Hür Fikir* gazetesine vatanın bir evladı sıfatiyle İstanbul gazeteleri aleyhinde beyanat vermesini söz konusu yaparak şunları yazıyordu: "Cumhurbaşkanımız hususi bir konuşmada hislerini böylece ifade etmiş olabilir, fakat neşredilmek üzere vatanın bir ferdi sıfatiyle böyle bir söz söylediğini sanmıyoruz. İstanbul'un gazetelerindeki yazılar, bir politikacının her vakit hoşuna gitmeyebilir, fakat vatanın bir ferdinin memlekette cesaretli ve az çok hür bir basın bulunmasına her halde memnun olması, bununla iftihar etmesi beklenir.

Basınımızın mükemmel olduğunu, memleketteki umumi seviyenin üstüne çıktığını iddia edecek değiliz. Tenkitçi gazetelerin her yazdıklarının doğru ve haklı olduğunu söylemek de yanlış olur. Bununla beraber bir bütün olarak serbest Türk basınını temiz ve samimi bir idealist kuvvet saymak caizdir.

Gazetelerin yazılarında hiç değişmeyen bir şey vardır ki o da Gazi'nin şahsına karşı saygı ve değerseverliktir. Bu saygı hissi, korkudan veya Gazi'nin büyük nüfuzu dolayısiyle gözlerin kamaşmasından ileri gelmiyor. Kaynağı, Gazi'nin müstesna meziyetlerle ve memlekete eşsiz hizmetleridir, fakat Gazi Paşa nihayet bir insandır, hem de nüfuz ve tesiri resmi sıfatının çerçevesini çok aşan kuvvetli bir şahsiyettir. Bu sıfatla kendisini icabında tenkit etmek, acı bile olsa, gazeteler için bir vazifedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın tarihi şahsiyetine derin ve umumi bir minnet duygusu her zaman devam edecektir, fakat temsil ettiği sistemin daima aynı sistem olması lazım gelmez. Kör ve kısır bir dalkavukluğu midecilere bırakarak, serbest tenkitlerde bulunmak, bizzat Gazi Paşa'ya karşı saygı dolu bir hizmettir."

Tarihteki örnekler Tarihteki misallere bakılacak olursa, bir milletin, büyük milli başarılar elde eden kuvvetli bir askerden mutlaka şu üç neticeyi beklemesi lazım geldiği görülür:

1 - Şahsi nüfuzunu genişletmek maksadıyla taassup ve cehalete tavizler vermek, yeniliğe düşmanlık.

2 - Parlak askeri maceralara düşkünlük, serseri bir istila ihtirası.

3 - Münakaşa hürriyetinin yokedilmesi.

Umumi olarak, milletler başarılı şahsiyetlerin hizmetlerini pek pahalı bir surette öderler. Tarihte devamlı gelişmelerin akıp gidememesinin başlıca sırrı burdadır. Büyük askeri şahsiyet: 'Milleti ben ölümden kurtardım, yeniden tehlikeye maruz bırakmam,' diyerek kendi kendini milletin vasisi mevkiine koyar ve bu sıfatla şahsi nüfuza dayanarak, pek cazip olması lazım gelen bütün keyfi heveslerini doyurur...

Gazi Paşa, tarihteki bu umumi kaidenin parlak bir istisnasıdır. Gazi Paşa, taassup ve cehalete dayanmak gibi kolay bir yola gitmedi, aksine olarak yenilik ve ıslahat hesabına bunlara karşı geldi. Her nevi askeri maceradan kaçındı, milletin enerjilerini gelişme yollarına akıtmaya değer verdi. Münakaşa hürriyeti meselesinde de nefsine hakim oldu, şimdiye kadar mevcut olan idarelere nispetle hürriyet hesabına epeyce ileri gitmemizi sağladı.

Fakat bu parlak istisnalara ve tarihin mucize diye kaydedeceği başarılara karşılık, eski sistemin henüz değişmeyen bazı tarafları vardır ki başarıların tesirini azaltıyor. Bunlardan başlıcası, umumi hayatta adam yetişmesine hakim bulunan ölçülerin eskisi gibi kalmasıdır.

İki nevi gidiş Tarihte her günkü gidişleri bakımından başarıya doğru giden ve gitmeyen milletler vardır. Bu farkın sırrını araştırırsak, şunu görürüz: Başarı kazananlar, meziyete, fazilete ve hizmete göre adam seçilmesini sağlayan, dürüst, fedakâr ve idealist bir lider zümresi yetiştirebilen milletlerdir. Kazanmayanlar ise nüfuzlu bir şahsa, bir zümreye veya bir sisteme körükörüne bağlılık ve mensuplık ölçüleriyle adam seçen milletlerdir. Mideci mensuplara ve dalkavuklara fırsatlar ve imkânlar veren ve bunları makbul tutan siyasi muhitler, milletleri gelişme imkânlarından mahrum bırakırlar ve geri kalmaya mahkûm ederler. Değerli insanların engizisyon usulüyle yokeden İspanya ve Abdülhamid'in Osmanlı İmparatorluğu, bunun en canlı misalleridir. Düne kadar devam eden İttihad ve Terakki devrinin en büyük fenalıklarından biri, Mustafa Kemal Paşa çapında bir milli lidere yokedilmesi lazım gelen bir düşman gözüyle bakmasıydı.

Yeni Türkiye, bir çok eski kötülükleri yokedebildiği halde, mideci ve dalkavuk tipinin haddini bildirmekte ve gerçek meziyet ve hizmeti geçer akçe haline koymakta tam bir aciz göstermiştir. Dilimizin altında olan düşünce, filan ve falan adamın mutlaka filan vazifeye geçirilmesi değil, umumi olarak midecilere ve seviyesizlere yüz verilmesidir. Elemle söyleyelim ki siyasi hayatımızda gördüğümüz manzara, midecilere, seciyesizlere, mensuplara ve dalkavuklara imtiyazlı bir muhit kurmak fırsatının ihsan edildiği yolundadır. Halk arasında söylenen şudur: 'Gazi Paşa gibi müstesna bir zekâ ve deha nasıl oluyor da eskiden mevcut cereyanları değiştiremedi, eski tarzda bir mideciler ve mensuplar zümresinin başımıza belâ olmasına imkân bıraktı? Nasıl oluyor da hiçbir gerçek dost, Cumhurbaşkanımızı ikaz edemiyor. Bu sistemin memlekete olan fenalıklarını anlatamıyor.'

Politika ihtirasları ve devlet Üzüntü yaratan ikinci bir nokta, devamlılık ve dürüstlük bekleyen devlet işleriyle geçici ve aşağılık politika ihtiraslarının birbirinden ayrı tutulmamasıdır. Umumi arzu, Gazi Paşa'nın bir politika cereyanına kendini kaptırmamasından, bütün milletin başkanı ve lideri kalmasından ve milli mukadderatı selametle sevk ve idareye devam etmesinden ibarettir. Mensuplar, bu yoldaki ikazları boğuntuya getirmeye çalışıyorlar, diyorlar ki: "Gazi Paşa'nın kuvvetli şahsiyeti bazılarını korkutuyor. Kendisinin bir kenarda durmasını, herşeye seyirci kalmasını istiyorlar. Bu iddia sırf jurnalci kafasının mahsulüdür. Böyle bir şey isteyen yoktur. Umumun istediği şey, tamamiyle aksine olarak, Gazi Paşa'nın, Devlet Başkanı ve Milli Lider sıfatiyle çok ilgili ve hareketli olması, memleketin bir harabe halinden kurtarılması, layık olduğu gelişmeye kavuşturulması işinde yüksek şahsiyetinin rehberliğinden memleketin en geniş derecede faydalanmasıdır. Gazi'nin bazı şahsi zevk ve arzularını memleketin müspet faydalarına feda etmesini istemek milletin hakkıdır. Gazi'nin büyüklüğünün, hakları ve şerefleri derecesinde yüksek vazifeleri ve fedakârlıkları vardır.

Bugünkü idarenin mihveri, şahsi nüfuz ve mensupluktur. Sırf bu yüzden memleket istikrara ve ahenkli bir gelişme imkânına kavuşamıyor. İstanbul gazetelerinin tenkitlerindeki başlıca gaye, mensupluk ve dalkavukluk sisteminin ortadan kalkması ve kendine mahsus bir ebedi temele sahip bir devlet binası kurulmasıdır."

Times gazetesinin İstanbul muhabiri, İstanbul gazetelerinde çıkan bu gibi yazılar dolayısiyle gazetesine çektiği bir telgrafta diyor ki: "Ankara'da bir çok mebusla temasımdan öyle anladım ki, Cumhurbaşkanı'nın Parti Başkanlığı'ndan çekilmesi umumi olarak iyi karşılanacaktır, fakat Cumhurbaşkanı'nın bu lüzuma inandığı şüphelidir."

Vatan bu haberi verdikten sonra şunu ilave ediyor: "Times gazetesi muhabiri geçen hafta Ankara'daydı ve Gazi Paşa ile iki saatlik bir konuşma yaptı. Bu itibarla İngiliz gazetecisinin Gazi'nin Parti Başkanlığı'ndan istifası hakkında yazdıkları dikkate layıktır. Çünkü Gazi'nin Parti Başkanlığı'ndan istifası meselesi hiç şüphesiz bu mülakatta söz konusu oldu."

Merkeziyetçilik ve vasilik Fethi Bey Kabinesi, İstanbul Belediye başkanlarının halk tarafından seçilmesine dair bir karara vardı. İçişleri Bakanı Recep Bey bu kararı Halk Partisi'nin taşıdığı ruha uygun bulmadı, istifa etti ve Parti Umumi Kâtipliği'ne tayin olundu. Bu hadise, umumi hayatımızda vasilik sistemi ile tam halk idaresi arasındaki uçurumun açığa vurulmasına sebep oldu. Buna dair 8 Ocak 1925 tarihli *Vatan*'da "En Esaslı Mesele" başlığıyla çıkan bir başyazımda şöyle diyorum: "Bu işin içinde en esaslı bir mesele vardır. O da şudur: Türkiye halkı ken-

di kendini idareden âciz olduğu iddiasiyle vasiliğe dayanan bir merkeziyetle mi idare edilecektir, yoksa bu halka kendi kendini idare imkânı verilmesi mi daha uygundur?

Bu sistem çatışması Halk Partisi'nin içinde yaşıyor. Bir kısım mensupların görüşüne göre memleket çok geridir. Askerce bir merkeziyet ruhuyle bir tek merkezden idare edilmeli, yavaş yavaş yetiştirilmelidir. Bazıları ise şöyle düşünüyorlar: 'Memleketin çeşitli yerlerindeki şartlar birbirlerinden çok farklıdır. Basma kalıp ölçülerle bir tek merkezden her yeri idare imkânı yoktur. Merkezden buyurmalar asgari hale indirilmeli, halka kendi yaşadığı muhitin özel şartlarına ve icaplarına göre kendi işini görmek imkânı verilmelidir. Denize atılmadıkça yüzmeyi öğrenmek mümkün olmadığı gibi, halk da, bir merkezdeki vasiler tarafından idare edildiği müddetçe kendi kendini idareye alışamaz. Başlandığı zaman mutlaka bir takım hataların karşısında kalınacaktır. Bunu göze almak lazımdır.'

Merkeziyet sistemi lehinde söylenecek bir hayli söz vardır, fakat mesele biraz derinleştirilirse görülür ki merkeziyetin bütün nimetleri lafta kalmakta, kısır bir kırtasiyeciliğin içinde boğulmaktadır. Merkeziyet sistemi, halkçılığı ancak bir maske diye taşıyan bir totaliter gidiştir.

Merkeziyet şahıslara dayanır, halbuki bunlar sistemin neticesi olarak sık sık yıpranır ve değişir. Totaliterlikte devamlılık ve intizam olamaz. Gelişmek isteyen bir millet için tabii gaye, işlerin icabını yerine getirmek üzere çarkları dönen bir devlet idaresine kavuşmaktır. Bu da ancak halkın kendi işini görmesi, Devlet'in ortalıkta düzen ve ahenk yaratmakla kalması sayesinde sağlanır. Bugünkü parti hudutları manasızdır. Merkeziyete inanan totaliter ruhlularla gerçek demokrasiye inanan halk idaresi taraftarları, birbirinden ayrılmalı ve iki ayrı cephe halinde birbirlerinin karşısına geçmelidir."

Fethi Bey'in Kabinesi'nin İstanbul Belediye başkanının

seçim yoluyle vazife başına gelmesini istemesiyle, bu mesele birden bire patlak verdi, merkeziyetçiliğe taraftar ve aleyhtar olanlar iki zıt cepheye ayrıldı, müfritlerle mutedil-ler çarpışma haline düşmüşlerdi. Parti'yi ikiye bölmek istidadını gösteren ihtilaf, Konya'da bulunan Cumhurbaşkanı'nın müdahalesiyle bastırıldı, İstanbul Belediye başkanının ne şekilde vazifeye geleceği meselesi askıda bırakıldı.

Meclis'te kopan kıyamet 10 Şubat 1925'te Büyük Millet Meclisi üzücü bir hadise karşısında kaldı, Ardahan milletvekili Halit Paşa ile Afyonkarahisar milletvekili Ali Bey arasında bir söyleşme ve boğuşma oldu, kendini korumak zorunda kalan Ali Bey Halit Paşa'yı kalbinin altından vurdu. Meseleye Adliye elkoydu. Gazeteler, bunun bir zabıta vakasından ileri gitmediğini kabul etmekle beraber, Meclis'te bir derebeylik havası esmesinden, kurşunlar atılmasından duydukları acıyı belirttiler. *Vatan*'da "Meclis'teki Hadise" başlığıyla çıkan başyazım şu sözlerle bitiyor: "Harici buhran karşısında olduğumuzu unutmamak lazımdır. Milli birliğimiz sayesinde büyük manevi başarılar elde ettiğimiz bir dakikada Meclis'te kurşunlar patlaması pek çirkin bir şeydir. Hadise bir defa oldu. Tekrar edilmesine mani olmak lazımdır. Her vakit silahlı hadiseler yaratabilecek olan bunaltıyı ortadan kaldırmak ve Meclis'tekileri tabanca taşıma âdetinden vazgeçirmeyi artık iş edinmeliyiz."

14 Şubat 1925'te Halit Paşa aldığı yaraların neticesinde öldü. Merhum İstiklal Harbi'nde kahramanlık gösteren bir askerdi. Bu şekilde ölümüne üzüntü duyuldu, arkasından ağlandı. Cenazesi İstanbul'a taşındı, büyük askeri merasimle kaldırıldı.

Tam bu sırada Ermeni firarilerinin rüşvet veya hatır yoluyle memlekete sokulmasına ve mallarına el koymalarına imkân verilmesine ait rapor İçişleri Bakanlığı Tahkikat En-

cümeni'nden geçmiş, kırk memur suçlu görülmüştü; aralarında eski İstanbul Polis müdürü ve İzmit Valisi Sadettin Bey olmak üzere yedisinin derhal tevkifine karar verilmişti.

15 Şubat tarihli *Vatan*'da "Umumi Hayatımızın Kurbanları" başlığıyla çıkan bir başmakalede şunları yazıyorum:

"Vatanın müdafaası yolunda otuz altı defa kanını akıtmış kahraman bir Türk kumandanı evvelki akşam göçüp, gitti. Harp meydanlarında otuz altı defa karşısına çıkan, fakat canına kıymamış olan ölüm, bu defa aynı siyasi partinin, aynı zümresine mensup bir silah arkadaşının kurşununu vasıta ederek kendisini bulmuş, düşman mermilerinin yapamadığını bu kurşun yapmıştır... Düşmana karşı kale gibi göğüs germiş olan bir askerin bir silah arkadaşının kurşunuyle ölmesi, elinden bu kurşun çıkan adamın da İstiklal Mücadelesi'nde Yunanlılar'a ilk mermi atan asker olması, bu korkunç hadiseye bir milli facia manzarasını veriyor.

Ali Bey'i suçlu göstermek istemiyoruz. O da Halit Paşa gibi bir kurbandır. Halit Paşa sönüp gitti, fakat Ali Bey yaşayacak ve bu vakanın acı hatırasını muhafaza edecektir. Tesadüf ona Halit Paşa'dan acı bir akibet hazırlamıştır. Umumi efkâr kendisini mazur görse, hatta talihsizlikten dolayı acısa bile, kimse bu vakayı bütün bütüne unutamayacaktır. Bu sebeple biz ortada bir değil, iki kurban görüyoruz. Bunlar umum hayatımızda muvazenesizliklerin, normal dışındaki akımların kurbanlarıdır."

Eski devirlerin, değerli insanların başını bir düzüye yemesine karşı, en çok isyan duyanlardan biri, Ali Bey'di. Kendisi Malta'da bulunduğu sırada İttihad ve Terakki sistemine karşı şiddetli bir kızgınlık beslerdi; "Ocakçılığa, mensupluğa dayanan bir siyasi parti, bir daha bu memlekette yer bulmamalı, geçmişin tecrübesinden ders alınmalı" derdi. Aradan iki yıl geçmedi. Ali Bey'i ittihadçılık modeline noktası noktasına uyan bir particilik sisteminin ortasında, hatta başlarında gördük. Yeni bir ad altında ortaya

çıkan yıkıcı sistem boş durmadı, bir düzüye acı hadiseler yarattı, değerli şahsiyetleri yıktı, ezdi. Memleketin şiddetli ihtiyacı olan bu değerli insanların yeri dolacak mı? Bu memlekette eski neslin fedakârlığında seciyeli insanlar yetişecek mi? Bunu da bilmiyoruz, çünkü yeni umumi hayat, feragatli ve fedakâr adam yetiştirecek surette kurulmamıştır.

Aşar kalkıyor 17 Şubat'ta Büyük Millet Meclisi aşarın kaldırılmasını kabul etti. Aşar mahalli eşrafa ve zorbalara halkı ezmek fırsatını veren ve modern bir memlekete yakışmayan bir usuldü. Hazinenin mühim gelir kaynaklarından birini teşkil etmesine rağmen, böyle bir adımın atılması umumi efkâr ve basın tarafından takdirle karşılandı. "Aşar İnkılabı" başlığı ile 17 Şubat'ta *Vatan*'da çıkan başyazım şu sözlerle bitiyor: "Hazine bakımından fedakârlığı göze alarak, halkın menfaatini ve memlekette istihsal imkânlarının gelişmesini düşünmek, bizde yeni bir çığır açıldığına başlı başına bir belirtidir. Bu hızlı hamlenin ilk teşebbüs sahibi sıfatiyle bilhassa İsmet Paşa'nın ve Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey'in ve Fethi Bey'le arkadaşlarının memlekete ettikleri hizmet büyüktür." O sırada Ankara'da ziyaretine gittiğim Recep Bey, bana şunu söyledi: "Aşar inkılabı o kadar mühimdir ki toplar atarak bunu kutlamak yerinde olurdu."

İsmet Paşa Ankara'da Şeyh Said isminde bir Kürt şeyhinin Genç'te çıkardığı isyan hareketinden Şubat ortasında bahsedilmeye başlandı. Tam bu sırada Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi'nin Meclis'te gerilik lehinde ve layiklik aleyhinde beyanatta bulunması ortalığı karıştırdı; Hamdullah Suphi Bey'in buna karşı yaptığı beyanat iyi bir tesir uyandırdı, Meclis bunun Anadolu Ajansı vasıtasıyla yayılmasına karar verdi. İstanbul gazetelerinin çoğunun

Ziyaeddin Efendi'nin sözlerini tenkit etmeleri ve Hamdullah Suphi'yi desteklemeleri Ankara'da iyi karşılandı.

İstanbul'da istirahat eden İsmet Paşa'nın birdenbire Ankara'ya dönmesi, istasyonda Gazi Paşa, bazı bakanlar ve birçok milletvekili ve daire reisi tarafından karşılanması, fakat Başbakan Fethi Bey'le dört bakanın karşılamaya katılmamaları ve bir taraftan da bazı ihtiyat tedbirlerine başvurulacağından bahsedilmesi, türlü türlü söylentilere yol açtı.

Doğu isyanı

Doğu'da kopan isyan, olup bitenin ağırlık merkezini birden bire o tarafa çekmişti. Ortalıkta olağanüstü bir hava estiği pek belliydi. Fakat sebep İstanbul'da birden bire kavranamadı. Berraklığa kavuşmak ve ne gibi ihtimallerin başgösterdiğini bilerek yazı yazmak ihtiyaciyle derhal Ankara'ya fırladım. 23 Şubat 1925'te oradan gazeteye çektiğim bir telgrafta durum hakkında şu açıklamalar vardı: "Bir vilayet merkezi olmasına rağmen bir kaç yüz haneli, bir kaç köyden ibaret olan Genç kasabasında başgösteren hadise, büyümek istidadını gösteriyor. Bu hadiseyi devlet fikriyle derebeylik ve şeyhlik sisteminin bir mücadelesi diye kabul etmek lazımdır. İsyanın başında bulunan Şeyh Said, şeriatı yeniden kurmaya Allah tarafından memur edildiği tarzda sözlerle adeta peygamberlik iddiasına kalkıştı. İsyanın ezilmesinin gecikmesine sebep, karın çokluğu ve isyan bölgesinin Doğu ve Güney askeri teşkilat merkezlerinden uzak bir yerde olmasıdır. Şeyh Said

1914 yılında da keramet iddiasiyle gürültü çıkarmak istemiş, isyan askeri kuvvet tarafından bastırılınca Rus konsoloshanesine sığınmış. Rus tahrikçisi sıfatiyle hareket ettiği sonradan anlaşılmış. Doğu vilayetlerinin mebusları, hadiseyi önemli bulmuyorlar ve bunun ancak 'Genç' adını vatandaşlara duyurmaya ve memleketin bir tarafında böyle bir bakımsız vilayet bulunduğunu hatırlatmaya yarayacağını söylüyorlar. Hükümet şiddetli tedbirlere başvurmak, bu münasebetle Doğu'da devlet nüfuzunu kökleştirmek azmindedir. Bundan başka dini şahsi nüfuza ve politikaya alet etmenin bu örneği karşısında dini politikaya karışturanlara karşı şiddetle hareket etmekten geri durulmayacaktır. Kanunlar gözden geçirilecek, dini politikaya alet edenlere karşı yeter derecede tesirli hükümler yoksa yeni kanuni tedbirler hazırlanacaktır."

Hükümet'in bildirisi Başbakan Fethi Bey'in imzasiyle 23 Şubat'ta Meclis'e yollanan bir tezkerede şöyle deniliyor: "Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı başlayan isyan, Diyarbakır, Elâzığ ve Genç vilayetlerine de sirayet ettiğinden ve genişlemek istidadı gösterdiğinden Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkâri vilayetleriyle Erzurum vilayetinin Kiğı ve Hunus kazalarında bir ay müddetle örfi idare ilan edilmiştir. Ana Teşkilat Kanunu'nun 86'ncı maddesi mucibinde kararı Meclis'in tasdikine arzederim."

25 Şubat tarihli "Vatan"da çıkan bir Ankara mektubunda şu tahlil yapılıyor: "Son birkaç gün içinde Ankara'da bulutlar toplanmış, fırtına istidatları belirdi. Bunun bir değil, bir kaç nedeni vardır. Başlıcası Genç'te kopan isyandır. Buna ilave olarak, Erzurum milletvekili Ziyaeddin Efendi'nin dini politikaya alet eder yolda beyanatı, memleketin bir kaç yerinde aynı tarzda emeller besleyenlerin ortalığa fırlaması ve bilhassa İstanbul gazetelerinin Halit Paşa hadisesine esrarlı bir manzara vermesi, Ankara'da sinirli bir hava yaratmış, şiddet taraftarları bu havayı daha kesif bir hale çıkarmak için ellerinden geleni yaptılar. Buna rağmen akıl ve mantık sinirliliği yenebildi, her şey için bir kuvvet ve şiddet şeklinde toptan bir deva aranacak yerde, her işe ihtiyaca göre çare aramak düşüncesi çok şükür üstün çıktı."

Muhalefetin durumu Terakkiperver Parti, Hükümet'i var kuvvetiyle desteklemiş ve parti lideri Kâzım Karabekir Paşa'nın dinin politikaya alet edilmesinin vatana ihanet olduğu hakkındaki beyanatı bütün Meclis tarafından alkışlanmıştı. Buna rağmen Başbakan Fethi Bey, Terakkiperver Parti'nin liderlerini çağırarak, bazı yerlerde teşkilat yapan parti temsilcilerinin dini siyasete alet ettiklerine dikkatlerini çekmiş ve parti teşkilatı kurmak gayretlerine ara verilmesini istemişti. Liderler şu cevabı vermişlerdi: "Faaliyetten vazgeçmeye kanuni ve mantiki bir sebep yoktur. Bunu yaparsak, vatanın menfaatlerine uygun olmayan hareketlerin mesuliyetini kabul etmiş oluruz. Dinin politikaya alet edilmemesi hakkında teşkilata sıkı emirler verdik. Bunun memlekete ve partiye ihanet olduğunu söyledik. Buna rağmen, hatalı yolda yürümüş olanlar varsa, kendilerine karşı takibat açmak Hükümet'in hakkıdır ve vazifesidir."

1 Mart tarihli gazetede çıkan bir telgrafimda bu konuşmadan bahsederken şu düşünceyi ileri sürdüm: "Mevcut partilerden birine karşı harekete geçmek istidadı belirmiştir. Yapılacak şey, her iki partideki yıkıcı meyillere karşı aynı zamanda tedbir almak, tehlike karşısında işbirliği cephesini kuvvetli surette kurmaktır."

Fethi Bey Kabinesi düşüyor 2 Mart 1925 günü birden bire bir parti toplantısı olmuş, Fethi Bey Kabi-

nesi'ne Genç isyanından önceki basiretsizliğinden sonraki yetersiz tedbirlerinden dolayı hücumlar yapılmış, İstanbul gazetelerinin bir kısmı acı acı tenkit edilmiş, neticede 60 milletvekili güven, 93 milletvekili güvensizlik oyu vermişti. Halk Partisi'nin itidal kolunu teşkil eden Kabine çekilmeye zorlandı. Parti, şiddetli tedbirlere başvurulması hakkındaki bir takriri çoğunlukla kabul etti. İsmet Paşa'nın başkanlığında toplanan yeni Kabine'de Dışişleri'ne Tevfik Rüştü, Milli Savunma'ya Recep, Ziraata Sabri, Bayındırlık'a Süleyman Sırrı, Sağlık'a Dr. Refik Saydam, Maarif'e Hamdullah Suphi beyler geçirildi. Mutedillerin İsmet Paşa Kabinesi'ne oy vermeyecekleri hakkındaki tahminler doğru çıkmadı, Kabine 154 oyla Meclis'te güvenlik kazandı. Yeni Kabine'nin ilk işi, "Takrir-i Sükûn Kanunu" diye meşhur olan şiddet kanununu teklif etmek oldu. Kanunun Meclis tarafından kabulü üzerine biri Ankara'da, diğeri Doğu illerinde vazife görmek üzere geniş salahiyetlerle iki İstiklal Mahkemesi kuruldu. Mahkemelerin idam kararları Meclis'çe tasdik edilmeden infaz edilebilecekti. Terakkiperver Partisi şiddet kanununa karşı itirazlarda bulundu. Rey toplanırken iki kişi çekimser kaldı, 23 kişi muhalif oy verdi.

Basını savunma Münakaşalar esnasında Recep Bey'in İstanbul gazetelerine yaptığı şiddetli hücumlara *Vatan* şu cevabı verdi: "Türk gazeteciliği Mütareke devrinde parlak bir imtihan geçirmiştir. Düşman işgali altındaki bir şehirde çıkan gazetelerin milli davaya fedakârca hizmetleri Gazi Paşa ve bütün devlet adamlarımız tarafından hararetli kelimelerle takdir edildi. Bundan sonra gazetelerimiz her dış meselede birleşik kaldı, inkılaplara, ilerlemelere ait münakaşaların büyük kısmı inkılap fikrinin etrafında toplanmıştır. Memlekette yapılan her şey doğru, her yazılanı hata diye göstermek yanlış bir hareket olur. İstanbul gazetelerinin iyilikleri, her halde hatalarından üstündür. Her dakika harice ve memleketin içinde cehalet ve taassuba karşı tesirli bir faaliyet göstermek vazifesini taşıyan milli bir vasıtayı "Yılan" kelimesiyle vasıflandırmak, Recep Bey gibi bir devlet adamından hiç beklemediğimiz bir hareket tarzıdır. Dünyanın her yerinde devlet adamları tenkide hararetle taraftar görünürler, fakat fiili surette tenkit vazifesini yapan gazetelerden hoşlanmazlar.

Gazetelerimizi milli ölçülerle başka memleketlerin gazeteleriyle mukayese edersek, netice her halde gazetelerimizin lehine çıkar. Bizde hatalı fikirler savunan gazeteler bulunabilir, fakat milli emellere düşman gayelere alet olan, zengin sermaye sahiplerinin menfaati uğruna hadiseleri tahrif eden, sınıf düşmanlığını körükleyen, yabancı tesiri altında bulunan bu çeşit gazetecilik bizde her yerden azdır.

Biz, Recep Bey'in acı sözlerini ani bir sinirliliğin neticesi diye kabul ediyoruz. Bunu Hükümet'in yarın tutacağı politikaya belirti diye karşılamak istemeyiz. Hükümet'in taşıdığı vazife ağırdır. Tutacağı usuller, içtihadımıza aykırı bile olsa, gayeyi memlekete faydalı sayarız. Bu cihetle irtica meyillerini, Cumhuriyet'e karşı olan her türlü düşmanlık istidatlarını, memleketin gelişmesine engel olacak bütün teşebbüsleri önlemek hususundaki hedefinde Hükümet'in tam bir başarıya erişmesini, memleket hesabına dileriz."

Altı gazete kapanıyor 6 Mart 1925 Cuma günü altı gazete, Takrir-i Sükûn Kanunu'nun birinci maddesine dayanılarak Bakanlar Heyeti'nin kararıyla kapandı. Bunlar *Tevhid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *İstiklal*, *Sebilürreşat*, *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç*'dir. *Tevhid-i Efkâr*'ı Velid Bey çıkarıyordu. *Son Telgraf*'ı, dört arkadaş (Fevzi Lûtfi, İlhami Safa, Hüseyin Şükrü ve Suphi Nuri) tarafından çıkarılırken, son ikisinin ayrılması üzerine Fevzi Lûtfi ile İlhami Safa'nın üzerinde kaldı. *İstiklal* 1 Aralık 1924'te İsmail Müş-

tak Bey tarafından kuruldu. İstanbul'da kapanan gazetelerden başka Adana'da çıkan *Sayha* ve Trabzon'da çıkan *İstiklal* gazeteleri de Bakanlar Heyeti kararıyla kapandı. Halk Partisi'nin bir sözcüsü gazete kapamanın ölçüleri hakkında şu formülü ortaya koydu: "Partimize karşı, fakat Cumhuriyet'e dost olanları, bize ve Cumhuriyet'e düşman olanlardan ayırıyoruz."

Altıncı Mehmed memnun San Remo'da bulunan son Padişah Altıncı Mehmed Vahdettin isyan münasebetiyle Fransız gazetelerine yaptığı beyanatta memnuniyetini belirtmiş ve isyana başarı dilemişti. Bu hareket, Ankara'da firari Padişah'ın isyanda parmağı olduğuna bir belirti diye kabul edildi.

Büyük Millet Meclisi, 7 Mart 1925 tarihli toplantısında Ankara İstiklal Mahkemesi başkanlığına Ali, savcılığına Necati, üyeliklerine Kılıç Ali, Dr. Reşit Galip, Ali (Rize) beyleri, Doğu Mahkemesi reisliğine Hacim, savcılığına Süreyya, üyeliklerine Avni, Ali Saib, Müfit (Kırşehir) beyleri seçmişti. Hacim Bey başkanlığı kabul etmediğinden Doğu İstiklal Mahkemesi'ne Mazhar Müfit Bey başkan oldu. Ankara Mahkemesi savcılığına da Necati Bey'in istifası üzerine Necip Ali Bey geçti. Eski Başbakan Fethi Bey Paris sefirliğine tayin edildi ve kısa zaman içinde Ankara'dan ayrıldı.

Cumhurbaşkanı, 8 Mart 1925 tarihinde millete bir beyanname neşrederek yıkıcı hareketlerde bulunanlara karşı kanun hükümlerinin en şiddetli bir şekilde yürütüleceğini belirtmişti.

9 Mart'ta dört gazete daha kapatılmıştı. Bunlar da İzmir'de çıkan *Sada-yı Hak*, Trabzon'da çıkan *İstikbal* ve *Kahkaha* ile İstanbul'daki *Presse du Soir*'dır.

Şeyh Said yakalanıyor Doğu isyanını bastırma hareketlerinin çemberi darala darala 15 Nisan'da Şeyh Sa-

id ve adamları Doğu'ya doğru kaçmak isterken yakalandılar, isyan böylece sona erdi, buna dair artık tebliğ neşredilmeyeceği ilan edildi. İşin yeni safhası bir taraftan suçluların muhakemesi, diğer taraftan Doğu vilayetlerinde esaslı ıslahat yapmanın ön plana geçmesi şekillerini aldı. Bu esnada Terakkiperver Parti'nin teşkilatına şüpheli gözle bakılmaya başlandı, bazı parti mensuplarının silah tedarikine çalıştıkları ihbarı üzerine araştırmalar yapıldı, tevkiflere girişildi.

Tanin gazetesi Bakanlar Heyeti'nin 15 Nisan tarihli kararıyla müddetsiz olarak kapandı. Buna gösterilen sebep, Terakkiperver Fırkası'nın İstanbul merkezinde yapılan araştırmaları bir "baskın" diye göstermesiydi. Tevkif edilenler, gazetenin mesleğine hakim olmadıklarını söylemeleri üzerine Hüseyin Cahid Bey tevkif edildi ve Ankara İstiklal Mahkemesi'ne yollandı. Bazı yazıları askerliği tahkir diye kabul edilen *Resimli Hafta* sahibi Zekeriya ve yazıların yazarı Cevat Şakir, (Halikarnas Balıkçısı) Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından üçer yıl kalebendliğe mahkûm edildiler. Hüseyin Cahid Bey 7 Mayıs günü müebbet sürgün cezasına çarpıldı ve cezasını Çorum'da çekmesine karar verildi.

Muhalefet Teşkilatı kapanıyor 4 Haziran'da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubeleri kararnameyle kapandı, buna fırka programında bulunan fikirlerin bazı fertler tarafından irtica vasıtası diye kullanılması sebep gösterildi. *Vatan*'ın 6 Haziran sayısında çıkan bir 'Haftalık Tarihçe' yazısında partinin kapanmasından ve buna gösterilen sebeplerden bahsetmekle kaldım, gazete adına hiçbir fikir ileri sürmedim. 7 Haziran'da "Akıl Ölçüsü" başlığıyla çıkan bir makalemde fesin kalkması meselesini gazetelerde ilk olarak ele aldım.

Gazetecilerin hepsi davaya giriyor Doğu Mahkemesi'nin 7 Haziran oturumunda Savcı Süreyya Bey isyanı tahrik eden veya kolaylaştıran gazetecilerin davaya dahil edilmesini istedi ve şöyle dedi: "İsyanın türlü türlü sebepleri vardır. Bunların arasına basın hürriyetini şahsi maksatlar veya şahsi siyasi gayeler uğruna kötüye kullanan, kasti veya gayr-ı kasti surette yazılan yazılarının isyan üzerine tesirleri dokunan gazetelerin tutumu da girebilir. Bu sebeple gazeteler buraya celbedilmeli, yazılarının isyana tesiri dokunduğuna kanaat gelen gazeteciler davaya dahil edilmelidir."

Mahkeme'nin incelemeleri neticesinde *Tevhid-i Efkâr*", *Son Telgraf* ve *Toksöz* gazeteleri sahiplerinin davaya sokulmasına ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanan ve yazılarının isyana yol açtığı bizzat Şeyh Said tarafından söylenen "Sebilürreşat" mensuplarının Doğu İstiklal Mahkemesi'ne celbine karar verildi. 19 Haziran'da *Tevhid-i Efkâr*" sahibi Velid Bey'in ve *Son Telgraf* sahipleri Sadri Ethem, Fevzi Lûtfi ve İlhami Safa beylerin tevkif emri İstanbul'a geldi. 20 Haziran'da kendileri polise müracaat ettiler ve 22 Haziran'da Diyarbakır'a yollandılar.

28 Haziran'da Doğu İstiklal Mahkemesi asiler hakkında kararını verdi, Şeyh Said ve adamlarından 29 kişi idama mahkûm edildi. Savcılık itiraz etmediğinden Şeyh Said'le adamları 29 Haziran'da halkın eliyle dar ağacına çekildiler.

"Tarikat-ı Salâhiye" Diyarbakır'dan Elazığ'a taşınan Doğu İstiklal Mahkemesi, Şeyh Said isyanının hesabını görürken, Ankara İstiklal Mahkemesi de memleketin düzen ve asayişine ve inkılâbın selâmetine ait davaların üzerinde duruyordu. Bu arada dikkati çeken davalardan biri de "Tarikat-ı Salâhiye" adını taşıyan bir gizli tarikat mensuplarına ait bir davaydı.

İşin esası şuydu: Mütareke devrinde son Padişah Altın-

cı Mehmed Vahdettin ile etrafındakiler, memlekette zerre kadar gerçek nüfuz ve itibar sahibi olmadıklarını ancak yabancı süngüleri sayesinde ayakta durduklarını anladılar. Durumları apaçık olduğu için akıl ve mantığa hitap eden kandırıcı sözlerle netice alamayacaklarını da kavradılar. Bunun üzerine vatan duygusundan nasibi olmayan, memleket deyince yaldız, unvan ve hesapsız para hatıra getiren mensuplarını gizli bir tarikat haline koymayı, böylece her tarafa sokulmayı tasarladılar. Bu gizli tarikata "Tarikat-ı Salâhiye" adını taktılar. Tarikat, derece derece rütbeler uydurarak ve unvanlar vererek, Vahdettin'in baykuşları dışında bir takım safdilleri kendilerine bağlayacaklar, tarikata çekmek istedikleri fertlere hayal âlemine mahsus kılıklarda görüneceklerdi. Muhafazakâr ruhlu saf bir adamı, ayinlerinin başındaki dokuz tekbir sürükleyecek, okumuş gence bir laf kalabalığı içinde biraz zehir sunmaya çalışacak, zevkine düşkün bir adam da açık saçık içki âlemleriyle tuzağa düşürülecekti. Tarikat, Cezvitlerin ve gizli misyonerlerinin usullerine dayanıyordu. İcabına göre din, icabına göre politika ve safahat satan bir nevi pazar yeri olacaktı.

Böyle bir teşkilatın Ortaçağ'da yeri olabilirdi, fakat yirminci asrın elektrik projektörleri, telsizleri, uçakları arasında tarikatın mertebeleri, zaviyeleri, ayinleri ancak timarhanelik kimseleri aldatabilirdi.

Dr. Reşat Paşa'nın ölümü Ankara İstiklal Mahkemesi'ni meşgul eden şey, tarikatın Mütareke ve işgal devrine ait yaptıkları değildi. Vahdettin her şeyi kaybedip İtalya'da San Remo'ya yerleşince adeta çocukların hükümdar oyunu oynamak istediği gibi, Salâhiye tarikatının gut-ül-enamı (başkanı) rolünü fiili surette oynamaya kalkıştı, fakat bu oyun çocuk oyunları gibi zararsız kalmadı. İşin içine cinayetler, suikastler, fesat ve fitne teşebbüsleri karıştı. Gizli tarikatın nasıl çalıştığının bir örneği Vahdet-

tin'in başhekimi Reşat Paşa'nın öldürülmesiyle ilgili cinayette görüldü. Dr. Reşat Paşa, San Remo'da olduğu zaman bu hadisenin intihar mı, cinayet mi olduğuna dair münakaşalar cereyan etmişti. Merhumun ailesi cinayet ihtimali üzerinde durmakta tereddüt etmemişti, fakat mesele unutulup gitmişti. Sonradan tarikatla ilgili iki yazı meydana çıktı. Birinci belge aynen şöyle diyordu: "Başhekim Reşat Paşa Hazretlerine: Ankara ve İstanbul'la olan muhaberelerinizi duyduk. Bu hareket tarzınız Müslümanlığın yüksek maksat ve menfaatlerine aykırıdır. Hakkınızda şiddetli muamelelere başvurulacağını tebliğe memuruz." 11 Ağustos 1923 tarihini taşıyan bu vesikadan yirmi gün sonra bir idam hükmünü bildirir gibi görünen şu vesika yollanmıştır: "Paşa, senin din haini olanlarla haberleştiğini ve temasta bulunduğunu öğrendik. Vaktine hazır ol, İslâm'ın elinden kurtulamazsın vesselâm."

Ankara İstiklal Mahkemesi, iki vesikayı ve bunların arkasından birden bire gelen ölümü, tarikat tarafından derece derece hazırlanmış bir cinayet diye karşıladı.

Salâhiye tarikatının yaptıkları bu kadarla kalmadı. Tarikat, Mütareke esnasında vatan hainliği etmekle beraber, yüz elli kişilik listeye sayı bakımından sığmayan adamlar arasında taraftarlar peyda etmiş ve memlekette teşkilatlı bir şekilde tahriklerde bulunmaya teşebbüs etmiştir.

Bütün bunların Doğu isyanı vesilesiyle Ankara İstiklal Mahkemesi'nde ortaya serilmesi, o zamanlar Altıncı Mehmed'in ve adamlarının aleyhine bir dava açılmasına yol açtı.

"Vatan" tek müstakil gazete

Tanin, *Tevhid-i Efkâr* ve *Son Telgraf* da kapandıktan sonra *Vatan* beş aydan fazla bir müddet tek müstakil gazete olarak vazife başında kalmıştı. Kapananlar hakkında ortaya sürülen suç isnadı, İstanbul gazetelerinin Hükümet'in manevi nüfuzunu yıpratarak, isyana imkân hazırlamalarıydı. Bizim istisnamızın sebebiyse *Vatan*'ın daima objektif bir yol tutması ve inkılap esaslarına her zaman sımsıkı bağlı kalmasıydı.

Bizim için bunun iki neticesi oldu: Birincisi; tek müstakil gazete sıfatiyle satışımız birden bire yedi binden on beş bin gibi o zaman için çok yüksek sayılan dereceye çıktı, ilanlar da ona göre arttı.

İkincisi de Ankara ve Diyarbakır İstiklal mahkemelerinin her diledikleri kararı verebildikleri bir dehşet devrinde gazetede, hele Doğu vilayetlerindeki isyan hakkında çok dikkatli ve ihtiyatlı bir dil kullanmak lazım gelmesiydi. En küçük bir dikkatsizlik varlığımıza son verilmesine sebep

olabilirdi. Belli ki Atatürk ve İsmet Paşa, freni basmışlar, bizim diğer muhalif ve müstakil gazetelerden ayrı tutulmamıza imkân vermişlerdi; fakat en küçük bir hata veya satışları çok düşen rakiplerimizden gelecek ısrarlı bir tahrik bu frenlerin gevşemesine yol açabilirdi.

İki nevi ateş altındaydık. Birincisi, biz, bol satış ve ona göre bol ilan içinde maddi bakımdan bir rahatlık devri geçirirken, mali sıkıntı içinde kıvranan Hükümet taraftarı gazetelerin bize karşı gittikçe kabaran düşmanlıkları apaçıktı. Hele *Vatan* 28 Mayıs'ta orduya bir uçak hediye etmek üzere bir harekete geçince ve Tayyare Cemiyeti'ne o zamanki gazete ölçüleriyle büyük para sayılan beş yüz lira iane verdiği için, bir altın madalya alınca, sahipleriyle şahsi dostluğumuzu daima muhafaza ettiğimiz *Akşam* gazetesinin dışında kalan İstanbul gazetelerinin bizim varlığımıza karşı besledikleri isyan hisleri taşkın bir şekle girdi.

Karşımızdaki ikinci grup hasımlarımız, temizlik mücadelelerimizle vakit vakit menfaatlerine dokunduğumuz zümrelerdi. Bunlar bizi yoketmek için el altından bir düzüye tahriklerde bulunuyorlar, ellerine geçen fırsatı kaçırmak istemiyorlardı.

Enişte'min rolü Enişte'm Malatya milletvekili ve emekli kurmay yarbay Mahmut Nedim Bey, bizim lehimizdeki cereyanı canlı tutmak, düşmanlarımıza karşı gelmek bakımından Ankara'da devamlı bir uğraşma halindeydi. Bu kadar iyi bir insana ve samimi bir dosta hayatım boyunca az rast geldim. Mahmut Nedim Bey'in Malatya milletvekili sıfatiyle İsmet Paşa'nın yakını olması lehimizde bir destekti.

Nedim Bey İstanbul'a dönüşlerinden birinde İsmet Paşa'ya bir mektup yazarsam, gazetenin devamının kolaylaşacağını söyledi. Oturdum, bir mektup yazdım, "Gazeteciliği doğruya doğru, eğriye eğri demek diye anladığımı, daima memleket hizmetinde kalmaya iyi niyetle gayret ettiğimi, bununla beraber bir kaç saat içinde meydana gelen bir gazetede yanlış bir haberin yer alması veya bir takdir hatası yapılması daima mümkün olabileceğini" ileri sürdüm. İsmet Paşa mektubu okuyunca söyle demiş:

"Bu bir bağlılık ve pişmanlık ifadesi değil... Adeta bir siyasi nota ..."

Mahmut Nedim Bey, o zaman Milli Müdafaa Vekili olan ve bana daima yakınlık gösteren Recep Bey'le de görüşmüş, Recep Bey, Ankara'ya gelip temaslarda bulunmamı faydalı görmüş ve bu arada beni kabul edeceğini ve bir mülakat verebileceğini söylemiş.

Nedim Bey'le beraber Ankara'ya gittik. O zaman bir kaç vekillik teşkilatını içine alan binaya Vekil'i görmek üzere uğradığımız zaman Nafia Vekili Süleyman Sırrı Bey'in kapısının açık ve kendisinin masasının başında olduğunu gördük. Mahmut Nedim Bey şöyle dedi:

"Süleyman Sırrı, babamızın Selanik Askeri Rüştiyesi'nden talebesidir. Eski hocasını sevdiğini bana defalarla söylemiştir. Kendisine uğrayalım."

Meğer sık sık Ankara'ya geldiğim zaman bütün vekillerle mülakatlar yapmama ve kendisini her nasılsa daima ihmal etmeme Süleyman Sırrı Bey kızarmış. Başım sıkıldığı bir sırada Ankara'da kendisini aramamı hem benden hınç almak, hem de bazı zümrelere hoş görünmek için iyi bir fırsat saydı, bana şu şekilde çıkıştı:

"Sen gazetende memleketin büyüklerine daima çatıyorsun ve akıl öğretmeye kalkışıyorsun. Nasıl olur da başın sıkışınca beni ziyaret etmeye cüret edersin? Büyüklerimize dil uzatanlarla benim ilişiğim olamaz."

Bir aksi tesadüfün neticesi olan bu hadise, Ankara'da ağızdan ağıza duyuldu. Aleyhime olarak bir çekingenlik havası yarattı. Bana dostluk göstermek meylinde olanlar, Nafia Vekili'nin yaptığına aykırı bir tarzda hareket etmeye

ve göze çarpmaya cesaret edemediler. Yalnız Recep Bey sözünü tuttu. Beni güler yüzle karşıladı, gazete için geniş beyanat verdi. Bunun da bir müddet için aleyhimizdeki hücumları gevşetmeye faydası oldu. İçişleri Bakanı Cemil Bey'in de uzun beyanatı gazetede çıktı.

Bizi beş aydan fazla bir müddet tek müstakil gazete olarak yaşatan tesirler belki de sonuna kadar hükmünü gösterecekti. Fakat araya bir aksilik karıştı. Hükümet, bir takım sebepler göstererek, Terakkiperver Parti'nin kapanmasına karar verince, *Vatan*'ın bunu haklı gösterir bir makale yazmasına lüzum gösterildi. Evvelce anlattığım gibi, bunu yapmak elimden gelmedi. Kaleme aldığım yazı taslaklarının hepsi Hükümet'in hareketini hoş görecek değil, Rauf Bey'le Ali Fuat Cebesoy ve Dr. Adnan Bey gibi arkadaşlarını savunacak manalar taşıyordu. Gazetede arkadaş ve ortaklarım Ahmed Şükrü Esmer ve Enis Tahsin Til bu tarzda bir yazıyla ters netice alınacağına karar verdiler ve hiçbir şey yazılmamasını daha doğru buldular. İşte bunun üzerine Ankara'da bizi destekleyenler bizden el çektiler, varlığımız tehlikeye düştü. İki vesileyle biz de Doğu İstiklal Mahkemesi'ne çağırılan gazetecilerin kafilesine katıldık.

Şimdiki kafamla ve tecrübemle geriye doğru bakınca, hislere dayanan davranışımı doğru bulmuyorum. Rauf ve Dr. Adnan beyler teşsebbüse katılmak teklifi ile evime geldikleri zaman, reddettim, bunun sebeplerini anlattım, yanlış yola gitmemeleri ve Atatürk'e karşı harekete ve bir işbirliği yolu aramaları için bir hayli dil döktüm, hatta ilk hamlede Dr. Adnan Bey bana hak verdi, sonra arkadaşları tarafından sürüklendi. Dediklerim az zamanda çıktı. Kara Kemal Bey ve ihtiras politikacılığı duruma hakim oldu, ben de bu hareketleri yadırgadım. Doğruya doğru Eğriye eğri prensibine inanan bir gazeteci sıfatiyle bunları münasip bir dille ifade edebilirdim. Diğer müstakil gazetelerin tatilinden sonra Hükümet'in *Vatan*'ı ayrı tuttuğuna ve beş ay

müddet varlık imkânı verdiğine göre, o zaman mesleğimden ayrılmaz, elden geldiği kadar tenkit ruhunu yaşatır, bir aya kadar evladımın doğumunu beklediğim bir sırada kendimin ve ailemin başına binbir bela getirmezdim.

Sonradan haber aldığımıza göre bize karşı olan hareket şu şekilde başlamış:

Gazeteleri kapanan arkadaslardan Velid Ebüzziya, Sadri Etem, Fevzi Lütfi, Eşref Edip ve Adana'da çıkan *Toksöz* gazetesinin başyazarı Abdülkadir Kemali beyler "Hükümet'in manevi nüfuzunu kırarak isyana sebep olmak," isnadiyle 11 Temmuz 1925'te tevkif edilmişler ve ilk önce Diyarbakır'a sonra Elazığ'a sevkedilmişler. Bu gazetecilerden bir ikisi Mahkeme üyelerine sızlanmışlar:

"Neden Ahmed Emin ve Ahmed Şükrü gazetelerinin başında ve serbest... Neden İsmail Müştak, Suphi Nuri ve diğerleri bizimle aynı nevi tenkitlerde bulundukları halde istisna yollu muamele görüyorlar ve buraya çağırılmıyorlar?"

Mahkeme üyelerinden Ali Saib Bey'in bilhassa bana düşmanlığı varmış. Gazetenin 14 Mart 1924 tarihli sayısında çirkin bir resmi çıkmış; bunu benim kendisini küçük düşürmek için hesapla yaptırdığımı sanarak arkamdan ateş püskürüyormuş. Mahkemede söz sahibi olanlardan hepsi de, İsmail Müştak'a diş biliyorlarmış. İstibdat devrinde Abdülhamid'in Mabeyn kâtibi, Meşrutiyet devrinde Âyan Meclisi umumi kâtibi, sonraları "Tanin" gazetesinin "Mirsad-ı İbret" yani "İbret Aynası" sütununun afacan yazarı olan İsmail Müştak'ı ele geçirmeye ve adamakıllı üzmeye can atıyorlarmış.

Elazığ'a yol göründü 12 Ağustos Çarşamba günü öğleden sonra gazetenin müddetsiz surette Elazığ İstiklal Mahkemesi tarafından tatil edildiğine, Ahmed Şükrü ile ikimizin tutuklu olarak ilk trenle Elazığ'a gönderileceğimize dair matbaaya haber geldi ve derhal polis memur-

ları karşımıza dikildi. Matbaadaki kâğıtlar çuvallara doldurularak alındı. Eve gidip veda etmek ve eşya toplamak için ancak izin alabildik. O sırada biz çocuk bekliyorduk. Eşim Rezzan 9. ayındaydı. Gazetenin kapanması ve her an asılma kararları veren İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmem, ikimize de ağır bir felaket tesiri yaptı, fakat bunu mesleğin icabı diye karşılayarak, ikimiz de metanet gösterdik. Ben yanıma alacağım eşyayı ayırırken, polis memurları evde kâğıt diye ne varsa, çuvallara dolduruyorlardı. Eşime veda ettim, babam, annem ve kardeşlerimi görmeme izin verilmedi. Polis Müdürlüğü'ne götürüldük.

Polis Müdürü Kurmay Yarbay Ekrem Bey, Mütareke ve İstiklal Harbi yıllarında Anadolu'yu İstanbul'da gizli olarak temsil eden Kızılay merkezinde Milli Kuvvetler'in bir ajanı sıfatiyle yıllarca vazife görmüştü. Kızılay erkaniyle sıkı dostluğum dolayısiyle ondan da daima teklifsiz ve samimi bir ahbap muamelesi görmüştüm, fakat Diyarbakır İstiklal Mahkemesi'nin aradığı bir sanık sıfatiyle odasına girdiğim zaman eli kırbaçlı, haşin ve sert bir polis amiriyle karşılaştım. Yeni durum dolayısiyle eski ahbaplık yok olmuştu. Bununla beraber geceyi kendi odasında tek başıma geçirmeme izin verdi. Garibi şu ki bu, şahsi bir muamele değildi. Her halde Ankara'dan verilen bir emirle bütün seyahatimiz esnasında bize karşı mahkûm gibi değil, saygılı misafir gibi hareket edildi. Her gittiğim yerde ikram gördüm. Anadolu'da o sırada hüküm süren imkânlara göre Konya-Adana-Gaziantep-Urfa-Siverek-Diyarbakır-Ergani-Elazığ seyahatini hususi olarak yapsaydık, her tarafta bu kadar mükemmel vasıta, temiz yatak, güleryüz, uğradığımız yerlerde gezip dolaşmamız için iyi rehberler ve fırsatlar bulabileceğimiz şüpheliydi. Nitekim serbest bırakıldıktan sonra Ahmed Şükrü'yle beraber kendi kendimize dönüş seyahatini yaptığımız zaman çok sıkıntı çektik ve aradaki farkı gördük. Belli ki maksat bize memleketi bu vesi-

leyle dolaştırmak ve yurttaki geriliği düşünmeden masa başında keyfi surette kalem oynattığımız kanaatını vermekti.

Heyecanlı bir tren yolculuğu Trende yolculardan ayrı kompartımanlara yerleştik. Muhafızlarımızın başında Polis Birinci Şube Siyasi Kısmı'ndan çok nazik bir memur vardı, kendisiyle uzun yıllar sıkı bir dostluğu muhafaza ettik. Ayrıca silahlı jandarmalar her kompartımanda yer almıştı.

Kafilemize gönüllü olarak Hüseyin Ağa adında bir arkadaş katılmıştı. Kendisi İsmail Müştak'ın yeni eşi Bayan Sadiye'nin adamlarındandı. Çok becerikli, nazik, güleryüzlü bir insandı. Elinden her iş gelirdi, bu arada usta bir ahçıydı. Onun aramızda bulunması sayesinde yalnız İsmail Müştak değil, hepimiz Elazığ yolculuğu ve Elazığ'da tutukluluk hayatımız esnasında rahat ettik. Kahvaltıdan başlayarak, her gün karşımıza nefis yemekler çıktı, yataklarımıza, çamaşırlarımıza bakıldı, ortak hesaplar tutuldu, kısacası, Hüseyin Ağa bizim için bir Hızır yerine geçti. Lokanta vagonu olmayan trendeki yolculuk için de hepimizin yemekleri o dar zaman içinde düşünülür, hazırlanırdı.

Trenle Konya'ya geldiğimiz zaman kalabalık bir kafile bizi karşıladı. İsmail Müştak'ın Mülkiye Mektebi'nden sınıf arkadaşı olan Konya Valisi İzzet Bey, yanına bütün büyük memurları, aydınları ve esnafı alarak, bizi karşılamaya geldi. Konya'da "Tenkitleriyle Devlet otoritesini sarsarak, Doğu vilayetlerindeki isyana sebep olmaktan sanık bir kafile ve İstiklal Mahkemesi tutukluları gibi değil, nasılsa Konya'ya yolu düşen şerefli .gazeteciler ve aydınlar" diye muamele gördük. Vali başta olmak üzere Konyalılar bize o kadar sevgi ve yakınlık gösterdiler ve bizimle o kadar rahatça konuştular ki maneviyatımız çok düzeldi, yılgınlık hislerini yenmeye başladık.

Bihesnili Abdullah Bey Konya'dan hareketlmizden sonra gayet hoş tavırlı, güleryüzlü bir yol arkadaşı kompartımanımıza geldi:

"Beyler," dedi, "her birinize şu suali soruyorum: Tahsil görmek, yetişmek ve bugünkü seviyenize varmak için kaç para sarfettiniz?"

Suali birer birer cevaplandırdık, tahmin yollu bir takım rakamlar verdik. Hoş insan, her birimizi dinledikten sonra şunları söyledi:

"Beyler, her birinize ikinci bir sualim var: Bütün bildiklerinizi unutmak, bu memlekette gamsız yaşamak, bu gibi akibetlerden böylece korunmak için ne verirsiniz?"

Zarif adamın suallerine bayıldık, kim olduğunu merak ettik. Malatya'nın Bihesni ilçesinden Abdullah Bey isminde bir çiftçi olduğunu, Bektaşi kültürü içinde geliştiğini, fıstık yetiştirmek ve ihraç etmek işiyle meşgul olduğunu öğrendik. Abdullah Bey, bize zevk ve sefahat yolu diye değil, feragat ve fazilet arayan gerçek Bektaşilik hakkında çok faydalı bilgiler verdi. Bu arada *Fuzuli Divanı*'nın bir noktası hakkında İsmail Müştak'la Abdullah Bey arasında bir münakaşa çıktı. Müştak'ın eski edebiyatı pek iyi bilen bir adam olduğuna şüphemiz yoktu. Abdullah Bey, beraberinde taşıdığı Fuzuli Divanı'nı getirdi ve haklı olduğunu ispat etti. Bihesni gibi uzak bir memleket köşesinde Abdullah Bey değerinde insanlar yetiştiren Bektaşi ocağı hakkında derin bir saygı ve ilgi duydum ve Osmanlı tarihinin büyük başarı yıllarına aydın bir ruh veren, Anadolu'da Türk kültürünün iyi bir kaynağı ve desteği olan böyle bir ocağın ihmale uğramasından dolayı içim yandı. 1952'de Hacı Bektaş'a yolum düştü. Bu hisler ruhumda daha uyanık bir hal aldı.

Bir iş teklifi Abdullah Bey, her nedense Ahmed Şükrü [Esmer] ile bana dostluk bağladı. Bizi bir kenara çekerek dedi ki:

"Ben dil bilmiyorum. Fıstıklarımı doğrudan doğruya Amerika'ya ihraç edecek yerde Suriye'deki Ermeniler'in vasıtasıyla yola çıkarıyorum ve bir hayli kâr imkânlarından mahrum kalıyorum. Siz ise mesleğinizden uzak düşmüş ve her ümit ve imkânı kaybetmiş bulunuyorsunuz. Şu vefasız gazeteciliği unutunuz, benimle ortak olunuz, Amerika'da okuduğunuza ve İngilizce bildiğinize göre fıstığın doğrudan doğruya ihracı için yollar açalım, münasebetleri elbirliğiyle idare edelim, kârı paylaşalım."

Gazeteciliği boşamak düşüncesi Abdullah Bey'e candan teşekkür ettik. Her şey ümitsiz görünürken istikbal hakkında hiç beklenmez bir şekilde bir dost eli uzanması, pek hoşumuza gitti. O kadar sevdiğimiz, uğruna bunca fedakârlık ettiğimiz gazeteciliği vefasız bulmakta yalnız biz ikimiz değil, kafilemizdeki bütün gazeteciler Abdullah Bey gibi düşünüyordu. Hatta Ankara'ya bir telgraf çekmek, gazeteciliği boşadığımızı bildirmek, hayatımızı bundan sonra başka sahalarda yürütmek fikri hepimizin birden içimizden geldi. Bu düşüncenin uyanmasında Abdullah Bey'in iki zarif sualinin çok tesiri oldu. Elazığ'da bulunan arkadaşlara da imza ettirmek üzere derhal bir takım telgraf taslakları hazırladık. Sonradan telgraf Ankara'ya gitti, yalnız Velid Bey imza etmek istemedi. Telgrafımızın üzerine İsmet Paşa'dan bazılarımıza kurtulmamız dileğini ifade eden nazik cevap telgrafları geldi.

Adana'daki Polis Müdürlüğü binası bizim için rahat bir otele çevrilmişti. Yemeklerimiz mükemmeldi. Giritli Polis Müdürü, bize tutuklu değil, değerli misafir ve dost muamelesi ediyor, gönlümüzü almaya çalışıyordu.

Gaziantep ve Urfa'da Keller istasyonuna kadar tren yolculuğuna devam ettik. Sonra otomobillerle Gaziantep'e vardık. Aydın gençler bizi derhal polisten teslim

aldılar, bir evde havuz başında mükemmel bir rakı sofrası tertip ettiler. Yedik, içtik, dertleştik, akşam evlere misafir edildik. Sabahleyin de yola çıkmazdan evvel şehri gezdik.

Urfa Valisi de bizi şehri dolaşmakta ve İbrahim Peygamber'le ilgili gölü ve insan elinden yemlerini almaya alışık balıkları görmekte serbest bıraktı. Gölde sudan ziyade balık vardı. Bu balıkları yiyenlerin kör olacağı imanı, bol beslenme imkânlariyle birleşince gölde, dünyanın hiçbir yerinde görülmemiş bir balık bolluğu yaratmıştı. Rivayete göre Fransız işgali zamanında Fransız askerleri balıkların dokunmazlığına inanmadıkları için balık yemişler ve kör olmuşlar...

Antep'den sonra Urfa'ya geçerken, kendimizi o korkunç İstiklal Mahkemesi'nin tutukluları değil, memleketi keşfetmeye çıkmış turistler mevkiinde görmeye başladık, dertlerimizi biraz unuttuk. Siverek Valisi bulunan nazik bir Kurmay Albay da bizi kabul etti, orada dinlendiğimiz sırada şehri dolaşmakta serbest olduğumuzu söyledi, fakat kasabada görülecek çok bir şey yoktu.

Siverek'ten Diyarbakır'a giderken, Ağustos sıcağının sıkıntısını duyduk. Bununla beraber çoğumuz, geniş bir memleket gezintisine ilk defa olarak çıkmıştık. Turist gözüyle her şeyi merak ediyorduk. Mesela Doğu vilayetlerinin aşiretlerindeki murre kahvesini içmek pek hoşumuza gitti. Sulu kahveden ziyade bir kahve ruhu şeklinde meydana getirilen zehir gibi kahveden fincana bir tek yudum akıtılıyor, bunu içince ikinci bir yudum veriliyordu. Böylece teker yudumlar birbirini kovalıyordu.

Diyarbakır'da sürpriz Diyarbakır'a yaklaşırken, yüreğimiz hopluyordu. Derhal İstiklal Mahkemesi'nin huzuruna çıkacağımızı, sorgularımızın başlayacağını, idam sehpaları göreceğimizi, kendimizi bu sehpaların gölgesinde düşünüyorduk.

Divarbakır'a varınca, bizi eski bir karakol binasına kapattılar. Her köşesinde akreplerin gizlendiği hissini veren bir bina... Turizm sefaları sona ermiş, sıkıntı devri başlamış gibi görünüyordu.

Biraz sonra kapılar açıldı. Karşımızda Diyarbakır eski milletvekili ve belediye başkanı, yakın dostumuz Şeref Bey'i bulduk. Her birimize "Hoş geldiniz" dedikten sonra şu güzel haberleri verdi:

"Şark İstiklal Mahkemesi Diyarbakır'daki işleri bitirdi. Elazığ'a taşındı. Oradaki işleri sıraya koyuncaya kadar sizin Elazığ'a gitmenize lüzum görmüyor. Bizim misafirimiz olarak bir kaç gün burada kalacak, yorgunluk çıkaracaksınız, Diyarbakır'ı gezeceksiniz, benim evimde hepinizin yeri hazırlandı."

Şeref Bey'in evi, geniş bir bahçeye açılan, açık sofaları ve bir havuzu bulunan hoş, ferah bir evdi... Orada felekten tam manasıyla tatlı günler çaldık. yarının sakladığı üzüntüler hatırımızdan çıktı. İsmail Müştak tek başına bir kol çengiydi. Rakı sofraları başında neşeli saatler geçiyor ve Diyarbakır'ın aydınlarını aramıza çekiyorduk. Diyarbakır'a mahsus güllü rakı pek hoşumuza gitti. Bir taraftan da şehirde serbestçe geziyor, ziyaretlerde bulunuyorduk. Bazen bize öyle geliyordu ki muzip bir kuvvet, bazen çok sert, bazen çok tatlı yüz göstererek, bizimle oyuncak gibi oynuyordu. Her halde heyecanlı bir maceranın içinde, meçhule doğru sürükleniyorduk.

Nihayet yolculuk göründü, Elazığ'a gitmek için sarp dağları aştık. Freni tutmayan bir otomobille yapılan bu seyahat, bizi her dakika ölümle karşılaştırıyordu. Şoförümüzün yaman ustalığı ve ihtiyatı sayesinde tehlikeleri atlattık, 21 Ağustos'ta Elazığ'a vardık.

Tatlı sert bir âlem

Otomobillerimiz Jandarma Kumandanlığı'nın önünde durdu. Abus tavırlı bir jandarma yüzbaşısı bizi karşıladı:

" Bakalım, bu yeni tutuklulara nerede yer bulacağız, ilk önce kiliseyi yoklayalım," dedi.

Eşyamızı otomobillerde bırakarak, sessizce yüzbaşının arkasına katıldık. Girdiğimiz kilisede üstüste, yerlerde uzanmış yatan yüzlerce pis ve bitli insan vardı. Sefalet havası tamdı. Bunların arasında yerlere uzanmak zorunda kalmak endişesiyle korkulu saniyeler geçirdik.

Yüzbaşı kendi kendine söylendi:

"Burada yer kalmamış. Tutuklulara mahsus diğer yerleri yoklayalım."

Bir kaç binaya girdik, çıktık. Bu binalarda biraz daha okur yazara benzer tutuklular vardı. Burada misafir olmak, kiliseye nispetle daha uygun olmakla beraber yine de pek hoş olmayacaktı.

Yüzbaşı yoluna devam etti. Biz de arkasından kuzular gibi yürüyorduk. Bir köşeyi dönünce, gazeteci arkadaşlarla karşılaştık. Her birinin elinde ikişer kova su vardı. Ağır hizmete koşulmuş insanların tavrıyla yanımızdan geçtiler, bize hiç aşinalık etmediler. Bizde de onlara aşinalık edecek, işi teklifsizliğe vuracak hal yoktu.

Büyük bir konağa benzeyen bir binaya girdik. Bahçede bir kömürlüğün kapısı açıldı. Yüzbaşı emir verdi:

"Bu tutukluları kömürlüğe doldurdum. Ancak burada yaşamaya layıktırlar."

Ses çıkarmadan içeri girdik. Neye uğradığımızı anlayamamıştık. Zihnimiz işlemez olmuştu. Üzerimize kömürlüğün kapısı kapandı. Anahtar çevrildi, birbirimize hayretle baktık.

Bu sırada birdenbire dışardan kahkaha sesleri duyuldu. Kapılar açıldı. Bizden evvel giden kafileye mensup gazeteci arkadaşlarımız boynumuza sarıldılar:

"Size yaptığımız azizliği nasıl buldunuz?" diye alaya başladılar.

Meğer bizi böylece karşılayıp dehşete düşürmek için bütün bu numaralar tertip edilmiş ve bizim arkadaşlara İstiklal Mahkemesi'nin mensupları ve muhafızlarımız arasında roller taksim edilmiş. Hariciye memuru olduğu halde o zamanlar Mahkeme'nin yazı heyetinde vazife alan Selim Sarper, Büyük Millet Meclisi Evrak Müdürü Muzaffer Bey, Muhafız Yüzbaşı, İstanbullu Teğmen Nazif Bey rol sahipleri arasındaymış.

Çifte hayat Böyle bir korkulu rüya geçirdikten sonra gerçek durumla karşılaşınca çok ferahladık. Hayretle şunu gördük ki Elazığ İstiklal Mahkemesi huzurunda yargılanan Türk gazeteciler; çok garip bir çifte hayat yaşıyorlardı. Birisi her gün takım takım ölüm cezaları veren ve hükümlerini kimseye sormadan, kimseye hesap vermeden

yürüten korkunç bir İhtilal Mahkemesi'nin huzurunda saatlerce titremek; kanun filan tanımayan Mahkeme'nin sorguları karşısında sıkıntılı dakikalar geçirmek, her sabah sehpalarda sallanan cesetlere bakarak kendilerini de böyle bir akibetin bekleyebileceğini hatırlamaktı. İkincisi de Elazığ eşrafından Çarsancaklı Ahmet Bey tarafından gazetecileri misafir etmek üzere gönül hoşluğuyla verilen, büyük bahçeli, güzel, serin konakta eğlenceli, canlı rahat bir sayfiye hayatı geçirmekti. İsmail Müştak'ın adamı Hüseyin Ağa buranın idaresini derhal yaman bir ustalıkla ele aldı. Kendisinin iyi bir ahçı olduğunu söylemiştim. Usta yardımcılar da buldu. Önümüze masraf aramızda bölünmek suretiyle mükemmel yemekler çıkıyordu, her akşam çeşitli mezelerle rakı sofraları kuruluyordu. Mahkemenin başkanı, üyeleri, başsavcısı, diğer erkanı devamlı misafirlerimizdi. Gündüz aramızda geçen konuşmaları, ertesi günkü sorguları, kaderimize ait meçhul ihtimalleri bir tarafa bırakarak ve başka bir nevi hayata, adeta bambaşka insanlara aitmiş diye kabul ederek şen, samimi bir hava içinde yiyip içiyor, gülüşüyor, konuşuyorduk. Bu halimiz İskoçya usulü denilen duşa benziyordu. Sırasiyle bir çok sıcak, sonra da çok soğuk bir duş...

Çapkınlık hikâyeleri Bir tek derdimiz vardı: Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Bey her sabah Mahkeme'ye giderken, bize sabah kahvesine geliyor, gençliğini dolduran aşk maceralarını anlatıyordu. Bunlardan her birinde çetin safhalar, mukavemetler vardı, fakat sonra hepsi çok güzel bir genç kadının her şeyi göze alarak Mazhar Müfit Bey'e teslim olmasıyle bitiyordu. Başkan, çoğu ancak hayal ve hasretlerini ifade eden bu uydurma hikâyeleri can kulağiyle yutar gibi görünen bir dinleyici grubu bulduğuna çok memnun görünüyordu. İstiklal Mahkemesi'nin Başkanı bu, kaderimiz elinde... Kendisine surat etmek,

inanmaz görünmek haddimiz miydi? İlgi belirtileri göstermekte birbirimizle yarış ediyorduk. Doğrusunu isterseniz, İstiklal Mahkemesi'nde uğradığımız en ağır ceza, bu bitmez tükenmez aşk hikâyelerini dinlemek ve inanır görünmekti. Bunları birbirine bağlamak, memlekette o zaman mevcut hayat şartlarına ve imkânlarına sığdırmak tamamiyle imkânsız bir şeydi.

Ankara'ya jurnaller Mahkeme Heyeti'yle bizim aramızdaki sıkı ve teklifsiz münasebet tarzı, günden güne genişleyen müsamaha ve imtiyazlara yol açtı. Biz gelmezden evvel bilhassa İsmail Müştak'a diş bileyen "Bir defa elimize geçsin, ona kan ağlatacağız," diyen Mahkeme başkan ve üyeleri, kısa zamanda onun zekâsının, neşesinin, hoş mizacının sihri altına düşmüşlerdi. Üyeler, boş zamanlarda onu otomobillerine alıyor, gezdiriyorlardı. Biz de onun vasıtasıyla ne istersek elde ediyorduk. Duruşma olmayan gün ve saatlerde at gezintileri yapmak, geçirdiğimiz garip hayatın itiyatlarından biri haline geldi. Benim biniciliğim parlak değildi. Bir gün Harput'a yaptığımız uzun bir at gezintisinden dönerken atıma hakim olamadım. Müştak'a:

"Müştak, ben düşeceğim, düşüyorum, düştüm," diye seslendim.

Bir yerime bir şey olmadı, fakat Müştak, yaman atlatma kudretiyle bu hadiseyi derhal tuhaf bir hikâye haline koydu.

Hele atla gezintiler yapmak hürriyeti, bizim İstiklal Mahkemesi'nin tutukluları olduğumuzu bize çok çabuk unutturdu, başımız döndü. Elazığ'ın yerli kıyafetleriyle, grup halinde hatıra resimleri çektirdik. Bir zevk seyahatına çıkmış turistlere mahsus haz ve neşe yüzlerimizden kolayca okunuyordu.

Bu resimleri bir takım jurnalciler, Ankara'ya gönderdiler. İstiklal Mahkemesi şiddetli bir zılgıt yedi. El altından duyduğumuza göre şöyle deniliyormuş:

"Biz onları hadlerini öğrensinler, pişmanlık duysunlar, diye oraya gönderdik. Halbuki yerli kıyafetlerle resimler çektirerek, her gün at gezintileri yaparak, her akşam rakı sofralarında cümbüş ederek, bizi hiçe sayıyorlar, meydan okuyorlar, şımarıklığı son dereceye kadar vardırıyorlar. Bu böyle olamaz, gazetecilerin hadlerini bilmelerine dikkat edilmelidir."

Mahkeme Heyeti kulağımızı büktü. Rakı sofralarına, bir iki gün ara verildi; atla gezintiye bir aralık çıkmadık, yeni resimler çektirmedik, fakat ortak hayatımız neşe ve rahatlık içinde geçmekte devam ediyordu. Eşyamızı yerleştirmek ve gündüz uykusuna yatmak için ikişer, üçer kişilik kafileler halinde konağın geniş odalarına taksim olmuştuk, fakat geceleri hepimizin yatakları cibinlikleriyle beraber damın üstüne sıralanıyordu. Elazığ'ın geceleri açık havada serin oluyordu. Damlarda yatmak umumi bir usuldü. Rahat bir uyku içinde yarının karanlık ihtimalleriyle ilgili dertleri biraz unutuyorduk.

Benim Elazığ'daki yaşama ufkumda diğerlerinden rahat bir taraf vardı; bu da, Eniştem Malatyalı Mahmut Nedim Bey'in ağabeyi Yarbay Hakkı Bey'in Elazığ Asker Alma Dairesi'nin başkanı olmasıydı. Akraba canlısı bir adam olan Hakkı Bey sık sık beni arar, yemeğe çağırır, evden Mahkeme'nin sansürü dışında haber almama imkân verirdi.

Ali Saib'in bir dersi Buna karşı, Atatürk'ün etrafındaki "Mutad zevat" arasında yeri ve Ankara'da çok nüfuzu olan Urfalı Ali Saib Bey'in şiddetli düşmanlığı ile her an karşı karşıyaydım.

Aramızdaki münasebet, Urfa Kurtuluş Savaşı hakkındaki kitabını saygı ve yakınlık ifade eden bir takdim yazısiyle bana göndermesi suretiyle başlamıştı. Ben de gazetede kitaba dair çok dostça bir yazı yazmıştım. Bundan son-

ra ne olmuştu da, bana bu kadar kızmıştı? Ali Saib Bey bana bunu ilk vesileyle anlattı:

"Gazetede benden bahsederken, çok çirkin bir resmim konulmuş, bunun bizzat sizin beni küçük düşürmek için yaptığınıza şüphem yoktur."

Bir gazete başyazarının gazeteye giren resimlerle hiçbir ilgisi olmadığı, bunun yazı heyeti tarafından gelişi güzel yapıldığını, işin içinde kötü bir niyet olamayacağını, resmin fenalığının ancak bir tesadüf ve talihsizlik eseri olabileceğini anlatmak istedim. Kulağına girmedi.

"Şimdi bizim sıramız... İntikamımı alacağım," diyordu.

İşkence serisi Bu intikam çok garip şekillere girdi. Bir akşam, bir kenarda oturmuş, benim için her şeyin çöktüğünü, istikbalin her mana ile karanlık olduğunu, bir taraftan da eşimi dokuz aylık olarak bıraktığımı, ilk çocuğumun çok acı şartlar altında, ben yanında olmadan, doğacağını derin derin düşünüyordum. Ali Saib yanıma yaklaştı ve şunları söyledi:

"Seni üzüntülü görüyorum. Buna sebep yok. Akibetin belli oldu: Asılacaksın... Bu çok basit bir şeydir. Boynuna ilmek halinde bir ip takarlar, ipi çekerler. Bundan sonra hiçbir şey duymazsın. Görüyorsun ya, bu, diş çektirmekten kolay ve rahat bir şey..."

Ali Saib'in söyledikleri, bana bütün ömrümde verilen derslerin en faydalılarından biri oldu. Bundan dolayı acı duyacak ve ezilecek yerde, aksine olarak, şahlandım, bir ip ilmeği ile sona gelebilecek bir hayat için her hangi bir şeyden ürkmek caiz olamayacağını, tehlikelere meydan okumakta zevk aramak lazım geldiğini düşündüm ve bu dersi hiçbir zaman unutmadım.

Başka bir akşam yine Ali Saib Bey bana şu sözleri söyledi:

"Hakkındaki karar değişti. Çapakçur'a nefyedileceksin. Ölünceye kadar orada her türlü ihtilattan yoksun bir halde

kalacaksın, aileni görmeyeceksin. Haber aldım ki evlat bekliyormuşsun. Eğer ömrün vefa ederse, bu evladı belki de yirmi yaşına vardığı zaman görürsün."

Üçüncü bir akşam şu haberi verdi:

"Babanın ve kardeşinin gazetede suç ortağı oldukları Mahkeme'ce tespit edildi. Derhal tevkif edilerek, buraya gönderilmeleri İstanbul'a yazıldı. Bir iki güne kadar babana ve kardeşine burada kavuşursun."

Haberin aslı ve esası yoktu. Ali Saib bana karşı olan işkencelerinin devamı diye bunu uydurmuştu.

Eden bulur! "Eden bulur" derler. Bunun ne kadar doğru olabileceğine, beş, altı yıl sonra Ali Saib'in başına gelenleri görünce inandım. Gazi'ye karşı hazırlandığı haber verilen bir suikasti tertip edenlerden biri diye Ali Saib tevkif edildi ve idam talebiyle mahkemeye verildi. İsnadın aslı ve esası yoktu. Ali Saib Bey'in yaptığı şey, Doğu İstiklal Mahkemesi'nde vazife gördüğü sırada bazı kaçakçılık işlerine karışmaktan ve maddi menfaatler sağlamaktan ibaretti. Fakat böyle korkunç bir isnat altında mahkemeye verilince, her şey onun için birden bire çöktü. Bana yaptığı işkenceleri, yüzlerce kat fazlasiyle ödedi, ümitsiz, kasvetli haftalar, aylar geçirdi. Çok şükür benim felakete dayanma kudretim vardı. O bundan da mahrum olduğu için tam manasıyla cehennem azabı çekti. Evet, eden buldu.

Mahkeme sırasında biz Ankara'da yaşıyorduk. Dokuz aylık hamileyken benim İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmemin acısını unutmayan ve Ali Saib'in bana söylediklerini duymuş olan eşim Rezzan, mahkemenin her oturumunda bulundu ve "Eden bulur" adalet düsturunun ne kadar tam bir surette yerine geldiğini gözleriyle gördü.

Ali Saib Bey benim gibi beraet kararıyla mahkemeden çıktı. Çok dürüst bir hakimin eline düşmüştü, fakat kendini toplayamadı. Hasta ve sakat kaldı. Siyasi hayatı da sona

erdi. Ölümünden az zaman evvel o zaman müdürlerinden biri bulunduğum Tatko şirketinin Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'ndeki merkezine geldi. Hiç çekinmeden bana şu sözleri söyledi:

"Şunu bil ki İstiklal Mahkemesi'ndeki biricik dostun bendim. Başkaları seni asmak istiyorlardı, ben önüne geçtim."

İnsanı aptal yerine koymanın bu kadarı olmazdı, fakat düşkün haline baktım, tadsız bir münakaşaya girişmekte fayda görmedim ve inanmış gibi göründüm.

Mahkeme huzurunda Elazığ'a giderken, "Vatan" gazetesinin tam bir koleksiyonunu beraberimde götürmüştüm. Maksadım, yazılarımdan dolayı bana söylenebilecek şeylerin karşısında tetikte olmak, cevaplarımı hazır bulundurmaktı.

Soruşturmalar başlayınca, Mahkeme Heyeti'nin benim yazdıklarımdan ziyade evrakım arasında bulunan ve Rauf Bey'den bana gelen bir mektuba merak sardığını gördüm. Avrupa'da küskün bir halde yaşayan Rauf Bey'in tanıdık bir hanımla nişanlandığı haberini duyunca, kendisine bir tebrik mektubu yazmıştım. Rauf Bey cevabında haberin aslı olmadığını söyledikten sonra, memlekette gerçek demokrasiye ve hür münakaşaya arka çevrilmesinden ve bir tek parti, yani totaliterlik istidadı peyda olmasından dolayı duyduğu endişe ve üzüntüleri belirtiyordu. Mahkeme Heyeti bu ifadelerin etrafında bana sayısız sualler soruyor ve Rauf Bey'in mektubunun rejime karşı bir isyan hareketi olduğunu bana söyletmeye çalışıyordu, ben ısrarla şu cevabı verdim:

"Rauf Bey, demokrasiye ve çok partili bir serbest münakaşaya inanan bir devlet adamıdır. Mektubu, bu ölçülerle ileri sürülen tenkitlerin dışında bir mana taşımaz."

"Siz Dürzü müsünüz?" Bir gün Mahkeme'nin huzuruna çıktığım zaman Ali Saib Bey şöyle dedi:

"Ahmed Emin Bey, ayağa kalkınız ve şu sualime cevap veriniz: Siz Dürzü müsünüz?"

"Ne demek istediğinizi anlamadım," diye cevap verdim.

"Ahmed Şükrü Bey'in mahkemece el konulan evrakı arasında Lozan'da vazife gördüğü sıralarda kendisine İstanbul'dan yazdığınız bir mektup bulundu. Bu mektup 'Ey Dürzi-i-dana!' hitabiyle başlıyor. Dürzi-i-dana Dürzülerin başı demektir. Bundan anlaşıldığına göre sizin "Dürzü" adlı bir cemiyetiniz olacak, bunun da başkanı Ahmed Şükrü Bey'dir. Bu gizli cemiyetin ne maksatla kurulduğunu ve ne gibi işler çevirdiğini bize anlatır mısınız?"

Meseleyi anlamıştım. Korkunç mahkemenin huzurunda bir kahkaha atmamak için kendimi güç tuttum. Ona şu cevabı verdim:

"İşin içinde Amerika'daki talebelik zamanımıza ait bir şakadan başka bir şey yoktur. 1911 yılının başlarında New York'daki Columbia Üniversitesi'nin daveti üzerine Maarif Nezareti tarafından oraya beş kişilik bir öğrenci grubu halinde yollandık. Aramızda benimle Ahmed Şükrü'den başka, maden yüksek mühendisliği okuyan Cevat Eyüp ve elektrik yüksek mühendisi olarak yetişen Abdullah Hamdi, bir de Merzifon Amerikan Koleji'nden ve İstanbul Hukuk Fakültesi'nden çıkan Niğdeli Nikola Agnidis vardı. Agnidis o zamanki unsurların birleşmesi modasına uyularak aramıza katılmıştı.

Agnidis'in diline bir 'Dürzü' kelimesi dolanmıştı. Her lafına bunu karıştırırdı. Bu, bize de sirayet etti. Alay olsun diye birbirimizden ve her şeyden dürzü diye bahsediyorduk. "Dürzü tramvay", "dürzü kitap" filan diyorduk. İşte bu alay itiyadının tesiriyle Ahmed Şükrü'ye olan mektubumda [Dürzi-i-dana] sözünü kullandım. İşin içinde masum bir öğrenci şakasından başka bir şey yoktur."

Ali Saib, gizli cemiyet isnadının arkasını getiremeyeceğini anladı. İşi başka bir taraftan mugalataya vurarak kükredi:

"Dürzü kelimesi bütün Anadolu'da bir ahlaki düşkünlüğün ifadesi diye kabul edilir. Halbuki her gün millete ahlak hocalığı etmeye kalkışan buradaki iki sanık ve milletin parasiyle Amerika'da tahsil gören üç arkadaşları, birbirlerine "Dürzü" diye hitap suretiyle bu düşkünlüğü kabullenmişlerdir. Bunu da mahkemenin huzurunda itiraf ediyorlar. Bu noktanın ehemmiyetle kaydını ve halka ilanını isterim."

"Şeyh Said'in oğlu mu?" Bir başka gün Ali Saib beni mahkemede ayağa kaldırdı. Gayet masum ve umumi bir fikir meselesine dair yazdığım bir makalenin baş kısmını okudu. Yazıda: "Bir okuyucudan aldığımız mektupta şöyle deniliyor" diye söze girişiliyor ve ileri sürülen fikirlere cevaplar veriliyordu. Münakaşanın konusu siyasetle ve Mahkeme'nin suç sayabileceği konularla hiçbir nevi ilgisi yoktu.

Ali Saib buna rağmen şunu sordu:

"Bahsettiğiniz mektubu size yazan kimdir?"

"Bilmiyorum. Bir, gazeteye her gün sayısız mektuplar gelir, gözden geçirildikten sonra çoğu sepete atılır."

"Ahmed Emin Bey, başyazınızda münakaşa konusu ettiğiniz mektubun Şeyh Said'in oğlundan gelmediğini ispat ediniz. Mektubun çıktığı sıralarda bu adam İstanbul'da bulunuyordu."

Kanım başıma sıçradı. Derhal yürütülmek suretiyle idam hükümleri verebilen bir mahkemenin huzurunda bulunduğumu unuttum:

"Menfi bir şeyin ispatı kimseden beklenemez. Mektubun Şeyh Said'in oğlundan geldiğini ve mahkemenin ilgilendiği her hangi bir suçla uzaktan, yakından bir münasebeti olduğunu siz ispat ediniz," dedim.

Ali Saib bu sözlerime hiç cevap vermedi. Başka bir bahse geçti, başka birine sualler sormaya başladı.

O akşam evimize yemeğe geldi. Beni görünce bir kahkaha bastı, dedi ki:

"Evet, bugün söylediğim sözler mugalatalıydı. Fakat şimdi sıra bizim... Elimize bir defa düştünüz. Dilediğimiz gibi üzeceğiz."

Garibi şu ki güya inkılapları korumak için kurulan Doğu İstiklal Mahkemesi'nin üyelerinden çoğu, gerilik taraftarıydı ve Tasvirci Velid Bey'le aynı kafada bulunuyordu. O sırada Atatürk'ün arzusu üzerine fesin kalkması ve geriliğin dört elle sarıldığı bir itiyat kalesinin düşürülmesi için memlekette bir hareket başlamıştı. Bunun lüzumuna inandığımız için gazete kapanmazdan evvel biz hareketin lehinde yazılar yazmıştık. Bundan dolayı mahkeme üyelerinden zılgıtlar yedik. Fesin taraftarı bulunan Velid Bey ise yakınlık ve iltifat gördü.

Sava Haralambos neden getirtildi? Mahkeme yalnız bizimle meşgul olmuyordu. Asıl işi olan Doğu isyanı ile ilgili soruşturmalar devam ediyor, kararlar veriliyor ve yürütülüyordu. Biz de sık sık idamlar sırasında hazır bulunuyor, böyle bir akibetin bizim de başımıza gelmesinin hesapta olduğunu düşünüyorduk.

İdam kararları vermek ve infaz etmek salahiyetini taşıyan bir ihtilal mahkemesinin ne kadar keyfi kararlar verebileceğinin misallerini de her gün görüyorduk. Bir gün Velid Bey, bir akşam yemeği esnasında Mahkeme Heyeti'ne şu sözleri söylemişti:

"İstanbul'daki harp suçluları davalarında savcılık eden ve nice vatanseverin asılmasında veya başka cezalar görmesinde parmağı olan Haralambos, Bakırköy'de komşumdur. Ben burada tutuklu bulunurken onun Bakırköy'de kollarını sallayarak gezmesi gücüme gidiyor."

Mahkeme heyeti bu sözlerin tesiri altında kaldı. Kâtiplerden biri derhal bulduruldu. İstanbul'a şu telgraf çekildi: "Haralambos'un Şark isyanı ile ilgisi keşfedildiğinden muhafaza altında derhal Elazığ'a yollanması..."

Adam, bir kaç gün sonra titreyerek ve ölüm korkusu geçirerek geldi. Kendisine karşı hiçbir zaman bir isnatda bulunulmadı. Sadece Mahkeme'nin karmakarışık bulunan evrakının düzeltilmesi vazifesi verildi. Adam iyi bir hukukçu ve çalışkan bir adamdı. Muameleleri ve evrakı düzene koydu. Günün birinde İstanbul'a dönüşüne izin çıktı.

Zengin Arap kafilesi Diğer bir gün Mahkeme üyelerinden biri, Sirkeci'de bulunan Beşir Kemal Eczanesi'nin kendisine bir şişe kolonyayı pahalı fiyata verdiğinden şikâyet etti ve bir takım Araplar'ın iktisadi işlerde hakim roller oynamasına kızdığını söyledi. Derhal karar verildi: "Beşir Kemal Bey, Abdülhamid'in İkinci Kâtibi ve Başkarini İzzet Abit Paşa'nın oğlu Abdurrahman Bey ve diğer bir takım Araplar, Şark isyanında ilgileri keşfedildiğinden Elazığ'a getirtilecek..."

Adamlar şaşkın şaşkın geldiler. Durumlarının ıslahının çaresi, bir takım hayır işlerine ianeler vermek olacağı kendilerine anlatıldı. Bu tavsiyelere uydular ve bir müddet sonra serbest bırakıldılar. Arada hususi menfaatin de rolü olup olmadığını bilmiyorum, gözümle bir şey görmedim, kimsenin günahına giremem.

Biz ne olacaktık? Bütün bu işler karşısında zihnimizi işgal eden mesele, kendimizin ne olacağıydı. Meslekten olmamızı, kurduğumuz işlerin çökmesini, geçim bakımından istikbalimizin karanlık bulunmasını içimize yatırmıştık. Bütün derdimiz hürriyete kavuşmak, evlerimize dönmekti. Ankara ile Mahkeme arasındaki muhaberenin bazen lehimize, bazen aleyhimize şekiller aldığını duyuyorduk. Şunu da öğrenmiştik ki, istifa tehdidiyle lehimize çalışan başlıca kuvvet, Mahkeme'nin Başsavcı vekili Avni Doğan Bey'di. Gazetelerin mevcut kanunlar dairesinde va-

zifelerini yaptıklarını, ortada şuç bulunmadığını, bize ceza vermenin söz konusu olamayacağını ileri sürüyordu. Asıl Başsavcı Süreyya Bey Elazığ'da olsaydı, savcılık nüfuzunun mutlaka aleyhimize kullanılacağı bizim için kurtuluş imkânı olmayacağı söyleniyor.

Neticede Ankara'da Gazi Paşa ve İsmet Paşa itidal tarafına sahip çıktılar ve aleyhimizdeki cereyanı bastırdılar. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzasiyle Mahkeme'ye çekilen bir telgrafda:

"On gazetecinin imzasiyle kendisine çekilen bir telgrafın leffedildiği, bunu dikkate almanın insafa uygun olacağı" söyleniyordu.

Beraat kararı İşte bunun üzerine büyük kurtuluş ve sevinç saati geldi. Mahkeme hepimiz hakkında beraat kararı verdi. Mevcut kanunlar dairesinde yayın vazifelerini yaptığımızı, ortada suç bulunmadığını kararda belirtti. "Devlet otoritesini sarsarak isyana sebep olmak" isnadı ortadan kalkmıştı. Fakat Ali Saib Bey'in ısrarı üzerine Ahmed Şükrü ile benim hakkımızda beraat tabiri kullanılmamış; "Yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak üzere muhakememizin menedilmesine" karar verilmişti. Ali Saib bu noktada kendi kendisini aldatmıştı. "Meni muhakemenin" beraatten ziyade lehimize bir hüküm olduğunu, ortada suç bulunmadığını ifade ettiğini, "Yeni deliller zuhurunda tekrar yargılanmak" sözünün tamamiyle boş bir şey olduğunu kavramamıştı.

Beraat kararı alınca bütün çektiklerimizi unuttuk. Meslek sevgimiz yeniden uyandı. Hürriyete kavuştuğumuza ve asılmadığımıza sevinmekle beraber, Mahkeme tarafından tatil edilen gazetelerin açılması meselesinin kararda kapalı geçmesinin üzerinde durduk, fakat yapılacak bir şey yoktu. Bunu ileriye bırakmak lazım geliyordu.

Dönüş yolculuğu Beraat kararının verildiği akşam büyük bir rakı ziyafeti çekildi. Hepimiz bol bol içtik. Seviniyor, şakalaşıyorduk. Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun "Ahmed Emin, sana da ne oluyor?" sözünü iki dakikada bir tekrarladığı hâlâ kulağımdadır.

Arkadaşlar Elazığ'da bir gün daha kalmaya, yol hazırlığı yapmaya, herkesle veda etmeye taraftar bulunuyorlardı. Ben sabırsızdım. Eşim dokuz ayı doldurduğu için bir an evvel İstanbul'a varmak istiyordum. İçimde "Ya cayarlarsa..." yollu bir endişe de vardı. Ahmed Şükrü de bana katılmaya karar verdi. Enistem Mahmut Nedim Bey'in memleketi olan Malatya'da bir gün kalacağımızı sebep göstererek, ertesi sabah erkenden Malatya'ya hareket ettik. Takım takım Malatyalı akrabalarla tanıştım. Korkulu bir rüyadan sonra bir huzur ve sevgi havasına kavuştum. Bundan yirmi yedi yıla yakın bir zaman sonra (10 Kasım 1952)de Malatya'da vurulacağım ve ölüm tehlikesi geçireceğim ihtimali hatırımın köşesinden bile geçmedi. Malatya'dan sonra Ahmed Şükrü ile beraber Kayseri'ye uğradık. Gayet hoş bir insan olan milletvekili Nuh Naci bizi aradı, yakınlık gösterdi.

Ankara'da da iki gün kaldık. Bize yüz verilmemesi için her tarafa emirler verilmişti. İsmet Paşa ve diğer erkandan hiçbiri bizi kabul etmedi. Gazetelerimizin tekrar açılması işini kimseyle konuşamadık. Akşam hep beraber trene bindik, İstanbul'a döndük.

Pendik'te dostlarımız ve ailelerimiz bizi karşılamaya gelmişlerdi. Velid Bey'in boşadığı veya boşamaya karar verdiği eşi ve oğlunun annesi de o aradaydı. Ahlak ve fazilet kahramanı diye geçinen Velid Bey'in zavallı kadının yüzüne bakmaması ve selamını cevapsız bırakması hâlâ gözümün önünden gitmez.

Meslek dışında hayatım başlıyor Elazığ'dan İstanbul'a döndükten az zaman sonra (25 Eylül 1925)'de oğlum Tunç doğdu. Baba olmuştum, hayatta hasretini derinden derine duyduğum yeni bir merhaleye varmıştım. Deli gibi seviniyordum, fakat bir taraftan da aileme ait mesuliyetim genişlerken, işim, gücüm ve yarına ait maddi imkanlarım olmadığı düşüncesi zihnimin bir köşesinde yer ediyordu. Ne yapacaktım? Gazetecilik dışında bir faaliyet sahası aklıma bile gelmiyordu.

Siirt mebusu Mahmut Bey, *Milliyet* adlı bir gazete çıkarmak üzere, *Sabah* matbaasında bize ait olarak bulunan rotatif makinasını ve diğer tesisleri almaya talip oldu. Altmış bin liralık bir bedel üzerinde anlaştık. Bankada bulunan birikmiş paramız da buna katılınca, doksan bin liralık bir yekûnu, on beş bin liralık komandit şirketimizin ortakları arasında taksim ettik. Bana on beş bin lira düştü. O zamanın değeriyle bu, epeyce bir paraydı. Hiç olmazsa beklemek ve çare düşünmek imkânını bana veriyordu. Elimdeki hazineciğin üzerinde titremek ve bunu çarçur etmemek vazifemdi. Para işlerinde ömrüm oldukça kurtulamadığım beceriksizlikle hiç de öyle yapamadım. Eşim Rezzan'ın enistesi, (Lord lâkabiyle tanınan) Dr. Yarbay Fehmi Bey, emekliye ayrıldıktan sonra borsa acenteliğine başlamış, ilk önce Karaköy'de sonra Bahçekapı'da Vakıf Hanı'nda bir büro açmıştı, bunun ardından da Borsa Meclisi Başkanı olmuştu. İşsizlik dolayısiyle sık sık bürosuna uğrarken, spekülasyon ve kumar şeytanı yakama yapıştı. Bir kaç borsa muamelesi yaptım, fakat hep ters tarafı tuttum. Mesela Alman markının ve Avusturya kuronunun düşük halini görünce, "Mark ve kuron böyle kalır mı?" diye abes ve manasız bir düşünceye kapılarak mark ve kuron aldım. Bunlar sıfıra inince bir kaç bin liradan da oldum. sonra iç istikraz tahvillerimizin düşkün hali dikkatimi çekti. "Bunlar daha da düşer" dive açıktan satış yaptım. Tahviller yükselmeye devam etti, ben de bir ikinci defa boyumun ölçüsünü aldım, bir kaç bin liralık daha zarara uğradım. Borsa oyununa bir daha el sürmemeye, aklımın ermediği işlere karışmamaya tövbe ettim, fakat iş işten geçtikten sonra...

Hem bir şeyle uğraşmak, hem de mümkünse para kazanmak için bir Amerikan kadın yazarının, aşkın evlenme hayatında oynaması lazım gelen rol hakkındaki İngilizcesi yüzbinlerce sayı basılan eserini "İzdivaçta Aşk" başlığı ile, takma bir isim altında tercüme ettim. İkbal Kütüphanesi'nden buna karşılık üç yüz lira aldım. İkbal Kütüphanesi sahibi Hüseyin Bey, her yeni basışta bana yenibaştan iki yüz lira göndermek dürüstlüğünü gösterdi.

Kemal Salih Sel, Ahmed Şükrü ve Enis Tahsin beylerle beraber bir resimli haftalık dergi çıkarmaya başladık. Dergi tuttu. Bize biraz çalışma ve kazanma fırsatı verdi. Bu dergi için iki ciltlik bir Alman macera eserini "Selim Bey'in Amerika Hatıraları" adıyla adapte ettim. Hoşa gitti.

Fakat hergün 10-15 saat çalışmaya ve çırpınmaya alışan ve buna ihtiyaç duyan bir gazeteci için bu gibi uğraşmalar çerez denilecek şeylerdi, hayatı doldurmuyordu. Kesif şekilde bir boşluk ve avarelik duyuyordum.

Amerika'dan bir Hızır geliyor Tam o sırada Amerika'daki tahsilim esnasında bana çok yakınlık gösteren tarih profesörüm James T. Shotwell'den bir mektup aldım. Kendisi Carnegie Barış Vakfi'nın müdürlüğünü yapıyordu. Bu vakıf da Birinci Cihan Harbi'nin yarattığı içtimai ve iktisadi neticeler hakkında otuz ciltlik bir seri neşretmeye girişmişti. Profesörüm mektubunda eserinin içinde Türkiye'ye bir cilt ayrıldığını, onu yazacak kimseyi bulmak üzere yakında Türkiye'ye geleceğini haber veriyordu. Profesörün Türkiye'ye geleceğine çok sevindim. Bu vazifeyi belki de bana vereceği ümidi de zihnimde uyandı.

Ümidim boşa çıkmadı. Profesör Shotwell, gelir gelmez

hiçbir araştırma ve temas aramaya lüzum görmeden, cildi yazmayı bana teklif etti ve neler beklediğini anlattu. Derhal bir mukavele imzaladık. 1.200 dolar ücret ve masraf karşılığı üç yüz dolar alacaktım. Kâğıt, tertip ve baskı masrafı çıktıktan sonra hâsılat kalırsa bana verilecekti.

İçgüveysi olarak yaşadığım için ihtiyaçlarım mahduttu. Bu teklif sayesinde hem bir senelik rızkım sağlandı, hem de tatlı ve faydalı bir çalışma sahasına kavuştum.

Hocamın önsözü "Cihan Harbinde Türkiye" başlığını taşıyan İngilizce cildin üzerinde bütün bir yıl çalıştım. Harp yıllarının gazete koleksiyonlarını baştan aşağı eledim, iç ve dış her türlü kaynaklara başvurdum. Zaten Harbin ta içinde yaşamış, harp muhabirliği etmiş, her türlü iç davaları gazetemde mücadele konusu yapmıştım. Meydana getirdiğim 310 sayfalık kitapta bir araya gelen malumatın Türkçe yazılmış her hangi bir eserde bulunmadığını iddia edebilirim. Kitap beğenildi. Prof. Shotwell'den bir teşekkür ve takdir mektubu aldım. Kitabıma yazdığı önsözde şöyle diyordu:

"Harbin teşkilatlı bir topluluk üzerinde bıraktığı tesirleri araştırma bakımından Türkiye öyle bir laboratuvar halindedir ki, ne tarihçi, ne sosyolog bunun değerini şimdiye kadar yeter derecede takdir edememiştir. Türkiye, eski zamanların ve ortaçağların askeri usul ve anlayışlarını modern âleme aksettiren bir memlekettir, ilerlemeye imkân vermeyen şartlar altında kudretini devam ettirmiş ve ancak politikayla ilgisi olmayan hürriyetlere gelişme imkânı bırakmıştır. Dr. Ahmed Emin'in eserde belirttiği gibi, siyasi teşkilatın ağırlık merkezini askeri tarihte aramak lazımdır. Bu sebeple yeni Türk Milli Devleti'ni kuran ihtilâlin şimdiye kadar sanıldığından çok ileri ve etraflı neticeler göstermesini beklemek lazımdır.

Türkiye hakkındaki bu cilt, serimizin çerçevesi içinde

planlanmıştır. Öyle olduğu halde yalnız bir tek harbin neticelerini ölçmekle kalmıyor. Ana konusu harbin ta kendisidir ve harbin topluluk üzerine olan tesirleridir. Bununla beraber kitap, Cihan Harbi'nin yeni ufuklar ve ihtimaller açan hadiselerin üzerinde kesif bir şekilde duruyor ve Doğu-Güney Avrupa'nın sosyal gidişlerinin ve siyasi teşkilatının çözülmesi üzerinde harbin ne gibi bir rol oynadığını belirtiyor.

Bu zor vazifeyi başarmak bakımından kitabın yazarı Dr. Ahmed Emin fevkalade bir derecede ehliyetlidir. Gerek meseleleri ve hadiseleri yakından bilmesi dolayısiyle ve gerek sosyolog ve tarihçi olarak iyi bir surette yetişmiş olması sebebiyle...Bu gibi meselelerde objektif olabilmek için bir adamın kendi milli geleneklerini ve imkânlarını, başka milletlerin müesseselerinin çerçevesinde inceleyebilmesine ve ölçmesine ihtiyaç vardır. Tarihi metodlara mukayese metodu da mutlaka katılmalıdır. Çok şükür ki bu cildin yazarı, Türkiye'nin harbin baskısı altında geçirdiği gelişmeleri o şekilde işlemeyi bilmiştir ki eser, hem ilme bir hizmet teşkil eder, hem de siyasi ve sosyal adalet bakımından ortaya bir ders koyabilmiştir.

James T. Shotwell"

Tenkit yazıları Dünya gazetelerinde eser hakkında bir hayli tenkit yazısı çıktı. Ermeni kaynaklarından gelmeyenlerin dışında kalanlar hararetli derecede lehteydi. Bazı dergiler, serinin Türkiye hakkındaki cildinin, bütün serinin en iyi yazılmış kitabı olduğunu ileri sürdüler.

Londra'da çıkan *Times* gazetesi, kitap hakkında iki uzun tenkit yazısı neşretti. 1 Ağustos 1930 tarihli sayıda "Haftanın kitapları" başlıklı sahifenin en başında çıkan bir buçuk sütunluk ilk yazıda şöyle deniliyor: "Ahmed Emin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bahsederken, güya Bizans

İmparatorluğu'ndan bahsediyor gibi objektif kalmak kudretini göstermiştir. Harp yıllarında Türk cephelerinde ve cephe arkalarında hüküm süren şartlar hakkında verdiği bilgiler çok dikkate layıktır. Bunları okuyunca Türk ordularının neden bu kadar şiddetli bir mukavemet gösterdiklerini ve Türkiye'nin karşımıza neden bu kadar kudretli bir düşman olarak çıktığını kavrayabiliyoruz. Ahmed Emin, harp yıllarında Türkiye'de hüküm süren her türlü yolsuzlukların teferruatlı tablolarını çiziyor. Bunlar dikkatle tetkik ve tahlil edilmeye layıktır. Yazar, Mehmetçiği bize tanıtıyor ve Türkiye'nin yok edici amillere bu kadar mukavemet edebilmesinin ve neticede bunca zorluğu yenerek yeni bir varlığa kavuşmasının sırlarını bize öğretiyor."

Times gazetesinin 7 Ağustos 1930 tarihli edebi ilavesinde çıkan, "Son Harpte Türkiye" başlıklı ikinci bir yazıda şu sözler vardı: "Gazetesinin tatile uğramasından evvel '*Vatan*' gazetesinin başyazarı bulunan Ahmed Emin Bey, son harp esnasındaki Türk faaliyetlerini çok yakından izlemiştir. Cephelerde dolaşmıştır, harpten sonra da Malta'ya sürgün edilmiş, harpte baş rolleri oynayanlarla bir arada bulunmuş, hadiseleri kendileriyle her türlü teferruatiyle münakaşa etmek fırsatını bulmuştur. Başından geçen her türlü ıztıraplı hadiselere ve tasvir ettiği hallerin bu kadar yeni ve taze olmasına rağmen, şahsi hislerin o kadar üstüne çıkmayı biliyor ki güya bir asır evveline ait bir harpten bahsediyormuş gibi bir intiba verebiliyor."

Yazı şöylece sona eriyor: "Ahmed Emin'in kitabı tarihe hizmet bakımından büyük bir değer taşır. Yazar, harp yıllarında Türkiye'de hüküm süren bütün yolsuzlukları tasvir etmekle, ümitsiz ve felaketli bir akibet karşısında bile sonuna kadar çarpışmayı bilen Türk ordusunun subay ve erlerinin akla sığmayan fedakârlık ve kahramanlığının taşıdığı manayı çok canlı bir surette belirtiyor."

Ankara İstiklal Mahkemesi Kitap bittikten sonra yeni bir çaresizlik ve işsizlik devri başladı. Kendi halime üzgündüm.18 senelik gazetecilik ve Amerika'da tahsil hayatında biriktirdiğim bilgi ve tecrübelerin tamamiyle verimsiz ve muattal kalmasından dolayı da memleket hesabına yanıyordum. Şunu da düşünmekten kendimi alamıyordum: Abdülhamid zamanında bile sürgüne gönderilenlere bir vazife, bir çalışma ve geçinme imkânı vermek adetti. Candan bağlı bulunduğum, uzun yıllar gazeteci sıfatiyle hizmetinde bulunduğum bir rejimin beni bu kadar unutması çok acı bir şeydi. "Yabancı gazetelerine yazı yazmamı, gazetecilik etmemek yolundaki taahhüdüme aykırı buluyor musunuz?" diye Başbakan İsmet Paşa'ya bir mektup yazdım, hiç cevap alamadım.

Meğer Elazığ'daki mahkemenin lehteki kararına rağmen, İstiklal Mahkemeleri bakımından çilem de dolmamış. 1926 yazını, Kartal'da Avukat Kocabaş Arif Bey'den kayınpederim Arif Bey'le beraber kiraladığımız bir yalıda geçiriyorduk. Bir akşam Kartal Jandarma Kumandalığı'na çağırıldım. Kumandan şu tebliğde bulundu:

"Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından isteniyorsunuz. Yarın Polis Siyasi Kısmı Başmemuru Hulusi Bey'in odasında bulunacaksınız. Ankara'ya nasıl gideceğinize dair size orada talimat verilecektir."

Benden yine ne istiyorlardı? Elazığ'da her türlü hesaplar inceden inceye görülmüştü. Fakat İstiklal Mahkemesi'nin şakası yoktu, onunla münakaşa etmek ve itirazda bulunmak imkânsızdı. Ertesi sabah erkenden Polis Siyasi Kısım Başmemuru'nun odasındaydım. Hulusi Bey'in mühim bir iş için çıktığını ve beklememi söylediler. Bu bekleyiş altı saat sürdü. Bu kadar azap ve sıkıntılı saatleri nadir geçirdim.

Nihayet akşama doğru Hulusi Bey geldi. Heyecan içindeydi. Şunları anlattı:

"Kara Kemal'in gizlendiği evden geliyorum. Kendisini evin kümesinde saklı bulduk. Elinde silah vardı. Derhal vurduk. Ölümünden sonra elinden aldığımız silah da işte budur. Size gelince, Ankara İstiklal Mahkemesi'nden isteniyorsunuz. Sizi polis muhafazası altında göndermemize lüzum görülmüyor. Kendi imkânlarınızla yarın gidiniz, fakat hangi trenle gideceğinizi bu akşam Kartal Jandarma Kumandanlığı'na uğrayarak haber veriniz."

Muhafaza altında yollanmamak, bir dereceye kadar ferahlatıcı bir şeydi. Fakat buna rağmen her türlü kötü ihtimaller akla gelebilirdi. Yolda bu ihtimallerin neler olabileceğini hesaplayarak, işkenceler çektim.

Güler yüzler Ankara'da Mahkeme'ye gidince, Başkan Ali Bey ve Savcı Necip Ali Bey tarafından derhal kabul edildim. Beni en iyi ümitleri aşan bir şekilde güler yüzle ve dostlukla karşıladılar. Ali Bey'le Malta'da iyi arkadaşlık etmiştik. 1923'de İstanbul seçimlerini idareye memur olduğu zaman da İttihad ve Terakki teşkilatına karşı beraberce mücadele etmiştik. Fakat Meclis'te Halit Paşa'yı vurduğu sırada yazdığımız yazılar hoşuna gitmiş olamazdı. Necip Ali Bey'e gelince, aramız daima iyi gitmişti. Demek ki benim hakkımda iyi muamelede bulunmak hissi her ikisinde ağır basmış bulunuyordu. Bana şunları söylediler:

"Kâğıtlarınız arasında Rauf Bey'in bir mektubu bulunmuş, sizden buna dair bilgi soracağız. Mahkeme'ye ne sıfatla çağırıldığınız belli değildir. Ya sanık veya şahit diye muamele göreceksiniz. Hangi rolde bulunacağınıza Yüksek Mahkeme ifadelerinizi dinledikten sonra karar verecektir."

Şüphe ettiklerine idam hükümleri yağdırmakta hiç tereddütü olmayan mahkemenin huzurunda da tatlı yüzle karşılandım. Rauf Bey'in mektubunun taşıdığı mana hakkında bana takım takım sualler sordular. Elazığ'da söylediklerimi samimi bir ifadeyle tekrar ettim. Dinlediler, ne-

ticede şahitliğimin sona geldiğine, serbestçe İstanbul'a dönebileceğime karar verdiler. Saadeti, bir adamın eşeğini kaybetmesi ve tekrar bulması diye tarif eden Nasreddin Hoca'yı hiçbir zaman bu defaki kadar haklı bulmadım. Tehdit altında olan hürriyetimi ve canımı bir defa daha kurtarmak bana çok tatlı geldi, iç rahatlığıyle Kartal'a, eşimin ve yavrumun yanına döndüm.

Gillespie karşıma çıkıyor

Amerika Sefareti Ticaret Ataşesi Julian E. Gillespie ile 1922'de Ankara'da bulunduğum sırada tanıştığımı ve dost olduğumu bundan evvel uzun uzadıya anlatmıştım. Bir gün bu dostum İstanbul Kulübü'nde yanıma geldi ve şunları söyledi:

"Sen ne zamana kadar böyle boş gezecek ve üzüntüden kendini yiyeceksin? Bir iş tutman lazım... Hem geçim imkânı sağlamak, hem de memleketine faydalı olmak için en iyi çare, bir ticaret şirketi kurmandır. Ben bu şirkete bir kaç mühim Amerikan şirketinin vekilliğini sağlayabilirim. Meselâ Goodyear lastik şirketinin bir temsilcisi bu sırada İstanbul'dadır. Türkiye'de bir umumi vekil aramaya gelmiştir. Bu vekilliği sizin yeni şirketinize vermesi pek mümkündür. Bunun arkasından da seri halinde diğer değerli vekâletler gelebilir."

Vatan gazetesini idare etmekte çok dirayet gösteren kardeşim Rıfat, tasfiyeden sonra kendi hesabına bir ihracat

işi kurmuştu. Teklifi ona açtım, cazip buldu. Dostlarımızdan Necmeddin Molla Bey'in bacanağı olan Kemal Halil Bey'e işi açtık. Kendisi askerlik hayatında akıncı roller oynamış, Selanik'te İttihad ve Terakki hareketlerine de çok yakından karışmıştı. Karşımıza çıkan fırsatı kendisine söyler söylemez derhal değerini kavradı, dört elle buna sarıldı. Prensip kararı bir an içinde alındı. İlk adım olarak elli bin liralık sermaye bir araya geldi.

Ertesi gün Goodyear temsilcisi ile müzakereye giriştik ve anlaşmaya vardık. Bunu Dodge Brothers otomobilleri, Caterpillar Traktörleri, Sullivan kompresörleri, Harnischfeger ekskavatörleri takip etti. Şirket, (Otomobil, Lastik ve Traktör Komandit Şirketi) adı altında kısa zamanda resmen kuruldu. Derhal yurt ölçüsünde acente teşkilatı meydana getirildi. Bu maksatla kısmen ben, kısmen kardeşim Rıfat yurdu karış karış dolaştık ve acenteleri yerinde seçtik. Josef adında çok becerikli bir ustanın idaresi altında bir garaj ve tamirhane kurduk.

İlan yazarlığı Bir taraftan da ben gazetecilik tecrübemi, gazeteler için otomobil, lastik ve traktör ilanları hazırlamak için kullanmaya giriştim. Goodyear ve Dodge, kalite bakımından da çok çabuk tutundu. Acentelere ve müşterilere krediyle mal satmak lazım geldiği için gittikce artan satışlar, sermaye ve kredi imkânlarımızı aştı. Gillespie, hiçbir nevi menfaati olmadan, sırf kendi vazifesini görmek ve bize karşı dostluğunu belirtmek için tıpkı ortağımızmış gibi çalışıyor, her derdimize çare buluyordu. Taksitli otomobil ve kamyon satışları için kredi sağlayan Kemsley-Mellbourn adlı bir müesseseyle bizi temasa getirdi ve Goodyear'in de kredi hudutlarımızı genişletmesi için başarıyla araya girdi. Bu sayede kısa zamanda Amerika'dan en çok mal getiren Türk müessesesi haline geldik. Gillespie bir taraftan bize dostluk göstermekle beraber, Amerika'nın

Türkiye'ye olan ihracatında yeni rekorlar kırmak imkânını da bulmuş oldu, böylece kendi vazifesinde de başarılar elde etti.

'Dinimiz müsaade eder' 1928 Kasım ayında Amerika'ya gitmek ve temsil ettiğimiz firmalarla şahsi surette yakından tanışmak ihtiyacını duydum. San Francisco'yu da içine alan bu seyahat ikibuçuk ay sürdü. Eşim Rezzan'la beraber yola çıktık. İstiklal Mahkemeleri'nin etkisi altında başlayan, asıl mesleğimden uzak bir halde geçen dört yıl sinirimi bozmuştu. Muhit değiştirmek iyi geldi, kendimi topladım, hayata yeniden dinç bir kafa ile bakmaya başladım.

Tahsilden dönüşümden sonra Amerika'ya ilk defa olarak gidiyordum. Columbia Üniversitesi'nde eski profesörlerimi buldum. Eski günlerin tatlı havasını onların muhitinde teneffüs ettim. Bilhassa sevgili tarih hocam James T. Shotwell ile sık sık buluştuk.

İş temaslarına New York'da bir takım makina fabrikalarını temsil eden Conklin adında babacan bir adamla başladım. Bütün memlekette kulaktan kulağa duyulan bir hadise "Conklin Amca" dediğimiz bu hoş adamla cereyan etmişti. İlk ziyaretimde bürosundan ayrılırken, Conklin paltomu tutmak istedi. Bu, Amerika'da karşılıklı yardım şeklinde cereyan eden bir nezaket hareketiydi. Ben memleketimizde âdet olduğu üzere tevazu yüzünden çekingen bir tavır takındım ve paltomu adeta zorla elinden aldım. Conklin buna mana vermedi, garip garip baktı. Ertesi gün beraberce başka bir iş adamını ziyarete gittik. Oradan ayrılırken, ev sahibi paltomu tutmak isteyince, Conklin kendisine şu sözleri söyledi:

"Aman, bırak, galiba onların dini buna müsaade etmiyor."

Zavallı adamın dinimiz hakkında garip fikirleri olduğu

için benim bir gün evvelki o sert ve çekingen tavrımı ancak din yoluyle izah etmişti. Bu hikâye memleketin en uzak köşelerine kadar ağızdan ağıza duyuldu. Şimdi hâlâ bu hikâyeyi duyanlar birbirlerinin paltosunu tutunca "Dinimiz müsaade eder" diye gülüşürler.

Eski bir dost New York'dan sonra Washington, Detroit, Akron, Chicago, Peoria, Denver, San Francisco gibi hayli şehri dolaştık. 1930 buhranından sonra ortalık karışınca çok işimize yarayan bir takım şahsi dostluklar kurdum.

San Francisco'ya vardığım zaman merkezi orada bulunan Caterpillar Traktör Şirketi, Türkiye acentesinin kendilerini ziyarete geldiğini gazetelere duyurdu.

Bunun garip bir neticesi oldu. San Fransisco Deniz Üssü Kumandanı Amiral Stuart Brynt beni aradı, on beş yıllık bir aradan sonra beni tam kendisinin vazife yerinde bulduğuma sevindiğini bildirdi ve karımla beni Noel'i beraberce geçirmek üzere San Francisco civarında Deniz Üssü'nün bulunduğu bir adaya çağırdı.

Derhal gözümün önüne Amerikan Sefareti'nin emrinde Scorpion gemisinin ikinci süvarisi olan eski dostum Stuart Brynt geldi. "Harp yıllarında kendisiyle nasıl dost olduğumuzu ve düğünümüzde şahitlik ettiğini birinci kitapta anlatmıştım. San Francisco Deniz Üssü'nde saçlarına kır düşmüş bir Amiral gördük. Eski hatıraları tazeledik.

Havacı oluyorum 1929'da büyük Amerikan iktisadi buhranının arifesinde Amerikan iktisadi hayatında taşkın bir gelişme vardı. Yüzlerce milyonluk sermaye akacak saha arıyor ve bilhassa havacılığı gözüne kestiriyordu.

Mr. Kee adında itibarlı ve atılgan bir iş adamının kurduğu havacılık grubu Curtis uçaklariyle Wright uçak motörlerini ve diğer uçak malzeme fabrikalarını içine almıştı. Amerika'da bir dost vasıtasıyla Mr. Kee ile temasa geçtim.

Anlayışlı, geniş görüşlü, hoş bir adamdı. Yıldızlarımız barıştı. Daha ilk konuşmamızda bize başkanı olduğu grubun Türkiye acenteliğini teklif etti. Projektörler ve uçaklarla ilgili hassas aletler yapan Sparry Şirketi'nin acenteliğini bize sağlamak da elindeydi. Şirketlerden her birinin erkaniyle tanıştım, fabrikalarını dolaştım, adeta havacılık stajı geçirdim. Makina ve tekniğe aklı ermeyen bir adam sıfatiyle benim için sarp, zor olan bir sahaya sapmış bulunuyordum. Fakat bu temasın Türkiye için de, Tatko Şirketi için de geniş ufuklar açtığına inandığım için davayı elimden geldiği kadar kavramaya gayret ediyordum.

Curtis Anlaşması Mr. Kee yaman bir adamdı. Türkiye'de çalışmak üzere esaslı bir program hazırladı. Türk havacılığı o zamana kadar hep Fransız uçaklarına alışmış, mensupları Fransa'da staj görmüştü. Mr. Kee derhal kararını verdi. Amerika'nın çok ileri giden havacılığı Hava Kuvvetlerimizin mensuplarına tanıtmak için Amerika'ya üç hava subayı çağırılacak bunun arkasından grubun Türkiye'ye satmayı düşündüğü avcı, keşif, yolcu ve okul uçaklarından mürekkep bir filo, en usta tecrübe pilotlarının idaresi altında Türkiye'ye gelecekti. Bu şekilde zemin hazırladıktan sonra Türkiye'yle dört esas üzerinde faaliyete geçilecekti:

1 - Curtis uçaklarının Wright motörlerinin ve Sperry projektörlerinin Türkiye'ye satışı.

2 - Türk hava yollarının kurulması ve idare edilmesi için teklifler yapılacak ve bir hava meydanı şebekesi kurulacaktır.

3 - Türkiye tarafından satın alınacak uçakların bir kısmı, Kayseri'de Amerikan ustalariyle Türk işçileri tarafından yapılacak ve Kayseri fabrikasının tam bir uçak fabrikası haline gelmesi ve Wright uçak motörlerinin de burada gitgide yapılması için Curtis-Wright grubu Türkiye Hükümeti'yle devamlı bir işbirliğine girişecekti.

İstanbul'a döndüğüm zaman ortaklarımla başbaşa verdik. Havacılık sahasında hiçbir tecrübemiz yoktu. Fransız Breguet uçaklarını temsil eden Yılmaz firmasının ortakları emekli subay Muhlis ve Hilmi beyler bu işi biliyorlardı, uçak siparişlerini adeta inhisar altında tutuyorlardı. Onların mukavemeti karşısında Curtis-Wright grubunun geniş projelerini yürütmek güç görünüyordu. Kendilerine bir kâr hissesi teklif etmeyi doğru bulduk. Onlar da derhal kabul ettiler. Beraberce Ankara'ya başvurarak Curtis-Wright grubunun tekliflerini bildirdik. Tatko'nun Ankara'daki vekili olan Malatya milletvekili Mahmut Nedim Zapçı ve eski Yollar Umum Müdürü Yüksek Mühendis Akil beyler, Ankara'daki muameleleri takip edeceklerdi.

Havacılar Heyeti'ne katılıyorum

Hükümet, Curtis grubunun tekliflerini iyi karşıladı. Bu grubun davetlisi olarak, Amerika'da etütler yapmak ve tekliflerin ne dereceye kadar ciddi ve cazip olduğunu araştırmak üzere üç kişilik bir heyetin Amerika'ya gitmesi de kabul edildi. Bu heyet Hava Kurmay Binbaşısı ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın damadı Şefik Bey'in (sonraki General Şefik Çakmak) başkanlığı altında olacaktı. Hava Kurmay Yüzbaşısı (sonraki Hava Yolları Umum Müdürü ve Konya Valisi) Ferruh Bey (Şahinbaş) ve Donanma'dan Hava Kuvvetleri'ne geçen ve İngilizce bilen Teğmen Kâzım Bey heyete dahildi. Ben de heyetle dolaşacaktım. Bundan başka havacılıkta ortağımız Yılmaz Şirketi'nin temsilcisi Muhlis Bey'in (sonraki milletvekili Muhlis Erdener) havacıları ve müşterilerini tanıyan bir eski subay sıfatiyle beraberce Amerika'ya çağırılmasını sağladık.

1930 Dünya buhranının arifesindeki bolluk Amerikasında 1929 ilkbaharında iki aylık yaman bir dolaşma yaptık. Okyanus'u o zamanın en büyük süratli vapuru olan Bremen ile geçtik. Vapurda lüks kamaralarımız vardı. New York'daki Ritz Oteli'nden başlamak üzere bir tarafta birinci sınıf otellerde yerleştirildik. Yanımıza eski deniz binbaşısı olan bir mihmandar verildi ve bizi Amerika'nın her tarafına dolaştırılması için bir Ford yolcu uçağı tahsis edildi. O sırada Ford uçak yapmaya girişmiş, oluklu sacdan iki motörlü hantal bir uçak tipi meydana getirmişti. New York'da; şirketin başkanlarıyla tanıştıktan sonra, gruba ait fabrikaları birer birer gezdik, sonra Washington'da sefaretimizle ve Amerikan resmi makamlariyle temaslarda bulunduk. Teksas'da San Antonio'da bulunan hava merkezinde günlerce kaldık. Hava subaylarımız her türlü teşkilatı tetkik etti, Curtis tarafından Amerikan ordusuna satılan askeri uçakların üzerinde durdular. Bir Zeplin balonu ile Akron da uçuşlar yaptık.

Pasifik sahiline doğru uçarken, Viçita civarında korkunç bir kasırgaya yakalandık. O zamanki uçakların yükselme kudreti bugünkülere benzemiyordu. Yerlere adeta sürünerek yolumuza devam edebildik. Ciddi korkular ve ölüm tehlikeleri geçirdik.

Bunun acısını Los Angeles'de çıkardık. Holywood'un bütün film stüdyolarını dolaştık. O günün meşhur yıldızlariyle resimler çektirdik, eğlenceli davetlerde bulunduk.

Bir nevi namus anlayışı Bir akşam Curtis-Wright grubunun Los Angeles temsilcileriyle beraber çok şık bir gece kulübüne gitmiştik. Numara yapan çok güzel kızlar vardı, fakat sigara satan bir kız hepsini bastıran bir afetti, yaman bir dünya güzeliydi. Belli ki film yıldızı olmak ümidiyle Amerika'nın her tarafından Holywood'a akan, fakat filmde bir hamlede ileri gidemeyince geçinmek için gece kulüplerinde sigara filan satan kızlardan biriydi.

Arkadaşlarımızdan biri bu kıza delice tutuldu. İçkinin de tesiriyle, bu kızla derhal başbaşa bir macera geçirmek için karşı durulmaz bir arzu duydu. Temsilciler araya girdiler, kızın o gece izinli sayılması için kulüp sahiplerinden izin koparıldı. Kızın cevabı şu oldu:

"Ben kötü bir kız değilim. Şunun bunun zevk ve arzusuna alet olamam. Burada bir vazifem var. Gecenin saat üçüne kadar devam eder.Vazife saatim bitmeden buradan ayrılamam, fakat mademki benimle tanışmayı ve arkadaşlığı bu kadar ısrarla istiyorsunuz, vazifem bittikten sonra otelinize geleceğime söz veriyorum."

Otelde odalarımız yanyanaydı. Sabaha karşı şiddetli bir gürültüyle uyandım. Meğer kız gelmiş, fakat bir içki sofrasının hazır olmadığını görünce arkadaşlık etmeyi kesin surette reddetmiş.

Aşık arkadaş kıza şöyle demiş:

"Bir otel odasına gelmeyi kabul eden bir kız, samimi bir ahbaplığa bütün neticeleriyle razı olmuş sayılır. Ondan sonra aksilik etmek oyun bozanlıktır."

Kızın cevabı da şu oldu:

"Asıl siz oyunun kaide ve usullerini bilmediğiniz için oyun bozanlık ediyorsunuz. Ben sizin zevkinize alet olursam, namussuz bir kız olurum, iş güç sahibi temiz bir kıza yakışmayan harekette bulunursak bayalığa düşerim. Fakat siz beni bir içki masasına çağırsaydınız ve sizinle arkadaşça içki içseydik, belki de yavaş yavaş ben de size ısınırdım, arzunuzu paylaşırdım. O takdirde sizin zevkinize alet olmazdım, bir zevke kendi isteğimle ortak olurdum."

İçki devrinin yarattığı bu namus telâkkisini en yüksek para vaatleri bile sarsamadı, fakat kız ertesi gece aynı saat için bir içki davetini kabul etti.

Ertesi akşam aşık arkadaşın içki devrinin icaplarına göre bir içki masası hazırladığını, kızın da davete geldiğini biliyorum. İşin alt tarafı bilinmiyor.

Meksika'ya uçuş Programımızda, Amerika'nın Deniz Kuvvetleri'nin San Diego'daki hava üssünün ziyareti de vardı. Maksat oradaki bir uçak gemisini ziyaret etmekti. Özel bir uçakla yola çıktık. Yine bir kasırgaya rastlamak yine kısmetmiş. Düşe kalka, Güney Kaliforniya'nın en büyük şehri olan San Diego'ya vardık ve Deniz Hava Üssü kumandanını ziyaret ettik. Bize şunları söyledi:

"Hoş geldiniz, fakat uçak gemisinin güvertesine kadar tırmanmakla kalacaksınız, kamara ve salonları da gezebilirsiniz. Fakat uçakların gemiden kalkışlarına ve oraya inişlerine ait tertipler askeri sırdır, onları size göstermeye salahiyetim yoktur."

Ortada bir askeri sır ve onu hiçe saymaya yetkisi olmadığını söyleyen bir kumandan bulunduğuna göre bizim için yapacak bir şey yoktu. Havacı arkadaşlar, uçak gemisindeki tertipleri görmeye pek meraklı idiler, fakat yasak karşısında boyun eğdiler.

Öteden beriden biraz konuştuk, kumandanla ahbaplık ettik. sonra adam birdenbire şöyle dedi:

"Düşünüyorum da askeri sır denilen şey kadar manasız bir şey olmadığına karar veriyorum. Biz uçak gemisindeki tertipleri niçin gizli tutuyoruz? Çünkü uçak gemisine sahip olan başka devletler kendi tertiplerini bizden gizli tuttuklarına göre biz de onları taklit ediyoruz. Türkiye uçak gemisine sahip olmayan bir memlekettir. Buralara kadar gelen havacılarınız ne diye bir yasak karşısında kalsınlar? Evet, Devlet bana böyle bir salahiyet vermemiştir, fakat aklım bu salahiyeti bana veriyor. Buyurun geminin her kısmını gezin, her şeyi istediğiniz gibi gözden geçirin."

Havacılarımız, kendilerine verilen bu imkâna çok sevindiler, yepyeni bir takım tertipleri ilk defa olarak göreceklerdi. Uçak gemisinin her köşesini rahatça gezdik, uçakların havaya nasıl fırlatıldığını, güverteye inince, kısa mesafede nasıl frenlenip durduklarını gördük.

San Diego'dan uçakla Meksika'ya geçtik. Amerika'daki içki yasağı eğlence hayatını kösteklediğinden Kanada ve Meksika hudutları boyunca, Amerikalılar için eğlence yerleri kurulmuştu. Amerikalılar burada içki, kumar, kadın hasretini hep bir arada zengin bir lüks içinde gideriyorlardı. Meksika'da Agua Caliente denilen kaplıca ve eğlence yerine milyonlarca Amerikan sermayesi dökülmüştü. Otelin her odası ayrı bir küçük villaydı. Burada bir yatak, bir oturma odası, banyo vardı. Her türlü içki ve yemekler telefonla ısmarlanıyordu, en zarif bir servisle saniyede odalara yetişiyordu. Kaplıcanın ağırlık merkezi kumarhaneydi. Yolculukta şeytana uymamak, kumar masasına yaklaşmamak lazımdır, fakat bu elde edildi. Rulet masalarına oturduk, bereket ki kaybettiklerimizi aşağı yukarı çıkararak Agua Caliente dünya cennetinden iç rahatlığıyla ayrılabildik. Meksika'daki bir gecelik yolculuk pek hoşumuza gitti. Hele yemekler bizimkileri çok andırıyordu.

'Bey' ailesi Amerika'daki havacılık seyahati esnasında devamlı bir zorluk karşısında kaldık. Her gittiğimiz yerde rehberimiz emekli Deniz Binbaşısı Rogers, bizi birer birer tanıtıyordu.

"Binbaşı Şefik Bey, Yüzbaşı Ferruh Bey, Teğmen Kâzım Bey, Ahmed Emin Bey, Muhlis Bey..."

Amerikalıların hepsi "Bey" kelimesini soyadı sanıyorlardı. Adım başında şu sualle karşılaşıyorduk.

"Amerika'ya beş kişilik bir Türk Hava Heyeti gönderilmesini anladık. Fakat neden beşiniz de 'Bey' adlı bir aileden seçildiniz?"

Her yerde "Bey" in manasını anlatmakta o kadar zahmet çektik ki bir müddet sonra adın sonuna eklenen ve dış dünyada herkesi şaşırtan Bey, Efendi, Paşa, Hanım unvanları kalkınca ve bunların yerine Bay ve Bayan geçince geniş nefes aldık.

New York'a döndüğümüz zaman heyet Curtis ve Wright'in fabrikalarını gezdi, yapılan tipler hakkında etüdlere girişti. Kısacası, Türkiye ile Curtis kurulması düşünülen, kurulan ve yedi yıl devam eden işbirliğinin zeminini hazırlamak için her şey yapıldı. Dönüşte Şefik Bey (sonraki Hava Generali Şefik Çakmak) ve arkadaşları, seyahat hakkında etraflı bir rapor hazırladılar ve Genelkurmay'a verdiler.

Curtis Hava Filosu İstanbul'da Bundan sonraki safha, Curtis'in, şirket başkan yardımcılarından emekli Binbaşı Melvin Hall'ın başkanlığı altında Türkiye'ye dört uçaktan mürekkep bir hava filosu göndermesi oldu. Bu uçaklardan biri o devrin en süratli avcı uçağı olan Hawk avcı uçağı, ikincisi bir keşif uçağı, üçüncüsü altı kişilik Kingbird adlı bir yolcu uçağı, dördüncüsü de Fledglina adlı bir talim uçağıydı. Av uçağının pilotu, Amerika'nın en yaman akrobasi pilotu olan ve İkinci Cihan Harbi'nde Japonya'ya ilk olarak bir hava akını yapan (sonraki general) meşhur Doolittle idi. Pilotların dördü de birer deli fişekti. Melvin Hall, bir zamanlar İran'a giden Amerikan ıslahat heyetinde vazife görmüş olan, iyi Fransızca bilen, tecrübeli, hoş bir insandı. İstanbul ve Eskişehir'de dört pilot tarafından yapılan geniş tecrübeler ilgi ve hayret uyandırdı.

Bu esaslı temaslar neticesinde Hükümet, havacılığımızın ıslahı için Curtis-Wright grubuyla geniş bir anlaşmaya vardı. Curtis'den otuz iki av uçağı, dört yolcu uçağı, altı Fedgling tipi okul uçağı alınacaktı. Bunlardan beş av uçağı ile üç okul uçağı Kayseri fabrikasında, iki Amerikan ustasının idaresindeki Türk işçileri tarafından yapılacak, Curtis, fabrikayı tedrici surette uçak motörü de yapacak şekilde geliştirecek, hava yollarının esasını kuracak, hava meydanlarına ait etüdleri yapacaktı. Şirketin Bruce Leighton adlı, çok olgun bir temsilcisinin idaresinde bir teknik grup

Türkiye'ye geldi. Bunların arasındaki hava meydanı uzmanı Hulse bir zamanlar, Afrika'da Firestone Lastik Şirketi'nde çalışan, o sıralarda yerli halka uyarak insan eti yediğini itiraf eden garip bir adamdı. Kendisine derhal "Yamyam" lakabını takmıştık.

Kayseri'de yapılan uçaklar Avcı uçakları geldi, kuruldu, tecrübelerine girişildi. Bunların tamamlanması haftalar sürdü. Hükümet'le olan taahhütleri takip etmek üzere ben ailece Ankara'da yerleştim. Hayatım orasiyle Eskişehir ve Kayseri arasında geçiyordu. Kendimi Hava Kuvvetleri'nden küçücük bir parça sayacak hale gelmiştim. Hawk avcı uçakları ve diğer uçaklar beğenildikten ve teslim alındıktan sonra, Kayseri'de imalat safhası ön plana geçti. Amerikalı baş usta tecrübeli bir adamdı. Kayseri fabrikasında işleri öyle bir düzene soktu ve işçilerimizi o kadar iyi işe alıştırdı ki o zamanın en süratli uçağı olan ve saatte 304 kilometre giden Hawk, Kayseri'de tam Amerika'daki garanti ve toleransla yapılabildi ve okul uçaklariyle beraber bütün tecrübeleri başarıyla geçirdi.

Bir hava macerası Bu esnada boyuna Kayseri'ye gidip geliyorduk. Bir defasında bize şöyle dediler:

"Hava Kuvvetleri'ne ait Yunkers yolcu uçağı tamir görmek üzere Kayseri'ye uçacak. Baş pilot Tahir Bey'in idaresinde yapılacak olan bu uçuştan istifade edebilirsiniz."

Hiç tereddüt etmeden oluklu sactan yapılan uçağa, Curtis'in temsilcileri Leighton ve Hall ile beraber bindim. Biraz yol aldıktan sonra motör bozuldu. Uçak simsiyah bir yağ saçıyordu ve pilot yerinde görüş imkânı bırakmıyordu. Mendillerimizi, gömleklerimizden kestiğimiz parçaları boyuna pilota uzatıyor, camların silinmesine imkân sağlıyorduk. Tehlike muhakkak görünüyordu. Mecburi bir iniş yapmak lazımdı, kaybedilecek saniye yoktu. O sırada bereket Kayseri hava meydanının üzerine gelmiştik. Pilot Tahir Bey yaman bir ustalık gösterdi. Uçağı uzun uzadıya devirler yapmadan bir hamlede yere kondurdu. Biz de dünyaya yeniden gelmiş gibi geniş nefes aldık, fakat bir daha böyle bir maceraya atılmamaya kendi kendime söz verdim.

Aradan iki gün geçti. İşlerimizi bitirdik, bir akşam pilot Tahir Bey şunları söyledi:

"Tamirden çıkmış bir uçakla yarın sabah Ankara'ya dönüyorum. Ne diye yollarda sürüneceksiniz? Bir uçuşta Ankara'ya varırız."

Maceraya girmemek kararımız derhal sıfıra indi. Hiç tereddüt etmeden uçağa atladık. Ortalıkta şiddetli bir kar fırtınası vardı. Yükselemiyorduk. Adeta tepeler, ormanlara sürünürcesine alçaktan yol almağa çalışıyorduk. Bir noktada cesur pilot, ilerlemenin imkânsız olduğuna karar verdi. Uçağı rahatça şoseye oturttu. Tam o sırada içinde bir kaç yolcu bulunan bir taksi göründü. Yolcular, otomobilin bizi Ankara'ya getirmesini, kendilerinin de uçağın içinde oturup arabanın geri gelmesini beklemeleri hakkındaki teklifimizi hoş ve cazip buldular. Böylece maceranın ikinci kısmı da bir hayli heyecandan sonra tatlıya bağlanmış oldu.

Havacılığımız baltalanıyor Kayseri fabrikası işinden başka hava yolları ve hava meydanları işi de taahhütlere uygun olarak yürüyordu. Eğer Curtis grubu ile olan işbirliği devam etseydi, Türk havacılığı çok ileri gidecek, bugün kendi uçaklarımızı ve motörlerimizi yapacak bir halde bulunacaktık. Ne yazık ki Hava Kuvvetleri'ndeki görüş ayrılıkları, iyi bir piyasayı kaybeden Fransız fabrikalarının entrikaları ve bilhassa hava mühendisi Selahaddin Bey'in ve ona güvenen eski demiryolu müteahhidi ve yeni uçak fabrikacısı Nuri Demirağ'ın kendi uçaklarımızı kendi icatlarımıza göre bizzat yapmak yolundaki iddiaları araya girdi. Bu iddiaların başında giden Selahaddin Bey'in

kendi icadı olan uçakla düşüp ölmesi bile durumu düzeltemedi. Hava Kurumu da bir taraftan yıkıcı bir rol oynayarak İngiltere'den artık hiç değeri kalmamış bir uçak motörünün lisansını ve resimlerini satın aldı. Bu maksatla geniş fabrikalar yapıldı, hem milyonlarca milli para, yapılan bütün ikazlara rağmen heba edildi, hem de Curtis-Wright ile işbirliği yolundaki yaman fırsat elden kaçırıldı.

Saraçoğlu ile Amerika'da 1928 ve 1929 yıllarında Amerika'ya iki seyahat yaptıktan sonra 1935 yılına kadar hemen her yıl Amerika'ya yolum düştü. Temsil ettiğimiz fabrikalarla teması bu sayede devam ettirdik ve neticeler de aldık.

1930'da Amerika Ticaret Müsteşarı Dr. Klein Türkiye'ye gelmişti. Türkiye'de pek çok dost edinmiş olan Ticaret Ataşesi Gillespie ile beraber Ankara'ya gitti ve temaslarda bulundu. Maksat, bir Türk devlet adamını Amerika'ya çağırmak, Amerikan mali ve iktisadi âlemine tanıtmak, istikraz ve işbirliği imkânlarını yoklamaktı. O zamana kadar dış istikrazlar hakkında çekingen davranan Milli Hükümet, bu fırsatı cazip buldu. Uzun bir hastalık geçirmesi dolayısiyle Kabine'den ayrılmış bulunan eski Maliye Bakanı Saraçoglu'na bu vazife verildi. Saraçoğlu İsviçre'den eski üniversite arkadaşı olan Mukdim Osman'ı (Osmay) yardımcı diye yanına aldı. Amerika Hükümeti de Türkiye'deki Ticaret Ataşesi Julian Gillespie'yi mihmandarlığına memur etti. Bu seyahatin Amerika'da yeni iş imkânları açacağını ve temsil ettiğimiz fabrikaları bunlardan faydalandırmak icap ettiğini düşünerek ben de aynı zamanda Amerika'ya gittim. New York ve Amerika'da milli müesseselerle yapılan konuşmalardan bir çoğunda bulundum. Amerika iktisadi buhran içindeydi. Kimsede yeni teşebbüslere atılmak cesaret ve imkânı yoktu. Yapılan temaslar nezaket ziyaretleri hududunu aşmadı, fakat bu Amerika seyahati bana Şükrü

Saraçoğlu'nu daha yakından tanımak ve dostluğumuzu ilerletmek fırsatını verdi.

Saraçoğlu, kendisine çok ağır gelen Başbakanlık yükünün altına girmezden önce neşeli, geniş görüşlü, hoş bir insan ve iyi bir arkadaştı. 1924 de İsviçre'deki tahsil arkadaşı Harun Aliçe vasıtasıyla ve sonraki Adliye Bakanı Mahmut Esat ile beraber bana müracaat etmiş ve gerçek demokrasiyi diktatörlük ihtimallerine karşı korumak için "Vatan"a yazı yazmayı teklif etmişti. Bunu seve seve kabul etmiştim. Bunun üstüne beraberce siyasi bir mücadele cephesi kurmuş olduk ve bir müddet sık sık görüştük. Fakat Saraçoğlu, bütün arzu ve hazırlıklara rağmen bir tek yazı bile yazmadı. Belli ki tasarladığı siyasi hayat bakımından kenarda kalmayı tercih etmişti. Mahmut Esat aylarca bize ateşli yazılar yazdı. Maarif Vekili sıfatiyle Fethi Bey Kabinesi'ne girdikten sonra da Saraçoğlu ile dostluk münasebetini devam ettirdik.

İçki yasağı devri Saraçoğlu ve Mukdim Osmay'la beraber iktisadi buhran ve içki yasağı devrinin Amerika'sını seyretmeye koyulduk. İktisadi sıkıntılar nice büyük şirketi ve bankayı yere sermiş, dünkü milyonerler dilenci haline gelmişti. Yalnız bir saha sönecek yerde parlamıştı. O da eğlence hayatıydı. Sarsılan, işleri bozulan, iflas eden bankalarda bütün tasarrufları sıfıra inen kimseler, kalan kırıntılarla eğlence ve içki hayatında kendi kendilerini avutuyoriardı. New York'un en hareketli ve toplu eğlence caddesi olan Broadway, baştan başa dans yerleriyle dolmuştu. Bunların üzerinde: "Burada yüz tane güzel taksi kızı var", "New York'un en şirin elli taksi kızı buradadır" diye levhalar asılmıştı. Ciddi olarak da işsiz kalan takım takım güzel, terbiyeli kızlar hayatlarını kazanmak için buraya akın etmişlerdi. İçeri girilince iki dolarlık kupon alınıyor, dansların çok kısa süren her devresi için bunlardan biri seçilen kı-

za veriliyordu. Aynı şekilde kupon vermek üzere, kızla oturup konuşmak ve kendisine içki ikram etmek de caizdi. Buhran ve içki devrinin Amerika'sını yakından seyretmek için bu dans yerlerinden uygun bir fırsat olamazdı. Boş kaldığımız akşamlar, Saraçoğlu ve Mukdim Osmay ile beraber buraya uğramayı ihmal etmiyorduk. Her defa da bir yenisini deniyorduk.

Kızın intikamı Bir akşam Ellidokuzuncu sokakta açılan yeni bir dans yerinde afet gibi bir kızla karşılaştık. Kibar tavırlı, zarif, terbiyeli bir kızdı. Saraçoğlu buna vuruldu, kızın neşeli konuşma tarzına bayıldı. Kendisine şu fikir geldi: Serbest olduğu bir akşam kızın evine gidelim, iki arkadaşını çağırsın, biz de içki ve nevale getirelim, beraberce akşam yemeği yiyerek daha yakından tanışalım.

Kız teklifi şiddetle reddetti, böyle bir imkân olmadığını anlattı. Saraçoğlu'nun devamlı ısrarı üzerine bir kâğıt parçası üzerine bir adres yazıp eline verdi.

Kararlaştırılan akşam içki bulduk, bol bol seçme yiyecek şeyler aldık, eski yılların alaturka çapkınlığına çıkan kimselere benziyorduk. Halimize kendimiz de gülüyorduk. Doğruca kızın verdiği adrese gittik. Burası kibar ve pahalı bir apartmandı, bir taksi kızının burada oturmasına ihtimal yoktu. Buna rağmen kızın verdiği adresteki numarayı taşıyan apartmana asansörle çıktık. Kapıyı çaldık. Karşımızda yaşlı, kibar tavırlı bir hanım bulduk, arkasından ak saçlı, sert bir erkek göründü. Kızın ismini sorunca, ikisi birden bize çıkıştı, bir dayak yemediğimiz kaldı. Utana utana uzaklaştık. Sokağa çıkınca adresi bir daha gözden geçirdik. Kabahatin bizde olduğuna, adresi yanlış okuduğumuza hükmettik, fakat tespit ettiğimiz yeni adreste aynı akibete uğradık. Üçüncü bir deneme de boşa çıkınca, kızın bize ders vermek için uydurma bir adres verdiğini ve bunu da bir kaç türlü okunacak tarzda ustaca yazdığını anladık. Bu

arada acıkmıştık, bir sinemaya girdik, elimizdeki nevalelerle karanlıkta karnımızı biraz doyurduk. Sonra doğruca dans yerine gittik, güzel kızı bulduk. Bize neden bu oyunu yaptığını sorduk. Gülerek şu cevabı verdi:

"Kabahat sizde... Halden anlamanız, bu buhran zamanında ailesini geçindirmek zoruyla böyle bir yerde çalışmaya mecbur olan bir zavallı kızın hislerine saygı göstermeniz lazımdı. Israrlı red cevabım para etmeyince, size bir ders vermek hakkını kendimde gördüm. Size şehrin en kibar semtinde bir adres verdikten başka bunun bir kaç türlü okunmasına ve sizi şaşırtmasına da dikkat ettim."

Dersi hakketmiştik. Bize bu zarif ve akıllı kızdan özür dilemek düştü.

New York'dan sonra Washington'a da Saraçoğlu'yla beraber gittim. Bundan neşeli bir yol arkadaşı olamazdı. Amerikalılar'la yapılan temaslarda makama uygun, hoş hikâyeleriyle kendisini dinleyenlerin üzerinde iyi tesirler bıraktı. Amerika'da her halde bir hayli şey öğrenmişti. Dışişleri Bakanı olduğu zaman bundan faydalandı.

Serbest Fırka

Gazeteciliğin bana yasak olduğu yıllarda sık sık bana bunu soranlar oluyordu:

"Gazeteciliğe dönmek içinden geliyor mu?"

Daima şu cevabı veriyordum:

"Bu hastalıktan artık kurtuldum. Hastalığın geri tepmesine ihtimal yok."

Bu sözümde samimi olduğumu ispat etmek için iki fırsat buldum. Birincisi, Yunus Nadi Bey'in Cumhuriyet yazı heyetine o zamanlar için iyi sayılan dört yüz lira maaşla girmem için yaptığı teklifti. Nadi Bey mesleğime dönmem için Ankara'dan izin sağlamayı üzerine alıyordu. Yüreğim oynamadı değil... Fakat şirket zor durumdayken bırakıp ayrılmama imkân yoktu.

İkinci teklif, Serbest Fırka'yı kurduğu sırada eski Başbakan Fethi Bey'den geldi. Biz o yıl yazı Büyükdere'de geçiriyorduk. Evimiz eski Adliye Nâzırı Necmeddin Molla Bey'in evine komşuydu. Fethi Bey, partiye ait teşkilatını

yaparken, Necmeddin Molla'nın evinde misafirdi. Malta arkadaşlığımız dolayısiyle hergün buluşuyorduk.

Fethi Bey bana şu teklifte bulundu:

"Partimizin organı olarak bir gazeteye ihtiyacımız var. Bunun için lazım gelen sermayeyi biz sağlayacağız. Sen başyazar sıfatiyle bu gazetenin başına geç, partinin adayı olarak Meclis'e de gir, beraberce çalışalım. Mesleğe dönmen için Gazi'den ben izin alırım."

Bir gazetenin başına geçmek ve çok sevdiğim Fethi Bey'le çalışmak pek cazip bir şeydi. Buna rağmen teklife hiç tereddüt etmeden red cevabı verdim. Bu hareketimin tek sebebi, yalnız şirketi zorluk halinde bırakmamak meselesi değildi. İşin doğrusu, Fethi Bey'in tutumunu beğenmiyordum. Gazi'nin lideri bulunduğu bir partinin karşısında bir muhalefet partisi kurunca, sabırlı olması, senelerce itidalli bir prensip murakabesi yapmayı göze alması, İsmet Paşa'nın elinden bir hamlede iktidarı zaptetmek gibi bir hevese kapılmaması lazımdı. Sonra yol arkadaşlarını iyi seçmesi doğru olurdu. Bunu defalarla kendisine anlatmaya çalıştım. Daima şu yolda cevaplar verdi:

"Bir siyasi partinin vazifesi, ilk hamlede iktidara gelerek kendi programını yürütmektir. Durum buna müsaittir. Bütün memleket bizim harekete geçmemizi ve bugünkü bozuk düzene son vermemizi sabırsızlıkla bekliyor. Yol arkadaşlarını iyi seçmek meselesine gelince, saldırış halinde bir kuvvet, arkasından gelenlerin ahlaki seviyesini yoklamak için vakit kaybedemez. Hedefimize varınca, oturur, bunu yaparız."

"O zaman şüpheli elemanlar hak iddiasiyle karşınıza çıkar, siz onları tasfiye edecek yerde ister istemez açıkgözlerin baskısı altına düşersiniz." dedim.

"Ben yapacağımı bilirim. Duruma daima hakim kalırım," diye cevap verdi.

Sonunda Arif Oruç'un çıkardığı *Yarın* gazetesi partinin fiili organı halini aldı. *Son Posta* da onu takip etti.

Partinin iflası Fethi Bey'in bir noktada hakkı vardı. Halk Partisi'nin teşkilatındaki bozukluklardan veya baskılardan dolayı bütün memleket hoşnutsuzdu. Partinin harekete geçmesi, Hükümet'e karşı kıyama benzeyen bir manzara yarattı.

Hele İzmir civarı adeta ayaklandı. Fakat Atatürk gibi bir lider ve İsmet Paşa gibi bir başbakan böyle bir manzaraya seyirci kalamazlardı. Serbest Fırka'nın feshedilmesi lazım geldiğini Gazi'nin Fethi Bey'e söylemesi, Parti'nin kapanmasına kâfi geldi. Fethi Bey Büyükelçi sıfatiyle Paris'e gönderildi. Serbest Fırka'nın bir kısım teşkilatı başka bir lider bulup faaliyete devam etmeyi hatırlarından geçirdiler, fakat buna imkân bulamadılar.

Fethi Bey, kendi oynayabileceği tarihi rol bakımından da, Türk demokrasisinin gelişmesi bakımından da eşsiz bir fırsat kaçırmıştı. Durumun imkânlarını ve icaplarını iyi ölçseydi İsmet Paşa ile iktidar yarışına girişecek yerde, itidalli bir prensip murakabe ve muhalefetini yürüterek, Atatürk'ün samimi olan çok partili demokrasi isteğine destek olsaydı, gerçek demokrasi Atatürk'ün sağlığında gelişir, sonra yapılan takım takım hatalar önlenmiş olurdu.

Fethi Bey'in yakını ve dostu sıfatiyle 1930 yazında kendisini ikaz için elimden geleni yaptım, amma şunu gördük ki siyasi ihtirasa kapılan ve halkın sevgi ve ilgisinden şevk ve cesaret alan bir politika adamını durdurmak imkânı yoktur.

Mesleğime dönüş için, üçüncü fırsat doğrudan doğruya Atatürk vasıtasıyla, inanılmaz bir mucize, bir rüya şeklinde karşıma çıktı. 1935 sonunda şirketimiz bütün zorlukları yenmiş, selamete kavuşmuş, benim vicdani vazifelerim tamamlanmıştı. Tam bu sırada tekrar gazetecilikle meşgul olabilmek için karşıma çıkan yeni imkâna dört elle sarıldım. Gazetecilik hastalığından kurtulduğuma dair eski söylediklerimi tamamiyle unuttum.

Ankara'da Atatürk'le buluşuyorum

1936 Ocak ayının ilk günlerindeydi. 1925 Ağustos'unda gazetecilik mesleğinden ayrılalıdan beri onbuçuk çile dolu yıl geçmişti. Bir akşam Ankara'da eşim Rezzan, Petrol Arama Dairesi müdürü Columbia Üniversitesi'nden mektep arkadaşım ve candan dostum Cevat Eyüp Tasman, Petrol idaresinden Mikropaleontoloji uzmanı olarak çalışan Miss Jordan ve yine Petrol İdaresi'ne mensup diğer bir Amerikalıyla beraber Karpiç lokantasına gitmiştik. Bu günümüzün diğer her hangi bir günden farklı bir şekilde biteceğine dair ortada hiçbir emare yoktu. Bütün hayatımın en heyecanlı günlerinden birini yaşamakta olduğumu hiçbir şey önceden belli etmiyordu.

Birdenbire ortalık karıştı. "Atatürk dostlarıyla beraber geliyor" sözü ağızdan ağıza dolaştı. Bize yakın bir masayı kendisi için hazırladılar. İlk düşüncem, savuşmak olmuştu. Eski muhalefet gazeteciliği yıllarından ve İstiklal Mahkemesi macerasından sonra Atatürk'ten ve etrafındakilerden

ne muamele göreceğimi kestiremiyordum. Dolmabahçe'deki Tarih Kongresi, Moda Kulübü, Anadolu Kulübü gibi yerlerdeki uzaktan uzağa karşılaşmalar dışında, on bir yıldan beri hiç Atatürk'ün muhitinde bulunmamıştım. Fakat Atatürk ve yanındakiler artık içeri girmişlerdi, kaçmak pek çirkin bir şey olacaktı. Çaresiz kadere boyun eğdik ve kaldık.

Aradan pek az zaman geçmişti ki Atatürk'ün masasında bulunanlardan Kılıç Ali Bey bizim masaya yaklaştı ve eşimi dansa davet etti. Az sonra Atatürk'ün yaveri yanıma geldi. Atatürk'ün masasında bulunan hanımlardan birini dansa davet etmemin münasip olacağını kulağıma fısıldadı. Bunlar çok iyi alametlerdi. Bana Mütareke ve İstiklal Harbi yıllarında çok yakınlık göstermiş olan Atatürk'e saygılarımı belli etmenin zamanı gelmiş olduğuna karar verdim. Atatürk'ün dansta bulunduğu bir sırada masasına yaklaştım. Kılıç Ali Bey'e dedim ki:

"Uzun yıllardan beri Büyük Lider'e saygı ve sevgimi belli etmek fırsatından mahrum kaldım. Bunu yapmama izin verirler mi?"

Atatürk masaya dönünce ikisi arasında kısa bir konuşma oldu. Sonra Atatürk'ün sağ ve soluna iki iskemle konuldu. Yaver, eşimle beni masada yer almaya çağırdı. Atatürk'ün geldiği duyulunca, lokanta dolmuştu. Bahsettiğim manzaraya lokantada bulunan Türk ve yabancı yüzlerce kişi şahit olmuştur.

Bütün ömrümde başımdan geçenlerin en heyecanlılarından biri olduğu ve Atatürk'ün ne kadar tatlı ve hoş bir şahsiyeti bulunduğunu belli ettiği için o akşam Atatürk'ün sofrasında olup bitenleri harfi harfine anlatacağım.

Atatürk her şeyden önce ne içeceğimizi sordu. Diğer bir masada votka içtiğimiz için buna devam etmek istediğimizi söyledik. Bunun üzerine:

"Unutmayın," dedi. "Votka su karıştırmadan içilir."

Eski masallardaki gibi... Atatürk sonra bana döndü:

"Asıl mesleğinizden uzak düştünüz. Bu halinizden memnun musunuz?"

Ben daha ağzımı açmadan, eşim Rezzan cevap verdi:

"Ben memnun değilim. Bir gazeteciyle evlendim, bir müddet sonra iş adamı oldu. Ben buna hiç razı değilim."

Bu sözler Atatürk'ün pek hoşuna gitti, güldü. Tekrar bana sordu:

"Yeniden gazeteciliğe dönmeyi istiyor musunuz?"

"Elbette," dedim. "Çok sevdiğim mesleğimin dışında geçen yıllar bana ağır kürek mahkûmluğu cezası gibi geliyor."

"Öyleyse söyleyeceklerime iyi dikkat ediniz. Size soracağım suale doğru cevap verirseniz, yeniden gazetecilik edebilirsiniz: Uzun yıllar evvel, benim Selanik Askeri Rüştiyesi'nde çok sevdiğim bir yazı hocam vardı. Bu hoca bende her halde bazı meziyetler görmüş, bütün derslerden tam numara aldığım dikkatini çekmişti. Sınıfın birincisi olmamı sağlamak için, yazımın adeta okunmaz gibi olmasına rağmen, bana yazı dersinden tam numara verdi. Aradan yıllar geçti. Bu zaman zarfında ben memleketime ve barış davasına bazı hizmetlerde bulunduğumu sanıyordum. Hocamın oğlu siyaset meydanlarında karşıma çıktı. Bütün hizmetlerime karşılık bana sıfır numara vermeye kalkıştı. Buna diyeceğiniz nedir?"

Atatürk, bir taraftan Askeri Rüştiyesi'nde Tarih ve Yazı hocası olan babamı, diğer taraftan benim müstakil bir gazeteci sıfatiyle olan tenkitlerimi ima ediyordu. Büyük bir heyecan içinde idim. Dedim ki:

"Memleket ve dünya barışına olan yaman hizmetlerinize tam değerini vermek bakımından hiç kimseden geri sanılmayı kabul edemem. Bu hizmetler, en aşırı ümitlerimi aşacak nitelik taşıyor. Yaptıklarınıza o kadar değer veriyor-

dum ki sizinle ilgisi olan herşeyin aynı ölçüye uymasını içim istedi. Bütün tenkit ve ikazlarım bu emelden ileri geliyor. Araya bazı hatalı görüşlerim karışmış olabilir, pratik icapları ve imkânları ölçmekte vakit vakit yanılmış olabilirim, fakat size karşı sevgim daima hudutsuzdu ve tenkitlerimin iyi niyeti ise pürüzsüzdü. Ben hiçbir siyasi emeli ve ihtirası olmayan bir gazeteciyim. Hiç kimsenin tesiri altında yazı yazmadım, ve bütün tenkitlerimde yalnız memleketin iyiliğini düşündüm."

Konuştukça heyecanlarım bir kaç kat daha artmıştı. Gözlerim dolmuştu. Atatürk cevap verdi:

"Söylediklerinizi sualime iyi bir karşılıktır. İyi niyetinizi biliyorum, bilmesem sizinle hiç konuşmazdım. Şimdi bana söylediklerinizi halka ilan etmeye hazır mısınız?"

"Hazırım."

"O halde size dikte edeceğim bir açıklama şeklinin notunu alınız."

Kâğıt ve kalem buldum. Gazetecilikteki alışkanlığın tesiriyle eski harflerle not tutmaya başladım. Atatürk hosnutsuzluk ifâde eder bir tavırla sordu:

"Sağdan sola doğru yazdığınız o garip şeyler ne oluyor?"

Özür diler gibi bir tavırla cevap verdim:

"Stenografi... "

"Bunu unutunuz, yeni Türk harflerini her vesileyle kullanınız, onlara alışınız. Biraz zahmetli bile olsa, eski alışkanlıkları bir tarafa bırakmazsak, yeni harfler kök tutamaz."

Açığa çıkmayan bir açıklama Atatürk'ün dikte ettiği ve benim yeni harflerle zaptettiğim açıklama şuydu: "On yıldır mesleğimden uzak düştüm. Bu zaman bir milletin hayatı için kısa bir devirdir, fakat fertlerin hayatında çok yer tutar. On yıl önce, 'Tabiat kuvvetlerinin' gidişine ayak uydurmakta zorluklar geçirdim. Bu benim kabahatim değildi, "Tabiat kuvvetleri'nin de kabahati değildi. Kusuru ortalığa hakim olan hal ve şartlarda aramak icap eder. Tecrübe sahalarında on yıl müddet ders gördükten sonra, bir Türk şairinin: 'Bu memleketi haraplıktan kurtaracak bir adam yok mu?' diye sorduğu suale: 'Evet var!' diye cevap veren adamla yeniden işbirliğine girişmeye kendimi istidatlı ve hazır görüyorum"

Atatürk dedi ki:

"Yazdıklarınızı yüksek sesle okuyunuz, herkes duysun!."

Okumaya çalıştım. Beceremedim. Heyecanım derindi. Zoraki surette içine girdiğim iş hayatından kurtuluyordum, çocukluğumdan beri sevdiğim, bağlı bulunduğum mesleğin kapıları bana açılıyordu! Atatürk ne kadar heyecanlı olduğumun farkına vardı. Şu sözleri söyledi:

"Siz çok heyecan içindesiniz. Okuyamayacaksınız. Bırakın da bunu eşiniz okusun."

Eşim Rezzan bir iskemleye çıktı. Açıklamayı yüksek sesle okudu. Lokantada bulunanların hepsi bunu hararetle alkışladılar. Çünkü bir sevgi ve ahenk sahnesinin şahidi oluyorlardı. Çünkü gözleri önünde cereyan eden hadise Türk basınında daha geniş bir münakaşa hürriyeti devrinin açılmak üzere olduğunun bir müjdesiydi.

Atatürk, arzusunu yerine getirdiğinden dolayı eşime teşekkür etti ve dedi ki:

"Siz akıllı ve cesaretli bir Türk kızısınız. Yıllar evvel, memleketi işgal eden Yunan ordularına karşı girişmeye hazırlandığım umumi saldırışa tek gazeteci olarak yakından şahidi olmak fırsatını kocanıza verdim. Özür diledi ve 'Henüz nişanlandım,' dedi. Kendisini tenkit ettim ve bir aile bağı kuran bir adamın memleket hizmeti için kaybolduğu kanaatını ileri sürdüm. Şimdi bu sözümü geri almaya ve kendisini mazur görmeye hazırım. Ta başında ben de sizin gibi akıllı bir kızla karşılaşarak bir aile kursaydım, bütün hayatım başka bir cereyan almış olabilecekti. Ne yazık ki talihim iyi gitmedi. Oturduğum masada birden fazla kişi

tanıyorum ki ilk evlenmedeki hatalarını ikinci bir evlenme ile düzeltmişlerdir. Uygun bir hayat arkadaşı bulduklarından dolayı bütün hallerinin ve bütün zevklerinin ne kadar değiştiğine hayretle şahit oldum. Kılıç Ali bu aradadır. Ben bunu yapamadım. Biricik tesellim şudur: Ben her türlü bağlardan azadeyim, umumi hayattaki vazifelerime icap eden zamanı ve enerjiyi ayırabiliyorum. Kendi hususi hayatıma istediğim cereyanı verebiliyorum, göreneğin ve protokolun esiri değilim. Umumi hayattaki bir insan için en büyük felaket, neşesini, görüşündeki selameti kaybetmek ve milyonlarca Türk'ün her günkü hayatiyle temastan uzak düşmektir. Bu felakete uğrayanlar, insanlıktan çıkarlar, serada yetişmiş, suni bir mahlûka dönerler."

İngiliz Kralının hususi hayatı Bu konuşma Kral sekizinci Edward'ın hususi hayatının İngiltere'de velveleli bir dava haline gelmesinden bir kaç hafta önce cereyan ediyordu. Karpiç lokantasında Atatürk'le beraber oturduğumuz masanın yanındaki masada bir kaç İngiliz oturuyordu. Atatürk onlara karşı ilgi belirtti ve sordu:

"Sizin kralınız ne gibi bir hayat geçiriyor? Halkın hayatına karışmak imkânını buluyor mu? Kendini onlardan biri haline koyabiliyor mu? Kral sıfatiyle olan günlük vazifelerini ciddi surette ve herkesi hoşnut edecek tarzda yerine getirdikten sonra kendi hususi hayatına hakim kalabilmek için arzu ve ilgi belirtiyor mu?"

İngilizler şu cevabı verdiler:

"Bunu çok istiyor, fakat gelenekler karşısına çıkıyor."

Tesadüfe bakın: Bu konuşmadan kısa bir zaman sonra Kral Sekizinci Edward Atatürk'e bir ziyarette bulunmak üzere, resmilik dışında olarak 3 Eylül 1936'da Türkiye'ye geldi. Beraber yaşadığı ve evlenmek istediği Amerikalı dostu Bayan Wallis Simpson beraberindeydi. Atatürk ve Sekizinci Edward birbirlerine çok yakınlık duydular. Şuna

ihtimal verilebilir ki Kral'ın Atatürk'le olan teması, hususi hayatında istiklal sahibi olmak yolunda kendisinde zaten mevcut hasreti ateşli bir hale koymuştur. İngiltere'ye döndükten sonra bir devlet başkanının resmi hayatı ile hususi hayatı arasında ilişki bulunması lazım gelmeyeceğine dair Atatürk'ten öğrendiği görüşü yürütmeye teşebbüs etti. Teşebbüs sökmedi, Kral bu arzuyu tahtı ile ödemek zorunda kaldı .

Duyduğuma göre, Atatürk bu haberi şu sözlerle karşılamış:

"Ben onun yerinde olsaydım, böyle yapmazdm. Tahtı terkedecek yerde, İngiltere'de Cumhuriyet'i ilan ederdim ve ilk cumhurbaşkanlığı için adaylığımı koyardım..."

"Kaynak"ı çıkarıyorum Benim kendi durumuma gelince, Karpiç'teki karşılaşmadan sonra Falih Rıfkı Atay vasıtasıyla Atatürk'ten şu emri aldım:

"Yayınlanmak üzere dikte ettiğim mektup bir latifeydi. Bunun yayınlanmasına lüzum olmadan Ahmed Emin derhal eski mesleğine dönebilir."

Demek ki benim için gazetêciliğe dönüş yolu kesin surette açılmıştı. Gazetecilik denilen hastalıktan kurtulduğuma dair on yıldır tekrarladığım sözlerin içimden gelmediği, gazeteciliğin kanıma karıştığı, iliklerime işlediği derhal belli oldu. Mesleğime kavuşabildiğimden dolayı çılgınca seviniyor, eşim Rezzan'la beraber bayram ediyorduk. O zaman onbuçuk yaşında bulunan oğlum Tunç bu bayramda beraberdi, fakat gazeteciliğe bağlılık duyduğum için değilmiş. Sonra belli oldu ki o, daha o zaman tiyatroya gönül vermiş, bir müddet gazeteciliği zoraki şekilde, tahsilinin borcunu ödemek hissiyle yapmıştı.

İş hayatından kopuyorum İş hayatında bir gün bile devam etmeyi artık hatırıma getiremiyordum. Başıma

ne kadar güzel bir şey geldiğini ve derhal şirketten ayrılmak kararında olduğumu ortaklarıma söyleyince, bana çok gücendiler, fakat benim gözüm hiçbir şey görmüyordu. Şirketin elinde Dodge, Goodyear gibi bir düzine kadar sağlam vekâlet bulunan ve memleket ölçüsünde teşkilatı olan Tatko Şirketi'nin sağlam bir manzarası vardı. İstikbal çok güzel şeyler vadediyordu. Hisseme karşılık bana derhal verebilecekleri mahdut bir paraya ilave olarak, İdare Meclisi'nde kalmamı ve yıllık kârlardan muayyen bir pay almamı isteseydim, ortaklarımın kabul edecekleri şüphesizdi. Fakat gazetecilik mesleğinin hiçbir nevi iş ilgisi ile elele yürüyemeyeceğine inanıyordum. *Sabah*, *Vakit* ve 1923 ile 1925 arasında *Vatan* gazetelerinde geçirdiğim başarılı tecrübelere göre gazetecilikte yapacağım hamlenin derhal iyi neticeler vereceğine ve beni maddi bakımdan kimseye muhtaç bırakmayacağına da derin bir imanım vardı. Mesleğe dönüşün saadeti içinde başka hiçbir şey düşünemeyecek bir hale gelmiştim. O saniyede bana verilebilen mahdut bir parayı aldım, başka hiçbir şey istemeyerek, Tatko Şirketi'nden ayrıldım.

Haftalık "Kaynak" Ne yapacaktım? Mevcut gazetelerden birine yazar olarak girmek içimden gelmiyordu. İstediğim şey, bir gazetenin kaderine tamamiyle hakim olmak, inandığım ideal ve düşünceleri gerçekleştirmek için bu vasıtayla çalışmakta serbest bulunmaktı. Bir günlük gazete çıkarmak için lazım gelen sermaye ve imkânlarım yoktu. İngiltere ve Fransa'da mevcut örnekler uygun olarak, günlük gazete boy ve şeklinde bir haftalık gazete çıkarmaya karar verdim. Adını *Kaynak* diye seçtim, dizilmesi ve basılması için *Akşam* gazetesinin kitap kısmiyle anlaştım. Büyük iddialarla valilik binası civarında, Dr. Şakir Ahmed'in muayene binasında idare yeri diye bütün bir kat da tuttum, eşya aldım. *Vatan* dan arkadaşım Ramiz yazı işleri için bana vardım edecek, Ankara caddesinin en iyi idarecisi diye tanınan İzmirli Ulvi Bey idare işlerine bakacaktı...

Yeni haftalık gazete, tek parti devri için çok cesur ve hareketli bir teşebbüs sayılabilirdi. Gerçek demokrasiden, hür münakaşadan, mevzuatın dar çemberini yararak, esaslı ıslahata girişmekten, bir çalışma milli misakı etrafında milletçe birleşmekten pervasızca bahsediyordu. İçinde çeşitli ve meraklı yazılar vardı. Sekiz sayfalık gazeteden başka iyi kâğıda basılmış dört sayfalık bir resimli ilave, o zamanki günlük gazete fiyatı olan beş kuruşa veriliyordu. İlk sayı kapışıldı. Sıkı bir ilan hareketinden sonra her yeni gazetenin karşılaştığı bu durum, eski tecrübelerime rağmen beni aldattı, Büyük ümitlere kapıldım. Fakat sonra *Kaynak* baş aşağı gitmeye başladı. Haftalık gazete tutmadı. Halkı buna alıştırmak, mesela İsviçre'de çıkan haftalık Weltwoche gazetesi gibi bir ihtiyaç haline gelmek için uzun zaman dayanmak lazım geliyordu. Halbuki benim sermayem yoktu. Günlük gazetelerde yirmidokuz yıl çalışmış bir gazeteci sıfatıyla zaten haftalık gazetede beni memnun etmemiş, gazetecilik hasretimi hiç de gidememişti. Ne yapacaktım? Bir aralık gazetenin fiyatını on kuruşa çıkarmayı düşündüm. Gazete satıcıları bunun ümitli bir yol olmadığını söylediler, günlük gazeteyi beş kuruşa alan bir okuyucunun aynı boy ve şekilde olan haftalığa iki misli para vermesine ihtimal görmediler.

Tan Gazetesi'nin başında Kara kara düşünürken, birden karşımda çok ümitli, çok yaman bir ufuk açıldı. 1925'de İstiklal Mahkemesi'nin kapattığı "Vatan" gazetesinin bazı tesislerini bizden, binasını ve diğer tesislerini de matbaanın sahibi Mihran Efendi'den satın alan on altı sayfalık yeni ve modern bir rotatif makina edinen ve ilk önce Mahmut Bey'in idaresinde *Milliyet* adıyla, sonra Ali Naci Karacan'ın başkanlığında *Tan* adıyla gazete çıkaran İş Bankası, gazete yüzünden çok ziyan ediyordu ve gazeteyi

ve tesisleri elden çıkarmak için çare arıyordu. İş Bankası Umum Müdürü Muammer Eriş bir gün beni cağırdı. Eğer bir şirket kurabilirsem, bu tesisleri, bina ve gazeteyle beraber çok uygun fiyat ve şartlarla ele geçirebileceğimi söyledi. Sonradan haber aldığıma göre Atatürk, benim gazetecilik mesleğine dönmeme izin verdikten sonra, *Tan* gazetesinin tesislerinin benim elime geçmesini, böylece mesleğimden uzak geçirdiğim hasret yılları için bir teselliye kavuşmamı ve memlekette objektif tenkitlerde bulunacak müstakil bir gazete çıkmasını istemiş, ona göre emirler vermişti. Böylece çok uygun ve emsalsiz şartlarla bir teklif yapılmasında onun nüfuz ve arzusu büyük rol oynamıştı. Uzun müzakerelerden sonra Muammer Bey'le bina ve tesisler için iki yüz bin lira bedel üzerinde anlaştık. Bunun elli bin lirası peşin, geri kalanı sekiz yılda taksitlerle, faizsiz olarak ödenecekti.

Bulduğum ortaklar Bu kadar mükemmel bir iş için sermaye sahibi bulmak üzere dört tarafa başvurdum, sonradan ikinci *Vatan*'da yaptığım gibi, grup halinde ortak aramayı ve bir anonim şirket kurmayı akıl edemedim. Ancak ve ancak şahsi ortak arıyordum. Böylesi de bir türlü karşıma çıkmadı. Nihayet Serbest Parti devrinde çok para sahibi olan *Son Posta* gazetesinin dört ortağı arasında ihtilaf bulunduğu kulağıma geldi. Ya Selim'le Ekrem veya Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü gazeteye sahip kalacak, elinde sermaye ve gazete idaresi sahasında tecrübesi bulunan diğer grup, yeni bir teşebbüse atılacaktı, benim elimdeki işi açıkta kalan tarafın çekici ve kârlı bulmamasına ihtimal yoktu...

Talihime, Zekeriya ile Halil Lütfi ortak adayı diye karşıma çıktılar. Dostlarım bunun iyi bir fırsat olduğunu söylüyorlar ve şunu ilave ediyorlardı: "Zekeriya atılgan bir gazetecidir. Amerikan milyoneri Charles Crane'in Amerika'da okuttuğu Türk öğrencilerden biri olarak senin gibi Co-

lumbia Gazetecilik Mektebi'nde tahsil görmüştür. Halil Lütfi ise eli sıkı bir idarecidir. Senin hesaba aklın ermediği için böyle bir yol arkadaşına ihtiyacın vardır."

Acemice davranışım Her ikisi yeni teşebbüse atılmaya teşne göründüler. Ortada yalnız şu zorluk vardı: Tatko'dan hisseme karşılık aldığım on beş bin lira *Kaynak* gazetesinin zararları ve kendi geçinme masrafım için erimişti. Doğrusu aranırsa, yarım milyonluk tesisleri, elli bin lira peşin, gerisi uzun yıllarda taksitlerle ödenmek üzere ele geçirmek fırsatını şirkete benim getirmem, gazetecilikte 29 yıllık başarılı tecrübelerimin yarattığı mevki ve itibarı da buna katmam suretiyle ben kendi payımı manevi değer bakımından fazlasiyle ödüyordum. Bunun dörtte bir sermaye payı diye kabul edilmesi ve benden hiçbir sermaye payı aranmaması çok yerinde olurdu. Böyle bir teklifi ileri sürmüş olsaydım, kabul edileceği de muhakkaktı. Fakat o zamanki kafamla ben gazeteciliği yüzde yüz bir idealizm işi diye kabul ediyordum. İdealliği de, her türlü maddi menfaati hor görmek ve itmek diye anlıyordum. Fazla olarak da ölçüsüzce iyimserdim. Bir an evvel gazeteciliğe kavuşmaya o kadar çıldırıyordum ki ortalıkta en küçük tereddüt bulunmaması için kendi rızamla, tam bir gaflet ve basiretsizlik içinde şu teklifi ileri sürdüm:

"Kurulacak altmış bin liralık şirkette ben de on beş bin lira hisse sahibi olayım, bu hisse diğer ortakların sağlayacakları banka kredisiyle ödensin, bu da faiziyle beraber yıldan yıla şirketteki kâr payımla kısım kısım karşılansın..."

Teklifimi derhal kabul ettiler. Zekeriya ve Halil Lütfi on beşer bin lira sermaye koydular. Diğer on beş bin liraya *Vatan*'ın eski idare müdürü sıfatiyle gazete idaresinde çok tecrübe sahibi olan kardeşim Mehmed Rıfat ve daha bir kaç kişi komanditer ortak olarak yazıldılar.

Tek zorluk Sabiha Zekeriya Ankara Caddesi'nin en uygun yerinde bir binamız vardı. O zamanki ölçülerle en iyi ve ileri tesislere sahiptik, cesaretle ortaya atıldık. Arkadaşlarımla danışmakla beraber, siyasi program bakımından sevk ve idare tamamiyle benim elimdeydi. "Gerçek demokrasi, her türlü yolsuzluğa karşı temizlik mücadelesi ve kırtasiyeciliğe karşı esaslı ıslahat" hedeflerini içine alan programı arkadaşlarım aynen kabul etmişlerdi. Tek zorluk ve aksilik, New York'ta sosyal basiret ve yardım mektebinde tahsil görürken, komünizm mikrobuna nasılsa aşılanan ve bunu bir taassup haline getirmiş olan Sabiha Zekeriya Hanım'ın üçüncü sayfanın sağ tarafındaki sütunundan geliyordu. Bunu her gün yayından önce gözden geçirmek ve gazetenin komünizm aleyhindeki mesleğine uymayan her sözü ve imayı çıkarmak lazımdı. Şunu söyleyeyim ki *Tan* gazetesinde beraber çalıştığımız iki yıl içinde Zekeriya daima bana hak verdi, eşinin tarafını hiçbir zaman tutmadı ve bizim gibi o da şikâyetlerin arkasını hiç bırakmadı.

Yeni idare altında ilk sayı 1 Ağustos 1936'da çıktı. Bundan önce günlerce hazırlıklar yapılmış ve eski idare tarafından neşredilen gazeteye yeni şekil hakkında geniş ölçüde ilanlar geçirilmişti.

O zamanlar gazetelerin vardıkları seviye, çeşitlilik ve teknik bakımdan çok ileriydi. Beş kuruşa satılan gazeteler on altı sayfalıktı. Bunun dört sayfası silme ilandı. Diğer sayfalar çeşitli haberler, yazılar, roman ve tefrikalarla doluydu. Kuvvetli bir iktisadi kısım, bu arada yeralıyordu. Gazetenin üzerinde cidden büyük emek vardı. Zekeriya ve yazı işleri müdürü Mümtaz Faik ile beraber çok gayret ve sevgiyle çalışıyorduk.

Halil Lütfi ile yoldaşlık Yalnız idare işlerinde Halil Lütfi ile geçinmek hiç de kolay değildi. Onun gözünde yalnız para ve tasarruf vardı. Gazeteyi tanıtmak ve

geliştirmek için yeni yeni teşebbüslere atılmayı ve kesenin ağzını açmayı daima yadırgıyordu. İyi kalitede, hayır ve fayda olduğunu da bir türlü kabul etmiyordu. Daima düşük kalitede kâğıt aldığı için mükemmel makinaya rağmen baskı kötü oluyordu. Bir gün İdare Meclisi'nde kendisini sıkıştırdık, mutlaka para farkını göze alarak iyi kalite kâğıt edinmesi lazım geleceğini, tek başına kararlar vermeye hakkı olmadığını ısrarla söyledik, ertesi gün mutlaka yüksek kalite kâğıt sipariş edeceğine, kendisinden söz de aldık. Aradan haftalar geçti, yine o kötü kâğıt... Kendisini çağırdık, İdare Meclisi'ni topladık, keyfi hareketinin hesabını sorduk, şu cevabı verdi:

"Ne yapalım, bu bir hastalık, elimde değil... İstediğiniz gibi iyi kâğıt sipariş etmek için kâğıtçıyı çağırdım. Fakat o sırada şunu düşündüm: "Ortaklarım kâğıt için kalite farkı diye paralarımızı sokağa atmaya karar veriyorlarsa, ben kendilerine neden uyayım? Alışan gazete okuyucusu, kâğıt biraz kötü de olsa parayı verir, gazeteyi alır. Bu sebeple yine eski ucuz kâğıdı sipariş ettim."

Arnavutluk'a sürgün Tahammülümüz taştı Halil Lütfi Dördüncü idarenin başında bulundukça, gazetenin gelişeceğine ve bir müddet için Halil Lütfi'yi uzaklara sürmek lazım geldiğine karar verdik. Kendisinin kuvvetli bir gazetecilik tarafı da vardı. Bir zamanlar satır hesabiyle gazetelere havadis ve diğer yazılar yazarak geçinmiş ve büyük servetinin temelini böylece kurmuştu. Uzun bir röportaj serisi hazırlamak ve haftalarca orada kalmak üzere arkadaşımızı Arnavutluk'a gönderdik, daha doğrusu adeta sürdük. Ordan sayısız röportajlar yazdı. Bunlar değer taşıyordu. Döndükten haftalarca sonrasına kadar Arnavutluk yazıları "Tan" sütunlarında yer aldı.

Ortaklığımız esnasında Halil Lütfi bana şunu anlatmıştı: "Bedava olduğu için arasıra tiyatroya giderim. Bir ak-

şam gördüğüm bir piyeste yalnız kendi kendilerini düşünmekle kalmayan, başkalarına iyilik yapmakta da haz duyan adamlara ait sahneler gördüm. 'Acaba ben yanlış yolda mıyım?' diye bir aralık tereddütler geçirdim. Fakat son perdede başkalarına iyilik edenler nankörlükle karşılaştı. 'Pekâlâ, doğru yoldaymışım' diye geniş bir nefes aldım."

Tan'da idaredeki bozukluklara, kısır mevzuata, tek partinin zararlarına, gerçek demokrasinin nimetlerine dair bir düzüye yazılar yazıyordum. Bunların hepsi Hükümet makamları tarafından hoş görülüyordu, hiçbir tekdir işitmiyordum.

Balkan Basın Birliği O sırada Balkan Birliği devrindeydik. Romanya'ya, Yugoslavya'da bilhassa Yunanistan'a sık sık seyahatler yapıyor, o memleketlerden gelen gazetecileri kabul ediyor, şimdi Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün ortaya koyduğu prensiplere uygun şahsi ahbaplıklar kuruyorduk. Bir Balkan basın birliğimiz vardı. Bunun başında Falih Rıfkı Atay, umumi kâtipliğinde ben bulunuyordum. Balkan milletlerini ortak bir basın cephesi sayesinde birbirlerine yaklaştırmak işinde çok başarılı bir surette çalışıyorduk. Hele Yunanlılarla işbirliğimiz tamdı. Birbirimize karşı anlamadan, dinlemeden hücumlara geçmemek yolunda bir anlaşma bile kurmuştuk. İki taraf da buna saygı gösteriyordu. Mesela memleketimizde din adamlarının vazife zamanları dışında dini kıyafetle gezmeleri yasak edilince, Yunan gazeteleri kıyametler koparmaya hazırlandılar. Fakat anlaşmaya uyarak bir hafta önceden bunun manasını bizden sordular. Biz de bunun Ortodoks cemaatine karşı yapılmadığını, umumi olduğunu, maksadın layikliği yerleştirmek ve dinin politika maksatları için kullanılmasını ve vatandaşları birbirinden ayırmasını önlemek olduğunu anlattık. Yunanlılar buna kanaat getirdiler, kıyafet münasebetiyle arada hiçbir nevi polemik açılmadı.

Yaman bir atlatma Bu Balkan temasları arasında ben gazetecilik hayatımın belli başlı başarılarından birini elde ettim. Mesele şöyle oldu: Romen Hariciye Nâzırı Victor Antonesco, bir grup Romen gazetecisiyle beraber Ankara'ya gelmişti. Bir akşam yemeğinden ve kabul resminden sonra gazetecilerle beraber Ankara Palas'ın pavyonuna gittik. Biraz sonra Atatürk birden bire pavyona indi ve gazetecilerle konuşmaya başladı. O kadar güzel şeyler söylüyordu ki dayanamadım, kaleme sarıldım, harfi harfine not tutmaya başladım. Bence Atatürk bu beyanatla bütün hayatındaki ideallerin bir özünü ortaya koyuyordu. O zaman Özel Kalem Müdürü olan, sonra yıllarca Norveç'te sefirlik eden ve Tokyo Büyükelçisi iken eşiyle beraber canına kıyan Süreyya Anderiman karşıma dikildi ve dedi ki:

"Atatürk'ün hususi konuşmalarında not tutmak yasaktır. Notlarınızı hemen bana veriniz."

Sert bir sesle cevap verdim:

"Ben bunları bir hatıra diye tutuyorum. Notlar benimdir, kimseye vermem."

Israr etmedi. Ben de sonuna kadar ilgi ve hayranlık içinde not tuttum. Atatürk ayrılınca telefon başına koştum, saat gece yarısını geçmemişti. O zamanlar gazetelere saat üçe kadar uzun yazılar giriyordu. Hele biz "Tan" ın o sıralarda, her gazeteden üstün ve süratli olan vasıtalarına güveniyorduk. Atatürk'ün beyanatını aynen dikte ettikten sonra manşet yapılacak başlıkları ve ara başlıkları da söyledim. O sıralarda izin almadan Ataürk'ün umumi bir yasağını hiçe saymak bir cüretti, fakat söylenen sözler o kadar güzel, o kadar eşsizdi ki bunları herkese duyurmanın tabii bir vazife olduğuna karar verdim, her türlü riski ve mesuliyeti seve seve göze aldım.

Ertesi gün basın âleminde kıyamet koptu. Yaptığım iş, hele o devir için birinci sınıf bir atlatma demekti. Atatürk, coşkun bir dakikada söylediği sözlerin aynen zaptedilmesi-

ne, vatandaşlara ve bütün dünyaya duyurulmasına hiç kızmadı, aksine olarak çok memnun oldu. Bana yine Süreyya Bey vasıtasıyla iltifatlar etti. Ertesi gün memlekette ne kadar gazete varsa, beyanatı sütunlarına geçirdi. Kimi kaynak gösterdi, kimi göstermedi. Tarihi bir nitelik taşıyan ve Atatürk'ün yüksek ruhunu belirten beyanat aynen şunlardır:

İki nevi filozof "Milletler gam ve keder bilmemelidir. Şeflerin vazifesi, hayatı neşe ve şevkle karşılamak işinde milletlere yol göstermektir. Vaktiyle kitaplar karıştırırdım, hayat hakkında filozofların ne dediklerini anlamak istedim, Bir kısmı her şeyi kara görüyordu: 'Madem ki hiçiz ve sıfıra varacağız, dünyadaki geçici ömür esnasında neşeye ve saadete yer bulunmaz' diyorlardı.

Başka kitaplar okudum. Bunları daha akıllı adamlar yazmıştı ve şöyle diyorlardı: 'Madem ki son nasıl olsa sıfırdır, bari yaşadığımız müddetçe şen ve şatır olalım.' Ben kendi karakterim dolayısiyle ikinci hayat anlayışının tarafındayım, fakat şu kayıtlar içinde: Bütün insanların varlığını kendi şahısları içinde gören adamlar bedbahtdırlar. Besbelli ki o adam fert sıfatiyle yok olacaktır. Her hangi bir kişinin yaşadıkça memnun ve mesut olması için lazım gelen şey, kendisi için değil, kendisinden sonra gelecekler için çalışmaktır. Akıllı bir adam ancak bu suretle hareket edebilir, hayatta tam zevk ve saadet, ancak gelecek nesillerin şerefi, varlığı, saadeti için çalışmakta bulunabilir.

Bir insanın böyle hareket ederken, 'Benden sonra gelecekler acaba böyle bir ruhla çalıştığımı farkedecekler mi?' diye düşünmemelidir. Hatta tam surette mesut olanlar, hizmetlerinin bütün nesillerce meçhul kalmasını tercih edecek karakterde bulunanlardır.

Adam yetiştirmek zevki Herkesin kendine göre bir zevki var. Kimi bahçe ile meşgul olmak, güzel çiçekler

yetiştirmek ister. Bazı insanlar da adam yetiştirmekten hoşlanır. Bahçesinde çiçek yetiştiren adam, bir şey bekler mi? Adam yetiştiren adam da çiçek yetiştirendeki hislerle hareket edebilmelidir. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlar memleketlerine ve bunların istikbaline faydalı olabilirler. Bir adam ki memleketin ve milletin saadetini düşünür, o adamın değeri birinci derecededir. Esas kıymeti kendine veren ve mensup olduğu memleket ve milleti ancak kendi şahsiyetiyle bağlı gören adamlar, milletlerin saadetine hizmet etmiş sayılmaz. Kendilerinden sonraki düşünenler milletlerini yaşamak ve ilerlemek imkânlarına kavuştururlar. Kendi gidince, gelişme ve hareket durur zannetmek bir gaflettir.

Şimdiye kadar bahsettiğim noktalar ayrı ayrı cemiyetlere aittir, fakat bugün bütün dünya milletleri aşağı yukarı akraba olmuşlardır veya olmaya doğru gidiyorlar. Bu itibarla insan mensup olduğu milletin varlığını düşündüğü kadar, bütün cihan milletlerinin huzurunu, refahını düşünmeyi ve kendi milletinin saadetine ne kadar değer veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine hizmet etmeye elinden geldiği kadar çalışmalıdır.

Bütün akıllı adamlar takdir eder ki, bu vadide çalışmakla hiçbir şey kaybedilmez, çünkü dünya milletlerinin saadetine çalışmak, diğer bir yoldan kendi huzurunu ve saadetini saglamaya çalışmak demektir. Dünya milletleri arasında huzur, berraklık, iyi geçim olmazsa, bir millet kendi için ne yaparsa yapsın, huzurdan mahrumdur. Bunun için ben sevdiklerime şunu tavsiye ederim: Milletleri sevk ve idare eden adamları tabii ilk önce kendi milletlerinin varlık ve saadetlerinin desteği olmak isterler, fakat aynı zamanda bütün milletler için aynı gayeyi istemek lazımdır. Bütün dünya hadiseleri, bize bunu açıktan açığa ispat eder. En uzak sandığımız bir hadisenin bize bir gün temas etmeyeceğini bilemeyiz. Bunun için insanlığın hepsini bir tek vü-

cut ve milleti bunun bir parçası saymak icap eder. Bir vücudun parmağının ucundaki acıdan her tarafı pay alır.

İnsanlık tek vücuttur Türkiye ve Türk dostları kuvvetlidir. Hiçbir taraftan bize gelecek bir şey beklemem, beklemeye de lüzum yoktur. İşte bu sükûnet içinde bütün dünyayı mütalaa etmek fırsatı bizdedir. 'Dünyanın filan yerinde bir rahatsızlık varsa bana ne?' dememeliyiz. Böyle bir rahatsızlık varsa, tıpkı kendi aramızda olmuş gibi ilgilenmeliyiz. Olay ne kadar uzak olursa olsun, bu esastan şaşmamak lazımdır. İşte bu düşünüş, insanları, milletleri ve hükümetleri hodbinlikten kurtarır. Hodbinlik şahsi olsun, milli olsun, daima fena diye karşılanmalıdır.

O halde konuştuklarımızdan şu neticeyi çıkaracağım: Tabii olarak kendimiz için bütün lazım gelen şeyleri düşüneceğiz ve icabını yapacağız, fakat bütün dünya ile de ilgilenmeliyiz. Bu münasebetle şunu da söyleyeyim: Ben düşündüklerimi sevdiklerime olduğu gibi söylerim. Aynı zamanda lüzumlu olmayan bir sırrı kalbinde taşımak iktidarında olmayan bir adamım, çünkü ben bir halk adamıyım, ben düşündüklerimi daima halkın huzurunda söylemeliyim. Yanlışım varsa, düzeltirim, fakat şimdiye kadar açık konuşmalarımda halkın beni tashih veya tekzip ettiğini görmedim."

Beş fırtına

Tan gazetesinde çalıştığım sırada beş büyük fırtına geçirdim. Bunlardan biri *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı ve eski dostum Yunus Nadi'yle olan şiddetli münakaşalarımdır. İkincisi, Belediyede her tarafı saran yolsuzlukları ortaya koyduğum zaman başıma gelen velveleli maceralardır. Üçüncüsü İsmet Paşa'nın çekileceğine ve Başvekilliğe Celal Bayar'ın geçeceğine dair duyduklarım hakkında kimseden izin almadan ifşaat yapmam ve düşüncelerimi yazmamdır. Dördüncüsü, gazetemin Hatay meselesinde oynadığı akıncı roldü, en sonuncusu gazetenin Atatürk'ün hastalığında yazdığı makale yüzündendir.

Cumhuriyet'le olan münakaşa, Nadi Bey'in, Üniversite'de vazife gören Alman profesörlerinin kovulmasına dair yazdığı şiddetli yazı yüzünden kopmuştu. Ben profesörlerle, İstatistik profesörü sıfatiyle Üniversite'de bulunduğum sırada yakından tanışmıştım ve kendilerinin yeni bir

Türk Üniversitesi yaratmak için ne kadar başarı gösterdiklerini, bu müstesna adamların elimize geçmesinin bizim için ne kadar büyük bir fırsat ve nimet olduğunu biliyordum. Atatürk, Naziler'den kaçan değerli profesörlere ince düşüncelerle memleketin kapılarını açmıştı. Kendisi de Nazilik'ten ve Hitler'den şiddetle nefret ediyordu. Bunların hepsini bilerek, Nadi Bey'e nazik bir cevap verdim, profesörleri savundum. Yunus Nadi sert ve haşin cevaplar verdi. Münakaşa kızıştı, Türk basın tarihinde görülen en sert münakaşalardan biri şeklini aldı. Sonradan haber aldığıma göre Yunus Nadi Bey, Almanlar'ı kıskanan bazı gençlerin tahriklerine kapılmış, hata ettiğini neden sonra farketmiş.

Haftalarca gazetelerin sütunlarını dolduran bu sert çatışmalar esnasında Yunus Nadi Atatürk'e ve Hükümet'e başvurarak benim Hükümet veya Parti yoluyle susturulmamı defalarla istemiş. Atatürk buna razı olmamış. İki tarafın müsavat dairesinde içini dökmesini hükmü ve kararı umumi efkârın serbestçe vermesine lüzum göstermiş.

Belediye yolsuzlukları Diğer fırtınaya gelince, "Tan" Belediye'de otobüs imtiyazlarını, hamal kâhyalıklarını, her türlü satın alma ve ihaleleri ve Surp Agop Ermeni mezarlığının arazisi meselesini içine alan korkunç yolsuzluklar hakkında esaslı malumat toplamıştı. İsmi böyle yolsuzluklara karışan ne kadar malum insan varsa bu toptan vurguna katılmıştı. O zaman İstanbul'da bir derebeyi edasiyle saltanat süren, çok nüfuzlu Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ'ın idaresi altında bulunan Belediye'nin her köşesini hastalık sarmıştı. İlk hücum 10 Aralık 1937 tarihli *Tan* gazetesinde "İstanbul'un Otobüs Dedikodusu" başlığını taşıyan bir başyazımla başlamıştı. Muhittin Üstündağ, bu şiddetli hücumun daha başlangıcı karşısında küplere binmişti. Hiddetine hakim olmaya-

rak, gazetemizin muhabirlerinden Reşat'a başka gazetecilerin yanında şu sözleri söylemişti:

"Ahmed Emin'e sor, bu yazıyı yazmak için kaç para aldı?"

İftira karşısında Meslek namusuma karşı yapılmak istenilen bu çirkin iftira karşısında tabii bir isyan duydum. Ertesi gün Muhittin Bey'in sözlerini aynıyla gazeteye geçirdikten sonra, ne demek istediğini belirtmesi, bildiği varsa söylemesi, isnadını ispat etmesi için kendisine meydan okudum. Aradan bir gün geçti. Ses seda çıkmadı. Sonra adını o zamana kadar duymadığım, varlığını bilmediğim Avni Bayer adında bir dişçiden noter vasıtasiyle şu garip kâğıdı aldım: "Sualinize ben cevap vereyim: Size para veren benim. Belediye'den bana otobüs imtiyazı alamadınız, bunun üzerine Belediye'ye hücumlara başladınız. Bunlar beni tatmin etmez. Bin liramı derhal isterim."

Ortada kaba ve aptalca bir tezvir bulunduğu belliydi. Beni protesto eden adam ve bu protestoyu hazırlattığı aşikâr olan kudretli Muhittin Üstündağ, yolsuzluk hakkındaki yazılarımı yalanlayacak yerde, Belediye işlerinde rüşvetin geçer akçe olduğunu bu hareket tarzıyla itiraf ve ilan etmiş oluyorlardı.

Aynı gün Muhittin Bey, bütün İstanbul gazetecilerini çağırarak, bir basın toplantısı yaptı, dişçinin protestosunun suretlerini kendilerine dağıttı ve benim bizzat para yiyerek yolsuzluk peşinde olduğumun artık meydana çıktığını söyledi. Bu beyanat bütün İstanbul gazetelerinin sütunlarına geçti. Boş bulunan, söylenenlerin manasını durup düşünmeyen okuyucuların bile gafil avlanmasına ihtimal yoktu. Biz, 14 Aralık tarihli "Tan" da aynı beyanatı büyük harflerle sütunlarımıza geçirdik. Bir taraftan da Muhittln Üstündağ'a ve dişçi Avni Bayer'e karşı dava açtığımızı ilan ettik. Bütün yazı heyetimizi derhal bir araş-

tırma heyeti haline çevirdik. Başka gazetelerden arkadaşlar, okuyucular ve hadise hakkında herhangi bir suretle bilgi edinenler de bize yardımcı oldular. Davamızı o zamanın en meşhur ceza avukatlarından Nazmi Nuri'ye verdik. Savcılık tarafından amme davası şekline konulan dava, Asliye Birinci Ceza Mahkemesi'ne havale edildi.

Tam adalet Bu kadar küstahça bir iftiraya uğramanın hiddeti içinde biz Muhittin Üstündağ'a ve ona hizmet eden gizli ellere karşı şiddetli yayınların arkasını bırakmıyorduk. Çok şükür Hükümet bize "Dur" demiyor, tarafsız kalıyordu. Kısa zamanda herşey meydana çıktı. Gerçek durum en küçük teferruatiyle sütunlarımızda yer aldığı gibi, mahkeme yoluyle de adım adım incelenme ve izlenme safhasına girdi. Meğer Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ, gazetelerin muhitinde hal ve hareketleriyle şüpheli diye tanınan Recai Baban'ı çağırmış, bana rüşvet verdiğini iddia edecek bir adam ve bazi yalancı şahitler bulmasını istemişti. O da takım takım adamlara başvurduktan ve red cevabı aldıktan sonra para mükâfatı ve İstanbul'dan mebus çıkarılacağı vaadiyle Avni Bayer'e başvurmuş. O da buna kapılmış, istenilen iddialarla karşıma çıkmıştı. Bana bin liralık rüşveti yazıhanesinde verdiğini iddia ettiği 12 Ekim 1937 günü benim Ankara'da bulunduğum ve iddianın uydurma olduğu Ankara Palas otelinin hesap kâğıtlariyle ve yataklı vagonun bir kuponu ile ispat edildi. Zaten borç içinde bulunan dişçi, bana güya verdiği bin lirayı annesinden aldığını, onun bir arsa satmak suretiyle bunu elde ettiğini söyledi, fakat sözünü ispat edemedi.

Hak yerini buluyor Çok dürüst bir insan olan Mahkeme Başkanı bu kadar melanet karşısında isyan etmiş, adaletin yerini bulması için işe sarılmıştı. Bu çok de-

ğerli adliyecinin vakitsiz ölümüne bu davadaki fazla çalışmaların etkisi olduğunu iddia etmek caizdir, fakat yerini alan Saadettin Bey de aynı derecede dürüst ve titiz bir adliyeciydi. Suçlular sorguya çekildi. Şahitler birer birer dinlendi, avukatım Nazmi Nuri Bey, bir taraftan Belediye'de çevrilen dalavereleri, diğer taraftan bana karşı yapılan iftira ve tezvirin nasıl hazırlandığını esaslı bir surette ortaya koydu. Yapılan tezvirin her safhasını aydınlattı ve ispat etti. Muhittin Üstündağ'ı ve yolsuzluklarda adı geçen kimseleri savunan avukatlar kem-kümden ileri gidemediler. Neticede mahkeme Adliye tarihinde eşi az bulunan bu kararı verdi: "Ahmed Emin Yalman, kendisine iftirada bulunduklarından dolayı davacı olduğu kimselere karşı haftalarca müddet gazetesinde ağır hakaretlerde bulunmuştur. Bunların şiddeti ve devamlılığı dolayısiyle kendisine dörtbuçuk yıl hapis cezası verilmiştir. Fakat bu yazıları esassız tezvir ve iftiralar karşısında nefis savunması maksadıyla yazdığı ve yolsuzluklara karşı bütün bu neşriyatı yapmasının saiki memleket menfaati ve umumi hayatta temizlik yaratmak endişesi olduğu için cezanın her türlü neticeleriyle beraber iskat edilmesine, buna karşılık tezviri yapan Avni Bayer'le Recai Baban'a tecili mümkün olmamak üzere altı ay hapis verilmesina karar verilmiştir."

Hükmün ilk kısmı okunurken, neye uğradığımı anlayamamış, şaşakalmıştım. İkinci kısımda geniş nefes aldım ve aylarca çektiğim üzüntü, ve işkencelerin karşılığını buldum. İki suçlu cezalarını sonuna kadar çektiler. Yolsuzluklarda adı geçen Muhittin Üstündağ'ın yargılanması lüzumuna Devlet Şûrası karar verdi. Kuvvetli Vali ve Belediye Başkanı artık İstanbul'da duramadı. Mülkiye müfettişleri tarafından yapılan araştırmalar, otobüsler ve hamallar meselelerindeki yolsuzluklara dair yazdıklarımızın doğruluğunu ortaya koydu. Böylece Atatürk'ün sağlığında garanti altında tuttuğu münakaşa hürriyeti sayesin-

de bir temizlik mücadelesi tam bir surette netice vermiş, Hak yerini bulmuştu.

Celal Bayar Başbakan 1937 Ekim ayı içinde Dolmabahçe Sarayı'nda bir tarih kongresi toplandı. Ben buna hergün devam ediyor, geniş temaslarda bulunuyordum. Bu temaslar esnasında kulağıma bir haber geldi: Atatürk, on üç yıldan beri Başbakan bulunan ve bu yerin bir nevi tabii ve devamlı sahibi sayılan İsmet İnönü'yü değiştirmeyi ve bu mevkiye bir sivil getirmeyi aklına koymuş... Seçtiği Başbakan da o sıralarda İktisat Bakanlığı'ndaki ıslahatçı icraatiyle göze çarpan, ondan önce de İş Bankası'nı başarı ile kuran Celal Bayar'mış...

Haber çok mühimdi. Ortalığı alt üst edecek bir atlatma olacaktı. Fakat, sıkı bir disiplinle idare edilen tek parti devrinde resmi tebliğ ve izin olmadan böyle bir sezişi bir haber diye yaymak çok tehlikeli bir riskti. İş gazetenin tatile uğramasına kadar varırdı, İsmet Paşa'nın gazabını üzerimize çekeceğimiz muhakkaktı. Meseleleri iyice ölçtüm, biçtim, değişiklik kararının kesin olduğuna kanaat getirdikten sonra şöyle düşündüm: "İş böyle olduğuna göre Atatürk, resmi haber birden bire ortaya yayılmadan, bir gazetenin kendi teşebbüsüyle bunu ortaya atmasına ve böylece zemini hazırlamasına kızmaz, memnun olur."

Masa başına geçtim, İsmet Paşa'nın bir takım hizmetlerine rağmen, devlet idaresinde bir değişiklik ihtiyacı duyulmasını ve iktisadi davaların ağır bastığı bir sırada bu işleri anlayan bir sivil devlet adamının Başbakanlığa getirilmesini tabii saymak icabettiğini ve hazırlanan mühim değişikliği bu açıdan görmek doğru olacağını münasip bir lisanla yazdım.

Haber, büyük harflerle *Tan*'da çıktı. Diğer gazeteler, bu ihtiyatsız hareket yüzünden başımıza yıldırımlar yağacağına inandıkları için mühim haberin üzerinde hiç

durmadılar, kaymağı tamamiyle bize kaldı. Nihayet 25 Ekim 1937 tarihli gazeteler, İsmet Paşa'nın istifası üzerine Başbakanlığa Celal Bayar'ın getirildiğini, Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam'ın çekildiğini, Kabine'nin diğer üyelerinin vazifelerinde kaldığını yazdılar.

Öyle bir devirde bu kadar mühim bir haberi önceden vermekte gösterdiğimiz cüretten dolayı hiçbir taraftan en ufak bir tekdir işitmedik, aksine olarak güler yüz ve iltifat gördük.

Hatay davasında akıncılık 1936 yılının sonlarına doğruydu. Her hali güven ve sevgi uyandıran bir misafir, *Tan* gazetesinde ziyaretime geldi. Şunları söyledi:

"Ben Güney Hudutları İstihbarat Müdürü Kurmay Binbaşı Selahattin... Gazetenizin milli meselelerde hassas ve atılgan olduğuna çoktan beri dikkat ettim. Size mühim bir işbirliği teklifinde bulunacağım: Fransızlar, İskenderun sancağı hakkında 1921 Ankara Anlaşması'nı imza etmiş olmakla ve aleyhimizdeki saldırış ve istilâ emellerinden vazgeçmiş görünmekle beraber, hakikatte Suriye ile beraber İskenderun ve Antakya'nın üzerine oturmak istemekle kalmıyorlar, Adana ve Güney Türkiye hakkındaki saldırış emellerinin hiçbirinden vazgeçmemişlerdir. Güney bölgelerimiz, Fransız emperyalist teşkilatı tarafından çeşitli bombardıman altında tutuluyor ve yalnız bu bölge değil, bütün Türkiye'nin varlığı ve selameti tehdit ediliyor. Başvurulan vasıtaların başında Fransız hükümet makamları tarafından geniş teşkilatla yürütülen bir kaçakçılık geliyor. Hudut boyunca kurulan geniş depolardan Türkiye'ye her türlü mallar gümrüksüz olarak sokuluyor, böylece bütün bölge kaçakçıların hakimiyeti altında bir asayişsizlik ve şekavet bataklığına çevrilmekle beraber, gümrük gelirleri sıfıra yaklaştırılıyor. Bundan başka yine hudut boyuna dizilen tekkeler vasıtasıyla irtica

propagandası, aynı zamanda Kürtlük ve Ermeni propagandaları yürütülüyor.

Böylece çeşitli silahlarla hareket eden saldırış kuvvetlerinin umumi bir hareket halinde olduğunu ve aleyhimize olarak çok etraflı neticeler alındığını raporlarımızda bildiriyoruz ve vazifemizi bir düzüye yapıyoruz, fakat bu raporlar, dosyaların içinde uyuyor, hiçbir uyanıklık ve tepki yaratamıyor. Size teklifim şudur: Bana iyi yetişmiş, kalemi kuvvetli bir gazeteci veriniz, kendisini hudut boyunda adım adım dolaştırayım, her şeyi görsün ve yazsın. İşte o zaman gaflet uykusuna dalanlar ister istemez uyanırlar ve raporlarımızı görmek imkânını bulamayan yüksek makamlar, bu önemli varlık davasına artık sahip çıkarlar."

Böyle bir işbirliği teklifini büyük bir memnuniyetle kabul ettik, yazı işleri müdürü Mümtaz Faik Fenik'i Güney hududuna yolladık. Mümtaz Faik, aylarca Güney'den yaman yazılar yazdı ve Sclahattin Bey'in tahminlerine uygun olarak ortalığı ateşe verdi. Bizzat Atatürk ve bütün hükümet davaya sahip çıktılar. Halk Partisi merkezinde İçişleri Bakanı ve Parti Umumi Kâtibi Şükrü Kaya'nın başkanlığında bir mücadele karargâhı kuruldu. Burada muhtelif dairelerin temsilcileriyle beraber gazeteciler de vazife aldılar. Ben de bunların arasındaydım. devamlı şekilde Güney'den malumat alıyor ve bunlara dayanarak iki nevi yayın mücadelesi yürütüyorduk. Bunlardan biri, Fransız emel ve entrikalarına karşı gelinmesi, diğeri Fransa'nın 1921 Anlaşması'nı çiğnediğini ileri sürerek, Hatay'ın Yabancı ellerden kurtarılması ve Milli Misak hududuna dahil olan bu Türk kıtanın vatanın bünyesinde tabii yerini alması için adım adım zemini hazırlamaktı. Asıl yüksek sevk ve idare Atatürk'ün dehalı ellerindeydi. Sırası gelince, sıhhatini bile tehlikeye koymaktan çekinmeyerek bizzat Güney bölgesine doğru bir akın yaptı. Bu sistemli çalışma neticesinde Hatay, hiçbir cebir kullanılmadan, hiçbir ciddi risk

yaratılmadan daha Atatürk'ün sağlığında anavatana kavuşabildi, Fransa'nın yeni bir emperyalizm sevdası içinde Adana ve civarı hakkında beslediği kötü emeller önlendi.

Kıyamet kopuyor

Atatürk ölüm döşeğinde yatıyordu. Bütün millet endişe ve merak içinde eziliyordu. Ağır hastalık halinde büyük adamların sıhhi durumları hakkında sık sık bültenlerin neşredilmesi dünyanın her yerinde tabii bir usûl halinde olduğu halde hastalığa ait herşey gizli tutuluyor, ortalık karanlıkta bırakılıyordu. Atatürk' ün öldüğü, gömüldüğü, şüpheli bir takım oyunlar çevrildiği yolunda hergün yeni bir rivayet ortalıkta dolaşıyor, panik yaratıyordu .

"Atatürk gözlerini kapayınca, ne olacak? Memleketin kaderi hangi ellere düşecek?" suali zaten yıllardan beri zihinle i kurcalıyordu. Memleketimizdeki büyük kudret sahibi .in ölümü üzerine mutlaka kıyametler kopacağı düşüncesi dünya efkârına zaten hakim bulunuyordu ve Türkiye'nin geleceğine cihanın her tarafında şüphe ve tereddütle bakılıyordu. Hastalık üzerine memleketin içinde ve dışında bu nevi eski endişeler ayaklanmıştı.

Karanlıklar devam ederken, siyasi ve şahsi miras kavgalarının alıp yürümesi ihtimali tabii olarak, hatıra geliyordu. Nitekim zihinlerinde arslanlar yatanlar ve Atatürk'ün yerini en tabii olarak, kendilerinin dolduracaklarını sananlar eksik değildi. Geniş görüşlü bir fikir adamı sıfatiyle taşıdığı değere hakkıyla güvenen Malta arkadaşım, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'dan o günlerde şu sözleri işittim:

"Aydınlar ne düşünüyorlar? Mesuliyet mevkiine en ziyade beni layık görüyorlar, değil mi?"

Atatürk'ün daima etrafında bulunan ve nüfuz ve kudretinden kendilerine göre pay alan "Mutad Zevat"ın muhiti, iktidarın çekindikleri bir ele ve bilhassa İsmet Paşa'ya geçmesini istemiyorlardı. "O, Cumhurbaşkanı ve Milli Şef olursa, bizim boynumuza birer ip takar, sokaklarda sürükletir" deyip duruyorlardı. İsmet Paşa'nın öldürüldüğüne veya öldürüleceğine dair söylentiler de eksik değildi. İsmet Paşa'nın ölümü haberinin Atatürk'e de ulaştırıldığı ve bu yüzden onun çocuklarının tahsili için vasiyetler yaptığı da söyleniyordu.

Fitne ve entrika havası Karanlıklar içindeki bu fitne ve entrika muhitini ben memleketin varlığı için tehlikeli gördüm. Böyle buhranlı ve tehlikeli bir zamanda ortalıkta berraklık hüküm sürmesi lazımdı. Kurtarıcı büyük adamın sağlığına ait durumlardan dakikası dakikasına haber almak, yarına ait karar ve gelişmelerin mesuliyetini paylaşmak, kendi iradesini belirtebilmek, milletin hakkıydı. Yarının her türlü hazırlıkları, günün ışığında, şunun, bunun keyfine ve entrikasına göre değil, milletin menfaat ve selametine göre cereyan etmeliydi. Bir gazeteci sıfatiyle bu meselede bir mesuliyet payı taşıdığıma karar verdim. Bir başyazı ile bu karanlığı yarmalı, fitne ve entrika havasını dağıtmalı, Atatürk'ün sıhhati hakkında milleti aydınlatmak zorunda olduklarını iktidar sahiplerine hatırlatmalıydım.

Düşüncemi *Tan* gazetesindeki ortaklarım Zekeriya ve Halil Lütfi'ye anlattım. Beni hararetle teşvik ettiler, bunun üzerine yazdığım yazıyı da pek beğendiler, hatta benim hoşuma gitmeyecek kadar velveleli şekilde başsayfada buna yer verdiler. Tarihi tesirleri görülen ve benim gazetecilik hayatımın da seyrini tamamiyle değiştiren yazı, *Tan* gazetesinin 17 Ağustos 1938 tarihli ve 1176 numaralı sayısında üç sütun üzerine çıktı. "Türk Kalp ve Ruhlarını Birleştiren Sevgi Bağları" başlığını iri harflerle taşıyordu ve aynen şuydu:

Aynıyle makalem "Türk milleti büyük bir ailedir. Bu milletin milyonlarca ferdi birbirlerine sarsılmaz bir sevgiyle bağlı bulunuyor, çünkü bir millet sıfatiyle yokluğun acısını beraberce çekmişlerdir, yeni bir varlığa kavuşmanın ferahlığını ve saadetini beraberce duymuşlardır, birliğin ve ahengin değerini tarihin en acı mektebinde beraberce öğrenmişlerdir.

Büyük Türk ailesinin büyük bir Atası vardır. Ailenin bütün sevgi ve minnetleri daima ona çevrilmiş bulunur, çünkü tarihin hiçbir devrinde, hiçbir fani insan, bütün bir millete Atatürk'ün verdiğini vermemiştir. Cihan Harbi'nde ve Cihan Harbi'nden sonra onu bulsaydık, onun enerjisi, dehası, cesareti, bilgisi, mukavemeti ve uzak görüşü, olumlu ruhu millete destek olmasaydı, çaresiz akibetimizin ne olacağını hatırdan geçirmek bile acıdır. Ona dayanarak, varlığımızı kurtarmakla kalmadık, az zamanda uzun mesafeler aştık, ifratlardan kendimizi koruduk, taklitten kurtulduk. Barışa, emniyete kavuştuk. Dünya yüzünde birinci derecede itibar gören, dış âlem içinde örnek diye gösterilen bir millet olduk.

Her Türk'ün en tabii, en samimi dileği şudur: Atatürk'ü daima tam sıhhat içinde bilmek, uzun yıllar başımızda görmek... Bu dilek yalnız sevgimizden ileri gelmi-

yor. Kendi kendini düşünmek, hesapçı olmak, milletlerin hakkıdır. İnkılabımızı tamamlamak, gittiğimiz yolu görmek, milli birliğimizi en sıkı manada korumak için ruhlarımız onun varlığına ihtiyaç duyuyor, milli şuurumuz, Atatürk'ü milli varlığın en mühim bir parçası sayıyor.

Büyük üzüntü Türk milletinin son zamanlarda geçirdiği üzüntülerin manasını kavramak, derinliğini duymak istersek; bütün bu duyguları gözümüzün önünde canlandırmamız lazımdır. Her Türk vatandaşının Atatürk'ün sıhhati hakkında çok meraklı ve hassas olmasının ve sevgi ve şefkatle bu kadar titremesinin sebebi ne? Sebebi şu: Atatürk'ü daima canlı bir enerji kaynağı halinde aramızda görmeye alıştık. Nekahet ve istirahat devresinin uzaması bile bize tabii gelmedi. Merak içinde bulunan bir anne nasıl üzülür ve kendini yerse, biz de öyle üzüntüler çektik. Hükümet bülten neşri suretiyle ortalığı aydınlatmadı, çünkü bir nekahet ve istirahat devresinin bülten neşrini icap ettirecek bir durumu yoktu.

Nekahet ve istirahat devresinin uzamasının başlıca sebebiyse, Atatürk'ün son Hatay buhranı sırasında seyahata çıkmasıdır. O sırada istirahat devrine fasıla vermemek lazımdı. Fakat hiçbir kuvvet, şahsi sıhhatine ait hiçbir endişe, Atatürk'ün bu yolculuğu göze almasına mani olamazdı. Atatürk, en mühim bir milli davanın halledileceği yerlere yakın bulunmak istedi, ileri siperlerde milli bir dava için dövüşen bir askerin atılganlığıyle hadise sahasının en yakınına koştu. İstirahat ve nekahet devresi bu sebeple uzamakla beraber, çok şükür bir müddet için olsun tam sıhhat haline doğru olan gelişme devam eder gibi göründü.

Atatürk gibi coşkun bir enerji ve hareket kaynağı için kısa bir zaman bile dar sıhhi kayıtlar altında bulunmak, büyük bir fedakârlıktır. Bütün milletin ilgi ve sevgi ile kendi üzerinde titrediğini hissetmek, bu fedakârlığı elbette kolaylaştırırdı.

Bir milletin ne sebeple olursa olsun, üzüntü çekmesi acı bir şeydir, fakat böyle bir ortak üzüntüde öyle içtimai değerler gizlidir ki bunların kaybolmaması, günün ışığına çıkarılması mutlaka lazımdır.

Bütün bir millet, Atatürk'ün kendisi için yaptıklarını o kadar iyi anlıyor, bundan dolayı o kadar derin bir minnet ve sevgi duyuyordu ki üzüntülü günlerde milyonlarca Türk'ün ağzından şu yolda sözler işitilmiştir: "Onun bir dakika sıhhati için ömrümün hepsini vermeye hazırım." Kemalist rejimin Türk milletinin ruhunda kök tuttuğunda tereddüdü olanlar varsa, bunlar şunu göreceklerdir ki, Atatürk'ün sıhhatiyle ilgili tesirlerle çoşan bu sevgi, her türlü tereddüdü silecek, her karanlık duyguyu aydınlatacak manalar taşıyor. Bütün bir millet, Atatürk'ün yarattığı rejimi sevdiğini, benimsediğini, bunu, üzerine titrenecek bir yüksek değer saydığını, bundan açık bir şekilde ifade etmenin yolunu sezemezdi, bulamazdı.

Atatürk'ün bir an evvel tam bir sıhhate varması, her Türk'ün her şeyden üstün tuttuğu bir dilektir. Bu dileği derin bir sevgiyle belirtmekle bütün büyük Türk ailesinin Atasına karşı duyduğu coşkun alaka ve sevgiyi ifade ettiğimize inancımız vardır."

Gazete kapanıyor Yazı çıkınca kıyametler koptu. Karanlıkta yarına ait hazırlıklar yapmak isteyenlerin hesapları alt üst oldu. Tehditler savuruyorlar, üzerimize küfürler yağdırıyorlar, Hükümet'in bizi şiddetle cezalandırmasını istiyorlardı. Bu hava içinde *Tan* gazetesinin bir ay için kapanmasına dair Başbakan Celal Bayar, Ankara'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'ya emir verdi. Biraz sonra yeniden bir telefon: Kapatma cezası iki aya, biraz sonra üç aya çıkarıldı. Şükrü Kaya şöyle dedi:

"Bu artırma bir noktada karar kılsın ki biz de lazım gelen emri verelim..."

Gazetenin üç ay için kapandığını haber alınca, pek tabii olarak çok üzüntü duyduk. Geniş bir kadroyu, hiçbir gelir olmadan üç ay müddet muhafaza etmek, haklarını ödemek kolay bir şey değildi. Ne yapacağımızı şaşırdık.

Bu arada bir akşam Büyükada'da, Yat Kulübü'nde Başbakan Celal Bey'le karşılaştım. Başbakan yüksek sesle bana ağır zılgıtlar yağdırdı, hastalık hakkında böyle bir yazı yazmanın memlekete suikast manasına geldiğini ileri sürdü. Bütün kulüp halkı bu sahneye hayretler içinde şahit oldu. Bu durumda Celal Bey'le münakaşa açmak, yaptığımız işin en temiz bir vatan ilgisinin mahsulü olduğunu anlatmak imkânı yoktu. Yıllardan beri kendisinden daima nezaket, yakınlık ve anlayış gördüğüm Celal Bey'in bu tarzdaki muamelesi beni çok üzdü. Bilhassa, İktisat Bakanı olarak açtığı yeni çığırların ve Türk Ofis'in temsil ettiği güzel ve sağlam ruhun değerini ben daima belirtmiştim. Atatürk, Başbakanlığa bir sivil getirmeye karar verdiği zaman bunun haberini tam atlatma şeklinde her gazeteden evvel ifşa etmiş, böyle bir hareketin o zamanlar sebep olabileceği riski gözüme almış ve yeni Başbakan'ı ümit ve sevgi ile karşılamıştım.

Arkadaşların kalleşliği Bir, iki gün sonra Şükrü Kaya Bey İstanbul'a geldi. Kendisini buldum, yazının ne maksatla yazıldığını belirtmeye çalıştım. Bana dedi ki:

"Biraz evvel Zekeriya ile Halil Lütfi Dördüncü burada idiler. Bana anlattıklarına göre bu yazıyı onlara haber bile vermeden, gizlice gazeteye koydurmuşsun."

Bu kadar kalleşlik karşısında kan başıma sıçradı, beni teşvik eden ve bir başmakale şeklinde yazdığım yazıya velveleli bir şekil veren kendileriydi. Felaket karşısında dayanışma gösterecek yerde beni arkadan vurmaya kalkışmaları üzerine kararımı derhal verdim: Böyle insanlarla gazete gibi bir işte ortaklık edilemezdi. Kendileriyle beraber yola

çıkmakla büyük bir hata işlemiş, gaflete düşmüştüm. Matbaaya koştum. Bu çirkin hareketleri karşısında ortaklıktan ve gazeteden ayrıldığımı söyledim. İstikbal için hiçbir desteğim olmadığını, elimdeki biricik köprübaşıyı yıktığımı hiç düşünmedim. İş Bankası'na ait olan bu gazetenin ve matbaanın teçhizat ve binasının Atatürk'ün emriyle benim şahsıma yok bahasına ve uzun taksitlerle verildiği ve binadaki tesislerde de ve en ziyade benim gayretimle tutmuş olan gazetenin üzerinde de haklarım bulunduğu hatırıma bile gelmedi. Ömrümün her safhasında olduğu gibi, maddi menfaatlerimi hiçe saydığımı ve çılgınca hareket ettiğimi neden sonra farkettim. Zekeriya Sertel'in eniştesi ve avukatı Celal Derviş Bey sıcağı sıcağına bana geldi, Şirket'ten hiçbir hak istemediğime ve her türlü ilgiyi kendi rızamla kestiğime dair benden imza istedi. O saniyede duyduğum hiddet ve iğrenme hissinin etkisi altında bu imzayı da verdim, fakat bana ettiklerini bulmalarını istemekten de kendimi alamadım. Nitekim haklarımın üzerine oturmaktan hiç hayır görmediler. 1946'da matbaa halk tarafından hücuma uğradı, tahrip edildi. On yıl evvel de komşu bir binada dinamit patlaması neticesinde herşey yeni baştan alt üst oldu.

Çok gariptir ki Zekeriya Sertel, son zamanlarda neşrettiği hatıralarda olup biteni tamamiyle inkâr ederek benden şu suretle bahsediyor: "Bir müddet Ahmed Emin'le gazetede ortaklık ettik, sonra işe yaramadığı için çıkardık." Bu garip insan, nice kişinin gözü önünde ve gazete sütunlarında cereyan eden hadiselerin aksini iddia etmekle kalmıyor, ben, bir kahbelik hareketi karşısında isyan ederek, manen çok şeyi bana ait olan gazeteden kendi arzumla, isyan halinde ve en esaslı menfaatleri itmek suretiyle ayrılmamdan sonra beni okurlarıma hâlâ gazetede çalışır gibi göstermek için haftalarca neler yaptığını da unutmak istiyor. Bunun nasıl yapıldığını aşağıda anlatacağım.

Yalova'ya çekiliyorum O karanlık dakikada tam bir karar ve cesaretle Atatürk'ün hastalığı üzerinde durmakla memlekete ve kendi ideallerime hizmet ettiğime imanım vardı. Buna rağmen iktidardan ters tepkiler karşısında kalınca, dünyaya küstüm, Yalova kaplıcalarına çekildim. Memleketin muhtaç olduğu ıslahata dair hazırlamayı çoktan beri tasarladığım bir kitabı yazmaya koyuldum. Büyük bir gayretle çalışıyor, her gün bir bölüm hazırlıyordum. Kitap bir kaç haftada tamam oldu. "*Gerçekleşen Rüya*" adıyla basıldı. Garibi şu ki gayet pişkin adamlar olan eski ortaklarım, benim gazeteden ayrılmadığım intibaını okuyuculara vermek için derhal bütün kitabı, hiç kaynak göstermeden, kendileri için özel olarak yazılmış iç makaleler şeklinde neşrettiler. Ben buna da ses çıkarmadım, fakat itiraf ederim ki hakkımı helal etmedim.

Yalova'da bulunduğum sırada "Mutad Zevat"ın beni dövdürmek için oraya bir adam göndereceklerine dair söylentiler kulağıma geliyordu. Hiç aldırmadım ve işime devam ettim. İstanbul'da da böyle bir dövdürme yapılacağı rivayeti kulaktan kulağa dolaşmıştı. Bunun hiç aslı yoktur. Bazılarının zihninden böyle bir şey geçmiş olsa bile gerçeğe çevrilmemişti.

Bir iş teklifi Diğer taraftan Başvekil Celal Bey bana karşı haksızlık edildiğini ve bu meselede iyi niyetle hareket ettiğimi pek çabuk kavradı. Ondan sonra Atatürk'ün sıhhatine dair bültenler neşri suretiyle haklı tavsiyem yerine getirildi ve durum normal bir şekil aldı. Aynı zamanda haksızlığı tamir için bana New York sergisindeki Türk Pavyonu'nu idare edecek komisyonun üyeliği ve Yayın Müdürlüğü teklif edildi. En mühim şehrinde dört yıl tahsil gördüğüm ondan sonra da defalarla ziyaret ettiğim ve yakından tanıdığım Amerika'da memleketimizi sergi gibi

bir imkânın çerçevesinde tanıtmak bakımından faydalı olabileceğimi umdum, teklifi seve seve kabul ettim.

Her türlü muameleler tamam olduktan sonra veda için Başvekil Celal Bey'e gittim. Beni çok iyi kabul etti. Gönlümü alacak ve acı muamelesini unutturacak sözler söyledi. Ortada Büyükada Yat Kulübü'nde hakaretler savuran kızgın adamdan en küçük bir eser yoktu. Yalova'da hazırladığım kitabın bir sayısını kendisine verdim ve bu kitabı bilhassa mevzuat ve kırtasiyecilik usûllerinin ıslahına hizmet etmek maksadıyla yazdığımı anlattım. Bu ıslahata büyük bir ihtiyaç olduğunu ve kitabı seve seve okuyacağını söyledi. Celal Bayar'da haksızlık eden, bunu anlayan, tamir ihtiyacını duyan, ince hisli bir adamın hali vardı. Tamamiyle gönlümü aldı.

Yirmibir yıl sonra Bu noktanın üzerimde ısrarla durmamın bir sebebi vardır. Anlattığım hadisenin üzerinden yirmi bir yıl geçtikten sonra Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı olduğu sıralarda bana karşı duyduğu kin, her nedense son derecede kabardı ve 1938'de tatlı bir şekilde kapanmış gibi görünen hadiseye birden bire çirkin ve tamamiyle uydurma bir şekil vermekten çekinmedi.

1959 yılının sonlarında uzunca bir hapis cezasına mahkûm edilmem, memlekette ve bütün dünyada çok kötü bir tesir yaratınca, Demokrat Parti'ye mensup bir grup, Çankaya'ya giderek, Celal Bayar'ı görmüş ve işin düzeltilmesi için Devlet Başkanı sıfatiyle araya girmesini istemişti. Grupa dahil bulunan bir kaç milletvekilinin bana ayrı ayrı anlattıklarına göre Bayar, bu müracaatı asık bir çehre ile karşılamış ve şu sözleri söylemişti:

"Siz Ahmed Emin'i bilmezsiniz. Atatürk'ün hastalığı zamanında benim önceden yaptığım ikaza rağmen, hastalık hakkında hergün bülten neşri lüzumuna dair bir başyazı yazdı. Bütün maksadı da gazetesine satış sağlamak,

'Tan' gazetesinin o sırada Refik Halid'den aldığı ve neşre hazırlandığı bir romana daha fazla dikkati çekmekti."

Bu sözler hem iftira, hem de baştan aşağı bir uydurmadır. Benim meslek hayatım meydandadır, altmış üç yıl süren gazetecilik hayatımda yürüttüğüm vazife anlayışımda satış ve menfaat düşüncelerinin hiçbir yeri yoktu. Bülten neşri lüzumu hakkındaki başmakalemi hiçbir çirkin ve hasis hesapla değil, ancak yukarda anlattığım samimi milli endişelerle yazdım. 1959'daki tenkitçi ve ikaz edici yazılarım neticesinde Celal Bayar kızacak yerde, gözü açılsaydı ve memleketi bir askeri ihtilal karşısında bırakan kötü tutuma iş işten geçmeden son verseydi, ne kadar felaketin önü alınmış olacaktı!

Ne gariptir ki Celal Bayar, bu iftirayı Yassıada'da bazı arkadaşlarına eski hatıralarını anlatırken aynen tekrar etmiş, Mithat Perin de Yassıada hakkında "Haber" gazetesinde neşrettiği hatıra serisinde, 2 Ağustos 1967'de bunun üzerinde durdu. Ben, eski iftirayı ortaya dökmeyi hatıralarıma bırakmış iken, Mithat'ın yazıları karşısında dayanamadım, aynı gazetenin 6 Ağustos tarihli nüshasında uzun bir cevap verdim. Celal Bayar'ın hiç sesi çıkmadı.

Sırası gelmişken şunu da söyleyeyim ki, bana karşı olan kin ve husumetini belirtmesinin tarzı, yalnız bu iftirayı iki vesileyle ileri sürmekle kalmamıştı. Buna ait olanı biteni 1959-60 cezaevi maceram sırasında anlatacağım.

Memleketten ayrılış Memleketten ayrılmam aile durumumuz bakımından bizim için çok acı oldu. Eşim Rezzan'ın çok bağlı olduğu annesi, benim de çok sevdiğim kaynanam Adile Hanım karaciğerinden hasta olarak Alman Hastanesi'nde yatıyordu. Kanserden şüphe ediliyordu. Yüksek ruhlu Hanım büyük bir temkinle hareket etti. Gazetecilik yüzünden çektiğimiz bunca beladan devamlı surette pay aldıktan sonra, kendisi ölüm döşeğin-

deyken hariçte teklif edilen vazifenin başına gitmemiz için bizi adeta teşvik etti. Buna rağmen gözümüz arkada kalarak yola çıktık, Paris'e gitmek üzere Simplon ekspresine bindik. Oğlumuz Tunç'u, mektebinden ayırdık, tabii olarak beraberimize aldık.

Milano istasyonuna vardığımız zaman yataklının bir Türk kondüktörü, Atatürk'ün ölümü haberini verdi. Dünyanın sonu gelmiş, kıyamet kopmuş gibi bir his duydum.

Paris'te otele yerleşir yerleşmez, bir kenar mahallede mütevazı bir apartmana yerleşmiş olan büyük dostlarım, değerli vatan aşıkları Dr. Adnan Adıvar ve Halide Edib Adıvar'ı görmeye koştuk. Her ikisi 1925 olaylarından sonra gücenmişler, memleketi terketmişlerdi. Dr. Adnan Bey, Paris Doğu Dilleri Okulu'nun Türkçe Profesörü diye vazife almıştı, fakat dünyanın her tarafında itibar görüyordu. Meselâ Encyclopaedia Britanica o zamanki son baskısının Türkiye'ye ait uzun yazısını ona yazdırmıştı. Halide Edib Hanım da Amerika, İngiltere, Hindistan'da dolaşıyor, kitaplar, makaleler yazıyor, konferanslar veriyordu.

Halide Hanım ağlayarak kapıyı açtı ve dedi ki:

"Bu acı ölüm haberinden dolayı bizi gözyaşları içinde bulacağınızı tahmin eder miydiniz? Geçmişe ait büyük vatani hizmetlerin takdiri başka, sonraya ait görüş ayrılıkları ve hadiseler başka... "

Adnan Bey'den Rauf Bey'in adresini aldım ve kendisinden randevu istedim. Hindistan, Çin ve İngiltere'de yıllarca uzun seyahatler yaptıktan, bir Mısırlı dostunun yatıyla bir aralık denizlerde dolaştıktan, bir deniz kazası geçirdikten sonra, Rauf Bey Paris'te yerleşmişti. Bana şu haberi gönderdi: "Benim bir mektubum yüzünden başına gelmeyen kalmadı, gazetesi kapatıldı, Şark İstiklal Mahkemesi'ne gönderildi, asılmasına kıl kaldı. Şimdi resmi bir vazifeyle Amerika'ya gidiyor. Benimle burada görüşmesi yüzünden başına yeni belalar gelmesine sebep olmak istemem... "

Eski Başbakan, eski Serbest Fırka lideri, Malta arkadaşım Fethi Bey, Paris'te sefirdi. Onu ve değerli eşi Galibe Hanım'ı sık sık ziyaret ettik.

Nihayet günü geldi, İngiltere'ye uğradıktan sonra vapurla yola çıktık.

Bir devrin muhasebesi

Queen Mary vapurundaki beş günlük Amerika seyahati esnasında aklım memleketteydi. Acaba neler oluyordu? Yeni idarenin başına kimler geçiyordu?

Paris'te okuduğum gazetelerde ve vapurun günlük gazetesinde buna dair esaslı bilgi bulmak mümkün değildi. Atatürk'ün ölümü dünya ölçüsünde tepkiler yaratmıştı. Tarihin seyrini değiştiren büyük adamın, yaman lider ve inkılapçının arkasından coşkun hayranlık sesleri yükseliyordu. Kendi halkımız kesif bir matem içindeydi. Büyük lidere neler borçlu olduğumuzu büyük bir çoğunluk biliyor, kan ağlıyordu. Bu kadar candan ve umumi bir elem ve ilginin tarih boyunca her hangi bir başka lidere nasip olduğunu sanmıyorum. Tarihte büyük işler yapan adam az değildir, fakat zafer ve başarıdan sonra şahsi hesaplara kapılmayan, milleti maceralara sürüklemekten kaçınan ve kendini memleketin iç ve dış huzur ve gelişme davalarına

bu kadar feragat ve anlayışla vakfeden başka bir şahsiyet bilmiyorum.

Okyanus'ta enginlere bakarak, kendi kendime soruyordum: "Acaba memlekette işler ne durumdadır? Ortalığın karışması önlenebilmiş midir? Milli hayatın huzur içinde devamı sağlanmış mıdır?"

Sonradan öğrendiğime göre o buhranlı günlerde Celal Bayar, umulmaz derecede temkin ve mesuliyet hissiyle hareket etmiş, etrafındaki zümrenin baskısına kesin bir şekilde karşı koyma Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'a danıştıktan sonra, kendisinin İsmet İnönü'nün lehindeki tavsiyesine tam bir feragatle uymuş. Cumhurbaşkanlığını, yani o gün hüküm süren şartlar altında totaliter bir ruh taşıyan Milli Şeflik'i İsmet Paşa'ya teklif etmiş, o da kabul etmiş ve Başbakanlığa Celal Bayar'ı getirmiş. Böylece milli birlik ve devamlılık sağlanmış, Atatürk'ün ölümünde Türkiye'de kıyametler kopacağı hakkında dış âlemde yaşayan endişelerin yersiz olduğu ispat edilmiş...

Daha iyi olamaz mıydı? Beş gün süren yapur yolculuğu esnasında ben yalnız Atatürk'ün ölümünün yol açtığı buhrana ait ihtimallerin üzerinde durmakla kalmadım, her safhasına yakından seyirci ve şahit olduğum İstiklal Harbi devrinin türlü türlü gelişmelerini tenkitçi bir ruhla zihnimden geçirdim. Başarılan iş ve birbirini kovalayan inkılap hamleleri tarih ölçüsüyle yaman şeylerdi, fakat Atatürk o kadar büyük, o kadar kudretli, o kadar derin sezişli ve o kadar uzak görüşlü bir liderdi ki İstiklal Harbi'nin ilk yıllarındaki takım ruhu ve her türlü şahsi ihtiraslardan uzak olan hava devam etseydi; geçmişin her türlü bayat baskılarının sıfıra indirilmesi ve yepyeni bir zemin üzerinde ideallere ve en ileri ölçülere uygun bir Türk Devleti'nin kurulması mümkün olabilecekti. Bu arada İs-

tiklal Harbi yıllarında yapıldığı gibi icabında bir takım mahzurları ve hata ihtimallerini göze alarak, her işte azami fayda sağlayacak yolun tutulmasına ve her sahada icap eden kararların o sahanın mesuliyetini ve iyi seçilenler tarafından azim ve cesaretle derhal verilmesine alışılacaktı. Böylece Türkiye'de zamanı tam bir destek haline koymak ve her türlü enerji ve gayretlerden azami verim almak yolu açılmış olacaktı. Layiklik, ileri bir din anlayışıyla tamamlanacak, bir çalışma milli misakın yürütmek için milli liderin sevk ve idaresinde elbirliğiyle devam edecek bir çalışma devrinden sonra, çok partili devir bütün icaplariyle kurulabilecek, Türkiye milli birlik, huzur, verimli ve devamlı çalışma bakımından bütün dünyaya örnek olabilecek, insanlığın kaderini karara bağlayan büyük devletlerin ilk safında itibarlı bir yerimiz olacaktı.

Ben bu kanaati ilk defa olarak bugün ileri sürmüyorum, Atatürk'ün bir tek partinin başı haline gelmemesi, çok partili demokrasiye gitmenin imkânı esaslı bir şekilde sağlanıncaya kadar bir çalışma milli misakına dayanan bir milli birlik blokunun lideri kalması için bir gazetecinin o devirde her yapabileceğinin hepsini yaptım, bundan evvelki sayfalarda uzun uzadıya anlattığım gibi, Atatürk'e açık mektup üzerine açık mektup yazdım.

Atatürk, parti ayrılığı zamanının gelmediğine, memleket işlerini yoluna koymak için elbirliğiyle çalışmak icabettiğine inanıyordu, fakat o takdirde bir Halk Partisi kurmak gibi ayırıcı bir düşüncenin üzerinde durmaması, bir müddet için bütün vatandaşları ve İstiklal Harbi'nde başarı gösteren çalışma arkadaşlarını milli blokun etrafında toplaması elbette daha doğru olurdu. O zaman memleket, politika sahnesi, bir ihtiras ve menfaat bataklığı haline düşmekten korunmuş olurdu. İstiklal Savaşı'nın yaman ruhu devam eder, giderdi.

Neden doğru yolda kalmadık Milli Mücadele'nin kutsi günlerinde Atatürk'ün Rauf Orbay, Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Dr. Adnan Adıvar, Halide Edib, Refet Bele gibi çalışma arkadaşları vardı. Bunlar, Atatürk'le danışırken, düşüncelerini açıkça söyleyebiliyorlardı, kararlar ahenkli bir danışma neticesinde veriliyor, her biri kendi sahalarında teşebbüsü muhafaza etmek ve kararları yürütmek yetkisini taşıyordu. Bu devrin İkinci Adamı olan Rauf Bey'i Atatürk yakın tutuyor, hizmetlerine değer veriyordu. Bunun en açık vesikası, bu kitabın sonunda bulacağınız fotoğraftır. Atatürk, Rauf Bey'e bu sıralarda Malta'dan dönüşünde verdiği fotoğrafın altına: "Benim çok muhterem kardeşim ve Türkiye'yi kurtarmakta hakiki muin ve zahir arkadaşım Rauf'a" diye yazmıştı. İzmir'in işgalinden sonra evlendiği zaman da aile fotoğraflarını o zaman Başbakan olan Rauf Bey'e göndermiş ve altına şu sözleri geçirmiştir: "Raufcuğum, güzel kalbinin âli tecelliyatı seni sevenler için ne kadar samimilik hissinin müjdecisidir.

M. Kemal - Lâtife Mustafa Kemal"

İkinci Grup İlk devirde İkinci Grup tarafından Büyük Millet Meclisi'nde yürütülen tenkit hürriyeti, çok çetin bir harp esnasında bir Baskumandan ve lider tarafından sabır ve tahammülle karşılanması, tarihte benzerine rast gelinemeyecek bir nimetti. İki grup arasında barış ve ahengin devamı bakımından Başbakan Rauf Bey bir arabulucu rolü oynamak imkânına tamamiyle sahip bulunuyordu. Dalkavukluk itiyatları revaç bulmamıştı.

Sonraki Milli Şef ve İkinci Adam İsmet İnönü, İstiklal Harbi'nin ilk devrine uzak kalmıştı. İhtiyatlı bir kurmay subayına ait hesaplarla Milli Mücadele'yi sonu gelmez bir macera diye karşılamış olmasına ihtimal vardı. Bunu milli

imanının ve ilgisinin noksanına bir delil diye değil, bir yüksek kurmay ihtisas adamına ait samimi bir kanaat diye karşılamak gerektir. Bu devirde, yüksek bir kurmay subay sıfatiyle mümtaz bir şahsiyet diye karşılanan İsmet İnönü, Anadolu'ya kısa bir ziyarette bulunmuş, fakat yeni evlendiğini söyleyerek İstanbul'a dönmüş, 16 Mart 1920'den sonra Anadolu'da vazife başına koşmuştu.

İstiklal Savaşı'nın devamınca arada hiçbir ahenksizlik çıkmadı, hepsi elele çalıştılar, başarıda şerefli paylar aldılar. Fakat Lozan'dan sonra siyasi hayat başlar başlamaz ikilik istidatları baş göstermiş, savaş günlerinin yaman birliği bozulmuştur.

İzmir suikasti davası dolayısiyle esaslı bir siyasi tasfiyeye doğru gidildi, Rauf Orbay, Dr. Adnan Adıvar ve Halide Edib Adıvar yıllarca yurt dışında yaşamak zorunda kaldılar. Umumi aftan sonra Rauf Bey memlekete gelince, Atatürk eski arkadaşını görmeye arzu gösterdi, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa ile beraber seve seve Ankara'ya gitti, fakat Recep Bey ve diğer politikacılar araya girdiler, Rauf Bey tekrar Halk Partisi'ne girmedikçe Atatürk tarafından kabul edilmemesinde ısrar ettiler, Rauf Bey'le Ali Fuat Paşa da bir hafta bekledikten sonra İstanbul'a döndüler.

Amerika'da iki yıl

New York'a hangi tarihte varacağımızı Tatko'da çalıştığım devirde ahbap olduğum Amerikalı ihracat tüccarı Mr. Conklin'e bildirmiş ve bize münasip bir yerde iki odalık bir daire bulmasını rica etmiştim. Babacan adam, karısı ve kızıyla beraber bizi vapurda karşıladı. Benim Columbia Üniversitesi civarında dört yıl yaşadığımı düşünerek, oralarda, Butler Hall adında on beş katlı bir otelde bize yer ayırtmış. Zaten kendisi o civarda yaşıyordu.

Daire rahattı, manzarası güzeldi. En yukarı katında da lokantası vardı. Kolayca yerleştik. New York Dünya Sergisi'ndeki vazifenin iki yıl devam edeceğini gözönünde tutarak ona göre hayatımızı kurduk.

İlk düşüncemiz, oğlumuz Tunç'u okula yerleştirmek oldu. Yukarda söylediğim gibi, Tunç o zaman on üç yaşındaydı. Bir kaç yıldır İstanbul'daki İngiliz mektebine devam ettiği için İngilizceyi iyi biliyordu. Columbia Üni-

versitesi Öğretmen Koleji'nin meşhur filozof ve terbiyeci Prof. John Dewey'nin en ileri terbiye usullerini yürütmek maksadıyla bir örnek okul diye kurduğu Lincoln School'e oğlumu yazdırmayı ben önceden aklıma koymuştum. Başarılı bir yoklamadan sonra kendisini seve seve kabul ettiler.

Yayın müdürlüğü Bundan sonra New York sergisi Türk Komisyonu'nun bürosuna koştum ve komisyonun Yayın Müdürü sıfatiyle vazifeme başladım. Sergi Komisyonu'nun Başkanı ve eski Basın ve Yayın Umum Müdürü Vedat Nedim Tör Ankara'daki bir takım muameleleri ve hazırlıkları tamamlamakla uğraşıyordu. Komisyona, vekil sıfatiyle Nizameddin Ali Sungursay başkanlık ediyordu. Berlin'de tahsil hayatı geçirdiği sıralarda kendisiyle yakından tanışmıştım. İşbirliğine anlayışla giriştik. New York sergisi Türk Komisyonu'nun Yayın Müdürlüğü yalnız sergi işleriyle değil, aynı zamanda Türkiye'yi Amerika'ya her bakımdan tanıtmak davasıyla uğraşmak gayesiyle kurulmuştu. Basın ve Yayın Umum Müdürü olduğu bir sırada bu sahalarda çok verimli çalışmalar yapmış olan Vedat Nedim Tör, bizi büyük bir anlayışla ve var kuvvetiyle destekledi .

Sergi Komisyonu'nun büroları New York'da Broadway ve 57'nci Sokak'taki General Motors binasında bulunuyordu. New York Başkonsolosluğu da aynı binadaydı. Bizim için de Sergi Komisyonu'nun katında üç odalı ayrı bir daire kiralandı. Bu iş için Türkiye'den gelen Bayan Nermin Menemencioğlu başyardımcıydı. Ondan başka Bayan Selma Ekrem ve Bayan İsmet Sanlı ile beraber kuvvetli bir çalışma ekibi kurduk. Aslen İskoçyalı olan çok tecrübeli bir sekreter de bulduk.

Arkadaşlardan Nermin Menemencioğlu, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Muvaffak Menemencioğlu'nun kızı, Numan Menemencioğlu'nun yeğeni ve büyük edip Namık Kemal'in torunudur. Kolejden çıktıktan sonra fikri sahada çok ilerlemiş, en ciddi Amerikan dergilerinde yabancı tenkit yolunda yazıları aranır olmuş, ciddi, vakarlı, bilgili bir çalışma arkadaşıydı. Namık Kemal'in oğlu, tanınmış şair ve Edebiyat Profesörü Üstad Ekrem'in kızı olan Selma Ekrem, yıllardan beri Amerika'da yerleşmiş, Türkiye hakkındaki konferanslariyle hem memlekete hizmet etmekte ve bizi yepyeni bir sima ile Amerika'ya tanıtmaktaydı, bu sayede hem hayatını kazanıyor hem İstanbul'daki annesine devamlı surette maddi yardımlarda bulunuyordu, hatta İstanbul'da bir ev sahibi olmasını bile sağlamıştı. Selma Ekrem Türkiye'ye dair eserler ve dergilere makaleler de yazardı. Bayan İsmet Sanlı, İzmir'de "Sada-yı Hak" adında bir gazete neşreden ve diğer türlü türlü yayınlarda bulunan bir gazetecinin kızıydı. O da Selma Hanım gibi, yıllardan beri Amerika'da konferanslar veriyor ve geçimini bu sayede rahatça sağlıyordu. Sonradan Amerikalı bir avukatla evlendi ve Amerika'da tamamiyle yerleşti.

Sergi binası ve hazırlıkları İlk zamanlarda başlıca derdimiz, sergi binamızın meydana gelmesiydi. Bunun planlarını Prof. Sedad Eldem çizmişti. Yapıyı bir Amerikan şirketi üzerine almıştı. Hüseyin Bey adında çok ciddi ve değerli bir yüksek mühendis kontrol vazifesini yapıyordu. Bina eski bir Türk kervansarayını andırıyordu. İçaçıcı bir hali vardı. Alt katta pavyonun lokantası, barı, Sümerbank'a, Tekel'e ve Ali Muhittin Hacı Bekir'e ait dükkanlar, ikinci katta bir sergi salonu ve bürosu, binanın ortasında bir Türk çeşmesi, her tarafta güvercinlerin barınması için kovuklar bulunuyordu. Binanın meydana gelmesine ait haberlerin hergün gazetelerde yer almasına dikkat etmek başlıca işlerimizden biriydi. Güvercinlerin aranması, bulunması, alıştırılması, uçurulması bir mesele olmuştu .

İlgili daireler temsilcilerini pek iyi seçmişlerdi. Bizzat Amerika'ya gelen Ali Muhittin Hacı Bekir de pek değerli ve canlı bir çalışma arkadaşıydı. Her yere yetişiyor, her gün lokumların, şekerlerin en iyilerini meydana getirmek üzere hazırlıklar yapıyordu. Lokum ve Türk sigaraları dışında sergide geniş ölçüde satılacak hediyelik eşya hakkında yanlış hesaplar yapılmış, Sümerbank, Amerika'da dolarların aktığını sanarak, sergiye çok pahalı halılar ve diğer eşya yollamıştı. Filozof, şair, politikacı Dr. Rıza Tevfik'in kızı Suat Hanım Amerika'nın büyük mağazalarında yıllarca başarıyla çalışmış ve aşkın bir vatan sevgisiyle her şeyi bırakarak serginin hizmetine girmiş, bütün tecrübesi ve ustalığını kullanmışsa da yine de bunları satmayı başaramadı. Sergi ziyaretçileri de bunları zevklerine ve keselerine uygun bulmuyorlardı. Şimdi birdenbire memlekette gelişen turizm hatıra esyası endüstrisi o zaman yoktu. Lokum ve sigara hariç olmak üzere, sergi ziyaretçileri hatıra diye satın alacak hiçbir şey bulamıyorlardı. Lokum ve sigaraları, incir ve üzümü, çoğunu memleket hasreti çeken eski vatandaşlar alıyorlardı.

Rakı davası Sergi binası dokuz yüz bin dolara çıkmıştı. İşletme uğrunda sarfedilen paralar ayrıca yüz binlerce doları aşıyordu. O zaman da memlekette şiddetli bir dolar sıkıntısı vardı. Bu kadar doların gözden çıkarılmasının başlıca sebebi, sergi sayesinde Amerika'da yeni piyasalar elde edileceği ümidiydi. Bu bekleyişin içinde hele rakının önemli bir yeri vardı. Kuvvetli içkilere bayılan ve yılda yüzlerce milyonluk ispirtolu içki ithalatı yapan Amerika, bir defa rakıya alışırsa, sergi için sarfedilen paranın bir kaç yılda geri alınmasının işten bile olmadığı, üzümlerimizi en iyi bir şekilde değerlendirmenin yolunun rakı ihracatı olacağı düşünülmüştü.

Bu hesap hiç de yanlış değildi. Lokantamızdaki rakıya

gösterilen büyük rağbet bunu gösteriyordu. Ne yazık ki işin içine berbat bir aksilik karıştı. Tekel İdaresi, bu maksatla en ileri gelen içki ithalatçılarını arayacak, bulacak ve onlarla anlaşma yaparak, sergi zamanında Amerika'da geniş ölçüde rakı stokları bulunduracak yerde, Amerika'daki acenteliğini bir maceracıya kaptırmıştı. Zarif ve tatlı sözlü bir kimse olan bu adam, eski hanedana mensup bir kadınla evliydi ve Türkiye'ye çok düşkün görünüyordu. Bu arada karısının yakın akrabası olan bir general Avrupa'da dolaştığı bir sırada çok iyi bakmış, hastalığına ilgi göstermişti. O da bunun karşılığı olarak nüfuzunu kullanmış, acenteliği macera kahramanına verdirmişti. Adamın tek bir dolar sermayesi yoktu. Bütün ümidi, açıktan büyük hava paraları almak suretiyle acenteliği büyük şirketlere devretmekti. Şirketler kendisine ilgi göstermeyince her şey yüzüstü kaldı. Rakımızı Amerika'ya sevketmek için hiçbir yol açılmadı. Bütün Amerika'da kendi lokanta ve barımız için kendi ithal ettiğimiz rakıların dışında bir tek şişe bile rakı stoku yoktu. Rakıyı beğenip şişe şişe beraberinde almak isteyenlerin arzularını karşılayamıyorduk.

Gazetecilere rakı daveti Vedat Nedim Tör ve serginin yayın teşkilatı bundan dolayı işin arkasını bırakmaya razı olmadı, rakıyı Amerikalılar'a tanıtmak ve sevdirmek için esaslı bir şekilde işe koyulduk.

İlk adım olarak, Sergi'ye Amerikan gazetecilerinden yirmi beş kişilik bir grup çağırdık. Tam tertip mezelerle kendilerine doyasıya rakı içirdik. Bundan sonra içkiden anlar adamlar sıfatiyle rakı hakkındaki düşüncelerini bildirmelerini istedik. Oybirliğiyle şu karara vardılar: "İçkiden maksat, her türlü dertleri geçici surette unutmak neşe ve ferahlık duymaktır. Rakı, içkiden beklenen bu vazifeyi en mükemmel şekilde yerine getiriyor. Bir kadeh rakı içen adam, kıvrak bir ceylan haline gelmiş olmak hissini

duyuyor, iki rakı ile ortalığı toza dumana katan bir zebra gibi oluyor. Üç rakı ile kükreyen bir arslan mertebesine varıyor. Fakat ihtiyatı elden bırakmayın, çünkü rakıları dörde vardıran, yeni baştan eşek mertebesine iniyor."

Amerikan gazetecilerinin fetvasının ilk kısmını pavyonumuzun barının üzerine yazdırdık, yalnız dördüncü maddeyi hazfettik. Rakının etki ölçüleri başarılı sonuçlar verdi. Rakı içmeye dalan ziyaretçiler boyuna birbirlerine soruyorlardı:

"Şimdi ben kıvrak ceylan mıyım? Zebra oldum mu? Kükreyen arslan mertebesine varacak mıyım?"

Haremin sırrı neymiş? Rakı için bundan hoş bir propaganda olamazdı. Fakat Amerikalılar, bundan daha iyisini kendi kendilerine icadettiler: "Türkler'in harem dolusu kadınla başa çıkmalarının sırrını rakıda aramak lazım geldiğine" dair ortaya bir söylenti atıldı. Bunun üzerine rakıya üşüşen üşüşene... Hatta Başkonsolosluğumuzun Türkiye'de büyümüş, Robert Kolej'de okumuş Amerikalı Avukatı Jenkins'in evindeki bir davette rakı içen, "Ben rakı içtim, Türk gibi oldum" diye söylenen bir adam, karısını herkesin önünde banyo odasına sürükledi ve kapıyı kapadı.

Eğer Amerika'ya rakı gelmesinin imkânları önceden kapanmasaydı, tedbirli davranılsaydı ve sergi açılmadan önce Amerika'da rakı stokları bulunması sağlansaydı, Amerika'ya rakı ihracatı tütünü aşacak bir döviz kaynağı haline gelebilirdi ve sergi için sarfedilen dolarlar fazlasiyle geriye akardı. Hatır ve gönül sisteminin berbatlığına bu da bir misal... Rakı için Amerika'da bir acente aranırken, sermayenin, tecrübenin ve teşkilatın üzerinde durulacak yerde, nüfuzlu bir paşanın hatırı için acenteliğin bir macera adamına peşkeş çekilmesinin bedelini memleket çok ağır bir surette ödemiş oldu.

Eski vatandaşlar New York Sergisi'ndeki Türk Pavyonu, Amerika'da yerleşen takım takım eski vatandaşların hasretlerini gidermelerine geniş ve uygun bir saha oldu. Bunlar kafile halinde hergün pavyonumuza geliyorlar, eski vatanlarından sevgiyle bahsediyorlar, gençlik hatıralarını anlatıyorlar, lokantamızda yemek yiyorlardı. Bunların en başında o zamanlar Amerika'daki Ortodokslar'ın Başpiskoposu olan şimdiki Rum Ortodoks Patriği Athenagoras vardı. "Ben Yanya'da, orasının Türkiye'ye ait olduğu sıralarda doğdum. İstanbul'da okudum. Ben Türk'üm," diyordu, sık sık bizi görmeye geliyordu. Türk Heyeti için Başpiskoposluk merkezinde davetler tertip ediyordu.

Yıllarca sonra Patrik sıfatiyle İstanbul'a geldiği zaman da bir Türk vatandaşı birleştirici ve barışçı bir din adamı rolü oynamaya bir müddetler çok çalıştı. O zamanki söz ve hareketlerinden sırası gelince bahsederim.

Eski vatandaşların Türkiye'ye bağlılıkları, hatıra, dil, alaturka musiki, halk oyunları ve yemek yolundaydı. Fakat Atatürk'ün inkılapları ve Türkiye'nin dünya yüzünde kazandığı itibar, buna bir de doğuş yerleri hakkında gurur ve iftihar hissi katmıştı. Eski vatandaşlar, Amerika'da en canlı propagandacılarımız haline gelmişlerdi. Büromuzun çalışmalarında onlardan çok faydalanıyorduk. İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda güzel roller oynayan bir aileye mensup olan ve bizzat bir müddetler istanbul'da sahneye çıkan Onnik Binemeciyan, sergi lokantamızin şefi sıfatiyle eski vatandaşları sergi muhitinde çok iyi temsil ediyordu.

Amerika'da tahsil gören öğrencilerden biraraya gelen bir grup her akşam lokantada zeybek ve diğer halk oyunları oynuyordu. Sık sık bu oyunlara eski vatandaşlardan gönüllüler de katılıyordu.

"Ateş"in çiftliği Eski vatandaşların doğdukları yer esasına göre takım takım birlikleri vardı. Tatil günleri,

New York civarında İstanbul'un filan veya falan semtine benzer yerler arıyorlar, çoluk çocuk oralara yemekleri ve musiki aletleriyle gidiyorlar, memleket kokusunu ve taze haberlerini daha iyi almak için de bizi de aralarına davet ediyorlardı.

Eski vatandaşların çok sevdikleri bir toplantı yeri, Türkiye'deki soyadı hareketi sırasında eski Rum adını terkederek "Ateş" soyadını alan bir Konyalı Rum'un çiftliğiydi. Burada yaman bir şeftali rakısı yapılırdı. Haftada bir kaç gün, her taraftan eski vatandaşlar, sazlarını alarak gelirler, memleket hatıraları arasında yerler, içerler, gülerler, söylerler, oyun havalarıyla felekten günler çalarlardı. Çiftlikte bir de pansiyon olduğu için ben de bir kaç kere seve seve hafta sonunu burada geçirdim. Bu esnada tanıdığım bir Anadolulu Rum bana şunları anlattı:

"Bize bütün dünya kahır çeken azlıklar gözüyle bakıyordu, halbuki Türkiye'nin asıl sahipleri bizlerdik, yani iktisadi hayata hakim olan azınlıklardı. Bahşiş sayesinde her tarafta imtiyazlı muamele görüyorduk, her istediğimiz oluyordu. Doğduğumuz memleketin kıymetini bilecek ve ona candan hizmet etmeyi ideal edinecek yerde, bütün nimetlerini ele geçiriyor, karşılık hiçbir şey vermiyorduk. Yabancı propagandalar, bizi anavatanımıza bağlılıktan ayrılmaya sürüklüyordu. Sevdiğimiz ana dilimizi unutmaya, kendi aramızda Rumca konuşmaya çalışıyorduk. Şimdi bu güzel vatandan uzak düşmek, hasretini çekmek suretiyle layık olduğumuz cezaya çarpılıyoruz."

Amerika'da Türk aslından vatandaş grupları da vardı. Bunlardan New York'da bulunanlar, biri Anadolulu'ları, diğeri Kıbrıslılar'ı içine almak suretiyle iki ayrı cemiyete ayrılmıştı. Yayın büromuz, bunlarla da yakından ilgileniyor, Chicago, Detroit, Pittsburgh gibi yerlerdeki vatandaşları ziyarete gidiyorduk.

Üniversitelerde, kolejlerden, ticaret odalarından da

Türkiye hakkında konferanslar vermek üzere davetler alıyor, bu vazifeleri dördümüz aramızda paylaşıyorduk.

Kanadalı'ların âleminde Columbia'da bulunduğum sırada bana en çok yakınlık gösteren hocam Prof. James T. Shotwell, aslen Kanadalı'ydı. Bir defası Amerika'da, diğeri Kanada'da olmak üzere, her yıl bir Amerikan-Kanada toplantısı tertip etmeyi âdet edinmişti. 1939 toplantısı, Amerikan toprağında, hudut üzerindeki San Lawrence Üniversitesi'nde yapılacaktı. Profesörüm, yüzlerce Amerikan ve Kanadalı ilim ve fikir adamının katılacağı bu toplantıda beni tek yabancı delege diye hazır bulunmaya ve bütün müzakerelerde söz sahibi olmaya çağırdı. Yayın vazifem dolayısiyle benim için bundan mükemmel bir fırsat olamazdı. Seve seve kabul ettim.

St. Lawrence'e varınca birde ne göreyim? Columbia Üniversitesi Gazetecilik Okulu'nun ilk müdürü olan, Mardin'de doğup büyüyen sevgili hocam Dr. Talcott Williams'ın Adana'da doğan Türkçe'yi anadili gibi bilen yeğeni, meğer üniversitenin rektörü Prof. Seelve ile evlenmiş ve oraya yerleşmiş. Asıl aile adı Miss Chambers olan bu bayanla Columbia'da hemen bütün derslerde sınıf arkadaşlığı etmiştik. Sonradan İstanbul'a gelmiş, yıllarca Amerikan yardım teşkilatında çalışmıştı. Kendisiyle buluştuğuma memnun oldum. Rektör de eşinin doğduğu memlekete ilgi duymuştu. Nitekim sonradan Felsefe Profesörü sıfatiyle Robert Kolej'de vazife kabul etti, yıllarca İstanbul'da yaşadı.

Cihan Harbi'nin arifesinde Amerikan-Kanada toplantısında bana defalarla konuşma fırsatı verdiler. Komite toplantılarına bile katıldım ve her konunun müzakeresine karıştım. Toplantı İkinci Cihan Harbi'nin arifesinde oluyordu. Kanada delegeleri, Birinci Harp'te ya-

pıldığı gibi, bu harbe katılmamaya ve Amerika'yla beraber uzaktan seyirci kalmaya şiddetle taraftardılar. Bununla beraber isyan hisleri içinde şöyle konuşuyorlardı:

"Ne yazık ki harp kararı verilirken, kimse bizim fikrimizi sormayacak, ilk önce Kanada, arkasından Amerika olmak üzere, ister istemez günün birinde kendimizi harbin ortasında bulacağız."

Beş gün devam eden konferans esnasında bir hayli değerli fikir adamıyla tanıştım. Tek yabancı sıfatiyle benim toplantıda delege diye konuşmamı kimse yadırgamadı. 1939 toplantısı hakkında kitap şeklinde çıkan zabıtlarda benim konuşmalarım geniş yer aldı.

Prof. Seelve, bir seri konferans vermek üzere eşimle beraber beni kısa bir zaman sonra St. Lawrence Üniversitesi'ne tekrar çağırdı. Rezzan'la beraber Profesör'ün evinde misafir kaldık. Konferanslarda Mrs. Seelve, Türkiye'de doğmuş, eski bir mektep arkadaşı sıfatiyle beni takdim ederken, şu yolda sözler söyledi:

"Birinci Cihan Harbi'nden önce ve harp esnasında Türkiye'yi idare edenler, bir takım hatalar işlediler ve memleketlerinin itibarını bozdular. O zamanlar Türkiye'de doğduğumu söylemek hiç içimden gelmiyordu. Fakat harpten sonra Atatürk'ün rehberliği altında öyle bir modern ve ileri inkılap idaresi kuruldu ve Türkiye o kadar itibar kazandı ki şimdi doğduğum memleketle iftihar ediyorum. Bu mucizenin nasıl meydana getirildiğini misafimiz şimdi size anlatacaktır."

"Ben gözdeyim" Mrs. Seelve eskiden tanıdığı ve dost olduğu eşim Rezzan'ı, St. Lawrence kadınlarıyla tanıştırmak için toplantılar da tertip etmişti. Bunlardan birinde bir kadın Rezzan'a sormuş:

"Sizin kocanızın kaç karısı var?"

Şaka etmekten ve bir kısım Amerikalılar'daki sabit bil-

gilerle alay etmekten hoşlanan Rezzan şöyle cevap vermiş:

"Tam on dört..."

"Onlar nerede? Buraya gelirken neden yalnız sizi getirdi?"

"Çünkü ben gözdesiyim."

Mrs. Seelve kahkahayı basmış, doğduğu ve tanıdığı Türkiye'de birden fazla kadın almanın istisna olduğunu, hele Atatürk'ün inkılaplarından sonra Türkiye'de birden fazlasıyla evlenmenin en az Amerika'daki derecede yasak olduğunu anlatmış.

Lokantacılık stajı Sergi'deki Türk lokantası açık veriyordu. İdareyi kendi hesabına üzerine alan adam, Şair Üstad Namık Kemal'in torununun kocasıydı. Bu işte tecrübesi azdı fakat hiç günahı yoktu. Vedat Nedim, Başkan sıfatiyle büyük bir olgunluk gösterdi. Açığı kapatmanın mesuliyetini cesaretle üzerine aldı ve dedi ki: "Bu kadar külfetten maksat, Amerika'da Türkiye hesabına iyi bir ad bırakmaktır. Alacaklıların boş elle dönmesine ve dedikoduların gazetelere aksetmesine meydan bırakamam."

Bundan sonra başlıca işimiz, lokantayı kapatmamak, uzman şirketlerle danışmak suretiyle, açık vermeyecek surette idare edilmesini sağlamak oldu. Bu yüzden haftalarca her ikimiz bir nevi lokantacılık stajı yaptık ve bir takım dersler öğrendik.

"Vatan" nasıl doğdu

New York Sergisi'ndeki vazifem sona yaklaşınca, bundan sonra ne yapacağıma dair olan düşünceler zihnimde yer etmeye başladı. Hiç tereddüdüm yoktu, kararım kesindi: 1925'de tatile uğrayan *Vatan* gazetesini yeniden çıkaracaktım. "Doğruya doğru, eğriye eğri" diyen, objektif ruhlu, vatansever, gelişme sevdalısı, hür, akıncı bir gazetenin memleket için lüzumlu olduğuna inanç duyuyordum ve böyle bir gazete çıkarmayı vazife sayıyordum. Evet, elimde ne sermaye, ne bina, ne teçhizat, ne ortak, ne de her hangi bir nevi imkân vardı. Bununla beraber şimdiye kadar olan bütün gazetecilik teşebbüslerinde başarı kazanmış olmama güveniyor ve bu işin altından da mutlaka kalkacağımı umuyordum.

Mergenthaler Linotype dizgi makinaları şirketinin umum müdür muavini, yakın dostum Reginald Orcutt'e maksadımı anlattım. Orcutt hoş, şeker gibi bir adamdı. Linotype satmak için yıllarca dünyayı dolaşmış, her yerde

dostlar edinmişti. Bu dostlukların devamı, bakımı, gelişmesi başlıca emellerinden ve işlerinden biriydi. Her yılbaşında dostlarına binlerce tebrik kartı, her vesileyle mektuplar yazar, hiçbir dostunu gözden kaybetmezdi. Türk dostlarına yazdığı mektuplarda iki içki kadehi resmi yapmayı ve arasına "Şerefinize" diye yazmayı hiç ihmal etmezdi. "Harf Satıcısı" adlı kitabında da başından geçenleri etraflı şekilde şöyle anlatır.

Derhal sipariş Bu kitapta yer alan hoş hikâyelerden biri şuydu: Orcutt, harf inkılabımız üzerine linotip dizgi makinaları satmak için İstanbul'a geliyor. Başka gazeteler gibi "Cumhuriyet" gazetesi sahibi Yunus Nadi Bey'e de başvuruyor ve linotip satmak teklifinde bulunuyor. Nadi Bey şu cevabı veriyor:

"Geç kaldınız, ben size rakip olan İntertip markasını satın almaya karar verdim."

"Sebep?"

"Çünkü onun parça ve kısımları sizin markanızdan daha azdır."

"Yunus Nadi Bey, size bir sey soracağım: Şu pencereden görünen saraylarda hadım ağaları vardır. Bunlarda sizde eksik olan parçalar bulunuyordu. Acaba bu eksikten dolayı hadım ağalarını kendinizden üstün mü sayıyordunuz?"

Nadi Bey, bu mantığa bayılıyor, kahkahayı basıyor ve sipariş mektubunu derhal imzalıyor.

İşte Orcutt, gazete hakkındaki teşebbüsüme çok ilgi gösterdi. Beni şirketin umum müdürüne tanıttı. Onunla da dost olduk. Gazetenin ihtiyacı olan üç linotip makinasının hiç avans alınmadan on iki taksitte bana verileceğine dair kendisinden söz aldım. Çok iyimser bir tabiatım olduğu için dünyalar benim olmuş, herşey halledilmiş gibi sevindim.

Heyecanlı bir tanışma 1939 yazı bitmiş, eşim Rezzan oğlumuz Tunç'u Amerikan Koleji'ne kayıt zamanına yetiştirmek üzere İstanbul'a dönmeye karar verdi, ben de Sergi'deki vazifeye devam için Amerika'da yalnız kaldım.

Bir Pazar günü ne yapacağımı düşünürken, gözüme Amerikan İslam Cemiyeti'nin bir davet kartı ilişti. Aylandan beri bu davetleri alıyor, fakat buna vakit ayıramıyordum. "Acaba Cemiyet nasıl şey? İçinde kimler var?" diye merak ettim. O günkü toplantıya gittim. Şunu gördük ki yüksek fikir âlemine mensup bir takım Amerikalı erkek ve kadınlar, ne çeşitli dinlerde, ne dinsizlikte, ne de maddiyatçılıkta aradıklarını bulamayınca, Müslümanlığı denemişler ve buna dört elle sarılmışlar, Allah'la kul arasında vasıta kabul etmeyen, her iman sahibini doğrudan doğruya AIlah'a hesap vermekle borçlu sayan, kimsenin kimseye din, iman ve hareketlerinden dolayı cebir kullanmasına izin vermeyen, zahire bakmayıp herkes hakkında iyi zanda bulunulmasını emreden, değişen zamanlara uyulmasına lüzum gösteren, başka dinleri toleransla karşılamakta eşi bulunmayan Müslümanlığın her dinden üstün bir din olduğuna karar vermişler...

Benim gittiğim toplantıda Misis Nilla Gram Cook adlı bir Amerikalı Müslüman kadın bir konuşma yaptı. Söylediklerinin özü şuydu: "Müslümanlık, Allah'ın kalubelâda gösterdiği bir ideal örneğe uymaya çalışmak manasına gelir. Türlü türlü zaaf ve noksanlariyle fani insan bu örneğe tamamiyle uyabilmekten acizdir. 'Ben iyi bir Müslümanım' diyebilmek kimsenin haddi değildir, fakat bir mümin, nefsini ıslah etmeye ve Allah'a layık olmaya iyi niyetle uğraştığı müddetçe, iyi bir Müslüman olmaya çalışmak yolundadır. İbadet, bu bakımdan ancak bir disiplin vasıtasıdır. Allah, kimsenin ibadetine muhtaç değildir. Asıl ve esas, feragatı, fedakârlığı ve hayır işlemeyi haz bilmek, nefsi yükseltmeyi, kötülükten uzak kalmayı iş edinmektir."

Sırası gelmişken şunu söyliyeyim ki Amerika'dan dönüşte bu duyduklarımı, 1925'te beraberce Elazığ Doğu İstiklal Mahkemesi'ne gittigimiz Sebilürreşad dergisi sahibi Eşref Edib'e anlattım. Kendisini, yaptığı dargörüşlü dini neşriyat bakımından yobaz diye tanıdığım için söylediklerimi çok kötü karşılayacağını sandım. Halbuki Eşref Edib şunu söyledi:

"Müslümanlığı ne güzel anlamışlar ve tarif etmişler. Bizim umumi bilgimiz noksan olduğu için yüksek anlayışa varmaktan aciziz."

Bütün bir yeni dünya Konferansından sonra Nilla Gram Cook ile tanıştık ve uzun uzadıya konuştuk. Kendine mahsus bir dünyası olan, hayatı acayip maceralarla dolup taşan, pek garip bir kadındı. Çok da güzeldi. Bana "Hindistan'a yolum" başlığını taşıyan ve hayatının bütün hikâyesini anlatan ilgi çekici kitabını verdi. Bundan öğrendiğime göre Nilla, Amerikan tiyatrosunda "Provincetown Okulu" adı altında yeni ufuklar açan Cook'un ve meşhur romancı olan eşinin kızıydı. Cook, modern dünyayı bir türlü sevemeyerek, Yunanistan'ın dağlarına çekilmeye, orada eski klasik Yunan devirlerinin hayatını geçirmeye karar vermiş, bu kararda beraber olmayan karısından boşanmış, başka bir kalem sahibi kadınla evlenmiş, Nilla'yı da alarak Yunanistan'a çekilmiş, çocuk, dağlarda köylüler, çobanlar arasında büyümüş, eski ve yeni Yunanca'yı öğrenmiş, bir Yunan şairi ile evlenmiş, Sirius adında bir de erkek çocuğu olmuş, fakat sonra Yunanistan'dan soğumuş, Hindistan'a gitmiş, orada Ghandi'ye mürit olmuş, dünyayla ilgisini kestiğini ve yüksek idealler ve değerler âlemine geçtiğini belli etmek için güzel saçlarını traş etmiş, bütün elbiselerini yakmış, başından birçok ma-

ceralar geçmiş. Sonra da Müslümanlıkta karar kılmış. Emeli gerçek Müslümanlığı temsil eder bir bale tertip ederek, büyük bir çadır tiyatrosu kurmak, Müslüman memleketlerini dolaşmak, geriliğe karşı bu sayede yeni bir ruh aşılamaktı.

"Empire" binasının tepesinde Miss Cook'u Sergi'nin Türk pavyonuna çağırdık, bayıldı, Türkiye hakkındaki ilgisi derinleşti. Bu arada bir mehtaplı akşam dünyanın en yüksek binası olan Empire State binasının tepesine beraberce çıktık. Orada yemek yedik. Kendisine "Vatan" gazetesini yeniden çıkarmak niyetimden bahsettim. Buna taşkın bir ilgi gösterdi, bana cesaret verdi, tam başarıya inanarak, harekete geçmemi tavsiye etti. Kendisinin de bize: "Neden Müslüman oldum?" başlıklı bir yazı serisi ve büyük Hint Kadın Hükümdarı Nurcahan'ın hayatı hakkında esaslı bir tarihi roman yazacağını vadetti.

O mehtaplı gecede *Vatan* gazetesi, bir rüya şeklinde belirdi. Her zorluğu mutlaka yeneceğim kanaati ruhumda derinden derine yer etti. Ertesi gün aldığım kötü bir haber bile ümit ve güvenimi sarsmadı. Bana kredi ile dizgi makinası satmaya kesin surette söz vermiş olan Mergenthaler Linotip Şirketi; harbin başında Lehistan'da ve diğer memleketlerde uğradığı zararlar dolayısiyle her türlü kredi satışlarına son verdiğini Orcutt vasıtasıyla bana bildirdi. Güvenebileceğimi sandığım tek ümit de elden gitmişti.

Yurda dönüş Vedat Nedim Tör ile beraber Sergi'deki Türk pavyonuyla ilgili bütün işleri uygun bir şekilde tasfiye ettik. Hoş bir manzarası olan pavyon binamızı New York şehrine hediye etmek yolundaki teklifimize menfi cevap verdiler ve bütün muvakkat binaların yıkılacağını söylediler. "Pavyon civarında eski Türk stiline uygun bir çeşme yapmıştık. Hiç olmazsa onu bir hatıramız

olarak muhafaza edin" dedik. İlk önce peki dediler, fakat sözlerini tutmadılar.

1939 yılının sonuna doğru New York'tan ayrıldık, bir İtalyan yapuruyle İtalya yoluyle memlekete döndük. Yolda hoş bir şey oldu. Malta'da arkadaş olduğum eski Van Valisi Cevdet Tahir Bey'i taklit etmek suretiyle ben, coştuğum zaman "Ha bre bre bre..." diye bağırmaya alışmıştım. Vedat Nedim'in uyanık ve zeki oğlu Engin buna dikkat etmiş, bir sabah karanlıkta, beni uyandırdı, güverteye sürükledi, karşımızda duran Arnavutluk sahilini göstererek: "Haydi şimdi tam sırası... Ha bre bre bre eeee diye bağır" dedi.

Sedat Simavi'yle ortaklık

İstanbul'a varınca derhal "Vatan" ı yeniden çıkarmak üzere yollar aramaya koyuldum. Zorlukları tek başıma yeneceğime aklım kesmedi. Bundan evvelki her gazetecilik teşebbüsümde olduğu gibi, "Ortak lazım" diye düşündüm. İlk hatırıma gelen şey, "Yedi Gün" dergisini başarıyla çıkaran Sedat Simavi ile ortaklık halinde harekete geçmekti. Sedat Simavi'nin günlük bir gazete çıkarmayı düşündüğünü biliyordum. Eskiden beri aramız çok iyiydi, pek güzel anlaşıyorduk. Haftalarca hemen her gün buluştuk ve başbaşa tertipler düşündük. Nihayet bir gün Sedat Simavi dedi ki:

"Görüyorum ki sen eski 'Vatan' gazetesini diriltmek ve 1923 ile 1925 arasında yaptığın gibi, mücadeleci bir fikir gazetesi çıkarmak istiyorsun. Böylece, çıkacak gazete, senin şahsi damganı taşıyacaktır. Bu tarzda bir gazete benim için bir ortaklık konusu olamaz. Sen tek başına teşebbüse devam et, ben seni var kuvvetimle desteklerim."

Sedat Simavi'nin bu sözleri benim zihnimde yeni ufuklar açtı. *Vakit* ve *Tan* gazetelerinde yaptığım gibi, şahsi ortak aramamaya, gazetenin siyasi mesleğine karışmadan bana destek olacak ortaklardan toplanacak sermayeyle bir limited şirket kurmaya sonradan bunu bir anonim şirkete çevirmeye karar verdim ve sermaye sahibi kaydetmeye koyuldum. Babam, kardeşlerim ve yakın akrabam arasında ilk yatırımlar kolayca yağdı. Kâzım Taşkent'ten, dostum Ahmed Kara'dan, Enver Adakan'dan ve Ragıp Devres'ten yakın ilgi gördüm. Onlar da dostlarını harekete getirdiler. Bir kaç hafta içinde sermaye taahhüdü elli bin lirayı geçti ve bunlar bankaya yatırıldı.

Matbaayı kurmak üzere bina ve arsa bulmak işinde çok talihli çıktım. Dilber Kardeşler'den İbrahim Şevket Bey, ne yolda bir gazete çıkarmayı düşündüğümü benden öğrenince, geniş anlayışlı bir vatansever sıfatiyle bu işe faydalı olmaya karar verdi. Cağaloğlu'nda, Molla Fenari Sokağı'nda geniş bir bahçe içindeki 32 numaralı binayı bize yok fiatına kiraladı. Bir müddet sonra da taksitle, faizsiz ödenmek üzere binayı, iki bin iki yüz metrekare arsasiyle beraber yüzbin liraya sattı. *Vatan* gazetesinin türlü türlü sıkıntı devirlerini atlatmasına ve uzun ömürlü bir gazete sıfatiyle memleket hizmetlerine kendini vakfetmesinde İbrahim Şevket Bey'in bu değerli yardımının büyük bir payı vardır. Ruhu şadolsun.

Atina'da maceralar Sıra bir rotatif makina bulmaya gelmişti. Memlekette hiçbir imkân yoktu. Atina'da çıkan Ethnos gazetesinin oradaki gazeteler arasında hüküm süren renk rekabeti yüzünden yeni bir makina aldığını ve bu makinayı bir an evvel kurmak için tam mükemmel bir halde olan eski makinasını acele sökmeye ve yok fiyatına satmaya hazır olduğunu haber aldım. Hemen Atina'ya gittim. Orada Ethnos'un sahibinin bir müddet ön-

ce ölmüş olduğunu öğrendim. Gazete ve tesisler üç kızına kalmış, bunlar da, her türlü işler hakkında idare müdürüne vekâlet ve geniş yetki vermişler. Müdür şeker gibi bir adamdı. On altı sayfalık bir gazeteyi saatte yirmi bin adet olarak basmak takatindeki M.A.N. marka Alman rotatif makinasını on yedi bin liraya almam için anlaştık. Sökmek masrafı gazeteye ait olacak, söken ve ambalajı yapan iki adam, yol masrafı ve ücreti tarafımızdan ödenmek üzere makinayla beraber İstanbul'a gelecekti.

Bu en zor iş, bir iki gün içinde tatlı tatlı tamamlandıktan sonra, Yunanistan'dan her hangi bir nevi makinanın ve her türlü demirin yurt dışına çıkmasının yasak olduğu anlaşıldı.

Bunun için Kabine'nin hususi bir emir vermesi lazım geliyormuş. Tam bir imkânsızlık karşısında bulunduğumu derhal anladım. Bereket o sırada General Metaksas'ın dürüst ve verimli bir şekilde işleyen diktatörlüğü Yunanistan'da her şeye hakimdi. Atatürk'le Metaksas arasında kurulan dostluk da, Türkiye ile ilgili her işte güler yüzle hareket edilmesi istidadını yaratmıştı. Buna rağmen, kırtasiyecilik yüzünden muameleler aylarca sürecek gibi görünüyordu. Böyle olsaydı ve araya hemen İtalyan harbi girseydi, *Vatan* teşebbüsündeki başarının temeli olan ucuz ve güzel makina belki de hiç elime geçmeyecekti. Yunanistan'da her işte parmağı olan meşhur işadamı Bodosaki imdadıma yetişti. Bir zamanlar İstanbul'da Perapalas Oteli'ni işletmiş olan ve en yaman Kayserili tipini temsil eden bu eski vatandaşa beni Satvet Lütfi Bey tanıtmıştı. Hiçbir menfaati olmadığı halde Bodosaki derdimi dert edindi, bana yardım için bütün bürosunu seferber etti. Kendim de defalarla General Metaksas'la ve kabinenin ilgili üyeleriyle konuşmak fırsatlarını buldum. Nihayet bir sabah Bodosaki bana müjdeyi verdi. İhraç vesikası tamamdı. Ethnos gazetesiyle işleri tamamladık, makinanın sökülmesine başlandı.

Bu arada Miss Nilla Gram Cook, Amerika'da yeni çıkmaya başlayan haftalık *Liberty* dergisinin İstanbul muhabiri sıfatiyle Türkiye'ye gelmek imkânını sağlamış ve *Vatan* için yazılar yazmak işini ciddiye aldığını belli etmişti. Atina'da buluştuk. Sermaye ve makine işindeki başarıya benimle beraber sevindi. Beni eski Yunanlı kocasına ve oğlu Sirus'a tanıttı. Bir iki gün gazeteyle ilgili ümit ve rüyalardan ve yazacağı yazılardan bahsettik. Sonra ben gazete kâğıdı ve diğer ihtiyaçları tedarik için Paris ve Londra'ya gittim. Burada geçirdiğim zaman yolculuğumun hedefi bakımından tamamiyle boşa gitti. Bütün harp yasaklarına rağmen münasip fiyata kâğıt almak için her iki memlekette kolaylıklar gördüm, söz aldım, fakat taşıt imkânı bulunmadı. Bununla beraber harbin ilk ayları esnasında Majino duvarının arkasında kendilerini emniyette gören ve harbi şaka sanan İngiltere ve Fransa'nın halini yakından görmekten gazeteci sıfatiyle çok faydalandım.

Makina yetişiyor Makinayı aldığımı İstanbul'a bildirmiş ve yeni makina için bina yapmaya başlanmasını yazmıştım. Müstesna bir talih eseri olarak yeni makina, Atina'dan İstanbul'a hareket eden son Romen vapuruna yetişti. Buna imkân bulunmasaydı, hiç gelemiyecek, Yunanistan'ın harp ve işgal devrinde izi ortadan kaybolacak, "Vatan" gazetesi belki de doğmadan yok olacaktı.

Makinayla iki Yunanlı montör İstanbul'a geldi. Onlar, makinayı kurarken, 1925'te kapanan *Vatan* gazetesinin 19 Ağustos'ta yeniden çıkacağını belirten duvar ilanları her tarafa asıldı.

Gazetecilik âlemi, satış teşkilatı ve halk, ilanları büyük ilgiyle karşıladı. İlk hamlede *Vakit*'te 1923 ile 1925 arasında *Vatan*, sonra *Tan*'da geçirdiğim tecrübelerden ve başarı ile yürüttüğüm mücadelelerden sonra *Vatan*'ın kolayca tutacağını ve piyasaya hakim olacağını zannedenler

çoktu. Bu gazeteyi en ziyade kendine rakip sayan *Tan* gazetesinin yalnız endişe etmekle kalmayacağı, kendine göre yıkıcı tertipler düşüneceği hatırımın kenarından bile geçmiyordu.

Halk hizmetinde bir gazete Benim idealim kendime veya şirkete ait bir gazete değil, tam manasiyle halka ait ve halkın hizmetinde bir gazete çıkarmaktı. Her şey ona göre hazırlanmıştı. *Vatan*'ın dayanacağı on bir prensip ilk sayıda ilan edilecek, bunlara saygı gösterileceğine dair yine ilk sayıda benim imzamla bir garanti yayılacaktı.

Avukat Hüseyin Sadettin Arel *Şehbal* sahibi, Dr. Hasan Ferit Cansever ve Reşad Nuri Gültekin'den mürekkep bir heyet gazetenin gidişini devamlı bir denetleme altında tutacak, prensiplerinden ayrılmalar görürse araya girecekti. Hazırlanan on bir prensip, gazetenin bir nevi anayasası olacaktı. Hatta bir siyasi partinin programını andırır tarafları da vardı.

Okuyuculara garanti İlan edilen prensipler esas olmak üzere, ilk sayıda, meslek ve program hakkındaki ilave içinde, çerçeveli olarak şöyle bir garanti tarafımdan imza edildi:

1 - Vatan hiçbir zaman yurdun menfaatlerinden başka ölçü tanımayacaktır.

2 - Sütunlarımıza şahsi menfaat, dostluk, düşmanlık, garaz, kin, hiddet sevkiyle hiçbir satır yazı girmeyecektir.

3 - Her meselede her iki tarafı dinleyerek yazı yazmaya gayret edeceğiz.

4 - Vatan, meslek diye ilan ettigi prensiplere her vakit bağlı kalacak, hiçbir özel endişeyle bunların dışına çıkmayacaktır.

Bu garantilerimizi devamlı bir andlaşma diye karşılamanızı dileriz. Garantilerimizin dışına çıktığımızı görürseniz, bize karşı murakabe ve ikaz vazifesini yapınız ve hatamızı yüzümüze vurunuz.

Ahmed Emin Yalman"

Vatan, on yılı doldurunca, 19 Ağustos 1950'de hususi bir sayı ve on senelik faaliyetine dair Türkçe ve İngilizce bir tarihçe neşretti. Gazetenin ilk hissedarlarından biri olan Kâzım Taşkent, bu münasebetle yukardaki garantiyi gümüş bir plaka hakkettirerek gazeteye hediye etti ve bunun altına su sözleri yazdırdı:

" On Yıl
19/8/1940 - 19/8/1950
Ahmed Emin Yalman'a
Garantinin tutulduğuna şahidim.
Derin bağlılıklariyle
Kâzım Taşkent"

Şirketin ilk ortakları arasında Kızılay eski Umumi Kâtibi Dr. Hikmet Gizer, İmar Bankası İdare Meclisi Başkanı Haydar Salih Tokal, Yüksek Mühendis Ragıp Devres, Ahmed Kara, İbrahim Çehreli, Bayan Şevki Yazman, Yüksek Mühendis Cemal Germen, Yüksek Mühendis Derviş Çeliktaş, Bayan Rebia Ergüven, Bayan Suzan Günel, Prof. İsmet Orgül, Bayan Nevber Dinçel, Yüksek Mühendis Osman Hüsnü Sonat, Rezzan Yalman, Mehmed Rıfat Yalman, Ahmed Emin Yalman vardı.

Limited Şirket nizamnamesinin 38'inci maddesine şu kayıt geçirilmişti: "Vatan Neşriyat Türk Limited Şirketi'ne hissedar olmak, şahsi ve özel bir emel, fikir veya menfaati gazetenin neşriyatında hiçbir müdahele ve mesuliyetleri olmayıp ortaklığın sağladığı hak ve vazifeyi ortak sıfatiyle, bu mukavelede yazılı ticari menfaat ve hükümlerden ibarettir."

Bir suikaste uğruyoruz Böyle esaslara göre bir gazete çıkarmaya hazırlanırken, vicdanımız rahattı. Ortaya çıkaracağımız esere güveniyorduk. Ben kendim geceli

gündüzlü çalışmaya hazırlanmıştım. Bu fazla gayretin tesiri altında gazetenin tefrika sütunu için M. H. Zal takma adı altında "İkinci Geliş" başlıklı bir roman bile hazırladım. Bize yardım için *Liberty* dergisinin Türkiye muhabiri sıfatiyle ta İstanbul'a kadar gelen Miss Nilla Cook'un yazılarından da çok şey bekliyordum. "Aşk ve Nur Arayışlarım Beni Türkiye'ye Kavuşturdu" başlığını taşıyan ilk yazı serisinde Amerikan yazar, layik Türkiye'de ihmale uğrayan din davasını aydın bir açıdan ortaya koyuyordu. Bunun arkasından neden Müslüman olduğuna dair aynı hedefle yazılmış bir dizi ve Hindistan'ın Türk Melikesi Nurcivan'ın hayatına dair çok çekici bir roman geliyordu.

Bu sebeple ilk sayının çıkacağı 19 Ağustos sabahını geniş ümitlerle karşıladık, memleketin her tarafındaki gazete bayilerine yolladığımız sirkülerlere karşılık olmak üzere matbaaya geniş siparişler yağmıştı. İstanbul bayilerinin tutumu da çok ateşli görünüyordu. Makina Yunanistan'dan gelen iki montör tarafından tam vaktinde kurulmuştu. Herşey vazifeye hazırdı. Makinayı işletmek için de piyasanın en usta gazete makinistlerinden biri sayılan Cumhuriyet gazetesinin eski başmakinisti Yani Usta ile anlaşılmıştı. Yani Usta, kuruluş esnasında bizimle teması muhafaza etmiş, bir düzüye fikirler vermişti. Sözünü tutmaması ve bilhassa bir rakip tarafından bize karşı hazırlanan suikaste alet olması hatırımızın kenarından bile geçmiyordu.

Meğer bizi korkunç bir facia pusuda bekliyormuş. Gazetenin baskı saati geldi, çattı. Satıcılar matbaaya doldu. Fakat, Yani Usta'dan iz yoktu. Ayak üstü bir başmakinist bulmak, her şeyimiz demek olan yeni makinayı kendisine emniyet etmek imkânsızdı... Çaresizlik içinde kıvrandığımız sırada Yunanlı montörler şöyle dediler: "Biz makinayı kurduk, nasıl işlediğini tabii olarak biliyoruz. Bari biz işletelim de, siz de zorluktan kurtulun." Çaresizlik içinde razı olduk. Fakat galiba kurmakla işletmek aynı şey değil-

di. Yahut da iki Yunanlı'nın da bize karşı hazırlanan suikastte rol almış olması ihtimali herşeyi değiştirdi. Makinanın şurasına burasına dokunurken, bir parçayı diğerinin üzerine düşürerek, makinayı esaslı bir surette zedelediler. Ben deliye döndüm. Büyük ümitlerle yıllardır bu dakikayı beklemiştim, dünyanın sonu gelmiş olduğunu sandım, artık benim için hayatın tadı, manası kalmamıştı. Gümrükçü sıfatiyle işlerimize bakarken, gazetenin kaderine bağlanan sonradan en büyük hisse sahibi olan İlhami Örnekal koştu geldi, gözümüzü açmaya çalıştı: "Gazetenin bu kadar geç, bu kadar berbat şartlar altında çıkması ve her yere zamanında yetişmemesi, varlığını öldürebilir. En iyisi, bir kaç gün geriye bırakın, yeniden ilanlar neşredin, okuyuculardan özür dileyin."

Bu çok akıllıca bir şey olurdu, fakat benim beklemeye tahammülüm yoktu. Bütün gazeteler basılmış, kapı komşu gazetelerin makinistleri merak içinde makinanın başına üşüşmüşlerdi. Elbirliğiyle makinayı tamir ettiler, işlettiler, dört büyük sayfalık gazeteyle program ve prensipler hakkındaki ilâve basıldı. imkân olduğu kadar her tarafa dağıtıldı. Bu şartlar içinde gazete ölü doğmuş demekti. Yeni çıkmış bir gazetenin hızını ve şevkini yeniden *Vatan*'a vermek için aylarca sabretmek ve fırsat beklemek lazımdı.

Ümitsizlik ve zorluk anları Amerikalı yazar Miss Cook'un *Vatan* için yazdığı "Neden Müslüman Oldum?" ve "Işık ve Nur Peşinde" tarzındaki yazı dizileri ve Hindistan'daki Türk Hükümdarı "Nurcivan"ın gayet cazibeli hayatı hakkındaki güzel romanı tutmadı. Şiddetli sansür karşısında yenilikler yapmak, dikkati çekmek imkânı yoktu. Fazla olarak, gazete Batı dünyasının tarafını tutuyordu. Umumi efkârın meyli, zaferden zafere koşan, ortalığa hakim olan Hitler Almanyası'nın tarafında-

dı. İngiltere üzerindeki hava harbinde bozguna uğrayan Almanya hakkında: "Hitler zafere giden son treni kaçırdı, mağlup olmaya mahkûmdur" diye isabetli yazılar yazdım. Kimse bunlara hakkını vermedi. Bükreş askeri ataşesiyken bir Romanyalı kadın ile evlendiği için askerlikten ayrı düşen ve çok değerli bir kurmay subay olan askeri yazarımızın durum hakkındaki hoş yazıları da dikkati çekmedi. O zaman *Vatan*'da bulunan Burhan Felek'in sütunu da okunmayan bir gazetede ağır basmadı, Kadircan Kaflı'nın *Vatan* da bir sütun yazarı olması ve "Tarihten Yapraklar" başlıklı yazılar yazması da para etmedi.

Bundan başka Hükümet'in hoşuna gitmeyecek yazıları sık sık yazdığımız için üç gün, on gün gibi tatil cezalarına sık sık uğruyorduk. Tutunmamış bir gazete için bu çok acı bir şeydi. Ankara'ya gittim, Başvekil Dr. Refik Saydam'ı gördüm. Kendisine şunları söyledim:

"Bu yaptığınız büyük bir haksızlıktır. Yazılacak, yazılmayacak konular hakkında bu kadar kesin görüşleriniz olduğuna göre bari sansür koyun, mesuliyeti kendi üzerinize alın."

Şöyle cevap verdi:

"Hayır, biz sansür lâfından hoşlanmıyoruz. hiçbir zaman sansür koymayacağız, fakat siz, ne yazılacağını ve yazılamayacağını kavrayacaksınız, kendi kendinizi bir düzüye sansür edeceksiniz. Böylece hem: 'Türkiye'de sansür var' sözünü kimse ağzına almış olmayacak, hem de düzen ve otorite muhafaza edilmiş olacak."

Evet, şekil itibariyle güya sansür yoktu. Yazılarımız basılmadan önce Hükümet'in bir temsilcisi tarafından görülmüyordu, fakat gerçekte bundan ağır bir sansür sistemi olamazdı. Hiçbir savunma dinlemeden, sebep göstermeden gazete sık sık kapanıyor, okuyucunun gazetesine bir tiryaki alışkanlığı ile bağlanmasına imkân verilmiyordu.

Tenkitlere ilgisizlik Şunu da anlatmak lazımdır ki İkinci Cihan Harbi'nin dışında kalan memlekette, başkalarının döğüşmesi belki tarihimizde ilk defa olarak uzaktan seyredilirken, Milli Şeflik idaresine karşı memlekette canlı bir isyan hissi, bir demokrasi hasreti yoktu. Gazetede oynamaya çalıştığımız tenkit rolü, 1945'den sonra geniş başarılar sağlandığı ve yepyeni bir ortamla karşılaştığı halde, 1940'da çıkan tenkitlerimize kulak kabartanlar azdı. Okurların arasında bizi candan destekleyen dostlar eksik değildi, fakat sayıları bir gazeteyi yaşatacak kadar da çok değildi. Gazeteciliği seven ve meydana getirdiği gazetenin öncü bir rol oynayacağına inanan bir gazeteci için açık veren bir gazetenin mesuliyetini taşımaktan korkunç bir şey tasavvur edilemez. Ortada çok sevgili bir hasta vardı, can çekişiyordu, ölümünü hatıra bile getirmemek, yaşamasına çare ve ilaç bulmak lazımdı. Bu ilaçların da mesleğin şerefine uygun bir hududun dışına zerre kadar firlamaması icap ediyordu.

Bir dönüm noktası Bereket borcumuz yoktu. Matbaa ve makina kendimize aitti, kira ödemiyorduk, fakat her hafta çalışanların haftalığını mutlaka ödemek lazımdı. En küçük bir gecikme, emniyetsizlik ve çöküntü istidadı yaratmaya yetebilirdi. Her hafta açığı kapatmak için bir çare bulmak lazımdı. *Akşam* gazetesinden, ilanat şirketinden, İmar Bankası'ndan, hissedarlardan gazetenin büyük dostu Ahmet Kara'dan sıra ile borç almak, ilk hatıra gelen tedbirlerdendi.

Nihayet bir gün geldi ki borç alma imkânları tükendi, her şey karanlık ve ümitsiz görünüyordu. Sermaye arttırma ümitleri, güç ve uzun vadeli bir iş manzarasını gösteriyordu. Mizacımdaki iyimserliğe ve gazeteye delice bağlılığıma rağmen, bana her şey ümitsiz ve kasvetli görünmeye başladı. Böylece zorluklarla üzülmek ve uğraşmak

bana, kendi hesabıma tedrici bir intihar gibi geldi. O sırada Hüseyin Cahid Yalçın, *Yeni Sabah* gazetesinin başında bulunuyordu. Batı ile işbirliğine taraftar olmak ve Hitler'i en büyük tehlike sayarak ona karşı mücadele açmak bakımından iki gazete arasında zerre kadar meslek farkı yoktu. İki gazetenin birleşmesi ve böylece masraftan tasarruf edilmesi, *Vatan*'ın bina ve makinasının iki gazete tarafından beraberce kullanılması gözüme tek kurtuluş gibi göründü.

Bir sabah kalktım, *Yeni Sabah* matbaasına, gazetenin sahibi Cemaleddin Saraçoğlu'na işbirliği teklifinde bulunmaya gittim. Eğer kendisi ile karşılaşsaydım, mutlaka şu veya bu şekilde bir anlaşmaya varacaktık, muvakkat zorlukların önüne belki geçilecekti, fakat sonrası ne olacaktı? Çok şükür Ankara'ya gitmiş, buluşamadık.

Uğurlu bir yardım Boş elle eve döndüm. Eşimin anne makamındaki teyzesi Besime Fehmi Birey Hanım oradaydı. Karşıma dikilen ve beni bir nevi manevi intihar kararına sürükleyen durumu anlattım. Şunu sordu:

"Seni yeise düşüren haftalık açığın kaç paradır?"

"Dört, beş yüz lira gibi bir şey..."

"Bunun için insan bu kadar mühim bir işte yeise kapılıp hiç hoşlanmadığı bir yola düşer mi? Al şu beş yüz lirayı, bu haftaki zorluğa çare olur. Bundan sonrası için de göreceksin, bu para hayırlı gelecek, gazete dümdüz bir yola çıkacak..."

Dediği oldu. Beş yüz liralık borç uğurlu geldi. Vatan bundan sonra para sıkıntısından kurtulmadı, fakat haftalık ödeyememek, varlığın devamından ümidi kesmek gibi bir duruma bir daha düşmedi. Hele 1946'dan sonra demokrasi mücadelesinde öncü bir rolün bütün risklerini göze alınca, satışı yüz on beş bin gibi, o zamana kadar Türkiye'de görülmemiş bir rekora yükseldi. Makina yatiştirebilse satış daha da yükselecekti. İlan geliri de ona

göre arttı. 1947 yılında yüzde yüzelli safi kâr sağladığı için isteyen hisse sahiplerine kârlarını tevzi etti, fakat çoğu hisselerini bedelsiz olarak yüzde yüzelli arttırmak suretiyle kârlarını şirketin sermayesine yatırdılar. Böylece altı yüz bin lira sermayeli bir anonim şirket meydana geldi ve büyük satışların devam edeceği hatta artacağı ümidiyle Almanya'da M.A.N. Fabrikasına 32 sayfayı, dört renk olarak basabilen bir rotatif makina ısmarlandı. Hoş olan nokta şu ki o sıralarda Almanya'yla muhaberenin zorluğu dolayısiyle fabrikaya siparişi Oxford'daki Dünya Liberalleri Kongresi'nde tanıştığım Würtemberg Milli Eğitim Bakanı Prof. Heuss vasıtasıyla gönderdim. Heuss bir müddet sonra yeni Demokrat Almanya'nın ilk cumhurbaşkanı oldu.

Seyirci olduğumuz büyük dram

Birinci Cihan Harbi'nde bizim ta başlangıçlarda harbe karışmamızın sebebini araştıran dünya gazeteleri şu hükme vardılar: Türkler, ömürleri döğüş içinde geçen insanlardır. Dünyada büyük bir döğüş olur da Türkler seyirci kalabilirler mi? Elbette işe karışacaklar...

İkinci Cihan Harbi'nde bunun tamamiyle aksi oldu. Dünya ölçüsünde bir savaş ortalığı kasıp kavuruyordu. Kıtalar arasındaki geçit yerlerine hakim olan, yüksek itibarlı Atatürk Türkiyesi'nin bu harbe karışması, iki taraf için de ilgi çekici bir şeydi. Teklifler, vaatler, yemler, baskılar yağıyordu, fakat Türkiye hiçbirine kapılmadı. Denizlere hakim olan, hürriyet ve demokrasi yolunu tutan Batı Devletleri'nin zaferine kaderini bağlamakla beraber, en son safhaya kadar harp dışında kalmanın çaresini buldu.

İnönü'nün hizmeti Atatürk'ün Hitler ve Mussolini tarafından yürütülen yeni emperyalizme karşı en küçük bir müsamahası yoktu. Hitler'in dostluk teşebbüslerini soğuk karşıladı, gönderdiği resme aynı şekilde karşılık vermek için muhitinden gelen ricalara iltifat etmemişti. Hitler ve Mussolini için şu sözleri söylediğini kulağımla işittim:

"Yazık ki dünya yüzünde insanlık hesabına vazife gören bir adalet divanı yok. Olsaydı, onun jandarmaları, Hitler ve Mussolini adlarını taşıyan barış ve huzur düşmanı şakileri derhal tevkif ederler, zindana tıkarlardı."

İkinci Cihan Harbi'nin arifesinde Atatürk başımızda değildi. Bir yıl evvel gözlerini hayata yummuştu. En nazik bir dakikada çok esaslı bir karar vermek mesuliyeti Milli Şef sıfatiyle Türkiye'de tek parti hükümetinin başı olan İsmet İnönü'ye düşüyordu. İnönü'nün tereddüdünden, yarım iş yapmak meylinden çok bahsedilirdi. Ben de çeşitli zamanlarda kendisini acı acı tenkit ihtiyacını duymuştum, fakat o zamanlar hudutsuz kuvvet ve nüfuz sahibi görünen Nazi Almanyası'na arka çevirmek ve Batı Devletleri'ne Türkiye'nin kaderini apaçık bağlamak yolunda verdiği karardan dolayı milletimiz kendisine çok şey borçludur. Eğer aldatıcı hislere ve ölçülere kapılıp Nazi Almanyası'nın arkasından gitseydik, yıllarca müddet onun bir kölesi halinde memleketimiz sömürülecekti, sonra günün birinde Batılı Müttefikler'in ve Sovyetler'in işgaline uğrayacaktık, harbi takip eden yatıştırma devrinde Rusya'nın borusu öterken bu işgale son vermek pek güç olacaktı.

Bu itibarla İkinci Cihan Harbi'nin başında Batı tarafını tutmak ve harbin uzun süren ve ümitsiz görünen safhalarında bundan şaşmamak Türkiye için hem isabetli, hem de talihli bir gidiş olmuştur. Bu esnada Almanya'yı oyalamak ve "Saldırışı önce Türkiye'ye mi, yoksa Rusya'ya mı yap-

sam" diye tereddüt geçirdiği sıralarda gayet verimli bir propagandayla cesaretini kırmak, ikinci bir büyük başarıdır.

En yaman temaşa Tarihin en büyük dramı, baş rollerde Roosevelt, Churchill, Hitler, Stalin, Mussolini olmak üzere oynanıyordu. On milyonlarca insan aynı zamanda yer yer çarpışıyor, sıkı bir rekabet ve yarış halinde o devrin en yıkıcı, en hızlı harp vasıtaları ortaya sürülüyor, en iyi kumandanlar vazife başına getiriliyordu. En taşkın propaganda makinaları birbirlerine karşı zehir saçıyordu.

İşte bütün bu dramı seyretmek için Türkiye'den iyi bir seyir ve temaşa yeri olamazdı. İki tarafın her türlü haberleri buraya akıyordu. Gazetelerin görüşü ne olursa olsun, her türlü haberlere tam yer veriliyordu. Basın tam manasıyla hür sayılamazdı. Sansür olmamakla beraber, zaman zaman askeri idare tarafından gazetelere talimat veriliyor, buna uymayan gazeteler, bir günden, üç günden başlamak üzere aylarca kapanıyordu. Buna rağmen Türkiye nazik ve tehlikeli bir harp devri için dünyanın en rahat hür münakaşa muhitlerinden biri sayılabilirdi.

Vatan gazetesi Nazi istibdadının candan düşmanı olmak ve hür dünya lehine mücadeleden hiçbir zaman kaçınmamakla beraber, objektif ölçülerden şaşmıyordu. Askeri hadiseleri değerlendirmek için eski Hava Müsteşarı Emekli Kurmay Albay Mecit, eski Deniz Müsteşarı Amiral Ünsel, Şevki Yazman, İhsan Boran gibi askeri yazarları vardı. Siyasi sütunlarında eski Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlar yer alıyordu. Bir taraftan da ben memleketi karış karış dolaşarak iç davalarla uğraşıyordum, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Cemal Bardakçı gibi imzalarla da gazetede yazılar çıkıyordu. Yarınki ileri Türkiye'yi hazırlamak için harp zamanında nasıl çalışmak lazım geleceği davasının üzerinde ısrarla duruyorduk. Bir aralık Hüseyin Cahid Yalçın, *Tanin* gazetesini çıkarmak kararıyla *Yeni Sabah* gazetesinden ayrıldı. Bu hazırlık devrinde *Vatan*'a misafir oldu, gün aşırı başyazı sütununda yazıları çıktı. O devirde Türk gazetelerinin ve Türk radyosunun haber ve yorumları bütün dünyada ağır basıyor, günü gününe dünya radyolarında ve gazetelerinde yer alıyordu.

Ben, harbin ilk aylarını, elimde kalem olmayarak, Amerika'da Türk Sergi Heyeti'ndeki vazifemin başında geçirmiştim. Memlekete döndükten sonra 19 Ağustos 1940'ta *Vatan* gazetesini çıkarmaya başlayıncaya kadar makina, kâğıt ve diğer malzeme almak maksadıyla bir müddet Fransa ve İngiltere'de kalmıştım. Almanlar'ın yıldırım harbini her türlü teferruata kadar hazırladıkları ve Fransa ve İngiltere'ye sataşmadıkları aylarda Fransızlar'la İngilizler, savaştan "Şu Garip Harp" diye bahsediyorlardı. Halk telaşa düşmüyor gibi görünüyordu. Hele Fransa'da o gülünç Majino hattının gerisinde sahte bir güven içinde yaşanıyordu. Bütün bunları yakından görmüştüm.

Son treni kaçıran Hitler Bundan sonra yıldırım harbi safhası, tepeden inme bir şekilde sahneye konuldu. Gaflet içinde zaman öldüren, yeni askeri davalara sahip çıkmak istemeyen, bunları pek iyi kavrayan De Gaulle gibi bir kumandana kulak asmayan Almanya'nın, onun bir kitabında ileri sürülen düşüncelere göre hazırlık yapmasına seyirci kalan Fransa bir hamlede çöktü, hatta bir aralık harbin sonu gelmiş, çatmış gibi göründü. Halbuki yıldırım harbi İngiltere'yi ezemedi. Anglo-Saksonluk âleminin Amerika, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ihtiyat kuvveti kaynaklarıyla İngiltere yıldırımlara başarı ile göğüs gerdi. 16 Eylül 1940'ta Londra üzerinde yapılan hava harbi, Hitler'in umduğu neticeleri yaratmadı. Birinci Cihan Savaşı'nda harp muhabirliği etmiş, sonra denizlere hakim tarafın takat ve yıpranma yarışını en sonunda

nasıl kazandığını yakından görmüş bir gazeteci sıfatiyle ben kesin hükmü verdim ve 18 Eylül 1940 tarihli *Vatan*'da bunu büyük bir başlıkla yazdım.

"Son Treni Kaçıran Hitler" başlıklı başyazımın ana düşünceleri şunlardı: "Hitler, yeni harbin Marne muharebesinde bozguna uğramış ve yıldırım usulleriyle kendisini zafere ulaştırabilecek son treni kaçırmıştır. Bundan sonra uzun vadeli bir aşındırma ve takat savaşı başlıyor ki Hitler tarafı bunu kaybetmeye mahkûmdur. En az bin senelik bir müddet için Almanya'yı bir 'efendi' millet haline koyarak, dünyanın kaderine hakim kılmak yolundaki kötü rüya sönmüştür. Dünyaya bir istibdata, yumruğa dayanan Nazi düzeni değil, herkese müsavi hak tanıyacak bir insanca düzen hakim olacaktır, 16 Eylül'de Hitler'in talihi yokuş aşağı yuvarlanmaya başlamıştır. Aşağısı ise korkunç bir uçurumdur."

Bu görüş doğruydu, fakat Hitler gibi büyük iddialarla saldırışa girişmiş olanların bunu görmelerine ve icabeden neticeleri çıkarmalarına ihtimal yoktu. Naziler, yıldırım harbini kaybettikten sonra boş ümitler arkasından koşarak, dört buçuk yıl vakit kaybettiler. Kendileri de çektiler, bütün insanlığa da ıztırap çektirdiler ve bunca harp gayretinin boşa gitmesine, dünya yüzünde bir hayli şeyin bir kat daha kötüleşmesine sebep oldular. Yıldırım harbinin iflasından sonra, Amerika harbe girmeden muvazeneli bir sulhe varmak ihtimali belki de vardı. Yıllar geçtikçe bu ihtimal ortadan kalktı, kayıtsız, şartsız teslim olmak esasına doğru gidildi ve insanlığın kaderi karanlık ihtimallere doğru yöneltildi.

Emperyalist Rohrbach'ın rüyaları Kudret ve nüfuzu dünyayı kaplayan, Naziler için geniş, çok geniş bir "Hayat sahası" sağlayan bir Almanya'nın rüyalarını gören ilk adam Hitler değildi. Ondan çok evvel Alman

ırkçıları ve milliyetçileri bu davayı en coşkun bir şekilde ele almışlardı. Bunların yazı âlemindeki baş temsilcisi de, eserleri yüzbinlerce nüsha olarak basılan meşhur Alman emperyalisti Paul Rohrbach'dı.

Cihan Harbi'nin ikinci kısmında Türkiye'de bazı derin endişeler belirmişti: "Almanlar harbi kazanırlarsa, Türkiye'nin hali ne olacak? Ne tarzda sömürüleceğiz?" diye düşünen aydınlar hiç de eksik değildi. Ben de harp muhabiri ve başyazar sıfatiyle Almanya'ya sık sık gidip geldiğim için bu meselenin üzerinde durmuş, Rohrbach'ın kitaplarını edinmiş ve dikkatle okumuştum.

Bu kitaplarda tasvir edilen Alman "Hayat sahası" öyle bir cihan imparatorluğuna varıyordu ki, ne eski Roma böyle bir şey görmüş, ne de eski Alman ve Avusturya İmparatoru Beşinci Karl, Ondördüncü Louis, Napoleon Bonapart böyle bir büyüklük rüyası görmüşlerdi. Rohrbach, kendi hayalindeki Almanya'da yirmi yıllık yolculuklar yapmış ve "Cihan Politikasının Seyahatnamesi" adlı bir kitap yazmıştı.

İleri sürdüğü iddiaların büyük bir kısmı, Rusya'nın aleyhineydi. Hele otuz milyon nüfuslu Ukranya'nın üzerinde ısrarla duruyordu. 1895 ilkbaharında Varşova'dan Kief'e giden bir trenin penceresinden Ukranya topraklarını gözden geçirirken neler düşündüğünü eserinde şöyle anlatıyordu: "Bu topraklarda yaşayan otuz milyon Ukranyalı dil ve edebiyat bakımından Ruslar'dan farklıdır. Ruslar'ı hiç sevmezler. Zaten Cermenliğin Ukranya üzerinde miras hakları vardır. Dokuzuncu ve onuncu asırlarda bir takım Cermen kolları burada hükümet kurmuş, Ukranyalılar'ın kanına Alman kanı karışmıştır.

Kocaman ip Ukranya'da yaşayan bu otuz milyon köylü tek başlarına hükümet kuramazlar. Bir taraftan milli ruhlarını geliştirmek, diğer taraftan onlara yol göster-

mek lazımdır. Burasını, Balkanlar'ı ve Anadolu'yu köprü yapmak suretiyle Mısır kapılarına ve Hint Denizi'ne uzanmak programımızın icabıdır. Zaten Berlin Kongresi zamanında Rusya hakkındaki Alman görüşü, bu memleketi boğazlamanın Alman hayat sahasına ait planların bir icabı olduğunu hiçbir zaman hesaplarından uzak bırakmamıştı. Fakat şöyle düşünülmüştü: 'Rusya, sen çok cüsselisin, seni boğmak için kocaman bir ip lazım... Bunu, bizzat kullanman için senin eline verirsek nasıl olur?' Mesele şurada: Ruslar bu nazik teklif ve hareketimize başüstüne diyecekler mi, demeyecekler mi?"

Rohrbach bu sözleri, tarihi bir gerçeği dikkate layık bir surette aydınlatıyor: "Birinci Cihan Harbi'nin üçüncü yılında Almanya'nın Lenin ve Troçki'yi özel ve her tarafı kapalı bir trenle İsviçre'den Rus hududuna nakletmesi, acaba Rusya'nın eline kendini boğmaya yarayacak koca ipi vermek manasına gelmiyor muydu?" Hedefin bu olduğuna şüphe yoktu, fakat hesap doğru çıkmadı.

Birbirine düşman olan Naziler'le Moskof Komünistleri harbin başlarında bir pakt imzalayarak tek cephe haline geldiler. Bu manzara karşısında Rohrbach'ın Naziler tarafından yüzde yüz benimsenen hayat sahası emelleri hakkında bildiklerimi gazeteye geçirmeyi o sıralarda vazife saydım. 18 Kasım 1940'tan başlayarak, *Vatan*'da Rohrbach'ın eserlerinden alınmış fikralar çıkmaya başladı.

Ruslar kulak kabartıyor İşin hoş tarafı şu ki, Sovyet Rusya derhal kulak kabarttı. Tass Ajansı'nın Türk gazetelerinin matbaalarına o sırada sık sık girip çıkan mensupları geldiler, beni buldular ve Rohrbach'ın eserlerine dair neler bildiğim hakkında benden bilgi aldılar. Böyle bir program ortada dönerken, Komünistler'in Naziler'e güvenmelerine ihtimal yoktu.

Almanlar'ın Rusya'ya saldırışa geçmelerini her an bek-

lemek lazımdı. Sovyet Rusya bunu pek iyi biliyor, tetikte duruyordu. Şu kadar ki Almanlar, ilk önce Türkiye'yi işgal etmek mi, yoksa derhal Rusya'ya sarkmak mı daha kârlı olacağı noktasında tereddüt ediyorlardı. Bu esnada Almanya'da bizim aleyhimize düşman bir hava yaratılmak istendiği göze çarpıyordu. Ludendorf'un bir yazısında: "Türkiye'yle ittifakımız bizi ancak köstekledi. Bunun bize hiçbir faydası olmadı" demesi, Türkiye'de kıyametler kopmasına sebep oldu. Halbuki Birinci Cihan Harbi'nde Türkiye, on dört cepheye altı milyon asker sürmüş, Almanların üzerindeki baskıları hafifletmek için Kafkasya'da kendine hiçbir faydası olmayacak hareketlere girişmiş, Galiçya, Makedonya, Romanya'ya geniş ölçüde asker yollamıştı. Hele Sarıkamış'ta kış kıyamette intihar denilecek bir macera, Enver Paşa tarafından bu yüzden göze alınmıştı. Eğer Türkiye bu fedakâr rolü üzerine almasaydı, Almanya, Amerika'nın harbe girmesine lüzum kalmadan harbi 1916'da, belki 1915'te kaybederdi.

Türkiye ayaklanıyor Alman tehdidi karşısında Türk umumi efkârı sert ve kesin bir mukavemet için seferber oldu. Bütün gazeteler, harbe daima hazır olduğumuza, dakikası gelince, milletçe bir savunma harbini göze alacağımıza dair ateşli yazılar yazdılar. Bu arada türlü türlü toplantılar, birlik gösterileri yapıldı, Sovyet Rusya ile olan saldırmazlık paktının perçinlenmesi de söz konusu oldu. Moskova'yla karşılıklı temaslar yapıldı. Aynı nevi temaslara Balkan komşulariyle, bilhassa Yunanistan'la da girişildi. *Vatan*da 1941 Şubat'ının sonlarında çıkan bir başyazıda şöyle deniliyordu: "Bize el uzatan belasını bulur. Nazi Almanyası 'Yeni Nizam' filan diye Balkan barut fıçısiyle uğraşırsa ateşle oynamanın cezasını çeker. Balkanlar tekin değildir, çarpar" deniliyordu.

Bu azimli hava, belki de biraz da Von Papen'in oyna-

dığı basiretli rol, bize karşı bir aralık muhakkak gibi görünen saldırıştan vazgeçilmesine ve Alman askeri kudretinin kendi kendini Rus sahalarında yıpratmasına yol açtı.

Ukrayna'da Alman gafleti Yalnız şu nokta var ki Naziler, Ukranya'ya ve Rusya'nın diğer yerlerine bir istilacı değil, bir kurtarıcı sıfatiyle ve tavriyle gitmiş olsalardı el üstünde taşınacaklar, kolayca esaslı neticeler alacaklardı. Fakat bunu yapamadılar, istilacı sıfatiyle hareket etmek, halkı ezmek, şehirlerde talan yapmak, kadınlara sataşmak kendilerine daha tatlı geldi. Ukranyalılar ve diğer bir kısım mahkûm milletler, can, mal ve ırzlarını korumak için silaha sarılmaya ve Ruslar'la bir hizada döğüşmeye zorlandılar. Naziliğin bu delice davranışı bir nevi intihardan başka bir şey değildi.

1940 Aralık ayında Amerika'da Roosevelt, "Evi tutuşan komşuya yardım" prensibini ileri sürdü. Kiralama ve ödünç verme kanunu 9 Şubat 1941'de kongreden çıktı.

Nazi liderlerinin en basiretlisi gibi görünen Hess, uçağına atladı, arabulmak, felaketi önlemek maksadıyla İngiltere'ye uçtu, şahsen tanıştığı bir Lord'un arazisine indi. Fakat kendisine yüz verilmedi, oyalandı, Nazi efendileri de kendisine karşı ateş püskürdüler.

Bir taraftan da harp durumu dünyanın dört köşesinde çılgınca akışına devam etti, gitti.

Nazi saldırısı tehlikesi karşısında

Tam Almanya'nın bize saldırmasına ait ihtimallerin heyecanı devam ederken, 6 subat 1941'de Türkiye'nin iç politika tarihi bakımından çok dikkate layık bir hadise oldu. İttihad ve Terakki'ye karşı şiddetli bir muhalefet yürüten Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin kurucularından ve en taşkın liderlerinden Miralay Sadık Bey, bir mülteci sıfatiyle yaşadığı Romanya'dan gecenin geç saatlerinde Türkiye'ye döndü, karaya çıkıp yere kapanıp vatan toprağını öptü, o anda da son nefesini verdi. Bu heyecanlı tarihi haberi *Vatan* bir atlatma şeklinde tek başına elde etti, ondan sonra da Türk Meşrutiyet Tarihi'nin bu dikkate layık şahsiyeti hakkında günlerce geniş ölçüde yayınlara devam etti.

Şair ve milletvekili İbrahim Alâeddin'in amcası olan Sadık Bey, 1908 baharında Manastır askeri teşkilatında nüfuzlu bir mevki sahibiydi. Resne'de Niyazi Bey'in dağa çıkmasiyle Abdülhamid'in istibdatına karşı koyan isyan

hareketinde çok mühim bir rol oynamış, yeni hürriyet rejiminin ilk temeli Manastır'da onun etrafında atılmıştı. Enver Paşa ortaya atılıp hareketin bütün şerefini tekeli altına alınca ve ilk mühim adımları atan arkadaşlarını kırınca, Albay Sadık Bey küsmüş, İttihad ve Terakki'ye arka çevirmiş, nihayet Hürriyet ve İtilâf'ı kurarak kıyasıya bir muhalefetin bayrağını eline almıştı. Kendisini Harbiye'de tahsil yıllarında tanıyan bir arkadaşı şöyle diyordu; "Hizmetleri büyüktü, gönlü alınsaydı, İttihad ve Terakki saflarında kalacak, mutaassıp bir İttihadçı olarak son nefesini verecekti."

O zamanki parti ihtirasları o kadar şiddetliydi ki, esas mayasında koyu bir vatanseverlik bulunan bu mükemmel asker, parti kavgaları yüzünden bir aralık Rus çarına telgraf çekerek: "Gel, burasını işgal et, bizi İttihadçılar'dan kurtar," diyecek bir hale gelmişti. 1914 harbinin başlangıcında: "Her şeyi unutalım. Beraberce cephe vazifesine gidelim," yolunda bir müracaata da şu cevabı vermişti; "Yağma mı var? Biz cepheye gidelim, onlar partimizi dağıtsınlar."

İstiklal Savaşı'nda Mütareke'de Atatürk, İstiklal Mücadelesi bayrağını açtığı zaman İttihadçı - İtilâfçı düşmanlığı gibi milletin iliklerine kadar işleyen bir derdin hakkından gelmiş, İttihadçı, İtilâfçı diye bir fark gözetmeden bütün Türk vatanseverlerini vazife başına çağırmıştı. Mesela koyu İtilâfçı Dr. Rıza Nur, Sağlık Bakanı ve Lozan'daki Barış Müzakeresi Heyetimizin ikinci delegesi mevkiine geçmişti. Albay Sadık Bey de doğru yolu seçip parti hastalığından kurtulmak ve vatan hizmetine kavuşmak için bu fırsattan faydalanabilirdi. Parti ve arkadaşlık gayreti yüzünden bunu yapamadı, yüzellilik kara listeye girdi. Buna öyle gücenmişti ki umumi af çıkıp yüzellilikler takım takım memlekete döndüğü zaman bile Sadık

Bey, yurt dışında kalmakta inat etti. Nihayet İsmet Paşa'nın bir sözü inadını kırmasına ve kararını değiştirmesine yol açtı. İsmet Paşa kendisine şu haberi yollamıştı: "Memlekete geliniz, hatıralarınızı neşrediniz, sesinizi işittiriniz, milletin vicdanından kopacak olan hükmü bekleyiniz." İşte bu söz, 1908 ile 1921 arasında Türkiye'nin politika hayatında baş rollerden birinde bulunan bir eski asker ve vatanseveri, vatan toprağını öptükten sonra can vermek ve burada gömülmek nimetine kavuşturdu.

Dr. İbrahim Temo Garip bir tesadüf eseri olarak, gazeteler, Romanya'da yerleşen diğer bir eski Türk vatanseverinden tam bu sıralarda bahsettiler. Bu müstesna adam, yıllarca müddet istibdata karşı Jön Türk savaşına katılan Dr. İbrahim Temo'ydu. İbrahim Temo, Meşrutiyet'ten sonra particiliğe karışmamıştı. "Yurtdışı Türklüğün de liderlere ihtiyacı var" diyerek doğduğu memleket olan Romanya'ya çekilmiş, fakat Türkiye'de olup biteni bir vatansever gözüyle izlemekten vazgeçmemişti. Memlekette spor ilgisinin çok geniş olduğunu, fakat kafa sporu demek olan tartışma takımlarının kurulmadığını ve böyle bir çığır açılmadığını görünce, tartışmalarda kazanan takımlara verilmek üzere *Vatan* gazetesine kupalar gönderdi ve memlekette böyle bir yol açılmasına öncü oldu.

Meşrutiyet'in ilk yıllarından Dr. İbrahim Temo'yu pek iyi hatırlarım. Parti kavgalarına hiç bulaşmayan ve bu salgına karşı daima ilaç arayan sevimli bir vatanseverdi, Genç Türk sıfatiyle Avrupa'da yıllarca yürüttüğü harekete candan bağlı kaldı.

Zinde ruh 1941 baharında Nazi saldırış ihtimaline karşı Türkiye'de uyanan zinde ve sağlam ruh, aylar geçtikçe gevşemiyor, aksine olarak kuvvetleniyordu. Basını, Üniversite'yi, halkevlerini, her türlü kuruluşları içine alan

cephe, elbirliğiyle mükemmel idare olunuyordu. Alman Beşinci Kolları'nın el altından devam ettirmeye çalıştıkları bozguncu hava tamamiyle ters etkiler yapıyordu. 11 Mart 1914'te Pera Palas'da İngiltere'nin Sofya sefirine karşı tertip edilen bomba hadisesi de Naziliğin aleyhine bir hava uyandırdı.

19 Mart 1941'de İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'in daveti üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, kendisiyle görüşmek üzere Kıbrıs'a gitmiş, dönüşte şunu söylemişti: "İlkbahar kasırgasının arifesindeki gelişmeleri İngilizler'le aynı gözle görüyoruz."

20 Mart'ta *Vatan*'da çıkan "Yeni Tufanın Nuh Gemisi" başlıklı bir yazıda, Türkiye Balkanlar'da tek başına kalsa bile Nazi totaliterliği ve istibdadı tufanına karşı geleceği ve hür insanlığa aziz olan değerleri yaşatacağı ileri sürülmüştür.

23 Mart'ta Ankara Halkevi'nde yapılan bir toplantıda tehlike karşısındaki milli birlikten bahsedilmiş, şayet bir gün Yakındoğu'da barış bozulursa, bunun sorumluluğunun bize ait olmayacağı esasının üzerinde durulmuştu. Sonraki Başbakan Şemsettin Günaltay şunları ilave etmişti: "Kendilerine (Yeni Nizamcılar) adını takan Naziler, arazi parçaları istemiyorlar, milletlerin bütün varlıklarını, her manasiyle köle olmalarını istiyorlar. Gelecekleri varsa görecekleri de vardır."

24 Mart'ta *Vatan*'da bir başyazıda şunları ilâve etti:

"Harbe daima hazırız. Asırları dolduran tecrübeyle Türk milleti gözünü dört açmıştır. Vuruşmak dakikası gelirse, Türk milleti şerefi, emniyeti ve hür gelişme imkânı hesabına silaha sarılacak, ölümü köleliğe tercih ettiğimizi en parlak bir surette belirteceğiz. Azimli, temkinli, pişkin bir hürriyet ve Batı demokrasisi taraftarlığı içindeyiz."

Hitler Rusya'ya saldırıyor Bir taraftan bu telaşsız, sağlam ve vakarlı ruh elbirliğiyle tabii bir şekilde

devam ettirilirken, bir taraftan da icabeden tedbirler alınıyordu. 9 Nisan'da emeklilerin parasız Anadolu'ya taşınması hakkındaki karar ve davet gazetelerde yer aldı. 18 Nisan'da İstanbul'a ait tahliye tedbirleri açıktan açığa söz konusu edilmeye başlandı. Telaş uyanmamasını sağlamak için elden gelen herşey yapılıyordu. Çok nazik bir imtihan devrine sağlam sinirlerle girildiği pek belliydi. İşte bu heyecanlı günlerde bir zamanlar Avrupa'nın afacan çocuğu olan, Türkiye'yle çok meşgul olan ve Abdülhamid'i iki defa ziyarete gelmiş olan Kayzer Wilhelm, Hollanda'da sürgün hayatı geçirdiği Dorn'da 30 Mayıs'ta öldü.

Almanlar'ın bize hücum edebileceği hakkındaki şüphe ve tereddütler, Haziran'ın başlarına kadar devam etti ve Türkiye maddi bakımdan değilse bile manevi bakımdan tamamiyle tetikte ve hazırlıklı bulundu. 10 Haziran'da imzalanan Türk-Alman Anlaşması, Hitler'in uzun bir tereddütten sonra kararını verdiğini ve bize değil, Sovyet Rusya'ya hücum etmeyi tercih ettiğini belli etti. Bu anlaşmada her iki taraf birbirlerine karşı doğrudan doğruya veya dolayısiyle her türlü hareketlerden geri durmaya söz veriyordu. Nitekim Nazi Almanyası'nın Rusya'ya hücum hazırlığı derhal başladı, 21 Haziran'da Naziliğin Rusya'ya karşı harekete geçmek üzere olduğunun emareleri birbirini kovaladı. 25 Haziran'da da Naziler Sovyet Rusya'ya karşı harp notasını verdi. Molotof bunu: "Napoleon gibi Hitler'i de boğarız" sözleriyle karşıladı.

Rusya ile Almanya arasında dev ölçüsünde bir boğuşma başlarken, Türkiye ve durumu ustaca idare eden Milli Şef İsmet İnönü çok itibarlı bir mevkiye sahipti. Moskova'nın, Berlin'in, diğer memleketlerin temsilcileri takım takım Türkiye'ye geliyorlardı. Türkiye, efendice bir tarafsızlığı muhafaza ediyordu.

Nazi hücumuna uğrayan Rusya ile Batı dünyası arasında çok sıkı temaslar başlamıştı. Bu arada *Times* gazetesi,

"Türkiye'yi Rus nüfuz bölgesine sokmak" diye bir haber ve başyazıyla Moskova'nın ağzına bir parmak bal çaldı. Gazetelerimizde derhal kıyametler koptu. Eden de: "Türkiye'nin zararına hiçbir anlaşmaya giremeyiz" diye bize kesin teminat vermek lüzumunu duydu.

Hayırlı bir kurtuluş Sovyet-Nazi harbini seyretmek, Türkiye için bir bakıma pek keyifli bir şeydi. Nazilerin "İlk hamlede Türkiye'ye mi, yoksa Rusya'ya mı saldıralım?" diye aylarca tereddüt geçirdiklerini hepimiz biliyorduk. Bu helecanlı bekleyiş devresinde maneviyatımız mükemmeldi. Naziler'e sağlam bir iman içinde elele kafa tuttuk, bize saldırıdan vazgeçmelerini çok şükür sağladık. Saldırışa uğrasaydık, hiç şüphesiz döğüşmek isteyecektik, Naziler'e her zorluğu çıkaracaktık. Fakat şimdi itiraf etmek caizdir ki, İkinci Cihan Harbi'nin ilk kısımlarında askeri mukavemet imkânlarımız ve vasıtalarımız, ne Birinci Cihan Harbi'ne, ne İstiklal Harbi'ne kıyas edilemeyecek durumdaydı. Kıtaların hareket kudretleri çok mahduttu. Döğüşmek şöyle dursun, bunları en basit şekilde bir yerden başka yere kımıldatmakta zorluklar vardı. Taşıt vasıtaları, benzin, hayvan yemi ihtiyacındaki boşluklar acıydı. Trakya hududumuzda düşman tank ve toplarının ilerlemesine engel olmak üzere düşünülen tedbirler tamamiyle yetersizdi. 'Çakmak Hattı' adını taşıyan tertipler çok sudandı. Noksanlar içinde kıvranan müttefiklerimizin bize ayırdıkları askeri yardım, gerek vasıta, gerek para bakımından gülünç derecede azdı. Hitler Trakya hudumuzu zorlamaya kalkışsaydı, İstiklal Harbi'nin ardından elde ettiğimiz manevi itibar barajının zedelenmesi ve ciddi zorluklara uğramamız tehlikesi olabilirdi. Bu sebeple Hitler'in bizi kendi halimize bırakıp Sovyet Rusya ile çarpışmasını bütün tarihimiz bakımından çok talihli ve mutlu bir gelişme diye karşılamak doğru olur.

Mehmet Ali Tevfik 23 Eylül'de Meşrutiyet devrinin tanınmış kalem sahiplerinden Mehmet Ali Tevfik Yükseler, intihar suretiyle hayatına son verdi. Mehmet Ali Tevfik, yakından tanıdığım bir meslek arkadaşımdı. Kendisi hakkında türlü türlü hatıralarım vardır..

Balkan Harbi'nden sonra bir uyanış, aranış ve kendi kendimizi tenkit devri doğmuştu. Balkanlı komşularımızın karşısında neden bu kadar acı bir bozguna uğradığımız durmadan aranıyordu. İşte bu devirde *Tanin* gazetesinde Mehmet Ali Tevfik adında bir gencin "Bir Turanlının Defteri" başlığıyla yazdığı sütun çok dikkati çekiyor, epeyce tartışmalara yol açıyordu. Amerika'da tahsilimi bitirip tekrar gazeteciliğe başlayınca, Mehmet Ali ile yakından tanıştım ve arkadaş oldum. Bilgisi geniş bir gençti. Fransızca'sı çok kuvvetliydi. İçine kapanmış bir hali, garip tarafları vardı. Cihan Harbi başladıktan sonra gazetecilikten çekildi, Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nde iyi bir vazife aldı. Eşim Rezzan'ın Çamlıca Sultanisi'nden sınıf arkadaşı ve yakın dostu Jale Hanım'la evlenmeye karar vermesi, münasebetlerimize bir nevi akrabalık şekli aldırdı. New York'a Başkonsolos olarak gitmesi üzerine New York sergimizin Yayın Müdürü olarak New York'ta geçirdiğim iki yıl esnasında ailece çok görüştük. Hatta New York'a giderken, ağır hasta olarak bıraktığımız kayınvalidem Adile Hanım 1938 Aralık ayında vefat edince, bu acı haberi münasip bir dille bize bildirmesi, telgrafla kendisinden istenmişti. Bunun üzerine Mehmet Ali Tevfik, beni derhal Başkonsolosluğa çağırdı ve şöyle konuştu:

"Size iyi bir haberim var. Yazılmakta olan bir ansiklopedi sizin bilginizden faydalanmak istiyor, bu hizmet için size ayda bin dolar maaş teklif ediyor. Bunu bildirmeye ben memur edildim. Buna ne dersiniz?"

Bu akla sığmayacak bir teklifti. Bir dakika için şaşaladım. Meğer Mehmed Ali Tevfik, bir kimseye acı bir haber

vermezden evvel tatlı bir haberle bir nevi anestezi yapmak lüzumuna inanırmış, ayda bin dolarlık iş teklifini de bu maksatla uydurmuş.

Beklenmez bir ilgi Kayınvaldemi çok severdim. Çok müstesna bir insandı. İçgüveyi olarak aile kurduğum, sonra İstiklal Mahkemesi'ne yollanmak, işsiz kalmak gibi felaketlere uğradığım sırada çok iyiliğini görmüştüm, çok kahrımı çekmişti. En sonunda da ağır hasta olarak kendisini bırakmaya ve ayrılmaya eşim ve oğlumla beraber mecbur kalmıştım, bu yüzden çok üzgündüm.

Baskonsolosluğun bulunduğu binadan New York'un en kalabalık trafik merkezlerinden biri olan Elliyedinci sokağa çıktığım zaman kaybımızın acısından ve bunu eşime ve oğluma nasıl bildireceğim düşüncesinden dolayı perişan bir haldeydim. Yolda yürürken birdenbire önümde yabancı bir otomobil durdu. Direksiyondaki adam bana şunları söyledi:

"Ey yabancı, derdinin büyük olduğunu görüyorum. Yüzünden, halinden belli... Fakat şunu bil ki halin içime dokundu, üzüntünü candan paylaşıyorum."

Sonra da ben ağzımı açmadan yürüdü, trafik kalabalığı arasında kayboldu. Fakat onun insanca ilgisi, şefkatli yüzü işte otuz iki yıldır gözümün önünden gitmiyor.

Bu hadisenin üzerinden ikibuçuk yıl geçmişti, bir gün Mehmet Ali Tevfik'in intihar haberini aldım. İki kravatını sımsıkı birbirine bağlayarak boğazına dolamış ve iki ucunu aşırı bir karar ve irade ile çekerek hayatına son vermişti. Uzun hizmet yıllarında biriktirdiği paraları, sıhhatinin bozukluğu dolayısiyle doktorlara yedirmekte olduğu için çok sevdiği eşine bu gidişle bir şey bırakamıyacağı endişesiyle hayatına son vermeyi tercih etmiş olduğunu sebep olarak göstermişti.

Berraklığa doğru

Türkiye, kendisi için bir aralık pek yakın bir tehlike olan Nazi saldırısından kurtulunca ve cereyan Rusya'ya çevrilince, ben şunu düşündüm:

"Harbi sadece seyretmekle vakit geçiremeyiz, Türk demokrasisi ancak kâğıt üzerinde duran bir sözdür. İşin gerçeği şudur ki biz tek bir partinin ve tek şefin keyfi bir diktatörlük idaresi altında yaşıyoruz, hürriyeti de ancak büyük riskler karşılığı olarak kendi cesaretimizle kullanabiliyoruz. Meziyetli ve gayretli adamlara fırsat verecek, dürüst ve verimli bir idare sistemine de bir türlü kavuşamıyoruz. Diğer taraftan layiklik sayesinde bir takım güzel ve ileri neticeler almamıza rağmen, aydın bir din anlayışı ortaya çıkamamış, halka maledilememiştir. Din denilen çok önemli müessese, çıkarcı bir kara kuvvetin elinde bulunuyor. Bu davaları ortaya koymanın ve bir çıkar yol aramanın tam zamanıdır."

Oturdum, "Berraklığa Doğru" adı altında her gün bir

tanesi *Vatan* sütunlarına geçmek üzere yirmi üç yazılık bir serinin planını yaptım. Bu suretle gerçek demokrasi davası tek parti idaresinde ilk defa olarak ortaya sürülmüş ve bir kısım layiklik taraftarlarının samimi surette çözmek değil, çok yanlış olarak uyuşturmak ve güya unutturmak istedikleri din davası dile getirilmiş olacaktı. Yirmi üç yazı 21 Ekim 1941'de başlayarak, 4 Aralık 1941 gününe kadar devamlı surette çıktı. Hiçbir karışma, ihtar, ikaz olmadı. Sonra 4 Aralık günü öğleden sonra Basın-Yayın Umum Müdürlüğü'nden hiçbir sebep gösterilmeden telefonla şu tebliği aldım: "Gazeteniz 5 Aralık'tan başlamak üzere 18 Ocak 1942 tarihine kadar kırk beş gün müddetle tatil edilmiştir."

Yıldırımla vurulmuşa döndüm. Ankara'ya fırladım, o sıralarda Mersin'de istirahatte bulunan Başbakan Dr. Refik Saydam'a vekâlet eden Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na koştum. Hayretimi ve isyanımı belirttim. Bana sadece dedi ki:

" 'Berraklığa Doğru' başlıklı yazıların başlayınca seni arattım. Meğer Ankara'da imişsin. Bulsaydım: 'Bunlara devam etme' diyecektim. Fakat seni bulduramadım. Bu arada bütün bakanlardan senin yazılarından dolayı şikâyetler işittim. Ben taassup derecesinde layik bir adamım, gazetelerde din meselelerinden bahsedilmesine tahammül edemem. Şikâyetleri, Kabine'deki arkadaşlarımın ateşli layiklik hislerine birer belirti diye karşıladım. Memnun oldum, yazı dizisinin sonuna kadar neşrini beklemeye, sonrasını cezalandırmaya karar verdim."

Şükrü Saraçoğlu şunun farkında değildi ki, Kabine'deki arkadaşlarının şikâyetlerine sebep, layiklik meselesindeki taassuplukları değil, idaremizdeki bozukluklar hakkında bir düzüye tenkitlerde bulunmamdı. Sonra Başbakan vekilinin ölçüleri de bozuktu. Ankara'da beni buldursaydı, bir ihtar ile işi geçirecekti, beni bulduramayınca, kırk beş

günlük tatil gibi bir gazete için çok ağır bir cezayı reva görmüştü.

İnönü'ye başvuruyorum İlk düşüncem, Milli Şef İsmet İnönü'ye bir mektupla başvurmak oldu. 5 Aralık 1941 tarihini taşıyan mektubumda şunları ileri sürdüm:

Vatan gazetesi Vekiller Heyeti kararıyla kırk beş günlük bir tatile uğramıştır. Satış ve ilandan ibaret geliriyle yaşayan namuslu ve temiz bir gazete için böyle bir karar, idam hükmü demektir. Çünkü kâğıt ve mürekkepten başka bütün masraf aynen devam ettiği için bunları birbuçuk ay gelirsiz karşılamaya maddi imkân yoktur. Birbuçuk senelik gayret neticesinde vücude gelen yazı ve tertip heyeti dağılmaya ve gazete kapanmaya mahkûmdur.

Halbuki ortada cezaya konu olacak bir durum yoktur. Şuna derin bir imanla inanıyorum ki bu memleket, harpten sonraki âleme kendini zamanında hazırlamak şartiyle kendi hesabına ve insanlık hesabına büyük roller oynayabilir. Çok şükür rejim o kadar kuvvetlidir ki bu gibi memleket meselelerinin iyi niyetle tartışılmasından dolayı sarsılmaz, aksine olarak zindeleşir ve halkın umumi hayata ait meselelere ilgisi artar.

Savunma hakkı Dileğim şudur: Yanlış düşünüyorsam ilham ve irşat esirgenmesin, fakat milli ölçüde bir gazete olmak için birbuçuk senedir büyük bir feragat ve fedakârlıkla uğraşan bir gazete; bizi sorguya çekmeden ve savunmamızı dinlemeden verilen bir hükümle bir an içinde yok edilmesin. Yalnız fena niyetliler hakkında yeri olan tatil usulünün bu kadar şiddetli yürütülmesi, yıldırıcı tesirler yapar, münakaşa ruhunu felce uğratır. Bu da, yeni bir âleme kendini hazırlamak zorunda olan bir memleket için yazıktır.

Bundan evvel de gazeteler hakkında verilen ağır ceza-

lar sonradan azaltılmıştır. Mesela *Tasvir-i Efkâr* hakkında son zamanlarda verilen bir aylık ceza bir haftaya indirilmiştir. Eğer ilham ve irşat yoluyle gazetelerle iş beraberliği yolu daha faydalı sayılmaz da mutlaka cezaya ihtiyaç görülürse bunun, dayanmaya maddi bakımdan imkân olan bir hadde indirilmesi için ilginizi esirgememenizi dilerim."

Cevap yok Mektubuma Çankaya'dan tek satırlık bir cevap bile alamadım. O zamana kadar kırk beş günlük bir tatil cezası görülmemişti. *Tasvir-i Efkâr*'ın cezasının bir aydan bir haftaya indirilmesi gibi örneklerin ortada durmasına rağmen, bize verilen kırk beş günlük cezadan bir gün bile indirilmedi.

Çok sıkıntı çektik, fakat o haşin ve insafsız tek parti diktatörlüğünün devamı sırasında yirmi üç yazılık "Berraklığa Doğru" dizisini gazetede neşrettiğimden dolayı ben hâlâ sevinç ve iftihar duyarım. Bu uğurda maddi sıkıntı çekmeye değerdi. Nitekim gazete 19 Ocak'da tekrar çıktığı zaman okuyucular, sayılarının artması yoluyle ve yığınlarla mektuplar yollamak suretiyle bizi candan desteklediklerini ve Hükümet'i haksız bulduklarını belirttiler. 7 Temmuz 1957'de gazetecilik hayatına girmemin ellinci yılı münasebetiyle "Berraklığa Doğru" yazıları, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin yayınları arasında kitap halinde de çıktı.

Dr. Kolmodin'in ilhamları O haşin tek parti devri için bir nevi demokrasi ayaklanması sayılan "Berraklığa Doğru" yazılarının asıl hareket noktası, İsveç Sefareti Müşaviri sıfatiyle uzun yıllardan beri Türkiye'de yaşayan, Cihan Harbi'ni, Mütareke yıllarını ve İstiklal Harbi'ni bir Türk hissiyle aramızda izleyen Dr. Hans Kolmodin'in 1924 yılında *Vatan* matbaasına yaptığı bir ziyarettir. Kim olduğundan ve Türkçe'yi eşsiz derecede bilme-

sinden bundan evvel bahsettiğim bu yaman İsveçli aydın, bana şunları söylemişti:

"İstanbul gazetelerinin manzarasına bakılırsa, İstanbul'la Ankara iki düşman cephe haline geldi. Daha iki yıl evvel ecnebi işgalinin acılarını çeken ve İstanbul'un, kurtuluş bayramını her türlü ölçüyü aşan bir coşkunlukla kutladıktan sonra, derhal Ankara'ya küsmesi ve ikilik yaratması çok acı bir şeydir. Türk milletinin yakın bir dostu sıfatiyle ben bu hale çok üzülüyorum. Bozukluğu varsa bunları düzeltmenin yolu, İstanbul gazetelerinin tuttukları yol değildir. Bu kadar harpten, bu kadar çarpışmadan, yıldırım süratinde bir inkılabın az zamanda kullandığı ve yokettiği enerjilerden sonra, Türk bünyesi yorgundur. İhtiras seslerini körüklemeye devam ederseniz bu gidişle ortalığa karanlık basacaktır, göz gözü görmeyecektir. Yıkılması istenen dini taassubun yerine, aynı neviden, aynı şiddette bir yenilik taassubu geçecektir. O zaman fena şeylerin yanında bir çok iyi şeyler hor görülecek ve taklitçilik ortalığı kaplayacaktır. Bugün ifrata vardırdığınız münakaşa hürriyeti de büsbütün tehlikeye düşecektir."

Diğer bir ikaz Dr. Kolmodin'in tecrübeli bir tarih âlimi sıfatiyle söylediği sözlerdeki derin manayı birden bire kavrayamadım, fakat çok zaman geçmeden İsveçli âlimin dedikleri birdenbire doğru çıkınca gözüm açıldı. Kendisinin neler kastettiği zihnime doğmaya başladı. "Berraklığa Doğru" bir yazı serisi yazmak ve memleket hesabına yeni ve güzel bir yol aramak düşüncesi zihnimde derinden yer etti. Nihayet İskoçyalı bir dostumla geçen bir konuşma, harekete geçmeme ve yazıyı yazmak üzere kaleme sarılmama sebep oldu. Bu dostum Britanica Haber Ajansı'nın Türkiye temsilcisi olarak yıllarca aramızda yaşayan Jack Makintosh'dı ki, bu kör kadı tipinde bir adamdı. Daima riyadan kaçar, her meselede tam gerçeklik

üzerinde dururdu. Bir gün bir işte zorluklarla karşılaşmış. Buna sebep olanlar bir kaç gün sonra kendisine demişler ki: "Yahu, sen meğer filan ve falan nüfuzlu ve mühim adamın kardeşiymişsin. Bunu bize neden vaktiyle söylemedin? Söyleseydin böyle bir muamele ile karşılaşmazdın."

Bunu duyunca, dostum, derhal şapkasına sarılmış:

"Affedersiniz," demiş, "aranızda kalamam. Kararlarını vicdanlarının emrine ve işin icabına göre değil, iş sahiplerinin kardeşlerinin mevkiine göre veren adamların elini sıkamam ve kendileriyle konuşamam."

İşte bu kör kadıyla bir gün konuşmaya dalmıştım:

"Benim bir müşkülüm var," dedi. "Bakalım halledebilir misiniz? Ben, Türkler'i çok seviyorum. Fakat hakkınızda ne hüküm vereceğimi kestiremiyorum. Sizin kadar ölçüsüz adamlar görmedim. Ayrı ayrı bakıyorsunuz, aranızda öyle mükemmel düşünceler, öyle ileri hareketler, öyle yaman adam tipleri var ki, Türkiye dünyanın en ilerisinde gibi görünüyor. Gözünüzü bir başka tarafa çeviriyorsunuz, aman Yarabbi, bu ne gerilik, eski Şark tipi olarak hulûskârlıkla karşılaşıyorsunuz.. Yalancıktan bir takım hareketler, taklit şeklinde oynanan manasız roller... Bazen kendinize ait en güzel bir şeyi hor görüyorsunuz, onu beğenen yabancılara adeta düşman oluyorsunuz ve yabancı usul ve adetleri körükörüne kendinize malediyorsunuz. Bazen başka memleketlerde uzun denemelerden sonra kabul edilen en iyi bir şeye omuz silkiyorsunuz. 'Biz bize benzeriz, bizim usûlümüz budur. Canınız isterse...' diye aşırı bir milliyetçilik taslıyorsunuz.

Madalyonun ters tarafı Böyle güzel ve ileri hamleleri olan bir memlekette bir Bakan'ın en basit bir vesileyle Ankara'dan İstanbul'a gelmesi münasebetiyle istasyonlarda yapılan karşılamaları ve uğurlamaları hele bir seyrediniz. İşi başından aşan vali, Belediye başkanı her dekafasında karşılamaya koşuyor, Bakan'ın mensup olduğu idarenin büyük küçük memurları işlerini güçlerini bırakıp istasyona toplanıyorlar. Hiçbir Bakan buna kızmıyor. 'Vaktiniz size ve bana değil, halka aittir, işinizi, gücünüzü yüzüstü bırakıp hulûskârlık adına buraya gelmeye ne hakkınız var?' diye kendilerine çıkışan yok. Demek ki yüksek erkan, herkes gibi sessizce yolculuk etmekten zevk alacak ve aldığını belli edecek, pohpohdan hem hoşlanıyor, hem de hoşlandığını açığa vuruyor. Böyle çirkin ve manasız bir manzaraya hiçbir demokrat memlekette rast gelinmez."

İskoçyalı dostumun bu ikazlara, İsveçli Dr. Kolmodin'in berraklık ihtiyacına dair 1924'te bütün müstakil ve muhalif İstanbul gazetelerinin kapanmalarının ve mesullerin Doğu İstiklal Mahkemesi'ne gönderilmesinin arifesinde söylediği sözler, benim "Berraklığa Doğru" başlığı altında 1941'de bir ileri hareketine atılmama yol açtı.

Papen'e suikast

Kırk beş günlük tatil, bizim için bir korkulu rüya yavaşlığı içinde geçti. *Vatan* 19 Ocak 1942'de tekrar çıkmaya başladığı zaman Türkiye'de zihinleri uğraştıran başlıca konu, Alman işgali altındaki Yunanistan'ın açlığı ve çaresizliğiydi. Bütün bir millet açlıktan ölmek durumunda görünüyordu. "Kurtuluş" vapuruyla Yunanistan'a gönderilecek yiyecek maddeleri orada Hızır gibi bekleniyordu. "Kurtuluş" her yolculuktan sonra, kocaman bir cenazeevi manzarasını andıran komşu memleketten yeni malumat getiriyor ve bunlar "Ölüm Diyarından Acı Haber" gibi başlıklar altında gazete sütunlarında yer alıyordu. Türk Basın Birliği 19 Ocak'ta Ankara'da yaptığı yıllık balosunun hasılatını tam olarak Yunan gazetecilerine yardıma ayırdı ve bunlar "Kurtuluş" vapuruyla yiyecek şeklinde oraya yollandı. O günlerde Türkiye, Bulgaristan'a karşı Yunan hududunun bekçiliğini de yapıyordu. Kara gün dostluğunun icapları tam olarak yerine getiriliyordu.

Payot'nun rolü 14 Şubat 1942'de Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'i öldürmek için bir suikast yapıldı. Umumi efkâr buna çok üzüldü, çünkü Birinci Cihan Harbi'nde Türk ordusunda Türk üniformasiyle vazife gören, bize karşı yakınlık duyan, "Türkler mutlaka karşımızda dayanacaklardır, netice fena olacaktır," diyerek Hitler'in, Rusya'yı bırakıp bize karşı hücuma geçmesi ihtimalini önleyen, Bulgarlar'ın İstanbul'a sarkmak yolundaki heveslerine de Alman ordusu vasıtasıyla engel olan Von Papen, Türkiye'de sevilen bir adamdı. İlk hamlede hiçbir ip ucu yok gibi görünen hadisenin iç yüzünü ortaya çıkarmakta İsviçre'nin her tarafında şubeleri olan Payot kitapevinin sahibinin oğlu Payot çok esaslı bir rol oynadı. Bu sevimli adam, babasının işine sarılacak yerde, ceza hukukuna ve polis vazifelerine merak bağlamış, gönüllü bir detektif olmuştu. Ankara'da Polis Koleji'nde bir dersi olduğu gibi, çetin davalarda emniyet kuvvetlerimize vardımcı oluyordu. Papen suikasti meselesinde Payot'nun ele geçirdiği ilk ip ucu, bir Müslüman'a ait olması lazım gelen sünnetli bir tenasül aleti parçasıydı. Türlü türlü izler üzerinde yürütülen araştırma şunu gösterdi: Hazırlanan faciada en korkunç rolü Sovyet Sefareti mensuplarından Mavlof oynamış; bombayı, Bosna'dan tahsil için Türkiye'ye gelen bir Müslüman muhacire attırmıştı. Fakat bombanın kullanılması bakımından bu adama öyle talimat vermiştir ki, bunu attığı zaman kendisi de yok olacak ve hiçbir ifade veremeyecekti. Aylarca süren mahkemenin sonunda ikinci derecede suçlular bulundu, Sovyetler'le münasebeti bozmamak için Mavlof ile Rus ortağı Sovyet zabıtasına teslim edilmek üzere hudut dışı edildi.

Payot denilen yaman İsviçreli ile sıkı bir dostluk kurduğum için *Vatan* bütün memleketi ve bütün dünyayı ilgilendiren bu davayı her gazeteden iyi izlemek imkânını

bulmuştu. Tahkikatta ifşası caiz olan neticeler elde edildikçe, Payot bize en küçük inceliklere kadar ip uçları veriyordu.

İç gelişmeler 7 Mayıs 1942'de İçişleri Bakanı Faik Öztrak bu vazifeden istifa etti, yerine Halk Partisi Umumi Kâtibi Fikri Tüzen, onun yerine de Memduh Şevket Esendal geçti. Yeni Umumi Kâtip, eski şöhretlerden uzaklaşmak, Parti'ye genç elemanlar sokmaya çalışmak yolunda bir çığır açmak istiyordu.

Bu sırada Türk umumi hayatında eserleri beliren olgunluk dikkate layıktı. Batı Devletleri'yle doğrudan doğruya ittifak bağlariyle bağlı olan Türkiye, hiçbir suretle tarafsız bir durumda değildi, fakat harp sahnelerinin gelişme durumu ve kendi askeri imkânlarının darlığı dolayısiyle ittifak zümresine olan hizmetini, ancak topraklarından geçit vermemek suretiyle siyasi sahada yürütebilecek bir mevkide bulunuyordu. İdeoloji bakımından hürriyet cephesine bağlılığını ve Faşizm'e düşmanlığını her vesileyle belli ediyor, dış münasebetlerinde vakar ve basiretten ayrılmıyor, şeref ve itibarını hassaslıkla gözetiyor, bir taraftan da halkına daha iyi bir yarın hazırlamak için ne yapmak lazım geleceğini düşünüyor, araştırıyordu. 8 Şubat 1942'de eski Başbakan Rauf Orbay'ı Londra'ya göndermek suretiyle, Anglo-Sakson âlemiyle olan dostluk son derecede müsait bir seviyeye vardırılmıştı.

Her gün dört, haftada iki defa sekiz sahife olarak çıkan gazetelerde dünya hadiseleri çok objektif bir surette takip ediliyor ve yorumlanıyor, kalkınma cephesini kuvvetlendirmek için her vesileden faydalanmaya çalışılıyordu.

Memleket için seçmeler yetiştirmek maksadıyla kurulan Darüşşafaka'nın 69'uncu yıldönümü maksadıyla 11 Mayıs 1942'de bütün gazetelerde uzun yazılar çıkmıştı. *Vatan* şöyle diyordu: "Bu güzel ocak, 1873 yılında Paris

Sefiri Yusuf Ziya Paşa, Süleyman Paşa ve Namık Kemal tarafından kurulmuştur. Maksat, mevcutlara yeni bir mektep ilave etmek değil, milletin yükselmesini sağlamak, yeni ve güzel ufuklar açmaktı. Yurt hizmetinin bu türlüsünün hasretini hâlâ bugün de duyuyoruz."

Tanzimat devrinde askeri mektepler nazırı, hürriyet kahramanı, Türk-Rus Harbi'nde Şıpka Kumandanı Süleyman Paşa'nın imzasız olarak gazetelere yazdığı bir mektubun meydana çıkması, büyük adamın şahsiyeti hakkında etraflı yayınlar yapılmasına yol açmıştı. Süleyman Paşa, Abdülhamid devrinde rütbeden, unvandan mahrum bir fert olarak Bağdat'a sürüldüğü zaman bir saniye bile yeise düşmemiş, özel bir okul açmak suretiyle uğruna nefsini vakfettiği bilgi ve nur saçma davasının hizmetine koşmuştu.

20 Mayıs 1942'de de Hürriyet Kahramanı Ali Suavi'nin yıldönümü münasebetiyle gazetelerde geniş neşriyat yapıldı, bazı yeni ve mühim belgeler ortaya konuldu.

Japonlar'ın tehciri işine sataşıyoruz

Birinci Cihan Harbi yıllarında Rusya, Taşnaksiyon ihtilalci teşkilatına mensup Rus Ermenileri vasıtasıyla akınlar tertip etmek ve Doğu vilayetlerimizin, bilhassa Van'ın bir kısım Ermeniler'ini emellerine alet edebilmek suretiyle Türk Doğu Cephesi'nin arkasında korkunç cepheler meydana getirmiş, askerimizi iki ateş arasında bırakmıştı. Milyonlarca Ermeni'nin türlü türlü baskılar ve tahrikler karşısında ihtilale sürüklenmesi kuvvetli bir ihtimal halini almıştı. Bu tehlike karşısında o zamanki Hükümet Ermeni Tehciri Kanunu'nu çıkarmaya zorlanmıştı. Bu kanun başıbozuk çetelerin türlü türlü çirkin taşkınlıklarına yol açmıştı. Fakat başta İzmir Valisi Rahmi Bey, Kütahya Mutasarrıfı Faik Ali Bey olmak üzere bir hayli idare adamımız kanuna cesaretle karşı koymuş, kendi bölgelerindeki Ermeniler'i tam bir huzur içinde yaşatmışlardı. Doğu vilayetlerinin hepsinde, yer yer halk da Ermeni komşularını gizlemiş, tehcirden ve fena muamele-

lerden korumuştu. Fakat o zamanki düşmanlarımız, aldığımız tedbirin çaresiz olduğunu teslim etmeye yanaşmamışlar, büyük sayıda Ermeni'nin idare adamları ve halk tarafından korunmasının asıl manası üzerinde durmamışlar, gayet korkunç mübalağalarla Türk milleti aleyhinde yayınlar, propagandalar yapmışlar ve Ermeni tehciri dolayısiyle Türk milletinin hayat hakkını kaybettiği ve toptan idama mahkûm edilmesi lazım geleceği hakkında hükümlere varmışlardı. Bilhassa Mütareke ve işgal yılları arasında bu yüzden bize sağnak halinde yağan hakaretler, her Türk'ün kalbinde derin izler bırakmıştır.

Amerika'daki benzer durum Japonlar'ın 1941'deki Pearl Harbor baskınından sonra Amerika'da California'da yaşayan Japonlar'a karşı bir tehcir hareketi başlayınca, ben, Ermeni meselesinde bize karşı yapılan haksızlıkların manasını ve derecesini belirtmek için böyle bir fırsattan sonuna kadar faydalanmaya karar verdim ve kaleme sarılarak seri halinde sert yazılar yazdım. Bir defa ortada bizim bir tehcir kararı vermemizi çaresiz kılan sebep ve özürlerden hiçbiri Amerika'da yoktu. California'daki Japonlar'la harp sahaları arasında koca Pasifik Okyanusu vardı. Sonra California Japonlar'ı fert ve topluluk olarak Amerikan vatandaşlığı vazifelerini zedelememişlerdi. Bunlar kendi kendilerine Japon değil, Nisei adı veriyordu. Aralarında cephelerde Japonlar'a karşı Amerikan askeri olarak çarpışanlar çoktu. Amerika'ya karşı ihaneti sabit olan tek kişiye rast gelinmemişti. Bütün bunlara rağmen, sırf bu çalışkan adamların topraklarına ve mallarına göz diken kötü komşuların tahrikiyle tehcir hareketine gaddarca girişilmişti. Ermeni meselesine dair bizim aleyhimizde kin ve düşmanlık dolu bir kitap yazan eski Amerikan sefiri Morgentau'ın "Kulağı Çınlasın" diye başlayan yazılarımda 1914 yılında Doğu Cephemizin ar-

kasında mevcut durumla dürüst ve samimi davranışlarına ve vatandaş sıfatiyle geçirdikleri iyi imtihanlara rağmen California Japonları'na karşı yürütülen haksız tehcir arasında canlı bir karşılaştırma yaptım ve yüz elli beş bin Japon'un evlerinden, mallarından, haklarından mahrum edilerek niçin Sierra Nevada dağlarının arkasına sürüldüklerini Amerikalılar'dan sordum. O zaman Amerika'nın Ankara sefiri bulunan Steinhardt yazılarımı aynen tercüme ettirerek Amerika'ya yolladı. Amerikan resmi makamları bunları okuyunca, hem Birinci Cihan Harbi esnasında bize karşı, hem de ikinci harpte, 155.000 Japon asıllı Amerikalı'ya karşı yaptıkları haksızlıktan dolayı utandılar. Hususi menfaatler yüzünden yapılan tehcire derhal son verildi. Japonlar'ın evleri ve malları çapulcuların elinden alındı ve kendilerine geri verildi.

Bütün gazetecilik hayatımda hak ve insanlık hesabına yaptığım mücadeleler ve elde ettiğim başarılar arasında Japon tehciri meselesinin düzelmesine yol açmış olmanın bence mühim bir yeri vardır. Bununla iftihar ederim.

Dizi halinde gaflar Japon tehciri meselesindeki güzel mücadeleye dayanmak ve güvenmek suretiyle *Vatan* gazetesinde 14 Haziran 1942'de çıkan bir başyazıda şu sözler vardır: "Türkler, milletlerarası siyasette aklın hakimiyetini kurmaya çalışmak bakımından yaman fırsatlar ve imkânlara sahip bulunuyorlar. Böyle bir yolda yürümek cesaret ve kudretini, binlerce yıl çeşitli unsurları sevk ve idare suretiyle elde ettikleri görgü ve tecrübeye ve biriktirdikleri asilliğe borçludurlar. Bizim geçen harpten sonraki devirde ve bu harpte aklın emrine göre hareket edebilmemize karşılık, milletlerarası politika sahalarında 1917'den beri şu onaltı aşırı gaf ve hatalar yapılmıştır:

1 - Almanların 1917'de Lenin ve Troçki'yi İsviçre'den Rusya'ya geçirerek birbirlerinin başını yemek halinde bulunan Ruslar'ı iki mühim lidere kavuşturmaları,

2 - Kayıtsız şartsız mütareke ve sulh yapmak inadı,

3 - Amerika'nın Wilson prensiplerini savunmaktan vazgeçmesi,

4 - Almanya'da kurulan demokrat hükümeti faşistlerin karşısında yardımsız bırakmak,

5 - Türkiye'yi yoketmeye çalışmak çılgınlığı,

6 - Avusturya ve Macaristan gibi sağlam bir bünyeyi dağıtmak ve yıkmak,

7 - İngiltere ve Fransa'nın sınıf gayretiyle Sovyetler'e karşı müsamahası,

8 - Ortak barış yolu arayacak yerde Almanya'yı silahsızlandırmaya uğraşmak,

9 - Naziliğin dizi halinde hamleleri karşısında acz,

10 - Bryan-Kellos paktının Japonlar tarafından yırtılmasına karşı harekete geçmemek,

11 - Habeşistan'da İtalya'ya karşı hareketsizlik,

12 - Münih'de Hitler'e teslim olmak,

13 - Geçen harpte Almanlar Belçika'dan geçtiği halde burasını açık bırakıp Majinot hattına güvenmek,

14 - Almanlar'ın yıldırım harbindeki başarılardan sonra Dünkerk kaçışını önleyememeleri,

15 - Sovyet emperyalizmine karşı tedbirsizlik,

16 - Almanlar'ın Rusya harbinde kurtarıcı sıfatiyle netice alabilecek iken, Ukranyalılar'a ve diğer unsurlara karşı istilacı ve ezici davranışları.

Türk inkılâpçıların kaderi 29 Haziran 1940 tarihli gazetelerde büyük vatansever Süleyman Paşa'nın küçük kızı, Öğretmen Bayan Mediha'nın bir mektubu çıkıyor. Mektupta deniliyor ki: "Son zamanlarda gazetelerde babamın yaratmaya çalıştığı eser hakkında sık sık yazılara rast gelindi. Ben artık gam yemem, babamın eserinin manasını anlayanlar var, gazete sütunlarında ona layık ol-

duğu manevi rütbe veriliyor. Gözüm kapanmadan bunu gördüm."

Gazete mektuba şu düşünceleri ilâave ediyor: "Midhat Paşa, Süleyman Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi çapında inkılapçılar yetişiyor, fakat iktidarda bulunanlar bunların hakkını vermiyor, değerlerini anlamak istemiyorlar, aksine olarak, kendi menfaat ve ihtirasları dolayısiyle bunlara dirsek çevirmeyi marifet sayıyorlar."

Bu sıralarda Türk milletinin gözü Mısır-Libya hududundaki son muharebelere dikilmişti. Türkiye'nin kaderinin bunların neticesine bağlı olduğunu, Alman-İtalyan kuvvetleri İngilizler'i yenerse, Türkiye'nin baskıya, belki her taraftan istilaya uğrayacağını herkes biliyordu.

Saydam'ın ölümü Hiç beklenmez bir şey oldu. İaşe işlerini incelemek için İstanbul'a gelen ve bir haftadır tam bir sıhhat ve neşe içinde iş gören Başvekil Dr. Refik Saydam, 8 Temmuz 1942 akşamı saat 24'de vazife başında kalp sektesinden ansızın öldü. Refik Saydam her bulunduğu vazifede Batı çalışma usullerini benimsemiş, vakarlı, hassas, vicdanlı, kararlı bir adam olarak hareket etmiş, etrafına bir güven ve saygı havası yaymıştı. Zor şartlar altında iktidarda bulunan bir Başbakan olarak basın hürriyetini candan benimsediği iddia edilemez, bunun değerini nazari olarak takdir eder, ağzından daima şu yolda sözler işitilirdi: "Hepsi Hükümet'e huluskârlık eden tenkitsiz bir basını, tenkitten korkan ve buna kızan iktidarları bir memleket için korkunç bir bela sayarım." Ne yazık ki Dr. Refik Saydam'ın gerçek siması, basın hürriyetine feci bir şekilde tahammülsüz iktü. Gazeteler sıkı bir kontrol altında tutuluyor, yabancı gazetelerden haber ve yorum almalarına, yurtdışına muhabir göndermelerine izin verilmiyordu. Haberlere kaç sütunluk başlık konulacağı kontrol ediliyordu. Gazeteler bu usuller ve kontroller altında canından bezmiş bir haldeydi.

Dr. Refik Saydam, 1881'de doğmuştur. Tahsil yıllarında İttihad ve Terakki teşkilatında çalışmıştır. 1905'te yüzbaşı rütbesiyle Tıbbiye'den çıkmış, orduda vazife görmüş, Cihan Harbi'nde Ordu Sağlık Başkanı Süleyman Numan Paşa'nın sağ kolu olarak çalışmıştır. İstiklal Harbi'nde Atatürk'ün muhitine İbrahim Tali Bey vasıtasıyla girmiş, yıllarca Sağlık Bakanı olarak vazife görmüştür. Niçin hiç evlenmediği sorulunca şu cevabı verirdi:

"Ben kendimi millete adamış bulunuyorum. Şayet evlenirsem, adağımı yerine getiremeyeceğimden korkuyorum."

Bayar - Saydam Atatürk'ün sağlığında İsmet İnönü Başbakanlık'tan çekilince ve Celal Bayar yeni Kabine'yi kurunca, bütün eski vekiller Kabine'ye girmişler, yalnız Refik Saydam açıkta kalmakta ısrar etmiştir. İsmet Paşa Cumhurbaşkanlığı'na geçtikten sonra, Celal Bayar'ın kurduğu ilk Kabine'ye İçişleri Bakanı sıfatiyle girmiş, ondan sonra bizzat bir Kabine kurunca, Celal Bey'in mensuplarına karşı dostça sayılmayacak bir yol tutmuş, bir kısmını işten çıkarmış, "Celaliler" adı altında baskılara uğratmıştır.

Refik Saydam'ı Sağlık Bakanlığı zamanından başlayarak daima takdir ettim ve gazetede destekledim. Bunu kendisi de biliyordu, bana güler yüz gösteriyor, ne zaman görüşmek istesem, hiç bekletmeden kabul ediyor, idare hakkındaki tenkitlerimi sabırla dinliyordu, fakat gazetede yazdıklarıma ve yüzyüze söylediklerime kızdığını ve "Ahmed Emin bize bir düzüye akıl öğretiyor" dediğini el altından haber alıyordum.

Refik Saydam, bir bütçe müzakeresi esnasında "Türkiye'de A'dan Z'ye kadar her şey bozuktur" yolundaki meşhur sözünü söylemiştir. Bir Başbakan'ın milletin huzurunda böyle bir itirafta bulunması dürüst ve faydalı bir şeydi. Fakat bozuklukları düzeltmeye ömrü vefa etmedi. Bu yoldaki başlıca hareketi Başbakanlık Murakabe Heyeti'ni kurmaktan ibaret kaldı.

Saraçoğlu Başvekil

Yeni Başbakan Şükrü Saraçoğlu memleketin içinde ve dışında güler yüzle, büyük ümitlerle karşılandı. Kendisi 1887'de Ödemiş'de, Saraç Mehmet Usta'nın oğlu olarak doğmuştu. Bunu gizlemeye çalışacak yerde "Saraçoğlu" soyadını alarak babasıyla ve onun mesleğiyle iftihar ettiğini belirtti.

Saraçoğlu, tahsilini İzmir ve İstanbul'da tamamlayınca, sonraki Adliye Vekili Mahmud Esat, harp yıllarında İsviçre'de memleket hesabına gönüllü bir yayın ocağı olan Harun Aliçe, Mukdim Osmay, Fahri Arel, Mustafa Akova gibi arkadaşlarla beraber yüksek tahsil görmüştü. 1923 seçimlerinde İzmir'den milletvekili çıktı. Bu sırada *Vatan* gerçek demokrasi lehine savaşa girişmiş bulunuyordu. Harun Aliçe bir gün matbaamıza geldi. Mahmud Esat ve Şükrü Saraçoğlu'nun bu çabaya katılmak ve bize devamlı şekilde yazı yazmak arzusunda olduklarını söyledi. Memnuniyetle kabul ettim. Defalarla görüştük, anlaştık, Mahmud Esat derhal kaleme sarıldı, dizi halinde ateşli yazılar yazdı. Saraçoğlu'ndan bir tek yazı gelmedi. O, mücadelesini Meclis'te yürüttü, kendini tanıttı, sevdirdi, 1924'de henüz 37 yaşında olduğu halde Fethi Bey Kabinesi'ne Milli Eğitim Bakanı sıfatiyle girdi, sonra Maliye Bakanlığı'na geçti. Paris'te Düyûn-ı Umumiye müzakerelerini idare etti. Geçirdiği bir hastalık dolayısiyle bir aralık Hükümet'ten ayrıldı. 1930'da kredi münasebetleri kurmak üzere Amerika'nın daveti üzerine tahsil arkadaşı Mukdim Osmay ile beraber Amerika'ya gitti. Bu sırada ben de orada idim. Dostluğumuzu, daha evvel anlattığım gibi, daha yakın ve teklifsiz bir dereceye çıkardık.

Adliye'de ıslahat Şükrü Saraçoğlu Adliye Vekili sıfatiyle yaman işler yaptı. Ödemiş'ten hemşehrisi Mutahhar Şerif'in, İmralı Ada İçtimai Sanatoryomu, duvarsız cezaevi ve saire gibi bütün dünya için bile ileri ve radikal sayılacak ceza sistemi ve ıslah tekliflerini benimsedi, cesaretle yürüttü ve memleket hesabına güzel neticeler aldı.

O sırada dünya yüzünde ceza sistemi ıslahatiyle uğraşanlar, bu arada Amerika'nın Ankara Sefareti Müsteşarı Shaw, Türkiye'nin elde ettiği yaman neticeleri merakla, hayranlıkla izlemişlerdir. Saraçoğlu eski kafada Adliyecilere karşı yeni ıslahatı kahramanca savunuyordu.

Dünya buhranının en şiddetli bir zamanında, üzerine aldığı Dışişleri Bakanlığı'nda da başarılar gösterdi. En gergin bir siyasi konuşma esnasında bir şakayla, yerinde bir hikâyeyle havayı değiştirmenin ve görüşünü yürütmenin usullerini pek iyi bilirdi.

Gazete yasakları 1 Ağustos'ta yeni Başbakan'a hitap ederek basının zavallı hali hakkında bir isyan yazısı yazdım. Dedim ki: "Belki bir mahzur çıkar, bir yanlışlık yapılır endişesiyle yabancı gazetelerden yazı almamız, ha-

rice muhabir göndermemiz yasak edilmiştir. Bu, tıpkı, bir kaza olur korkusuyla sokağa çıkmamaya, belki midemiz bozulur vehmiyle yemek yememeye benzer. Yeni Kabine böyle fuzuli ve manasız müdaheleleri bırakmalı, Türk basınıyla memleketin hayrına olarak işbirliği yollarını aramalıdır.

Yeni Başvekil bütün gazete mesullerini bir toplantıya çağırdı. Karşımızda çatık yüzlü bir Başbakan değil, zarif ve hoş, güler yüzlü, hürriyete âşık bir arkadaş bulduk. Bize dedi ki:

"Ben de size çatmaya hazırlanıyordum. Neden yabancı gazetelerden yazı almıyorsunuz? Neden başka memleketlerin halini vatandaşlara canlı bir şekilde öğretmek üzere harice muhabir yollamıyorsunuz? diye çıkışacaktım," dedi.

Bu işbirliği kapısını ustaca açmak manasını taşıyordu. Yüreğimiz ferahlık ve hayranlıkla doldu. Karşımızda bir sihirbaz duruyor gibi bir his duyduk. Başbakan dertlerimizi kavrıyor, latife ile karıştırarak, en hoş bir şekilde ifade ediyor, diktatörlük devrinin manasız ve keyfi şekilde koyduğu engelleri olgun bir tavırla ortadan kaldırıyordu.

Bizim gibi, bütün dünya basını da Şükrü Saraçoğlu'nun Başvekil olmasını iyi karşıladı. 10 Ağustos'ta toplanan Dil Kurultayı da ifratları tasfive ederek, ahenk ve muvazeneye doğru gidince, ferahlık ve hoşnutluğumuz arttı. Bu Kurultay'a gazeteciler ilk defa olarak oy hakkı sahibi delegeler sıfatiyle çağırıldı.

Rahatça içimizi döktük ve lisanın devamlılığını körleten zevk ve ahengini baltalayan uydurma dil hareketiyle çarpıştık.

Yeni Kabine'nin beyannamesi de çok iyi bir tesir yaratacak şekilde hazırlanmıştı. Gazeteler bunu "Hareket ve ahenk dolu bir program" diye karşıladılar. Beyanname: "Dostluğa dostlukla düşmanlığa enerji ile sarsılmaz bir karşılık verecek" tarzında hisleri okşayan ifadelerle doluydu.

Yükün ağırlığı Fakat gün geçtikçe şu acı gerçeği görmeye başladık ki Başbakanlık mesuliyeti Şükrü Saraçoğlu'na fazla ağır geliyor, bunu hazmedemiyordu. İleri ıslahat taraftarı bir Adliye Nâzırı, atılgan ve temkinli bir Hariciye Vekili olabilen hoşsohbet Şükrü Saraçoğlu, aynı ruh ve olgunlukla Başbakanlığı yürütmekte acz gösteriyordu. Bu yüzden de yorgun düşmüştü. Başvekil sıfatiyle çalışmalarını sabah saatlerine sıkıştırıyor, öğleyin mürekkep bir ahbap grubuyla Karpiç Lokantası'nda yemeğini yiyor, yemekten sonra sık sık özel kalem müdürünü karşısına alıyor, saatlerce satranç oynuyordu.

İlk güler yüzlü balayı günlerinden sonra gazetelere karşı çok sert davranışlara başlamıştı. Bunun en çok zararını gören bir gazeteci sıfatıyle bir gün kendisine dedim ki:

"Tenkitten hoşlanmıyorsanız neden sansür koymuyorsunuz? Bugünkü sistemde 'Tenkitte hürsünüz' diyorsunuz, biz de vazife ve mesuliyetimizin icabı olarak bu hürriyeti memleketin hayrına olarak kullanmak zorunda kalıyoruz. Derhal başımız belalara uğruyor. Halbuki siz apaçık sansür usulünü yürütürseniz, bizim hiçbir mesuliyetimiz kalmaz, mesuliyet size geçer. Siz de rahat edersiniz, biz de... "

Başvekilin cevabı şu oldu:

"Ben sansür koymam, Anayasa'nın emrinin dışına çıkmam. Fakat sen haddini bileceksin, bunu aşmayacaksın, aşarsan cezasını göreceksin."

Gazeteciliği bir nevi ticaret diye kabul eden gazeteler için mesele yoktu. Suya, sabuna dokunmadan yazı yazıyor, etliye, sütlüye dokunmamaya dikkat ediyorlardı. Fakat vücudu iddia edilen hürriyeti memleket menfaatleri için kullanmayı mukaddes bir vazife diye kabul eden idealist gazeteler beladan belaya uğruyorlardı.

İlerde etraflı bir şekilde anlatacağım üzere, yıllar geçtikçe Şürkü Saraçoğlu'nun iktidar sarhoşluğu arttı. Varlık

vergisi gibi işlerde en koyu bir diktatörlük hevesine kendini kaptırdı. Devletin Hür Dünya memleketleriyle Naziliğe ve Faşistliğe karşı ittifak halinde bulunmasına rağmen, Saraçoğlu hislerle Hitler'in zaferini istiyor, koyu bir ırkçılığa doğru kayıyordu.

Saraçoğlu'nun şahsi hislerinin devletin resmi siyasetini gölgelendirmemesine, İsmet İnönü'nün nezareti altında dikkat ediliyordu ve açık vermemeye çalışılıyordu. Umumi olarak ana prensiplerden apaçık ayrılışlar çok olmuyordu.

Çirkin ayrılışlardan en büyüğü Rus halkından bize iltica eden bir takım zavallıların, müttefiklerin haksız ve manasız baskısı altında Sovyetler'e teslim edilmesidir. Türkiye'nin en zayıf devirlerinde bile böyle bir şey yapmaya rıza gösterilmemiş, 1848 ihtilalcilerinin Rusya ve Avusturya-Macaristan'a teslimi reddedilmişti. Bu dürüst ve kahramanca hareket, o zamanlar lehimizde büyük bir sevgi uyandırmış ve Kırım Harbi'ni doğuran güzel ve asil havayı yaratmıştı.

Gazetecilerimiz Batı'ya çağırılıyor 1942'de Türkiye'nin Müttefikler'in zaferine inanmasına ve onların davasına candan bağlanmasına Batı'da çok değer veriliyordu. Rauf Orbay'ın Sefir sıfatiyle Londra'da yarattığı hava da İngiltere'de ve bütün Hür Dünya'da nüfuz ve itibarımızı yükseltmişti. Bir gün birdenbire güzel bir haber geldi: Beş gazeteci İngiltere'ye çağırılıyordu. İngiltere'nin davetinin arkasından derhal Kanada ve Amerika'nın daveti geldi. Hepsi aynı sebebi gösteriyordu. "Müttefik Devletler'in harp gayreti hakkında canlı bir fikir edinmek üzere" Türk gazetecilerine imkân ve fırsat vermekti.

Tanin başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın'ın başkanlığı altındaki heyette *Cumhuriyet*'ten Abidin Daver, *Ulus*'dan Ahmed Şükrü, *Tan*'dan Zekeriya Sertel, *Vatan*'dan ben vardık.

Tam bu davetin geldiği sıralarda (19 Ağustos'ta) , *Vatan* iki yaşını doldurdu. Gazetenin beka bulması ve gelişmesi için o kadar zorluk çekmiştik ki bu yıldönümü hakkında yazdığım başyazıda sevincimi şu sözlerle ifade etmekten kendimi alamadım: "Gözlerime inanamıyorum: Demek ki yavrumuz hâlâ yaşıyor ve hiç yılmadan da vazife görmeye devam edecek bir halde bulunuyor."

Güzel yolculuk 21 Ağustos akşamı Ankara'da İngiltere Sefareti'ndeki bir davetten sonra uzun yolculuğumuz Toros ekspresiyle başladı. Mısır'dan, Sudan'dan, Afrika memleketlerinden, Portekiz'den, Amerika ve Kanada'dan dönüşte Haiti ve İngiliz Güyanı'ndan, Brezilya'dan, Asansiyon Adası'ndan, Akra'dan, Afrika'nın ortasından, yine Sudan ve Mısır'dan geçmek üzere yapılan bu İngiltere, Kanada ve Amerika seyahatine ait intibalarımı "Havalarda Elli Bin Kilometre" adlı ve üç ciltlik seyahat kitabımda etrafiyle anlattım. Hatıralarımda bunların hikâyesini tekrar edecek değilim. Hatıraların baskısı tamamlandıktan sonra elde nüshası kalmayan üç ciltlik "Havalarda Elli Kilometre", iki ciltlik "Dünya'dan Haber" ve "San Francisco'da Neler Gördüm?" adlı üç seyahat kitabının yeniden basılmasına gayret edeceğiz.

Bu sayfalarda yalnız esaslı bazı görüş ve meselelerin üzerinde durmakla yetineceğim:

1942'de harbin en ateşli bir devrinde 21 Ağustos ile 7 Aralık arasında üçbuçuk ay süren yolculuk bir gazeteci için büyük bir nimet ve yaman bir fırsattı. Afrika'nın ortası ve Batısı, Portekiz, İrlanda, Guyanne, Brezilya, Haiti gibi nice memleketi bu sayede gördüm. İngiltere, Kanada, Amerika gibi üç memleketin harp gayretini inceden inceye gözden geçirmek imkânını buldum. Harbi bu kadar fedakârlıkla kazanmak yolunda olanların, barışı hazırlamak bakımından ne kadar cehalet ve gaflet içinde olduk-

larının da şahidi oldum. "Elalameyn"de bir hafta müddetle harp muhabirliği ettim. Türkiye'nin kaderi üzerinde kesin bir etkisi dokunan bu muharebenin ne şartlar altında cereyan ettiğini, ne gibi safhalar geçirdiğini derin bir ilgiyle inceledim.

İngiltere ve Amerika'da bulunduğum sırada gafletle mücadele etmek, sabit fikirlerin yarattığı bunaltıyı yarmak için elimden geldiği kadar uğraştım.

Yanlış kararım İngiltere'de, Kanada ve Amerika'da vardığım kanaatlerin ve giriştiğim mücadelelerin hikâyesini sırasiyle anlatacağım. Bu mücadeleleri derinleştirebilmek ve harbi kısaltmak yolundaki imkânları ilgili muhitlere duyurabilmek için gerek İngiltere ve gerek Amerika'da seyahat programlarının mühim bazı kısımlarını feda ederek merkezde kaldım ve esaslı bazı temasların arkasını bırakmadım. Yalnız Amerika'da bir ay daha kalmamızda ısrar edildiği ve arkadaşların üçü bunu seve seve kabul ettiği halde bir an evvel memlekete dönmek, gazeteye kavuşmak ve yazıya oturmak gayretiyle ben de, Hüseyin Cahid Yalçın'a uyarak ve harbin iç yüzünü seyretmek için bize verilen yaman fırsatın bir kısmından faydalanmadığımdan dolayı üzgün ve pişmanım.

Garibi şu ki bir ay evvel memlekete dönmem hiçbir şeye yaramadı. Çünkü döndüğüm gün nefes almaya vakit bulmadan gazete akla sığmaz sebepler yüzünden iki ay için tatile uğradı. Bu tatilde benim hiçbir mesuliyet payım yoktu. Yalnız şunu tahmin etmek mümkündür ki arkadaşlarla beraber Amerika'da misafir olarak bir ay daha kalsaydım gazetenin tatili yoluna gidilmesi ihtimali çok kuvvetli olabilirdi.

Harbin yarattığı yepyeni İngiltere 1938 Kasım'ında İngiltere'de bir müddet kalmıştım. Bu esnada

kafası işleyen insanlarla temaslarda bulunduğum sırada İngilizler hesabına dehşete düşmüştüm. Ortada bir İngiliz milleti kalmamış gibi görünüyordu. Totaliter rejimlerin verimli olduğuna inanan Alman taraftarları, Ruslar'ın en doğru yolu keşfettiğine inanan Rus taraftarları iki düşman cephe halinde kapışıyorlardı. Grup menfaat ve görüşü ortalığa hakim olmuş, İngiliz milli ruhu felce uğramıştı. "Aman harp olmasın, mesele çıkmasın" korkusu yüzünden İngiliz milleti belki de asırlardan beri ilk defa olarak, kendi kaderine hakim olmak imkânını elden tamamiyle kaçırmış, âciz ve felç haline düşmüştü.

1940 ilkbaharında tekrar ziyaret ettiğim İngiltere'de resmi bir harp vardı. İngiliz milleti, ancak kendi adına maç yapmaya çıkan milli bir spor takımına karşı göstereceği şekilde ilgi ve heyecanla harbi izliyordu. Kendisi döğüşün içinde değildi ve niçin döğüştüğünü anlamıyordu. Görüştüğüm bazı İngilizler'den şu yolda sözler işittim: "Ah, Almanlar lütfedip de başımıza bomba yağdırsalar, bir miktar ihtiyar, kadın ve çocuk öldürseler, ne iyi olacak! Belki de milli ruh o zaman uyanacak ve kalkınacak ve bir halk harbi başlayabilecek. Biz çok tembel insanlarız, ancak başımıza tokmak yedikten sonra uyanırız ve ancak şiddetli buhranlar karşısında kendimizi buluruz."

Bozgun ve Dünkerk tahliyesi bu beklenen tesiri uyandırdı, hava bombardımanları sayesinde de yeni bir İngiliz milleti yaratıldı. Öyle denilebilir ki tarih, ölüm ve çözüm haline yaklaşan İngilizler'i yeniden diriltmek için Almanlar'ı alet diye kullanmıştır ve Almanlar, kendi hesaplarına yok olmak bahasına, İngilizler'e millet sıfatiyle zorla taze can vermişlerdir.

Başlarına taş yağınca Yeni uyanan İngiliz şuuru, hudutsuz fedakârlıkları göze almış, fakat buna karşı cidden milli bir ruh taşıyan ve umumi menfaat ölçülerin-

den şaşmayan becerikli, verimli bir hükümete ihtiyaç göstermiştir. İngiltere'nin harp yıllarında varabildiği olgunluk, halkın bu arzularını cidden gerçekleştirebilmiş olmasının neticesidir. Geçen harpte Alman harp mekanizmasının işleyişini yakından görmüş ve hayranlıkla seyretmiştim. Bu defa da Almanya, İtalya ve Japonya'nın belli bir hedefe doğru planlı surette çalışmak sayesinde elde edebildikleri neticeler göz önündeydi. Fakat İngilizler'in dış baskı karşısında iyi istidatlarını geliştirerek harp yıllarında elde ettikleri neticeler cidden havsalaya sığmıyordu. Diyebilirim ki hiçbir insan topluluğu bugüne kadar şahsi menfaatin tesirinden bu kadar uzaklaşmamış, fedakârlığı bu kadar umumi bir zevk ve bir moda haline koyamamış, işlerin icabını bu derece yerine getirememiş, basma kalıp olan kırtasi usullerin bu derecede üstüne çıkmamış, kanun ve tedbirleri ihtiyaca bu kadar uydurmamış, halkın güvenini bu kadar kazanmamış ve elbirliğiyle çalışmayı bu kadar canlı bir gerçek haline çıkaramamıştır. Elbette harp yıllarındaki İngiltere'de de tek tük menfaat dolapları, entrikalar, özel menfaat ve ihtiraslar eksik değildi, fakat bunlar istisna haddini aşmıyor, çoğu İngiltere'nin İngiliz olmayan halkı tarafından işleniyordu.

Tam verim "Planlı çalışma ve sevk ve idareli ekonomi" adı altında hayalde yaşayan bir şey vardır ki yapılan planların gerçek şartlara ve ihtiyaçlara uymaması ve araya kırtasi usullerin karışması yüzünden hiçbir yerde tam beklenen verimi sağlayamıyor. İşte bu sistem, İngiltere'de İkinci Cihan Harbi'nde tam meyve verebilmiştir. Eski siyasi ölçülere ve iddialara hiç bakılmayarak, vazife sahibi diye cidden meziyet sahipleri seçilmiş ve tam yetkiyle iş başına getirilmişti. Bunlar da hiçbir kayda tabi olmayarak, işlerde tecrübe görmüş, karar vermek ve mesuliyet taşımak cesaretine sahip olmuş yardımcılar seçebilmişlerdi. İşte bu saye-

de işin icabını derhal gidermek ve yapmak esası üzerine hayret verici bir verimle çalışabilmek mümkün olmuştu. Mesela İaşe Nâzırı Lord Wolton büyük bir mağazanın sahibinden ve müdüründen başka bir şey değildi. İngiliz milletini harp zamanında beslemek mesuliyetini, bir çok namlı, şanlı devlet adamları ve politikacılar dururken, böyle bir iş adamına emniyet edebilmek, çok cüretli bir karardı. Fakat kararda o kadar isabet vardı ki İngiltere'nin harpte ayak üstü durabilmesinin ve tam sıhhat ve zindelikle işe sarılmasının şerefine Lord Wolton, Churchill'le ve en iktidarlı askeri kumandanlarla beraber ortakdır. Wolton İngilizler'i harp zamanında iyi kötü doyurmayı kâfi görmemiş, beslenmek işini ilk defa olarak sıhhi ve ilmi şekillerde bütün bir milletin hayatına da yürütmek imkânını bulmuştu. Harp yıllarında İngilizler dünkü itiyat ve zevklerinden elbette fedakârlıklar etmişlerdir. Fakat vasati olarak vücutları ilmi bir ölçü ile dünden kat kat iyi ve verimli şekilde beslenmişti. Hep Amerikan malzemesinden bahsedildiği için İngiltere'nin üretim işini ihmal ettiği fikri hatıra gelebilir. Halbuki İngiltere mevcut üretme imkânlarını harp maksatlarına çevirmek, verimli iş görmek, kadın ve erkek insan kuvvetlerini son hadde kadar işe koşturmak bakımından Amerika'dan hiç de geri kalmamıştı. İşe daha evvel başlandığı için malzemeyi, maksat ve gayelere daha iyi ayarlayabilmişti. Bir de şunu unutmamak gerektir ki İngiltere parti politikası denilen canavarı harp yıllarında yok etmenin, tam bir anlayışlı işbirliğine kavuşmanın yolunu buldu.

Keynes'in bir sözü Harp yıllarındaki mali tedbirler İngiltere'de başka memleketlerden daha salim, umumi makinanın işleyişi daha ileri, kanunların yapılışı ve yürütülmesi daha iyi ve istikrarlıydı. Büyük servetler budanmış, şahsi gelirler yok derecesine indirilmiş, paranın satın alma kudreti ihtiyaç eşyası için sıfıra indirilmişti. Herkese müsa-

vi miktarda tevzi edilen kuponlar asıl gecer akçeydi. Stoklar azalıp çoğalırken, fiyatlar değişmiyordu. Fakat bol olan eşya az kuponla, az miktardaki eşya çok kuponla tedarik edilerek mevcut stokla ihtiyaç ve tüketim mükemmel surette ayarlanıyordu. İngiltere harbin son iki yılı içinde çok esaslı bir sosyal inkılap geçirmiştir, buna ihtilal demek de yanlış olmaz.

Eğer harbin baskısı neticesinde İngiltere'de peyda olan yeni ruhu bütün dünyada devamlı olarak yürütmek mümkün olsaydı yarın için insanlık hesabına ferahlık ve ümit duymak caiz olabilirdi. Ne çare ki bunu ne devamlı, ne köklü diye kabul etmeye imkân olmadı. Parti ruhu ve politikacılar her şeyi yok etmek için pusuda ilk fırsatı bekliyorlardı. Vaziyetin gerçek manasını meşhur iktisatçı ve idareci Lord Keynes pek açık bir şekilde ifade etmiştir. Kendisiyle görüştüğümüz sırada şöyle demiştim:

"İngiltere'de ehliyetli ve dürüst insanlar iş başına geçmiş ve gerek harp gayreti ve gerekse memleket halkının arzusuna uygun ve güvene layık bir surette idaresi bakımından hayret edecek kadar iyi verim alınmış gibi görünüyor. Bu kadar ideal neticelere varmanın insanların takati içinde olduğunu tasavvur etmiyordum."

Şu cevabı verdi:

"Doğrudur, fakat bunun devamlı olduğuna inanmayınız. Sinsi politikacı bir tarafa saklanmıştır. Bunlar belalı ve mesuliyetli işlerdir. Varsın başkaları bunun belasını ve zahmetini çeksin diye düşünüyordu. Fakat normal zamanı gelince politikacı ortaya çıkacak, hakkını ister gibi iktidar mevkiine el uzatacak. Bunun menfaat dağıtma yolundaki icaplarını yerine getirecek. İktidarlı ve namuslu idare adamlarını iğrendirip kaçıracak ve her sey eski hamam, eski tas olacaktır."

Ayırıcı belirtiler Zaten İngiltere'de şu intibaı edinmiştim. İngiliz milli birliği harp zamanına mahsustur.

Bundan sonrası için partiler şimdiden ayırıcı istidatlar hazırlıyorlar ve iktidar mevkiine nasıl sahip olacaklarını hesaplıyorlar. Dünün değerlerine göre olan ve harp neticesinde peyda olan istidatlara pay ayırmayan bu hesaplar çok yanlış çıkabilir. Ne yazık ki milli bir lidere mahsus bir çok meziyete sahip olan Mr. Churchill'in iç politika bakımından İngiliz'den evvel muhafazakâr olmakta ısrar etmesi, İngiltere'yi tehdit eden başlıca istikrarsızlık amilidir.

Yeni ruhun derinliğine gelince, İngilizler arasında ancak İngiltere'de tesadüf edilen akıl ve serbest düşünce seviyesi ince ve kibar nezaket, zaten hiçbir zaman ihracat eşyası olmamıştır. Halbuki İngilizler, dış âleme ait meselelerde akıllarını kullanacak yerde, göreneklerin esiri kalmayı daima tabii bulmuşlar, başkalarına karşı haşin ve kaba olmak hakkını kendilerinde görmüşler, emniyet uyandıramayacak şekilde hareketlere ve entrikalara sürüklenmişler, yeni durumların icabını yerine getirinceye kadar daima vakit kaybetmişlerdir. Muhafazakâr Parti'nin arkasında hariçte iş idaresi bakımından tecrübe sahibi olmak iddiasında bulunan bütün bir grup vardır. Bunlar, İngiltere haricindeki münasebet ve işlerde bugünden nüfuzlarını duyurdukları gibi, yarın daha fazla duyurmaları beklenebilir.

Buna karşı İngiltere'de halk arasında, düşünen adamlar arasında, işçi sendikası teşkilatında, başlı başına bir âlem olan kooperatif âlemi içinde öyle zinde kuvvetler vardır ki, insanlık hesabına dünyada yeni bir güneş doğabilirse buna İngiltere'de sağlam bir temel bulabilirler ve Muhafazakâr Parti muhitine iltica eden dar ruhu geri püskürtebilirler.

İşçiler ve muhafazakârlar İşçi Partisi, barış yapılıp dünya düzelinceye kadar milli bir kuvvet halinde çalışmaya hazırdır, fakat muhafazakârların aynı ruha ortak olup İngiltere'de harp zamanında peyda olan inkılabın kök tutmasına destek olmayı ve kendi sınıflarına ait men-

faatlerden vazgeçmeyi kabul edecekleri çok şüphelidir. Nitekim 1945 yazında Churchill harpte elde ettiği büyük başarıları kendi şahsı ve kendi partisi hesabına işletmek hevesine düştüğü ve zamansız bir şekilde yeni seçimlere giriştiği zaman muhaliflerin ve hele İşçi Partisi lideri Attlee ile arkadaşlarının harp yıllarında en dürüst hislerle kendisiyle işbirliği ettiğini unutur gibi görünmüş, İşçi Partisi'nden "Moskova'nın Uşakları" diye bahsetmek gafletini göstermiştir. İngiliz milleti, varlığını Churchill'in yüksek liderliğine borçlu olduğunu bilmesine ve ona karşı bilhassa harp yıllarının sonunda derin bir sevgi ve minnet beslemesine rağmen, bu çirkin davranışı affetmemiş, Muhafazakârlar'ı hiç tereddüt etmeden iktidardan indirmiş, haksızlığa uğrayan İşçi lideri Attlee'yi ve Bevan Morrisson gibi dürüst arkadaşlarını iktidara getirtmiştir.

Rauf Orbay'ın rolü Dört arkadaşla beraber İngiltere'de geçirdiğim haftalar ve yaptığım sıkı temaslar esnasında şunu gördüm ki eski Başbakan Rauf Orbay'ın Londra'ya sefir gitmesi memleket için çok hayırlı olmuştur. Rauf Orbay'ın seciyesi, dürüstlüğü, lisana hakim olması, İngiliz ruhunu bilmesi, fikrini icabında en sert şekilde de söylemekten çekinmemesi, fakat söylemesinin yolunu bilmesi sayesinde elde ettiği mevki, bir sefirin mevkiinden çok fazla olmuştur. Rauf Orbay Londra'da hadiselerin umumi gidişi hakkında söz söyleyen ve sözü geçen bir şahsiyet mevkiine varmıştı. Churchill kendisine daima yakın bir dost, bir akıl hocası muamelesi etmiştir. Ancak müsaviler arasındaki dürüst bir münasebet tarziyla ve karşılıklı saygı ve güven esasiyle gelişmesi mümkün bulunan İngiliz-Türk dostluğunu tehdit eden tehlikeleri Rauf Bey apaçık görmüş ve bunlara karşı devamlı ve tesirli bir mücadelede bulunabilmiştir.

Durumun zorlukları Harp yıllarında durum hiç de basit değildi. İngiltere İmparatorluktan vazgeçmek kararını henüz vermemişti. Bizimle umumi sahada iyi münasebetler yürütülmekle beraber, Britania vatandaşı Müslümanlar'a bizi kötü göstermek gayreti devam ediyordu. Seyahatimiz esnasında Afrika içlerinde temas ettiğimiz Müslümanlar'dan şöyle sözler işittik: "Türkiye hakkında kulübümüzün kütüphanesinde mevcut kitaplar, Armstrong'un yazdığı "Bozkurt" ile "Allah Tahtından İndirildi" adıyla bir kadının yazdığı bir kitaptan ibarettir. Acaba bunlar bugünkü Türkiye hakkında bir fikir edinmek için en münasip eserler midir?"

Rauf Bey İngiltere'den eskiden beri edindiği dostluklara dayanarak, İngiliz-Türk münasebetlerini sağlam ve sarsılmaz bir hale koymak için ne mümkünse yapmış, fakat Dışişleri Bakanlığı'mızdan tam işbirliği görmemiştir. Müttefik sıfatiyle kendisine verilen gizli malumatın Bakanlığın bazı köşelerinden karşı tarafa sızdığını görünce Ankara'ya giderek Hariciye'de esaslı ıslahat istemiş, verilen vaatler gerçekleşmeyince, çekilmiş ve bundan sonra kendisine ısrarla teklif edilen Washington sefaretini de kabul etmemiştir. Fakat 1946'da kendi imkânlariyle Amerika'ya gitmiş, geniş temaslarda bulunmuş ve Amerika'nın siyasetinin değişmesinde ve Truman doktrinine doğru gidilmesinde birinci derecede bir rolü olmuştur.

Grubumuz, İngiltere'den ayrılmazdan evvel İstihbarat Nezareti'nin hariçteki kültür propagandasını idare eden British Council'in United Kingdom Ticaret Teşkilatı'nın, İngiliz Radyo Şirketi'nin, Reuter Ajansı'nın, İngiliz basınının mensuplariyle ayrı ayrı toplantılar yaptı. Bu heyetlerin çalışmalarında Türk-İngiliz münasebetleri bakımından mevcut hata ve mahzurlar açık bir münakaşadan geçirildi ve bunları önlemeyi ve tam anlayış, saygı, güven ve samimilik yaratmayı sağlayacak tedbirler konuşuldu. Bü-

tün ilgililer, serbestçe yaptığımız tenkitleri iyi niyetle ve dostlukla karşıladılar.

İngiliz ve Türk gazeteleri arasında makale alıp vermek usulünün yürütülmesi imkânları konuşuldu ve şu karara varıldı: "Türk-İngiliz dostluğu iki tarafın beka ve müdafaasiyle, hayati menfaatlariyle alakalıdır. Partiler ve politikacılar dar görüşlere ve geçici düşüncelere tabi olarak bu gerçeği vakit vakit ihmal ediyorlar. Umumi menfaati temsil eden devamlı bir kuvvet mevkiinde bulunan iki taraf basını, dostluğun bekçiliği vazifesini üzerine almalı ve anlaşmazlıkların önüne geçmeli ve tam bir anlayış ifade etmeyi iş edinmelidir.

Yarınki nizama hazırlıksızlık İngiltere harp bakımından verimli bir şekilde çalışmasına ve duruma hakim bir hale gelmesine karşı sulh hedefleri hakkında harp yıllarında fikir birliğine varamamış ve hazırlık yapamamıştı. Hükümetin muhafazakâr kısmı alenî münakaşalardan kaçmakta ve "İlk önce harbi kazanalım" fikrini ileri sürmekteydi. Bu hareket tarzı, İngilizler'den çoğunun düşünce ve münakaşa kudretini muvakkat bir felce uğratıyordu. Biz, İngiltere'de harbin ilk hedefi olması lazım gelen barış ve dünya düzeni davası yeni baştan askıda kalmış ve prensip çerçevesinden çıkmış olduğunu gördük. İngiltere'de intikam sulhu fikrini gürültülü bir şekilde müdafaa eden bir grup vardı. Bunların fikrince geçen sulhun noksanı, Almanlar'ın burnunun yere sürülmesinden ileri gelmiştir. Bu defa bu iş iyice yapılırsa, Berlin'e girilip Almanlar iyice tahkir edilerek Almanya dağılacak olursa, dünya Alman tehdidinden ebedi surette kurtulacaktı. İntikam fikrinden bütün bütün kurtulanlar azlık halindeydi.

Oxford'da davamı anlatıyorum Sulh davasını sahipsiz bırakmamış gibi görünmek arzusuyle İngiliz

Hariciyesi, yüzden fazla ilim adamını Oxford Üniversitesi'ne doldurmuş ve kendilerine sulh meseleleri hakkında ilmi araştırmalar yapmak ve fikir toplamak vazifesini vermişti. Chatham House Grubu adını taşıyan bu hayetin başındakilerden biri olan eski dostum Prof. Toynbee, tam bizim İngiltere'ye vardığımız sıralarda Amerika'ya gitmişti, fakat beni Oxford'a çağırmalarını ve dünya işleri hakkında benimle münakaşa açmalarını gitmezden evvel arkadaşlarına söylemişti, onlar da beni çağırarak bir gün sabahtan akşama kadar münakaşalarda bulundular. Şu tezi müdafaa ettim:

"Harbin gayesi hakkında İngiltere'de tesadüf ettiğim düşünceler hep dünün ölçülerine göredir. Yarının ölçülerine göre cesaretle düşünmek istidadı yok gibidir. İntikam hisleri gözleri bağlıyor. Halbuki intikam geçici bir histir, üzerine bina kurulacak bir temel değildir. Alman Nazi rejimi, gelişmesini Amerikan, Fransız ve İngiliz siyasetindeki hatalara borçludur. Almanya'nın en azgın ırkçılarını ve emperyalistleri bu sayede iktidar mevkiine gelmek fırsatını bulmuşlardır. Halbuki Alman milleti, serbest seçim imkânına sahip olduğu sıralarda bu partiyi hiçbir zaman ciddiye almamış ve bir, ikiden fazla mebus çıkarmalarına imkân vermemişti. Olan bitenin bütün mesuliyetini Alman milletine yükleyerek, yeni bir Versaille sulhu kurmaya uğraşmak, insanlığı çıkmaza sokmak ve yarına ait bütün ümitleri suya düşürmek demektir. Wilson prensiplerinin ihmali yüzünden müttefik devletlerinin Alman milleti nezdinde kredisi yoktur. Bu krediyi yeniden kurmak için içi dışı bir hale gelmek ve yarının düzeni hakkında kesin prensiplere varmak lazımdır. Böyle olmazsa psikolojik harp namına yapılan propagandalar maksada aykırı tesirler uyandırmaya mahkûmdur. Halbuki her harpte gaye, mücadeleye devamın faydasız olduğu ve sulhun daha kârlı bir manzara gösterdiği fikrini düşmana vererek pes dedirtmektir."

Eden'den bir mektup Hazır bulunanlardan yalnız biri bu düşüncelerime basma kalıp şekilde itiraz etti. Toplantıdan sonra beş, on kişi ayrı ayrı yanıma gelerek: "Çok haklısınız, yanlış yolda gidiyoruz, fakat böyle fikirleri değil söylemeye, düşünmeye bile insan cesaret etmiyor," şeklinde içlerini döktüler.

Geçen harbin ilk kısmında Almanya'da harp muhabirliği etmiş, Nazilik devrine kadar sıkı bir teması korumuş bir gazeteci sıfatiyle neler düşündüğümü Büyükelçimiz Rauf Orbay'a etraflı surette anlattım. Dedi ki: "Bizim tecrübeden doğan, kendimize mahsus bir görüş zaviyemiz vardır. Başkalarının göremediğini görebiliriz. Gördüklerimizi söyleyerek, müttefiklerimizin kulağını bükmek vazifemizdir. Zaten harbi kısaltmaya yarayacak her düşünceye değer vermek kendi menfaatimizin de bir icabıdır. söylediklerini bir mektup halinde İngilizce olarak bana yaz, icap edenlere veririm."

Bir gece sabaha kadar oturdum. İngiltere Hariciyesi'ne verilmek üzere 9 Eylül 1942 tarihi ile Rauf Bey'e on beş sayfalık bir mektup yazdım. Muhtırada kısaca dedim ki: "Saldırış emellerini ve emniyetsizliğin sebeplerini ortadan kaldırmak maksadıyla girişilmiş bulunan büyük mücadelede Türkiye ve Türkler üzerlerine tam bir mesuliyet payı alıyorlar. Devam eden harbin her saati çok pahalıya mal olmakla beraber, kavganın uzaması, akla hayale gelmez yeni yeni zorluklara yol açabilir.

Birinci Cihan Harbi'nde Almanya'da harp muhabirliğinde bulunan, Alman harp ruhunu ve Alman harp mekanizmasını yakından inceleyen, bugünkü Nazi Almanyası'nın zaaflarını pek iyi bilen bir gazeteci sıfatiyle ben öyle sanıyorum ki Alman milletini Naziler'den ayrı tutmak, halka bir kurtarıcı tavriyle el uzatmak ve yarın hakkındaki derin endişelerini gidermek yoluyle Hitler'i desteksiz bırakmak, perişan etmek ve saldırış ihtimallerinden temizlenmiş bir barış dünyasına doğru mühim adımlar atmak mümkündür. İlk iş, Alman halkını Hitler'le dövüşe devam etmeye zorlayan "Kayıtsız şartsız teslim" formülünden vazgeçildiğine Almanlar'ı inandırmaktır."

Bunu kısaca söylemekle kalmadım. Sayfalar dolusu inandırıcı şekilde dil döktüm. Rauf Orbay, yazdıklarımı beğendi, müttefik sıfatiyle ortak davaya esaslı bir hizmet diye karşıladı ve 15 Eylül günü için İngiltere Hariciye Nâzırı'ndan bir randevu alarak muhtıramın bir suretini bizzat imzaladığı bir mektupla beraber kendisine verdi. İngiltere Hariciye Nâzırı 17 Eylül tarihi ile Rauf Orbay'a şu cevabı verdi:

"Aziz Büyükelçim, 15 Eylül tarihli mahrem ve şahsi mektubunuzla Mr. A. E. Yalman ile yaptığınız bir konuşmanın özetini bana yolluyorsunuz. Konuşmaya ait raporu bana yollamanız büyük bir nezaketti. Raporda beni ilgilendiren bir hayli nokta buldum.

Samimi saygılarımla

Anthony Eden"

İngiliz Kooperatifleri İngiltere'den ayrılmazdan evvel yarınki dünya ile alakalı olarak zikredilmeye değer birkaç temas olmuştur ki bunlardan biri, İngiliz kooperatiflerinin idare heyeti ile olan görüşmelerimdir. İngiliz Bahriye Nâzırı Mr. Alexander, İngiliz kooperatif hareketinin kurucusu, başıdır. Bize verdiği ziyafette kooperatifleri ziyaret etmemiz hakkında bir arzu göstermiştik. Arkadaşlar resmi programla meşgul olurken, iş bölümü yoluyle ben bu teması da yaptım. Üyelerinin sayısı aileleriyle beraber yarı İngiliz halkını içine alan geniş teşkilata, teçhizata, sermayeye sahip bulunan bu mühim hareket hakkında bana etraflı bilgi verdiler. Bundan sonra söz konusu yarınki dünyaya geçti.

Dedim ki: "Biz bir İmparatorluk kaybettik. Bu tecrü-

be neticesinde imparatorluk sisteminin bir yük olduğunu keşfettik. Bir milletin diğer milletlere baskısı zorla devam ettikçe, doğru yol keşfedilemez. Emperyalizmin sağladığı debdebe çok pahalı bir şekilde ödenir." Bana şu cevabı verdiler: "İmparatorluğun bizim için de yük olduğuna şüphemiz yoktur. Harpten sonra bir tasfiye hareketinin başlayacağını göreceksiniz."

Bulgar aydın Mumcilof İkinci dikkate değer temasım, esasen bir banka müdürü olduğu halde Köse Yuvanof'un bir adamı sıfatiyle Bulgaristan'ı Cenevre'de temsil eden ve o sıralarda Londra'da mülteci diye yaşayan meşhur Mumcilof'la oldu. Bulgar aydını şunları söyledi:

"Yarınki âlem ne şekil alırsa alsın. Balkanlı sıfatiyle müstakil kalmak, nefes almak için bir federasyon kurmak zorundayız. Bir defa büyük devletlerle küçükler arasında eşit muamele tarzı hüküm süremeyeceğine göre, hep beraber bir büyük varlık haline gelmeliyiz. Sonradan iktisadi meseleler vardır. Alman halkı bizim tabii müşterimizdir. Gıda maddelerine ait ihracat mallarımız için tabii yol, Almanya'daki boşluğu doldurmaktır. Halbuki Almanya'yla ayrı ayrı karşılaşacak olursak, mutlaka baskı altına düşeriz. Büyük bir federasyon haline gelelim o zaman eşit ve karşılıklı iktisadi münasebetler esası üzerine iş görebiliriz. Diğer ihtimal, demokrasi tarafının, Almanya ile münasebet zaruretinden bizi kurtarmak için mallarımıza bizzat müşteri olmasıdır. Halbuki iktisadi münasebetlere siyasi ilişkiler karışırsa bunun bedelini bir memleket istiklalden mahrum kalmak suretiyle mutlaka öder."

Stalin bizden memnunmuş İşçi Partisi'ne mensup İngiliz nâzırlarından Sir Stanford Cripps Rusya'ya gitmişti. Dönüşünde grup halinde ziyaretine gittik. Söylediği bazı sözlerin Türk gazetelerinde uyandırdığı

tepkilerden bahsettik. Dedi ki: "Sözlerimin Türkiye'yle ilgisi yoktu, çünkü Stalin Türkiye hakkında iyi hisler besliyor. Bana aynen şu beyanatta bulundu: 'Türkler bizi en nazik zamanlarımızda arkadan vurabilirlerdi, vurmadılar. Kendilerine karsı minnet duyuyoruz. Boğazlar'ın güvene layık bekçileri olduklarını ispat ettiler. Türkler'i hem mükâfatlandırmak, hem de Boğazlar'ı daha iyi savunabilecek bir hale koymak lazımdır. Bulgaristan'a Karadeniz'de bir liman yeter. Bulgar sahilinin diğer kısımları hinterlandiyle beraber, Türkiye'ye verilecek bu maksat sağlanmalıdır.' "

Stalin gibi bir adamın ağzından çıkan bu sözler elbetteki dikkate layıktı. O zaman bunun üzerinde uzun uzadıya durduk, fakat hadiseler gösterdi ki Stalin'in o güzel his ve sözleri olsa olsa pek geçici bir düşünceydi. Devamlı Sovyet politikası üzerinde en küçük bir etkisi olmadı. Kısa bir zaman sonra Moskova gelenek halinde eski emperyalist hislere bütün şiddetiyle döndü.

Lord Moyen Dönüşte Mısır'dan geçerken eski Sömürgeler Nâzırı Lord Moven'le de ayrıca görüştüm. Eskiden Anadolu'da yaptığı seyahatleri harita üzerinde takip ederken Rumeli'yi göstererek dedi ki:

"Ne zaman Bulgaristan'ın üzerine yüklenerek, Balkan Harbi'nde aldığı ganimetlere ortak olmak imkânını kazanacaksınız?"

Kendisine su cevabı verdim:

"Biz ganimet heveslisi olsaydık, dar zamanınızda Almanlar'la birleşerek beğendiğimizi alırdık. Biz ganimet ihtiraslarını değil, prensipleri hakim kılacak bir âlem kurulsun, insanlık emniyet, rahat yüzü görsün diye çırpınıyoruz ve fedakârlıklara katlanıyoruz. Üzerimize aldığımız vazife payını döğüşe karışmadan yerine getirmekle müttefik memleketlere dar zamanlarında en büyük hizmette bulunduk."

Bunun üzerine Lord Moyen derhal sustu.

Hür İrlanda'da bir hafta Nihayet İngiltere'de kalma müddetimiz doldu. Bundan sonraki ev sahibimiz olacak olan Amerika'nın beraberimize verdiği bir temsilciyle beraber Londra'dan ayrıldık. Rauf Orbay, İstihbarat Nezareti'nin erkanı, İngiltere'de edindiğimiz takım takım dostlar tarafından istasyonda uğurlandık. Harbin en azgın bir devrinde, çok asil ve üstün rollerde gördüğümüz ve Churchill dahil olduğu halde bütün liderleriyle uzun görüşmeler yaptığımız İngiltere'yi sevgi ve saygı hisleri içinde terkettik. Trenle bir sahil şehrine, oradan özel bir uçakla Hür İrlanda'daki Foyn hava limanına yollandık.

İngiltere'nin yanı başında duran, bütün mahsullerini İngilizler'e satan, dili İngilizce olan Hür İrlanda, bilhassa harp yıllarında bizim için görülecek, tanınacak bir âlemdi. İngilizler'in tesiri altında olmadıklarını belli etmek, nice fedakârlık bahasına elde ettikleri istiklalin keyfine varmak için her fırsatta ellerinden geleni yapıyorlar, Almanlar'la sıkı münasebetler kurmaktan geri durmuyorlardı. Halkın ana dili olan İngilizce'yi unutturmak, eski dil olan Galik dilini canlandırmak için okullarda ve umumi hayatta her nevi baskı kullanıyorlardı. Foyn'da hoş ve rahat bir otele yerleştik. Her şey bol ve güzeldi. İrlandalılar, korkunç bir kıtlık zamanında Sultan Abdülmecid'in kendilerine gösterdiği yakın ilgiyi, vapur dolusu erzak yollamasını unutmayan, Türkler'i çok seven, hoş insanlardı.

Fakat yolcu yolunda gerek... Bizim bütün düşüncemiz bir an evvel Amerika'ya uçmaktı. O sıralarda uçaklarda yer bulmak esaslı bir dava idi. Yolcular vazifelerinin önemine göre sıralara ayrılıyordu. Londra'daki Amerikan Büyükelçisi, en ön sırada olduğumuzu ve yirmi dört saat içinde ilk uçağa bineceğimizi bize temin etmişti. Fakat araya her halde türlü türlü tesirler karışmıştı. Günler geçiyor, bize sıra gelmiyordu. Telefonla Rauf Bey'i bulduk, böyle bir ihmale uğrayacak olursak seyahatten vazgeçmek kararında

olduğumuzu anlattık. Rauf Bey derhal icabını yaptı. Londra'dan bizim en önde olduğumuz hakkında kesin emir ve mahalli makama şiddetli bir tekdir geldi. Bunun üzerine herşey değişti. Ertesi gün yola çıkacağımız bize bildirildi, fakat bu defa da hava raporu fena çıktı. Uçağa binmişken indirildik ve ertesi güne kaldık.

Amerika'da gördüklerim

1942'de elde bulunan kara uçaklariyle uzun deniz aşırı seferlere çıkmak büyük bir risk sayılıyordu. Böyle uzun yolculuklarda her icap ettiği zaman deniz üzerine inebilen deniz uçakları kullanılıyordu. Bunlar rahattı, bir gemi gibi yemek salonları, kamaraları vardı, fakat süratleri azdı. Kısa mesafelerde altmışa kadar yolcu alabiliyorlardı. Okyanus'u aşarken bir hayli ihtiyat benzini taşımak lazım geldiği için bekleyenlerin çokluğuna rağmen biz yalnız yirmi üç yolcuyla yola çıktık.

İrlanda'dan sonra ilk iniş yerimiz olan Ternöv adasına normal zamanlarda on dört saatte uçulur, rüzgârların Doğu'dan Batı'ya doğru estiği mevsimlerde bu müddet on saate inebilir. Fakat bizim seyahat zamanımız olan sonbaharda 1942'nin en hızlı uçaklariyle bile on sekiz saate çıkıyordu. Ternöv'den New York'a altı saat yol vardır. Altı saatlik saat farkı da hesap edilirse Okyanus'u aşma zamanı otuz saate varıyordu.

Atlantik Okyanusu'nu on yedinci defa olarak aşarken, havalarda ömrümün en uzun gecesini geçirecektim. O zamana kadar olan seyahatlerimi hep vapurla yapmıştım. Hava yolculuğuna güven henüz tam olarak insanın içine yerleşmediği için epeyce heyecan duyuyordum ve uçağın rahat uçusuna rağmen pek az uyudum. Ternöv adasında üç saat kaldık, altı saat daha yolculuk ettikten sonra New York'a varınca geniş nefes aldım.

Amerika'nın dünya ölçüsündeki rolü Almanya, Amerika'nın harbe karışmasındaki tehlikeyi çok zaman evvel görmüş, bunu önlemek için her şeyi yapmış, koyu Amerikalılık, antisemitlik yerine göre komünistlik silahlarını kullanmıştı. Amerika'daki Alman asıllı muhacirleri, hatta Amerika'da doğanları bazen gönül hoşluğuyle, çok zaman tehdit ve baskıyla Alman davasını bağlamıştı. Amerika'da federal teşkilatın bu gibi sahalarda çok zayıf olmasından, Amerika milli güvenlik teşkilatı bulunmamasından ayrı ayrı hükümetlere ve şehirlere ait teşkilatın ecnebi tahrikleriyle ve casus teşkilatiyle uğraşmak bakımından hazırlıklı olmamasından faydalanmıştır. Eğer Roosevelt Cumhurbaşkanı olmasaydı, Bayan Roosevelt ateşli bir idealist bulunmasaydı, Hitler'in Amerika'yı harp dışı tutmayı başaracağına şüphe edilemezdi. Japonlar Pearl Harbor baskınını yapmasalardı, Roosevelt'in bile Amerika'yı fiili surette harbe sokup sokamayacağı söz konusu olabilirdi. Bu takdirde tehlikeyi gören bir azlığın feryadına rağmen, Amerika'nın Avrupa faciasına seyirci kalması ve iş işten geçmesi ihtimali kuvvetliydi. O zaman Hitler'in Naziliğin bin senelik saltanatına ait iddialarının ve ümitlerinin nasıl önleneceği kestirilemezdi.

Roosevet'in hizmeti, yalnız adım adım zihinleri hazırlayıp harekete geçmek cesaretini göstermesinden ibaret değildir. Asıl başarısı, bütün Amerikan hükümet teşkilatı-

nın mukavemet ve hücumlarına ve bütün kurulu usullere ve alışkanlıklara karşı gelmek mesuliyetini üzerine almasından ve harp malzemesiyle ilgili yaratım çalışmalarına bir tek memur bile karıştırmayarak fabrikaları kurmak, işletmek ve adam yetiştirmek vazifelerini bunun ehli olduklarını fiilen ispat eden özel iş ve endüstri adamlarına bırakmış olmasıdır.

Detroit'de neler gördük Amerika'da şehir şehir dolaşırken, en büyük endüstri merkezi olan Detroit'de gördüğümüz manzara şu oldu: Mevcut büyük otomobil fabrikaları, yine kendi tezgâhlarının elverişli bulunduğu nevilerden işlerle uğraşıyorlar, yani askeri otomobil, kamyon ve saire yapıyorlar. Ford fabrikasında denizde ve karada giden amfibi taşıt vasıtalarından boy boy yapıldığını ve bunların derhal karada ve civar sularda tecrübeden geçirildiğini gördük. Karaya asker çıkarmakta ve nehir aşmayı icap eden sahalarda amfibi vasıtalardan taşıt için geniş ölçüde faydalanılacağını bize söylediler.

Uçak ve tank gibi harp vasıtaları için de süratle ve seri usulüyle yapılması lazım gelen diğer harp malzemesi için yepyeni fabrikalar meydana getirilmiştir. Bunların yapılması ve işletilmesi, Ford, Chrysler, General Motors, Hudson gibi tecrübeli fabrikalara bırakılmıştı. Bütün bu şirketlerin mühendislik heyeti, verilen işi bir an evvel bitirmeyi ve bu maksatla kendi aralarında yarış halinde bulunmayı bir şeref ve reklam meselesi sayıyorlardı. Bir sene, birbuçuk sene evvel tarla olan yerlerde fabrika binaları yükselmiş, bunlara makinalar yerleştirilmiş, uçağın, uçak motörünün, tankın, topun seri usulüyle yapılmasına geçiliyordu.

Ford'un dünyasında Ford uçak fabrikasının yapım ve montaj hattını otomobille bir günde izledik ve ham malzemeden adım adım nasıl uçağa varıldığını gör-

dük. Bu fabrikanın az zamanda kurulması ve işletilmesi işi, koca Ford'un senede bir dolar ücretle hükümete kiraladığı yaman dimağdan doğmuştur. Ford harp ihtiyaçlarını gözönünde tutarak fabrikasında yaş haddini kaldırmış, seksen yaşına kadar işçi kabul etmiş, sağır, kör ve topallara hallerine uygun iş vermişti. Bir vakitler fabrikasına kadın kabul etmediği halde şimdi en ince yapım işlerinde kadınlardan faydalanıyor ve iyi verim alıyordu. Ford uçak ve motör fabrikasının sahası içinde ham malzeme ve diğer eşya nakli için kurulan normal genişlikte demiryolu hatlarının uzunluğu 200 kilometre tutuyordu. Henry Ford, dimağını bu vatanî işe vakfettikten başka, kendi kesesinden de bir donanma sanat okulu kurmuştu. Bu okul donanma için lüzumu olan 47 sanatı öğretmekte ve senede üç bin öğrenci yetiştirmekteydi. Bütün bu mekanizmanın insan ihtiyacı bakımından zorluğu yoktu. O kadar yüksek ücret veriliyordu ki öğretmen bayanlar okulları bırakarak işçi yazılıyordu. Ford fabrikasında asgarî ücret ayda iki yüz dolar tutuyordu, fazla çalışma farkıyla üç yüz dolara kadar maaş alan işçi vardı. İngiltere'de olduğu gibi zorla çalışmak esasına girmek lazım gelseydi Amerika kolaylıkla daha milyonlarca işçi bulabilirdi.

Sıkıntı ham malzeme bulmaktaydı. Ford'a madeni madde ve lastik toplamak için geniş teşkilatla çalışılıyor ve bu işe millî bir vazife rengi veriliyordu. Bütün Amerika'da okul çocukları bile bu işle uğraşıyor, buna rağmen malzeme eksikliği yüzünden mekanizmanın yavaşladığı ve durduğu oluyordu.

Kırtasiyecilerin isyanı Milyarlarca doların iş adamlarının sütüne havale edilerek kontrolsüzce harcanmasına sinirlenen kırtasiyeci memurlar seri halinde vapurlar yapan meşhur vapur sihirbazı Kayzer'in karaborsadan demir tedarik ettiğini ileri sürerek, tutuklanmasını iste-

mişlerdi. Bunun üzerine *Life* dergisinin yazdığı şiddetli bir yazı, vatani malzeme yapımına fasıla verilmemesi için karaborsadan demir tedarik eden ve tutuklanmayı göze alan Kayzer'e kongre tarafından kahramanlık madalyası verilmesine yol açmıştı. Yalnız şurasını ilave etmek lazımdır ki yeni yaratma usullerinin mükemmel neticeler vermesine rağmen, kırtasi ruh, bunu görmeye hiç razı olmuyordu. Bu kadar önemli işlerin idaresinden kırtasiyeciliğin uzak tutulmasına resmi memurlar kızmıyor, milyarlarca paranın sorumsuz adamların eliyle, emniyet esası üzerine kontrolsüzce sarfedilmesini havsalalarına sığdıramıyorlardı. Her fırsatta çalışmaları rahatsız ediyorlar ve mesele çıkarıyorlardı. İş esası üzerine dayanan teşkilatı idare edenlerle resmi hükümet kadroları arasındaki gizli bir çarpışma vardı. Sivil malzeme teşkilatının başında bulunan B. Nelson'un başlıca muavinlerinden birinden öğrendiğime göre, gönüllü teşkilat içinde çalışanlar bezgin bir halde bulunuyorlar ve enerjilerinden mühim bir kısmını kırtasiyeciliğin hamlelerini defetmek için ısrafa mecbur oluyorlardı. Bununla beraber devlet mensupları arasında insaflı kimseler de eksik değildi. Hudson fabrikasının idaresi altında donanma hesabına yapılan imalatı denetlemeye memur olan bir yüksek rütbeli deniz subayı bana şöyle demişti: "Ben bundan evvel bir devlet tersanesinin müdürlüğünde bulundum. Kırtasi usullerin çerçevesinde sağlanabilecek azami verimin ne olduğunu pek iyi bilirim. Roosevelt özel teşebbüsle işbirliği yolunu keşfetmeseydi, Devletçilik yoluyla başarabileceğimiz harp imalatı bu gördüklerimizin onda birini bile bulamazdı."

Nasıl insan yetiştiriyorlar Amerika'da bu ölçüde imalat yapılırken insanın hatırına ilk gelen fikir, bunları kullanacak adamların yetişip yetişmemesiydi. Roosevelt, yine büyük bir cesaret göstererek talim ve terbiye işi-

ni de kırtasi ruhtan kurmayı, bu sahada her yerden sıkı ve geri olan sedleri aşmayı başarmıştı. Adi zamanlarda Amerika askeri kuvvetleri yalnız kıdeme bakıyor, yaşlılara mevki veriyor, yeni fikirlileri rağbetten uzak tutuyor ve her yeniliğe karşı geliyordu. Roosevelt, tenkitlerinden ve yeni fikirlerinden dolayı kenara atılanları iş başına getirdi ve yeni fikirlerin yürütülmesine geniş bir meydan hazırladı.

Ordunun, donanmanın, hava kuvvetlerinin talim ve terbiye işleri böyle unsurlar tarafından kuruluyor ve istidat ve meziyet sahibi subay ve yedek subaylar süratle rütbe ve derece aşarak iş başına geçiriliyordu.

Sivil nasıl denizci olur Chicago civarında donanmanın Great Lake Station adlı talim yerinde bir gün geçirdik. Burası önce küçük ölçüdeyken, geçen harpte büyütülmüş, sonra küçültülmüş, şimdi aynı dakikada yüz bin kişinin talim ve terbiyesiyle uğraşabilecek bir hale getirilmişti. Bir fabrikanın montaj hattını izler gibi, bir sivilin nasıl bahriyeli yapıldığını gözden geçirdik. Bir noktada sivil kendi elbiselerini terkediyor, askeri elbise mensuplarını göremiyor. Bu müddet içinde hamlığı giderilerek, yeni hayata alıştırılıyor ve sert talim hamleleriyle nasırlaştırılıyor. Üç haftadan sonra ya umumi vazifelere koşturulmak üzere gemilere yollanıyor ve asıl meslek eğitimini orada görüyor, veya teknik kurslarından birine ayrılarak icabı kadar talim ve terbiyeye devam ediyor. Gittiğimiz gün Pazar'dı. Bahriyenin an'anesine göre ders ve talim tatildi, fakat gittiğimiz kurs binalarından çoğunda erlerin gönül isteğiyle idman ve tecrübeyle meşgul olduklarını gördük. Ortalıkta cidden umumi bir şevk, heves ve ilgi olduğu göze çarpıyordu.

Bir hava talim yeri San Antonio Hava Mektebi ve meydanlarını ziyarete gittiğimiz zaman Washington

Hava Ataşemiz Binbaşı Tekin Arıburun'u orada idi. Diğer hava ataşelerinden esirgenen izin kendisine verilmiş, senelik uçuşlarını Amerika'da yapmasına böylece imkân sağlamıştı. Onun rehberliğiyle gördüğümüz tesisler ve teşkilat, pilotların da tıpkı malzeme gibi seri halinde binlerce olarak yetiştirildiği ve bu arada kalitenin feda edilmediği inancını veriyordu. Her zamanki talimatnameler bir tarafa bırakılmış öğretmenlere de kendi takdirlerine göre en kısa zamanda en iyi pilot yetiştirmek emri ve yetkisi verilmiştir. Bir örnek takım, seçme öğretmenlerin idaresi altında türlü türlü yeni usuller denemekte ve diğer öğretmenlerin takdir yetkilerini kullanmalarını kolaylaştırmaktaydı. Neticede yapılan imtihan, öğrenciden ziyade öğretmenin imtihanı oluyor ve gidişe ayak uyduramayanlar başka vazifelere geçiriliyordu. Bir taraftan da pilot adaylarının kulak, burun, göz, fıtık gibi arızalarını önceden düzeltmek üzere 1500 yataklık bir hastahanesi bulunan bu yirmi bin kişilik hava kampı, Amerika'nın bu sahada giriştiği teşebbüsün genişliği ve yamanlığı hakkında parlak bir fikir veriyordu.

Hava vasıtalarıyla taşınmak üzere kurulan on iki tümenden birini bu civarda gördük. Tanklar, kamyonlar, toplar tıpkı erler ve teçhizat gibi taşıt uçaklariyle taşınmakta, kolaylıkla indirilmekte ve bindirilmekteydi. Bu tümenlerin karaya asker indirme işi için esaslı surette hazırlanmakta oldukları ve gemilerle asker çıkarıp köprübaşı tutmanın verdireceği zayiatı önlemek maksadını güttükleri akla yakın gibi geliyordu.

Başarıların bir sırrı Bu kadar geniş kadroların az zamanda meydana çıkabilmesinin sırrı hemen her Amerikalı'nın otomobil kullanması, makinalarla uğraşmaya alışık olması ve pek çoklarının pilotluğu küçükten spor diye öğrenerek bizzat planör yapmakla uğraşmasıdır. Geniş sınai ve iktisadi teşkilat içinde tecrübe görenlerin bol olması, subay kadrosunun ya kısa kurslarla ve yahut geçen harpte bulunanlardan faydalanmak suretiyle kolayca doldurulmasını mümkün kılıyordu. Muvazzaf ve yedek subay arasında hiçbir fark gözetilmiyor ve yedek subay adı hiç kullanılmıyor. "Uçakçı olarak yetişmiş subay nasıl belli" diye askerlik ve meslekten olduklarını yüzde yüz sanarak konuştuğum albaylar, binbaşılar; avukat, gazeteci, mühendis çıkmıştır. Batı Amerika'da hava meydanlarının inşa, bakım ve idaresiyle ve buralardan hava sevkiyatının düzenlenmesiyle uğraşan bir kumandanın kurmay başkanı olan albay meğer bir demiryolu şirketinin umum müdürüymüş. Yaşının ileri olmasından dolayı içinde bir kuruntu olacak ki şu sözleri söyledi: "Hariçteki vazifelere elli yaşından fazla yaşlı albay göndermiyorlar. Ben elli beş yaşındayım, fakat dincim. Teşkilat idaresindeki tecrübem dolayısiyle istisna yaptılar. Bunun haklı olduğunu ispata çalışıyorum."

Amerika'nın bizimle münasebetleri

Amerika'da incelemelerimize devam ederken, Amerika'nın bizimle olan münasebetleri ve bunun ilerde alabileceği şekil, bizi pek tabii olarak yakından ilgilendiriyordu.

Amerika'nın bize karşı olan o zamanki his ve düşünceleri hakkında elbette ki umumi bir şey söylenemez. Bu sahada çok anlayışlı ve çok anlayışsız Amerikalılar'a rast gelmek mümkündü. Başkan Roosevelt'de, Hariciye Nâzırı B. Hull'da, müsteşar Summer Welles'de, diğer bir kısım Dışişleri erkanında milli siyasetimiz hakkında anlayış, güven ve hatta hayranlık vardı. Bununla beraber Hariciye Nâzırı B. Hull bir istikrar amili olduğumuz, dünyaya örnek teşkil ettiğ niz yolunda çok tatlı ve dostça sözler söyledikten sonra tam ayrılırken bize şunu sormuştur: "Acaba Almanlar'a kafa tutmak politikasına devam edebilecek misiniz?"

Eski Ankara Sefiri ve 1942'deki Nezaret Müşaviri Mac Murray'in, eski Ankara Sefareti Müsteşarı ve sonraki Nezaret Müsteşar Muavini Shaw'ın bize ait meselelerde aynen bir Türk hissiyle hareket etiklerini gördük. 1930'da Amerikalı uzmanlar tarafından bizim hesabımıza olarak memleketimizde yapılan araştırmalar esnasında Binbaşı Somervils adıyla faal bir rol oynamış olan adam, bugün General Somervils diye Amerika ordusunun zatişlerini, malzeme, teşkilat ve kuruluş işlerini idare etmektedir. Yarınki genelkurmay başkanı olacağı da söyleniyor. Amerika'nın işi en çok adamlarından biri olmasına rağmen, şahsi dostluğumuz dolayısıyle beni her müracaatımda derhal kabul ederek, uzun uzadıya konuştu. Kendisine dedim ki: "Siz Türkiye'yi ve o civarın davalarını her Amerikalı'dan ziyade anlayacak bir mevkidesiniz. Bizim bu harpte oynamakta olduğumuz rolün hayati önemini anlamayanlara anlatmak size düşer. Biz bir milyona yakın askeri mali ve iktisadi kudretimizi aşkın bir fedakârlıkla silah altında tutarak Almanlar'ın saldırış iştahlarını kestik, sizin için hayati sayılacak bir sahanın istilasını önledik. Kuzey Afrika kuvvetleriyle Rus kuvvetlerinin kanatlarını koruduk. Öyle zamanlar oldu ki biz Almanlar'la beraber hareket etseydik, Almanlar harbi gözü kapalı kazanırlardı ve biz de dilediğimiz ganimete konardık. Halbuki biz bunu yapmadıktan başka Fransa'nın yıkıldığı, İngiltere'nin harbi kazanmasına binde bir ihtimal görünmediği sıralarda bile sözümüze bağlı kaldık ve tek başımıza mihvere meydan okuduk. Liderlerimiz tarihte eşi görülmemiş derecede ağır bir mesuliyet alarak, dehşet verici bir kumar oynadılar. Almanya'nın kolay zafer ve hudutsuz ganimet vadeden binde 999 kazanç ihtimaline karşı İngiltere'nin binde bir kazanç ihtimali üzerine talih tecrübesine girişmeyi göze aldılar. Çünkü binde bir ihtimal istiklal ve emniyet, binde 999 ihtimal de zahiri büyüklük, fakat yaldızlı kölelikti.

Geçirdiğimiz imtihan Bize karşı olan taahhütler tutulmadığı için bir aralık şerefimiz sarsılmadan sözü-

müzden sıyrılabilirdik. Bunu yapmayı bir an bile düşünmedik. Böyle ağır bir imtihan geçiren bir milletin iyi niyetinden şüphe etmek nasıl hatıra gelebilir? İnsana bazen öyle geliyor ki gizliden gizliye bize emniyetsizlik duyanlar ve bizden harp teçhizatı yardımını bu sebeple esirgeyenler vardır. Halbuki biz, Almanlar'la Japonlar arasında bağlantı peyda olmasına ve Almanlar'ın petrole kavuşmasına engel olan bir sahayı savunuyoruz. Hücuma uğrayacak olursak, hem demokrasi büyük tehlikelere maruz kalır ve başka cephelerden fedakârlıkla teçhizat yetiştirmeye zorlanır, hem de Türk askeri tanka süngü ile karşı gelmek çaresizliğine düşer, ağır zayiat verir, halk: 'Bizim hükümetimiz neden bize silah verilmesini temin edemedi?' diye hoşnutsuzluk duyar. Biz hareket halinde cephelerin ihtiyaçlarının ağır bastığını kabul ederek çok tahammül gösterdik. Hükümetimiz çok büyük mesuliyet yükü altında kaldı, fakat bugün imkânı gözümüzle gördüğümüze göre, bize savunma vasıtalarının sağlanması lazımdır. Zaten bu harp Almanlar'a karşı değil, saldırıya karşı yapılıyor. Rusya'nın yarın böyle bir rol oynamaya kalkışmayacağı ve bir ortak güvenlik sistemi içinde yer alarak yaralarını iyileştirmeye çalışacağını hepimiz umuyoruz. Fakat şayet bu ümit gerçekleşemeyip Rusya saldırıcı rolüne geçerse, biz insanlığın ilk savunma hattı olacağız. O zaman bizi teçhizatsız bıraktığınıza çok dövünürsünüz."

General Somervil, teçhizatı tevzi eden heyete dahil bulunduğunu söyledi ve bir Türk dostu sıfatiyle vazifesini yapacağını bana temin etti. Ben de şunu söyledim: "Biz dostluk istemiyoruz. Durumu anlayarak ve kavrayarak kendi hayati menfaatlerinizin icabını yerine getirmenizi istiyoruz."

Bunun üzerine General dedi ki: "Evet, ben bunu anlayarak hareket edeceğim. Fakat aynı zamanda Türkiye'ye dostluk ve bağlılığımın icabını da yapmaktan beni alakoyamazsınız."

Amerika'daki eski vatandaşlar Çok garip tir ki eskiden Amerika'da Türkiye hakkında nefret cereyanları yaratan misyoner teşkilatı ve eski misyonerlerin aileleri bugün Türkiye'yi iyi tarafından tanıtmaya köprü oluyorlardı. Gerek Türkiye'de kolejlerde, gerek Socony petrol teşkilatında bulunmuş olanlar aileleri ve gerek Türkiye'de resmi memur sıfatiyle yaşamış olanlarla aileleri -istisnalar hariç- Türk'ten ziyade Türk gibi hareket ediyorlar.

Eskiden Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaşanlar (Ermeniler bile dahil) gitgide koyu dost kesilmişler, dünkü hesaplardan dolayı kendi kendilerini suçlu görmeye alışmışlardır. Hele Anadolu Rumları Türk dil ve kültürünü Amerika'da ikinci, üçüncü batına kadar yaşatıyorlardı. Bu gibilerin hiçbir teşvik görmemesi ve bunlardan faydalanılmaması cidden yazıktır. Amerika'da bir veya birkaç Halkevi'ne Londra'dan çok ziyade ihtiyaç vardır.

Buna karşılık, Amerika'da bize karşı vakit vakit gerçeklerin icabına aykırı cereyanlar açan bir unsur vardır ki o da gazeteciliği heyecan ticareti diye anlayan seciyesiz tipte gazetecilerdir. Bunlar için doğruluk, bir ticaret metaı sayılamaz. Ticaretlerini gerçeğe aykırı ve velveleli haber ve düşüncelerle yayarlar. Amerika'da büyük bir dergi veya gazete grubunu ilgilendiren bir tek makaleden binlerce dolar ücret almak mümkündür. Bunun için pek çok adamların kafası velveleli yazı konusu bulmak hırsiyle işler, durur. Bu cereyanla pençeleşmek imkânı yoktur. Buna fazla önem vermek de beyhudedir. Mesela son zamanlarda bir dergide çıkan ve bizi çok kıran bir takım yazılar, Amerika'da velvele merakının paraya çevrilmesi diye karşılanmış ve hiçbir iz uyandırmamıştır. Bu derdin en tesirli çaresi, memleketimizdeki yabancı muhabirlere daha çok değer vermek, onlara ikramlar etmek, vakit vakit doğrudan doğruya temaslarda bulunmak ve bizzat emniyet edip gönderdikleri adamlar vasıtasıyla dünya gazetelerine akse-

decek haberlerin anlayışlı ve gerçeklere uygun olmasını ve bizim emellerimizi ifade etmesini sağlamaktır.

Düşman bir daire Amerika'da bize düşmanlık eden başlıca bir daire vardır ki o da 'İktisadi Harp' idaresiydi. Bu daire vakit vakit memleketimize malzeme sevkini baltalıyor, aleyhimize fikirler yayıyor. Hatta bir aralık Türkiye'ye "Dost olmayan memleket" muamelesi edilmesini bile ileri sürmüştü. Dairede çalışanlardan bazılarının İngiliz tesiri altında olduğu sanılıyordu.

Milli bayram günü Washington Büyükelçiliğimizde verilen kabul resminde tanımadığım bir adam beni bir tarafa çekti, eskiden Robert Kolej'de hoca olduğunu, şimdi "İktisadi Harp" idaresinde bir kısım şefi bulunduğunu anlattıktan sonra dedi ki:

"Benim bulunduğum kısım Türkiye ile meşgul olmaz. Fakat Türkiye ile uğraşan kısım ne Türkiye'yi ne dünyayı bilmeyen cahillerle doludur. Hep Türkiye aleyhine karar veriyorlar. Ben Türk dostu olduğum için bunu bilmenizi isterim, fakat beni ele vermeyiniz. Yalnız bugün Türkiye'den gelen bir haber beni bile şaşırttı. Romanya hükümetinden yetmiş tanık vagonu dolu benzin alınmış, haydi benzine ihtiyacınız var da aldınız diyelim. Fakat yetmiş tanık vagonunu ne maksatla aldınız?" Ben benzin kısmını müdafaa ettim, fakat vagon kısmını müdafaa edemedim. Türk işleriyle meşgul olanlar dediler ki: "Almanlar Irak'ı almayı tasarladıkları için oradan benzin taşımaya hazırlık olmak üzere bu vagonları şimdiden Türkiye'ye göndermişlerdir." Ben de bu görüşü benimsemekten kendimi alamadım.

Adama şu sözleri söyledim: "Kendiniz teçhizat derken milyarlardan, milyonlardan bahsedersiniz de memleketimizde orduya ve halka ait benzin taşımında kullanılmak üzere her mümkün olan kaynaktan yetmiş vagon almamızı fevkalade buluyorsunuz ve buna vehimli yorum tarzları arıyorsunuz. Bu ne akıldır ne ölçüsüzlüktür!"

Adam şaşırdı: "Türk ordusunun ve halkının benzin taşıtında kullanılmak üzere sizin zaten yeter sayıda vagonunuz yok mu?" dedi. Şu cevabı verdim: "Nereden olacak? Bize ne verebiliyorsunuz ki olsun? Ortak bir dava için ancak tek başımıza çalıştığımıza göre, sizin veremediğiniz vasıtaları başka yerden tedarik imkânını bulmamıza sevinecek ve bize aferin diyecek yerde vehme kapılıp manalar çıkarıyor ve işimizi zorlaştırmaya kalkışıyorsunuz."

Adam, hemen ertesi gün gidip Türk işleriyle uğraşanları insafa getirmeye çalışacağına söz verdi.

Temaslara girişiyorum Duyduklarımın belirttiği hal ve şartlardan ürktüm, bunların bize tehlike olabileceğini düşündüm ve meseleyi Hariciye Nezareti Yakındoğu Dairesi'ne aksettirmek için elime geçecek her fırsattan faydalanmaya karar verdim. Kanada'nın merkezi olan Ottowa'ya gittiğimiz zaman Amiral Bristol zamanında sefaret kâtibi bulunan ve eski Amerikan Sefiri Crew'un damadı, eski dostum B. Moffet'in orada sefir bulunduğunu öğrendim. Beni yemeğe çağırdı. Amerika'da Türk davasının anlaşılmadığından ve Hariciye Nezareti Yakındoğu Dairesi'nin bile işin gerçek manasını kavrayamadığından şikâyet ettim. Moffet konuşmamızı Hariciye'ye bildirmiş. Washington'a gittiğim zaman Yakındoğu Dairesi Müdürü B. Allen benimle görüşmek istediğini bildirdi. Uzun münakaşalarda bulunduk. Türkiye hakkında dairesinde çok iyiniyet beslediğini ve bir tarafta hata olursa düzeltmeyi iş edindiklerini, şayet düzelmeye ihtiyaç gösteren müspet bir durumla karşılaşırsam kendisine şahsen bildirmemi rica etti. Uzun bir mektupla vakayı bildirdim ve bunun belirttiği manayı anlattım. Bir suretini de az zamanda çok kafadar olduğumuz Hariciye Müsteşar

Muavini ve Amerika Hariciyesi'nin işler kafası Prof. Berle'ye gönderdim.

Bu arada yalnız krom meselesi Amerika'da "İktisadi Harp İdaresi"ne ait bir dava olmaktan çıkmış, ciddi ve umumi ilgiler uyandırmıştı. Adım başına bu mesele yüzünden sualler soruluyordu. Bir tesadüf Amerika'nın bu meselede ne düşündüğünü ve nasıl harekete geçtiğini anlamama yol açtı. Son senelerde radyo yorumcusu sıfatiyle Amerika'da saygı ve şöhret kazanan gazeteci Raymond Swing ile 1915'te Berlin'de ahbap olmuştuk. O zamandan beri temasımız hiç eksilmedi ve dostluğumuz ilerledi. Swing ile bu defa Washington'da görüştüğümüz zaman *Life* ve *Time* dergileri idaresi umum müdürü olan Jackson adında bir dostunun krom meselesiyle uğraşmak üzere özel bir vazifeyle Amerika'nın Ankara sefareti nezdinde memur edileceğini söyledi ve bizi temasa getirdi. Hayret verici bir gelişme kudreti gösteren bu iki derginin umum müdürü olabilmek büyük bir zekâ ve bilgi belirtisidir. Kendisiyle Washington'da bir otel barının köşesinde üç saat görüştük.

Sonradan Jackson sefaret müşaviri olarak Ankara'ya geldi. Türk kromu davası, Amerika'yla Almanya arasında şiddetli bir çekişme konusu halini aldı.

Hitler'e açık mektup

Yukarda anlattığım gibi, Amerika'nın harp gayretine, askeri vazifeler için en ehlini bulup seçmesine ve rütbesine ve yaşına bakmadan Eisenhover'e yapıldığı gibi, bir albayı bir hamlede Müttefik Kuvvetler'in başına geçirmesine hayran kaldım, bunu insan takatini aşan bir başarı diye karşıladım. Hatta memlekete döndüğüm zaman Hitler'e uzun bir açık mektup yazdım. Dedim ki: "Dörtbuçuk ay müddet İngiltere, Amerika ve Kanada'da her köşeye sokuldum. Eğer bu işi sizin gizli bir ajanınız sıfatiyle yapmış olsaydım ve görüşlerime dayanarak size tavsiyelerde bulunmak lazım gelseydi, harbin Anglo-Saksonlar tarafından şimdiden rahat rahat kazanıldığını, zamanın onların hesabına işlediğini, sizin bundan sonraki çırpınmalarınızın zavallı Alman milletini bataklığa bir kat daha gömmekten başka bir netice vermeyeceğini, mümkün olanı kurtarmak için barış yollarına derhal düşmekten başka çareniz kalmadığını size etraflı şekilde

anlatırdım. Nazilik için rüyasını gördüğünüz dünya ölçüsünde hakimiyet, bin sene gibi bir zamanla değil, aylarla ölçülecek kadar iflasa uğramıştır."

Georg Bernhard karşımda İyi bir tesadüf eseri olarak, New York'a ayak bastıktan bir, iki gün sonra, mülteci sıfatiyle orada yaşayan *Volkssiche Zeitung*'un eski başyazarı ve Reichstag Meclisi'nde Alman Liberal Partisi'nin nüfuzlu milletvekili Georg Bernhard geldi, beni sabah erkenden otelimde buldu. Georg Bernhard ile harp yıllarında sıkı bir dostluk kurmuştuk. O zamanlar kendi dilim kadar kolaylıkla yazabildiğim Almanca yazılarım sık sık *Volkssiche Zeitung* gibi Berlin'in en ciddi bir günlük fikir gazetesinin baş sütunlarında yer almıştı. Bernhard, din bakımından museviydi, fakat Alman vatanını candan sevmekte, onun iyiliğini düşünmekte, Almanya uğruna fedakârlık ve mücadeleyi göze almakta benzeri azdı. Konuşmamız başlar başlamaz derhal gördüm ki milyonlarca dindaşının Hitler'in saki sürüleri tarafından uğradığı canavarca vahşetler, Alman dost ve meslekdaşımın vatani hislerinde en küçük bir fark yaratmamıştı. Bana şöyle dedi:

"Ben burada mülteci sıfatiyle bir kenarda yaşıyorum. Muhitim yok, temas imkânlarım yok. Bildiğim gerçekleri ve harbi bir an evvel sona erdirmek bakımından gördüğüm yaman imkânların, Amerika'nın söz sahiplerine duyuramıyorum, bütün çırpınmalarım, feryatlarım boşa gidiyor. Halbuki sen, politikasına bu sıralarda çok değer verilen Türkiye'den gelmiş davetli bir gazetecisin, en yüksek Amerikan makamlarıyla devamlı temas imkânlarına sahipsin. Alman milletini pek iyi tanıdığın için şu basit gerçekleri Amerika'yı idare edenlere duyurmaya çalışmak vazifendir: Almanya'da bir taraftan bir Alman milleti, bir taraftan da gökten inmiş bir felaket gibi onun varlığını ve şerefini kemiren bir Nazilik vardır. Askeri sahaya gelince

orada da Alman milletinin yanında Wehrmacht, yani Alman milli ordusu duruyor. Hitler, ona güvenmek kendisi için imkânsız olduğunu bildiği için zalim emellerini yürütmek üzere Nazi Partisi'ne bağlı SS teşkilatından iğreniyor ve ancak Wehrmacht'ı kendi silahlı kuvveti olarak benimsiyor. Alman milletine ve Alman milli ordusuna kendi şerefini kurtarmak ve kaderine hakim olmak imkânı açılırsa, Hitler'in zulme dayanan ve nefret uyandıran saltanatı bir kaç ay içinde çöker, harp sona erer ve barış en sağlam ve ideallere uygun bir sekilde kurulur."

General Donavan'a koşuyorum Karşımda Almanya'da din kardeşleri bin bir vahşete uğrayan bir Musevi bulunuyordu, fakat, o bu felaket üzerinde bir an bile durmuyor, buna yanmıyordu. İyiliğine ve yükselişine büyük bir Alman gazetecisi ve milli bir şöhrete sahip bir Alman politika adamı sıfatiyle bir ömür vakfettiği Alman milletini ve bütün insanlığı düşünüyordu. Bu asil hisler karşısında derin bir hayranlık duydum, elimden geleni yapacağıma söz verdim ve bunu bir vazife saydığımı belirttim.

Washington'a gittiğim zaman bu sahada derhal harekete geçmek için elime yaman bir fırsat çıktı. Meğer ben Georg Bernhard'la görüşmemi ve diğer şahsi temaslar yüzünden New York'da fazlaca bir zaman kalırken, Amerikan Genelkurmayı'nda Psikolojik Harp Dairesi'ni idare eden meşhur General Donavan, arkadaşları program harici olarak evine öğle yemeğine çağırmış, harp gayeleri ve dünya davaları hakkında kendileriyle uzun uzadıya konuşmuş. Derhal telefonla kendisine başvurdum, bir görüşme fırsatı istedim. Ertesi günü için makamında randevu verdi. Saatlerce konuştuk.

Donavan albay rütbesindeyken, Başkan Roosevelt'in özel temsilcisi sıfatiyle Ankara'yı ve bütün Avrupa'yı dolaşmıştı. Derin bir zekâsı, geniş görüşleri vardı.

İstanbul Alman Okulu'nda, Hukuk Fakültesi'nde okuduktan sonra Amerika'da sosyoloii ve tarih okuyan, Birinci Cihan Harbi'nde Alman cephelerinde harp muhabirliği eden, eski Türk devlet erkaniyle beraber iki yıl Malta'da esir tutulan, idealler uğruna mücadelelere kendini vakfeden bir gazeteci olarak kendimi tanıttım ve Birinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin oynadığı role dair Amerika'da çıkan İngilizce kitabımın bir nüshasını kendisine verdim. Bu hazırlık konuşmasından sonra *Volkssiche Zeitung* başyazarı Georg Bernhard'ı nasıl yakından tanıdığımı ve gazetesine harp yıllarında sık sık yazılar yazdığımı anlattım, New York'da buluştuğumuz zaman bana söylediklerini esaslı surette hikâye ettim. Almanya hakkındaki yakın bilgime göre vatansever Musevi Alman'ın derin düşüncelerini doğru bulduğumu ve gösterdiği yoldan yürünecek olursa, harbi kısaltmak, milyonlarca can kurtarmak, bilhassa Rusya tarafından gelebilecek büyük tehlikeleri önlemek mümkün olduğuna emin bulunduğumu ilave ettim.

Tıkalı yol General dedi ki:

"Alman gazetecisinin dediklerinin ve sizin bu mesele hakkında düşündüklerinizin doğru olduğuna şüphem yoktur. Harbi kısaltmak bakımından işaret olunan yolda elbette ki büyük imkânlar vardır. Psikolojik harbi idare eden bir vazife sahibi sıfatiyle bu konu beni çok ilgilendirir. Ne yazık ki yolu tıkalı buluyorum. Almanya hakkında Amerika'da o kadar derin bir taassup, öyle taş kesilmiş görüşler vardır ki Alman milletini masum bir kurban, ancak Hitler'i ve severlerini zebani göstermek, milletle Naziliği, Alman milli ordusuyla SS teşkilatını birbirinden ayrı ve zıt diye kabul etmek, Alman milletine şerefli bir barış vadederek kendilerini Hitler'e karşı müttefik haline koymak gibi makul bir politikaya Amerika'da ve İngiltere'de taraftar bulmak güçtür. Kimse böyle bir çığır açmak cesaretini gösteremez."

Konuşmamız devam ederken şunları da söyledim:

"İngiltere'de, bilhassa Amerika'da harp gayreti hakkında edindiğim kanaatler sağlamdır. Harikalar düşünülmüş, yapılmış, harp şimdiden kazanılmıştır. Fakat ne yazık ki harp gayeleri düşünülmemiş, hazırlanmamıştır. Bundan evvel nice defalar olduğu gibi, zafer hiçbir şeye yaramayacak, yeni bir dünya kurmak emeli lafta kalacaktır. Rus davası başıboş bir şekilde talih ve tesadüfe kalmıştır. Dünya yüzünde yepyeni bir manevi iklim yaratmak, milyonlarca genci boşuna ölüme sürüklemek mesuliyeti altından kurtulmak, Alman milletini Nazi rejiminden koparark müttefik haline koymak, Rus işini tesadüfün pençesinden sökmek, sağlama bağlamak bence mümkündür. Buna derin bir imanım vardır."

Donavan'ın bana teklifi General beni dinledikten sonra dedi ki:

"Harpteki fedakârlıkların boşa gitmemesi için sizin kadar içi titreyen, bazı şartlar yerine getirilirse yarının iyi ihtimaller sakladığına sizin kadar inanan adam görmedim. Size bir teklifim var. Vakit vakit bana mektuplar yazınız, değişen dünya durumları hakkındaki görüşlerinizi bildiriniz. Bunlara istediğiniz ücreti veririm."

"Ben bir gazeteciyim. Bahsettiğiniz tarzda bir faaliyet gazeteciliğin çerçevesine sığmaz."

"Eğer söylediklerimi bir yabancı hükümet hesabına bir çalışma diye telakki etmeniz yüzünden çekiniyorsanız, derdin çaresi bulunabilir. Sizin bize dünya hakkındaki görüş ve düşüncelerinizi bildirmenizi ortak davamıza bir hizmet diye karşıladığımızı Türkiye makamlarına bildiririz. Mesele olur biter."

"Hayır hükümetim bunu bildikten başka hoş görse de, hatta bunu yapmaya beni teşvik etse de yine reddederim. Benim gazetecilik anlayışım bütün çalışmalarımın halkın

huzurunda, berrak ve açık bir surette olmasını ve buna başka hiçbir şey karışmamasını icap ettirir."

Allen Dulles benim fikrimde 1954'de Başbakan Adnan Menderes ile beraber Amerika'da bulunduğum sırada, Amerikan Milli Emniyet Teşkilatı'nın başkanı Allen Dulles ile karşılaştım. 1942'de Georg Bernhard ile neler konuştuğumu ve harbi kısaltmak hedefiyle nasıl uğraştığımı anlattım. Bana şöyle dedi:

"Düşünce çok doğruydu. Ben o zamanlar İsviçre'de, Almanya'nın içindeki propagandamızı idare ediyordum. Alman milletini Nazi rejimine karşı ayaklandırarak, harbi kısaltmak davasının üzerinde çok durdum, fakat taş kesilmiş bir nefret ve taassup karşısında kimse baş bile çevirmedi."

Bullitt ile dertleşme Washington'a varınca, Amerika'nın eski Paris sefiri ve şimdiki Bahriye Nezareti müşaviri eski dostum William Bullitt'i buldum. Kendisi eskiden iyimser, atılgan, idealist bir adamdı. Bu defa kendisini pek bedbin gördüm, sebebini sordum, şu cevabı verdi:

"İş başındaki insanlar tarafından mevcut hal ve şartlar karşısında yeni bir dünya yaratılacağına inanamıyorum. Her şey, bu kadar fedakârlıklara rağmen eski tas eski hamam kalacaktır. Ona yanıyorum. Gidiş o kadar fena ki dünya yüzünde ümit ve hayale kapılacak bir tek adam bulunduğunu sanmıyorum."

Saatlerce dolaşıp konuştuk Eve dönünce beni yemeğe alakoydu. Amerika İçişleri Bakanı Ickes ile eşini de yemeğe çağırdı. Bütün akşamı tartışmalarla geçirdik. Bayan Ickes dedi ki:

"Eğer dünya kurtuluş ümitlerini Washington'a bağlamışsa, yandı gitti. Washington'un özel menfaat ve ahlaksızlığa dayanan ortamını yakından tanıyan her İnsan, böyle ümitlerin ne kadar boş olduğunu derhal kavrar."

Amerikan İçişleri Bakanı Ickes, kabineden çekilip zinde fikirler hesabına savaş açmanın çok defalar hatırına geldiğini ilave etti, Bullitt Amerika'da harp sonrası ihtimalleri hakkında peyda ettiğim intibaları bir rapor halinde yazıp kendisine vermemi istedi. Bunu yaptım.

Ickes yaman adam Şunu söyleyim ki Ickes Amerika'da yeni bir düşünüş tarzı yaymış olan hoş bir adamdı. Amerika'daki milyonlarca muhacire yaydığı bir mesajda şöyle demişti: "Yeni vatanınızı benimsemenizi ve İngilizce öğrenmenizi elbette isteriz, fakat aynı zamanda geldiğiniz yerdeki dili, kültürü ve âdetleri hor görmemenize ve kendi aranızda devam ettirmenize taraftarız. Bunlar eski dünyadan bize getirdiğiniz güzel hazinelerdir, Amerika'yı manevi bakımdan zengin eder, bizi böyle hazinelerden mahrum etmeyin..."

Ickes, ikinci evlenme olarak genç, çok güzel, çok akıllı bir hanımla hayatını birleştirmişti. Bol içkiye de devam etmek suretiyle Bullitt'in evinde unutulmaz bir akşam geçirdim. Bir aralık Bullitt'in çok hoş ve güzel kızı, izinli erleri eğlendirmek için açılan bir kulüpte kabul ettiği vatani vazifesinden eve döndü ve şunları söyledi:

"Bir kaç saattir erkeğin kolları arasında kaldım. Cepheden gelen bu gençlerin belirttikleri hisler hiç temiz değildi. Kendimi kirlenmiş buluyorum. İzin verin de bir duş yaptıktan sonra aranıza katılayım."

Garibi şu ki, bu kız bir müddet sonra bu gençlerden birine tutuldu ve onunla evlendi, fakat macera az sürdü, sonra boşandılar. Kız, bir Avrupa memleketinde sefirlik vazifesini gören eski bir Amerikan generalinin oğluyla evlendi.

Hoover ile birkaç saat Amerika hakkındaki görüşlerimden Columbia Gazetecilik Mektebi Müdürü Carl Ackerman'a da bahsetmiştim. "Mutlaka eski Devlet

Başkanı Herbert Hoover ile buluşarak fikirlerini söyle" demişti.

Bu görüşme oldu ve bir kaç saat sürdü. Birinci kitapta Hoover'i Belçika'da görmeye nasıl çalıştığımı anlatırken bunu söz konusu etmiştim. Tekrar etmeyeceğim.

Hoover, sürükleyici bir politikacı değildi. Bir daha cumhurbaşkanlığına gelmesi beklenemezdi, fakat Amerika'nın en kuvvetli kafalarından birine sahipti. Siyasi âlemde büyük bir nüfuzu vardı. Cumhuriyet Partisi'nin cumhurbaşkanlığı için yeni adayı Wilkie, parti mekanizmasının malı değildi, kendi başına milli bir lider mevkiini almaya başlamıştı. Hoover'in Cumhuriyet Partisi mekanizması içindeki nüfuzu gitgide artmıştı. Kendisini sağlam prensipler için sonuna kadar mücadeleye hazır buldum. Cumhurbaşkanı yardımcısı Wallace hariç olmak üzere, Amerika siyasi hayatında prensip adına mücadele meylinde belli başlı iktidar partisi adamı yok gibiydi. Wallace yeni fikir cereyanlarını benimsemeye çalışmış, fakat gitgide yolunu şaşırmıştı.

Dünyayı kurtarmaya karar veriyorum

Amerika'da yalnız şimdiye kadar anlattığım temasları yapmakla kalmadım. Eski sınıf arkadaşım olan *New York Times* gazetesi sahibesi Iphigenie Ochs Sulsberger'le, takım takım gazetecilerle, eski profesörlerimle, bilhassa Carnegie Barış Vakfı Müdürü Prof. Shotwell ile uzun konuşmalarda bulundum. Harbin kazanılması hakkında tamamiyle iyimser, dünyanın yarını hakkında derinden derine ümitsiz olan görüşlerimi önüme gelene anlattım, dört gazeteci arkadaşımla beraber Batı eyaletlerine, bilhassa California'ya gitmek zevkinden kendimi mahrum ettiğim ve daha ziyade New York, Washington ve Boston'da kaldığım için bol vaktim vardı. Bütün araştırmalara rağmen, en küçük bir ümit kapısı göremiyor ve yepyeni bir dünya ya-

ratmak için ele geçen yaman fırsatın kaçırılacağını, Hitler'den boşalacak yeri Stalin'lerin fazlasıyla dolduracağını görüyordum.

Korkunç manzara

Uzayıp giden harp yıllarında, iyi şeyler yaratmaya hizmet edebilecek milyarlarca dolarlık para her gün yıkma gayretleri uğrunda yok ediliyordu. Milyonlarca saf ve cesur genç, büyük ümitlerle ve hazırlıklarla giriştikleri hayattan el çekmeye çağırılıyordu. İnsanların ruhunda ne kadar nefret, kin ve düşmanlık imkân varsa, hepsi ayaklandırılıyordu, yığınlarla üzüntü ve sıkıntıları göze almak lazım geliyordu. Birinci Cihan Harbi'nde "Bu harbi bütün harplerin sonuncusu yapmak" diye çizilmiş bir hedef vardı. İkinci Cihan Harbi'nde böyle bir emelden bahseden bile yoktu. Şuursuz bir boğuşma devam edip gidiyordu.

Derin derin düşünürüm: Bunun sebebi neydi? Nereye doğru gidiyorduk? Şu neticeye vardım: İnsanlığın kaderine akıl, bilgi, tecrübe ve basiret değil, sadece ahmaklık ve gaflet hakimdi. Tarihin kendi kendini tekrarlamasından, işte bundan dolayı bahsediliyor, geçirilen tecrübelerden faydalanmak, yeni ve sağlam yollar tutmak imkânı bir türlü aranmıyor, keşfedilmiyordu.

Ben 33 yıllık istibdat idaresinin yaşantısını, Meşrutiyet'ten sonraki çılgınlıkları genç bir gazeteci gözüyle seyretmiştim. Sonra Amerika'da sosyoloji, tarih, ekonomi bilgisi edinmiş, Birinci Cihan Harbi'nde harp muhabiri sıfatiyle bütün cepheleri ön siper hatlarına kadar dolaşmış, Malta'da iki yıla yakın, son harbin takım takım mesulleri arasına karışarak bir esirlik hayatı geçirmiş, sonra İstiklal Mücadelemizin harikalarına, Atatürk'ün inkılaplarına, dünyanın en karışık yeri olan Balkanlar'da geliştirdiği yaman barış ve anlayış ruhuna yakından seyirci olmuştum. Şimdi de İngiltere'de, Amerika'da ve Kanada'da olup bi-

teni gözden geçiren dünyanın yarınki manzarasını gören bir gazeteci sıfatiyle hiçbir şey yapmamak ve keyfime bakmak, çok ağır bir mesuliyet olurdu...

Seferber oluyorum Bir sabah karanlıklarda kalktım. Masanın başına geçtim. Aptallık sisleri içinde biriken tehlikelere karşı ortalığı ikaz etmek, ahmaklığın tarih boyunca devam eden insafsız saltanatına karşı isyan uyandırmak maksadıyla, bütün ömrümün en coşkun, en olgun, en zinde yazısını yazdım. Buna şu başlığı koydum: "Acaba Bu Defa Aptallığı Yenebilecek Miyiz?" Makina yazısiyle dokuz sayfa tutan acı feryat, adeta kalemimden aktı. Bir kaç nüsha olarak makinada yazdırdım. Bir nüshasını sosyoloji derslerinde en yakın sınıf arkadaşlarımdan biri olan Fred Dewey'nin babası meşhur filozof John Dewey'ye getirdim. Dewey Amerika'nın, belki de o zamanki bütün dünyanın en çok saygı gören fikir adamlarından biriydi. Maarif sistemimizin ıslahına yardım maksadıyla defalarla Türkiye'ye gelmişti, aramızda çok sıkı bir dostluk kurulmuştu. Yazımı okuduktan sonra bana 17 Ekim 1942 tarihiyle şöyle bir mektup yazdı:

"Azizim Ahmed Emin,

Yazınızı derin bir ilgi ve heyecan içinde okudum. Bu harbin başlangıcından beri, bir takım olumlu ve ciddi gerçekleri bu kadar iyi ortaya dökebilen hiçbir yazı okumadım. Geçen harpteki barış teşebbüsünün iflasa uğramasına rağmen, biz hâlâ bir takım şuursuz ve ölçüsüz arzu ve hayallerin arkasından koşuyoruz. Harbin sonu gelip çatınca hazırlıksız bir halde yakalanacağız, bütün milletleri içine alan geniş kitlelerin hasretini duydukları tarzda bir barışa varamayacağız. Bütün insanların daha iyi ve daha başka bir dünya hakkında hasretleri ve ümitleri bulunmasına rağmen, yazınızda büyük bir berraklıkla ortaya koyduğunuz gibi, aptallığa karşı bir zafer tam olarak kolaylıkla ka-

zanılamaz. Bugün karşımızda bulunan kudretli düşmanlara karşı zafer kazanmak bundan bin kat kolaydır.

Şunu da ilave etmeme izin verin: Kendi memleketinizin hakkında yazdıklarınız benim üzerimde derin bir tesir bıraktı. Türkiye'de incelemelerimden sonra orasıyla yeter derecede temasımı devam ettirdim. Şuna inanıyorum ki anlattıklarınız esaslı bir değer taşıdığına ve en küçük bir mübalağalı tarafı olmadığına inanıyorum. Pek doğru olarak ileri sürdüğünüz gibi, Türkiye'de en çetin zorluklar karşısında yürütülebilen inkılaplar, dünyamızın hal ve şartlarında esaslı değişiklikler yapmanın mümkün olduğunun sağlam delilleridir.

Yazınızın kısa zamanda yayın imkânı bulacağına ve umumi efkârdan layık olduğu ilgiyi göreceğini umuyorum.

sevgilerle,
John Dewey"

Yazım çıkıyor Yazıyı Curtis adında bir yayın acentesine verdim. Çok beğendiler ve en ciddi dergilerin buna ve Dewey'nin mektubuna derhal sütunlarını açacaklarına şüpheleri olmadığını söylediler, fakat tahminleri doğru çıkmadı. 1942'de esen dar ve basık hava içinde gazeteler ve dergiler feryadıma sütunlarını açmadılar. Nihayet yeni bir dünya yaratmak sevdasiyle uğraşan ve "Yeni Dünya" adlı bir dergi neşreden bir kurum, yazıyı ve mektubu bir harfini bile değiştirmeden sütunlarına geçirdi. Bundan beş on sayı edinerek, Amerikan Genelkurmayı'nın Psikolojik Harp Dairesi Başkanı General Donavan, Prof. Shotwell, İngiltere'de Prof. Toynbee gibi adamlara ve diğer münasip gördüğüm kimselere gönderdim. Belki de yazı kenarda, köşede okundu, üzerinde duranlar oldu, fakat tarihte baş rolü oynayan belahat adlı menhus kuvveti yenmek için bir tek adım bile atılmasına yol açmadı. Ben, bir kaç haf-

ta kendimi avutmakla, boş ümitlere kapılmakla kaldım. [Yazının esaslı kısımları bu 3. kitabın sonuna ek olarak alınmıştır.]

Ölümü yakından görüyoruz Amerika'da iki ay kadar gezip dolaştıktan sonra Hüseyin Cahid Yalçın'la ben, bu kadarını yeter bularak memlekete ve gazetelerimizin başına dönmenin hasretini duymaya başladık. Bu arzumuzu evsahiplerine bildirince Miami yoluyla dönüş yolculuğuna girişebileceğimize karar verdiler. Amerikalılar hepimizin daha fazla kalmamız için ısrar ediyorlardı. Abidin Daver ve Zekeriya Sertel bu daveti hoş karşıladılar ve bir müddet daha kallmayı kabul ettiler. Ahmed Şükrü Esmer, bizimle beraber Miami'ye gelmek, kararını sonra vermek düşüncesini ileri sürdü.

İki mihmandarımızla beraber trene bindik. Miami'de bir müddet kalarak, bize dönüşe başlamak imkânını verecek olan uçağı bekledik. Ahmed Şükrü son dakikada Amerika'da bir müddet daha kalmak taraftarı oldu. Kendisine ve mihmandarlarımıza veda ettik. Bir sabah erkenden 45 kişilik bir Douglas uçağında yer aldık. Hava ideal derecede güzeldi, rüzgârdan, buluttan eser yoktu. Uçak geniş ve rahattı. Hayatımızın önümüzdeki kısmı hakkında iyimserlik duymak için her sebep vardı.

Yalçın'la beraber pencere kenarındaki birer koltuğa arka arkaya yerleştik. Uçağımız hava meydanında hız aldı, dört motörünün kuvvetiyle havalandı. Her tarafta bir rüya tatlılığı vardı. Bir kara uçağiyle denizleri aşmakta olduğumuzu hiç hatıra getirmiyorduk.

Ben fena halde yorgundum. Bütün geceyi Amerika'daki dostlara veda ve teşekkür mektupları yazmakla geçirmiştim. Uyukluyordum, fakat uyku tutturamıyordum. Yol arkadaşlarının kimi uyuyor, kimi uyukluyordu. Yanımda Çinli bir yol arkadaşı vardı. Onun bir bebek saf-

lığıyla uykuya dalması ve yüzünden uyku halinde bile nazik bir tebessümün eksilmemesi dikkatimi çekiyordu, hep ona bakıyordum.

Kıyamet kopuyor Bir aralık pilot yerinden bir baş uzandı. Bir işaret üzerine iki kamarot birden harekete geçti. Biraz sonra her ikisi birer kucak dolusu cankurtaran yelekleriyle ortaya çıktılar ve bize şöyle dediler:

"Her biriniz bu cankurtaran yeleklerinden birini takacaksınız. Bunlar şöyle giyilecek, şöyle şişirilecek."

Uçağın içi bir saniye içinde allak bullak oldu. Her kafadan bir ses çıkıyordu, herkes bir şeyler soruyordu... Benim içimden telaş etmek gelmiyordu. Büyük vapurların her seferinde cankurtaran talimleri olurdu. Yine böyle bir şey olduğuna hükmettim, aldırmadım. Her vakitten ziyade uykum vardı.

Hüseyin Cahid Yalçın'ın hali görülecek bir şeydi. Bir taraftan telaş ediyor; ciddi bir tehlikenin kokusunu aldığını belli ediyor, cankurtaran yeleğine ait bütün teferruatı öğrenmek istiyor, diğer taraftan da elinde bir defter not tutuyordu. Belli ki buhran esnasında duyduğu hisleri saniyesi saniyesine defterine geçiriyordu. Yazdığı şu sözler gözüme ilişti:

"Ahmed Emin alıklaştı."

Bende belki alıklık da vardı, ama hiç şüphe yok ki uykusuzluk ağır basıyordu. Yapılan bu cankurtaran talimine ilgi duymuyordum. Dış âlem o kadar sakin ve tatlıydı ki telaş duymak için sebep görmüyordum.

Bir aralık pilot yerinden biri çıktı, ilerledi ve dedi ki:

"Beni dinleyin: Uçağımız bir kazaya uğradı, motörlerden birinde arıza var. Önümüzdeki en yakın kara, iki saatlik mesafede olan Haiti adasıdır. imkân bulursak, orada Portoprens limanı civarındaki meydana mecburi iniş yapacağız. Eğer arıza diğer motörlere yayılmazsa ve yüksekliği

muhafaza edebilirsek bunu başaracağız. Şayet bu mümkün olmaz da kazaya uğrarsak, cankurtaran yeleklerinizi sizi yirmi dört saat su yüzünde tutabilir. Telsizle imdat işareti verilmiştir. Her taraftan gemiler ve deniz uçakları bir kaç saat içinde yetişecektir."

Kırk beş yolcu bu felaket haberini alınca ortalık karışmadı. Halbuki yol arkadaşlarımdan çoğu hayata yeni başlamış gençler... "Acaba hayatlarına hiç mi değer vermiyorlar? Neden hiçbir korku belirtisi göstermiyorlar?" diye düşündüm.

Benim denizle başım hoş değildir. Karşımıza dikilen ölüm ihtimalinin şeklini düşünüyordum. Boğulmak, bu sularda çok olan köpek balıklarına yem olmak... Hiç de hoş bir ölüm değildi.

Usta pilot sayesinde Geride bıraktığım hayat bir film gibi hayalimden geçiyor, sevdiklerim birer birer gözümün önüne geliyordu. Gazetecilik damarım da uyuşmamıştı, seyahat notlarımın yarıda kalacağı, gazeteyle uğraşmak mücadelelerime devam imkânının elimden gideceği de hatırıma geliyordu, fakat "Ne yapalım kısmet bu kadarmış, ecelin bu şekilde gelmesi kaderimin icabıymış" diyerek ruhuma bir tevekkül hissi hakim olmuştu. Diğer yol arkadaşlarım gibi ben de en küçük bir heyecan göstermiyordum. Uçak, Küba adasının sahilini takip ediyordu. Arazi bataklık olduğu için buraya inmek imkânı yoktu. Vakit vakit saatime bakıyor, söz konusu olan iki saatten ne kadarının geçtiğini, ne kadarının kaldığını yokluyordum. Bir de denize bakarak, uslu uslu uçmaya devam eden uçağın alçalıp alçalmadığını merakla gözden geçiriyordum. Bu esnada motörlerden birinin benzin pompası ve iniş takımının bir kısmının yandığını, kimse farketmiyordu. Bu arızalara son tip yolcu uçaklarında rast gelindiğini, harp ihtiyaçları dolayısiyle dikkatli denemeler yapılmadan uçak fabrikalarının aceleyle ortaya uçak sevkettiğini, fakat tehlikeyi önlemek için pilot ve makinistlerin kahramanca, ustalıkla çalıştıklarını yolculardan hiçbiri bilmiyordu.

Nihayet tatlı bir müjde sesi duyuldu:

"Portoprens meydanına yaklaşıyoruz..."

Hayata yeniden kavuşuyor gibi olduk. Gözlerimizin önünde şen manzaralı bir şehir, güzel bir hava meydanı uzanıyordu. Sonradan öğrendik ki uçağımızın pilotu, Pan American teşkilatının en yaman ve meşhur pilotuymuş ve şirketin birinci derecede idarecilerinin hepsi, bir tesadüf eseri olarak uçağımızda bulunuyormuş. Pilotun bir kolu yanmış olan iniş takımıyla yaptığı arızasız inişi bir hüner değil, adeta bir mucize diye karşılamak lazımmış...

Dünyaya ikinci geliş Vaktiyle Ahmet Mithat Efendi'nin "Dünyaya İkinci Geliş" adlı bir romanını okumuştum. Bu romanın neden bahsettiğini sorarsanız söyleyemem, fakat yere ayak bastığımız zaman Ahmet Mithat Efendi'yi hatırladım ve kendi kendime: "Dünyaya İkinci Geliş..." dedim.

Bu sözün ne kadar yerinde olduğu derhal meydana çıktı. Çünkü yanan iniş takımının halini görünce hepimiz titredik, kollardan birinin lastiği, freni ve diğer tertipleri tamamiyle yanmıştı.

İlk fırsatta başpilotu buldum. Konuştum. Şöyle dedi:

"Meslek hayatımda çok arıza gördüm, fakat önlenmesi bu kadar ümitsiz bir felaket ihtimaliyle hiç karşılaşmadım. Soğukkanlılığımı ve tedbir almak azmimi hiç kaybetmedim, fakat kurtulacağımız hakkında bir aralık binde bir ümidim yoktu. Hiçbir çalışmanın arkasını bırakmadık, mucize oldu. Çok şükür kurtulduk."

Bu yaman adam, soğukkanlılığı ve ustalığı sayesinde uçuş esnasında kırk beş canı ve uçağını muhakkak bir ölümden kurtarmakla kalmamış, yere inerken ikinci bir

mucize göstermişti. İniş takımının bir tarafı yandığına göre toprakla temas esnasında uçağın kapaklanmak ve tutuşmak tehlikesi vardı, fakat pilot, bu dört motörlü koca kuşu o kadar hesaplı bir hareketle bir tarafa meylettirmiş ve sağlam tekerlekle kuyruk tekerleğine dayanarak o kadar ustalıkla yere kondurmuştu ki, biz içindekiler en küçük bir sarsıntı bile duymamıştık.

Uçaktan çıktıktan ve ölüm tehlikesinin sersemliğinden biraz kurtulduktan sonra etrafımıza bakındık. Cennete kavuşmuştuk. Bize yol göstermek için önümüze düşen güzel bir kız, bu cennette huriler de bulunduğunun bir deliliydi. Yerli melez halkın bilhassa Skandinavia ve İngiliz kanı ile karışması, Haiti'de harika denecek kadar hoş güzellik tipleri yaratmıştır.

Haiti, uzun yıllar arkası kesilmeyen şiddetli ihtilaller neticesinde Fransız boyunduruğundan kurtulmuş, fakat Fransız dilini benimsemiş, bu dilde kuvvetli bir yerli edebiyat yaratmıştır. Kendimizi yabancı bir zenci cumhuriyetinde bulacağımızı sanırken, güler yüzlü bir Fransız kültürü diyarında bulduk.

Kazaya uğrayan uçaktaki kırk beş yolcunun hepsi, Haiti'nin dört hava subayından birine ait olan ferah, hoş bir otele misafir edildi. Subay dağ gibi vücutlu, çok yakışıklı bir adamdı. Bir İngiliz kızı kendisine âşık olmuş, evlenmişlerdi. Kızın annesi de oteli çok iyi ustalıkla idare ediyordu.

Haiti'deki Türkler Hüseyin Cahid'le ikimiz iki suretle talihli çıktık. Birisi diğer yolcuların birkaç kişilik gruplar halinde odalara taksim edilirken biz ne yapıp yapıp, tek başımıza birer odaya sahip olmamız, ikincisi de hava meydanından otele giderken bindiğimiz otomobilin Aleksander adındaki şoförü, tahsil görmüş, eski yüksekçe bir memur olmasıydı. Adam eski iktidar partisine mensup bulunuyormuş, iktidar değişince işini kaybetmiş, şoför

olmuş. Gazeteci olduğumuzu anlayınca bize şunları söyledi:

"Size Haiti'yi göstermek ve tanıtmak vazifemdir. Haiti'de bulunduğunuz müddetçe hizmetinizdeyim. Öğleden sonra sizi almaya geleceğim. Burada Türkler var. Onları görmeye gideriz. Sonra dağ oteline çıkarız. Burası sıcaktan yanarken orada serin bir bahar havası eser. Size Haiti hakkında bilgi veririm. Sonra da yarınki programı yaparız."

Haiti'de Türkler bulunduğu hakkındaki söz merakımızı uyandırdı. Otel sahiplerine sorduk; "Evet var," dediler, "hatta her hafta Haiti radyosunda bir Türk saati tertip ederler, Türk menfaatlerini Fransızca olarak savunurlar."

Yemekten sonra otomobile atladık. "Türk Mahallesi" denilen semtin yolunu tuttuk. Bir de ne görelim? Mağazaların üzerinde Arapça levhalar... Demek ki kendi kendilerine Türk diyenler, radyoda bir Türk saati tertip edip Türkler'in menfaatlerini savunanlar, Lübnanlı veya Suriyeli Araplar'mış. Mağazadan mağazaya dolaşarak tanıştık ve topluluğun söz sahibi kim olduğunu sorduk. Bizi "İsa Baboum ve Kardeşler" adlı bir ticaretevinin başı olan seksen yaşında dinç bir ihtiyara götürdüler. Suallerimiz üzerine bize şunları anlattı:

"1900 yılından başlayarak biz Türkiye'den kaçtık. O zamanki istibdat idaresine karşı isyan hisleri besliyorduk, Türkler'den nefret ettiğimizi sanıyorduk. Fakat Mustafa Kemal Atatürk'ün idaresi altında yeni hür ve ileri bir Türkiye kurulunca, biz asıl vatanımızın Türkiye olduğuna karar verdik, Türklük'e gurur ve iftiharla bağlandık. Eski Türkiye'den ayrılırken 'Kahrolsun Türkiye!' diye bağırırken, bugün her vesileyle 'Yaşasın Türkiye!' demekten haz duyuyoruz. Bu hislerde biz Haiti'dekiler yalnız değiliz. Antil adalarında, Merkezi ve Güney Afrika'da milyonlarca eski Arap, eski dillerini muhafaza etmekle beraber, heye-

canlı sevgi hisleriyle Türklük'e sarılmışlardır. Biz kendimize Türk diyoruz, bulunduğumuz yerlerin halkı tarafından Türk diye kabul ediliyoruz, milletlerarası davalarda Türk menfaatlerini korumak için elimizden geleni yapıyoruz."

Haiti'de kaldığımız müddetçe, bu 'Türkler'in' mağaza ve evlerini dolaştım, aralarından dostlar peyda ettim. Şu kanaate vardım ki bulundukları muhitlerde üstün bir iktisadi mevki sahibi olan bu 'Türkler'in' dostluk hislerinden faydalanmamak, kendileriyle sıkı ve devamlı temaslar kurmamak yazık olur.

Cahid'in son aşkı Hüseyin Cahid Yalçın, New York'da son bulunduğu sırada son aşkını geçirmişti. Sevdiği hanıma telgrafla çiçek sipariş etmenin çaresini aramak için çok düşünmüş, uğraşmıştık. Kurtuluş sevincine ilave olarak yeni aşkı yüzünden derin bir saadet içinde yüzüyordu. Serin tepelerdeki otele beraber çıktık. Ondan sonra Ada'dan ayrılıncaya kadar otelde kalmaya ve yazıp okumakla uğraşmaya karar verdi.

Şoför Aleksander yalnız benim için bir program hazırladı. Haiti'yi iyice tanımam için beni taraf taraf dolaştırdı, Nâzırlarla, gazetecilerle, şairlerle tanıştırdı. Muhalif partiye mensup Cumhurbaşkanı Elias Lescaut ile beni buluşturmayı aklına koymuştu. Başkan'ın protokol şefi, bana Başkan'ın bir fotoğrafını verdi, fakat kendisi tarafından kabul edilmem için bir yabancı sefaretin müracaatı lazım olduğunu ileri sürdü. Haiti'de Türk sefareti yoktu. Bizi Yeni Dünya'ya davet etmiş olan Birleşik Amerika'nın sefaretine başvurmayı da zahmete değer bulmadım, vazgeçtiğimi politikacı şoför dostuma söyledim.

Tatlı saatler Adam, bunun acısını çıkarmak için hoş bir program tertip etti. Bir eczanede çalışan Fachette adında 18-19 yaşında bir kızla 7-8 yaşındaki kızkardeşini

otomobiline davet ederek Ada'da uzun bir gezinti hazırladı. Kız çok güzel ve neşeliydi. Tatlı bir sesi vardı. Boyuna Fransızca şarkılar söylüyor, şakalar yapıyordu. Arasıra küçük kız da tatlı sesiyle şarkılara katılıyordu.

Bir sinemada Güney adalarına ait şiir ve rüya dolu bir film seyreder gibiydim. Haitili kız bol güneşli adanın bütün inceliklerini sesinde ve ruhunda toplamıştı, bayıldım. Ölüm korkusundan sonra kavuştuğum cennetin iki hurisi karşımda duruyordu.

Üç Haitili kendi aralarında adanın Kreol lehçesini konuşuyorlardı. Bana söz söylerken, lafi yazı diline çeviriyorlardı. Bunu, Fransızca'yı mükemmel biliyorlardı.

Kız şöyle konuştu:

"Ecnebiler adamıza geldikleri zaman vapurdan veya uçaktan doğruca otele giderler, kendi aralarında yaşarlar. Bizi görmezler ve tanımazlar. Türk ve gazeteci olduğunuza göre bizi tanımanızı ve hayatımızı görmenizi istedim. Biz burada tamamiyle modern bir hayat geçiriyoruz. Mesela ben eczanede çalışıyorum, üniversiteye de devam ediyorum. Okumaktan çok hoşlanıyorum. Bu adanın bir sırrı vardır: İnsan burada mümkün değil, abus ve gamlı olamaz, içimiz daima ferahlık ve neşe ile doludur. Birazdan dadımın evine uğrayacağız. Bir Haiti evinin iç âlemini de görmüş olacaksınız."

Politikacı şoför ilave etti:

"Ölümün kucağından adamıza indiniz. Bu özel konseri tertip etmek suretiyle size Haiti'yi sevdirebildiğimize çok memnunum. Öyle umarım ki bizi ve hele bu tatlı kızı unutmaz, tekrar gelirsiniz."

Ancak memlekete döndükten sonra, Haiti ile bizim aramızda bir nevi diplomatik münasebet olduğunu öğrendim. Meğer dostum Suat Karaosmanoğlu, Haiti'nin İstanbul'daki fahri konsolosuymuş.

Guyan'da bir dost buluyorum Haiti'ye vardığımız zaman Hüseyin Cahid'le beraber New York'daki Amerikan Haberler Merkezi'ne bir telgraf çektik, "Kara uçağiyle deniz aşarken kaza geçirdik. Bize Okyanus'u deniz uçağı ile aşmak imkânını verirseniz memnun olacağız." Nihayet yeni bir uçağın Haiti'ye geldiğini, sabahleyin erkenden yola çıkacağımızı haber verdiler. Gelen uçak, kazaya uğrayan Douglas uçağının başka bir modeliydi. Çaresiz Cahid'le beraber buna katlandık, fakat Okyanus'u geçerken deniz uçağı istemekte ısrar etmeye karar verdik.

Söylenen saatte hareket etmedik. Eski uçağımız için yeni bir motör ve iniş takımı getirmiş olan teknik adamlar, geçirilen tecrübelerden gözleri korkmuş olduğu için uçağı tekrar tekrar incelediler, ihtiyat tedbirleri aldılar.

Nihayet havalandık. İlk uğrayacağımız yer, İngiliz Guyanne'ında Georgetown hava meydanıydı. Oradan yalnız benzin alıp geçecek iken, geç yola çıktığımız için bir gece kalmak lazım geldi.

Bu, çok iyi bir şey oldu. Bu sayede yepyeni bazı ufuklar görmek imkânını buldum. Oraya vardığımızda, karanlık basmıştı. Bana verilen odadan yemek yenilecek yere giderken, yolumu kaybettim. Bir müddet sonra karşıma bir zenci genci çıktı. Ona seslendim. O da zaten oraya gidiyormuş. Beraberce yürürken konuşmaya başladık. Benim kim olduğumu sordu. Türk kelimesini işitince:

"Öyle ise sen benim dostumsun" diye haykırdı.

Hayretle sordum:

"Neden dostun oluyorum? Yoksa sen Müslüman mısın?"

"Hayır değilim, fakat Türkler'i yakın dost bilmeme sebep var: Çünkü kendilerinden başkalarına aşağılık insan ve köle gözüyle bakanlar Türkler'i de gözlerine kestirmişlerdi. İstiklallerini çalmak, kendilerine kendi yurtlarında köle hayatı getirtmek için harekete geçmişlerdi. Türkler buna razı olmadılar. imkânsızlıklar içinde sonuna kadar çarpışmayı göze aldılar, neticede zafere kavuştular, böylece varlık haklarını bütün dünyaya tanıttılar. Bu, bütün dünya için, bütün gadre uğramış olan insanlar için kazanılmış bir zaferdir. Hür ve eşit insan muamelesi görmeye hasret duyanların buna sevinmeleri ve Türklere dost diye sevgi ve gıptayla bakmaları tabii değil midir?... "

Şaşırdım, İngiltere'nin Güney Amerika'daki Guyan sömürgesinde böyle hisler besleyen 16 yaşında bir gencin bulunması havsalaya sığmayacak bir şeydi. Üzerinde yalnız bir beyaz iş gömleği bulunan çıplak ayaklı genç şunları anlattı: Bir İngiliz okulunda okumuş, Katolik olmuş, harp yıllarında hava meydanında böyle bir iş bulmak ve karın doyurmak bir talih eseri sayılırmış. Öyle olmasına rağmen, ruhu açmış, kendi yurdunda başkalarının aşağılık gördükleri bir köle diye yaşamak çok acı bir şeymiş. Türkiye'deki savaşı ümitle takip etmiş, bu örneğe göre günün birinde kendilerinin de hür, eşit, haysiyet sahibi insan rütbesine yükseleceklerini umuyormuş...

Dünya ölçüsünde öncülüğümüz Harpten sonra Hindistan'a ve eskiden boyunduruk altında bulunan diğer yerlere gittim. Türk milletinin emperyalizme karşı olan mukavemeti ve mücadelesi, zincire vurulmuş olan bütün milletlerin kurtuluşuna bir başlangıç ve örnek hizmeti görmüş olduğunu anladım. 1908'de Türkiye'de Meşrutiyet idaresi ilan edilince, bunu kendi hesaplarına bir felaketin başlangıcı sayan ve iç mücadeleler ve harpler yaratmak suretiyle yolumuzu kesmeye çalışan emperyalist devletler, bu görüşlerinde aldanmamışlardı. Nitekim tam idam hükmümüz verildiği ve bunun yürütülmesine kalkışıldığı dakikada İstiklal Mücadelemiz'de zafer kazanmamız, yepyeni bir dünyanın yaratılabilmesini sağlamıştır. Yalnız bu sayede kazandığımız dünya ölçüsündeki itibar

hazinelerimizden faydalanmayı bilmemiş olmamız çok acıdır. Bu itibar sayesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun takım takım eski vatandaşlarının Haiti Adası'nda örneğini gördüğüm tarzda gösterdikleri bağlılıklara da başımızı bile çevirmedik. Bütün dünyaya karşı devam etmeye borçlu olduğumuz ıslahat ve gelişme davamıza da bir türlü elbirliğiyle sahip çıkmadık, boş yere birbirimize girdik, sen ben kavgalarına tutuştuk.

Şeytan Adası Sabah erkenden İngiliz Guyanne'ından havalandık. Güney Amerika sahilini takip ediyorduk. Hollanda Guyanne'ı, arkasından Fransız Guyanne'ı sahilindeki küçük küçük adacıklar görüyorduk. Yerimden fırlayarak baktım. Bunlardan biri her halde Dreyfüs meselesi denilen acıklı drama sahne olan Şeytan Adası olacaktı, vatansever bir Fransız kurmay yüzbaşısı olduğu halde bir takım hainlerin ve casusların gadrine uğramış olan ve neden sonra masum olduğu anlaşılmış olan Dreyfüs'ün casusluk isnadı ile beş yıl mahpus tutulduğu zindan buralardaydı.

1894 ile 1906 yılları arasında Fransa'yı alt üst eden bir drama ait sahnelerden biriyle karşılaştığım için heyecan duydum ve Hüseyin Cahid'in de dikkatini çektim. Bu hadiseler, onun gazetecilik hayatının en canlı bir devrinde cereyan etmişti, bunları her halde adım adım izlemiş olacaktı. Ben ise ancak gerçekler meydana çıktıktan sonra sabah yazarlarından Ali Reşat Bey tarafından yazılan güzel kitabı okumuştum; Emile Zola tarafından haksızlığa karşı açılan mücadelenin heyecanını bu suretle duymuştum. Abdülhamid'in sıkı sansürü zamanında böyle bir kitap çıkabilmesi yaman bir şeydi. Öyle hatırlıyorum ki kitapta Zola tarafından Ali Reşat Bey'e yazılmış teşekkür mektubunun sureti de vardı. Sonradan Zola'nın hayatına dair Paul Muni tarafından oynanan filmi gördüğüm zaman mücadelenin safhaları hakkındaki hatıralarım tazelendi.

Brezilya'ya uğrayış Bir müddet sonra Amazon nehrinin ağzına vardık ve Çin'le Rusya'dan sonra dünyanın en geniş memleketi olan Brezilya'nın Natal hava meydanına indik. Amerika'nın Natal konsolosunu meydanda karşımızda bulduk. Bize şöyle dedi:

"Okyanus'u kara uçağiyle değil de, deniz uçağiyle geçmek için bir müracaatta bulunmuşsunuz. Arzunuz yerine getirilmiştir. İki gün beklerseniz bir deniz uçağı gelecek, burada size yer ayrılmıştır."

Hüseyin Cahid'le derhal baş başa verdik, geçirmiş olduğumuz kazanın izleri artık silinmişti. İki gün beklemeye, sonra sürati kara uçağından çok düşük olan bir deniz uçağına binmeyi göze almadık. Arkadaşlarımızdan ayrılmamaya ve yola devam etmeye karar verdik. Bu düşüncemizi ve teşekkürlerimizi Amerikan Konsolosu'na ve Pan American Şirketi'ne bildirdik.

Ertesi sabah Napoleon'un son zindanı olan Sainte-Helene Adası'nın yanı başındaki Ascention Adası'na indik. Tarihte en büyük kasırgaları yaratanlardan biri olan Napoleon'un Sainte-Helene Adası'nda Elbe'de olduğu gibi esir bir imparator sıfatiyle değil, ancak esir bir Fransız Generali diye 1815 Temmuz'u ile 8 Mayıs 1821 arasında geçirdiği sürgün hayatının acı izlerini bu muhitte yakından hayalimizde seyreder gibi olduk. Napoleon orada hatıralarını yazmıştı, sonra da kanser hastalığından ıztıraplar içinde ölmüştü.

Ascention Adası'ndan sonra Akra'ya vardık, orada uçak bekleyerek günlerce çile doldurduk. Nihayet Hartom ve Kahire'ye ulaştık.

Elalemeyn'de Cahid'le ikimiz uçuşa doymuştuk. Bir an evvel İstanbul'a kavuşmak için sabırsızlanıyorduk. Hartom'dan Kahire'deki Amerikan Haberler Bürosu'na bir telgraf çekerek Adana'ya gidecek ilk uçakta yer iste-

dik. Büronun şefi bizi Kahire hava meydanında karşıladı. Dedi ki:

"Telgrafınızı aldık. Yarın Adana'ya gidecek uçakta ikinizin de yeri ayrılmıştır. Fakat Mısır'dan bu kadar çabuk gelip geçmek yazık olmaz mı? Elalameyn muharebesi kazanılmış, bu sayede Türkiye'nin ve bütün dünyanın kaderi değişmiştir. Bir hafta daha misafirimiz olup cepheyi dolaşmak istemez misiniz"

Ağzımdan çıkan sözleri kendim de hayretle dinledim. Hiç tereddüt etmeden:

"Ben elbette kalırım. Yalnız cepheye uçmaya imkân bulunur mu diye sordum."

"Bunu sağlarız."

"Ya gelecek haftaki Adana uçağında yer?"

"O da kolay" deyince:

"Mükemmel, kaldım gitti..." dedim.

Hüseyin Cahid özür diledi. Ertesi günü mutlaka gitmek istediğini, gideceğini söyledi. Kahire'de hüküm süren otel buhranı karşısında Anadolu Ajansı muhabiri B. Abdullah'ın güç hal ile bulduğu bir odaya yerleştiğimiz zaman Cahid şehri dolaşmaya çıktı. Ben de onunla gazeteye göndermek üzere yazıya oturdum.

Aylardan beri devam eden yol arkadaşlığından sonra ertesi sabah, Cahid erkenden ayrılınca etrafım bomboş kaldı, çok sıkıldım. Hüseyin Cahid mükemmel bir yol arkadaşıydı. Kendisini küçük yaşımdan beri tanırım. Fakat insanlar arasında asıl tanışıklığım böyle bir yol arkadaşlığıyla daha iyi anlaşıldığını farkettim.

'Plevne' Ryan'in hikâyesi Şimdi Avustralya Umumi Valisi olan Avustralyalı B. Casey, o sırada Britanya kabinesinin bir üyesi ve Ortadoğu'daki bir temsilcisiydi. Kahire'de ikamete memur edilmişti. Mısır'da kalmamdan faydalanmak istedim, ilk iş olarak onun ziyaretine gittim. Konuşmanın başında Türkiye'yi ziyaret edip etmediğini sordum. Şu cevabı verdi:

"Şimdiye kadar gitmeye fırsat bulamadım, fakat mutlaka gideceğim. Çünkü Türkiye'ye şahsi bir sebeple bağlılık duyuyorum: Kayınbabam Dr. Charles Ryan Avustralya'da tıp tahsilini bitirdiği sıralarda 1877 Türk-Rus Harbi kopmuştu, genç idealist hakkın Türkiye'nin tarafında olduğunu, orada genç bir kuşağın ilerlemeye ve hürriyet yollarını açmaya ve istiklalini korumaya çalıştığını, emperyalist Rusya'nın ise bunu boğmak istediğini görmüştü. Kalkmış, gönüllü diye Türk sıhhi hizmetine girmiş, bütün dünyayı hayran bırakan Plevne savunmasının şanlı safhalarını yaşamıştı. Neticede Plevne kahramanları için özel bir madalya hazırlanınca, bundan bir tanesine de kayınbabam layık görülmüş. Kendisi, bu parlak gençlik macerasından sonra memleketine dönüp yerleşince hayatta ilerler, Sir Charles Ryan diye ünvan sahibi olur, fakat bütün hayatına hakim kalan hadise Plevne olmuştur, en sevdiği insanlar Türkler'dir. Plevne'deki büyük kahramanlık efsanelerinden her vesile ile bahseder. Bunun üzerine bütün Avustralya'da kendisine "Plevne Ryan" unvanı takılmıştır. Günün birinde İlk Cihan Harbi kopup da Türkiye harbe girince müttefik kuvvetler, bu arada Avustralyalı birlikler Çanakkale'ye dayanmışlar. Tesadüfün garipliğine bakın ki Plevne'de halis bir Türk hayranı diye savaşa katılan, Türkler'e hizmet eden Dr. Ryan o zaman Avustralya kuvvetleri sağlık başkanı olarak karşı tarafta bulunmuş ve dostu Türkler'le dövüşmüştü. Fakat "Plevne Ryan" muhitine öyle telkinlerde bulunmuş ki her Avustralyalı Türk dostu kesilmiş. Çanakkale'de Türkler'le Avustralyalılar arasında devam eden muharebe, gitgide birbirlerine karşı sevgi ve saygı duyan mert insanlar arasındaki bir düello halini almış ve bütün harp tarihi için örnek sayılacak, insanca münasebetlere yol açmış, iki taraf arasında sık sık hediyeler alınıp, verilmişti.

Bir sürpriz Günün birinde Avustralyalılar'ın bulundukları kesimde ölüleri gömmek üzere mahalli bir mütareke yapılınca, her gün karşılıklı siperlerde dövüşen dostlar, oralardan fırlayarak karşılaşınca, o zaman büyük rütbeli Türk subayları, karşılarında, düşman üniforması taşıyan yüksek rütbeli bir subayın göğsünde bir Plevne madalyası taşıdığını hayretle görüyorlar. Bunun üzerine nereden nereye bir Avustralyalı'da bir Plevne madalyası bulunuyor diye umumi bir merak uyanıyor ve bu o zaman eşine az rast gelinir bir hadise oluyor. Çanakkale'deki karşılıklı siperlerin tam ortasında bir düşman subayı Türk askerine Plevne'deki kahramanlıklarının canlı, heyecanlı bir hikâyesini anlatıyor. Herkes hayretle onu dinliyor, bütün gözler yaşarıyor. "Plevne Ryan" dünkü bir silah arkadaşı olarak Türk subaylariyle kucaklaşıyor, Türk-Avustralya dostluğunun temeli harp siperlerinin tam ortasında böylece kuruluyor."

Çölde harp meydanı Bir gün Kahire'deki otelimde su mesajı buldum: "İskenderiye'ye gideceksin, orada filan otele varacaksın. Yüzbaşı filanı soracaksın, o sana Elalemeyn harp meydanını gezdirecek, herşeyi gösterecek. Mısır'daki son çarpışmalarda esir düşen Alman ve İtalyanlar'la seni görüştürecek."

Dediklerini yaptım. Bir sabah bu işe memur edilen Yüzbaşı ile beraber yola çıktık. Yanımıza Elalemeyn Muharebesi'ne başından sonuna kadar katılan bir Avustralyalı subayı aldık. Meydanı dolaşırken, İkinci Cihan Harbi'nin neticesini ve hele bizim kaderimizi etkilemiş olan Elalemeyn Muharebesi'nin korkunç hikâyesi, arazi üzerinde bana anlatıldı. hiçbir gölge, hiçbir koruyucu siper imkânı olmayan bu çöllerde günlerce devam eden boğuşmalar, cidden bir korkulu rüya tesiri yapıyordu. Burada her iki taraf için asıl büyük düşman, ateşli silahlar değildi, her yiyecek şeyi adeta insanın ağzından kapıp kemiren tarla fareleri, karıncalar ve diğer korkunç böceklerdi. Napoleon'un Mısır'a yürüyüşünden 142 yıl sonra Alman ordularının takım takım zaferli yürüyüşlerini geri püskürtmek suretiyle Elalemeyn'de verdikleri kesin muharebe, işte böyle tahammülü aşan uğraşmalar sayesinde kazanılmış, Türkiye, Kuzeyden bir Rus hücumuna yol açabilecek bir Alman-İtalyan saldırısından güçlükle kurtulmuştu.

Bundan sonra esir kamplarını dolaştık. İtalyanlar, harbe Almanlar tarafından sürüklendiklerini ileri sürüyorlar ve Musolini'nin emperyalizmini önleyemediklerinden ve ona meydan bıraktıklarından dolayı hür dünya milletlerine çatıyorlardı.

Dünyada neler olup bittiğinden haberleri olmayan Alman esirleri bana merakla:

"Stalingrad muharebesini kazandık, değil mi?" diye sordular.

Bu muharebeyi kazanamadıklarını, Rus ordularının karşı saldırışa geçebildiğini duyunca yeise uğradılar.

Elalemeyn muharebe meydanını dolaşmak ve orada döğüşenlerle geniş temas imkânları bulmak, havalarda elli bin kilometre bu maceralı ve meraklı seyahate çok yakışan bir son oldu.

Charlot yüzünden tatil yıldırımı

Üçbuçuk aylık ve elli bin kilometrelik yolculuk dönüşü Mısır'dan İstanbul'a değil, Ankara'ya gittim. İlk yazımı oradan telefonla gazeteye bildirdim. Anlattıklarımın özü şudur:

"Olgunlukların son imtihanını Elalemeyn muharebe meydanında vermiş olan Amerika ve İngiltere, barış ve ondan sonrası için hazır bulunmuyorlar. Bu meseleyi Amerikan meşhur askeri yazarı Binbaşı Elliot ile münakaşa ettiğim zaman şu sözleri söyledi: Amerika dünyanın silah hazırlama yeri olduğu gibi, Türkiye de yeni bir dünyanın fikir atölyesi rolünü oynamalıdır. Yüzyıllardır geçirdigi tecrübelerden, dolayısiyle böyle bir role hazırlanmıştır. Hatalı yolda yürüyen müttefiklerini iş işden geçmeden ikaz etmeli ve doğru yolu göstermelidir!"

Yine Ankara'dan yazılmış ikinci bir yazıda Türkiye'yi tufan içindeki bir dünyanın Nuh gemisine benzettim ve eski hasta adamın, hasta bir dünyayı aklının başına getirmek bakımından çok şerefli bir vazife taşıdığını ileri sürdüm.

Yazılarımdan biri de Hitler'e bir açık mektuptu. Bu konudan daha evvel bahsetmiştim.

Şarlo karşıma çıkıyor 3 Aralık'ta Ankara'dan İstanbul'a geldim. 6 Aralık'ta dörtbuçuk aylık incelemelerimle ilgili yol notlarım gazetede çıkmaya başladı. Bir taraftan da Elalemeyn Meydan Muharebesi'ne ait son röportajlarımı yazmaya giriştim. Bunlardan ancak ikisi gazeteye geçebildi. Birdenbire başımıza bir yıldırım düştü. Gazetenin iki ay müddetle tatil edildiği yolunda korkunç bir haberle karşılaştık.

Bunun sebebi pek çabuk anlaşıldı. *Vatan*'ın 7 Aralık Pazar sayısında "Altına Hücum" ve "Modern Zamanlar" filmlerini çeviren Şarlo'yu, Hitler'le alay için en son hazırladığı "Diktatör" filminde Hitler rolü ve kıyafetinde ve arkadaşı Bakie'yi Göring kıyafetinde gösteren bir fotografi ve meşhur Aktör'ün Türk halkı için yaptığı bir radyo konuşmasının özeti büyük başlıklarla çıkmıştı. Şarlo: "Hayatımda işittiğim en hoş hikâye Nasreddin Hoca'nın eşek hikâyesidir" diye söze başlamış ve şöylece devam etmişti: "Hikâye şudur: Bir gün Hoca evinde oturup kahvesini içerken, komşusu gelir, odun kesmek için ormana gideceğini söyler, eşeğini birkaç saat için kendisine vermesini ister. Hoca şu cevabı verir:

'Eşeğim yok. Çocuk onunla pazara gitti.'

Halbuki ahırda olan eşek bu sırada anırmaya başlar. Komşu:

'Behey Hoca, sen sakalından utanmıyor musun? Ne diye yalan söylüyorsun? İşte eşek burada...'

Deyince Hoca şunu sorar:

'Bana bak, sen bana mı inanacaksın, eşeğe mi?'

Evet, sevgili dinleyicilerim, bugün bütün dünyayı aynı

sual uğraştırmaktadır. İnsanlara mı inanacağız, eşeklere mi?"

Alman Sefareti'ne yaranma Bir taraftan "Diktatör" filmine ait fotoğraf, diğer taraftan da bu sözdeki ima, Ankara'daki Alman Sefareti'ni kızdırmış, gazetenin cezalandırılmasını Hükümet'ten ısrarlı bir surette istemişler ve Hür Dünya'ya ait röportajlarımızı neşredeceğimiz sırada gazetemizin kapatılmasını böylece sağlamışlardır.

Ben yolculuk dönüşü gazeteyle meşgul olmaya bile başlamamıştım. Arkadaşların bu resmi ve yazıyı sütunlarımıza geçirmeye karar verdiklerini farketmemiş, ancak her şey olup bittikten sonra gazetede görmüştüm. Eğer farkında olsaydım, muhakkak olan riski boş yere göze almaz, resim ve yazının neşrini önlerdim. Hükümet'e gelince, Almanlar'ı kızdırmayı kendince doğru bulmamış, şöyle bir kaç günlük değil, iki aylık bir tatille üzerimize yürümüş, devamlı tenkitlerimizden zaten şikâyetçi olduğundan bizi ezmek için de bu vesileden faydalanmıştı.

Biz, yazı, idare ve teknik kadromuzu dağıtmak ve hepsinin maaşlarını yüzde yüz vermek kararındaydık. Bu da kolay bir şey değildi. Satış ve ilan geliri kesilen bir gazete, böyle masraflara iki ay müddet kolay kolay dayanamazdı. Seyahat notlarını iki günde bir çıkarmak ve o zamanlar gazetelerin satış fiatı olan beş kuruşa satıcıları vasıtasıyla bu notları memleket ölçüsünde satmak tedbirine sarıldık. O zamana kadar hiçbir kitaba nasip olmayan yirmi bin gibi bir satış elde ettik. Belli ki okuyucular, tek parti idaresinin keyfi hareketine karşı bizi bu suretle candan destekliyorlardı. Bir taraftan da dizgi kısmı için iş bulduk, iki ay zamanı büyük bir sarsıntıya uğramadan tamamladık ve 7 Şubat'ta yeniden çıkmaya başladık.

7 Aralık aksilik günü Şakacı bir adam olan ve kendi adını "Arslan Yüksek Oturan" diye Türkçe'ye çeviren Amerikalı gazeteci dostum Leo Hochstetter bana bir gün şunları söylemişti :

"7 Aralık 1941'de bize Japonlar'ın Pearl Harbor hücumu oldu. Öyle görünüyor ki bugün Amerikalılar için olduğu gibi senin için de iyi bir gün değil 7 Ekim 1941'de "Berraklığa Doğru" başlıklı yazılardan dolayı *Vatan* kırk beş gün kapanmıştı. Bu sene de aynı tarihte çıkan bir yazı yüzünden altmış günlük bir tatil ile karşılaştın. Gel, benim sözümü dinle: Gelecek yıl 7 Aralık'ta hiç yatağından çıkma, hiçbir şey yapma, üzerine yeni bir aksilik çekme..."

Ne dersiniz, 7 Aralık 1943'te bu tavsiyeyi ister istemez yerine getirdim, çünkü tam o günlerde difteri hastalığına tutuldum ve yatağa düştüm.

Saraçoğlu hakkında *Vatan*ın iki ay tatile uğraması beni çok düşündürmüş ve üzmüştü. Maddi sıkıntılar bir tarafa, geniş yazı sermayeleriyle memlekete döndüğüm bir sırada, harbin buhranlı ve dünya tarihinin çok nazik bir devrinde vazife görmekten mahrum edilmem çok acı bir şeydi.

Bu iş yalnız Alman Sefareti'ni memnun etmek için mi yapılmıştı? Gün geçtikçe şuna inanç getirdim ki Türkiye'nin Hür Dünya cephesiyle birleşik bulunmasına rağmen, için için ırkçı ve totaliter hisler besleyen ve kalbi Naziler'in tarafında olan Şükrü Saraçoğlu, koyu bir demokrasi taraftarı ve Nazi düşmanı olduğum için beni ezmeyi, gazeteci olarak yok etmeyi tasarlamıştı.

Garibi şu ki, yıllardan beri bana bağladığı şahsi güven dolayısiyle Naziler'in lehinde olarak içinden geçenleri benden gizlemeye lüzum görmüyordu. Şöyle konuşuyordu: "İş yalnız Hitler'e kalsa, Avrupa'daki düşmanlarının hepsinin kolayca hakkından gelirdi. Amerika ne diye işe

karıştı? Okyanus'un diğer tarafında huzur içinde yaşamak varken, ne diye Batı, Avrupa devletlerine yardım ediyor? Ne diye onlara cephane, malzeme, asker, para gönderiyor?"

Birleşik Kuvvetler Avrupayı istila etmeye başladıktan sonra bile Türkiye Başbakanı Şükrü Saraçoğlu'nun gönlü, Almanlar'ın harbi kaybettiklerine ve sonlarının yakın olduğuna inanmak istememişti.

Başbakanlık makamında bir gün beni kabul ettiği zaman şöyle demişti:

"Bunların hepsi, Hitler'in ustaca bir manevrasıdır. Batı kuvvetlerini iç hatlarda hazırladığı bir kapana çekiyor, orada son yumruğu tepelerine indirecek, dünyaya tekrar hakim olacaktır."

Saraçoğlu Başbakanlık'tan ayrılınca birdenbire çökmüş, bir müddet adeta bitkisel bir hayat geçirmiştir.

Dr. von Vermehren macerasına karışıyoruz

10 Şubat 1944 tarihli İstanbul gazetelerinde şöyle bir haber çıktı: "İstanbul Alman Başkonsoloshanesi'nde Hukuk Müşaviri diye vazife gören Dr. Erich von Vermehren, Alman Büyükelçisi von Papen'in yakın akrabası olan karısı Kontes Elizabeth von Vermehren ile beraber İngilizler'e iltica etmiş ve selametle Londra'ya varmıştır."

Anglo-Sakson kaynakları, bu Alman'ın Almanya'da Hitler'e karşı ihtilal çıkarmak isteyen bir vatansever grubuna mensup olduğunu ileri sürerken, Nazi kaynakları kendisinin askerlikten kaçtığını ve zimmetine çokça sayıda para geçirdiğini iddia ediyorlardı.

Ben bu işin iç yüzünü bir yıldan beri biliyordum. Hatta Dr. von Vermehren'in giriştiği teşebbüste hareketli bir rol kabul etmiştim. İş meydana çıkınca ve Hitler'e karşı kazan kaldıranların arasına katılan adamın ve eşinin selamete kavuştuğu anlaşılınca, bildiklerimi açığa vurmakta hiçbir mahzur görmedim. 10 Şubat 1944 tarihli *Vatan*'da

"Dr. von Vermehren Macerasının İçyüzü - Matbaamıza Vakit Vakit Gelen Esrarlı Misafirin Kim Olduğunu Artık İfşa Edebiliriz" başlıklı uzun bir yazı çıktı.

Mesele şuydu: 1943 kışında Ankara'da ve Ankara Palas'ta verilen Basın Birliği balosunda, o zaman bir kaç gazete tarafından kurulan ortak bir haber bürosunun temsilcisi diye Ankara'da yaşayan Raif Meto yanıma gelmiş ve şunları söylemişti:

"Burada genç bir Alman diplomatı var. Sizinle konuşmak istiyor Aşağıda pavyondadır, sizi tanıştırayım."

Alman, terbiyeli, zarif bir insandı. Bir köşede Almanca olarak uzun uzadıya öteden beriden konuştuk. Bir aralık sordu:

"Sizinle bazı meseleler danışmak istiyorum. Acaba İstanbul'da ne zaman görüşebiliriz?"

"Matbaada istediğiniz zaman ziyaretime gelebilirsiniz" dedim.

Hitler'e karşı Bir hafta sonra Dr. Vermehren'i karşımda buldum. İyi bir aileden olduğu fikir seviyesinin yüksek ve geniş bulunduğu her halinden belliydi. Derin bir heyecan içinde bulunduğunu gizleyemiyordu. Bana belki de tarihi bir ölçü alabilecek bir hareketin ilk başlangıcına şahit oluyormuşum gibi geldi. Misafirim şöyle bir konuşma yaptı:

"Sizin yazılarınızı dikkatle izliyorum. Siz Almanya'daki Nazi rejiminin şiddetle aleyhinde bulunuyorsunuz, fakat Alman milletini seviyorsunuz, onu hem Hitler'e hem de düşmanlara karşı şiddetle savunuyorsunuz. Hele İngiltere'deki Alman düşmanı Lord Vansittart'ın Alman milletini kahretmek, köle haline indirmek yolundaki düşüncelerinin daima karşısındasınız. Alman milletine Nazi rejiminin desteği değil, kurban gözüyle baktığınızı ve bu harpten sonra insanlığın ortak menfaatlerine uygun bir barış

kurulmasının hasretiyle içinizin yandığını yazılarınızdan anlıyorum. Ben bir Alman vatanseveriyim, fakat kendi kendimi aldatmak imkânını görmüyorum. Almanya takatinin çok üstünde bir yükün altına girmiş ve harbi kaybetmiştir. Harbin bundan sonra devamından Alman milletine hiçbir menfaat gelemez. 'Nazi rejiminin hesap günü geciksin' sevdası yüzünden Almanya yeni yeni felaketlere ve tehlikelere uğrayabilir. Harbi kısa kesmek, hem Alman milletinin, hem bugünkü düşmanlarımızın, hem de bütün insanlığın menfaatinin icabıdır. İlgililerden hiçbirinin harbin devamı sayesinde sağlayabileceği menfaat, bu yüzden karşılaşacağı zarar ve acıların bedelini ödemeye yetmez.

Nazilik'le kader birliği neden? Demek ki herkesin menfaati, harbi derhal bitirmektedir. Buna engel olanlar yalnız Nazilerdir; bunlar Alman vatanının menfaatini hiçe sayıyorlar ve kendi kötü akibetlerini geciktirmeye uğraşıyorlar. Fakat herşeye rağmen bugün Alman milletiyle Nazilik arasında bir kader birliği yaratılmıştır. Zira 'Kayıtsız şartsız teslim' formülü karşısında Almanlık için hiçbir varlık, hürriyet, haysiyet ümidi bırakılmamıştır. Yarın Naziler olsun, onların kurbanları olsun bütün Almanlar'ın bekleyebilecekleri akibet, ancak aşağılık ve köleliktir. İçtimai mevkii ve fikri seviyesi ne olursa olsun, her Alman'a: 'Senin yüzünden şurada, burada yıkılan yerler, sönen ocaklar vardır. Sen onları yeniden kurmak için köle gibi çalışacaksın, sürüneceksin' denilecektir. Hem millet, hem de fert sıfatiyle tek ihtimal diye bunu göze almak lazım gelince, Almanlar için kaybedecek hiçbir şey kalmıyor, silah elde olarak imkân olduğu müddetçe dövüşmek ve ölmek elbette daha cazip geliyor. Yani bugün harbe devam ederek, kötü bir akibeti biraz geciktirmek gayesinde bütün Almanlar ister istemez birleşiyorlar."

Çıkar yol Sordum:

"Bu hale göre siz ne gibi bir çıkar yol görüyorsunuz?"

"Elbirliğiyle yepyeni bir dünya kurmak ve nefretleri yenmek hedefi ciddiye alınmalıdır, her türlü kin ve intikam fikirleri bir tarafa bırakılmalıdır. Alman milletinin eşit hak ve imkânla yaşaması garanti edilmelidir. Dünyanın asayişi, ortak tedbirlerle sağlanmalı, saldırış ihtimalleri her zaman için önlenmelidir. Zaten içinde hoşnutluk ve güven hüküm süren bir dünyada kimse, insanları karanlıklara sürükleyemez. Bunu yapmaya kalkışırsa kendisi gülünç olur. Bir zamanlar Almanya'dayken ezici propagandaların etkisi altındaydım, yalnız bir yönden düşünebiliyordum. Buraya geldikten sonra İngiliz ve Amerikan kaynaklarından çıkan haber ve düşünceleri okudum, dünyanın halini ve ihtiyacını anladım. Size içimi açmaktan maksadımı açıkça söyleyeyim. Benim Almanya'da yakın dostlarım var, bunlar nüfuzlu, becerikli kimselerdir. Artık bugün gözü açılan milleti kurtuluş maksadıyla Naziler'e karşı ayaklandırmak güç bir şey değildir. Fakat 'Kayıtsız, şartsız teslim' formülü ortada durdukça, böyle bir hareket yaratmanın yolları kapalı kalır. Müttefik milletler, Alman milletinin varlık hakkını tanırlar ve zalim Naziler'le mazlum Alman vatandaşlarını birbirinden ayrı tutarlarsa, aradaki zoraki bağlılık çözülür ve barış yolu derhal ardına kadar açılır. Sizden şunu bekliyorum: Anglo - Saksonlar'ın muhitinde tanıdıklarınız çoktur, bu gerçekleri kendilerine anlatınız ve bazı gazetecilerle beni temas haline getiriniz."

Benim üzerimde çok derin bir iz bırakan bu ilk konuşmadan sonra genç Alman diplomatı sık sık matbaaya gelmeye başladı. Bu arada kendisini daha yakından tanımak imkânını buldum. Şunu öğrendim ki Erich von Vermehren, Portekiz'de Alman resmi ajansının muhabiri olarak Lizbon'da yaşayan tanınmış Alman gazetecisi Vera Vermehren'in oğludur ve kendisi de bir aralık Hamburg'da gazetecilik etmiştir.

Kapalı kapılar İstanbul'daki müttefik gazetecileri arasında geniş görüşlü insanlar eksik değildi. Kendilerine, Alman vatanseverlerine ümit vermek ve bunları Naziler'e karşı ayaklandırmak yoluyla harbi kısa kesmek imkânlarından bahsettim. Bu düşüncede değer bulunduğunu fakat her şeyin taş kesilmiş olduğunu söylediler. İçlerinden biri dedi ki: "Amerika ve İngiltere'de gerek halk ve gerek mesul devlet adamları arasında şu basit düşünce salgın halindedir: Geçen harpten sonra Almanlar'ın burnu yeter derecede yere sürtülmedi, bozguna uğradıklarını anlamadılar. Bu defa aynı hatayı tekrar etmeyeceğiz. Hepsine birden kin ve hakaretin her nevini yağdıracağız. Almanlar'ı saldırış heveslerinden vazgeçirmenin yolu budur."

Aylarca müddet Dr. von Vermehren görünmedi, ne olduğunu çok merak ettim, fakat hiçbir yerden bir haber alamadım. Nihayet 8 Şubat 1944 tarihli gazetelerde Nazi rejimini devirmek için Almanya'da kurulan gizli teşkilatla ilgili olduğuna ve hürriyet cephesine geçmeyi doğru bulduğuna dair yukarda bahsettiğim haberler çıktı.

Yıllarca sonra Aradan yıllar geçti. Dr. Vermehren ile karısının hakkında İngiltere'ye gittiklerinden başka hiçbir şey duymadım. Nihayet 1944 sonunda Hamburg'a yolum düştü. Kendisinin bir zamanlar Hamburg'da gazetecilik ettiğini bildiğim için oraya dönüp dönmediğini önüme gelene sordum. Bu ismi duyan gazeteciye rast gelmedim. Bir gün Haşim Mardin'in Hamburg'da kurduğu büroya uğradım. Aynı suali tekrarladım. Büronun sahiplerinden biri:

"Kendisi harpten sonra Almanya'ya gelmemiş, adını değiştirmiştir. Bir sigorta şirketinin acentesi sıfatiyle İsviçre'de Luzern şehrinde yerleşmiştir. Size şimdiki adını ve adresini verebilirim," dedi.

Derhal o adrese bir mektup yazdım ve cevap aldım.

Senelerce haberleşmeye devam ettik, fakat İsviçre'ye, hatta Luzern'e defalarla gitmeme rağmen eski dostum vazifesi dolayısiyle bir düzüye seyahatta olduğu için buluşmamıza bir türlü imkân olmadı. Nihayet 1964 Şubat'ında aynı zamanda Luzern'de bulunabileceğimiz anlaşıldı. Beni bir akşam evlerine yemeğe çağırdılar, eski adıyla Dr. Vermehren olan dostumla yirmi bir yıllık bir aradan sonra buluştuk, zarif ve asil tavırlı eşiyle ise ilk defa tanıştık.

Heyecanlı bir hikâye Ben, başını pek iyi bildiğim, geri kalan kısımlarını okumak imkânını bulamadığım bir romanı yeniden ele geçiren meraklı bir okuyucu durumunda bulunuyordum. Anlattıkları macera şuydu: Teşebbüslerine devam etmek ve Almanya'yı kurtarmak isteyen dostlariyle temasta bulunmak için İstanbul'dan Berlin'e giderken her adımda karşılarına korkunç tehlikeler dikilmiş. Bunları birer birer atlatıp İstanbul'a dönmek üzere derhal yola çıkmışlar. Bunları birer birer anlatıp İstanbul'a kavuşmak, dizi halinde mucizeler manzarasını almış. Türkiye'de gizli Nazi polisinin peşlerinde olduğunu ve ölümlerden ölüm beğenmek mevkiinde bulunduklarını biliyorlarmış. Karşı tarafa ilticadan başka çareleri kalmamış, fakat bu ilticanın, İngilizler'in gözünü açmak, Almanya'yı kurtarmak ve acele barış yoluna sokulmak bakımından bir işe yarayacağını umuyorlarmış.

İngiltere'de ilk önce iyi karşılanmışlardı. Fakat derhal İngilizler'in maksadının Almanya'ya karşı radyo propagandası yapmak için karı - kocayı alet ve esir diye kullanmak olduğunu anlamışlar, ikisi de buna razı olmayınca, kötü muamelenin ve hakaretin her nevine maruz bırakılmışlar. Bir taraftan da iyi niyetlerine ve fedakârlıklarına rağmen, harpten sonra Almanlar'dan düşmana iltica eden vatan hainleri muamelesi görmüşler, kalpleri kırılmış. Bu sebeple eski isimlerini terketmeye ve eşinin kızlık adını

kullanmaya karar vermişler, Almanya'yı tamamiyle terkederek, İsviçre'de yerleşmişler, fakat dostumun iş bilgisi, dürüstlüğü ve gayreti sayesinde kısa bir zamanda en yüksek derecede bir geçim ve refah seviyesine varmışlar.

Alman milletini kurtarmak ve harbi 1944 yılının başlarında bitirmek için ne kadar iyi niyetle ve ne kadar fedakârlıkla hareket ettiklerini yakından bilen bir adam olarak, küskünlük hislerinin haksız ve mübalağalı olduğunu ve benim kendilerini o devirde tanımış olmakla iftihar ettiğimi anlatmaya çalıştım, fakat uğradıkları muameleler karşısında kalpleri bir defa kırılmış, geçmişi ve eski adlarını unutmak kararı zihinlerine saplanmıştı.

Baltalanan Köy Enstitüleri

İkinci Cihan Harbi başlarken elli bir, biterken de elli yedi yaşındaydım, fakat harbin kasvetlerine, endişelerine ve zaman zaman başıma yağan belalara rağmen, hiç gevşemeyen bir enerjim ve çalışma ve yaratma kudretim vardı. Vaktimin ancak yarısı matbaada masamın başında geçiyordu, sık sık Ankara'ya gidiyor, memleketin diğer taraflarını adım adım dolaşıyordum. Yurtdışına gitmek için de fırsatlar çıkıyordu. Koleksiyonları karıştırdığım zaman gazetecilikte harp yıllarında çıkarabildiğim işe kendim de şaşıyorum. Her sayıda kendi imzamla ve M. H. Zal takma adıyla birden fazla yazım ve sık sık dizi halinde röportajlarım çıkıyordu.

Büyük bir inkılâp Bana taze şevk veren üç kaynak vardı. Bunlardan birincisi, Türk milletinin akıncı ruhunu ta kökünden harekete getiren Köy Enstitüsü cereyanına canla başla katılmamdı.

1938 yılı başlarında "Eğitmen Kursları" adı altında yeni bir hareket başlayınca buna derhal kulak kabartmıştım. İşin ilk çıkış noktası çok iddiasızdı. Hedef, köy öğretiminde ve uyanışında köyden yetişen insanı canlı bir role geçirmekti. Bu maksatla ilk adım olarak, askerlikte çavuşluk filan gibi görevler gördükten sonra köyüne dönen adamlar ayarında kimseleri kısa zamanda ameli kurslarla köy okullarında vazife görecek bir hale getirmekti. Bu yepyeni âlemle tanışmak için İlköğretim Umum Müdürü İsmail Hakkı Tonguç'a başvurdum, kurs verilen yerleri beraberce dolaştık. Köyden köye atlayarak devam eden bu çok meraklı yolculuk esnasında iki neticeye ulaştım: Bunlardan birincisi, büyük Türk terbiyecisi, büyük vatansever, yaman akıncı İsmail Hakkı Tonguç'la yakından tanışmak oldu. İsmail Hakkı, Türk tarihini iyi ve kötü taraflarıyla sıkı bir tahlilden geçirmiş, kendi terbiyeci mesleği bakımından lazım gelen dersleri almış, olgun bir insandı. Henüz Eskişehir Öğretmen Okulu'nda genç bir öğretmenken, eski usullerin ve alışkanlıkların yarattığı taş kesilmiş âleme karşı isyan etmiş, ondan sonra da inkılapçı bir ruhla cesur adımlar atmaktan hiçbir an geri kalmamıştı. İsyan vakası şöyle olmuştu: Eskişehir'de Öğretmen Okulu'nun yakınında bulunan Askeri Hastane'de yangın çıkmış. Öğrenciler, oraya koşmak hastaları kurtarmak için izin istemişler. O sırada resmi usuller bakımından tecrübesiz bir genç olan İsmail Hakkı derhal razı olmuş, fakat diğerleri kendisine: "Deli misiniz?" demişler, "talimatname, müdürün izni olmadan yatılı öğrencilerin okul dışına çıkmasını yasak ediyor." Bu münakaşa devam ederken, yüz mert genç, usul tanımayarak dışarı fırlamış, yataklarında yanmak tehlikesinde olan bir çok hastayı kurtarmışlar, yangını söndürmekte büyük yararlık göstermişler. Bu arada okul müdürü, öğrencilerin usulleri hiçe sayarak, izin almadan yangına koştuklarını haber almış, okula koşmuş,

encümeni toplamış, talimatın icabına uyulmasını, hepsinin birden kovulmasını, yangından geri gelecek öğrencilerin içeri alınmamasını istemiş. Öğretmenlerin hepsi, başarılan insanca vazifeler karşısında bunun haksız olacağını öğrencilerin Eskişehir'de başka bir yatacak yeri olmadığını ileri sürmüşler, neticede müdür, çocukları o gece için içeri almaya, kesin kararı ertesi sabaha bırakmaya razı olmuş ve evine dönmüş.

Genç öğretmenler bütün geceyi tartışmalarla geçirmişler, bir öğretmenin insani vazifeleri neler olduğu hakkındaki bilgilerini tazelemişler, o gece Eskişehir Öğretmen Okulu'nda eski kafaya karşı esaslı bir inkılap hareketi kök salmış. Sabah mert çocukların hizmetleri hakkında her taraftan o kadar taktir yağmış ki usul düşkünü müdür talimatname filan diye ağzını açamamış, çocuklar kovulacak yerde elüstünde taşınmışlar.

İlköğretim Aradan geçen yıllar esnasında İsmail Hakkı Tonguç mesleğinde ilerledi. İlköğretim Umum Müdürü olarak Türkiye'de o tipte bir okul yaratmak yolunu tuttu ki, öğrenciyi ezbercilikten kurtardı, bilgi merakı edinmesini ve kafasını rahatça kullanmasını sağladı. Köy öğretim sisteminde bir defa "Eğitim Kursları" adı altında yeni bir adım atıldıktan sonra da, Hasan Ali Yücel gibi bir Milli Eğitim Bakanı'ndan aldığı kuvvet ve cesaretle Köy Enstitüleri hareketine dört elle sarıldı. İlk olarak Kastamonu'da kurulan enstitüde öğrenciler, yapı malzemesini ta ormandan başlayarak güle söyleye bir araya getirerek kendi binalarını bizzat yaptılar. Bunun arkasından İzmir, Trakya, Arifiye diye başlayarak sayısı az zamanda on beşi bulan enstitüyü içine alan yaman bir ağ gerildi. Ankara civarında, Hasanoğlan'da da enstitülere öğretmen yetiştirmek üzere yüksek bir enstitü meydana getirildi.

Bütün bu âlemin içinde yıllarca zevkli ve ümitli yıllar

geçirdim. Bu, öyle bir yeni varlıktı ki içinde daima neşe hüküm sürüyor, musiki zevki ön planda tutuluyor, cefa sefaya çevriliyor, her şey imtihan zoruyla değil, bilgi merakiyle öğreniliyordu. Tenkit hürriyeti, teşebbüs kudreti her adımda her şeye hakimdi. Köylüler önce kızlarını buraya vermekte tereddüt gösterdiler, tam bir güven kurulduktan sonra, seve seve enstitülere gönderdiler, burada ideal derecesinde dürüst ve temiz bir arkadaşlık hayatı ve elbirliğiyle vazife hazırlığı devam etmekteydi.

Enstitülü en verimli usullerle kendini yetiştiriyor, yüksek bir vazife duygusu geliştiriyor, köye yarayacak sanatlar öğreniyor ve günün birinde tam bir öncü, akıncı ve şerre karşı savaşçı sıfatiyle köy hayatına katılmaya hazırlanıyordu.

Bu âlemde yepyeni bir Türkiye'nin temeli hayranlık verecek bir başarıyla kuruluyordu.

Manevi oğlum Muhiddin Yaman Hele Arifiye, Çifteler ve Hasanoğlan enstitülerine sık sık gidiyor, yeni akıncıların âlemiyle kaynaşıyordum. Arifiye'yi ziyaretlerimden birinde Bolu'nun, Kıbrıscık bucağının Karacaviran köyünden Muhiddin Yaman isminde zeki bir yavruyla karşılaştım. Çocuk, o günün memleket ve dünya davaları hakkındaki suallere öyle uyanık cevaplar verdi ki kendisini gazete adına İstanbul'a davet etmek ve evimizde misafir etmek için müdürden izin istedim, sözlerini de gazeteye geçirdim.

Muhiddin, İstanbul'da bir hafta kaldı. Denizi, sinemayı, kalabalık bir şehri, bir gazete matbaasını ilk defa olarak gördü. İntibalarını pek saf ve hoş bir dizi halinde *Vatan*'a yazdı.

Altı yıl Muhiddin'in sesi sedası çıkmadı. Bir gün kendisinden şöyle bir mektup aldım: "Baba, anne, altı yıldır size mektup yazmadım, çünkü size gösterecek bir eserim yoktu. Bu yıllar içinde enstitüyü tamamladım, köyüme

geldim, okulumu kurdum, bu yıl ilk mezunlarımı veriyorum, köye gelmenizi, köyümü ve gelininiz Rukiye'yi tanımanızı ve eserimi görmenizi istiyorum."

Böyle bir davete koşmamak imkânsızdı. Eşim Rezzan, ve kardeşi şimdi Birleşmiş Milletler Protokol Umum Müdürü, o zaman *Vatan* yazarı olan Sinan Korle, eşi Sara Korle, oğlum Tunç ile beraber gazetenin arabasıyla yola çıktık, Bolu'ya vardık. Orada köye normal bir otomobille geçit olmadığını öğrendik. Emniyet otobüsleri ve Emniyet Moteli sahibi Mehmet Bey'in verdiği vinçli bir arazi aracı ile tepeleri, ormanları aştık; hayvancılık ile uğraşan dağ köyüne vardık, köylü bizi akraba diye karşıladı, hele gelinimiz Rukiye bizi manevi baba ve anne diye kabul etti. Okul binasına yerleştiğimiz sırada yanıma yaklaştı ve Sinan'la Sara'yı göstererek yavaşça sordu:

"Baba, bunlar bizim nemiz oluyor?"

Köyde herkesle kaynaştık, yaylaya çıktık. Orada geceler geçirdik, Muhiddin'in bir akıncı olarak köyde az zamanda neler yaptığını hayranlıkla gördüm. Bundan sonra Muhiddin Kıbrıscık İlkeğitim Müdürü oldu, manevi torunlarımız Kemal ve Ahmed Emin dünyaya geldi. Çocukların daveti üzerine Kıbrıscık'a gittik. Orada Muhiddin'in kültürlü, seciyeli, olgun bir eski bektaşi olan babası İsmail Yaman'la tanıştım. Bana dedi ki:

"Benim oğlum senin manevi oğlun olduğuna göre, izin ver de Tunç da benim manevi oğlum olsun. Kendisini çok sevdim ve takdir ettim. Biz de kardeş olalım."

Muhiddin ve ailesi Büyük Ada'da bize misafirliğe geldi. Bunlardan nazik ve görgülü insanlar olamayacağında onları bütün görenler birleşti.

Bir düşmanlık fırtınası Bu köy akrabalığı sayesinde Köy Enstitüleri hareketini mahalli tepki ve neticeleriyle beraber çok yakından tanıdım, sevdim. Buna dair

Times gazetesine terbiye ilavesine ve Columbia Üniversitesi Öğretmen Koleji'nin dergisine yazılar yazdım. Türkiye'nin terbiye sahasında böyle orijinal ve verimli bir adım atmasından dolayı duyduğum iftiharı belirttim. "Yarının Türkiyesine Seyahat" adlı kitabımda da hareketi gerçek simasiyle tanıtmaya çalıştım.

Fakat gün geçtikçe bir de ne göreyim? Her taraftan Köy Enstitüsü hareketine karşı bir düşmanlık fırtınası kopmaya başladı. Köylüye sessiz bir köle gözüyle bakmaya alışmış olan eşraf ve ağalar güruhu ve eski kafalı memurlar, hür ve olgun bir ruhun köye girmesini yadırgıyorlar, klasik terbiye usullerine bağlı muhafazakârlar onlara katılıyorlardı. O devirde Milli Şef olan İsmet Paşa'nın Köy Enstitüsü cereyanını benimsemesi ve İsmail Hakkı Tonguç'a ve arkadaşlarına destek olmak istemesi de tamamiyle ters etkiler yarattı. Köylünün yoksul ve her türlü maddi imkânlardan mahrum bulunduğu bir devirde Milli Şef, okulsuz her köyde bir yıl içinde okul binası yapılmasını emretti ve bunu sağlamayan idare amirlerinin mesul tutulacağını her tarafa duyurmuştu. Köyün zaten çok haksız ve ölçüsüz toprak mahsulleri vergisiyle ezildiği bir devirde kırbaçlı bir okul yapturma çığırı açıldı. İsmail Hakkı Tonguç bunun mesuliyetini doğrudan doğruya taşımıyordu. Fakat köyü bilen bir Maarifçi olarak hataları az, çok önleyebilirdi. Tonguç hakkındaki sevgime ve hayranlığıma rağmen şunu söylemeye mecburum ki bir tek parti devrinde şeften destek ve iltifat gören bir insanın muvazenesini koruması güçtü. İsmail Hakkı, sopalı okul yapısı cereyanını benimsediği köy eğitimi davasına bir hizmet diye karşılamaya meylettiği gibi, o sırada köye dair yazdığı koca bir kitapta Milli Şef'e hoş görünmek için anlaşılması imkânsız bir uydurma dil kullanmıştır. İster istemez çürük olarak meydana gelen binaların bir bir çökmesi ve zaman zaman öğretmensiz bırakılması köyde hoşnutsuzluk yarattı ve ilerde daha esaslı surette bahsedeceğim haksız toprak mahsulleri vergisinin yarattığı kötü etkilerle beraber, Halk Partisi'nin 1946 ve 1950'de çökmesine ve DP'nin esaslı bir zafere doğru yol almasına sebep oldu.

Çirkin bir iftira Şu var ki Köy Enstitüleri'nin yarattığı yeniliklere düşman olanlar, bu halleri sebep göstermiyor, sadece Enstitüler'in komünizm yatağı olduğunu söylüyorlar, ismail Hakkı Tonguç'dan "Tonguç Baba" diye bahsederek, bir komünist kundakçısı olduğunu ima etmeye çalışıyorlardı.

Bir aralık halka ve köye yaklaşmak, bir ıslahat yolu tutmak ister gibi görünen demokratlar, iktidara gelince, her şeyin değişeceğini umdum, fakat öğretim işlerine en yakın olması lazım gelen Prof. Fuat Köprülü'nün, "Tonguç Baba" sözünü düşmanca bir tavırla ağzından düşürmediğini ve tıpkı Tevfik İleri gibi Köy Enstitüleri hareketine kin ve nefret beslediğini hayret ve elemle gördüm. Büyük terbiyeci İsmail Hakkı, yılları dolduran hizmetleri hiçe sayılarak, mevkiinden atıldı. Bir ortaokula resim öğretmeni diye gönderildi, sonra oradan da atıldı ve komünist diye aleyhine boyuna dil uzatıldı. "Suçum varsa beni adaletin huzuruna yollayın, hesabım görülsün" diye defalarla yaptığı müracaatlar hiçe sayıldı. Kendisini menkûp olduğu günlerde sık sık aradım, karşılaştığı çileyi olgun idealistlere yakışır bir şekilde taşıyordu. Şuna eminim ki Tonguç'un değerinin anlaşılacağı gün gelecektir. Köy Enstitüleri hareketi baltalanmasaydı, yepyeni bir Türkiye doğabilecekti, nüfusumuzun büyük kısmını teşkil eden köylüler, kendi aralarından önderler, akıncılar, kalem sahipleri yetiştirecek ve umumi hayatın mesuliyetlerini esaslı bir şekilde paylaşmak imkânını bulacaklardı.

Toprak mahsulleri vergisi Aynı devirde memleketin baş işlerinden biri olan çiftçiliğe yaklaşmak ve bu

âlemin davalarıyla tanışmak imkânını buldum. Bu sahada ilk rehberim, Eskişehir Kuru Ziraat İstasyonu Müdürü Numan Kıraç'tı. Kendisi Ankara'da Gazi Çiftliği'nde vazife görürken, kuru ziraat eğitim ve tecrübesi edinmek üzere Atatürk tarafından Amerika'da Kansas'a gönderilmiş, orada yıllarca kalmış, davayı esaslı surette benimsemişti. Eskişehir'deki İstasyon benim için bir mektep halini aldı. Yaman bir idealist ve vazife adamı olan Numan Kıraç ile köy dolaşmak büyük bir zevkti. Buna ilave olarak Trakya, Eskişehir, Uşak şeker fabrikalarının ziraat müdürleri benim Tarım hocalarım oldu. Kâzım Taşkent, Fikret Yüzatlı ve bir iki ziraatçiyle beraber yaptığı Anadolu turuna beni de aldı. Bu da tam toprak mahsulleri vergisinin yürütüldüğü zamana rast geldi. Varlık vergisiyle beraber bu çirkin ve haksız vergi de harp yıllarının bir lekesidir. Toprak Mahsulleri idaresi, ektiği sahaya ve cinse göre çiftçileri mahsulden evvel borçlandırıyordu. Çiftçi mahsulden sonra böyle bir netice elde etmediğini ispat mevkiinde kalıyordu. Kırtasiyeci usuller karşısında bunu ispat etmek zaman alan, çok güç bir şeydi. Bazen köylü bütün mahsulü verse, keyfi surette tespit edilen vergiyi ödemiyor, üstelik, öküzü, tarlası satılığa çıkarılıyordu. Seyahatimiz esnasında bu işteki zulmün örneklerine adım başına rast geliyorduk. Memleketteki Hükümet'in uzun zaman bunun farkına varamaması ve halkın son hadde kadar ezilmesi, bir tek parti diktatörlüğünün, Şef'in iyi niyetine rağmen ne kadar fena bir idare haline gelmeye mahkûm olduğunun en kesin bir belirtisidir.

Doğru yol açılamıyor Dikkatimi çeken nokta şu oldu ki Kâzım Taşkent şeker fabrikalarında meydana getirdiği teşkilat sayesinde modern ziraat işlerine nasıl bir şekil verilmesi lazım geldiğinin mükemmel bir örneğini ortaya koymuştu. Bu sayede olumlu neticeler alıp durur-

ken resmi kırtasiyecilik, Numan Kıraç gibi bir kaç akıncının giriştiği faydalı faaliyetler hariç olmak üzere, bundan hiçbir ibret dersi almamıştı. Yol arkadaşımız, milletvekili Fikret Yüzatlı Milli Şef'in yakınıydı ve bizzat ziraat işlerine girişmişti. Kâzım Taşkent'in ziraat ve eğitim işlerindeki üstünlüğüne yolculuğumuz esnasında da şahit olduktan sonra, kendisiyle İsmet İnönü'yü karşılaştırmakta büyük bir fayda gördü ve bu buluşma imkânını sağladı, fakat Taşkent'in tecrübesine dayanarak yeni bir çığır açmak mümkün olmadı.

Bu arada ben ziraat işlerine merak sardım. Bir taraftan da arkadaşım Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'ndan aldığım ziraat derslerinden faydalanarak, tarım davalarına ve toprak mahsulleri vergisinin zulmüne dair bir hayli yazı yazdım. 1945'te *Vatan* gazetesinin on beşinci yıldönümü vesilesiyle bazı çiftçiler bana fahri çiftçi unvanını verdiler. Bundan sonra da ziraat merakının arkasını bırakmadım. Numan Kıraç'ın idaresinde *Başak* adlı haftalık bir dergi çıkarmak için kendisiyle anlaştık, bunun bütün hazırlıklarını yaptık. Ne yazık ki bu çok değerli insanın ömrü vefa etmedi, ölümü yüzünden *Başak* çıkamadı.

"Mevzuat hazretleri" Yalnız mahzurdan kaçmayı düşünen, mesuliyeti takım takım imzalarla dağıta dağıta sahipsiz bırakan, zamanı mühim bir değer diye kabul etmeyen, her işte bir hata payı bulunabileceğini hesaba katmaya razı olmayan, güya yüzde yüz kusursuz ve mükemmel iş çıkarmak iddiasının karşısında koşan kırtasiyeciliğin memleketin başındaki en büyük bela, gelişmesine en büyük engel olduğuna eskiden beri inanıyordum. Bizim dışında kaldığımız bir harp devrinin bu yolda ıslahata girişmek için en münasip zaman olduğu kanaatıyla savaşa atıldım. Kırtasiyecilik denilen yolun bir çıkmaz olduğunu ispat etmek için sayısız yazılar yazdım, durdum.

Hatta 24 Nisan 1943 tarihli *Vatan* da bu konuya daha fazla dikkati çekmek için yazıma "Mevzuat Hazretleri" diye bir birinci başlık koydum, buna "CHP Kongresine Açık Rapor" diye bir ikinci başlık ilâve ettim. Basın savcılığı, devlet kanunlarını tezyif isnadiyle bana karşı derhal bir dava açtı; Üçüncü Asliye Ceza Mahkemesi suçu sabit görerek üç gün hapsedilmeme ve 30 lira ağır para cezası ödememe, tecil kabul etmemek üzere, karar verdi. Kırtasiyeciliğin adalet yoluyle bu şekilde savunulması ve memlekete hizmet maksadıyla yazdığım bir yazıdan dolayı tecil kabul etmemek üzere hapis cezasına çarpılmam karşısında ağzım açık kaldı. Nazi gazeteleri ve radyoları bu karara çok memnun oldular. Buna geniş yer verdiler. Ben de Temyiz Mahkemesi'nin vereceği kararı merakla bekledim. Bu karar 20 Ekim 1943'de çıktı. Başsavcılık, yazımda idare usullerini tezyif yollu kelimeler bulunmakla beraber kanunun tarifi dairesinde bir "sövme" bulunmadığını ileri sürerek kararın bozulmasını istedi. Temyiz Dördüncü Ceza Dairesi, kanaatini şöylece ifade etti: "Ahmed Emin Yalman'ın bu yazıyı memleketteki verimsiz ve kısır usullerin ıslahı maksadıyla ve vatani hizmet düşüncesiyle yazdığı aşikâr görünüyor. Nitekim yazıya 'Parti Kongresine Açık Rapor' şekli verilmesi de bunu belli ediyor." Temyiz beraatime ittifakla karar verdi, İstanbul mahkemesi buna uydu. Nazi radyo ve gazeteleri de vakitsiz sevinçleriyle cehaletlerini ve dar görüşlerini belli etmekle kaldılar.

Ali İhsan davası "Türkische Post" adıyla Naziler'in İstanbul'da çıkardıkları bir gazeteye mesul müdür olan ve Nazi davasını kökünden benimseyerek ona göre kalem kullanan eski Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, bir taraftan da hatıralarını neşrediyor, sağa, sola çatıyordu. *Tanin* gazetesinde Hüseyin Cahid, Ulus'da

Falih Rıfkı kendisine karşı şiddetli bir mücadele açtılar. Tanin Birinci Cihan Harbi'nde Ali İhsan Paşa'nın bir derece yüksek kumandanı bulunan Irak Kumandanı Halil Paşa'nın kendisi hakkındaki hatıralarını da sütunlarına geçirdi. Karşılıklı hücumlar epeyce zaman sürdü. Ben bunlara karışmadım. Yalnız Falih Rıfkı'nın mahkeme için hazırladığı savunmanın bir suretini haber diye neşrettim. İki taraf da davalar açtı. Neticede mahkeme suçları müsavi bularak takas yaptı. Benim taraflardan birinin savunmasını özetlemem hakaret sayıldı, bir sene hapse, 200 lira para cezasına mahkûm edildim. Bütün ilgililer uzun zaman atışmışlar, fakat takas sayesinde yakayı kurtarmışlardı, belalar yalnız benim üzerime yıkılmıştı. Bereket Ali İhsan Paşa boşta bulunarak, hatıralarının yeni bir cildinde bana da sataştı, derhal dava açtım, ben de takas usulünden faydalandım.

Tam bu sıralarda mühim bir hadise oldu. Memlekette çok nüfuzlu bir mevkii olan ve makamına çok bağlı bulunan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak "Kanunun tayin ettiği yaş haddi" sebebiyle 13 Ocak 1944'de emekliye ayrıldı ve yerine Orgeneral Kâzım Orbay geçti. Bu değişiklik o sırada normal diye karşılandı, fakat çok partili hayata girildikten sonra esaslı ayrılıklara ve çatışmalara yol açtı.

Harbin çözüm safhası

Günlük hadiseler akıp giderken, herkesin zihni şu düşünce üzerinde duruyordu: Uzayıp giden şu İkinci Cihan Harbi nasıl bitecek, kesin dövüş sahneleri nereleri olacak? Kimler baş role çıkacak?

Günün birinde ortaya Dwight David Eisenhower diye bir isim atıldı. Yarbay rütbesinde bir Amerikan kurmay subayı olduğu söylenen bu adam kimdi? Bütün insanlık tarihinin baş rollerinden birine nasıl yükselmişti?

O zaman İstanbul'daki Amerikan Haberler Teşkilatı'nda vazife sahibi olan samimi dostum Leo Hochstetter'e başvurdum, bu olayın aydınlatılması için yardımını istedim. O da Amerika'ya bir telgraf çekerek bilgi sordu. Bir kaç gün sonra 1500 kelimelik bir telgraf şeklinde cevabı geldi, biz de buna, layık olduğu önemle, *Vatan* sütunlarında yer verdik.

Anlaşıldığına göre işin anahtarı Amerikan Kurmay Başkanı General Marşal'mış, bu yaman adam varılacak pratik

gaye karşısında gelenekleri hiçe sayıyor, vazifede eskilik ve sıra düşüncesinin üzerinde durmuyor ve sonradan Marşal planını hazırlamak ve yürütmek suretiyle de hür Batı dünyasının harpten sonra huzura kavuşmasının sırrını buluyor, şöhretli generallerinin hepsini birden bir kenarda bırakıyor kendilerine ikinci derecede vazifeler dağıtıyor, hatıra ve gönüle bakmıyordu.

Devlet kuşu Günün birinde askerlik tarihinde eşi az görülmüş bir şey oldu. Hareket Dairesi'nde çalışan basit bir yarbayın başına birden bire "devlet kuşu" kondu. Vaktiyle iyi bir tarih öğretmeni olacağından bahsedilen fakir bir çiftçi çocuğu, tarihte yeni ufuklar açan bir lider mevkiine yükseldi. Kendisine şunlar söylendi:

"Avrupa kalesine ilk önce Tunus tarafından hücum edecek birleşik ordular var. Bunların başkumandanlığı vazifesini sana veriyoruz. Montgomery, Alexander gibi mühim hizmetler görmüş generallere sen kumanda edeceksin, kuvvetlerin hem ahenkli çalışmasına; hem de hedefe asgari kayıpla erişilmesine dikkat etmek vazifesi senindir. Rütbece yarbaysın, fakat seni bir orgeneral makamına layık görüyoruz."

İstila Başkumandanı'nın ilk önce Afrika'da, sonra İtalya'da başlayan ve Nazi Almanyası'nın yok olmasıyla neticelenen hareketleri General Marşal tarafından kendisine açılan manevi krediye layık olduğunu ispat etti.

İngilizler'in bizi sıkıştırmaları Harbi bir an evvel sona erdirmek bakımından bizim de katıldığımız Kahire Konferansı'nda (1 Aralık 1943) ve Stalin'in huzuruyle yapılan Tahran Konferansı'nda (12 Ocak 1944) kararlar alınmıştı. İşte bu hava içinde bizim de derhal harbe girmemiz, müttefik sıfatiyle vazifemizi yapmamız için birdenbire İngiltere'de bir sıkıştırma hareketi

başladı. Bunun hiçbir manası ve faydası yoktu. Saldırıya uğrarsak, düşmana göğüs germek için elimizden geleni yapacaktık. Nitekim Naziler'e geçit vermeyeceğimizi belirtmemiz ve kendilerine silahla karşı duracağımızı en azimli ve şiddetli bir şekilde duyurmamız sayesinde dövüşmeye lüzum bırakmadan geçidi kapalı tutabildik. Bizden bundan fazlası beklenemezdi. Nitekim Kahire Konferansı'nda bizzat Churchill, bu imkân davasının üzerinde durmuş, "Müttefikimiz Türkiye Spitfire tipi uçak gibi en son silahlardan mahrumken, onun harbe atılmasını beklemeyiz, bu noksan bir an evvel karşılanmalıdır," demişti; fakat ondan sonra bu sözü yerine getirmek için hiçbir şey yapılmamıştır.

Harp yıllarında İngilizler'in milletçe dayanışlarını hayranlıkla seyreden, onları iyi tanıyan ve müttefikler lehindeki devamlı yayınlarım dolayısiyle İngiltere'de iyi bir dost diye tanınan bir gazeteci olarak, bizi körükörüne harbe sokmak yolunda İngiltere'den gelen kışkırtmalara şiddetle karşı gelmeye karar verdim. Londra Büyükelçimiz ve eski Başbakan, büyük vatansever Rauf Orbay o sırada İstanbul'da bulunuyordu. Sistemli bir yayına atılmaya kararlı olduğumu anlattım. Bana hak verdi, teşviklerde bulundu ve yazılarım için çok değerli malzeme verdi.

Harekete geçiyoruz İlk yazı 4 Ocak 1944 Salı günü çıktı. Başlığı şuydu: "Hedefimiz, ne harptir, ne de barıştır. Gerçek hedef, varlık savaşımızın ve emniyetimizin icapları her neyse, onu basiret ve azimle yerine getirmekten ibarettir."

Yazıda şöyle deniliyordu: Geçen yıllar içinde vakit vakit: "Türkiye de neden silahla harbe girmiyor?" diye mırıldanmalar eksik olmadı. Bunlara kulak vermek lazım gelseydi körü körüne hesapsız bir saldırış hareketine girişmeye kalksaydık ve savunma rolümüzün asıl icaplarını

unutsaydık, harbin umumi gidişi bugün belki de pek feci bir şekil alabilirdi. Nitekim bize her başvurmadan sonra: "Siz haklıymışsınız," demeye mecbur oldular. Adalar Denizi'ne ve Balkanlar'a Almanlar hakim bulunurken, İtalya'daki hareketler durgun bir safha gösterirken, techizatımız baştan aşağı noksan bırakılmışken, bizim tek başımıza kollarımızı sallayarak saldırışa girişmemiz müttefik davasına bir hizmet olamaz, sadece bir çılgınlık olur."

Halk Partisi'nin bize kötü gözle bakmasına rağmen İngilizler'e karşı 7 Şubat 1944'te *Vatan*'da çıkan sert bir hücum yazısı *Ulus* gazetesinin sütunlarına geçirilmiştir.

Şimdi şunu söylemek mümkündür ki *Vatan* gazetesinin İngiltere'den gelen baskı devrinde tek başına açtığı bu yaylım ateşin buhranı dağıtma ve durumu normalleştirmeye faydası olmuştur.

Mareşal Fevzi Çakmak 12 Ocak'ta Mareşal Fevzi Çakmak'ın yaş haddi dolayısiyle Genelkurmay Başkanlığı'ndan ayrılması ve General Kâzım Orbay'ın bu vazifeye geçirilmesi umumi bir ilgi ve heyecan uyandırdı. Bütün İstiklal Harbi boyunca, Türkiye'de devlet nüfuzunun desteklerinden biri mevkiinde bulunan ve Genelkurmay Başkanlığı'nı benimseyen Fevzi Paşa, herkes gibi yaş haddine tabi olmasını hoş görmedi, kalbi kırıldı. Bu hissini harbin devamınca belli etmedi, fakat 1945'ten sonra çok partili hayat açılınca, siyasi hayatta İnönü'ye karşı atılgan rollere geçti. Bir aralık DP'nin cephesinde rol aldı, sonra onlarla da bozuştu, muhafazakâr elemanlarla beraber yürüdü.

Mareşal Çakmak'a 29 Eylül 1921'de Sakarya Zaferi üzerine Büyük Millet Meclisi tarafından bir takdirnameyle beraber Mareşal unvanı verilmişti. Daima Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tek Mareşalı mevkiinde kaldı.

Varlık Vergisi gafleti

Harbin sonuna yaklaştığı devirde tek parti iktidarı akla sığmaz derecede hatalı bir yol tuttu, "Varlık Vergisi" adı altında çıkarılan bir kanun memleketin şeref ve itibarına karşı büyük bir tehlike halini aldı.

Hiç şüphe yok ki harp zamanındaki şartlardan faydalanmak suretiyle büyük gizli kazançlar ele geçirenler olmuştu. Karaborsada hile ve sahtekârlık yoluyla elde edilen böyle haksız varlıkların üzerine yürümek, halkın adalet hislerini okşamak ve hazinenin ihtiyaçlarını karşılamak lazımdı. Bu iş dürüst bir şekilde ele alınsaydı, kimse sesini çıkaramazdı. Hem her türlü gayelere varılmış, hem de itibarımızı bozmak ve devlet otoritesini yıkmak bahasına elde edilen paradan çok fazlası kolayca ele geçebilirdi.

Böyle bir kanunu Maliye nasıl hoş gördü, Meclis'ten nasıl geçti, o sırada Milli Şef unvanı altında kaderimize ait mesuliyeti taşıyan İsmet İnönü buna nasıl "Evet" diyebildi. Buna akıl erdirmek güçtür.

Varlık Vergisi Kanunu hiçbir ölçü tanımıyordu. Belli ki Nazi usullerini taklit yoluyla azınlıkları ezmek, siyasi düşmanlara meydan okumak ve siyasi dostları korumak maksadıyla meydana getirilmişti. Gizli çalışan bir komisyonun bir adama biçtiği vergi borcu, bütün varlığının beş, on misli fazla bile olsa buna karşı hiçbir itiraz ve şikâyet kapısı yoktu. Adam, bütün malını yok bahasına derhal paraya çevirmek suretiyle ödeyebildiği kadar ödüyor, üst tarafını borçlu kalıyor ve borçlu bir adam sıfatiyle Erzurum'da Aşkale'ye gönderilen kafilelerin listesine adı geçiyordu. Adama borcu taksite bağlamak, bir çare aramak için mühlet vermek gibi hiçbir nevi kolaylık gösterilmiyor, aksine olarak maksat para tahsil etmek değil, onu yoketmekmiş gibi etrafı zorluklarla çevriliyordu. Eşitlik gibi her vergide ön planda bulunan bir prensibe aldıran yoktu. Daha fenası bu sert tedbirler yalnız zenginler hakkında yürütülmüyordu. Aynı idarede çalışan bir azınlık mensubu, ona benzer bir mevkide bulunan bir Türk'den kat kat fazla ve takatinin dışında bir vergiye tabi oluyor ve Irkçı bir hedefi göz göre gerçekleştirmek inadiyle perişan ediyordu. Belaya uğrayanların arasında belki de memlekete karşı iyi hisler beslemeyen kimseler vardı, fakat yurdu benimseyen, seven, askerliğini yapmış olan, evdili Türkçe olan kimseler de farklı muamele görmüyordu.

Dehşet havası Aralık ayı başında memlekete dönüşümde gördüğüm manzara şuydu: Ortalıkta ezici bir bıkkınlık havası yaratılmıştı. Kimsenin ağzını bıçak açmıyordu. Hiçbir taraftan bir tenkit sözü duyulmuyordu. Buna karşı Nazi usulleriyle girişilen istibdat hareketi, müttefik memleketler dahil olduğu halde, her tarafta itibarımızı yıkmış, bize karşı şiddetli bir tepki yaratmıştı. Gadre uğrayanların türlü türlü yollardan sızan şikâyetleri üzerine dünyanın her tarafına dağılan akrabaları ve dost-

ları bize karşı şiddetli protesto hareketlerine girişmişlerdi. Halbuki bu eski vatandaşlar, Atatürk inkılapları üzerine eski vatanlarına saygı duyan, bizim itibarımız için iyi bir destek olan adamlar haline gelmişlerdi. Bunu 1938 ve 1939 New York sergimiz esnasında çok yakından görmüştüm.

Çok geçmeden gadre uğrayanların üzerine ecnebi kaynaklardan lütuf ve yeni imkân yağdı. Vergi yoluyla ellerinden alınanların çok fazlasına sahip oldular. Buna karşılık "Harp yıllarında düşmanla münasebette bulundu" gibi bahaneler altında Türk iş adamları türlü türlü boykot hareketleriyle karşılaştılar.

Sonradan Aşkale'ye iki defa yolum düştü. Sağlığa yararlı olan bu saf ve zinde dağ muhitini yakından gördüm ve oraya sürgün edilenlerin halk tarafından ne kadar iyi muamele gördüklerini, ne kadar rahat yaşadıklarını ve sıhhate kavuşmak için ne kadar iyi imkânlar bulduklarını haber aldım.

Sert bir münakaşa Amerika'dan yurda döndüğüm günlerdeydi. Çok değerli bir Amerikalı fikir adamı ziyaretime geldi. Varlık Vergisi'ne karşı duyduğu taşkın isyan ve nefret hislerini en sert bir dille ortaya döktü, ve dedi ki:

"Biz dünyadan böyle hareketlerin ve böyle ölçüsüz ve keyfi davranışların ortadan kalkması için harp ediyoruz. Bugüne kadar Türkiye'yi bizimle beraber sanırken, doğru yoldan ayrıldığını, Nazi usullerini taklit etmeye yeltendiklerini dehşetle görüyoruz."

Ben, bu hücumu biraz yatıştırmaya çalıştım. Misafirim şöylece söze devam etti.

"Atatürk Türkiyesi şimdiye kadar prensibi, istikrarı, gelişme azmini temsil ederken, neden kötü Nazi usullerini taklit ihtiyacını duyuyorsunuz? Sonra bir kaç yüz zengine karşı yapılan taşkınlığı haydi mazur görelim, fakat ayda 25, 30 lira kazanan binlerce zavallıya 500 lira, bin lira, iki

bin lira diye vergiler yüklenmiştir. Sizin gibi dünyayı bilen yarınki dürüst dünya düzeni lehine son yolculuk esnasında İngiltere'de, Amerika'da savaşlar açan bir fikir adamının, 'Benim memleketim ne yapsa haklıdır,' zihniyetine kapılması ve bu kadar çirkin hareketleri savunmaya kalkışması çok acı bir şeydir. Sizinle olan bu konuşmam, Türkiye'ye bağladığım büyük ümitleri unutmaya beni sürükleyecektir."

Kendime geliyorum Hakkında derin bir saygı duyduğum misafirimin bu sözleri üzerine derin bir gaflet uykusundan uyanır gibi oldum ve etrafı saran korkulu rüya uykusundan kurtularak işe dürüst bir gazetecinin ölçüleriyle bakmaya başladım.

İlk işim Ankara'ya gitmek oldu. Orada Başbakan Şükrü Saraçoğlu'yla görüştüm ve dedim ki:

"Dünya basınında bizim hakkımızda yazılan yazıları elbette izliyorsunuz. Diyorlar ki: Türkler, iyi bir idare sayesinde yirmi yılda kazandıkları itibarı bir tek yanlış hareketle bir hamlede kaybettiler, layık hükümet olmak iddiasından da vazgeçtiler. Kanunların yürütülmesi bakımından Türk vatandaşları arasında din, kan, ırk bakımından farklar gözetmek ve ayrı ölçüler kullanmak yolunu tuttular."

Saraçoğlu'nun hazırcevaplığı malumdur. Derhal cevap verdi:

"Hayır Hükümet ana prensiplerinden bir zerre bile ayrılmamıştır. Vatandaşlar arasında din, içtihat, kan, asıl ve nesep, ırk diye hiçbir fark aramayız. Bu asırda böyle ayırıcı hislere yol açmak, bir millet için çözüntü ve intihar demektir. Biz vatandaşlar arasında yalnız bir tek fark gözetiriz ve bir tek ölçü kullanırız. Bizim için bir tarafta yurda bağlılık duyan, yurdun umumi menfaatlerini kendi geçici menfaatlerinden üstün tutan vatandaşlar vardır, diğer tarafta da

vatandaşlık sıfatının manasını ve değerini anlamayan, yurt hizmetinden kaçınan, kendi menfaatlerini yürütmek için Türk kanunlarını felce uğratmaya, hile yolları aramaya, memurların ellerini bağlamaya uğraşan sinsi vurguncular...

"Sabrımız tükendi" Kaç senedir sabrettik, bu sabrı engelsiz vurgun fiyatı saydılar. İhtar ettik, dinlemediler. Sıkıştırıp söz aldık, sözlerini tutmadılar, 'Serbest bıraksak belki imana gelirler ve mesuliyet hissi duyarlar' diye her türlü kontrolleri kaldırmak denemesini yaptık, büsbütün başımıza binerek hayatı pahalılaştırdılar ve vatandaşların geçinme imkânlarını kendi kâr hırsları uğruna daralttılar. Milli bünyeyi bu açık tehlikeden korumak için tedbir almayı düşünürken, vurguncu muhitin şu tehdidi şuradan, buradan kulağımıza geldi: 'Bu adamlara dokunmaya gelmez. Memleketin hariçte olan bütün ilişkilerine hakimdirler. Yirmi, otuzu elbirliği etsin, bütün iktisadi hayatımız felce uğrar."

Bu yolda sözler bizi ürkütecek yerde uyandırdı. Eğer memleketin iktisadi varlığı güvene layık olmadıklarını ispat eden yirmi, otuz eldeyse, bu eller canları istedikleri saniyede gırtlağımıza basacak kudrette bulunuyorlarsa, memleketin istiklali, varlığı, mukadderatına hakim olması nerede kaldı? Hususi ticaretin ihtiyaç duyduğu güven ve huzur davasına gelince, hususi tüccar ve teşebbüs sahibi, saygıya değer bir vatandaş ve değerli bir unsurdur. Şu şartla ki Türk toprağına ve milletine bağlılığını, lazım göründükçe canlı örneklerle ispat etsin, bunun ilk şartının namı s olduğunu anlasın.

İşi yürütürken elbetteki hatalar ve haksızlıklar olmuştur, fakat işin asıl esası şudur ki Türk vatandaşlığı sıfatına, ancak yurt bağlılığı ve hizmeti sayesinde sahip kalınabilir. Yurda faydalı olabilen her fert, aslı, nesebi, dini ne olursa olsun öz Türk vatandaşıdır."

Saraçoglu'nun sözleri şunu belli ediyordu ki yapılan hatalı hareketi savunma ihtiyacını duymuş ve bütün dünyada beliren kötü bir tepki karşısında "Öz Türk vatandaşlığı anlamını yeniden tarif etmek ve suçu kötü vurgunculara yüklemek istemişti. Sözlerinde elbette haklı taraflar vardı, fakat kullanılan ilaç o kadar berbattı ki vurguncuyu mazlum mevkiine düşürüyor, devletin itibarını yıkıyor ve bütün efkârını, ezilmiş görünenlerin tarafına çeviriyordu."

Garibi şu ki dar görüşlü bir sütun yazarı Saraçoğlu'nun "Türküm deyip bunu hareketleriyle ispat edene Türk değilsin diyen Türk değildir," tarzındaki sözlerini güya ben söylemişim gibi taassup ve cehaletin belli diliyle bana saldırdı ve atıp tuttu.

Teologos Gülbaloğlu Ankara'dan döndükten sonra şunu düşündüm: "Ortada bir yara var. Bunu deşmek, iyi etmek lazımdır. Bunun da çaresi kasırganın yarattığı bunaltıdan faydalanarak, Türkiye'de gerçek vatandaşlık ölçülerini yarın hesabına kurmaya çalışmak ve huzura ve barışa varmanın çarelerini aramaktır."

Bu maksatla dizi halinde yazmaya giriştiğim yazılarda en önce Nevşehirli Avukat Teologos Gülbaloğlu'nun örnek bir Türk vatandaşı olarak on yedi senedir yürüttüğü hizmetlerinin üzerinde durdum.

Teologos, lise tahsilini Nevşehir'de yapmış. Hukuk'ta okumaya karar vermiş, fakat Türkçe ve Arapça'sını zayıf bulmuş, bir müddet medrese tahsili görmeyi faydalı saymış, amma bir Hıristiyan'ın medreseye girmesi garip karşılanmış; işi o zaman Konya'da vali bulunan sonraki sadrazam Ferit Paşa'ya sormuşlar, bunda hiçbir mahzur görmemiş. Teologos medresede diz çökmüş üç sene okumuş, okudukça merakı artmış. İki yıl da Mısır medreselerinde tahsil görmüş. En sonunda Hukuk'a girdiği zaman hem iki medreseden icazetli, hem de Kur'an hafızıymış... Bir

taraftan da edebiyata merak sarmış, Hamid'in "Makber"ini, daha yüzlerce şiiri ezberlemiş.

Hukuk'ta tahsildeyken Hoca Nesip Efendi bir gün fıkıh dersinde:

"Kur'an'da kaç ayet var?" demiş.

Sınıfda kimse cevap verememiş. Nihayet Teologos kalkmış, ve:

"Kuranda 6666 ayet var. Şu kadarı emre, şu kadarı nehye dairdir," demiş.

Hoca, (sin) harfinin manaları hakkındaki bir sorusuna da Teologos'dan mükemmel cevap alınca hayran kalmış ve dersten sonra kendisini bir tarafa çekerek:

"Molla, senin adın ne?" diye sormuş.

"Teologos, efendim."

"Ne dedin, anlamadım?"

Diye ismini dört, beş defa tekrar ettirdikten sonra Nesib Efendi, karşısındaki icazetli ve bilgili hafızın, Nevşehirli bir Hıristiyan genci olduğuna ancak o zaman inanmış.

Çamların doktoru Bundan çok sonra Teologos, Heybeli Ada'da bir yaz geçirirken, çamlara gönül vermiş, kumarı, içkisi, çapkınlığı olmadığı için yüz binlerce çamı evlat edinmiş, varını yoğunu sarfederek ve takım takım adam kullanarak, hastalıklarını tedavi etmiş, çalıyı çırpıyı temizleyerek yangın tehlikelerini önlemiş, fidanlıklar kurmuş, yeni çamlıklar yetiştirmiştir. Bu çalışmalarını iyiye yormayan memurlardan türlü türlü zorluklar da görmüştür.

Varlık Vergisi sırasında Teologos Gülbaloğlu ile tanıştım. Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun ölçülerine göre on yedi senedir bütün vaktini ve varlığını memlekete vakfeden ve mükemmel bir Türk vatandaşı olduğunu ispat eden Teologos, Varlık Vergisi işinde güya bir vurguncuymuş gibi tepeden inme ve takatinin üstünde bir ceza görmüştür. O günlerin bıkkınlık havası içinde bundan dolayı

bir şikâyet yazısı yazmaya imkân yoktu. Ben sadece çamlıklar sevdalısının hikâyesini anlatmakla yetindim. O zamanki Milli Şef İsmet İnönü yazıyı okumuş, Teologos'u buldurmuş, konuşmuş, gönlünü almaya çalışmış, Orman Fakültesi öğrencileri de fahri öğrenci diye kendisini aralarına almışlar, çalışmalarına destek olmuşlar...

Hiç olmazsa, aradan ne gibi haksız işler yapıldığı çok iyi bir örnekle belirtildi ve zavallı Gülbaloğlu'nun gönlü alınmış oldu.

Bu haksızlıkların en büyüklerinden biri de eski Babıâli Sicil Müdürü Ohannes Ferit'e reva görülen zulümdü. Daha evvel anlattığım gibi Gaziantep'te doğan, sonraki Maarif Nâzırı Münif Paşa'nın tavsiyesiyle Hasırcı Hoca diye aydın bir din rehberine bağlanan, Mülkiye'de okuyan, kaymakam olan kardeşi Taşnaksiyon komitesi tarafından öldürtülen, kendisi de komitelerin tehdidi altında yaşayan ve yurda canlı bağlılığını uzun ömrünün her devrinde ispat eden Ohannes Ferit, 88 yaşında bulunduğu sırada Varlık Vergisi'ne çarpılmış, ne parası, ne hiçbir şeyi olmadığı için altındaki yatak alınıp satılmıştı.

Bu esnada seksenlik, yüz ellilik yeni yeni kafileler Aşkale'ye sık sık gönderiliyor, tek-tük borcunu ödeyebilenler serbest bırakılıyor, yok pahasına giden ve yeni bir karaborsacı takımı yaratan malların satılması için yeni arttırma salonları açılıyordu. Malları satılacak olan mağazaların listesi de her gün ilan ediliyordu.

Gerileme başlıyor Bütün dış âlemde kopan kıyamet karşısında Hükümet, hatalarını düzeltmek yolunu tutmak ihtiyacını duydu. 17 Eylül 1943'de çıkan bir kanunla vergisini ödeyemeyen bir takım mükelleflerin vergi borcunu silmek için Maliye Bakanı'na yetki verildi. 3 Aralık 1943'de de Varlık Vergisi mükelleflerinin ailelerinin yanına dönebileceklerine dair bir karar çıktı.

15 Mart 1944'te çıkan bir kanunla da "Tahsil imkânı görülmeyen" 108 milyon liranın kaydı silinmek suretiyle ikinci bir tasfiye yapıldı.

Varlık Vergisi'nin dünya yüzünde yarattığı havada tam manasiyle bir milli intihar manzarası vardı. O devirde Milli Şef sıfatiyle hudutsuz kuvvetlere sahip olan İsmet İnönü bunu frenlemek için parmağını bile oynatmadığı için bu işde en az Şükrü Saraçoğlu kadar mesuliyet payı vardır.

Basının şerefi adına Bu işin kesin surette tasfiyesi ve Nazilik ve Faşizm'e doğru bu vergi dolayısiyle açılan kapının kapanması hakkında Türk basını adına bir sesin olsun yükselmesinin dış âlemdeki itibarımız ve iç huzurumuz hesabına mutlaka lazım olduğuna karar verdim. *Vatan*ın 25 Eylül nüshasındaki "Berbat Bir Rahatsızlık" başlıklı bir yazıdan sonra 26 ve 27 Eylül 1944 tarihli sayılarında "Tasfiye Nasıl Olmalı?" başlıklı iki yazı yazdım. Bu son yazılar, diğer yazılarım gibi üç dört sütun üzerine değil, tek sütun üzerine dizilmişti, kullanılan dil, sakin ve objektifti.

Varlık Vergisi gibi nazik bir konuya dokunmanın gazete hesabına intihar demek olduğunu bilmiyor değildim. Fakat kimseye danışmadan mesuliyeti üzerime aldım, bunu yazdım.

Müddetsiz tatil Hükümet, üçüncü yazının tamamlanmasına kadar dişini sıktı. Kendi ölçüsüyle suç tam bir hale gelince harekete geçti. Gazetenin müddetsiz olarak tatili kararını 30 Eylül'de verdi. El altından öğrendiğimize göre bu, gazetenin ebedi surette kapanması manasına geliyordu.

Ankara'ya koştum. Başvekil Şükrü Saracoğlu, son derecede kızgındı. Eski güler yüzünden, hoş sohbetliliğinden en küçük bir eser ve iz kalmamıştı. Eski liberal taraf-

ları da silinmiş, kendini totaliter bir gazaba karıştırmıştı. Varlık Vergisi etrafında yarattığı yıldırıcı havanın dağılması, verginin beklediği neticeleri vermemesi, dış itibarımızı sıfıra indirmesi, bütün dünya basınını aleyhimize çevirmesi, memleketin içinde de huzursuzluk ve hoşnutsuzluk uyandırması kendisini çileden çıkarmıştı.

Saraçoğlu'na dedim ki:

"Varlık Vergisi hakkındaki son üç yazıyı dünya efkârı karşısında milli şeref ve itibarı korumaya çalışmak için yazdım. Bu suretle yüksek bir vatani vazifeyi yerine getirdiğime inanıyorum. Bu işte en küçük bir menfaat düşüncesi ve şahsi alâkam yoktur. Mevcut hava içinde gazete hesabına ne gibi riskleri göze almak lazım geldiğini bile bile harekete geçtim. Başımıza yıldırımlar yağdırırken, ne kadar temiz vatani düşüncelerle hareket ettiğimizi gözönünde tutmanız lazım gelirdi. Bir gazetenin müddetsiz surette kapatılması, yetmiş, seksen ailenin geçim imkânından mahrum olması demektir."

"Varlık Vergisi, harpten faydalanarak, büyük vurgunlar yapan, iktisadi üstün mevkilerini kötüye kullanan azınlıklara hadlerini bildirmek, içtimai adalet ve muvazeneyi yerine getirmek için yapılmıştır."

"Harp zamanında yurgunları önlemek, harp kazançlarını vergiye tabi tutmak için çare aramak, Devlet'in hakkı ve vazifesidir, fakat bir Devlet böyle bir işi, hiçbir prensip ve ölçüsü olmayan bir sermaye vergisi koymak, her şeyi keyfi surette yürütmek suretiyle yapamaz. Böyle keyfi bir sistemin memleket bünyesinde açacağı rahneleri bir kaç milyonluk vergi kapayamaz."

"Ben onu, bunu bilmem, gazetenin üzerine 'Biz azınlık gazeteyiz' diye yaz, tatil kararını derhal kaldırırım."

Bunun arkasından *Ulus* gazetesinde Varlık Vergisi'ne ait yazılarımdan dolayı bana şiddetli hücumlar başladı. Basın kanununun verdiği hakka dayanarak, *Ulus* gazete-

sine cevaplar yazdım. Hiçbiri çıkmadı, kanuna filan aldıran olmadı.

Bundan evvelki uzun tatilde yaptığımız gibi, İngiltere'ye gitmeye, "Dünyadan Haber" başlığıyla hazırlayacağım bir kitabı, gazete satanlar vasıtasıyla satmaya, böylece çalışanların maaşını ödemeye ve kadroyu dağıtmaya karar verdik.

Saraçoğlu yurt haricine çıkmaya ait izni esirgemedi, fakat bu teşebbüse girdiğimiz zaman gazetenin 1 Ekim 1944'den 22 Mart 1945 gününe kadar altı aya yakın bir müddet kapalı kalacağını elbetteki hatırımıza getirmiyorduk. Türkiye'yi San Francisco Konferansı'na çağırmasaydılar, *Vatan* bir daha vazife başına gelmeyecekti.

Kaza atlatmakla başlayan bir yolculuk

1942'deki elli bin kilometrelik hava yolculuğumdan sonra iki yıl dış seyahat yapmadım. Bu sebeple uçağa atlamak, yabancı memleketlere uçmak, sık sık muhit değiştirmek bana pek tatlı geldi, Evliya Çelebilik damarım kabardı, gazetenin süresiz tatile uğramasından ileri gelen acılarım biraz hafifledi.

İlk önce Kıbrıs'a, sonra Mısır'a indik. Mısır'da Dekorasyon mağazası sahibi şair mizaçlı işadamı Selahaddin Refik, bir şube açmış, kendisine mahsus bir âlem yaratmıştı. Uçak beklerken günlerce onunla tatlı tatlı ahbaplık ettik.

Nihayet bir deniz uçağında bana yer verdiler. İlk durak olarak Tunus'un bir adasına uğradık, bir gece orada çadırlarda kaldık. Müttefikler tarafından Naziler'in ve Faşistler'in elinden kurtarılan Tunus'un hür ve hoş havasını teneffüs ettik. Sonra Cebelitarık'ta bir gece geçirdik. Akdeniz'in kilit noktasındaki bu İngiliz deniz üssünün çok garip ve meraklı bir hali vardı. Bir defa sahil boyunca uzanan şehrin dükkanları, her nevi içkilerle, harbe giren memleketlerde ya hiç rast gelinmeyen veya vesika ile satılan eşya ile doluydu. Başta viski ve sigara olmak üzere, satın alma hakkına hudutlar konulmuş ve bu düzeni yürütmeye dükkan sahipleri memur edilmişti.

Maymun efsanesi Sonra şunu öğrendik ki Cebelitarık Boğazı'ndaki İngiliz varlığının savunulmasında top ve tüfekten ziyade maymunlar rol oynuyordu. Üssün arkasındaki kayalıklarda maymunlar yaşıyordu. Bu mühim boğazdan vazgeçmeye razı olmayan İspanyollar ortaya şöyle bir efsane iddiası çıkarmışlardı: Kayaların arasında yaşayan son maymun can verdiği gün İngiliz nüfuzu sönecek, Akdeniz'in kilidi İspanya'nın eline geçecek... Talih bir aralık İspanyollar'ın lehine gidiyor gibi görünüyor. Yirminci asrın başında Cebelitarık'ta yalnız beş maymun kalmıştır. Bunların hepsi dişidir. Son erkek maymun korkunç bir canavar azmanıdır. Güya İspanyollar'a gizli ajanlık yapıyormuş gibi bütün erkekleri öldürmüş, dişilerin doğumunda bütün yavruları parçalamıştır. Erkek canavar bir müddet böylece rakipsiz bir harem hayatı sürdükten sonra tabii bir ölümle can veriyor, fakat İngilizler, günün birinde Fas'dan genç, dinç bir maymun getiriyorlar, dişilerin arasına salıveriyorlar. Böylece Cebelitarık kayalarındaki maymun topluluğu yeniden çoğalıyor. Efsanenin hükmünü lehlerine çevirmeye kararlı olan İspanyollar boş dururlar mı? Zaman zaman maymunları tuzağa düşürüp yok etmeyi iş ediniyorlar, amma harbin bin bir derdi arasında bu davayı gözden kaçırmayan İngilizler, geçenlerde Afrika'dan bir uçak dolusu maymun getirerek, kayalığın kendileri için uğurlu saydıkları maymun topluluğunu yeniden çoğaltmışlardır.

Mühim bir kale uğruna yapılan savaşın bu kadar şakalı şekline can kurban... Eğer Cebelitarık'ta biraz daha kalsaydık, kayalığa çıkmak için mutlaka izin ister, Cebelitarık

kalesine efsane yoluyla bekçilik eden maymunlarla karşı karşıya gelmeye çalışırdım.

Tarık Bin Ziyyad'ın hatırası Deniz kenarındaki parkta şöyle bir dolaştım. Takım takım süs ağaçları, çiçekler, sarmaşıklar... Bizde nazlı bir çiçek olarak büyütülen heliyotrop, burada sarmaşık halinde ağaçlardan, duvarlardan sarkıyor, bir kanapeye oturarak etrafıma baktım. Akdenizin kilidi, İngiliz deniz kuvvetlerinin çok esaslı bir üssü olan burası, avuçiçi kadar bir yer. Uzunluğu kıyı boyunca üç mil, derinliği bazı noktada dört yüz metreye kadar iniyor, en geniş nokta da bin iki yüz metreyi aşmıyor, fakat buraya hakim olmak için tarih boyunca ne kadar çok kan dökülmüş.

Kendimi Endülüs fatihi, büyük kahraman Tarık bin Ziyyad'ın gölgesinde hissediyorum ve Abdülhak Hamid'in eserini hatırlıyorum. 711 yılında yani Hicret'ten 89 yıl sonra Tarık bin Ziyyad buraya ayak basıyor. Kaya dibindeki sahil şeridinin askeri önemini derhal kavrıyor, iki kale ve bir takım siperler meydana getiriyor. Bu köprü başından da İspanya'ya kuvvetler dökerek memleketi istila ediyor ve bütün Avrupa'yı tehdit altına alıyor. Kale, "Gibraltar" diye bozuk bir şekilde hâlâ bugün Büyük Tarık'ın şanlı adını taşıyor. Altı, yedi yüz yıl müddet Endülüslüler, Akdeniz'in kilidine sahip kalıyorlar. Nihayet günün birinde İspanyollar meramlarına kavuşuyorlar. 1704'te İspanyol Varislik muharebeleri esnasında İngilizler burasını zaptediyorlar ve sımsıkı ellerinde tutuyorlar.

Ölümün gölgesinde Akşam otelimize vardığım zaman şu haberleri verdiler: Tamirini beklediğimiz deniz uçağımız tamir kabul etmiyormuş. İngiltere'den yeni bir motör gelinceye kadar burada kalacakmış. Biz de gece

yarısından sonra bir kara uçağı ile İngiltere'ye yollanacakmışız. Bir de otelimize yeni uçaklardan yolcular geldiği için bizler tepedeki birinci sınıf Rock oteline geçecek imişiz.

Bu son habere sevindim. Rock, burasının tek lüks oteli... Orada ayrı birer banyolu oda bulacak, dinlenecek, yıkanacak, iyi bir yemek yiyecektik.

Program umduğum gibi yürüdü. Yemekten sonra da otelin haftalık dansı vardı. Dansı seyrederken, bir yol arkadaşı haber verdi: Bizim yolculuk hakkında listeler asılmış. Derhal listelerin başına koştum. Gece yarısından biraz sonra kalkacak kara uçağının on yedi kişilik listesinde Mısır'dan beri yol arkadaşlığı ettiğimiz kimselerin çoğu yazılı, fakat benim adım yoktu. Sabaha karşı kalkacak deniz uçağına ait listenin başında ise ben vardım.

Kara uçağı beş saat önce kalkacak, sürati de bizden fazla... Netice olarak bizim ancak akşama doğru ingiltere'ye varmamıza karşılık, kara uçağı öğleden evvel Londra'da bulunacak. İşin içinde bütün bir gün kazanmak var. Sadece Cebelitarık'ta Rock otelinde bir kaç saat daha az uyumak şartıyla...

Dizi halinde mucizeler Bir defa alıştığım yol arkadaşlarımdan ayrılmak, yabancıların arasına gitmek istemiyordum. Sonra bir gün kaybetmek zıddıma gidiyordu. Kara uçağı ile erkenden gideceklerden biriyle yerimi değiştirebilir miyim diye ortalıkta dört döndüm, her tarafa başvurdum:

"Vakit geç, bürolar kapandı, muamele tamam, hiçbir şey yapamayız," dediler.

Sonradan belli oldu ki ben bu ısrarlı tesebbüslerimle ecelin kapısını zorlamaya çalışıyordum. Ecelim gelmemiş ki arzuma varamadım. Talih dediğimiz bilinmez, ölçüye gelmez tesadüfler bu işde benim lehime olarak iki mucize

yarattı. Birincisi şuydu: Motörü bozulan deniz uçağı ile Mısır ve Tunus'dan gelen yirmi bir yolcu (yani biz) hep birden bir kara uçağı ile yola çıkarılması kararlaşmış. Böyle olsaymış, Pirene dağlarına düşen bu uçakta ben de beraber olmak üzere hepimiz can verecektik. Halbuki işte bu noktada ilk mucize zuhur ediyor. Tam yolcu ve eşya yükü ile Mısır'dan gelen bir deniz uçağında bulunan karı, koca bir oğlan, bir de kız çocuktan ibaret bir Fransız ailesinin kızı, tam Cebelitarık'a yaklaşırken yüksek ateşle hasta düşüyor. Dört kişi birden uçağı terketmeye mecbur kalıyor. Uçuş işlerine düzen veren daire şu karara varıyor: "Kara uçağındaki yirmi yolcudan dördünü ayırıp deniz uçağına geçirelim. Havalar bozuk ve sisli gidiyor. Bu tertip sayesinde uçak daha fazla benzin alır, daha fazla emniyetle seferini tamamlar."

İşte bu noktada benim hesabıma ikinci bir mucize kendini gösteriyor. O gece Pirene dağlarına düşen kara uçağından ayrılan, böylece ölümden kurtulan dört kişilik listenin başına ben geçiriliyorum.

Kara uçağına geçmek yolundaki ısrarlı gayretlerim boşa gidince, eski sevgili yol arkadaşlarıma veda ediyorum, fakat meğer bu veda ebedi olacakmış. Londra'ya varıp da felaketi haber alınca iki mucize sayesinde hayatta kaldığım için Allaha şükrettim ve pek iyi insanlar olan eski yol arkadaşlarımın arkasından ağladım.

Bu benim atlattığım ilk uçak kazası değil... Birincisi 1942'de Hüseyin Cahid Yalçın ile beraber Miami'den Guyanne'a giderken, daha evvel hikâyesini anlattığım uçak yangını idi. Bundan sonra da 1946 yılının sonunda *Times* dergisinin daveti üzerine eşimle beraber Mısır'dan Amerika'ya gitmek işinde de İrlanda'da bataklıklara düşen ve yolcularıyle beraber yok olan bir uçağa binmekten yine mucize denilecek bir tesadüfle geri durduk. Bunun hikâyesini sırası gelince anlatacağım.

İktidar başa vurunca... Londra'ya varınca içimde bir korku vardı. Otelleri daima dolu olan bu şehirde oda bulmak mümkün olacak mı? Cebelitarık'tan bir gün önce çektiğim telgraf maksadı sağlayacak mı? Halbuki Savoy otelinde hoş bir sürpriz beni bekliyordu. Meğer İngiltere'nin Ankara Sefareti Basın Müşaviri dostum Bill Allen, benim hangi gün Londra'ya varacağımı tahmin şeklinde Basın ve Haberler Nezareti'ne bildirmiş ve bundan evvel misafir olarak Londra'ya geldiğimiz zaman Savoy otelinde kaldığımız için yine bu otelde bana yer ayırtılmasını istemiş. Savoy otelinde adımı söyler söylemez: "Mr. Yalman 842 numaralı oda sizi bekliyor" dediler.

Ertesi sabah ilk iş olarak, Basın ve Haberler Nezareti'nin program dairesi müdürü Mr. Jabson'a koştum. 1942'de beş arkadaşlık bir grup olarak İngiltere'ye geldiğimiz zaman, her işimizde bize yardımcı olmuştu ve aramızda iyi bir dostluk kurulmuştu. İngiltere'ye niçin geldiğimi kendisine anlatmak ve program için yardım rica etmek istedim. Beni söyletmedi:

"Bunu sonra konuşuruz," dedi. "Şimdi bu saatte Mr. Churchill Avam Kamarası'nda mühim bir konuşma yapıyor. Derhal oraya yetişmelisin."

Telefonla Parlamento'da bana bir yer sağladı, elime bir kâğıt verdi, Parlamento'nun yolunu tuttum.

Zahmetim boşa gitmedi. Yunanistan'a karşı takip edilen politikaya dair çok şiddetli bir çatışma vardı. Muhalefet, Churchill'in Krallığa ait menfaatleri desteklediğinden ve ilerici genç kuvvetleri kırdığından dolayı şiddetli hücumlarda bulunuyordu. Churchill sinirlendi. Belli ki harpteki büyük hizmetlerinin yarattığı gurur başına vurmuştu. "Beğenmezseniz çekilir, giderim, fakat tuttuğum yolu değiştirmem" tarzında sözler söyledi. İngiltere'yi bu defaki ziyaretimin ilk günü derhal şunu gördüm ki demokrasi geleneklerinin içinde yetişmiş bir İngiliz baş-

bakanını bile iktidar gururu çileden çıkarabiliyor, böyle yaman bir adam, harbin beşinci yılında tenkide hiç tahammül etmediğini belli eden tavırlar takınıyor... Kendi kendime dedim ki: "Siyasi iktidarın, hele harp devrine mahsus aşırı derecesini rahatlık ve muvazene ile taşımaya insan denilen mahlukun takati yok. Freni olmayan buyurma kudreti ise mutlaka diktatörce istidatlar yaratıyor."

Wells'in bir yazısı Ayağımın tozuyla Avam Kamarası'ndaki tadsız sahneye şahit olduktan bir iki gün sonra haftalık "Tribune" dergisinde meşhur tarih yazarı Wells'in Churchill hakkındaki bir yazısı dikkatimi çekti. Yazar şöyle diyordu: "Biz bu harbi toprak kazanmak için yapmıyoruz, Führer gibi adamlar ortadan kalksın, dünya yüzünde keyfi idare ihtimal ve istidatları azalsın diye yapıyoruz. Halbuki kendi memleketimizde Churchill ve arkadaşları böyle bir rol oynamaya teşne görünüyorlar. Almanya'dan gelen saldırış dalgalarına koymak ihtiyacını altı yıl önce duyduk. Savaşçı bir adam olan Churchill başımıza geçti, mücadeleyi iyi idare etti, fakat şimdi dürüst ve berrak prensiplere dayanarak, yeni bir dünya kurmak sırası gelmiştir. Churchill, yaptığı hizmetlere karşılık bize bir hesap pusulası çıkarmamalıdır. Bunun bedeli diye körü körüne arkasından sürünmemizi ve yanlış düşüncelerini hiç ağız açmadan kabul etmemizi bizden istememelidir. Churchill artık çekilmelidir. Çekilirse tarihi mevkiini aynıyle muhafaza eder, bizi de hatalı yollara sürüklenmekten kurtarır."

İngiltere küçüklerin büyüğü İngiliz milletinin dünya yüzündeki rolü hakkında 1944 yılı sonunda zihinlerde yer eden düşünceler, 1791 yılından beri devamlı surette çıkan ve çok saygı gören haftalık *Observer* gazetesinin 31 Aralık tarihli sayısında çok iyi ifadesini bul-

muştu. Pazarları çıkan gazete söyle diyordu: "İngiltere artık büyük bir devlet sayılamaz. Biz, yeni peyda olan devlerle kuvvet yarışına çıkamayız, küçük milletlerin belki de en büyüğü sayılabiliriz. Fakat işte o kadar... Bizim ancak gerçek demokrasiye bağlı kalmak, hakka, hürriyete, dürüst prensiplere bekçilik etmek suretiyle dünya yüzünde itibarlı bir mevkiimiz olabilir."

Yazı eski emperyalizme ve entrikalara veda manasını taşıyordu. Yazılış tarzı pek hoşuma gitti. Buna dair ben de bir yazı hazırladım. *Observer*'in başyazı sütunlarında aynen çıktı. Zaten ben o sırada *Times* gibi gazetelere fırsat düştükçe mektuplar yazmakla beraber, *New Chronicle* gazetesine ve *Sunday Times* ile diğer Pazar gazetelerine devamlı yazılar yetiştiriyordum. Bu suretle hem gazetemin tatilde olduğunu unutuyor, kalem oynatmak fırsatları buluyor, hem de İngiltere'deki geçim masrafının bir kısmını çıkarıyordum. Altı hafta içinde yekûnu sekize varan gazete yazılarım, Londra'da İngiliz ve Amerikan radyolarından konuşma davetleri almama da yol açtı.

Dünya liberallerine çağrı İngiltere'deki temaslarım bana şu fikri verdi: Bir takım ifrat cereyanları gençliğin fikrini karıştırıyor. Tutulabilecek yolların daima en yükseği ve ilerisi kalacak olan liberal gidişe, eskimiş, modası geçmiş bir yol gözüyle bakılıyor. Halbuki bence dünyayı felaketten kurtarmak için dünya liberallerinin birbirlerini bulmalarına ve hür düşünce ve toleransı gerçek manasiyle tanıtmak, sevdirmek ve yürütmek için elbirliğiyle harekete geçmelerine ihtiyaç vardır. Komünizm manifestosuna cevap olarak hazırlanacak bir liberal manifesto, hür düşüncenin sosyal adaletle beraber yürüdüğünü ve her ileri fikri benimsediğini, bilmeyenlere duyurmalıdır.

İşte bu maksatla dünya liberallerine bir çağrı hazırladım, hasreti duyulan yeni, temiz, dürüst dünyanın ancak

liberal prensiplere dayanmak suretiyle yaratılabileceğini anlattım; sonra trene atladım, liberalizmin kâbesi sayılan Manchster'e gittim. Dünyanın en ileri fikirli ve en saf liberal gazetesi sayılan *Manchester Guardian* gazetesinin başyazarını buldum, yazımı verdim. Bunu çok iyi karşıladı, derhal ertesi gün başsayfasına geçirdi. Yazı umumi bir şekilde ilgi topladı. Liberallerden mektup ve davetler yağdı. Bunu okuyanlardan İskoçyalı Liberal McCullum Scott davayı benimseyerek, 1947 yılında her memleketin liberallerinden bir kaç kişiyi, bu arada beni Oxford Üniversitesi'nde bir dünya kongresine çağırdı. Bu suretle de Dünya Liberalleri Birliği kuruldu ve liberal manifesto meydana geldi.

Liberal Sir William Beveridge'in hazırladığı meşhur sosyal adalet projesi, benim İngiltere'yi ziyaretim sırasında günün büyük bir davası halinde idi. Proje sahibinden bir görüşme fırsatı istedim. Beni Oxford'daki evine çağırdı. Orada dünya liberallerine olan çağrımı kendisine gösterdim. Çok ilgi duydu, bütün bir Pazar gününü liberal fikirlerle sosyal adalet prensiplerini birleştiren büyük projesi ve benim çağrım hakkında konuşmalarla geçirdik.

Eski İngiliz Başbakanı Asguith'in kızı Lady Carter-Bornham ile de yine *Guardian* gazetesinde çıkan çağrım dolayısiyle buluştuk, tanıştık.

Kuzey'in Makedonya'sı Zincirleme suretiyle yaptığım tanışmalar, geçirdiğim maceralar etrafında her gün matbaaya yazılar gönderiyordum. Gazete çıkmadığı için bunlar, "Dünyadan Haber" adlı iki ciltlik bir kitabın formaları olarak gazete satıcıları vasıtasıyla satılıyor ve baskı makinasının, dizgi dairesinin sağladığı gelirlerle beraber masrafları karşılamaya yarıyordu.

İngiltere'ye ait geniş temas programımı tamamladıktan sonra Kuzey İrlanda'yı görmeye gittim. Burası Ankara'daki İngiliz Basın Müşaviri Bill Allen'in memleketi idi. Allen geleceğimi dostlarına bildirmiş ve bana az zamanda herşeyi göstermek, herkesle beni tanıştırmak için tertipler almıştı.

İrlanda Adası'nın Kuzey köşesinde yaşayan 6.250.000 kişilik mahalli istiklale sahip Protestan topluluğunun çok garip bir âlemi var. Bunlar İngiltere'ye, İngiliz anavatana candan bağlı, fakat Güney'deki müstakil Katolik İrlanda, İrlandalı sıfatiyle bunları bir düzüye, "kurtarmaya" ve bir Birleşik İrlanda yaratmaya çalışıyor. Kuzey'in tam bir kabine ve başbakana sahip bir hükümeti, parlamentosu, kuvvetli üniversiteleri, gazeteleri var. Yapı tezgâhlarına sarılmakla keten ve kenevir yetiştirmekle ve İngiltere'ye de yumurta ve süt ihraç etmekle geçiniyorlar. Bakanlar, mebuslar, gazetecilerle kısa temaslardan sonra anladım ki İrlanda, bir nevi Makedonya'dır. Bizim eski Makedonya'da alışılmış usullerle Kuzey'le Güney bir düzüye birbirleriyle uğraşıyorlar ve çekişiyorlar. Benimle görüşmeye gelen gazetecilere İrlanda'nın bana bir nevi Makedonya tesiri yaptığını söyledim, çok ilgi gösterdiler, ertesi gün buna dair sözlerimi manşetlerle başsayfalarına geçirdiler.

Bu çok hoş ve samimi geçen ziyaretimin şu faydası da oldu: Oğlum Tunç, tahsiline devam için 1945'te Oxford veya Cambridge Üniversitelerinden birine girmek istiyordu. Halbuki o sırada Üniversiteler yalnız askerden dönenlere kapılarını açık tutuyorlardı. Tunç, bunun üzerine Kuzey İrlanda'da Queens Üniversitesi'nde iki yıl İngiliz Edebiyatı okudu ve memnun kaldı.

Kurtarılan Fransa'da Ben Londra'dan İstanbul'a hareket etmeye 19 Ocak 1945'te hazırlandım. Yolda Paris'e, Marsilya'ya, Napoli'ye, Mısır'a, Beyrut'a uğrayacak, en çoğu Paris'te olmak üzere her birinde biraz kalabilecektim.

6 Haziran 1944'te Normandy'de büyük çıkarma baş-

lamıştı. 27 Haziran'da Cherbourg alınmış, 15 Ağustos'ta Marsilya ile Nice arasında Fransız Akdeniz kıyısına Eisenhower'in Birleşik Kuvvetleri tarafından çıkarma yapılmıştı. 24 Ağustos'ta Müttefik Kuvvetler yaklaşırken, Paris halkı Almanlar'a karşı isyan etmiş, Paris böylece kurtarılmıştı.

Paris'i ziyaret etmek pek hoşuma gitti. Müttefik askeri teşkilatı hariç olmak üzere, bütün şehir hâlâ yoksuzluk ve çaresizlik içindeydi. Sokaklarda bisikletli küçük arabalardan başka özel taşıt vasıtası yoktu. Yeraltı metrosu ve tek tük otobüslerde pis kokudan durulmuyordu. Şehir çoktan beri sabun yüzü görmemişti.

İlkönce Tuillerie'de Wagram adında iyice bir otelde yer buldum, sonra Ritz Oteli'nde banyolu bir daireye geçtim. Vasıtasızlığa rağmen, iki gün içinde Paris Sefiri Numan Menemencioğlu ile, harp boyunca Fransa'da kalan Başkonsolos Bay Fikret'le, bazı Türk aileleriyle General de Gaulle'ün muhitiyle, gazetecilerle temas imkânlarını buldum, gazeteciliğimi tam olarak yaptım ve forma halinde çıkan "Dünya'dan Haber" kitabı için ilgi çekici yazılar hazırladım.

Marsilya'ya kalkacak uçak yolda arıza geçirdi. Paris'e geri döndük, ancak bir iki gün sonra kalkabildik, Napoli'de bir gece kaldık, sonra Mısır, daha sonra Beyrut... Sonraki Dışişleri Bakanı Fatin Zorlu orada Başkonsolos'tu; beni nezaketle karşıladı. Bir akşam yemeği tertip ederek İstanbul'da büyümüş bir diplomat olan Fransız temsilcisi Kont Ostrorog'u çağırdı.

Beyrut'ta *New York Times*'in seyyar siyasi yazarı eski dostum Sulzberger ile karşılaştım. Benim Ankara'ya gideceğimi duyunca yolda görüşmeye devam etmek için beraberce Ankara'ya gelmeye karar verdi.

Gazetenin tatili esnasındaki ikibuçuk aylık yolculuk böylece sona erdi. "Dünya'dan Haber" adlı kitabın ikinci cildini yazmaya derhal koyuldum.

Üçüncü Kitabın Sonu.

Ek

Dünyayı yeni bir gafletten uyandırmak emeliyle:1942'de bir Amerikan dergisinde çıkan yazımın esaslı kısımları.

"Bu defa gerçek bir barışa kavuşabilecek miyiz? Dürüstlük duyguları, tolerans, sevgi, akıl, nihayet ahmaklığa dair menfaat anlayışlarına, sabit görüşlere, nefrete siyasi fırsat düşkünlüğüne karşı zafer sağlayabilecek mi? Bu harp devam ederken, yarın hakkında mesuliyet hissi duyan nice dünya vatandaşlarının kendi kendilerine gece gündüz sordukları sual budur. Dünya vatandaşları arasında hayallere kapılanlar ve kendi emel ve arzularına mutlaka gerçekleşecek neticeler gözüyle bakanlar elbette vardır, fakat bunların dışında kalanlar, yeni bir dünyaya olan hasretlerine sevindirici bir cevap alamazlar, çünkü belahat, tarih yaratan bir kuvvet sıfatiyle hâlâ tam kudretini muhafaza ediyor ve çünkü şurada burada düşünülen basiretli tedbirlere yeter gözüyle bakılamıyor.

Demokrasi cephesi bu harbi mutlaka kazanacaktır. Neticede kazanmamak elinde değildir. Zamanı kendi müttefiki haline koyabilmiştir ve karşı taraftan daha üstün maddi ve manevi imkânları hareket haline geçirmeyi başarmıştır. Ne yazık ki zaman barışı hazırlamak bakımından güvenilebilecek bir müttefik haline konulamamıştır. Harp cephelerinde her an çöküntüler baş gösterebilir. İş işten geçmeden münasip barajlar meydana getirilemezse belahat, hasis küçük menfaatler, dar görüşlü milli gurur hesabına hareket eden âmiller, zaferin meşru meyvelerini fedakâr milletlerden çalmanın yolunu bu defa da bulacaktır.

Tarih boyunca Şunu hatırdan çıkaramayız: Tarih boyunca baş gösteren her harbin kötülüklerinden azap çeken bunu harplerin en sonuncusu haline koymak ihtiyacını duymuşlardır. Ebedi barış ihtiyacı üzerinde durmayan hiçbir barış anlaşmasına rast gelinemez, fakat her defasında türlü türlü politikacılar ortaya atılabilmiş, birlik, güvenlik ve ferahlık ihtiyaciyle titreyen halktan gelen hasret ve arzuları felce uğratmıştır. Bu politikacılar, taşkın hislerle ve ihtiraslarla manevra yapmanın usulünü bilen kimselerdir. Münasip saatin gelmesini her harpten sonra beklemişler, sonra her defasında aynı nevi hile ve oyunlarla aynı korkunç neticeleri doğurabilmişlerdir.

Ben şunu iddia edeceğim: Türkiye, bu dertleri teşhis edebilmek ve en iyi ilacını aramak bakımından çok uygun bir inceleme sahasıdır. Biz Türkler, başkalarından daha akıllı, daha uzak görüşlü, bu vazife için daha iyi teçhiz edilmiş bir dimağa sahip olmak iddiasında değiliz, fakat bir t kım âdet ve gelenekler, Batı fikir adamlarının görüş sahasını tahdit ederken, bizim başımızdan sırasıyla, öyle zorluklar ve bunalmalar geçti ki, tarihin bir tekerrür haline düşmesine engel olacak tarzda bir görüş berraklığına kavuştuk, çünkü önümüze Atatürk gibi yaman bir lider

düştü. Birinci Cihan Harbi'nden sonra milli kaderimizi öyle bir surette sevk ve idare ettik ki, mevcut durumların icaplariyle ve bir takım dürüstlük prensipleriyle daima tam bir ahenk içinde kaldık. Bu esnada diğer eski muharip memleketler, durumların taşıdığı manaya ve yarının hazırladığı ihtimallere göz yumdular. Türkiye'nin alışılmış bir takım ihtiraslardan yakasını kurtararak olumlu bir barış siyasetine sahip kalmasının sırrını şu noktalarda aramak lazımdır.

Bunun sebepleri

1 - Biz Birinci Cihan Harbi'nden sonra gönül rızasına dayanan bir barışa kavuşan tek milletiz. Bu sayede de gerçek bir barışın nimetlerine erişebildik.

2 - Bugün yaşayan nesillerin hatırlayabilecekleri bir müddet esnasında koca bir imparatorluk kaybettik, bu esnada bir imparatorluğun, bilhassa bizim iktisadi seviyemizde bir memleket için ne kadar ağır bir yük olduğunu keşfettik. Milli yurt olarak, akla dayanan bir takım düşünce ve görüşlerle tahdit edilmiş bir sahayı seçtik. Burasının gelişmesi bizi yüzlerce yıl meşgul edecek, başka emel ve maceralar arkasından koşmamızı önleyecek bir davadır.

3 - Birinci Cihan Harbi'nde Almanlar'la müttefiktik. İkinci Cihan Harbi'nde Naziler bizi kendi emel ve ihtiraslarının kör bir aleti haline indirmeye çalışmak bakımından ellerinden geleni yaptılar. Türkiye Alman Beşinci Kol faaliyetlerine karşı tam bir mukavemet gösteren ve bu bakımdan gözlerini daima açık tutan tek memlekettir.

4 - Şunu da unutmamak lazımdır ki bizim asırlar boyunca süren harp tarihimiz vardır. Harp biz Türkler'i tanır, biz de harbi tanırız. Avrupa'nın hasta adamı haline düşmemize sebep bitmek tükenmek bilmeyen harplerin, sağlam bünyemize rağmen, bizi sarsmasıdır. Barış nime-

tine dört elle sarılmamız sayesinde de hasta bir dünyanın en sağlam memleketleri arasında yer aldık.

Yeni doğuş Hasta Adam 1918'de öldü. Fakat Türk Milleti yeni ufuklar keşfeden bir milli varlık şeklinde 1919'da yeniden doğdu. İmparatorluk devrinde geçirdiğimiz uzun hastalık neticesinde milli bünyemiz, yeni arazi ele geçirmek ihtirası gibi, emperyalizm gibi, kaybedilen yerlere yeniden sahip olmak gibi, başkalarından nefret gibi, gerçek ve devamlı milli menfaatlere körlük gibi hastalık sebeplerine karşı muaflık kazandı. Diyebilirim ki hasta adamın cesedinden çıkarılan bir serumla öyle aşılandık ki dış baskıya, uzatılan yemlere, rüşvetlere karşı mukavemetimiz tam bir hale geldi ve bu vasıtalarla bizi bizzat seçtiğimiz milli politika yolundan ayırmak imkânsız oldu.

Türkiye'de meydana gelen yeni ruh, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1938 ilkbaharında Ankara'yı ziyarete gelen Romen gazetecilerine söylediği sözlerle en güzel ifadesini bulmuştur, buna Atatürk'ün bütün insanlığa yaptığı bir vasiyet gözüyle bakmak caizdir. (İngilizce yazımda yer alan bu beyanat, hatıratımın Atatürk'e ait kısmına harfi harfine geçirilmişti.)

Atatürk'ün sözlerinde yeni Türkiye'nin gerçek ruhu en güzel ifadesini bulduğu gibi, bu sözler, dünya barışını kurmak için en iyi formülleri havi bulunuyor.

Biz insanlar, olumlu bir barış projesinin etrafında derhal birleşmezsek, tarihteki eski hata ve gafları tekrar etmeye ve her defasında olduğu gibi belahatin kör bir kurbanı haline düşmeye mahkûm oluruz. Belahati tarihin hakim kudreti haline koyan hal ve şartların hiçbiri değişmemiştir. Bunları hükümsüz bırakacak yolda bir teşebbüsten ortalıkta eser görülmüyor.

Evet, şurası var ki, bugün tehlikenin varlığını hissedenler tarihin hangi bir devrinde olduğundan daha fazla sayıdadır. Halk, olan biten hakkında daha fazla bilgi ediniyor, bundan netice çıkaranlar çoğalmıştır. Tarihteki harplerden hiçbiri, açık ve ahlaki hedefleri taşımak noktasına bir harp kadar yaklaşmamış, şerle hayır arasındaki mücadeleyi bu kadar iyi temsil etmemiştir. Bundan çıkacak mana şudur bu defa doğru bir neticeye varmamız mümkündür. Ne yazık ki menfi tesirleri önlemek maksadıyla hiçbir hazırlığa girişilmemiş ve belahatin ortalığa hakim olmasına meydan verecek boşluklar ve delikler tıkanmamıştır. Milli gururlar, kıskançlıklar, şüpheler başıboş bir halde ve barışın hedef ve gayesi hakkında birliğe varmamıza engel olacak bir durumdadır.

Tarihin garip cilvesi Bu gerçekleri belirtmek ve milletlerin gözünü iş işten geçmeden açmaya çalışmak rolünün, eskiden "Hasta Adam" diye anılan biz Türkler'e düşmesi, tarihin garip ve hoş bir cilvesidir. Eskiden bizim varlığımız, büyük devletlerin arasındaki geçimsizliğe bağlıydı. Halbuki bugün gelişme halinde bir sağlam millet sıfatiyle şunu hissediyoruz ki huzurumuzun ve güvenimizin en güzel desteği milletlerarası ahenk ve barıştır. Yeni Türkiye, Balkan komşularından başlamak üzere var kuvvetiyle bu maksat için çalışıyor.

Dünyanın haritasını yeniden çizerken, herkese devamlı surette beka imkânını verecek bir güvenlik sisteminin ön planda durması lazımdır. Taraflardan birinin harp yıllarındaki hareket tarzının gazap ve isyan duyguları yaratması çaresizdir, fakat nefret öyle bataklıktır ki bunun üzerine hiçbir sağlam bina kurulamaz.

Birinci Cihan Harbi'nden sonra biz Türkler, dünyanın en ziyade nefret edilen adamlarıydık. Aradan bir yıl geçince hakkımızdaki görüşler ikileşti, bizi haksızlıkların kurbanı insanlar diye karşılayanlar çoğaldı. İstiklal Harbimiz-

den sonra ise büyük bir Milli Mücadele'nin saygı ve sevgiye layık galipleri mevkiine yükseldi.

Atlantik beyannamesi, barış yolunda bir adımdır, bir takım doğru prensiplerin ifade vasıtasıdır, fakat buna dayanarak, yeni bir dünya kurmak isteniyorsa, bir dünya federasyonunun temelinin atılması, milli silahlı kuvvetlerin lağvı, dünya yüzünde adaleti ve düzeni yürütmek işinin Dünya Devleti'nin kuvvetlerine bırakılması, bütün milli siyasetlerin insanlığın menfaatlerine göre ayarlanması, her türlü dinler ve sosyal mezhepler arasında tolerans ilanı, azınlık hakları sisteminin yerine aynı cinsten olanların mübadelesi küçük memleketlerin bölge federasyonlariyle büyüklerin müsavi bir hale getirilmesi lazım gelecektir.

Eğer bunca asırlık tecrübelerden ders alınmaz ve böyle radikal bir yol tutulmazsa belahat, dünyaya buyuran kuvvet halinde kalacak ve insanlar hiçbir zaman tam huzur ve emniyete kavuşamayacaklardır."

4. KİTAP

1945 -1971

Hatıralarımı tamamlarken

Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim'in hikâyesini bu dördüncü cildimle kapıyorum.

Evvelce de söylediğim gibi, ben, seksen yıllık olayları içine alan, gürültülü bir devrin tarihini yazmak iddiasında değilim. Hafızama başvurmak, Vakit, 1923-1925'deki Vatan, Tan, 1940'dan sonraki Vatan ve Hür Vatan koleksiyonlarını taramak, biriktirdiğim mektup ve belgeleri gözden geçirmek, çeşitli eserlere başvurmak, Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy gibi tarihî şahsiyetlerden ve diğer rol sahiplerinden bilgi edinmek suretiyle meydana getirdiğim ve objektif ve samimî olmasına çok özendiğim eser, olsa olsa yakın tarihimize ve yarına ait ihtimallere biraz ışık tutabilir.

Altmış üç yıldan beri devam eden gazetecilik hayatımı, bütün bu hikâyeyi anlatmak suretiyle tamamlayabilmemi en ziyade sevgili hayat ve meslek arkadaşım Rezzan'a borçluyum. Geçirdiğim çok acı günlerde bana her suretle destek olmuş, şevk ve cesaret vermiş, REY adlı bir firma kurmak suretiyle dört cildin meydana gelmesine ait her işle uğraşmış, her adımda candan işbirliği yürütmüştür.

Yirmi yıldır diğer işleri arasında bana özel sekreter olarak yardım eden Nüveyre Bayrakdar, dağınık kâğıtlarımı intizamlı dosyalar haline koymuş, İngilizce, Almanca ve Fransızca'ya olan bilgisinden beni faydalandırmış ve eski yazıyla karaladığım yazılarımı büyük bir sabırla yeni yazıya çevirmiştir.

Kitabımın tevziinde aziz dostum Hür Dağıtım umum müdürü Ali Ünlü, yardımcısı Mahir Ataman, İstanbul tevziini idare eden Geda Dağıtım bana dostluk göstermişler, destek olmuşlardır.

Acıman Reklâm müessesesi dış kapağını hazırlamış, bütün reklâm işlerini karşılık beklemeden yürütmüş, bize her adımda dostça el uzatmış, yol göstermiştir. Gazete sahiplerinden dostlarım eserim hakkında tenkitleri ve ücretsiz ilanları sütunlarına geçirmek nezaket ve yakınlığını göstermişlerdir. Eseri dizen ve basan Yenilik Basımevi'nin değerli sahibi Reşad Umur ve arkadaşları da kitaba ait işleri benimsemişler ve her suretle yakın ilgi göstermişlerdir. Radar Reklâm sahibi dostum Mehmed Cemal de radyo ilanlarını yapmıştır.

Hepsiyle beraber sevgili okuyucularıma da teşekkür borcumu candan öderken, kitaptaki dizgi ve diğer hataları mazur görmelerini diler, kendilerine sevgiler sunarım.

Ahmed Emin Yalman

San Francisco yolunda

Tek parti hükümetinin, keyfi bir kararla bir gazeteyi süresiz olarak kapatması ve her türlü şikâyet ve itirazları cevapsız bırakması, totaliter bir idare için olağan bir hareketti. Halbuki İkinci Cihan Harbi'nde demokrasiyi temsil eden taraf, her yerde zafer yolunu tutmuştu. Totaliter Nazilik bozgundan bozguna yuvarlanıyor, layığını buluyordu. Tek parti hükümeti bunun baskısını ve endişesini nihayet duymaya başladı. 1 Ağustos'ta Almanya ile olan diplomasi ve ekonomi münasebetlerini kesmeyi lüzumlu buldu, 23 Şubat 1945'te yani benim İstanbul'a dönüşümden bir ay sonra Türkiye, Almanya ve Japonya'ya harp ilan etmeye davet edildi, bu daveti derhal kabul etti, böylece Birleşmiş Milletler'in kurucuları arasına girmek imkânını ele geçirdi ve 24 Şubat'ta da Birleşmiş Milletler Anayasası'na bir kurucu sıfatiyle imzasını bastı.

Dünyanın ne tarafa doğru gittiğini ve tek parti hükümetinin de kervana katılmak zorunda kaldığını görünce,

bizim gibi tatil halinde bulunan *Tasvir-i Efkâr* ve *Tan* gazeteleriyle beraber bir toplantı yaptık, Ankara'da Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na bir telgraf çekip dünyanın gidişi karşısında tatilimize son verilmesini istemeye karar verdik. Tek partinin sert ve inatçı havası karşısında ne netice alacağımızı bilmiyorduk, fakat hiç olmazsa talihimizi denemiş olacaktık.

Meğer Hükümet böyle bir müracaat bekliyormuş. Her birimize ayrı ayrı gelen tatlı cevap telgraflariyle derhal Ankara'ya gelmemiz istendi. Başbakan bizi nezaketle karşıladı ve gazetelerimizi tek gün kaybetmeden derhal çıkarmamız için bizi adeta zorladı. Son dakikaya kadar Nazi zaferine ümit bağlayan ve gazetenin bir daha çıkmayacağını bana hissettiren gerici ruhlu Başbakan'a hayretle baktım. Dünya değişmişti, akışa uymak çaresiz bir şey olmuştu.

Yazı heyetini dağıtmış olan Zekeriya Sertel, gazetelerin bir hafta sonra çıkması fikrini ileri sürdü. Halbuki biz, kadromuzu hiç eksiksiz olarak muhafaza etmiş, ağır fedakârlıklar pahasına hepsinin maaşlarını yüzde yüz olarak ödemiştik. Kendi hesabımıza bir hafta filan bekleyemeyeceğimizi, iki gün sonra vazife başına geçeceğimizi söyledim ve ona göre telefonla İstanbul'a talimat verdim.

Yol görünmüştü İkibuçuk aylık Batı Avrupa yolculuğundan sonra seyahate doymuştum, fakat yapacak bir şey yoktu. Birleşmiş Milletler teşkilatı kurulurken ve harp sonrası dünyası hazırlanırken, mutlaka orada bulunmalı, herşeyi yakından tenkitçi bir gözle görmeli ve okuyuculara duyurmalıydım. Bunu yapmadan masa başında kalıp kalem oynatamazdım.

Sonraki Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'i, o zamanki Hariciye Hukuk Müşaviri Nihat Erim'i ve çok geniş bir kadroyu içine alan bir grup, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın başkanlığı altında San Francisco'ya gidiyordu.

Hasan Saka hava yolculuğundan hoşlanmadığı için hiç olmazsa Kahire'ye kadar trenle gitmemiz kararlaşmıştı. 5 Nisan 1945'te gece yarısından beş dakika sonra Toros Ekspresi'yle yola çıktık. Gazetecilerle beraber heyet iki yataklı vagon dolduruyordu. Treninin hareketinden sonra Hasan Saka iki vagonu dolaştı. Heyet Başkanı sıfatiyle bütün arkadaşları birer birer selamladı ve iyi yolculuklar diledi. Bundan pek az sonra ben derin bir uykuya daldım. *Dünyadan Haber* kitabının ikinci cildini yola çıkmadan önce tamamlamak için bir gece evvel sabahlara kadar çalışmış, yorgun düşmüştüm.

Biz dört gazeteciydik. Hüseyin Cahid Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Doğan Nadi ve ben... Çok şükür resmi heyet hepimizi listesine almıştı. Yoksa yolculukta, San Francisco'da yer bulmakta ve vazife görmekte çok zahmet çekerdik.

Roosevelt'in ölümü Kahire'ye üç günde varacağımızı umarken tren yolculuğu altı gün sürdü. Nihayet oradan havalandık, Trablusgarp'a, Kasablanka'ya uğradıktan sonra, bir yolcu uçağıyle değil, yük uçağından çevrilmiş bir askeri taşıt uçağı ile Okyanus'a açıldık. Her birimize birer battaniye verilmişti. Diğer bazı arkadaşlar gibi ben de buna sarılarak yere uzandım. Bir aralık, Birinci Daire Umum Müdürü Abdullah Zeki Bey'i yanımda gördüm. Beni uyandırdı ve şu haberi verdi: "Roosevelt ölmüş..." Birer birer herkes yerinden fırladı. Hepimiz sarsılmıştık. On üç yıldan beri Amerika'nın ve geniş ölçüde bütün dünyanın kaderine hakim olan adamın, tam barış dünyasının kapısı açılırken, çöküp gitmesi, korkunç bir haberdi. 39 yaşındayken çocuk felcine tutulmuş olan, ona rağmen devlere yakışan ağır yükleri sarsılmaz iradesi sayesinde taşıyan, nice buhran günü tarihte önder rolü oynayan, cüretli kararlar veren Roosevelt, son zamanlarda çökmüştü. Buna rağmen ölüme meydan okumuş, Yalta Konferan-

sı'nda bulunmak üzere Kırım'a uzun bir yolculuğu göze almıştı, fakat artık sıhhatine ve iradesine sahip bir adam değildi. Yalta dönüşünde kongre huzurunda 700 kelimelik bir konuşmayı okurken tam kırk dokuz kere tutukluk göstermiş, boyuna kekelemişti, mikrofon olmasa sesi duyulmayacaktı. Bir taraftan da basireti bağlanmıştı. Etrafi Hiss gibi Moskova ajanları tarafından çevrilmişti, birbiri üzerine yanlış kararlar veriyordu. Çok yakını olan eski Moskova Elçisi William Bullitt gibi dostların ikazları da para etmiyordu. Hudutsuz kudreti başına vurmuş olan Roosevelt, kulağını bükmek, tehlikeyi duyurmak isteyenlere: "Benim içimden öyle geliyor, demek ki doğrudur," demekle yetiniyordu. Öyle anlaşılıyordu ki Roosevelt çok sevdiği iktidar mevkiinde kalabilmek için sonuna kadar çırpınmıştı...

Bununla beraber bu tabii çöküntü, Roosevelt'in cihan tarihinde oynadığı rolü unutturamaz. Roosevelt kiralama ve ödünç verme kanunuyla açtığı yardım çığırında cesaretle ilerleyen, Amerika'da kırtasiyeciliği hiçe sayarak, hür teşebbüs âleminin en ileri simalarını Henry Ford'la beraber geniş ölçüde harp üretimi, hatta askeri talim ve terbiye işleriyle vazifelendirilen, askeri işlerin başına General Marshal'ları ve Eisenhower'leri getiren, Hitler'e karşı harbin kazanılmasında Churchill'le beraber baş rolü oynayan adamdı.

Siddetli fırtına Kötü haberin acısını duymaya meydan kalmadı. Hava gitgide ağırlaştı. Kırk ton ağırlığında dört motörlü uçak, bir ceviz kabuğu gibi havalarda oradan oraya atılıyordu. Kesif sis ve bulut tabakalarına çarptığımız zaman uçağın her köşesinden inilтiler duyuluyordu. Fırtınadan kaçmak için dört bin metreye tırmanıyorduk. Orada da başka bir belâyla karşılaştık... Oksijensizlik yüzünden nefesimiz tıkanıyordu. Kamarot, Hüseyin Cahid gibi çok zorluk çekenlere oksijen cihazları verdi. Hasan Saka da çok rahatsızdı. Bir aralık burnundan kan geldi, bizler telâş et-

tik. Çoğumuzu hava tutmuştu. Karanlıktaki bu sallanış ümitsizlik hissi veriyordu. Bir daha karaya ayak basacağımızdan şüphe ediyorduk.

Oh, nihayet ışıklar göründü... Azor Adaları'na bin zahmetle yere konduk. Aramızda hayata veda edenler, dünyaya yeniden gelmek hissiyle karaya indi.

Bu adada hiç olmazsa bir gece geçireceğimizi, kendimizi toplayacağımızı hepimiz umuyorduk. Fakat meydan kumandanı bütün nezaketiyle uçağın bir saat üç çeyrek sonra yoluna devam etmeye mecbur olduğunu haber verdi. Bunun üzerine aramızda konuştuk, şu neticeye vardık; en iyisi çoğumuzun yolumuza devam etmemesi, hastaların arkadan gelmesi olacaktı... Fakat sonradan en hasta olan Hasan Saka ve Yalçın bile gayrete geldiler ve yola devamı göze aldılar.

Hal çaresi İş böylece çözülmedi. Pilot, havaların bozukluğu dolayısiyle fazla benzin alacağını, ancak 14 yolcu taşıyabileceğini, son raporlara dayanarak söyledi. Şimdi bir mesele ortaya çıkıyordu: Kim kalacaktı? Hariciyeciler: "Biz 14 kişilik resmi bir heyetiz, birbirimizden ayrılamayız, gazeteciler kalsın..." dedi. Biz şu cevabı verdik: "Konferans derhal başlayacak değil, fakat asıl biz gazeteciler, Roosevelt'in ölümü dolayısiyle derhal vazife başında bulunmaya mecburuz. Resmi kâtiplerden bir kaçı bir, iki gün sonra gelirse kıyamet kopmaz." Nihayet şu hal çaresine varıldı: Doktorlar Hasan Saka'yla Yalçın'ın bir gece dinlenmesine lüzum gösterdi. Özel Kalem Müdürü Şadi Kavur'la İngilizce bilmesi yüzünden B. Orhan Tahsin onlarla beraber kaldı.

On dördümüz yola devam ettik. Fırtınayla pençeleşerek korkunç bir gece geçirdik, fakat güneşin doğmasiyle sert hava durdu, sallanmadan havalarda kaymaya başladık, nihayet kara göründü, Okyanus'u aşmanın risklerini gözlerinde büyütenler geniş nefes aldılar.

Selamete kavuşuyoruz Ternöv Adası'nda dinlendik, yıkandık, karnımızı doyurduk, bir iki saat da uyuduk, fakat oradan New York'a kadar olan yol umduğumuz gibi rahatça geçmedi, yerden yere atılıyor, berbat bir şekilde sallanıyorduk. Benim için yolculuğun en fena tarafı cankurtaran yelekleriyle oturulmasının usûl diye kabul edilmesiydi. Bunun sıcaklığına ve sıkıntısına dayanamıyordum. Kamarota: "Bunu çıkarmazsam fena olacağım," dedim. Adam: "Ben usûlü değiştiremem, fakat ben görmem, olur biter. Sen ne yaparsan yap," dedi.

Nihayet karaya kavuşuyorduk. Hava meydanında karşımıza birçok dost çıktı. New York'da ve Washington'da ikişer gün kaldık, sonra trenle San Francisco'ya vardık.

Orada derhal otel derdi başgösterdi. Şehire yığınlarla delegelerden başka bütün dünyanın gazetecileri üşüşmüştü, oda yoktu. Belediye ister istemez bir usûl koymuştu. Gazetecilere tek oda yoktu. İki kişi bir arada yerleştirileceklerdi... Halbuki aylarca sürecek bir vazifede odada tek başına kalmadan ne çalışmak, ne dinlenmek imkânı vardı. Biz derhal Doğan Nadi'yle bir anlaşma yaptık. Delegelerimizin bulunduğu S. Francis Oteli'ndeki bir odaya ikimiz birden kaydolduk, ikimizin parasını o veriyordu. Ben de gazetecilerin toplandığı Palace Oteli'ndeki bir odayı güya Doğan'la beraber işgal ediyordum, bunun da parasını vermek bana düşüyordu. Böylece bize biraz pahalıya malolmakla beraber Belediye'nin emri yerine gelmiş oluyordu.

San Francisco'nun ev sahipliği Daha ilk bakışta gördük ki San Francisco şehri Konferans'ın ev sahipliğini ciddiye almış, en hoş ve güler yüzlü tavrını takınmıştı. Nisan ayında burası zaten güneş ve çiçekler içindedir. Bütün halk, Konferans'ı benimsemiş, dünyanın her tarafından barış adına buraya akan delegelere yakın ilgi gösteriyor, bunlarla tanışma ve konuşma fırsatları arıyordu.

Amerika'da çok olan telgraf şirketleri ve ajanslar, bütün otellerde merkezler kurmuşlar, delegelere ve gazetecilere rehberlik etmek, suallerine cevap yetiştirmek üzere her biri üniversitelerin en güzel kızlarını seferber etmiş, takımlar halinde otellere dağıtmıştı. Delegeler, çiçek gibi kızlara derhal sokulmaya başladılar. İlk fırsatta yemeğe çağırdılar. Zaten delegelerle tanışmak ve bu suretle yabancı dış âlem hakkında bilgi sahibi olmak için oraya toplanan kızlar, hiç bir davete hayır demiyorlardı.

Amerikan âdetlerini bilmeyen, bir yemek davetinin kabul edilmesini, "yakın bir münasebetin bütün neticelerine razı olmak" manasına alan Arap memleketlerinin ateşli delegeleri sevinçten çıldırıyorlardı, fakat yanlışlık meydana çıkınca, iki taraflı şikâyetler yükselmeye başladı, kızlar daha ihtiyatlı olmayı öğrendiler, delegeler de ister istemez akıllarını başlarına aldılar, fakat haksızlığa uğramış insanlar tavrını takınmaktan geri kalmadılar.

Bir kâbusla karşılaşıyorum Washington'dan geçerken, otuz yıllık yakın bir ahbabım olan ve gerçek bir Türk dostu görünen bir Amerikan gazetecisini telefonla aradım. 1915'te *Tanin*'in harp muhabiri diye Berlin'de bulunduğum sırada kendisi de *Chicago Daily News*'un muhabiri sıfatıyla oradaydı. Tanışmış, dost olmuştuk. Gel zaman, git zaman, Amerika'nın en meşhur radyo yorumcuları arasında yer almıştı. Türkiye'ye defalarla gelmiş, Rauf Bey'le, Dr. Adnan Bey'le, Halide Hanım'la dostluk kurmuştu. 1938 ve 1939'da New York sergimizin Yayın Müdürlüğü'nde bulunduğum sırada Amerikalı gazeteciyi, bir trafik kazasından sonra yeni aldığı eşiyle ve çocuklariyle sık sık görmüştüm. Aklı başında kadın, kocasının çalışmalarına derin bir anlayışla destek oluyordu. Kendisi de şöhretini sağlayan vazifeyi, pek çok çalışarak, hergün icap eden her türlü temasları yaparak yürütüyordu.

San Francisco'ya giderken, kendisini Washington'da aramayı ve dünyanın gidişi hakkında bir konuşma yapmayı tabii buldum. Bana dedi ki:

"Ben de bugün San Francisco'ya gidiyorum. Orada buluşuruz. Yalnız size şimdiden haber vereyim ki tanıdığınız karımdan ayrıldım, yeni bir hanımla evlendim."

Hayretler içinde kaldım. Mükemmel bir hayat arkadaşı olan akıllı ve hoş kadını, terbiyeli çocuklarının olgun annesini nasıl bırakmıştı? Bir kaç gün sonra San Francisco'da Palace Oteli'ndeki dairesinde buluştuğumuz zaman yeni eşini bana tanıttı. O zaman hayretim bir kat daha arttı. Karşımda Washington'un kibar muhitine mensup azametli bir kadın vardı. Hükmümü derhal verdim: Halktan yüz bulan radyo yorumcularında çok görüldüğü gibi, şöhret başına vurmuş, evlilik yoluyla kibar muhitte yer edinmek istemişti.

Odada yalnız kalınca, buluştuğumuz zaman daima yaptığımız gibi, günün durumu hakkındaki görüşlerimi açıkça söylemeye başladım. Üzerinde durduğum konu, Sovyet Rusya'nın hudutsuz emperyalizmiydi. Bu kadar fedakârlık pahasına elde edilen barışın bu yüzden hiçe indiğine yandığımı belli ettim. Otuz senelik teklifsiz, samimi dostum telâşla yerinden fırladı.

"Susunuz," dedi. "Sovyet Rusya hakkında bir otel odasında başbaşa bulunduğumuz zaman bile böyle sözler söylenmesine razı olamam. Belki de Türkiye'nin Rus istahları karşısında bulunmak ihtimali yüzünden böyle konuşuyorsunuz. Bu ihtimal sizi üzebilir, fakat bizim umurumuzda bile olamaz. Varsın Sovyetler Türkiye'yi yutsun, bunun hazmıyla bir iki yıl vakit geçirirler ve bizi rahat bırakırlar."

Yıldırımla vurulmuş gibi oldum. Veda bile etmeden odadan ayrılmak üzere yerimden fırladım. Meşhur radyo yorumcusu münasebetsizlik ettiğini farketti. Güya tamir için şunları ilâve etti:

"Benim meramımı anlamanız lazımdır. Sovyetler, her hangi bir hedef uğruna harbi göze alabilirler, fakat biz harpten bıktık, ne uğurda olursa olsun yeni bir savaşı göze alacak halde değiliz."

Cevap vermeden odadan çıktım. Bir daha kendisiyle karşı karşıya gelmedim. Yorumcu, değişen dünya olayları karşısında sonradan pişman olmuş, 1946'da Rauf Bey Amerika'ya gittiği zaman kendisiyle konuşmak, harp sonrasının gafleti arasında büyük bir hata işlediğini, beni kırdığını ve benden özür dilemek istediğini söylemiş... Hiç aldırmadım.

Hasan Saka'yı ikaz Sovyet Rusya'nın bizden bir takım isteklerde bulunmak ve mesele çıkarmak üzere olduğunu Mayıs ayının başlarında *New York Times* gazetesinin kulağı delik bir kadın yazarından haber alınca derhal koştum, Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya herşeyi söyledim.

"Saçma," dedi, "bizi şaşırtmak istiyorlar. Ben böyle şeyleri yutmam."

Hayretle yanından ayrıldım. Halbuki Haziran sonlarında Sovyet Rusya, Kars ve Ardahan'ın geri verilmesini ve Boğazlar Anlaşması'nın Karadeniz devletleri arasındaki yeni bir anlaşma şeklinde değişmesini resmi surette istedi ve bizden red cevabı aldı. Elde ettiğim haberler önceden ciddiye alınsaydı ve tedbirli davranılsaydı elbette daha faydalı olurdu...

Yolunu şaşıran bir dünya

25 Nisan 1945'te San Francisco Konferansı'nın perdesi şehrin opera binasında açıldı. Burada yer alabilen üç bin kişi tarihin en heyecanlı dramlarından birine seyirci olacaklardı. Bütün şehir halkı, bütün Amerika orada bulunabilmek için can atıyordu. Hücum ancak askeri kordonlarla önlenebilmişti.

Ben meraklı bir gazeteci olarak halimden hoşnuttum. Tarihin bu önemli olayını sahne yakınındaki rahat bir koltuktan seyretmek imtiyazına sahiptim. Türk Heyeti, beraberindeki dört gazeteciyi kendi çerçevesine almış, bizi yüzlerce dünya gazetecisi arasında uzaklarda pineklemekten kurtarmıştı.

Delegelerin arasında en ziyade Suudi Arabistan'ın delegeleri milli kıyafetleriyle göze çarpıyordu. Rudolf Valantino'nun filmlerini seyreden ve Doğulu şeyh tiplerine aşık olan bütün kadınların gözleri onlardaydı. En çok alkışlanan da Molotof oldu. O gelince, bütün fotografçılar etrafını aldı, dakikalarca resim çekildi.

Ruslara bu ilginin sebebi ne? O saniyede Nazilik çöküntüye yaklaşmış görünüyordu. İlk atom bombası patlatılmış olmamakla beraber, Japon harbi kontrol altına alınmıştı, herşeyin sonuna gelmesi ancak bir zaman meselesiydi. Artık dünyanın can alacak davası, Rusların tutacakları yoldu, Amerika onları kırmamak, ipi koparmamak endişesiyle titriyordu.

Yalta'da Ruslar Yalta'da Rusların istediği olmuştu. 21 Ağustos'la 27 Eylül 1944 arasında Dumbarton Oaks'da toplanan Amerikan, Rus ve İngiliz delegeleri bir "Birleşmiş Milletler Topluluğu" kurulmasına dair Amerika tarafından hazırlanan proje üzerinde konuşmalar yapmışlar, nihayet 9 Ekim'de anayasayı ortaya çıkarmışlardı. Bu, hiç de demokrasi dünyasının beklediği eser değildi. Bu umumi heyetten, bir güvenlik konseyinden, ekonomik ve sosyal konseylerden, bir de millerlerarası mahkemeden ibaret olarak meydana gelecek kuruluşun bütün varlığı, hem Rus damgasını taşıyor, hem de üç büyüklerin veto boyunduruğu sistemini destekliyordu. Bu işin hikmeti şuradaydı: Harp sonrası Amerikası'nda korku ile karışık bir Rus çılgınlığı peyda olmuştu. Moskova tipi bir solculuk cereyanı bir salgın halinde her tarafa işlemişti. Eski ve gizli bir komünistken pişman olan *Times* dergisi başyazarı Chambers'in yaptığı ifşaatla komünist oldukları meydana çıkan Alger Hiss gibi adamlar, ölüme yaklaşan Roosevelt'i avuçları içine almışlardı. Konferansı idare eden Amerika Heyeti'nin başında da bu gizli ajan Hiss bulunuyordu. Yüksek bir ictimai itibara, olgun bir terbiye ve kültüre sahip olan, Carnegie Barış Vakfı gibi bir kuruluşun başına geçen, her istediği mevkiye varmak için yolu açık görünen, para tarafından hiç bir ihtiyacı olmayan Alger Hiss, Rus ajanlığının tuzağına nasıl ve niçin düşmüştü? Bu sır hâlâ çözülememiştir. Nitekim yukarıda hikâyesini anlattığım meşhur rad-

yo yorumcusu dostumun muvazenesini bozması da ancak o sırada Amerika'yı kaplayan kitle sarhoşluğu ve şaşkınlığıyla izah kabul eder. Harp sonrası Amerikası'nda Rus taraftarlığı bir müddet moda ve bir hastalık halinde hüküm sürmüştür.

Asiler arasında 25 Nisan ile 26 Haziran arasında San Francisco Konferansı'nı dikkatle izledim, gazeteye hergün telsizler yağdırdım. Hele heyetimizi ilgilendiren meselelerde bol haber verdim, fakat dünyanın yolunu şaşırdığını, Atlantik Paktı'nın ümit ettirdiği hedeflerin elden kaçtığını ve Büyükler'in ve hele Sovyet Rusya'nın ölçüsüz vetosuna dayanan bir sistemin ortalığı oyalayacağını ve ancak mahdut faydalar sağlayacağını hiç zihnimden çıkarmadım.

Bu isyan ve hoşnutsuzluk hissinde hiç de yalnız değildim. Millet sıfatıyle henüz tanınmayan Hindistan, Burma, Kore, Afrika sömürgeleri, İngiliz Antil adaları, Portorico, o zaman Hollanda'ya tabi olan Cava, Sumatra gibi topluluklar, Birleşmiş Milletler projesinin Büyükler'in sömürge sahibi olmasını hoş görmesine karşı ayaklanmışlardı. San Francisco Konferansı'nın karşısında "mahkûm Milletlerin Kongresi"ni kurmuşlar ve çalışmaya girişmişlerdi.

Kongre, gazetecilere gönderilen bir yemek davetiyle başladı. Davet sahipleri arasında, Kore'nin sonraki cumhurbaşkanı Dr. Syngman Rhee de vardı. Davete koşa koşa gittim. Muhite girince, pek yeni bir âlemle karşılaştım. Burası geri oldukları iddiasiyle yabancı boyunduruğu altında köle gibi tutulan, fakat kendilerini reşit ve olgun sayan istiklal özlemi içinde kıvranan milletlerin dünyasıydı. Birleşmiş Milletler için hazırlanan projenin büyük devletlerin emperyalizmini koruduğunu görünce, başlarının çaresine bakmaya karar vermişler, bir araya gelmişler ve San Francisco'yu istiklal uğruna savaş meydanına çevirmişlerdi.

Davet yerinde mahkûm Milletler Kongresi'nin muvakkat başkanı Hindli Ramkrisna Modak beni karşıladı ve dedi ki:

"Bu nasıl iş, bu ne riyakârlık!.. Atlantik Beyannamesi'nden söz ediyorlar, bütün insanlar hesabına hürriyet ve eşitlik filan diyorlar... Hürriyet havasını herkesle beraber teneffüs etmek için biz de San Francisco'ya koşuyoruz. Orada ne görüyoruz? Meğer eski bildiğimiz emperyalist milletler, orada bir araya gelmişler... Öyle olmayanların da ağız açacak halleri yok. Her tarafa başvuruyoruz, kimi vakti olmadığını, kimi de 'San Francisco Konferansı'nın bizim dertlerimizle uğraşamayacağını, bizi dinleyemeyeceğini' açıktan açığa ileri sürüyor. Harp sonrası için vadedilen Yeni Dünya nerede? Dünyanın yarısı zincire bağlı kölelerken, yeni bir dünya kurulur mu? Böyle bir dünya insanlığın dünyası değil, riyanın, sahtekârlığın dünyası olur."

"Endonezya" adını duyuyorum Başka bir dertliye sordum:

"Siz hangi memleketi temsil ediyorsunuz?"

"Endonezya'yı."

Hayretle yüzüne baktım:

"Orası da neresi?"

Gülerek anlattı:

"Eski bir milletin yeni adı... Sumatra, Borneo, Cava, Celebes, Molakas, Sumba adaları, Yeni Gine'nin Batı kısmı, memleketimizin hudutları içindedir. Malaya yarımadası da bize verilirse keyfimiz tam olacak. Bizim aramızda bir millet haline gelmeye yetecek benzerlikler, yakınlıklar ve ortak menfaatler tam olarak vardır. Yabancı vasiliğine ihtiyaç duymuyoruz. Yalnız Birleşik Amerika'nın kısa bir müddet için medeniyetin bekçisi ve temsilcisi sıfatıyle aramızda bulunmasına ve yeni varlığımızın temel tutması bakımından bize yardım etmesine razıyız. Japonlar düşmanı-

mızdır, 1940 yılında 'Sarokat Islâm' adıyla sekiz yüz bin üyeli bir kurum meydana getirdik, istiklal için çalıştık. Şimdi bu ideal bütün halka yayılmıştır. Toplu teşkilat halinde Faşizm'in ve Naziliğin bozguna uğraması ve demokrasinin zaferi için çalışıyoruz. Çoğumuz Müslüman'dır."

Kongreye katılan mahkûm millet temsilcilerinin arasında, çok ileri bir gelişme devri geçirdikten sonra yeniden Rus boyunduruğu altına düşen üç Baltık memleketinin, Hür Lehistan'ın, Cumhuriyet İspanyası'nın, Hür Sırplar'ın, Hür Hırvatların ve nice hürriyet hasretlisi Afrika memleketlerinin mensupları vardı. Bunlar, gayet hoş ve canlı bir âlem kurmuşlardı. Hiç bir toplantılarını kaçırmadım. San Francisco'da gerçek hürriyet havasını opera binasındaki Konferans'ta değil, mahkûm Milletler Kongresi'nde teneffüs ettim ve bir hayli dost kazandım.

Ermeni saldırıları Bir takım aşırı Ermeni partilerinin temsilcileri de Türkiye aleyhine kıyamet koparmak için bu fırsata sarıldılar, gazetelere mektuplar yağdırarak, "Türklerin burada bulunmaya hakları olmadığını, harp dışı kaldıklarını, bir tek Türk'ün bu harpte burnu kanamadığını," ileri sürdüler. Buna karşı bir Amerikalı yaylım ateşi açtı, Binbaşı Goldsmith adında bir Amerikalı subay, gazetelere mektuplar göndererek Türkiye'nin bir müttefik sıfatıyle bu harpte çok faydalı roller oynadıklarını, gazetelere mektup yazanların San Francisco'nun temiz havasına nifak sokmak istediklerini ileri sürdü. Eskiden Türk düşmanıyken, Kaliforniya'nın Türk öğrencileriyle tanıştıktan sonra dost kesilen yaşlı bir kadın durmadan tahrikçilerle pençeleşti. Mütareke devrinde Aydın demiryolunda çalışan ve Nazilli'de bir takım Türklerin bir Ermeni çetesi tarafından nasıl bir camiye doldurulduğunu ve yakıldığını gözüyle gören bir İngiliz, Ermeni ajanlarına susturucu hücumlarda bulundu.

Eski Doğu meselesinin manasını bilmeyen ve eski Çarlık Rusyası başta olmak üzere bazı büyük devletlerin Türkiye'de ne gibi entrikalar çevirdiklerinin cahili olan bu muhitte ve bu sırada gerçekleri duyurmanın faydalı olacağını düşündüm, aynı zamanda Ermeni davasının iç yüzünü aydınlatmak üzere iki uzunca yazı yazdım. Her ikisi *San Francisco Chronicle* gazetesinde aynen çıktı ve epeyce ilgi uyandırdı. Dikkati çeken nokta şuydu ki taşkın komiteciler, her fırsatta yaptıkları gibi, patırtı koparmaya çalışırken, insaflı Ermeni vatandaşları bize dostluk ve yakınlık gösteriyor, evlerine çağırarak kendi elleriyle inbikten geçirdikleri rakılarla ziyafetler veriyorlar, etrafımızdan ayrılmıyorlardı. San Francisco'nun meşhur Ömer Hayyam lokantasının sahibi olan Bitlisli Mardikyan da dostluk yarışında daima önde gidiyordu. Akşamları masa için kuyruk yapılan bu lokantada en iyi masalar Türk delegelerine ikram ediliyor, Türkçe bilen ve vatan hasreti çeken garsonlar etrafımızda pervane gibi dönüyorlardı.

Malakanlar meselesi 1939 yılının başında, New York Sergisi'ndeki Türk Komisyonu'nun yayın işleriyle uğraştığım sırada Washington sefaretimize, hepsi iri yarı, sakallı insanlar olan bir grup gelmişti. Ben hoş bir tesadüf eseri olarak o sırada Washington'da bulunuyordum. Gelenlerin Sefir Münir Ertegün'e söyledikleri şuydu:

"Kaliforniya'daki Malakan topluluğuna mensubuz. Hepimiz dürüst ve çalışkan adamlarız. Refah içinde yaşıyoruz. Dinimizin icabı yalan söylemeyiz, hileli iş yapmayız. Mezhebimizin pirini rüyada gördük. Bize şöyle dedi: 'Yakında bir Cihan Harbi kopacak, her tarafa yayılacak, yalnız Türkiye harp dışı kalacak, bütün hayvanlarınızı, mallarınızı, çoluk çocuğunuzu alarak derhal Türkiye'ye gitmenin çaresini arayınız.' Biz hayvancılık ve ziraat sahalarında ileri usûllerle çalışıyoruz. Türkiye'ye faydalı ola-

cağımıza eminiz. Zaten Türkiye'de Bandırma civarında ve Kars'da Malakan toplulukları var."

Bu sözleri hayretle dinledik. Münir Bey kendilerine şu cevabı verdi:

"Bu işte bir yanlışlık olacak. Siz Kaliforniya'da yaşıyorsunuz. Halbuki dediğiniz gibi yeni bir Cihan Harbi koparsa, coğrafi mevkii dolayısiyle Türkiye bunun ortasında kalacak."

Malakanlar, pirlerinin mutlaka doğruyu söylediğine inanıyorlar ve bütün varlıklarıyla Türkiye'ye iltica etmek arzusunda ısrar ediyorlardı. Böyle çalışkan ve dürüst insanların geniş para, hayvan ve techizat sermayeleriyle bize gelmesi elbette faydalı bir şeydi. Münir Bey müracaatı Ankara'ya bildirdi, fakat netice çıkmadı.

"Pir" yeniden sesleniyor Kaliforniya'ya gelince, Malakanlarla temas imkânları aradım. Meğer şehrin içinde geniş bir Malakan topluluğu yaşıyormuş. Cemaatin ileri gelenleriyle görüştüm. Yakınlık gösterdiler, bütün Türk heyetini yemeğe çağırdılar. Hepsinin hoş, dinç, dürüst insanlar olduğunu gördük. Kendilerine mahsus bir mezhepleri var, domuz eti yemeyi, şarap ve tütün içmeyi, kilisede insan sureti bulundurmayı, yalan söylemeyi yasak ediyor. Bu buluşmadan hepimiz memnun kaldık.

San Francisco'da Amerika'nın en meşhur sütun yazarlarından Peter Edson ile ahbap oldum. Malakanlar'ın harbin başında Türk sefaretine yaptıkları müracaatın hikâyesini kendisine anlattım. O da yüz kadar gazetede çıkan sütununda benim adımı ve otelimin adresini belli ederek işi söz konusu etti. Ertesi gün Los Angeles'den ve Kaliforniya'nın diğer yerlerinden bana telgraflar yağdı. Hepsi, Türkiye'ye gitmelerini pirlerinin hâlâ emrettiğini söylüyor, toplu bir halde beni San Francisco'da ziyarete gelecekleri-

ni haber veriyor ve Los Angeles'deki bir adrese münasip zamanı bildirmemi istiyorlardı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka Bey'e işi anlattım. Washington Sefiri Hüseyin Ragıp Bey'in kendileriyle meşgul olmasını münasip gördü. Ragıp Bey'den randevu aldıktan sonra Malakanlar'a telgraf çektim.

"Noel babalar" Bir sabah uzun sakallı, uzun boylu adamlardan mürekkep on kişilik bir heyet Palace Oteli'nin salonlarını doldurdu. Her birinden benim gibi dört insan çıkardı. Önlerine düştüm, kendilerini delegelerimizin bulunduğu otele götürdüm. Yolda halk: "Noel Babalar geçiyor" diyerek iki sıra oldu ve dev gibi on adam arasında cüce gibi kalan beni seyretti.

Hüseyin Ragıp Bey'e şunları söylediler: "Derhal her şeyimizi alarak gideceğiz, iyi Türk vatandaşı olacağız. Yalnız iki şartımız var. Birincisi, kendi ilkokullarımızın olması, ikincisi de dinimiz adam öldürmeyi yasak ettiği için askerlikten istisna edilmemiz."

Müracaat Ankara'ya bildirildi. Müspet cevap gelmedi. İş öyle kaldı, fakat benim 1950, 1954 ve 1957'de Kaliforniya'ya yolum düştüğü zaman her defasında Malakan topluluklarına başvurdum. 1945'te gayet canlı bir manzara gösteren topluluklar, küçülmüş, genç neslin gitgide kopmuş, ayrılmış olduğunu gördüm... O zaman pirin rüyadaki telkiniyle 1938'de sefaretimize yapılan ve 1945'te tekrar edilen müracaatın manasını anladım: Topluluğun şefleri, Amerikan okullarına giden gençlerin cemaatın otoritesini hiçe saymaya başladıklarına dikkat etmişler Amerika'da kalırlarsa mezheplerinin ve geleneklerinin sönmeye mahkûm olduğunu sezmişler, tedbir olarak Türkiye'ye toplu muhacirliği düşünmüşler... Topluluklarını ve bunların halini yakından gördükten sonra ben şuna inanıyorum ki Türkiye 1938 veya 1945'te bunlara kapılarını açmamakla bir fırsat kaçırmıştır.

Hâlâ istiyorlar Garibi şu ki geleneklerine bağlı kalan Malakanlar'da Türkiye'ye gelmek hevesi hâlâ sönmemişti. Bunlardan Fresco'da büyük bir çiftlik ve hayvancılık ve meyvecilik işletmesi sahibi olan biri, 1945'te Malakanlar'a dair bir fikra yazan Peter Edson'un adresini aramış, taramış, bulmuş, 1945'te çıkan yazısının bir suretini ondan istemiş, o da derhal yolladıkdan başka yazının ve aldığı mektupla kendi cevabının kopyasını bana yolladı. Ben de oturdum, Malakan'a bir mektup yazarak olanı biteni anlattım ve yazmakta olduğum hatıralar için Malakanlar'a dair fotoğraf ve etraflı bilgi istedim. Bir kaç gün sonra bir kucak dolusu kitap, belge ve fotoğraf aldım. Bunlarla beraber gelen mektupta şöyle deniliyor: "1939'da Washington'da Türk Sefareti'ne başvuranlardan biri benim babamdı. Yıllarca Kars'ta yaşamış, Amerika'ya gelmeye mecbur kaldıktan sonra orasının hasretini unutmamıştı. Ben karımla beraber geçen sene Türkiye'ye gittim, Kars'a uğradım, ilk fırsatta tekrar geleceğim. Siz de Amerika'ya gelirseniz mutlaka Fresco'da çiftliğe geliniz ve bana misafir olunuz. Şunu bilin ki biz Amerika'nın halinden hoşnut değiliz, 500 ile 1000 arasında aile derhal mallarıyla beraber Türkiye'ye göç etmeye hazırdır."

Unutulan gerçek San Francisco'nun Bohemian Kulübü adında çok garip bir kulübü vardır. Yetmiş beş yıl evvel kurulan kulüp, büyük bir tiyatroyu da içine alan geniş bir şehir binasına, parklar, bahçeler ortasında bir yazlık yere sahiptir. Her ikisine kadınların ayak basması yasaktır. Kadınlar ise bir yolunu bulup buralara girmek için çıldırırlar ve sayısı çok olan bekçileri atlatmaya çalışırlar.

İşte bu kulübün tiyatrosunda Filipin'in sevimli ve dinamik başdelegesi General Romulos *Unutulan Gerçek* adında bir piyes görmüş, buna bayılmış ve bütün delegelere piyesin gösterilmesini istemişti. Bunun üzerine kulüp, iki şey

yaptı: Bir defa delegelerin hepsini park ve bahçelerinde bir öğle yemeğine çağırdı, sonra ilk defa olarak kadınlarla beraber yine hepsini tiyatrosuna davet ederek piyesi gösterdi.

Gündüzki davet öyle tertip edilmişti ki yemekten evvel yüzlerce köşede hoş insanların idaresi altında içki masaları kurulmuştu. Köşeden köşeye dolaşarak ben de ömrümde hiç yapmadığım kadar içki içtim, fakat bunu zevkle yaptığım için dimdik ayakta kaldım, eski dostlarla karşılaştım ve yeni dostlar edindim.

Yaman piyes Akşam kadınların da seyircilerinin arasına katıldığı piyeste bir grup amatör oynuyordu. Konu şundan ibaretti:

Aksi, inatçı, kavgacı bir adam olan bir fabrika müdürü var. Kuvvete, baskıya, disipline inanıyor, işçilerin insan tarafını görmek istemiyor. "Başlarına vurmalı, sakın zaaf göstermemeli" deyip duruyor. Fabrikada işçi hareketini zorlu bir adam temsil ediyor. Patronun başına vurarak onu yola getirmek lüzumuna inanmakla beraber, sert görünüşün altında altın gibi bir ruh, son derece dürüst bir seciye taşıyor.

İki adam, hak adına ölesiye çarpışıyorlar, bu yüzden hem iki taraf zararlı çıkıyor, hem de harp gayreti aksıyor. Fabrika sahibi deliye dönüyor, uyku yüzü görmüyor, üzülüyor, evde herkese haşin muamele ediyor.

Diğer taraftan işçinin evinde grev yüzünden sıkıntı var. Bütçe daralmıştır. Çocuklar gıdalarını alamıyorlar, hasta kızı için doktorların tavsiyeleri yerine getirilemiyor. Ev içinde herkesin birbirini çok sevmesine rağmen, dirlik düzenlik kalmamıştır.

Fabrika sahibinin şımarık, eğlence düşkünü, fakat mert kalpli bir oğlu var. Askere çağırılıyor. Yabancı memleketlerde ölüme doğru gidecek, yeni vazife hayatının eşiğinde gözündeki perde düşüyor, etrafındaki iki taraflı faciayı görü-

yor. Kalkıyor, işçinin evine gidiyor, orada hakaretle karşılaşıyor, kovuluyor, fakat ev sahibinin altın kalbini yumuşatacak sözleri buluyor, söylüyor, aile ile beraber kahvaltı ediyor ve işçiyi ertesi sabah babasıyla kahvaltı etmeye ve konuşmaya çağırıyor. Fakat gel de böyle bir hareketin manasını o aksi herife anlat... Gencin gayretleri boşa gidiyor, işçi kahvaltı zamanı, eve gelince, ağır hakaretlere uğruyor. İşçi kendisine bunu yapan adamın üzerine hücum edecek oluyor. O kadar gözü dönmüştür ki elinden bir cinayet çıkabilir. Fabrika sahibinin karısı, kızı araya giriyorlar. Evin genci, işçinin evinde ne kadar nezaketle muamele gördüğünü, kendisini eve çağırınca işçinin büyük bir fedakârlık diye istemeyerek geldiğini anlatıyor. İşçi de fabrikacının oğlundan hiç beklemediği tarzda bir muamele görünce, zihninden neler geçtiğini hikâye ediyor. Haşin fabrika sahibi, nihayet bir insan olduğunu uzun yıllardan beri ilk defa olarak hatırlıyor ve işbirliğinin nimetlerini farketmeye başlıyor.

İşte bu sırada işçiler patronun evine hücum ediyorlar, kendi şeflerini orada görünce, şeflik mevkiine göz diken kötü bir adam, arkadaşlarını ona karşı tahrik ediyor, fakat maksadına varamıyor. İşçi şefi: "Siz gidin, haklı isteklerinizi ben kabul ettireceğim" diyor. Bu sahne karşısında fabrikacı işçi liderinin ne kadar asil bir ruh taşıdığını görüyor, utanıyor, ellerine sarılıyor, beraberce eşit insanlar halinde yemek yiyorlar ve davayı her bakımdan iyi bir çözüm şekline vardırıyorlar. Fabrika sahibi şunu itiraf ediyor: "Bu isteklerin haklı olduğunu ben de biliyordum, idare heyetinin üyeleri de... Fakat zayıf görünmemek için aptalca kafa tutuyorduk."

Manevi silahlanma Oyunu başından sonuna kadar gözlerim yaşararak seyrettim. Perde arkasından oyuncular bunu farketmişler. Oyundan sonra beni buldular, ta-

nıştık. Kendilerinden öğrendim ki piyes Dr. Buchman'ın idare ettiği Manevi Silâhlanma Hareketi tarafından tertip edilmiş. Böylece bir barışçı hareket bulunduğunu keşfetmiş oldum. Ondan sonra defalarla hareketin İsviçre'de, İngiltere'de ve Amerika'da bulunan merkezlerine gittim. Almanya'da Ruhr'da bulunan teşkilatın içine girdim, kömür ocaklarını dolaştım ve harekete dair zaman zaman *Vatan*'da, içlerinden biri *Nuh'un Gemisi* adını taşımak üzere, uzun yazı dizileri yazdım. Eski komünist lideri, sonraki barışçı Tod Sloan gibi candan dostlar edindim.

Bir gün Doğu Londra'da Tod Sloan'ın evine, elimde bir kutu lokumla gittiğimi ve orada gördüğüm manzarayı hiç unutamam. Eskiden Londra liman işçilerinin en azgın tahrikçisi olan Tod Sloan, Manevi Silahlanma kervanına katıldıktan ve barışçı kesildikten sonra, Doğu Londra'da bir kasap dükkanının üstündeki iki odalı bir dairede seksen yaşında, sağır karısıyla beraber yaşıyordu. Beni kadına tanıttıktan sonra en tatlı bir sevgi ifadesiyle kadına yaklaştı, lokum kutusunu ona uzattı:

"Bak sevgilim," dedi, "Mr. Yalman İstanbul'dan sana ne getirmiş..."

Demokrasi kervanına katılıyorum

1945 Haziran'ı sonlarında Kaliforniya'dan ve oradan edindiğim dostlardan ayrıldım. Memlekette bir demokrasi hareketi başlamıştı. Buna ait savaşa katılmak için can atıyordum.

Bu sıralarda dünya olayları, süratli bir gelişme halindeydi. 28 Nisan 1945'te İtalya'daki Alman mukavemeti sona erdi. 1 Mayıs'ta Adolf Hitler öldü, yerine Amiral Doenitz geçti, 4 Mayıs'ta Nazi Partisi feshedildi, Hollanda ve Danimarka'da ve Almanya'nın Kuzey'inde bulunan Alman tümenleri teslim oldu. 7 Mayıs'ta Alman kuvvetlerinin teslimi tamamlanınca, Başkan Truman ve Churchill Avrupa'da harp bittiğini ilan ettiler.

Yarabbi, bu ne korkunç bir düşüştü! "Hitler bir Allah'dır", "Hitler Avrupa'nın Washington'udur", "Allah bizi dünyayı fethetmek için yaratmıştır", "Hak yoktur, kuvvet vardır", "Gelecek bin yıl için, dünyanın efendisi biziz" diyen cahiller, sersemler dünyanın başına belâ kesildikten,

netice belli olduktan sonra da bunu bir kaç gün, bir kaç saat geciktirmek için yüz binlerce Alman gencini ateşe attılar ve nihayet yok oldular. Ortadaki manzara, Almanların "Nibelungen" efsanesinde tasvir edilen mutlak yokluğa benzetilebilir.

6 Ağustos'ta İngilizler'le Amerikalılar'ın gizlice hazırladıkları atom bombası Hiroşima'ya atıldı, 8 Ağustos'ta Sovyet Rusya Japonya'ya harp ilan etti, 10 Ağustos'ta Japonya teslim olmaya hazır olduğunu bildirdi, dört gün sonra da Amerika'nın şartlarını kabul etti.

Churchill'in çılgınlığı 1945 Temmuz'unun ortasında, İkinci Cihan Harbi'nde azmiyle, cesaretiyle, sevk ve idare kudretiyle, en mühim rollerden birini oynayan Winston Churchill, birden bire partizanlık şeytanına uydu, elde ettiği itibarı kendi partisi hesabına değerlendirmek ihtirasiyle seçim mücadelesini vakitsiz bir şekilde açtı, harp yılları boyunca kendisiyle en dürüst ve faydalı bir şekilde işbirliği eden İşçi Partisi'ne "Moskova Uşağı" adını takarak çirkin bir parti kavgasına atıldı. İngiliz milleti, birden bire küçülen büyük adama karşı duyduğu derin minnete rağmen, bu kahbeliği affetmemiştir. 27 Temmuz 1945'te yapılan seçimlerde Muhafazakâr Parti'nin 395 kişilik kuvvetini 195'e indirmişti. Eskiden 164 mevcudu olan İşçi Partisi bir hamlede 396 kişilik çoğunluk kazandı. Böylece İngiliz milleti, siyasi olgunluğu, Churchill gibi bir adamı derhal alaşağı etmek ve cezalandırmak suretiyle belli etti.

Tek parti rejiminde hafif bir değişme Harp yıllarında tek parti rejimi, İsmet İnönü'nün "Milli Şeflik"i altında hudutsuz kudret sahibiydi. Varlık Vergisi zamanında bir aralık ortalığa dehşet salmış, herkesi zorla susturmuştu. 1944 sonlarında bir taraftan ırkçılar, diğer taraftan komünistler, kafile halinde sert muameleler gördü,

şiddetli cezalara çarpıldı. Buna rağmen bazı değişiklik istidatları pek erkenden kendini belli etmeye başladı. Refik Şevket İnce ve Hikmet Bayur, o zamana göre cesur ve devamlı tenkitleriyle Meclis'te yeni bir münakaşa havası yaratıyorlardı. Parti içinde Rana Tarhan'ın başkanlığında bir Müstakil Grup tertip edildi ve bir nevi demokrasi oyunu oynanmaya başlandı. Tek Parti'nin sıkı baskısı gitgide gevşemeye yüz tuttu.

23 Mart 1944'te Saraçoğlu Kabinesi Meclis'ten güvenoyu isteyince, eskisi gibi ittifakla değil, 57 muhalife karşı 251 oy aldı. Yüz küsur milletvekili, oyunu kullanmadı.

6 Haziran 1945'te Halk Partisi, serbest ve gerçek seçime doğru küçük bir adım attı. On yerde yapılan araseçimlerde parti bizzat aday gösterecek ve seçime bir tayin manzarası verecek yerde, herkesin adaylığını koymasını serbest bıraktı. İstanbul'da aday sayısı doksan üçe çıktı. 19 Haziran'da yapılan seçimlerde İstanbul'da eski Belediye Başkanı Muhittin Üstündağ seçimi kazandı. O sırada San Francisco'da bulunan ve bir müddet çok partili hayatta baş rollerden birini oynadıktan sonra Başbakan yardımcılığına kadar yükselen Nihat Erim, İzmit'ten milletvekili seçildiğine dair bir sürpriz telgrafı aldı. Şunu söyleyeyim ki o sırada Hariciye Hukuk Müşaviri olan Nihat Erim, Konferans'taki en başarılı delegelerimizden biriydi.

Dörtlü Takrir 13 Haziran'da eski Başbakan Celal Bayar, Prof. Fuad Köprülü, Aydın milletvekili Adnan Menderes ve Konya milletvekili Refik Koraltan tarafından, çok partili hayatın ilk adımı olan ve "Dörtlü Takrir" diye meşhur olan tarihi takrir Meclis'e verildi. Takrir sahipleri, Birleşmiş Milletler Anayasası'nı imza etmiş olduğumuza göre gerçek demokrasiyi benimsemek mesuliyetini üzerimize aldığımızı ileri sürüyorlar ve parti tüzüğünde ve kanunlarda değişiklikler yapılmasını, bu arada hele Basın Kanunu'nun tadil edilmesini ve gazete kapamak yetkisinin Hükümet'ten alınıp mahkemeye verilmesini istiyorlardı. Yedi saatlik ateşli bir tartışmadan sonra takrir, encümenlere havale edildi.

Rus isteklerinin reddi 1921'deki bir anlaşmayla bize geçen Kars ve Ardahan'ın geri verilmesi ve Boğazlar Mukavelesi'nin tadili hakkındaki Rus teklifine ait haberler ilk olarak 29 Haziran 1945 tarihli gazetelerde çıktı. Elli milletin delegelerinin dokuz hafta çalışıp 9.000 kelimelik bir güvenlik anayasası imza etmeleri sırasında yayılan bu tepeden inme haber, dünya yüzünde bir kötümserlik havası yarattı. Ben o sırada hâlâ Amerika'daydım.

Dünya yüzünde o sırada Rusya'ya karşı bozguncu bir acz havası olduğunu pek yakından görüyordum. En büyük devletler bile bir Rus isteğinin sert ve kesin bir şekilde reddedilebileceğini akla getiremiyorlardı. Bizim her hangi bir taraftan ilgi ve yardım görmemiz ihtimali yoktu. Türk milletinin Rus teklifini hiç tereddüt etmeden tam bir birlik halinde reddetmesi, buna kuvvetle karşı koyacağını, hakkına ve istiklaline sahip olmayarak yaşamaktansa ölümü tercih edeceğini belirtmesi karşısında Batı dünyası şaşaladı ve çok faydalı bir şok etkisi karşısında kaldı. Türkiye'nin itibarı birden bire çok yükseldi, çok partili hayatın ayırıcı tesirlerine dalmaya hazırlandığımız bir sırada bir Rus isteği karşısında milli birliğin bu kadar kuvvetle ifade bulması övünülecek bir şeydir.

San Francisco'dan sonra İngiliz seçimlerini izlemek üzere Londra'ya gitmeye karar vermişken, Rus isteklerinin ortaya çıkması üzerine doğruca memlekete döndüm ve "Rus Davası" başlığı altında altı yazılık bir dizi yazdım.

Savaşı açıyoruz Rus isteklerine ve Potsdam Konferansı'na dair yazı serileri tamamlandıktan sonra 12 Tem-

muz Çarşamba günü "Siyasi Hayatımızın Bir Tahlili" başlıklı ve sekiz gün süren bir yazı dizisiyle *Vatan*'ın çok partili gidişe ait esaslı savaşını açtım. Serinin üçüncü yazısında bir vasilik sistemi olan tek partili sistemin neden iflasa mahkûm olduğunu anlatım.

Çok partili gidiş yolunda memlekette gelişmeye başlayan cereyana eski Başbakan Rauf Orbay, 2 Ağustos'ta *Vatan*'da çıkan uzun beyanatiyle katıldı ve şöyle dedi: "İdaremizin nasıl olması lazım geleceğini 1923'te söyledim. O zamandan beri fikirlerim değişmedi. Şahısların vasilik iddiasına dayanan tarzdan hayır yoktur. Kuvvetini milletin iradesinden alan ve ona dayanan hükümet, tek meşru ve faydalı şekildir. Halkı kendi kendini idareye ehil olmadığı, onu yetiştirmek lazım geldiği iddiası yersiz ve saçmadır."

Bu esnada Nuri Demirağ'ın "Milli Kalkınma Partisi"ni kurması ve teşkilat yapması suretiyle memleket sessizce çok partili hayata girmişti, fakat Dörtlü Takrir'in Haziran ayında tohumunu ektiği asıl kuvvetli hareket birden bire hız almadı.

Ben çok partili demokrasi davasında ısrarım dolayısiyle CHP milletvekili Kılıçoğlu'nun hücumlarına uğradım, onunla münakaşaya giriştim. Hüseyin Cahid Yalçın da Rusya'ya karşı takip edilecek politikayı konu diye seçerek bana şiddetle çattı, ben de ona cevap yetiştirdim.

Memlekette bir taraftan Japonya'nın teslim olmasından ve harbin sona ermesinden ileri gelen ferahlı hava esiyordu, diğer taraftan da Rusya'nın istekleri karşısında tuttuğumuz yolun gitgide her taraftan beğenilmesinin yarattığı hoşnutluk vardı.

Demokrat Parti'nin kuruluşuna yol açan gelişmeler, 15 Ağustos'ta birden bire patlak verdi, ondan sonra milli ilgileri devamlı ve derin bir surette birarada tuttu.

İlk demokrasi fırtınası

15 Ağustos 1945'te sonraki Başbakan Şemseddin Günaltay'ın başkanlık ettiği Meclis, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın tasdiki konusunu ele aldı.

Bu arada ilk hücumu, 13 Haziran'da meşhur Dörtlü Takrir'i vererek, ilk ateşi açanlardan Adnan Menderes yaptı, kürsüye çıktı ve dedi ki: "Demokrat milletlerin, kendi topluluklarında diktatörlük idaresine katlanan üyeler bulunmamasına dikkat etmeleri, Birleşmiş Milletler'in barış ve güvenlik ihtiyacından doğan bir zarurettir. Bu böyle olduğuna göre, istiklaline düşkün bir milletin fertleri olarak endişeli bir sual hatırımıza gelebilir: 'Diğer milletlerin veya bir milletler topluluğunun, her hangi bir milletin iç idaresinin şöyle veya böyle olmamasını isteyebilmesi, o milletin istiklalini sakatlamaz mı?' Bize gelince, kabul etmekte olduğumuz milletlerarası anayasayla kendi Anayasa'mızın dışında veya onun ruhuna aykırı bir taahhüt altına giriyor değiliz. Ancak olsa olsa fiili durum ile yazılı Anayasa'mızın

arasındaki bazı ahenksizliklerin ortadan kaldırılması lüzumu kendini gösterebilir. Bu da zaten ana kanunumuzun milletimize karşı taahhüt etmiş olduğu esasların tam olarak yerine getirilmesi demektir. Çok uzun yıllardan beri Türk inkılâbının yönelttiği gayelere tamamiyle uygun olan Birleşmiş Milletler Anayasası'na katılmamızı sevinç ve güvenle tasdik edebiliriz."

Mümtaz Ökmen buna verdiği cevapta şöyle dedi: "Bizim yirmi beş yıldır demokrasiye uygun bir Anayasa'mız bulunduğu ortadayken, bir arkadaşımız, fiili durumun buna uygun olmadığını ileri sürdü. Her zaman tekrar etmek imkânına sahip bulunduğu bir şeyi, yerinde olmayarak, burada ileri sürmesini cevapsız bırakmaya vicdanım razı olmadı."

Köprülü kürsüde Fuat Köprülü de aynı konuda şöyle konuştu: "İnsanlık tarihinin adeta yeni bir devrini açacağını umduğumuz bir milletlerarası anlaşma Meclis'te söz konusu olurken, arkadaşlarımızdan Adnan Menderes'in ileri sürdüğü her hangi bir düşünceyi Mümtaz Ökmen'in büsbütün başka bir şekilde ve açıkçası öyle görülüyor ki bir kaç arkadaş düşünce serbestliğinin aleyhindedir. Onlara karışmıyorum. Yalnız hiç olmazsa San Francisco Paktı'nı imzaladığımız bugün başkalarının fikirlerini yanlış yorumlamamak lüzumunu anlamalıdırlar. Adnan Menderes, demokrasinin milletin ruhundan ve hayatından doğduğunu ve şimdiye kadar hiç bir suretle yabancılık ve aykırılık olmadığını söylediği halde bunu ters bir şekle çevirmek sanırım ki doğru değildir. Herkes fikrinde hürdür. Arada ufak tefek görüş farkları olursa neden dolayı Adnan Menderes'e hücum etmeli? Hiç kimse, başkasının kendisi gibi düşünmesini istememelidir. Bu kürsüden söylenmeyecek hiç bir gerçek yoktur. Birbirimizden şüphe ettiğimiz zaman serbest düşünmek ve söylemek imkânı ortadan kalkar."

Mümtaz Ökmen: "Namuslu bir adamsan, söyle benim Adnan Menderes'den şüphe ettiğimi nereden çıkarıyorsun? Ben senden ve benzerlerinden korkacak adam değilim. Bunu böyle bil."

Meclis salonu yer yer münakaşalar ve gürültülerle çalkalanıyordu. Köprülü kürsüden indi, Mümtaz Ökmen ve Ahmet Sangur ile tartışmaya girişti. Meclis Başkanı, Fuat Köprülü'ye: "Yerinize oturunuz ve münakaşayı bırakınız," dedi.

Bundan sonra maddelere geçildi, neticede Andlaşma ittifakla kabul edildi ve bunun Amerika, Sovyet Rusya ve İngiltere meclislerine bildirilmesi kararlaştırıldı.

Yeni bir devrin eşiğinde 17 Ağustos tarihli *Vatan*'da yukardaki başlıkla çıkan bir yazı şöyle bitiyor: "Her insan kendi nefsine karşı korunmak için bir frene muhtaçtır. Her sosyal topluluk, her siyasi parti de aynı ihtiyacın karşısındadır. Keyfi ve frensiz gidişlerin denemesini Türk milleti defalarla geçirdi, bir takım dersler aldı. Dünyanın bugünkü halini, idare eden ve edilen bütün Türk vatandaşları mutlaka görmeli ve birbirlerine karşı çalışmaktan, birbirlerini kırmaktan, kendi görüşlerinden başka görüşleri ihanet saymaktan vazgeçmelidirler. Siyasi oyunu dürüst usûllerle, karşılıklı saygıyla, bir iş bölümü halinde oynamalıyız. İktidar buyurma yeri değil, hizmet ve fedakârlık yeridir. Halbuki bir takım iktidar milletvekilleri, diğer arkadaşlarının söz söylemesine engel olmaya, tenkidi zorla susturmaya çalışıyorlar. Biz bunu, bir millet meclisindeki müzakerelerin nasıl olması lazım geldiğini değil, nasıl olmaması icap ettiğini belli etmek için tam zamanında yapılmış ve ortaya konulmuş bir manzara diye karşılıyoruz."

Falih Rıfkı Atay, *Muhalifler* başlıklı bir yazıyla tek partinin hoşuna gitmeyen gerçek demokrasi cereyanına karşı ilk hücumunu yaptı. *Vatan* 20 Ağustos sayısında "Savaş

mı, Karsılıklı Saygı mı?" başlığını taşıyan bir yazıda kendi kendini muhalif değil, olumlu bir demokrasi gidişinin temsilcisi saydığını söylemekle beraber, Atay'ın "Biz" diye ileri sürdüğü fikirleri esaslı bir tenkitten geçirdi. Bu da şiddetli ve devamlı bir gazete çatışmasının başlangıcı oldu. "İnsanlık Vakarı", "İfrattan Muvazeneye", "Babil Kulesi" ve "Samimiyet lazım" başlıklı dört yazıyla *Vatan* prensip mücadelesine devam etti.

24 Ağustos'ta Üniversite Devletler Hukuku Doçenti Dr. Mehmet Ali Aybar, "Kâğıt Üzerinde Demokrasi" başlıklı bir yazıyla *Vatan* sütunlarında yer aldı ve bir müddet liberal ruhlu bir bilgi adamı edasiyle yazı yazmaya devam etti.

Kurucular "Vatan"da 25 Ağustos'ta Prof. Fuat Köprülü'nün tek partiye karşı ilk açık isyan hareketi diye kabul edilen "Açık Konuşalım" başlıklı makalesi *Vatan*'da çıktı. Köprülü söze şöyle başlıyordu: "Ulus gazetesinin 18 Haziran 1945 tarihli sayısından başlayarak bu gazetede birbiri ardınca bir sıra yazılar çıktı. Falih Rıfkı Atay imzasını taşıyan ve memleketin iç durumuna, CHP prensiplerine, tek parti ve çok parti meselelerine, Meclis'in içinde ve dışında yer yer beliren muhalefet ve tenkitlere temas eden bu yazılar, Parti'nin ve Hükümet'in resmi gazetesi olan Ulus'ta çıkmasaydı, bunları okumak zahmetine katlanmazdım.."

Bıçak ve iğne Gerçek demokrasi hakkında yazıların ve Falih Rıfkı'yı tenkitlerin hiç arkası kesilmiyordu. 31 Ağustos tarihli sayıda "Falih'e Bir İki Söz" başlığıyla çıkan bir yazıda şu sözler vardı: "Merhum Süleyman Nazif derdi ki: 'Başkasına bıçak saplamaya alışanlar, kendilerine iğne batmasına dayanamazlar, derhal bağırıp çağırmaya başlarlar." Falih Rıfkı Atay'ın yazıları bu sözün doğruluğunu

belli edecek bir ruh taşıyor. Ulus sütunlarından başkalarına buyurmaya alışan Falih, en küçük bir tenkide tahammül etmiyor, derhal gazaba geliyor, ağzını bozuyor, küfür ediyor. Hem de çatmak istediği bir yazının özü hakkında söz yürütmüyor. 'Dilinin altında şunları söylemek istemiştir' diyerek canının istediği fikri karşısındakilere yüklüyor, sonra kendi uydurması olan sözlere karşı bıçak çekiyor." Aynı sayıda Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu "Münevver İstibdat" başlıklı bir yazı ile tek partiye hücuma geçiyor.

Saraçoğlu ve Cevdet Kerim 6 Eylül'de Başbakan Şükrü Saraçoğlu da tenkitlere cevap vermek ihtiyacını duydu ve şöyle dedi: "Harp bitti, fakat henüz sulh yerine oturmadı. Demokrasi yolunda çok geniş bir mesafe almış bulunuyoruz. İnkılâp eserlerini korumak için almış bulunduğumuz, şu veya bu tedbiri yeni bir incelemeye konu yapmak mümkündür. Gazetelerde devam eden münakaşalarda irtica maddelerinde hiç bir serbestlik istenilmediğine göre aradaki ihtilâf çözülmez bir şey değildir."

Vatan, ertesi günkü yazısında Başbakan'ın bu sözlerini "Karşılıklı saygı ve anlayışa doğru bir adım" diye karşıladı.

Bu arada Halk Partisi, basın sahasında kendini zayıf gördü, 400.000 lira vererek İstanbul'da *Güven* adlı bir gazete kurmaya ve Sivas'ta ve daha bir iki yerde parti gazeteleri çıkarmaya karar verdi.

Halk Partisi'nden çıkarılanlar Cumhuriyet Halk Partisi Divanı, Adnan Menderes'le Fuat Köprülü'nün durumları ve siyasi faaliyetleri üzerinde görüşmek üzere 21 Eylül 1945'te toplantıya çağırıldı. Genel Başkanlık Divanı, Adnan Menderes'le Fuat Köprülü'nün hareket ve faaliyetlerini Parti'nin hedeflerine aykırı gördüğünden her ikisinin Parti'yle olan ilişkilerinin kesilmesine oybirliği ile karar verdi.

Köprülü ile Menderes, bu yolda bir karar verildiğini radyodan öğrendiklerini gazetecilere söylediler ve işin cereyan tarzına dair bilgi verdiler. Parti Genel Sekreterliği'nin 11 Eylül'de Fuat Köprülü'ye yazdığı mektupta şunlar vardı: "Parti adayı olarak halkoyuna sunuldunuz ve öylece milletvekili seçildiniz. Buna rağmen son zamanlarda Meclis konuşmalarında aldığınız tavır ve hareketler, hele parti prensipleri ve hükümeti aleyhinde öteden beri yayınlar yapıp duran *Vatan* gazetesinde çıkan ve aynı gazetenin cephesinde yer alan yazılarınızı inceleyen Parti Genel İdare Kurulu bu hareketlerinizin Parti tüzüğüne uymadığını görmekle üzgündür. Maksadınızın ne olduğunu ve Parti'nin hangi ocağında kayıtlı bulunduğunuzu bildirmenizi rica ederim."

Köprülü'nün cevabı O sırada Kars milletvekili olan Fuat Köprülü cevabında şunları söyledi: "Hareketlerimin, Parti'nin ana prensiplerine uygun olduğuna ve Parti ve memleketin yüksek menfaatlerine her surette hizmet edici bulunduğuna kesin surette kanaatım vardır. Halk Partisi'nin ana prensipleriyle *Vatan* gazetesinin savunduğu demokrasi prensipleri arasında aykırılık görmediğim için bu gazetede kendi imzam ve mesuliyetim altında fikirlerimi yaymakta hiç bir mahzur görmüyorum. Bu yazılar, Parti heyetinin mesuliyeti altında çıkan *Ulus* gazetesinde şahsıma karşı yapılan çok adi, yalan ve iftiradan ibaret hücumlara karşı yazılmıştır. Sözlerim ve yazılarımla ve Milletvekili sıfatiyle yapmaya mecbur olduğum vazifeyi yerine getirmeye çalışıyorum. Demokrasi prensiplerine dair 3 Nisan 1945'te Parti Grubu'nda söylediğim sözler, hiç bir yoruma lüzum göstermeyecek kadar açıktır. Üç arkadaşla beraber imzaladığım takrir 12 Haziran'da Parti Grubu'nda yedi saatlik tartışma konusu oldu ve aynı fikirler savunuldu. Yıllardan beri Alemdar Ocağı'na kayıtlı olduğumu bildiririm."

Menderes'in durumu Adnan Menderes'e gelince, 6 Eylül 1945'te Parti Genel Sekreter Vekili'nden aldığı bir mektupta Parti adına seçilmiş bir milletvekili olduğu halde Parti prensiplerine aykırı hal ve hareketlerde bulunduğu ileri sürüldü ve sebebi soruldu. Menderes 13 Eylül tarihli bir mektupla şöyle cevap verdi: "Meclis toplantılarındaki hareket tarzım, ne Parti tüzüğüne, ne programına aykırı değildir, aksine olarak, milletvekili sıfatiyle olan vazifeme ve memleket ve Parti'nin menfaatlerine tamamiyle uygundur. Nitekim bu görüş zaviyesinden hareket ederek 12 Haziran 1945'te diğer üç arkadaşımla beraber sunduğumuz takrirde bu cihetler etrafiyle belirtildi."

Parti adına Fuat Köprülü'ye yazılan mektupta *Vatan* gazetesi hakkında kullanılan lisan karşısında Parti Genel Sekreteri Vekili Nafi Atuf Kansu'ya 23 Eylül'de gazetede uzun bir açık mektup neşrettim ve yazılarımızın ancak ve ancak Parti'yi ikaz etmek ve tüzüğü ve programıyla hareketleri arasındaki aykırılığı belli etmek için yazıldığını, inkılâp davasında gazetenin daima Parti'yi desteklediğini, iyi hareketlerine kredi verdiğini anlattım ve partinin milli birliği bozacak yoldaki keyfi davranışlarından üzüntü duyduğumu belirttim.

Bayar ve Koraltan Dörtlü Takrir'de Menderes ve Köprülü'yle beraber imza sahibi bulunan Celal Bayar, Partiden çıkarılan iki arkadaşıyla beraber bulunduğunu, İzmir milletvekilliğinden istifa ettiğini, Meclis Başkanlığı'na kısa bir mektupla bildirdi, buna dair gazetelere hiç bir şey söylemedi.

Dördüncü imza sahibi olan Mersin milletvekili Refik Koraltan'a gelince, 1 Ekim'de *Vatan* matbaasına geldi ve iki arkadaşı hakkında ihraç kararı veren Halk Partisi'ne meydan okurcasına bir tavırla şunları söyledi: "Ben ve üç arkadaşım, milli hakimiyetin esaslarını ve Parti prensipleri-

ni kuvvetlendirmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadık. Prensiplerden ayrılan bizler değiliz, iki arkadaş hakkında ihraç kararı verenlerdir. Başbakan Şükrü Saraçoğlu: 'Bir çatlak ses' tabiriyle kendi grup arkadaşı Adnan'ı nasıl hırpalıyabilirdi? Bir siyasi parti, milli hakimiyetin gayesi değil, bir vasıtasıdır."

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 3 Ekim'de Ankara'daki basın toplantısında tutulan yolun doğru olduğunu, buna devam edileceğini, Celal Bayar'ın Parti'den çekilmediğini, iki milletvekilinin ihraç kararında kendisinin de oyu olduğu için Koraltan'ın beyanatını hoş görmediğini söyledi.

Parti Genel Sekreterliği 6 Ekim'de yazdığı bir tezkereyle beyanattan maksadı ne olduğunu Koraltan'dan sordu, o da, Genel Sekreter'in böyle bir şey sormaya hakkı olmadığı ve sözlerinin apaçık olduğu yolunda cevap verdi.

Halk Partisi, 2 Ekim 1945 tarihinde Refik Koraltan'ın *Vatan* gazetesinde çıkan beyanatındaki düşünce ve sözlerin Parti tüzüğündeki hükümlere aykırı görüldüğüne 6 Ekim'de karar verdi. Grup'ta mesele konuşulurken söz alan Koraltan şunları söyledi: "Evvelce Parti'den çıkarılan Adnan Menderes ve Fuat Köprülü hakkındaki muamele yanlıştır. Tüzük hükümlerine göre karar hakkı Parti Grubu'na aittir. Maksadım, bu nokta hakkında Parti makamlarının dikkatini çekmekti... *Vatan* gazetesinin yayınlarına gelince, bunları, gidilmesi lazım gelen yolu gösterir diye karşılıyorum. Böyle bir çıkarma kararına lüzum olmadan Parti'den ayrılma yolunu hep beraber gözden geçirmek doğru olur."

Koraltan bu işe dair *Vatan* gazetesine şu beyanatı verdi: "12 Haziran tarihinde dört arkadaşla beraber verdiğimiz takririn ne kadar yerinde olduğunu, aradan beş aylık bir zaman geçtikten sonra başvurulan muameleler belirtmiş bulunuyor. Parti çoğunluğu, gerek tüzüğün ve gerek programın anlaşılmasında bizden ayrılmıştır."

Faik Muhittin Adam Tam bu sıralarda talih beni yaman bir yol ve mücadele arkadaşıyla karşılaştırdı. İzmir'den Dr. Faik Muhittin Adam, "Vatandaş Gözüyle" başlığı altında bize dizi dizi yazılar göndermeye başladı. Bu yazılarda bana demokrasi ve ıslahat yolundaki mücadelelerimden dolayı kredi veriyor, fakat kusurlu gördüğü tarafları da sayıyor, memleket meselelerine bir üstat olgunluğu ile neşter vuruyor, devaları gösteriyordu. İzmir'e koştum, eskiden beri orada yüksek seciyesi ve orijinal hareketleriyle tanınan ve sevilen Dr. Faik Muhittin'le tanıştım. Ceddi, Sultan Mahmud devrinde Yeniçeri Ocağı'nı bastırmakta ve Beyazıt kulesini yaptırmakta büyük rol oynayan Dr. Faik Muhittin, her manasıyla idealist ve fedakâr bir vatandaş tipinin tam bir örneğiydi. Doktorluktaki teşhis ve tedavileri İzmir'de meşhurdu. Serbest Fıkra zamanında politika hayatına karışmıştı. Fethi Bey'in Paris Sefareti'ne tayini üzerine Serbest Fırka dağılınca, Faik Muhittin bazı arkadaşlarıyla beraber buna karşı gelmeye çalışmış, o zaman Erenköy'deki evi göz hapsinde bulunan Kâzım Karabekir'in evine gizlice giderek liderliği ona teklif etmiş, fakat müspet bir netice alamamış. Dörtlü Takrir'le ve basındaki mücadelelerle yeni demokrasi ufukları açılınca derhal harekete katılmış, Demokrat Parti kurulduktan sonra buna üye olmuştu.

Bu yaman insanla çok sıkı dostluk kurduk, pek erken gelen ölümüne kadar sırf onunla görüşmek için sık sık İzmir'e koştum, o da arasıra İstanbul'a geldi. Yazılarının kitap şeklinde çıkmaması yazık olmuştur.

Dörtler'in beşincisi oluyorum Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, *Vatan* gazetesine yazı yazdıkları bahanesiyle Halk Partisi'nden çıkarılınca, Dörtlü Takrir sahiplerinden Refik Koraltan, buna karşı yine *Vatan* sütunlarında velveleli bir protestoda bulunarak onlara katıldı. Ce-

lal Bayar da milletvekilliğinden istifa ederek üç arkadaşıyla kader birliği yapmayı tabii gördü, böylece dörtlü takrir sahipleriyle *Vatan* gazetesi tabii bir şekilde bir tek mücadele cephesi haline geldi. Ben de Dörtler'in beşincisi durumuna geldim ve yıllarca öyle kaldım.

Eski bağlar Benim için gazete ne bir ticaret vasıtasıydı, ne de her hangi bir şahsi ihtirasın gerçekleşmesine yarayacak bir âlet... Bir gazeteye ancak Türkiye'nin kaderinin iyileşmesine, memleketimizde yalnız sözde kalan demokrasinin gerçek bir hak ve hürriyet rejimi kurulmasına yarayacak bir vasıta diye varlık hakkı kabul ediyordum ve bir gazetenin başında bulunmanın mesuliyetini sırf bu manada karşılıyordum.

Halk Partisi'nin saflarında bir hayli güvendiğim ve sevdiğim insan vardı. Fakat tek partinin karşısında bir muvazene ve denetim partisi çıkabilmesi bakımından bütün ümidimi uzun müddet Celal Bayar'a bağlamıştım. Bunun sebepleri vardı: 1917 yılında *Vakit* gazetesinde harp yolsuzluklarına karşı şiddetli bir mücadele açtığım zaman o sıralarda İttihad ve Terakki teşkilatının İzmir gibi mühim bir yerdeki mesul kâtibi bulunan, çok nüfuzlu Celal Bey, Yerebatan'da Amedi matbaasında bulunan üç odalı idare merkezimize Osmanzade Hamdi Bey'le beraber gelmiş ve tuttuğumuz cesur ve atılgan yoldan dolayı bize teşviklerde bulunmuş, iltifatlar yağdırmıştı.

İstiklal Harbi'nden sonra Celal Bey, İş Bankası'nı kurmak suretiyle iktisadi hayatta akıncı roller oynadı, bu rollere İktisat Vekili sıfatiyle devam etti, Atatürk devrinde sistemle ve başarıyla çalışmanın bir örneğini ortaya koydu, yabancı uzmanlarından faydalanmayı bildi, kırtasiyecilik dışında bir Türkiye'nin ilk köprü başısını Türk Ofis şeklinde yarattı, teşebbüs ve karar sahibi elemanları değerlendirmeyi bildi, kendilerine kanaat ve vicdanlarına göre karar ver-

me ve iş görme imkânı sağladı. 1937 yılında Başbakanlığa geçmesini, bu nevi ıslahatın memleket ölçüsünde kök tutacağı ümidiyle hararetle alkışladım.

Bayar - İnönü Celal Bayar Başvekil olunca, İsmet İnönü'ye karşı düşmanlık ve rekabet hisleri belirtecek ve Atatürk'ün İnönü'ye karşı o sıralarda uyandırılan menfi hislerini ateşleyecek yerde, ara bulmayı iş edindi. Atatürk'ü yatıştırdı, İnönü'yü Atatürk'ün sofrasına çağırttı ve Atatürk'ün sağındaki yere onu oturttu.

Atatürk'ün ölümünde de Celal Bayar memleket endişesiyle fedakârlık ve feragatin çok kuvvetli bir imtihanını geçirdi. O sırada Celal Bey'in muhitindeki "Mutad Zevat" İsmet Paşa'ya karşı şiddetli düşmanlık hisleri besliyorlar, aynı zamanda ondan çekiniyorlardı, "Cumhurbaşkanı ve Milli Şef olursa, hepimizin boynuna ip takarak sokaklarda sürükletir," diyorlardı. Celal Bey, Başbakan'dı, idareye hakimdi, bizzat cumhurbaşkanı olmak ve maceralara atılmak, bilhassa kendi özel muhitinin şiddetli baskısı altında, pekâlâ hatırına gelebilirdi, fakat Bayar memleketin menfaatini ve huzurunu muhitinin baskısına göğüs germekte, her türlü ihtirasları yenmekte, bununla ilgili şahsi riskleri göze almakta buldu. İnönü'nün buna karşı ilk tepkisi Celal Bayar'ı Başbakan yapmak oldu, fakat bu işbirliği uzun sürmedi.

Bir müddet sonra Celal Bey'i sevmeyen, Atatürk'ün arzusu üzerine kurduğu Kabine'ye katılmayı, tek bakan olarak reddeden fakat Bayar Kabinesi'ne İçişleri Bakanı olarak giren Dr. Refik Saydam Başbakanlığa geçti. Celal Bey'in meydana getirdiği eserlere ve onun yetiştirdiği değerli insanlara karşı çirkin bir husumet cereyanı başladı, buna da "Celâliler Hareketi" adı verildi. Celal Bey bütün bu halleri temkinle karşıladı ve Meclis'te vazifesine devam etti.

İşte bütün bunları hatırlayarak, İkinci Cihan Harbi yıllarında her Ankara'ya gidişimde Celal Bey'i Meşrutiyet Caddesi'nin köşesindeki mütevazı apartmanında ziyaret ediyor, kendisiyle memleket işleri hakkında her defasında açık kalple saatlerce dertleşiyordum. Memleketteki tek tenkitçi gazetecinin menkûp bir durumda olan Celal Bey'i sıkı fıkı ziyarete devam etmesinin hoş görülmediğini ve şüpheli bir gözle karşılandığını duyuyordum, fakat aldırmıyordum. Konuşmamızın ortasında Celal Bey'e bazen ziyaretçiler geliyor ve neler konuştuğumuz baskın şeklinde yoklanıyordu.

Menderes'le ilk buluşma Ben San Francisco'dan döndüğüm zaman Dörtlü Takrir verilmiş, yeni bir devir açılmış bulunuyordu. Tenkit istidat ve ihtiyaçlarının karşısında bir "Müstakil Grup" kurmak suretiyle bir ihtiyat mecrası açmak yolunda meydana getirilen sudan setler hiçe inmiş, Parti içinde totaliter bir diktatörlüğe karşı isyan bayrağını çekenler zuhur etmişti. Bunu yapanlardan Celal Bayar'ı zaten yakın tutuyordum. Prof. Fuat Köprülü, Üniversite'den ve gazeteden senli benli arkadaşımdı. Refik Koraltan'ı Konya milletvekili ve vali olarak epeyce yakından tanıyordum. Fakat Adnan Menderes'le hiç karşılaşmamış ve tanışmamıştım. Serbest Fırka'nın Aydın İl Başkanı sıfatiyle ne gibi bir rol oynadığını, Atatürk tarafından değerinin nasıl keşfedildiğini ve Halk Partisi'nden milletvekili seçildiğini her şey olup bittikten sonra radyodan haber aldığını duymuştum.

Bu yeni tenkitçi muhit beni tabii şekilde içine çekti. Hepsiyle derhal kaynaştım. Onlar da beni dört kişilik gruplarının beşincisi diye kabul etmekte tereddüt etmediler. Adnan Bey bana yepyeni bir yolun çok şeyler vadeden bir yolcusu gibi göründü. Onunla yakından tanışmak ihtiyacını duydum. Bir akşam beraberce Ankara'da Gar Lokantasında başbaşa rakı içtik ve yemek yedik, saatlerce konuştuk. Her meselede görüşlerimiz birleşiyordu. Umumi hayatımızda hiç eşi görülmeyen, taze, orijinal, zinde bir kuvvetin karşısında bulunmak hissini duydum.

Firavun sandalyesi Yemekten sonra Gar Lokantası'ndan Ankara Palas'a çıkan yokuşu iki saatten fazla zamanda tırmandık. Her adımda duruyor, Türkiye'de yepyeni bir devir açmak, umumi hayatımıza gerçek murakabe ve muvazene ruhunu sokmak için neler yapılması lazım geleceğini konuşuyorduk.

Bu dertleşmenin bende uyandırdığı intibaları şu sekilde ifade ettim:

"Adnan Bey, siz ve arkadaşlarınız Meclis'te dört yüz kişiye karşı gelen dörtlersiniz, fakat siz zinde bir kuvveti temsil ediyorsunuz ve daha kuvvetlisiniz. Milletin bütün hasretleri sizinle beraberdir. Karşınızda çürük bir tek parti kuruluşunu alıştıkları menfaatler ve usûller dolayısiyle ayakta tutmak isteyenler var, onlar devrilmeye mahkûmdurlar. Bu mücadelede sizin zaferi kazanacağınıza hiç şüphem yoktur, fakat endişem suradadır: Siz iktidar mevkiine geldiğiniz zaman ne olacak? Bugüne kadar memleketimizde her iktidarın geçirdiği hastalıklardan korunmayı bilecek misiniz? Ziya Gökalp'ın 'Firavun Sandalyesi' dediği sandalyeye oturduğunuz zaman keyfi ve merkeziyetçi idare mikroplarına, dalkavukların ve piston avcılarının baskısına mukavemet gösterecek misiniz? Eski Başbakan Rauf Orbay'ın kullandığı bir tabirle hudutsuz nimet ve belâ tevzii kudreti elinize geçtiği zaman başınız dönmeyecek mi?"

Adnan Menderes, eski kötü istidatlara karşı şuurlu bir mücadele açmak için ortaya atıldıklarını, aynı hata ve zaafların zebun ve kurbanı olmalarına ihtimal bulunmadığını bana temin etti. O dakikaya kadar nice iktidar değişikliğine şahit olmuştum. En iyi niyetle iş başına gelenlerin mu-

hitten gelen baskıların karşısında nasıl âciz kaldıklarını defalarla görmüştüm. İktidara mahsus baş dönmelerine zavallı fani insanların mukavemetlerinin bir hududu olduğunu biliyordum. İçim tamamiyle rahat edemedi, fakat tabiatımdaki iyimserlik, muhatabımın sözlerine inanmak ve kredi açmak meyli ve Adnan Bey'in sevimli şahsiyetinin cazibesi bende kendisiyle sıkı bir işbirliğine girmek arzusunu uyandırdı.

Parti hazırlığı 1 Ekim 1945 tarihli *Vatan*'da "Celal Bayar'ın Siyasi Planları" başlıklı bir yazı çıktı. Bu yazıda şöyle deniliyordu: "Celal Bayar'ın milletvekilliğinden çekilmesini, siyasi hayattan uzaklaşacağına, memleketin iyiliği için savaştan vazgeçtiğine ve yelse düştüğüne delil diye karşılayanlar olmuştur. Bizim yaptığımız incelemelere göre bu zan tamamiyle yanlıştır. İstifa hareketini en esaslı bir mücadele belirtisi diye karşılamak lazımdır. Bunun etrafında, Celal Bayar'ın şimdilik muhafaza etmeyi tercih ettiği sükût, sütunlar dolusu beyanattan daha manalıdır."

İşin doğrusu şu ki dörtlerle beraber yeni partinin programını hazırlamaya oturmuştuk. Ben, hiç bir siyasi vazife kabul etmemeye kararlı olmakla beraber, çok partili sistemin gelişmesine hizmet etmeyi tabii bir vazife biliyordum. Her sabah Adnan Menderes'in Kavaklıdere'deki evinde toplanıyor, çalışıyor, öğle yemeğini beraberce orada yiyorduk. Kültürlü, ciddi, asil haliyle her zahmete güler yüzle katlanan Berrin Hanım'a karşı derin bir saygı duyuyorduk. Adnan Bey'in oğulları Yüksel, Mutlu ve Aydın ile ahbap olmuştuk. Mutlu hoş hoş hikâyeler söylemeyi bilen neşeli bir çocuktu. Kendisinden küçük bir kardeşi doğunca, kısa bir müddet buna alışamadı; "Biz varken onun gelmesine ne lüzum vardı?" der gibi tavırlar takınmıştı, fakat sonra onu benimsedi, küçük kardeşine gayet ustaca hocalık etmeye, derslerini belletmeye başladı.

Miras kavgası Ben vaktimin büyük kısmını Ankara'da geçiriyor, parti hazırlıklarına kendimi veriyorum; fakat arasıra gazetenin başına gitmek lazım geliyordu. İstanbul'dan dönüşlerimden birinde değişik bir hava buldum. Bana dediler ki:

"Biz ne diye yeni isimde bir parti kurmayı düşünüyoruz. Atatürk'e yakın olan asıl takım biziz, Halk Partisi'nin varlığını devam ettirmek bize düşer."

Hayretten ağzım açık kaldı, fakat tereddüdüm devam etmedi. Türkiye'de Atatürk'ün manevi mirasına ait kavga çıkarmak ve gerçek demokrasi hareketini boğmak için solcular tarafından sarfedilen gayretler ve *Tan* gazetesinde buna dair çıkan yazılar hatırıma geldi. Anladım ki ben yokken, solcu bazı kimseler buraya uğramış, yanlış görüşler aşılamaya çalışmışlar... Fuat Köprülü miras kavgası gayretleri hakkında *Vatan* gazetesine bir yazı yazmış ve buna karşı cephe almış olduğuna göre böyle bir cereyana onun da kapılmasını garip buldum. Düşüncelerimi şöylece özetledim:

"Böyle bir miras kavgasına kendimizi kaptırmak, çok partili gerçek demokrasiye arka çevirmek, bir çıkmaza düşmek, bir bataklıkta boğulmak manasına gelir. Yeni hazırlanan parti pusuya düşmekten sakınmalıdır. Halk Partisi'nin ismi etrafındaki miras kavgasının boş yere intihardan başka bir sonu olamaz. Halbuki bizim hedefimiz, kardeş kavgasına kendimizi kaptırmak değil, toleransa, gönül rızasına, sevgiye doğru yol almaktır. Bu kadar yıllık devamlı bir varlık halindeki iktidar partisinin adını kendine bırakalım, yeni partiye başka bir ad bulalım."

Celal Bayar sordu:

"Meselâ ne gibi?"

"Meselâ Demokrat Parti gibi" dedim.

Teklifim derhal kabul edildi. Hatta bir müddet sonra söz arasında nasılsa "Demokrat Partisi" tabirini kullandığım zaman Celal Bayar:

"Demokrat Parti'nin isim babası olduğun halde 'Demokrat Partisi' demek sana yakışır mı?" diye lâtife etti.

CHP cephesinde Yeni demokratik cereyana karşı *Ulus* gazetesi var kuvvetiyle küfür savururken ve bunu savunanlara şahsi surette çatarken, iktidar âleminde hatalarını düzeltmek yolunda bir arzu başgösterdi. O sıralarda Maliye Bakanı olan Nurullah Esat Sumer, bütün memleketin köylülerini felâkete boğan ve Halk Partisi'nin 1950 seçimini kaybetmesinde baş rolü oynayan o ölçüsüz Toprak Mahsulleri Vergisi'ni kaldırdı. Bundan başka Halk Partisi'nin demokrasi yarışında birden bire öne geçmek için iki dereceli seçimden tek dereceli seçime geçmeye hazırlandığına dair gazetelerde haber vardı.

Cumhurbaşkanı ve Milli Şef İnönü, 1 Kasım'da Meclis'te söylediği nutukta; "Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz olmadığını, şerefli insanlar olarak yaşayacağımızı ve öleceğimizi" ileri sürdükten sonra demokrasi bahsine şöylece geçmişti: "Demokratik düzen bütün Cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olundu. Diktatörlük hiç bir zaman kabul olunmadıktan başka Türk milletine yakışmayan hareket olarak karşılandı. Bizim eksiğimiz Hükümet Partisi'nin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Memleketin ihtiyaçları sevkiyle, hürriyet de demokrasi havasının tabii surette işlemesi sayesinde başka bir partinin kurulması mümkün olacaktır. Tek dereceli olmasını dilediğimiz 1947 seçiminde, milletin çoğunlukla vereceği oylar gelecek iktidarı tayin edecektir."

İnönü'nün böyle konuşmasına rağmen siyasi kaderlerini tek parti rejimine ve Milli Şeflik sistemine bağlayan halk, yeni gelişmelere var kuvvetiyle karşı duruyordu. Memleketin her tarafında *Vatan* satanlar ve okuyanlar şiddetli bir baskı altında tutuluyordu. Mevkiini muhafaza etmek arzusunda olan bir memur, *Vatan*'ı ancak gizli olarak okuyordu. Abdülhamid devrinin "Evrak-ı Muzıra" dediği ruhu hortlatmaya çalışanlar vardı. Bu sıralarda gazetemiz aleyhinde *Vakit* matbaasında basılan bir kamyon dolusu broşür, Yedek Subaylar Okulu'na yollanmıştı. Kulağımıza gelen rivayetlere göre öğrencilerin bir kısmı bunları yırtmış, atmış, bir kısmını da yakmıştır.

Demokrat Parti'nin doğuşu

Halkın gerçek hürriyet ve demokrasi cereyanına ilgisi genişledikçe, hürriyet mücadelesinde baş rolde bulunan *Vatan* gazetesine ve bana olan hücumlar da şiddetlendi. Maksat halkın bana olan güvenini çürütmek, yazılarımın etkisini azaltmaktı. Tek parti yardakçılarının seferber ettiği gazetelere 24 Kasım 1945'te *Akşam* gazetesinin de katıldığını ve Necmettin Sadak'ın kendisine hiç yakıştırmadığım bir tarzda bana karşı hücuma geçtiğini görünce kızmadım, ihtiras ve menfaat yüzünden bu hale düştüğünden dolayı kendisine acıdım. Sadak, yazısında söyle diyordu: "Gazeteler tam hürriyetle yazı yazmaya başlayınca aşırı cinsten olarak türeyen iki muhalifften bir Ahmed Emin Yalman'dır ki namus, temizlik, beraklık gibi dokuz kelimeyi aşmayan doksan makale yazmıştır. Köhnemiş, gına gelmiş devlet ve hükümet nazariyelerini tekrar eder durur."

Necmettin Sadak, benim mücadelesini yaptığım hürri-

yet, demokrasi, temizlik, dürüstlük ve berraklık esaslarını köhne bir şey diye gösteriyor, kendi avukatlığını ettiği keyfi tek parti diktatörlüğünün ileri ve arzuya layık bir idare olduğunu iddia etmek gibi gülünç bir mevkie düşüyordu; "Necmeddin Sadak'a Zaruri Bir İki Söz" başlığıyla verdiğim cevapta bunu anlattıktan sonra şunları ilâve ettim: "1916 yılında bir genç *Sabah* gazetesinde ziyaretime geldi. Kendisini hiç tanımıyordum. Maarif Nezâreti'nde Telif ve Tercüme Kalemi'nde mümeyyiz olduğunu, Fransa'da sosyoloji tahsil ettiğini, benim Darülfünun'da sosyoloji dersinde Ziya Gökalp'in muaviniyken istatistik profesörü olmak üzere çekileceğimi duyduğunu, yerime geçmek istediğini anlattı ve kendisini Ziya Gökalp'e tanıtmamı istedi. İyi yetişmiş, uyanık bir gence benziyordu. Bunu seve seve yaptım. Aynı zamanda başyazarı olduğum *Sabah* gazetesinde kendisine yazı yazmak fırsatını verdim. Hatta Almanya'ya yolculuğa çıkarken gazetede yerime vekil bıraktım. *Vakit* gazetesinde gerek kendisiyle ve gerek *Akşam* gazetesini sonradan kuran diğer iki arkadaşla aramızda sıkı bir işbirliği ve ahbaplık devam etti.

Memleketin menfaati için olan mücadelelerim bugün başlamıştı. 1916'da *Sabah* sütunlarında hız aldı ve hiç arkası kesilmedi. Kalemlerini dar ve küçük ihtirasların eseri haline indirdiklerinden dolayı kendileriyle fikir münakaşasını manasız ve faydasız bulduğum kalemşörlerin listesine şimdi Necmettin Sadak'ın da ismini ilâve etmeye mecbur oluyorum. Bu benim için cidden büyük bir eza ve acıdır."

Neyzen Tevfik sahnede Bana karşı olan hücum kafilesinde yer alan "Akbaba" dergisinin 1 Kasım sayısında "Neyzen Tevfik" imzasiyle dört mısralı bir yazı çıktı. Neyzen Tevfik dergiyi görmemiş, kendi adını sahte olarak kullanmak suretiyle böyle bir şey yapıldığını neden sonra haber almış. Bunun üzerine "Üstad Ahmed Emin Yalman'a"

başlığıyla bize gönderdiği mektup 26 Kasım 1945 tarihli sayımızın ilk sahifesinde imzası altında aynen çıktı. Neyzen Tevfik mektupta diyor ki: "Böyle bir küstahlıkta bulunacağına ilk önce inanmadım sonra dergiyi gösterdiler hayrette kaldım. Bu mısralarla katiyen hiç bir suretle alâkam bulunmadığını gazeteniz vasıtasıyla açıkça belirtmek isterim. Bu saygısızlıktan vatanım adına utandım ve üzüldüm. Yazdıkları bu melanet zifoslarını bana isnat etmekten çekinmeyen bu bulanık ruhlu, kuşbeyinli kimselerin kimler olduğunu dostlarım tayin etmekte zorluk çekmediler. Ben Ahmed Emin Yalman'ın (ki *Vatan* gazetesi demektir) değerli irşat yazılarını ve gösterdiği dürüst selâmet yollarını kalbimin ateşinin ışığı ile benimsiyorum. Benim bugünümün milli amentüsü *Vatan*'la, bu yolda medeni ve edebi kahramanlık gösteren bütün diğer kalem sahiplerinin yazılarıdır. Yani ben bunlardanım. Saygılar..."

Neyzen Tevfik'in bu mertçe mektubu, tek parti mensuplarının kötü ruhlu ve emelli kafilesini şaşırttı ve perişan etti. Bundan sonra *Akbaba* sahibi Yusuf Ziya ile yıllarca selâmlaşmadım. Bir gün Büyükada'da yolunu kesti, ellerime sarıldı ve dedi ki:

"Ben seni yanlış anlamışım, haksızlık etmişim. Hatalarımın farkındayım. Beni affet."

Ölümüne kadar birbirimize yakın arkadaş muamelesi ettik, her durumda memleket meseleleri hakkında dertleştik.

Yeni partiye dair ilk rivayetler Halk Partisi'nden çıkarılanların yeni parti kuracaklarına dair ilk rivayetler 28 Kasım tarihli gazetelerde çıktı. Bu rivayetler eski Başbakan Rauf Orbay'la Celal Bayar'ın "Milli Demokrat Partisi" adında bir parti kuracaklarına dairdi, haber her ikisi tarafından yalanlandı. Rauf Orbay bu sırada bir Mısır seyahatine çıktı. Gazeteler bu yalanlamayı yalnız isim ve şekille ilgili gördüler ve Dörtlü Takrir sahiplerinin nüvesi oldukları Demokrat Parti'nin yakın bir zamanda ortaya çıkacağında ısrar ettiler. Bu arada Halk Partisi Genel İdare Kurulu'nun gösterdiği lüzum üzerine Ethem Menderes CHP'nin Aydın İl Başkanlığı'ndan çekildi.

Nihayet Dörtlü Takrir sahipleri yeni bir parti kuracaklarını, Anayasa'ya aykırı kanun ve nizamları düzelteceklerini, tek dereceli seçim taraftarı olduklarını ve merkezi Ankara'da olan Parti'nin Hükümet'e müracaat etmek üzere olduğunu 2 Aralık'ta kesin olarak açıkladılar. İsim hakkında gazetelerde "Kemalist Parti", "Demokrat Çiftçi Partisi" gibi rivayetler dolaştı. 9 Aralık tarihli gazetelerde "Demokrat Parti" adı üzerinde karar kılındığı, kanuni muamelelerin yılbaşından evvel tamamlanacağı ve Parti'nin esasının, şahsa değil, prensibe dayanmak olduğu haber verildi.

İkinci partinin meydana geleceği belli olur olmaz, CHP'nin yeni bir tasfiye yapmayı düşündüğüne ve daima tenkitçi bir rolde kalan Hikmet Bayur'u da saflarından çıkaracağına dair haberleri de gazetelerde yer aldı.

"Görüşler" Dergisi Yeni parti doğmak üzereyken koyu solcuların bir suikastine uğradı. Olay şudur: Komünist meyilleri çoktan beri malûm olan Bayan Sabiha Zekeriya, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'da milliyetçi diye tanınan bazı kimselere başvurarak, dış dünyadaki fikir ve sanat hareketlerini memlekete aksettirmek için *Görüşler* adında bir fikir dergisi çıkarağını söyledi ve bu dergiye yazı yazacaklarına dair bilhassa Demokrat Parti kurucularından söz almak istedi. Onlar da: "Çıkmaya başlasın da görelim" yollu cevaplar verdiler. Bayan Sabiha Zekeriya, güya kesin vaad almış gibi Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü ilk sayının ilk sahifesinde *Görüşler* yazı ailesinin devamlı üyeleri diye gösterdi. Böylece derginin kabında Türk vatanına candan bağlı siyaset ve bilgi adamlarının isim ve resimleri çıkarken, içinin yabancı bir ideoloji-

yi öven resim ve yazılarla dolu olduğu ve bu arada bilhassa Rus İhtilali'ne dair komünist diliyle yazılmış coşkun bir destan bulunduğu hayretle görüldü. Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikaste kurban olabileceğini düşündüm ve dergiyle hiç bir ilgileri olmadığını derhal ilan etmeleri hakkında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye ikazda bulundum. Vakit kaybetmeden bunu yaptılar. O sırada *Tan* gazetesi *Tan*'la *Vatan*'ın aynı cephede olduğuna dair vakit vakit iddialarda bulunuyordu. Bu iddia, *Görüşler* dergisinin doğumu vesilesiyle de tekrar edildi. Her defasında yaptığım gibi, böyle bir cephe birliği olmadığını, iki gazetenin zıt cephelerde bulunduğunu şiddetli bir dille belirttim.

Fakat sonrası? İlk karşılaşmamızda Zekeriya Sertel bana dedi ki:

"Neden bu tekziplere lüzum görüyorsun? Siz de, biz de tek parti saltanatının ortadan kalkmasını istemiyor muyuz?"

"Evet, ama sonrası?"

"Bir yere kadar beraber çalışırız. Sonra yollarımız ayrılacaksa onu sonradan düşünürüz."

"Hayır, bunu önceden düşünmek ve hiç bir tereddüde yer bırakmamak gerektir."

Benim Ankara'da bulunduğum sırada *Vatan*'ın ilan sahifesinde *Görüşler* dergisinin ilanı çıkmıştı. İstanbul'a telefon ederek, bu ilanın bir daha gazeteye geçirilmemesini arkadaşlardan rica ettim.

Vatan'ın 3 Aralık tarihli sayısında *Görüşler* dergisine dair İzmir'den alınıp neşredilen bir telefon haberinde şöyle deniliyordu: "İstanbul'da çıkan 'Görüşler' dergisi, İzmir umumi efkârı tarafından derin nefretle karşılanmıştır. Dergi sahibinin Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras'ı yazı ailesindeymiş gibi göstermesi

ilk önce hayret uyandırdı, derhal ortaya çıkan tekzip, işin içinde Zekeriya Sertel'in bir yalanından ve oyunundan başka bir şey olmadığını belli etti. Sertel ailesinin, artık gizlemeye imkân bulamadıkları davalarını açığa vurdukları anlaşıldı."

4 Aralık tarihli gazetelerde Celal Bayar'ın da Halk Partisi'nden çekildiğinin ve Dörtlü Takrir'in sahibi olan dört arkadaşın yeni bir partinin kurulmasına dair icap eden resmi müracaatta bulunduklarının ve Aydın İl Başkanı Ethem Menderes'in de CHP'den çekildiğinin haberi vardı.

Aynı tarihli gazetede yeni parti teşebbüsüne dair "Beş Nevi Mukavemet" başlıklı bir yazı çıktı. Bu yazıda yeni partinin, birincisi tek parti taraftarları, ikincisi suya sabuna dokunmaktan ürken, "Sırası mı?" diyen basit ruhlular, üçüncüsü şahsi menfaat ve ihtiras düşkünü tufeyliler, dördüncüsü derece derece dış etkiler altında bulunan solcular olmak üzere dört nevi mukavemetle karşılaşacağı, beşinci mukavemetin ise, partiye katılanlar arasında başgösterebilecek ikiliklerden geleceği ileri sürülüyor ve teşebbüs sahiplerinin dikkati bilhassa beşinci noktaya çekiliyor.

Komünizm aleyhine galeyan 4 Aralık 1945'te İstanbul'da yüksek tahsil gençliği, Beyazıt Meydanı'nda ellerinde bayraklar, Atatürk'ün ve İnönü'nün resimleri olduğu halde toplanarak sel halinde akınlar yaptılar, *Tan*, *La Turquie*, *Yeni Dünya* matbaalarını *Berrak* ve *ABC* kitabevlerini tamamiyle tahrip ettiler. Hedef, yabancılar hesabına memleket aleyhine kundakçılık yapan gazeteler ve müesseselerdi. *Yeni Dünya* günlük gazetesiyle *Görüşler* dergisinin yayınları eskilere katılınca, her şey taşkın bir hale geldi ve hareket aşırı solcu matbaalarla yabancı kızıl dergileri satan kitabevlerini içine aldı.

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan resmi tebliğde: "Üniversite öğrencilerinden bir grubun iki

basınevine ve bir kaç kitabevine saldırdıkları, bu hareketleri önlemeye çalışan polis kuvvetlerini dinlemeyerek suç işledikleri, bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikatın başladığı, bu gibi çok esef verici hadiselere hiç bir suretle müsamaha edilmeyeceği ve buna benzer hareketlerin şiddetle karşılık göreceği, bu gibi toplantıların yasak edildiği" belirtildi. Rus kaynakları bu hareketi, faşistler tarafından Rusya aleyhine yapılan bir nümayiş diye gösterdiler.

Bunun üzerine Moskova'yla aramızda uzun boylu notalar geldi gitti, ihtilâf buhranlı safhalar geçirdi, fakat iç politikadaki ayrılıklara rağmen, cephe birliğini devamlı şekilde korumak mümkün oldu.

Resmi kuruluş Demokrat Parti'nin kuruluşu hakkındaki resmi müracaat, 7 Ocak 1946 günü saat 16.30'da arkadaşlarının adına Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a başvurmak suretiyle yapıldı. Bakan, yeni partiye başarı diledi ve kanuni müracaatın yapıldığı ve uygun görüldüğü hakkındaki belgeyi parti temsilcisine verdi. Böylece Demokrat Parti'nin resmi varlığı başladı.

Beşinci olarak Parti'ye yazılan milletvekili Cemal Tunca, Ankara'da Sümer Sokağı'nda sahip olduğu 8 numaralı binayı Parti Genel Merkezi olarak Parti'nin hizmetine verdi. Burada ilk umumi kâtip ve sonraki milletvekili Basri Aktaş, insan takatini aşan bir gayretle Parti yazı işlerini tek başına yürütmeye koyuldu.

7 Ocak günü gazeteciler merkeze çağırılarak kendilerine 85 maddeli parti programı ve tüzüğü verildi ve her noktası aydınlatıldı. Programın pek iyi hazırlandığı ve ortaya gercek demokrasi ruhuna uygun berrak ölçüler ve prensipler koyduğu görüldü.

Kurucular gazetecilere şunları söylediler:

"Maksadımız sizinle tanışmak ve partimiz hakkında size tam bilgi vermektir. Hazırlanan program ve tüzüğün

Anayasa'ya aykırı hiç bir noktası yoktur. Serbest Fırka denemesinin sonuç vermemesinden dolayı kafalarda tereddüt kaldığını biliyoruz. İşte bu sebeple bu defa teşebbüsü esaslı surette ele aldık ve memleket hesabına büyük bir davaya atıldık. Tarihe karşı üzerimize aldığımız mesuliyetin büyüklüğünü takdir ediyoruz. Memlekette milli irade ve milli hakimiyetin tam bir surette yürümesini sağlamaya çalışacağız. Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamiyle inanmıştı, fakat o zaman devrim pek yeniydi. Bugünkü tecrübeler de yoktu, bugünkü şartlar tamamiyle değişiktir.

Memleket yeni bir devrin başında bulunuyor, gelişmeyi halkın huzur ve ahengini bozmadan başarmak lazımdır. Basının bu büyük davada kendi üzerine düşen vazifeyi yapacağına inanıyoruz. Parti'nin asıl faaliyeti ayın yirmisinden sonra başlayacaktır."

Gazetecilerin, yeni partinin sağda mı, solda mı olduğuna dair sordukları bir suale Adnan Menderes şu cevabı verdi: "Belki de Halk Partisi'nden iki parmak daha soldadır."

Şevk dolu bir başlangıç Demokrat Parti, ikinci parti diye resmen kabul edilmişti. Memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğunu İnönü yıllık nutkunda en kesin bir dille ileri sürmüştü, fakat tek parti muhiti, eski saltanattan gönül hoşluğu ile vazgeçmeye hiç de razı değildi. Meclis'te yüzlerce kişilik Halk Partisi Grubu'yla sayıları ilk zamanlarda pek yavaş bir surette artan Demokratlar arasında şiddetli bir gerginlik vardı. Bununla beraber küçük Demokrat Parti Grubu içinde şevk ve cesaret dolu bir ruh hüküm sürüyordu. İlk zamanlarda bu ruhun başlıca desteği Fuat Köprülü'ydü. Elindeki kalın bastonuyla gezerken ve karşı tarafa bir düzüye meydan okurken, ağızdan şu sözler düşmüyordu:

"Tepegözün tepesindeki gözü işte bu bastonla söndüreceğim."

"Tepegöz" derken neyi ve kimi kasdediyordu? Bana öyle geliyor ki tepeleyecek baş düşman diye bir şahıs değil, tek partinin totaliter ve insafsız ruhunu kasdediyordu.

Parti, Refik Şevket İnce, Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Emin Sazak gibi yeni taraftarlar bulmakla beraber, ilk zamanlarda genişleme imkânları şiddetli bir baskı altındaydı. Her nerede teşkilat kurmak üzere bir müteşebbis heyet meydana getirilse, bu heyet tek parti devrinin valileri ve CHP ocakları tarafından türlü türlü yollardan korkutuluyor, çekilmeye zorlanıyordu. Tek Parti, ikinci bir partiyi hoş görmek hissini bir türlü içine yatıramamıştı. Demokrat Parti için ilk hamlede en ümit verici tutunma imkânı İzmir ve Zonguldak'ta gibi görünüyordu.

BM'in ikinci toplantısı

Demokrat Parti'nin ilk hazırlık ekibindeki vazifem sona ermişti. Parti kurulmuş, hedeflerine doğru yelkenlerini açmış, resmi surette tanınmak için Hükümet'e başvurmak noktasını aşmıştı.

Tam bu sırada Birleşmiş Milletler Londra'da ilk toplantısını yapacaktı. Dışişleri Bakanı Hasan Saka öncü olarak oraya gitmişti. San Francisco'da ilk perdesini gördüğüm dramın ikinci perdesini yakından seyretmek arzusuna dayanamadım. Neşredilmek üzere bulunan DP programını tahlilden geçirip yolda iki yazı yazıp bıraktıktan sonra, Londra'ya gidecek heyete, beş kişilik bir basın grubuyla beraber katıldım.

Çok rahatsız, belâlı bir yolculuk yaptık. Bindiğimiz İngiliz uçağının bakımının, düzeninin yerinde olmadığı, motörde arızalar bulunduğu sesinden belliydi. Kahire hava meydanında ölçüsüz gecikmeler ve tamirler başladı, bu Tobruk'da, Malta'da devam etti. Marsilya hava meydanında tamir için

on yedi saat kaldık. Uçağımız ha hazır oldu, ha olacak diye uykusuz bekledik, durduk. Londra'ya yaklaşırken de 180 kilometre hızında bir kar tipisine yakalandık, hep birden son nefesimizin geldiğine inandığımız dakikalar oldu.

İkinci perde Buna karşılık, Birleşmiş Milletler toplantısında rahat, tatlı bir hava bulduk. Elli bir millete mensup delegelerin toplantı yeri diye seçilen Central Hall, ilk kuruluş yeri olan San Francisco opera binası kadar süslü, gösterişli değildi, dört hürriyeti gösterir dört sütunu filanı yoktu, fakat elli bir milletin her renkteki bayraklarına bürünmüş, vazifeye hazırlanmıştı. Harp sonrası dramının birinci perdesinde gurur içinde yüzen büyük devletler baş roldeydi. Küçüklere yukardan aşağıya bakıyorlardı. Londra'daki ikinci perdede Sovyet Rusya bile beraber olduğu halde büyükler kibirli tavırlardan kaçıyor, küçüklerin azmine, manevi kudretine, eşitlik hasretine saygı gösteriyorlardı. Rusya'nın başkanlık için Norveç Dışişleri Bakanı'nı aday göstermesi iyi bir alâmet diye karşılandı.

Çok gariptir ki tam Birleşmiş Milletler'in toplantı günü harp yıllarında başrolde gördüğümüz Churchill Londra'dan ayrılmış, bir müddet dinlenmek için Amerika'da, Miami'ye gitmişti.

Açılış konuşmasını yapan güler yüzlü, tatlı sözlü İngiliz Başbakanı Attlee, kürsüde kötümserliğe karşı hücuma geçti ve şöyle konuştu: "Bu hareketimizi Milletler Cemiyeti'ne benzetmek yanlıştır. İşte nice takım takım iflaslardan sonra asıl gayeye kavuşuldu. Medeniyet, acı tecrübelerden ders aldı. Bu defa hak, kudreti basturmıştır Japonların Mançuri'ye saldırısını kimsenin kendisine maletmemesi ve ses çıkarmaması İkinci Cihan Harbi'ne yol açtı."

Başbakan, "Başarıya varmaya mecburuz ve varacağız" diyerek kürsüden inerken, ortalıkta güven dolu bir hava estiği seziliyordu.

Bizim mevkiimiz San Francisco Konferansı sırasında Batı devletlerinin tek endişesi, Rusya'yla ipi koparmamaktı. Konferansın son günlerinde ortaya atılan Rus istekleri karşısında kimse bizi desteklemiyordu. Halbuki bu isteklerin karşısında milletçe gösterdiğimiz azimli, şuurlu, vakarlı, telâşsız dayanış, bütün dünyanın manevi havasını değiştirmekte esaslı bir rol oynadı. Amerikan gazeteleriyle beraber bütün partilere mensup İngiliz gazeteleri bizi artık destekliyordu. "Daily Worker" adlı komünist İngiliz gazetesi bile Rus iddialarını savunmaya cesaret edemedi. Rus isteklerinin Konferans'ta lâfı bile olmadı. Ortak güvenlik davası ön plandaydı. Rusya, Güvenlik Konseyi seçimlerini geri bırakmak isteyince, İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin ustaca manevralarla bunu önledi ve Amerika'dan destek gördü. İngiltere, büyüklerin hakimiyetine dayanan Rus tezini yenerek her türlü saldırış teşebbüslerini ezmek vazifesiyle bir milletlerarası kuvvetin kurulmasını, milli iradelerin üstünde bir dünya devletine doğru gidilmesini sağlamaya çalışıyordu.

Milletlerarası sahada ele geçirdiğimiz itibarlı mevkiden başka, Konferans'taki yer sırası için çekilen kurada da bir nevi büyük ikramiye kazandık, Konferans'ın en ön sırasında ve tam göbeğinde olan yer, Türk delegelerine düştü.

General Hamilton Konferans'ın açıldığı günlerde, Çanakkale'deki İngiliz kuvvetleri kumandanı General Hamilton'un doksan üçüncü doğum günü kutlandı. İngilizler geniş merasimle buna bir milli bayram manzarası verdiler. Daha evvelki bir gelişimde Rauf Orbay beni General'le ve muhitiyle tanıştırdığı için, ben de davetlilerin arasındaydım. Hele Çanakkale'de dövüşmüş olan Türk devlet adamlarından Saffet Arıkan'ın davette bulunması ve Çanakkale Harbi'nin eski dövüşçüleri arasında bugün çok samimi bir dostluk hüküm sür-

düğünün belirtilmesi İngiliz gazetelerinin dikkatini çekti.

93 yaşındaki General Hamilton, şuuruna tamamiyle sahip, neşeli, şakacı, hoş bir adam... Lâkırdı arasına çapkınca imalar karıştırmaktan, etraftaki hanımlara takılmaktan pek hoşlanıyordu.

Merasimde eski Çanakkale muhariplerinden bir grup aileleriyle beraber hazır bulunuyordu. Hepsi Türkiye'ye olan sarsılmaz sevgilerini belirttiler ve savaş meydanlarında tohumu atılan bu sevgi ve saygının tarihte eşi az olduğunu söylediler.

Bir aralık başbaşa konuştuğum General, Rauf Orbay'ın hatırını sorduktan sonra bana dedi ki: "Türk milletinin çetin durumları büyük bir ustalık ve vakarla idare ettiğini gördükçe iftihar ediyorum. Türklerin elinden hakları ve toprakları zorla alınamaz. Bunu ben kendim denemeden geçirdim..."

Tam bu arada Türkiye'nin tek parti sistemini terkederek, murakabeli çok parti sistemine geçtiğine ve Demokrat Parti'nin vazifeye başladığına ait haberler İngiliz gazetelerinde geniş bir yer aldı ve gerçek demokrasi ruhunun yayılması bakımından dünya hesabına bir kazanç diye karşılandı, bu sayede iç istikrarın kuvvetleneceği ve Türkiye'nin Ortadoğu'da mühim bir huzur ve barış elemanı haline geleceği ileri sürüldü. *Times* bir başyazısında şunları yazdı: "Parti programı Halk Partisi programına benziyor, yalnız sola doğru hafif bir meyil göze çarpıyor. Yeni partinin başlıca hedefi, Türk Anayasası'na derhal ve kayıtsız surette saygıyı sağlamak ve halkın umumi işlerde daha fazla pay alma ına yol açmaktır."

Memleketteki gelişmeler Londra Konferansı'nda dünya politika cereyanlarının çarpışmasını izlerken ve günü gününe gazeteye uzun telsizler ve diğer yazılar

gönderirken, memlekette olup biteni merakla izlemekten geri durmuyordum. Hikmet Bayur Halk Partisi'nden çıkarılmış, fakat DP'ye girmemişti. Yeni girenler arasında eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk, Zühtü Velibeşe vardı. Bir hayli yerde müteşebbis heyetler tutunabilmişti. Samsun'da Emekli Kurmay Albay Şefik Avni Özüdoğru adında sonradan tanıdığım ve çok sevdiğim değerli bir insan kervana katılmıştı. Ege'de faaliyet geniş ve esaslı surette devam ediyordu. Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce, Hayri Üstündağ, Hava Generali Celal Yakal işe sarılanların arasında idi. DP'nin ilk yıllarında çok şevkli ve ahenkli çalışmalara sahne olan Kordon'daki bina kiralanmıştı. İstanbul teşkilatının başına da eski Adalet Müsteşarı Kenan Öner geçmişti.

O sırada Rusya'da seçimler olmuştu. İngiliz gazeteleri, tek parti seçimlerinin manasız ve gülünç manzarasını ileri sürünce, İngiliz kooperatiflerinin organı olan "Reynolds News" şöyle bir cevap verdi: "Bu tek parti sisteminde Sovyet Rusya sanki yalnız mı? Dürüst ve yakın tuttuğumuz Türkiye de aynı yolda yürümüyor mu?"

Bu gazeteye Demokrat Parti'nin programından, oynadığı güzel rolden bahsederek bir cevap verdim. Aynen neşretti. Bu münasebetle Demokrat Parti programının İngilizce bir özetini hazırlayarak diğer bazı gazetelere gönderdim. Bunu gören bazı kimseler şöyle dedi:

"Bak, *Vatan* gazetesinin Demokrat Parti'nin organı olduğu nasıl meydana çıkıyor."

Kendilerine söyle cevap verdim:

"Ben bu işi memleketin şeref ve itibarı endişesiyle yapıyorum. *Vatan* hiç bir zaman her hangi bir siyasi partinin organı olmayacak, daima 'Doğruya doğru - Eğriye eğri' esası üzerine tenkit istiklalini koruyarak vazife görecektir."

Almanya'ya doğru Londra Konferansı, 14 Şubat'ta kapanınca, İngiltere'de daha fazla bulunmaya sebep kalmadı. Harp sonrası Almanya'sını gezip görmeyi, bu arada Nürnberg'de bir kaç gün kalarak, Alman harp suçlularının duruşmasında bulunmayı tasarladım. 16 Şubat 1946'da bu maksatla Londra'dan ayrıldım ve Almanya'ya uçtum. Hareketimden evvel "Sunday Times" gazetesine Yakın ve Ortadoğu'nun güvenlik davasına dair yazdığım bir makale ilgi uyandırdı. Özeti Reuter ve United Press ajansları tarafından dünyanın her tarafına duyuruldu.

Harp sonrası Almanya'sı Uçağımız Amerikan işgal bölgesindeki Frankfurt'ta yere kondu. Harpten sonra zillet içinde yere serilen Nazi Almanya'sını seyretmeye koyuldum. İki hissin etkisi altındaydım. Bütün milletlerin bin yıl için efendisi kalmak iddiasında olan Nazi Almanya'sının belâsını bulmasından dolayı içim hazla doluydu fakat pek iyi tanıdığım ve çok sevdiğim Alman milletinin Nazi istibdadının kahrını on iki yıl çektikten sonra, şimdi de bozgunun bütün acılarını yüklenmesine derinden derine üzülüyordum.

Almanya, Amerikan, İngiliz, Fransız, Rus isgal bölgelerine ayrılmış, bunların her birinde Almanlar'a kötü ve aşağı insan muamelesi etmek, bozgunu her adımda başlarına vurmak, kendileriyle dostça teması, hatta küçük çocukları okşamayı yasak etmek, ortak ve genel bir prensip halindeydi. Yalnız aç Alman kızlarına harp ganimeti gözüyle bakmak ve kendileriyle rahatça ilişki kurmak bütün galipler için mubah ve serbestti... Bankalardaki paralara el konulmuş, emekli maaşları kesilmişti, işgal edilen evlere karşılık kira filan verilmiyordu. Halk yarı açtı, işgal kuvvetlerinin vesika karşılığı kıt miktarda dağıttığı şeylerden başka yiyecek yoktu. Dükkanlarda ancak uydurma bira, uydurma şarap ve kahve satılıyor. Camekanlar bomboş. Bütün binaların yüzde yetmişi harabe halindeydi. Bütün bu aç, zavallı insanların başlıca derdi sigara bulmaktı. Sigara, Almanya'nın geçer akçesi halini almıştı. Bir tek sigaranın fiatı on marktı.

Biz gazeteciler, bu manzarayı galiplerin kampından seyrediyorduk. Frankfurt'un lüks otellerinden Park Oteli gazetecilere verilmişti. Burada her türlü yiyeceği, halis bira ve şarapları, Alman şampanyalarını buluyorduk. Amerika PX depolarından sigara dahil olduğu halde, bazı şeyleri mahdut miktarda, bazılarını istediğimiz kadar satın alıyorduk. Bu sayede Almanya'da bir nevi saltanat sürmek, şuna buna sigara ihsan etmek, çocuklara çikolata, yiyecek dağıtmak mümkün oluyordu.

Musiki hasreti Sokaklardaki ilanlardan başlayarak şu gerçek gözüme çarptı.. Almanlar, karınlarını güç doyururken, musiki ve tiyatro hasretini şiddetle duyuyorlardı. Belediye'ye gittim, Amerikalılar tarafından seçilen Alman Belediye uzmanlariyle birer birer görüştüm. Her biri, bir vazife sahasiyle uğraşırken, ortak dertleri halkı oyalamak için her tarafta konser ve tiyatro verilecek yerleri sağlamaktı.

Frankfurt Üniversitesi de açılmış, en gözde ilim adamlarını bir araya toplamıştı. Uydurma Nazi propaganda devrinden sonra Alman gençliğine gerçek dünyayı yeniden tanıtmak maksadıyla dersler, konferanslar tertip ediyordu. Goethe'nin yıkılan evini yeniden kurmak ve kaçırılan esyayı eski yerlerine yerleştirmek işi ele alınmıştı.

Frankfurt'ta ve Almanya'nın her tarafında Hitler devrindeki Yahudi faciasına ait izlerle karşılaşıyorduk. Annesi veya babası Yahudi olan nice Alman, şimdi rahatça ortaya çıkabiliyordu. Başlarından geçen maceraları anlatıyorlar ve bu arada Yahudi kıtalinin korkunç hikâyesini de dile getiriyorlardı. Frankfurt'ta bir toplantı ve sevk yerinde rastgeldiğim Peşteli Arman Roberts adında bir Yahudi maran-

goz, bana şunları anlattı: "Yıllarca karanlık bir kâbus içinde yaşadım. Nasıl hayatta kaldığıma hayretteyim. Buna sahne olan memlekette değil kıtada bile yaşamaya tahammülüm yok. Haritalara baktım. Yeni Zeland'ı kâbus yerinden uzak bir yer olarak seçtim. Mutlaka oraya gideceğim. Geçmişi ve kendimi orada unutmaya çalışacağım."

Marangoz uyanık ve kültürlü bir adamdı. Yeni hayatı nasıl bulacağını çok merak ettim. Bir adres verdim ve beni habersiz bırakmamasını rica ettim, fakat yıllardır ses çıkmadı.

Nürnberg duruşmaları İlk iş olarak Nürnberg'e koştum. Nazi şeflerinin duruşmasını bir kaç gün olsun izlemek fırsatına bir an evvel kavuşmak istiyordum. Beni, şoförü Amerikalı genç bir kasap olan ve Nürnberg'e posta taşıyan bir jeepe bindirdiler. Adeta kuş gibi uçarak kısa bir zamanda oraya vardık. Basına ait teşkilat çok iyi işliyordu. Amerikan merkez kumandanlığı, beni gazetecilere ayrılan Alman kurşun kalem kralı Faber'e ait şatoya yerleştirdi. Ayrı bir oda elde etmek hatıra gelemezdi. Dünya gazetecileri kafile halinde buraya koşmuşlardı. İki Amerikalı gazetecinin bulunduğu bir odada üçüncü bir yatağa sahip oldum.

Nazik bir subay beni derhal mahkemeye götürdü. Muhafaza tedbirleri çok sıkıydı. Her adımda kişilik belgesi göstermek lazım geliyordu. Nihayet adalet huzurundaki Nazi şefleriyle en heyecanlı bir şekilde karşılaştım. Ruslar, Nazi mezalimi hakkında bir delil diye mahkemede bütün bir film gösteriyorlardı. Ben bu filmden ziyade Nazi elebaşılarının bunu nasıl seyrettiklerini izlemeyi meraklı buldum. Karanlık salonda yalnız Nazi suçlularının bulunduğu köşe aydınlatılmıştı. O eski kibirli Naziler'in mahkemedeki hali çok düşkündü. Ben yalnız bunların arasındaki von Papen'e acıdım. Bize karşı çok dostluk göstermiş, Hitler'in bize saldırmaması ve bizi harbe fiili surette katılmaya zorlamaması için elinden geleni yapmıştı. "İnsanlığa karşı işle-

nen suçların hesabını gören" mahkemenin çok heybetli manzarası vardı. "Eden bulur" gerçeği burada en beklenmez bir şekilde yürütülüyordu. Naziler: "Zafer bizimdir, zafere biz layıkız" diye kendi kendilerini son dakikaya kadar aldatmışlardı. Birden bire bozgun felâketini tepeden inme bir şekilde karşılarında bulmuşlardı.

Yeşil dosya Akşam Faber şatosunun debdebeli salonlarında yüzden fazla erkek kadın gazeteci toplanmıştı. En iyi kalitede Alman garsonları hizmet görüyordu. Sefalet ve yokluk içindeki işgal Almanya'sında galipler için herşey vardı. En iyi içkiler akıyordu, en nefis yemekler karşımıza çıkıyordu. Arkadaşların arasında AP Ajansı'nın temsilcisi Dan De Luce gibi eski dostlarımı buldum, beni başkalarına tanıttılar. Ortalık teklifsiz bir ahbap sofrası manzarasını aldı.

Ertesi gün Rus savcısı iddialarını ileri sürdü. Ana tezi şuydu: "Nazilik otoritesi, her subay ve her erin kendi dışındaki bütün milletlere karşı cinayetler işlemesini bekliyor ve her suretle teşvik ediyordu. Askeri harbe ölçüsüz maddi menfaatlar karıştırıyordu." Savcı sözünü ispat için ortaya türlü türlü belgeler döktü. Bunların arasında Alman Barbarossa plânını tamamlayan meşhur yeşil dosya da vardı. Netice şuraya varıyordu: Eğer Naziler zafer kazanmış olsaydılar bu hal, bütün milletler için zillet dolu bir kölelik devrinin doğması manasını taşıyacaktı. Çekoslovakya, Lehistan, Yugoslavya ve Yunanistan tarafından hazırlanan ve Rus savcısı tarafından özetlenen vesikalar, bile bile işlenen Nazi cinayetlerini ortaya koyuyor ve Nazilerin kendi dışlarındaki insanların canını ve hislerini adi bir böcek kadar değersiz bulduklarını belirtiyordu.

İddiaları dinlemek için dört dile göre ayarlı kulaklıklar vardı. Nazi suçluların haline bakıyordum. Naziler kulaklıkları takmaya bile lüzum görmüyorlar ve ilgisiz görünme-

ye çalışıyorlardı, fakat söz arasında Göring'in, Keitel'in Frank'ın, Rösenberg'in adları birer birer geçince, bunların telâşla kulaklıklara sarılmaları görülmeye değer bir manzara idi. Von Papen ve Schacht devamlı bir dikkatle konuşulanları dinliyorlardı.

Ben gözlerimi dört açarak, yirmi iki Nazi suçlusunun her hareketini izlerken, şunu düşünüyordum: "Keyfi iktidarın bedeli günün birinde mutlaka ödenir. Bunun tek istisnası yoktur. İktidar emanetini ve mesuliyetini üzerlerine alanlar için biricik çıkar yol dürüstlük ve feragattır."

Eşit ölçüler lâzım Rus savcısı, Rusluğa karşı işlenen cinayetler hakkında ateş püskürürken, ben şu düşüncenin üzerinde de durdum: "Her millet kendine karşı işlenmesini istemediği suçları başkalarına da layık görmeyi öğrenirse ve Nürnberg'deki bu önemli tarihi davadan sonra tek ve eşit ölçülü adalet çığırı açılırsa: İnsanlığın şeref ve haysiyetine inanmak mümkün bir hale gelir. Aksi halde şimdi bu kadar çirkin görünen Nazi ruhu, başka riyalı nikaplar altında hortlar ve insanlığı yeni yeni zulümler doğurmaya istidatlı bir güvensizlikle karşı karşıya bırakır."

Mahkemeye devam ettikçe Nazi suçluları arasında mert davranan tek kişi olmadığını gördüm... Herkes suçu birbirine atıyor. İktidar mevkiindeki atıp tutmaların arkasında nüfuz hırsından, midecilikten başka bir şey olmadığı meydana çıkıyor. O mağrur ve iddialı Nazilik yere serilince, ne kadar zelil ve kirli bir iflâs manzarası gösteriyor. Bunların arasında Hitler, Goebels ve Himmler ölüm diyarına savuşmak suretiyle yakalarını kurtarmışlardı. Göring de idamına karar verildikten sonra tam arkadaşlarıyla beraber asılacağı günün sabahı, bütün dikkatlere rağmen, zehir elde edebilmiş ve üç macera ve cinayet arkadaşına böylece katılmıştı.

Ruslar dahil olduğu halde yargıçlarla ayrı ayrı konuştum ve mahkemede hüküm sürdüğünü gördüğüm ahenk

karşısında hayret duyduğumu belli ettim.

Bana dediler ki:

"Politikacılar ayırıcı bir dil kullanırlar. Bizim ortak bir hak dilimiz vardır. Kolayca anlaşırız. Harp sonrasına ait insanlık binası asıl burada, Nürnberg'de kuruluyor."

Rus hakimi Proftrani ilâve etti:

"Burada Devletler Hukuku yeni ileri adımlar attı. Yeni anlayışa göre, saldırış harbi açmak, insanlığa karşı işlenmiş en büyük cinayettir. Eskiden kendi rahat odasında otururken, milyonlarca genci bir ihtiras uğruna boğuşmaya yollayan politikacıların devri geçti. Bundan sonra böyle politikacılar suçlu sıfatiyle insanlığın huzurunda hesap vereceklerini önceden bileceklerdir.

İngiliz bölgesinde Nürnberg'den sonra Amerikan basın muhitinden ayrıldım. İngilizler beni misafir etmeyi teklif ettiler, ilk hamlede Berlin'e götürdüler. Kurfürstendamm'da İngiliz basın oteline yerleştim. Nazik bir yüzbaşı bana her tarafı göstermek işini üstüne aldı.

Günlerce Berlin denilen harabe yığınlarının ortasında dolaştım. Kendimi Pompei harabelerini gezen bir turist mevkiinde gördüm. Şu farkla ki Pompei harabelerinde turistlerden ve tercümanlardan başka kimseye rastgelinmezdi. Berlin harabelerinde ise üç milyon insan yaşıyor, daha doğrusu yaşayabilmek için çırpınıyordu. Maceralarla dolu bütün bir geçmiş yere serilmişti. Nazi militarizminin bütün putları kırılmıştı. Berlin'in meşhur "Zafer" geçidindeki biricik dikili taş, yeni Rus abidesiydi. 1870 Zafer Abidesi'nin üzerinde Fransız bayrağı dalgalanıyordu.

İnsan derhal şunun farkına varıyordu ki karnı aç, yarını karanlık insanlara yeni demokrasi dersleri öğretmek, eski günahları itiraf ettirmek kolay bir şey olmayacaktı. Müttefikler Berlin'de bir işbirliği binası kurmaya uğraşıyorlardı, fakat ortada temel yoktu, her şey köksüzdü. Sözde kalan

birlik iddialarına rağmen Berlin'de iki nevi demokrasinin çarpışma halinde olduğunu derhal gördüm. Rus bölgesinde bulunan ve koyu Almanlık hislerini besleyenleri içine alan Komünist Partisi sosyalistleri arkasına katarak, başka yoldan totaliter tek parti sistemine dönmeye hazırlanıyordu. Berlin'in diğer bölgelerinde sosyalistler, bir kenarda bekliyorlar ve bağımsız kalmaya çalışıyorlar, Batı demokrasisine temel tutturmaya uğraşıyorlardı. Bir taraftan müttefik maskesi altında dostça temaslar devam ederken, el altından arkası kesilmeyen çarpışmaların, dünyanın yarınki halini belli etmekte esaslı bir rol oynayacağı göze çarpıyordu.

Değerli üç temas Gazeteci sıfatiyle Berlin'de talihli çıktım. Londra'daki bir İngiliz dostum beni Almanya'daki İngiliz Kurmay Başkanı General Robertson'a sıkı bir tarzda tanıttı. General beni yemeğe çağırdı. Bütün bir akşamı beraberce geçirdik. Bir aralık askerlikten ayrılarak iş hayatında tecrübeler edinen bu generalle Almanya durumu hakkında dertleşmekten çok faydalandım. Hitler'in kahrını çeken Alman milletinin karşısına cezacı değil kurtarıcı ve yardımcı diye çıkmanın, gönlünü kazanmanın faydalı olacağına ve işgal kuvvetlerinin yanlış yolda yürüdüğüne dair düşüncelerimi anlattım. General cevap olarak bana şunları söyledi:

"Alman milleti büyük bir millettir. Büyüklüğünü kimse elinden alamaz. Bütün dava, bu büyüklüğü, insanlığın iyiliği ve hayrı için ayarlayabilmektedir."

Fransız kuvvetleri kumandanı General Koenig'in siyasi müşavirliğini, gazeteci Celal Nuri'nin damadı, Fransa'nın eski Ankara Sefiri De Saint Hardouin yapıyordu. Türkiye'de iken kendisiyle çok ahbap olmuştum. Beni çok aklı başında bir adam olan General'le görüştürdü. Onlarla da bütün bir akşam geçirdim.

Berlin'de Alman işçi liderleriyle temas imkânını bul-

dum. Ortada tek işçi partisi kurulması ve sosyalist, komünist bütün işçilerin burada toplanması cereyanı vardı. Alman Sosyalist Partisi Başkanı, Batı demokrasisi taraftarı Schumacher buna karşı geliyordu. Berlin'deki mühim lider, Geratewohl aynı kafada olduğunu, fakat Alman işçilerini komünist nüfuzundan korumak için buna rağmen tek işçi partisine gireceğini, şayet Rus nüfuzu hakim olursa derhal çekileceğini bana söyledi, fakat bunu yapamadı, sonuna kadar Doğu Almanya'ya ve Sovyet Rusya'ya maloldu, kaldı.

Militarizme isyan Çektikleri açlığa türlü türlü yoksuzluk ve sıkıntılara rağmen, Alman halkında bir noktada umumi bir ferahlığa rastgeldim, buyruğu altında yaşadıkları militarizm istibdadına karşı isyan duyuyorlar, Nazi'ler'in cezalarını bulduklarına seviniyorlardı. İşgal altındaki Almanya'da yaşayanların eski askerliği hatırlatır bir şey görmeye tahammülleri yoktu. Meselâ üniformalı bir orman memuruna karşı halkın ayaklandığını, zavallı üniformalıya hakaretler yağdırdığını gözümle gördüm. Başlarına gelenlerden üniformayı mesul tutuyorlardı.

Bunun yanında Alman erkeklerinin diğer bir isyan konusu, galiplerin genç kızlara el uzatmalarıydı. Bütün askeri işgal idarelerinde Alman kızlarına geniş çalışma imkânları verilmişti. Askeri kulüplere dans arkadaşı diye takım takım kızlar çağırılmıştı. İşgal kuvvetlerinin mensuplariyle içli dışlı münasebetler kuran kızlar çoktu. Alman gençleri buna çok kızıyorlar, fakat uzaktan uzağa diş gıcırdatmaktan başka ellerinden birşey gelmiyordu.

Zehra Ahmed'i buluyorum Alman şehirlerinin hepsinde, bilhassa Berlin'de lüks bir gece hayatı gelişmişti. Takım takım eğlence yerlerinde çok iyi terbiye görmüş, çok yüksek aile muhitlerine mensup oldukları belli kızlara

rastgeliniyordu. Bunların arasında evdeki çocuklarının uğruna kendilerini satmaya mecbur olan evli veya dul kadınlar da az değildi.

Berlin'de dolaşırken, Zehra Ahmed adında bir Türk kadının otelime yakın bir yerde bir dans okulu işlettiğine dair bir ilan gördüm. Kendisini derhal aradım, buldum. Bir vakitler Türkiye'de film yıldızı diye meşhur olduğunu, Almanya'da da filmler çevirdiğini, şimdi tiyatrolarda rol alacak ve gece kulüplerinde iş bulacak dansözler yetiştirmek için bir okul açtığını anlattı. Apartman, cıvıldaşan güzel genç kızlarla doluydu. Çok becerikli bir insana benzeyen Zehra Ahmed Hanım, bir taraftan da Berlin'de sigara tüccarlığıyla uğraşıyordu. Bundan sonraki bir gelişimde bu hanımın çok eğlenceli bir dans yeri işlettiğini haber verdiler. Her nasılsa ziyaretine gidemedim. Diğer bir gelişte tövbekâr olduğunu ve eğlence hayatı ile her türlü ilgisini keserek bir köşeye çekildiğini duydum.

Berlin'den sonra işgal altındaki Almanya'nın İngiliz ve Fransız bölgelerinde bir hayli dolaştım. General Montgomery'nin umumi karargâhı olan Minden'e de gittim.

Paris'te birkaç gün Demokrasi çırpınmaları içinde bulunan Anayurda dönmek için acelem vardı. Ona rağmen Almanya'dan sonra bir kaç gün için Paris'e uğramaktan kendimi alamadım.

1946 Mart'ında Paris'te gördüğüm manzara şuydu: Fransa, her zamanki güzel ve zarif simasını takınmaya, derin acılarını bunun arkasında gizlemeye uğraşıyordu. Ne çare ki yıllarca süren Alman işgalinin açtığı derin yaraları, devam eden gıdasızlık, yoksuzluk bünyeyi sarsmıştı. Ortalıkta acı bir sessizlik vardı. Yalnız teşkilatlı gruplar yüksekten konuşuyorlardı. Almanlara karşı olan yer altı çalışmalarıyla övünen solcular ortalığa hakimdi. Aşırı solculuk karşı durulmaz bir moda halini almıştı. Esaslı mücadele, işçi sı-

nıfının içindeydi. "Moskova'dan emir almam, tek emelim Fransa'nın kurtulmasıdır" diyen, fakat Ruslardan aldıkları emirleri körükörüne yürüten komünistlerle Batı tipi demokrasiye bağlı kalmak isteyen sosyalistler el altından çarpışıp duruyorlardı. Hele seçim zamanı yaklaştığı için her iki taraf hazırlık halindeydi.

Politika âleminde baş rolde görünen Blum, para ve destek bulmak için Amerika'ya giderken, komünistler de Rusya'dan buğday geleceği ümidini uyandırmaya çalışıyorlardı. Halbuki buna imkân olmadığı pek çabuk anlaşıldı.

Kararsız dünya Kulağı delik Fransızlarla konuştum. Bana şunları söylediler: "Dünya kararsız bir haldedir. Bunun anahtarı Rusya'nın tutacağı yoldadır. Rusya'da bir milyon kişinin tek partiye karşı rey kullandığı, halkın söz hürriyetine hasret çektiği, harpten sonra emperyalizm düşmanı ve medeni dünyayla kaynaşmaya taraftar bir cereyanın geliştiği söyleniyor. Böyle bir ihtimal gerçekleşirse, dünya ferah nefes alabilir. Yoksa bütün milletler sis ve karanlık içinde bocalamaya mahkûmdur."

Paris'de konuştuğum bir Fransız tarihçisi şöyle dedi:

"Sovyetlerin emperyalist gidişine karşı kuvvetli bir dayanma cephesi kurmak, Rus milletine karşı en büyük bir hizmettir. İnsanlık üçüncü bir cihan harbinden ancak bu suretle kendini koruyabilir. Rusya'nın şuursuz bir intihar yolunda ilerlemesi ve dünyayı arkasından sürüklemesi ancak böylece önlenir. Şunu hatırınızda tutunuz ki zaferden başı dönen, dünyayı avucu içine almak çılgınlığına kapılan askeri kuvvetlerin hiç freni yoktur. Büyük İskender, Cengiz, Napoleon, Hitler ve şimdi Ruslar, her boşluğu doldurmak meylinin esiridirler. Kendilerini durduracak fren ancak dıştan gelebilir."

Dünyanın bu çok endişeli ve sinirli dakikasında Türkiye'nin Rus emellerine karşı gelmek ve istiklali uğruna icap

cderse, dövüşmek azim ve cesaretini göstermesi, çok derin tesirler yarattı. Bu sırada Churchill'in Rusya'ya karşı meydan okurca bir konuşma yapması ve Amerika'nın, Amerika'da ölen Büyükelçi Münir Ertegün'ün cenazesini Missouri savaş gemisiyle Türkiye'ye yollaması da Hür Dünya'nın Rusya'nın karşısındaki bozguncu tavırlı havasını değiştirmeye yaradı.

Partilerarası çarpışmalar

Memlekete döndüğüm zaman Demokrat Parti'yi epeyce serpilmiş ve gelişmiş bir halde buldum. İlk İl Teşebbüs Heyeti'nin meydana geldiği günden bir buçuk ay sonra bütün entrikalara ve tehditlere rağmen on altı il merkezinde otuz altı ilçede ve bir hayli bucakta DP teşkilatı meydana gelmişti. Vatandaşlar, tek parti baskısının karşısında duydukları tereddütü gittikçe yeniyor, yeni partiye takım takım kaydolunuyorlardı. Anadolu Ajansı filan ve falan yerde müteşebbis heyetler kurulduğunu devamlı şekilde ilan ediyordu. Celal Bayar ve diğer kurucular, iktidarın partizan hareketlerinden şikâyetçi olmakla beraber, gelişme hızından memnun görünüyorlardı.

Karşılarındaki engel, yalnız iktidarın düşmanca hareket etmesinden ibaret değildi. Halkın 1930'da büyük bir sevgiyle sarıldığı Serbest Fırka'nın yarı yolda ortadan kaybolmasına ve emir altındaki bir muvazaa partisi gibi hareket eder yolda görünmesine ait hatıralar tereddütler yaratıyordu.

Muvazaadan anlaşılan mana, danışıklı döğüştü. Halbuki demokrasi hareketini Dörtlü Takrir'de ortaya atan kurucuların her adımda karşılaştığı düşmanlık ve CHP'nin organı *Ulus* gazetesinin sütunlarından sağnak halinde üzerlerine yağan küfür ve hakaretler, teşebbüs sahiplerinin emir altında hareket ettiklerini hatıra getiremeyecek manalar taşıyordu.

Diğer taraftan uyuşuk bir haldeki Halk Partisi, kendisini tehlike karşısında görüyor ve yeni yollar tutmaya hazırlanıyordu. Hatta İnönü'nün Parti Başkanlığı'ndan çekileceği ve tarafsız bir Devlet Başkanı olacağı sözü de ortaya çıkmışsa da Başbakan bunu derhal yalanladı, İnönü'nün taşıdığı "Değişmez Başkan" unvanının kongre tarafından kaldırılacağını ve kendisine sadece "Genel Başkan" unvanı verileceğini ileri sürdü.

Bu arada teşkilat kurmak üzere Ege Bölgesi'ne giden Adnan Menderes, idare memurlarının eski tek parti lehine müdahalelerinden şikâyet ederek memlekette bir hava yaratmaya çalıştı, "Memleket partiler için değil, partiler memleket içindir" formülünün etrafında söz yürüttü.

Missouri geliyor Nisan 1946'da bütün siyasi çatışmalar birden bire durdu. O zamanki dünyanın en büyük harp gemisi olan Missouri savaş gemisi, Amiral Hewitt'in kumandası altında, İstanbul'a geldi ve Washington'da vazife başında ölen Türk Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesini getirdi. Bu hareket, Türkiye'nin dünya yüzündeki durumu bakımından derin manalar taşıyordu. 1945'te Rus [illegible]tek ve tehditleri karşısında yapayalnız duran Türkiye'ye Amerika'nın dost elinin samimi ve azimli bir şekilde uzandığını belirtiyordu. Şimdi, 6. Filo'nun sularımıza gelişine karşı kıyametler koparan gençlerin o günleri yaşamış olmalarını isterdim. Bütün millet, sevinç ve ferahlık içinde bayram ediyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü: "Amerikan donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın olurlarsa o kadar iyi olur" diye konuşuyordu. Gördükleri dostluk karşısında coşan Amerikalı gemiciler: "Türkiye bir gün harbe girerse, Missouri'nin askerleri Türk donanmasının bir numaralı gönüllüleridir" diyorlardı. Gazetelerin manşetleri şu yoldaydı: "Missouri'nin yarattığı heyecan, dost Amerika'nın dost ve kardeş gemicileri, dün içten gelen bir sevinç ve muazzam gösterilerle karşılandılar."

Ankara'dan gelen öğrenci grupları İstanbul öğrencileriyle beraber kafileler halinde Missouri gemisini ziyaret ettiler. Amiral Hewitt gazetelere beyanatında: "Ziyaretimiz, memleketimizin memleketinize bir iyi niyet belirtisidir," ifadesini kullandı. Missouri savaş gemisini ziyaretim hakkında 6 Nisan'da çıkan yazımda şu sözler vardı: "Bu koca dövüş gemisi, bütün insanlara ferahlık ve güven telkin edecek bir barış kaynağıdır, çünkü insanlığa karşı cinayet işleyebilmek şöyle dursun, başlıca vazifesi, cinayetleri önceden önlemek ve dünyanın asayişini korumaktır."

Rusya ve insanlık Missouri'nin güvertesinden Boğaz'a doğru bakarken düşünüyorum: Karadeniz'in diğer kıyısında bir Rusya var, bu Rusya'nın varlığı ve huzuru karşısında hiç bir tehlike ve tehdit yoktur. Batı devletleri, anlaşmak, dostluk kurmak, karşılıklı saygıya varmak için Rusya'nın gözünün içine bakıyorlar. Nazi Almanyası, Faşist İtalya, Militarist Japonya ortadan kalkmıştır. Rusya'nın komşuları bu kudretli memleketle karşılıklı güven içinde yaşamaktan başka bir emel besleyemezler. Rusların saracakları yaraları, geliştirecekleri hudutsuz zenginlik kaynakları vardır. Ellerindeki büyük kudreti insanlığın iyiliği için kullanırlarsa, sevgi ve itibar kazanırlar.

Bu niçin böyle olmuyor? Çünkü Rusya'da bir tek parti idaresi var. Bu idare, istibdadını devam ettirmek, halkı susturmak için kendi sahasına mahsus taassup ve nefreti kö-

rüklemek ihtiyacındadır. Bu sebeple diğer milletleri Ruslar'a yanlış tanıtıyor ve Ruslar'ın dış âlemi olduğu gibi görüp tanımaması için ne mümkünse yapıyorlar.

"Neden Coştuk?" başlığıyla 8 Nisan'da çıkan bir başyazı şöyle bitiyor: "Günlerdir İstanbul'da Türkler'le Amerikalılar arasında bir insanlık ve güven bayramı kutlanıyor. Öyle dileriz ki bunun dalgaları ayrı ayrı iyi ve hoş insanlar olan Ruslar'ı da içine alsın."

Münir Ertegün Amerikalılar'ın Sefirimizin cenazesini memlekete Missouri savaş gemisi ile göndermelerinde siyasi maksatlar bulunmakla beraber merhumun Amerika'daki kazandığı sevgi ve hayranlığın da rolü vardır. Münir Ertegün'ün çekingen bir davranışın arkasında gizlediği bütün değer ve meziyetleri Amerikalılar keşfetmişler ve ona karşı yıllarca müddet hiç bir yabancı temsilciye karşı duyulmayan tarzda bir yakınlık ve güven belirtmişlerdi. Bir iş için Amerikan Hariciyesi'ne gittiği zaman kendisiyle şöyle konuşulurdu:

"Buyurun, dosyaları açın, ne yapılması lazım geldiğine siz karar verin. Siz bu meslekte bizim üstadımızsınız. Her varacağınız hüküm mutlaka doğrudur."

Evvelce de yazdığım gibi 1908 yılı sonlarında Hariciye'den Ayân Tercüme Kalemi'ne geçici surette gönderildiğim zaman merhum Münir Bey'le kalem arkadaşlığı etmiştim. 1938 ve 1939'da New York Sergisi'nde Türk Heyeti'yle Yayın Müdürü olarak çalıştığım sırada ve Amerika'yı ondan sonraki ziyaretlerimde Münir Ertegün ile daha yakın tanışmış, günlerce sefarette kendisine misafir kalmıştım. Cenazesi İstanbul'a geldiği zaman: "Hoş geldin ey Münir Ertegün" sözleriyle başlayan bir yazıda şöyle dedim: "Sevgili dostum Münir Ertegün, sen bu saniyede başka bir âlemin sakinisin. Buna rağmen sana bu dünyanın diliyle hitap etmeyi tabii buluyorum. Çünkü sen

aramızda canlı benliğini muhafaza etmekle kalmıyorsun, Washington Büyükelçiliği vazifesini ölümünden sonra da parlak surette yerine getirmeye devam ediyorsun. Seni yakından tanımayan bir çoklarının gözünde asıl ölümünden sonra yaşamaya başladın. Feragatli köşende gizlediğin manevi değerler, meziyetler ve hizmetler, sen son nefesini verdikten ve insanların ihtiras, şöhret ve kıskançlık âleminde hiç bir hissen kalmadıktan sonra açığa vuruldu.

Amerika'da on yıl sessizce çalıştın. Dünyaya gözlerini kapayınca Amerikalılar adeta bir milli matem havası içinde seni başları üstünde taşıyarak, büyük merasimle milli ve tarihi mezarlıklarına muvakkat surette misafir ettiler, sonra temsil ettiğin milletle beraber olduklarını belli etmek vazifesini sana gördürmek suretiyle, en büyük harp gemileriyle seni Anavatan'ına, sevgili annenin Üsküdar'daki mezarının yanına gönderdiler."

Particilik sahnesine dönüş Missouri gittikten sonra parti çatışmalarına eski hararetle geri dönüldü. Demokratlar bir düzüye idare amirlerinin kendilerini Halk Partisi'nin adamı saymalarından şikâyet ediyorlardı. *Demokrat İzmir*, "Tarafsız olmak zorunda bulundukları iki partinin temsilcilerinin önünde her tarafta idare amirlerine tebliğ edilsin," diye feryat ediyordu. 19 Nisan 1946'da "Halk Partisi Yol Ağzında" başlığıyla "Vatan"da çıkan bir başyazıda şöyle deniliyor: "CHP'nin önünde iki yol vardır. Bunlardan biri hayrın yolu, diğeri şerrin yoludur. Birinci yolu tutmak çok basit ve kolaydır. Bunu yapabilmek için Türk milletinin olgunluğuna iman etmek, hileli ve entrikalı politika gidişini ve totaliter usûlündeki yalancı demokrasiyi Türk milletine ihanet ve düşmanlık saymak, hakka razı olmak icap eder. Halk Partisi'nin şerefli bir geçmişi, memlekete türlü türlü hizmetleri vardır. Buna karşı tek parti sisteminin kaçınılmaz bir neticesi olarak bir takım

keyfi, hesapsız, kanunsuz, zararlı hareketleri de eksik değildir. Partiye düşen vazife, bundan sonrası namus yolunu, kanun yolunu tutmaya candan karar vermek, partiyi bir midecilik ocağı haline koymaya çalışan tüfeylilerin, dalkavukların, zorbaların mumunu her zaman için söndürmektir."

DP Başkanı Celal Bayar, partisinin bütün hızını umumi seçimlere sakladığını, 15 Nisan'da yapılacak ara seçimlere katılmayacağını, eğer Türkiye'de demokrasi normal bir gelişmeye kavuşamazsa bunun mesuliyetini halkta değil, bazı particilerde aramak lazım geleceğini söylüyordu.

İstanbul'da serbest olarak yapılan ara seçimi büyük edip Yahya Kemal kazandı ve İstanbul halkı böylece iyi bir imtihan geçirdi.

İsmet İnönü'nün CHP'nin büyük kurultayını fevkalâde olarak 10 Mayıs'da toplantıya çağırdığı, 25 Nisan'da ilan edildi. Aynı günlerde Meclis'in Haziran'da kendi kendini feshedeceği ve Eylül'de genel seçime gidileceği de duyuldu.

Memleketin seçim savaşı havası içine girdiği anlaşılması üzerine ilk iş olarak, Demokrat Parti'nin şevk ve ilham kaynağı halinde olan İzmir'e gittim. Yaman dostum Dr. Faik Muhittin Adam'la görüştüm. Sonra Halk Partisi'nin kurultayında bulunmak üzere Ankara'nın yolunu tuttum.

Tek partinin cenaze merasimi 10 Mayıs'ta Meclis salonunda yapılan Kurultay'da İnönü'nün yaptığı açılış konuşmasında güzel sözler vardı. Şöyle diyordu: "Serbest ve samimi bir seçim hedefimizdir. Kazanırsak, vazifemize devam edeceğiz, kaybedersek, karşıya geçerek, fikirlerimizi ve siyasetimizi savunmaya çalışacağız ve bu yolda da iktidara karşı dost kalarak onun başarı ve hizmetlerini takdir ve teşvik etmekten zevk alacağız... Öyle umarım ki partiler ve müstakiller arasında seçimlere katılmamak gibi bir yola sapacaklar bulunmayacaktır."

Kurultay tek dereceli seçim esasını ve sendikaların ku-

rulmasını zorlaştıran kanun maddelerinin değiştirilmesini kabul etmekle ileriye doğru bir adım attı. Fakat İnönü'nün konuşmasından sonra uzayıp giden konuşmalar, bana, tek partinin cenaze alayında bulunmak hissini verdi. Birbirinin arkasından kürsüye gelen hatipler, İnönü'ye karşı dalkavuklukta ve tek partinin arkasından ağlayıp sızlamakta birbiriyle yarış ediyorlardı. İnönü'nün bu kadar bayağılıktan iğreneceğini ve bu çirkin vaveyla ve yaygaraların devam etmemesi için bir işaret vereceğini samimi olarak bekledim, fakat dalkavukluk ve bayağılık yarışı yadırganmamış olacak ki böyle bir işaret gelmedi. Ben o gün eski Milli Şef'in zevkine bir aralık genişçe kredi açmakla aldandığımı anladım. Demek ki demokrasi ruhunu zedeleyen o köhne hulûskârlık edebiyatı hoşa gidiyordu.

Demokrat Parti'nin cevabı CHP Kurultayı'nın sonu gelir gelmez, Demokrat Parti Celal Bayar'ın imzasiyle bir beyanname neşrederek, tenkitlerini ileri sürdü. Üzerinde en ziyade durulan nokta, seçimlerin öne alınmasıydı. İnönü'nün: "Dünyanın hali geçen seneden daha karışıktır," diyerek buna gösterdiği bahaneyi DP doğru ve haklı bulmuyor, İnönü'nün, 1945 açılış nutkunda bir hazırlık devrini lüzumlu saydığı ve seçim yılı diye 1947'yi gösterdiği halde bundan caymasını hiç de iyi niyete yormuyordu.

Halk Partisi'nin ikinci bir sebep olarak, Büyük Millet Meclisi'nin otoritesini zedeleyecek çekişmelerden bahsetmesini de Demokrat Parti yerinde bulmuyordu. Söz konusu münakaşaların nutuktan evvel cereyan ettiğini ve İnönü'nün 1945 nutkunu hazırlarken, o konuşmaları seçimlerin 1947'de yapılmasına bir engel saymadığını ileri sürüyordu.

Diğer bir iddia, yeni partilerin seçime hazır olduklarına dair gazetelerde çıkan sözlerdi. DP kurucuları, kendileri-

nin öyle bir şey söylemediklerini, böyle bir yazının olsa olsa gelişi güzel bir gazete yazısı olabileceğini ileri sürüyorlardı.

Beyannamede İnönü'nün Devlet Başkanlığı sıfatıyla Parti Başkanı sıfatını birbirine fazla derecede karıştırdığından da şikâyet ediliyordu.

Halk Partisi'nin Hatay müfettişi Rahmi Apak'ın, Türk halkının rüştüne inanmadığına ve vasilik sisteminin devamına ihtiyaç gördüğüne dair olan beyanatı da partilerarası sert çekişmelere yol açtı.

Hürriyete örtülecek şal *Ulus* gazetesinin 29 ve 30 Mayıs tarihli sayılarında Prof. Nihat Erim'in imzasiyle çıkan iki yazının, Anayasa'nın Türk vatandaşına verdiği hak ve hürriyet garantilerini ret ve inkâr yolunda bir hazırlık, mana ve maksadı taşıdığı derhal göze çarptı. Yazıda demokrasi tarihimizde yer alan şu sözler vardır:

"...Ama şu noktayı da belirtmeliyiz ki sosyal bünyede derin rahatsızlıklar belirdiğinden bunun giderilmesi yolu, bir müddet için hürriyet ilâhının üzerine bir şal örtmekte ve yukardan aşağı bir otorite kurmaktır. Siyaset ilmi ve siyaset sanatı üzerinde zihin yormuş, devlet nazariyelerini ortaya atmış olan belli başlı yazarların ortak kanaatı budur."

"Şal örtmek meselesi" böylece birden bire patlak verince *Vatan* şunları yazdı:

"Bunlar milletvekili Nihat Erim'in şahsi fikirleri midir? Eğer öyleyse milletvekili Nihat Erim'in, hukuk profesörü Nihat Erimle her türlü fikir alâkalarını kesmek için politika kâsesinden bir, iki yudum içmesi kâfi gelmiş demektir. Milletvekili Nihat Erim, belli başlı bir takım yazarların ortak kanaatinin hürriyet üzerine şal örtmek, yani hürriyetin cenazesini kaldırmak ve yukardan aşağı bir otorite kurmak olduğunu söylüyor. Acaba kastettiği yazarlar, başta Makyavel olmak üzere faşist ruhunu taşıyan ve Devleti esas,

milleti köle sayan istibdat yardakçıları değil midir? Biz şuna inanıyoruz ki bir vakitki hukuk profesörü Nihat Erim harhalde bunlardan biri sayılamaz, çünkü bir iki yıl evvel Ankara'da verdiği 'Hukuk ve Siyaset' adlı konferans serisinde de demokrasinin manasını ve nimetlerini tam idealist bir hukukçuya layık lisanla ortaya koymuştu. Bu konferanslardan birini bizzat dinledim ve Nihat Erim'in demokrasi ruhuna olan bağlılığına, olgunluğuna, cesaretine hayran kaldım ve genç alimi candan tebrik ettim... Demek ki iktidar mevkiinin sihirli politika havasında öyle şarhoş edici taraflar var ki, değerli bir ilim adamını bir kaç ay içinde bu hale düşürebiliyor."

Şunu ilâve etmek isterim ki şal örtme olayı dolayısiyle yapılan yayınlar Nihat Erim üzerine bir şok tesiri yapmış, kendisini hatalı bir yoldan uzaklaştırmaya yaramıştır. Sırası geldikçe anlatacağım gibi, Nihat Erim'in Halk Partisi'nin gerçek demokrasi yoluna girmesine çok hizmeti olmuştur. Bana bu sert yazılarımdan dolayı gücenecek yerde yakınlık göstermiş ve aramızda uzunca bir zaman sıkı bir dostluk ve memleket meselelerinde bir anlayış ve işbirliği devam etmiştir.

1946 hileli seçimleri

1946 seçimleriyle ilgili ilk çatışmalar, Büyük Millet Meclisi'nde 31 Mayıs'ta Milletvekili Seçimi Kanunu'yla, Umumi Toplantılar Kanunu'nun ve Basın Kanunu'nun ellinci maddesinin tadiline ve Basın Birliği Kanunu'nun kaldırılmasına ait tasarıların müzakerelerinde başgösterdi. Demokrat Parti'nin kurucuları bozuk taraflara karşı temkin ve vakarla hücuma geçerken eski parti ruhunu benimseyen Cevdet Kerim İncedayı, tek dereceli seçim usûlünün münakaşası sırasında totaliter usûller lehine sert bir saldırışta bulundu. Hikmet Bayur bir partici olmamakla beraber, bu münakaşalarda ön sıradaydı.

Demokrat Parti resmen Belediye seçimlerine girmemekle beraber, bir takım yerlerde seçimleri kazandı. Halk Partisi'nin İstanbul parti başkanı olan Alaattin Tiritoğlu bu sırada memleketi olan Uşak'ta bulunuyordu.

4 Haziran tarihli gazetelerde büyük seçimin 21 Temmuz'da yapılacağına ve bugün Büyük Millet Meclisi'nde

bulunan milletvekillerinden ancak üçte birinin seçilme şansı olduğuna dair bir haber çıktı.

5 Haziran'da Umumi Toplantılar Kanunu'nun müzakeresi sırasında Kütahya milletvekili Recep Peker ile Adnan Menderes arasında itidalli konuşmalar oldu. Menderes'in sözleri Meclis tarafından dikkat ve anlayışla dinlendi. Tadil tasarısı Meclis tarafından kabul edildi.

Büyük Millet Meclisi, 10 Haziran toplantısında milletvekili seçiminin tek dereceli usûlle yapılmasını sağlamak için seçimin yenilenmesine, yani kendi kendini feshetmeye karar verdi.

Meclis kapanmadan evvel temizlediği işler arasında Basın Kanunu'nun ellinci maddesinin tadili vardı. Buna karar verilince, Adalet Bakanı Ali Rıza Türel: "Bu tadille Cumhuriyet idaresinde yeni bir devir başlamıştır," dedi.

14 Haziran'da Büyük Millet Meclisi, basın suçlarının affi tasarısını kabul ettikten sonra kapandı. Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar, Parti'nin seçime katılıp katılmayacağına Ankara'da toplanacak delegeler tarafından karar verileceğini söyledi. 16 Haziran'da yapılan toplantıda seçimlere katılmaya oybirliği ile karar verildi.

Tam bu sıralarda CHP, ileri geri konuşmalariyle durmadan meseleler çıkaran Alaettin Tiritoğlu'nu İstanbul müfettişliğinden aldı.

Ahmet Kara'nın bir jesti Demokrasi mücadelesinde *Vatan* gazetesinin oynadığı birinci derecede rol dolayısiyle eski tek parti mensupları bize karşı ateş püskürüyorlardı. Ortaklarımızın arasında Halk Partililer bulunduğunu anlayınca, onları, bu arada bilhassa o devrin işadamlarından Ahmet Kara'yı baskı altına aldılar ve hisselerini elden çıkarmaya davet ettiler. Gazetenin kuruluşunda ve varlığının devamında bize büyük yardımları dokunan Ahmet Kara, bir gün beni yazıhanesine çağırdı ve şu teklifte bulundu:

"Bu işe tamamiyle sahip ve hakim kalmanı memleketin selâmeti adına istiyorum. Bunun için hisselerimi sana satacağım. Ne zaman mümkün olursa ödersin, seni hiç bir zaman sıkmam."

"Çok teşekkür ederim, Ahmet Bey, fakat bunları bugün ödeyecek imkâna sahip değilim, ilerde sahip olacağımı da ummuyorum."

"Ben sana güven duyduğum halde senin kendi kendine güven duymaman çok yazık... Bu teklifimi kabul etmediğine bir gün pişman olacaksın."

Ahmet Kara'nın dediği doğru çıktı. Bir yıl sonra *Vatan* 60.000 liralık bir anonim şirket iken 250.000 lira kâr sağladı ve hissedarlarına yüzde yüzelli kâr tevzi etti. Ahmet Kara'nın teklifini kabul etmiş olsaydım, hem borcumu derhal ödeyecektim, hem de bütün hisselerim yüzde elli derecesinde artacaktı. 1956'da sermaye arttırdığımız zaman Ahmet Kara'nın veresesiyle büyük ortaklardan İlhami Örnekal buna katılmamışlardı ve hisse senetlerini satmışlardı. Bu sebeple yeni bulunan sermayelerin karşısında eski kurucuların üstünlüğü epeyce zaafa uğradı. Eğer aşkın bir dürüstlük hassaslığıyla Ahmet Kara'nın cömert teklifini reddetmemiş olsaydım, *Vatan* gazetesinin bünyesinde ayrılık olmayacak, varlığı bugüne kadar devam edecek ve gazeteden ayrılmaya mecbur kaldıktan sonra, derhal *Hür Vatan* adında yeni bir gazete çıkarmaya beni teşvik edenlerin sözüne inanmam yüzünden başıma yağan bin bir belâdan masun kalacaktım.

21 Temmuz'a doğru Demokrat Parti 21 Temmuz seçimlerine katılmaya 16 Haziran'da karar verdikten sonra, 19 Haziran'da milletin karşısına uzun bir beyanname ile çıktı. Bu beyannamede devlet ve parti başkanlığının birleşmesinden doğan zorlukların üzerinde her şeyden evvel duruluyordu.

Seçim savaşı çok sert bir hava içinde başladı. Gazeteler güya lâyik bir programı olan Halk Partisi'nin, Demokratların dinsiz olduğunu iddia eden vaizleri camilerde kullandığına dair isim ve yer göstermek suretiyle haberler yaydılar. Eskişehir'de de parti tarafından evlere dağıtılan bir belgenin klişesi gazetelerde yer aldı. Bu belgeye göre, gösterilen saatte merkeze gelmeyenler kötü muamelelerle karşılaşacaklardı. Bunun ardından gelmeyenlere ikinci bir kâgıt yollanarak haklarında zabıt tutulduğu bildirildi.

Eski Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın müstakil aday sıfatiyle Demokrat Parti listesine girmeyi kabul ettiğinin ilan edilmesi, partilerin aday seçmek faaliyetlerine başlangıç olmuştu. Her taraftan adaylık için partilere üşüşmeler oldu. Başbakan Saraçoğlu, milletvekili adayı olması için Mareşal'a beş defa müracaat ettiğini, hep redde uğradığını gazetecilere bildirdi.

Partiler arasındaki mücadele seçim günü yaklaştığı nispette şiddetleniyordu. Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP listesinde yer almasının ve siyasi hayata girmeye karar vermesinin Halk Partililer'i çok kızdırdığı belliydi.

DP İstanbul İdare Kurulu Başkanı Kenan Öner, İstanbul Valisi'ne bir açık mektup yazarak yolsuzluklardan şikâyet etti. Vali kanunsuz hareketlere izin verilmeyeceğine dair açık teminat veriyor, İzmir'de eli bıçaklı sabıkalıların Halk Partisi hesabına çalışmak üzere vazife aldıkları ve Demokrat Parti'ye yakınlık gösteren Ege'de yıldırıcı bir hava hüküm sürdürüleceği iddia ediliyordu. DP mensuplarının yalandan suç isnadiyle mahkemeye sevkedildikleri ve hapse atıldıkları da söyleniyordu. Bir jandarma onbaşısının Tire köylerinde Demokrat Partililer'e dayak attırdığı da gazetelerde yer alan bir şikâyetti. İzmir'den gönderilen sabıkalılar tarafından ağır surette yaralanan bir köylüye bakmak için Celal Bayar, doktorlar ve hakkını aramaları için avukatlar gönderdi.

Gazetenin gözcüleri *Vatan*, memleketin her bölgesinde havayı yoklamak için her yere ayrı bir gözcü arkadaş yolluyor, Ege'ye gönderdiği Faruk Fenik, Ege'nin korkulu günler yaşadığını, orada seçim mücadelesi değil, bir ölüm-dirim savaşı hüküm sürdüğünü bildirdi.

11 Temmuz'da, yani seçimden on gün evvel DP yeni bir beyanname neşrederek, Başbakan'ın bir seçim nutkuna cevap verdi ve idare amirlerinin ve polis kuvvetlerinin birlik halinde hareket ettiklerini, DP'den çekilmeleri ve CHP'ye oy vermeleri için halka baskı yaptıklarını, hatta dayak atmalara ve sebepsiz tutuklamalara sık sık rastgelindiği anlatılıyor. Ankara civarında Çubuk Kaymakamı da köyleri dolaşarak halkı dövüyor ve ölümle tehdit ediyordu.

İçişleri Bakanlığı'nın, yurtta seyahat serbestliğinin hiç bir kayda bağlı olmadığını ilan etmesine rağmen, meselâ Bursa'da bulunan muhabirlerimizin hadise yerlerine gitmesi ve tahkikat yapması yasak ediliyor. Bursa'da bulunan arkadaşımız Alişan Dobra, Demokrat Parti mensuplarının tevkif edilip dövüldüğünü, parti levhalarının jandarma tarafından indirildiğini bildiriyor.

Seçim günlerinde kendim de gidişi izlemek üzere dört tarafa koştum. Bu seyahatlerimden biri, değerli dostum, Kütahya adayı Enver Adakan'la beraber Kütahya ve Uşak'a oldu. Kütahya'ya giderken bir gece çamura saplandık, yağışlı, fırtınalı bir geceydi. Enver Adakan'ın benden hiç bir yardım görmeden tek başına uğraşması sayesinde sabaha doğru kendimizi kurtardık, ne olduğumuzu Kütahya'da merakla bekleyen Adnan Menderes'e ve diğer dostlara kavuştuk. Her gittiğimiz yerden baskılara, hilelere ait korkunç hikâyeler dinledim.

Nihayet, 21 Temmuz, yani seçim günü geldi, çattı. O gün de sandık başından kovulan DP'li gözcülere, hazırlanan uydurma mazbatalara, jandarma dayak ve tehditlerine ait iddialar her taraftan yağmaya başladı.

Korkunç bir gaflet İşlerin içinde yaşadığım için 1946 seçimlerinin geniş ölçüde baskı, fesat ve hileyle yürütülmüş bir seçim olduğunu kesin şekilde biliyorum, bu devrin canlı bir şahidiyim.

Neticede CHP 395, DP 66, Müstakiller 4 yer kazanmıştır. Mareşal Fevzi Çakmak, Refik Koraltan ve Yusuf Kemal Tengirşenk iki yerden kazandıkları için üç milletvekilliği boş kaldı. Halk Partisi, eski milletvekillerinden 152'sinden vazgeçmiş ve 162 yeni isimle halkın karşısına çıkmıştı.

O sırada Demokrat Parti, yurdun bir çok kısmında henüz teşkilat kurmamıştı. Eski tek partinin nüfuz ve itibarı ve esaslı bir değişiklik yapmamak meyli de bir kısım halk arasında devam ediyordu. Halk Partisi akıl edip de son derecede dürüst bir seçim yapsaydı, seçilebilecek aday sayısı yüz elliyi geçmeyecek, yani Halk Partisi üçte ikiyi çok aşkın bir çoğunluğa hakim kalacaktı. Böyle bir dürüstlük siyasi hayatımıza kök salacak, bir çok sarsıntıları önleyecek, belki de 1950'de CHP yüzünün akıyla iktidarda kalabilecekti.

Ben bu neticeleri görebildiğim için 19 Temmuz'da çift sütun üzerinden "Halk Partisi'ni İdare Edenlere Açık Mektup" başlıklı bir yazıyla son bir ikazda bulundum, fakat iş işten geçmiş, ok yaydan çıkmıştı.

Seçimlerde Adnan Menderes Aydın'dan seçilmemiş, fakat bereket Kütahya seçimini kazanmıştı. Günün bir demokrasi kahramanı diye telakki edilen ve Manisa'da bir kısım Halk Partililer'den de oy alan Hikmet Bayur da seçtirilmedi.

İstanbul seçimlerindeki hile İstanbul seçimleri gazeteler tarafından çok sıkı bir surette takip edilmiş, her sandıkta ne kadar Halk Partisi, ne kadar Demokrat Parti oyu çıktığı birer birer ilan edilmişti. Burada Demokrat Parti'nin seçimi tam olarak kazandığı ve 23 milletvekili çıkardığı besbelliydi. Böyle olduğu halde İstanbul'un neticesi

derhal ilan edilmedi. Bir gün Vali Lûtfi Kırdar beni makamına çağırdı ve dedi ki:

"Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan Kâzım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cemil Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahid Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak on sekiz kişilik yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatiyle nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırması ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?"

Hakkı vardı, o zamanki hava içinde her şey olabilirdi. Ben de durumun asgari zararla kurtarılması hakkındaki görüşte beraber oldum. 24 Temmuz'da İstanbul listesi o şekilde ilan edildi.

Dr. Lûtfi Kırdar'ın sonradan bana anlattığına göre kendisi, ilk Ankara'ya gidip İsmet İnönü ile karşılaştığı zaman yapılan baskı ve müdahaleden şikâyet etmiş, İnönü de böyle bir şey yapılmış olmasına kızmış ve bundan kendisinin hiç bir haberi olmadığını ve kendisinin böyle bir harekette suç ortağı olamayacağını temin etmiş...

Bununla beraber Dr. Lûtfi Kırdar, bütün meziyetlerine ve vicdanının emrine karşı yaptığı fedakârlığa rağmen, Halk Partisi'nin İstanbul için aradığı vali olamadı. Stokholm Sefiri sıfatiyle buradan uzaklaştırılmak istendi. Nihayet bırakarak Demokrat Parti'ye geçti. Sağlık Bakanı sıfatiyle politikaya karışmış olmakla beraber, meğer kaderi Yassıada'ya gitmek ve bunun neticesi olarak ölmekmiş... Adı böylece burada geçtiğine göre Manisa Valiliği zamanından beri tanıdığım ve çok sevdiğim merhumu saygı ve rahmetle anmak isterim.

Yeni meclis ve kabine 25 Temmuz tarihli gazetelerde Cumhurbaşkanı'nın bir beyannamesi çıktı. İsmet İnönü: "Herseyden evvel seçim zamanının sinirli sözlerini karşılıklı olarak bağışlayarak ve unutarak, huzur ve çalışma devrinin açılması ilk vazifedir," diyordu.

Aynı sayılı gazetelerde Sıkıyönetim Komutanlığı'nın bir tebliği vardı ki, seçim sonuçlarından bahsedilmesini şiddetle yasak ediyordu. Nitekim bu emri dinlemeyen *Yeni Sabah* ve *Gerçek* gazeteleri müddetsiz tatile uğradı.

Memleket bir volkan gibi galeyan halinde idi. İzmir'de Atatürk'ün heykeli etrafında yapılan kırk bin kişilik bir mitingte Celal Bayar, seçim baskılarını protesto eder yolda bir dil kullandı. Buna benzer mitingler Bursa'da, Ankara'da ve diğer bir çok yerde düzenlendi. Seçim esnasında yapılan zulümlerin hikâyeleri ortalığı sardı. Yıllarca müddet iktidar, oy hırsızı sıfatiyle, halktan hakaret gördü. Bu devirde Mareşal Fevzi Çakmak, halkın sevgilisi mevkiindeydi. Mareşal kendisini ziyaret eden takım takım gençlerle şöyle konuşuyordu: "Hep beraber çalışıp hürriyete kavuşacağız."

Bu arada DP lideri Celal Bayar, Başbakanlığa bir dilekçe vererek Sıkıyönetim'in devam ettirilmesinin Anayasa'ya aykırı olduğunu ileri sürdü ve bilhassa Sıkıyönetim Komutanlığı'nın son seçimlerden bahsetmeyi yasaklamasına ve bu yüzden gazeteleri kapamasına karşı protestoda bulundu.

6 Ağustos'ta Yeni Meclis açıldı, Cumhurbaşkanlığı'na 388 reyle İnönü, Meclis Başkanlığı'na 379 reyle Kâzım Karabekir seçildi. Bu vazifeler için Mareşal Fevzi Çakmak 59 ve Yusuf Kemal 58 rey aldı. İstifa eden Şükrü Saraçoğlu'nun yerine Kabine'yi Recep Peker kurdu ve kabinesine bazı yeni yeni simalar aldı.

1946 seçimlerinden sonraları

Hileli 1946 seçimlerinin ikinci perdesi, Demokratlar'ın seçim mazbataları okunduğu sırada Büyük Millet Meclisi'nde başladı. İktidar partisi bu mazbataları çürütmek ve Meclis'teki muhaliflerin sayısını azaltmak için seferber oldu. Her mazbatanın etrafında yeni ve şiddetli çarpışmalar yapılıyordu. DP'nin İstanbul listesinde seçimi kazanan Avukat Salamon Adato'nun İstanbul'daki Rus Bankası'nda Hukuk Müşavirliği ettiği ve Meclis'te bulunmasının parlamentomuz için bir leke olacağı, Hüseyin Cahid Yalçın tarafından ileri sürülünce Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu İzmir gazetelerinde bir açık mektup neşrederek, Yalçın'ın da bir zamanlar, gümrük komisyonculuğu ederken, Rus vapur şirketinin acenteliğini de yaptığını ve leke dediği hareketin böylece kendisi tarafından işlendiğini ileri sürdü. Bundan başka Abdurrahman Münip ve Zeki Sporel'in mazbataları uzun çatışmalara yol açtı, protestolar hiçe sayılarak redde uğradı.

Aynı sıralarda Basın Kanunu ve basın hürriyeti hakkında boğaz boğaza denilecek şekilde çarpışıldı, Nihat Erim, şal örtme iddialarını tazeleyerek, sustırucu maddeleri şiddetle savundu. 6 Eylül tarihli *Vatan*'da: "Hürriyete şal örtmeden biraz düşünmek gerekir," diye bir yazı çıktı. Yeni Kabine'nin yapmak istediği tadiller arasında Saraçoğlu Kabinesi'nin kaldırmayı evvelce kabul ettiği ellinci madde geri getirilmek istendi. Müzakereler arasında Demokrat Parti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi mutedillerinin bazı tenkitlerine kulak verildi. Bu arada çok ağır hükümlerle basın hürriyetini ortadan kaldıran İçişleri Komisyonu'nun tasarısının değil, Adalet Encümeni tasarısının ele alınması kabul edildi.

Şu da var ki iç davalardaki bütün çatışmalara rağmen harice karşı tek milli cephe korundu. Ortadaki başlıca mesele, Sovyet Rusya'nın Boğazlar'ı bizimle beraber savunma tezinde ısrar etmesiydi, bizim bunu şiddetle reddetmemiz Amerika ve İngiltere'den destek görmüştü. Amerika Ticaret Nazırı Wallace'ın Amerika'nın Sovyet Rusya'yla elele yürümesi hakkında ileri sürdüğü teklif yüzünden kopan ve içine Türk menfaatleri de karıştırılan fırtınada da her iki parti aynı şekilde davrandı. Neticede Wallace hem istifa etmek zorunda bırakıldı, hem de Amerikan siyasi hayatında kesin surette aforoz edildi.

Batı'da altı hafta Eylül ortasında Fransa'da Cannes'da tertip edilen Milletlerarası Film Festivali'ne eşim Rezzan Yalman'la beraber çağrıldık. San Francisco'dan dönüşümden beri on dört ay baskı altında devam eden sert uğraşmalar, beni çok yormuştu. Bu fırsattan faydalanmak istedim. Zaten *Vatan* ailesi içinde yetişen, sonra bir aralık *Ulus* gazetesinin yazı işleri müdürlüğüne geçen Mümtaz Faik Fenik, Ulus'tan ve Halk Partisi'nden çekilmiş, gazetemize yeniden katılmıştı. Ben bulunmadığım zamanlar baş-

yazıları yazacaktı. Rezzan'la beraber Fransa'ya uçtuk. Festivalin programını ben kısa bir müddet takip ettim. Sonra film röportajları yazmak işini eşime bıraktım; Paris'e uçtum.

Orada ve Londra'da Sovyetler'in Boğazlar'ı bizimle beraberce savunmak yolundaki ısrarlı isteği o sıralarda günün başlıca davasıydı. Buna dair Paris'ten gazeteye yolladığım ilk telsizde şöyle diyordum: "Cannes Film Festivali'nde tertip edilen çiçek dövüşü esnasında Sovyet çiçek arabasından beyaz sulh güvercinleri uçurulmasını barışa hasretli Fransız seyircileri bir sulh müjdesi diye karşıladılar ve sevinçle alkışladılar. Halbuki Paris'te söz sahibi olan muhitler, Sovyetler'in barıştan bu kadar çok bahsetmelerini şüphe ve endişe ile karşılıyorlar ve totaliter idarelerin hiç bir sözüne inanılamayacağını, bunların saldırış niyetlerini daima tatlı barış ve dostluk sözleriyle maskelendirdiklerini ileri sürüyorlar, nitekim Boğazlar'ı beraberce savunmak yolunda bize yapılan Rus teklifini de aleyhimizdeki Rus emperyalist emellerinin en taşkın bir belirtisi diye karşılıyorlar. Son zamanlarda Rusya ilk önce Amerika'nın yüzüne gülmüş, sonra İngiltere'yle anlaşma irrikânlarını yoklamıştır. Maksat, iki Anglo-Sakson memleketinin arasını açmaktı. Batı memleketleri arasındaki birlik kadar Rusları rahatsız eden bir şey yoktur. Türkiye'nin müttefiki olan İngiltere'den veya diğer Batı devletlerinden Boğazlar'a saldırış beklenmeyeceğine göre, Ruslar'ın ortak savunma yolundaki gülünç teklifinin taşıdığı mana, bizi iradesiz bir peyk haline indirmeye çalışmaktan ibarettir."

Nitekim Türkiye hükümeti de bunu o manada anladı ve Rus teklifini kesin bir redle karşıladı.

Paris'te dört hariciye nazırı arasındaki konferansı ve Fransız Anayasası taslağının halkın reyine konulmasına ait hazırlıkları izledim, sonra Londra'ya uçtum. Sonra bilmem neden, İsveç'e gitmek ve bize örnek olması lâzım gelen bu

dünya cennetinin hayatına ve idaresine ait bir röportaj serisi hazırlamak içimden geldi.

İsveç'te gördüklerim Daha ilk adımda dikkate layık bir tesadüfle karşılaştım. İsveç'te iktidar mevkiinin bir buyurma yeri olmayıp, bir hizmet ve feragat yeri olduğunu en canlı bir şekilde gördüm. Tam Stokholm'a vardığım gün tramvayda sade kıyafetli, yaşlı bir yolcu bir fenalık geçirdi ve öldü. Kim olduğu araştırılınca, İsveç'in kaderini on altı yıldır büyük bir fedakârlık ve dirayetle idare eden, dört odalı bir kooperatif evinde oturan ve işinin başına tramvayla gidip gelen Başbakan Albin Hanson olduğu anlaşıldı ve bütün İsveç mateme girdi. Ben, bizde alışılan ölçülerle bu kadar feragatte bir gösteriş manası aradım. Bu düşüncemi ölen Başvekil'in en şiddetli bir muhalifine söyleyecek oldum. Hayretle yüzüme baktı ve dedi ki:

"Albin Hanson gercek bir idealistti, sade hayattan zevk duyardı."

İsveç'te buna benzer nice ders öğrendim, umulmaz ilham kaynakları elde ettim. 1923'te İsveç'in İstanbul Sefiri Wallenberg'in daveti üzerine eşimle beraber İsveç'te yaptığımız seyahatte bizim yanımıza rehber diye verilen Vogt, İsveç'in Savunma Nazırı olmuştu. Onun yardımıyla İsveç'te az zamanda çok şey gördüm ve bunlar hakkında bir hayli yazı yazdım. İsveç'ten sonra Paris ve Roma'ya uğradım, 31 Ekim 1946'da memlekete döndüm.

Yurtta olup bitenler Eylül'ün ortasında yola çıkmıştım. O sırada 1946 hileli seçimlerine ait tepkiler ve Basın Kanunu'yla ilgili çarpışmalar şiddetle devam ediyordu. Bir taraftan da Demokrat Parti, Mareşal Fevzi Çakmak'a dayanarak, teşkilatını tamamlamakla uğraşıyor, hak ve hürriyet rejiminin manasını halka anlatmak için kurucuları durmadan, dinlenmeden memleketin dört tarafına koşuyorlardı.

Dönüşümde çok sevdiğim ve saydığım dostum Dr. Faik Muhittin Adam'ın ölüm haberini derin bir üzüntüyle öğrendim. Bu yaman adam, hastalığına rağmen, Fevzi Çakmak'ın İzmir'deki karşılanma töreninde bulunmak istemiş, bu esnada heyecandan hastalığı şiddetlenmiş, ertesi gün, yani 29 Ekim 1946'da ölmüş.

Bir dönüm noktası mı? Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün uzun bir yurt gezisinden sonra 10 Ekim'de Antakya'da verdiği beyanat umumi surette dikkati çekmiş ve gazeteler tarafından; "Demokrasi hayatımızda bir dönüm noktası" diye karşılanmıştı. Cumhurbaşkanı, Demokrat Parti müteşebbis heyetini ve gazetecileri akşam on biri çeyrek geçe vali makamına çağırarak kendileriyle saat birbuçuğa kadar konuşmuş ve şunları söylemişti: "Demokrat Parti'ye karşı yakın bir ilgi duyuyorum ve Parti'yi destekliyorum. Bu Parti'nin ve demokrasinin memlekette ilerlemesini istiyorum. Partiler arasında elbirliğiyle ve kardeşçe çalışmalara ihtiyaç vardır. Arada ayrılık ve soğukluk varsa, bunun sorumluluğu daha ziyade Halk Partisi mensuplarına düşer. Çünkü onlar iktidar mevkiinde olduklarına göre tolerans ve tahammül göstermeleri lâzımdır. Yurdun başka yerlerinde partilerin anlaşması iki defa şart ise, Hatay'da dört defa şarttır. Yarın her iki parti mesullerini bir arada öğle yemeğine çağıracağım, aralarındaki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya çalışacağım."

O sıralarda Bartın'da bulunan Celal Bayar, İnönü'nün sözlerini duyunca şunları söylemiştir: "Güzel, fakat geç... Devlet Başkanlığı'yla parti başkanlığının ayrılması lâzım geldiği, bizim üzerinde ısrarla durduğumuz bir prensiptir. Milli iradenin ifade bulabilmesi, gerçek demokrasinin yerleşmesi buna bağlıdır, fakat partilerin arasında kardeşçe işbirliğinin gerçekleşmesi sözden ziyade Halk Partisi mensuplarının, Hükümet'in ve idare amirlerinin hareket tarzına bağlıdır. Sayın Cumhurbaşkanı ayrılık ve soğukluktan doğan kusurdan daha ziyade Halk Partisi mensuplarının sorumlu olacağını söylemekle gerçeği ifade etmiştir."

"İnsan haklarını koruma" 17 Ekim'de insan haklarını korumak maksadıyla iki ayrı kuruluş meydana geldi. Bunlardan biri, Mareşal Fevzi Çakmak, DP İstanbul Başkanı Kenan Öner, Tevfik Rüştü Aras, Hasan Rıza Soyak, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, eski Viyana Büyükelçisi Hamdi Apak tarafından meydana getirilmişti. Buna Mareşal Fevzi Çakmak başkan seçilmişti. İkinci teşebbüs Halk Partisi muhitinden geliyordu. Milletlerarası Parlamentolar Birliği Türk Grubu adına Nazım Poroy, Nihat Erim, Prof. Sıddık Sami Onar, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Feridun Cemal Erkin, Umumi Kâtiplik Birinci yardımcısı Fuat Carım ve diğer kimseler "İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Derneği" adını taşıyan derneği meydana getirmişler ve vazifeye başladıklarını resmi kanallardan Birleşmiş Milletler'e bildirmişlerdi.

Mareşal Çakmak'ı başkan yapan cemiyetin aşırı solcular tarafından meydana getirildiği ve bunun 1945 yılının sonundaki *Görüşler* entrikasının bir benzeri olduğu hakkında derhal bir takım iddialar almış yürümüş ve Mareşal gibi milli şahsiyetlerin solcularla işbirliği yapmaları hayret uyandırmıştı. Mareşal bunun üzerine şöyle demişti: "Benim aşırı solcularla ve umumi olarak milli fikirlerin dışında inançlar besleyenlerle işbirliği yapmama elbetteki imkân yoktur. İşin içine ideoloji davası karıştığına göre böyle cemiyette benim yerim olamaz." Kenan Öner de cemiyetle ve kuruluşuyla hiç bir ilgisi olmadığını ilan etti. Bunun arkasından diğer istifalar geldi, Demokrat Parti muhitini ve Mareşal Çakmak'ı solculukla bulaşık diye göstermek yolundaki suikast derhal bozguna uğradı.

Rauf Orbay Amerika'da Eski Başbakan, Hamidiye Kahramanı Rauf Orbay, Ekim ayının ortalarında Amerika'ya gitti, haftalarca kaldı ve geniş temaslarda bulundu. Resmi bir sıfatı olmadığını her fırsatta tekrar etmesine rağmen, gazeteler askeri ve siyasi muhîtler bu ziyareti derin bir ilgiyle karşıladılar. Öyle anlaşılıyor ki eski Doğu meselesinin "Boğazların Ortak Savunulması" adı altında Sovyet Rusya tarafından hortlatılmak istendiği bir sırada, Rauf Orbay, hele Amerikan denizcilerin âleminde sahip olduğu dostlardan faydalanarak, Amerika'yı uyarmak, Rusya'nın maskesini düşürmek ve lehimize cereyanlar uyandırmak istemişti. Başta Donanma Komutanı Amiral Niemitz olmak üzere Cumhurbaşkanlığı Kurmay Başkanı Amiral Haley ve diğer Bahriye ileri gelenleri eski Hamidiye Kahramanı'nı el üstünde tuttular. Gazeteler kendisinden "Bir dostluk ve dürüstlük elçisi" diye bahsettiler. Bahriyeliler defalarca Rauf Bey'le bir araya geldi ve dünyanın durumunu denizci ve askeri ölçüleriyle beraberce gözden geçirdiler. Annapolis Deniz Akademisi'nin komutanı da Rauf Orbay'ı okuluna çağırdı ve öğrencilere büyük ve örnek bir Bahriyeli diye tanıttı. Amerikan Dış Münasebetler Cemiyeti, Rauf Orbay şerefine tertip ettiği büyük bir davette Amerika'nın eski Ankara Elçisi Prof. Mac Murray'i ve bir hayli eski ve genç diplomatı bir araya getirdi. Tam o sırada Rusya'ya metin ve azimli bir dille verdiğimiz cevap notası gazetelerde çıktığı için konuşmalar Boğazlar meselesi etrafında döndü dolaştı. Amerikan Hariciyesi de Rauf Orbay şerefine resmi bir ziyafet verdi.

Rauf Orbay, her gittiği yerde Amerika'da yaşayan Türkleri bir araya toplar ve memlekette yeni demokrasi gelişmelerine dair ferahlık verecek tarzda bir dil kullanırdı.

Truman Paktı'nın yolu açılıyor Günün davası olan Boğazlar meselesi hakkında Rauf Bey gazetecile-

re şunları söyledi: "Biz Boğazlar'dan geçişin serbest olmasına taraftarız, fakat kendi memleketimizin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü esaslı teminata bağlamaktan vazgeçemeyiz. 1923 ile 1935 arasında Lozan Anlaşması'nın hükümlerine uyuldu, Boğazlar'ın askeri tarafı sökülmüş bir hale kondu, Milletler Cemiyeti sahanın güvenliğini garanti etti. İtalya Habeşistan'a, Japonya Mançuri'ye saldırınca, garantinin manası kalmadı, çünkü garantide beraber olan iki devlet saldırıcı rolüne geçti. Bu sebeple Montreux Konferansı, Boğazlar'ı silâhlandırmamızı ve icabında savunmamızı hoş gördü. Biz sizin gibi bir endüstri memleketi değiliz. Sizin yaptığınız gibi, bütün bir harp mekanizmasını dokuz ay içinde yoktan varedemeyiz. Uçak ve tank da yapamıyoruz. İcabında Boğazlar'ı yalnız tırnaklarımızla savunamayacağımıza göre önceden hazırlıklı durmamız mutlaka lâzımdır.

Şunu da söyleyeyim ki İkinci Cihan Harbi'nde Boğazlar'ın Müttefik Devletler'e kapalı kalmasında bizim hiç kusurumuz yoktur. Bu hal Almanlar'ın Yunanistan'a, Girit'e ve diğer Adalara hakim olmalarından ileri geldi."

Şurasına şüphe yoktur ki, 1946 seçimlerinde müstakil sıfatiyle Demokrat Parti listesinde bulunan Rauf Orbay'ın seçimi filan düşünecek yerde, Amerika'ya vatani düşüncelerle gitmesi, orada tek başına esaslı bir savaşa girişmesi 1947'deki Truman Doktrini'nin vücude gelmesine ve Rus saldırış ihtimallerine karşı Amerika'da ve İngiltere'de de sağlam bir destek bulmamıza doğrudan doğruya yol açmıştır.

Korkunç bir intihar 7 Kasım'da Celal Bayar ve Adnan Menderes vapurla İzmir'e gidiyorlardı. Ben de kendilerine katıldım. İzmir DP heyeti çok akıncı, çok neşeli, çok ahenkli bir gruptu. Aralarına karışmak benim için daima büyük bir zevkti, fakat bu defa iş yalnız bu kadarla kalmadı. İzmir halkı, polis kordonlarını yararak, Bayar ve

Menderes'e o kadar coşkun bir karşılama yaptı ki, bunu 1946 seçimlerinin hilelerine karşı çok sert bir protesto diye karşılamak lâzımdı.

Ne yazık ki bunun ardından çok acı bir faciânın şahidi oldum. Demokrat Parti İzmir Müteşebbis Heyeti Başkanı Ekrem Hayri Üstündağ, askerde zatürreeye tutulan oğlunu bir müddet evvel kaybetmişti. Tek oğulları Bülent'in üzerine titreyen ana ve baba, İzmir Üzüm ve İncir Kooperatifi'ndeki işini terketmesine ses çıkarmadılar ve bir gazete çıkarmak yolundaki hevesini yerine getirmek için lâzım gelen mali yardımda bulundular. Bülent, özenerek yazdığı bir fikranın gazeteye girmesinde ısrar etti ve tecrübeli gazete yazarlarının sözünü dinlemedi. Buna karşı dava açıldı. Tam bu sırada askere çağırılınca, eşi Bayan Mücteba hem gazetenin imtiyaz sahipliğini, hem de fikrayı bizzat yazdığını söyleyerek mesuliyeti üzerine aldı. Mahkeme bu yüzden kendisini mahkûm edip tutuklanmasına karar verdiği zaman Bayan Mücteba dokuz aylık gebeydi. Doktorların raporu üzerine hastaneye yatırıldı, orada doğurdu, fakat on günlük lohusayken, tevkif edilip cezaevine nakledilince, Bülent Üstündağ bu hallere meydan verdiğinden dolayı derin bir yeise kapıldı ve kendisini yatıştırmak için sarfedilen bütün gayretlere rağmen canına kıydı. İzmir'de bu korkunç aile ve basın faciâsının şahidi oldum ve acıyı Ekrem Hayri Üstündağ ve bütün Demokrat Parti ailesiyle beraber çektim. Cenazenin en önünde Bayar ve Menderes yürüdü, Vali Şefik Soyer ve bu ölümün acı manasını duyan binlerce İzmirli de buna katıldı.

Tam bu sırada Amerikan Altıncı Filosu İzmir'e bir dostluk ziyareti yaptı, o zamanki gazetelerin haber verdiğine göre; "Genelkurmay tarafından hazırlanan güzel ve zengin bir program" uygulandı, halk tarafından dostluk belirtileriyle karşılandı.

Şerif Ali'nin nasihatı İzmir'de bulunduğum sırada Manisa'nın bir köyünden gelen eski dostum Halk Partisi Ocak Başkanı Şerif Ali, kendi köyünden bir Halk Partili ve iki Demokrat Partili hemşehri ile beraber ziyaretime geldi. Şerif Ali'nin diğer bir dostu da Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'ydu. Eskiden Manisa'da oturan Fevzi Lûtfi'ye gide gele Şerif Ali'yle de dost olmuştuk. Otelde altı kişi yediğimiz yemeği ve yaptığımız konuşmaları, demokrasi mücadelesi devrinin hoş bir hatırası diye zihnimde hâlâ yaşatırım.

Demokrat Parti hareketi başlayınca, Şerif Ali, çok sevdiği Fevzi Lûtfi'ye "Ne dersin, yeni partiye geçeyim mi?" diye danıştı ve şu cevabı aldı:

"Vicdanının emri neyse onu yap. Ben senin ictihadına karışmam."

Şerif Ali eski partisinde kaldı, fakat bütün bu civarda toleranslı ve memleketçi bir ruh hüküm sürmesine vasıta oldu.

Yemek yerken Şerif Ali bana şu nasihati vermişti:

"Senin yazılarını devamlı olarak okuyorum. Görüyorum ki minare gibi doğru bir adam kalmak sevdasındasın. Ben de bir zamanlar minare gibi doğruydum. Dünya kötüleşti, minare gibi doğruluk yüzünden başıma gelmeyen kalmadı. Sana da tavsiyem şudur: Doğruluktan ayrılma, fakat minare gibi değil, kavak gibi doğru ol..."

Bunun üzerine köylü vatandaşlar kendi aralarında bir münakaşa açtılar. Hepsinde minare gibi doğru kalmak hasreti vardı, fakat neticede şu noktada birleştiler:

"Her adımda hükümet denilen kuvvetle karşılaşıyoruz. O minare gibi doğru olsa, biz de minare gibi doğru kalmak canımıza minnettir, fakat o minare gibi doğru olmazsa, memur, bize karşı eşitlik ve dürüstlükle kendini bağlı görmezse, kavak kadar doğru olmakla yetinmekten, zorlu rüzgâr karşısında sağa, sola meyletmeye razı olmaktan başka elden ne gelir?"

Komünist tahriklerine karşı İstanbul'daki Sıkıyönetim Komutanlığı 16 Aralık'ta komünist tahriklerine karşı sert tedbirlere başvurdu. Mahkûm komünistler ve taşkın komünist fikirli kimseler tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Öncü Partisi ile Sosyalist Parti merkezi ve şubeleri, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği, İstanbul İşçi Birliği, komünist fikirler yayan sendika, *Ses, Noror, Gün, Yığın, Dost* gazete ve dergileri kapatıldı. *Yarın* ve *Büyük Doğu* gazeteleri dört ay tatil edildi. Komünist propagandası havası taşıyan her türlü yazının Sıkıyönetim bölgesindeki illere girmesi, bu illerde basılması ve satılması yasak edildi. CHP Meclis Grubu bütün bu kararları çok yerinde buluyordu.

Vatan 20, 21, 22, 23 Aralık tarihli sayılarında "Karl Marks'ın Gözüyle Rusya" başlıklı bir yazı dizisi neşretti. Karl Marks'ın sekiz ciltlik siyasi eserlerini kaynak diye kullanarak bunu ben hazırladım.

18 Aralık'ta Başbakan Recep Peker, Adnan Menderes'i psikopat diye tahkir edince Demokratlar Meclis'i terkettiler. Hamdullah Suphi Başbakan'ı tenkit etti. CHP Grup Başkan vekili Şükrü Saraçoğlu arabulmaya çalıştı. Psikopat kelimesinin manası hakkında gazetelerde tartışmalar oldu. Nihayet 27 Kasım'da İnönü'nün aracılığıyla bir anlaşmaya varıldı, Demokratlar Meclis'e döndüler..

Meşhur Cleveland toplantısına çağrılıyorum 19 Aralık 1946 günü Amerika'dan iki imzalı bir davet telgrafı aldım. İmza sahiplerinden biri dünya basınında çok mühim bir yeri olan *Time* ve *Life* dergilerinin sahibi Henry R. Luce, diğeri ana merkezi Cleveland şehrinde bulunan Dünya Meseleleri Forumu'nun Başkanı Brooks Emeny idi. Hür dünyanın Birleşik Amerika'dan neler beklediğine dair 9 ile 12 Ocak 1947 günlerinde Cleveland'de yapılacak bir milletlerarası tartışmaya eşim Rezzan'la beraber çağırılıyordum. Davetlileri arasında o kadar

mühim dünya şöhretleri vardı ki bunların arasında Amerika'ya çağırılmamız pek hoş bir sürpriz oldu, kendi hesabıma sevindim ve pek az memleketten temsilci çağırıldığı için memleketim hesabına da övündüm.

Davetliler kimlerdi? "Dünya'dan Rapor" unvanını taşıyan Cleveland toplantısına dış âlemden çağırılanlar alfabe sırasiyle şunlardı:

1 - Oswaldo Aranha: Brezilya'nın 1936 ile 1944 arasındaki Hariciye Nazırı (Bir idealist sıfatiyle defalarca memleketinin inkılâp hareketlerinde rol oynayan bir adam.)

2 - Paul Auer: Macaristan'ın Paris Sefiri, Milletler Cemiyeti muhitlerinde mühim roller oynayan bir diplomat.

3 - Robin James Gruikshank: Londra'da çıkan News Chronicle gazetesi başyazarı ve uzun yıllar New York muhabiri.

4 - Alcide De Gasperi: İtalyan Başbakanı.

5 - Belci N. Van Klepfens: Hollanda'nın Birleşmiş Milletler Başdelegesi.

6 - Wellington Koo: Çin'in Washington Büyükelçisi, milletlerarası hayatın meşhur simalarından biri, Columbia Üniversitesi'nde sınıf arkadaşım.

7 - Eduardo Laretta: Uruguay'ın eski Dışişleri Bakanı.

8 - Jan G. Masaryk: Çekoslovakya'nın Dışişleri Bakanı.

9 - Victoria Ocampo: Arjantin'in her türlü totaliter cereyanlarına karşı savaşlarıyla meşhur kadın yazarı.

10 - Gen. Carlos P. Romulo: Filipin'in Birleşmiş Milletler'deki Başdelegesi, tam bir akıncı.

11 - John Scott: Time dergisinin Berlin bürosu şefi ve eski Moskova muhabiri.

12 - Maurice Schumann : Fransız Halk Cumhuriyet Partisi lideri ve sonraki Dışişleri Bakanı.

13 - Ahmed Emin Yalman: Vatan Başyazarı.

Amerikan delegeleri On üç yabancı davetliyle Amerika bakımından tartışmalara girişecek olan Amerikan delegeleri:

1 - Gen. Omar N. Bradley: İkinci Cihan Harbi'nin ordu komutanlarından.

2 - O zamanki Amerikan Dışişleri Bakanı.

3 - James B. Carrey: Amerika İşçi Hareketi liderlerinden.

4 - Dr. Henry P. Van Dusen: New York'un geniş görüşlü bir din anlayışını benimseyen "Union" İlahiyat Okulu'nun Rektörü.

5 - James V. Forrestal: Amerikan Bahriye Nazırı.

6 - Mildred Mc Affe: Welsley Kız Koleji'nin Rektörü.

7 - Kardinal Spellman: New York Katolik Başpiskoposu, Birinci Cihan Harbi'nde pilot olarak vazife gören adam.

8 - Arthur N. Vandenberg: Senatör, Birleşmiş Milletler'de Amerikan delegesi.

9 - Sumner Welles: Eski Amerikan Hariciye Müsteşarı.

Acı ilâç Amerika'ya hareketimden önce "Acı İlâç" başlıklı bir yazı yazdım ve dedim ki: "Hür Dünya, acı bir ilâç olduğunu bile bile tenkide değer veriyor. Amerikalılar, kendi aralarındaki tenkitlere doyamıyorlar, dış âlemde tecrübe sahibi diye kabul ettikleri on üç kişiyi: 'Gelin, bizi tenkit edin, bize gitmemiz lâzım gelen yolu gösterin' diye memleketlerine çağırıyorlar. Bu davetlilerden biri sıfatiyle yola çıkacağım sırada Başbakan Recep Peker'in hislerine hakim olamayarak, Adnan Menderes gibi değerli bir vatanseveri 'Psikopat' diye tahkir etmesine çok üzgünüm. Menderes ne yaptı? Çok uğraşarak ve tecrübelerini kullanarak esaslı ve değerli bir bütçe tenkidi hazırladı. Başbakan bunu haksız buluyorsa, küfür yoluna gidecek yerde, hatalarını göstermek suretiyle cevap verebilirdi ve Menderes'in tenkitlerini okuyanları aydınlatmaya çalışabilirdi. Ne yazık

ki memleketimizdeki iktidarlar, tenkidi çok sevdiklerini bir düzüye tekrar ederler, fakat bunun süs diye rafta durmasını isterler. Kullanan olursa sözlerine tahammül edemezler, küplere binerler."

Canımız kurtuluyor 21 Aralık'ta eşimle beraber İstanbul'dan bir İngiliz uçağıyle Mısır'a uçtuk. Niyetim Mısır'da bir kaç gün kalmaktı. Şöyle düşünüyordum: "Yakın ve Ortadoğu'dan Amerika'ya benden başka temsilci çağırılmamıştır. Demek ki Cleveland'de yalnız Türk görüşünü değil, bütün bölge insanlarının düşüncelerini aksettirmek vazifesini taşıyorum. Her tarafı dolaşmak imkânı bulunmadığına göre, hiç olmazsa Kahire'ye uğramalı ve Arap Birliği'nin Umumi Kâtibi Abdurrahman Azzam Paşa'yla ve Mısırlı meslektaşlarla görüşmeliyim..."

Meğer bu düşünce eşimin ve benim hayatımızı korumaya hizmet edecekmiş... Kahire'ye vardığımız zaman *Time* dergisinin Mısır'daki bürosunun şefi bizi karşıladı. Yarım saat sonra Amerika'ya hareket edecek olan bir uçakta yerlerimizin ayrıldığını, eşyamızın derhal oraya taşınacağını haber verdi. Kendisine şöyle dedim:

"Ben derhal yola çıkamam. Bütün bu bölgeden çağırılan tek adam olduğuma göre, Mısır'da bir kaç gün kalmalı ve temaslarda bulunmalıyım..."

Büro şefi hoş ve tatlı bir adamdı. İsteğimin icaplarını derhal yerine getirdi. Amerika'ya telgraflar çekti, bize otelde bir daire ayırttı. Abdurrahman Azzam Paşa'yı, İngiliz *Economist* dergisine benzer, yüksek kaliteli bir İngilizce dergi çıkaran yeğenini ve diğer Mısırlı meslektaşları ve sefirimizi ziyaret ettim. Fikirler topladım. *Time* temsilcisi her gün davetler ve eğlenceler düzenlerken, bir taraftan da oturdum, Cleveland'de yapacağım konuşmanın ilk taslağını hazırladım.

31 Aralık 1946 sabahı yola çıkan bir Amerikan uçağı-

na bindik. Yolculuğa başladık. Fakat hareketten önce bir de ne duyalım? Mısır'a vardığımız gün bizi bindireceğimiz uçak, İrlanda sahillerinde bataklık bir yere düşmüş, yolculardan kimse kurtulamamış. Demek 1942'den beri üçüncü defa olarak uçak yolculuğunda adeta mucize şeklinde hayatım ve bu defa aynı zamanda eşimin hayatı kurtulmuştu.

Hoş bir yılbaşı New York hava meydanında *Life* ve *Time* dergilerinin Graenner adında çok nazik bir temsilcisi, bizi karşıladı. Amerika'da bulunduğumuz müddetçe bize rehberlik etmeye memur olduğunu haber verdi. Plaza Otcli'nde ayrılan geniş salonlu lüks daireye yerleştiğimiz zaman bizim için Amerika'da bir binbir gece hayatı hazırlandığını anladık. Derhal elbise değiştirdik, gece kıyafeti giydik, Yılbaşı yemeği için otelin salonuna indik. Masalar sıkışık bir haldeydi. Burada Yılbaşı'nı karşılamak isteyenlerin çok olduğu belliydi. İçkilerin arkası kesilmiyordu, komşu masalar birbirlerine ikram ediyor, kırk yıllık ahbap gibi aralarında konuşuyorlardı. Bizim için de, gazetemiz için de, memleket için de hayırlı bir yıl olan 1947 yılına böyle samimi bir hava içinde başladık.

Fotoğrafçı hücumu Ertesi sabah gözümüzü açar açmaz, fotoğrafçıların hücumu başladı. Birbirlerinin arkasından dairemize çıkıyorlar, gazeteler ve ajanslar hesabına hareket ettiklerini iddia ederek takım takım resimlerimizi çekiyorlardı. New York'u eskiden beri pek iyi bildiğim için büyük otellerin lüks dairelerine inen misafirlerin bir nevi sahtekârlık ve santaj halinde böyle hücumlara uğradıklarını ve bu yüzsüz ve kaşerlenmiş adamların para sızdırmak için ellerinden geleni yapacaklarını anladım. Amerika'ya gelen nice sefirimiz ve devlet adamımız, Amerika'ya ilk geldikleri zaman bu tuzağa düşmüşler ve "Ayıp olmasın,

mesele çıkmasın" diye istenilen parayı, içleri kan ağlayarak vermişlerdir.

Bir iki gün sonra fotograf provaları geldi, hatıra diye bir kaç resim almak arzusunu gösterdiğimiz zaman adeta bir nevi lüks vergisi şeklinde yüzlerce dolar istediler. Bu usülleri bilen ve Amerika'yı tanıyan bir gazeteci olduğumu söyledim ve bir hatıra resminin değeri derecesinde bir karşı teklifte bulundum. Birbirinin arkasından hücumlar devam etti. Çoğu bizde ümit olmadığını anlayarak biraz ısrardan sonra çekildi, gitti. Bir tanesi çok inatçı çıktı ve dedi ki:

"Size bir akıl vereyim: Paranız azsa daha az lüks bir daire tutun ki bize verilecek paranız kalsın."

Bizim bu daireyi tutmadığımızı Cleveland Toplantısı için *Time* dergisi tarafından çağrılan ve buraya misafir edilen basit gazeteciler olduğumuzu anlattım. Bunun üzerine fotoğrafçı iddialarını bir tarafa bıraktı. Akla yakın bir fiyata bize bir kaç fotograf vermeye razı oldu. Kendisiyle ahbap olduk. Gelenek halinde olan sızdırma usûllerini bildiğimizi, bu defa nasılsa yanlış kapıya çattıklarını anlattım. Adam güldü: "Pek nadir bir surette böyle olur, büyük otellerin lüks dairelerine inenler gururlu insanlardır, pazarlık etmekten çekinirler, mesele çıkmasın diye bize istediğimiz kadar para verirler," dedi.

Hatiplik dersi Rehberimize benim yazı adamı olduğumu, halkın karşısında uzun konuşmalar yapmaya alışık olmadığımı, bu sanatı bilmediğimi anlattım. Bunun üzerine bana New York'un en usta hatiplik hocalarından birini buldular, çalışa çalışa son şekline vardığım konuşmamı, bir kaç defa buluşmak suretiyle, onun yanında okudum. Nerede durmak, nerede sesi yükseltmek lâzım geldiğine dair bana akıllar verdi. Bir taraftan da otelde bir basın toplantısı tertip edildi. Fotoğrafçıların yaylım ateşi karşısında, ga-

zetecilerin sual yağmuru altında kaldım. Söylediklerim ajanslar vasıtasıyla bütün dünyaya dağıldı.

Cleveland Forumu'nu tertip edenler, bu işin etrafında velvele uyandırmak için elden geleni yapmışlardı. O zaman Cumhurbaşkanı olan Harry S. Truman, toplantı hakkında yaydığı bir beyannamede şöyle dedi:

"Cleveland şehrini tebrik ederim. *Time* dergisi ile dünya işleri kurumu tarafından beraberce tertip edilen milletlerarası toplantıya ve konuşmalara sahne olmak, bir şereftir ve iyi bir talihdir. Dünya'nın yarını hakkında önemli kararlar verilecek günleri yaşıyoruz. Amerikan vatandaşlarının dünya davaları hakkında esaslı düşüncelere sahip olmaları lâzımdır. Dünya hakkında, dünya kaderi hakkında mesuliyet duyguları bulunmazsa, dünya barışı esaslı bir temel üzerine kurulamaz... Toplantının başarısı hakkında en iyi dileklerimi ileri sürmekten haz duyarım."

Buna karşılık, her işde mutlaka menfi bir tavır takınan Amerika'nın dünya işlerine karışmamasına ve kendi kabuğuna çekilmesine taraftar olan *Chicago Tribune* gazetesi sahibi, toplantıların devamı müddetince bunların üzerine yıldırımlar yağdırdı, Amerikan basın sahasında görülmemiş başarılar kazanan Henry Luce'e karşı duyduğu kin ve düşmanlığı ortaya döktü.

Özel trende yolculuk Henry Luce'la eşini ve *Time* ve *Life* dergilerini yürüten başlıca yardımcıları Cleveland'e götüren özel trene, toplantının on üç yabancı davetlisinden yalnız eşimle ben çağırıldık. Bana karşı neden bu yakınlık gösterildi? O sırada takım takım dergilerince Luce, Türkiye'ye çok sevgi gösteriyordu. Bunun başlıca sebebi bana kalırsa, kendisinin sima çizgileri ve renkleri bakımından Atatürk'e çok benzemesi ve bununla övünmesiydi. Ne yazık ki dünyanın bu nüfuzlu basın lorduna bizde, başka memleketlerde görmeye alıştığı ilgi gösterilmedi.

Yavaş yavaş ya o küstü veya Yunanlılar onu bizden uzaklaştırmak ve kendi taraflarına çekmek için başarılı surette uğraştılar.

Trende Luce ve çalışma arkadaşlarıyla senli benli ahbap oldum. Bundan daha lüks bir yolculuk olamazdı.

Konuşma serileri Cleveland Oteli'nde de rahat dairelere yerleştik, takım takım uzun boylu basın konferanslarında oralı gazetecilerle karşılaştık. 9 Ocak'ta Forum başladı. Henry Luce, bir konuşmayla toplantıyı açtı. İlk gün Uzakdoğu ve Pasifik işleri üzerinde konuşuldu. Çin Sefiri Welligton Koo, Filipin Birleşmiş Milletler Başdelegesi General Romulo ve Amerikan Bahriye Nazırı Forestal konuşanlar arasındaydı.

10 Ocak'ta Güney Amerika meseleleri hakkında konuşma oldu. Akşam 8,15'de üçüncü bir toplantıda Batı Avrupa Dünyası dile getirildi. İtalyan Başvekili De Gasperi, General Omar Bradley, Fransız devlet adamı Maurice Schumann konuştular.

Masaryk ile başbaşa 11 Ocak öğleden sonra toplantısı, Merkezi ve Güney Avrupa'ya ayrılmıştı. Konuşmacılar arasında Çekoslovakya Hariciye Nazırı Jen G. Masaryk ve ben vardık.

Toplantının başından beri Masaryk'le defalarla konuşmak fırsatları bulmuş ve ahbap olmuştum. Hele kendi konuşacağımız gün saatlerce yanyana oturduk ve dertleştik. Masaryk çok iyimser görünüyordu, plânlarını bana şöylece anlattı:

"Biz hiç bir suretle Sovyet nüfuzu altında bir peyk memleketi değiliz. Sovyet Rusya'ya olan yakınlığımızdan faydalanarak, hür Batı dünyasıyle Moskova arasında bir dostluk ve anlaşma köprüsü kuracağız. Herkesin hasretle beklediği Batı ve Doğu anlaşma ve barışına dünya bizim vasıtamızla kavuşacak."

Amerika'dan ayrıldıktan az bir zaman sonra korkunç bir faciâ oldu. Masaryk Prag'da Dışişleri Bakanlığı'ndaki makam odasının bir penceresinin altında, bahçede ölü olarak bulundu. Ruslar, intihar ettiğini ilan ettiler. İyimser idealistin barış hakkındaki tatlı rüyalarını ifade için bana fısıldadığı sözler kulağımdaydı. Belli ki Moskova emperyalistleri, tam bir hür Batılı kafasını taşıyan bu hoş ve yaman adama düşüncelerini yürütmek imkânı vermek şöyle dursun, yaşamak hakkı bile tanımamışlar, kendisini yokettirmişlerdi.

Benim konuşmam Yarım saatlik konuşmam esnasında ben büyük bir heyecan içindeydim. Karşımda bir kaç bin dinleyici vardı. Sözlerim, Amerika radyo şebekeleriyle milyonlarca insana duyuruluyor, ajanslar vasıtasıyla dünyanın dört tarafına aksettiriliyordu. Özet olarak dedim ki: "Yabancı milletler Amerika'dan ne bekliyorlar? Yakın ve Ortadoğu açısından bir suale cevap vermek üzere *Time* dergisi tarafından Cleveland toplantısına çağrıldığım zaman ilk hissim sevinmek oldu. Düşüncelerimi, ortaya dökmek için bu kadar parlak bir fırsata kavuşmanın değerini bildim, fakat sorulan sual de bana yabancı gelmedi. Son otuz altı yıl içinde buna cevap bulmak bakımından geniş imkânlar karşıma çıktı. Bunların başında 1910 yılının sonlarında Columbia Üniversitesi'nin Genç Türk İhtilâli'ne ilgi göstermesi ve ücretsiz yetiştirilmek üzere beş Türk gencini Amerika'ya çağırması ve Hükûmet'in açtığı imtihanda başarı elde ederek bu beş kişilik gruba karışmam gelir. Amerika'da geçirdiğim dört yıl içinde o devrin en iyi profesörlerinden sosyoloji, tarih ve iktisat okumakla kalmadım. Amerika'yı baştan başa dolaşmak ve Amerikan gazetecilik âlemine karışmak imkânlarını buldum. Okuduklarım ve gördüklerim neticesinde şu kanaate vardım ki dünya tarihini yaratmakta, cehaletin, taassubun ve aptallığın mühim ve devamlı rolleri vardır. Bu yüzden zavallı insan-

lar, tecrübeden ders almaktan aciz bulunuyorlar, aynı hataları tekrar edip duruyorlar, buna da 'Tarih tekerrür eder' diye bir ad takmışlardır. Bu ebedi kördüğümü çözmek için lâzım gelen teşebbüs ve hareket kudretinin ancak Amerika'dan gelebileceğine çok zaman evvel inandım. Bunun iki sebebi var: Birincisi, eski dünyadaki yaşayışa karşı isyan ederek küçük yelkenli gemileriyle Okyanusları aşmaya cüret eden bir takım seçme insanlar, yeni bir kıtada yepyeni ideallerle yeni bir varlık kurmuşlardır. İkinci sebebe gelince, bu insanlar yeni kurdukları yurtta geniş varlık kaynakları elde etmişler ve benimsedikleri mahalli sorumluluk ve özgürlük sistemine dayanarak rahatça gelişme yolları tutmuşlardır.

Bize karşı Yakın ve Ortadoğu'nun Avrupa'daki emperyalistlerin tepinme sahası manzarasını gösterdiği ve bunların "Avrupa'nın Hasta Adamı" adını verdikleri Türkiye'yi bir ân evvel öldürmeye ve mirasına konmaya çare aradıkları sırada, Amerika Türkiye'de yeni usûl terbiye müesseseleri ve hastaneler kurmak ve halkı yeni gelişmeler için cihazlandırmak yoluna gitmiştir. Kırım Muharebesi'nden evvel biz Alman, Macar, Avusturya ihtilâllerini yaratan mültecilere kapılarımızı açtığımız zaman en ziyade Amerika'dan anlayış ve teşvik gördük.

Birinci Cihan Harbi'nde Amerikan Devlet Başkanı Wilson, gerçek bir barışın temelinin ancak ortada galip ve mağlûp bulunmadığı takdirde atılabileceğini 1916'da ilan etti. Sonradan Amerika bizzat harbe girdi. Fakat buna rağmen, Wilson prensipleri adında bir takım insanca insaf ölçülerini ortaya koydu.

1919 ile 1923 arasında İstiklal Harbimiz'de Amerika'dan devamlı şekilde yardım ve anlayış gördük. Öyle iddia edebilirim ki o devirde Amerikan temsilcisi sıfatiyle Türkiye'de bulunan Amiral Bristol, Türk İstiklal Harbi'nin

kahramanlarından biridir. Amiral her adımda kendi müttefiklerine karşı, davranışlar gösterdi. İzmir'deki Yunan zulümlerinin tahkiki lüzumunda ısrar etti ve işin örtbas edilmesine Tahkik Komisyonu'nun başkanı sıfatiyle mani oldu. İstiklal Harbimiz'de zafer kazanmamız için de devamlı şekilde ilgi ve yardımını belirtti.

Rusya'nın rolü İkinci Cihan Harbi'nde Amerika ödünç verme ve kiralama kanunu şeklinde tarihte eşi görülmemiş, bir cömertlik ve feragat çığırı açtı ve Atlantik Paktı şeklinde ortaya bir hedef konulmasını sağladı. Harp sonuna geldiği zaman Amerika yanlış yollara saptı. Birleşmiş Milletler için hazırlanan Dumbarton Oaks Anayasası, Moskova'nın arzularını körükörüne ifade ediyordu. Buna karşı isyan duydum. Atlanta'da çıkan *Constitution* gazetesinin başyazarı dostum Mac Gille'e bu isyanımı dile getirir şeklinde San Francisco'dan bir rapor yazdım. Gazetede aynen çıktı. Bu raporumda ifade edilen şikâyet şuydu: 'Uğruna milyonlarca gencin ölüme yollandığı Atlantik Paktı idealleri unutulmuştu. Hür Dünya Moskova boyunduruğuna kafasını uzatacak hale düşmüştür.' Bu sırada Sovyet Rusya bizden bir takım isteklerde bulundu. Biz Batı Dünyası'nda hüküm süren bozguncu cereyana karşı geldik, Rus isteklerine hayır dedik. Bize şunu söyleyenler çok oldu:

'Rusya'ya nasıl kafa tutabilirsiniz? Techizat ve asker sayısı bakımından sizden üstündür, sizi kolayca ezer. Başka kimseden de yardım bekleyemezsiniz...'

Bizim silâhımız Biz böyle sözlere daima şöyle cevap verdik:

'Bir takım adamlar, evinizi yıkmak, sizi köle haline indirmek, şerefinizi çiğnemek maksadıyla kapınızın önüne toplanırsa, kuvvetlerinizin nispeti hakkında hesaplara dalmazsınız, sadece saldırışa karşı durmaya azmedersiniz. İşte

bu azim bizim en kuvvetli silâhımızdır. Amerika'dan ve İngiltere'den yardım gelebileceği hakkında kendimizi aldatmıyorduk, pek iyi biliyorduk ki büyük memleketler korku içinde titriyorlar ve Moskova'yı yatıştırmaya uğraşmaktan başka bir şey düşünemiyorlar. Bununla beraber şurasına inanıyorduk ki bu acz, bu panik uzun zaman devam etmeyecektir. Nitekim günün birinde bu kanaatin doğru olduğunun alâmetleri İstanbul limanında görüldü. Missouri savaş gemisi, Washington'da ölen sefirimizin cenazesini getirmek vesilesiyle İstanbul'a yollandı. Izleri beliren yeni cereyan henüz şekil almış değildir. Bizim bölgemiz olan Balkanlar'da iki Cihan Harbi esnasında Atatürk'ün rehberliği altında barış ve dostluk kurulmuş, Balkan Birliği meydana getirilmişti. Bugün Sovyet Rusya böyle imkânları ve istidatları boğmak ve bölgeyi boyunduruk altına almak yolundadır. Amerika da bu gidişe seyirci kalıyor ve Rusya'nın suyuna göre gitmeyi kabul ediyor. Amerika'nın Rusya tarafından kendisine kabul ettirilen bu rolden kesin surette elçekmesini ve dünya sahnesinde ancak ve ancak hürriyet ve demokrasinin savunucusu diye bir siyasete sahip olmasını beklemek hakkımızdır. Böyle bir role azimle kavuşan Amerika dünyayı da kurtarır, kendisini de...

Şunu unutmamak lâzımdır ki keyfi ve totaliter bir idare sıfatiyle Sovyet Rusya iç frenden tamamiyle mahrumdur. Karl Marks'ın Rusya hakkında ortaya koyduğu teşhisleri gözönünde tutarsak, Moskova'ya karşı yürütülmesi lâzım gelen Amerika ve Hür Dünya siyasetini çizmekte hiç zahmet çekmeyiz ve bunu insanlığın en büyük nimeti olan hürriyetin devamını ancak böylece sağlama bağlamış oluruz."

Nutuk çok alkışlandı. Söze devam ettikçe sıkılganlığımı unuttum ve coştum, kendimi insanlık kürsüsüne çıkan bir davacı mevkiinde gördüm.

Konuşmadan sonra beni tebrik edenlerin arasında Senatör Vandenberg vardı. Bana şöyle dedi: "Bütün görüşleri-

nizde tamamiyle beraberim. Bunları bu kadar açıkça ortaya koymaktaki cesaretinizden dolayı sizi tebrik ederim."

Amerikan gazetelerinde şu yolda yazılar çıktı: "Cleveland toplantısının en dikkate layık olayı şudur: Türkiye'den gelen bir gazeteci kürsüye çıktı, bizim düşündüğümüz, fakat ağıza almaya cesaret edemediğimiz gerceklerin hepsini, hiç çekinmeden ortaya döktü, bize tutmaya mecbur olduğumuz yolu gösterdi."

Gurur başıma vuruyor Cleveland'den sonra Amerika'da haftalarca kaldım. Türkiye hakkında bilgi vermek üzere takım takım davetler aldım. Yer yer konferanslar verdim, fakat böyle bir toplantıya dünyanın on üç söz sahibinden biri diye çağırılmak hiç şüphe yok ki koltuklarımı kabarttı, başımı döndürdü. Ben kendimi böyle gurur hislerinden uzak, vazife aşığı, basit bir gazeteci sanıyordum. Meğer öyle değilmişim. Gururun esiri haline düşmek yüzünden gaflar yaptım, gülünç oldum. Bunu neden sonra farkettim.

Birinci gafım, nutkumun Türkçe'sini harfi harfine telsizle Türkiye'ye çektirmek istememdi. *Time* dergisi misafirlerin hiç bir arzusunu reddetmiyordu. Gazetede on sütun tutan konuşmamın masrafını ödemeyi tabii buldu, fakat bu kadar uzun bir Türkçe telgraf yüzünden daktiloların ve telgraf memurlarının neler çektiklerini sonradan şaka diye bana anlattılar. Konuşma İstanbul'a uçakla bir hafta sonra yollansaydı kıyamet kopmazdı.

İkinci gafım da şu oldu: Amerika'ya vardığımız zaman *Time* bizim için Plaza Oteli'nde lüks bir daire tutmuştu. New York'a dönünce kendilerine ait bir otelde misafirleri olarak istediğimiz kadar kalacağımızı söylediler. Bu otel güzeldi, rahattı belki de çalışmak bakımından şatafatlı ve kalabalık Plaza Oteli'nden daha da uygundu. Fakat gurura mağlûp bir insan sıfatiyle kendi hesabımıza Plaza'ya taşınmayı ve gösteriş yapmayı daha cazip gördüm.

Çok şükür, kendi hakkımdaki bu deneme aklımı başıma getirdi. Bundan sonra yolumdan şaşmadım.

Thornburg ile tanışıyorum Amerika'ya 1947 yılının başında yaptığım yolculuğun en hoş bir tarafı Max Thornburg adındaki yaman adamla tanışmam ve ahbaplık kurmam oldu.

Günün her meselesi hakkında ilmi araştırmalara girişmek ve neticeyi kitap şeklinde yaymak vazifesini taşıyan Yirminci Asır Vakfı ilk defa olarak Amerika haricinde bir araştırma konusunu ele almayı kararlaştırmış, Türkiye hakkında yürütmek istediği araştırmalar için dünyanın her tarafında şöhret sahibi bir adam olan petrol uzmanı Max Thornburg'u seçmişti. Thornburg, zengin bir teknik adamdı, fakat avare bir filozof tarafı da vardı. Arap petrol sahasındaki şeyhlerden biri, Thornburg'u pek sevmiş ve kendisine bütün bir ada hediye etmekle beraber, oraya özel bayrağını çekmek hakkını da vermişti. Amerika'da yaptığı hazırlıklar sırasında sık sık Thornburg ile buluştuk, ahbaplığı ilerlettik. Türkiye'ye geldikten sonra da işbirliğine devam ettik, ölümüne kadar dost kaldık, dünyanın türlü köselerinde vakit vakit buluştuk. Meydana gelen eser, 1947 yılının başındaki Türkiye'yi en objektif bir şekilde dünyaya tanıtmaya yaradı.

DP'nin ilk kongresi

Ben memleketten ayrıldığım sırada parti münasebetlerinde yeni bir sayfa çevrilmiş bulunuyordu. Evvelce anlattığım gibi, Başbakan'ın Adnan Menderes'e psikopat demesinden ve bunun üzerine Demokratlar'ın Meclis'ten çekilmesinden sonra kopan fırtına, İsmet İnönü'nün araya girmesiyle yatıştı, Demokratlar Meclis'e döndüler, Cumhurbaşkanı'nın bundan sonra yaptığı barış konuşması bütün Meclis tarafından saygı ile dinlendi. İş bu kadarla da kalmadı, İnönü DP sözcüsü Adnan Menderes'i Çankaya'ya çağırdı, yemeğe alıkoydu, kendisiyle iki üç saat başbaşa konuştu. Recep Peker de bütçe konuşmaları bittikten sonra muhalefete değer verdiğini ifade eden sözler söylemiş, Cumhurbaşkanı'nın açmaya çalıştığı işbirliği çığırını Hükûmet cephesinden tamamlamaya çalışmıştı. Hatta bu sırada milli bir koalisyon kabinesi kurulacağına ve Demokratlar'ın bu kabinede yer alacağına dair İstanbul gazetelerinde asılsız bazı haberler de çıktı.

Demokrat Parti 7 Ocak'ta Ankara'da toplanacak büyük kongresiyle uğraşıyordu: Gelecek bine yakın delegenin bir kısmının Ankara'daki Demokratlar'ın evlerinde yerleştirilmesi için plânlar yapılıyordu.

Nihat Erim, *Ulus* gazetesinde çıkan bir başyazısında ilk DP Kurultayı'nı memleket hesabına sevinç ve iftihar veren bir olay diye selâmladı. Fakat Halk Partisi'nin böyle dostluk ve ilgi göstermesine İnönü'nün kongrede bulunmayı istemesine ve kendisine bir loca ayrılmamasına rağmen, delegelerin Atatürk'ün muvakkat kabrini ziyaretle çelenk koymalarına meydan verilmedi, bu yüzden bir aralık hava bulandı, fakat bu yoldaki haberler sonradan Ankara Valisi tarafından yalanlandı.

Hürriyet andı Celal Bayar'ın açılış nutkunda şu sözler vardı: "Demokrat Parti ne kimsenin emriyle, ne de müsamahasiyle kurulmuş bir parti değildir. Sadece kanunlarımızın verdiği haklara dayanılarak ve Türk milletinin olgunluğuna güvenilerek kurulmuştur. İktidar partisi ve onun hükümeti kendisiyle işbirliğine girişilmesine imkân vermeyecek bir kafadadır. Onun ve bizim hürriyet ve otorite anlayışımız arasında esaslı farklar vardır. Hal ve şartlar ne olursa olsun, demokratik ideallerin bu memlekette yakın bir zamanda tam zafer kazanacağına inanıyoruz, çünkü Türk milletinin bu idealleri benimsemiş olduğuna şüphemiz yoktur."

Kongre sırasında Ankara'ya gelen Kral Abdullah şerefine Çankaya'da verilen ziyafete Celal Bayar ve Fuat Köprülü çağırıldı, her ikisi daveti kabul etti.

Kongrenin son günü sabaha kadar devam eden bir oturumun sonunda "Hürriyet Andı" kabul edildi. Verilen tarihi karara göre Anayasa'ya aykırı kanunlar ve bu arada Seçim Kanunu tadil edilecek, cumhurbaşkanlığıyle parti başkanlığı aynı kimsede birleşmeyecektir. Tadil prensibi ka-

bul edilmezse Meclis'ten çekilip çekilmemek meselesi hakkında karar vermeye umumi idare heyeti yetkili kılınacaktı.

Adnan Menderes, kongredeki kapanış konuşmasında şu sözleri söyledi: "İktidar Partisi, Devlet kılıcını kuşanmış, Hükümet arabasına binmiş, cansız ve idealsiz bir kadrodan ibaret kalmıştır."

Kongrenin ardından Halk Partisi'nin Yüce Divan'ı toplandı ve Parti'de bütün hak ve hürriyetlerin tam olarak yürütülmesi ve ıslahata girişilmesi hakkında yeni cereyanlar uyandığına dair ortada rivayetler dolaştı. *Ulus*'ta Nihat Erim'in imzasiyle DP Kongresi'ne dair çıkan bir yazıda Kongre büyük bir başarı diye gösterildi, muhalefet partisinin iktidar partisi kadar mühim vazifeleri olduğu ileri sürüldü ve devlet başkanlığının parti başkanlığıyla birleşemeyeceği iddiasında DP'nin haklı olduğu, zaten İsmet İnönü'nün başkanlıktan fiili surette çekildiği, fakat bunun dört yıl sonra yapılacak seçimlerde İnönü'nün partisiyle beraber olmayacağı manasına gelemeyeceği ilâve edildi.

Çankaya'ya çağırılıyorum 16 Şubat 1947'de Amerika'dan memlekete döndüm. Demokrasi mücadelesi başlıyalıdan beri Halk Partisi muhiti bana bir numaralı düşman muamelesi ederken, memlekete dönüşümden sonra bir gün İsmet İnönü, Hüseyin Cahid Yalçın'la beraber beni Çankaya'ya çağırdı, memleket işleri etrafında uzlaştırıcı tarzda konuşmalara girişti. Bundan sonra gitgide Çankaya'nın bir sözcüsü rolüne geçen Nihat Erim, San Francisco'da beraberce geçirdiğimiz ahbaplık günlerine dönmemizi ve hürriyete şal örtmeye ait çatışmaları unutmamızı istedi ve evine yemeğe çağırdı. Bunun arkasından sık sık kendisiyle beraber Çankaya'ya gitmek çığırı açıldı. Karşımda eski Milli Şef'ten bambaşka bir İnönü buldum. İç barışı memleketin birinci ihtiyacı diye karşılıyor ve kendi nefsini geliştirmeye uğraşan bir adam rolünde görünüyordu. Her yeni görüşmemizde İngilizce'sini ilerletmek için hangi İngilizce kitapları okuduğunu, daha neler yaptığını hoş ve samimi bir dille anlatıyordu. Demokratlar'ın arasında ne gibi bir mevkiim olduğunu bildiği için benim bir arabulucu rolü oynamamı istiyor, Demokrat Parti'nin küsmekten vazgeçmesi, gelecek ara seçimleri boykot etmemesi için candan uğraşmamı benden bekliyordu. Ben de bu yakınlığı memleket ve demokrasi hesabına faydalı bulduğum için uğraşmayı seve seve kabul ettim. Celal Bayar şiddetle boykot taraftarıydı. Benim yatıştırıcı gayretlerimi yadırgıyordu. İlk zamanlarda beni çok yakın tutmasına, memleket içinde yaptığı dolaşmalarda beraberinde olmama değer vermesine karşılık, şimdi aramız açılmaya başlamıştı. Nihat Erim, benimle beraber Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'yla da dostluk kurmaya başladı. Bu da Bayar'ın gözünden kaçmıyordu.

CHP bir süredir kendi kendini tenkit cereyanlarına dalmıştı. Hele Şubat'ın başında yapılan İstanbul İl Konresi'nde Hükûmet'e karşı şiddetli hücumlar yapıldı, bakanlar kendi kendilerini savunmak gayretine düştüler. Bir taraftan da Demokratlar'a saldırılıyordu: "Mareşal Fevzi Çakmak komünist oldu. O da kendisiyle işbirliği yapan Demokratlar da asılacak" propagandası en uzak köylere kadar her tarafa yayılıyordu. 6 Şubat 1947 tarihli gazetelerde Fevzi Çakmak sert bir lisanla karşı hücuma geçti: "Komünistlik bir milletin ruhuna ve öz menfaatlarine aykırıdır. Hükûmet buna karşı müsamaha etse bile, biz mücadeleyi elden bırakmayacağız. Eğer bizi asacak olursa, bunun sebebi milli menfaatler uğruna var kuvvetimizle çalışmamız olacaktır," diyordu. Fuat Köprülü de Ankara'da çıkan *Kuvvet* gazetesinde yayınladığı yazılarla asıl Halk Partisi'nin komünistleri koruduğunu söylüyordu. Aradaki çatışmalar yüzünden Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, Kenan Öner'e karşı dava açtı ve bu dava bir müddet velveleli bir şekilde devam etti, gitti.

Tam bu sırada İttihad ve Terakki devrinin Dışişleri Bakanı ve Halk Partisi'nin eski İzmir milletvekili Halil Menteşe, İnönü'ye bir açık mektup neşrederek, kendisinin ve Hükûmet'in partilere karşı tarafsızca hareket etmesini tavsiye etti. Demokrat Parti İzmir İl Heyeti, bu hareketten dolayı Halil Menteşe'ye teşekkürlerini telgrafla bildirdi.

Milletlerarası çapta bir sanat değeri olan Cemal Nadir Güler'in 7 Şubat'ta ölümü memleketteki umumi çatışma havasını birden bire durdurdu, sevgi ve saygı dolu bir milli matem duygusu bütün kalplerde yer aldı. Merhuma milli ölçüde cenaze merasimi yapıldı. Eserlerinin çıktığı gazetenin bulunduğu sokağa onun adı verildi.

Truman doktrini 4 Mart 1947 tarihli gazetelerde Amerikan Cumhurbaşkanı Truman'ın Amerika'nın Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardımı hakkında mühim beyanatı çıktı. Yunanistan'a İngiltere'nin taşıdığı askeri yardım yükünü Amerika devralıyordu. 1939 antlaşmasının icabı olarak İngiltere'nin Türkiye'ye karşı kabul ettiği taahhütler de Amerika'ya geçecekti. Bu teşebbüste Amerika'da Hariciye Nazırlığı'na geçen General Marşal'ın esaslı bir payı vardı. İngiltere ile Yakındoğu'ya ait mesuliyetler meselesi görüşülmeden kongredeki Cumhuriyet Partisi çoğunluğuna danışılmış, hareketi onlar da hoş görmüştü.

Demek ki İkinci Cihan Harbi'nden sonra kendi kabuğuna çekilmek istidatları gösteren Amerika bu menfi gidişi tamamiyle terkediyor, dünyanın selâmetine ve güvenliğine ait geniş mesuliyetleri üzerine almaya hazırlanıyordu. Bu bakımdan Türkiye ve Yunanistan'la ilgili mühim adımın, Moskova'da toplanması beklenen esaslı konferansın arifesinde atılması ayrıca önem taşıyordu. Truman bu münasebetle demokrasiyi tarif etmek ihtiyacını duymuştu. Tarifi şuydu: "Devletin varlık hikmeti, vatandaşın menfaatine hizmet etmektir. Hangi memlekette seçim hürriyeti ve

emniyeti varsa demokrasiye ancak orada rastgelinebilir. Eğer umumi hayat bu ruha uygun olarak işlemiyorsa demokrasi lâfta kalır."

Kanada'daki hürriyeti seçme Şurasını hatırlatmak gerekir ki Amerika'nın Sovyet baskısına karşı gelmek yolundaki mühim kararı, Moskova'nın Kanada'da çalışan mühim bir gizli ajanı hürriyeti seçtikten ve Amerika'nın aleyhindeki belgeler ortaya çıktıktan sonra verildi. General Marşal, Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardım işinin Amerika için birinci plânda bir önem taşıdığını söyledi.

Tam bu sırada Ankara'da komünistlere ve Sovyet emperyalist baskısına karşı şiddetli öğrenci hareketleri aldı yürüdü. Yapılan toplantılarda Sovyet emellerini destekleyen *Marko Paşa* dergisinin sayıları yırtıldı, yakıldı.

10 Mart'ta Moskova'da Sovyet, Amerika, İngiliz, Fransız Dışişleri bakanları toplandılar, aynı gün Amerika, Ortadoğu'daki Rus baskısına karşı kurmaya hazırlandığı baraj hakkında kongreden karar istedi. Bu durum karşısında Sovyet Rusya'nın Washington ve Londra büyükelçileri Moskova'ya çağırıldı.

Truman'ın Türkiye'ye ve Yunanistan'a yardım hakkında kongrede söylediği nutuk, hür dünyada hoşnutluk uyandırdı, gerek Başbakan Recep Peker ve gerek DP Lideri Celal Bayar en samimi bir şekilde memnunluk gösterdiler. Nutuk Amerikan Senatosu'nda iyi karşılandı, Moskova'da bir bomba tesiri yaptı. Sovyet Rusya iki Anglo-Sakson memleketinin arasını açmak ve bunun kendisine karşı bir düşmanlık hareketi olduğunu ileri sürerek işi bozmak için elinden geleni yaptı. Bu arada Rus Dışişleri Bakanı Molotof Türkiye'ye şiddetli hücumlarda bulundu, harbe son dakikada girdiğini, Almanya'ya yardım ettiğini ileri sürdü, Alman barışına ait müzakerelere Türkiye'nin karışmamasını istedi. Buna karşı General Marşal, aksi tezi sa-

vundu, bütün müttefik memleketlerin müzakereye katılması lüzumunda ısrar etti. Nihayet 23 Nisan'da Amerikan Senatosu 23 aleyhte oya karşı 67 lehte oyla tasarıyı kabul etti, böylece Türkiye için bir güvenlik devri açıldı, Yunanistan'da iç harp durdurulmuştu. Amerikan Temsilciler Meclisi 9 Mayıs'ta 107 aleyhte oya karşı 287 oyla Senato'nun kararına uydu.

Ara seçimlere hayır... Demokrat Parti'nin ara seçimlere katılıp katılmaması hakkındaki çatışmalar, partiler arasındaki düşmanca havayı şiddetlendirdi. Demokrat liderler bu mesele hakkında kesin bir karar vermek üzere İzmir'de bir toplantı düzenledi. Başbakan Recep Peker Demokratlar'ı seçime girmemek meylinden vazgeçirmek için İzmir'e gitti, milli birlik ve beraberlik hakkında konuşmalar yaptı. DP liderleri coşkun bir şekilde karşılandı. İzmir heyecan içinde çalkalandı, tarihi günler geçirdi. Halkı dağıtmak için polis halk üzerine ateş açmış, tevkifler yapmıştı.

Neticede Demokratlar Hükümet'in ileri süreceği teminat ne olursa olsun, seçime katılmamak kararını ittifakla verdiler, hürriyet andında çizilen şartların gerçekleşmesini beklemek azmini belirttiler. Bu sırada *Vatan* seçime katılarak, iç barışa ve huzura varılmasına son dakikaya kadar taraftar oldu, şiddetli cereyana karşı geldi. Heyecanlı bir mücadele içinde baş rolü oynayan, satışı o zamana kadar memlekette görülen hudutları çok aşarak yüz yirmi bine varan ve makina imkânı olsaydı daha ileri gitmesi de muhakkak olan gazete, böylece kendi okuyucularının hislerine karşı geldi, okuyucu kaybetmek yoluna düştü. Demokrat Parti 4 Nisan'da yaydığı bir beyannamede milletin sevgi ve güvenine dayanarak tuttuğu yolda sonuna kadar sebat edeceğini ve yapılacak ara seçimlere ait mesuliyeti Hükûmet'e bıraktığını ilan etti.

İstanbul'daki altı, Balıkesir, Tekirdağ ve Kastamonu'da-

ki birer açık yer için 6 Nisan'da ara seçimler yapıldı. Seçmenlerin bunlara katılma nispeti Halk Partisi'nin iddiasına göre yüzde elli sekiz, Demokrat Parti'nin iddiasına göre yüzde ondu. Seçimleri pek tabii olarak CHP adayları kazandı.

Dünya Liberaller Birliği'ne çağırılıyorum Nisan ayının başlarında İngiltere'den bir davet aldım. Dünya Liberalleri'nin 9 Nisan'la 14 Nisan arasında Oxford Üniversitesi'nde yapacakları büyük toplantıya cağırılıyordum. Bunun benim için dikkati çeken tarafı, toplantının 27 Aralık 1944'te *Manchester Guardian* gazetesinde Dünya Liberalleri'ne hitap ederek yazdığım çağrının neticesi olmasıydı. Mac Callum Scott adlı bir İskoçyalı liberal, bu fikrin üzerinde durmuş ve harp bittikten sonra liberalleri bir araya getirmek üzere teşebbüse geçmişti. 8 Nisan'da uçakla yola çıktım. Londra'dan doğruca Oxford'a gittim. Tam o sırada Paskalya tatili olduğu için Walham Koleji'nin öğrencilere mahsus yatak ve dinlenme odaları Liberal delegelere ayrılmıştı. Oğlum Tunç, Kuzey İrlanda'da Belfast'da Queen's Üniversitesi'nde tahsil görüyordu. Onun da toplantıya katılmasına izin aldım. Bize iki kişilik bir daire verdiler.

Kongreye yirmi iki memleketin delegeleriyle memleketleri emperyalist işgaline uğrayıp istiklallerini kaybeden Lehistan, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan, Estonya, Lituanya, Latvia gibi memleketlere mensup mülteci gruplarının delegeleri gelmişti. Oxford Üniversitesi'nin meşhur Tarih Profesörü Gilbert Murray toplantıya başkan seçildi. Toplanan yüz kadar delege arasında İspanya'nın eski hariciye nazırı ve dünyanın birinci sınıf hürriyet akıncılarından biri olan Prof. Salvator di Madriaga, sonradan Alman Cumhurbaşkanı olan Prof. Heuss, *Neue Zürcher Zeitung* başyazarı Dr. Bretscher gibi simalar göze çar-

pıyordu. Gilbert Murray açılış konuşmasında şunları söyledi : "Insanlar fırtınalı denizlere düşmüşlerdir, hür fikir sarsılmış haldedir. Az zaman evvel Batı âlemine hakim olan liberallere hâlâ itibarda olacak ki İngiltere'de muhafazakârlar da, işçiler de (gerçek liberal) olmak iddiasında bulunuyorlar. Hakikat şudur ki otuz yıldır şiddet âleminde yaşıyoruz. Bu âlemde cömertliğe, sevgiye, toleransa, itidale yer olamazdı. İki taraflı ifratlar aldı, yürüdü. Bu arada hür ruhlu adamlar ezildi, şiddet arayanlar umumi hayatta sivrildi. Liberalizmin tarifini yapmak güçtür. Zaten siyasi anlamları ifade edecek namuslu kelime kalmamıştır. Hele demokrasi kelimesi o kadar soysuz bir hale getirildi ki bu konferans için hazırladığımız mesajda onu bir tek kere bile kullanmamaya dikkat ettik. Liberallikte asıl hedef, kimsenin ve hiç bir şeyin kölesi olmamak, korkuya, taassuba, ifratlara karşı koymayı bilmek, gerçeği görmek, serbestçe söylemekten yılmamaktır. Böyle insanların ruhu ortalığa hakim olursa, harp imkânsız bir hale gelir. Son otuz yılın on yılı dövüşlerle, yirmi yılı harp korkusu ile geçti, medeniyetin dayanağı olan maddi ve manevi değerler altüst oldu. Milletlerarası çatışmalardan sonra şimdi sınıf kavgalarının bunaltısı içinde yaşıyoruz.

Thucides'in sözleri Binlerce yıl önce yaşayan tarihçi Thucides diyor ki: "Harp, şiddetin ve ifratın mektep hocasıdır. Normal zamanlarda iyi şeyler yapmak için çırpınan insanlar, harpte çirkin şeyler yaparlar, şiddet sevilir, yalan ve hile hoş görülür... Ve insanlar buna alışırlar ve yanlış şeylere rağbet göstermeye başlarlar."

Thucides, bu derin görüşüyle, liberalizmin devrimizde, neden canlı kalmadığının sırrını ortaya koymuştur. Atlantik Beyannamesi felâketin ana kaynağını görerek, bize korkudan, yoksuzluktan azade bir dünya vadetmiştir. Ne yazık ki daha şimdiden korku yeni baştan ortalığa hakimdir.

Gece yarısı bilmediğimiz bir sebeple kapılarımızın vurulmayacağına emin değiliz. Liberal ruh bundan dolayı meydan ve fırsat bulamıyor. Halbuki Liberalizm her şeyin yeniden zindeleşmesi demektir. Her canlı topluluk mutlaka liberal olur. Orada insanlar siyasi rakiplerine dost gözüyle bakarlar, ellerini sıkarlar, toplumun ortak menfaat ve belâlarının icaplarını beraberce düşünürler. İnsanların çoğu, bugün zindeliğin, sevginin, vicdanın emirlerinin yapılmasının hasretini duyuyorlar. Biz liberaller, memleketlerden çoğunda küçük bir grubuz. Sırtımızda ağır yükler ve mesuliyetler vardır. Büyük cesaret ve tahammülle hareket etmeye mecburuz. Otuz yıldır, yapılagelmekte olan kötü şeylerin karşısında aklın, hakkın, toleransın sesini yeniden işittirmenin çok emeğe ihtiyaç gösterdiğini unutmamalıyız."

Liberal Enternasyonal ismi Yeni kurulacak milletlerarası teşkilata delegelerin kimi Liberal Enternasyonal, kimi de Dünya Liberalleri Birliği demek istiyordu. Neticede her iki ismin birbirini tamamlamak üzere bir arada kullanılmasına, liberal partilerden temsilci kabul edilmesine, parti dışındaki liberallerin her memlekette milli gruplar meydana getirmelerine karar verildi. Sonra en esaslı işe girişildi: Bu komünist manifestosunun karşısına çıkarmak üzere liberal manifestoyu hazırlamaktı. Bu iş o kadar esaslı bir şekilde sona getirildi ve hür düşüncenin sosyal adaletle elele gittiği o kadar iyi ifade edildi ki aradan yıllar geçtikten sonra toplanan kongreler, manifestonun bir harfini bile değiştirmeye lüzum görmediler, yalnız değişen şartların karşısında bunun tahlillerini yapmakla yetindiler.

Sıra idare heyetinin seçimine gelince, İngiliz grubu sekreteri ve toplantının tertipcisi Mac Callum Scott şu teklifte bulundu: "Şimdiye kadar olan devirde bu kongrenin meydana gelmesi için en çok himmeti görülen beş kişiyi bölük

halinde seçelim. Bundan sonraki yerlere münasip göreceğiniz adayları arayalım. Beş kişilik grup şunlardır: Norveç Michelsen Enstitüsü'nden Christophesen, Belçika senatörlerinden Roger Metz, Fransız Profesörü Paul Devinet ve *Vatan* başyazarı Ahmed Emin Yalman."

Bu teklif kabul edildi. Ben de vazifeyi ciddiye aldım. Dört beş yıl kurumun bütün kongrelerine ve türlü yerlerde yapılan yıl ortası idare heyeti toplantılarına katıldım. Türkiye'ye döner dönmez, Türkiye Milli Komitesi vazifesini görmek üzere bir kurum meydana getirmeye teşebbüs ettik, "Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti" adını taşıyan kurumun başına *Vatan*da çıkan liberal yazılarıyle Türkiye'nin en geniş fikirli adamı rolünde görünen Prof. Ali Fuat Başgil'i getirdik.

DP liberal birlikte

1950'de Demokrat Parti iktidara gelince kendini liberal bir parti saydı ve Dünya Liberaller Birliği'nin Stuttgart'da yaptığı kongreye Enver Adakan, Dr. Mükerrem Sarol ve İzmir milletvekillerinden Adnan Karaosmanoğlu'nu delege diye yolladı. Bayan Süreyya Ağaoğlu'yla ben de Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin temsilcileri olarak gittik. Türk delegeleri bu kongrede iki mühim iş gördü: Bunlardan biri, Almanya'daki keyfi işgale son verilmesini ve Alman istiklaline saygı gösterilmesini istememiz ve İngiliz grubunun itirazına rağmen, teklifimizde çoğunluk sağlamamızdı, ikincisi de, merkezi Stuttgart civarında Ulm'da bulunan Ukranya muvakkat hükümetinin ve üniversitesinin temsilcileriyle beraberce yediğimiz tarihi bir yemekte Türk-Ukranya dostluğu ve işbirliği hakkında coşkun konuşmalar yapmamız ve hatıra nevinden bir protokol imzalamamızdı. Kongreden Londra'ya dönünce, BBC Radyosu, toplantının hedefi hakkında benden beyanat istedi. Dedim ki: "Devleti esas, vatandaşı köle sayan totaliter rejimlere karşı, ferdin hakkını ve hürriyetini savunmayı hedef sayan Liberalizm, Oxford Kongresi'nde yeni teşkilat kurdu ve geriliğe karşı saldırışa geçti. Liberalizm yeni baştan karanlıkları yarmaya, nur saçmaya hazırlanıyor. Hür fikrin yeniden kuvvet kazanmasına yakından şahit olmak benim için büyük bir zevk olmuştur. Oxford toplantısı bana güzel bir rüyanın gerçekleşmesi etkisini yaptı."

Demokrat Parti'nin dinamik hamleleri

Memlekete dönünce DP liderlerini dinamik hamleler içinde buldum. Başta Celal Bayar olmak üzere memleketin her köşesine yetişiyorlar, halk tarafından coşkun bir şekilde karşılanıyorlardı. Üzerinde en çok durdukları nokta şuydu: "Biz sandalye peşinde koşmuyoruz. Biz milletin irade ve hakimiyetini kuvvetlendirmek istiyoruz."

Böyle seyahatlerde Halk Partisi teşkilatı Demokratlar'ı konuşturmamak için elektrikleri kesmek gibi türlü türlü hilelere başvuruyorlar, fakat halk mum ışığı altında Demokratlar'ı dinlemeye imkân sağlıyordu.

Şunu da öğrendim ki İzmir Valisi'nin gazetemize karşı açtığı bir davada ben ve Faruk Fenik beşer ay, Mümtaz Faik Fenik üç ay hapse mahkûm olmuşuz ve mahkeme bunun tecil edilmemesini de karar altına almış. Dikkati çeken nokta, Halk Partisi gazetelerinin bundan dolayı sevinçlerini belli etmeleri, hele o zaman Gazeteciler Birliği'nin başkanı olan Hüseyin Cahid Yalçın'ın *Tanin* gazetesinin "Ettiklerini Buldular" diye derin bir oh çekmesi oldu.

12 Temmuz Beyannamesi'nin arifesinde

Umumi olarak iki parti arasındaki münasebetler gerginliğe doğru gidiyordu. Haziran başlarında İsmet İnönü'yle Celal Bayar arasında yapılan konuşmalar havayı değiştirmedi. Gazeteler buna dair diledikleri şekilde yorumlar yapmakla kaldılar. 11 Haziran'da Başbakan Recep Peker'in bulunduğu yeni görüşmeler oldu.

Bu aralık o zamana kadar sımsıkı bir dayanışma halinde görünen Demokrat Parti'de bir sarsıntı başgösterdi. Haysiyet Divanı, Dr. Mustafa Kentli'nin partiden çıkarılmasına, General Rasim Altuğ ve Harun Dikmen'e ihtar cezası verilmesine karar verdi.

20 Haziran'da iki parti lideri yeniden buluştular ve durumu beraberce gözden geçirdiler. Gazetelerdeki yorum şu şekilde idi: "Bir uzlaşma söz konusu değil..." 24 Haziran mülâkatı daha iyimser bir hava yarattı. İç politikada mühim hadiseler cereyan etmek üzere olduğu, temaslardan esaslı neticeler çıkacağı, Demokrat Parti'nin varlığına tahammül etmeyen müfrit Halk Partililer'e şöyle ihtarlarda bulunulacağı duyuldu: "İki partili hayatın bugünkü hava içinde vazgeçilmez ve kesin bir zaruret olduğunu kavramak lâzımdır." Bu aralık Atatürk'e dil uzatan bazı kimseleri telin etmekte iki parti, halkla beraber tek cephe halinde hareket etti.

Beyanname çıkıyor Nihayet 12 Temmuz'da neşredilen beyanname Devlet Başkanı İsmet İnönü, Demokrat Parti Lideri Celal Bayar'la seri halinde yaptığı görüşmelerin hikâyesini anlatıyor, sonra şunları söylüyordu: "İki tarafı dinledim. Şimdi ben bu düğümü çözmeye çalışacağım. Gördüm ki taraflardan hangisinin haksız olduğunu aramakta fayda yoktur. Ben, idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükûmet Başkanı'nın kabul etmemesini ve bu hareketi hoş görmeyeceğini kesin bir şekilde söylemesini bir teminat ifadesi diye aldım ve bunu Bayar'a söyledim. Diğer taraftan muhalefet liderlerinin kanun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini, muhalif partinin çalışması için şart olan kanun esasının gözönünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat diye kabul ettim ve Başbakan'a bunu söyledim. Her iki tarafla olan uzun konuşmadan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durumu, memlekette siyasi partilerin çalışabileceğine kesin ümit veren bir merhale sayıyorum.

Her iki parti için eşitlik Benim kanaatimce, birbuçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı oldu, ama gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir başarı da sağlandı. Bu durumu korumak ve gelişmesini sağlamak, iktidar ve muhalefet partilerinin ortak vazifesi olmak lâzım gelir. Gelecek için tedbirlere benim kabul ettiğim gibi, bu noktadan hareket etmekle varılabilir: Benim bu son dinlediğim şikâyetlerin içinde mübalağa payı ne olursa olsun, gerçek payı da vardır. İhtilâlci bir kuruluş değil, kanuni bir siyasi partinin metodlarıyla çalışan bir muhalif partinin güven içinde vazife görmesini sağlamak lâzımdır. Bu zeminde ben, Devlet Başkanı olarak, kendimi her iki partiye karşı eşit derecede vazifeli görüyorum.

İdare adamlarının vazifesi İdare mekanizması, yani valilerimiz ve yardımcıları bir yıldan beri çok ağır bir tecrübe geçirdiler. Öyle zamanlar oldu ki memlekette Hükûmet'in var olduğu bile şüpheli göründü. Sorumlu Hükûmet'in huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez, fakat meşru ve kanuni siyasi partilere karşı tarafsız ve eşit muamele, siyasi hayat emniyetinin temel taşıdır. Bu arada siyasi partilere mensup olan veya olmuş görünen özel maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak etkisiz bırakmak noktasına partilerin dikkat göstermeleri icap eder. Siyasi partilerden hangisi iş başına gelirse gelsin, idare mekanizmasında çalışanların, haklarına ve itibarlarına karşı adaletle bir davranışa dayandığına inanabilmelidirler.

Öyle sanıyorum ki, Hükûmet Başkanı'yla Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada iki tarafı, ısrar ettikleri

noktadan ayırmak gayretine düşmeden, her iki tarafın beklediklerı şeyleri söylemiş ve sağlamış oluyorum.

Hükûmet Başkanı ve Muhalefet Lideri bu beyannameyi neşrinden evvel görmüşlerdir."

Beyanname nasıl karşılandı Ben kendi hesabıma beyannameyi memlekette bir tolerans, eşitlik ve huzur devrinin başlangıcı diye karşıladım. Bundan dolayı duyduğum zevki ve ümitleri en açık bir dille ortaya döktüm. Halk Partililer'in müfritleri bundan hiç hoşlanmadılar, bunu İnönü'nün partiyi bir tarafa bırakıp millete dayanmaya teşebbüs etmesi şeklinde karşıladılar. İzmir'de çıkan bir Halk Partisi gazetesi, bu tarihi belgeyi onuncu derecede bir haber diye göstermeye çalışarak ona göre küçük bir başlık koydu. İtidal taraftarı Demokratlar, Devlet Başkanı'na kredi açmakta tereddüt etmediler. Diğer bir çokları fiili neticenin belirmesini beklemeyi daha doğru buldular.

İnönü Başbakan olduğu müddetçe, müsteşarlıkta kalan, Cumhurbaşkanı olduktan sonra da Başkanlık Umumi Kâtipliği vazifesini gören, emeklilik muamelesi bir iki defa geri bırakılan Kemal Gedeleç'in tam beyannamenin neşri günü emekliye ayrılması, yerine Başbakanlık Müsteşarı Cemal Yeşil'in geçmesi dikkati çekti.

Londra'daki toplantı Tesadüfe bakın ki tam 12 Temmuz Beyannamesi'nin gazetelerde çıktığı gün Londra'dan bir davet telgrafi aldım. Nisan'da kurulan Dünya Liberaller Birliği'nin İdare Meclisi ilk toplantısını yapacaktı, buna mutlaka katılmam isteniyordu. Büyük ümitlerle beklediğim ve karşılaştığım beyanname artık çıkmıştı. Diğer taraftan da Dünya Liberalleri'nin teşebbüsüne büyük değer veriyordum. Bu sebeple derhal Londra'ya uçtum. Teşkilatla ilgisi olan toplantılarda çalıştım, İdare Meclisi'ndeki arkadaşlarımı daha yakından tanıdım. Sonra İsveç, Norveç ve Danimarka cennetlerini halkımıza tanıtmakta fayda gördüğüm için oralara gittim, Almanya'yı, Berlin'i tekrar ziyaret ettim, İtalya'ya uğrayarak yeni tanıştığım İtalyan Liberalleri'nin yardımıyla temaslar yaptım.

Otuzbeşler doğuyor

Çok büyük ümitlerle karşılanan 12 Temmuz Beyannamesi, ölü doğmuş bir çocuğa benziyordu. İnönü'nün bu işin üstüne düşer gibi görünmesine ve iyi niyet beslemesine rağmen, Halk Partisi'ni totaliter bir tek parti halinde görmek isteyen grup ve onu destekleyen kalemşörlar, hiç istiflerini bozmadı. Başbakan Recep Peker de onlarla beraberdi.

CHP taşkınları, kurultayda esaslı bir gövde gösterisi yapmayı düşünüyorlardı. Türlü hazırlıkları vardı, Cumhurbaşkanı'nın millet tarafından seçilmesi, İkinci Meclis kurulması gibi emeller arkasından koşuyorlardı. Demokratlar, bunlara karşı duruyorlar, Anayasa'nın tadili gayesiyle seçilmiş bir meclisten başka bir meclisin böyle bir işi ele alamayacağını, herşeyden evvel dürüst bir Seçim Kanunu'nu düşünmek lâzım geldiğini ileri sürüyorlardı, Senirkent'teki görülen jandarma baskılarının başka yerlerde de tekrar edildiğini bağıra bağıra söylüyorlardı. Mersin civarında Efrenkköy diye anılan bir köyün erkeklerinin köyden uzaklaştığına, kadınların jandarma istibdadına tek başlarına karşı geldiğine dair gazete sütunlarında uzun yazılar çıkıyordu. Demokrat taraftarı her gazete şimdi "Arslanköy" diye andıkları kahraman köye muhabirler gönderdi. Demokratlar toplantılar yapıyorlar, Meclis'ten çekilmeye hazırlanıyorlardı. Mareşal Fevzi Çakmak, yurt gezilerine çıkıyor, halkla temas ediyor, 12 Temmuz Beyannamesi'nin fiili neticeleri gecikirse, hürriyet misakının gerçekleşmesi için harekete geçmek zamanı geldiğini tekrar ediyordu.

Velveleli davalar Bu sırada ortaklıkta velveleli davalar devam ediyordu. Bunlardan biri elli üç komünistin gizli olarak devam eden duruşmalarıydı. Kenan Öner - Hasan Ali Yücel davası gazetelerde sütunlarca yer alıyordu. İsyan ettiği iddia edilen köylere ait davalar da heyecanla izleniyordu. Kenan Öner, köylülerin avukatlığını yapıyor, Adnan Menderes'in Meclis'te yaptığı bir konuşmayı sütunlarına geçirdikleri için 7 Ağustos'ta sekiz gazeteciye karşı İzmir'de açılan dava, geniş ölçüde heyecan yaratıyordu. Tutuklu olan gazetecilere kelepçe vurulmak istendi, fakat bundan vazgeçildi ve çok şükür dava kısa zamanda bütün gazetecilerin beraatiyle neticelendi.

Yunanistan'da iç harp şiddetlenmişti. Avrupa'nın kasvetli bir manzarası vardı. Amerikalılar nihayet Selânik'e asker çıkarmaya karar verdiler. Sovyetlerin Atina Sefareti'ni kapayacağı ve Yunanistan'dan çekileceği rivayeti ortaya çıktı.

Bizim basınımızda 12 Temmuz'dan sonra bir aralık hüküm süren mütareke tamamiyle çökmüştü. 22 Ağustos'ta tek parti ruhuna taraftar kalemsörlar şiddetli hücumlar açmışlardı. Demokrat gazeteler de Halk Partisi'nin gizli âleminde dolaşan bir takım belgeleri aynen sütunlarına geçirerek ateş püskürüyorlardı. Varlıklarını artık belli etmeye başlayan CHP mutedilleri, Recep Peker Kabinesi'nin düş-

mesinin bir gün meselesi olduğunu, böyle bir kabine ile Parti'nin kurultaya gidemiyeceğini söylüyorlardı. Kabine Grup'ta güven oyu isterse düşeceğini sananlar da vardı.

47 kırmızı oy Nihayet 26 Ağustos'ta Kabine, Parti Grubu'nda güvenoyu istedi. Fakat Recep Peker, açık oy kullanılmasında ısrar ettiği gibi, kendisiyle Cumhurbaşkanı arasında hiç bir görüş ayrılığı olmadığını da ilave etti. Bu şartlar altında Kabine'ye ancak 303 beyaz reye karşı 35 kırmızı reyle güven gösterildi. Demek ki 35'ler diye anılan ve bir müddet sonra iktidarı tek parti ruhunu taşıyanların elinden söküp alan tarihi grup, Halk Partisi içinde resmen doğmuştu. Hatta hoşnutsuzluğun artış halinde olduğunu, 5 Eylül'de yapılan oylamada 240 kişinin lehte ve 47 kişinin aleyhte rey kullanması belli etti.

26 Ağustos'ta yapılan oylamada muhalif rey veren Otuzbeşler'in arasında Nihat Erim, Tahsin Banguoğlu, Memduh Şevket Esendal, Vedat Dicleli, İsmail Rüştü Aksal, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cavit Oral, Sait Öydek, Mahmut Nedim Gündüzalp, Muhtar Ertan, Nazif Ergin vardı.

Kabine düşüyor Recep Peker Kabinesi biri muhaliflerden, diğeri kendi partisindeki genç elemanlardan olmak üzere, iki ateş arasında kalmıştı. Altı bakanı değiştirmek suretiyle safra atması, durumu kurtaramadı.

8 Eylül akşamı Bayar, Çankaya'da gece yarısına kadar İnönü ile görüştü. Kabine'nin durumuna dair arkadaşlarına haberler getireceği söyleniyordu. 9 Eylül'de Recep Peker her taraftan gelen baskılara dayanamayarak ve sıhhi sebepler öne sürerek istifasını verdi. İstifa kabul edildi, yeni kabineyi kurmak vazifesi Hasan Saka'ya verildi. Celal Bayar gazetecilere şunları söyledi: "Peker Kabinesi'nin çekilmesi bizim için sürpriz olmadı, bunu bekliyorduk. Hadiseler bizi haklı çıkardı."

Yeni kabinede tek partici diye tanınmış kimse yoktu. İtidali ile tanınan Faik Ahmet Barutçu Başbakan yardımcısı oldu. Münir Birsel Milli Savunma'ya, gençlerin tarafını tutan Kasım Gülek Bayındırlık, Tahsin Bekir Balta Çalışma Bakanlığı'na geçti.

İnönü'nün Anadolu gezisi Kabine işi halledilir edilmez, İsmet İnönü'nün yanına Demokrat milletvekillerinden Nuri Özsan'ı alarak Anadolu'da bir seyahate çıkması derin bir ilgi uyandırdı. Bu seyahat Devlet Başkanı sıfatiyle yapılıyordu. İnönü her gittiği yerde idare amirlerine, vazifelerinin her iki partiye eşit muamele etmek olduğunu, yepyeni bir yol tutmak icap ettiğini hatırlatıyor, bir Demokrat Partili milletvekilinin huzuriyle yapılan bu tavsiyeler derin izler bırakıyordu.

İnönü Erzurum'da DP merkezini ziyaret etti ve dedi ki: "Erzurum, büyük inkılâp hareketlerinin başlangıç yeridir. İlk defa olarak Demokrat Parti'yi Erzurum'da ziyaret ediyorum. Bu vesileyle bütün Demokrat arkadaşlara başarılar dilerim." Bu sırada Celal Bayar da memlekette birlik ve beraberlik lüzumuna dair konuşmalar yapıyordu. İnönü Anadolu'da dolaşırken, son Cihan Harbi'nde Türkiye'nin tutumuna ve olumlu rollerine dair hazırladığı bir yazı, Anadolu Ajansı vasıtasıyla yayınlandı ve bütün gazetelerde yer aldı.

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti Haftalardan beri tüzük ve programı hazırlanan ve Dünya Liberalleri Birliği'nin Türk kolunu temsil etmeyi üzerine alan Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, hoş bir tesadüf eseri olarak tam Recep Peker'in çekildiği gün resmi muameleleri tamamladı ve vazifeye başladı. İstanbul Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Profesörü Ali Fuat Başgil, Asistanı Burhan Apaydın, Yüksek Mühendis ve milletvekili Enver Adakan, Avu-

kat ve Profesör Muvaffak Benderli, Mehmet Ali Sebük, eski Hürriyet Kahramanı Dr. Nihat Reşat Belger, Prof. Osman Fethi Okyar, eski İstanbul milletvekili Rauf Ahmet Hotinli, Raif Necdet Meto, Son Posta sahiplerinden Selim Ragıp Emeç, Avukat Süreyya Ağaoğlu, Profesör Şinasi Hakkı Erel, Prof. Tevfik Remzi Kazancıgil, Prof. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve ben kurucu üyeleri arasındaydık.

Bu kurum beş altı yıl, üniversite gençlerini etrafına toplayarak, başarıyla çalıştı, günün türlü meselelerini ele aldı, tartışmalar, konferanslar tertip etti.

Yıllarca coşkun bir liberallik hissiyle kurumun başında bulunan Prof. Başgil, anlaşılmaz sebeplerle 1952'de birdenbire yolunu değiştirdi ve bir gerilik hareketinin başına geçti.

Arslanköylü arslan kadınlar İnönü'nün Anadolu gezisi başarıyla devam ediyordu. Cumhurbaşkanı Giresun'da yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: "İdareci arkadaşların arasında tarafsızlık politikasını hazmedememiş olanların çekilmeleri lâzımdır." Aynı sıralarda bazı eski valiler emekliye ayrıldı. İnönü seyahati esnasında İzmir'e vardığı zaman kendisinin her iki parti adına beraberce karşılanması için hazırlıklar yapıldı.

Bu sırada Mersin civarındaki Arslanköy'de haksızlığa beraberce karşı gelen ve Devlet'e isyan isnadı altında tutuklanan kahraman kadınların Konya Ağır Ceza Mahkemesi'nde devam eden duruşmaları bütün memleketin dikkatini çekti ve heyecanı son hadde çıkardı. İkinci oturumda savcının okuduğu iddianame tatlı bir sürpriz oldu ve gözleri yaşarttı. Savcı şöyle diyordu: "Halkın gösterdiği siyasi olgunluk nasıl olur da suç unsuru diye karşılanır? Sanıkların derhal serbest bırakılmalarını istiyorum." Emzikli çocukların ağlamaları, 40 - 50 avukatın heyecanlı konuşmalarıyla dolan eski İstiklal Mahkemesi salonunun havası

birdenbire değişti. Hakimler tahliye kararını kabul etti. Salon, bütün şehir ve bütün memleket: "Yaşasın Türk hakimleri" nidalariyle çınladı.

Davanın gelişme tarzına göre Hükûmet'e isyan gibi suç isnatları ortadan kalktı, yalnız vazife gördükleri bir sırada memurlara karşı gelme ve mukavemet etme noktası kaldı. Bütün alâkalılar, bunun da üzerinde durulmayacağı ve Seçim Kanunu'nu aykırı bir şekilde bozarak vakaya yol açanlardan hesap sormak yoluna gidileceği inancına vardılar. Serbest bırakılan kahraman Arslanköy kadınları yollarda ve kendi köylerinde coşkun bir sevinçle karşılandılar.

Kabine programı Aynı gün Grup'ta Hasan Saka Kabinesi programını okudu. Beklenen çalkantılar olmadı. "Müfritler ateş püskürecekler, Kabine'yi alaşağı edecekler, olsa olsa Demokratlar'ın yardımıyla düşmekten kurtulur" diyenler haksız çıktılar. Müfritlerin tek endişesi, seçimlerin yenilenmesi ihtimaliydi. Hasan Saka buna dair teminat verince, heyecan yatıştı. Esaslı gürültü yalnız Devletçilik meselesinde oldu. Eski İktisat Bakanı Fuat Sirmen programda Devletçiliğin tahdit edilmesini yadırgıyor, özel teşebbüse ait fabrikaların mamulâtının Sümerbank vasıtasıyla satılmasını istiyordu. Sosyalist fikirler besleyen Cemil Said Barlas Devletçiliği savunmakla beraber, buna taraftar olmadı. Fuat Sirmen tek başına kaldı ve Kabine'ye tek kırmızı reyi o verdi.

Program derhal Demokrat Parti'ye verildi, fakat orada çok fena karşılandı. 13 Ekim'de Meclis'te Demokratlar şiddetle hücuma geçtiler, Hasan Saka Kabinesi'nin programının programsızlığın ta kendisi olduğunu, bunun hazırlanışında dünkü çirkin hareketleri savunma gayretinin başta geldiğini ileri sürdüler.

Kurultay arifesinde Bu esnada Halk Partisi içinde kaynaşmalar devam ediyor, şeflik sistemini hortlatmaya çalışan Peker - Mümtaz Ökmen - Falih Rıfkı Atay üçgeninin karşısına Hamdullah Suphi Tanrıöver geniş ve samimi bir demokrasi anlayışıyla çıkıyordu. Hamdullah Suphi her vesileyle hakem rolünde görünüyor, demokrasinin ne şu, ne bu partinin eseri olmadığını halk hakimiyeti fikirlerinin nesillerin malı olduğunu ileri sürüyordu. Bütün bu uğraşmaların ana sahasıysa, kurultay hazırlığıydı. Yedi yüz delegenin katılacağı kurultayda bir program ve tüzüğün 12 Temmuz Beyannamesi'nin esaslarına göre tadilini, İsmet İnönü istiyordu. İnönü ile Bayar uzun bir görüşme yapmışlardı, İnönü kurultayda söyleyeceği nutkun bütün şüpheleri dağıtacağını muhalefet liderlerine söylemişti. O sıralarda İnönü'nün pek yakını olan Nihat Erim, Seçim Kanunu'na dair şöyle konuşmuştu: "Yeni seçime daha mükemmel bir kanunla gitmek lâzımdır. Bunu iki partinin temsilcileri beraberce hazırlamalıdırlar." Aynı zamanda gazetelerde şu ferahlık verici haber de çıktı: "Sıkıyönetim uzatılmıyor, Meclis'e buna dair bir teklif getirilmiyor. Bu da 12 Temmuz Beyannamesi'nin ilk olumlu eseridir."

Otuzbeşler'den Tahsin Banguoğlu da, tek parti olarak kurulmuş ve işlemiş olan idarenin çok partili esaslara göre ayarlanması için idari ıslahata derhal girişilmesini istiyordu.

1 Kasım'da Meclis'in açılması dolayısiyle CHP Grubu'nda yapılan seçimlerde müfritler kesin bir bozguna uğradı, Recep Peker Meclis Başkanlığı için ancak dört oy aldı. Mümtaz Ökmen, Cevdet Kerim, Rasih Hoca, Süreyya Örgeevren gibi müfrit adaylardan hiç biri seçilmedi. Kâzım Karabekir Başkan adayı oldu.

İnönü açılış nutkunda dış politikada iki partinin ayrılık göstermemesinin ve göstermeyeceğinin dünyaca bilinmesinin vatana sağlayacağı faydaların üzerinde durdu ve vatandaşlara eşit muamele edecek, partizanlıktan uzak duracak bir idarenin kurulma yolunda olduğunu söyledi.

Falih Rıfkı Atay Ulus'dan ayrılıyor Halk Partisi'nin tek parti ruhunu devam ettirmesine arzu gösteren kanadının tam ve acı bir bozguna uğraması üzerine, Falih Rıfkı Atay'ın *Ulus* gazetesinden ayrılacağı haberi ilk defa olarak 3 Kasım tarihli gazetelerde çıktı, ertesi gün Nihat Erim'in başyazarlığa geçeceği duyuldu. 5 Kasım tarihli gazeteler de, Falih Rıfkı'nın istifasını verdiğini, bunun kabul edildiğini ve gazeteden ayrıldığını kesin surette yazdılar. Bu hadise, Falih'in kendi kendini tasfiye etmek zorunda kaldığı ve Halk Partisi'nin yepyeni bir yola girdiği şeklinde yorumlandı ve ferahlık uyandırdı. Tam bu sırada Demokrat Parti, eski Hükûmet'in, gizli polise mensup bazı kimseleri partiye sokmak, bir taraftan da gerilik ve komünizm gösterilerine girişmek suretiyle Parti'yi yıkmak üzere ne gibi plânlar hazırladığına dair esaslı bazı ifşaatta bulundu.

Bizim iç işlerimize daldığımız sırada bütün Hindistan kıtasında Asya hesabına bir güneş doğdu, Hindistan ve Pakistan milletleri istiklale kavuştu, fakat bunun ardından ufuklar karardı, Kaşmir'in sahipliği ve iki taraflı şekilde duyulan göç ihtiyacı yüzünden korkunç kıtaller oldu, hesapsızca kan döküldü.

Memleketimizde de aynı nevi iç harp havası yaratılabilecek yazılara ve bilhassa Necip Fazıl Kısakürek'in *Büyük Doğu*'daki yayınlarına karşı gazete sütunlarında şiddetli tepkiler görüldü, "Basın hürriyeti, ele kalemi alarak ve kara taassubu sömürerek, geriliğe alet olmak değildir," feryadı her taraftan yükseldi.

Bu konu etrafında 8 Kasım'da İstanbul'da Üniversite Meydanı'nda heyecanlı bir toplantı oldu, polis, *Büyük Doğu* idarehanesinin önünde koruyucu tedbirler almaya mecbur kaldı.

Kurultay'ın neticesi Kurultay'ın arifesinde *Ulus*'ta Nihat Erim tarafından yazıldığı tahmin edilen bir

makale çıktı ve umumi surette dikkati çekti. Yazı, "Bugünün davasının Türkiye'de demokrasiyi bütün icaplariyle kısa zamanda yerleştirmek olduğunu" ileri sürüyordu. Buna karşılık *Cumhuriyet*, Falih Rıfkı Atay'ın, gazetenin Ankara muhabirine yaptığı beyanatı sütunlarına geçirdi. Falih, Otuzbeşler'e şiddetle saldırıyor ve Parti'ye bozgunculuk geldiği zamandan beri istifayı düşündüğünü ileri sürüyordu. Otuzbeşler'den biri ise Falih Rıfkı'yı şöyle tarif ediyordu: "Falih o zattır ki umumi efkâr karşısında hücumu nimet, iltifatı felâkettir."

17 Kasım'da açılan Kurultay'da İsmet İnönü, partilerin üstüne çıkmak kararını açıkladı ve dedi ki: "Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultay'ın seçeceği bir kişinin, bütün yetkileriyle parti genel başkanlığını yapması mutlak surette lüzumludur." Kurultay'da müfritler hücumlarını yaptılar, gerçek demokrasi taraftarları, başta Hamdullah Suphi ve Nihat Erim olmak üzere başarılı karşı hücumlara giriştiler. Aynı zamanda halkın menfaatlerini koruduklarından ve vatandaşları durum hakkında aydınlattıklarından dolayı muhalif gazetelere tekrar tekrar teşekkür edildi. Müfritlerin parti başkanlığı adaylığı için ileri sürdükleri Recep Peker'in en nazik bir zamanda Kurultay'ı bırakıp İstanbul'a savuşması, ifrat cephesini tam bir bozgun beklediğinin bir belirtisi diye karşılandı. Buna karşılık, Falih Rıfkı ve Mümtaz Ökmen, Batı sistemi demokrasiyi açıktan açığa reddetmek ve "Münevver İstibdat" denilen "Azların Vasiliği" düzenini savunmak yolunu tuttular. Falih bu sırada yazdığı bir yazıda bizim gerçekleşmesini istediğimiz demokrasi tipini modası geçmiş bir kadın şapkasına benzetti.

On yedi gün süren Kurultay'ın sonunda İnönü'nün Genel Başkan sıfatını muhafaza etmesi, fakat yetkilerinin genel başkan vekili tarafında görülmesi esası kabul edildi. 645 mevcuttan 595 oy almak suretiyle İnönü'nün vekilliğine Hilmi Uran seçildi. Recep Peker yalnız yirmi beş oy aldı.

Uçurum halinde ayrılıklar Kurultay'dan evvel Parti'nin tam bir dayanışma halinde bulunduğu, ayrılıkların muhalif gazetelerin vehminden ibaret olduğu söylendiği halde, Kurultay'da uçurum haline varan ayrılıklar ortaya çıktı. Recep Peker 12 Temmuz Beyannamesi'ne karşı hücuma geçti. Bu meseleye dair Nihat Erim'in *Ulus*'ta yaptığı ifşaata göre Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesi'ne dayanır bir politika güdemeyeceğini derhal İnönü'ye söylemiş, fakat Grup'undan güvenoyu isterken, "İnönü'yle kendisi arasında hiç bir görüş farkı olmadığını" gerçeklere aykırı olarak, iddia etmiştir.

On yedi gün Ankara'da Kurultay'ı yakından izledim. Nihayet "Kurultay'ın Bilançosu" diye yazdığım yazı şöyle bitiyor: "Halk Partisi'nin içindeki totaliter vasilik kalesinin bir tarafı zaten çökmüştü. Kurultay neticesinde kale tamamiyle yıkıldı. Yarın Recep Peker etrafına baktığı zaman mensuplarının kafile kafile dağıldığını görecektir."

Parti Divanı Kurultay'dan sonra ilk toplantısını yaptı, Genel Sekreterlik'e Tevfik Fikret Sılay'ı seçti. Recep Peker Parti Divanı'ndan istifa suretiyle çekildi.

Örfi İdare'nin uzatılmamasına Hükümet'çe karar verilmesi memlekette rahatlık yarattı 23 Aralık 1947'de beş bölgede Sıkıyönetim'in sona ermesi de kararın icabıydı.

Demokrat Parti'ye suikast teşebbüsü

12 Temmuz Beyannamesi üzerine partiler arasında başgösteren mütareke devri, Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'ndan sonra bozulmak istidatlarını göstermeye başladı. İzmir Demokratları on beş saat devam eden bir toplantı yaparak, İsmet İnönü'nün parti başkanlığında kalmasını şiddetle tenkit ettiler ve kendisine çektikleri bir telgrafta 12 Temmuz Beyannamesi'nde ve Kurultay'ın açılış nutkunda ileri sürdüğü vaadleri hatırlattılar. *Ulus* kendilerine cevap verdi ve Meclis'ten çekilme sözünün kaba bir tehdit olduğunu ileri sürdü. Bu yazı İzmir'de derin tepkiler yarattı ve parti kavgasının yeniden kopacağına bir işaret diye karşılandı. Manisa Demokratlarının ya Devlet veya parti başkanlığını tercih etmesi hakkında İnönü'ye çektikleri bir telgraf ve *Ulus*'un İzmir Demokratları'nın merkezden aldıkları emirle İnönü'nün şahsıyla uğraştıklarına dair sert bir yazısı havayı bir kat daha bozdu. Fakat Demokratlar'ın şiddetli hücumları

karşısında *Ulus* bir gerileme yaptı ve Nihat Erim şunları yazdı: "Şahsen biz, başkanlığın tamamiyle bırakılması fikrini ilk defa ileri sürenlerdeniz ve hâlâ bu düşünceye bağlıyız. Sonra Polis ve Seçim kanunlarının ele alınması bir gün meselesidir. Böylece hürriyet misakının gerçekleşmesi yoluna girilmiş olacağını temin ederiz."

En uzun yazım Parti münakaşalarının zehirlenmek istidadını gösterdiği, fakat *Ulus*'un birdenbire yatıştırıcı role geçtiği bir sırada Nihat Erim bana şöyle dedi:

"İsmet Paşa kararını verdi. Cumhurbaşkanı rolünde gözü yoktur. Gelecek seçimlerde Halk Partisi başarı kazansa bile İsmet İnönü Cumhurbaşkanı vazifesini üzerine almayacaktır."

İnönü'nün siyasi ihtirasını frenlemek yolunda bir karara varmasını, memleket hesabına duyduğum huzur hasreti bakımından güzel bir müjde saydım. Oturdum, memleket davaları ve umumi hayatta şahsi ferağat yarışlarına girişmek lüzumu hakkında bütün bir gazete sayfası dolduracak bir başyazı yazdım. O sıralarda daima uzun yazılar yazıp duruyordum, fakat coşarak yazdığım bu yazıyla bütün rekorlarımı kırdım. Eski yazıya alışanlar için bu yazıyı özel olarak kullanmak tatlı bir itiyat olduğu için yazım her zamanki gibi eski harflerle yazılmıştı. Şu kadar ki bunu gazetelerde yer alan resmi bir haber üzerine değil, Nihat Erim'in özel olarak yaptığı bir ifşaya dayanarak yazdığım için makalemi İsmet İnönü'ye göstermeden gazeteye geçirmek hakkını kendimde görmedim. Nihat Erim'le beraber bir gün Çankaya'ya gittik. Yazımı gösterdim ve maksadımı anlattım. İnönü eski harfleri görür görmez dedi ki:

"Benim prensibimdir, eski yazı okumam, fakat ilk defa olarak bir istisna yapacağım."

Uzun yazıyı okuduktan sonra şunları söyledi:

"Evet, doğrudur, bir daha Cumhurbaşkanlığı'na gel-

memek yolundaki azmim kesindir, fakat bunun şimdiden ortaya atılması, Silâhlı Kuvvetler'de yanlış tepkiler uyandırabilir, dış âlemde de hoşa gitmeyecek düşüncelere yol açabilir. Yazını bana ver. Bir hatıra diye saklarım. Sırası gelirse neşredilip edilmemesine de beraberce karar veririz."

Maaş zammı fırtınası Milletvekillerinin maaş ve yolluklarını arttırmak teşebbüsü çoktan beri hazırlanıyordu. Teklif Meclis'te bir fırtına kopmasına sebep oldu, itirazlar yağdı. Adnan Adıvar: "Kanun kabul edilse de maddi ve mali neticelerini kabul etmemek benim hakkımdır," dedi. Behçet Kemal Çağlar, maaş farkını Kızılay'a terkedeceğini söyledi. İsmail Rüştü Aksal kanunun memlekette büyük bir yara açacağını ileri sürdü, Halk Partisi'nin genç Otuzbeşler'i zammın aleyhinde takrir verdi, Meclis'te otuz beşi Demokrat olmak üzere, altmış beş kişi muhalif oy kullandı. Hiç bir Demokrat lehte oy vermedi. Halk Partisi İdare Heyeti teklifi geri aldırmaya çalıştı, fakat netice elde edemedi.

Tam o fırtınalı günlerde Eğitim Bakanlığı binasının yanması heyecan uyandırdı. Gençler, yangını komünistlerin yaptırdığı kanaatiyle velveleli gösterilere giriştiler.

Partilerde çatlaklar Halk Partisi'nde ileriler ve geriler, gençler ve yaşlılar ayrı gruplara ayrılmak istidadı gösterirken ve Hamdullah Suphi istifa yoluyle partiden ayrılırken, şiddetli baskı karşısında sımsıkı bir birlik halinde duran Demokrat Parti'de de ayrılık alametleri belirdi. İlk gürültü Sadık Aldoğan yüzünden koptu. Askerlik vazifelerini daima parlak bir surette gören bu eski General, dilini frenleyemiyordu. Kızınca küfürü basıyordu. Parti prensiplerine aykırı görünen ileri, geri sözleri yüzünden Haysiyet Divanı'na verildi. İstiklal Mücadelesi günlerinin eski Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşenk de Demokrat Parti

İdare Heyeti'nden ayrıldı, hatta yakında Parti'den de ayrılıp bağımsız duruma geleceğini ortaya attı.

Hamdullah Suphi Tanrıöver'in istifası Otuzbeşler'in üzerinde derin bir tesir bıraktı. Bunlardan bir kısmı durumlarını beraberce gözden geçirmek ihtiyacını duydular. O günlerde Nihat Erim pek kötümserdi, Fuat Köprülü'yle beraber kendisiyle memleket işlerini söz konusu ettiğimiz bir sırada Parti'den ayrılmak düşüncesinden bahsetti. Tek parti ile demokrasi olamayacağını, Halk Partisi'ni ıslah etmeye ve kuvvetlendirmeye çalışmak lâzım geldiğini ileri sürerek her ikimiz kendisini yatıştırmaya ve istifa hevesinden vazgeçirmeye çalıştık.

Kenan Öner sahnede Demokrat Parti milletvekilleri artan maaşın farkını bir zarf içinde, Parti'ye hediye diye Celal Bayar'a vermeye başladılar, fakat bunun herkes tarafından gönül hoşluğuyla yapılmadığı ve ayrılık tohumu ektiği pek çabuk meydana çıktı. 1947 yılından beri Demokrat Parti temsilcisi sıfatiyle esaslı bir rol oynayan Kenan Öner Parti'den ayrıldı. Buna gösterilen sebep, mutlaka kabul edilmesi ısrariyle Ankara'ya gönderdiği bir raporun merkez tarafından redde uğramasıydı. Fakat 11 Ocak 1948 tarihli *Vatan* gazetesi, büyük manşetlerle yaptığı ifşaatla işin içyüzünü ortaya döktü ve şu iddiada bulundu: "Bir komünist kundağı karşısındayız. Bunca emekle meydana gelen ve basiretle idare edilen Demokrat Parti'yi çığırından çıkarmak için ilk kuruluş zamanında ortaya atılmak istenilen Atatürk mirası davasıyla, *Görüşler* dergisiyle, Kenan Öner'in içine karıştığı İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti işiyle yapılan suikastler, yeni bir şekilde tekrarlanıyor. Komünist kundağına hiç şüphesiz bilmeden alet olanların tasarladıkları şey, olağanüstü bir DP kongresi hazırlamak, şimdiki liderleri devirmek, Kenan Öner'i başa geçirmek, Mareşal Fevzi Çakmak'ı fahri başkan yapmak ve Demokrat

Parti'nin sevk ve idaresini böylece ele almaktır. İlgili kimselerin bu ikazımız üzerine gözlerini açacaklarını ve hangi uçuruma doğru sürüklendiklerini farkedeceklerini ummak istiyoruz. Memleketimizde ne zaman esaslı ıslahata doğru bir hazırlık yapmışsak, gizli Rus ajanlarını daima karşımızda bulduk. Bu kadar acı görüp geçiren bu millet, hele komşu memleketlerdeki facialar da ortada dururken, yeni kundaklama teşebbüslerini önceden farketmez ve tedbirini almazsa, cidden günah olur."

DP'yi bölme gayretleri 12 Ocak sayısında "Kızıl Tahrikçiler DP'yi İkiye Bölmek İstiyor" başlığıyla devam eden ifşaatta şu sözler vardır: "Adliye Müsteşarlığı etmiş, olgun bir avukat, bir profesör böyle maksatlara nasıl alet olabiliyor? Cevap şudur: Kenan Öner yanardağa benzer bir his adamıdır. Çok çekici bir şahsiyeti vardır. Kendini ortaya atar, savaşır, kalp kazanmayı bilir fakat duygularına hakim değildir, hedefine daima çarpışarak varmayı tercih eder. Demokrat Parti'nin İstanbul'daki başarısına sahip çıktı, koltukları kabardı. Hasan Ali Yücel davası üzerine memleketin her tarafından aldığı tebrik telgrafları başına vurdu. Nihayet milli bayram günü binlerce Demokrat vatandaşın yaptığı geçit resmini, resmi tribünün önünde bir Führer tavrıyla tek başına selâmlamak durumunda bulunması, kendi kudretine olan güvenini son hadde çıkardı. 'Bir işaretimle, yirmi bin kişi arkama takılır. Anadolu'da da arkamdan gelecekler var,' yolunda sözler ağzından düşmez oldu.

Kenan Öner, Ankara'daki Umumi İdare Heyeti'nde ve Meclis Grubu'nda da taraftarlar edinmeye koyuldu ve bir kaç müfrit müttefik buldu. Bunlardan hiç biri, ta gerilerindeki komünist ajanlarının oyununa alet olduklarını farketmiyorlardı. Çok gariptir ki Parti'nin itidal ve basiretle hareket etmesine itiraz edenler, hatta yapılan işin bir muvazaa, yani Halk Partisi'yle danışıklı dönüşüklü olduğunu iddia edenler bu gibi küskünler ve harislerdir, hücum ettikleri adamlarsa, parti kurup büyütmekteki rolü başarıyla oynayan idealistlerdir."

Karşı hücum Kenan Öner pek tabii olarak *Vatan*'a karşı hücuma geçti ve kendini savunmaya çalıştı, hatta bizim bu yayınları İnönü'nün emriyle yaptığımızı bile ileri sürmeye yeltendi, tabii olarak cevabını aldı. 1945 Temmuz'undan beri herkesin gözü önünde ve kalemşörların yaylım ateşi altında yapılan candan mücadelelerimizin eserlerini ortadan kaldırmak ve halkın gözünü bağlamak elinde değildi. "Düşman Ön Kapıdan Girmez" başlıklı bir yazı dizisiyle ikaz vazifemize devam ettik.

Kenan Öner, bana karşı olan hücumlarının arkasını kesmedi. Şöyle devam etti: "Mücadeleye devam edeceğim. Bundan sonraki hedefim Ahmed Emin olacaktır. İcap ederse ona karşı Peker'le ve İncedayı'yla bile birleşeceğim." Hatta gazetelerden birinde Kenan Öner'in Halk Partisi'nin müfritleriyle birleşerek "Radikal Demokrat" adlı bir parti kuracağına dair bir haber bile çıktı.

17 Ocak'ta yapılacak Demokrat Parti'nin Kongresi'nin Öner'in istifası üzerine kazandığı önem karşısında durumu yakından izlemek için Celal Bayar ve Refik Koraltan 15 Ocak'ta Istanbul'a geldiler. Bu arada Kenan Öner, zaten tereddütle girdiğini, bir iki gün önce itiraf ettiği DP'den çok acı bir mektupla istifa etti. Mektupta eski İl Başkanı'nın içini tutuşturan ihtiras ateşi tam olarak açığa vuruluyor, halkın kendisine 'biat' ettiğinden, yani emri altına girdiğinden bahsedecek kadar gaflete gidiliyordu.

Demokrat Parti'nin İstanbul Kongresi Celal Bayar'ın huzuruyle başladı. Bayar sevgi belirtileriyle karşılandı. Sözleri ilgiyle dinlendi. İkinci gün bir delege Kenan Öner hakkında "Peygamber" kelimesini kullanınca, delegeler bir-

birlerine girdiler. Başkan toplantıyı tatil etmek zorunda kaldı.

Kongrede bulunan Refik Koraltan konuşmaya çağırıldı ve sevgiyle dinlendi. Meclis'teki maaş arttırma meselesinde beyaz oy kullanan Ahmet Kemal Silivrili'den hesap soruldu. Sonra gizli oyla yapılan seçimde başkanlığa Abdurrahman Münip seçildi. İdare Heyeti üyeleri arasında Mükerrem Sarol, Esat Çağa, Salih Keçeci de vardı.

İzmir Parti il merkezinde ilçe delegeleri, Adnan Menderes'in huzuruyle toplanmışlar ve Kenan Öner'in hareketini ayıplamaya ve maaş artışına beyaz oy veren Kemal Silivrili'nin ne Meclis'te, ne Parti saflarında yeri bulunamayacağına karar vererek bunu Ankara'ya bildirmişlerdi.

Karabekir'in vefatı İstiklal Mücadelesi tarihimizin en mühim simalarından biri olan General Kâzım Karabekir 26 Ocak 1948'de Büyük Millet Meclisi Başkanı olduğu bir sırada vefat etmiştir. Merhum Karabekir'in Mütareke devrinde Doğu vilayetlerinde huzur ve istikrarı koruma, Kafkasya'dan gelen türlü emellere karşı siperler ve kalkanlar yaratma bakımından büyük hizmetleri olduğu gibi, vatanî vazifesini serbestçe yapmak için askerlikten istifa eden, İstanbul Hükümeti tarafından ölüme mahkûm edilen ve aleyhlerine fetva yağan Atatürk ve Rauf Orbay'ı Silâhlı Kuvvetler'in bağrına basması, "Emrindeyiz" diyerek kendisine üstün bir Başkomutan muamelesi etmesi unutulmayacak bir şeydir. İzmir İktisat Kongresi'nin başında bulunmuş, umumi hayatın karşısına çeşitli rollerde çıkmış, yeni bir vatansever ve dinamik nesil yetiştirmek davasını ele almış, fakat bir aralık gururuna mağlûp olmuş, Cumhuriyetçi Terakkiperver Partisi'nin lideri sıfatiyle İttihadçılar'la ve Kara Kemal'in teşkilatiyle işbirliği kurmak gibi bir hatada pay almış, bu yüzden çok partili hayata girmek yolundaki ilk ciddi teşebbüs iflâsla neticelenmişti. Dr. Faik

Muhittin Adam, Fethi Bey'in Paris'e çekilmesinden sonra Serbest Fırka'nın başsız kalmasına razı olmamış, Karabekir'in en münasip baş olacağına karar vermiş ve kendisini görmeye gitmişti. Bu müracaatın hikâyesini bana şöylece anlattı:

O zamanlar Kâzım Karabekir evinde göz hapsi altındaydı. Köşkünün bahçesinin etrafında gizli polise mensup adamlar vardı. Bahçe duvarından usulca atladım, eve girdim. Paşa'ya haber gönderdim, nazik bir ev sahibi değil, gururlu bir komutan gibi beni kabul etti. Gelen kahvenin misafirden evvel kendisine verilmesine ses çıkarmadığını görünce: "Burada iş yok" diye hüküm verdim. Sonra mücadele niyetinde olduğumuzu, başımıza geçmesini beklediğimizi anlattım: "Pekiyi çocuklar," dedi, "mücadelenizi yapınız, başarırsanız başınıza geçerim!"

Bunu anlatmaktan maksadım, Karabekir'i küçültmek değildir, Paşa'nın hizmetleri, şu veya bu kusur veya hata yüzünden dengesi sarsılmayacak kadar büyüktür. Benim kendisine çok saygım vardır. Karabekir'den daima nezaket ve yakınlık gördüm. Ne çare ki tarih huzurunda bu hatıraları yazarken, doğruya doğru, eğriye eğri ölçüsünden ayrılmamak zorundayım.

Açılan Meclis Başkanlığı'na Ali Fuat Cebesoy'un aday gösterilmesi çok iyi bir tesir yarattı ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin ruhuna uygun bir adım diye karşılandı. Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir'e ait hâtıraları *Vatan* için yazdı ve merhumun kalbinin, ilk gençliğinden beri yurt için titrediğini anlattı. *Ulus*'ta da merhuma dair İnönü'nün imzasiyle bir yazı çıktı. Cenazede İnönü ve Rauf Orbay buluştular, konuştular ve birbirlerine taziyelerini bildirdiler.

30 Ocak'ta Gandi'nin öldürülmesi bütün dünyayı mateme boğdu. Bu faciaya dair *Vatan* da yazdığım yazıya şu başlığı koydum: "İnsanlığın Babasını Öldürdüler."

Kara bir levha Kenan Öner'in Parti'den ayrılması ve gürültü koparmaya teşebbüs etmesi üzerine "Atlattığımız Son Tehlike" başlıklı bir yazı yazdım ve Demokrat Parti'yi sarsmak için bundan evvel solcular tarafından girişilen teşebbüsleri ve bu arada "İnsan Hakları" adında solcularla dolu bir cemiyete Mareşal Fevzi Çakmak'la Kenan Öner'in adının karıştırılmaya çalışıldığını hatırlattım. *La Turquie* adında bir solcu gazete çıkaran Cami Baykurt'un oğlu Vedat Baykurt, savcılık yoluyle bana gönderilen bir cevapta şöyle diyordu: "Ahmed Emin Yalman'ın bu kadar telâşının sebebi apaçıktır. Kenan Öner'in Mareşal Çakmak'la beraber kuvvetli bir muhalefet partisi kurmasından korkuyor." Bu sırada Türkiye'de Rusların açık ve gizli baskısı son haddi bulmuştu. *Zincirli Hürriyet* gibi aşırı solcu dergiler gemi azıya almışlardı. İşte tam bu günlerde Demokrat Parti'nin ta göbeğinde bir ayrılık kıyameti koptu. Genel İdare Kurulu ile Parti Meclis Grubu arasında bir uçurum açıldı. İşin cereyan tarzı şöyleydi: Parti Meclis Grubu'ndan dört kişi istifa edince, bunların yerine yenilerini seçmek üzere Grup 4 Şubat Çarşamba günü toplandı. Bu toplantıda aralarında Ahmet Tahtakılıç, Hazım Bozca, Hakkı Gedik bulunan bazı milletvekilleri kurucu liderlerden Fuat Köprülü'ye şiddetli hücumlarda bulundular. Bunun üzerine verilen bir takrire göre, Grup İdare Heyeti'nin istifa etmeyen üyeleri de istifa etmiş sayıldı ve bütün heyet yeniden seçildi. Yalnız bu arada Grup Başkanı Celal Bayar'ın ismi geçmedi, başkanlık için bir seçim yapılmadı. Köprülü'nün yerine de Fuat Hulusi Demirelli geçirildi.

Umumi İdare Heyeti, tüzüğe aykırı olarak yapıldığını iddia ettiği bu seçimleri tanımadı ve Ege'de bulunan Adnan Menderes'le Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'nu Ankara'ya çağırdı. Nihayet bir Perşembe günü yapılan toplantı esnasında Ahmet Tahtakılıç, Fuat Köprülü'ye şiddetli hücumlarda bulundu. Akşam üyeler hep beraber Karpiç Lokantası'nda yemeğe gittiler ve neşe içinde yemek yediler.

Ertesi günkü toplantı 17'de başladı. Birbuçuk saatlik aradan sonra dört buçuğa kadar sürdü, bir neticeye varılamadı. Bir kısım üyelerin kuruculara karşı davranışlarda bulundukları görüldü. Neticede hazırlanan tebliğde: "Grup İdare Heyeti'nin 4 Şubat tarihli toplantısında istifa etmeyen üyelerin de istifa etmiş sayılması hakkında verilen kararın tüzüğe aykırı olduğuna Umumi İdare Heyeti 3 muhalife karşı 9 reyle karar verdi" deniliyordu. Celal Bayar, Umumi İdare Heyeti'nin yolsuz bulduğu bir seçimle meydana gelen Grup İdare Heyeti Başkanlığı'nda kalmayı doğru bulmayarak istifa etti.

Bölüntüye doğru 10 Şubat tarihli gazeteler, bütün bu işlerin Demokrat Parti'nin birliğine karşı bir suikasttten ibaret olduğunu, Kenan Öner'in Parti'yi zaptetmek veya başka bir parti kurmak için bir grupla anlaştığını ve Mareşal Çakmak'ı bu tertibe karıştırmanın hesapta olduğunu ileri sürdü. Meydana çıkan vesikalar, tahriklerde Osman Nuri Köni, Suphi Batur, Kemal Silivrili ve Enver Kök'den ibaret bir grubun rol oynadığını artan maaşlardan faydalanmak ve bunları Parti'ye vermemek arzusunun bazıları üzerinde etki bıraktığını gösterdi. Yurdun her köşesinden Genel Kurul'a bağlılık telgrafları yağdı ve esaslı tasfiye arzuları belirdi. Bu arada yeni grup toplantısı yapıldı, yeni idare heyetinin istifa etmesi ve yeni bir seçim yapılması suretiyle ihtilâf hallolundu. Hal tarzı Demokratlar arasında sevinçle karşılandı. Fakat sevinç çok uzun sürmedi, çünkü ortada Demokrat Parti'yi mümkünse içinden zaptetmek, olmazsa sarsmak ve ayrı bir parti kurmak için dallı budaklı bir suikast vardı. Kenan Öner esaslı plânlar yapmıştı. Ele geçen ve yayınlanan vesikalar her şeyi açığa vuruyordu.

İzmir'e çekilenler Celal Bayar bir aralık işi yatıştırmak ve isyan halindeki grupla anlaşmak çaresini aradı fakat durumun nereye varacağını kavrayan ve uyuşturucu tedbir istemeyen Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu ve Refik Şevket İnce, doğruca İzmir'e gittiler ve Demokrat Parti'nin sağlam bir kalesi sayılabilen İzmir teşkilatına arkalarını dayadılar. Manisa Demokratları'ndan bir heyet derhal İzmir'e vardı ve konuşmalara katıldı. Demokrat Parti'nin ikinci yıldönümü parlak bir şekilde kutlandı.

Ankara'da kalan Celal Bayar, maaşların artışından sonraki ödenek farkını Parti'ye teslim yolundaki karara uyanların adlarını ilan etti ve on kişinin karara uymadığını ortaya koydu. Bu maaş meselesinin son kopan fırtınada bir rolü olduğu İzmir'de bulunan Genel İdare Kurulu temsilcilerinin sözlerinden anlaşıldı.

Bu sırada DP Parti Meclis Grubu otuz üç kişinin huzuruyle toplandı. Celal Bayar da bunların arasındaydı. Grup Başkan vekili Fuat Hulusi Demirelli, gazetecilerle konuşurken yatıştırıcı bir dil kullandı, bazı yerlerden akseden ihtilâf rivayetlerine sütunlarında yer vermemelerini istedi. Halbuki kurucular, yatıştırmanın ve müsamahanın aleyhinde olduklarını ilan ediyorlar ve halk tarafından şiddetle alkışlanıyorlardı.

Celal Bayar yanlış yolda olduğunu anladı, 24 Şubat Salı günü uçakla İstanbul'a geldi. İstanbul partilileriyle bir saat kadar görüştü. Sonra çok şiddetli fırtınaya aldırmayarak, İzmir uçağına bindi, yola çıktı.

Kurucuların tutunma çarpışmaları

Uçaktan güler yüzle inerken; "Havada fırtına olmasının önemi yok, asıl yerde fırtına olmamalı" diyen Celal Bayar, İzmir'de parlak bir şekilde karşılandı. 120 otomobille ve otobüslerle bir arada şehre gidildi. Akşam İzmir Demokratları İzmir gazinosunda Başkan şerefine büyük bir ziyafet verdiler. Yeni İzmir Valisi de davetlilerin arasındaydı.

Celal Bayar, Ankara'dan uzaklaşan arkadaşlarıyla yaptığı temaslardan sonra Parti Meclis Grubu Başkanlığı'ndan istifa etti ve Parti'deki ayrılık artık örtbas edilmeyerek, Celal Bayar da diğer kurucularla beraber olmak üzere, bir tasfiyeye doğru gidileceği açıklandı. Bunun için de kongrenin olağanüstü toplanması lâzım geliyordu.

Parti içindeki dramın ilk kısmında ben Dünya Liberaller Birliği'nin Hollanda'daki toplantısındaydım. İstanbul'a dönüşte gördüğüm manzara şuydu: Gerçek demokrasiyi kurmak yolunda bu kadar ciddi başarılar elde eden ve hal-

kın umumi güvenini kazanan Demokrat Parti, ihtiras ve kıskançlık yüzünden arkadan vurulmuştu. Esaslı bir savaşı göze alması lâzım geliyordu. Hasımlarından bazıları Parti'yi içinden vurmaya çalışıyorlardı. Bir ilçe kaymakamıyken tek parti hükümetine meydan okuyan, bir aralık yeni cephenin sevgili bir kahramanı haline gelen Fuat Arna da gitgide menfi yolda uğraşanlara katıldı. Parti'den çıkarılanlar ve muhalifler yeni bir parti kurmak yoluna girdiler ve İzmir'de Dr. Mustafa Kentli'nin idaresinde harekete geçtiler. Mareşal Fevzi Çakmak'ın kendilerine katılacağı rivayeti üzerine İzmir Demokratları Mareşal'a telefon ederek hiç bir partiye katılmayacağı hakkındaki sözünü hatırlattılar.

Demokrat Parti Ankara İl Kongresi 22 Mart 1948 Salı günü toplanacaktı. Dağılmış bulunan üyeler Ankara'da biraraya geldiler. Celal Bayar konuşmasında şöyle dedi: "Arkadaşlar, içinde bulunduğumuz durum kötü olmakla beraber, bize teşkilatımızın kuvvetini gösterdi. Teşkilat milletin içinde granitlenmiştir. Bana Kenan Öner hadisesinden bahsettiler. Dediler ki: 'Onun iddialarını bilmiyoruz, bir ân için kabul edelim ki yüzde yüz doğrudur, fakat o elindeki kuvveti bizden aldı, böyle bir kuvveti bizim aleyhimize kullanamaz.' Umumi İdare Kurulu umumi politikadan mesuldur, Meclis Grubu'nun çalışmalarında da mesul yine odur. Bu salahiyeti hiçe saymaya kimin hakkı vardır? Bu millet bizden hizmet bekliyor. Bunun için demir gibi bir birlik halinde kalacağız ve ne yapmak icap ederse pervasızca yapacağız."

6 Mart'ta Genel İdare Kurulu toplandı ve tasfiye davasını ele almaya karar verdi. Son ihtilâfda ön plânda adı geçen milletvekilleri ilk iş olarak dinlenecekti. Kenan Öner'le en sıkı işbirliği yapan Osman Köni bu arada sert ve ısırıcı bir istifa mektubu yazarak Parti'den çekildi. Aynı grupta bulunanlar arasında geriye Sadık Aldoğan, Mithat Sakaroğlu, Emin Sazak, Hakkı Gedik, Kemal Silivrili, Necati

Erdem kalıyordu. Böylece Parti'de devam eden ihtilâf, parti prensiplerine karşı gelen birkaç milletvekilinin dinlenmesi ve icabında tasfiye edilmesi şeklini aldı. Bu maksatla Haysiyet Divanı harekete geçmişti. Tasfiye tamamlandıktan sonra, her vilayetten gelecek ikişer delegeyle beraber parti işleri görülüşülecekti.

9 Mart günü sekiz Demokrat milletvekili Haysiyet Divanı'na verildi. Ertesi gün Divan bunlardan beşinin Parti'den çıkarılmasına karar verdi. Bunun üzerine Yusuf Kemal, Enis Akaygen, Emin Sazak, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer, Ahmet Tahtakılıç Parti'den istifa ettiler. Bunlardan altısı Genel İdare Heyeti'nde üye olduğu için istifaları Genel Heyet'te görüş birliğine varılmasını sağladı, fakat buna karşılık, Meclis Grubu ihraç kararlarını demokratik zihniyete ve tüzük hükümlerine aykırı bulduğunu ve tanımadığını ilan etti, başkanlığa Fuat Hulusi Demirelli, vekilliğe Tahtakılıç'ı seçti.

Samsun'daki tertip DP'nin Haysiyet Divanı, Parti'ye karşı gelen milletvekillerini birer ikişer ihraç ededursun, 22 Mart'da Samsun'dan şu heyecanlı haber geldi: Bir zamanlar Demokrat Parti'nin müfettişi olarak vazife görürken, yeni yıkma teşebbüslerine karışan Osman Bölükbaşı, Samsun'a gitmiş, orada Parti'iden istifa eden, sonra bunu geri alan Samsun İl idare başkanına misafir olmuş, onunla beraber on vilayetten Samsun'a delegeler çağırmaya, Genel Kurul'a karşı isyan şeklinde bir bölge toplantısı yapmaya teşebbüs etmiş... Ben o sırada Ankara'daydım. Demokrat Parti'ye mensup olmamakla beraber, Türkiye'de tek parti ruhunun çökmesine hizmet eden ve halka yeni ümitler veren, kendi kaderini demokrasi yoluyla düzeltmek için vatandaşlara coşkun şevk aşılayan Parti'ye candan bağlıydım. Ona karşı her tarafta hazırlanan suikastlerin ancak tek parti taraftarlarının ve bizim

yükselmemizi istemeyen dış düşmanların işine yarayacağına inanıyordum. Durumu eski kurucu arkadaşlarla beraber gözden geçirdik, ilgili vilayetler teşkilatına suikast teşebbüsünü bildirmek ve gözlerini açmak için bir telgraf sureti hazırladık. Genel Sekreter vazifesini candan bir gayretle gören ve yıldırım gibi çalışan Basri Aktaş telgrafları hemen hazırladı. Sonra boynunu bükerek dedi ki:

"Bu yığınla telgrafı çekmeye paramız yok."

Hazır bulunanların hepsi, derhal keselerine davrandılar, ben de herkesle beraberdim. Celal Bayar bana sordu:

"Borç mu, hibe mi?"

Hibe olduğunu seve seve söyledim. Osman Bölükbaşı'nın ve Balkanlı'nın teşebbüsünü suya düşürmeye hizmet edecek telgraflar derhal her tarafa çekildi ve işe yaradı. Samsun'da bir bölge toplantısı yapılmadı.

Moskova'dan ses Bu sıralarda Moskova radyosunun Demokrat Parti ayrılığına dair yaptığı velveleli yayınlarda Moskova'nın Parti'nin neden can vermesini istediğini belirten çok kuvvetli noktalar dikkate layıktır. Moskova şunları söylüyordu: "Demokrat Parti halkındır öncüldür, partilerin asıl yoluna gitmesine, kavgaların sokağa dökülmesine mani oluyor, kanuna saygı göstermek bakımından iktidar partisine destek oluyor." Bu durumda Samsun tesebbüsünün arkasından Celal Bayar'ın Doğu vilayetlerinde yaptığı bir dolaşma ve bununla bağlı konuşmalar çok iyi karşılandı ve teşkilatın Genel Kurul'a bağlı olduğunu gösterdi.

Bu esnada Haysiyet Divanı Başkanı Hamit Şevket İnce, üzerine aldığı tasfiye vazifesine azimle devam ediyordu. Genel İdare Heyeti'ne karşı cephe alanlardan altı milletvekilinin daha partiden ihracını kararlaştırdı.

Bölükbaşı uğraşıyor Kongre günlerinde devam eden çarpışmanın manzaraları hâlâ gözümün önündedir.

Bölükbaşı ve arkadaşları, civarda bir yerde karargâh kurmuşlardı. Kendilerine bağlı delegelere vazifeler vererek, devamlı bir saldırış halinde bulunuyorlardı. Kuruculara bağlı delegeler dört gözle bakarak böyle bozguncu hareketlerin üzerine yürüyor, savunma vazifesini yapıyorlardı. Bir taraftan da Hamit Şevket İnce, Celal Türkgeldi ve arkadaşlarından mürekkep Haysiyet Divanı şüpheli elemanlara karşı ihraç kararları yağdırıyorlardı. Diyebilirim ki o çetin meydan savaşı günü Haysiyet Divanı'nın atik çalışması, Demokrat Parti'yi bozguna uğramaktan korudu ve çok önemli bir rol oynadı. Aceleye gelen kuruluş devrinde Parti'ye gelişigüzel katılanlar böylece sıkı bir süzgeçten geçirildi.

Celal Bayar'la Adnan Menderes ve diğer arkadaşlarının az zaman evvel bir isyan merkezine çevrilmesine teşebbüs edilen Samsun'da gördükleri parlak kabul, Demokrat Parti'nin kuruluşunun yıldönümü münasebetiyle Balıkesir'de yapılan 30.000 kişilik miting ve Ödemiş'te tertip edilen coşkun toplantı, Parti'nin her türlü engelleri yendiğini ve normal bir zindeliğe kavuştuğunu belli etti.

Dünyaya diş geçiren Bolu'lu Türkiye'de olaylar akadursun, Dünya Liberaller Birliği'nin ve bir Dünya Devleti ve bir Avrupa Federasyonu kurmak taraftarlarının tertip ettiği toplantılara katılmak ve Almanya'nın ve Yunanistan'ın halini yakından görmek için sık sık dış yolculuklar yapıyordum. 1948 Mart başlarında Frankfurt'u ziyaretim sırasında Başkonsolos Orhan Tahsin Günden, Bad Nauheim'de yerleşen Bolulu Dr. Ahmet Ata ile beni tanıştırdı. Ondan sonra bu diş doktoruyla sürekli bir dostluk kurdum, bazen dişlerime baktırmak için, bazen de çok dikkate layık bir çalışma kahramanını bir daha görmek için her Almanya'yı ziyaretimde kendisine uğradım.

Dr. Ata'nın, Bolulu Abdullahzade Mehmet Hanifi

Bey'in oğlu olduğunu öğrendim. Ailesinin mali vaziyeti tahsil masrafını karşılamaya imkân vermediği için başını almış, İstanbul'a gitmiş, bir Fransız okulunda hademelik etmiş, hem lise tahsilini görmüş, hem de Fransızca öğrenmiştir. Bundan sonra Veteriner Okulu'ndan subay olarak yetişmiştir. Mütareke devrinde Türkiye'de istikbal görmeyince, Almanya'ya gitmiş, Fransızca özel dersler vermek suretiyle geçim imkânı sağlamış ve diş doktoru olarak yetişmiş. Berlin'in o zamanki en meşhur Alman diş doktoru, "Usûllerimi öğrenen bir yabancı asistan bana rakip olmaz" diye kendisini yanına almış. Halbuki Ata Berlin'de yerleşmiş, meşhur olmuş, milyonlarca para kazanmış, fakat yanlış bir hesapla hem Berlin'de, hem de sonradan Rus bölgesine düşen kısımda emlâk edinmiş. Varlığı sıfıra inince, Berlin'i bırakmış, atölyesini Frankfurt civarında kurmuş, gece gündüz, tatil günü ve dinlenme tanımayan bir çalışmayla yeniden milyonlar biriktirmiş, Amerikan işgal ordusunun tuttuğu bir diş doktoru olmuş, Almanya'da en küçük bir tamir için çivi çaktırmak üzere malzeme bulunmadığı bir sırada yabancı ve Alman dostları sayesinde her türlü izin ve imkânları koparmış, içinde atölyeleri, operasyon odaları, müşterilere ve işçilere mahsus odalar ve kendine mahsus geniş bir apartman bulunan küçük bir saray şeklinde bir diş kliniği meydana getirmiş. Sonra Arap petrol sahasının zengin şeyhleriyle Suudi Arabistan Kralı'nı kendisine müşteri edinmiş, kendi kendine Türkçe öğrenen Alman eşinin zoruyla, takati aşan çalışma sistemini hafifletmiş, dünyayı gezmeye koyulmuş, golf oynamaya, ustaca dans etmeye, vakit vakit memlekete gelmeye başlamış.

Lahey'e gidiyorum Türkiye'de üçüncü bir partinin tüzüğü hazırlanırken, adı üzerinde tartışmalar devam ederken ve Kenan Öner, Mustafa Kentli, Bölükbaşı, Fevzi Çakmak ve Hikmet Bayur etrafında temaslar olurken, Churchill'in teşvikiyle Lahey'de yapılması kararlaştırılan Avrupa Birliği Kongresi'ne, Dünya Liberaller Birliği'nin temsilcilerinden biri sıfatiyle bir davet aldım. Oraya gidince Lahey'in bir düğün evi halinde olduğunu gördüm. Bütün Avrupa oraya dökülmüştü. Churchill adının o devirde hâlâ çekici bir tesiri vardı. Çağırılanlar misafir muamelesi görecekti. Fakat otellerde yer bulmak zor bir davaydı. Nihayet Lahey'nin plâjı olan Schweningen'de bana güzel bir oda bulundu. Bir Birleşik Avrupa hareketi yaratacağı umulan kongre işine dört elle sarıldım.

Churchill, açılış nutkunda: "Rusya'nın aykırı durumu ve politikası hepimizi gücendirdi, şaşırttı, tehlikelerle karşı karşıya bıraktı," diye söze başladı. Avrupa'da geçmişin unutulması, intikam hislerinin kalplerden silinmesi lâzım geldiğini, hür ve demokrat Avrupa memleketlerinin yaşama ve gelişmelerinin, bir tek varlık halini almalarına bağlı olduğunu anlattı.

Lahey'den gazeteye ilk çektiğim telsizde şu sözler vardı :

"Hitler'in Hollanda'daki umumi valisi Says Inguart, Hollanda parlamentosunda bir toplantı yaparak, Nazi emri altındaki Avrupa Birliği'ni ilan etti. O günden beri sekiz yıl geçti. Dün yirmi bir Avrupa milletine mensup sekiz yüz delege, aynı parlamento salonunda 'Avrupa Birliği Kongresi' adı altında birleşerek ve hür ve birleşik bir Avrupa'nın temelini attılar. İngilizler'in seksen, Almanlar'ın kırk, İsveç'in otuz, İzlanda'nın on iki temsilcisi olduğu, Hür Romenler'in ve Bulgarlar'ın da bulunduğu bir tarihi kongrede Türkiye'nin tek resmi temsilcisi olmaması acı bir şeydir. İcra komitesinde üye bulunduğum Dünya Liberalleri Birliği'nin bir tesadüf eseri olarak beni buraya kendi temsilcisi sıfatiyle göndermesi sayesinde memleketimin sesini bu kongrede duyurmak fırsatını elde ettiğime çok memnunum."

İki nevi birlik Churchill, birleştirici nutkundan sonra dakikalarca ayakta alkışlandı. Kaya gibi adam yakınımda oturuyordu. Saatlerce halini zevkle seyrettim. Churchill'in tabirine göre Avrupalılar'ın iki yoldan birini seçmeleri lâzım gelecektir: Hür birlik veya melûn adamların kölesi sıfatiyle zoraki birlik...

Eğer beliren istidatlar gerçekleşirse, asırlarca idealistlerin benimsedikleri rüya da gerçekleşecekti. Yakında Interlaken'de toplanacak parlamento heyetleri, bir Avrupa kurucular meclisinin hazırlığını tamamlayacaklar ve Birleşik Avrupa anayasasının bir taslağını çizeceklerdi. Kongremiz mühim kararlar verdi, Avrupa Birliği'nin lehine olarak Avrupa milletlerini milli hâkimiyetin bazı haklarından fedakârlık etmeye çağırdı. Churchill şunu ilâve etti: "Gayemize varmak istiyorsak, toprak ihtiraslarını ve milli rekabetleri bir kenara bırakmalıyız."

Acı olan nokta şudur ki kongre esnasında kim bilir ne gibi bir kapris sebebiyle Avrupa Birliği fikrinin şahlanması için arslan gibi kükreyen Churchill, sonradan bu ideale tamamiyle yabancı ve uzak tavırlar takındı.

Benim muhtıram Kongre'ye, sekiz yüz delege arasında tek Türk sıfatiyle bir muhtıra vermek içimden geldi. Uzun yazımın özeti şudur: "Ben burada Dünya Liberalleri'nin bir temsilcisi sıfatiyle bulunuyorum, fakat kongrede bulunan tek Türk olarak sesimizi işittirmek istiyorum. Mr. Churchill açılış konuşmasında 1600 ile 1607 arasında Fransız Kralı Henry ve onun uzak görüşlü nazırı Suly tarafından girişilen Avrupa Birliği teşebbüsünden bahsetti ve bu arada dedi ki, teşebbüsün hedefi Doğu'dan gelen tehlikeydi ve o zamanlar bu tehlikenin kaynağı Türklerdi.

O zamandan beri tarihte büyük bir inkılâbın geliştiğini hepimiz biliyoruz. Bugün Türkler, Avrupa'nın emniyetini tehdit etmek söyle dursun, Batı emniyetinin Doğu'da sa-

hip olduğu sağlam ve ileri bir kale manzarasını gösteriyorlar. Bugün de Doğu'dan gelen bir tehlike var, fakat bunun kaynağı Sovyet Rusya'nın rejimidir."

Seçim davası ön plânda Ben Lahey Kongresi'nden sonra Avrupa'da yirmi bir günlük bir seyahat yaptım. Bunun hikâyesini ilerde anlatacağım. Memlekete dönüşümde Demokrat Parti'nin, Hasan Saka Kabinesi'nin gösterdiği kaçamaklardan bıkarak, Seçim Kanunu davasını ön plâna almış olduğunu gördüm. Eskişehir'de Sakarya başında yapılan büyük bir toplantıda Demokratlar, emniyeti sağlamayan bir kanunla seçim yapmak ve netice almak mümkün olmadığını ileri sürdüler, seçim davasının adalet cihazının murakabesine alınmasını istediler.

16 Mayıs Pazar günü Taksim Meydanı'nda yapılan mitinge, bir kısmı yakın illerden gelen yetmiş bin kişi katıldı. Demokrat Parti Başkanı Celal Bayar seçim güvenliği davası üzerinde durdu ve seçimlerin hakimlerin murakabesi altında bulunmasında ısrar etti. Bayar'dan sonra coşkun ve tesirli bir konuşma yapanların arasında Bayan Nazlı Tlabar da vardı. Aynı nevi büyük bir miting 23 Mayıs'ta Bursa'da yapıldı, 29 Mayıs'ta Ankara'da tekrar edildi. Buna elli binden fazla vatandaş katıldı.

İç bünyemizi kemiren rüşvet ve yolsuzluk meselelerine dair Meclis'te Halk Partililer tarafından bu aralık sert tartışmalara girişildi, yalnız buğday yolsuzluğunda aracıların eline yirmi milyon geçtiği iddia edildi. Eski Ticaret Bakanı Atıf İnan hakkında Meclis tahkikatı açılmasına lüzum gösterildi, bir takım yüksek memurlara işten elçektirildi.

Seçim Kanunu fırtınası Hasan Saka Kabinesi'nin istifasının bir gün meselesi olduğu çoktan beri söyleniyordu. Nihayet 8 Haziran 1948'de bu istifa verildi. Fakat maksadın, Kabine'nin değişmesi değil, tadili olduğu

pek çabuk belli oldu. İsmet İnönü, yeni Kabine'nin teşkil tarzı hakkında Meclis Başkanı Ali Fuat Cebesoy'la ve muhalefet liderleriyle danışmalar yaptı. Demokratlar Peker Kabinesi'nde bulunanların yeni Kabine'ye alınmamasını tavsiye etmekle yetindiler. Neticede Hasan Saka Kabinesi, Milli Savunma'ya Hüsnü Çakır'ı, Bayındırlığa Nihat Erim'i, Ticaret'e Cemil Sait Barlas'ı, Maarif'e Tahsin Banguoğlu'nu, İçişleri'ne Emin Erişirgil'i Tarım'a Cavit Oral'ı getirmek suretiyle yeni bir şekil aldı. Necmettin Sadak Dışişleri'nde kaldı.

Bu esnada Demokrat Parti, kabine işinin üzerinde durmadı. Parti, seçim emniyeti davası üzerinde milleti seferber etmekle, Konya ve Akşehir'de büyük mitingler düzenlemekle uğraşıyordu. Celal Bayar, kabine hakkında: "Gelenlerin gidenleri aratmayacağına emin değiliz" diye konuştu.

Bu sırada Ankara Üniversitesi'nin üç üyesi aleyhine açılan dava, umumi ilgilerin bir kısmını politika sahasından aldı. Mahkemeye verilenler Türk Dili Profesörü Pertev Naili, Sosyoloji doçentleri Niyazi Berkes ve Behice Boran'dı. Haklarındaki isnat, "Yabancı ideolojileri yaymak suretiyle gençliğe zehirli fikirler aşılamak ve görevlerini kötüye kullanmak"tı.

Ben de gazetede "Kongreden Kongreye" diye bir yazı serisi yazıyor, yarısı bir darülacezeye, diğer yarısı zindana benzeyen Avrupa'da gördüklerimi ve peyk memleketleri mensuplarından Dünya Liberaller Birliği'ne sığınanların ortaya koydukları gerçekleri söz konusu ediyordum. İleri sürdüğüm tez şuydu: "Asıl dava, sağ ve sol arasında değildir, totaliter vasilikle liberallikten birini seçmektedir."

Kabine'nin programı hakkında Meclis'te fırtınalı münakaşalar olurken, Celal Bayar, şu iddianın üzerinde duruyordu:

"Bunu iktidara geçtiğimiz gün görecekler, memleket nasıl idare olunur."

Örnek bir vatandaş 11 Haziran'da örnek bir vatandaş olan Ohanes Ferit, doksan yaşında olduğu halde öldü. Ohanes Ferit'le onun gibi Mülkiye mezunu olan kardeşi, bir kısım Ermenilerin dış telkinlere kapıldıkları sırada Türk vatandaşlığı idealine sımsıkı sarılan örnek insanlardı. Kardeşi bundan dolayı Taşnaksiyon çetelerinin suikastine uğramış, kendisi de en şiddetli baskılar karşısında idealine son nefesine kadar bağlı kalmıştı. Çok acı olan nokta, Varlık Vergisi sırasında doksanlık vatanseverin yatağının satılmasıdır. "Manevi Sağlığı Koruma" başlıklı eserinde esaslarını anlattığı "İçi temiz ve geniş tutma sistemi" sayesinde doksan yaşına kadar zinde bir halde yaşamıştı, fakat yokluk içinde Varlık Vergisi'nin kurbanı olmak kendisine çok acı geldi. Neşrini vasiyet ettiği kitaba bir aralık Kızılay ilgi gösterdi, fakat bu vasiyetin yerine getirilmesi bir türlü mümkün olmadı. Diğer çok sevdiğim yaman ve temiz bir adam olan Merkez Bankası Umum Müdürü Selahattin Cam'ın komşusu ve dostu olan Ohanes Ferit'e ait hatıraları hâlâ sevgiyle anarım.

İşler çıkmazda Memleket ölçüsünde yapılan Seçim Kanunu mücadelesi Hasan Saka Kabinesi'ni ve müfritler söyle dursun, iktidarda bulunan mutedilleri bile bir türlü yola getirmedi. Demokratlar'ın, güvene layık olmanın delili ve gelecek seçime katılmalarının şartı diye ileri sürdükleri adalet cihazının seçimlerin murakabesini kabul etmeye ve idare memurlarının sevk ve idaresine dayanan sistemden vazgeçmeye Halk Partisi bir türlü razı olmuyordu. Halbuki 1946 seçimlerinde idari murakabe altındaki sistemden fayda görecek yerde ağır zararlara uğramışlar, milletin gözünden düşmüşlerdi. Evvelce de anlattığım gibi, 1946 seçimleri tertemiz bir şekilde yapılsaydı ve oylar geniş ölçüde çalınmasaydı, Halk Partisi en çok yüz yer kaybedecek, fakat üçte iki çoğunluğa sahip bulunmakla beraber elde ede-

ceği güven ve sevgi sayesinde uzun müddet gönül hoşluğuyla iktidarda kalacaktı. Ne yazık ki 1948 Haziran'ında CHP mutedilleri bile, pek az istisnalarla bu basit gerçeği kavramış görünmüyorlardı. Eskiye nispetle ancak bazı nezaket farkları belirdi. Meselâ Kütahya'ya giden Adnan Menderes ve arkadaşlarıyla CHP yetkilileri arasında karşılıklı nezaket ziyaretleri yapıldı, fakat Kütahyalılar'ın Emet'e gitmek üzere bir otobüs kiralama dilekleri Belediye tarafından ret cevabiyle karşılaştı.

Meydan çarpışması Günün ana davası olan Seçim Kanunu etrafında asıl meydan çarpışması Haziran'ın sonlarında başladı. 1 Temmuz'da yumuşakça bir hava esti, müfritlerin bile Adliye'nin murakabesine bir dereceye kadar imkân veren bir formüle yaklaştıkları ve en çok hücuma uğrayan dördüncü ek maddenin kaldırılağı söylendi. Fakat bir gün evvelki itidalli havaya rağmen Halk Partisi dördüncü maddeyi kaldırmakla kaldı. Adli teminata yanaşmadı. Adnan Menderes şiddetli tenkitlerde bulundu. Seçim mazbatalarının Meclis değil hakimler tarafından incelenmesini istedi. 4 Temmuz'da ağır münakaşalar oldu, Demokratların bütün takrirleri reddedildi. 5 Temmuz'daki çatışmalarda Halk Partililer, parti temsilcilerinin ancak seçim sandığı başında bulunmasını kabul ettiler. Tutanakları imza etmelerine bile razı olmadılar. Olsa olsa eğri yollardan milletvekili çıkabileceklerine inanan CHP müfritleri, parti temsilcilerinin seçim kurullarına üye olmaları teklifine bile elli imzalı bir takrirle karşı geldiler, bu teklif 6 Temmuz günü Meclis'te reddedilince Demokratlar Meclis'ten çekildiler, kendi aralarında toplandılar. Demokrat Parti ara seçimlere girmemeye ve bu günü bir matem günü saymaya karar verdi. Son gayretler fayda vermedi. Seçim Kanunu'nu kabul ettikten sonra Meclis tatile girdi. Parti münasebetlerinin böylece bir çıkmaza girmesi üzeri-

ne İstanbul gazetecileri Hükûmet'e üzüntülerini bildiren birer telgraf çektiler. Benim çektiğim telgraflara Başbakan Hasan Saka'dan ve CHP Genel Başkan vekili Hilmi Uran'dan telgrafla uzun cevaplar geldi. Her ikisi de, yeni kanunun seçmen hesabına güveni sağladığına beni inandırmaya çalışıyorlardı.

Millet Partisi doğuyor Biz bu çekişmelerle uğraşırken cihan sahnesinde mühim bir hadise oldu. O da Yugoslavya'nın istiklalini ilan ederek, komünist blokundan kopması ve Yugoslavya komünistlerinin, Moskova'nın arkasında gidecek yerde, onu ancak desteklemeleriydi. Hatta bir aralık Balkanlar'da Rusya'ya karşı Yugoslavya, Bulgaristan ve Arnavutluk'tan mürekkep bir üçlü blokun meydana geleceği bile söylendi.

Memleketin içindeyse, yeni parti nihayet şekil aldı. Adının "Millet Partisi", liderinin Hikmet Bayur olacağı, Kenan Öner tarafından ilan edildi.

Derhal Demokrat Parti'ye karşı "Muvazaa" parolasıyla bir umumi hücuma geçildi, boğaz boğaza dövüşen, aralarında bu kadar acı hatıra bulunan iki partinin danışıklı dönüşüklü olduğunu halka inandırmak imkânı yoktu. Bu tarzda bir gürültü koparanlar, halkı değil kendi kendilerini aldattılar ve umduklarına konamadılar.

Sabahattin Bey'in ölümü Büyük vatansever ve uzak görüşlü fikir adamı Prens Sabahattin'in memleket hizmetinde geçirdiği fedakârlık, elem, haksızlık dolu hayatından Meşrutiyet'ten sonraki gelişmeleri anlatırken, etraflı bir surette bahsetmiştim. Kendisini İsviçre'de, Neuchatel civarında Colombier adındaki bir köyde bir taraftan sefalet, diğer taraftan memleket hasreti ve kaygusu içinde nasıl gördüğümü hikâye etmiştim. Bu görüşmenin hikâyesi 25 Haziran 1948 tarihli *Vatan*'da çıkmıştı. Meğer ben Üs-

tad'ı dünya gözüyle son gören vatandaşlardan biri olmuşum. Son günlerde büyük Vatansever'e, içinde yaşadığı odadan ziyade aralığa benzeyen bir yerde felç geldiğini haber aldım. İçim kan ağlayarak, 2 temmuz tarihli *Vatan*'da "Yirmi Beşinci Yılın Bir Vazifesi" diye uzun bir yazı yazdım, Sabahattin Bey'in Sultan Hamid'e ve Hanedan'ın istibdadına rağmen, yirmi beş yıl annc tarafından Hanedan'a mensup olması sebebiyle yurt dışına çıkarıldığını, ölümünden evvel bu haksızlığı tamir etmenin doğru olacağını ileri sürdüm. Ne yazık ki aldıran olmadı. 3 Temmuz günü zulme ve cehalete karşı yarım asırlık bir mücadele yapan büyük Vatansever'in İsviçre'de hayata gözlerini yumduğuna dair özel kâtibi ve çalışma arkadaşı Satvet Lûtfi Tozan'dan gazeteye bir telgraf geldi, 4 Temmuz tarihli gazetede çıktı. Merhumun naşının memlekete gelmesi hakkındaki devamlı teşebbüsler de ancak Demokrat Parti iktidara geldikten sonra netice verdi ve yine ondan sonra bir kaç anlayışlı profesörün Satvet Lûtfi gibi eski arkadaşların yardımı ile gençlik arasında Mehmet Sabahattin adını duyanlar, bu memleketi merkeziyetçi ve kırtasiyeci bir totaliterlikten kurtarmak, eski imparatorluğu modern bir federal ve hürriyetçi hava içinde yaşatmak için göze aldığı büyük teşebbüsün manasını kavrayanlar tek tük zuhur etti.

Yakın geçmişin tenkitçi yazarı Ahmet Bedevi, "İnkılâp Tarihimizde Sabahattin Bey" başlıklı bir tefrikayla gözleri açmaya çalıştı.

Sabahattin Bey'i İsviçre'de son görüşüm sırasında *Vatan*'a yazılar yazmasını rica etmiştim. İlk yazı 29 Mayıs 1948 tarihiyle geldi, fakat bana özel bir mektup tarzında yazılmıştı. Okuyuculara seslenmiyor ve ictimai mesleğine ait noktaları herkesçe malûm diye kabul ediyordu. Yazıyı yakın mücadele arkadaşı Dr. Nihad Reşat Bey'e gösterdim. Bunu kendisine iade etmeyi ve doğrudan doğruya okuyucular için üç, dört yazı yazmasını rica etmeye karar verdik. Ölüm haberi gelince, yazının elimizde bulunmadığına üzüldüm.

Ölümünün yıldönümünde birden bire hatırıma geldi. "Belki yazı hâlâ buradadır, belki Nihad Reşat Bey göndermeye vakit bulamamıştır," diye düşündüm. Yazıyı Doktor'un kâğıtları arasında bulduk ve "Prens Sabahattin'in Siyasi Vasiyetnamesi" başlığı altında gazetenin 3 ve 4 Temmuz 1949 tarihli sayılarına geçirdik.

Ara seçim denemesi Seçim Kanunu kabul edildikten ve İsmet İnönü tarafından hiç ses çıkarmadan onaylandıktan sonra bütün dikkatler ara seçimlere dönmüştü. Halk Partisi, DP'den ümidini kestikten sonra buna muhalif bir parti katmak için gayretlere düşmüştü. Bütün ümidi de Parti'den çıkarılan veya bizzat çekilen eski Demokratlar'ın kuracakları partideydi. 12 Temmuz Beyannamesi'nin yıldönümünde Demokrat Parti bir beyannameyle iktidar partisinin iyi niyetine, dürüst ve emniyetli bir seçim imkânına inanmadığını bir defa daha belli etti.

O zamanlar CHP müfritlerinin baş sözcüsü olan Cevdet Kerim, halkı ara seçimlere katılmaya teşvik için elinden geleni yapıyordu. Bu devrin partilerarası münasebetler bakımından en can alacak olayı kendi partisinin kötü hareketlerine karşı isyan eden, bunu etraflı surette ortaya koyan, sonra Demokrat Parti'ye katılan CHP Zonguldak milletvekili İnce Alemdaroğlu'nun tutumuydu. Bartın Demokratları'nın 12 Temmuz'da tertip ettikleri bir toplantıda İnce Alemdaroğlu konuştu ve eski mensup bulunduğu Halk Partisi'nde demokrasinin yerleşmesi için hiç bir ciddi hareket görmediğini anlattı. Fuat Köprülü de: "Demokrat Parti'yi, tuttuğu hürriyet yolundan hiç bir kuvvetin alakoyamayacağını" bir defa daha tekrarladı. Bunun arkasından DP bir beyanname neşrederek, yeni Seçim Kanunu'nun

emniyet sağlamadığını ve bu kanuna dayanarak seçime girmemeye iller temsilcilerinin oy birliğiyle karar verdiklerini ilan etti.

Millet Partisi 19 Temmuz'da resmen kuruldu. Fahri Başkan Mareşal Fevzi Çakmak'ın basına bir beyanname vereceği Parti'nin cumhuriyet, adalet ve liberalizm idcallerine bağlı kalacağı açıklandı. 22 Temmuz tarihli gazetelerde çıkan beyannamede Mareşal, Millet Partisi'nin hedeflerini anlatıyor, 21 Temmuz seçimlerinden sözediyordu. Bununla beraber Millet Partisi de ara seçimlere girmemek kararında Demokrat Parti'yle birleşti.

Hükûmet Seçim Kanunu'nun emniyeti sağladığını ve seçime girmeyen partilerin haksızlık ettiklerini Başbakan'ın diliyle iddia etti. Celal Bayar Çanakkale civarında yaptığı konuşmalarda buna şiddetli cevaplar verdi.

Yol programı Bu sırada memleketin yol programı bakımından mühim bir adım atıldı. Amerikan yardımı sırasında Amerikan askeri teşkilatının yol işinde bizimle işbirliği yapması düşünülmüşken, Amerika'da okumuş, staj görmüş ve imkânları ölçmüş olan Genel Müdür Vecdi Diker, Bayındırlık Bakanı Nihat Erim'in gösterdiği anlayışa dayanarak, Amerikan federal yol teşkilatının bize yardımcı olmasını sağladı. Federal Büro'nun Hill adında ikinci şefi geniş bir uzman grubuyla memlekete gelerek, bu sahada yeni ve geniş ufuklar açtı. Maliye'nin ve mevzuatın ortaya serdiği engeller, geniş programın kabul edilmesini mümkün kılmamakla beraber, esaslı teşkilat kuruldu ve verimli yollarda yepyeni ruhta ileri adımlar atıldı. Bu gayretlerin, Bakan Nihat Erim'in değerinin farkedilmesine ve gelecek kabinenin başkan yardımcısı sıfatiyle bir rol oynamasına da etki ve hizmeti oldu. Buna karşılık, hasis emellerine uyulmayan bir Halk Partili milletvekili müteahhit, Vecdi Diker'in yollar işinin başından ayrılmasına sebep oldu, fakat

Diker, hiç bir şahsi hisse kapılmayarak, kendisiyle beraber çekilmek isteyen yardımcısı Orhan Mersinli'nin ve değerli arkadaşlarının vazifeye devam etmelerini sağladı ve var kuvvetiyle çalışmalara destek oldu. Orhan Mersinli, yeni umum müdür sıfatiyle işe dört elle sarıldı.

Tenkide tahammül yok Hele iktidar değiştikten sonra tenkide tahammül noksanı yüzünden çok eza ve cefa çektim. Benim için "Fikrini boyuna değiştiriyor" diyorlardı. Halbuki değişen ben değildim. Aynı ölçülerden hiç şaşmıyordum, fakat karşımdakiler hadiseler karşısında kendi prensiplerine bağlı kalmayınca, numaralarını ister istemez ona göre veriyordum. Bu yolda bir gidişin manasını anlayan samimi okuyucularım vardı, beni var kuvvetle tutuyorlardı, fakat sayıları azdı. Bir kısmı da zaman geçtikçe ve benim "Doğruya doğru, eğriye eğri" düsturuna sadık kaldığımı gördükçe bana hak veriyorlardı. Arada şöyle konuşanlar da vardı: "Belki hükümlerde haklısın, fakat bizim gönlümüz sevmediğimiz bir kimsenin her şeyinin kötü diye gösterilmesini istiyor, tuttuğumuz bir gazetecinin 'Bunun şu tarafı fena, fakat şu noktada hakkı var' demesine tahammülümüz yok," diyorlardı. İyi bir muhitte, iyi şartlar altında çok değerli bir devlet adamı gibi hareket edeceğini defalarla gördüğüm Adnan Menderes de, bu halime bakarak, "Allah beni Ahmed Emin'in dostluğundan korusun" demekten geri durmadı, fakat bunun ardından benimle olan samimi münasebetini defalarla yeniledi.

Üçüzlü çarpışmalar Millet Partisi ortaya atıldıktan sonra çatışmalar üçlü bir şekil aldı. Fevzi Çakmak'ın da Demokrat Parti'ye hücumlarına Fuat Köprülü, Eyüp ilçesindeki bir toplantıda cevap verdi ve dedi ki: "Demokrat Parti her hareket ve kararıyla milletten gördüğü destek ve sevgiye layık olduğunu ispat etti. 21 Temmuz seçimlerin-

den beri milyonlarca Türk vatandaşı, karşılaştığımız her türlü baskılara rağmen, savaş şevkinden bir zerre bile kaybetmedi. Arkadaşlar, gördüğünüz ve bildiğiniz son olaylar, dünyadaki bütün partilerde her gün yer alan basit ve küçük hadiselerdir."

Vaktiyle bir Rus konsolosunun evinde çalışan Çolak Ahmet adında bir komünistin Celal Bayar'a yaptığı suikast teşebbüsü neticesiz kaldı. Demokratlar polis kordonu altında çalışmalarına devam ettiler. Bayar: "Beni değil, fakat Demokrat Parti Başkanı'nı vuracak tabancanın henüz yapılamamış olduğuna eminim" dedi. Hadiseden bir kaç gün evvel Bayar'a bir ikaz mektubu da gelmişti.

19 Ağustos *Vatan* gazetesinin 1923 yılında ilk kuruluşunun yirmi beşinci yıldönümü kutlandı, çalışanlara bir öğle yemeği verildi, misafirlere, bu arada yabancı sefirlerinden bir çoğuna İstanbul Kulübü'nde bir kokteyl daveti yapıldı.

Dünya Devleti Kongresi Eskiden beri Avrupa Federasyonu ve Dünya Devleti hakkındaki teşkilata bağlıydım. Bu maksatla memlekette meydana gelen kurumların gayretli bir üyesiydim. Nerede esaslı bir toplantı tertip edilse, oraya mutlaka koşardım. Nitekim Churchill'in liderliği altında 1948 baharında Lahey'de tertip edilen bin kişilik kongreye de Dünya Liberaller Birliği'nin delegesi ve tek Türk olarak katıldığımı bundan evvel anlatmıştım. 1948 Eylül'ünün başında Lüksemburg'da bir Dünya Devleti Kongresi tertip edildi. Bunun resmi bir tarafı yoktu. Hatta Hollanda Lahey toplantısına sahip çıktığı ve ev sahibi rolünü kabul ettiği halde, 300.000 nüfuslu Lüksemburg Devleti bunu da yapmadı. Buna rağmen, bir Dünya Devleti kurmak, buna bir takım adalet ve asayiş vazifelerini yüklemek düşüncesini benimseyenler çok iyi çalıştılar, dünya yüzünde geniş bir ilgi havası yarattılar. Teşkilata bağlı bir

gazeteci sıfatiyle kendi hesabına giden benden başka, Türkiye'de Hükûmet'in davayı benimsemesi sayesinde İsmail Rüştü Aksal, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Cihat Baban, Prof. S. Derbil delege olarak Lüksemburg'a gittiler. *Vatan*'ın dinamik Paris muhabiri Bayan Rebia Tevfik de kendi merakı dolayısiyle kalktı, gazeteci diye kongreye katıldı. Amerika 63, İngiltere 45, Hollanda 28, Fransa 27, Lüksemburg 23, İtalya 18, Belçika 14, Almanya 10 delege gönderdi. İngiliz heyetinde parlamento üyelerinden Mr. Osborne ve ***Barışın Anatomisi*** adlı eseri *Vatan*'da seri halinde çıkan Macar asıllı Emery Reves, kongrede baş rolde konuşmalar yaptılar, maskeli komünistlerle de takım takım çarpışmalar oldu.

Babamı kaybediyorum Dünya Devleti Kongresi'ne gitmeyi çok istiyordum, tertip heyetine mutlaka geleceğime dair söz vermiştim, fakat çok sevdiğim babam çoktan beri hastaydı. Onu nasıl bırakabilirdim? Babam çok ince ruhlu bir insandı. Tereddüdümün farkındaydı. Son nefesinde büyük oğlunu yanıbaşında görmeyi çok istemesine rağmen o ince anlayış ve sezişiyle bana:

" Mutlaka git, orada doktorları görürsün, benim derdime belki yeni bir ilâç getirirsin," dedi.

Bu sözlerle bendeki vicdan azabını gidermek istemişti. Ne yazık ki Lüksemburg'a vardığımız akşam ölüm haberi geldi. Hamdullah Suphi acı haberi bana münasip bir şekilde vermesi hakkında kardeşlerimden aldığı telgrafi bana bıldirdi. Bütün geceyi ayakta geçirdim.

Kendimi bildim bileli hayatın bu çaresiz ihtimalini en korkunç bir şey diye karşılamıştım. "Allahım, benim canımı babamdan evvel al, bu acıyı çekmeyeyim" diye dualar ettiğim zamanlar olmuştu.

Babam benim için daima tatlı, nazik bir arkadaştı, kendisinden hiç bir zaman acı bir söz işitmedim. En tesirli ter-

biyeyi ondan gördüm. Yedi çocuğunu orta derece bir memur maaşıyla geçindirmek ve yetiştirmek için çırpınan bir insandı. Bulunduğu vazifelerde daima örnek diye karşılanır, sevilirdi. 17 yaşındayken arkadaşlarıyla beraber *Ravza-i Edeb* adlı bir aylık dergi çıkarmıştı. Sonra bir taraftan Aşar muhasebe kaleminde vazife görürken, Askeri Rüşdiyesi, idadi gibi bir kaç mektepte yazı hocası olmuş, gitgide ince sanat sahibi bir hattat haline gelmişti. Evvelce yazdığım gibi, *Mütalaa* adıyla 1896'da çıkarmaya başladığı haftalık edebi gazete o sıralarda *Servet-i Fünun*'a benzer bir rol oynamıştı. 1899'da bu gazete kapanınca, babam İstanbul'da bir vazife almıştı. Biz de 1903'te bütün aile orada kendisine katılmıştık.

Hakkın emri 17 Eylül tarihli *Vatan*'da "Hakkın Emri" başlığıyla çıkan bir yazımla o gamlı gecemde içimi şöyle döktüm: "Babam, çoktan beri tertemiz imanı sayesinde ahret yolculuğuna kendini hazırlamıştı. Hiç bir zaman halinden şikâyet etmez, daima şükrederdi.

Bir sabah yanına giderek halini sormuştum:

'Dün akşam çok rahatsızdım. Hakkın emrinin gelmesini her saniye bekledim. Evde erkek yoktu. Ben gözümü kapayınca evdeki iki kadının hali ne olacak diye hep bunu düşündüm...' demişti.

Baba."

Ara seçimler Lüksemburg'daki Dünya Devleti Konferansı'ndan sonra Norveç'teki Dünya Liberalleri toplantısında bulundum. İsveç seçimlerini takip ettim. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın durumunu gözden geçirdim. Dönüşte Hamdullah Suphi Tanrıöver'le beraber İstanbul Halkevi'nde Dünya Devleti fikri hakkında konuşmalar yaptık ve bu rüyanın bir gün gerçekleşeceğine inandığımızı anlattık. Üniversiteli gençler, konuya ilgi gösterdiler, suallerine iki saat cevap verdik.

Memleketi parti düellosu halinde buldum. Hasan Saka Kabinesi, gençlere dayanarak mevkiini korumaya çalışıyordu. Demokrat Parti yorulmak bilmez bir mücadele içinde gerçek demokrasi ve emniyetli Seçim Kanunu ideallerini savunuyor, Millet Partisi ile Halk Partisi tarafından iki ateş arasında bırakıldığı için iki tarafa da laf yetiştiriyordu.

18 Ekim 1948, Cumhuriyet'in yirmi beşinci yıldönümünün arifesinde memleketin on üç bölgesinde ara seçimler vardı. Muhalif partiler bunlara katılmıyorlardı. Celal Bayar Aydın'da 35.000 Demokrat tarafından yapılan büyük mitingte, "Umumi seçimleri bir ân evvel ve tam bir emniyet içinde ısrarla istiyoruz" tezini tekrarladı. Ben de toplantıda bulundum, bu vesileyle Aydın'ın her tarafında nabız yoklaması yaptım, vardığım kanaat şu oldu: "Aydın halkı Türkiye'de mevcut idare sistemine karşı açıkça güvensizlik reyi verdi." On üç yerde de seçimleri adeta boykot etti. İstanbul ilçelerinde katılma nispeti yüzde yedi ile sekiz arasındaydı. İstanbul gazetecilerinin kurduğu bir ekip, sandık sandık seçimleri yokladı ve bu neticeye vardı. Yozgat'ta bütün gayretlere rağmen iştirak yüzde onu bulamadı. Aydın için Halk Partisi'nin bizzat verdiği rakam yüzde 14,6 idi ki gerçeklere uymuyordu. Halk Partisi, seçim anlayışı bakımından 21 Temmuz 1946 tecrübesinden sonra hiç bir şey öğrenmediğini belli etti, kendi kendini aldatmakta inat etti. Yozgat'ta seçim kazanan müstakil adayın mazbatası türlü bahanelerle göz göre yokedildi. On üç ildeki CHP seçim zaferi işte böyle zavallı bir manzara taşıyordu. İzmir'den gazeteye çektiğim bir telgrafta ileri sürdüğüm kanaat şuydu: "Halk Partisi böyle giderse, yakın bir zamanda adeta tabii bir ölümle gözlerini yumacağını göreceğiz."

İnönü'nün unutkanlığı Ben de bu konuya dair Hüseyin Cahid Yalçın'la açılan şiddetli bir münakaşa es-

nasında, 22 Ekim 1948 tarihli bir yazımda şöyle dedim: "12 Temmuz Beyannamesi bizi bir aralık büyük ümitlere düşürdü. Ne yazık ki ondan sonra vakit vakit eski 'Milli Şef' İnönü, Devlet Başkanı olduğunu zaman zaman yeni baştan unuttu, kendisini politika sahnesinde hep partici rollerinde gördük. Cumhuriyet'in 25'inci yıldönümünün arifesinde göze çarpan manzara, şudur: Karşımızda yurtta sevgi, ahenk ve güven yaratmaya çalışan bir Devlet Başkanı değil, zora güvenen ve yalnız bir tarafı tutan bir parti başkanı mevcuttur. "

Bir yolsuzlukta inat Hava Kurumu'nun hiç bir işe yaramayan ve İngiltere'de artık yapılmasına devam edilmeyen bir uçak motorunun Ankara'da yapılması için tezgâhlarını, kalıplarını, plânlarını satın alması ve sekiz milyon lira masrafa girmesi üzerine *Vatan* aylarca ikaz ve tenkitlerde bulundu, en iyi uzmanların hazırladığı yazılara sütunlarında yer verdi. O zamanki İktisat Bakanı Fuat Sirmen de haklı olduğumuzu ileri sürdü. Buna rağmen, bu yanlış yola çıkanlar hatalarında inat ettiler ve fabrika 30 Ekim'de merasimle açıldı. Bu kadar düşkün kuvvette bir uçak motorunun modern bir uçakta yeri olmadığını ileri sürmemiz üzerine, ihraç edilebilecek traktörlerde kullanılacağı gibi vahi iddialara sapan Kurum, neticede bir tek uçak motoru bile yapamadı, bunun için yapılan masraf heba oldu, fabrikadaki bir kısım aletlerden faydalanmak üzere fabrika bir müddet sonra bir yabancı traktör şirketine kiralandı. Tek parti devrinde en haklı bir tenkide bile kulak asmanın bir küçüklük sayıldığını bu hadise apaçık belli etti.

Meclis'teki hava 31 Ekim'de Meclis'in açılışının arifesinde Halk Partisi Grubu'nda yapılan grup seçimlerine tek parti kafasını devam ettirmek isteyen Recep Peker ve Mümtaz Ökmen ve arkasındaki bir grupla ayrıca harekete geçen

Parti Başkanı vekili Hilmi Uran idaresindeki iki müfrit grup duruma hakim oldu, Meclis Başkanlığı'na Şükrü Saraçoğlu, Grup Başkan vekilliğine Hüseyin Cahid Yalçın ve Şemseddin Günaltay getirildi. Havanın iyi niyetlere dayanarak değişebileceği ümidi gitgide tamamiyle suya düştü. Seçimlerde mutediller "Ali Fuat Cebesoy taraftarları", müfritler "Saraçoğlu taraftarları" diye birbirlerine karşı çıktılar. Saraçoğlu 150, Ali Fuat Cebesoy 110 oy aldı. Dikkati çeken taraf, bu kadar tecrübeler ve mücadelelerden sonra ileriye doğru yol alınacak yerde inatla geriye doğru gidilmesi ve tek parti ruhunu hortlatmak için apaçık gayrete geçilmesidir. Muhalefetin birbiriyle çarpışan iki kuvvete ayrılmış bulunmasının bu neticeyi yaratmakta tesiri olduğu iddia edilebilir.

Bu arada demokrasiye doğru gösteriş tarzındaki tek adım, trenlerde çok defalar boş kalan ve dopdolu trenlerde ayakta kalan halkı kızdıran milletvekili kompartımanlarının kaldırılmasıdır. Diğer taraftan müfritler, hakimlere verilen teminatın kaldırılması, diğer devlet memurları gibi muamele görmeleri ve aleyhine araştırma kararı verilen Atıf İnan'ı kurtarmak maksadıyla Adliye Encümeni'nde çoğunluk sağlamak gayretine düştüler.

Üç parti arasındaki çarpışmalar, gün geçtikce demokrasinin aleyhine olarak kızıştı, Meclis'te müstakil kalan eski Demokratlar da Demokrat Parti aleyhine harekete geçtiler. Bu durumda Demokrat Parti hızını kaybetmedi, fakat ne yazık ki tek parti zamanındaki idari baskı gitgide geri geldi. Hükümet'te iki temsilcileri bulunan Otuzbeşler'in yeni baskı devrinde hiç sesleri çıkmadı.

Athenagoras patrik Bu aralık Amerika'daki Ortodokslar'ın Başpiskoposu Athenagoras'ın yeniden Türk vatandaşlığına geçmek suretiyle Rum Patriği olması epeyce ilgi uyandırdı. Türk idaresi altında olduğu sırada Yanya'da doğan, bu itibarla Türk olduğunu iddiadan hiç bir zaman

geri durmayan, Heybeliada'da tahsil gören yeni Patrik her vesileyle bir Türk olarak hareket etmeye gayret etti .

Evvelce anlattığım gibi, New York Sergisi'nde çalıştığım zaman bu halini türlü türlü vesilelerle gördüm ve kendisini yakından tanıdım. İstanbul'a gelince, Türkler'in tarihteki rolüne dair yaptığı beyanatla, Eyüp Camii'ni ziyaretten aldığı ilhamlara dair gazetelere beyanat vermekle, kilisede yeni çığırlar açmaya çalışmakla barışa ve dostluğa hizmet edebileceğini sanan Athenagoras umduğunu bulamadı. Yunanistan'da düşman diye karşılandı, tatlı itiyatlarını bozduğu Rum kilisesi mensuplarını, Rum cemaatını karşısında buldu.

İktisat Kongresi Kasım ayının ortalarında memleketin iktisadi dertlerini söz konusu etmek üzere bin iki yüz elli Türk fikir ve iş adamının işbirliği ile İstanbul'da "Türkiye İktisat Kongresi" adıyla bir toplantı tertip edildi. Halkın düşüncelerini anlamak ve bunlardan bir ilham kaynağı diye faydalanmak üzere Hükûmet ve Halk Partisi bu teşebbüsü sevinçle karşılayacak yerde, iş bunun tamamiyle tersi oldu. Resmi makamlar ve Halk Partisi teşkilatı yapılan davete rağmen kongreye temsilci göndermedi, konuşmalara yabancı kaldılar ve kongrenin hızını kesmek için elaltından ne yapmak mümkünse yaptılar.

Vatan, 25 Kasım sayısında: "Halk Partisi Halk Düşmanı Mı?" başlıklı bir yazıda soruyor: "Bu çirkin ve menfi yolu tutan kimdir? Hükûmet'i ve Halk Partisi'ni böylece küçük düşürmeye kim sebep oluyor? Başında eski bir İktisat ve Maliye profesörü bulunan bir hükümetin, iktisadi meselelerin vatandaşlar tarafından serbestçe tartışılmasını neden yadırgadığına aklımız ermiyor. İstanbul Vali ve Belediye Başkanı Dr. Lûtfi Kırdar'ın Kongre'yi açması kararlaşmışken bir akşam evvel birdenbire Ankara'ya çağrıldı ve yerine bu vazife için bir vekil bırakmadı. Daha geçen hafta

Unesco tarafından kullanılan ve mükemmel bir halde olan Yıldız'daki binanın da bu kongre için kullanılmasına, tamir bahanesiyle, izin verilmedi."

Kongre'de anlaşmazlıklar başgösterdi. Başkan tarafından kapandı. Bir kısım üyeler bu hareketi tanımayarak başka bir başkan seçtiler, konuşmalara devam ettiler. İki taraf sonradan Ticaret Odası'nda bir araya geldi. O devirde çok değerli teşebbüsleri görülen ve böyle bir kongre tertibi için yirmi beş yıldan beri çalışan Tüccar Derneği, Kongre hareketinden çekilmeye karar verdi .

Günaltay ve Otuzbeşler devri

1945 ile 1950 arasında memlekette çarpışan partiler vardı. Demokrasi çatışmasında bunların rolü büyüktü, fakat asıl mühim olan taraf, başta köylü yatandaşlar olduğu halde halkın bizzat teşebbüsü ele alması, hak ve hürriyet davasına sahip çıkmasıydı. Nice köy köşelerini dolaşırken şöyle sözler işittim: "Temiz ve namuslu seçim hakkı isteriz. Çünkü böyle bir hakka ait dava ortaya çıkalıdan beri, bizim arkamızdan koşanlar, bizi hoşnut etmek için yarışa girenler peyda oldu. Eskiden vasilik altında yaşayan kölelerdik, şimdi haysiyetli vatandaş mertebesine yükseldik. Bundan başka bir de basın hürriyeti isteriz, çünkü haklarımızın en büyük garantisi budur."

Demokrasi anası Saadet Hanım'ın hikâyesi Davayı benimseyenlerin arasında kadın vatandaşların ön safta yer almaları dikkati çekti. Mersin'de Arslanköy'ünün kadınları, Türk tarihinde yer alacak efsane kah-

ramanları haline geldiler. Demokratlar'la Trakya'da köy köy dolaşırken, bu nevi kahraman kadınlara sık sık rastgeldim. Bunlardan biri, Trakya'nın Akdere Köyü'nden Saadet Hanım'dır.

65 yaşında bir büyükana olan bu cesur kadın, hâlâ halkın hayalinde bir efsane havası içinde yaşıyor. Hak ve ideal sevdalısı kadın, kış kıyamete rağmen, köyüne gidemiyor, yuvasına sokulamıyor, çok sevdiği torunlarını göremiyor; hak ve hürriyet davası uğruna Rumeli'de köy köy dolaşıyor, içini döküyordu. İyi insanlar kendisine yiyecek, giyecek veriyorlar, bu arasız yolculuk sürüp gidiyordu.

Köylü büyükananın derdi Halk tarafından kendisine "Demokrasi Anası" adı takılan 65'lik büyükananın derdi neydi? Bu dert, güya demokrasi adıyla memlekete gelen ve ilk iş olarak Türk köyünde eskiden beri hüküm süren temiz demokrasi ruhunu yıkan ve muhtar seçimini baskı altına alan kötü salgınla ilgilidir. Akdere Köyü çok kalabalık ve canlı bir köydür. Bir seçim zamanında sandığın burada olması lâzım gelirken, demokrasiyi kuru bir şekil haline indiren tek partililer, sandığı koca köyün tenha bir mahallesinden ibaret olan küçücük Gerdelli Köyü'ne kuruyorlar, çünkü orada emirlerini yerine getirmeye hizmet edecek haşin mizaçlı bir muhtar vardır. Seçim yıldırıcı bir hava içinde, kırbaç altında yürüyor. Akdere halkının bir kısmı seçim vazifesini tam ve hür olarak yapmakta ısrar ediyorlar, haklarını sonuna kadar savunuyorlar. Bu yüzden "seçime müdahele" isnadıyla mahkemeye veriliyorlar. İktidardaki partinin mensupları, işi mahkemeye o surette aksettiriyorlar ve öyle isnatlar yağdırıyorlar ki kanunun emrine göğüslerini siper eden Akdereliler neticede iki seneye yakın bir müddet için cezaevine sokuluyorlar.

Saadet Hanım bu arada sanık sıfatiyle arananlardan biridir. Hak duygusu çok uyanık olan bu köylü büyükanne,

vatandaşlık hakkının savunulmasının bir suç diye gösterilmesine, bir dava konusu olmasına karşı isyan ediyor, toplum hayatına küsüyor, kendi azadelik ihtiyacı içinde gezici bir hayat sürmeye başlıyor. Köylüler, yarının efsane kahramanına bugünden ad takıyorlar, ona "Demokrat Ana" diyorlar.

Eski tek parti ruhuna esir kalanların ve milletin sinesine kavuşmak için İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi'yle açmaya çalıştığı şerefli yolu baltalayanlar, 1946 seçimlerinden pişmanlık duymazlarsa ve milletin güven ve sevgisini kazanmaya değer vermezlerse, 1950'de korkunç bir bozguna uğrayacakları halk arasında dolaşanlar için aşikâr görünüyordu. Temmuz 1946 ile 1948 yılının sonu arasında halk yaman merhaleler aşmıştı. Halk Partisi, adalet cihazına dayanır namuslu bir Seçim Kanunu kabul etmek suretiyle pişmanlığını ve hakkına razı olduğunu belli etmezse, hiç bir baskı ve hile bir şeye yaramayacaktı.

Değişen dua Trakya'da dolaşırken diğer bir yaşlı hanımla tanışmıştım. Bana şöyle demişti:

"Eskiden her akşam duamda İsmet İnönü'yü unutmazdım. Şöyle yalvarırdım: 'Yarabbi, sen İnönü kulunu, başımızdan eksik etme... Memleketin selâmeti için, düşmandan korunması için varlığı bize lâzımdır.' Hürriyet geldikten sonra duamı kestim. Çünkü İnönü'nün başında bulunduğu parti, bize namuslu bir seçim vadetti, sözünü tutmadı. Bu yüzden millet birbirine girdi. Düşmandan korunmak meselesine gelince, bunun en iyi ilâcı, kendi aramızda birbirimize karşı düşmanlık etmemektir."

Bir Trakya köyünde de şöyle bir fikra anlatmışlardı: Köyün çok nüfuzlu, çok sevilmiş bir yaşlı vatandaşı Halk Partisi'nden ayrılmış, Demokrat olmuş. Kendisine demişler ki:

"Yahu, sen İsmet İnönü'yü seversin, bak evinde onun resmini bulunduruyorsun. Sen kendisinden nasıl ayrılırsın, onun bulunduğu tarafta nasıl olmazsın?"

Köylü düşünmüş, düşünmüş, şu cevabı vermiş:

" İnönü'yü severim. Memlekete hizmet etmiştir. Daha pek çok hizmetine de ihtiyacımız vardır. Ne yaparsın ki milletin yolunda yürümek istemeyenlerden bir türlü ayrılamıyor. Evet, hakkın var, onunla beraber olmamız lâzımdır, fakat bunun çaresi başkadır: O bizden olsun."

Özalp faciası Aralık ayının başında, bütçe müzakereleri sırasında Meclis'te Özalp faciası diye bir kasırga koptu. Hiç bir suçu olmayan otuz üç vatandaşın Van'ın Özalp ilçesinde 1943 yılında keyfi bir şekilde kurşuna dizilmiş olması olayı Meclis'e aksetti. Olayın şahitleri, delilleri vardı. Hadise İran hududu üzerindeki bir noktada oldu. Kurşuna dizilenlerin hayvanları gaspedildi. Van'da apaçık satıldı. İşin içinde hududun iki tarafına karşılıklı baskınlar yapan aşiretlerin birbirinden hayvan gaspetmeleri ve bundan ileri gelen menfaatler ve entrikalar rol oynuyordu. Hatta 33 kişinin keyfi şekilde kurşuna dizilmesinden bir kaç gün sonra aynı köyden beş kişi daha alınmış, aynı şekilde kurşuna dizilmiş...

Günün parti çatışmaları zaten havayı bulandırırken, diktatörlük günlerine ait eski defterlerin birer birer ortaya atılması, bir kat daha gerginlik yaratıyordu.

Bu esnada yol programımızı hazırlamış ve yürütmek için Amerika'dan gelen federal yol bürosu ikinci şefi Mr. Hill, vatansever bir Türk idarecisiyle beraber işe sarılmış, seçme bir Türk mühendisler grubuyla işbirliğine girişmişti. Memleketin en büyük bir ihtiyacının, Amerika'dan en iyi makinaların ve personelin gelmesi suretiyle karşılanması imkânı açılmıştı. Fakat bu yoldaki çalışmalar pek az göze çarpıyordu. Marşal plânından yardım görenlere Türkiye'nin de katılması ve Amerikan temsilcisi Russel Dorr'la bir anlaşmaya varılması meselesi bile politika kavgaları arasında ikinci derecede dikkati çekiyordu.

Ben bile parti çatışmalarından uzak kalamıyordum. Kendi sütunumda sık sık Cumhuriyet Halk Partisi Basın Sözcüsü Hüseyin Cahid Yalçın'ın ve Millet Partisi Lideri Hikmet Bayur'un hücumlarına cevap yetiştirmeye mecbur oluyordum. Bunlardan birincisi, eski çirkin yollarına dönen Halk Partisi'ni savunuyor, ikincisi de, Demokrat Parti'nin iktidar partisiyle danışıklı dövüş halinde olduğuna inandırmaya uğraşıyordu.

Bir adım geri Bu sisli hava içinde İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ruhuna yeniden sarılacağı duyuldu. Anayasa'da değişiklikler yapılacağı ve İnönü'nün parti başkanlığından tamamiyle ayrılacağı hakkında da *Ulus*'ta haberler çıktı. Rasih Hoca gibi müfritler buna kızdılar, Parti Grubu'nda *Ulus* gazetesine çatarak böyle haberler yaymaya yetkisi olmadığını ileri sürdüler. Ankara'da bulunan İstanbul gazeteleri temsilcilerinin bir beyanname neşrederek, tadil düşüncesini desteklemeleri, çatışmaları kızıştırdı. Parti Başkan vekili Hilmi Uran: "Demokrasimizi geliştirmek yolundaki her düşünce ve gayretin memleket hayrına olacağını" ileri sürerek işi tatlıya bağlamak istedi. Hilmi Uran, Demokrat Parti gazetecilerinin son hareketini, demokrasinin gelişmesi için önemli diye karşıladığını açıkladı. Bir taraftan da eski Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal bizdeki devletçiliğin tahdidi hakkında Bütçe Encümeni'nde bir teklif ileri sürdü.

29 Aralık'ta Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu'nda, Rasih Hoca, muhalif gazetelere karşı şiddetli bir hücuma geçti, bilhassa *Vatan* gazetesi aleyhine adli takibat açılmasını istedi. Kendisine müfrit denilmesine kızdığını da belli etti. Cumhuriyet ve demokrasi taraftarı olduğunu, Meclis'teki alaylı gülüşmeler karşısında ileri sürdü.

Müfritler hücum halinde Yeni seçimlerden evvel Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'na hakim olmak isteyen müfritler, şahsi kımıldanmalarla kalmayarak, toplu halde bir ileri harekete geçmeye ve gençlerin 35'ler Grubu'nu yere sermeye çalıştılar. Meclis seçimlerinde hedeflerine vardıktan sonra, Havacılık Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Derneği de seçimlerde talihlerini başarıyla denediler. Bundan sonra sıra Milletlerarası Parlamento Birliği'nin İdare Heyeti'ni ele geçirmeye geldi. Bunun ucunda Avrupa'ya yolculuk fırsatları sağlamak vardı. Heyete üye olmayan müfritler, toplu bir halde son dakikada üye yazıldılar ve türlü türlü manevralar arasında bir hafta boyu boğuşmalar oldu, neticeye varılamadı. Bu esnada müfritler, işi o kadar ustalıkla yürüttüler ki Otuzbeşler'in bütün gayretleri boşa gitti. Seçimi Feridun Fikri Düşünsel'in başkanlığındaki müfritler listesi kazandı.

Günaltay Başbakan Ömrünün sonu geldiği ısrarla iddia edilen ve tekziplere uğrayan Hasan Saka Kabinesi 14 Ocak'ta adeta tabii bir ölümle gözlerini kapadı. Ortalıkta görülen sebep, Kasım Gülek'in Ulaştırma Bakanlığı'ndan Devlet Bakanlığı'na geçirildikten sonra bunu kabul etmemesi, sessizce tekrar Ulaştırma'da bırakılması, bu yüzden Kabine'de anlaşmazlık çıkmasıydı.

Bir şekil meselesi olarak Devlet Başkanı, parti başkanlarıyla danışmalar yaptıktan sonra, Kabine'yi teşkil vazifesi Şemseddin Günaltay'a verildi. Bunun manası birdenbire kavranmadı, bu acaba Recep Peker'in adamlarının mı, yoksa Otuzbeşler'in üstünlüğü mü demekti? Bu tereddütler karşısında Kabine'yi kurmak zor oldu. Nihat Erim, Ahmet Barutçu gibi bazıları Kabine'ye girmeyi reddettiler, bir kısmı da düşünmek ve ne tarafa gidileceğini anlamak için mühlet istedi.

Eski Darülfünun'da istatistik profesörü olduğum sıra-

da Prof. Şemseddin Günaltay'la arkadaşlık etmiştik. Kendisiyle iki ay evvel de bir davet esnasında bir köşeye çekilmiş, konuşmuş, beraberce resim çektirmiştik. O zaman bana demişti ki: "Demokrasi gidişine candan bağlıyım. Gelişmelere bir politikacı kafasıyla değil, bir tarih hocası, bir yazar görüş ve feragatiyle bakıyorum. Milletvekilliği benim için bir geçim yolu değil, bir hizmet yoludur. Seçimlerde kazanmazsam, hayatımı bir profesör, bir yazar olarak kazanmak bakımından kendime güvenirim."

Kurulan Kabine'de Nihat Erim Başbakan yardımcısı, İsmail Rüştü Aksal Maliye Bakanı, Nurullah Esat Sümer Devlet Bakanı olarak yer aldılar. O sırada Kabine'ye dair yazdığım yazıda bilhassa İsmail Rüştü ve Nihat Erim'e ve bir kısım gençlere ümit bağlamakla beraber, Kabine'nin beklenilen ideal kabine olmadığını, olsa olsa partinin iki bölüğü arasında bir uzlaşma kabinesi diye karşılanacağı düşüncesini ileri sürdüm, fakat hadiseler gösterdi ki Semseddin Günaltay Kabinesi tek tük hatalarına rağmen, tam olarak gençliği temsil etti, hürriyet ve demokrasi idcallerini ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin işbirliği ruhunu benimsedi. Bir Seçim Kanunu'nun muhalefete güven verecek surette hazırlanması lâzım geleceğini kavradı, Demokrat Parti tarafından ısrarla istenen, fakat redde uğrayan adli kontrol esasının Seçim Kanunu'nda tam olarak yer almasını sağladı. Sonraki Demokrat kabinelerin bir kısmı da dahil olmak üzere Şemseddin Günaltay Kabinesi'ne, memleketin yakın tarihinde gördüğü en başarılı bir Devlet İdaresi gözüyle bakmak caizdir. Nitekim 1950 seçimleri, bu Seçim Kanunu'na ve aynı zamanda halkta gelişen sağlam demokrasi imanına dayanarak tam bir başarıya vardı.

İnönü'ye açık bir rapor Adana Demokrat Parti il kongresine katılmak üzere Adana'ya yaptığım bir yolculukta orada, Mersin'de ve Hatay'da halk arasına geniş ölçüde karıştım ve karşılaştığım coşkun kalkınma azim ve şevkinden dolayı derin bir haz duydum. Buna dair İnönü'ye açık bir rapor yazmak içimden geldi. 12 Ocak 1949 tarihli gazetede ve tam Kabine değişikliğinin arifesinde çıkan raporda şu sözler vardır: "Sayın İsmet İnönü. Adana, Mersin ve Hatay vatandaşlarıyla çok sıkı bir temas halinde, unutulmaz günler geçirdim. Neler gördüğümü ve duyduğumu açık bir rapor halinde size bildirmeyi bir vatandaş olarak borç biliyorum. Memleketin Güney'inde gördüklerim, daha evvel Trakya'da, Ege'de, Balıkesir'de ve diğer yerlerde topladığım görüşlerin aynıdır. Kendimi, memleketteki gelişmelerin tam haberini size verecek bir mevkide hissediyorum. Türk milleti, bugün kendi kendini ölçülü bir şekilde tenkit ediyor, noksanlarını görüyor, bunları bir ân evvel düzeltmeye ihtiyaç duyuyor. Hak ve hürriyete kavuşmak ve kaderine bizzat hakim olmak bakımından da memleket umumi bir coşkunluk halindedir. Böyle uyanık, dinamik ve heyecanlı bir devreye pek az milletin tarihinde rastgelinir. Bunu esaslı bir yükselme devresinin bir müjdesi ve başlangıç diye karşılamak caizdir. Bu umumi galeyan ve şevk, bir partinin değil, bütün milletin malıdır. Bir taraftan eski tecrübelerden, dış tehlikelerden, diğer taraftan ufukta beliren fırsat ve imkânlardan nasibini alan milli uyanış öyle bir cevherdir ki, bunu zamanında işlememek ve umulmaz nimetleri ihmal etmek ağır bir cinayet ve günah olur.

Sayın İnönü, vazifem icabı dünyayı çok gezdim, çok yer gördüm. Hiç bir milli gurura kapılmayarak, şunu iddia edeceğim ki demokrasi bakımından Türk milleti kadar ehil ve olgun bir millet yoktur. Başka memleketlerin halkı teknik bakımdan bizden çok ileri seviyelere varmış olabilirler, fakat yurt sevgisi ve ilgileri bu kadar geniş ve canlı, yurt ve dünya ölçüsünde düşünmeye bu kadar iyi hazırlanmış, idealizmi bu kadar iyi ve uyanık, bu kadar coşkun başka bir

millet görmedim. Türk köylüsü kendisine mahsus üstün ve olgun bir varlık taşıyor..."

Öyle sanırım ki bu yazıyla bunun gazetede çıkışından üç gün sonra cereyan eden Kabine değişikliği, müfritlerin yeni kötü gayretlerinin önüne geçilmesi ve Otuzbeşler'e yeni imkânlar verilmesi arasında az çok bir ilişki vardır.

Milli Çin çöküyor Tam bu sırada Çin'de Çan-Kai-Şek yanlış bir takım hareketlerden sonra komünist baskısı karşısında bozgunu kabul etmek ve iflâs mesajını Çin millet meclisinin huzurunda okumak zorunda kaldı. *Vatan* buna ait resmi: "Halk Partisi'nin Müfritlerini Çok Düşündürmesi Lâzım Gelen Bir Akibet" başlığı altında sütunlarına geçirdi.

Diktatör devletlere yardım etmek istemeyen Batı devletleri, Çin'e yardım için Çan-Kai - Şek ve karısının oradan ayrılmasını şart koştular. Çan-Kai - Şek Ocak'da istifa etti ve yerine muavini geçti. Garibi şu ki ilerde Formoza'yı ziyaretimde anlatacağım gibi, Çin Diktatörü'nün neden sonra aklı başına geldi ve Formoza'da ideal ve dürüst bir idare kurdu.

17 Ocak 1949 tarihli olan aynı sayıda "Ziya Paşa'nın Ruhundan İlhamlar" başlığıyla Ziya Paşa'nın *Terci-i Bend* adlı manzum eseri yayınlanmıştır. İflâsa uğramış bir mücadele hayatından sonra, Ziya Paşa'nın Adana'da yazdığı bu mısraların hepsi şu kötümser düşünceyle sonuçlanıyor. "Derde uğrardı kim sadakat etse elbet Devlet'e..."

[Bu mülk ve millete karşı dürüstlük göstermeye çalışmak çılgınlığın ta kendisidir.]

Yeni Kabine kurulduktan sonra CHP Meclis Grubu'nda Başkan vekilliği için yapılan seçimde müfritlerin dostu Hilmi Uran mevkiini muhafaza edemedi, bu mevkie itidaliyle tanınan Faik Ahmet Barutçu geldi.

Sabahattin Ali En değerli Türk hikâye ve roman yazarlarından Sabahattin Ali, Bulgar hudut yoluyla harice kaçmak istediği sırada, bu maksatla kiraladığı adam, kendisini vurdu, soydu. Buna dair "Toplumumuzun Yarası" başlığı altında çıkan bir yazımda şu satırlar vardı: "Sabahattin Ali'nin ölümünden gazeteler, daha ziyade bir cinayet olayı diye bahsediyorlar. Halbuki öldürülen adamın meydana getirdiği hikâye ve romanların bu son neslin yarattığı en değerli sanat eserleri arasında yeri olduğu kabul edilmelidir. Kendisinin Türk kültürünün en ziyade tadına varan genç yazarlardan biri olduğunu neden ileri sürmüyoruz? Çünkü kızıl barbarlığın tehditleriyle ve entrikalariyle karşılaşmış bulunan Türk milleti kendi varlık ve istiklal gayesini herşeyin üstünde tutuyor. Bugün milletimiz için Sabahattin Ali'nin göze çarpan tarafı, fikri üstünlükleri değil, kızıl hastalığa her nasılsa tutulmuş bulunması, Türk emellerine karşı gelmesi, düşmanların kundaklama maksatlarına, bilerek, bilmeyerek, alet olması ve diğer değerli fikir adamlarına kızıl solculuk modasının yayılmasına meydan vermesidir.

Sabahattin Ali fert olarak değerli, neşeli, sevimli bir adamdı. Memleketimizde kızıl solculuğun ve sağcılık, yobazlık ve taassubun salgın halinde bulunması ve böyle kimseleri sinesine çekmesi, ne polis tedbirleriyle, ne adli tedbirlerle önlenebilir Her iki nevi hastalığın dünya görüşüne sahip fikir adamlarımızın kuracakları bir araştırma heyeti tarafından tetkik edilmesine ve devasının aranmasına ihtiyaç vardır."

Kabine programı Yeni Kabine'nin programı 23 Ocak'ta Grup'ta, 25 Ocak'ta Meclis'te okundu. Program yeni bir Seçim Kanunu'nun getirileceğine söz veriyor ve umumi olarak hak ve hürriyete saygı belirtiyor. Kabine'ye en ziyade Şemseddin'in şahsı olmak üzere en çok Behçet

Kemal Çağlar çattı, "Artık birbirinin ardından iflâs eden iyi niyetler serisine inanmıyorum," dedi, bunun üzerine hem mebusluktan, hem de Parti'den çekildi. Vatan kendisini derhal kadrosuna çağırdı, gazete için Anadolu'da geziler yaptırdı, yazılar yazdırdı, Nisan ile Kasım 1949 arasında da onun başyazarlığı altında *Vatan* yayınları arasında *Şadırvan* adlı bir haftalık edebi dergi çıktı.

Meclis'teki program münakaşaları esnasında Demokrat Parti adına Adnan Menderes, Kabine'ye itidalli bir dille tavsiyelerde bulundu, neticede mevcut 391 kişiden 349'u güven, 42'si güvensizlik oyu verdi.

1949'daki gelişmeler

Yeni Kabine'nin programının Meclis'te okunacağı gün Halk Partisi'nin tanınmış müfritlerinden biri şu iddialarda bulundu: "Çoğunluk bizdedir. İnönü'ye ve Parti'yi yanlış şekilde yürütmek isteyen diğer kimselere bunu ispat edeceğiz, Saraçoğlu'nu Meclis Başkanı yaptık, Şükrü Sökmensüer'i, Hava Kurumu'nun başına, Tahtakılıç'a tokat atan Şeref'i, Grup İdare Heyeti üyeliğine getirdik. Kuvvetin kimde olduğunu bugün yeni Kabine'yi azlık haline bırakmak ve düşürmek suretiyle göstereceğiz."

Aynı gün Kabine'nin bir temsilcisi Meclis'te şöyle konuştu:

"Sizden gizli oy istiyoruz."

Ne? Gizli oy mu? Kimin tarafından verildiği belli olmadan, Kabine'yi yere sermek için ne umulmaz bir fırsat olabilirdi bu...

Rey toplanırken, Kabine lehine ve iyimser olanlar bile Halk Partisi müfritlerinden en az altmış kırmızı oy bekli-

yorlardı. Oylar sayılınca herkes şaşırdı... Halk Partisi'nden gelen yalnız beş kırmızı oy vardı. Onlardan birinin sahibi de: "Yanlışlık yaptım, beyaz koparmak isterken, nasılsa kırmızı elimden çıktı," diye hatanın düzelmesini istiyordu.

Patrik Athenagoras Yeni Rum Patriği'nin "Birinci Athenagoras" unvaniyle 'Rum Patriklik tahtına oturması' 1949 Şubat ayı başlarında geniş ilgiler uyandırdı. Bir Türk vatandaşı gibi hareket eden yeni Patrik'i peyk memleketlerinin Ortodoksları yadırgadılar, İstanbul'da yapılan merasime hiç bir temsilci göndermediler. Buna karşı Athenagoras, Ankara'da Devlet Başkanı, resmi makamlar, Diyanet İşleri Başkanı Hamdi Akseki tarafından çok samimi bir şekilde kabul edildi ve dönüşte şunları söyledi: "Ankara'da ilk vazifem, Büyük Ebedi Şef Atatürk'ün Muvakkat Kabri'ni ziyaretle derin saygılarımı belirtmekti. Ankara'nın güzel ve kudretli bir başşehir haline gelmesiyle iftihar ettim. Bütün ziyaretlerimde samimi bir havayla karşılandım. Hükûmet, seyahatime özel bir vagon ayırmakla beni minnet borcuna boğdu. Kalbimde ve dimağımda yer alan tek emel, memleketimize hizmet etmek, faydalı olmaktır."

Hasso ve Memo münakaşası Eski bakanlardan ve her zamanki müfritlerden Cevdet Kerim İncedayı'nın Aydın'da yaptığı bir konuşmada: "Doğu'da jandarmayla tedbir almazsak, halk reyini Hasso'ya ve Memo'ya verir," demesi gazetelerde ve Ankara'nın siyasi muhitlerinde galeyanlı münakaşalara yol açtı, Doğu illeri milletvekillerinden bir çoğu İncedayı'nın üzerine yürüdüler. Cevdet Kerim sözü çevirmeye çalıştıkça, gazetelere olay şahitlerinin ifadeleriyle dolu telgraflar yağdı. Cumhuriyet Halk Partisi Grubu'nda buna dair bir sual takriri de verildi.

Gazetelerde, İstiklal Mücadelesi hareketini sinesinde besleyen vilayetlerin halkı aleyhinde Cevdet Kerim İncedayı tarafından yapılan gaflara ve kırılan potlara dair şiddetli yazılarla bu hareketin gazap yüzünden rahmet getireceğini, Doğu Türkiye'nin bir sürgün yeri değil, vatanın öz bir parçası olduğunu hatırlamasını yazdılar.

Bu sıralarda CHP Grubu'nda alevlenen "Yolsuzluklara karşı mücadele davası" ayrıca galeyanlara, tenkitlere ve ifşaata yol açtı. Umumi bir mal beyanı yoluna gidilmesini ve kimsenin gözyaşına bakılmamasını isteyenler oldu, buna karşı böyle bir sistemin memlekette bir dehşet havası yaratacağı da Feridun Fikri Düşünsel ve diğerleri tarafından ileri sürüldü. Bu münasebetle eski yolsuzluklara dair ifşaat aldı yürüdü. Bu arada Falih Rıfkı Atay, bir milletvekilinin bir tek işde bir milyon 38.000 lira komisyon aldığını, bunu kısa zamanda yiyip tükettiğini, Hikmet Bayur'la olan bir münakaşası esnasında ifşa ederek bu kimsenin Bilecik milletvekili Çolak İbrahim olduğunu da açıkladı. Bu arada Falih Rıfkı, Hikmet Bayur'un, Türkiye'nin Atatürk'ün sağlığında bir fazilet devri geçirdiği, yolsuzlukların ondan sonra başladığı düşüncesini reddetti, iyilere ve kötülere her devirde rastgelindiği tezini ileri sürdü.

Mesele CHP Parti Grubu'nda söz konusu edildiği sırada bir milletvekili şunu söyledi: "1839'da ilan edilen ve Türkiye'de çağdaşlaşma hareketinin başlangıcı sayılan Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda, rüşvet hakkında kanunlar çıkarılmalıdır denildiği halde, 1949 Türkiyesi'nde hâlâ böyle bir kanun yoktur."

Kervan yürüyor *Vatan*'ın 12 Şubat tarihli sayısında çıkan ve benim tarafımdan Ankara'dan gönderilen bir yazıda şöyle deniliyor: "Bir müddetten beri çok şükür memlekette yeni bir hava esmeye başladı. Hele Ankara'da bu ziyaretimde çok hayırlı gelişmelerin yakından şahidi oldum. Çoktan beri ilk defa olarak Türkiye'de iş başında mesuliyetin manasını kavramış, ne istediğini bilir, azimli, fera-

ğatli bir hükümet görüyoruz. Kabine'de bulunanların hepsi aynı cins ve kıratta sayılamaz, fakat gidişi iyi unsurlar ayarlıyorlar ve Başbakan cesaretiyle ve memleket sevgisiyle çok iyi bir rol oynuyor. Halk Partisi'nin bir kısım milletvekilleri Hükûmet'e iyi çalışmak imkânını veriyorlar. Aykırı görüş sahibi tanınanlar bir kenarda beklemeyi daha doğru bulmakla beraber, bunların da değişmeye başladığının emareleri belirmiştir.

Seçim Kanunu işinde vatandaşlara güven telkin etmek ve her haklı tenkit ve itirazı önlemek gayesiyle hareket edildiğine inanç edindim. Basın Kanunu'nu tadil etmekle uğraşan özel komisyon şu prensibe göre adım atıyor: 'Tartışma hürriyetinin korunması esastır.' Faydası üstün olan noktalarda mahzurlar da göze alınmalıdır. Gazeteciler Cemiyeti'nin bir araya getirdiği bir komisyon tarafından tadile dair hazırlanan rapor, Meclis komisyonuna verildi. Her türlü gelişmeler basına bildirilecektir. Askeri ıslahat ve talim ve terbiye sahalarında yeni Kabine tarafından tutulan yollar, Amerikan askeri heyetlerini son derecede memnun etti ve her türlü tereddütleri ve kötümserlikleri ortadan kaldırdı."

Dil tartışmaları Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, yaşayan, kullanılan, kolaylık ve hazla okunan Türk dilini bir tarafa bırakarak, kimsenin anlamadığı garip bir dil yaratmak davasını ele aldı, sürekli toplantılar ve araştırmalarla meselenin her tarafını gözden geçirdi ve 23 Şubat 1949'da uzun bir beyanname neşretti. Beyannamede varılan sonuçlar şöylece özetlenebilir: "Asırlar boyunca sayısız Türk nesillerinin düşünce özüyle yoğrulup meydana gelen ve bütün milli birliğimizin temeli olan dilimiz, bir zamandan beri manası anlaşılmaz bir baskı politikasına alet edildi. Okullarda çocuklar ve öğretmenler, mahkeme ve dairelerde iş sahipleri ve memur vatandaşlar, yaşayan Türk-

çemizin yerine, uydurma bir dil öğrenmeye ve öğretmeye ve konuşup yazmaya zorlanıyor. Hükûmet, eli ve emri altında tuttuğu radyo, ajans ve her türlü resmi yayın vasıtalarıyla yeni sun'i dili memlekete zorla dinletmeye ve kabul ettirmeye çalışıyor.

Eğer bu dil iddia edildiği gibi, uydurma değil de, 'Öz Türkçe' yse, resmi himaye ve baskılara sığınmayarak, halkın karşısına çıkmalı ve kendisini beğendirmeye ve kabul ettirmeye gönül hoşluğuna dayanarak çalışmalıdır."

Mesele uzun uzadıya deşildikten sonra şu neticelere varılıyor:

"Bir Dil Kurumu yerine kanuni bakımdan muhtariyet sahibi bir akademi kurulmasını istiyoruz. Akademi, Türkçe'yi son senelerde saplandığı ırkçılık çorağından kurtarmalı ve yaşayan dile rahatça yerleşen kelimeleri, asıllarını araştırmadan Türkçe diye kabul etmelidir. Vaktiyle Ziya Gökalp'in de vardığı prensipleri temel diye kabul ettikten sonra, dilin mükemmel bir kamusunu, sarf ve nahivini hazırlamalıdır. Dili şunun, bunun keyfi ve resmi karışmalarından korumalıdır."

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, dil bahsinde resmi baskılara karşı duyulan küskünlüğü, mümkün olabilen her vasıtayla Büyük Millet Meclisi'ne duyurmaya da karar verdi.

İsviçre'de faydalı araştırmalar İsviçre Federal Hükûmeti, dört Türk gazetecisinden mürekkep bir grubu, resmi davetlisi diye İsviçre'ye çağırdı. Bunların arasında *Ulus* adına Dr. Sadi Irmak, *Cumhuriyet* başyazarı Nadir Nadi, *Tasvir* başyazarı Cihat Baban ve ben vardık. Sadi Irmak'ın bir mazereti çıktı, gelemedi. Bizim üçümüz 19 Şubat'ta yola çıktık. Bu güzel ve hür memlekete 15, 20 kere yolum düşmüştü. Burada yapılan nice toplantıya katılmıştım, fakat İsviçre'nin yaman bünyesi hakkında esaslı bir araştırma yapmak şimdiye kadar bana nasip olmamıştı.

Tam demokrasi sahalarında yeni bir yol tuttuğumuz sırada dünyanın en hür memleketinin bize kendi kendisini iyice tanımak fırsatını vermesi çok hayırlı oldu. İsviçre Basın Umum Müdürü ve bizim yanımıza rehber olarak verilen İtalyan asıllı yardımcısı, bu ziyaretin basma kalıp resmi yolculuklara benzememesi için ellerinden geleni yaptılar.

Bu yaman yolculuk esnasında şunu bir defa daha gördük ki İsviçre dünyanın en hür ve ideal bir şekilde idare edilen ve en çok merak ve gıpta uyandıran memleketidir. Dağlara sığınan bir avuç hürriyet sevdalısı insan, asırlardır istiklal ve hürriyetlerini her türlü tehlikelerin karşısında korumayı bilmişler, Napoleon gibi gözü dönmüş bir istilâcı bile dahil olduğu halde neticede herkesin saygısını kazanmayı ve dokunulmaz bir hale ulaşmayı başarmışlardır. Sırf hürriyete olan sevgilerini, meziyete dayanan idare sistemlerini ve müesseselerini, sağlam seciyelerini sermaye ve vasıta diye kullanarak, Avrupa'nın en çorak ve ham maddelerden en yoksul bir memleketinde, tabiatın her bakımdan üvey evlât muamelesi etmesine rağmen, dünyanın en güzel ve ferahlı bir yurdunu yaratmışlar, en ileri bir geçim seviyesine ve en ziyade saygıya layık bir adalet derecesine varmışlardır. Merkeziyetçi bir vasiliğin verimli bir idare olabileceği hakkındaki iddiaları İsviçre'nin varlığı en sert bir şekilde yalanlıyor.

Serbest teşebbüs Sırf serbest teşebbüs, mahalli idarede tam serbestlik, ferdin hakkına tam saygı sayesindedir ki İsviçreliler yokluğu varlığa, çeşitliliği ve dağınıklığı birliğe ve ahenge çevirdiler. Politikacılığın bir geçim yolu olmasından ve iktidar ihtiraslarının bir düzüye çarpışmasından çok zarar gören bir memleketin mensupları olarak, haftalar süren yolculuğumuz ve araştırmalar esnasında bizi en çok hayran bırakan taraf, İsviçre'de herkesin kendi işi gücüyle meşgul olması ve kendinden bir siyasi vazife beklendiği zaman, bunu ancak masrafını karşılayacak bir ücretle bir milli hizmet diye yapması, iktidar ve muhalefet diye bir şey olmaması, bütün partilerin Federal Hükûmet'in mesuliyetinde beraberce başkanlığı gibi vazifeleri nöbetle yapmalarıydı.

Yolculuğumuz Karnaval zamanına rastgeldi. Kısa bir müddet alabildiğine eğlenmek haklarını kendilerinde gören İsviçreliler'in eğlencelerine biz de katıldık ve felekten hoş saatler çaldık. Bu arada mahalli idarenin her şeklini yakından gözden geçirmek ve içinde yaşamak imkânlarına kavuştuk, demokrasinin vasıtasız yürütülmesi demek olan yıllık köy ve kasaba toplantılarında da hazır bulunduk.

Kenan Öner'in ölümü Memlekete döndüğümüz sırada fikri ve siyasi hayatımızda canlı roller oynayan Kenan Öner'in o günlerde son nefesini verdiğini haber aldık. Çok dinamik bir insan olan Öner, Hukuk Fakültesi'nde profesör olarak başarılı yıllar geçirmişti, Seyyid Bey Adalet Bakanı olunca müsteşarlığa geçmiş, avukat olarak da velveleli davalarda ve bu aralarda Türkçüler'in ve Turancılar'ın davasında roller oynamıştı, 1946 seçimlerinin ardından İstanbul Demokrat Parti İl Başkanlığı'nı atılgan bir surette bir müddet yürütmüş sonra isyan yolunu tutmuş, Parti'yi ele geçirmek teşebbüsü netice vermeyince, Millet Partisi'ni kurmuştu. Daima fırtınalar içinde geçen hayatının son günleri hastalık yüzünden bir durgunluk devrine girmişti. Cenazesinde İstanbul Valisi Lûtfi Kırdar başta olmak üzere bütün partilerin mensupları, bu arada Demokrat Parti İl Başkanı Abdurrahman Münip, son saygı vazifesini yaptılar.

Kenan Öner'in ardından Türk fikir hayatının en sevimli simalarından Profesör Akil Muhtar Özden'in ölümü de üzüntü uyandırdı. Merhum, ilim sahasındaki verimli hayatından başka, Türkiye'nin yarattığı en yüksek kuruluşlar-

dan biri olan Kızılay'ın [O zamanki adıyla Hilal-i Ahmer'in) yanında, bilhassa harp yıllarında, büyük hizmetlerde bulunmuştu. Yetmiş iki yıllık hayatında daima ön safta kalmış, ahlâk ve vazife anlayışı bakımından iyi bir örnek olmuştu.

Patriğin tarihi sözleri İsviçre'den dönüşten sonra Amerika'da 1938-39 New York Sergisi'nde Vedat Nedim Tör'le beraber vazife gördüğümüz sırada yakından tanıştığımız yeni Rum Patriği'ni ziyarete gittik.

Patrik, neşredileceğini bilmeden ve düşünmeden bize şu dikkate layık tarihi sözleri söyledi: "Türklerin buralarını almaları ve beş yüz yıldır İstanbul'da kalmaları Allah'ın takdirinin eseridir. Allah Türkleri, dünyanın bu kısmında ve hatta bütün dünyada bir barış ve sevgi rolü oynamaya memur etmiştir. Dört yıl sonra beş yüz yılı dolduracak olan İstanbul'un fethinden beri cereyan eden bütün olaylar, bunun bir hazırlığından başka birşey değildir. Türklerin Allah tarafından oynamaya memur edildikleri rol, kimsenin aleyhine değildir, fakat insanlıkla ilgili ideallerin lehinedir. Gaye, kavga değil, barıştır, nefret ve kin değil, sevgi ve toleranstır. Bu yolda ideallerin gerçekleşmesine çalışmak, herkes tarafından ortak bir vazife diye karşılanmalıdır. Davada hep beraberiz. Dava yürüyecek ve gerçekleşecektir. Kanada'da Montreal şehrinde toplanan Ortodokslar'a vazederken dedim ki: 'Yalnız Ortodoks mezhebinin gökten indiğini ve başka her mezhebin batıl olduğunu sanırsak kendimizi aldatırız ve günaha gireriz. Üç yüz elli milyon insan Allah'a varmak için hak yolu diye Müslümanlığı seçmiştir. Diğer yüzlerce milyon insan Katolik, Protestan veya Buda mezhebindendir. Her dinin gayesi, insanların daha iyi olmaları, birbirini sevmeleri ve Allah uğruna nefislerinden ve hazlarından fedakârlığa alışmalarıdır. Bütün dinler, hakkı aramak yolunda gayretli olduğuna göre, birbirlerini hakir görmeleri ve birbirine karşı taassup ve nefret beslemeleri, dinin asıl ruhuna karşı gelmek manasını taşır.'

Eyüp'ten ilhamlar Ben geçen gün Eyüp'e gittim. O makamın manevi güzelliği karşısında vecde geldim, Allah'a dua ettim. Orada camiin imamıyla ve diğer vatandaşlarla insanca görüştük ve böylece bir sevgi ve ahenk havası içinde bulunmaktan karşılıklı olarak zevk duyduk. Onlar da ziyaretimi iade için Fener'e geldiler. Orada konuşmalarımıza devam ettik."

Bu güzel sözleri gazeteme geçireceğimi Patrik'e söyledim. Bunu hoş gördü. Tam o sırada Truman'ın teşebbüsüyle Yunanistan ile beraber Amerika'dan ortak bir savunma taahhüdü almış olmamıza rağmen bu yüzden kıyametler koptu.

Yazının gazetede çıktığından bir gün sonra da (19 Mart 1949'da) Atlantik Paktı'nın metni gazetelerde yayınlandı, 28 Mart'ta da Türkiye İsrail'i resmen tanıdı ve iki memleketin birbirine sefir yollaması kararlaştı.

Ortaklık kalkıyor 1949 Mayıs'ının başlarında Halk Partisi'nin müfritleri yeniden gayrete geldiler. Hilmi Uran memleketi dolaşarak, eski totaliter ruhu hortlatmak gayretlerine daldı. Seçim Kanunu işinde zorluklar çıkarıldı. Demokrat Parti yeniden toplantılar yapmaya girişti. Kurulan Avrupa Konseyi'ne Türkiye'nin ilk hamlede sokulmaması da Türk umumi efkârını gücendirdi.

Demokrat Parti'nin içindeki bazı hatalı cereyanlara karşı genel kongre delegelerini ikaz için yazdığım iki açık mektup, anlaşmazlıklara yol açtı. Köprülü buna karşı iki defa açık mektuplar yayınladı. Ben 12 ve 13 Haziran'da cevap verdim, maksadımın yanlış anlaşıldığını, hedefimin Parti'yi zaafa uğratmak değil, tenkit yoluyla kuvvetlendirmek olduğunu, bununla beraber eski dostlarımı incittiğimden dolayı üzüntü duyduğumu anlattım.

Büyük Kongre 20 Haziran'da Ankara Sergi Sarayı'nda toplandı. Kongre'yi dikkatle takip ettim ve Umumi İdare Heyeti'nin duruma hakim olabildiğini hoşnutlukla gördüm. Kongre liderleri destekledi, bozguncu hareketlerin karşısına basiretle çıktı.

Adli kontrolün kabulü Hükümet'in Demokrat Parti'ye çatması, Halk Partisi'nin müfritleri arasında bir bayram havası yarattı, fakat bu çok sürmedi. Çünkü 2 Temmuz'da gazetelerde şu haber çıktı: "İlmi Heyet'in yeni Seçim Kanunu çalışmaları sonuna geldi, adli teminat esası kabul edildi. Ankara'da tam yetkili bir Yüksek Seçim Kurulu teşkil edilecek, seçim mazbataları bu Yüksek Kurul tarafından incelenecektir. Oylar aleni olarak sayılacak ve netice sandık başında bulunanlara bildirilecektir." Demek ki Demokrat Parti Seçim Kanunu'na ait mücadelesindeki hedefinin ilk merhalesine kavuşmuştu.

Bir trafik kazası geçiren Parti'nin İstanbul Başkanı Prof. A. Münip Kongre'nin devamı sırasında vefat etti, merasimle kaldırıldı. *Vatan* gazetesinin kurulma teşebbüsünü en kuvvetli şekilde destekleyen ve bu yüzden Halk Partisi'nin şiddetli baskısına maruz kalan Ahmet Kara da 25 Haziran'da vefat etti. Gazete kendisine neler borçlu olduğunu bu münasebetle sevgi ve saygı ifadeleri içinde yazdı.

Suriye'ye yolculuk Suriye'de iktidarı ele geçiren Albay Hüsnü Zaim, cumhurbaşkanlığına seçilince ve yeni kabine kurulunca, bir Türk gazeteciler grubu Şam'a çağırıldı. Ben de bunların arasındaydım.

Şam'dan yazdığım ilk mektupta intibalarımı şöyle anlatıyorum: "Hava meydanına ayak bastığım dakikadan beri iki komşu memleketin her şeyi arasındaki yakınlığa ve benzerliğe şahit oldum. Gördüğüm insan tipleri bizim memlekettekilerin aşağı yukarı aynı... Osmanlı İmparatorluğu

zamanında asırlarca aynı kaderi paylaştık. Gerçek menfaatlerimiz de hâlâ ortak... Aramıza giren kara kedi Fransız sömürgecilik ihtiraslarıdır."

Albay Hüsnü Zaim, iktidarı elde edince, ilk işlerinden biri, Türkiye'yle dostluk yolunu açmak ve Türk gazetecilerinden bir grubu Şam'a çağırmak oldu. Şam'ı bir bayram yeri halinde bulduk. Türlü türlü kıyafetlerde tebrik heyetleri Suriye'den ve komşu memleketlerden buraya akıyordu. Zaim'in dost ve barışçı tutumu derhal beğenilmişti.

Emir Adil Arslan Cumhurbaşkanı tebrik heyetlerini kabul etmekle meşgul olduğu için ilk günümüzü Selahattin Eyyubi'nin türbesini, Emeviye Camii'ni, Şam müzesini, Türk şehitlerinin kabirlerini ziyaretle geçirdik, fakat bu arada eski Başvekil Naibi, eski Hariciye Nazırı ve eski Osmanlı milletvekili Emir Adil Arslan, bizim yanımızdan ayrılmadı, Türkçe'yi kendi öz dili gibi konuşan bu tatlı ve yaman adam, bizi eski günlerin tarihi içinde yaşattı. Osmanlı Parlamentosu'nun en sevilen simalarından biri olduğunu pek iyi hatırlıyordum. Bize anlattığı hatıralardan biri, 31 Mart'a ve amcasının oğlu ve Lazkiye mebusu Arslan'a aitti. Arslan'a Parlamento civarında tehlike olduğunu, başıbozuk hale gelen askerlerin orada toplandığını anlatmaya ve Parlamento'ya gitmek arzusunu geri bırakmasını sağlamaya çok çalışılmış, "Hayır, vazifem oradadır, derhal gitmeliyim, durumu görmeliyim. Tedbir düşünmeliyim," diye ısrar etmiş. Bunu yaparken, kendisini Hüseyin Cahid Yalçın'a benzetmişler, vurarak şehit etmişlerdi.

İktidarın başına geçtikten sonra Mareşal unvanını alan yeni Suriye Cumhurbaşkanı bizi kabul etti. Çok samimi bir konuşma yaptık. Karşımızda cana yakın, akıllı, cesur bir insan vardı, iki komşu memleketin elele yürümesini ve birbirine destek olmasını candan istiyordu. Çok tatlı geçen Şam yolculuğundan derin bir hazla ve büyük ümitlerle ayrıldık.

Bir müddet sonra da eski Osmanlı mebusu Emir Adil Arslan Ankara Elçiliği'ne geçirildi ve dostluk kızıştırıldı. Orgeneral Kâzım Orbay da Suriye ordusunu ıslah için Suriye'ye çağırıldı.

Ne yazık ki bu dostluk, kötü emeller besleyenlerin işine gelmedi. Mareşal Zaim, en ziyade güvendiği adamlardan biri olan Albay Annavi'nin tertip ettiği bir ihtilâlin kurbanı oldu. İhtilâlciler, kendisini ve Başbakan Elbarazi'yi silâh tehdidi altında evlerinden alarak derhal idam ettiler. Bundan sonra Suriye ihtilâllerden baş kaldıramadı ve iç çalkantılar ve dış entrikalar arasında bocaladı, durdu.

Partiler boğaz boğaza

Suriye'den memlekete dönünce, Celal Bayar'ın gazetecilerle tertip ettiği bir görüşmeye yetiştim. Gazeteciler, Hükûmet'in adli teminat esasını nihayet kabul etmiş olduğuna göre buna dair bir diyeceği olup olmadığını Bayar'dan sordular, o da şunları söyledi:

"Bir prensip olarak, bizim istediğimizi kabul ederlerse -ki kabul ettikleri anlaşılıyor - bundan memnun oluruz. İlk günden beri bu düşünceyi kabul ettirmek için çalıştık."

Bayar, bundan sonra her nokta hakkında iç rahatlığı duyabilmek için Demokrat Parti'nin bizzat bir Seçim Kanunu tasarısı hazırladığını söyledi.

Pek iyi hatırlıyorum: O günlerin memleket cephesinin kahramanı Nihat Erim'di. "Muhalefete güven vermek vazifemizdir. Seçim Kanunu onların arzularına her noktada uymalıdır," sözlerini diline dolamıştı, fakat böyle teminatlı bir kanunun Meclis'teki kuvvet durumunu tam tamamına tersine çevireceğini, halkın arzu ve meylinin böyle ol-

duğunu -Demokratlar bile dahil- kimse o sırada hatırına getirmiyordu.

Müstakil Demokratlar'a gelince, son büyük kongrede Parti'ye hakim olmak yolundaki ümitleri gerçekleşmeyince, Millet Partisi'ne girdiler. Bunun üzerine İdare Heyeti'nde esaslı değişiklikler yapıldı. Ahmet Tahtakılıç genel sekreter seçildi.

Demokratlar'ca kötü bir hatıra diye kabul edilen 21 Temmuz 1946 seçimlerinin yıldönümünde Demokrat Parti İstanbul'da Taksim Meydanı'nda velveleli bir miting yaptı.

Liberaller Kongresi'nde Bu sırada ben Fransa'daydım. Dünya Liberaller Birliği'nin Deauville'de yaptığı büyük toplantıya *Vatan* idare heyetinden Nebil Sarpel'le beraber gittik, ondan evvel de İngiltere'ye uğradım, siyasi durumu gözden geçirdim. Fransa'daki toplantı başarılı olmuştu. Ben hâlâ Birliğin idare heyetindeydim. Kongrelerden başka yıl ortasında ayrı ayrı yerlerde yapılan idare heyeti toplantılarına da katılıyordum. Hür düşüncenin dünya ölçüsünde şahlanmasına seviniyor, bütün bu temaslardan Türkiye'deki mücadele için taze kuvvet alıyordum.

Toplantılardan bazılarında otellere değil, yerli liberallerin evlerine misafir ediliyorduk. Bu arada Amsterdam'da hususi bir banka sahibi bulunan Ventlov'un evinde kaldım. Tahsilde bulunan ve Alman işgali zamanında kadın kıyafetiyle bir hastanede hastabakıcılık eden evin erkek evlâdının odasını bana vermişlerdi. Bankerin on iki yaşında bir kızı da vardı. İlk gün kahvaltı sofrasında bu sevimli kızla karşılaştım. Bir de ne göreyim, afacan kız, hardal, karabiber nevinden evde ne kadar sert şey varsa, benim oturacağım yere yığmış...

Babası "Bunu neden yaptın?" deyince şu cevabı verdi:

"Ben Türkleri yavuz ve sert insanlar diye bilirim. Misafirimiz hoşlanır diye bunları önüne yığdım."

Ben Fransa'da Liberal Kongre muhitinde 14 Temmuz bayramını neşe içinde geçirirken, memlekette artık kök tutmuş gibi görünen barışlı Seçim Kanunu havası tekrar bozuldu, Demokratlar'ın güveni yeniden sarsıldı. Demokratlar: "Tek partiden başka bir tahammülleri yok" diye yeniden hücuma geçtiler. 21 Temmuz'da yurda döndüğüm zaman yazdığım bir yazıda acı hislerimi şu sözlerle ifade ettim: "Bu dakikada Türkiye'yi şer kuvvetleri idare ediyor, cevabını arayacağımız soru, hangi tarafın hatalı ve kusurlu olduğu değil, Hakk'a ve hayıra nasıl varılacağıdır."

Radyoyla bir dünya toplantısı Bu sıralarda Ankara'ya hoş bir fikir kervanı geldi. New York'ta şehir ölçüsünde toplantı ve tartışmalar tertip eden şehir kulübü, gitgide Amerikalılar'ın şehirleri ve bölgeleri arasında tartışmalara girişerek işi genişletmiş, nihayet otuz kişilik bir grupla yola çıkarak yer yer milletlerarası radyo karşılaşmalarına varmıştı.

Ankara, programlarındaki başlıca durak yerlerinden biriydi. Buraya gelen grup, Kulüp Başkanı Mr. Deny'nin idaresindeydi. Grupta üstün fikir adamları vardı, Amerikan işçi federasyonlarının bir nevi seyyar elçisi gibi hareket eden ve 7.312.012 işçi adına konuşmak hakkına sahip olan Mr. Brown, beş milyon üyeli kadın kulüpleri federasyonunun temsilcisi Bayan Buck vardı. Amerikan Sivil Hürriyetler Birliği B. Albert adında çok dinamik bir adam tarafından temsil ediliyordu. 17.276 şubeli ve 2.819.165 üyeli Amerikan Sivil Birliği'nin, 6.500.000 üyeli sınai kurumlar kongresinin temsilcisi ve Amerika dış politika kurumunun başkanı Brooks Emeney, zenci hareketi liderlerinden Mr. White ile bu harekette rolü olan eşi de bu arada bulunuyordu. Garibi şu ki bunların ikisi de açık renkli saçı olan, bembeyaz insanlardı. Karışa karışa bu hale gelen zenciler, Amerika'da beyazlara karışıp izlerini

kaybettirmeyi daha hoş buldukları halde, bunlar zenci olduklarında ısrar etmişlerdi. Mr. White, Amerika'da zencilerin en büyük fikir merkezi olan Atlanta'daki zenci feveranlarını idare etmiş, baskılara uğramış ve buna dair *White Denilen Adam* diye çok ilgi uyandıran bir kitap da yazmıştı.

Gelenek çerçevesinde Türkiye için seçtikleri başlıca konular, "Türkiye'nin Doğu ile Batı Arasındaki Rolü" ve "Devletçilik ve Türkiye" idi. Milli Kütüphane salonunda ve Ankara Palas'da tertip edilen toplantılar, Amerika'da eski günlerde şehir halkını Belediye'de toplantıya çağırırken, yürütülen geleneklerin çerçevesinde yapıldı. Elindeki çıngırağı bir düzüye sallayan bir adam: "Ey Halk, şehir toplantısı başlıyor" diye tekrar ede ede ortalıkta dolaştı, sonra söze başladı. Her oturumda konuya göre bir kaç Türk veya Türkiye'de vazifeli Amerikalı tartışmada rol aldı. "Devletçilik ve Türkiye" konusu, Yusuf Saim Atasagun'un bir konuşmasıyla başladı, sonra Grand Rapid Belediye Başkanı, Atatürk'ün: "Ferdin yapamayacağı şeyleri Devlet'in yapması" şeklindeki Devletçilik tarifini tahlilden geçirdi ve bunu çok mükemmel bulduğunu söyledi. Yabancı sermayesi konusu üzerine uzun uzadıya konuşmalar oldu. Türkiye'nin Batı ile Doğu arasındaki rolü tartışmasında Prof. Hazım Atıf Kuyucak, Marşal Planı İdaresi temsilcisi Russel Dorr, Robert College müdürü Prof. Black ve ben vazife aldık ve misafirlerin ileri sürdükleri düşünceleri cevaplandırdık, bilhassa Batı'nın ve Türkiye'nin Rusya ile olan münasebetleri ve Atlantik Paktı'na Türkiye'nin girip girmemesi noktaları üzerinde duruldu.

Ben zaten 1938 ve 39'da Amerika'da bulunduğum sırada New York Şehir Kulübü'ne üye olmuş, toplantılarına sık sık katılmıştım. Başkan Mr. Deny ve grubun diğer üyeleriyle Ankara'da sıkı ahbaplıklar kurdum. Yalnız bir

noktada bir yıl sonra üzüntüye uğradım. Zenci lideri Mr. White, beyazların arasına karışmak arzusuna dayanamadı, zenci sıfatını devam ettirmek taraftarı olan karısını bıraktı, bir beyaz kadınla evlendi. 1950 yılında Amerika'ya gittiğim zaman kendisini aradım, buldum, bu dramın nasıl cereyan ettiğinin, çok sever gibi göründüğü zenci karısından ve zenci davasından nasıl ve niçin ayrıldığının hikâyesini kendi ağzından dinledim. White bu hareketin pişmanlığına çok dayanamadı, az zaman sonra öldü.

'Nuh' gemisinde İsviçre'yi yeniden ziyaretimde Manevi Silâhlanma Hareketi'nin Avrupa'daki merkezi olan Caux'ya gittim. Dünyanın her diyarından kendi kıyafetleriyle gelen ve geniş insanca prensiplerin çerçevesinde buluşmanın hazzını duyan insanların arasına karıştığım zaman kendimi Nuh'un Gemisi'nde sandım, ve başımdan geçenleri "Nuh'un Yeni Gemisi'nde" adlı bir yazı dizisinde anlattım. Tanıştıklarımın arasında bu yüksek çığırı açan Dr. Buchman kendisi ile beraber hareketin Peter Howard gibi yaman liderleri vardı. Bunlar, maddiyatçı komünizm hareketine, insanlık ve barış ideallerinde birleşmek suretiyle daha yüksek bir ideoloji ile cevap veriyorlardı. Aralarında eskiden haşarı komünistler oldukları halde Manevi Silâhlanma'yı keşfedince, ona arka çeviren meşhur İngiliz Komünist Lideri Tod Sloan gibi yaman adamlar vardı. Tod Sloan ile yıldızlarımız barıştı. Ölümüne kadar dost kaldık. Beni Doğu Londra'da bir kasap dükkânının üstündeki ihtiyar ve sağır karısiyle tanıştırdı.

Caux'dan sonra Almanya'nın Ruhr kömür sahasına gittim. Burası Avrupa'da komünizmin en sarp kalesi diye tanınmıştı. Halbuki nefret yoluyla değil, sevgi yoluyla yapılan çalışmaların daha verimli ve hazlı olduğunu eski komünistler, Manevi Silâhlanma'nın dervişlerinden öğrenince, buna öyle bağlandılar ki komünizm Ruhr'da göz göre

göre eridi. Bunun nasıl olduğunu merak ettim, işçi evlerini dolaştım, kömür ocaklarına indim. İşçilerin kanları bana şunu anlattılar: "Biz komünizmi iyiye giden bir yol diye kabul ettik. Halbuki Manevi Silâhlanma, nefret ve taassupla iyiye varılmayacağını bize öğretti. Sevgi yolunu keşfedince, her gün evimize dolan ve orasını bir kin cehennemine çeviren komünistlerden tiksindik, böylece aile barışına kavuştuk."

1949'dan sonra fırsat buldukça, Londra'da, İsviçre'de, bir defa da Amerika'da Manevi Silâhlanma'nın büyük toplantılarına katıldım. Bu sayede dünyanın her köşesinde bir hayli candan ahbap edindim.

Ateşe devam doğru mu? Bir demokrasi sevdalısı olarak yıllarca Demokrat Parti'nin güzel savaşına can ve yürekten katıldım, fakat 1949 yazında elde edilen hedeflerden ve Şemseddin Günaltay Kabinesi tarafından gösterilen anlayıştan sonra parti kavgasına körükörüne devam edilmesini ve asıl hedefin bir tarafa bırakılarak, kavga ateşinin ön plâna geçmesini zararlı ve tehlikeli buluyor ve bir arabulucu ve yatıştırıcı rolüne sarılmayı memleket bakımından daha doğru sayıyordum.

21 Temmuz ve 1 Ağustos'ta "İşin İçyüzü" başlığıyla çıkan iki yazıda ve 3 Ağustos'ta neşredilen, bunları tamamlayan ve "Bir Vatandaşla Dertleştik" başlığını taşıyan bir üçüncü yazıda yarayı deşmeye çalıştım. Söze şöylece başladım: "Memlekette düzelmeye ihtiyaç gösteren bin bir iş var, fakat temel çürük ve hareket noktası yanlış olursa bunlardan hiç birini yoluna koymaya imkân bulunamaz ve halkı söz sahibi eden bir idare Türkiye'de kök tutamaz, ehlileşemez.

Bu maksatla varmak zorunda olduğumuz ilk gaye, umumi hayatta karşılıklı güven ve huzur kurmaktır. Halbuki gidiş yönüne bakılırsa, oraya doğru yol almıyoruz. Oradan uzaklaşıyoruz.

1950 seçimlerinin arifesinde siyasi hayatımızın belirttiği en son manzara, imansız ve insafsız bir iktidar kavgası gidişinden başka bir şey değildir. İki esaslı partinin ikisi de kendilerini mutlak surette haklı ve karşıdakileri ise memleket için zararlı buluyorlar, bu gergin durumu uzaktan seyreden kin cephesi (yani Millet Partisi) ise, ektiği tohumların mahsûl verdiğini görmenin sevinci içinde kışkırtıcı rolüne devam ediyor."

Sırrı Bellioğlu'nun 9 yılı İstiklal Mücadelesi devrinde şöhret kazanan, hatta bir aralık Ekonomi Bakanlığı'na geçen eski İzmit milletvekili Sırrı Bellioğlu 31 Temmuz'da birdenbire kendinden bahsettirdi. Sırrı Bellioğlu, tek parti devrinde bir köşede sessizce yaşamayı göze alamadı, içinden kabaran eski İttihadçı hisleriyle gürültülü roller oynamak istedi, sağa, sola mektuplar yağdırarak düşüncelerini duyurmaya çalıştı. Nihayet huzuru bozan bir insan diye 1939'da mahkemeye verildi, dokuz yıl, dört ay hapse mahkûm oldu.

Bu afacan politikacıyı şahsen tanıyordum, aramızda ahbaplık vardı. Bana da mektuplar yazdığı olmuştu. 31 Temmuz 1949'da ceza müddeti tamam oldu. Cezaevinin kapıları kendisine açıldı, akrabasını, dostlarını toplu bir halde karşısında buldu. İlk işi yere kapanmak, hürriyet toprağını öpmek, dua etmek oldu. Hislerini soran gazetecilere şunları söyledi: "Geçirdiğim ceza müddeti benim hürriyet fermanımdır. İttihadçılık hislerim değişmedi, şimdilik hiç bir partiye girmeyeceğim."

Bayar'ın isnatlara cevabı 9 Ağustos'ta Demokrat Parti, İzmir'de memleketteki hava karşısında, büyük bir miting tertip etti. Celal Bayar dedi ki: "Bütün isnatları reddediyorum. Demokrat Parti kanuni yollardan hiç bir zaman ayrılmadı. 'Milli Düşmanlık Andı' hikâyesi,

bir politika kurnazlığı olarak iktidar tarafından uyduruldu. Asıl fenalık, Cumhurbaşkanı'nın, Anayasa'nın emirlerini ihmal ederek parti politikasına karışmasından ileri geliyor."

Nutuk, derin bir ilgi uyandırdı, iki taraflı müfritlerin yaratmaya çalıştıkları gerginlik havası epeyce yatıştı. Seçime fesat karıştıranlara ağır cezalar veren 151 maddeli yeni Seçim Kanunu 12 Ağustos 1949'da neşredildi.

Ortalığı yatıştırmak ve kör dövüşünü durdurmak için yazı üzerine yazı yazarken, Hüseyin Cahid Yalçın, *Ulus*'ta çıkan bir yazısıyla önüme çıktı. Dedi ki: "Ahmed Emin, Demokrat Parti'ye bir müddet ebelik ve sütninelik etti. Kötü insanların giriştiği kötü bir hareketi iyi göstermek için uzun zaman çırpındı, fakat günün birinde Parti'nin gidişine dair dostça bir tenkitte bulununca buna tahammül edemediler, bunca hizmetin hakkını bir anda unutarak, kendisini yere vurdular."

Ben 4 Eylül'de çıkan cevabımda, Hüseyin Cahid'in ve benzerlerinin, Devlet Başkanı'nın yer yer ileri sürdüğü itidalli sözlerin güvenle karşılanmaması için ellerinden geleni yaptıklarını anlattıktan sonra, söze söyle devam ediyordum: "Ben iddiasız bir müstakil gazeteciyim. Demokrat Parti'nin kurucuları arasında bir yerim yoktur. Bu Parti'yi kurmak, geliştirmek ve tek parti diktatörlüğüne son vermek için bir takım vatandaşlar, türlü türlü baskılar ve entrikalara göğüs verdi, risklerine cesaretle ve feragatle katlandılar. Hüseyin Cahid'e gelince, kendisini barıştan ve işbirliğinden değil, alabildiğine kavga ve gürültüden hoşlanan bir yazar diye tanıyorum. O bu huyundan vazgeçemiyorsa, ben ne yapayım? Bunu da olağan saymaya çoktan alıştım."

Boğaz boğaza Ben arabuluculuk yapmaya çalışıp durayım, bir taraftan da boğaz boğaza kavga devam ediyordu. Celal Bayar, İsmet İnönü'nün Ege nutuklarına cevap olmak üzere, Ödemiş'te söylediği nutukta dedi ki: "İktidar

aczini örtmeye çalışıyor. İnönü'nün son seyahatinde millete verdiği teminat şahsi sözler hududunu aşmıyor, bunun için de tesirsiz kalıyor ve Devlet Başkanlığı'nı tarafsız göstermek emeliyle sarfedilen gayret boşa gidiyor."

Başbakan Şemseddin Günaltay aynı günde Erzurum'da yaptığı bir konuşmada Bayar'a ve diğer DP liderlerine şahsi surette şiddetle hücum ediyor ve "Demokrasi davasına kalkanlar, bunun ne olduğunu bile anlamamışlardır," diyor.

Vatan'da: "Her Kafadan Ayrı Ses" başlığı ile 6 Eylül'de çıkan başyazıda Başbakan'a şu sual soruluyor: "Başbakan, sert, ayırıcı ve incitici sözler sarfetmek için Sovyet hududu civarındaki serhat şehri Erzurum'u ne diye seçti?" Ertesi günkü başyazıda da Başbakan aklını başına almaya davet ediliyor ve Recep Peker devrine dönmek istidadında olduğunu görüp görmediği soruluyor. Tam o sıralarda Kabine'nin en nüfuzlu üyesi olan Nihat Erim'in Kabine'den ayrılacağına dair haberler de çıkıyor.

İnönü İstanbul'da Epeyce zamandır Anadolu'da konuşmalar yapan İnönü, Eylül sonlarında İstanbul'a geldi. 30 Eylül'de Dolmabahçe Sarayı'nda geniş ölçüde bir basın toplantısı yaptı. İç ve dış politikaya dair açıklamalarında asıl hedefin iç barışa yaklaşmak ve gerginliği yatıştırmak olduğu belli oluyordu. Toplantının sonunda İnönü beni bir köşeye çekti, yanına oturttu, gerginlikten duyduğu acıyı ayrıca dile getirdi. Bu esnada fotografçılar ve sinemacılar bizi yaylım ateşi altına aldı. Benim kendisi hakkında yazdıklarımı toleransla karşıladığını belirttikten sonra İnönü dedi ki:

"Ben de bu yazıların intikamını seni benimle beraber, bu yaylım ateşin karşısında bırakmakla alıyorum."

Aynı gün İstanbul Ticaret ve Sanayi Odaları tarafından Sergi Sarayı'nda tertip edilen fuarı, Başbakan merasimle

açtı ve bunun memlekette özel teşebbüs devrinin açıldığı manasına geldiğini söyledi.

Başbakan yardımcısı Nihat Erim de İzmit'te 7 Eylül'de yaptığı bir konuşmada şunları söyledi: "Dört yıldır memleketimiz çok esaslı bir yolculuğa çıkmış bulunuyor. Çok partili gidiş memleketimizin hayatında bir yenilik olduğu gibi, dünyanın bu bölgesindeki milletler arasında da çok cesaretli bir denemedir. Eğer Türkiye bu denemede başarı sağlarsa, dünya tarihine yeni bir yaprak eklenmiş olacaktır, çünkü şimdiye kadar Batı aydınları, demokrasinin ancak Batı'da meyve veren bir ağaç olduğuna inanıyorlardı. Bu rejimden ancak medeni ve kültürel seviyesi yükselmiş milletlerin fayda görebilecekleri inancı umumi idi. Biz çok şükür 1945'ten beri hayırlı adımlar attık."

Vatan, Namık Kemal'in *Rüya* adlı yazısını Behçet Kemal Çağlar'ın kaleminden bugünkü dile çevirerek 8 Eylül tarihli sayısında dizi halinde sütunlarına geçirmeye başladı.

Seçim Kanunu tasarısı İlmi Heyet tarafından hazırlanan Seçim Kanunu tasarısı, görüşlerini bildirmeleri için siyasi partilere yollandı. Demokrat Parti günlerce tasarıyı inceledi, merakla beklenen cevabı 11 Ekim'de Parti Sekreteri Basri Aktaş tarafından İlmi Heyet Başkanlığı'na verildi. Bu cevap, ana prensiplerle ilgilidir. Parti komisyonunun hazırladığı Seçim Kanunu tasarısı ve gerekçesinin ayrıca yollanacağı bildirildi. Demokrat Parti'nin üzerinde en ziyade durduğu nokta, idarenin seçimle hiç bir suretle ilgisi ve teması olmamasıdır.

İlmi Heyet'ten Prof. Kubalı, belirttiği bazı sebepler dolayısiyle çekilmiş ve yerine Prof. Sıddık Sami Onar geçmiştir.

Ara seçimlerde Rauf Bey *Vatan*, 17 Ağustos sayısından başlayarak "Müstakillerin Freni - Rauf Orbay'dan Beklenen Rol" diye bir yazı dizisi yayınlamaya

başladı. Maksadım Rauf Orbay'ın ara seçimlere müstakil aday olarak girmesini, böylece Büyük Millet Meclisi'nde partiler arasında arabulucu rolünü oynayabilecek bir varlık bulunmasını sağlamaktı.

Aradan bir müddet geçtikten sonra Meclis'te hakem rolünü oynayabilecek tarihi simalar bulunmasında bir kısım Üniversite gençleri de fayda gördüler, bilhassa eski Başbakan ve eski Londra Büyükelçisi Rauf Orbay'ın ara seçimlerde bağımsız olarak adaylığı kabul etmesinde ısrar ettiler, bu maksatla harekete geçtiler. Rauf Orbay'ın bu müracaatı reddetmemesi için Dr. Adnan Adıvar ile ben çok çalıştık, eski Başbakan, her taraftan gelen ricalar karşısında "Evet" dedi, fakat gazetecilere şunu söyledi: "Bir takım vatandaşların benim hiç haberim olmadan, İstanbul milletvekilliği için ara seçimlerde adaylığımı koyduklarını haber aldım. Üniversite gençliğinden bir grup da evime kadar gelerek bunu kabul etmemi istemek nezaketinde bulundu. Bugün İstanbul'da mevcut seçim hazırlıkları, seçimlere tek başına katılan Halk Partisi adayının kazanmasına göre ayarlanmıştır. Memlekette seçim emniyeti bulunmadığını, İlmi Heyet'in bunca çalışma ile yeni bir kanun tasarısı hazırlaması belli etti. Eski kanun hâlâ hüküm sürüyor, bunun izin verdiği murakabe imkânlarını bile hazırlamaya vakit yok. Böyle iken, benden böyle bir adaylığın kabûlünün istenmesi bir insandan haddini çok aşan bir fedakârlık beklemek demektir. Bunu bilmeme rağmen, millete hizmet yolunda vatandaşlardan gelen bir teklife hayır demek elimden gelmedi."

DP karşı geliyor Seçimlere bizzat katılmayan Demokrat Parti'nin, Rauf Bey gibi büyük bir vatanseverin Meclis'e girmesini, iç barış ve huzur bakımından istemesi beklenirdi, hiç olmazsa bu harekete karşı saygılı bir tarafsızlık içinde kalabilirdi. Ankara'da Prof. Fuat Köprülü'ye

telefon ederek, uyarma vazifesini ısrarla yaptım. Fuat Köprülü, kendi elinde bir şey olmadığını, Bayar'a haber vereceğini söyledi. Bunun arkasından DP İstanbul Başkanı Avukat Esat Çağa bir basın toplantısı yaparak, demokratların herhangi bir bağımsız adaya oy vermek için de seçime karışmasının şiddetle aleyhinde olduğunu belirtti. Esat Çağa'nın acı sözlerini İstanbul Demokratları'ndan bir çoğu beğenmedi. Diğer taraftan Halk Partisi, böyle bir bağımsız aday karşısında kendi adayını çekerek, Atatürk'ün "Türkiye'yi kurtarmakta en büyük yardımcım" dediği büyük vatanseverin Meclis'e girmesine imkân sağlaması beklenirdi. Rauf Bey'in aday diye ortaya çıkması, halkta bir memnunluk uyandırdığına göre, böyle bir jest Cumhuriyet Halk Partisi'ne elbetteki çok itibar kazandırırdı. Bu da yapılmadı, kontrolsuz kalan sandıkların başında eski usûller yürütüldü. İktidar partisi ne bahasına olursa olsun, kendi adayının kazanmasını istiyordu. Nitekim 16 Ekim 1949'da İstanbul'da yapılan ara seçimde CHP adaylarından Atıf Ödül'ün 83.364, Ekrem Amaç'ın 83.316 oy kazandığı söylenmesine karşılık Rauf Orbay için 13 ilçedeki sandıklardan yalnız 7,155 oy çıktığı ileri sürüldü. Gerek İstanbul seçimi, gerek 11 ilde yapılan diğer kısmi seçim, yeni bir 21 Temmuz 1946 havası taşıyor ve eski tek partinin eski huylarından hiç birinden vazgeçmediğini gösteriyordu. Demokrat Parti'nin iddiasına göre İstanbul'daki seçime katılma nispeti yüzde dokuzdan azdı. Rauf Orbay; ortadaki neticenin seçimden evvelki tahminine tamamiyle uygun olduğunu söylemekle yetindi. Teknik Üniversite'nin açılışında hazır bulunan Rauf Orbay'a öğrenciler tarafından hararetli sevgi gösterileri yapıldı.

Stokholm Sefiri diye İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenilen, fakat bunu bir nevi sürgün diye karşılayarak reddeden Dr. Lûtfi Kırdar bunun üzerine Manisa'dan aday gösterildi ve seçildi. Prof. Fahrettin Kerim Gökay da İstanbul valisi oldu.

Nazım Hikmet maceram Nazım Hikmet'in babası Hikmet Bey'i Kadıköy'den tanıyordum. Orada, İskele civarında, *Kalem* dergisi sahipleri Salâh Cimcoz ve Celal Esat'la ortak olarak bir aralık "Şiriter" yani (Taze Süt) adlı modern mahallebici işletmesini açmıştı. Matbuat müdürü ve sonra Hamburg başkonsolosu olduğu sırada daha yakından tanıştık ve ahbap olduk. Oğlu Nazım, Bahriye Mektebi'nde okurken, ayrıldı. Genç bir şair olarak ortaya çıktı. İstiklal Savaşı yıllarında Vâlâ Nureddin'le beraber Anadolu'ya sokuldu, iyi karşılandı, kendilerine Bolu Lisesi'nde öğretmenlik verildi, bir iki yıl Milli Savaş devrinin havası içinde yaşadıktan sonra, 1921'de Sovyet Rusya'ya tahsile gitmeyi akıllarına koydular, orada yıllarca kaldılar, tahsil gördüler, başlarından bir hayli macera geçti. Bu arada da ileri solcu görüşlerinden ve şiirlerinden dolayı Nazım'ın üzerinde on yıllık bir mahkûmiyet duruyordu. Türkiye'de af ilanından sonra memlekete döndü, fakat bir yanlışlık yüzünden Kafkas hududunda ellerine kelepçe vuruldu, tutuklandı. Evrakı arasında bulunan "Herakliti Düşünürken" adlı şiirine yanlış ve garip manalar verildi, bundan dolayı sorguya çekildi, nihayet bu iş düzeldi, ancak bir müddet tutuklu kaldıktan sonra hürriyete kavuştu...

Basın hayatına döner dönmez, tek durmadı; "Eski Putları Kıralım" başlığı altında *Resimli Ay* dergisinde çıkan resimli bir yazı dizisi şiddetli çekişmelere yol açtı.

Tam bu devirde ben de gazeteciliğe dönüş izni aldım. *Tan* başyazarı olarak çalışıyordum. Falih Rıfkı vasıtasıyla Nazım Hikmet'le tanıştım. Onu bir kaç defa evlerimize yemeğe çağırdık. Fikir adamı diye kendisiyle tanışmaktan zevk aldık. Dikkate değer bir şahsiyeti vardı.

12 yıla mahkûm Sonra Nazım yeniden tutuklandı ve tek parti devrinin karanlıklarına karıştı. "Şiirleriyle ordu ve donanmayı isyana teşvik" suçundan dolayı bir donan-

ma harp divanında yargılandığını, 29 Ağustos 1938'de on iki yıl hapse mahkûm olduğunu ve memleket içinde askeri ve sivil bir cezaevinden diğer cezaevine dolaştığını uzaktan uzağa duyuyordum.

Bursa'da karşılaşma Nazım Hikmet için yalnız komünist âleminde değil, umumi olarak milletlerarası fikir dünyasında şiddetli bir kurtarma savaşı açıldı. Hükûmet'e yağan protesto mektuplarının sureti gazetelere geliyordu. Yazı heyetimizde bulunan Mehmet Ali Sebük, biraz da benim ricamla Nazım Hikmet'in avukatlığını üzerine aldı. Kurtulması için bir düzüye uğraşıyordu. Şair'in neden haksızlığa uğradığını bana etraflı bir şekilde anlatıyordu. Bir gün *Akşam* gazetesi sütun yazarı Vâlâ Nureddin matbaaya geldi. Nazım Hikmet'ten aldığı bir mektubu bana gösterdi. Nazım, uğradığı acı kadere ilgi göstermemi benden istiyordu.

Bursa'ya gitmeye ve durumu incelemeye karar verdim. Avukat Mehmet Ali Sebük, Bursa Savcısı (sonraki Rize milletvekili) İzzet Akçal'ı görmemi, ondan bu işe dair bilgi edinmemi tavsiye etti.

İzzet Akçal ile tanışmaktan memnun kaldım. Geniş görüşlü bir hukuk adamı etkisini yapıyordu. Nazım'a değerli bir şair ve fikir adamı gözüyle bakıyor ve haline acıyordu. Bursa cezaevinde Nazım'la sık sık ve serbestçe konuşmak imkânını bana verdi.

Birbirinin arkasından bir kaç defa Nazım Hikmet'i ziyaret ettim. 1937 yılındaki tanışmamızı tazeledik ve öteden beriden konuştuk. Gitgide aramızda buzlar çözüldü. Cezaevi köşesinde uzayan konuşmalarımızın samimi havası ikimizi de etki altında bıraktı. Ben kendimi değerli bir Türk edibini yabancı nüfuzundan kurtarmaya, millet hesabına kazanmaya azmetmiş bir misyoner durumunda görüyordum. Nazım Hikmet'te ideoloji bağlarından sıyrılmaya

hazır görünen, hatta bundan zevk alan bir adam halini gösterdikçe seviniyor, rahatça konuşuyordum. Öyle sanırım ki kısa bir zaman için olsun, Nazım Hikmet de azade bir fikir adamı rolünü severek kabûl ve dünyaca meşhur bir komünist öncüsü olduğunu bir aralık olsun hatırından sildi.

Yeni Dreyfüs meselesi Nazım Hikmet'le seri halinde yaptığım konuşmalar benim üzerimde derin bir etki bıraktı. Bursa'dan ayrılıp vapurda konuşmalarımı zihnimden geçirince, şu hükme vardım: "On iki seneden beri devam eden bu tutukluk büyük bir haksızlıktan ve yeni bir Dreyfüs meselesinden başka bir şey değildir. Meziyetleri olan ve kendi ölçüleriyle memleketi seven bu çok istidatlı, tam akıncı şairi ezmeye çalışacak yerde, memleket hesabına kazanmaya çalışmak lâzımdır."

Nazım Hikmet meselesini ele almayı zaten çoktan beri aklıma koymuş, düşüncelerimi gazetedeki arkadaşlara açmıştım. Hep birden isyan etmişlerdi. "Deli mi oldun?" demişlerdi; "Derhal kıyamet kopar, gazeteye karşı şiddetli hücumlar başlar."

Arkadaşları yavaş yavaş yumuşatmak, bu tarzda yazılarımın gazeteye girmesini sağlamak için haftalarca uğraşmak lâzım geldi.

Nihayet Bursa'dan dönüşümden sonra bu konu hakkındaki ilk yazımı hazırladım. Tevfik Fikret'in ölümünün otuz dördüncü yıldönümü münasebetiyle yazmayı düşündüğüm bir makaleye "Nazım Hikmet" konusunu ekledim. "Fikret ve Nazım Hikmet" diye bir başyazı yazdım.

19 Ağustos 1949'da gazetede çıkan bu yazı üzerine bütün memleketin komünizmle mücadele teşkilatı seferber oldu. Hazırlanan broşürlerle, bize ve başka gazetelere yağan protesto mektuplariyle yaylım ateşi altına alındık.

Başyazımda şu sözler vardı: "Moskof tipi komünizm, tarihteki en riyakâr, en geri ve totaliter baskı hareketlerin-

den biridir. Nazım Hikmet'in karaciğer hastalığına rağmen on iki yıldır haksız yere hapsedilmesi komünizme karşı verimli bir tedbir değildir, tam bir gaflet içinde komünizme hizmet yolunda bir harekettir. Hapiste bulunan, gadre uğrayan bir Nazım Hikmet'in halinden komünist ajanları ancak kuvvet alırlar."

Bursa'da bir hesaplaşma Bursa'da Nazım Hikmet'i son ziyaretim sırasında kendisine dedim ki: "Sizin vatan sevgisiyle ilginiz olmadığını söylüyorlar, hapsiniz münasebetiyle Moskof komünistleri bir pul çıkarmışlar, Bulgaristan'da bir okula sizin adınız verilmiş, şiirleriniz komünistler tarafından çeşitli dillere çevrilmiş, bunlara ne dersiniz?"

"Eğer Ruslar böyle bir olaydan faydalanmaya kalkmışlarsa, bunda benim suçum ne? Ben kendilerinden böyle bir şey istedim mi? Her hangi bir hareketlerini önlemek imkânı elimde mi? Şiirlerimin çeşitli dillere çevrilmesini yasak etmek de elimde değildir. Vatanseverliğe gelince, benim bağlılığım derindir, çünkü ben bu memlekete diliyle bağlıyım. Benim için hayatta bundan kuvvetli bir bağ yoktur. Türk dilini terennüm eden, memleketi sevdiğini bütün varlığıyla ispat eden, onun uğruna her acıyı ve fedakârlığı göze alan bir insanın vatanseverliğinden nasıl şüphe edilebilir?"

Yazılarım üzerine Nazım Hikmet'ten 28 Ağustos 1949 tarihiyle aldığım mektupta şu sözler vardır: "İktisadi, felsefi, sosyal, vicdani kanaatları sizinkilere hiç uymayan, fakat on iki yıldır en basit kanun anlayışlarına aykırı olarak hapiste yatan bir yurttaşınızın bu durumunu açığa vurmaktan çekinmeyecek kadar medeni cesaret gösterdiğiniz için sizi tebrik ederim... İnsanların memleketleri, hakları, kanaatleri uğrunda ölümü bile bir bardak su kolaylığıyle içtikleri bir tarih devrinde yaşıyoruz. Bu devir yığın halinde kahraman yetiştiriyor. Bundan dolayı benim şahsen, memleketime ve halkıma duyduğum sevda yüzünden hapislerde hastalıklara tutulmam ve annemin bu yüzden gözlerini kaybetmesi, o kadar önemli bir şey olmasa gerek... Ben kendime merhamet dilenmiyorum. Sadece, bir yurttaş olarak, benim şahsımda süregelen ve memleketin Anayasa'sına taban tabana zıt olan bir kanunsuzluğa son verilmesini istiyorum. Dileğim, en hafif tabiriyle bir adli hatanın açığa vurulmasına ve böyle adli hataların tekrarlanmamasına çalışmak suretiyle memlekete hizmet edilmesidir..."

Nazım Hikmet bana göstermesi dileğiyle arkadaşı Vâlâ Nureddin'e gönderdiği bir mektupta da şunları ilâve ediyor: "Ben ne yapmışım Türk ordu ve donanmasını, Alman faşizminin dünyaya ve hele memleketime saldırması ihtimalinin belirdiği bir devirde isyana teşvik edecek kadar namussuzluk yapmış da, hastalığı için ve cezasının mühim bir kısmını çektiği için affedilmiş bir insan durumuna düşmek istemem, çünkü suçsuzum, ordu ve donanmayı isyana teşvik etmiş değilim. Her şeyden önce Türk umumi efkârına bunun anlatılması, halkın gözünde temize çıkmam, yani gerçeklerin meydana dökülmesi lâzım... Ahmed Emin Bey'e de bir mektup yazdım. Sen istersen bu mektubumu da kendisine oku."

"Şeyh Simavi'nin yolundayım" Bu mektupları okuyunca heyecan duydum. Kalktım, bir kere daha Bursa'ya, cezaevine gittim. Nazım Hikmet'e dedim ki:

"Nazım Hikmet Bey, sizinle açık konuşmak istiyorum. Siz, müstesna değerde bir Türk edibisiniz, bütün dünyanın kıymet verdiği bir şahsiyetiniz var. Uğradığınız felâketlerden dolayı ben üzüntü duymakla kalmadım, yazı arkadaşım Avukat Mehmet Ali Sebük'den sizi ziyaret etmesini, dosyanızla meşgul olmasını ve haksızlığın tamiri için kanunların mümkün kıldığı yolları araştırmasını rica ettim. Gelmiş, sizi görmüş, kendisine demişsiniz ki: 'Benim yüzümden kimseye zarar gelmesini istemem. Benim bir ko-

münist olduğumu unutmayın. Sonra zor bir duruma düşersiniz.' Bu sözünüzün manasını sizinle tartışmaya geldim. Ben sizi, Türk milletinin öz malı olan bir fikir adamı ve Türk dilini en iyi terennüm edenlerden bir edip, vatandaşların sefalet ve ıstırabını duymakta pek çoklarımızdan daha hassas bir insan diye tanıyorum. Uğradığınız belâlar beni ancak bu açıdan ilgilendirir.

Bence askeri yargılama sistemimiz ıslaha muhtaçtır, siyasi suçlar hakkındaki inceleme usûllerimiz iyi değildir, komünizmle en başarılı mücadele usûlü itidal ve iknadır. Fertlerden ziyade meselelerin üzerinde durmakta, derde ilâç aramakta mana vardır. Benim görüşümden ne kadar aykırı olursa olsun, her samimi düşünce hakkında saygı duyarım. Vicdanım rahat olduktan sonra yapılacak dedikodulardan pervam yoktur. Samimi ve ileri görüşlerin bir toplulukiçinde serbestçe ifade edilmesini ve günah sayılmamasını, o topluluğun zindeliğine bir alâmet sayarım. Fakat bir de Moskova vardır. İleri fikir maskesi altında işletilen entrika ve baskı ocağını en çiğ bir barbarlık, insanlığa en melunca bir suikast, en iğrenç bir riyâkârlık sayarım. Bugün komünist kelimesi, umumi kullanılış şekliyle 'Körükörüne Moskova ölçüsüyle düşünen bir yobaz' manasını taşıyor. Lûtfen bana söyler misiniz, Nazım Bey, siz Moskova'ya bir kâbe gözüyle bakan ve onun kölesi olan bir adam mısınız?"

"Hayır ben böyle bir adam değilim. Benim kâbem, memleketimin ve milletimin sevgisidir. Ben bu milleti çok seviyorum. Yüksek meziyetleri dolayısıyle, layık olduğu sevgiyle onu seviyorum. Türk milletini sevmeyi iyi bilen bir adam tanıyorum. O da Şeyh Bedreddin Simavi'dir. Milleti sevebilmek onun rütbesine yaklaşmak en büyük emelimdir. Hakka, eşitliğe, insanların kardeşliğine ait fikirleri Şeyh Bedreddin Simavi, Marks Efendi'den çok zaman evvel ortaya koymuştur."

'İst'lik cenderesi "Güzel bir cevap... Bir sualim daha var! Ben sizi hayali geniş, hassas bir şair, olgun bir insan olarak biliyorum. Siz, ister komünist, ister Marksist, ister sosyalist olun, 'İst' edasının ifade ettiği tarikat ve ideoloji taassubuna esir olabilirsiniz? Hür vicdanın objektifliğinden nasıl vazgeçersiniz?"

"Ben Karl Marks'ı bir çok gerçeği gören ve ifade eden bir fikir adamı olarak tanır ve severim. Fakat gerçeklerin yalnız onun tarafından görüldüğüne, onun dışında gerçek olmadığına, diğer birinin insanların gittiği ve gideceği yolu daha iyi görmeyeceği yolunda sabit bir inancın esiri değilim. Böyle bir görüş tarzı, fikir ve hayali bir cendereye sokmak demektir. Ben cenderelere girmeye razı olmam, hayal ufuklarımın geniş ve hudutsuz olmasına ihtiyacım vardır."

"O halde sizin neden komünist diye bir damganız vardır? Neden siz bu sözü yalanlayacak yerde, gerçekleştirecek şekilde konuşuyorsunuz?"

"Çünkü damarıma basıyorlar. İptidadan öyle olduğuma karar vermişlerdir. Ne söylesem, benim ruhumda yaşayan âleme istedikleri yaftayı basacaklardır. Ben bu baskı karşısında meydan okumak ihtiyaciyle 'Evet işte komünistim' demekten kendimi alamıyorum. Benim geçirdiklerimi geçiren ve kendi nefsine olan güven ve saygısını kaybetmek istemeyen bir adamın başka türlü hareket etmesine imkân tasavvur etmiyorum. Sonra şu da var: Madem ki beni bulaşıcı bir hastalığa tutulmuş sayıyorlar ve benimle temasa gelen tehlikeye düşüyor, ben de başkalarına zarar gelmemesi için bizzat kendime yafta asıyorum ve herkesi ihtiyata çağırıyorum.

Bir rüya ve iki emel Benim ruh âlemim kendime mahsus bir âlemdir. Burada ne gibi hayallerin yaşadığı hakkında kimseye hesap vermeye mecbur değilim. Siz bir libe-

ralsiniz ve hürriyet taraftarısınız. Ben ise plânlı cemiyet yoluyla öyle bir sosyal düzene varılmasını istiyorum ki insanların arasında zora ve baskıya, polis müdahalesine, köleliğe, sefalete, fuhşa, şakavete, cinayete yer bırakmasın. Bu belki bin yıl sonra gerçekleşecektir, belki de hiç gerçekleşmeyecektir. Eğer böyle bir rüyayı sevmek bir suç ise, bu suç ise, bu suç ancak rüyamı başkalarına kabul ettirmeye çalışırsam gerçekleşir. Halbuki rüyam benim kendim için çekici olmakla beraber, başkalarının bunu kabul edip etmemesi umurumda değildir. Buna ihtiyaç duymam, bu maksatla kimse ile gizli bir cemiyet veya ilişik kurmam, çünkü her gizli ve entrikalı hareket ruhuma yabancıdır. Eğer günün birinde hürriyete kavuşursam iki emelim vardır. Birincisi hapishanede öğrendiğim dokumacılık sanatını geçim vasıtası yapmaktır, ikincisi, eski Türk masallarını Türkiye Edebiyatı için malzeme diye şiir yoluyla işlemektir."

"Olağanlığa isyan" "Bu söylediğiniz düşünceler yüzünden toplulukla bu kadar sert bir ayrılık haline düşmemeniz beklenirdi. Bu neden böyle oldu?"

"Galiba 1920 yılındaydı. 18 yaşındaydım. Vâlâ Nureddin ile beraber Anadolu'ya gittik. Orada ideal bir âlem bulmak ümidindeydim. İyi muamele gördük. Bize yüzer lira yol parası verildi. İnebolu'dan ayrıldıktan sonra Ecevit hanında biz mükemmel yemekler yerken, bir takım yolcuların aç kaldıklarını gördüm. Sebebini sordum. Vazife için Anadolu'ya çağırıldıklarını, kendilerine on beşer lira yol parası verildiğini, bunun da arabaya ve yemeğe yetmediğini anlattılar. Daha ilerde bir idare amiri tarafından yemeğe çağırıldık, mükellef bir rakı sofrası kuruldu. Halbuki Milli Mücadele Anadolusu'nun içki yasağı vardı. Bunu hatırlattığım zaman: 'Adam sen de, böyle şeye aldırma, olağandır' dediler. Herkes yasağı hiçe saymayı ve keyfini yerine

getirmeyi olağan sayıyordu. 18 yaşının coşkunluğu ile ben bu 'olağanlık' ruhuna karşı isyan ettim. Ben yapılan hareketi olağan saymadım, yemeğe katılmadım. Ayrılık böylece başladı. Anadolu'yu daha evvel Vali Nazım Paşa'nın torunu sıfatı ile görmüştüm. 18 yaşında bir şair gözüyle karşılaştığım Anadolu bambaşka bir âlemdi.

Yazılarına dair Sizin Kemal'in 'Rüya'sını bugünkü dile çevirip 'Vatan'a geçirmeniz ne iyi oldu. Kemal ve arkadaşları, memleketin kendi zamanlarındaki halini görüp tenkit etmeyi bildiler ve ileri bir memleketin rüyasını gördüler.

Umumi olarak yazılarınızı takip ediyorum. Bazen bir partiyi, bazen diğerini tenkit ediyorsunuz. Bazen liberalliğin en koyu şekline taraftar oluyorsunuz. Bazen işçi sendikalarının uydurma şeklini değil, gerçek şeklini ve sosyal adaleti savunan yazılar yazıyorsunuz... Ben sendikalar ve sosyal adalet hakkında sizin yazdıklarınızı yazsam, beni asarlardı. Dikkat ediyorum ki bu yazılar gelişi güzel yazılmıyor, bir sisteme ve prensibe dayanıyor. Şu var ki siz hürriyeti temel sayıyorsunuz, ben iktisadi sosyal gelişmelerin de beraber yürümesine taraftarım. Bu gibi düşünce ve görüş farkları, insanları birbirlerinden ayırması lâzım gelen uçurumlar değildir."

"Beni gebertirler" Bir aralık ileriye ait emelleri söz konusu oldu. Tahsil hayatını geçirdiği Rusya'ya gitmek arzusunu duyup duymadığını sordum. Hiç tereddüt etmeden şu cevabı verdi:

"Gitmeyi nasıl isteyebilirim? Beni orada gebertirler."

Bu tarzda konuşmalarımız devam ettikçe, bana güven ve ümit geliyordu. Nazım Hikmet'in, bu samimi dertleşmelerin havası içinde hür bir fikir adamı gibi düşünmeye başladığını ve Moskova köleliğinden kurtulabileceğini

umuyordum. Halbuki Vâlâ Nureddin'in *Bu Dünyadan Nazım Geçti* başlığıyla Nazım hakkında çıkan hatıralarından neden sonra anladığıma göre Nazım Hikmet, hapishanedeki samimi hava içinde bana söylediklerini gazetede görünce, kendi tabiriyle kan başına sıçnyormuş. 1949 Kasım'ı başında Vâ-Nû'ya yazdığı bir mektupta şunları söylüyor: "Mektubunu aldım. Yalman Bey'in yazdığı makaleyi de okudum. Sana birşey söyleyeyim mi? Bu makale yüzünden öfkeli - halbuki değmezdi - ve bir hayli mahzun bir ruhi halin içindeyim... Ahmed Emin Bey bana, benim kendisine söylemediğim bazı şeyler söyletmiş. Bunu niçin yapmış bilmiyorum. Kendisine hiç bir şey vadetmiş değilim. Kan yine tepeme çıktı, fakat susuyorum, azimle, kararla susuyorum. Susuyorum çünkü beklemeye ahdettim, kararlıyım. Verdiğim karara güvenerek ve sığınarak susuyorum. Yazdığı bir röportajda benim aklımdan dahi geçirmeyi kepazelik saydığım sözleri bana söylettiği halde susuyorum, bekliyorum, kararlı olmanın rahatlığı içindeyim."

Neden sözlerini inkâr Halbuki benim yazdıklarımda onun söylemediği bir tek söz yoktu. Böyle bir şey uydurmak elimden gelmez ve buna sebep görmem. Meslekle ilgili vazifelerde hafızamın hiç kusuru olmaz. Nazım Hikmet, söylediklerini neden inkâra kalkıştı. Lehine olarak şunu farzedebilirim ki konuşmamızın ahengi içinde o saniye böyle düşünmek ve böyle konuşmak kendisine hoş gelmiş olabilir, fakat bunların gazeteye basıldığını ve bunun milletlerarası komünizm şöhretine bu yüzden zarar gelebileceğini sonradan görünce dehşete düşmüştür...

F.tesi konuşmamızda yüzüme karşı bir şikâyette bulunabilirdi. Bunu yapmadı. Acaba neden? Yazdıklarımın hapisten kurtulmasına yarayabileceğini hesap ederek, bile bile mi bunu yaptı? Yoksa yazdıklarımın harfi harfine doğru olduğunu bildiği için yüzüme karşı yalanlamaya cesaret mi

etmedi? Her halde şuna şüphe yok ki benim ve Mehmet Ali Sebük'ün yazılarından dolayı Nazım bir aralık kesin şekilde ümide düşmüş ve bir mektubunda Vâlâ'ya şöyle yazmıştı: "Beni almak için Bursa'ya gelmenize lüzum yok. Oraya geleceğimi telgrafla da bildirmeyeceğim. Bir gün birden bire kapınızı çalarsam hayret etmeyin."

Avukat Mehmet Ali Sebük, af için Cumhurbaşkanı'na, Başbakan'a, adalet kapısına yaptığı müracaatlara her taraftan uygun cevaplar almıştı. Belki de umumi surette iyiniyet belirmişti, fakat Meclis kendi kendini feshetmek üzereydi. Meclis'ten bu sırada özel bir af kararı çıkarmak imkânı olmadığı gitgide belli oldu. Umumi affa gelince, ancak seçimlerden sonraki Meclis bu işi ele alabilirdi. Büyük ümitler besleyen Nazım, bu durum karşısında birden bire yeise düştü.

Açlık grevi Nazım Hikmet Bursa'daki son ziyaretimde bana şöyle dedi: "Kimsenin yardımına ihtiyacım yok. Kurtulmak için hazırlayacağım dilekçenin pulu, kendi açlık grevim olacaktır." 8 Nisan 1950'de açlık grevine başlayacağını 5 Nisan tarihli mektubuyla Vâlâ'ya bildirdi.

Yepyeni bir Nazım Nazım Hikmet'i Bursa'dan Üsküdar'da, Paşakapısı cezaevine getirmişlerdi. Orada kendisini görmeye gittim. Cezaevinde takım takım komünistlerle ve suçlularla birleşmiş, onlarla tek hamur haline gelmişti. Karşımda Bursa cezaevinde gördüğüm ve kendisiyle hür bir fikir adamı diye konuşabildiğim Nazım'dan bambaşka bir insan, komünizm üniformasına bürünmüş bir solculuk yobazı gördüm. Bana bir yabancı muamelesi etti. Saf kalple kendisine geniş bir manevi kredi açmakla hataya düştüğümü neden sonra anladım.

Açlık grevi dünya ölçüsünde tepkiler yarattı. Memleket içinde de bundan geniş ölçüde konuşuluyordu. Orhan Ve-

li, Oktay Rifat ve Melih Cevdet, Nazım'ı desteklemek için Ankara'da üç günlük açlık grevi yaptılar, solcu bayanlar kapı kapı dolaşarak, af için imza topladılar. Beklemedikleri bazı kimseler medeni cesaret göstererek imza veriyor, en bekledikleri ise korkuyor, imza vermiyordu. Gözleri görmeyen annesi Köprü'de oğlunun affi için imza toplarken, trafiğe engel olmak suçu dolayısiyle polis tarafından tutuklandı, mahkemeye yollandı, fakat mahkeme akşama doğru kendisini serbest bıraktı. Bir zamanlar güzelliğiyle meşhur olan Celile Hanım, bir taraftan da oğlunun affını Allah'tan dilemek için oruç tutmaya girişmişti.

Nazım Hikmet'in avukatı, 12 senelik tutukluluğu esnasında türlü türlü hastalıklarına rağmen tedavi görmediğini ileri sürerek muayenesini istedi ve bu istek Adli Tıp tarafından hoş görüldü. Bunun üzerine savcılık, tam teşekküllü olmak şartıyla hangi hastanede muayene ve tedavisi münasip olacağına dair Ankara'da Adalet Bakanlığı'ndan talimat istedi, fakat haftalarca cevap alamadı. Bundan sinirlenen Nazım yeniden açlık grevine başladı. Bu arada Ankara'dan beklenen cevap geldi, münasip bir hastanenin seçilmesi İstanbul Savcılığı'na bırakılıyordu. 9 Mayıs'ta Nazım, Üsküdar hapishanesinden Cerrahpaşa hastanesine taşındı, muayene edildi, Adli Tıp kararının yerine getirilmesi için oraya yatırılması doktorlarca istendi. Bu defa da Nazım: "Ben tecrübe tahtası değilim, hakkımın verilmesi için açlık grevine devam edeceğim. Burada yatarsam, grevimi bozuverirsiniz, beni hapishaneye yollayınız," dedi.

Elinden imza alındıktan sonra tekrar Üsküdar hapishanesine gönderildi.

Açık mektubum Durumun bu şekilde çığırından çıkması ve milletlerarası komünizmin açtığı propaganda savaşında Nazım'ın tam bir işbirliği durumunu ele alması üzerine, saflıkta ileri gittiğimi ve aldandığımı apaçık an-

ladım. 11 Mayıs tarihli *Vatan*'da "Nazım Hikmet'e Açık Mektup - İki Yoldan Birini Derhal Seçmek Zorundasınız" başlıklı bir yazı yazdım. Dedim ki: "Öyle görünüyor ki bütün dünyanın Moskova'nın emrine bağlı komünistleri açlık grevi ve benzeri hareketlerinizi Türkiye'ye karşı bir tahrik ve saldırış vesilesi yapmak üzere ayaklandılar. Giriştiğiniz açlık grevinin hakka ve hürriyete kavuşmanın bir vasıtası olduğunu iddia edemezsiniz. Sizin de teslim ettiğiniz gibi, size karşı dikilen ve adınızı anmaktan çekinmeye herkesi sürükleyen taassup duvarı yıkıldı. Türkiye'nin bir hukuk devleti olduğunu ve tek parti devrinde yapılan hataların birer birer düzeltilmesi lâzım geldiğini kabul edenler çoğaldı. Vazifesi biten Meclis'te siyasi mahkûmların affi için hazırlanan ve daha ziyade sizi hedef tutan af kararına hiç bir parti karşı gelmedi. İşe adi mahkûmların affi meselesi karışması yüzündendir ki bu mesele, hiç kimsenin kötü niyeti olmadan gecikti, Meclis kapandı ve af kararını sonuna getirmeyi yeni Meclis'e bıraktı.

Sıhhi sebepler dolayısiyle hastaneye geçirilmeniz işi de seçim devrine mahsus zorluklar yüzünden gecikti, fakat artık bu muameleler de sonuna geldi. Hastaneye gitmek hürriyete kavuşmak değildi, fakat onun yoluydu. Bunca emekle umumi efkârı aydınlatarak, dış cereyanlarla işbirliği durumunda görünmeniz, sanatınıza değer verenleri ve hürriyete kavuşmanız için uğraşanları çok üzdü.

Bu durum karşısında siz, iki yoldan birini seçmek zorundasınız. Ya grevden vazgeçerek milletiniz için yaşamaya ve çalışmaya veyahut greve devam ederek Moskova propagandası hesabına ölmeye karar vermek...

Eğer bana Bursa'da defalarla temin ettiğiniz gibi, samimi bir Türk vatanseveri iseniz, millet için yaşamak ve grevi terketmek kararını derhal veriniz, yoksa Moskova propagandasının eline silâh vermek isteyen bir adam haline düşersiniz. İstiklal Savaşı Destanı'nı yazan bir Türk edib,

kızıl barbarlık âleminin kendi milleti aleyhindeki bir düşmanlık vasıtası mevkiine yuvarlanmamalıdır.

.....Bir inattan vazgeçmek küçüklük değildir. Gururu bırakınız, Türk milletinin hakkaniyet duygusuna güvenerek sabırlı olunuz. Sizin için bir insan, bir Türk vatandaşı, bir sanat adamı sıfatiyle doğru yol o taraftadır."

Çifte şahsiyet Çifte bir şahsiyeti olabilen bir sanat adamını, bana verdiği teminata rağmen komünizme doğru ayağı kaymış olan taşkın mizaçlı bir kimseyi candan savunmakla üzerime aldığım mesuliyete bu yazıyla son verdim. Bununla beraber af hakkında Dr. Adnan ve Halide Edib Adıvar'ın teşebbüsü ile hazırlanan af dilekçesine diğer aydınlarla beraber imza basmaktan geri durmadım.

Üstün değerleri olan bir Türk edibini Moskova'nın pençesinden kurtarmak için komünist düşmanı bir liberal sıfatıyla sarfettiğim gayretlerin dar görüşlüler tarafından ters anlaşılması, hayatta karşılaştığım en acı haksızlıklardan biridir. Bana da, bir hukukçu ve gazeteci sıfatıyla kalem kullanan Mehmet Ali Sebük'e de bundan dolayı 'komünist' demeye dili varan şaşkın kimselere acırım.

Ben Nâzım Hikmet'ten ancak hatıralarım sırasında bahsettim, onun hayatı hakkında bir eser yazıp bu kitabıma katmak gibi bir niyetim yok. Yalnız yine hatıra olarak şunu ilâve etmek isterim: Nazım, bütün gayretlere rağmen, özel bir af elde edemedi. Demokratlar iktidara gelip umumi bir af çıkarınca o da hürriyetine kavuştu. Onun yüzünden o kadar hayal kırıklığına uğradım ki cezaevinden kurtulduktan sonra kendisini aramadım. Nazım Hikmet film dublajı yapmak üzere İpekçiler'in hizmetine girdi. Fahir İpekçi'den devamlı surette haberini alıyordum. Duyduklarım şunu gösteriyordu ki halinden memnundu. Yakın akrabası olan Bayan Münevver'i kocasından ayırmış, onunla evlenmiş, bir erkek çocuğu olmuştu. Nazım çocuğa düş-

kündü. Harice kaçmak tarzında bir plânı yoktu, fakat kendisine asker kaçağı muamelesi edilince, kaçak sıfatiyle yollarda taş kırmak gibi sağlık durumunun izin vermediği ağır muamelelere maruz bırakılacağını anlayınca ve her tarafa başvurup meram anlatamayınca "Beni öldürmek istiyorlar" gibi bir hükme vardı. Kendisine uzatılan kaçış fırsatlarına işte bunun üzerine sarıldı, karşısına maceranın her türlüsü yağdı.

1950 seçimlerinin arifesinde

Ara seçimler, Halk Partililer'e genel seçimlerin yakın olduğunu hatırlatmıştı. Birbirlerine karşı çatışma halinde bulunan Otuzbeşler, müfritler ve mutedillcr, üç ayrı kolda yürüyecek olurlarsa, seçimde bozguna uğrayacaklarını düşünmeye koyuldular ve tek cephe haline gelmekten başka çareleri olmadığı inancında karar kıldılar. Falih Rıfkı Atay'ın, Mümtaz Ökmen'in bir aralık kısılmış olan sesleri iktidar partisinde tekrar çınlamaya başladı, fakat bunun arkasından başka bir endişe başgösterdi. Tek parti zamanında Şef'in emri herşeydi, adaylar merkezden tayin edilirdi, teşkilat reyini aşağı yukarı şeflerin emrine göre kullanırdı, adayı seçmek hakkı mahalli teşkilata geçince, herşey değişecekti.

Demokrat Parti'nin, iktidar partisinin içişlerine baş çevirdiği yoktu. Demokratlar, daha 1949 Ekim ayının sonlarında halkın sevgisinden tamamiyle emin görünüyorlardı. Tek endişeleri, dürüst bir Seçim Kanunu sayesinde halkın

dilediği gibi oy kullanmasını sağlamaktı. Demokrat Parti İlmi Seçim Heyeti'ne ana prensipler hakkında daha önce bir rapor verdiği gibi, tasarıda lüzumlu gördüğü değişiklikler hakkında da komisyona 22 Ekim günü 44 büyük sayfa tutan ikinci ve geniş bir rapor sundu. İlmi Heyet, Demokrat Parti'nin raporunu, son yapılan İller Kanunu'nun ve idare mekanizmasında meydana gelen diğer değişikliklerin ışığında incelemek zorunda bırakıldı. Demokrat Parti teklifinin bir özelliği de milletvekili sayısını 386'ya indirmesiydi.

Kayserililer'le barışıyoruz Celal Bayar, beraberinde *Vatan* yazarı Recep Bilginer ve diğer beş gazeteci ile beraber Malatya'ya giderken, Kayseri istasyonunda kendisini karşılayan Kayserililer, "Vatan yazarını isteriz" diye bağırdılar ve arkadaşımız Recep Bilginer'e "Ahmed Emin Yalman, eskiden bizimle beraberdi, şimdi neden aleyhimize yazıyor?" diye çattılar. Celal Bayar: "Ahmed Emin, her devirde demokrasi uğruna mücadelelerde bulundu. Partimize yaptığı hizmetleri unutmamalıyız, düşüncelerine saygı göstermeliyiz" diye kendilerini yatıştırmaya çalıştı.

Bunları duyunca, ilk iş olarak "Kayseri Demokratlariyle Bir Dertleşme" başlıklı uzun bir yazı yazdım ve Kayseri istasyonundan geçen bir yazarımıza karşı nümayişe giriştiklerinden ve işin esasını anlamadan, dinlemeden Kayseri misafirseverliğine ait icapları çiğnediklerinden dolayı duyduğum üzüntüleri belirttim ve müstakil bir gazetecinin "Doğruya doğru, eğriye eğri" demek vazifesinden ayrılamayacağını, tenkidin düşmanlık değil, bir dostluk belirtisi olduğunu ve derhal Kayseri'ye gelerek kendileriyle açık konuşacağımı ve aradaki anlaşmazlık hakkında yine bizzat kendilerini hakem diye kabul ettiğimi, anlattım. "Sakın gitme; belki kırıcı bir muamele görürsün," diyenlere aldırmadım, kalktım, Kayseri'ye gittim. Geleceğimi duyan Kay-

seri Demokratları kalabalık bir grup halinde beni karşılamaya geldiler. Karşı karşıya oturduk, onlar şikâyetlerini söylediler, ben cevap verdim. Arada hiç bir kırıcı söz geçmedi, güler yüzle kolayca anlaştık. Sonra Kayseri'nin her tarafını bir defa daha gezdim. Mahalli davalarına dair taze fikirler edindim. Bunun ardından da "Bir Anlaşmazlığın Hikâyesi" diye söze başlamak suretiyle bir röportaj dizisi yazdım.

Yaman Osman Kavuncu Bu arada da sonradan Kayseri Belediye Başkanı olan Osman Kavuncu ile bu yaman insanın ölümüne kadar devam eden ve ondan sonra benim için sevgi ve saygı dolu bir hatıra şekline giren sıkı dostluk kurduk. Belediye hesabına hiç borca girmeden yepyeni bir Kayseri kuran ve nice dava için en iyi çözüm şeklini bulan Osman Kavuncu, her cihetle örnek bir insan, yaman bir belediyeci, dürüst bir vatanseverdi. Kayseri'de başarı ile yürüttüğü usûllerin memlekette daha iyi tanınması ve bunların her tarafta daha geniş ölçüde yürütülmesine değer verilmemesi cidden yazıktır. Milletvekili olduktan sonra daima tenkitçi tarafta kaldı. 1959'da Tahkikat Komisyonu'na sokulması, önüne geçemediği bir talihsizliktir.

İki parti de şikayetçi İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1949'da Meclis'te yaptığı açılış konuşması, yeni şikâyetlere yol açtı. Vatan 3 Kasım'da "Millet Aleyhine Şahitlik" başlığı ile yazdığı bir makalede şöyle dedi: "Bu nutku Devlet Başkanı değil, bir parti başkanı söylemiş ve milletin demokrasiye ehil olmadığını sandığını bu arada belirtmiştir. Öyle umarız ki İnönü bu konuşmayı bir Devlet Başkanı'nın gözüyle okursa, millete ve tarihe karşı olan sorumluluğunu hatırlayacak ve yurdumuzda siyasi barış kurulması davasını ciddi surette ele almak zorunda olduğunu farkedecektir."

Bayar, Akhisar'da söylediği bir nutukta dedi ki: "İnönü yalnız kendi partisini düşünen bir adamdır. Devlet Başkanı olduğunu kolayca unutuyor." Bayar Gürdüs'teki nutkunda ilâve etti: "Partiler birbirlerine düşman değildir, birbirimizi ikna etmeye uğraşıyoruz."

Meclis'te Ahmet Oğuz'a söz verilmemesinden zaten şikâyetçi olan Millet Partisi de bir mesaj yayarak şunu söyledi: "İnönü Meclis kürsüsünden kendi partisinin propagandasını yaptı, Devlet Başkanlığı vazifesini unuttu." Kendi aralarında kavga halinde bulunan iki muhalif parti, hiç olmazsa bir noktada böylece görüş birliğine vardılar.

Bir aile dramı 7 Kasım 1949'da Enver Paşa'nın kardeşi Yüksek Mühendis Kâmil Kıllıgil, yurda döndü. Kardeşinin ölümünden sonra dul karısı Naciye Sultan'la evlenen, yeğenlerine babalık eden, yeni eşiyle bir de kız evlat dünyaya getiren Kâmil Kıllıgil, çoktan beri yurt hasreti çekiyor, meselâ "Erzurum'un bir köyünde öğretmenlik etmek üzere yurda dönmeyi en büyük saadet bileceğini" tekrar ediyordu. Çok anlayışlı bir insan olan Naciye Sultan, Hanedan'a mensup olmasının buna engel olduğunu bildiği için boşanma teklifini zaman zaman ileri sürüyor, fakat Kâmil Bey bunun lâkırdısını ettirmiyordu. Nihayet Enver Paşa'nın diğer kardeşi Nuri Paşa'nın Sütlüce'de kurduğu silâh fabrikasında bir infilâk olunca ve Nuri Paşa vücudu zerresi bulunmayacak şekilde can verince, Kâmil Kıllıgil boşanma teklifini kabul etmeye ve merhum kardeşinin işlerini düzeltmek üzere yurda dönmeye razı oldu. Bir müddet sonra Hanedan'a mensup kızların ve damatların yurda girmelerine izin çıkınca vatan âşığı olan, bu hissini gurbet yıllarında her zaman belli eden ve müstesna ruh ve seciye değerleri taşıyan Naciye Sultan da vatana kavuştu. Böylece aile tekrar kuruldu, her ikisi ömürlerinin son yıllarını tam bir mutluluk içinde vatan topraklarında tamamladılar.

Bir suikast ihbarı 17 Kasım'da politika âlemine birdenbire bir yıldırım düştü. İlk önce Halk Partisi'ne, sonra Demokrat Parti'ye girmek yolundaki teşebbüsünün netice vermemesi üzerine Millet Partisi'ne giren Denizli milletvekili Reşat Aydınlı tarafından Adliye'ye yapılan bir suikast ihbarı ortalığı allak bullak etti. Başbakanlık tarafından buna dair yayınlanan bildiriye göre Millet Partisi mensuplarından Afyonkarahisarı milletvekili Sadık Aldoğan, Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna, İnönü'yü öldürmeyi kararlaştırmışlar ve ihbarı yapan Reşat Aydınlı'ya da işbirliği teklif etmişlerdir. Sonradan ilâve edildiğine göre suikast teşebbüsünde Celal Bayar da yokedilecek, sonra Mareşal Çakmak tarafından neşredilecek bir mesaja dayanarak iktidar partisi aleyhine umumi bir ayaklanma düzenlenecek Millet Partisi iktidarı ele alacakmış. Bunun üzerine Osman Bölükbaşı, Fuat Arna ve Nureddin Ardıçoğlu hemen tutuklandı ve Sadık Aldoğan'ın şiddetli protestolarına rağmen evi arandı, evrakına el konuldu ve ele geçen evrak arasında güya ihbarın doğruluğunu belirten belgeler çıktı...

Fakat garibi şu ki, Osman Bölükbaşı ve bir ilçe kaymakamı iken DP tarafına geçmesi üzerine gürültüler kopan ve bir müddet *Vatan* yazı heyetinde vazife gören Fuat Arna, tutuklu olarak Adliye'ye girerken, karşılarına Reşat Aydınlı çıktı, kendilerine; "İhbarı ben yapmadım," diye bağırdı, onlar ise baş bile çevirmeden geçtiler.

Suikast ihbarıyla ilgili olaylar şu seyri takip etti: Reşat Aydınlı, *Yeni Sabah* gazetesinde çıkan beyanatında ihbarı yaptığını kabul etti, sonra bunu yalanladı ve Millet Partisi'nden çekildiğini bildirdi. Bayar şunları anlattı: "Ege'den dönerken, Reşat Aydınlı trende yanıma geldi. Suikast haberini verdi. Bunun üzerine General Kâzım Özalp'le konuştum ve İnönü hakkında korunma tedbiri alınmasını tavsiye ettim. Fuat Arna'nın çok para sarfettiği dikkatimi

çektiğinden, bunun da kaynağının aranması münasip olacağını söyledim... "

Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığını söz konusu eden encümen, delilleri yeterli bulmadı ve bunu yapmadı. Ancak, konuşmalar devam ederken, üyelerden Numan Aksoy kalp sektesinden can verdi. İstanbul'da bir kısım Millet Partililer'in evleri arandı. Reşat Aydınlı'nın itiraflarını içine alan plağın Radyoevi'nde bir kaç kopyası çıkarıldı.

İhbar asılsız Neticede ihbarın aslı olmadığı belli oldu. Tutuklular serbest bırakıldı. Fuat Arna ile Osman Bölükbaşı'nın ilk işi Celal Bayar'ın yolunu beklemek, kendisine dille saldırmak oldu. Bir ihbarı bizzat incelemek imkânına sahip olmayan, olayı ancak resmi makamların bildirileri yoluyla öğrenen Bayar'ın temkinli davranışı, kendisini takip edenlerin daha ileri gitmelerini önledi. Bütün gürültü de kapandı, fakat sorumluluk, ihbarı yapan Reşat Aydınlı'nın üzerinde toplandığı için ona karşı kovuşturma açıldı ve teşrii dokunulmazlığın kaldırılması Başbakanlık'ça istendi. Muhtelit Komisyon kaldırma kararı verdi, Meclis de bunu iki muhalife karşı hemen hemen ittifakla onayladı. Bunun üzerine Adliye'ce tutuklama kararı vermek üzere kovuşturma açıldı ve Reşat Aydınlı tutuklandı. Müdafaası şu oldu: "Vatan evlâdı olarak, ben sadece süphelerimi bildirdim."

Altıncı Dil Kurultayı 19 Aralık 1949'da Ankara'da çalışmalara başlayan Altıncı Dil Kurultayı'nın özelliği, her nevi düşüncelere sahip yazarları bir araya getirmesi ve kendilerine oy hakkı tanıması idi. Konuşmalar neticesinde uydurma dil taassubu tamamiyle redde uğradı ve Ziya Gökalp'in uzun araştırmalardan sonra ilmi bir ruhla vardığı düşüncede karar kılındı. O da, yaşayan Türk dilinde rahatça kullanılan her kelimenin aslına bakılmadan Türkçe sayılmasıydı. Yine Ziya Gökalp'in ilhamına uyularak,

"Türk dilinin İstanbul Türkçesi'nin fonetik ve estetiğine uygun olmasına" da kongrede karar verildi. Hazır bulunan bütün kalem sahipleri, bu kurultayın dili anarşiden ve ifrattan kurtaracağı ve aydınlar arasında gerginlik yaratan bu mühim sebebin varılan berrak prensip kararları sayesinde ortadan kalkacağı görüşünde birleştiler. Kurultay, dil üzerindeki kararların ve tasarrufların ancak ilim adamları ve uzmanlar tarafından ele alınacağını ve bu tasarruflarda ilmi, zevkin ve itidalin hakim olacağı, böylece dilin birleştirici vasfının korunacağı neticelerine ulaştı.

Ne yazık ki 1949 yılı sonundaki Dil Kurultayı'nın o zamanki Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'nun anlayışlı davranışı sayesinde yarattığı güzel ve rahat hava devam edemedi, dilde ırkçı bir ruha devam ettiler ve dilin ana vazifesinin değişen kuşaklar arasında mümkün olduğu kadar sıkı bağlılık yaratmak olduğunu kavramak istemediler.

İtidal hasreti Siyasi sahada çatışmaların arkası kesilmiyordu. Başbakan Şemseddin Günaltay'ın; "Atatürk'ün inkılâplarının temsilcisi ve mütevellisi Halk Partisi'dir," iddiasını ileri sürmesi, sert çekişmelere yol açtı. Başbakan bazen olgun devlet adamı diliyle birlik, beraberlik istiyor, bazen de muhalefete acı hücumlarda bulunuyordu. 6 Aralık'ta *Vatan*'da kendisinden şunu sorduk: "Son günlerde Modern Devlet temelinin elbirliğiyle atılmasına dair güzel sözler söylediniz, fakat bunun ardından da muhalefete acı hücumlarınız var. Bu zikzaklı gidişten acaba ne fayda umuyorsunuz?" Aynı günlerde Başbakan yardımcısı Nihat Erim, İzmit'te söylediği bir nutukta Demokratlar'a şiddetli hücumlarda bulundu ve dedi ki: "Karşımızda bulunanların arasında da samimi surette demokrasi isteyenler var. Hem de bu gibiler çok sayıdadır. Kendileriyle işbirliğine girişmek gerektir."

7 Ocak'ta Ankara'da toplanan Demokrat Parti istişari

kongresi sert bir hava içinde işe oturdu, fakat sonra Celal Bayar, "Düşmanlık Andı" isnadının uydurma olduğunu belirtecek güzel bir konuşma yaptı. Bunun ardından da Adnan Menderes en coşkun konuşmalarından birine girişti ve hedefin memlekete rahatlık ve ferahlık getirecek bir olumlu yol tutmak olduğunu ileri sürdü. Delegeler tarafından hararetle alkışlanırken, Bayar, Menderes'i alnından öptü.

Tam o sıralarda Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, hastanede yatan Mareşal Fevzi Çakmak'ı ziyarete gitti, fakat Mareşal tarafından kabul edilmedi, bu hal kırıcı bir hava yarattı.

Bir taraftan da Meclis'te Seçim Kanunu etrafında konuşmalara devam edildi. İlmi Heyet, nüfusumuzun artışını göz önünde tutarak, yetmiş bin kişiye bir milletvekili esasını tavsiye etti. Halk Partisi eski kırk bin esasına taraftar oldu, Demokrat Parti'nin "Hiç olmazsa elli bin olsun," tavsiyesine kulak verilmedi.

Ali Kemal'in mezarı İşgal altındaki İstanbul'da bir berber dükkânından İzmit'e kaçırıldıktan sonra halk tarafından linç edilen eski gazeteci Ali Kemal'in mezarının yeri, İzmit muhabirimiz Cevdet Yakup Baykal tarafından bulundu ve linç olayının nasıl cereyan ettiğine dair korkunç bir levha çizildi. Bunun üzerine "Ali Kemal'in bir mezarı olabilir mi?" diye ateşli bir münakaşa açıldı. *Vatan* görüşlerinde aldanan eski bir yazarın vatan haini haline düştüğünü, linç neticesinde işkenceler çektiğini ve ceza borcunu ödediğini, kendisini ve ailesini bir mezardan mahrum bırakmanın doğru olmadığını ileri sürdü, mezarı olmasının aleyhinde olan okuyucularla uzun bir çekişmeye girişti. Nihayet Ali Kemal bir mezar sahibi oldu.

Seçim savaşı Seçim komisyonunda iktidarla Demokrat Parti temsilcileri arasında çıkan anlaşmazlık yüzünden Demokrat Partililer küserek komisyondan çekildiler. Bu

vesileyle Ankara'da İsmet İnönü ile 3 Şubat'ta bir konuşma yaptım. Bana şunları söyledi: "Tarihimizdeki en uzun hürriyet devri altı ayı aşmadı, bu defa işte beş yıldır münakaşa hürriyeti devam ediyor. Türk milleti güzel bir milli ahenk devrinin eşiğine vardı."

Seçim savaşının başlaması üzerine *Vatan* dokuz suali havi bir anket puslasını her gün yayınladı. Anket çok ilgi topladı ve ilerde bildireceğim gibi, dikkate değer neticeler verdi.

Seçim Kanunu'nun Meclis'te müzakeresine başlandıktan sonra müfritler harekete geçtiler ve kanunu felce uğratmak, hiç olmazsa Meclis'ten geçişini geciktirmek için elbirliğiyle çalışmaya koyuldular. Buna rağmen, Seçim Kanunu'nun müzakeresi 10 Şubat'ta tamamlandı. Yüksek Seçim Kurulu'na araştırma yetkisi verilmesi gibi, muhalefet tarafından istenen bazı tadiller, müfritlerin gürültüsüne rağmen, kabul edildi. Demokrat Parti'nin diğer bazı tadil teklifleri de kanunun 16 Şubat'ta ikinci müzakeresi sırasında Meclis'ten geçti, iş tatlıya bağlandı. *Vatan* 18 Şubat tarihli başyazısında bu neticeden "Milletin Zaferi" diye bahsediyor.

Nihat Erim, Siyasal Bilgiler Okulu'nda kaymakamlık kursu gören idarecileri ziyareti sırasında seçimler hakkında şu sözleri söyledi: "İdarecilerin seçimle ilgili vazifesi, vatandaşın, huzur ve güven içinde oyunu kullanabilmesini sağlamaktan ibarettir."

İngiltere seçimleri Seçim Kanunu davası yoluna girince, bizim seçimlerin arifesinde İngiltere'de yapılacak seçimleri izlemek ve bir örnek diye okurlara duyurmak ihtiyacını duydum. 20 Şubat'ta yola çıktım. Seçimlerden sonra da Almanya'da *Vatan* için yapılan yeni rotatif makinesinin tecrübelerinde bulunacak ve makinayı teslim alacaktım.

İngiltere'ye gidince gördüm ki Churchill'in liderliği altındaki muhalefet, İngiltere'yi sosyalizm taassubundan kurtarmak, Avrupa Birliği'ne katılmak ve dünya davalarında güvenilir bir rol oynamak emelleriyle savaşa atılmıştı. 23 Şubat seçimlerinde otuz dört milyon İngiliz seçmeninden 28.616.001 kişi yani seçmenlerin yüzde sekseni oyunu kullandı. Seçim gününde ve bunun arifesinde Londra içinde ve dışında seçimle ilgili bütün teşkilatı dolaştım, aday olan bir liberal dostumla kapı kapı gezdim. Seçim günü de sandık başındaki emin ve kontrollu durumu yakından gördüm. Bunlara dair günü gününe gazeteye röportajlar yetiştirdim. Neticede zafer 314 milletvekiliyle yine İşçi Partisi'nde kaldı, fakat Muhafazakârlar 295 sandalye kazanarak, aradaki farkı azalttılar. İşçi Partisi bundan evvelki parlamentoda diğer partiler yekûnundan 148 fazla yer sahibi iken, şimdi çoğunluğu yirmi sekize düştü. On beş milyon İngiliz, İşçi Partisi'nin Devletleştirme yolundaki politikasına karşı olduğunu seçimlerde belli etti.

Cini en bol şato İngiltere'den sonra Güney İrlanda'ya gittim. Orada bir inziva köşesine çekilen İngiltere'nin eski Ankara Basın Müsteşarı Bill Allen'e misafir oldum. Ankara'da bir hayli eski dostu bulunan Bill ve geçen yıl Londra'da ölen Rus asıllı karısı Nataşa, eski İrlanda şatolarında cinlere rastgelindiğini, fakat en bol cinin kendi şatolarında olduğunu iddia ederlerdi. Dublin'de beni karşıladılar ve şu haberi verdiler: "Hiç korkma, dün cinlere karşı tesirli dualar okuyan bir Katolik papazını çağırdık, şatoyu temizledi."

Akşam yemeğinde meşhur papaz da vardı. Cinlerle olan ilişiğinin şeklini bilmem, fakat kafayı çekmekte ve herkesi içkiye teşvik etmekte eşi yoktu. Ömrümde bu kadar çok ve bu kadar karışık şey içtiğimi bilmiyorum. Tabii netice şu oldu ki, sabaha kadar cin ve perilerle karışık rü-

yalar gördüm ve ertesi sabah İrlanda'nın en mükemmel cinlerine sahip olduklarına kanaat getirdiğimi sahiplerine müjdeledim.

İrlanda'dan sonra Almanya'da bir müddet kaldım. Berlin'de eskiden Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde yıllarca profesör olarak bulunan Berlin Belediye Üstbaşkanı Dr. Reuter ile Türkçe bir konuşma yaptım. Hoş olan nokta şuydu: Özel sekreterine telefon edip bir konuşma fırsatı istediğim, Belediye Üstbaşkanı bir toplantıdaydı. İki saat sonra kendisinden şu Türkçe telgrafı aldım: "Mutlaka beklerim. Muhakkak beklerim. Hiç bir sebeple gelmekten vazgeçmemenizde ısrar ederim."

Avrupa'da son durak yerim Augsburg şehri oldu. Yeni rotatif makinamızın oradaki provalarında bulundum ve bunu teslim aldım.

Meclis kapanıyor 24 Mart 1950 günü Büyük Millet Meclisi kendi kendini feshetmeye, sekizinci devresini sona erdirmeye ve seçimleri yenilemeye karar verdi. Çekişme konusu olan Af Kanunu ele alınamadı, gelecek Meclis'in Adalet Encümeni'ne havale edilmesine karar verildi. Sadık Aldoğan'ın teşrii dokunulmazlığı, Millet Partisi'nin şiddetli çatışmalarına rağmen kaldırıldı.

1950 seçim savaşı Meclis kapanır kapanmaz, iki taraf arasında seçim çatışmaları başladı. İsmet İnönü ilk hamlede tatlı bir tavır takındı, dedi ki: "27 yıllık Anayasa ömrünü tamamladı. Çarpışan partilerden yalnız birini temsil eden altı ok prensiplerinin Anayasa'da varlık hakkı kalmadı. Son beş yıllık hürriyet mücadelesinin ilk kısmında bizim bazı hata ve mesuliyetlerimiz oldu. Geçmişle uğraşmanın ancak daha iyi bir yarının başlangıcı diye manası vardır. Selâmete giden yolu seçmek imkânı hür vatandaşlara geçti."

Bu sözlere rağmen, Demokratlar, iktidara güven göstermeye yanaşmadılar, "Dürüst seçim isteselerdi, bir koalisyon kabinesinin seçimleri idare etmesi yolundaki teklifimizi kabul ederlerdi," demeye koyuldular. Bu arada Yüksek Seçim Kurulu kanunun tarifi dairesinde kuruldu, seçim işi daha ciddi bir mana aldı.

Ali Fuat Cebesoy Mücadelenin başlangıcında en çok dikkati çeken hadiselerden biri, İstiklal Savaşı'nda mühim rolleri olan, eski Meclis Başkanı, eski Bayındırlık ve Ulaştırma Bakanı, eski Moskova Sefiri Ali Fuat Cebesoy'un Halk Partisi'nden istifa etmesi oldu. Cebesoy *Vatan* matbaasında bir basın toplantısı yaptı ve dedi ki: "Gerek askerlikte ve gerek siyasi hayatta memleket hizmetinden başka bir şey düşünmedim. Mevcut şartlar altında Halk Partisi'nin bir mensubu olarak hizmet edemeyeceğime kanaat getirdim. Daha dört yıl müddet kendimi o durumda bırakmayı göze alamadım.

Bu sebeple vazifemi daha iyi yapabilmek için istiklalimi ele almayı doğru buldum. Şimdiye kadar mensubu olduğum parti hakkındaki dileğim, siyasi cihazımızın mühim bir parçası olarak gelişmeye devam etmesi ve memlekete faydalı olmasıdır."

Tam istifa ettiği günden başlamak üzere Ali Fuat Cebesoy, "Milli Mücadele Nasıl Başladı - Kurtuluş Tarihimizin Gizli Kalmış Gerçekleri" başlığı altında bir yazı serisi neşrine girişti. Bu yazılar, 16 Mart 1920'ye kadar olan (yani İsmet İnönü'nün İstiklal Savaşı'na henüz katılmadığı) devre aitti.

Rauf Orbay başlayan seçim mücadelesine katılmak niyetinde olmadığını belirtti.

CHP'de hülyalar Tam 1950 seçim savaşının başladığı sırada (1 Nisan 1950'de) müfritlerin lideri gözüyle

bakılan ve 4 Ağustos 1946'da Başbakanlığa geçen Recep Peker kalp sektesinden can verdi.

Dikkati çeken nokta şudur ki Hilmi Uran ve Faik Ahmet Barutçu gibi Parti'nin başında olanlar memleketin nereden nereye gittiğinin farkında olmadılar, milletteki coşkunluğun manasını ve derecesini ölçmediler ve kendi partilerinin seçimi kolayca kazanacağına dair bir takım hülyalara kendilerini kaptırdılar. Bu durum, seçimin arifesinde şüpheye yer bırakmaz bir surette belli oldu. Şahsi olarak çoğunluk sistemini değil, nisbi sistemi haklı ve faydalı bulan Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu, Seçim Kanunu'nun nisbi sistemi kabul etmemesinden üzüntü duyduğunu İzmir CHP milletvekili ve şahsi dostu Sedat Dikmen'e anlatmıştı. Her ikisi bu görüşü benimsediler ve partilerini ikaz etmeye karar verdiler. Demokrat Parti, aşırı bir çoğunluk sisteminin yol açacağı hata payını azaltmak üzere Halk Partisi'yle konuşmaya ve bir hal çaresi aramaya, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Fevzi Lûtfi'yi memur etti. Bunlar, o zaman Merkez Bankası binasının üst katında olan Anadolu Kulübü'nde Hilmi Uran, Tevfik Fikret Sılay ve Faik Ahmet Barutçu ile buluştular.

Faik Ahmet, asıl bahsin açılmasını beklemeden dedi ki:

"Endişenizi anlıyorum. Partinin esaslı elemanlarının seçilmesini sağlamak üzere bizden bir kontenjan istemeye geldiniz. Bunu size vermeye hazırız, konuşalım."

Bu sözler üzerine Demokrat delegelerin üçü de yerlerinden fırladılar ve Köprülü: "Biz sizden kontenjan dilenmeye değil, Seçim Kanunu'nun devasını sahipsiz bıraktığı bir mahzura beraberce çare aramaya geldik. Söze devamda fayda görmüyoruz," dedi.

Faik Ahmet, en sonda yürüyen Fevzi Lûtfi'nin arkasından şu sözleri söyledi:

"Fevzi Lûtfi Bey, sonra pişman olacaksınız, çünkü hiç biriniz Meclis'e giremeyeceksiniz. Sizi teselli etmek bize düşecek."

Fevzi Lûtfi şu cevabı verdi ve yoluna devam etti:

"Bakalım, kim kimi teselli edecek..."

Bu buluşma şurasını gösteriyor ki Halk Partisi, seçimden, bir iki hafta evveline kadar kendi kendini aldatmakla uğraşıyordu ve Parti'yi bekleyen korkunç bozgunun hiç farkında değildi.

İlk çarpışmalar Seçim savaşında ilk parti çarpışmaları şiddet konusu üzerine oldu. Milletin huzur istediğini herkes bildiği için üç parti de birbirini vatandaşlara şiddet taraftarı diye göstermeye çalıştı.

Bütün partiler, yüzleri aşan adaylık istekleri karşısında yer yer adaylarını seçmek için işe oturdular. Bir hayli bölgede müstakil adaylar da ortaya çıktı, İstanbul'da bir de Müstakiller Birliği kuruldu ve kendine Karaköy Palas'ta bir büro edindi. Birlik, bir müstakil adaylar listesi yaptı. Bu listede General Hüseyin Hüsnü Erkilet ile Yazar İsmail Hami Danişmend'in adları vardı. CHP'nin adayları belli oldu, eski kadronun yüzde ellisinin tasfiyeye uğradığı görüldü.

Mareşal'ın ölümü Eski Genelkurmay Başkanı, Millet Partisi Fahri Başkanı, İstiklal Harbi Kahramanı Mareşal Fevzi Çakmak 9 Nisan sabahı Teşvikiye Sağlık Yurdu'nda gözlerini hayata yumdu. Bu ölüm yurt ölçüsünde üzüntü ve heyecan yarattı. Ölümünden bir kaç gün evvel adına yayınlanan seçim beyannamesini Millet Partisi Genel Kurulu hazırlamıştı. Damadı General Şefik bunu kendisine okumuş, Mareşal dikkatle dinlemiş, hatta bazı ilâveler yapmıştı.

Ölümünün ertesi günü gazeteler kara başlıkla çıktı. Radyoda müzik yayınının devam etmesi gençliği çileden çıkardı, bunun susması için Radyo'ya yapılan başvurmalar sonuç vermedi. Bunun üzerine gençler, gazete matbaalarını dolaştılar, gittikçe galeyan haline gelen şikâyet ve isyan

hislerini her tarafa duyurdular, Radyo'yu şiddetle protesto ettiler. Mareşal'ın ölüm yıldönümünün bir milli matem günü diye kabulünü istediler. Gençler, bilhassa Irak ve Suriye radyoları matem marşları çalarak, acımızı paylaştıkları halde Türk radyosunun bir milli kahramanının ölümüne ilgisiz kalmasına kızıyorlardı.

Radyoevi'nin önüne giden gençleri polis, "Gece vakti izinsiz hareket yaptıklarını" ileri sürerek dağıttı. Bütün bu ters hareketler, zorla bir isyan tufanı yarattı ve cenazedeki taşkın olaylara yol açtı.

Üzücü bir inat Gençlerin hareketleri hiç bir politika gösterisi manasını taşımıyordu. Çakmakoğullarından Topçu Albay Ali Bey'in oğlu olan Mareşal Çakmak, bütün hayatını bir örnek Türk askeri olarak geçirdi, kolordusuyla Çanakkale savunmasında vazife aldı. İstiklal Harbi'nde Atatürk'ün beraberinde birinci derecede roller oynadı, Sakarya Muharebesi'nden sonra 29 Eylül 1921'de Büyük Millet Meclisi kendisine bir takdirname ile beraber Mareşal rütbesini verdi.

Bütün öğrenci kuruluşlarından gazetelere üzüntü ve matem mesajları yağıyordu. Radyodaki ters inat ve aksilik olmasaydı, eski asker, birleşik bir milli matem havası ve ortak saygı içinde son yolculuğunu yapacaktı.

Hükûmet'in aldırmazlığı karşısında Radyo önünde gençlerle polis arasında çarpışmalar oldu. Taksim gazinosu ve bir çok sinemaların camları kırıldı. Şehir Tiyatrosu zorla kapatıldı. Radyo önünde jandarmalar havaya yıldırma ateşi açtı. Mareşal'ın naşının önünde subaylar ve gençler sabaha kadar nöbet tuttu. Ertesi gün cenazede üzüntü verici olaylar oldu. Hazırlanan merasim programını halk durdurdu, tabutun top arabasına konulmasına meydan bırakılmadı, halk tarafından taşındı. Bazı tahrikçiler de olaya karışınca, bir aralık ortalıkta dehşet verici karışıklıklar aldı,

yürüdü ve cenazeye bir irtica hareketi havası vermek isteyenler oldu. Hadise çıkardıklarından dolayı sonradan tutuklanan yüz kişi arasında yalnız on beş öğrenci bulunduğu görüldü.

Mareşal Fevzi Çakmak, hayatı boyunca askerin politikaya karışmamasına taraftar bulundu, fakat Silâhlı Kuvvetler'in tüm olarak Atatürk inkılâplarına bekçi olmasını tabii bir şey diye karşıladı.

Seçim anketimiz *Vatan* tarafından tertip edilen seçim anketi 31 Mart'ta kapandı ve gelen 5386 cevap, Halk ve Demokrat partilerinin, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin ve Üniversite Öğrenci Birliği'nin temsilcileri huzurunda tasnif edildi. Çağırılan Millet Partisi temsilci yollamadı. Cevap verenler arasında 897 tüccar, 285 işçi, 138 ev kadını, 215 avukat, 186 doktor, 82 mühendis, 2987 memur, 967 serbest meslek sahibi, 140 emekli vardı.

"Seçimlerde rey kullanacak mısınız?" yolundaki ilk suale 4904 (yani yüzde 94) "Evet," dedi. "Oy sandığının namusuna bu defa saygı gösterilecek mi?" sualine yüzde 50,9 "Hayır" cevabını verdi. "Oylarını hangi partiye verecekleri" sorusunun cevabı şu oldu. Yüzde 56.44 "Demokrat Parti'ye," yüzde 11,24 "Cumhuriyet Halk Partisi'ne," yüzde 3.94 "Millet Partisi'ne," yüzde 23.52 "karışık," yüzde 4.11 "müstakil," yüzde 0.54 "Milli Kalkınma Partisi'ne".

Meclis'te müstakil milletvekilleri bulunmasına 4618 kişi taraftar oldu, 451 kişi bunu istemedi. İkinci bir Meclis kurulmasına 3772 kişi lüzum gördü. Cevap verenlerin çoğunluğu, Meclis'te 226 - 350 Demokrat, 86 - 100 Halk Partili, 1 ilâ 25 Millet Partili, 50-126 Müstakil görmek istiyorlardı.

"Kimin Başbakan olmasını istiyorsunuz?" sualine şöyle cevap verildi. 1781 Celal Bayar, 545 Menderes, 415 Köp-

rülü, 38 Rauf Orbay, 38 Şemseddin Günaltay, 235 Bayur, 139 Adnan Adıvar, 118 Nihat Erim, 106 Refik Koraltan, 93 A. E. Yalman, 84 Kasım Gülek, 74 Şükrü Saracoğlu, 69 Ali Fuat Cebesoy, 59 Necmeddin Sadak, 58 Hamdullah Suphi Tanrıöver, 53 Lûtfi Kırdar, 43 Ali Fuat Başgil...

"Cumhurbaşkanı halktan oy toplayarak seçilse, kime oy verirsiniz?" sualinin cevabı: Celal Bayar 1438, İsmet İnönü 1291, Rauf Orbay 849, Adnan Adıvar 272, Hikmet Bayur 235, Fevzi Çakmak 213, Ali Fuat Başgil 97, Hamdullah Suphi Tanrıöver 96.

İstanbul gazetecilerinin yaman beyannamesi Mareşal Çakmak'ın cenazesinde meydana gelen olaylar karşısında İstanbul gazetelerinden *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Her Gün*, *Gece Postası*, *Milliyet*, *Son Saat*, *Son Telgraf*, *Vatan*, *Yeni İstanbul*, *Zaman* temsilcileri 14 Nisan 1950'de Gazeteciler Cemiyeti'nde biraraya gelerek bir beyanname hazırladılar ve şunları söylediler:

1 - Yarım asırlık vazife hayatı içinde bu yurda büyük ve memleketi kendisine minnettar bırakacak derecede hizmetlerde bulunan ve kahramanlıklar gösteren rahmetli Mareşal Fevzi Çakmak'ın şerefli hatırasını andıktan sonra, büyük kayıp önünde, Türk milletinin ve şuurlu gençliğimizin göstermiş bulundukları hassaslığı, milli şereflere karşı duyulması icap eden saygı bakımından takdir ve iftiharla karşıladığımızı belirtiriz.

2 - Bu pek yerinde olan hassaslığı derhal sezerek, vatandaşların elemli duygularına uygun surette gerekli hareketleri yapmakta gecikmeleri yüzünden, bir takım karışıklıklara meydan bırakan ilgili makamların bu noktadaki mesuliyetlerini işaret etmeyi lüzumlu sayıyoruz.

3 - Biz aşağıda imzaları bulunan İstanbul gazeteleri, milli matemler karşısında gençliğimizin ve halkımızın gösterdiği hassaslığı ne kadar büyük bir tasviple karşılarsak,

yüz binleri aşan kalabalığın ortasında hadiseleri kendi maksatlarına göre istismar eden ve asil gösterileri kötüye çevirmeye kalkan bir takım mahiyetleri belirsiz unsurların da hareketlerini o derece şiddetle ayıplarız.

4 - Bu prensipleri ortaya atarken, kimden gelirse gelsin anarşiye kaçan hareketleri aslâ tasvip etmediğimiz gibi, memleketimizde birbuçuk asırlık bir mücadele konusu olan ve başarı merhalesinde Atatürk'ten emanet alınan inkılâp prensiplerine, her hal ve şartta bağlı kalacağımıza ve bunlara yöneltilecek kast ve ihanetlere karşı, parti ve zümre farkı gözetmeden şiddetle savaşacağımızı tekrar ve kuvvetle teyit ederiz. Bu bakımdan İstanbul gazetecileri, demokratik düzeni korumak yolunda Hükûmet'ten gelecek baskıya karşı olduğu kadar, sokaktan gelecek gayrimeşru baskılara da karşı koymaya aynı derecede azmetmiş bulunuyorlar.

5 - Biz demokrasi ve inkılâp prensiplerini korumayı bir meslek tesanüdü vazifesi sayıyoruz.

İrtica ve anarşiye karşı milli cephe Mareşal Çakmak'ın cenazesinde rol oynayan gerici elemanların seçimleri baltalamak için din perdesi altında yeni bir kundaklama hareketine girişeceklerine ait haberler karşısında DP Lideri Celal Bayar, Başbakan Şemseddin Günaltay'ı ziyaret ederek durum hakkında bilgi istedi. Bunun üzerine milli menfaat çerçevesinde arada konuşmalar oldu. Bunlara dair Celal Bayar gazetecilere şunları söyledi:

"1950 seçimlerinin memleketimizin siyasi hayatında müstesna bir önem taşıyacağına şüphe yoktur. Bu seçimler ya memlekette millet iradesine dayanan tam manasiyle hür bir idarenin kurulmasına temel olacak veya memleket yeniden yeniye siyasi buhranlara sürüklenecektir. Bu sebeple Demokrat Parti seçimlerin tam bir huzur ve sükûn içinde yürümesini sağlamayı hedef tutuyor. Diğer taraftan memlekette zararlı bir takım maksatları elde etmek için pusuda

fırsat bekleyenler vardır. Bunlar seçim devresinden yararlanmak ve huzuru iflâs ettirmek için ellerinden geleni yapacaklardır. Son zamanlarda gelişen olaylar, bu gibilerin memleketimizde güven ve istikrarı bozmak ve kanun otoritesini yıkmak için ne gibi usûllere başvuracaklarını belli etti."

Bunun arkasından Millet Partisi Lideri Hikmet Bayur, Millet Partisi'nin yeni bir plân hazırladığına, seçimlere üç gün kala halkı Mareşal'ın kabrini ziyaret etmeye çağıracağına, yirmi camide birden mevlûd okutacağına ve böyle usûllerle ortalığı karıştıracağına dair dolaşan söylentileri şiddet ve heyecanla yalanladı. Ankara'da çıkan ve Millet Partisi'nin organı gibi görünen bir gazetede dini hisleri tahrik yolunda çıkan yazıların Parti ile ilgisi olmadığını ve Parti'nin ancak resmi beyanlarından dolayı mesul tutulabileceğini de ilâve etti.

Aday listeleri CHP aday listeleri 23 Nisan'da yayınlandı. Meclis'te mevcut 403 milletvekilinden 169 kişinin tasfiyeye uğradığı görüldü. Listeye girmeyeceklerini sezenlerden bazıları daha önceden Parti'den istifa etti. Bunların arasında çoktan beri Parti'de en çok ifrata giden Besim Atalay da vardı. Yeni listeye giremeyenler arasında müfrit diye tanınanların hemen hepsi yer aldı. Teşkilat bunları ayıklamakta Merkez'den de sert davrandı.

Millet Partisi 23 Nisan'da Yüksek Seçim Kurulu'na bir beyanname ile beraber 22 ile ait aday listelerini verdi. İstanbul listesinde Mareşal Fevzi Çakmak'ın eşi Bayan Fitnat Çakmak, Hikmet Bayur, Sadık Aldoğan, Enis Akaygen, Prof. Vasfi Raşit Seviğ, Nureddin Ardıçoğlu, Ahmet Tahtakılıç, Osman Bölükbaşı, General Şefik Çakmak vardı. Dr. Mustafa Kentli hem İstanbul hem de İzmir'den aday gösterildi.

Demokrat Parti'nin bütün illeri içine alan listesi 24 Nisan'da Yüksek Seçim Kurulu'na verildi ve ilan edildi. Milli Kalkınma Partisi yalnız İstanbul'dan seçimlere katıldı ve tespit ettiği yirmi adayı Yüksek Seçim Kurulu'na bildirdi.

26 Nisan'da seçime ait bütün hazırlıklar tamamlandı ve Radyo'dan faydalanma saatleri kura ile belirtildi.

Dinî inkılâbın temeli Ortalığın seçim gürültüsüyle uğraştığı bir sırada Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti dinin ve lâyikliğin gerçek manaları hakkında yüz aydının huzuruyla bir açık oturum yaptı. Çok faydalı neticeler veren toplantıda ileri sürülen ana düşünceler şunlardı: "Din insanın iyiye ve doğruya olan hasretini ifade eden, insanı maddiliğin barbarlığından kurtaran, fedakârlığı ve hizmeti hazlı bir hale koyan, sevginin ve şefkatin kin ve nefreti yenmesine yol açan, mutlaka ölümle biten ve türlü buhranlarla dolu olan fani hayatta insana kalp kuvveti ve huzur veren, ferdin başarma ve dayanma kudretini bu itibarla genişleten ulvi ve asil yol ve kaynaktır. İyinin, doğrunun, temizin timsali olan Allah mefhumu insanların en iyi rehberidir. Kendi gururumuzla, kendi noksanlarımızla mücadele şevk ve cesaretini ancak Allah'ın huzurunda küçülmek suretiyle bulabiliriz."

Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti, böylece kurulan temel üzerinde bir dini inkılâp hareketi yaratmak istedi, fakat başkanı olan Prof. Ali Fuat Başgil'in ana görüşlerini birden bire değiştirmesi buna imkân vermedi.

Son günler Seçim mücadelesinin son günleri geldi, çattı. Savaş birdenbire hızlandı. Celal Bayar, Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada dedi ki: "Eski hataları unutmaya hazırız, fakat yarın için garantiler isteriz. Şu da var ki iktidarın iktisadi siyaseti berbattır."

İnönü, Biga'daki bir konuşmasında: "Parti davalarının çok üstünde memleket davası duruyor," diye bir lisan kullandı.

Halk Partisi'nin tepkisi Demokrat Parti seçimi ezici bir çoğunlukla kazanınca, Halk Partililer bunun sebebini seçim sisteminde aradılar. CHP Bölge Müfettişi Prof. Sadi Irmak dedi ki: "Nisbi sistem bulunmaması büyük bir haksızlıktır. Demokrat Parti dört buçuk milyon oyla 434, Halk Partisi ise dört milyon oyla yalnız elli küsur yer kazandı."

Kendi aralarında Halk Partililer, bütün günahın Nihat Erim'in adli kontrolu kabul etmesinde ve "Seçimlerde muhalefete güven vermek ve onun istediğini aynen yapmak lâzımdır" diye düşünmesinde olduğunu iddia ettiler ve Erim'e acı hücumlarda bulundular: "Bir daha seçim olursa, seni bir direğe bağlamak ve hiç bir şeye karıştırmamak lâzımdır" diyorlardı.

Bu sıkı baskı Nihat Erim'in üzerinde derin etkiler bırakmış. Bir zamanlar Otuzbeşler diye ileri görüşlü ve itidalli bir grubun lideri bulunduğunu ve en gergin günlerde bile Demokrat liderleriyle samimi ve şahsi dostluk halinde olduğunu unuttu. Adnan Menderes'e "Peron" diye bir lâkap taktı ve onu devamlı şekilde kin ve nefretle dolu yayınların yaylım ateşi altında tuttu.

Tutulmayan bir söz İnönü'nün iktidar hakkında söylediği bazı asil sözler, ilerisi hesabına ümitler uyandıracak bir görünüş taşıyordu. İnönü şöyle konuşmuştu: "İş başına acemi olarak geliyorlar. Bundan faydalanmaya çalışmayacağız. Aksine olarak kendilerinden yardım ve desteği esirgemeyeceğiz. İki yıl müddet ağzımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak, muhalefet vazifemize ancak ondan sonra sarılacağız."

Ne yazık ki İnönü bu sözü pek çabuk unuttu. Aradan bir, iki hafta geçmeden en ağır ve haksız tenkitlere başladı. Eğer ilk kararına uysaydı, partisi hesabına güven ve sevgi kazanmanın yolunu tutardı. 1954 seçimlerindeki perişanlık gibi bir akibet karşısında kalmazdı.

İktidara el konulmuyor İktidar uğruna 1945'ten beri bu kadar şiddetli bir mücadele yapan Demokrat Parti'nin, eline geçen büyük zafer üzerine derhal iktidara sarılacağı hatıra gelebilirdi, fakat öyle olmadı. Halk Partisi seçimleri kaybedip, çekilmek arzusunu gösterince ve bir Demokrat Parti Kabinesi'nin kurulmasını isteyince, şu beklenmez cevap karşısında kaldı: "Kabine kurmak için zamana ihtiyaç var. Kabine'nin bir kaç gün daha vazifeye devam etmesini rica ederiz." Cumhurbaşkanı, bunun üzerine bir tebliğ neşrederek durumu umumi efkâra bildirdi, Kabine'nin istifasını bundan dolayı kabul etmediğini anlattı ve şu sözleri ilâve etti: "Memleketin her tarafında hüküm süren güven ve asayiş, iftihar edilecek derecededir."

DP yeni milletvekillerini derhal telgrafla Ankara'ya çağırdı ve 20 Mayıs Cumartesi sabahı Meclis binasında bir grup toplantısı yapmaya hazırlandı.

Değişen kararlar Muhalefet günlerinde Celal Bayar, Cumhurbaşkanı olmamayı, Kabine'nin başında bulunmayı tercih ettiğini kesin surette söylemişti. Olgun ruhlu bir vatandaş ve insan olan eşi Bayan Reşide de Cumhurbaşkanlığı kararlaştıktan sonra da Çankaya'da yaşamamak, Meşrutiyet Caddesi'nin başındaki dört odalı apartmanda kalmak arzusunu gösterdi. Parti liderinin Cumhurbaşkanı olmaması ve bu makamın politika dışında kalması hakkında muhalefet devrinde yapılan ısrarlarında samimi olduğu, Bayar'ın başkanlığı reddetmesi suretiyle belirtilmiş olacaktı. Bu sebeple bir Cumhurbaşkanı adayı aranmış, Generaf Ali Fuat Cebesoy veya Yargıtay Başkanı Halil Özyürük üzerinde karar kılınmış, ayrı kollardan ayrı zamanlarda her ikisine teklifte bulunulmuş, müstakil olarak Parti listesinden seçilen adayların ikisi de bunu kabul etmişti. Hatta Ali Fuat Cebesoy, bir cumhurbaşkanının bekâr olmasının münasip olmayacağını düşünerek evlenmeyi bile aklına koymuştu.

Garibi şu ki 1946 seçimlerinin neticesi, Halk Partisi aleyhine biraz noksanla, bu defa tersine çevrildi. Demokrat Parti 434 milletvekilliği kazandı, Halk Partisi'nin mevcudu 51 derecesine düştü. Kopardığı bütün gürültülere rağmen, Millet Partisi ancak bir tek temsilci seçtirebildi, başkalarını kötülemenin olumlu bir yol olmadığını acı surette öğrendi. Tek başarı Bölükbaşı'nın Kırşehir'den milletvekili çıkmasıydı.

Bir doğum günü hediyesi Seçim çok tatlı ve vakarlı bir hava içinde yürüdü, hiç bir taraftan bir itiraz sesi yükselmedi. Yıllardır çok partili çerçevede bir demokrasi ve hürriyet rejiminin davasını yürütmeye çalışan tarafsız bir gazeteci olarak ben günlerdir devamlı bir heyecan içindeydim. 8 Mayıs'ta "Bir Doğum Günü Hediyesi" başlığı ile çıkan bir başyazımda şunu anlattım: "Ben 14 Mayıs'ta doğdum. Seçimlerin bu güne düşmesine seviniyorum. Eğer bu seçimlere Türk milletinin tam bir dürüstlük içinde iradesini belli etmesine ve bu sayede istikrarlı bir idarenin temeli atılmasına imkân verirse, ben, çok değerli bir doğum günü hediyesi elde etmiş olacağım, bütün bir mücadele hayatının neticesinde beklediğim büyük mükâfata kavuşacağım."

Demokrat Parti'ye yakınlığıma rağmen, müstakil damgasiyle bile olsa milletvekili seçilmeyi bir ân bile hatırımdan geçirmedim. Bunun sebebi, milletvekilliğinin değer ve şerefini takdir etmemem değildi, sadece ben tam bir objektiflik ve istiklal isteyen gazetecilikle politikacılığın bağdaşamayacağı yolunda bir iman taşıyordum ve sevdiğim mesleğe toz kondurmaya razı olmuyordum.

İktidardaki ilk akşam Türkiye'deki demokrasi hasretini ve buna kavuşmak azmini temsil eden Demokrat Parti'ye karşı yakınlık gösteren iki yabancı büyükelçi vardı. Her ikisi melek gibi adamlardı. Biri Amerikan Büyükelçisi ve candan Türk dostu Edwin Wilson'du. Demokrasi mücadelemizi adım adım büyük ilgi ile izlemişti. Etrafında da Sefaret Kâtibi Gnade gibi iyi Türkçe bilen, Türkiye'ye ait her şeye, bilhassa alaturka musikiye bağlılık duyan adamlar vardı. Bu Gnade Ankara'da hiç bir alaturka konseri kaçırmaz, her çalınan parçanın zevkine varır, halkla beraber olurdu.

Diğer Sefir, Kanada'nın ilk Türkiye Büyükelçisi Gen. Victor Odlum idi. Bu General, Birinci Cihan Harbi'nde Kanada birlikleriyle beraber Fransa'da dövüştü, tümen kumandanı mertebesine vardı. İkinci Cihan Harbi ihtimali başgösterdiği zaman yaşı ilerlemişti. Belki yaşlı bulurlar, askere almazlar diye aylarca ormanlarda baltayla ağaç devirdi, canlı ve dinç bir manzara almayı başardı. İlk olarak Pekin'de sefirlik ettikten sonra Türkiye'ye gelince, Türk milletinin bu karışık dünyada askeri ve siyasi bakımdan öncü bir rol oynayabileceğine karar verdi, bu fikrini yalnız kendi hükûmetine değil, Amerika'ya ve İngiltere'ye de kabul ettirmek için canla, başla çalıştı. Mutlaka Atlantik Paktı'na kabul edilmemizi istiyordu. Halbuki İngiltere bu Pakt'a da azalığın yalnız Batılı memleketlerde kalmasına taraftar bulunuyor, bizim azalığımızı yadırgıyordu. Diyebilirim ki 1951'de NATO'ya üye olabilmemizi, Kore'ye askeri birlikler göndermemizin ve orada şan kazanmamızın etkisiyle beraber, General Odlum'un hakkımızdaki derin imanına ve ısrarlı çalışmalarına borçluyuz.

Demokrat Parti'nin seçimi kazandığı belli olur olmaz, Odlum, Adnan Menderes'i, Fuat Köprülü'yü ve beni Ankara'da Bahçelievler'de bulunan Kanada Sefareti'ne akşam yemeğine çağırdı. Sofrada dördümüzden başka kimse yoktu. Türkiye'de demokrasinin zaferi şerefine sık sık kadeh kaldırdık, yeni Demokrat iktidar için başarı dileklerinde bulunduk ve yeni iktidarın ilk gününü güzel bir neşe havası içinde kutladık.

Halk Partisi'nin tepkisi Demokrat Parti seçimi ezici bir çoğunlukla kazanınca, Halk Partililer bunun sebebini seçim sisteminde aradılar. CHP Bölge Müfettişi Prof. Sadi Irmak dedi ki: "Nisbi sistem bulunmaması büyük bir haksızlıktır. Demokrat Parti dört buçuk milyon oyla 434, Halk Partisi ise dört milyon oyla yalnız elli küsur yer kazandı."

Kendi aralarında Halk Partililer, bütün günahın Nihat Erim'in adli kontrolu kabul etmesinde ve "Seçimlerde muhalefete güven vermek ve onun istediğini aynen yapmak lâzımdır" diye düşünmesinde olduğunu iddia ettiler ve Erim'e acı hücumlarda bulundular: "Bir daha seçim olursa, seni bir direğe bağlamak ve hiç bir seye karıştırmamak lâzımdır" diyorlardı.

Bu sıkı baskı Nihat Erim'in üzerinde derin etkiler bıraktı. Bir zamanlar Otuzbeşler diye ileri görüşlü ve itidalli bir grubun lideri bulunduğunu ve en gergin günlerde bile Demokrat liderleriyle samimi ve şahsi dostluk halinde olduğunu unuttu. Adnan Menderes'e "Peron" diye bir lâkap taktı ve onu devamlı şekilde kin ve nefretle dolu yayınların yaylım ateşi altında tuttu.

Tutulmayan bir söz İnönü'nün iktidar hakkında söylediği bazı asil sözler, ilerisi hesabına ümitler uyandıracak bir görünüş taşıyordu. İnönü şöyle konuşmuştu: "İş başına acemi olarak geliyorlar. Bundan faydalanmaya çalışmayacağız. Aksine olarak kendilerinden yardım ve desteği esirgemeyeceğiz. İki yıl müddet ağzımızdan acı bir tenkit sözü çıkmayacak, muhalefet vazifemize ancak ondan sonra sarılacağız."

Ne yazık ki İnönü bu sözü pek çabuk unuttu. Aradan bir, iki hafta geçmeden en ağır ve haksız tenkitlere başladı. Eğer ilk kararına uysaydı, partisi hesabına güven ve sevgi kazanmanın yolunu tutardı. 1954 seçimlerindeki perişanlık gibi bir akibet karşısında kalmazdı.

İktidara el konulmuyor İktidar uğruna 1945'ten beri bu kadar şiddetli bir mücadele yapan Demokrat Parti'nin, eline geçen büyük zafer üzerine derhal iktidara sarılacağı hatıra gelebilirdi, fakat öyle olmadı. Halk Partisi seçimleri kaybedip, çekilmek arzusunu gösterince ve bir Demokrat Parti Kabinesi'nin kurulmasını isteyince, şu beklenmez cevap karşısında kaldı: "Kabine kurmak için zamana ihtiyaç var. Kabine'nin bir kaç gün daha vazifeye devam etmesini rica ederiz." Cumhurbaşkanı, bunun üzerine bir tebliğ neşrederek durumu umumi efkâra bildirdi, Kabine'nin istifasını bundan dolayı kabul etmediğini anlattı ve şu sözleri ilâve etti: "Memleketin her tarafında hüküm süren güven ve asayiş, iftihar edilecek derecededir."

DP yeni milletvekillerini derhal telgrafla Ankara'ya çağırdı ve 20 Mayıs Cumartesi sabahı Meclis binasında bir grup toplantısı yapmaya hazırlandı.

Değişen kararlar Muhalefet günlerinde Celal Bayar, Cumhurbaşkanı olmamayı, Kabine'nin başında bulunmayı tercih ettiğini kesin surette söylemişti. Olgun ruhlu bir vatandaş ve insan olan eşi Bayan Reşide de Cumhurbaşkanlığı kararlaştıktan sonra da Çankaya'da yaşamamak, Meşrutiyet Caddesi'nin başındaki dört odalı apartmanda kalmak arzusunu gösterdi. Parti liderinin Cumhurbaşkanı olmaması ve bu makamın politika dışında kalması hakkında muhalefet devrinde yapılan ısrarlarında samimi olduğu, Bayar'ın başkanlığı reddetmesi suretiyle belirtilmiş olacaktı. Bu sebeple bir Cumhurbaşkanı adayı aranmış, General Ali Fuat Cebesoy veya Yargıtay Başkanı Halil Ozyürük üzerinde karar kılınmış, ayrı kollardan ayrı zamanlarda her ikisine teklifte bulunulmuş, müstakil olarak Parti listesinden seçilen adayların ikisi de bunu kabul etmişti. Hatta Ali Fuat Cebesoy, bir cumhurbaşkanının bekâr olmasının münasip olmayacağını düşünerek evlenmeyi bile aklına koymuştu.

Fakat karar değişince ve Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı, Adnan Menderes'in Başbakan olması münasip görülünce Cebesoy'un Savunma Bakanı sıfatiyle Kabine'ye alınması arzu edildi. Kendisiyle olan dostluğum dolayısiyle gönlünü almak ve yeni teklifi kabul ettirmeye çalışmak vazifesi bana verildi. Ankara'ya geleceği gün istasyona indim, trenden inince buluştuk. Beraberce Ankara Palas'a geldik, birinci katta kapı civarında olan odama kapandık. Derhal gördüm ki Cebesoy Cumhurbaşkanlığı'nı içine yatırmıştı. Kararın değişmesinden dolayı çok küskün göründü. Savunma Bakanlığı'nın lâkırdısını bile ettirmedi.

Köprülü de küskün Fuat Köprülü'nün evine giderek durumu anlattım. Bir de ne göreyim? Fuat da küskün... Başbakanlığa Adnan Menderes'in geçmesini ve kendisine Dışişleri Bakanlığı'nın verilmesini yadırgamıştı. Bana içini şöylece döktü:

"Ben ilim adamıyım. Makamda gözüm yok, fakat en münasibi, Başbakanlığa bir müddet için benim geçmem ve Adnan Menderes'i yetiştirmemdi. Mademki böyle olmadı, bana Dışişleri Bakanlığı ile beraber hiç olmazsa Parti Başkanlığı da verilmeliydi..."

Gördüm ki Köprülü makamda gözü olmadığını söylemekle beraber iktidar ganimetinden kendisine teklif edilen payı azımsıyordu. Dışişleri'nin çok önemli ve kendisine layık bir iş olduğuna ve zafer gününde en küçük bir şahsi ahenksizliğe ve tadsızlığa meydan vermenin münasip olmayacağına dair bir hayli dil döktüm ve Köprülü'yü yavaş yavaş yatıştırdım.

B ndan evvel ben, İngiltere'de yapıldığı gibi, DP muhalefetinin bir gölge kabinesi kurmasını teklif etmiştim. Herkes birden derhal üzerime yürüdü. Dediler ki:

"Sen deli misin? Bizde öyle şeyler olur mu? Siyasi talân kavgası vakitsiz bir şekilde kopar."

İktidardan sonra Ankara'ya gelen milletvekilleri arasında hüküm süren gergin ve iştahlı havayı ve bu arada şimdiye kadar sımsıkı surette elele çalışan Menderes ile Köprülü arasında bile beliren gergin hisleri gördükten sonra o zaman bana çatanlara tamamiyle hak verdim.

Yeni kabine Adnan Menderes, Adalet'e Temyiz Başkanı Halil Özyörük'ü, Milli Savunma'ya Refik Şevket İnce'yi, Dışişleri'ne Fuat Köprülü'yü, Milli Eğitim'e idealist bir terbiyeci olan Avni Başman'ı, Bayındırlığa General Fahri Belen'i, Sağlık ve Sosyal Yardım'a Sabahattin Bey'in en yakın çalışma arkadaşı Dr. Nihat Reşat Belger'i, Gümrük ve Tekel'e Nuri Özsan'ı, Tarım'a Nihat Eğriboz'u, Ulaştırma'ya Tevfik İleri'yi, Çalışma'ya Hasan Polatkan'ı, İşletmeler'e Muhlis Ete'yi getirmişti. Bunların arasında Maliye Bakanı Halil Ayan biraz zayıf göründü. Eski iktidar zamanında bilhassa hesap uzmanı teşkilatını kurmak suretiyle güzel bir çığır açan İsmail Rüştü Aksal'ın eserine sahip çıkacak ve bunu ileri götürecek yerde derhal çökmesine meydan bıraktı. Koraltan Meclis Başkanı, Ekrem Hayri Üstündağ, Meclis Parti Grubu Başkanı oldu.

Yeni Kabine'nin programı etrafında Meclis'te müzakereler oldu. Hükûmet'e 287 oyla güvenlik gösterildi. Söz hakkı verilmediği iddiasiyle Halk Partililer Meclis'i terkettiler.

Yeni Kabine kurulurken Samed Ağaoğlu unutulmuştu. Fena halde somurtuyor, hayal kırıklığını belirtiyordu. Bu iş Başbakan'ın yanında söz konusu edilirken, Başbakan yardımcılığının açık kaldığını hatıra getirdim. Bu düşünce doğru bulundu. Samed Ağaoğlu 5 Haziran'da Başbakan yardımcılığına ve Devlet Bakanlığı'na getirildi.

Patlak veren bir rezalet Devrini tamamlayan, hiç bir işe yaramayan bir uçak motörüne ait kalıp ve lisansların İngiltere'den satın alınması ve ona göre motör yap-

mak üzere bir fabrika kurulması işi *Vatan* sütunlarında defalarla söz konusu edilmiş, her acı safhası aydınlatılmıştı. İktisat Bakanı Fuat Sirmen de Meclis kürsüsünden bu hareketi tenkit ettiği halde, tek parti devrine mahsus inat ve gafletle işe devam edilmiş, zararın neresinden dönülse kâr olduğu kabul olunmamıştı. İktidar değiştikten sonra nikaplar düştü, hesaplar açığa vuruldu. O zaman belli oldu ki havacılığı ilerletmek niyetiyle milletin Hava Kurumu'na verdiği paralardan altmış beş milyon lira, sırf cehalet ve inat yüzünden heba edilmiş, Hava Kurumu'nun meydana getirdiği uçak ve motör sanayii mali aciz haline yaklaşmıştı.

Arapça ezan Atatürk'ün ilhamiyle memlekette epeyce zaman Türkçe ezan okunmaya başlamış ve halkın büyük bir kısmı bunu hoş görmeye alışmıştı. 6 Haziran'da Demokrat Parti iktidarı Arapça ezana karşı fiili surette mevcut yasağı kaldırdı ve herkesin istediği dilde ezanı seçebileceği tarzında bir açık kapı yarattı. Muhalefet, bunu dini hisleri politika hesaplariyle okşamak diye karşıladı. İktidar şu yolda cevap verdi: "Dini hisleri politikaya karıştıranlar kendileridir, biz Türkçe veya Arapça diye bir baskı kullanmıyoruz, herkesi serbest bırakıyoruz." Garibi şu ki Arapça ezan yasağı meselesi 16 Haziran'da Meclis'e geldiği zaman Halk Partisi de yasağın ve buna bağlı cezanın kaldırılması lehinde rey kullandı. Bir konuşma yapan Bayan Tezer Taşkıran (Ağaoğlu) dedi ki: "Biz Türkçe ezanı tercih ederiz, fakat bu meseleyi sonuna kadar savunulması lâzım gelen bir inkılâp adımı diye karşılamıyoruz."

Genelkurmay'da değişiklik Yeni iktidar, Genelkurmay'da ve yüksek kumanda mevkilerinde derhal esaslı değişiklikler yaptı. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürman'ın yerine Orgeneral Nuri Yamut, 2. Başkan Orgeneral İzzet Aksalur'un yerine Korgeneral Şahap Gürler geçti. Kara, Hava, Deniz kuvvetleri komutanları, ordu müfettişleri değişti. Valiler arasında geniş ölçüde tasfiyelere girişildi. Değiştirilen valilerin vazifelerini hiçe sayıp eski iktidara ait politikanın kör aletleri haline girdikleri ileri sürüldü. Bu neviden olmayanların da ya yeri değişti veya merkez valiliklerine atandılar. İlk hamlede dokuz vali emekliye ayrıldı.

Bu tarzda hareketler ve isnatlar karşısında muhalefet lideri İsmet İnönü meydan okurca bir tavır takındı, dedi ki: "Cumhuriyet'in ilanından bugüne kadar takipsiz kalmış suçlar varsa takip ettirilsin, hariçte parası olanlar, vurgunculuk yapanlar açığa vurulsun." Nihat Erim ilâve etti: "Şimdi bizden hesap soranlar arasında tek partinin çalışmalarında pay alanlar vardır."

Vatan, 12 Haziran sayısında: "Politika havası zehirleniyor. Devlet Başkanı'nın arabulucu role sahip çıkması çok hayırlı olur," diye bir feryat kopardı, iktidar değişikliği zamanında esen ve bütün dünyayı hayran bırakan tatlı havanın aradan hir ay geçmeden bu kadar bozulmasından dolayı üzüntülerini ortaya koydu.

Millet Partisi Kongresi'nde basına yuhalar Haziran'ın ortalarında Ankara'da bulunuyordum. 17 Haziran'da toplanacak Millet Partisi Kongresi için diğer gazeteci arkadaşlarla beraber yazılı bir davet aldım. Tarafsız bir gazeteci sıfatıyla daveti kabul etmeyi tabii buldum. İlk gün Atatürk'ün Muvakkat Kabri'ne çelenk konulup konulmaması hakkında tartışmalarla geçti, basına çatanlar oldu, fakat bu hareket ağır basmadı. Ertesi gün Dr. Haydar Seçkin adında bir delege kürsüye çıktı. Dedi ki: "Seçimlerde bozguna uğramamıza sebep, ne Demokrat Parti'dir, ne de Halk Partisi'dir, sadece bizi hiçe sayan basındır. Kahrolsun basın, yok olsun basın... Bunları kim buraya çağırdı, ne diye çağırdı?"

Bir tek adamın ileri geri konuşmasını olağan sayabilirdik, fakat bütün kongre, en iptidai misafirseverlik icaplarını hiçe sayarak, "Kahrolsun!" feryatlarına ve yuhlara şiddetle katılınca, kendimizi yalnız hakaret değil, aynı zamanda tehlike karşısında gördük. Bütün gazeteciler beraber olduk, yan pencerelerden dışarı fırladık, canımızı kurtardık. Arkamızdan hâlâ "Kahrolsun!" sesleri üst perdede yükseliyordu.

Sonra Millet Partisi harekete geçti, yalnız bir, iki kişinin basın aleyhinde dil kullandığını, basının haksız bir telâşa kapıldığını ileri sürerek, gerçekleri inkâra ve işi düzeltmeye kalkıştı. Gücenen gazete sahiplerine ayrı ayrı mektuplar yazdı, fakat olan olmuştu.

Menderes'in büyük bir hamlesi ve yanlış bir davranış 14 Mayıs seçimlerinden bir kaç hafta evveldi. Adnan Menderes, Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'yla beraber Aydın'dan yola çıktık. Nazilli'de yapılacak bir toplantıya gidiyorduk. Yol ay ışığıyle bezenmişti, hoş ve tatlı bir akşamdı. Ben coştum, yeni iktidardan ne gibi ıslahat hamleleri beklendiği hakkında içimi döktüm. Söylediklerimin arasında mevcudun içindeki en iyi adamlar partizanlığa ve hatıra gönüle bakmadan arayacak, seçecek, her işin icabı neyse kendi takdirine göre yerine getirmek üzere işine ve cüssesine göre herkese yetki verecek, her atılan adımda çaresiz bir hata payı bulunduğunu bilerek, verimli ve süratli çalışmalara karşılık, bunu önceden göze alacak, para kadar zaman denilen yaman cevherin üzerinde de titreyecek, modern bir idareye ait rüyalarımın ve hasretlerin bir levhasını çizdim.

Adnan Bey bir müddet beni dinledikten sonra şöyle dedi:

"Bak, ben sana söyleyeyim, sen şunları istiyorsun. Bak biz iş başına geçer geçmez, nasıl hazırlanacağız, nasıl işe

girişeceğiz ve bugünkü köhne ve yavaş idareyi nasıl kısa zamanda yok edeceğiz, geri kalmış bir milleti hür dünyanın ileri seviyesine nasıl ulaştıracağız, verimli, huzurlu, yüksek ve ileri idare binamız nasıl kısa zamanda yükselecek ve gözleri kamaştıracak..."

Ben de, Fevzi Lûtfi de bir sihirbazın ağzından dökülür gibi gelen güzel müjdeleri hayranlıkla dinliyorduk. Ben, bütün bir uzun ömrü Doğu'yla Batı'yı birbirinden ayıran iki nevi idarenin tahliliyle geçirmiştim, buna dair binlerce sayfalar dolusu yazılar yazmış, her fırsatta dert dökmüştüm, fakat işte büyük işler görmeye hazırlanan bu genç akıncı politika ve idare adamı, belli ki benim ıslahat rüyamdan çok güzellerini görmüş, bunları benim hiç bir zaman beceremeyeceğim kadar canlı bir tarzda ifade edebilmenin imkânını bulmuştu...

Bayıldım. Kendi kendime dedim ki:

"Oh, herşey kurtuldu. Türkiye'nin ıslahat davası yaman bir şekilde benimsenmiştir. İhtiyaçları bu kadar iyi duyan ve belirtmeyi bilen bu Adnan Menderes derhal işe sarılacak, Mithat Paşa'nın yapmayı düşündüklerinden çok fazlasını dizi halinde başaracaktır. Türkiye'yi ileri milletlerin seviyesine ulaştırmakla kalmayacak, bir öncü role fırlayacak, nice millete örnek olacak, dünya ölçüsünde gıpta uyandıracaktır!"

Başbakan'ı ilk uyarmam 14 Mayıs'da Demokrat Parti parlak bir surette iktidarı kazandı, Adnan Menderes çok sevilen bir lider sıfatiyle baş role geçti. Ben Nazilli yolunda edindiğim ümitleri hatırlayarak çok sevindim. Artık modern bir devlet idaresinin eşiğine kavuştuğumuza hiç şüphem yoktu. Gözümü dört açarak, bunun hazırlıklarını, belirtilerini araştırıyordum, fakat ortalıkta partiler arası kavgalardan, parti içi çekişmelerden, ortaya boşanan ihtiraslardan başka bir şey görünmüyordu.

Adnan Bey'i artık hükûmet ve partiye ait bin bir işi arasında her istediğim dakikada göremediğim için oturdum, kendisine aşağıdaki mektubu yazdım. Özel Kalem Müdürlüğü'ne geçen eski Parti Başkâtibi Basri Bey'e teslim ettim:

"Muhterem Adnan Bey,

Siz, Türkiye'de bir rasyonel idare ve çalışma devrinin açılması bakımından biricik ümidi temsil ediyorsunuz. Siz bu davaya sarılmazsanız, birbuçuk asırdır her yeni düzene düşmanlık eden kuvvetler, bu defaki teşebbüsün de başını yerler, sathi cilalı kurnaz eski Şark ruhu milletimizin kaderine yeniden hakim kalır.

Güzel bir programla ortaya çıktınız. Takım halinde çalışacak bir hükûmet kurdunuz, iyi ölçülerle adam derliyorsunuz, fakat sayısız işlerinizi iyi ellere devir ve emanet etmenin yolunu bulamayarak, üzerinize o kadar yük topladınız ki sinirlenmemenize, verimli şekilde çalışmanıza ve dinlenmenize imkân olmuyor ve netice olarak da tenkide ve muhalefete karşı tolerans ve soğukkanlılığınızı muhafaza etmeniz güç oluyor.

Ben bu hale çok üzülüyorum, çünkü bu kadar mücadeleden ve böyle parlak bir zaferden sonra tekrar tek parti ruhuna dönüş istidadı yaratmasından korkuyorum.

Bu güne kadar siyasi hayatımızda her iktidar sahibi, nazari olarak hürriyeti ve tenkidi faydalı ve lüzumlu, fakat kendisi hakkında yapılan tenkidi berbat bulmuştur. Muhalefet nazari olarak sevilmiş, aranmış, şu kadar ki canlanıp karşımıza çıkınca kötülüğüne hükmedilmiş ve iş görebilmek için bunun rahatsızlığından münasip bir suretle kurtulmak arzusu ağır basmıştır.

Bugün Halk Partisi adına yapılan muhalefet cidden ölçüsüz ve kızdırıcıdır, fakat memleketin huzuruna ait mesuliyeti taşıyan iktidarın hareket tarzı ve yayınları da maksada uygun diye kabul edilemez.

Kazandığımız dış itibar 14 Mayıs zaferinin milletçe kazanılması dış âlemde yaman bir etki yaratmış ve bize büyük bir itibar sağlamıştır. Demokrasi âlemi, bu krediyi devam ettirmek ve genişletmek için, muhalif partiye karşı olan toleransı ölçü tutacaktır. Bu tolerans bulunmazsa ve siyasi sulh kurulamazsa, kazanılan itibarı pek çabuk kaybedeceğimiz şüphesizdir. Bundan başka Hükûmet'in ne yapacağını zaten bildiği ve muhalefet olmasa da yolunu şaşırmadan yapacağı düşüncesi hiç farkında olmadan demokrasiyi inkâr etmek ve aydın istibdadını ve vasilik sistemini benimsemek gibi bir istidat yaratır.

Hesap uzmanları ocağı meselesinde Maliye'de prensip perdesi altında, barem ruhuyle başgösteren baltalama hareketine bilhassa dikkatinizi çekerim. Yeni bir vergi sistemine doğru kurulan ve kendine mahsus bir fazilet ruhu geliştiren güzel br ocağı, Maliye anlayışsızlıkla yıkacak olursa, bütün sistem gerileyecektir."

Cüretli Kore kararı Bu mektubumu yazdığım sıralarda ben hayal kırıklığı içindeydim. Beş yıldan beri yol arkadaşlığı ettiğim Demokrat Parti'yi iktidarı elden kaçırmak yüzünden ölçüleri alt üst olan Halk Partisi'ne ve çekememezlik havası içinde bulunan Millet Partisi'ne karşı savunmakla beraber, memlekete ait endişeleri bir saniye bile unutmuyor, "Doğruya doğru, eğriye eğri" prensibinin icabı olan objektifliği elden bırakmıyordum. Bu sebeple "Bir devr-i sabık yaratmayacağız" sözüyle Demokrat Parti, geçmişe ait dedikoduları gömmek ve elbirliğiyle zinde bir çalışma devrine sarılmak arzusunu belirttikten sonra, geçmişi eşelemek ve bunun dedikoduları içinde asıl olumlu memleket işlerini ihmal etmek yolunda Demokrat Parti teşkilatından kabaran arzulara göğüs geriyor, bu yüzden de şiddetli hücumlara uğruyordum. Matbaaya yağan mektuplarda: "Bizdendin, ne diye karşı tarafı korumaya ve

ortalığı yatıştırmaya uğraşıyorsun?" sözü türlü şekillerde tekrarlanıyordu.

Bu yüzden duyduğum ümitsizliğe ve perişanlığa bir aralık Adnan Menderes'in çok büyük cesaretle göze aldığı uzak görüşlü ve basiretli bir hamle deva oldu.

Ankara'da bulunduğum bir gündü. Menderes, beni odasına çağırttı. Köprülü de yanındaydı. Şöyle dedi:

" Memleket hesabına çok mühim bir karar vermek durumundayız. Bunu önceden bilmeni ve beklenen hücumlara karşı bizi anlayışla desteklemeni istiyoruz. Birleşmiş Milletler adına Kore'de kızıl kuvvetlere karşı ortak bir cephe kurmak üzere Amerika'nın hür milletlere bir çağrısı var. Ortak güvenlik ruhunu yürütmek ve itibarımızı yükseltmek bakımından bu, bizim hesabımıza yaman bir fırsattır. NATO'ya kabul edilmemize de köprü olabilir. İngiltere ve diğer milletler bunu baştan savma karşılarlar ve suya düşürürlerse, fırsat bizim için de, hür dünya için de elden gider. İşte bu sebeple herkesten evvel çağrıya olumlu bir cevap vermek ve diğer milletleri olmuş, bitmiş bir durum karşısında bırakmak istiyoruz. O zaman İngiltere ve diğer devletler bize uymaktan kaçınamazlar, biz oraya bir Türk Birliği gönderince, onlar da Kore savaşına canla başla katılmak zorunda kalırlar. Fakat işin içinde Türk askeri yurt dışına göndermek davası olması dolayısiyle Meclis kararı almaya kalkışırsak, iş uzar, dedikoduların sonu gelmez. Bir saat bile kaybetmeden, sorumluluğu üzerimize alarak, karar vermek, kararı Birleşmiş Milletler'e ve Amerika'ya bildirmek zorundayız. Böylece hareket ettiğimiz takdirdeyse, her taraftan yanlış hükümlere varılacağı, yaygaralar kopacağı muhakkaktır. Bunlara karşı basında anlayışla cephe kurulmasına ihtiyaç vardır."

Hamleyi benimsiyorum Tasarlanan hamleyi derhal kavradım ve benimsedim. Kore'de NATO veya Hür

Dünya adına değil, Birleşmiş Milletler adına bir cephe almak fırsatının ele geçmesi büyük bir nimetti. Sovyet Rusya kendi hesabına bir takım ters tesadüflerden dolayı vetosunu kullanmak imkânını bulamamış, gürültüye gelmişti.

Yeni iktidar büyük bir cesaretle ortaya atıldı. İngiltere'den evvel davranmak ve Meclis'e danışmamak suretiyle 26 Temmuz 1950'de Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne ve Amerika'ya olumlu kararını bildirdi. Yapılması düşünülen hareket Kore'ye 28'inci tümenden 4500 kişilik bir tugay gönderilmesiydi. Bu hamle, her tarafta iyi bir örnek etkisi yaptı. Bizden sonra İngiltere'yle beraber dört devlet derhal olumlu kararlara vardılar.

Buna karşılık, Halk Partisi 27 Temmuz'da şiddetli bir hücuma geçmek için bunu fırsat bildi. Kararın Meclis'e danışmadan verilmesi üzerinde ısrarla durdu. Fakat iş yalnız o kadarla kalmadı. Birleşmiş Milletler cephesinde kızıl saldırıcıya karşı vuruşmak üzere yurt dışı ve Okyanus aşırı bir sahaya Türk askeri yolladığımızdan dolayı Parti kıyasıya tahrik ve propagandalara girişti. Askeri taşıyan vagonların üzerine tahrik yollu yazılar ve "Yaşa İsmet İnönü" tarzında sözler yazıldı. Halk ve asker arasında her türlü menfi tahrikler de yapıldı.

Halbuki Kore macerası netice olarak memleket hesabına büyük başarılar yarattı. Oraya giden Türk askeri, sayı bakımından az olmakla beraber, Çanakkale'yi savunmakta harikalar yaratan, sonra da İstiklal Harbi'ni kazanan ve Yunan işgal ordularını denize döken Mehmetçikler'in oğulları ve kardeşleri olduklarını pek çabuk belli ettiler. "Hür Dünya'nın en değerli koruyucuları" sıfatıyla Amerika'da ve bütün dünyada Türkiye hesabına yeniden şeref ve itibar kazandılar, Kore Harbi'nin kaderi üzerinde yaman etkileri göründü. Dikkate değer nokta şu oldu ki Anavatan'dan binlerce kilometre uzakta bir savaşa atılan Türk askerleri bu dövüşün taşıdığı manayı çok iyi kavradılar, "Bizim bu-

rada yaptığımız şey, kendi köyümüzü, kendi yurdumuzu korumak, huzur ve selâmetini sağlamaktır," tarzında sözleri dillerinden düşürmediler.

İnsaf borcu Kore Savaşı'na katılmak suretiyle ortak güvenlik havasına girer girmez, NATO'ya kabul edilmek için teşebbüslere başladık. İlk hamlede netice almadık, gelişme ancak adım adım yürüdü. Demokrat Parti iktidarının her hareketine şiddetle çatan Millet Partisi bile iktidarın Kore işinde doğru bir yol tuttuğunu itiraf etmeyi bir insaf borcu saydı. Parti'nin lideri Hikmet Bayur, 3 Ağustos'ta şöyle dedi: "Atlantik Paktı'nda yer almamız memleket hesabına mutlaka lüzumludur. Eğer Kore'ye asker göndermemizin neticesi Pakt'a girmek olabilecekse, yapılan fedakârlık yerindedir."

Bizzat iktidardayken, Pakt'a girmek için bir düzüye uğraşan ve başarısızlığının acısını o zamanki Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak'ın diliyle acı acı itiraf eden Cumhuriyet Halk Partisi, aynı olgunluğu gösteremedi ve milletlerarası sahada tutulan verimli politikada Hükûmet'i desteklemekten şiddetle uzak durdu.

Barker - Lifting Adnan Menderes, Kore ve NATO işinde belirttiği uzak görüş, enerji ve atılganlığa karşılık, daha ilk günden başlayan, kendi iktisadi görüşlerine güvenmek ve dünyanın ne büyük çapta iki iktisadi ve mali uzmanı ayağına geldiği ve emrine hazır durduğu halde bunları hiçe saymak suretiyle çok hatalı yollar tuttu. Bunlardan biri Barker'dır ki Amerikan iş âleminin en tecrübeli ve dürüst bir uzmanı olarak orada ve milletlerarası iş hayatında el üstünde taşınmış, en büyük şirketlerin idare meclisinde yer almış ve emekliye ayrılmak yaşı geldiği halde, kendi arzusuna rağmen buna imkân verilmemişti. Tam Demokrat Parti'nin iktidara geldiği sıralarda Barker, çok zamandan

beri yardımcılarıyla beraber üzerinde çalıştığı ve tamamladığı Barker Raporu'yla yeni idarenin karşısına çıktı. Bu raporda ilk hamlede büyük endüstrinin değil, ihracat maddelerimizin işletilmesi, çoğaltılması ve yarı mamul bir hale konulması suretiyle memlekete döviz getirecek maddelerin ve bilhassa hayvancılık davasının üzerinde duruluyordu. Adnan Bey bunu yadırgadı, "Bizi geri memleket halinde tutmak, kendilerine rakip bir endüstri diyarı haline gelmemizi geciktirmek istiyorlar" hükmüne vardı, raporu hasır altı etti, Barker ve arkadaşlarına yüz vermedi. Bu suretle neler kaybettiğimizi gören iktisatçılarımız eksik olmamıştır. Hatta tam Demokrat Parti'nin iflâsı ve Adnan Menderes'in ömrünün pek acı bir surette sonuna gelmesi sırasında Hindistan'da toplanan bir milletlerarası konferansta bulunan Türk delegelerinden bir ikisi, Barker'e şu sözleri söylemiştir:

"Eğer Adnan Menderes, sizin raporunuzdaki isabeti kavrasaydı, sizinle işbirliği etseydi ve Türkiye'yi iktisadi bakımdan geliştirmek ve hatalı yollardan sakınmak imkânını bulsaydı, bugün başarılı bir devlet adamı sıfatiyle iş başında bulunacaktı ve başına bu acı akibet gelmeyecekti."

Şüphe yok ki Adnan Menderes'in yaman bir zekâsı ve sezisi vardı, fakat bilgi ve tecrübesi bu sayede tamamlanmış olmuyordu. Etrafında bulunan dalkavukların ve bilhassa uzman geçinen kimselerin kullandıkları lisan, Başbakan'ın başını döndürmüştü, "İnce bir takım teknik hesaplar ve tıbbi operasyonlar bir tarafa bırakılmak üzere, ben her davada, her uzmandan daha iyi düşünecek ve karar verecek bir kudretteyim" gibi bir kanaate varacak kadar kendi kendini aldatmış, hatalara düşmüştü.

Lifting'in kovulması Bu hataların en büyüğü, Dünya Bankası tarafından, danışman ve yardımcı olarak ta ayağına gönderilen meşhur Hollandalı Maliyeci Lifting'i

istiskal etmesi ve nihayet kapı dışarı etmesi oldu. Yaman bilgisi ve görüşleri sayesinde Hollanda'nın en zor bir buhran devresini atlatmasını ve maliyesini örnek bir hale yükseltmesini sağlayan ve başbakan olması için yalvarılan Lifting, müşavir sıfatiyle Türkiye'ye gelince, kendisine Başbakanlık'ta bir oda ayrılacağını ve uzmanlığından ve tecrübesinden faydalanmaya değer verileceğini sanmıştı. Adnan Menderes ise bunu yapacak yerde, Merkez Bankası'nda Hollandalı'ya bir oda verilmesini emretti ve bilgisinden memleketin faydalanması için kendisine hiç bir fırsat vermedi. Türkiye'de bulunduğu sırada ve 1957 ve 1958'de Amerika'ya yaptığım seyahatlerde Lifting'i yakından tanımak ve 1957'de Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün Amsterdam'da yaptığı kongre esnasında Hollanda'ya olan büyük hizmetlerinin manasını ve değerini kavramak fırsatlarını buldum. Türkiye'yi sağlam mali ve iktisadi temeller üzerine kurmak üzere böyle bir kimseden faydalanmak imkânının heba edilmesine içim yandı.

Hele Hollandalı'nın Türk halkını ne kadar doğru bir şekilde tanıdığını, bizi ne kadar sevdiğini ve Türkiye'nin rasyonel ıslahat davasını ne kadar candan benimsediğini de gördükten sonra, bu hislerim bir kat daha kabardı. İktidarın hatalı hareketlerine ayak uydurmadıklarından dolayı Plânlama'dan ve Maliye'den ayrılan ve Dünya Bankası'nın ve Milletlerarası Para Fonu'nun hizmetinde geniş vazife imkânları bulan Türk uzmanları, Hollandalı Lifting ile yakın arkadaşlık kurdular, meziyetlerini gördüler ve Türkiye'nin kendisini hiçe saymak yüzünden neler kaybettiğini yakından kavradılar.

Bulgar muhacirleri akını Haziran ve Temmuz'da Bulgaristan'la devam eden şiddetli ihtilâflar sırasında Bulgarlar, yüz elli bin kadar Türk'ün Anayurd'a göç etmesine nasılsa meydan verdiler. Yeni iktidarın lehine olarak şunu söylemek lâzımdır ki nesillerden beri Rusya'dan ve Balkan memleketlerinden devam edip giden akınların en düzenlisi ve en başarılısı hiç şüphe yok ki budur. Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan'ın başkanlığında geniş bir heyet Ankara'da Kızılay'da devamlı teşkilat kurdu ve esaslı şekilde çalıştı. Bu heyette basını temsil eden üyelerden biri olarak ben de çalışmalara can ve gönülden katıldım. Anadolu ve Rumeli'ye yerleştirilenlere yapılan toprak ve vasıta yardımları yer yer belki gıptalar, kıskançlıklar uyandırdı, fakat hedef bakımından verimli oldu. Gelenlerden çoğu çiftçilik bakımından becerikli ve tecrübeli ırkdaşlardı, kısa zamanda bizzat verimli oldular ve yerleştikleri bölgelerde iyi örnek hizmetini gördüler. İstanbul'a ve büyük şehirlere iskân edilenler, aynı derecede kolaylıkla verimli olamadılar. Hele İstanbul'da Taşlıtarla'ya yerleştirilenlerin ev davası, bir müteahhid tarafından yeni bir yapı sistemi hakkında tecrübe tahtası yapıldı ve takım takım zorluklara yol açtı, fakat gelenlerin çalışkanlığı, işbirliği ve zaman her şeyi düzeltti.

Kızıllar, bu muhacir akınını idare edemeyeceğimizi ve zorluğa uğrayacağımızı sandılar, her şeyin iyi gittiğini, gelenlerin verimli vatandaşlar halini aldıklarını ve kendilerinin değerli adamlar kaybettiklerini görünce, akını durdurdular.

Eski iktidarın ele aldıktan sonra seçim sonrasına ertelediği genel af meselesi, 12 Temmuz'da tamamlandı. Casuslarla komünistlerden başka bütün mahkûmlar serbest bırakıldı. Nazım Hikmet on iki yıllık bir ceza müddetini tamamlamış bir adam sıfatiyle 15 Temmuz'da serbest bırakıldı.

Demokrasi mücadelesinde birinci derecede roller oynadığı halde ilk Demokrat Parti Kabinesi'nde yer almayan Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu 11 Eylül'de Devlet Bakanı sıfatiyle Kabine'ye girdi.

Kızılların tahrikleri Sovyet Rusya'ya rağmen, Kore Harbi'ne girmemiz üzerine memlekette sinsi kızıl tahrikleri birden bire alevlendi. Tutuklu 53 komünistin yargılanması devam ederken, *Hür Marko Paşa, Nazım Hikmet, Hür Gençlik, Yarın* adlı komünist haftalık dergilerinin yazarları tutuklandı, kızıl beşinci kolların çalışmalarına karşı olan takibat şiddetlendi. Bu sıralarda aralarında Behice Boran olmak üzere bazı solcular, "Barışseverlerin Cephesi" diye bir hareket yaratmak istediler. Bunu tertip edenlerin hepsi tutuklandı. Bu gibi gayretler devam ederken, gazetelerde kızıl Moskof emperyalizminin doymak bilmez iştah ve emellerine karşı halkımızın gözünü açmak için bir hayli yazı çıktı. Bu arada *Vatan*'ın 18 Ağustos tarihli sayısında: "Rusya'nın Emperyalizmi - Yamyam Devin Hikâyesi" başlığı ile çıkan bir yazıda şu satırlar dikkati çekti: "14'üncü asırda Moskova Dukalığının 500.000 kilometre kare arazisi vardı. İki yüz yıl sonra devamlı genişleme hamleleri neticesinde toplam sekiz milyonu, on yedinci asırda on beş milyonu, 18'inci asırda on altı mllyonu, 1945'te yirmi üç milyon kilometrekareyi buldu. 1950 Ocak ayında 930 milyon insan ya doğrudan doğruya veya peykler yoluyle kızıl Moskof boyunduruğu altına alınmış bulunuyordu."

Onuncu yılımızdan sonrası 19 Ağustos 1950'de *Vatan* 1923 ile 1925 arasındaki canlı varlığından sonra 1940'ta başlayan ikinci varlığının onuncu yılını doldurdu, on birinci yıla bastı. Bu vesileyle gazetenin on yıllık çalışmalarına dair biri Türkçe, diğeri İngilizce olmak üzere iki broşür hazırlandı.

Türkçe broşürün binlerce nüshası Hükümet dairelerine, kurumlara, okullara, okuyuculara dağıtıldı. İngilizcesi ise yabancı sefaretlere, bütün dünyanın basın teşkilatlarına ve belli başlı gazetelerine gönderildi.

10, 45, 90 gün ve hatta altı aylık tatil cezaları veren bir tek parti istibdadı karşısında *Vatan*'ın bu on yılda ele aldığı ve başardığı işler, kendisine Milletlerarası basın meydanında şampiyonluk kazandıracak ölçülere vardı. İçişlerde gerçek demokrasi, tam hürriyet uğruna savaşın arkasını kesmedi, kırtasiyeciliğe, kısır mevzuat anlayışlarına karşı cephe aldı, esaslı ıslahat istedi, İkinci Cihan Harbi'nin kolaylaştırdığı iktisadi yolsuzluklarla çarpıştı, dehşet saçarak yürütülen Varlık Vergisi keyfi hareketine karşı apaçık hücum cesaretini gösterdi, her nevi haksızlığın karşısına dikildi, başta lâyiklik olmak üzere devrimleri korumakla beraber, 24 yazılık "Berraklığa Doğru" dizisiyle gerçek din davasını olumlu bakımdan ortaya koydu, akıl ve içtihat kapılarının açık tutulması idealine sahip çıktı.

Hitler ve Mussolini'nin karşısında Dünya siyasetinde de Nazilik ve Faşizm'in üzerine saldırdı, 1940'ta Hitler'in yıldırım saldırısı iflâsa uğrayınca ve Londra'ya yapılan hava hücumları netice vermeyince, Naziler'in zafere giden son treni kaçırdıklarını ilan etti, harbi kısaltmak için Alman milletini Naziler'in kurbanı diye kabul etmekten, "Kayıtsız ve şartsız teslim" gibi vahi iddialardan vazgeçmekten ve asil Alman milletiyle adalet ve eşitlik esasına dayanır bir barış aramaktan başka çare olmadığını bir düzüye tekrar etti, Batı devletleri tarafından tutulan yolun belki harbin kazanılmasını sağlayacağını, fakat barışın acı bir şekilde kaybedileceğini Batı dünyasına duyurmaya ve gözlerini açmaya çalıştı.

Vatan'ın on yıllık çalışmaları hakkında çeşitli yazıların başlık ve tarihlerini ve özetlerini göstermek suretiyle İngilizce broşürde verilen bilgiler, Anglo-Sakson dünyasında geniş ölçüde ilgi uyandırdı ve gazetenin iç ve dış davalardaki on yıllık dinamik savaşlarına dair bir hayli İngiliz ve Amerikan gazetesinde başyazılar ve sütun yazıları çıktı.

Menderes'in tebriki Basbakan Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve diğer Demokrat Parti liderleriyle 1945 ile 1950 arasında devam eden sıkı işbirliğinin yarattığı yakınlık, Parti iktidara geçtikten sonra yazdığım bazı tenkit yazıları neticesinde biraz soğudu. Ara bozmaya çalışanlar da hiç eksik olmadı. Buna rağmen *Vatan*'ın onuncu yıldönümü vesilesiyle Menderes ve Köprülü'nün imzasiyle aşağıdaki tebrik telgrafını aldık:

"Sayın Ahmed Emin Yalman'a ve Vatan Gazetesi yazı ailesine,

Memleketimizin siyasi ve içtimai gelişme hareketlerinde Vatan'ın on yıllık neşriyatının çok değerli tesirleri olduğu şüphesizdir. Sarfettiğiniz büyük emek ve gayretlerin teşkil ettiği yekûn karşısında duyduğumuz saygıyı onuncu yıldönümünüzü tebrik vesilesiyle, başarı dileklerimiz ve sevgilerimizle beraber ifade etmekten büyük bir haz duyuyoruz. Zaman zaman yazı ailenize katılmış olmamız dolayısiyle bugün aranızda bulunmayı candan isterdik. Ne çare ki 'Vatan'a memleket hizmetinde hayırlı ve sonsuz başarılar dilemek vazifesini uzaktan yerine getirmek zorunda bulunuyoruz.

BAŞBAKAN — DIŞİŞLERİ BAKANI
Adnan Menderes — Fuat Köprülü"

Evvelce anlattığım gibi, Demokrat Parti "Dünya Liberaller Birliği"ne katıldı ve Stuttgart'ta yapılan kongreye üç delege yolladı. Kongreden sonra bunlardan Enver Adakan ile beraber Kiel'e gittik. Hitler idaresi zamanındaki gurbet ve iltica yıllarını Türkiye'de geçiren ve memleketimizi ikinci bir vatan sayan Prof. Fritz Baade, Almanya'ya döndükten sonra, Kiel'deki dünyaca meşhur İktisat Enstitüsü'nün başına geçti ve milletvekili oldu. Bizi evinde misafir etti ve Enstitü'nün çalışmalarını yakından izlemek fırsatını bi-

ze verdi. Bu evde Bayan Baade, çocuklar, sonradan Ankara'da basın ataşesi olan damadı mükemmel Türkçe biliyorlardı. Hatta Robert College'de yetişen oğulları Hans, kendi yaşındaki Türk gençlerinden çoğunun akıl etmediği ve yapmadığı bir şeyi yaptı, eski harfleri iyice öğrendi. "Türkiye'nin hazine halinde nice kitabı, nice belgesi, nice kitabesi eski harflerledir, bu harfleri öğrenmeden, dünün diline alışmadan, Türkçe bildiğimi nasıl iddia edebilirim?" diyordu.

Milletlerarası Basın Enstitüsü'nü kuruyoruz Amerikan Gazete Başyazarları Kurumu Başkanı ve "Dayton Journal Herald" gazetesi başyazarı Mr. Dwight Young'dan 11 Mayıs 1950 tarihli bir telgraf aldım. Başkanı olduğu Kurum'la beraber, Amerikan Basın Enstitüsü'nün, bir Milletlerarası Basın Enstitüsü kurmak hedefiyle beraber esaslı surette gözden geçirmek üzere on beş milletlerarası gazete yazarının Amerika'ya çağrıldığını, bunlardan birinin ben olduğumu, ilk toplantının 12 Eylül'de New York'ta yapılacağını, sonra özel bir uçakla Amerika'da bir dolaşma yapılacağını, altı durak yerinde o civarın gazetecileriyle temaslara girişileceğini, neticede New York'ta Columbia Gazetecilik Fakültesi'nde tartışmaya oturulacağını ve kesin kararlara varılacağını bildiriyor, daveti kabul edip etmediğimi soruyordu. Bu teklif, gazetecilik hayatımda milletlerarası çalışmalara doğru güzel bir kapı açıyordu. Bana büyük bir sevinç verdi. 14 Mayıs seçiminin arifesinde bulunuyorduk. Demokrat Parti'nin bu seçimde başarı kazanacağını umuyor, bunun da 14 Mayıs'a düşen doğum günüm için tatlı bir hediye olacağını düşünüyordum. İşte şimdi iyi bir talih bana Amerika'dan gelen davet şeklinde ikinci bir hediye hazırlamıştı. Kabul cevabımı telgrafla bildirdim. 12 Mayıs tarihli mektubumda da şunları ilâve ettim: "Hür Dünya'nın gazetecileri arasında

sıkı bir temas kurulmasına eskiden beri ihtiyaç duyuyordum, bu maksatla meydana getirilecek devamlı bir kuruluşun, milletlerarası işbirliği imkânlarına hayırlı bir imkân katacağına inanıyorum. Bence mutlaka idealist bir ruh taşıması lâzım gelen basın, toplumun gönüllü bir ileri koludur. Öyle bir kol ki her türlü politika kesin ve sabit hükümlerinden ve kırtasiyeci ruhtan hür ve azade olarak vazifesini görür, kendi arasında ortak ve açık bir dille konuşmak ve anlaşmak imkânına da sahiptir ki, bu nimetten politikacılar ve diplomatlar mahrumdurlar. Yokluğunu eskiden beri yadırgadığım bir varlığın meydana gelmesi için çalışmak imkânını bana verdiğinize teşekkür ederim. Dünyayı tehdit eden bunalım ve anarşi karşısında dünya basınının idealist liderliğinin elele vermesinin çok faydalı olacağına imanım vardır."

Enstitü teşebbüsünü ele alan "New York Times" Pazar sayısı başyazarı Lester Markel'den 11 Ağustos'ta şu telgraf geldi: "Milletlerarası durumun ciddi ve tehlikeli olduğunu ileri sürerek Eylül toplantımızın ertelenmesini teklif edenler var. Misafir gazetecilerin reyine göre karar verilecektir. Siz ne dersiniz?"

Derhal cevap verdim: "Durumun kötü olması ertelemek için değil, derhal toplanmak için bir sebeptir. Zamanında gelmeye hazırım."

Davetlilerin çoğu aynı tarzda cevap verdi.

Çalışma plânı şuydu: Amerikan Basın Enstitüsü adına Müdür Floyd Taylor ve Amerikan Başyazar Kurumu adına "New York Times" gazetesinin Pazar sayısı başyazarı Lester Markel, gazetecileri karşılayacaklar Columbia Üniversitesi'nin Gazetecilik Okulu'nda bir hazırlık toplantısı yapılacak ve konu gözden geçirilecek, sonra United Uçak Şirketi'nden kiralanan büyük bir DÇ 9 uçağı ile yola çıkılacak, New York'tan sonra Washington, San Francisco, Teksas'da, Dallas ve Georgia'da, Atlanta'da ve Chicago'da durulacak, o civarın gazetecileriyle başbaşa ana konu gözden geçirilecek, sonra New York'a dönülecek, Columbia Gazetecilik Okulu'nda esaslı müzakerelere oturulacak, Milletlerarası Enstitü'nün esasları, tüzüğü hazırlanacaktı.

Başarılı bir dolaşma Her şey çok iyi yürüdü. New York'ta Gazetecilik Fakültesi'nde yaptığımız hazırlık toplantısında enstitü kurmak fikri etrafında konuşmalar yaptık. Herkes candan taraftar çıktı. Enstitü hakkındaki düşüncelerimize dair her birimizden birer rapor istendi. Bunu yolculuk esnasında hazırlayacak ve New York'a dönmezden beş on gün evvel tertip heyetine yollayacaktık. Bunlar incelenecek, süzülecek ve ileri sürülen düşünce ve teklifler hamur edilerek, son esaslı müzakerelere hareket noktası yapılacaktı.

New York gazetecileriyle geniş temaslarda bulunduktan sonra özel uçağımızla programda gösterilen merkezlere uğradık. Her yerde çok iyi karşılandık, civar eyaletlerden gelen gazetecilerle buluştuk, dünyanın hali ve enstitü projesi hakkında danışmalar yaptık.

Yolculuğumuzda bize öncülük eden ve hazırlanan programı yürüten Amerikan Basın Enstitüsü Başkanı Floyd Taylor, çok olgun, çok nazik bir insandı. Hepimiz kendisini bütün ömrümüzün boyunca edindiğimiz dostların en değerlilerinden biri diye kabul ettik. Bütün dünyanın basın hayatında mühim roller oynayan Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün sağlam bir temel üzerinde kurulması ve ilk teşebbüs heyetinin yaman surette anlaşmasında ve kaynaşmasında kendisinin esaslı bir rolü olmuştur. Amerika'dan ayrılmamızdan az zaman sonra hiç beklenmedik şekilde birdenbire hayata gözünü kapamasına çok üzüldük.

9 Ekim 1950'den başlayarak New York'ta toplantılar ve geniş temaslar yaptık. Gazetecilik Fakültesi'nde bir araya

geldik ve raporlarımızdan yapılan özetleri dinledik ve tartışma konusu yaptık. Bu özeti yapan Lester Markel en ziyade benim raporumun üzerinde durdu. Milletlerarası bir Basın Enstitüsü kurmak ve çeşitli memleketlerin gazetecilerini samimi bir aile ocağı haline getirmek davasını kimse benim kadar candan benimsememişti. Ekim ayının sonuna doğru New York'tan ayrıldık. 1951 Mart'ında Paris'de ilk kongremizi yapmak ve teşkilatımızı tamamlamak kararındaydık.

Diktatörlüğe karşı Paris toplantısında idare heyeti seçildi. İlk kuruculardan birkaçıyla beraber ben de bunun içindeydim. İlk işimiz bir müdür ve bir kadro aramak oldu. Bu işde çok talihli çıktık. Londra'da çıkan "Observer" gazetesi yazarlarından Jim Rose için bu vazifenin biçilmiş kaftan olduğu pek çabuk meydana çıktı. Şimdi Ford Vakfi Başkan yardımcılarından olan Mr. Lowry de ikinci müdür oldu.

Bir müddet her şey iyi gitti. Jim Rose vazifeye candan sarılmış, herkesle dost olmuştu, fakat gitgide belli oldu ki Lester Markel diktatör hamurundan yapılmış bir adamdı. Her işde kendi sözünün geçmesini istiyor, Müdür'ün yolunu kesiyordu. "Bu iş benim doğurduğum bir bebektir. Ben onu kendi görüşüme göre büyüteceğim," diyordu. Diktatör ne demek olduğunu bilen ve bu neviden kimselere karşı gelmeye alışan bir adam sıfatiyle ilk isyanı ben kopardım. 1954'te biri Celal Bayar'la, diğeri Adnan Menderes'le beraber olmak üzere kısa zaman içinde iki defa Amerika'ya gitmemden faydalanarak, Amerika'da ve Amerika yolunda idare heyeti mensuplariyle sıkı temaslara giriştim. Hiç kimsenin iki yıldan fazla başkan kalmaması ve memleketler ve liderler arasında nöbet değiştirilmesi fikrini ileri sürdüm. Lester Markel buna çok kızdı. Kendi bürosunda defalarla ateşli konuşmalar yaptık. Bir defasında bürosundan çıkarken, gazete arkadaşları yolumu kestiler ve:

"Bu geçirdiğiniz hadise tarihe mal olacaktır. Markel'e kafa tutabilen bir adam çıkması görülmemiş bir seydir," dediler.

Düşman kesilen kurucu Lester Markel, "Ben gidersem, Amerikan vakıfları Enstitü'ye yardım etmez" yolunda tehditler savurduğu için vakıfların başında bulunanlarla temas aradım, şu neticeye vardım ki, tehdidin esası yoktu. Tamamiyle, aksine olarak, Markel, Enstitü'nün diktatörü haline gelirse vakıflar bu işden el - etek çekecekti. Bu kanaatimi ve Markel ile olan atışmalarımı, uzun mektuplarla İdare Heyeti'nin üyelerine bildirdim. Çoğundan teşvik ve cesaretimi tebrik yolunda mektuplar aldım. Daha hoşu şu ki, Lester Markel'in özel sekreteriyken haşin muameleleri dolayısiyle ayrılan bir bayan ve Enstitü'nün Müdür Muavini de bana hararetle destek oldular.

Durum böylece geliştiği sırada, Markel, Başkanlık'tan ayrılmamakta inat edeceğini ve nöbetleşme prensibine karşı geleceğini bildirmekle beraber, o sırada New York Haberler Büromuzun müdürü olan Nuri Eren'e gitti, ve:

"Bakın size haber vereyim, Ahmed Emin Yalman bana karşı olan hareket tarzını değiştirmezse, gazetem Türkiye'ye karşı olan durumunu değiştirebilir," dedi.

Nuri Eren'in cevabı şu oldu:

"Nasıl olur? New York Times prensip sahibi bir gazetedir. Şahsi işlere göre değişebilir mi?"

"Ne yapayım? İnsanın beşeri zaafları olabilir."

Markel'in inadı para etmedi. İlk kongrede rotasını değiştirdi, yani nöbetleşme prensibi kabul edildi. O da Enstitü'ye küsmekle kalmayarak, bir müddet düşman kesildi.

Fakat bu suretle hiç bir netice alamadı. Rockefeller ve Ford ve Aysa vakfi gibi vakıflar yardımlarını aksine olarak

genişlettiler. Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün, basın ve milletlerarası ilişkiler âleminde oynadığı rolün önemi gittikçe arttı. Bununla Demokrat Parti arasında kopan harp halini ilerde, sırası gelince söz konusu edeceğim.

Hayal kırıklıkları Yeni iktidarın ilk zamanlarında bir gün Yavuz zırhlısında resmi bir kabul vardı. Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu'yla orada karşılaştık ve heyecanlı bir tartışmaya tutuştuk. Ağaoğlu şöyle konuşuyordu:

"Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz, iktidar mesulleri sıfatiyle bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız."

Ben kendisine şu cevabı verdim:

"Bahsettiğiniz yol demokrasi değil bal gibi demagojidir, ve üstü kapalı bir diktatörlük gidişidir. Gerçek demokrasi, memleketçi bir imana ve hürriyet ve fazilet prensiplerine dayanır, hür münakaşaya değer verir, tenkitlerden faydalanmaya ve en yararlı ve verimli yolda görevlerine bağlı kalır, oy koparmak gayretiyle yığınlara dalkavukluk ve hulûskârlık etmez. O, geri bir seviyedeyse onun seviyesine inmez, halkı yüksek bir seviyeye çıkarmaya, ona iyi yollarda öncülük etmeye çalışır."

Islahattan eser yok Gözüme ilişen diğer demagoji gayretleriyle ve çeşitli politikacılık olaylariyle bu konuşmayı bir araya getirince, hayal kırıklığına uğradım. 14 Mayıs seçimlerinden evvel, mehtaplı bir gecede Nazilli'ye gittiğimiz sırada, o çok ümitli seçimlerin tam arifesinde Adnan Menderes'in ustalıkla çizdiği ıslahat levhasının henüz hiç bir hazırlığı ortalıkta belirmemişti.

Büyük bir terbiyeci ve üstün bir aydın olan Avni Başman, verimli bir çalışmaya ait ümitlerinin havada kalacağını farkeder etmez, 2 Ağustos 1950'de Kabine'den çekildi.

Dünya ölçüsünde tanınmış meziyetleri olan Prof. Nihat Reşat'ı eskiden beri yakından tanıyordum ve seviyordum. Kendisiyle sıkı bir teması muhafaza ediyordum. Bütün ümitlerin boşa çıktığını, dönüp dolasıp yine şahsi ve keyfi bir idareye ulaşacağımızı, Kabine'de düzen diye bir şey olmadığını, hiç bir esaslı toplantı yapılmadığını, en mühim ana davalar hakkında arada konuşmalar olmadan kararlar çıktığını, bakanlara elden dolaştırılan kâğıtları imzadan başka yapacak bir şey kalmadığını acı acı söylüyordu. Nihayet baraber çalışmaya değer verdiği Sağlık Müsteşarı Dr. Ekrem Tok açıkta bırakılınca, tanımadığı ve istemediği bir kimse müsteşarlığa getirilince, 18 Eylül'de istifa etti. Bir kenara çekildi ve 2 Aralık'ta Kızılay'ın başına geçti. 29 Ekim'de Bayındırlık Bakanı General Fahri [Belen] de Kabine'den çekildi.

Kore'de başrolde Bizim memlekette muhalefet ve iktidar devirlerinin kendilerine mahsus rolleri bulunduğu bu defa da belli olmuştu. Muhalefet devrinde samimi bir ruhla "Hürriyet, demokrasi, ıslahat" diye bağıranlar iktidara geçince, bambaşka adamlar oluyorlar, eskiden alışılan her şeyi olağan sayıp geçiyorlar. Gerçek bir ıslahat gidişinin icap ettirdiği emek ve zahmeti göze alamıyorlar, Atatürk gibi dinamik rollere sarılmayı akla getirmiyorlardı.

Demokrat Parti devrinde yalnız bir noktada atılganlık gösterildi. Bu da Birleşmiş Milletler adına komünizm emperyalizmine karşı açılan Kore Harbi'ne herkesten evvel katılmamız ve Amerika'nın yanında birinci olarak yer almamızdı.

12 Ekim 1950'de Kore'ye varan tugayımızın ne gibi bir imtihan geçireceğini kendimiz de bilmiyorduk, otuz yıldan beri Silâhlı Kuvvetler'imiz, böyle bir imtihan karşısında kalmamıştı. Bir de gördük ki karşımızda Çanakkale, Sakarya, Dumlupınar kahramanlarının cesur, azimli, aklı ba-

şında çocukları vardı, bir avuç askerimiz, Kore'de derhal başrole geçtiler, 2 Aralık'ta Birleşmiş Milletler'i çok ağır bir bozgun felâketinden korudular, zaman zaman parlak zaferlere ulaştırdılar, şöhretleri derhal dünyayı tuttu. Amerika'da Türk askerlerinin yaptıkları bir efsane manzarasını aldı, bizden, Hür Dünya'nın kaderinde söz sahibi olan mühim bir millet diye hayranlıkla bahsediliyordu. Başkumandan General Mc Arthur: "Dünyanın en iyi dövüşçüleri... Ben şimdiye kadar böyle asker görmedim," dedi. Hür Dünya'nın savunmasında başlıca anahtarlardan birinin Türkiye olduğu yolunda sözler tekrar edilip duruyordu.

Mehmetçik sayesinde itibarımız yükseldi, bir hayli yardım gördük, fakat bu durumdan esaslı surette faydalanmayı bilmedik. Bu dinamik havanın içinde esaslı bir ıslahat hareketine girişseydik, kendi aramızda "Kuva-yı Milliye" ruhuyle en iyileri geniş yetkilerle vazife başlarına getirseydik, Japonya'nın bir zamanlar yaptığı gibi yerinde olarak yabancı uzman kullanmaktan çekinmeyerek, verimli bir idare cihazı kurmak yolunu tutsaydık, Türkiye'nin kaderi değişir, bünyemize zaman zaman musallat olan yabancı mikroplar tutunamaz, bizi sersem edemezdi. O parlak günlerde *Vatan*: "Mehmetçiğe layık bir hale gelmeliyiz" diye feryatlar kopardı, durdu, fakat aldıran olmadı.

"Korunacak dostluk" Başarısı için beş yıl candan çalıştığım, eski tek partinin ağır hücumlarına göğüs gerdiğim Demokrat Parti iktidarının memleketçi bir ruh taşıyacağına ve esaslı ıslahata girişeceğine bağladığım ümitler boşa çıkınca, başta Adnan Menderes olmak üzere, çok sevdiğim Demokrat dostlarımı ikaz etmek için elimden geleni yaptım. Ben bunu kendilerine ve partilerine karşı düşmanlık değil, çok tabii bir dostluk vazifesi sayıyordum.

Daha 22 Haziran'da "Menderes Nereye Gitmek İstiyor?" başlıklı bir yazıyla ilk ikazı yaptım. Yine aynı ruhda

diğer yazıların arkası kesilmedi. 1945 Temmuz'unda Adnan Menderes'le ilk tanıştığımız ve Gar Lokantası'nda başbaşa yemek yedikten sonra Ankara Palas'a giden yokuşu dura dura, konuşa konuşa tırmanırken, söylediğim ve daha evvelki sayfalarda hikâyesini anlattığım sözleri sevgi hisleriyle yoğrulmuş bir başyazıda Adnan Bey'e hatırlattım.

8 Mart 1951'de Ankara'da çıkan *Zafer* gazetesi, verimli bir şekilde vazife gören Tarım Bakanı Nihat Eğriboz'a şiddetli bir hücumda bulundu ve kendisini istifaya çağırdı. 9 Mart'ta bütün Kabine istifa etti. Nihat Eğriboz, Ticaret Bakanı Zühtü Velibeşe ve Devlet Bakanı Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu hariç bırakılmak suretiyle Kabine yeniden kuruldu. Şunu iddia etmek caizdir ki Fevzi Lûtfi, yeni iktidarda dinamik bir ruh taşıyan ve üzerine mesuliyet almak suretiyle iş görmekten çekinmeyen mahdut adamlardan biriydi. Hilton Oteli işinin yaratılmasını ona borçluyuz. Almanya ve Fransa'da yaptığı seyahatlerde iyi etkiler bırakmış, fakat emir kulu olmaya hiç bir zaman razı olmamıştır.

11 Şubat'ta çıkan başyazımda yeni Kabine'den şu şekilde bahsettim: "Ortalıkta değişen bir şey yoktur. Başbakan Adnan Menderes, derin zekâsına, seziş kudretine, iyi hatipliğine ve diğer meziyetlerine güvenerek, iktidarı kendi tekeline almak yolunu tutmuştur. Halbuki tarihteki binlerce misal gösteriyor ki, bugünün ağır sevk ve idare yükünü bu şekilde taşımak ve yürütmek imkânsızdır."

Adnan Bey bu sözler karşısında kendini toplayacak ve dostla düşmanı ayıracak yerde kızmış ve şu tarihi sözlerini söylemiştir

"Allah insanı Ahmed Emin Yalman gibi dostlardan korusun."

Halbuki ilerde anlatacağım gibi, Adnan Menderes çok geçmeden hatasını anladı, aramızda 1952 ile 1954 arasında çok sıkı bir dostluk ve işbirliği devam etti. Ondan sonra hadiselerin akışı karşısında defalarla işbirliği imkânı aradık.

Çarpışan ifrat dalgaları Necip Fazıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu* dergisinde ve iktidarı tenkit edenlere hücum etmek için iktidarın parasıyla çıkarılan saçma sapan bir takım dergilerde şiddetli hücumlara uğruyordum. Dünkü savaş arkadaşlarının tenkide dayanamayarak ve dostca maksatları anlamak istemeyerek, bana bu tarzda saldırışlarda bulunmaları beni elbette üzüyordu, bu hale düştüklerinden dolayı kendilerine acıyordum, fakat beni asıl düşündüren nokta, memlekette alıp yürüyen komünist tahrikleri ve yobazlık nikabı altında yine Moskova'nın giriştiği baltalama gayretleriydi... "Barış Cephesi" adı altında ortaya fırlayan komünistler tutuklanmış, aleyhlerine dava açılmıştı. Fakat aynı zamanda Sovyet Rusya propagandasının Özbekistan'da kurulan bir merkezden komünistlerin yobazlık nikabiyle Müslüman memleketlerinde, bilhassa Türkiye'de tahriklere giriştiğine dair İsviçre'de St. Gallen'de çıkan "Tagblatt" gazetesi tarafından uzun bir yazı neşredilmişti. Biz de bunu Türkçe'ye çevirerek "Kızıl Ruhlu Kuvvet" başlığıyla 12 Mart 1951 sayımıza geçirmiştik. Ortalıkta bu gizli propagandanın kokuları derhal duyulmaya başlamıştı.

Şahinbaş'tan haber Hava Yolları Umum Müdürü iken, Cumhuriyet Halk Partisi zamanında gadre uğrayan Ferruh Şahinbaş Demokrat Parti iktidara geçtikten sonra Emniyet Umum Müdürlüğü'ne geçirildi, sonra Konya Valiliği'ne atandı. Kendisinden Konya'da gerilik hareketlerinin alıp yürüdüğüne ve savaş ihtiyacı başgösterdiğine dair, etraflı bir şahsi mektup aldım. Tam bu sırada Demokrat Parti'nin Konya kongresindeki delegelerden biri, bütün Atatürk devrimlerinin sıfıra indirilmesi, şapkanın yerine yeniden fesin kabul edilmesi, kadınların çarşaf giymeleri, umumi hayattan el - etek çekmeleri ve tekrar eve kapanmaları, heykellerin kalkması, Arapça harflerin geri

gelmesi, Medeni Kanun'un yerine şer'i kanunların geçirilmesi ve bütün bu gerilik programının iki, üç ayda yürütülmesi hakkında bir takrir verdi. Bunun üzerine şiddetli bir başyazı yazdım, Mevlâna'nın yüksek ruhunun hüküm sürdüğü bir muhitte böyle iddiaların çok çirkin düştüğünden, zaten Konya'da İstiklal Savaşı günlerinde de böyle kafada olan bir azlığın cephe arkasında zorluklar yarattığından, bundan hiç şüphesiz en çok, aydın Konyalılar'ın üzüldüklerinden bahsettim. Bunun üzerine Konya'da gazetenin ve benim aleyhime şiddetli bir galeyan oldu. Bir takım kimseler *Vatan* gazetesinin sayılarını meydanlarda yaktılar, aleyhime küfürler savurdular. Arkadaşımız Recep Bilginer'i işi incelemek için Konya'ya gönderdik. Belli oldu ki gürültüler bir tertip eseriydi ve umumi bir hissin ifadesi sayılamazdı.

Kumarhanede baskın Gerilik hareketinin alıp yürüdüğü, Necip Fazıl Kısakürek'in mukaddes adam rolünde göründüğü, Anadolu'nun her tarafından kendisine para yağdığı bir sırada beklenmez bir şey oldu. *Büyük Doğu* adlı dergisinin iktidardan yardım ve himaye gördüğü sanılan Necip Fazıl, bir akşam polis tarafından Beyoğlu'nda, Tarlabaşı'nda Saksı Sokağı'nda 14 numarada Fevzi'ye ait kumarhanede tertip edilen bir baskın esnasında kumar masası başında yakalandı. Bu olay gazetelerde geniş ölçüde yer aldı, adeta kıyametler koptu. Bu velveleli olayın içinden hiç beklenmez bir sonuç doğdu. Malta sürgününde iki yıl arkadaşlık ve sıkı ahbaplık ettiğimiz Kurmay Binbaşı Ağah Bey bir gün matbaaya geldi, beni buldu, şunları söyledi:

"Benimle Necip Fazıl arasında bir nevi ortaklık bulunduğunu belki de haber alacaksın. Şuna inanmanı isterim ki bu ilişkiler sırf bazı para işlerine aittir. Necip Fazıl'ın senin aleyhine yazdığı yazılarla benim hiç bir alâkam yoktur. Anadolu'dan para akışını tertip ve idare etmekte

Necip Fazıl'la bir ortaklık kurduk. Bu paralar Ziraat Bankası'nın İstanbul şubesinde onun adına açılan bir hesaba geliyordu. Kendisine emniyetim olmadığı için şu anlaşmaya vardık: Bana her ay başında tahsil edilmek üzere Banka'nın çeklerini önceden imzalayıp veriyordu. Ben de her ay bu çeklerle payıma düşen parayı aşağı yukarı ele geçiriyordum. Kumarhane baskınından sonra paralar birdenbire kesildi. Banka'ya başvurduğum zaman hesapta para bulunmadığını söylediler ve bir şey vermediler. İşte bak, bütün bu imzalı çekler elimde kaldı. Ama ben böyle bir ihtimali tahmin etmiştim. Baskın akşamı beraberdik. Ben: 'Kumarhaneye gidiyorum' dedim. 'Ben de...' diye cevap verdi. 'Hayır olmaz, sen mukaddes adam rolündesin, kumarhanede baskına uğrarsak, değirmenimizin suyu derhal kesilir,' diye ikaz ettim. 'Hakkın var,' dedi.

Fakat biraz sonra baktım ki arkamdan kumarhaneye geldi. 'Ne yapayım, dayanamadım, geldim,' diye mırıldandı. Meğer takip ediliyormuş, yakalandı, olan oldu."

Tam bir yeis içinde Memlekette başgösteren gerici gidişten ve dedikodu yarışından dolayı gitgide o kadar derin bir yeis duydum ki, her türlü gazetecilik usûllerinin dışına çıkarak, 26 Mart 1951 tarihli *Vatan*'da "Allah'a Niyaz" başlığıyla çerçeve içine alınmış ve çift sütun üzerine dizilmiş olarak yazdığım bir başyazı çıktı. Bu yazı Demokrat Parti iktidarının ilk yılının havasını ve benim bunun karşısında duyduğum derin hayal kırıklığını çok iyi aksettiriyor ve "Allah'dan Niyaz" başlığı altında şöyle başlıyordu:

"Yarabbi,

Bekasını ve istiklalini korumak, hakkına ve hürriyetine sahip olmak, kaderine hâkim kalmak, müstebitlerin kölesi olmamak gayeleriyle bir buçuk asırdır dış düşmanların şerrine, geri kafalılığa, hasis şahsi ihtiraslara karşı çırpınan, sayısız şehitler veren asil Türk milletinden bu çetin intikal günlerinde hidayetini ve ilhamını esirgeme. Moskofluğun Müslüman memleketlerini Hür Dünya'dan ayrı ve uzak düşürmek için, aynı zamanda bütün Müslüman memleketlerinde tertip ettiği taassup tuzağına düşmekten Türkiye'yi ve bütün Müslüman memleketleri koru, Yarabbi ..."

Uzun yazım şu sözlerle bitiyordu:

"Samimi ve temiz hislerle sana bağlı olduğu, senin yolunda yürüdüğü ve canını bir Mehmetçiğin fedakârlık ve ferağat hissiyle millete adadığı sence malûm olan Ahmed Emin kuluna acı, eğer Türk milletinin çilesi dolmamışsa ve yeni bir istibdat devri geçirmesi mukadderse, hürriyet ve terakki şehidi sıfatiyle bir ân evvel ölmeyi ona nasip kıl, yeni bir keyfi idarenin kara günlerini görmekten ve yaşamaktan onu koru, Yarabbi..."

Bu satırları tekrar gözden geçirdiğim zaman bana öyle geldi ki Malatya suikasti, yazımın sonundaki duamın kısmen yerine gelmesi manasını taşıyor.

Menderes'le barışıyoruz

Adnan Menderes, devamlı bir şekilde yaptığım ikazları, iyi niyete ve sevgiye dayanan dostluk belirtileri diye karşılamaktan uzaktı. Parti içinde muhalefetin artması bilhassa Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun, Adalet, İçişleri ve Milli Eğitim bakanlarının istenmemesi, nihayet 29 Mart 1951'de Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce'nin istifası kendisini bütün bütün kızdırmıştı. Gerilik hakkındaki yayınların devamı ayrıca sinirlilik yaratıyordu. 30 Mart'ta Grup'tan güvenlik oyu isteyince, şu hiç beklenmez durum karşısında kaldı. 380 mevcuttan 241'i lehte 61'i aleyhte oy kullanmış, 6 kişi çekimser kalmıştır. Kırmızı oy verenlerin arasında Parti'nin değerli ve nüfuzlu üyelerinden bir kaçı vardı.

Başbakan, 31 Mart'taki Grup toplantısında oylama hakkındaki hislerini ortaya dökerken, şu sözleri söyledi: "Mevcut hoşnutsuzluk, hariçten gelen telkinlerin neticesidir. Bilhassa 'Vatan' gazetesine işaret ediyorum. Hücumlar

en çok bu gazeteden geliyor. Maksadı beni düşürmektir. Hangi Başbakan gelirse gelsin, Ahmed Emin Yalman, onu elinden tutup sağa sola çevirecektir, yani Meclis yoktur, Grup yoktur, yegâne hakim, Ahmed Emin'dir. O istediğini başbakanlığa getirecektir, kendisini de kahraman gibi gösterecektir. Siz ne kadar iyi niyetle hareket ederseniz edin, oy vermeyerek beni düşürürseniz, bunu Ahmed Emin yapmış gibi görünecek, buna inananlar bulunacaktır. İşte bu sebeple bana vereceğiniz her beyaz oyun değeri vardır. 'Vatan'dan başka 'Cumhuriyet' gazetesinden de şikâyetçiyim. Bir aralık lehimizde yazılar yazarken, şimdi aleyhimize dönmüştür... Arkadaşlar, sözü tekrar Ahmed Emin'e çeviriyorum. Ona göre siz sanki yoksunuz, sadece bir zalim ve kahhar bir Adnan Menderes vardır, siz onun köleleri oluyorsunuz. Arkadaşlar, Ahmed Emin'in hücumları bana değil sizedir..."

Grup'ta yapılan bu tartışmalardan sonra, güvenlik konusu Meclis'e gelince, Kabine'ye elliye karşı 395 oyla güvenlik oyu verildi.

Acıma hislerim Adnan Menderes'in Grup toplantısında bana karşı yaptığı acı ve haksızca hücumları okuyunca kızmadım, beş yıl sıkı bir savaş arkadaşlığında bulunduğum Adnan Bey'in, iktidara geldikten sonra bir kaç ay içinde yolunu şaşırmasından ve dostla düşmanı ayıramayacak bir hale gelmesinden dolayı üzüldüm. Ben, Menderes'in düşmesini değil, iyi kalbiyle ve seciyesinin olumlu taraflarıyla başarı kazanmasını, tutunmasını, memlekete faydalı olmasını istiyordum. İktidarda bulunanlara sokulmak ve dadılık etmek gibi kötü bir ihtirasın en küçük bir zerresi bile bende yoktu, olsaydı böyle bir mevkii sağlamanın tabii çaresi kendilerine dalkavuk yazılmak, "Doğruya doğru, eğriye eğri" prensibiyle memleket hizmetine kendimi vakfetmekten vazgeçmekti. Türkiye'de esaslı bir ıslahat çığırı

açılmasına hizmet etmekten başka hiç bir emelim yoktu. Nitekim mühim bir kısmının Moskova propaganda gayretinden doğduğuna inandığım gericilik gürültüleri karşısında kuru şikâyetçi rolünde kalmadım, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Prof. Mükremin Halil, Fatin Hoca gibi dindar aydınları harekete getirerek, derdin ilâcını bulmaya çalıştım. Halkın din ilgilerini kara ve kızıl kuvvetin elinden kurtarmak ve olumlu mecralara akıtmak için *Vatan*'da esaslı bir yayın çığın açtım.

Bu aralık Konya'ya giderek, durumu kendi gözümle görmem ve aleyhte taşkınlık yapanların halkın temsilcisi olmadığına inanç elde etmem için birtakım Konya gençlerinden bir davet aldım. Hiç tereddüt etmeden kabul ettim ve ilk fırsatta Konya'ya gittim, çok dostça karşılandım.

Devamlı sataşmalar Gün geçtikçe iktidar partisinin iç sarsıntıları artıyordu. Bir aralık Parti'de tasfiye yapılacağı sözünün ortaya çıkması üzerine yer yer istifalar başgösterdi. 1951 Mayıs'ı sonunda Adana kongresinde tam bir fırtına koptu, şöyle sözler işitildi: "Parti memlekete hizmet edemeyecek bir hale geldi, kendi iman ve ideallerinden uzaklaştı. Merkezin baskısı yüzünden Seyhan teşkilatı çöküntü halindedir. Başta bulunanların çekilmesi, anlaşmazlık haline düşenlerin arasını bulmak üzere çare aranması zamanı geldi."

4 Haziran'da Ankara'da toplanan Demokrat Parti Kongresi'nde "Artık yeter!" feryatları yükseldi, Adnan Menderes'in Parti Başkanlığı'nı bırakması, memleket işleriyle uğraşması istekleri duyuldu. 8 Haziran'da çıkan bir azımda Adnan Menderes'e şahsi iktidara doğru sürüklenmekten korunmasını tavsiye ettim ve milli şefliğe yeltenmek yolunda bir hareketin kendisine yakışmadığını anlattım.

Samed'in çatışı Adnan Menderes, böyle ikazları dostluk değil, düşmanlık saydığını ve buna çok kızdığını Grup'taki güvenoyu sırasında belli edince, yardakçılar, bana karşı şiddetli saldırışlara geçtiler. Benim Paris'te Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün kongresinde bulunduğum bir sırada Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu, İstanbul'da bir basın toplantısı tertip etmiş, aleyhime atmış tutmuş, bu arada benim meslek namusu ve şerefime dil uzatmış, bir takım işadamları hesabına çalıştığımı, onların menfaatlerini yürütmek için iktidara çattığımı ileri sürmüştü. Kastettiği nokta, "Vatan Anonim Şirketi"ne sermaye koyanların arasında işadamları bulunmasıydı. Dönüşte kendisine hitap etmek suretiyle sayfa dolusu bir yazı yazdım. Sinsi telkinlerine çattım, sermayedarlarımızın arasında her iki partiden ve müstakil kimseler bulunduğunu, bunların hiç bir suretle gazeteye karışmadıklarını, ancak memlekette objektif ve dürüst bir gazete bulunmasına ilgi duyduklarını, gazetenin her türlü menfaat düşüncelerini hiçe sayarak, "Doğruya doğru, eğriye eğri" prensibiyle memleket hizmetinde bulunduğunu anlattım ve bunun delillerini ortaya döktüm, yanlış kapıya çattığını söyledim ve söz ettiği işadamlarını saymasını istedim. Hiç ses çıkmadı.

Basın toplantısında bulunan gazeteciler de: "Bahsettiğiniz işadamları kimlerdir?" diye sormuşlar, Samed, "Kendisi bilir" diye kaçamaklı bir cevap vermiştir.

Fuat Köprülü Prof. Fuat Köprülü de bir aralık bana sataşanlara katıldı, tenkit ve ikazlarımı bir "kasd-ı mahsusla" yaptığımı ileri sürdü. Yazdığım cevapta dedim ki: "Birinci Cihan Harbi yıllarında memlekette İttihad ve Terakki'nin keyfi idaresi devam ederken, 'Kalem' gibi mizah gazeteleri 'Kanun-ı mahsusun, filan hususi maddesi mucibince, filan suçtan dolayı asılmıştır,' diye karikatürler neşrederlerdi. Köprülü'nün sözü bunu hatırlatıyor. Fuat

Köprülü gibi bir ilim adamının politika yüzünden bu kadar küçüldüğünü görmek bana acı geliyor. Öyle dilerim ki ilim mertebesinin en yüksek mertebe olduğunu Köprülü'nün yeniden keşfettiğini görmeyi Allah bana nasip etsin..."

Mithat Paşa'nın kemikleri Abdülhamid'in, istibdadını kurduğu sırada Taif'de boğdurduğu Büyük Mithat Paşa'nın kemiklerinin, "Hürriyet-i Ebediyye Tepesi"nde layık olduğu yeri almak üzere 24 Haziran'da İstanbul'a getirilmesi, parlak merasim, gazetelerde büyük Hürriyet Kahramanı hakkında sevgi dolu yayınlara yol açtı. *Vatan*'ın 25 Haziran tarihli nüshasında şöyle bir manşet vardı : "İmdada gelen şehit, Büyük Mithat Paşa, essiz vatan şehidi, aramıza hoş geldin."

Merhumun kemiklerini mezardan çıkarıp Türkiye'ye göndermeye vasıta olan Cidde Sefirimiz Cevdet Dülger, mezarda başın eksik olduğunu, kendisini boğup şehit edenlerin, bu başı kesip, marifetlerinin delili diye Yıldız'a yolladıklarını ifşa etti. Bunu yaptıran Abdülhamid, Hürriyet'in İlanı'ndan sonra, merhumun oğlu Ali Haydar Mithat Bey'i sarayına çağırmış, Madrit Sefirliği'ni teklif etmiş, kabul etmeyince, bunu mevkii azımsamak manasına alarak Londra Sefirliği hakkında teklifte bulunmuş, evvelce söylediğim gibi, red cevabı almıştı.

Menderes'le karşılaşma 1 Ekim 1951'de Eskişehir'deki yeni Hava Harp Okulu'nda bir açılış resmi oldu. Havacılığa eski düşkünlüğüm dolayısiyle oraya koştum. Bir zamanlar sıkı bir işbirliği içinde hemen her gün görmeye ve konuşmaya alıştığım, sonra bozuştuğum, uzun zaman yüzünü görmediğim Başbakan Adnan Menderes oradaydı. Merasimden sonra yanına gitmeyi ve elini sıkmayı tabii buldum. O da beni büyük bir nezaketle karşıladı ve barışmadan memnun olduğunu belli etti. Bir aralık bir rahatsızlık geçirmiştim. Hatırımı sordu, çok samimi bir konuşma yaptık.

Bunun etkisiyle içim açıldı. 4 Ekim tarihli *Vatan*'da "Menderes'e Mektup" başlığı ile çıkan bir yazımda şöyle dedim: "Sizi ikinci kabinenizi kurduğunuz akşamdan beri görmedim. Hayalimde yıllarca müddet yeni bir Türk varlığının mimarı ve akıncısı diye yaşattığım bir şahsiyetin, iktidara geçtikten sonra, oranın mutat hastalıklarına mukavemet göstermemesi, düzeltmeye azmettiği eski siyasi yolların az zamanda yolcusu kesilmesi, bende derin bir hayal kırıklığı yaratmıştı. İktidar hastalığının her türlü belirti ve istidatlarına karsı sizi uyarmaya aylarca uğraştım. Bu esnada eski tanıdığım ve çok sevdiğim Adnan Menderes'in güler yüzlü, nazik, zinde, afacanlık derecesinde zeki ve uyanık siması hayalimden silindi. Bunun yerine hulûskârların, tüfeylilerin, haklarına razı olmayanların yarattıkları bir muhitin esiri ve mağlûbu, ümitsiz derecede iktidar hastası, keyfi bir şeflik idaresinin hasretlisi bir politikacı siması geçti.

Geçen gün on aylık bir aradan sonra sizinle Eskişehir'de karşı karşıya geldim. Karşımda eski tanıdığım güler yüzlü, nazik, hassas insanı gördüm. Ancak karşılıklı hal ve hatır soracak kadar konuşmamıza rağmen, ruhumdaki buzların çözüldüğünü ve katı bir hale gelen bir inancın gevşediğini hissettim. Menfi görüşlerimi iktidardaki bir geçici devrin hesabına geçirdim, eski bildiğimiz Adnan Menderes'i tekrar vazife başında göreceğimize ait ümitlerim tazelendi."

Tam anlaşma Demokrat Parti, 16 Ekim'de Ankara'da üçüncü ve iktidar mevkiindeki ilk kongresini yaptı. Toplantı çok gürültülü oldu, bir hayli tenkit ileri sürüldü. Adnan Menderes, son günü söylediği nutukla eski günlerini hatırlattı, tatlı bir hava yarattı ve yeniden Demokrat

Parti Başkanı seçildi. Kongredeki tenkitlerin sonunda İçişleri Bakanı Halil Özyörük istifa zorunda kaldı, yerine ilk önce vekil, sonra asil olarak Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu geçti.

Kongreden sonra iç açıcı bir hava esmeye başladı. On aylık dargınlıktan sonra Başbakan'la tatlı bir barışmaya varınca, kendisiyle bütün memleket işleri hakkında esaslı bir konuşma yapmayı faydalı buldum. Zaten Meclis'in açılışında bulunmak için ayın başından beri Ankara'daydım. 3 Kasım'da Başbakan'ı ziyaret ettim, ricamı bildirdim. Esaslı bir konuşma yapmamızı o da faydalı buldu. Beraberce Çiftlik Lokantası'nda yemeğe gittik, ikibuçuk saat başbaşa kaldık ve konuştuk. Ben sözlerin ruhunu kavramak için not almamayı tercih ettim, fakat o kadar dikkatle dinledim ki Başbakan'ın sözlerini çift sütun olarak dizilmiş altı sütunluk bir mülâkat halinde ve "Hürriyet ve Terakki Yollarından Şaşmamız Tasavvur Kabul Etmez" manşeti altında 5 Kasım tarihli gazeteye geçirdim.

Aradaki fark Başbakan söz arasında dedi ki:

"Ahmed Emin Bey, siz, eskiden beri ideal ölçülere nispetle hangi yolun tutulması münasip olacağını aramakla meşgulsünüz. İdeale kestirme yoldan varmayı kim istemez? Fakat ideal ölçüyü gözönünde tutarak, tenkitlerini ve dileklerini ona göre ifade eden bir gazetecinin durumuyla gerek muhalefet ve gerek iktidar mevkiinde türlü türlü çapraşık davaları yürütmek ve netice almak zorunda olan bir politika adamının karşısında bulunduğu çaresizlikler arasında bir fark vardır. Meselâ siz mücadele devrimizde ara seçimlere katılmamızı istiyordunuz. Belki doğruydu, belki faydalı olabilirdi, fakat teşkilatı bir arada tutmak ve savaş azmini ana davaya göre ayarlamak bakımından büyük mahzurları vardı."

Menderes ayrılmazdan evvel ilâve etti:

"Sana güvenim var, istediğin gibi yaz, basılmadan okumaya bile lüzum görmüyorum."

Bu barışma yemeği esnasında, bu kadar sıkı bir dostluk ve işbirliğinden sonra on ay küskün durmamıza ikimiz de hayret ettik ve buna sebep aradık. Aramızı bozanın Samed Ağaoğlu olduğu düşüncesinde birleştik ve böyle bir karara vardığımızı Samed'in yüzüne karşı söyledik. Başbakan'ın odasından ayrıldıktan sonra Samed Ağaoğlu beni kendi odasına çekti. Bütün konuşmayı şakaya çevirerek dedi ki:

"Ben mi akıllı, Başbakan mı? O akıllı olduğuna göre durumları ben değil, hep o idare etti..."

Sekiz saatlik iki konuşma Yurt ilâvelerimiz dolayısiyle Anadolu'da yaptığım iki uzun seyahatten sonra Ankara'ya gelince, Adnan Menderes'le yeni bir esaslı konuşma yapmak ve ayın başlarındaki ikibuçuk saatlik konuşmamızda ele alamadığım işlerin üzerinde durmak ihtiyacını duydum. 27 Kasım 1951 Salı günü saat biri geçerek Çiftlik Lokantası'nda yemeğe ve konuşmaya oturduk, beşe kadar konuştuk, sözümüz sona ermediği için 29 Kasım Perşembe günü yine beşe kadar konuşmaya devam ettik. Ben yine not almadım. Gazeteci olan hafızama güvendim. Sekiz saatlik konuşmamız, 3 ve 4 Aralık tarihli *Vatan*da, çift sütuna dizilmiş ve gösterişli bir şekilde düzenlenmiş altışar sütunluk iki yazı halinde çıktı. Sözlerin özü şuydu: "Her şeyin esası demokrasi sistemidir. Eski tek parti tenkit ve münakaşa havasının içine girdikten sonra iyi işler başarmaya yüz tutmuştu. Biz de bu hayırlı sistemden milleti faydalandırarak azami gayretle çalışmak yolundayız. Harici, iktisadi ve mali politika anlayışında bir düşünce âleminden başka bir âleme geçmek üzereyiz. Batı zihniyetini yüzde yüz benimsiyoruz. Arizi durumların icabettirdiği bazı tedbirler vatandaşları şaşırtmamalıdır. Meselâ basın siyasetimizde ana gaye serbest münakaşadır ve basınla işbirliği-

dır. 1947 yılında bir akşam beraberce Nazilli'ye giderken, kırtasiyeciliğin tasfiyesi ve idari ıslahat hakkında size söylediklerim gerçekleşecektir."

Sekiz saatlik konuşmada günün çok nazik meselelerinin üzerinde durmuştuk. Konuşmamızın sonunda Başbakan'a şöyle dedim:

"3 Kasım'daki ikibuçuk saatlik konuşmamızda bana güven göstermiştiniz. Yazıyı size okumadan gazeteye geçirmeme izin vermiştiniz. Fakat bu defa günün çok mühim konularının üzerinde durduk. Bunları siz görmeden gazeteye geçirmenin mesuliyetini göze alamıyorum. Hiç istemeden sizi zor bir duruma düşürmekten korkarım. Bu defa yazacaklarımı neşirden evvel size göstermeyi tercih ederim."

Adnan Menderes şu cevabı verdi:

"Gazeteci sıfatiyle takdirinize tam güvenim vardır. Konuşmalarımıza istediğiniz gibi tasarruf edebilirsiniz. Bana bir şey göstermeden hepsini gazeteye geçirmekte sizi serbest bırakıyorum."

Bu sözler, "Ahmed Emin'in dostluğundan Allah beni korusun" tarzında ifade bulan hislerinden hiç bir iz kalmadığını ve 1945 ile 1950 arasında kurulan dostluğa ve güvene döndüğümüzü gösteriyordu. Tabii memnun oldum. Bu dostluk, Ali Naci'nin de işi benimsemesi suretiyle Başbakan'la basın arasında hayırlı bir işbirliği şeklini aldı ve 1954 seçimlerine kadar her taraftan gelen hücumlara ve bazı fasılalara rağmen devam etti.

Yurt hacısı olmak yolunda *Vatan* otuz iki sahifelik dört renkli yeni makinasında basılmaya başlamıştı. Gazete, renkli Pazar ilâveleriyle pek güzel çıkıyordu. Babıâli Yokuşu'nun yetiştirdiği en iyi gazetecilerden biri olan, nice gazeteci yetiştiren eski arkadaşım Enis Tahsin Til, 25 yıldan beri umum yayın müdürü bulunduğu *Akşam* gazetesinden ayrıldı, aynı vazifeyle bize geldi. Behçet Kemal Çağlar, Cemal Bardakçı, Şevki Yazman, Cevad Nizami gibi takım takım devamlı kalem arkadaşlarımız vardı. Bu arada kuvvetli bir ekiple ve gazetenin otomobiliyle bütün illeri birer birer dolaşmak, her birinde oraya ait bir veya bir kaç yurt ilâvesi çıkarmak hatırıma geldi. Bu suretle memleketin her köşesini yakından tanıyacak, havasını alacak, yapılan gerilik yayınlarıyla halkın ne dereceye kadar ilgisi olduğunu iyice öğrenecektim. Kendi kendime şunu da tekrar ediyordum: "Altmış dört ilin hepsini tamamladıktan sonra yurt hacısı olacağım." İllerin sayısı o zaman altmış dörttü.

Yurt ilâveleri ayrıca para alınmadan verilecekti. Bu suretle her yerde büyük satışlar yapılacağına göre gazete, yeni baskısı ve simasiyle bütün yurtta tanıtılacaktı, illerin önemine göre bazıları için bir, diğerleri için iki, üç, dörde kadar ilâve hazırlanacaktı.

Programımız şuydu: İlâvelerimizin sırasını kestirirken, seyahat mevsimine ait imkânları gözönünde tutuyorduk. İlk ilâvelerimiz Bursa, İzmir, Antalya, Mersin, Hatay illerine ait olacaktı. Bu ekipte ben, yazı ailemizden Rezzan A. E. Yalman, Kore'de harp muhabirliği vazifesini başarı ve dürüstlükle tamamlayan Selâmi Akpınar, mahalli yemekler ve adetler hakkında bilgi toplamak üzere Bayan Besime Birey, Foto Hilmi Şahenk vardık. Gazetenin şoförü Mehmet Morkaya canla başla vazife görüyor, terbiyeli ve olgun tavrıyla her yerde ekibimizin bir üyesi diye karşılanıyor, verilen yemeklerde sofraya çağırılıyor, fakat davet sahiplerinin memleket ve dünya işlerine dair sorduklarına cevap veremeyince, esaslı bir okuma imkânı bulamamanın acısını çekiyordu.

İlaveler başlıyor *Vatan* ekibinin yurdu adım adım gezerek, hazırlamaya koyulduğu ilâvelerden birincisi 12 Aralık sayısı ile tevzi edildi. On iki sayfa tutan bu ilâvede

Bursa'nın Feridun Fazıl Tülbentçi'nin kaleminden çıkmış bir tarihçesi, Vali vekili Hilmi İncesulu'yla, Ticaret Odası erkâniyle, banka ve fabrika müdürleriyle görüşmek suretiyle yazılan Bursa'nın iktisadi simasına bir bakış röportajı, Bursa'nın otellerine, eğlence ve dinlenme yerlerine, meşhur kebabına, Merinos Fabrikası, konservecilik, bıçakçılık, ipekçilik ve havluculuk gibi endüstri kollarına, Uludağ istirahatevine ve sanatoryumuna, Bursa'ya hangi yollardan gidileceğine, bizim nasıl gittiğimize, turist gözüyle Bursa'ya, Bursa'nın ılıcalarına, memurlarına ve nüfusuna ait bilgiler ve resimler vardı. Bunun arkasından gelen İzmir'e, Antalya'ya, Adana'ya, Mersin'e, Hatay'a ait ilk ilâve serisi aynı esaslara göre tertip edilmişti.

İzmir-Muğla-Antalya-Mersin seyahatini yaparken, yolları yapı veya henüz proje halinde bulunan sahaları aştık ve sahili takip eden Gazi Paşa - Silifke yolunun üzerinden belki de ilk yolcular olarak geçtik, yüksekten Akdeniz'i ve Kıbrıs Adası'nı seyretmek imkânını veren bu yola hayran kaldık. Buradan geçmemiz İzmir Yol Bölge Müdürü Bay Osman'ın ekibimize gönüllü olarak katılması ve her imkânsızlığı bir sihirbaz gibi imkâna çevirmesi sayesindedir. Osman Bey, bütün ömrümde gördüğüm en canlı akıncılardan biriydi, durmak, dinlenmek bilmez bir adamdı. Kazandığı sevgi sayesinde kolayca milletvekili çıktı, fakat Meclis'te başarı gösterecek yerde, yollarda canla, başla çalıştı, her tarafa yetişmek imkânından mahrum kalınca, yağı tükenen bir kandil gibi genç denilecek bir yaşta söndü.

Hoş simalar Yolculuğumuzun Antakya'ya kadar olan ilk kısmı esnasında çok hoş insanlarla tanıştık. Bunların arasında Adana endüstri âleminin meşhur Ömer Ağa'sı, haşarat mücadelesinin başarılı şefi Yüksek Mühendis Bayan Mesude İleri, Mersin Belediye Başkanı Bayan Müfide İlhan, Antalya'nın yaratıcı milletvekili Ahmet Tokuç, Antal-

ya Valisi İhsan Sabri Çağlayangil vardı. Kimi yerde otel bulamadık, vali konaklarında veya dost evlerinde yattık. Bazı yerlerde ekibimizdeki hanımlar, lokantalarda yemek yiyen ilk bayanlar oldu.

Gördüğümüz yerler arasında en çok Alanya'ya bağlandık. 1951'den sonra buraya sayısız defalar geldik.

Kervanımız yollarda Bursa-İzmir-Antalya-Mersin-Adana-Hatay serisinden sonra kervanımıza devamlı şekilde haberler servisi şefi Kemal Aydar katıldı.

İkinci dizi olarak Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Eskişehir, Ankara, Kocaeli, Bolu, Çanakkale, Balıkesir, Bilecik, Zonguldak, Kastamonu, Çankırı, Konya, İstanbul, Kütahya, Denizli, Aydın, Manisa, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, Rize, Erzurum, Sivas, Elazığ nihayet Malatya'ya geldi.

Kırk dokuzuncu vilayet olan Malatya'ya kadar ben de ekipten hiç ayrılmadım. Orada ağır surette yaralanıp bir müddet çalışmayacak hale gelince, yurt ilâvelerinin son kısmı Kemal Aydar'ın idaresinde tamamlandı.

1951 Aralık ayından 1952 Kasım ayının ortasına kadar Anadolu'nun ve Trakya'nın kırk dokuz ilinde hemen hemen her ilçeye ve nice köye uğrayarak, otomobille yaptığım seyahatin zevkini hiç unutamam. Bu sayede vatandaşların arasına geniş ölçüde karıştım, dostlar edindim, memleketin nabzını yoklamak imkânını buldum. Her taraftan gösterilen arzu üzerine ilâveler, gazeteyle bedava tevzi edildikten sonra tekrar basıldı ve koleksiyonlardaki noksanları tamamlamak üzere on beş kuruşa satıldı.

Amerika ile dostluk devri Türkiye ile yeni bir işbirliği devri açan Amerika Cumhurbaşkanı Truman, Büyükelçi Wadsworth'ın istifası üzerine Ankara Elçiliği'ne Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın Ortadoğu ve Güney işleriyle uğraşan Başkan yardımcısı Teksaslı George Mac

Ghee'yi göndermişti. Altı çocuk babası olan Mac Ghee, Türkiye'de çok sevgi kazandı, memleketin her köşesini dolaştı, her tarafta dostlar edindi. Anadolulu bir dadı tarafından büyütülen ve ona çok bağlı olan en küçük kızı, Anadolu şivesiyle Türkçe'den başka bir, iki yıl hiç bir dil öğrenmedi ve İngilizce'ye neden sonra sahip oldu. Askeri vazifelerde Gen. Arnold gibi anlayışlı insanlarla ve iktisadi işlerde Russel Dorr gibi bir dostumuzla elele çalışan Mac Ghee, tam NATO'ya katıldığımız sıralarda Türk-Amerikan dostluğunun altın devrini bir kaç yıl devam ettirdi. George Mac Ghee emekliye ayrıldıktan sonra Alanya'da bir ev edindi.

Bayan Peron'a mevlid Gazetelerde Mac Ghee'nin Ankara Sefirliği havadisinin geçtiği gün geniş bir dünya ve insanlık anlayışının bir belirtisi olmak üzere şu haber de çıktı: Beyoğlu Müftülüğü, Şişli Camii'nde 12 Aralık Pazar günü öğle namazından evvel, Arjantin Cumhurbaşkanı'nın hasta eşi Madam Eva Peron'un sağlığı için bir mevlid okunmasına izin verdi. Müftülüğün görüşüne göre "Dinimiz dünyadaki bütün insanların sağlığı, refahı ve saadeti için dua edilmesine izin verir, çünkü Allah kullarını hiç bir sebeple birbirinden ayırmaz... Bu itibarla mevlidin okunmasında mahzur yoktur. Bayan Peron ise, insanlığın saadeti için sarfettiği enerjiden dolayı yorgun ve hasta düşmüş, melek gibi bir kadındır."

Mevlidi dinleyen Arjantin İşçi Ataşesi şöyle konuşmuştur: "İnandığımız Allah bir, dinlerimiz ayrı.... Ne çıkar?"

Bazı aydın din adamları, başka dinden biri hakkında mevlid okunmasının hoş görülmesini, kapalı olduğu iddia edilen dini içtihat kapılarının fiili surette açılması diye karşıladı. İstanbul'da yaşayan ve aralarında konsolos da bulunan yirmi beş kadar Arjantinli, herkes gibi bağdaş kurarak

en arkada oturdu, mevlidi dinledi. Mevlit meselesinde İstanbul Müftüsü, Beyoğlu Müftüsü'nün görüşüne katılmadı.

Şişli Camii'nin vaizi mevlidin başında şöyle konuştu: "Dinimiz o kadar geniş bir dindir ki, insanların arasındaki kardeşlik bağlarını yalnız kabul etmekle kalmaz, emreder." Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hızlıoğlu dedi ki: "Bayan Peron'u Müslümanlar'a yardım ettiği ve cami yaptırdığı, Arjantin'de bulunan dindaşlarımızın sözlerinden anlaşıldı. Kendisi kitap ehli olduğuna göre bir mümindir. Bu sebeple Müslümanlar da tabii olarak kendisine dua edebilir. Dinimiz dua ve yardımda hiç bir ayrılık gözetmez. Nasıl ki Hıristiyanlar'a yardım etmek gayesiyle sadaka veriyoruz, bu da böyledir."

Şoför olan İnaler İstanbul Polis İkinci Şube Müdürü Fethi İnaler'in, başka bir vazifeye geçirilmesi üzerine istifa etmesi ve şoförlükle geçinmeye karar vermesi, günün meselesi haline geldi. Gazeteler, vazifelerinde başarı gösteren memurların, hiç bir sebep olmadan ve arzuları sorulmadan damataşı gibi başka vazifelere geçirilmesini yadırgadı. İstanbul şoförleri, çok sevdikleri Fethi İnaler için aralarında para toplamaya ve kendisine taksi almaya karar verdiler. Bundan evvel Ankara'da Trafik Müdürü olan ve dürüstlüğü ile kendini sevdiren İnaler'i Ankara şoförleri de Ankara'ya çağırdılar ve kendisiyle meslek arkadaşlığı yapmaktan şeref duyacaklarını söylediler.

'Falso sesler' 3 Ocak 1952 tarihli *Vatan*'da "Falso Sesler" başlığıyla çıkan bir yazıda Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun tatsız, haşin söz ve hareketleri ele alındı ve şunlar yazıldı: "Memlekette gösterilecek olumlu başarıları bulunan bir iktidarın hırçın tavırlar takınması, muhalefeti hırpalaması, tehdit etmesi, manasız bir şeydir. Bu sebeple Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu'nun yeni bir

yıla güler yüzle girdiğimiz bir sırada muhalefet hakkında durup dururken tehditler ve hakaretler savurmasını ve mevcut iyi havayı manasız bir şekilde bozmasını, hayret ve elemle karşılamamak elde değildir."

Hüseyin Cahid Yalçın da, Samed Ağaoğlu'nun yılbaşı günü verdiği beyanattan bahsederken şöyle dedi: "Başbakan yardımcısı, muhalefetin iktidarı yıpratmaya çalıştığından şikâyet ediyor. Halbuki bizim parmak oynatmamıza hacet yok. Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu bu işi bizim yapabileceğimizden daha etkili bir şekilde yürütüyor."

Hindistan'da şahane üç hafta Türkiye ile sıkı münasebetler kurmaya değer veren Hindistan, beş Türk gazetecisini yeni müstakil memleketini tanımak ve tanıtmak için geniş bir programla oraya çağırdı. Aralarında "Cumhuriyet"ten Doğan Nadi, "Yeni Sabah"tan Refi' Cevat Ulunay, "Ulus"tan Ahmed Şükrü Esmer, "Zafer"den Adviye Fenik ve *Vatan*dan ben bulunan bir grup 1 Şubat 1952 gecesi yola çıktık. Hindistan'ın yeni dinamik Ankara Sefiri Mr. Cia, bu ziyaretin esaslı bir surette hazırlanması için çok gayret gösterdi. Altmış milyon Müslüman vatandaşa sahip olan Hindistan, lâyik Türkiye'yle dostluk kurmaya çok değer veriyordu.

Yolda bir gün Karaçi'de kaldık, Pakistan'ı şöyle kuşbakışı gördük. Yeni Delhi'ye vardığımız zaman sevimli arkadaşımız Doğan'a ilk evlâdının doğduğunu bildiren bir müjde telgrafını verdiler. Çok sevindi.

Otele giderken yolumuzun üzerine bir düğün alayı çıktı. Hepimizi düğüne davet ettiler. Eşyamızı otele bırakır bırakmaz, oraya koştuk, Hindistan'daki ilk akşamımız bir bin bir gece havası içinde geçti.

Zindanda bayram Ertesi gün Gandi'nin mezarını ziyaretle çok yüklü programımıza başladık. Hint Başbakanı Jawaharlal Nehru ile ilk önce Haberler Nazırı'nın Parlamento bahçesinde verilen bir kabul resminde tanıştık, sonra kendi evinde aile muhitinde verdiği ziyafet ve diğer vesilelerle uzun konuşmalar yaptık. Nehru dedi ki:

"Atatürk'ün, emperyalist devletlerin hazırlamaya çalıştığı boyunduruğu ayaklarının altında çiğnemesine ve sonra ıslahata girişmesine ve Batı dışında ilk memleket olarak lâyikliği ilan etmesine çılgınca sevindik. Biz o zaman Gandi'yle beraber zindandaydık, Batı'nın tekel altında tuttuğu lâyikliğin, Türkiye'de yürütülmesini, inanılmayacak derecede ileri bir adım sayıyorduk. Türkiye'nin şerefine zindanımızı donattık, bayram ettik."

Hindistan, Pakistan'la olan toprak ve nüfus paylaşması esnasında patlak veren kanlı olaylardan yeni baş kaldırmıştı, kendi hudutlarında kalan Müslümanların orasını vatan diye kabul edebileceklerini ispat için elinden geleni yapıyordu.

Mevlâna Ebülkelâm Müslüman ilim adamı Mevlâna Ebülkelâm Azad, Milli Eğitim Bakanlığı'na geçirilmişti. Sonradan ilk önce cumhurbaşkanı yardımcısı, sonra cumhurbaşkanı olan büyük terbiyeci Dr. Zakir Hüseyin el üstünde taşınıyordu. İngiliz idaresi ve kendi taassup muhitleri tarafından geri bırakılan Hint Müslümanları'na ve bilhassa Müslüman kadınlarına, Almanya'da esaslı bir pedagoji tahsili gören idealist akıncının ne kadar büyük hizmetlerde bulunabileceğini Zakir Hüseyin'in kurduğu derece derece okulları gezerken gördüm. Kendisi, Rauf Bey'in kardeşlik derecesinde dostuydu. Onun bir mektubuyla ziyaretine gittiğim için aramızda derhal yakınlık kuruldu ve ölümüne kadar devam etti. Dr. Zakir Hüseyin "Milli Müslüman Topluluğu" adı altında Hint Müslümanlarının arasında yepyeni bir âlem yaratmıştı.

Ziyaretimiz zamanında Devlet Başkanı olan Dr. Pra-

sand da, Gandi'nin bir hayranı olarak yetişen olgun bir vatanseverdi. Vaktiyle İngiliz Umumi Valisi için kurulan haşmet ve debdebe dolu sarayda bizi kabul ettikten sonra beraberce sarayın park ve bahçelerinde uzun gezintiler yaptık, bu sade ve hoş insan bize eski rüyalarını, savaşlarını ve şimdiki ideallerini anlattı.

Feridabad Yeni kurulan Hindistan'da, emperyalizm devrinden kalma gerilik ve taassupla Gandi'nin yarattığı ileri muhitten fışkıran yükselme ve iyileşme hasreti boy ölçüşüyordu. Debdebeli bir zenginlikle en düşkün bir sefalet yanyana yaşıyordu. Yeni Delhi civarında muhacirler için kurulan Feridabad şehrini gezdiğimiz zaman yaratıcı hamlelerin ne kadar kolay, bol, mükemmel mahsuller verebileceğini gözümüzle gördük. İlk önce bütün icaplariyle ve devlet parasıyla modern bir şehir kurulmuş, sonra binlerce aileye yetecek kadar evler meydana getirilmişti. Bunun arkasından Bally kundura fabrikası gibi milletlerarası büyük fabrikalara, burada işe giriştikleri takdirde işçileri için hazır evler bulunduğu bildirilmişti. Fabrikalar, bu imkândan faydalanmaya koşmuşlar, evler ve daireler işçilere taksitle satılmış, böylece devlet, neticede kesesinden hiç para çıkmadan binlerce mülteci aileyi yerleştirmiş, kendilerine iş bulmuş ve memleketi modern bir yeni şehre sahip kılmıştı. Hindistan'ın niyeti, buna benzer bin Feridabad kurmaktır.

Pakistan'la beraberlik Yeni Delhi'de Hint ordusunun genç başkumandanıyla tanıştık. General Cariappa b.nimle Ahmed Şükrü Esmer'i evine çağırdı. Bize şunları söyledi:

"Pakistan hududundan geliyorum. Ortak Pakistan subaylarıyla buluştuk, dertleştik. Hepsi eski Hindistan ordusundan silâh arkadaşlarımızdı. Mevcut ve mahdut imkânlarımızla Kuzey geçitlerini beraberce tıkamaya veya mem-

leketlerimizi geliştirmeye çalışacak yerde, bunları birbirimize karşı silâhlanmak için yokettiğimizden dolayı acı duymakta hep birleştik."

Şurasını hatırlatmak lâzımdır ki Keşmir hakkında akıllıca bir çözüm yolu bulacak yerde, birbirine düşman kalmış olmak, Hindistan'la Pakistan'a çok pahalıya malolmuştur. Bunun başlıca mesuliyeti bizzat Keşmirli olan ve burasını tam olarak Hindistan'ın elinde tutmakta inat eden eski Başbakan Nehru'ya aittir.

Yeni Delhi'de kaldığım günlerde üniversite gençliğiyle ve basın mensuplariyla temas için geniş imkânlar buldum. Şunu gördüm ki İstiklal Savaşımız, Hindistan'da büyük ilgiyle izlenmiş ve Hintliler için ideal bir örnek diye kabul edilmişti.

Biz oradayken müstakil Hindistan'da ikinci defa olarak umumi seçimler oldu. Milyonlarca insan arasında yapılan seçim, çok çetin kontrol usûllerine bağlıydı. Prensipler dürüst ve temiz olmakla beraber, öyle bir, iki günde netice belli olmuyordu, memlekette elden geçecek 2.300.000 seçim sandığı vardı.

Taç Mahal Delhi'den ayrılmadan evvel o civarda Agra'da bulunan Taç Mahal Camii'ni mehtaplı bir gecede ziyaret fırsatını kaçırmadık. Burası, Hindistan'a asırlarca nurlu bir adalet devri yaşatan Ekber gibi, Hümayun gibi, Cihangir'le ulvi ruhlu eşi Nurcihan gibi, Şahcihan gibi yüksek devlet başkanlarının idaresini hatırlatan tatlı bir abidedir. Şahcihan, bunu çok sevdiği eşi Mümtaz Mahal için bir kabir ve türbe diye yaptırmıştır. İmparator Orangzeb'in zehirli taassubu, bu güzel devri yıkmış, ondan sonra her şey çökmüş, hoşnutsuz Hindistan'ın kapıları ecnebi istilâcılara açılmıştı.

Gece ziyaretinden sonra Taç Mahal'e sabah tekrar geldim. Buna dair 12 Nisan 1952 tarihli *Vatan*da çıkan ya-

zımda şu satırlar vardır: "Eğer dünyanın bütün ilgi ve mesuliyetlerinden uzak bir insan olsaydım, oracıkta yerleşmeyi, Taç Mahal'in ölünceye kadar seyircisi kalmayı, onun ifade ettiği nurlu asillikten ilham almayı, bütün bir ömre değer gaye diye kabul edebilirdim. Taç Mahal'i dünya gözüyle bir daha görecek miyim bilmem, fakat burası hayalimde, daima canlı olarak yaşayacak, iyi şeylere olan imanıma yeni cevherler katacak, iyilik ve doğruluk için savaş azmimi ve şevkimi hızlandıracaktır."

Taç Mahal'den sonra Hindistan'ın meşhur Aligarb Müslüman Üniversitesi'ni ziyaret ettik. Burada öğrenciler bizi gül yağmuruna tuttular, Türk inkılâbına olan ilgilerini böylece candan belirttiler. Bu tatlı hava içinde kendimden geçtim, bütün ömrümün en coşkun konuşmasını yaptım.

Tek başıma şahane bir yolculuk Bizim için Hindistan'da iki aylık bir gezi programı tertip edilmişti. Ben gazeteden ve memleketten bu kadar uzun bir zaman ayrı kalmayı göze alamadım. Yeni Delhi'de 8 - 9 gün kalıp geceli gündüzlü gezdikten ve türlü türlü temaslarda bulunduktan sonra Hindistan'da tek başıma kısa ve kestirme bir dolaşmaya karar verdim.

Kalküta'ya, Madras'a, Haydarabad'a ve Osmaniye Üniversitesi'ne Bombay'a uğrayacaktım. Kendileriyle sıkı bir dostluk kurduğum Hint basın teşkilatı liderleri, Kalküta ve Bombay'da valinin sarayında misafir kalmam esası üzerine benim için özel bir program yaptılar ve her şeyi düzenlediler.

Beyaz entarili vali Kalküta'nın Dum-Dum havaalanında Batı Bengal Valisi Prof. Mookerjee'nin yaveri Yüzbaşı Raşit, Hindistan Gazeteciler Cemiyeti'nin başkanı ve on beş kadar gazeteci ve fotografçı tarafından karşılandım. Boynuma Hint âdetine göre çiçek dizileri geçirildi, gazetecilerin soru yağmuruna tutuldum.

İngilizlerden miras kalan valilik sarayında Batı Bengal Valisi Prof. Mookerjee, üzerindeki beyaz entarisiyle ve aynı sade kıyafetteki eşiyle beraber beni karşıladı ve saraya misafir etti. Burada ömrümün en meraklı üç gününü geçirdim. Sarayda İngilizler'in miras bıraktığı bütün debdebe devam ediyordu, fakat bunların ortasında Gandi'nin yarattığı geleneğe uyarak, el tezgâhında kendi eliyle dokuduğu gömleği giyen Üniversite'nin İngiliz Edebiyatı Profesörü, kendi sade hayatını geçiriyordu. Seciye kuvveti ne demek olduğunu bu karı ve koca bana öğretti. Debdebe hiç başlarına vurmayan iki yaman idealistin hayatına karıştım. Beni misafir diye değil, ailenin bir ferdi saydılar, yemekleri beraber kararlaştırıyor, başbaşa yiyor, eski günlerden ve beklenen yeni yarından konuşuyorduk. Gündüzleri yemek aralarında Kalküta'yı dolaşıyordum, fakat akşamları yemekten sonra bir tarafa çıkmıyordum. Çünkü kendi entarisinin kumaşını dokuyan, yirmi yedi milyon insanın kaderini yürüten ve Hindistan'ın umumi hayatında sözü geçen 75 yaşındaki asil ilim adamından daha meraklı bir araştırma konusu tasavvur etmiyordum.

Kalküta'da şunu anladım ki Hindistan, İngilizler'in merkeziyetinden ve kırtasiyeciliğinden uzak usûllerini benimsemek ve iyileştirmek suretiyle yeni bir varlığın kapılarını açmıştır. Hindistan'a hakim oldukları sırada nefret ettikleri İngilizleri şimdi seviyorlar, dost biliyorlar ve bir çoğunu danışman diye kendi hizmetlerinde bulunduruyorlardı.

Madras ve Hindu gazeteci Kalküta'dan sonra uğradığım Madras, Hint gazeteciliğinin mühim bir merkezidir. Burada yerli dillerde takım takım gazetelerden başka Londra'daki "Times" gazetesini gerek şekil ve gerek ruh bakımından taklit eden meşhur "Hindu" gazetesi çıkıyor. Umumi olarak bütün Madras gazetecileri bana bir gıpta hissi verecek kadar olgun ve vazife düşkünü göründü.

Eski Myssore mahracası şimdi Madras valisiydi. Şehir dışındaki sarayında verdiği yemekte buluştuk, bir iki saat başbaşa konuştuk.

Hindistan'ın en akıllı adamı Gandi'nin en yakın arkadaşlarından, felsefesinin en samimi yorumcusu, Gandi'nin oğlunun kayınbabası, Hindistan'ın "En akıllı adamı" diye tanınmış olan Rajaci Madras'da yaşıyor. Asıl adı "Rajagopalachari" dir.

Madras Haberler Müdürü, büyük adamın hastalıktan yeni kalktığını, buna rağmen beni on dakika için kabul edeceğini müjdeledi. Beraberce Rajaci'nin evine giderken, Müdür'ün hali garipti, adeta korkudan titriyordu. Sebebini sonradan anladım. Rajaci, yabancı ziyaretçilere bir garibe diye gösterilmekten hoşlanmazmış, kendisine götürülen misafirden memnun kalmazsa, kıyameti koparırmış. Ben yanına girdiğim zaman Müdür ve ev sahipleri kapının dışından kulak kabarttılar. Çok sükür ki yaman Hint fikir ve ideal adamıyla yıldızlarımız barıştı. Biraz sonra içerden şen kahkahalar aksedince herkes geniş nefes aldı.

Rajaci, bana Atatürk inkılâbına ve Türkiye'ye dair sualler sordu. Türkiye'de tutulan yolu çok beğeniyordu. Bana şunları söyledi:

"Gandi'nin yakını olduğum ve siyasi bir vazife kabul etmeyerek onun yolunda yürümeye çalıştığım için bana özel bir mevki veriyorlar ve eskiler, yeniler diye bir fark yaratmaya çalışıyorlar. Yanlış, çok yanlış... Yaşım dolayısiyle ben ölüm yolunda bir adamım. Dünyada en faydalı şey, güzel bir davaya karşılık beklemeden bağlı kalmaktır. Diğer bir şey, hatayı anlamak, ondan dönmeyi bilmektir. Hayatta her şey tolerans etrafında döner. Başka fikre saygı, tenkide saygı, başka inançta olanlara karşı sevgi ve saygı... "Modern hayatta dine ihtiyaç yoktur, din zamanını tamamlamıştır," diyenler dinin manasını kavrayamayanlardır. Din, faziletin, Allah'a layık olmaya çalışmanın yoludur. Maddi terakki bakımından ne mertebeye varılırsa varılsın, dinin yeri lüzumlu ve muhterem kalacaktır."

On dakika için sağlanan konuşma fırsatı saatlerce sürdü. Madraslılar bana: "Rajaci ile uzun görüşme bakımından rekoru sen kırdın," dediler.

Seyid Beşir Ahmet Üyelerinin çoğu Müslüman olan Madras Kadınlar Kulübü'nün bir davetinde Madras Yüksek Mahkemesi'nin hakimi Seyid Beşir Ahmet'le tanıştım. Dört çocuk annesi olan eşiyle beraber beni evlerine çağırdılar. Konuşma esnasında İngiltere'de hukuk tahsil eden Seyid Beşir Ahmet'in, son derecede dindar bir Müslüman, fakat dinin cehalet ve taassup hesabına kötüye kullanılmasına şiddetle karşı olduğunu öğrendim. Hele Müslüman kadınlarından diğer medeni insanlara mahsus hakların esirgenmesi candan düşmanıydı. Madras Müslümanları arasında normal gidişi yerleştirmek üzere eşiyle beraber bir kulüp kurmuş ve burada devamlı surette öğle ve akşam yemekleri tertip ediyordu. Bu davetlere eşleriyle beraber olmayan erkekler gelemiyordu. Seyid Beşir Ahmet, aynı zamanda Güney Hindistan Öğretim Cemiyeti'nin başkanıydı. Cemiyet bilhassa Müslüman kadınlarının tahsil görmesine önem veriyordu. İlk gayesi de, on milyon rupye toplayıp bir Müslüman kız koleji açmaktı.

Madras'da Türkiye'nin, Bay Mustafa Hüseyin adında tabii bir temsilcisi vardı. İstanbul'da Moda'nın tanınmış bir ailesinin damadı ve iki yavrunun babası olan Mustafa Hüseyin, Güney Hindistan'ın Pachard acentesi ve çok başarılı bir iş adamıydı. Bir tek Türk gazetecisinin ziyareti münasebetiyle bütün Madras'ın ileri gelenlerini kulübün büyük bahçesinde akşam yemeğine çağırdı, sabaha kadar tatlı bir hava içinde eğlendik.

Madras'da Fransa'nın Hindistan sahilindeki Pondişeri

sömürgesinden kaçan mültecilerle de buluştum ve haklarında gazeteye bir röportaj yazdım.

Haydarabad ve Osmaniye Haydarabad'da Hükûmet'in sevimli ve ateşli Yayın Müdürü Rao beni hava meydanında karşıladı. Hükûmet'in misafirlerine mahsus, parklar içinde bir sarayı andıran misafirhanesine yerleştirdi.

Haydarabad'ın benim için başlıca ilgi çeken noktası dünyanın en zengin adamı sayılan Haydarabad Nizamı'nın sarayı, son Halife Abdülmecid Efendi'nin damadı olan oğlu ve gelini oldu. Öğrendiğime göre Nizam şimdi Vali sıfatiyle yine sarayında yaşıyormuş, parasına dokunulmamış, fakat eski nüfuzu ve keyfi kalmamış, damat avda, gelin çocuklarının tahsiliyle uğraşmak üzere Londra'daymış.

Haydarabad'da asıl dikkatimi çeken konu, Osmaniye Üniversitesi oldu. Vaktimin büyük kısmı bu önemli ilim ocağında geçti. Çoğu Müslüman olmak üzere Üniversite'nin 11.000 öğrencisi vardı. 1949'dan beri kızlar bütün fakültelere eşitlik esası üzerine kabul ediliyordu, aynı zamanda yalnız kızlara mahsus bir kolej kısmı da vardı. Orada tatlı bir hücumla karşılaştım. Yüzlerce kız etrafımı aldı. Her birinin elinde bir hatıra defteri vardı. Oraya bir şeyler yazmamı, Türkiye hakkındaki sorularına cevap vermemi istiyorlardı. Bu kadar esmer güzeli karşısında ilham eksik olmadı, her birine bir şeyler bulup yazdım.

Haydarabad, gerek bilgi, gerek iktisadi gelişme seviyesi bakımından Hindistan'ın en ileri yerlerinden biriydi. Umumi olarak Hindistan'da rastgelinen sefalet manzaraları burada yok. Eski Nizam ilerleme taraftarı bir adamdı. Maarife çok değer vermiş, kesesinden para saçmıştı. Ben orada bulunduğum sırada da bir Amerikalı uzman tarafından idare edilen bir ziraat sergisi açılmıştı.

Haydarabad'da Gandi'nin bir hayranı tarafından idare edilen bir okul gördüm. Ana prensibi çocukları hayat yo-

luyla hayat için hazırlamak ve okulun masrafını yaratıcı çalışmalarla çıkarmaktı.

Bombay'da canlı günler En son olarak Bombay'da üç dolu ve canlı gün geçirdim. Abdülhak Hamid'in "Duhter-i Hindu" adlı eserine ve nice güzel şiirlerine ilham kaynağı olan Bombay, on yedinci asırda bir balıkçı köyü imiş. Şimdi üç milyon nüfuslu güzel, mamur, sevimli bir şehir olmuş... Hava meydanında Vali'nin yaveri, Haberler Nezareti'nin temsilcileri ve gazeteciler tarafından karşılandım. Vali'nin sarayında deniz kenarında bir köşk tarzında ayrı bir daireye misafir edildim. Etraftaki muhtesem kıyafetli hizmet adamlarıyla kendimi bin bir gece âleminde sandım. Yüz elli milyon litre su alan ihtiyat su depoları üzerine kurulan "Asılı Bahçeler"i, Hindistan'da inekleri mukaddes tutan ananeyi yıkmak için meydana getirilen yaman ve düzenli süt kolonisini gezdim. Davetlerde konuşmalar yaptım. O sırada Hindistan'da içki yasağı kurmak yolunda bir tasavvur bulunduğu için 1930'da Amerika'da, daha evvel Ankara'da gördüğüm fena neticelere dayanarak bunun aleyhinde "Bombay Chronicle" gazetesine bir yazı yazdım, Pakistan'da çıkan ve buna çatan "Dawn" gazetesine cevap verdim.

Üç haftalık Hindistan seyahati güzel bir rüya gibi geçti. Orada Hindistan'ın halledilmeye ihtiyaç gösteren nice davaları eksik olmamakla beraber, Asya'nın Amerika'sı haline gelmek için hız almış, güzel yollar açmış olduğunu gördüm. Elem duyduğum nokta, Hindistan'la Pakistan'ın arasının açık olması ve bizim için şu iki komşuyla aynı zamanda dostluk ve işbirliği kurmaya imkân bulunmamasıdır. Bence bunların arasını bulmaya çalışmak, Türk diplomasisinin devamlı bir hedefi olmalıdır.

Güzellik müsabakası ve sonrası

NATO'ya katılmamız hakkındaki kararlar ve muameleler tamam olmuştu. 17 Şubat 1952'de Büyük Millet Meclisi, bu önemli davayı söz konusu etti ve NATO'ya katılmamıza 405 mevcudun oybirliğiyle karar verildi. Yalnız Adana milletvekili Cezmi Türk çekimser kaldı. O da prensip karşısında değildi, yalnız Dışişleri ve Savunma komisyonlarının etraflı incelemeler yapmayı ihmal ettiklerini ileri sürdü.

Nisan ayının başında Kabine ve Parti'de iç ihtilâflar başgösterdi. Önemli bir mevkii ve rolü olan Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu İçişleri Bakanlığı'ndan çekildi. Başbakan, vekil sıfatiyle bu vazifeyi üzerine aldı. Eskiden beri Emniyet Genel Müdürlüğü vazifesini anlayışla yürüten Kemal Aygün'e aynı sıralarda Ankara Valiliği ilâve vazife olarak verildi.

Atina'ya yolculuk 26 Nisan'da Adnan Menderes, beni ve diğer gazetecileri beraberine alarak Atina'ya bir seyahat yaptı. Beraberce NATO'ya girdiğimiz ve bunun Güneydoğu kanadı haline geldiğimize göre ilişkilerimiz yeni ölçülerle gözden geçirilecekti. Karşılayış hiç ümit edilmeyecek kadar samimi ve coşkun oldu. Batı'nın ortak güvenlik sistemine katılmamız sebebiyle duyulan sevinç ve rahatlık beraberce ortaya döküldü, iki komşunun bir tek millet haline getirilmesi düşünceleri iki taraflı alkışlar arasında ileri sürüldü ve bunun yollarının elbirliğiyle hazırlanmasına karar verildi. Adnan Menderes, Rumca yaptığı beyanlarla ve şahsiyetiyle çok sevgi kazandı.

Pahalıya malolan bir protesto Pan-American Havacılık Grubu, Universal Film Şirketi ile birleşerek, milletlerarası bir güzellik müsabakası tertip etmeye karar vermişti. Son zamanlarda artan ve iğrenç şekiller alan gerilik yayın ve tahrikleri dolayısiyle Türkiye, müsabakanın dışında bırakılıyordu. Halbuki *Cumhuriyet* gazetesi on, on beş yıldan beri güzellik müsabakaları tertip ediyordu. Memleket buna alışmıştı. Müsabakaları hoş görüyor, tatlı karşılıyor, her suretle yakınlık ve ilgi gösteriyordu. Hatta 1951 Ekim ayının başında Ankara'da *Hür Ses* gazetesinin tertip ettiği bir müsabakada Ankara güzeli seçilmiş, Cumhuriyet gazetesinin güzellik müsabakasına katılmak üzere İstanbul'a yollanmıştı. 17 Ekim'de Sergi Sarayı'nda yapılan merasimle Günseli Başar Türkiye güzeli seçilmişti. Şimdi birdenbire müsabakadan uzak tutulmak suretiyle memlekete bir gericilik damgası vurulmasına kızdım. Müsabakayı tertip edenlere bir protesto mektubu yazdım, Türkiye'nin müsabakaya katılmasında bir engel ve mahzur bulunmadığını, bu işi gazetemizin yürütmeye hazır olduğunu bildirdim. Onlar da sevinerek işbirliğini kabul ettiler.

Derhal belli oldu ki hür ve ileri düzene ve lâyikliğe bekçilik eden bir gazete sıfatiyle bizi yaylım ateşi altına alan dergilere ve kurumlara tam istedikleri fırsatı vermiştim.

Hep birden bunu vesile ederek üzerimize çullandılar, "Türk güzellerini Avrupalılar'a ve Amerikalılar'a peşkeş çekiyor" diye tam bir şirretlikle galiz ve devamlı feryatlar kopardılar. Tahrikler: "Bu adamın boynuna bir kement atacak bir iman sahibi çıkmayacak mı?" demek derecesine kadar vardı. Sonradan belli oldu ki böylece Malatya suikastinin zemini ve havası hazırlanıyordu. Biz bu sarkıntılıklara aldırmıyor, azim ve sebatla yolumuza devam ediyorduk.

Dünya çapında bir teşebbüs Pan-American ve Universal-International Film Birliği ile işbirliği halinde dünya çapında girıştiğimiz teşebbüs hakkındaki ilk haber, 27 Mart 1952 tarihli sayımızda çıktı. Müsabakaya katılma şartları 28 Mart sayısında ilan edildi. Jüri 4 Haziran 1952'de Atlas sinemasında eleme seçimlerine girişmiş, altmış adayı yirmiye indirmiş, bunların arasından Türkiye Güzellik Kraliçesi olarak Gelengül Tayfuroğlu birinci, Ayfer Feray ikinci gelmişti.

Paris'te basın kongresi İlâveler dolayısiyle yurt dolaşmalarına devam edip dururken, Mayıs ortasında Paris'e koştum. Bir yıl evvel yapılan hazırlıklarla Amerika'da temeli atılan Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün ilk kongresi Paris'te yapıldı. Her hür memlekette kurulan milli komitelerin temsilcileri olan 23 millete mensup yüz gazeteci kongreye katıldı. Dikkate layık olan nokta şuydu ki, bu kadar uzak olmasına rağmen Japonya 77 kişilik bir milli komite ile başta geliyordu.

İlk celsede esaslı bir prensip davası söz konusu oldu. Amerikan Dışişleri Bakanlığı, çeşitli memleketler arasında gazeteci mübadelesi için tertip ettiği program üzerinde Enstitü'yle işbirliğine girişmek istiyordu. Kimse bunun değerini inkâr etmemekle beraber, bir gazeteci teşebbüsüne

hükümetin burnunu sokmasına karşı kongrede şiddetli bir mukavemet başgösterdi.

İlk kongreye Enstitü'nün bir kurucusu sıfatiyle girdim. Kongrede İcrai Komite üyesi seçildim. Yıllarca bu sıfatla kongrelere ve komite toplantılarına koştum.

Kemal Seli'yi buluyorum Paris'den dönüşte Konya ilâvesine sıra gelmişti. Orada Kemal Seli adında yaman bir akıncıyla tanıştım. Kemal, Amerika'da mühendislik ve işletmecilik okumuş, tahsilini bitirdiği sırada güzel bir Amerikalı kızla tanışmış, evlenmiş ve bir işe girmiş. Amerika'da yerleşmeye hazırlanırken, kız bir gün ona: "Kalk, Türkiye'ye gideceğiz. Senin vatanına karşı borçların var. Ben de elbirliğiyle Türkiye'yi geliştirmeye çalışmak azmiyle seninle evlendim," demiş.

Kalkmışlar, Konya'ya gelmişler, Türk hammaddelerinin işçilik katılmış bir halde dışarıya yollanmasının ilk yolu olarak halıcılığı modern usûllerle canlandırmaya karar vermişler, Konya'da iplik, boya ve dokuma tesisleri meydana getirmişler. Amerikalı kız, Türk ruhuna uymuş, kendini bütün Konya'ya sevdirmiş. Sonra kızını doğururken, hiç beklenmez bir şekilde ölmüş. Hayat arkadaşına karşı kendini manen borçlu bilen Kemal Seli, hedefini yürütmek işine canla, başla sarılmış. Güzel bir programı, enerjisi, bilgisi, akıncı bir ruhu vardı. Çalışmasını yıllarca merakla izledim. İlk önce çok başarı elde etti. Hilton Oteli'nin halı işini üstüne aldı. Amerika'ya halı ihracına başladı, İstanbul ve Ankara'da ve İzmir'de kendi satış mağazalarını kurdu. Ne yazık ki kısmen yüksek faizli banka kredileriyle yürüyen bu işler günün birinde, çöktü. Fakat Kemal Seli yeise uğramadı, küçük ölçüde olarak işe yeniden sarıldı. Her taraftan vadedildiği gibi, biraz destek bulsaydı, Türkiye'nin tâ temelden kalkınmasında mühim bir rol oynayabileceğine hiç şüphem yoktur.

Menderes'le aramız bozuluyor Adnan Menderes'le 1951 Ekim ayında barışmamıza, Kasım ayında da kendisiyle saatlerce süren konuşmalar yapmamıza ve bunları kendisine göstermeden neşretmeme izin verecek kadar yeniden güven ve sevgi belirtmesine ben çok memnun olmuştum. Onun da memnun olduğunu sanıyordum, fakat 1952 Mayıs'ında Fransa ve Almanya'da üç ay vazife gördükten sonra memlekete döndüğüm zaman o kadar gergin ve korkunç bir durumla karşı karşıya geldim ki, tenkit ve ikaz maksadıyla yeniden kaleme sarılmaktan kendimi alamadım. İş, Halk Partisi'nin mallarının zaptedilmesi ve kendilerinden milyonlarca para istenmesi ve buna karşılık *Ulus* ve *Dünya* matbaalarına el konulması etrafında dönüyordu.

5 Haziran 1952 tarihli *Vatan*'da "Bindiğimiz Dalı Kesiyoruz" başlığı ile dizilen bir yazımda şöyle diyorum: "Milli kaderimize ait mesuliyeti taşıyanlar, son dakika basiret frenine basmazlarsa, girişecekleri hareketin kurbanı, Cumhuriyet Halk Partisi, 'Ulus' ve 'Dünya' gazeteleri değil, doğrudan doğruya Türk milletidir. Bunun neticesi de, bindiğimiz dalı kesmek mevkiine düşmek, dünya yüzünde İspanya ve Arjantin gibi bir totaliter memleket manzarası almak ve demokrat memleketlerin listesinden silinmek olacaktır."

Bu yazı çıktıktan sonra Başbakan bana bir konuşma fırsatı verdi. 8 Haziran'da vilayet makamında beni kabul etti, endişelerimizi yatıştıracak sözler söyledi, muhalif gazetelerin matbaalarına el konulmayacağına, Ceza Kanunu'nun tadillerinde gayenin tenkit hürriyeti değil, tahkiri ve tezyifi sınırlandırmak ve cezalandırmak olduğunu, demokrasi hedefinden hiç bir ayrılma ve uzaklaşma söz konusu olamayacağını, demokrasi rejiminin Türkiye'de kökleşmiş bulunduğunu anlattı.

Başbakan'ın sözleri güzeldi, fakat içimiz rahat etmedi.

Çünkü Demokrat Parti içinde tenkide karşı olağanüstü tedbir aramak meylinin şiddetli olduğunu seziyordum. Ankara'da durumu daha yakından görmeye koştum.

10 Haziran'da "Demokrat Parti Oyuna Gelecek mi?" başlığı ile çıkan bir başyazıda buna dair ileri sürdüğüm düşünce şuydu: "Mevcut bir takım arzuların önüne geçilmezse, memleket karanlık ihtimaller karşısında kalabilir."

12 Haziran tarihli *Vatan*'da aynı endişeler tekrarlandı ve Devlet Başkanı'nın iç barış hesabına araya girmesi istendi.

Tunç, Rüyam kotrasında 13 Haziran'da Tunç Yalman, Armatör Haşim Mardin'den aldığı bir davet üzerine Amerika'ya hareket etti. Maksadı Haşim'in Amerika'da aldığı ve "Rüyam" adını verdiği 120 tonluk kotraya katılmak ve Okyanus'u aşmaktı. Bu macera baba ve anne sıfatiyle bizim için hoşa gidecek bir şey değildi, fakat önüne geçmenin imkânsız olduğunu biliyorduk. Endişede haksız değildik. Haşim Mardin'in kendi gemi kaptanlığına haddinden fazla güvendiği az zamanda meydana çıktı, kotra yolunu şaşırdı. Kazalar ve tehlikeler geçirdi, telsizi, yelkenleri, motörü, dümeni zaman zaman bozuldu, rotasının 240 mil uzağına sürüklendi. Evde nice üzüntülü, heyecanlı ve uykusuz geceler geçirdik.

Nihayet "Rüyam"ın Atlantik'i aştığına dair 9 Temmuz'da Tunç'tan müjde geldi, biraz nefes aldık. Beş hafta süren bu yolculuktan sonra "Rüyam" 29 Temmuz Salı günü Florya Köşkü önüne geldi. O sırada benim iktidar hükümeti ile aram açıktı, fakat buna aldırmayarak eşimle beraber köşkün iskelesine çıktık. Bayar ve Menderes bunu tabii buldular. El sıkıştık, geçtik. Bu kadar korkulu bir macera geçiren Tunç'un ilk sözü şu oldu: "İkinci bir merhale olarak Büyük Okyanus'u aşmak plânımız var. Tabii ben de katılacağım." Çok şükür bu plân yürütülmedi, yeni bir üzüntü devriyle karşılaşmadık.

Yeni bir İnönü Temmuz ayının ortasında muhalefet lideri İnönü'nün Samsun'da bir kurtarıcı gibi en parlak ve coşkun bir şekilde karşılanması dikkati çekti. Buna dair 16 Temmuz tarihiyle Samsun'dan gönderdiğim başyazıda şu düşünceleri ileri sürüyordum: "Yakın bir zaman evvel tarafsız vatandaşlardan çoğu İnönü'nün adını bile işitmeye tahammül edemiyorlardı. Eski Milli Şef'i her kötülükten mesul tutuyorlardı. Arada ne oldu? İnönü'nün memlekete yeni ve parlak hizmetleri dokundu mu ki Samsun gibi uyanık bir yerde bu kadar sevgi ve yakınlık gördü? Hayır. İşin doğrusu şundan ibaret ki Demokrat Parti liderlerinin başları iktidar mevkiinde gittikçe fazla döndü. Bu mevkie mahsus hataları bir düzüye tekrarlıyorlar, kendi prensiplerini unutuyorlar, vatandaşları gücendiriyorlar ve sevgi barometresinin tersine dönmesine ve 1946 seçimlerinin hatalarından sorumlu tutulan İnönü'nün günün sevgili adamı haline gelmesine göz göre göre yol açıyorlar."

Bu satırları yazdıktan sonra ben yurt ilâveleri dolayısiyle Trabzon, Rize, Hopa'ya doğru yoluma devam ettim. En dikkate layık duraklarımdan birini Sarıkamış'ta yaptım. Bir zamanlar iktidar yine başına vuran, şiddetli kış mevsiminin yarattığı imkânsızlıklara, yolsuzluğa ve her türlü vasıtasızlığa rağmen Kafkasya'yı fethetmek hülyasiyle bütün bir orduyu Sarıkamış'ta karlara gömen Enver Paşa'nın korkunç gafletinin izleriyle, bütün bir sahayı içine alan binlerce kişilik bir ortak askeri mezarla karşılaştım. Bunun karşısında titredim, ağladım. Bu harekette vazife alan ve tutulduğu bir hastalıktan ancak İsviçre'de uzun bir tedavi gördükten sonra hayatını kurtaran Kurmay Yarbay (Malatya milletvekili) Mahmud Nedim Bey hemşiremle evlendi, enişte oldu. Sarıkamış felâketinin korkunç hikâyesini sonradan onun ağzından en etraflı ve canlı bir şekilde dinledim.

Malatya suikastinin arifesinde

Yurt ilâveleri dolayısiyle devam eden Anadolu gezilerimde vatanı ve vatandaşı daha yakından tanımak için her adımda yeni bir fırsat buluyordum. Giresun'da bulunduğum sırada çok hoş bir köylü vatandaşla karşılaştım. Bana şöyle dedi:

"Benim adım Salih... Soyadım İslâmoğlu fakat köylü kadınlar benden bahsederken 'Fatma'nın Salih', erkekler ise 'Abdullah'ın Salih' derler. Böyle üç türlü ismim var diye ben üç Salih değilim. Ortada üç tane değil, bir tek Salih var. Tıpkı bunun gibi politika partilerinin de 'Demokrat', 'Halk', 'Millet' diye adlar takındıklarına kulak asmayın, ortada üç tane değil, bir tane parti vardır. Bu da bizim yüzümüze gülerek her aklımızdan geçeni bol bol vadedenlerin ve yarın oyumuzu kapmak isteyenlerin partisidir. Hiç birinin diğerinden kalır yeri yoktur."

Köylü Salih'in zekâ ve esprisine hayran kaldım. Bunun söylediği gibi olmadığına kendini inandırdıktan ve beş yıl

Demokrat Parti'nin bir gönüllüsü sıfatiyle sonsuz derecede emek verdikten sonra ben de aynı gerçeği keşfediyor, yazıyor ve eski dostlarımla her gün biraz daha aram açılıyordu.

1952 Ağustos'unun başlarında "Vatan Şirketi"nin hisse sahipleri arasında "Demokrat Partililer var" diye bir tahrik konusu ortaya atıldı. "Hazin Bir Mukayese" başlıklı bir yazıda bir zamanlar Halk Partisi'nde böyle bir mesele çıkarıldığını, Başbakan yardımcısı Faik Ahmet Barutçu'nun: "Bir anonim sirkette kimin hissesi olduğunu araştırmaya lüzum görmeyiz" diye meseleyi kapattığını, daha sonra: "Vatan gazetesinde yazı yazdı" diye Halk Partisi'nin Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü Parti'den çıkardığını hatırlattım ve Demokrat Parti'nin savaş devrinde en ağır imtihanları başarı ile geçirdikten sonra iktidarda hazin bir şekilde karaya oturduğunu hatırlattım.

Başbakan yardımcısı Samed Ağaoğlu 4 Ağustos'ta sırf bana çatmak için İstanbul il merkezinde bir basın toplantısı yaptı. *Vatan*, "Bir Kâbusun Hikâyesi" başlığıyla buna verdiği uzun cevapta şöyle diyor ki: "Samed Ağaoğlu'nun anladığı manadaki hükûmet, idarelerin en zayıfıdır. Kuvvetli hükûmet, ikna yoluyle iş gören, tenkide değer veren hükûmettir."

Mısır'da ihtilâl Aynı sıralarda Ortadoğu'da temelli ihtilâller başgösterdi. 1952 Temmuz'unun sonlarında Mısır Kralı Faruk, keyfi idaresini yürütmeye sonuna kadar çabaladıktan sonra Kraliçe Neriman'la beraber Mısır'ı terketmeye ve tahttan inmeye mecbur oldu. İdareyi ele alan temkinli General Necip az zaman sonra bunu Abdülnasır'a kaptırdı. Arap dünyasında yeni bir devir açıldı. İran bu sıralarda iç fırtınalara dayanmanın yolunu buldu. Şehinşah Rıza, Musaddık'ın bütün oyunlarına rağmen duruma hakim kaldı. Ortadoğu'da başgösteren fırtına esnasında Ürdün Kralı Tallal tahtından indirildi ve yerine oğlu Kral Hüseyin geçti.

Esrarlı bir kapanış Eylül ayının ikinci yarısında Demokrat Parti'de bazı uyanma emareleri belirdi ve Parti bünyesini kemiren bazı hastalıklara karşı ilâç aranmaya başlandı. Ebedi kulluk ve kölelik iddiasiyle Parti'nin etrafına üşüşen, Parti'ye dayanarak imtiyaz, ganimet, nüfuz avcılığına girişen tufeylilerden Parti'ye fayda değil, zarar geldiği, Parti için ağır bir yük olduğu farkedilmeye başlandı. İdare makamlarına, Parti adına yapılacak müracaatlara kulak vermemelerine dair talimat verildi.

Bu arada bir müddetten beri İstanbul'da gündelik olarak *Yeni Büyük Doğu* adıyla çıkan gerici gazete, kendi kendini tatil etmeye karar verdi ve bir kaç ay sonra yayın hayatına daha geniş imkânlarla döneceğini dolambaçlı ifadelerle ileri sürerek kapandı. Kapanmanın sebebi diye gazete söyle diyor: "Gazetemiz birdenbire üstüne çöken manevi bir zorluk yüzünden kendi kendini kapatmak kararına varmıştır. Minnettarlık hedefine bağlılığı yüzünden bu mecburiyetin altına giren gazetemiz, Allah'dan bildiği yeni bir sabır ve tahammül çığırına ayak basıyor. Yarım asırdan beri ilk defa olarak, bir iktidar eli, hiç bir devirde görülmemiş engeller karşısında bizim mahzun ve mahkûm ruhumuza doğru yol açmaya çalışıyor. Onunla aramızdaki engeller kalkıncaya kadar yol zarureti ve geçit nezaketi bakımından kendisine kolaylık göstermekle mükellefiz."

Yeni seçim lâfı Ekim başlarında yeni seçim lâfı ortaya çıktı. Halk Partisi meydan okuyor: "Seçimleri biz kazanacağız, fakat kine dayanan partizan idare kurmayacağız," diyordu. Başbakan şöyle cevap veriyordu: "Halk Partisi'ni yoketmek aklımızdan geçmez, onlara kardeş gözüyle bakıyoruz. Parti'nin bir çöpünc bile göz koymuş

değiliz. Ancak eğer varsa Hazine'nin hakkını aramak istiyoruz."

Bu tatlı sözlere rağmen, Halk Partisi'nin malları meselesi ön plânda duruyor ve bir kısım Demokratlar, tutulan şiddet yolunu hoş görmüyorlardı. Bütçe Encümeni Başkanı Enver Adakan bunların başındaydı. En ziyade bu yüzden ve bir de Bütçe Encümeni'nin çalışmalarına yapılan müdahalelerden dolayı Parti'ye küstü ve 1954 seçimlerine girmedi.

İnönü'nün Ege'de devam ettirdiği seyahat her tarafta çatışmalara yol açıyordu. Manisa'da Halk Partisi binasının üzerine yürüyenler ve gazetecilere çatanlar oldu. İdare makamları olup bitene seyirci kaldı. Balıkesir Valisi, halkın galeyanda olduğunu söyleyerek İnönü'yü şehre sokmadı. Ortalıkta tatsız bir hava esiyordu. 10 Ekim tarihli *Vatan*'da İçişleri Bakanı Ethem Menderes'e ve Balıkesir Demokrat Parti İl Başkanlığı'na açık mektuplar neşrederek gidişin çok kötü olduğuna dikkatlerini çektim. Halk Partisi bir beyanname yayarak siyasi hürriyete saldıranlarla bunların hareketini önlemeyenler hakkında kanuni kovuşturmalara geçilmesini istedi. *Zafer* gazetesi, olayların İnönü'nün tahrikinden ileri geldiğini yazdı. Yalçın ise Balıkesir'de kötü şeyler olmamasını, İnönü'nün dirayet ve itidaline borçlu olduğumuzu ileri sürdü.

Bu aralık (13 Ekim 1952'de) Başbakan ve Dışişleri Bakanı İngiltere'nin daveti üzerine Londra'ya gittiler. Bu yolculukta ben de diğer dört başyazarla beraber bulundum ve görüşmeleri çok ümit verici bulduğumu telsizle gazeteye bildirdim. Sefaretimizde yapılan bir davet esnasında İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'e şunları söyledim:

"Sizin Farisi bildiğiniz ve edebiyatiyle meşgul olduğunuz herkesçe malûmdur. Siyasi işler arasında bu ilginizi devam ettirebiliyor musunuz?"

Şu cevabı verdi:

"Elbette... Dr. Musaddık da Hafiz Şirazi'nin eserlerini okumaya biraz fazla vakit ayırsa, anlaşma esası bulmamız kolaylaşır."

Geriliğe karşı birlik Samsun milletvekili Hasan Fehmi Ustaoğlu'nun Atatürk ve inkılâplar hakkında yazdığı bir yazı, bütün partiler, öğrenci kurumları ve gazeteler tarafından aynı derecede nefretle karşılandı ve gerici milletvekili Demokrat Parti'den çıkarıldı.

Londra'da Başbakan'la ve Fuat Köprülü'yle beraber beş gün kaldık. Beş gazeteci hergün kendileriyle devamlı surette başbaşaydı. Bu arada yalnız dış meselelerden bahsetmedik. İç davaların ve tatsızlıkların hepsinin üzerinde durduk. İyimser olmak için sebepler vardı. Manisa ve Balıkesir olaylarından sonra Cumhuriyet Halk Partisi çok itidalli bir beyanname kaleme aldı, Necmettin Sadak Londra seyahatine dair çok makul bir yazı yazdı. Hasan Fehmi Ustaoğlu'nun yobazlığına karşı Parti'de hudut tanımadan ortak bir isyan koptu, o afacan Hüseyin Cahid Yalçın, devrimleri savunmada partiler anlaşırlarsa, tenkitlerden vazgeçeceğini ileri sürdü. *Büyük Cihat* gazetesinin sütunlarından kabaran gericilik tehlikelerine karşı bütün gazeteler elele ve en açık sekilde hücuma geçtiler.

Bertrand Russel'le başbaşa Londra'da geçirdiğim beş gün içinde eski gazeteci dostum Mrs. Alma Dangerfield beni bir gün dünyanın en ileri görüşlü, en cesur ruhlu, aynı zamanda en muvazeneli fikir adamı diye tanıdığım Lord Bertrand Russel'in evine götürdü. "İktidar" adlı kitabında iktidar mevkiinin bütün zaaflarını deşen, bütün hastalıklarına teşhis koyan yaman adamla beni tanıştırdıktan sonra bizi yalnız bıraktı. Saatlerce başbaşa konuştuk.

Lord Russel dedi ki:

"Türkiye, bundan 33 yıl evvel muhakkak bir ölümden

dirilen bir memlekettir. Bence ortalıkta seri halinde mucizeler vardır."

Geçirdiğimiz gelişmelere, dünya yüzünde oynamaya çalıştığım rollere dair bir takım sualler sorduktan sonra şöyle dedi:

"Bana anlattıklarınızdan ve kendi bildiklerimden çıkardığım neticeler şunlardır: Türkiye, kimseden bir sey istemeyen, kimsenin malında gözü olmayan, insanlık münasebetleri bakımından kudret ve nüfuz şeytanlarının elinden sıyrılıp kurtulan aklıselim sahibi insanların memleketidir. Bütün kuvvetini, iç gelişmelerin ve dünyada herkesin hesabına huzur ve güven kurmak hedefinin üzerine yığmıştır. Zor kullanmadan, normal münakaşa usûlleriyle demokrasi yoluna girmiştir. Kudret sahibi bir diktatör, bir Milli Şef memleketi bir yangın ve felâket yerine çevirmeden temiz bir seçimin neticesine boyun eğmiş, partisinin kudretini yeni muhalif partiye güler yüzle devretmiştir. Bütün bunlar benim rüyasını gördüğüm şeylerdir. Türkiye'yi daha yakından tanımalıyım."

Bunun üzerine dünyanın en kudretli fikir adamını milli misafir olarak Türkiye'ye çağırmayı liderlere tavsiye ettim. Aldıran olmadı.

Suikaste uğruyorum

Yurt ilâveleri dolayısiyle kırk sekizinci il merkezi olarak 1952 Kasım ayının ortalarında Elâzığ'a yolum düştüğü zaman kendimi aşina bir ortamda buldum. Bütün müstakil ve muhalif Türk gazetecileriyle beraber 1925 yılında, burada, Doğu İstiklal Mahkemesi'nin huzurunda bir kaç heyecanlı hafta geçirmiştim. Şehri dolaştım, Şar Sancaklı Ahmet Bey'in bize zindan vazifesini gören konağına uğradım, halkı kısmen ovaya inen, kısmen de geniş kafileler halinde yirminci yüzyılın başlarında Amerika'ya, Boston civarına göç eden Harput'un harabe ve kalıntılarını ziyaret ettim. Gerek Elâzığ'da ve gerek diğer Doğu şehirlerinde gerici Milliyetçiler Derneği'nin adım başında koca koca merkezleri olduğu göze çarpıyordu, fakat bunu boş bir gayret diye karşıladım geçtim. Elâzığ'da Rauf Orbay'ın dostu, eski İttihadçı, eski Müdafaa-i Hukukçu Hacı Kaya ile ve "Saçlı İmam" lâkabiyle tanınan ve devrim düşüncesini ve ihtiyacını derinden derine kavra-

yan aydın din alimi Ahmet Muhlis Saçlı ile uzun uzadıya dertleştim. Saçlı Hoca: "Bu memlekette her felâketin sorumluluğunu yobazlar taşır" diyordu. Hacı Kaya'da ise en zinde, en vatanseverce bir politika anlayışı vardı.

Bunların ardından tanıdığım ve çalışmalarının havsalaya sığmayan eserlerini gördüğüm Kız Sanat Enstitüsü Müdürü Bayan Sıdıka Avar'ın köylerden toplayıp az zamanda Türkçe öğrettiği ve ileri bir kültüre kavuşturduğu kızların ortasında bütün bir gün geçirdim. Bu temaslar, memleket hesabına bana hoş bir iyimserlik verdi. Bunun üzerine 20 Kasım'da "Yekpare Bir Türkiye" başlığıyla Elâzığ'dan yolladığım bir yazı 23 tarihli *Vatan*'da, yani 22 Kasım akşamı Malatya'da bana karşı yapılan suikaste ait haberleri veren sayıda çıktı.

Gizli şebeke Meğer ben bu tatlı havayı rahat rahat teneffüs ederken, ve memleket hesabına ümitlere düşerken, gerici bir şebeke beni yoketmek için plânlar hazırlamakla meşgulmüş.

Elâzığ'da ilk iki gecemi Kara Yolları bürosunda geçirdim, sonra bir otele geçtim. Otel üzerimde garip bir etki bıraktı. Tanımadığım bir kimse, beni orada defalarca aramış, bulmakta ve görüşmekte ısrar etmiş. Otelin her tarafı doluydu. Koridorlarda bile birbirinin üzerine yataklar vardı. Etrafımı çeviren adamların garip halleri ve bakışları bana bir ürperti verdi. Sonradan anlaşıldı ki suikasti hazırlayan gizli şebeke işi Elâzığ'da bitirmeye önce karar vermiş, sonra kim bilir ne düşünce ve hesapla cinayeti Malatya'da işlemeyi daha uygun bulmuş. Cinayetin aleti olarak da bir aralık satırlar tasarlanmış ve hazırlanmış. Neticede tabanca üzerinde durulmuş...

20 Kasım'da Malatya'dayız Yurt gezilerimize devam ederken, sıranın Malatya'ya gelmesini sabırsızlıkla bekliyordum. Gezi programımızı mevsime ve yolların icabına göre tertip ettiğimiz için Malatya'yı ancak kırk dokuzuncu il olarak ziyaret etmek nasip oldu.

Malatya'ya yakınlık duymamın bir sebebi vardı: Bunlardan biri, çok sevdiğim ve idealist bir vatanperver olarak tanıdığım eniştem emekli kurmay yarbay ve eski Malatya milletvekili Mahmut Nedim Zapcı'nın Malatyalı olmasıdır. Bu münasebetle Malatya'da geniş ölçüde akraba peyda etmiştim.

Hayırlı bir tesadüfle Başbakan Adnan Menderes'in Demokrat Parti II kongresi dolayısiyle Malatya'yı ziyareti tam bizim Malatya'da bulunduğumuz günlere rastgeldi. Malatyalılar, parti farkı üzerinde durmadan, Adnan Menderes'i, Hükûmet Başkanı olarak saygıyla karşıladılar. Başbakan'ın CHP merkezini ziyareti sırasında çok nazik ve samimi bir hava esti. Adnan Menderes, gördüğü vatandaşça muamelelerden o kadar hoşnut oldu ki Malatya Belediye Reisi'nin davetinde bulunmak üzere bir gece daha Malatya'da kalmayı tabii buldu.

Tatlı bir dostluk yemeği 22 Kasım Cumartesi akşamı Malatya'da Başbakan'ın şerefine verilen ziyafette bulunuyorduk. Sırası gelince, Başbakan kalktı, parti münasebetlerine dair tamamiyle vatani ruhta bir konuşma yaptı. O sıralarda parti ilişkileri gergin bir manzara gösterdiği için nutkun haber olarak büyük bir değeri vardı. Başbakan sözünü bitirince, nutkun özünü gazeteye telefon etmek üzere sofradan ayrılmama izin vermesi için tekrar tekrar ricada bulundum. Her defasında Başbakan, "Biraz daha otur" dedi. Nihayet baskı saatini kaçırmak korkusuyla arkadaşım Kemal Aydar'ı beraberime alarak matbaanın otomobiline bindik, foto muhabiri Mustafa Baykal, otomobili kullanarak, bizi telgrafhaneye götürdü.

Karanlıktan gelen kurşunlar Sofrada ben not almış olduğum için nutkun özünü telefonla bildirmek üzere Kemal Aydar'a dikte ettim. Çok yorgundum, kendisini beklemeyerek otele gideceğimi arkadaşıma söyledim ve ayrıldım.

Telgrafhane kapısından çıktığım sırada, her şey bana gayet basit görünüyordu. Misafir bulunduğum Malatya Palas Oteli, telgrafhanenin önündeki genişçe meydanın karşı tarafındaydı. Bir iki dakikada bu meydanı aşacak, odama çıkacak ve yatacaktım.

Halbuki hadiseler, hiç de tabii ve basit şekilde geçmedi. Kapıdan çıkar çıkmaz elime taş parçalarının yağdığını farkettim, bundan evvel tabancayla vurulmak gibi bir şey başımdan geçmediği için elime mermilerin çarptığını ve bir suikast karşısında bulunduğumu hiç hatıra getirmedim. Karşımda kimse yoktu. Kulağıma silâh sesi de gelmemişti. Bir takım münasebetsiz adamların birbirlerine taşlar attıklarını sanarak, elimi meydana doğru uzattım, "Artık yeter, bu manasızlığı bırakın" diye bağırdım. Bu sırada elimin kanlar içinde olduğunu farkettim. Karnımdan ve bacaklarımdan aşağı da sıcak bir şeyler akıyordu. Bir tehlike karşısında bulunduğumu anladım, telgrafhane önündeki basamakları acele indim, hızla meydanı bir koşuda geçerek otelin kapısına yaklaştım. Kapının bulunduğu pasajın önünde bir takım insanlar duruyordu. Kendilerine hitap ederek: "Taksi, doktor" diye yardım istedim. Hiç biri en küçük bir ilgi göstermedi. Sonradan anlaşıldığına göre bunlar her halde fesat şebekesine mensup kimselerdi, cinayeti seyre çıkmışlardı. Kendilerinden bu muameleyi görünce, bunların da meçhul tehlikeyi yaratanlarla birlik olabileceği düşüncesi hatırıma geldi. Koşarak onlardan uzaklaştım ve İş Bankası binasına doğru gittim. Bu arada her halde pek çok kan kaybetmiş olacaktım. Ertesi gün meydanın çeşitli noktalarında görülen kan birikintileri ve elbiselerimi sırılsıklam hale koyan kanlar bunu belli etmişti. Hadiseden on gün sonra Malatya'dan otomobille gelen elbiselerim kanla dolu bir haldeydi ve hâlâ yaştı. Ayakkabılarının içi de kanla doluydu.

Kuvvetim sonuna gelmişti, kendimden geçtim ve yere serildim. Bir takım kimselerin beni kaldırıp bir otomobilin içine yatırmaya çalıştıkları sırada tekrar kendime geldim. Sonradan öğrendiğime göre, hayatına bir hayli macera karışmış olmasına rağmen, çok iyi kalpli bir insan olan şoför, benimle ilgilenmiş, o sırada caddeden geçen matbaamızın otomobilini durdurmuş ve beni yerden kaldırarak otomobile yerleştirmiş. Bu meçhul dosta ertesi gün para vermek istedim. Reddettikten başka bana çiçek ve meyve hediye etti.

Koma halinde Beni otomobilden çıkararak bir binanın içine taşıdılar. Bir yere yatırdılar. Etrafımı hemşireler ve diğer kimseler aldı. Ben, yarı baygın bir halde söylenenleri kavrıyor, fakat parmağımı oynatmak veya bir şey söylemek mecalini duymuyordum. O sırada hastanenin nöbetçi doktoru yetişti. Nabzıma baktı, yanındakilere "Koma halinde, nabzı duyulmuyor gibi..." dedi.

Ömrümün sonuna geldiğini bildiren bu sözleri ben tam bir tevekkül içinde dinledim ve talihin akışına kendimi tamamiyle terkettim. Daima bir çalışma yeri ve hayır için bir savaş alanı diye karşıladığım bu dünyadan rahat vicdanla ayrılıyordum. Vazife başında can vermenin hazzı da ruhumu sarmış, bana huzur ve temkin vermişti.

Beni bir sedyeye koyarak ameliyathaneye taşıdılar. Operatör olan başhekim de hemen yetişmişti. Ben yalnız iradesi kuvvetli ve yetkili bir kimsenin tam bir otoriteyle ortalığın sevk ve idaresini eline aldığını hayal meyal farkediyordum. Her tarafıma enjeksiyon iğneleri batırılıyor, kalbe kuvvetlendirecek ilâçlar veriliyordu, tetanosa karşı enjeksi-

yon gibi tedbirler de ihmal olunmuyordu. Yeni gelen kimsenin şunları söylediğini fark ettim:

"Şok halinde olduğunu görmüyor musunuz? Bu hal tehlikelidir, felç yaratır. Her şeyden evvel şoka karşı tedbir lâzım. İki gün evvel Bayer'den nümune olarak gelen ilâcı yetiştiriniz."

Bu sırada nabzıma bakıyor, tansiyonumu ölçüyordu. Bir doktor tansiyonun yedi buçuk olduğunu, nabzımın durmaya yakın bir halde bulunduğunu söyledi. Sonradan anlattığına göre, Dr. Baş, son nefesimi vereceğime hükmetmiş, fakat hayatımı kurtarmak için mümkün olan her şeyi denemeye karar vermiş.

İlâç gelince, damar bulmakta zahmet çektiler. Nihayet bulundu, serum icap ettiği miktarda verildi. Tesir hemen hemen ani oldu, nabız ve tansiyon normale yakın bir şekilde yerine geldi. Bunun üzerine röntgen dairesine indirildim, filmler alındı, hayatımı kurtarmak için girişilen savaşın ikinci safhası başladı. Birisi karnımda, ikisi iki bacağımda, birisi sağ avucumun ortasında, birisi de sağ elimin orta parmağının ucunda olmak üzere vücuduma beş kurşun girmişti. Sonradan farkettiğim altıncı bir kurşun, sol dizimin bir noktasını sıyırmıştı. Pantalonumun cebindeki gözlüğümü parçaladıktan ve bir mendili sekiz yerinden deldikten sonra ikinci bir mendilin içine saplanıp kalan yedinci kurşunsa bir mucize olarak patlamadığı için belki de hayatımı kurtarmıştı.

Karnım yarılıyor Röntgenin gösterdiğine göre, Başhekim Dr. Selahattin Baş'ın şok vaziyetinin başarıyla hallinden sonra üzerinde durduğu mesele, karnımda görülen iki delikti. Röntgenin verdiği ilk intibaa göre iki kurşun karnıma girmiş ve orada kalmıştı. Yaptığı tahriplerin derecesine göre hayatım bir açıdan muhakkak surette tehlikede olabilirdi veya riskli bir ameliyata lüzum duyulabilir-

di. Yapılacak iş, karnı açarak işi anlamaktı, lokal anesteziyle derhal bu işe girişildi. Bir müddet sonra Başhekim'in sesini duydum:

"Tebrik ederim, hayatınız için hiç bir tehlike yoktur. İçerde kurşun kalmamış, görülen iki delik, kurşunun yağ tabakasını sıyırıp geçmesinden ibaretmiş... Şimdi dikmeye başlıyoruz."

Ameliyat masasındaki saatler Bütün bu işler yapılırken, ben talih ve kısmetime tam bir surette kendimi bırakmıştım, hiç bir acı duymuyordum, hiç bir üzüntü çekmiyordum. Yalnız bir düzüye: "Ya Rabbim, Ya Resullallah..." diye tekrar ediyordum. Ağzımdan başka söz çıkmıyordu. Kuvvetli ve temiz bir iman sahibi olan sevgili babacığım Osman Tevfik Bey'den, evlâdı olmayan ve bana bir evlât alâkası gösteren müşfik ve nur yüzlü amcam Abdurrahman Nafiz Efendi'den çocukluğumda gördüğüm sağlam dini terbiye, bu buhran karşısında şuurumun üstünde bir etki göstermiş, beni saatlerce müddet: "Ya Allah, Ya Resullallah..." diye sayıklamaya sevketmişti. Ahirete ait endişeler bir tarafa, dinin kalp için ne kadar büyük bir kuvvet kaynağı olduğunu, bünyenin mukavemet kudretini ne kadar genişlettiğini, sonradan ameliyat masası üzerindeki halimi zihnimden geçirirken, uzun uzadıya düşündüm. Yüzlerce defa tekrar edilen imdat nidası, bana maddi ilâçlardan fazla tesir etmiş, kalbime kuvvet vermişti.

Karnım dikildikten sonra sıra diğer yaralarıma geldi. Bunlar birer birer temizlendi, sarıldı. Parmağımın ucuna gelen mermi, tırnağı kısmen sökmüştü. Doktor, bunu tamamiyle sökmeye lüzum gösterdi ve söktü.

Diğer mermi sağ elimi tam ortasından delmişti. Bu yara beni çok uğraştırdı ve izler bıraktı.

Ameliyat masasına ilk yattığım zaman saat on ikiyi geçiyordu. Gecenin saat üçünde hâlâ orada idim. Karşıma dü-

şen kocaman bir saate bakarak, zamanın akışını, hiç bir sabırsızlığa ve üzüntüye kapılmadan, izliyordum. Hayatla ölüm arasındaki geçit yerinde akıp giden zamanlara karşı tamamiyle metin, fütursuz bir halim vardı.

Bir tek sıkıntım, susuzluktu. Boğazımın kuruması, tahammülün üstünde bir rahatsızlıktı. Vakit vakit: "Bir damla su..." diye yalvarıyordum. Su içmemin zararlı olduğu söylendikçe içmeyeceğimi, yalnız ağzımı ıslatacağımı temin ediyordum. Su verilince, kendime hakim olarak öyle de yapıyordum.

Müşfik Başbakan Ameliyat esnasında Başbakan Adnan Menderes bir kaç defa beni ziyarete geldi. Giyinmiş bir halde dolaştığını ve rahattan mahrum kaldığını görünce üzüldüm. Gidip yatması ve dinlenmesi için yalvardım. Bir defasında kendisinden şunu sorduğumu sonradan kendisi hatırlattı:

"Bana bu azizliği kim yaptı dersiniz?"

Biraz kendime geldikten sonra evi düşündüm:

"Evde haberleri var mı?" diye Başbakan'dan sordum.

Nihayet beni yatağıma kaldırdılar. Etrafimda tatlı bir şefkat havası vardı. İnsanların ne kadar iyi olabileceklerini gördüm. Karanlıktan kurşun sıkarak, Allah'ın yarattığı bir varlığı yoketmek hatasına düşen ellerin kalbimde açtığı manevi yaraya bu şefkat merhem oldu.

Daha sabah olmadan karşımda cerrahi âlemimizin en yetkili simalarından Prof. Dr. Kâmil Sokullu'yla Prof. Dr. Recai Ergüder'i buldum. Fırtınalı, kar tipili bir havada canlarını tehlikeye koyarak askeri bir uçakla imdada gelmişlerdi. Beni muayene ettiler. Yapılan ameliyatı çok iyi ve isabetli buldular, bazı tavsiyeler ileri sürdüler ve bu arada bacaklarımdaki yaraların bir tehlike olabileceğine dikkati çektiler. İç kan sızıntıları yüzünden bacakların büyük kısmında kan çürükleri vardı. Bunların vücut tarafından emilmesi için zaman lâzımdı. Bu sebeple bir hafta kadar Malatya'da kalmamı ve uçağa binmememi münasip buldular.

Aynı uçakla Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ, Emniyet Umum Müdürü ve Ankara Valisi Kemal Aygün gelmişlerdi. Sağlık ve İctimai Yardım Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ da zaten Malatya'daydı. Hepsinden çok ilgi ve dostluk gördüm.

O gece tekrar tekrar ifadelerim alındı, fakat söyleyecek hiç bir şeyim yoktu. Ne mermi seslerini duymuş, ne de karanlıktan kurşun sıkan kimselerin yüzünü görmüştüm. Suikasti kimin, niçin yaptığı hakkında hiç bir fikrim yoktu. Malatya dahil olduğu halde kırk dokuz vilayeti adım adım dolaşmış, her tarafta candan sevgi, dostluk ve yakınlık görmüştüm. Şahsi bir düşmanım olacağını tasavvur edemiyordum. Mürteci gazetelerin aleyhimdeki kudurmuşça yayınları, hiç bir aklı başında vatandaş üzerinde iz bırakmamış, tamamiyle aksine olarak gericiler ve bunları tahrik ettiği belli olan düşman ellere karşı gazap ve tiksinti yaratmıştı.

Suikastçilerin izi bulunuyor Sabah erkenden haber getirdiler: Suikastçi, bisikletini kaçırmaya imkân bulamamış, bisikletin kime ait olduğu tespit edilmiş, adam aranmış, kaçtığı anlaşılmış, takip ediliyormuş.

Çok şükür, bu bisiklet, büyük bir muammanın süratle çözülmesine yol açtı, basiretli gözlerden gizli kalan bütün bir fesat şebekesi bu sayede meydana çıktı. Tehlike karşısında bütün vatandaşlar elele verdiler, politika ihtirasiyle vakit öldürmenin zararını anladılar, şer kuvvetlerine karşı muhkem bir milli dayanışmanın temeli atıldı.

Başbakan Adnan Menderes, o gece bir tek saniye uyumayarak, bir detektif gibi izler üzerinde yürüdü. Bilhassa Bekçi Osman'ın işe karışması sayesinde, kaçırılamayan bisikletin sahibinin bulunmasına çok yardımcı oldu. Başbakan'ın şahsi ilgisi de esrarın çabuk çözülmesinde esaslı bir rol oynadı.

Ben Malatya'da hasta yatağında yatıyordum. Memleketin ve dünyanın her tarafından akan telgraf ve mektup, suikaste karşı duyulan nefreti belli ediyordu. Odam çiçek içindeydi. Hayat arkadaşım Rezzan, oğlum Tunç Malatya'ya yetişmişlerdi. Hastaneye kafile kafile ziyaretçiler geliyor, bu arada nazik ve misafirsever Malatyalılar, suikastin kendi şehirlerinde yapılmasındaki kötü tesadüfü tel'in ediyorlardı.

Çektiğim maddi ıstıraplara rağmen Malatya'da gazetecilik hayatımın en müstesna dakikalarını geçirdim, memleket hesabına en büyük huzuru buldum, üzerime yedi kurşun sıkan 18 yaşındaki lise öğrencisi Hüseyin Üzmez'le olan konuşmam, gazetecilik hayatımın en heyecanlı hatıralarından biri oldu. Süfli ve geri bir takım adamların, hayatının henüz başında bulunan istidatlı bir genci, zavallı bir işçi kadının bin bir fedakârlıkla büyüttüğü ve okuttuğu oğlunu zehirlemelerinden ve bir suçlu mevkiine düşürmelerinden dolayı bütün şer âlemine lânetler ettim.

Bir mucizenin hikâyesi Malatya suikasti ile ilgili haberler 23 Kasım Pazar tarihli sabah gazetelerinde manşet olarak çıktı ve memlekette ve bütün dünyada ilgi ve velvele uyandırdı. ***Vatan*** bu haberi: "Dün Malatya'da üzücü bir olay oldu: Başyazarımız Ahmed Emin Yalman'a bir suikast yapıldı" başlığıyla sütunlarına geçirdi. Gazetelerin hepsi sinsi saldırıyı tel'in etti ve esaslı tedbirler alınmasını istedi. *Dünya* gazetesi şunu yazdı: "Malatya cinayeti Allahın inkılâp cephesiyle beraber olduğunu belirtti. Yedi kurşuna rağmen Ahmed Emin, esaslı bir sarsıntıya uğramadan mucize şeklinde kurtuldu. Bu tertibi topluca hazırlayanların hepsi ise kısa zamanda yakayı ele verdiler."

Bisikletin sahibi olan Şerif Dursun tutulunca, bütün suç arkadaşlarını eleverdi. Kurşunların Hüseyin Üzmez adında on sekiz yaşında bir lise öğrencisi tarafından atıldığı Şerif

Dursun'un yalnız Bekçi Osman Suzan'ı korkutup kaçırmak için bir el silâh attığı anlaşıldı.

İlgi sağnağı Suçluların grup halinde tevkifi ve ilk sorgusu devam ededursun, memleketin her tarafından ve dünyanın her yerinden hadise hakkında ilgi belirtileri, gazete ve radyo yayınları ve yorumları yağıyordu.

Cumhurbaşkanı Celal Bayar, suikastin ertesi günü beraberinde İstanbul Valisi, Belediye Başkanı Prof. Gökay ve Polis Birinci Şube Müdürü Ahmet Topaloğlu ve Altıncı Şube Müdürü Orhan Eyüboğlu olduğu halde matbaaya gelerek şunları söyledi:

"Hadiseden dolayı çok üzüldüm. Buraya Ahmed Emin'e âcil şifalar dilemeye, ailesine ve çalışma arkadaşlarına geçmiş olsun demeye geldim. Hadisenin tasarlanarak yapıldığı anlaşılıyor. Üzerinde büyük önemle durulacaktır. Birincisi, böyle bir hadiseyi takip etmek Hükûmet'in vazifesidir. İkincisi ise Ahmed Emin'in şahsıdır. Memlekette fikir hürriyetine hiç bir şekilde tecavüz edilmeyecektir. Türk aydınlarının hayatı, fikirlerinden dolayı tehdit altına düşmeyecektir. Bizi teselli eden nokta Ahmed Emin'in yaralarının daha tehlikeli olmamasıdır."

Başbakan Menderes, Malatya Demokrat Parti Kongresi'nde bu konu açılınca şunları söylemiştir: "Hürriyet savaşı yapan bir fikir adamının burada bir suikaste kurban gitmemiş olmasından cidden memnun ve bahtiyarız. Kendisi bizi zaman zaman tenkit eder, tenkit edecektir ve etsin, fakat ölçüyü elden bırakmasın, bu yeter. Ahmed Emin'e geçmiş olsun demek kararını alarak böyle bir menfur tecavüzü tel'in etmekle siz de yaraşanı yaptınız."

Halk Partisi Başkanı İsmet İnönü telgrafında şöyle demişti: "Menfur hadiseye çok üzüldüm. Yaranızın hafif olması bizi teselli ediyor. Acil şifalar dilerim."

Gazeteciler Cemiyeti bir beyanname yayarak şöyle

demiştir: "Malatya'da vazife başında suikaste uğrayan arkadaşımız Ahmed Emin Yalman'a karşı yapılan tecavüzü nefretle karşılarız." Ayrıca Cemiyet Başkanı Burhan Felek'in Malatya'ya çektiği telgraf da şudur: "Şahsınızda basın hürriyetine karşı atılan kurşunlarla hep yaralandık. Vazife başında aldığınız şeref yarasının ağır olmaması bizim için tesellidir."

Gelen binlerce telgraf arasında Milli Türk Talebe Birliği'nin, Gazeteciler Sendikası'nın, Malatya lisesinden yetişen gençlerin telgrafları vardı.

Bütün bu telgraf ve mektuplar arasında dünyaca meşhur tarih bilgini Prof. Arnold Toynbee'den aldığım bir mektup dikkatimi çekti ve beni sevindirdi. Mektupta şu sözler vardı: "Siz o nevi insanlardan birisi bulunuyorsunuz ki yaşamaları ve çalışmaya devam edebilmeleri kendileri için de, vatandaşları için de mutlaka lâzımdır."

Vicdanın sesi Konya'da çıkan "Yeni Konya" gazetesinde "Vicdanının Sesinden Ayrılmayan Bir Gazeteci" başlığı ve Namık Aras imzasiyle çıkan bir başyazıda şunlar deniliyordu: "Ahmed Emin'i öldürmek istemişler... Ateşli, yaratıcı bir kalem susacak, derin bir görüş kaynağı kaybolacak, keskin bir zekâ ortadan kalkacak ve cesur bir ruh yerlere serilecek, gerici sevinecek, komünist bayram edecek, dalkavuk meydan bulacak, bütün sinsi düşüncelere gün doğacak.

Yalman'ın değerli şahsiyetinde toplanan apaçık bir fikir ve demokrasi dünyasını öldürmek, Türk basın varlığının kıdemli, şerefli, seciyeli bir iradesini yoketmek istediler. Tanrı nın büyük lûtfu sayesinde emellerine ulaşamadılar.

Ahmed Emin daima korkusuz, pervasız bir ruhla olup biteni inceleyen bir yazardır, büyük bir vatanseverdir, inkılâp ideallerine candan bağlıdır, fikir taassubu taşımıyan bir gazetecidir. Onu kim öldürmek ister? Ancak ya bir komünist ve yahut bir yobaz..."

Malatya müftüsü konuşuyor Suikasti tertip eden yobazlar kümesi, din ve mukaddesat perdesine bürünmeye çalışırken, Malatya'nın Mısır'da Camiülezher'de altı yıl tahsil ettikten sonra yurdun çeşitli yerlerinde vazife gören, yetmiş yaşındaki müftüsü İsmail Erzin, suikastcilerin iddia ve hareketleri hakkında ne düşündüğü hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir:

"Bu hususta Kurân-ı Kerim'de ayet-i kerimeler vardır: Her kim nahak yere bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur, kurtarırsa bütün insanları kurtarmış gibi olur. Bu adamların yaptıkları hareket Müslümanlığa yakışmaz, dinimizde büyük günâhtır. Allah'ın binasını yıkmak kadar büyük günah olur mu? Bazı adamlar kendilerini dindar gösterirler, fakat aslında kâfirlerdir. Bazılarıysa sureta dinsiz görünürler, fakat gercekte iman sahibi kimselerdir. Din, iman, inanç kalptedir, Allah'la kul arasındadır, bunu kimse bilemez."

Dizi halinde hayırlar Yukarda anlattığım gibi, yedi kurşun ve beş isabetle çok kan kaybettikten, ölümün içkapısına kadar geldikten, koma halinde nabzım duyulmaz bir hale indikten sonra benim için ilk dava, yaşamak imkânına tekrar kavuşmaktı. Bu imkânı ele geçirmemi, nice uygun tesadüflerin bir araya gelmesine ve adeta bir mucize yaratmasına borçluyum. Eğer bunlardan biri eksik kalsaydı, Malatya suikasti mutlaka ölümle sonuçlanacaktı.

Hastanede çok iyi bakıldım. Gerici cephenin uğradığı umumi bozgun ve memlekette uyanan taze ilerilik galeyanı da benim için en iyi bir ilâç oldu. Bir kaç gün içinde yazı ve gazete ile uğraşacak bir hale geldim. 29 Kasım'da suikastten bir hafta sonra uçakla yola çıkmama doktorlarca izin verildi.

Prof. Nissen'in görüşü Kendimi iyi hissediyordum, çalışabiliyordum, fakat çok heyecan geçirmiş ve sarsılmıştım. Evde ziyaretime gelen Rauf Orbay beni ilk görüşünde halimi iyi bulmadı ve Avrupa'da esaslı bir tedavi ihtiyacında olduğumu *Vatan* Yazı İşleri Müdürü Enis Tahsin Til'e anlattı. Enis de o sırada çocuklariyle beraber İsviçre'de bir tatil geçirmekte olan kardeşim Rıfat Yalman'a yazdı. Rıfat, beni kendi misafiri olarak İsviçre'ye çağırdı, yol, yaşama ve tedavi masrafımı üzerine aldı. Doğruca Basel'e, Prof. Nissen'in cerrahi kısmının şefi bulunduğu Basel Kanton Hastanesi'ne gittim. Profesör beni esaslı bir surette muayeneden geçirdi. Sonunda hayretler içinde şu kanaate vardı:

"Allah bir mucize yaratmaya niyet etmiş ve bu niyeti de havsalaya sığmayacak derecede başarıyla yürütmüş. Vücude giren beş kurşun, hiç bir arıza yaratmamaya emir almışlar gibi, hiç bir tarafı zedelemeden uzun mesafeler üzerinden vücudden uslu uslu geçmiş."

Prof. Nissen Allah'ın bu mucizesi karşısında ilgisini belli etmek için doktor sıfatiyle hiç bir ücret almadan bana baktı ve sağ elimin sakat kalmaması için usta bir masör vasıtasıyla her gün masaj yaptırdı.

Hastaneden çıkınca ilk önce St. Moritz'de bulunan kardeşim Rıfat'ın ve çocuklarının yanına gittim, onlarla beraber yılbaşını geçirdim. Sonra Zürich'e gittim, Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün müdür muavini olan Norveçli gazeteci, kardeşlik derecesinde dostum Sinding-Larsen'in evinde misafir kaldım. Boy boy beş yavrusuyla oyalandım. Bir taraftan da "Neue Zürcher Zeitung" için kendi halim ve dünyanın hali hakkında bir yazı yazmak içimden geldi. Yıllardır kullanmadığım Almancamı harekete getirdim. "Soğuk Harp" diye söz konusu olan dünya bunalımının gerçekte çok sıcak bir harp olduğunu ve basiret gözleri dört açılıp esaslı tedbir alınmazsa ve yatışturma yoluna sapılırsa, insanlık hesabına felâkete doğru gidileceği, savaş cephesi boyunda taze taze yaralar alan bir gazetecinin sıcak ve uyanık hisleriyle tasvir ettim. İsviçre gazetesi yazıyı çok beğendi, tek harfine bile dokunmadan aynen başmakale sütununa geçirdi. Bana da iki yüz İsviçre Frangı yazı ücreti verdi. Yazı, İsviçre'de çok derin tepkiler uyandırdı.

Hüseyin Üzmez'le karşı karşıya Yaralara ve memlekette ve İsviçre'de geçirdiğim tedaviye ait bahsi tamamladıktan sonra Malatya ve İstanbul'a dönmek ve yazı hayatına yeniden ne şekilde kavuştuğumu anlatmak isterim.

Nihayet 28 Kasım Cuma günü gazetecilik hayatımın en heyecanlı karşılaşmalarından birini yaptım, suikastçim ile bizzat görüşmek istedim. Hüseyin Üzmez'i hastanede yattığım odaya getirdiler, içeri girince yatağıma doğru yürüdü. Hiç şüphesiz kötü bir niyeti yoktu, fakat bana fazla yaklaşınca memurlar kendisini durdurdu. Metin, kendine hakim bir hali vardı. Bir cinayete âlet olabilecek şuursuz bir kimseden ziyade, okumuş, olgunlaşmış, muvazeneli ve terbiyeli bir genç etkisini yapıyordu. Askerce bir tavırla kimliğini, adını bildirdi ve sonra durdu. Ben heyecan içindeydim. Bütün ömrümün en olağanüstü dakikalarından birini yaşıyordum. Halimi dikkatle izleyen Kadriye Hemşire, görüşmenin başında seksen atan nabzımın sonuna doğru yüz yirmiye yükseldiğini tespit etti. Her işde farklı görüşte olanların yüz yüze konuşmalarını faydalı bulan ben, bu sistemin en aşkın bir yürütme şekliyle karşılaşmıştım.

Hüseyin'le şöyle konuştuk:

"Hüseyin sen benim kötü bir adam olduğuma inanıyorsun, kendi kendine bana ölüm cezası vermeye kalkışmışsın, fakat hakimler iki tarafı dinledikten sonra hük-

münü yürütür. Neden o kurşunları sıkmadan gelip beni dinlemedin? Hakkımda sana verilen fikirlerin doğru olup olmadığını neden aramadın?"

"Beni size yaklaştırmazlardı ki..."

"Neden yaklaştırmasınlar? Ben aylardır serbestçe memleketi geziyorum. Gazetem için Yurt ilâveleri hazırlıyorum. Her isteyen vatandaşla seve seve konuşuyorum."

"Engel sizin tarafınızda değildi. Bizimkiler benim sizinle konuşmama razı olmazlardı. Bunu yapmaya kalkışsaydım beni öldürürlerdi."

Ayrı bir âlemin esiri ve kurbanı Hüseyin, bu sözleriyle "Bizimkiler" diye ayırdığı bir âlemin esiri ve kurbanı olduğunu ve bu âlemde yıldırma usûllerinin hüküm sürdüğünü itiraf etmiş oluyordu, ben sözüme devam ettim:

"Sen iyi bir mümin olduğunu iddia ediyorsun. Müslümanlıkta herkes hakkında iyi zanda bulunmak esastır. Hiç bir mümin bir diğeri hakkında son hükmü vermek yetkisini taşımaz. Takdir ve hüküm, her şeyi bilen Allah'a ait bir yetkidir. Sen nasıl olurda Allah'a ait bir yetkiyi kullanmaya cesaret ediyorsun, bir ceza kararı veriyorsun ve bunu yürütmeye kalkışıyorsun? Eğer Allah'a karşı kusurum varsa onu Allah bilir, memleket kanun ve menfaatlerine karşı gelmişsem ortada bunun hesabını görecek meşru bir hükûmet var."

"Benim ifadelerimi okumuş olsaydınız, bunları bana söylemezdiniz. Beni sizi vurmaya memur etmişlerdi. Vurmasaydım beni vururlardı. Bu vazifenin bana düşmesi ikimiz için de hayırlı olmuştur. Ben sizi öldürmeye değil, sakatlamaya çalıştım. Yoksa tecrübesini yapsalar ben o mesafeden attığım bir kurşunu tam hedefe yerleştirebildiğimi ispat ettim. Karnınızdan bir yara almanız birdenbire yürüyüş yönünüzü değiştirmenizden ileri gelmiştir. Belki

kan kaybettiniz, belki bu yüzden tehlike geçirdiniz, fakat benim size ateş etmem, nihayet bu vartayı en ehven bir şekilde atlatmanıza ve hayatınızın kurtulmasına sebep olmuştur. Bana gelince, ben de üzerime aldığım vazifeyi böylece olsun yerine getirmiş olmakla, hem hayatımı kurtardım, hem de katil mevkiine düşmekten kurtuldum. Düşününüz bir kere: Siz ölseydiniz memleket size abideler dikecekti, halbuki ben sizi öldüren adam mevkiinde, mahv ve perişan olacaktım."

Fikirlere düşmanlık "Hüseyin, ben bu milletin parasıyla Amerika'da sosyoloji ve tarih okudum. Dönünce Ziya Gökalp'e muavin oldum. Üniversite'de ve Mülkiye'de yıllarca öğrenci yetiştirdim. Gazetecilikte de kendi hesabıma mevki ve menfaat aramayarak, milletin ilerlemesine saf emellerle hizmet etmeye çalıştım. Sen ki okumuş bir gençsin. Kumar parası ele geçirmek için dolaplar kuran bir adamın teşvik ve iğfaliyle bu vasıflarda bir insanı vurmaya elin nasıl vardı?"

"Kendi kanaatlerinize göre feragatle, sadakatle çalıştığınızı takdir ederim. Yalnız fikirlerinize düşmanım, fakat Necip Fazıl'ı hiç sevmem. Onun menfaatle hareket ettiğini ve başvekillikte hatta cumhurbaşkanlığında gözü olduğunu, hırsının ve kötü hesaplarının sonu olmadığını bilirim. Onu vurmak lâzım gelse beyninden vururum. Size gelince, hakkınızda vesikalar okudum. Siz Türk vilayetlerinin Ermeniler'in olmasını istemişsiniz. Atatürk memleketin selâmetini istiklalde ararken, siz Amerikan mandası taraftarı olmuşsunuz."

"Bahsettiğin seyler, iftira ve tezvirdir. Bunun başlıca delili, İngilizler'in İstiklal Mücadelemize en candan taraftar diye Malta'ya sürdükleri yirmi dört kişinin arasında benim de bulunmamdır. Malta'da iki yıla yakın kaldıktan sonra dönünce, Hükûmet, İstiklal Harbi'nin en mühim

mevkilerinden biri olan Basın ve İstihbarat Umum Müdürlüğü'nü bana ısrarla teklif etti. Ben, gazeteci olarak hizmet görmek ve ölmek istediğimi ileri sürerek özür diledim. Eğer dediğin gibi hareket etmiş olsaydım, beni böyle mühim bir vazifeye layık görürler miydi? Bundan başka Atatürk'ün hayatının hikâyesini ve ideallerini memlekete ve bütün âleme duyurmak için beni seçtiği tarihi bir gerçektir. O sırada hiç bir gazeteciyi milli cepheye sokmuyorlardı. Müstesna surette milli istiklal cephesini Atatürk'ün özel bir emriyle baştan başa dolaşan ve gördüklerini millete duyuran tek gazeteciyim. Manda meselesine gelince, manda fikrinin şiddetle aleyhinde bulundum ve tam istiklal fikrini savundum. Yalnız bir yabancı devletin yardımını sağlamak lüzumunu ileri sürdüm ki, böyle bir ihtiyaç, Sivas Kongresi'nin neşrettiği Milli Misak Beyannamesi'nin yedinci maddesinde kesin ifade bulmuştur."

Hastayı tedaviye çalışan doktor gibi "Nazım Hikmet'i kurtarmak için hazırlanan 158 imzalı kâğıtta sizin de imzanız vardı. Onun komünist olduğunu bilmiyor muydunuz?"

"Yetişmiş bir Türk şairinin Moskoflara malolması, bana acı geldi. Ben o kâğıdı imza etmekle kalmadım, Bursa hapishanesine giderek bir doktorun bir hastayı tedavi etmeye çalışması gibi uğraştım. Bir aralık bunu başardığımı da sandım. Kendisinin idealist bir şair olduğunu Bolşevikler'e düşmanlık duyduğunu, onların eline düşse gebertileceğini, Karl Marks'ın kitabına bağlı olmadığını, milleti sevmeyi Şeyh Bedrettin Simavi'den öğrendiğini bana inandırmaya çalıştı. Ne çare ki her hangi bir özel teşebbüs neticesinde değil, umumi af yoluyla kurtulunca ve kendine benzerlerle temasa gelince, hastalığı yeniden tepti. Benim rolüm, hastayı kurtarmaya çalışan, fakat bunu sonuna kadar başaramayan bir doktorun hali gibidir."

"Bana bu söylediklerinizi neden ilan etmediniz?"

"Ben sana anlattıklarımı tekrar tekrar gazetede yazdım, sen okumamışsan ben ne yapabilirim?"

Güzellik müsabakası "Bir güzellik müsabakası tertip etmeye ve Türk kızlarını ecnebilere peşkeş çekmeye ne sebep vardı?"

"Bir güzellik müsabakası, bir milletin kızlarını peşkeş çekmek manasına gelmez. Böyle müsabakaları Cumhuriyet gazetesi yirmi beş yıldan beri yapıyor. Hatta bunların içinde Keriman Halis adında bir kızın dünya güzellik kraliçesi seçilmesi, memleketimizde hoşnutluk ve iftihar uyandırmıştı. Günseli Başar'ın Avrupa güzellik kraliçesi olması aynı nevi hislerle karşılandı. Pan American Hava Şirketi'nin tertip ettiği bir müsabakadan Türkiye'nin geri bir memleket diye hariç bırakılmasına karşı isyan duyduk. Yirmi beş yıldır memlekette normal ve hoş karşılanan bir müsabakayı bundan dolayı üzerimize aldık. Bu çirkin bir şeyse, bize saldırmak için bunu vesile yapanların yirmi beş yıldır akılları neredeydi?"

Milli birlik "Hüseyin, benim yazdığım yazılar, bir Moskova düşmanı olduğumu belli ediyor. Moskova'ya karşı en iyi silâhımız Milli Birliğimiz'dir. Malatya, Halk Partisi'nin kuvvetli olduğu bir merkezdir. Demokrat Hükûmet'in Başbakanı buraya geliyor, Milli Birlik hesabına parlak belirtiler ortaya çıkıyor. Böyle bir yerde, tam bu sırada bir suikast tertip etmenin memlekete çok fenalığı dokundu. Bunu hiç düşünmedin mi?"

"Düşünmedim, hatırıma getirmedim. Düşünseydim, bin kere kendimi feda eder, böyle şeye âlet olmazdım."

"Hüseyin ben hayatımı yaşamış, sonuna gelmiş bir adamım, sen hayatının başındasın. Çok istidatlı, zeki bir gence benziyorsun. Memlekete hizmet etmek ve kendi

kendini yetiştirmek için önünde geniş zaman ve saha var. Adam öldürmek gibi, dinin, kanunun, vicdanın yasak ettiği bir harekete âlet olmak suretiyle hayatını baltalaman günah değil mi? Annen varmış, onu çok seviyormuşsun, senin ilerlemen, adam olman için içi titriyormuş, onu hiç düşünmedin mi?"

"Ben sizin fikirlerinizi beğenmiyorum, onlara düşmanım, fakat bu fikirleri fikirle matetmek lâzım gelirdi. Ben bunu yapacak yerde, onların tesiri altında kalarak vurdum. Bunu yapmam yanlıştı, pişmanım. Bundan dolayı vicdan azabı çektiğim gibi, annem için de üzülüyorum. Yarım kalan tahsil hayatıma yanıyorum. Ah, ah, tamiri kabil olsa. Keşke sizi tanımayaydım ve bu konuşmayı yapmayaydım, acım bütün bütüne artacak ve benim için çok azaplı olacak."

"Hüseyin, seni zehirlemişler, sen başkalarına kapılmışsın. Sana karşı, beni vurmuş olmana rağmen, küskünlük duymuyorum, sana acıyorum, hele zavallı annene çok acıyorum. Benim de sevgili bir annem var. Anneliğin ne demek olduğunu bilirim."

Bu konuşma devam ederken, benim yaralı halimle fazla yorulduğumu ve heyecanlandığımı farkeden emniyet memurları, Hüseyin Üzmez'i odamdan çıkardılar. Hüseyin, yine metin tavrıyla sadece "Allaha ısmarladık" dedi ve uzaklaştı .

15 kişilik şebeke adaletin pençesinde

Suikastçiler hakkında 22 Kasım Cumartesi akşamı bizzat Başbakan Adnan Menderes tarafından girişilen tahkikatta belli başlı hareket noktası, o civardaki bir sokağın kuytu bir noktasında bulunan yeşilli beyazlı yeni bir bisiklet oldu. Bunun üzerinde plâka yoktu, fakat bunun Malatya'ya yakın İzoli Köyü'nde oturan duvarcı ustası Şerif Dursun'a ait olduğu ve Şerif'in vaka gecesi evine gelmediği

ilk hamlede meydana çıkarıldı. Bekçi Osman Suzan'ın olup bitenin şahidi olması ve üzerlerine ateş etmesi yüzünden suikastçilerin kaçarken bisikletlerinden birini beraberlerine almaya vakit ve imkân bulamadıkları ve Bekçi Osman'a Şerif'i gördüğünü haber vermemesi için hüviyetleri belirtilen iki kişi vasıtasıyla bin lira rüşvet teklif edildiği de anlaşıldı. Bekçinin ihbarı üzerine Kadir Karataş ve Ahmet Çetinkaya adında olan iki kişi nezaret altına alındı. Malatya'nın dinamik Polis Müdürü Kemal Özsoy kaçan Şerif'in bir ân evvel izini bulmak ve kendisini teslim olmaya zorlamak için şiddetli tedbirler aldı ve bu sebeple gericilerin kinini üzerine çekti. 1955'te Hatay Emniyet Müdürü olduğu sırada aleyhinde sikâyetlerde ve iftiralarda bulunuldu ve Malatya Ağır Ceza Mahkemesi'nde muhakeme edilmesi için harekete geçildi.

İlk tahkikat şunu da göstermiştir: Suikastte baş rollerden birini oynayan Şerif Dursun, Başbakan'ın geldiği gün gerek vilayette gerek vali konağında Başbakan Adnan Menderes'le ve İçişleri Bakanı Ethem Menderes'le görüşmek için bazı ileri geri hareketler yapmış ve Başbakan'ın önüne kendini atmıştı. Bunları, Başbakan'la dolaşırken ben de gördüm. Olay gecesi, Şerif Dursun'un köydeki evine baskın yapıldı, kurulmasına izin verilmeyen İslâm Demokrat Partisi azası olduğunu gösterir bir hüviyet varakası ve çeşitli taassup yayınlarının sayıları, tabancalar, saldırmalar bulundu.

Şerif teslim oluyor 25 Kasım Salı günü saat 4'te Şerif Dursun polise teslim olunca, bisikletin kendisine ait olduğunu itiraf etti, fakat bunu o gece için genç bir arkadaşına verdiğini ileri sürdü. Bu gencin Elâzığ Lisesi'nin on birinci sınıfında okuyan Hüseyin Üzmez olduğu, kendisinin doktordan bir haftalık bir hastalık raporu aldıktan sonra ortadan kaybolduğu anlaşıldı.

Fakat, 26 Çarsamba günü Malatya suikastini hazırlayan on bir kişilik çete tam olarak yakalandı. Bu neticeye varılmasında Şerif Dursun'un, Bekçi Osman'ı bin lira rüşvet karşılığında yalancı şahitlik etmeye razı etmek için vasıta diye kullandığı Kadir Karataş'a yazdığı bir mektubun ele geçmesi faydalı oldu. Şerif Dursun mektubunda şöyle diyor: "Ben çoluk çocuk sahibiyim. Yakalanacak olursam, onlar da gelsinler teslim olsunlar, yoksa ben herşeyi itiraf ederim." Bundan sonra Şerif'in adlarını saydığı bazı kimseler tevkif edilince, bütün suikastçiler birbirinin ardından yakalandı, aralarında bir üstteğmen de bulunan çete mensupları, *Büyük Doğu* dergisinin tahrikleriyle bu işi yaptıklarını söylediler ve asıl suikasti lise öğrencisi Hüseyin Üzmez'in yaptığı meydana çıktı.

Gizli toplantı ve karar Bu on bir kişi 20 Kasım Perşembe akşamı terzi Fevzi Özer'in evinde toplanmışlar ve yazılarıma karşı duydukları düşmanlıktan dolayı beni Cuma günü öldürmeye karar vermişler, fakat ifadelerinde bu yazıları bizzat okumadıklarını, gerici muhitlerin iddialarına kapıldıklarını da belirtmişlerdir. Hüseyin Üzmez ve Duvarcı Hüseyin, gönüllü olarak bu cinayeti işlemeye hazır olduklarını söylemişlerdir. Şu kadar var ki, ben Malatya'ya vardığım gün ilk defa olarak elektriğe kavuşan köyleri Vali Şefik San ile Sümerbank'ın mühendisleriyle beraber dolaştığım ve köylülerin sevincini paylaştığım için suikasti yürütmeye fırsat bulamamışlar. Bu suretle suikast Başbakan Adnan Menderes'in ve diğer bakanların Malatya'ya geldikleri günün gecesine rastgelmiş. Şebeke benim Pazar sabahı Malatya'dan ayrılacağımı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la beraber Yunanistan'a gitmek üzere İstanbul'a döneceğimi duyduğu için bu işi ne bahasına olursa olsun Cumartesi akşamı bitirmeyi aklına koymuş.

O akşam Şerif ile Üzmez bisikletlerini otelin civarında

münasip gördükleri yere bırakmışlar, otelime gelmemi bekliyorlarmış. Diğer bazı arkadaşları meydanda dolaşıyorlarmış. Mahmut Şentürk ile İlhan Civelek, benim Başbakan'la ve Halk Partisi erkâniyle beraber bulunduğum Sümenbank Bez Fabrikası ziyafet salonunda gözcülük ediyorlarmış. Ben gazeteye haber yetiştirmek üzere salondan ayrılır ayrılmaz, gözcüler bisikletlerine atlayarak, diğerlerine haber vermeye koşmuşlar... Ben otele değil, postaneye girince, Hüseyin Üzmez, ona göre bekleme yerini değiştirmiş ve ben postanenin dış merdivenlerinden inerken üzerime (sonradan meydana çıktığına göre) yedi el ateş etmiş, bundan sonra hiç vakit kaybetmeden bisikletini sakladığı yere koşmuş. Şerif Dursun'a gelince, ortalıkta görünen Bekçi Osman Suzan'ın üzerine iki el ateş ettikten sonra Hüseyin'in arkasından koşmuş, fakat kendi bisikletini almak imkânını elde edememiş. Bisikletin ele geçmesi sayesinde esrarın ipucu bir kaç saat içinde çözülmüştür.

Hüseyin Üzmez Elâzığ'da yakalanmış ve suçunu derhal itiraf etmiş, "Ahmed Emin dini akidemi zedeleyen yazılar yazıyordu. Kendisini öldürmeye karar verdim" demiş.

Adalet harekete geçiyor Savcılığın yürüttüğü tahkikat sonunda on beş kişilik bir şebekenin uzun zamandan beri gizli çalışmalarda bulunduğuna ve suikasti hazırladığına kanaat getirilmişti. Yanız Üsteğmen Muhittin Şamlıoğlu'nun ve Şerif Dursun'un kardeşinin olaylara katılmalarının derecesinin tespit edilmek üzere hemen mahkemeye sevkedildiler. Sanıklardan Mahmut Şentürk de henüz ele geçmediği için Elâzığ'da tutuklanan Hüseyin Üzmez, Malatya'da tutuklanan on bir kişiye karşı taammüt yoluyla adam öldürmeye tam teşebbüs ve Devlet'in temel esaslarını değiştirmek amacıyla gizli teşkilat meydana getirmek isnadlariyle dava açıldı ve Malatya Sulh Ceza Hâkimi tarafından sorguları yapıldıktan sonra tutuklandılar.

Bunların hepsinin "Büyük Doğu Derneği"ne, İslâm Demokrat Partisi'ne ve Doğu'da kısa zamanda seksen şube açmış olan Milliyetçiler Derneği'ne mensup oldukları anlaşıldı. İfadelerine göre inançları kendileri gibi olmayanların yokedilmesi hareketine benimle başlanmış, fakat benden sonra Falih Rıfkı, Nadir Nadi ve Hüseyin Cahid Yalçın'ın sırası da gelecekmiş...

Tevkif sırasında Hüseyin Üzmez'in cebinden Musa Çağıl'dan aldığı 120 lira ve Musa Çağıl'da ayrıca 350 lira bulundu. Bu paraları zengin amcalarından aldığını söyledi, fakat tüccar olan amcalar bu iddiayı yalanladılar. Milliyetçiler Derneği, davanın başladığı sırada Musa Çağıl ile tutuklulardan İlhan Civelek'i azalıktan çıkarmaya karar verdi.

Yakın tarihte bir altın devir: Basınla sıkı işbirliği

Malatya suikastinin çok hayırlı bir neticesi oldu: Memlekette geriliğe karşı bir milli cephe kurmak ve milli menfaatlere elbirliğiyle bekçilik ve hizmet etmek yolunda bir istidat ve imkân yarattı. Bu da her şeyden evvel basınla Hükûmet arasındaki sıkı işbirliği manzarasını aldı.

Malatya'da gerilik cephesinin toplu haldeki terörist hamlesiyle çok yakından karşı karşıya gelen Başbakan Adnan Menderes, 20 Aralık 1952 Cumartesi günü için Ankara'da geniş ölçüde bir basın toplantısı tertipledi. Demokrasi tarihimizde yepyeni bir tarzda ve çok hayırlı ve ümit verici bir işbirliğinin hareket noktası olan basın toplantılarının birincisine şu gazeteciler çağırılmıştı: *Vatan*'dan Ahmed Emin Yalman, *Hürriyet*'ten Sedat Simavi, *Cumhuriyet*'ten Cevat Fehmi Başkut, *Yeni Sabah*'tan Safa Kılıçoğlu, *Yeni İstanbul*'dan Habib Edip Törehan, *Akşam*'dan Necmeddin Sadak, *Son Posta*'dan Selim Ragıp Emeç, *Milliyet*'ten Ali Naci Karacan, *Son*

Saat'ten Cihad Baban, *Dünya*'dan Falih Rıfkı Atay, *Ulus*'tan Nihat Erim, *Her Gün*'den Faruk Gürtunca, *İstanbul Ekspres*'ten Mithat Perin, *Vakit*'ten Mehmed Asım Us, *Zafer*'den Mümtaz Faik Fenik, *Hür Ses*'ten Cavit Oral, İzmir'de *Demokrat*'tan Adnan Düvenci, *Yeni Asır*'dan Şevket Bilgin...

Maliye, İşletmeler ve Bayındırlık bakanları da toplantıda bulunacaklardı. Memleketin önemli muvafik, muhalif, müstakil gazetelerinin katılacağı bu mühim taplantıda günün başlıca konularının üzerinde durulacaktı, saat altıda Cumhurbaşkanı ziyaret edilecekti. Ondan sonra Başbakan gazetecilere akşam yemeği verecekti. Alışılmamış bir şekil taşıyan bu milli birlik belirtisi ortalıkta derhal bir ferahlık ve ümit havası yarattı.

Ümitle karşılanış

"Menderes'in Basın Konferansı" başlığıyla 19 Aralık'ta yazılan ve 20 Aralık'ta çıkan başyazımda şöyle diyorum: "Yarınki Cumartesi günü, siyasi hayatımız için çok mühim neticeler verebilecek bir gelişmenin şahidi olacağız. Başbakan Adnan Menderes, memleketin başlıca gazetelerini temsil eden bir gazeteci grubunu yeni iktidar devrinin ilk esaslı basın toplantısına çağırdı. Devlet'te parti ve içtihat farkı aranmadan gazetelerin söz sahibi temsilcilerini bir araya getirmek amacı vardı. Bu sayede Hükûmet'le basın arasındaki bir takım karakediler ve anlaşmazlıklar yüzünden açılan gedikleri kapamaya doğru gidilecek ve umumi hayatımızda normalleşmeye doğru mühim bir adım atılacaktır.

Basın hürriyetinin mahzurlarını ortadan kaldırmaya hiç bir memlekette çare bulunamamıştır, fakat faydaları korumak bu mahzurları azaltmak için bulunabilen en olumlu yol, Hükümet liderleriyle basın arasında sık sık temaslar sağlamak, gazetecileri aydınlatmaktır."

Kabine salonunda Basın toplantısı tam saat 16'da Bakanlar Kurulu salonunda son derece samimi ve ahenkli bir hava içinde başladı. Başbakan beraberinde Maliye, İşletmeler, İçişleri, Adalet, Ticaret bakanları, Dışişleri Bakanlığı Umumi Kâtibi Cevad Açıkalın, Ankara Valisi ve Emniyet Umum Müdür vekili Kemal Aygün olduğu halde toplantıya gelmişti.

Başbakan toplantıyı şu sözlerle açtı:

"Memleketin başlıca gazetelerinin temsilcilerini toplu bir halde gördüğümden dolayı çok memnunum. Hükûmet'in bu temasların devamından çok faydalanacağına eminim. Memleket işlerine dair gazetecileri bu sayede devamlı şekilde aydınlatmak fırsatını bulacağımdan dolayı derin bir zevk duyuyorum. Çalışma usûlüne gelince, bizzat beyanatta bulunmaktan ziyade, gazetecilerin ortaya koyacakları meseleler hakkında izahat vermeyi tercih ederim. Bu toplantılarımız alışılan tarzda basın toplantıları olmayacaktır. Hükûmet erkâniyle basın temsilcileri arasında fikir müdavelesi sistemi niteliğini taşıyacaktır."

İlk sualler daha ziyade Halk Partili gazeteciler tarafından ileri sürüldü, fakat konuşmalar son derecede nezaketle ve güler yüzle cereyan etti. Anayasa tadili sözkonusu edildi, Halk Partisi'nin malları davasının üzerinde de itidalli bir dille duruldu.

Büyük ilgi Saat altıda bitmek üzere tertip edilen toplantı, ilgililerin çokluğu dolayısiyle yedi buçuğa kadar devam etti, ondan sonra Çankaya'ya Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ziyarete gidildi. Onunla da memleket meseleleri hakkındaki konuşmalar saat dokuza kadar sürdü.

Başbakan, gelecek toplantının bir ay sonraya bırakılmayarak, ayın on beşinde yapılmasını ve ondan sonra da her ay aynı geniş ve rahat ruh içinde bir araya gelmenin bir gelenek haline konulmasını istedi.

Birarada yenen yemekle geç saatlere kadar uzayan bu

ilk basın toplantısı, Türk demokratik akışına çok değerli bir takım elemanlar kattı ve 1954 yılına kadar devam eden aylar içinde yeni gidiş, tecrübeden doğan bir muvazene ve ahenk unsuru manzarasını aldı, böyle bir işbirliği sayesinde demokrasi bünyesine çok şeyler kazandırabileceği belli oldu.

Adnan Menderes, on beş kadar gazeteciden mürekkep olan bir gruba, devamlı müşavirler ve umumi efkârın nabzını günü gününe yoklamaya hizmet eden vasıtalar gözüyle bakmaya alıştı, bu arkadaşları memleketin içinde ve dışında yaptığı dolaşmalarda kendi gölgeleri gibi etrafında bulundurdu. Mesela Paris Sefareti'nde verilen bir ziyafette gazetecilere sofrada yer verilmemesine, ancak kabul resmine çağırılmalarına kızmış; "Benim yakın arkadaşlarıma böyle bir muameleyi nasıl reva görüyorsunuz?" diye Büyükelçi Menemencioğlu'na çıkışmış, sofra tertibini son saniyede değiştirtmiş, sefaret mensuplarının ve Sefir'in yakınlarının yerine gazetecileri geçirtmiştir.

Bütün bu gidişe kızanlar, "Memleketi gazeteciler mi idare edecek?" diye söylenenler, tahrikler yapanlar hiç eksik olmuyordu, fakat Başbakan büyük faydalarını gördüğü gidişten şaşmadı. Hükümet Başkanı'nın gölgesi durumuna geçen gazeteciler, her meselenin içyüzünü bildikleri için doğru görüşlerle halkı günü gününe aydınlatıyorlar, muhalefet cephesinde o devirde, bilhassa Nihat Erim tarafından yapılan taşkınlıklara karşı devamlı bir muvazene kuruyorlardı.

1954 seçimlerinde iktidarın kazandığı büyük başarının ve muhalefetin uğradığı ağır bozgunun bütün dünya demokrasisi hesabına üzerinde durulmaya layık olan bu İktidar-Basın işbirliği sisteminin neticesi olduğu muhakkaktır.

Şu noktanın da hatırdan çıkarılmaması lâzımdır ki Hükûmet'le basın arasındaki sıkı işbirliği, Türkiye'de aydınlar arasında barış ve yakınlık uyandırmaya ve dış tahrikleri hükümsüz bırakmaya da yaramıştır.

Milliyetçiler Derneği kapatılıyor

Memlekette ileri görüşler etrafında hüküm süren birlik ve beraberlik karşısında gerici Milliyetçiler Derneği, varlığını korumak için biraz safra atmak ihtiyacını duydu, "Derneğe nasılsa giren Büyük Doğucular'ı tasfiyeye girişti, bir siyasi partideyken, başkanı bulunduğu başka bir kuruma siyasi bir renk vermiş olmak" diye suçlandırılan Başkan Sait Bilgiç Demokrat Parti Haysiyet Divanı'na yollandı. Bu sırada Başbakan şu sözleri söyledi:

"Dini mürteciler, komünistler ve diğer sapıklar hürriyetin düşmanlarıdır. Hürriyetlerin korunması için Cumhuriyet Halk Partisi'ne işbirliği teklifinde bulundum. "

23 Ocak'ta Milliyetçiler Derneği'nin bir günde 73 şubesi kapatıldı, mühürlendi, sözde milliyetçilik adı altında gericilik hareketlerini yürüten Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri'nin ve Sait Bilgiç'in Parti'den istifa edecekleri rivayeti ortada dolaştı. Tevfik İleri milliyetçilik anlayışının De-

mokrat Parti programında hududu aşmadığına dair iddialarda bulundu, fakat Milli Talebe Federasyonu bir beyanname yayarak, bunun doğru olmadığını, geri öğrenci kurumlarına para yardımında bulunulduğuna ve Milli Eğitim teşkilatında ırkçılara vazife verildiğine ve himaye gösterildiğine dair deliller ortaya koydu. Demokrat Parti organı olan *Zafer* gazetesi, kara basına karşı şiddetli bir hücuma geçti, milli bekaya karşı çevrilen kızıl, kara ve faşist oyunlara karşı esaslı tedbir istedi.

Gerilik cephesinde Suikastle alâkası dolayısiyle tevkif edilen Cevat Rıfat, Kısakürek hakkında şu lisanı kullandı: "Dini âlet ederek kazandığı paralarla kumar oynayan Necip Fazıl Kısakürek, korkunç ve zararlı bir adamdır." Buna karşı Kısakürek kıyametler kopardı. Cevat Rıfat'ın mukaddesat davasına karşı bir bozguncu olduğunu ileri sürdü. Bir müddet sonra cezaevinde karşılaştılar, anlaştılar, birleştiler. Cevat Rıfat dedi ki: "Biz, Türk mukaddesatının bekçisi ve mukadderatının mesulu olan zümreyiz. Bugün bu mukaddesatın düşmanları tarafından etrafa saçılan zehirli bir fitnenin tehdidi altındayız."

Bursa'da bir gazeteye ve *Vatan*'a karagömlekliler imzası altında gelen bir mektupta benim için şöyle deniliyordu: "Senin yok olman lâzımdı. Malatya'da bu işi beceremediler. Ben bunu üzerime aldım, hiç beklemediğin bir zamanda ve yerde karşına çıkacağım, işini tamamlayacağım."

Yeni basın toplantısı Ocak ayının sonlarına kadar İsviçre ve Fransa'da kaldım. Sonra memlekete döndüm. 30 Ocak'ta yapılan ikinci Basın Konferansı'na yetiştim. Toplantı beş saat sürdü. Başbakan'a şöyle dedim:

"Burada birtakım ayrılıkları temsil eden gazeteciler bulunuyor, fakat memleketin iyiliği için beraberce yürek-

leri titriyor ve olup bitenleri beraberce ortak ölçülere vurmayı biliyorlar."

Adnan Menderes, Milliyetçiler Derneği'nden sonra Sait Bilgiç tarafından neşredilen ve bir isyan hareketi niteliğini taşıyan beyannameyi toplantıda aynen okudu. Milliyetçiler Derneği mensuplarından Ankara'nın şurasında, burasında biraraya gelenlerin kendi aralarındaki konuşmaları hakkında gizli emniyete akseden etraflı bilgileri de gazetecilere haber verdi. Toplantı tam bir görüş birliği içinde akşam saat dokuza kadar sürdü. Ertesi gün Başbakan bir öğle yemeğinde gazetecileri biraraya topladı ve konuşmalara devam edildi. Başbakan şunları söyledi:

"Daima hatalarımız olacaktır. Bizi uyarırsanız bunların düzelmesine hizmet etmiş olursunuz. Biz, siyasi gayelere varmak için eğri yollara sapmayacağız, memleket menfaatlerinden ve prensiplerden hiç bir taviz vermeyeceğiz. Baş hedef, yurtta güven kurmak, bunu köklü ve umumi bir hale vardırmaktır."

İyi bir yoldayız Toplantıya dair olan bir yazısında *Ulus* şöyle diyor: "Dürüst gidişin devamı, ileri için bir müjdedir." 31 Ocak tarihli yazımda ben de şunları ileri sürdüm: "Bize birdenbire neler oldu? Nasıl olur da Hükûmet Başkanı, Muhalefet Lideri'nden nezaketle, anlayışla, hatta sevgiyle bahsediyor? Muhalefetin iktidara karşı görüşleri de değişti. Manasız karşılıklı sataşmalar bir tarafa bırakıldı. Olumlu meseleler, medeni bir dille ve ortak ölçülerle ele alınıyor. Çok iyi ve hayırlı bir yoldayız. Şer kuvveti, menhus tokmağını başımıza indirmek ve bizi şaşırtmak kudretini e den kaçırmış görünüyor. Eski Anglo-Sakson ruhuna uyg .n bir uzlaşma huyu kalplerimizde yer etmeye başlıyor. Tam bu sırada da umumi ve mahalli idare usûllerini ıslah için elbirliğiyle işe otururs ak, ne kadar iyi olur. Başarı yolu, Türk milletinin siyasi olgunluğuna, geniş görüşüne güven

duymak yoludur. Millet Partisi 1950 seçimlerinde bunu anlamadı, geriliğe dayanmak yüzünden iflâs etti."

İstişari kongre 8 Şubat'da Ankara'da Gar Lokantası'nda toplanan yüzden fazla delege, şu kararlarda birleştiler: "Parti programına aykırı yollara sapanlar Parti'den çıkarılacaktır. Parti'nin ana gayeleri, hürriyet, lâyiklik, dine saygıdır. Ama bu saygı şeriatçılık manasına gelemez. Şeriatçılık dini politikaya ve dünya işlerine karıştırmak demektir. Taassubun her nevi, hürriyetin yıkılması ve tahrikçiliğin de din istismarcılığının alıp yürümesi istidadını yaratır. Biz bunu memleket ve Parti için **zararlı** buluyoruz, buna karşı durmaya azmediyoruz."

"Hamdediyorum" Adnan Menderes'in İstişari Kongre'de yaptığı konuşma, bir olgunluk örneğiydi. Buna dair ertesi gün "Hamdediyorum" başlığıyla yazdığım bir başyazıda dedim ki: "Menderes'in İstişari Kongre'de yaptığı konuşmayı gazetelerde okurken başından sonuna kadar tatlı tatlı ağladım. Milletin iktidar liderinden böyle güzel sözler işitmesi bir saadettir. Kongre, nutku anlayışla dinlemiş, beğenmiş ve benimsemiştir.

İki yıl oluyor: Menderes'in yanlış yola saptığına inanmıştım. Bu sütuna "Allah'dan Niyaz" başlıklı bir yazı geçirdim, kalbimi Allah'a açtım ve bir takım dileklerde bulundum. Çok şükür bunların hepsi fazlasiyle yerine gelmiş bulunuyor, iktidar hatalı yollardan kendini kurtardı. Bundan dolayı Allah'a hamdetmek borcumdur.

Menderes İstişari Kongre'de konuşurken, Parti çerçevesinden yükselmiş, milli sahnede konuşan bir milli lider manzarasını aldı. Tevfik İleri bir aralık, gericileri ve ırkçıları savunmak gayretine düştü, fakat Köprülü'den layık olduğu şiddetli cevabı aldı."

Ulus şunları yazdı: "İstişari Kongre, bizim çevrelerde

açık bir memnunluk uyandırdı. Vardığı neticeler heyecan ve tasvîple karşılanmıştı."

Bu arada İnönü Çankaya'ya çağırıldı, Başbakan ve bakanların huzuruyle partilerarası dostluğu geliştirmek konusu üzerinde duruldu, ortalıkta bir bayram havası esmeye başladı.

Milli Tesanüt Birliği Bu tatlı gelişmelerin ilhamı altında Türkiye'nin aydın çevreleri, geriliğe karşı halkı devamlı bir surette aydınlatmaya ve önleyici tedbirler almayı dert edinecek bir cephe meydana getirmek ihtiyacını duydular. Gazete başyazarlarının daveti üzerine İstanbul Üniversitesi ve Teknik Üniversite rektörleri, Ticaret ve Sanayi Odaları, Tüccar Derneği, Etibba Odası, İşçi sendikaları, Muallimler Birliği, Gazeteciler Cemiyeti ve Sendikası, Türk Kadınlar Derneği, öğrenci kurumları, Mühendisler Birliği, Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti gibi kurumların temsilcileri bir araya gelerek büyük davayı ele aldılar, politikaya karışmamak ve ilmi usûllerle çalışmak üzere Milli Tesanüt Birliği'ni meydana getirmeye karar verdiler. Hukuki bakımdan bir konfederasyon şeklinde kurulan Birliğe üniversite gibi varlıklar resmen girmemekle beraber Rektör Prof. Dr. Egeli başkanlığı şahsi olarak kabul etti. Milli Şair Behçet Kemal'in de gayretiyle tüzük hazırlandı, büyük bir hevesle çalışmalara başlandı. Mahalli gayretlerle kısa zamanda Bursa, Manisa, Edirne, Samsun, Ankara ve diğer yerlerde şubeler açıldı. Bu münasebetle Milli Talebe Federasyonu bir beyanname neşrederek, teşebbüsü otuz bin mevcuduyle candan desteklediğini ilan etti. Eski kötü huylarından vazgeçemeyen ve bir nevi Hürriyet ve İtilâf Partisi manzarası alan Millet Partisi hariç olmak üzere bütün siyasi partiler Tesanüt Birliği'ni hoşnutlukla karşıladılar.

Başbakan Adnan Menderes, beliren tehlike karşısında

öncü rolünü oynayan basına teşekkür ederek cepheyi memnunlukla karşıladığını söyledi, Birliğin işe sarılmasını her suretle teşvik etti.

Malatya'da suikaste ait tahkikatın tamamlandığı ve iddianamenin hazırlandığı dakikayı kollayarak, Necip Fazıl Kısakürek'in "Maskenizi Yırtıyorum" başlığıyla hazırladığı broşür, bir tanesi bile dağıtılmadan toplattırıldı ve on bin nüshası ele geçti.

Dr. Nussbaum İstanbul'a koşuyor Türkiye'de vicdan hürriyeti davasının birinci derecede bir konu manzarasını alması, Batı âleminde ilgi uyandırdı; "Milletlerarası Din Hürriyetini Savunma Cemiyeti"nin Avrupa şubesi genel sekreteri İsviçreli Dr. Jean Nussbaum Türkiye'ye geldi, bundan sonra da devamlı ziyaretlerle bizimle temas halinde kaldı. Bir müddet gidip geldikten sonra Genel Sekreter şu inanca vardığını bana anlattı:

"Hıristiyanlık âlemi, Müslümanlığın taassubun esiri ve din hürriyetiyle toleransın düşmanı olduğu hakkında bir cereyan uyandırdı, bir çokları da buna körükörüne kapıldı. Halbuki ben bu işi derinden derine inceledim. Şu inanca vardım ki tarihi gerçek bunun tamamiyle aksinedir. Bunun en açık delili de, başka dinlere mensup olanların asırlarca müddet Türkiye'de kendi dini inançlariyle, beka bulabilmeleridir. Halbuki meselâ Endülüs idaresi altında evvelce tam bir Müslüman çevresi olan İspanya, tekrar Hıristiyan işgali altına düşünce, bütün Müslümanlar yokedilmiş ve kaçmaya mecbur edilmiştir. Hıristiyan işgaline uğrayan diğer eski Müslüman memleketlerinde de aynı yolda gelişmeler görüldü."

Moskova parolası 28 Şubat'ta *Vatan*'da "Moskova Parolası" başlıklı bir yazı çıktı. İleri sürdüğü gerçek şuydu: "Endonezya'dan Türkiye'ye ve İran'a kadar Moskova'nın

İslâm âleminin her kısmında yaymaya çalıştığı inanç, bir Müslüman için Kur'an'dan başka bir kanun olmayacağı, içtihat kapısının mutlaka kapalı bırakılacağı ve aklı serbestçe kullanmak ve değişen dünya şartlarına ayak uydurmak imkânını açık tutan lâyikliğin küfürden başka bir şey olmadığı tarzındadır. Bir zamanlar İngiliz emperyalizmi, Müslüman vatandaşları cehalet ve uyuşukluk içinde tutmak ve uyanmalarını ve ilerleme imkânına kavuşmalarını önlemek için bu şekilde gayretler sarfederdi. Şimdi aynı rol Moskova emperyalizmine geçmiştir. Taassup kundağı ile İslâm âleminin basiretini bağlamaya ve cehaleti bir müttefik haline koymaya Moskova var kuvvetiyle çalışıyor. Çevrilmek istenilen kötü oyun bizi gafil avlamamalıdır."

Üçüncü basın toplantısı 5 Mart tarihli gazetelerde şu başlıklı bir haber çıktı: "Stalin ölüm döşeğinde."

İşte bu heyecan dolu dakikada Ankara'da ikibuçuk aylık bir zaman içinde üçüncü defa olarak bir basın toplantısı yapıldı. Türkiye'deki yeni inanç, herşeyin güvene ve iç barışa doğru geliştiği yolundaydı. Başbakan söze şöylece başladı:

"Tahrikçi ve bozguncu kuvvetler bugün çok şükür ricat halinde bulunuyorlar. Millet Partisi'nin de dini siyasete âlet etmek zihniyetini değiştireceğini umuyorum. Dinin siyasete âlet edilmesi ihtimaline karşı gelecek seçimlerden evvel mutlaka tedbir almak lâzımdır. Durum olgunlaşıyor. Malatya suikasti gözleri açtı. Her türlü adımlarımız, memleketin basınını temsil eden seçme bir heyetin bilgi ve tasvibi ile atılıyor."

Millet Partisi'nin itidal ve lâyiklik taraftarlarının, inkılâp cephesinde görünmeye değer vermelerine karşılık, o zamanki sertlik taraftarlarından Ardıçoğlu, parti gazetesinde şunu yazıyordu: "Partimizi kapatacaklarmış... Bizi kapatırlarsa: 'Ferman padişahın, dağlar bizimdir' diyeceğiz." Bu

tehdidin manası neydi, isyan mı, dış memleketlere çekilmek mi? Anlaşılmadı. Bir aralık: "Biz iktidara gelirsek memleketin ormanları kuracağımız darağaçlarına yetmeyecek" diye bir yazı yazan Ardıçoğlu, ihtilâlden sonraki Koalisyon Kabinesi'nde itidalli bir turist bakanı halinde vazife gördü.

Bir sahife kapanıyor 6 Mart 1953 tarihli gazetelerde dünyayı sarsacak nitelik taşıyan şu manşet vardı: "Bir Sahife Kapandı, Stalin Dün Gece Öldü."

Yıllardan beri bir kâbus içinde yaşayan insanlık boyuna şunu soruyordu: Stalin ne zaman ölecek? Dünya böyle bir hayırlı gelişmeye ne vakit kavuşacak? Herkes bunu, kâbustan kurtulmanın ilk çaresi diye karşılıyordu. Daima herşeyin berbat tarafının üzerinde duran meşhur İrlandalı Yazar Bernard Shaw ise şunu tavsiye ediyordu: "Günün birinde Stalin'in öldüğünü duyarsanız sakın sevinmeyin. Bu adamın hiç olmazsa aklı var, otoritesi var. O ölürse her şey daha kötü olur." Gariplikten hoşlanan büyük edibin görüşünü kimse benimsemiyordu, bu ölümden hayır bekleniyordu.

Canlı bir roman Stalin'den bir gün sonra bütün hayatı bir roman gibi geçen bir Türk hanımı gözlerini hayata kapadı, kendisini seven sayısız insanları acı içinde bıraktı. Bu hanım, Sultan Abdülmecid'in torunu sıfatiyle anne tarafından Osmanlı Hanedanı'na mensup olan Bayan Mevhibe Celaleddin idi. Sahneye çıkan ilk Türk hanımı olması dolayısiyle nice inkılâpçı rollerde görünmüştü. Türk politika hayatının afacan bir siması olan Kıbrıslı Şevket Bey'le bir aralık evlilik hayatı geçirmişti. Sonra yıllarca müddet Galata'da Osmanlı Bankası'nın santral memurluğuna geçmiş ölümüne kadar bu işe bağlı kalmıştı. Günün birinde Fatih Camii'nde babasının mezarının yanına gömülmek istediğini etrafındakilere söyledikten sonra öğle

uykusuna yatmış, bir daha uyanmamış, fakat son arzusuna kavuşmuştu. Yeğeni Sara Ertuğrul Korle "Zaman Olur ki Hayali Cihan Değer" başlığıyle bu macera dolu hayatın hikâyesini anlatmıştır.

Gazeteciler kervanı yollarda Mart'ın dokuzunda Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Fransa Hükûmeti tarafından Paris'e çağırıldı. Menderes, etrafında yeni meydana gelen gazeteciler kervanından yedi kişilik bir grubu beraberine aldı, Hüseyin Cahid Yalçın, Falih Rıfkı Atay, Ahmed Emin Yalman, Ali Naci Karacan, Mümtaz Faik Fenik, Selim Ragıp Emeç bu aradaydı. Bu sıkı işbirliği usûlü, tâ 1954 seçimlerine kadar gerek iç ve gerek dış gezintilerde bir kısım politikacılardan ve bilhassa Cumhurbaşkanı'ndan gelen türlü tenkitlere rağmen devam etti.

Suikast davasında gerici cephe Memlekette zinde görüş ve hamle bakımından bir altın devir kurulurken, her tarafta kolları bulunan gerici cephe boş durmuyordu. Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı Sayın Emin Dizdaroğlu'nun ve mahkeme mensuplarının büyük kısmının tam bir dürüstlük sahibi olmalarına ve bana yapılan suikastin asıl hedefinin rejim ve inkılâp olduğunu iyice kavramalarına rağmen, gericiler, ortalığı alt üst etmenin yolunu buldular. Taraftarları her duruşmada geniş sayıda olarak mahkeme salonunu dolduruyor, ortalığı etki altında tutmak ve yıldırmak için elden geleni yapıyorlardı. Başta Kısakürek olmak üzere, sanıklar bana ve aileme karşı devamlı bir saldırış halinde bulunuyorlardı.

Bu iş böyle giderken, günün birinde müdahil sıfatiyle avukatım olan Prof. Faruk Erem benimle temasa geçti, müdahil sıfatiyle davadan çekilmemi açıktan açığa tavsiye etti. Prof. Erem avukatlığımı bizzat istemiş, bu davayı esas-

lı bir rejim işi diye karşıladığını, bir milli vazife ve şeref diye avukatlığımı üzerine almak istediğini ve ücret aramadığını söylemiş, yalnız bu vazife için başka bir avukat kullanmamamı şart koşmuştu. Şimdi davadan çekilmemi tavsiye etmeye kalkışması, böylece ümitsizliğini belirtmesi beni hayrete ve dehşete düşürdü. O sırada Ankara'daydım. Başbakan Adnan Menderes'le görüştüm, durumu anlattım, bana şöyle dedi:

"Böyle bir şey yapman yanlış olur. Bu, dava hakkında aciz duymak manasına gelir, kendi şahsın adına değil, rejim ve inkılâp adına davada ilgili bulunduğuna göre sonuna kadar mücadele etmek vazifendir."

Prof. Faruk Erem'e mektubum Ben de Menderes'le aynı görüşte olduğum için İş Bankası Hukuk Müşaviri Prof. Faruk Erem'e 12 Ocak 1954 tarihiyle şu mektubu yazdım:

"Muhterem Prof. Faruk Bey,

Geçen gün telefonla konuşurken hislerimi tamamiyle anlatamadım. Suikast davasının aldığı cereyandan son derecede meyusum. Rejim ve inkılâp davası mahiyetini kaybederek bir zabıta hadisesi haline indiği gibi, ben adeta bir suçlu mevkine düşürüldüm. Savunma hakkına sığmayan şekilde yalnız kendi şerefime değil, eşimin şerefine de mahkeme huzurunda dil uzatmalar oldu. Tecavüz eden adamın tahliyesine o gün karar verildi ve evvelki mahkûmiyetleri tevkif müddetine mahsup edildi. Mahkeme azasından biri doğrudan doğruya suçluların tarafını tuttu ve her hareketi yanına kaldı. Halbuki siz bu işle meşgul olmayı lütfen kabul ederken inkılâp davası hudutlarının aşılmamasını sağlamayı hedef diye kabul etmiş ve başka kimsenin davayla meşgul olmamasını şart koşmuştunuz.

Sizin gibi üstün ve kıymetli bir hukukçunun bu davayı

üzerine alması bir şereftir, fakat hadiseler, vaktinizin fiilen bu işle uğraşmaya imkân vermediğini gösterdi. Burhan Apaydın'ın ve Mehmet Ali Sebük'ün davayla meşgul olmasına izin verir misiniz? Gerek görüştüğüm avukatlar ve gerek Başbakan Adnan Menderes davadan çekilmenin bir aciz manasına geleceği ve davanın son safhasını büsbütün çürüteceği kanısında bulunuyorlar.

Bana gösterdiğiniz alâka ve dostluğa çok teşekkür etmekle beraber, hadiseler karşısında açık konuşmama gücenmeyeceğinizi umar, derin saygılarımı bir defa daha teyid ederim.

Ahmed Emin Yalman"

Ölüm korkusu Uzun yıllar Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nde ve son zamanlarda Milli Tesanüt Birliği'nde işbirliği ettiğim Burhan Apaydın'dan müdahil avukatlığını kabul etmesini rica ettiğim zaman dedi ki:

"Dava ihmale uğradı, çığırından çıktı. Bu halinde işi ele almak güçtür, fakat böyle bir rejim ve inkılâp davasında vazifeden kaçmak da elimde değildir, mümkün olanı yapacağım."

Burhan Apaydın derhal Ankara'ya giderek sevdiği bir arkadaşı olan Prof. Faruk Erem'le temasa geçti, etraflı surette konuştu ve şu kanaata vardı: "Gericilik cephesi Prof. Faruk Erem'e müdahil avukat sıfatiyle vazifeye devam ettiği takdirde suikaste maruz bırakılacağını ve yokedileceğini en şiddetli bir dille kendisine bildirmiş, inandırmış ve sinirlerini bozmuştu. Zaten daha ziyade bir profesör sıfatiyle müşavir rolünde kalan, davalara çıkmayan Faruk Erem, işi ciddi tutmaya devam ederse öldürüleceğine inandığı gibi, işin gitgide aldığı şekilde sanıkların bu suikasti toplu bir şekilde hazırlayıp tertip ettiklerini ortaya koymanın da zor olacağı hakkında bir inanca düşmüştü." Devam eden konuşmaları esnasında Apaydın arkadaşına şu teklifte bulunmuş:

"Bu zamana kadar işi sen takip ettiğine göre cereyan hakkında bilgi sahibisin, beraberce çalışalım, her halde bütün bütün çekilme..."

Faruk Erem'in cevabı şu olmuş:

"Ben bu işten tamamiyle çekilmek arzusundayım. Sen davayı üzerine alırsan bana iyilik etmiş olursun."

Apaydın sahnede Çok dinamik bir inkılâpçı olan Burhan Apaydın, 1947 yılından beri Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nde gericilik davasıyla çok yakından uğraşmış ve hele son yılda Milli Tesanüt Birliği'nin ikinci başkanı sıfatiyle Anadolu'da dolaşmış, gericiliğin yaptıklarını gözden geçirmiş, bu sırada Maraş'da konuya dair başarılı bir konferans vermişti. Maraş Valisi Ahmet Tekeli bu teşebbüsünü tereddüt ve endişeyle karşılamış, fakat netice çok ümit ve cesaret verici olmuş. Malatya suikastini inkılâba ve rejime karşı bir sataşma diye derin bir heyecanla karşılamış bulunan genc arkadaşım, Maraş halkı tarafından tasvip görmüş. Hatta konferansta bulunmayanlar, bunun tekrarını istemişler, Vali hayrette kalmış ve geniş nefes almıştı.

Burhan Apaydın Maraş'taki konferansta şunları söylemiştı:

"Gericilik sevdası dinimize aykırı bir cereyandır. İslam dini akla dayanır, ileriye doğru bütün gelişmeleri benimser, irtica yolunu tutanlar, radyoya seytan kutusu diyenler, otomobile binmeyi günah sayanlar, dinimizin gerçek ölçüleriyle kafir sayılırlar."

Mahkeme huzurunda Prof. Faruk Erem, beraberce çalışmaya devam teklifini reddedince, Burhan Apaydın müdahil vekili sıfatiyle tek başına mahkeme huzuruna çıktı, gericiler cephesinden yağan hücumlara aldırmadı, kısa zamanda dosyaları gözden geçirdi. Plânını yapmıştı,

notları hazırdı; mahkemede Başkan'a vekâletnamesini verdiği zaman Başkan şunları söylemişti:

"Burhan Bey, duruşma bitti, iş müdahil sıfatiyle iddianamenize kaldı. Eğer tetkikiniz tam değilse mühlet vereyim."

"Hayır, böyle bir ricam yoktur. Bu bir şahsi dava değil, bir rejim ve memleket varlığı davasıdır. Bunu başından beri izledim. Vekilliği üzerime alınca dosyaları gözden geçirdim."

Apaydın birbuçuk saat süren heyecanlı iddialarının sonunda gericiler hakkında: "Bunlar pis mikroplardır, kökünden temizlenmelidir," deyince jandarmalar tarafından çevrilen sanıklar, protesto gürültüleri yaptı, bu arada Hüseyin Üzmez yerinden sıçrayarak, jandarma barajını aştı, Apaydın'ın önüne dikildi.

Polisler, jandarmalar sanığı yakaladılar, Başkan duruşmayı tatil etti. O heyecanlı dakikada avukatın düşündüğü şuydu: "Avukat kaçar mı? Hayır, kaçmaz, kaçamaz." Ortalık yatıştıktan sonra savcıların odasına indi. Hadise duyulmuştu. Başbakan Adnan Menderes, Adalet Bakanı Osman Çiçekdağ, daha bir çokları telefonla 'Geçmiş olsun' dediler.

Yarım saat sonra duruşma tekrar başlayınca Başkan:

"Talik arzunuz var mı? Hangi güne bırakalım?" diye sordu.

Apaydın şu cevabı verdi:

"Böyle bir ricam yok. Cereyan eden hadise beni zaafa uğratmadı, aksine olarak kuvvetlendirdi. Bıraktığım yerden söze devam edeceğim. Savunma masasının üzerinde gericilerin mülevves ayak izleri duruyor. İlerlemek ihtiyacında olan Türk topluluğunu böyle mülevves ayakların zorbaca baskısı altına almak istiyorlar. Yapılan suikastin rejime ve adalete karşı olduğunun en büyük delilini şimdi gözünüzle görmüş bulunuyorsunuz. Sizden ricam bir bardak sudur."

Avukat suyunu içtikten sonra daha bir buçuk saat gericilere ve yobazlara karşı heyecanlı konuşmasına devam etti.

Mahkemenin kararı Malatya suikastinin Ankara Birinci Ağır Ceza Mahkemesi'nde yirmi bir aydan beri devam eden duruşmaları 17 Temmuz 1954 oturumunda sona erdi. Başta Hüseyin Üzmez olmak üzere suikastte rolü olan gericilerden dokuzuna idam cezası verildi, fakat hafifletici sebepler dolayısiyle bunlar hapis cezasına çevrildi, ayrıca amme hizmetlerinden mahrumluk ve çeşitli yerlerde ikamet cezaları da buna katıldı. Kurşunları sıkan Hüseyin Üzmez 20 yıl, suç ortaklarından sekizi on ikişer yıl, yedisi beşer yıl, dördü birer yıl ceza yediler. Hüseyin Üzmez'in akıl hastası olmadığına dair Adli Tabip'ten gelen rapor okundu. Hüseyin Üzmez'in son sözleri şunlar oldu: "Beni mahkûm etmek için karar isteyen iddia makamı da, kararı veren mahkeme heyeti de düşmanım dağil, dostumdurlar, sağ olsunlar, var olsunlar."

Karar, yedi daktilo sahifesi tuttu, suikast etrafındaki bütün olaylar, bu arada sanıklardan Şerif Dursun'un yalancı şahit tedariki için sarfettiği gayretler özetlendi.

Suikastte başrolü oynayan Hüseyin Üzmez, İzmit cezaevine gittikten sonra, gazetelerde hakkında iyi haberler çıkmaya başladı! İzmit Lisesi'nin imtihanlarına girmiş ve parlak bir surette geçirmiş, cezaevinde örnek bir çalışma içindeymiş, dokuma makinalarında kendi geçimini sağlıyor ve cezaevindekilere çalışma imkânları veriyormuş...

Cezaevinde buluşmamız Bir müddet sonra cezaevindeki ceza müddetini bitiren ve kendisini orada tanıyan bir orman memuru gazeteye geldi, Hüseyin Üzmez'in iyiye doğru yol aldığına ve yaptığı hareketten dolayı pişmanlık duyduğuna dair haberler getirdi. Bunun arkasından Üzmez'den bana ve Malatya'da kendisiyle ve annesiyle konuşan eşime mektuplar gelmeye başladı. Bunlara cevap verdim ve gerçek demokrasi, lâyikliğin doğru manası ve dürüst bir din anlayışı hakkında yazdığım "Berraklığa

Doğru" adlı kitabımı kendisine gönderdim. Hüseyin kendi din anlayışının da bu yolda olduğu ve bir kısım suç ortaklarının yanlış yollarda yürüdüklerini herkesten iyi anladığı yolunda samimi ifadeli cevaplar verdi. Bir katil suçundan dolayı cezaevinde karşılaştığı bir Alman'dan öğrendiği oldukça iyi İngilizceyle yazılmış mektuplar yollamaya başladı ve İzmit cezaevine giderek kendisiyle görüşmemde ısrar etti. Malatya suikasti sırasında beraber bulunduğumuz Kemal Aydar'la ve foto muhabiri Hilmi'yle beraber oraya gittik. Konuşmamız hep İngilizce oldu.

Hüseyin Üzmez'in emeli, Ortadoğu Üniversitesi'nde veya Ankara Hukuk Fakültesi'nde tahsil görmek ve bu esnada geçinmek üzere bir iş bulmaktı. Malatya suikastinde başrolü oynayan gencin, cezaevinde geçirdiği yıllar esnasında iyiye doğru aldığı yol hoşuma gitti. Affi hakkında başyazılar yazdım. 1964'te yirmi yıllık cezasının on iki yılını tamamladıktan sonra aftan faydalandı, Ankara'da yerleşti ve Hukuk Fakültesi'ne yazıldı.

Malta'ya çağırılıyorum

3 Ağustos 1953'te Malta'daki NATO karargâhından bir dâvet aldım. NATO deniz manevralarını izlemek üzere Wrangler adındaki bir İngiliz destroyeriyle üç gün için Malta'ya çağırılıyordum. Buna çok sevindim.

Eski sürgün yerine simdi itibarlı bir misafir sıfatiyle davet edilmek, biraz geç bile olsa, bir borç ödeme yerine geçiyordu. Garip bir tesadüf eseri olarak, bu defaki yolculuk günüm, Malatya suikastine katılanlara ait duruşmanın Ankara Ağır Cezası'nda başladığı güne rastgeliyordu.

İngiltere'ye ikinci davet 3 Eylül 1953'te NATO'nun ikinci bir daveti geldi. Bu defa Basın ve Yayın Umum Müdürü merhum Halim Alyot, Falih Rıfkı Atay, Mithat Perin, Ahmed Şükrü Esmer ve *Zafer*'in siyasi yazarı Mücahit Topalak'la beraberdik. İncelemelerimize İngiliz köylü hayatı içinden başladık. Sonra havacılığa geçtik. Ar-

kasından da Almanya'da bulunan bir Hollanda kolordusunun manevralarına katılmak suretiyle askerce günler geçirdik.

Bayar'ın Amerika seyahati 17 Ocak 1954'te Amerika'nın resmi daveti üzerine Celal Bayar ve eşinin Amerika'ya yaptığı seyahat memlekette haftalarca umumi bir ilgiyle izlendi. Bayar, 17 Ocak 1954'te özel bir İngiliz yolcu uçağiyle yola çıktı. Programa göre İngiltere'ye uğradıktan sonra Atlantiği Mauretania yapuruyla aştı. Ben de 17 Ocak'ta uçakla doğruca Amerika'ya uçtum ve orada radyoyla röportajlar hazırlamaya koyuldum. Doğan Nadi, Mümtaz Fenik ile beraber Cumhurbaşkanı'nı Amerika'daki uzun tren yolculuğunda özel trenle adım adım izledik.

Bayar Washington'da iyi karşılandı, Amerika'nın her köşesinde ve Amerikan Kongresi'nde Türk davalarına dair konuşmalar yaptı. Amerika o sırada Kore'deki Türk tugayının meydana getirdiği büyük kahramanlıkların etkisi altındaydı. Bu sebeple her tarafta belirtilen sevgi, coşkunluk derecelerine kadar vardı. Cumhurbaşkanı'nın bazen fazla uzun ve tumturaklı olan nutuklarını yalnız İngilizce'ye değil, aynı zamanda Batı ruhuna çevirmek bakımından Orhan Eralp harika derecede başarı gösterdi. New York'ta Ermeni aslından eski Türk vatandaşlarının Waldorf Oteli'nde tertipledikleri kabul resmi çok samimi oldu ve derin bir ilgi uyandırdı.

17 Ocak'ta memleketten ayrılan Cumhurbaşkanı'nın resmi ziyareti 20 Şubat'ta tamamlandı.

1954 seçimleri 2 Mayıs 1954'te yapılan seçimler bütün memleket için bir sürpriz oldu. Yeni Meclis'e girecek 541 milletvekilinden Demokrat Parti'ye 504 (yüzde almış dokuz), CHP'ye 31 (yüzde otuz beş), Millet Partisi'ne 5 (yüzde birbuçuk) düştü. Bir de müstakil seçildi. Bu

neticede seçimlerin nisbi usûlle yapılmamasının elbette etkisi dokundu, fakat aynı ekseriyet usûlüyle cereyan eden 1950 seçimlerine nispetle de Halk Partisi son mevcudunun yarısını kaybetti. Muhalefete verilen oyların bu derece eksilmesini, kendileri tarafından başvurulan sert ve haksız usûllerin neticesi saymak yanlış olmaz. Seçimlerde haksızlıklar yapıldığı yolundaki şikâyetler mahdut kaldı.

Demokrat Parti halktan bu kadar sevgi görmesine rağmen, iyi bir yol tutmayı bilemedi. Fikirlerinde istiklal bulunduğu malûm olan adaylar, hoş yüz ve teşvik görmedi. Kırşehir'de olduğu gibi, muhalefet milletvekilleri seçen bir seçim dairesi, il iken ilçe haline indirilmek suretiyle cezalandırıldı.

Menderes'le tarihi bir konuşma 1950 ile 1954 arasında basının Hükûmet'le sıkı bir işbirliği halinde bulunmasına, muhalefetin haksız hücumlarına karşı devamlı surette kalkan vazifesini görmesine rağmen, başarı iktidarın başını döndürdü, basınla yıllardır devam eden samimi işbirliği hiçe sayıldı.

2 Mayıs'tan hemen sonra Ankara'da Başbakan'ın makamına gittim, kendisini tebrik ettim. Malûm olan nezaketine rağmen, karşımda çok değişmiş bir adam buldum. Bana dedi ki:

"Seçimler, vatandaşların benim tuttuğum yolu ne kadar beğendiğini açığa vurdu. Şimdiye kadar ben, siz gazetecilerle danışmaya değer veriyordum. 'Asaba ilaç diye aspirin mi, yoksa optalidon mu kullanmak münasiptir?' diye fikrinizi soruyordum. Halkın coşkun güveni şimdi şunu belli ediyor ki böyle bir danışmaya ihtiyacım yoktur. Ben kendi kendime son kararı vereceğim, dilersem aspirin, dilersem optalidon kullanacağım."

Bu sözlerle Başbakan, seçme bir gazeteci grubuyla devamlı bir işbirliği yürütmek yolundaki gidişe tekme vuru-

yor ve bunu yıkıyordu. Bundan sonra yaptığı basın konferansları bütün gazetecilere açıktı. Aradaki şahsi dostluklar bütün bütün yıkılmamakla beraber, on beş kişilik bir seçme grubu bir nevi İkinci Meclis haline koymak yolundaki gidişe son verildi.

Şahsi münasebetlerimiz Bununla beraber Menderes ve Köprülü'yle olan şahsi münasebetimiz derhal bozulmadı. 2 Mayıs seçimlerinden sonra Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın İstanbul'a yolları düşünce, bir akşam Nişantaşı'ndaki evimize yemeğe geldiler. Ben o sırada Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün Viyana'da yapılacak üçüncü kongresine gitmek üzereydim. Viyana'da bana ayrılan otelin Rus bölgesinde olmasından söz arasında şikâyet ettim. Fuat Köprülü dedi ki:

"Senin orada kalmana razı değiliz. Biz derhal Viyana Sefiri'ne telgraf çekeriz, Sefaret'te misafir kalırsın..."

Bu telgraf üzerine Viyana'ya vardığım zaman Sefir Seyfullah Esin beni hava meydanından aldı.

Başbakanla Amerika'da Başbakan Adnan Menderes, 22 Mayıs'ta Amerika'ya çağırıldı ve 29 Mayıs'ta yola çıktı. Aynı sıralarda Doğan Nadi'yle ikimiz, Kanada'da çok esaslı bir NATO seyahatine davet edilmiştik. İlk önce Başbakan'la Amerika'ya gidip Başbakan'ın Washington ve New York'taki temaslarını izlemeye, sonra Kanada'ya geçmeye karar verdik.

Adnan Menderes'in Washington ve New York temasları çok başarılı oldu. Menderes yabancı insanların ruhunu kavramasını pek iyi biliyordu. Onlara ideal bir Devlet adamı gibi görünmenin sırrına sahipti. Waldorf Astoria Oteli'nde birinci sınıf ajans ve gazetecilerine yaptığı bir basın toplantısında öyle ustaca sözler söyledi ki Amerikalılar kendi aralarında tam bir hayranlık içinde şöyle konuştular:

"Ne yaman bir Devlet adamı... Bizim bu kadar uyanık adamlarımız olsa, işlerimiz böyle berbat bir hale düşmezdi ve doğru yollarda iyi adımlar atardık..."

Kanada'da üç hafta Adnan Bey'den ayrıldıktan sonra ben Kanada'daki NATO kervanına katıldım. Grubumuza verilen özel bir uçakla Atlantik sahilinden Pasifik sahilindeki Vancover, Victoria'ya, Kuzey'de White Rose ve Churchill gibi kutup bölgesindeki merkezlere kadar Kanada'nın her köşesini adım adım dolaştık. Kanada'da esaslı bir talim gören genç pilotlarımızı ben ayrıca yer yer ziyaret ettim. Kanada bana yarının dinç bir memleketi etkisini yaptı.

Kanada'yı incelerken şunu gördük ki Liberal Kanada, devlet işletmesiyle serbest teşebbüsü birbirine rakip, fakat dost yapmanın en güzel yolunu bulmuştur.

San Francisco'da tanıştığım, Kanada'da tekrar buluştuğum hoş bir sima Kanada diplomatı Miss E. F. Mac Callum'dur. Kendisi Maraş'ta doğmuştur. Orasını dünyanın en güzel yeri sanır, Türkçe'yi ana dili gibi bilir. Emekliye ayrılınca Ankara'ya gelmiş, Kemah'ta Kardere Köyü'nün fahri hemşehrisi olmuş, köyün imarına candan çalışmıştır.

Almanya ziyareti 2 Ekim'de Başbakan Adnan Menderes, yanında geniş bir heyet ve gazeteciler bulunduğu halde Almanya'yı ziyarete gitti. Bu yolculuğa her iki taraf büyük bir önem verdi. Türkiye Almanya'nın NATO'ya girmesini ısrarla istiyordu. Ortada geniş iktisadi işbirlikleri için hareketler de vardı. Bonn'da Menderes'le Alman Başvekili Dr. Adenauer'le buluşunca, konuşmaları çok samimi oldu. Alman Başbakanı, Türkiye'nin hür dünyanın önemli bir savunma kalesi olduğunu söyledi.

Mısır'a doğru Bu sıralarda memleketimizle Mısır arasında bir yakınlaşma belirmişti. Mısır Lideri Abdülnasır

bu maksadla şöyle bir yol çizmişti: "Bir Türk gazeteci grubunu Mısır'a çağıralım, Mısır'ı görsünler, Türkiye'ye tanıtsınlar. Bundan sonra Mısır gazetecileri Türkiye'ye çağırılsın. Zemin böylece hazırlandıktan sonra Türk ve Mısır liderleri münasip bir yerde buluşsunlar ve konuşsunlar."

Bu hava içinde biz Abdülnasır'ın "İhtilalin Felsefesi" adlı kitabını Türkçe'ye çevirdik ve seri halinde yaymaya başladık. Abdülnasır buna çok memnun oldu. Eseri kitap şeklinde neşretmemizi ve masraf çıktıktan sonra gelir fazlasını onun adına bir Türk yetim yurduna vermemiz hakkındaki arzusunu Mısır Sefareti vasıtasıyla bize bildirdi. Biz de bunu yaptık.

Mısır'dan beklenen davet 17 Aralık 1954'te geldi. Başbakan davetlileri makamına çağırarak Mısır'la dost olmak ihtiyacını belirten bir konuşma yaptı. Mısır Sefareti, kendileri için bir davet tertip etti. Mısır'a davet edilenlere İstanbul milletvekili General Ali Fuat Cebesoy başkanlık edecekti. Çağırılanlar şunlardı: Selim Ragıp Emeç, Mümtaz Faik Fenik, Ahmed Emin Yalman, Kazım Şinasi Dersan, Ali Naci Karacan, Cemil Sait Barlas, M. Nermi, Mithat Perin...

Program pek iyi tertip edilmişti. Mısır'da halktan çok yakınlık gördük. Memlekete hakim olan dinç ruhun belirtilerini çok beğendik. O sırada Mısır'da itidal ruhu hüküm sürüyordu. Bilhassa Abdülnasır, defalarla başbaşa yaptığımız konuşmalarda arkadaşlarından çok fazla vakarla hareket ediyor ve Atatürk'ün yolunda yürüyeceğini söylüyordu. Esas hakkında da şunu ilâve ediyordu: "Ortadoğu'da her iyi şeyin kaynağı Mısır'la Türkiye arasında hüküm sürecek sevgi ve güvendir."

Fakat ne yazık ki çok iyi niyet ve başarı ile yürüyen teşebbüs birdenbire amaçların değişmesi yüzünden baltalandı: Mısır'la dostluktan vazgeçilmesi ve İngiliz - Irak Andlaşması'nın sessizce kalkmasına imkân vermek maksadıyla Irak'la bir anlaşma yapılması cereyanı birdenbire ortalığa

hakim oldu. Adnan Menderes, bu değişikliği şu sözlerle örtmeye çalıştı: "Karşılıklı duyguların yalnız Irak ve Mısır milletlerini değil, bütün Arap âlemini içine alması lâzımdır." Mısır, Irak anlaşmasına gücendiğini derhal açığa vurdu. Münasebetin düzelmesi çok vakit aldı.

Namık Gedik'le başbaşa Dış politikada dinamik hareketler birbirini takip ederken, Basın Kanunu'na yeniden sert hükümler ilâve edildi. Tam sekseninci yıldönümünü doldurduğu gün Hüseyin Cahid iki yılı aşan bir müddet yatmak üzere hapse girdi, onun ardından Bedii Faik, çok ağır bir para cezasiyle Nihat Erim geldi. Yerli basın kurullarının ve yabancı gazetelerinin protestolarına kimse aldırmıyordu.

1955 yılının başlarında bir gün İçişleri Bakanı Namık Gedik beni İstanbul Valiliği'ne çağırdı. Bir odaya kapandık, konuşmamız tam üç saat sürdü. Dr. Namık Gedik şöyle konuştu:

"Gazeteniz iktidarın bazı tutumlarını beğeniyor, bizi muhalefetin aşırı hareketlerine karşı savunuyor, fakat bilhassa hürriyet davasında aleyhimize olarak, acı tenkitlerinin arkasını bırakmıyor. Biz bunu istemiyoruz, 1945 ile 1950 arasında olduğu gibi, sizinle devamlı olarak elele yürümek arzusundayız. Böyle bir yol, gazetenin menfaatlerine her cihetçe uygundur. Halbuki bize kafa tutmakla ve bizi kızdırmakla hiç bir netice sağlamanıza ihtimal yoktur. Siz öyle sanıyorsunuz ki Batı memleketlerinde rejimimizin tutumu hakkında hüküm sürecek düşünceler bizi ürkütür ve tutmaya karar verdiğimiz yoldan alakoyar. Böyle bir zannı her zaman için kafanızdan atınız. Biz gidişimizi kendi görüş ve inancımıza göre ayarlarız. Batı memleketlerinin buna ne diyecekleri umurumuzda değildir."

Ben şöyle cevap verdim:

"Demokrat Parti, 1945 Temmuz'unda Dörtlü Tak-

rir'den ve bugün ileri sürdüğünüz görüşe tamamiyle zıt bir hak ve hürriyet anlayışlarından doğmuştur. Bugün: 'Hak ve hürriyet iddialarını hiçe sayarız ve Batı dünyasının buna ne diyeceğine aldırmayız' diye düşünecek olursak, kendi kendini tam bir surette inkâr etmiş olur. Bu kafayla yolunu mutlaka şaşırır ve meçhule doğru sürüklenir."

İkimiz de dönüp dolaşıp hep aynı noktalarda çatışıyorduk. Öyle anlaşılıyordu ki Dr. Namık Gedik, beni körü körüne işbirliğine ve açık ayrılığa davet etmek istiyordu.

Menderes ve gazeteciler Halk Partisi'nin mallarının alınması hakkında Enver Adakan gazetelerin de kendisi gibi düşündüğünü söyleyince, Başbakan şu cevabı vermiştir:

"Hangi gazetelerden bahsediyorsunuz? Vatan mı? Ben yarın Yeni Sabah sahibi Safa ile Ankara Palas'ta bir yemek yiyeyim, Ahmed Emin yazılarından derhal vazgeçer. Nadir Nadi mi? Ben ona Şili gibi küçük bir sefaretten, hele hele Viyana'dan bahsedeyim, ertesi gün Nadir benim istediğim gibi yazı yazar. Burhan Felek mi? Bir kaç spor federasyon seyahati imkânına karşı mum olur. İçlerinde 20, 30 bin liralık paralara karşı kalemlerini satanlar da eksik olmaz."

Adnan Bey'in kendisiyle sıkı bir dostluk teması ve işbirliği halinde bulunan gazetecilerin arkasından böyle bir dil kullanması çok acı bir şeydi. Ne yazık ki Başbakan parti kavgasına bir defa kapılınca, her türlü ölçüleri kaybediyordu.

İskandinavya'da incelemeler Milletlerarası Liberaller Birliği ile yine Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün idare heyetinde bulunmam dolayısiyle karşıma sık sık dünya işlerine karışma fırsatları çıkıyordu. 26 Nisan 1955'te yola çıktım. Dünya Liberaller Birliği'nin Stokholm Kongresi'ne ve bu münasebetle İsveç'te yapılan bir geziye katıldım. Bilhassa Upsala Üniversitesi'nin âleminde hoş

günler geçirdim, sonra Finlandiya'ya geçtim. Çok sevdiğim Fin gazetecisi ve eski Dışişleri Bakanı Ekko'nun misafiri oldum. Helsinki'de yerleşen ve memleketin kürk ticaretini ellerinde tutan Kazanlı Türkler'le yakından tanıştım. Bu dürüst ve dinamik insanlara bayıldım. Sonra Kopenhag'da Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün toplantısı oldu. Bu vesileyle de Danimarka adalarını dolaştık. Bunun arkasından Norveç'e gittim. Bir kardeş saydığım Norveçli gazeteci Sinding-Larsen'in evinde misafir kaldım.

Memlekette gergin hava Bir ay kadar cennette dolaştıktan sonra yurda dönünce, gergin bir hava ile karşılaştım. Demokrat Parti içinde kaynaşmalar vardı. Eski Milli Eğitim Bakanı Avni Başman nevinden idealistler Parti'nin gidişini ayıplıyorlardı.

Partilerarası kavgalar da korkunç şekillere varmıştı. Çarıklarını ayağına geçirip Anadolu'yu dolaşmaya çıkan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in Hükûmet'e hakaret ettiği iddiasiyle tutuklanıp 24 saat içinde, aç, susuz, uykusuz bir halde otomobille İstanbul'a götürülmesi, heyecan yarattı. Bir toplantıda bir Halk Partili, üç defa Gülek dedikten sonra kalp sektesinden düştü, öldü. 187 avukat Kasım Gülek'i savunmak için gönüllü olarak hizmete koştu. Hükûmet: "Memleketin beka ve selâmeti söz konusudur. Her şeye başvuracağız, göz açtırmayacağız," diyordu.

Kıbrıs davası alevleniyor

Bu arada Kıbrıs işi son hadde kadar alevlenmişti. Partiler bu davada beraber olduklarını söylüyorlardı, fakat beraberlik lâfta kalıyor, iç kavgayı yatıştıramıyordu.

Uzun yıllardır Kıbrıs işi Türkiye'de ön plânda duruyordu. Bir müddet *Hürriyet* gazetesi bunu bir yanardağ ateşiyle ele aldı, bir düzüye alevlendirdi, sonra yaylım yayınların etkisi altında Milli Talebe Birliği bu davaya sahip çıktı, "Hürriyet" yazarlarından Hikmet Bil'in teşebbüsüyle "Kıbrıs Bizimdir Cemiyeti" kuruldu. Beni de basını temsil etmek üzere Cemiyet'e aldılar.

Eylül'ün başında Dışişleri Bakanı Fatin Zorlu'nun başkanlığında bir heyet, Yunan delegeleriyle ve İngilizler'le Kıbrıs işini görüşmek üzere Londra'ya gitti. Diğer gazeteci arkadaşlarla beraber ben de buna katıldım. Kıbrıs konuşmalarında Türkiye tam başarı elde etti. Bütün görüşlerini İngilizler'e kabul ettirdi. Fatin Zorlu çok memnundu,

başarı havasını tam olarak Ankara'ya aksettiriyordu. Londra'da cidden iyi çalışılmış, hava değişmişti.

6-7 Eylül faciası Tam bu sırada birdenbire 6-7 Eylül kasırgası koptu. İstanbul'da tertipli gösteri ve tahrikler sonunda halk Rumlar'a karşı galeyana geldi. Selânik'te Atatürk'ün evine ve Türk Konsolosluğu'na bomba atıldığına dair *Ekspres* gazetesinin özel bir sayısında yayınlanan haber halkı çileden çıkardı. Fakat zaten sağ ve sol gizli eller bir bahane bulup ortalığı karıştırmak için esaslı hazırlıklar yapmışlar, civar köylerden yığınlarla insan getirtmişler ve bunlar için araba dolusu taş yığınları ve sopalar hazırlamışlardı.

Suikastin arkasında kim vardı? İktidar her ne düşünceyle ise bu sırada şiddetli bir gösteri yapılmasını hoş görmüş ve tedbir alınmasını geciktirmişti. Hatta Londra'da müzakerelerde bulunan Fatin Zorlu'nun gösteri istemek yolunda bir telgraf çektiği de iddia edildi. Halbuki Zorlu böyle bir şey yapmamıştı. Dışişleri dosyaları aranmış, varlığı iddia edilen telgraf bulunamamıştı.

İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Namık Gedik, her halde Parti'ye ait hesaplarla karışıklığı hoş görmüş, faydalı bir milli kıyam ve Kıbrıs Rumlarına bir gözdağı saymış, aynı zamanda komünist ajanları, sağ ve sol ifrat cereyanlarını ateşleyerek halkı kudurtmak için şeytanca çalışmışlardır.

6-7 Eylül'de o zamanki para değeriyle altmış milyon liralık ithal malı bir gecede yokedildi, Beyoğlu Caddesi'nde her türlü eşya ve kumaşlar bir kaç metre yüksekliğinde yığınlar meydana getirdi. Rum kiliselerine ve mezarlıklarına saldırışlar yapmak, papazların sakalını kesmek, evlere tecavüz etmek, Rum okullarını tahrip etmek gibi bu memlekette asırlardır benzeri görülmemiş saldırışlar oldu.

Liderler geri geliyorlar 7 Eylül akşamı İstanbul'da birdenbire kızışan hallerden habersiz olarak, Anka-

ra'ya dönmek üzere trene binen Celal Bayar ve Adnan Menderes'e Devlet Bakanı Mükerrem Sarol, İzmit Valisi vasıtasıyla alarm vermiş ve derhal İstanbul'a dönmelerini istemiştir. Durumun böyle olduğu tahkik edildikten sonra Menderes, Dr. Sarol'a emir veriyor:

"Arkadaşlarını topla, derhal sıkıyönetim ilan edin."

Kesilecek bir kelle Osmanlı tarihinde yerleşmiş bir gelenek vardı, bir harpte bozgun olursa veya diğer bir kötü durum geçirilirse, bunun hesabını görmek ve halkı avutmak için bir vezir veya kumandanın başı seçilir, vurulur, böylece iş halledilmiş, kapanmış sayılırdı.

6-7 Eylül felâketinde de, o yol tutuldu. Devlet Başkanı, Hükûmet Başkanı, takım takım idare ve emniyet adamları ortada dururken, kabahatli diye "Kıbrıs Türktür Derneği" seçildi. Derneğin bütün mensupları, hatta Anadolu'da bulunan ve merkezin kararları ve hareketleri ile hiç bir ilişiği olmayan temsilci ve muhabirleri toplatıldı, Harbiye Okulu'nun soğuk bir koğuşunda, en kötü şartlar içinde tutuklandı. Ağır hakaretlere uğratıldı. İstanbul'daki taşkınlıkların, bir Bakan'ın Yunanistan'a tarziye vermek için İzmir'de Yunan Bayrağını çekmesi, yıkılan Rum okullarına ister istemez tazminat verilmesi gibi küçüklüklere karşı başka hiç bir sorumlu aranmadı.

O sıralarda hüküm süren kargaşalık içinde benim de Londra'dan dönüşümde "Kıbrıs Türktür Cemiyeti"nin ikinci başkanı diye hapse atılmama ve hadise sırasında yurt dışında bulunduğumun unutulmasına ihtimal vardı. Eşim tedbirli davrandı: Londra'dan hangi gün ve saatte hangi uçakla döneceğimi Başbakan'a telefon etti. Adnan Menderes, nezaket gösterdi, bir yaverini hava alanına yolladı. Yaver, bir başbakanlık otomobiliyle beni hava alanından aldı, yollarda adım başına kimlik araştıran Sıkıyönetim temsilcilerinin elinden beni kurtardı, eve kadar bıraktı.

Bu acı işlerde en büyük sorumluluk payını kim taşıyordu? İstanbul'dan Ankara'ya döndükten ve ortalık biraz yatıştıktan sonra buna ait hükmü bir akşam Celal Bayar, Çankaya Köşkü'nün bahçesinde havuzun etrafında dolaşıp konuşulurken, yüksek sesle herkese işittirdi:

"6-7 Eylül olaylarından dolayı Divan-ı Aliye verilmesi lâzım gelen tek insan varsa, o da Gedik'tir..."

Dr. Namık Gedik 10 Eylül'de istifasını verdi, fakat aleyhine kovuşturma açılmadı. Bir müddet sonra Kabine'de tekrar yer aldı.

DP'de başaşağı gidiş Türkiye'nin siyasi dramını tarafsız bir gözle inceleyenler için 6-7 Eylül olayları, Demokrat Parti'nin halk tarafından en iyi niyetlerle kendisine verilen büyük emanetin hakkını ödeyememesinin ve başaşağı yuvarlanmasının başlangıcıdır. Parti içindeki hatalı gidişlere karşı 1955 Kongresi'nin arifesinde şahlanan hareket, Prof. Fethi Çelikbaş'la on arkadaşının ispat hakkının tanınması ve böylece yolsuzlukların açığa vurulmasının mümkün kılınması hakkında yapılan kanuni teklifle esaslı bir mecraya sokuldu. Parti liderleri imzalarını geri almalarını teklif sahiplerinden istediler. Yalnız Seyfi Kurtbek bunu yaptı, diğerleri ısrar etmekle beraber, eski İçişleri Bakanı Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu ve eski Sağlık Bakanı Ekrem Hayri Üstündağ da kendilerine katıldı.

1955'te Kongre'nin arifesinde DP Umumi İdare Heyeti üyelerinden Fevzi Lûtfi Karaosmanoğlu'na, Fethi Çelikbaş'a ispat hakkı takririndeki imzalarını geri almaları istendi, kabul etmemeleri üzerine kendilerine birer mektup yazılarak DP Genel Kurulu'ndan çıkarıldıkları bildirildi. Maksat, Umumi İdare Heyeti üyesi olarak Kongre'ye gelmelerini önlemekti. Takrirde imzaları olan Ekrem Hayri Üstündağ, Enver Güreli, Raif Aybar, Sabahattin Çitakay, Kasım Küfrevi, Muhlis Nayramoğlu, Ekrem Alican, Turan

Güneş, Mustafa Ekinci, Dr. İbrahim Öktem ve Şeref Kâmil Mengu'nun delegelikleri Genel Kurul tarafından kaldırıldı. Bu keyfi baskı hareketi kötü bir etki yarattı, altı kişi daha ispat hakkı hareketine katılarak, sayıyı on dokuza çıkardılar.

Bir korkulu rüya 15 Ekim'de Ankara'da toplanması kararlaştırılan Büyük Kongre'nin arifesinde ortalıkta çok huzursuz bir hava vardı. Kongre'de bulundum. Oradaki manzarayı görünce dehşete düştüm. Anladım ki iş işten geçmiştir. Parti'nin başında bulunanların gözleri dönmüş, basiretleri bağlanmıştı. Her şey baskı altındaydı. Uysal olmadıkları sanılan delegeler Kongre'ye sokulmuyordu. Büyük ümitlerle beş yıl müddet tek partiye karşı savaşını yaptığım Demokrat Parti'nin cenazesinde bulunmak hissini duydum.

Adnan Menderes konuşmasında tenkitçilere yıldırımlar yağdırdı. Hulûskâr tipteki yardakçılar, onu göklere çıkaracak sözler bulup söylediler. Bunlardan biri: "Başarıların aklı durduracak derecede olduğunu, kongrelerin dört yılda bir değil, on yılda bir toplanması yettiğini" söyledi, fakat bütün baskılara ve elemelere rağmen, Kongre uysal bir hale indirilemedi. Ankara delegelerinden çok kuvvetli bir hatip olan Bayan Piraye Bigat, bütün idealistlerin kaygularını dile getirmeyi bildi, Kongre'yi arkasından sürükledi. Bu hoş manzara hâlâ gözümün önündedir.

Parti'den çıkarılanların milletvekiliğinden de çekilmiş sayılması teklifi şiddetli bir mukavemetle karşılandı.

Hürriyet Partisi Halk Partisi'nin malları hakkındaki sert tartışmalardan sonra Demokrat Parti'den ayrılan Enver Adakan, yeni eleman ve prensiplerle yeni bir parti kurmak sevdasına düştü. Amacı, particiliği bir geçim ve ihtiras yolu olmaktan kurtarmak ve yeni ideal yollar açmaktı.

Mevcut iki partiyi beğenmeyen eski Başbakan Şemseddin Günaltay, Avni Doğan, Alaeddin Tiritoğlu, eski Liman Şirketi Umum Müdürü, şimdi "Barış Dünyası" aylık dergisinin sahibi Hamdi Başar, eski Milli Eğitim Bakanı Avni Başman, eski Sağlık Bakanı Dr. Nihat Reşat Belger bir araya geldiler, fakat Hürriyet Partisi'nin meydana gelmesi üzerine dağıldılar.

Hürriyet Partisi'nin çok güzel bir manzarası vardı. Fevzi Lûtfi, Üstündağ, Ekrem Alican, F. Engin, Çelikbaş gibi Demokrat Parti'nin en iyi elemanlarından büyük bir kısmını içine almıştı, bir kısım gazetelerden destek görüyordu. Bu şartlar altında Hürriyet Partisi kendi kuvveti hakkında mubalâğa zan ve ümitlere kapıldı. Demokrat Parti'ye karşı Halk Partisi'yle güçbirliği kurmayı kabul etmekle beraber, eşit hak ve imkânlar istedi. İnönü bunu kabul etmedi. Zaten Demokrat Parti, güçbirliğinin lehindeki her türlü ihtimalleri sıfıra indirmek için, seçim kanunlarında geniş tadiller yapmıştı.

12 Ekim 1957'de yapılan genel seçimlerde Hürriyet Partisi tam bozguna uğratıldı. Bir tek milletvekili çıkarabildi ki o da Fethi Çelikbaş'ın şahsi nüfuzu dolayısiyle Burdur'da seçimi kazanmasının neticesiydi. Hürriyet Partisi bu seçimlerden sonra kendi kendine söndü. Bir kısım mensupları Halk Partisi'ne girdiler, diğerleri ise politika sahnesinden çekildiler, fakat bu yüzden Demokrat Parti'de açılan boşluk korkunçtu. Bunun sarsıntısı, diğer bir takım sebeplerle birleşerek, Demokrat Parti'yi yere serdi.

Nihat Erim'le mütareke 1954 seçimlerinin arifesinde Halk Partisi, iktidarı şiddetli bir yaylım ateşi altında tutmuştu. Bundan dolayı ağır hapis ve para cezasına mahkûm olan Nihat Erim Başbakan'a dehalet etti ve kendini affettirdi.

DP'de kasırga Bu arada DP içinde de çok şiddetli bir kasırga koptu. Bunun Menderes'i de içine almasına kıl payı kaldı.

22 Kasım 1955 Salı günü yapılan bir grup toplantısında hücumlar başladı. Adnan Menderes o sırada Irak'taydı. Milletvekilleri bir takım yolsuzluklardan madde ve ad belirtmek suretiyle şikâyet ediyorlardı. Erzurum milletvekili Hamit Şevket İnce coştu, şöyle bağırdı: "Grubun varolduğunu gösterelim. Dillerimizi çözelim, artık mebusluğumuzu yapalım." Bu sözler şiddetle alkışlandı, çok heyecanlı bir hava yarattı. Dr. Mükerrem Sarol, ortada Menderes'e karşı bir tertip bulunduğuna ve sürükleyici saldırışın bütün Kabine'yi yıkacak istidat taşıdığına kanaat getirdiğinden Irak'taki Başbakan'la temasa geçti. Menderes, Yırcalı, Zorlu, Benderlioğlu ve Polatkan'la beraber 28 Kasım sabahı İstanbul'da Park Oteli'nde bulunmasını istedi. Bir toplantı yapıldı, fakat Meclis Grup toplantısı öyle bir feveran halindeydi ki, Menderes ümidi kesmek ve şu sözleri söylemek zorunda kaldı:

"Siz ne isterseniz olur. Kudretinize hudut yoktur. Biz ancak sizin işaret ettiğiniz yolda adım atarız. 'Hilâfet geri gelsin' diyecek olursanız o bile yapılır. Siz kimleri istiyorsanız söyleyin, istemedikleriniz istifalarını versinler."

Grup konuşmalara ara verdiği bir sırada Dr. M. Sarol, Başbakan'a şu fikri verdi: "Grup'tan Kabine adına değil, kendi adınıza güvenoyu isteyiniz". Menderes bunu yaptı. Çıkış başarılı oldu. 9 kişi hariç Grup oybirliğiyle Menderes'e güvenini belirtti.

Dr. Mükerrem Sarol'la bu olay hakkında konuşmamızın sonunda kendisinden şu sözleri işittim: "29 Kasım'da şahsi güven istemek fikrini telkin etmek suretiyle Adnan Bey'in Grup tarafından düşürülmesini önlemekle iyi bir harekette bulunduğuma bugün emin değilim. O sırada tenkitçilerin istediği olsaydı, kendisi için de, memleket için de, hepimiz için de galiba daha hayırlı olacaktı..."

Vietnam'a çağırılıyorum

1957 yılının başlarında "Asya Milletlerinin Anti-Komünist Birliği" adını taşıyan bir kurumdan bir davet mektubu aldım. Saygon'da yapılacak yıllık genel toplantıda, milletvekili Bayan Nazlı Tlabar'la beraber Türkiye'yi temsil etmemizi istiyorlardı.

Kongre'de Vietnam'dan başka Filipin, Kore Anti-Komünist Asya Milletleri Birliği'nin temelini Milliyetçi Çin, Kore, Vietnam, Thailand, Filipin gibi doğrudan doğruya komünist düşmanı Asya hükûmetleri taşıyorlardı. Bunlar birbirine dayanıyorlar, birbirinin tecrübe ve teşebbüslerine ortak oluyorlardı. Kendi hükûmetleri tarafsızlık yoluna sapan veya şüpheli bir tavır takınan Endonezya, Burma, Malaya, Singapur, Hongkong, halk adına delege yollamışlardı. Avustralya, Pakistan ve Türkiye'den gözcü sıfatiyle temsilciler gelmişti.

Kongre'nin davalarını ben candan benimsedim. Yolculuk esnasında hemen her gün Kongre'ye ve yolculuğa dair

gazeteye röportajlar yazdım. Bundan başka Kongre hakkında Almanca olarak yazdığım esaslı bir yazı "Neue Zürcher Zeitung"da aynen çıktı. Amerika ve Avrupa yoluyla dönerken de Asya milletlerinin Anti-Komünist Birliği'nin olumlu çalışmalarına dair her tarafta konuşmalar yaptım ve yazılar yazdım.

O zaman iktidarda olan Diem itidalli diktatörlük rejiminin idaresi altında Vietnam'da oldukça düzen vardı. Kore-Japon kavgası bir tarafa bırakılırsa, Kongre pek iyi gitti. Başrol Bayan Nazlı Tlabar'daydı. Akıcı İngilizcesiyle, dinamik kişiliğiyle Kongre'nin tam dimağı halindeydi. Her konuşmada en son sözü söylüyor ve kabul ettiriyordu. Yunanlı müşahitlerin Kıbrıs konusu etrafında çevirmeye çalıştıkları bir oyunu da Nazlı Hanım püskürttü. Türkiye'nin Asya'da itibarlı bir mevkii olduğu da her adımda belli oluyordu.

Milliyetçi Çin'de Saygon'dan sonra Hongkong'da çok ilgi çekici bir gün ve gece geçirdik ve Formoza'ya indik. Hayretle şunu gördük ki Çan-Kay-Şek hükûmeti, bozuk ve yolsuz bir idare neticesinde bütün Çin'i komünistlere kaptırıp Formoza Adası'na sığınmak zorunda kaldıktan sonra, aklını başına almış, günün birinde Çin'e yeniden hakim olunca, kuracağı ideal idarenin örneğini mükemmel surette tasarlamış ve yürütmüştü. Çan-Kay-Şek, eşi ve devlet adamlarıyla görüşmeler yaptık.

Geyşaların âleminde Japonya'ya gitmeye yıllardan beri hasret duyuyordum. Ne zaman geleceğimi Mainichi gazeteleri grubunun başkanı aziz dostum Chikao Honda'ye bildirdim. Hava alanına inince, Basın Enstitüsü kongrelerine daima onunla beraber gelen dostum Ichitare Takata'yi karşımda buldum. Bana programımı haber verdi; beraberce matbaaya giderek dostumla buluşacak, tesisleri gezecektim. Sonra geyşa usûlü merasimle tertip edil-

miş bir çayda yavru geyşalarla buluşacaktım. Ertesi akşam tam usûlünde bir geyşa gecesi vardı. Teknik bakımdan dünyanın en ilerisinde giden Japonya'nın kadın kıyafeti, örf ve gelenek bakımından geçmişe bağlı kalan âlemine derhal daldım. Şunu gördüm ki Japon medeni hayatının kendine mahsus incelikleri ve hoşlukları var. Bunların başında Geyşalık gelir. Japonya'da Geyşa adı altında sanatlarını yürüten fahişe kadınlar çoktur, fakat asıl geyşa, para karşılığı kendini satmayı ayıp sayan, bilgi ve sanat bakımından olgun, dürüst, saygıya layık bir kızdır.

Ahbap sofrasında iki tarafımda oturan kızlardan birini kadeh arkadaşı diye seçtim, önümüze konulan ılık pirinç rakısını aynı kadehden yudumlamaya başladık. Arada bir yakınlık havası kurulduktan sonra kız benim o akşamlık nedimem diye beni eğlendirmeye koyuldu. Arada danslar, şarkılar, günün davaları hakkında ciddi tartışmalar, Japon hayatı hakkında konuşmalar, şakalaşmalar vardı. Sık sık sofra arkadaşlarına kadeh kaldırdığımız için hepimizi birden bir neşe havası tatlı tatlı sürükledi. Japonya'da erkek, hakim cins mevkiinde olduğu için ev hayatının samimi tarafı sarsılmadan erkeklerin zaman zaman bir geyşa ile buluşmaları, ona dertlerini anlatmaları, bilgisinden, sanatından, neşesinden pay alması hoşgörülüyor.

Tokyo'da üç, dört gün gazete, çarşı pazar, tiyatro gezdik. Mainici'nin çok ileri teknik vasıtalarından başka sahile yaklaşan vapurlarla haberleşmek üzere çok geniş bir güvercin postası vardı.

Bir gün saraya çağırıldım. Üniversitede tarih profesörü ve bir prens ve eşiyle Japon kalkınma davası hakkında merak uyandırıcı saatler geçirdim.

İstanbul'da senelerce Amerikan Haberler Bürosu'nda vazife gören *Time* dergisinin temsilcisi olan candan dostum Leo Hochstetter, Amerikan film endüstrisinin dış teşkilatında esaslı bir mevkie geçmiş Tokyo bürosunun mü-

dürü olmuştu. Ziyaretim sırasında Filipin'e gitmiş bulunuyordu. Eşi Genevieve'le, beni amca bilen çocuklariyle ve dostlariyle hoş vakitler geçirdim.

Tokyo'daki Asyalı Türkler teşkilatına karıştım, Ankara'dan pek iyi seçilen bir öğretmenin idaresindeki Türk okuluna bayıldım. Tokyo'dan sonra dostum Honda beni yardımcısı ve yaşlıca bir geyşayla beraber Kioto ve Nagazaki'ye yolladı. Ilık bir baharın çerçevesi içinde eski Japon mabedlerini gezdik, halka karıştık, hayatın her dalıyla temasa geçtik. Bir Japon oteline inmiştik. Japon usûllerine dayanan tatlı yaşayış insana rahatlık veriyordu. Japonya'ya doyınadan ayrıldım.

Hollywood'da Dünyanın en ilginç eğlence yerlerinden bir olan Hollywood'a nice defa yolum düştü, fakat hiç bir zaman 1957 baharında Asya dönüşü Los Angeles'a yolum düştüğü zaman olduğu kadar hoş vakit geçirmedim. Bir defa Refik Koraltan'ın oğlu Cengizhan Koraltan ile Hollywood'lu nazik eşi, bana candan yardımcı oldular, sonra uzun yıllardan beri Columbia Film Şirketi'nin dış ilişkilerini idare eden İzmirli eski dostum Ily Levy önüme düştü. Sonra da meşhur yıldız Ester Williams'ın tertip ettiği büyük bir davete dostlar vasıtasıyla davet edildim. Şen bir içki âleminde takım takım yıldızlar ve diğer hoş insanlar arasında cennetten bir akşam çaldım.

Birleşmiş Milletler zamanından kalma dostlarımı ziyaret için San Francisco'ya geçtim. Orada ve Meksika'da sergi açmak için gelen aile dostumuz, değerli seramik sanatkârı Füreyya Hanım'a ve vapur sahibi Haşim Mardin'e rast eldim. Vapurunda bizi her türlü mezeleriyle bir rakı sof asına çağırdı. İkinci kaptan Fazıl İslâm afet gibi güzel, akıllı ve hoş Hollandalı eşiyle beraber sofradaydı. Meğer bu yaman kadın kocasına o kadar bağlıymış ki bütün ömrünü onunla beraber denizlerde dolaşmaya vakfetmiş.

Amerika'da eski dostları ziyaret ede ede New York'a doğru uçarken, Washington'da Dünya Bankası'nda mühim bir yeri olan Hollanda eski Maliye Nazırı Filding'le buluştum. Ankara'da Menderes tarafından nasıl Türkiye'den kovulduğunu evvelce anlattığım eski dostum Hollanda'ya gitmek üzere olduğumu duyunca, bana ilgi gösterilmesi hakkında oraya telgraflar çekti.

Amsterdam hava alanına inince, Başbakanlık'ın temsilcisi sıfatiyle W. F. Vandenberg adında bir yüksek memuru karşımda buldum. Lâle mevsimindeydik. İlk iş olarak lâle bahçelerini dolaştık, sonra çiftçi evlerine girtik. İleri bir teknik ve bilgiye ve yüksek bir zevke dayanarak, topraktan ve hayvan mahsûllerinden nasıl bol para kazanılacağını ve en yüksek seviyede bir yaşayış sağlayacağını yer yer gördüm. Çiftçilerle ahbap oldum, haklarında röportaj dizileri yazdım. 73 tatlı gün süren âlemin devri yolculuğum böylece sona erdi.

1957'de büyük çarpışma

Memlekete vardığım zaman politika âlemini başı dönmüş bir halde buldum. Demokrat Parti, 1945 Haziran'ında ele aldığı hürriyet, demokrasi ve ıslahat davalarına yüzde yüz arka çevirmiş, göz göre intihar yolunu tutmuştu.

Muhalefeti parçalamak ve bilhassa Hürriyet Partisi'ne nefes aldırmamak için Menderes'in ilk başvurduğu çare, Halk Partisi'ne yakınlık göstermek oldu. Bu maksatla Meclis'te şu beyanatta bile bulundu: "Memleketin iki büyük ve muhterem paşası vardır. Bunlardan biri Atatürk, diğeri İsmet Paşa... Tarihin derinliğinden gelen ilhamlarla bu ikisinin halledemeyeceği zorluk yoktur. Onunla işbirliği sayesinde memleket gülistan manzarasını alır."

İsmet İnönü, her zamanki hakaretlere karşılık, Menderes'ten bu sözleri işitince, şu cevabı verdi:

"Memleketin acıları devam ederken, zoraki bir bahar havası yaratılamaz. Kırşehir'i il yapmak ve bana 'Muhterem

İnönü' filân diye güya saygı göstermek, durumu değiştirmez, ya diğer ısrarlı isteklerimiz ve haklarımız?"

Demokrasiyi kurtarmak için üç partinin elele vermesini muhalefet, 'ulvi bir hareket' diye karşılarken, Hürriyet Partisi ve Millet Partisi bunu sağlamak için genel kurullarına hudutsuz yetki verirken, iktidar, bu ümitleri yoketmek için çok sıkı tedbirlere başvurdu. Ortak seçim listesi yapılamayacaktı, bir partide altı aydan fazla kayıtlı bulunmayanlar parti adayı olamayacaktı. DP'nin bir zamanlar uğruna bu kadar çalıştığı adli teminat kâğıt üzerinde bırakılacaktı...

1957 seçimi, 1946 seçimindeki oy soygunculuğunu ve baskıları gölgede bırakacak usûllerle yürütüldü. Her seçimde istiklalini korumayı bilen, İstanbul, ilin dışından on binlik sürülerle adam taşınması ve bunlara nufus kâğıdını gösterince oy hakkı verilmesi suretiyle perişan edildi.

Seçimlerin arifesinde beklenmez bir şey oldu: 1945'teki Dörtlü Takrir'den sonra içtikleri su ayrı gitmeyen Menderes'le Fuat Köprülü, Başbakan'ın Köprülü'yü telefonla azarlaması ve diğerinin buna hakaretlerle cevap vermesi sonucu olarak bozuldu. Köprülü, Hürriyet Partisi'ne girmemekle beraber her tarafta onun propagandasını yaptı. Bu arada Bursa açık hava toplantısında DP'ye yıldırımlar yağdırdı. Vatan gazetesinde de DP aleyhinde yazı dizileri çıktı.

Seçimin sonuçları 1954 seçimlerinde DP 504, CHP 31, CMP 5 ve müstakiller 1 yer kazanmışken, 1957'de DP 324, CHP 178, CMP 1, Hürriyet Partisi 1 milletvekilliği kazanmışlardır, fakat seçimlere on birbuçuk milyon seçmenin yüzde elli sekizi, Hükûmet'in aleyhine, ancak yüzde kırk iki lehde oy kullandı. Eğer iktidar 1946'da o kadar ayıpladığı baskı ve hilelerin belki daha fazlasını yapmasaydı düşeceği ve memleketin kaderinin iyiye doğru başka bir şekil alacağı muhakkaktı. Bir çok yerde

seçimler de yüzden aşağı farklarla sonuca bağlanmıştır. DP 1954'te kazandığı Ankara, Elazığ, Erzincan, Hatay, Mardin, Çankırı, Maraş, Ordu, Gümüşhane ve Niğde'yi kaybetmiş, yalnız Sinop'u kazanmıştır.

Menderes'in barış teklifi

1955'ten sonra ben Demokrat Parti iktidarına mensup olanlar tarafından düşman diye tanınıyordum. Yardakçılık edenlere tonlarca kâğıt verildiği ve karaborsanın böylece beslendiği sırada biz ihtiyacımızın yarısı kadar bile kâğıt alamıyor, resmi ilan ve reklâm payımız sıfıra yakın derecede kısılıyordu. Yok olmamız için elden gelen yapılıyordu. İktidardan ücret alarak tenkitçilere sataşan gazete ve dergiler de bize bir düzüye satışıyorlardı.

Biz bu durumda "Doğruya doğru, eğriye eğri" prensibinden şaşmıyor, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyi hatıra getirmiyorduk. *Time* dergisinin Menderes'in resmini kapak resmi yapacağını, Türkiye'ye gönderdiği bir yazar grubu vasıtasıyla kendisi hakkında bir etüt hazırlatacağını duyunca, bunun Amerikan yayınından evvel New York muhabirimize verilmesini, onun da telgrafla bize yetiştirmesini, böylece Amerika'daki yayın gününde İstanbul'da çıkmasını sağladım. Bu uğurda gazete büyük masrafa gir-

dikten başka yazıyı okuyanların isteği üzerine ikinci defa basıldı.

Belki de bu dostluk belirtisinin bir sonucu olarak, 1958 yılının başlarında Başbakan Menderes beni vilayete çağırttı. Yıllarca kendisiyle karşı karşıya gelmemiştim. Ben kendisinin iyi tarafları olduğuna ve düştüğü berbat uçurumdan belki kurtarılabileceğine inanarak, dostça hislerle acı uyarmaların arkasını kesmiyordum. Bunlar umduğum gibi, onu yumuşatmıyor, ancak kızdırıyordu. Bir kaç ayda bir yazdığım özel mektuplar ve her Ankara'ya gidişimde özel kaleme telefonla yaptığım görüşme isteklerim de cevapsız kalıyordu. Buna karşılık, Başbakan'dan ümidi kesmemem ve onun yola getirileceğine hâlâ inanmam, bütün şiddetli tenkitlerime rağmen, bir kısım okurlarımı kızdırıyor, kendilerinden acı mektuplar alıyordum.

Bu hava içinde Menderes beni aratınca hayret ettim. Merakla vilayete gittim. Aramızda hiç bir kırgınlık yokmuş gibi, beni gayet hoş ve nazik tavrıyla karşıladı, dedi ki:

"Ben Japonya'ya çağırıldım. Yakında yola çıkacağım. Bu yolculuğu beraberce yapalım. Yollarda bol bol görüşür, anlaşırız. Dönüşte de 1952 ile 1954 arasındaki sıkı işbirliğini yeniden ele alırız."

Şöyle cevap verdim:

"Bu teklifiniz beni çok sevindirdi. 1945 ile 1950 ve 1952 ile 1954 arasındaki işbirliğimizin tatlı hatıralarını muhafaza ediyorum. Sizinle beraberce çalışmaya çok değer veriyorum. Ne Yazık ki Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün yedinci kongresi bu sene Washington'da, Amerikan Başyazarlar Cemiyeti'nin kongresiyle bir arada olacak, beraberce yenilecek bir öğle yemeğine Cumhurbaşkanı Eisenhower başkanlık edecek, mühim bir konuşma yapacak. Bir kurucusu ve icra komitesinin bir üyesiyim. Bu kongreye mutlaka gitmeliyim. Dönüşte buluşur, söz konusu ettiğiniz samimi işbirliğine başlarız."

Bundan sonra Amerika'ya gittim. Kongremiz çok parlak ve ilgi çekici oldu. Washington'da eski dostlarımla temaslar yaptım, United Hava Şirketi'nden kiralanan büyük bir uçakla Amerika'nın her köşesine gittik. Amerikan gazetecileriyle yer yer toplantılar yaptık, çok da eğlendik.

Fakat aynı zamanda şu endişe içimi yiyordu: Acaba Menderes'in teklifini kabul etmemekle memleket hesabına bir düzelme fırsatını elden kaçırmadım mı? Hele Demokrat Parti'nin yolunu şaşırdığı ve ihtilale yol açtığı yıllarda bu düşünceyle defalarla pişmanlık duydum. Acaba Menderes'in teklifini kabul etseydim, defalarla yaptığımız gibi bir müddet için olsun anlaşır, Parti'nin yol değiştirmesini sağlayamaz mıydık?

Dönüşteki temasımız Her ikimiz memlekete döndükten sonra bir Pazar günü Emin Kalafat Büyükada'ya telefon etti. Dedi ki:

"Başbakan derhal sizi görmek istiyor, ilk vapura atlayıp vilayete koşunuz."

Yoldan dönüşte beraber çalışmak yolundaki sözlerini hatırladım, kalkan ilk vapura atladım, İstanbul'a geçtim. Vilayette beni Fatin Zorlu'yla Emin Kalafat karşıladılar. Bir odaya çekildik ve memleket ve dünya işleri hakkında bir konuşmaya daldık. Ben bütün suallerine samimi inancıma göre cevap verdim. Bir müddet sonra ikisi arasında bir fiskos oldu, Fatin Zorlu şöyle konuştu:

"Çok teşekkür ederiz, size zahmet verdik."

Çağırdığı söylenen Adnan Menderes'in yanına beni hiç çıkarmadılar. Bu ne demekti? Her halde beni sorguya çekmek, Başbakan'ı kızdıracak şekilde konuşmazsam görüştürmek yolunda bir emir almışlardı. Menderes ise Japonya'ya gitmezden evvel bahsettiği işbirliğini ya unutmuş veya yeni muhitinde esen havaya göre bundan vazgeçmişti.

Seri halinde davalar Oğlum Tunç, değerli sanat ve fikir üstadı Ertuğrul Muhsin'e derin bir saygı ve hayranlıkla bağlıdır. Çok sevdiği meslekte ondan çok şeyler öğrendiği inancındadır, Celal Yardımcı'nın Milli Eğitim Bakanı olduğu sırada Üstad açığa çıkarılınca, sanat âlemini bir isyan dalgası sardı. O sırada Tunç'un *Vatan*'da bir sütunu vardı. O sütunda içindeki bütün galeyanı kâğıda döktü. Bize karşı dişbileyen iktidar, ona karşı ağır cezada bir dava açtı. Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık Şirketi adına gazetenin sahibi olduğumu ileri sürerek, beni de davaya soktular. Böylece bana hem gazeteci, hem de baba sıfatiyle iki sert sille indirmiş oluyorlardı. Davada bütün sanat âlemi bizi destekledi. Mithat Perin, Süreyya Ağaoğlu gibi iktidara yakın olan dostlarımız da lehimizde şahitlik etmekten geri durmadılar. Neticede birbuçuk yıl hapse ve ayrıca sürgün cezasına mahkûm olduk. Bunun üzerine milletlerarası basın ve fikir âleminde kıyametler koptu. Hürriyeti lâfta bırakan Türkiye ağır hücumlara uğradı. Bu arada kurucularından biri bulunduğum Milletlerarası Basın Enstitüsü dünya yüzündeki isyan hislerini ateşlemek için elinden geleni yaptı.

Benim Amerika'da tahsil gördüğüm Columbia Üniversitesi de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a uzun bir mektup yazarak dedi ki: "Siz 1954'te bizden fahri hukuk doktoru unvanını almış bulunuyorsunuz. Üniversitede öğrenimi sonunda bizden felsefe doktoru unvanını alan Ahmed Emin Yalman'ın, fikirleri yüzünden oğluyla beraber ağır cezalara çarpılmasına üzgünüz. Sizin araya girerek, bu haksızlığı ortadan kaldırmanızı bekleriz." Bayar, bu mektuba çok haşin bir cevap verdi, "Yazılarımdaki taşkınlıklar dolayısiyle bu cezaya layık olduğumu" söyledi.

Memlekette araya girenler oldu. Tunç'un gazetedeki sütununda yatıştırıcı bir yazı yazması suretiyle Hükûmet'in davadan çekilmesi sağlandı. Tunç da, "Bunun hayatının

hiç beğenmediği, çok çirkin bulduğu bir hareketi" olduğunu söylene söylene yazıyı yazdı.

'Pulliam' kasırgası Amerika'da Indianapolis ve Arizona Republic gazetelerini çıkaran Eugen Pulliam eski bir dostumdu. Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün kongrelerinde defalarla buluşmuştuk, 1958'de Washington'da yapılan kongreden sonra özel bir uçakla Amerika'da yapılan güzel yolculuk esnasında Arizona'ya da gitmiş, Pulliam'ın gazetesinin misafiri olmuştuk.

1958 Eylül'ünün başında kendisinden bir mektup aldım. Eşi Bayan Nina ile beraber geleceğini ve Türkiye'yi en tatlı simasiyle Amerika'ya tanıtmak için Başbakan'la konuşmalar ve diğer incelemeler yapacağını bildiriyordu. Derhal cevap vererek ayın on sekizinde yemeğe çağırdım. 8 Eylül tarihli mektubunda şunları yazdı: "Başbakan'dan bir mülâkat rica ettim. Kabul etti, fakat gün ve saat düşmedi. İstanbul'a gelişimden sonra mektuplaşır ve buluşma zamanlarımızı kararlaştırırız."

Pulliam her ân Menderes telefon edebilir diye üç gün karısiyle beraber Hilton'daki odasından kımıldanmadı, hiç bir yeri dolaşamadı. Her gün görüşme saati ertesi güne bırakılıyordu. Nihayet bir akşam şu haber geldi: "Başbakan yarın vapurla İzmir'e gidiyor. Davetlisi olarak eşinizle beraber gelmenizi rica ediyor. Vapurda bol bol sizinle görüşecek..."

Amerikalı gazeteci ve karısı seve seve vapura koşuyorlar. Basın-Yayın Umum Müdürü kendilerini iyi karşılıyor, Bayan Pulliam'ın doğduğu gün olduğunu anlayınca, şampanyalar ikram ediyor, fakat Menderes'le görüşmekten haber yok. Ertesi sabah Amerikalılar, güvertede Başbakan'la karşı karşıya geliyorlar, kendilerini tanıtıyorlar ve üç günden beri otelde odalarından çıkmayıp, kabul edildiği Amerika'ya bildirilen mülâkat isteğinin gün ve

saatini beklediklerini anlatıyorlar, Menderes şu garip cevabı veriyor:

"Böyle bir görüşme isteğinden benim hiç haberim yok..."

Amerikalı gazeteciler, iyi niyetle geldikleri Türkiye'de uğradıkları bu manasız oyalamalar ve muameleler karşısında çok kızıyorlar, Türkiye'de 1957 seçimlerinden sonra hüküm süren kin ve nefret havasından ve basına yapılan sert baskılardan dolayı da üzüntü duyuyorlar. Amerika'ya dönüşte hakkımızda iki zehirli yazı yazıyorlar ve bunları 14 Ekim tarihli bir mektupla bana gönderiyorlar. Ben bu uzun yazıları derhal Türkçe'ye çevirdim ve dost ve iyi niyetli gazeteciyle eşinin gördükleri kötü muameleler hakkında da sert bir başyazı yazdım. Bunlar iktidarı çok kızdırdı, fakat memlekette ilgi uyandırdı. Takım takım gazete ve dergiler Pulliam'ın makalelerinin Türkçe'sini bizden alıp sütunlarına geçirdiler. Hepimiz hakkında birden davalar açıldı ve sert ceza kararlarıyla sonuçlandı. Bunun üzerine dünya basınında kıyametler koptu. Bütün hür memleketlerin gazetelerinde sütunlar dolusu yazılar yazıldı. *Time* gazetesinde bir başyazı çıktı. Haftalık *Observer* gazetesi, benim hürriyet uğruna Türkiye'de devam ettirdiğim savaş hayatına dair resmimle beraber bütün bir sahife dolusu portre yayınladı. Ankara'ya protesto telgrafları yağdıran, dünya yüzündeki isyanı ateşleyen Milletlerarası Basın Enstitüsü ile Menderes-Bayar iktidarı arasında adeta harp ilan edildi.

Pakistan'a çağırılıyorum Tam o sırada Pakistan Devlet Başkanı Eyüp Han, "Temelli Demokrasi" adını verdiği siyasi sistemi halka tanıtmak için "Cumhuriyet Treni" adlı bir özel trenle bir gezi tertiplemiş ve buna katılmak üzere her memleketten basın temsilcileri çağırmıştı. Türkiye'den yalnız beni çağırmasına iktidar erkânı kızdılar,

başka birini çağırmasında ısrar ettiler. Eyüp Han benden vazgeçmedi, fakat iktidar gazetecisi diye Mümtaz Faik Fenik'i de çağırmaya razı oldu.

Pakistan'da dolaştığım sırada ajanslar aleyhimdeki hapis cezasının kesinleştiğini ve ayrıca gazetenin bir ay müddetle kapandığını haber verdiler. Bunun üzerine Adalet Bakanlığı'na bir telgraf çekerek Pakistan'daki seyahat programının sonunda memlekete döneceğimi ve cezamın infazı için vazifemi yapacağımı bildirdim. Eyüp Han misafiri bulunduğum sırada hapis cezasına çarpılmama üzüldü. Affim için Ankara'dan ricada bulundu. Red cevabı alınca müracaatını tekrarladı. Bu sırada *Times* gazetesi hakkımda yeni bir başyazı yazarak, memleket dışında bulunduğuma göre elbette kendi ayağımla cezaevine gitmeyeceğim yolunda bir düşünce ileri sürdü. Karaşi'ye varınca gazeteyi gördüm. Kanada'nın eski Ankara Sefiri dostum Mr. Moran, o zaman Karaşi'de sefir bulunuyordu. Sefaret'e gittim. *Times* gazetesine uzun ve etraflı bir cevap yazdım. Bu yazıda memleketin lehinde, fakat basını kısan Demokrat iktidarın aleyhinde sert taraflar vardı. Mr. Moran bunları hafifletmemi tavsiye etti. Hiç bir tarafını değiştirmediğim cevabım *Times*'de aynen çıktı.

Dönüş yolculuğunda Tahran'da bir kaç gün kaldım. Eşim Rezzan Şehinşah'ın düğünü hakkında röportajlar yazmak üzere gazete tarafından oraya gönderilmişti. Kayınkardeşim Sinan Korle de Birleşmiş Milletler'in Tahran bürosunun müdürü sıfatiyle Tahran'daydı. İran gazetelerinden de ilgi ve dostluk gördüm.

Toptaşı'nda

İstanbul'a varınca, infaz hakimliğine başvurdum. Gazete işlerini yoluna koymak üzere bir kaç hafta mühlet aldım. Bu esnada Üniversite Rektörü Prof. Ekrem Şerif Egeli'ye gittim. Beni Gureba hastanesinde muayene etti, durumum hakkında etraflı bir rapor aldım.

7 Mart 1960 Pazartesi sabahı yatak ve eşyamla beraber erkenden infaz hakimliğindeydim. Gazeteciler ve öğrenci topluluklarının temsilcileri oradaydı. On iki otomobilli bir kafile halinde Üsküdar'a geçtik, Üsküdar savcılığına uğradıktan sonra Toptaşı'na vardık. Orada duruma uygun bir konuşmayla yerli ve yabancı gazetecilerden ayrıldım ve aynı suçtan dolayı benden evvel cezaevine giren Selâmi Akpınar ve Şahap Balcıoğlu'yla buluştum.

İki arkadaşın evvelce yattıkları koğuşları gördükten sonra, üçümüz için hazırlanan iki pencereli, sobalı küçük oda bana bir cennet tesiri yaptı. Remzi Cüzdan adında kafası

işleyen, eli çabuk bir genç, meydancı diye hizmetimize bakıyordu.

Toptaşı'nda yalnız dört gün kaldım. Bir gazeteci için burası hiç şüphe yok ki incelenmeye değer bir âlemdi. Emniyet, adalet ve infaz sistemlerinin bütün boşluklarını burada görmek mümkündü. Buna karşılık, Başefendi adını taşıyan başgardiyanın dürüst ve sıkı bir disiplin yürütebildiği göze çarpıyordu.

Üçümüz için tek sıkıntı, Besiktaş'taki fırınından çuval almaya gelen iki İranlıyı soyduktan sonra fırınında yakan ve idama mahkûm olan Ali Dayı'nın bize fazla derecede ilgi göstermesiydi. Hayata çok bağlı olan ve cezaevinde bütün vaktini bir köşede çiçek yetiştirmekle geçiren Ali Dayı'nın idam gününü geri bırakmak için yeni cinayetler işleyecek kafada olduğu ağızdan ağıza söyleniyordu. Ali Dayı'nın koca elleriyle bir adamın boynunu bir sıkışta işini bitireceği odamızı vakitli vakitsiz ziyaretlerinde hatırımıza geliyordu, fakat ses çıkaramıyorduk.

Cezaevinden kurtuluyorum Prof. Ekrem Şerif Egeli'nin raporu ile cezaevi doktoruna başvurdum. Eski hocasının raporuna değer verdi, tam teşkilatlı bir hastanede muayeneden geçmeme lüzum gösterdi. Haydarpaşa Numune Hastanesi'ne gönderilmem için evrak hazırlandı. Sıkı bir takip sayesinde evrak muamelesi çabuk yürüdü. Her taraftan ilgi ve yardım gördüm. 11 Mart 1960 Cuma günü öğle vakti, arkadaşlara veda etmeye bile imkân bulamadan Toptaşı cezaevini geride bıraktım, hastaneye gittim.

Cezaevinden sonra orada tek başıma rahat bir oda, sokağa bakan pencereler, vazolarda çiçekler, hastabakıcılar, Dr. Ahmet Rasim Onat ve Dr. Naim Eral gibi dürüst simalar görünce, birden bire cennete kavuşmak hissini duydum. Bunun arkasından Hastane Müdürü Ali Rıza Bey de

odasında oturmama, banyo ve telefonunu her zaman kullanmama izin verdi. Bir gün İnönü ziyaretime gelince, hiç ürkmedi, odasında kendisini kabul etmemde mahzur görmedi.

11 Mart'ta başlayan muayeneler, her dala uğramak suretiyle 15 Nisan'da sona erdi. O akşam gazeteciler, fotoğrafçılar birden bire odama doldu, esyamı topladım, eve döndüm.

Bayar araya giriyor 18 Nisan akşamı Enver Adakan'ın Çiftehavuzlar'daki evine akşam yemeğine gitmiştim. Bir dostum telefon etti. Meğer Celal Bayar bir adamını Adli Tıp'a yollamış, oradan geçen bir rapor üzerine benim altı ay için serbest bırakılmama itiraz etmiş, bu raporun geri alınmasını istemiş, "Eğer hastaysa yeri hastanedir, altı ayı orada geçirsin..." dedirtmiş.

Bir taraftan gazetenin yeni ortaklariyle çarpışmalar, bir taraftan Bayar'ın müdahalesi ve yeniden hapsedilmem ihtimalinin belirmesi, beni çileden çıkardı, o saniyede kalp sektesine uğrayabilirdim.

Adli Tıp, raporu Haydarpaşa Hastanesi'ne geri göndererek Bayar'ın itirazını bildirdi ve cevap istedi. Hastane Müdürü Ali Rıza Bey, İstanbul Valisi Kemal Aygün'e başvurarak, akıl danıştı. Aygün tesir altında kalmaması ve tıbbi inanç neyse bildirmesi tavsiyesinde bulundu. Dr. Ahmet Rasim Onat (Her ne kadar hastanın yeri hastaneyse de benim tansiyon durumumun ve bozuk sinirlerimin, tutuklu kalırsam hayatımı tehlikeye düşürecek bir nitelik taşıdığı) tarzında bir cevap yazdı. Bir taraftan da Adnan Menderes'e telgraf çekerek Bayar'ın korkunç kini yüzünden uğradığım muameleyi bildirdim. Öyle sanırım ki o da araya girdi, Adli Tıp ilk kararına bağlı kalabildi, fakat 'eden bulur' sözü bu defa da yerine geldi. Bir, iki yıl sonra Celal Bayar, benim gibi altı aylık bir tıbbi raporla cezaevinden çıkarılınca, ortalığı isyana sürükleyerek doğruca Çankaya Köşkü'ne dönecek gibi taşkın tavırlar takındı. (Bunlar hasta adamın işi değil) diyerek raporunu hükümsüz bıraktılar ve kendisini yeniden cezaevine attılar. Böylece ettiğini buldu.

Uçak kazası ve sonuçları

Adnan Menderes, diğer iki muhalif partiyle beraber Hürriyet Partisi'nin çok ağır hücumları karşısında kalınca, 1957 seçimlerindeki yarıcı ve dağıtıcı usûllerine iki şekilde devam etmeyi denedi. Birincisi, İsmet Paşa'nın yüzüne gülmek, onu Atatürk'ün ayarında bir lider gösterecek derecede koltuklamaktı. Bu manevra ancak kısa ve mahdut neticeler verdi. İkincisi, Osman Bölükbaşı'yı türlü şekillerde baskı altında tuttuktan sonra Başbakanlığa çağırmak, kapılardan karşılamak ve şu teklifte bulunmaktı: "Halk Partisi'nin kanun bakımından varlık hakkı kalmadı" diyerek "Siz şiddetli hücumlar yapınız. O partiyi kapatalım. Siz ana muhalif parti sıfatiyle Meclis'te vazife görün." Bölükbaşı bu teklifi reddetti ve matbaamıza kadar gelerek bunu niçin ve nasıl yaptığını bana etraflı bir şekilde anlattı.

Bundan sonra Menderes, Bahadır Dülger'in Balıkesir'de yaptığı bir tavsiyeye uyarak, "Vatan Cephesi" fikri

ni benimsedi, "Vatan Cephesine katıldım" diye Başbakan'a başvuranlara nimetler yağıyor, telgrafları gazeteler ve ajanslarla yayılıyordu. Fakat bu tutum da gözleri boyamadı, Parti'ye karşı nefret son haddi buldu ve dış ve iç düşmanların hasretini duydukları bulanık hava kendi elimizle hazırlandı.

Geçici milli birlik ümidi Kıbrıs hakkında Zürich'de varılan anlaşmayı tamamlamak ve İngiltere ile olan ilişkileri düzene koymak için Londra'da yapılacak konuşmalara katılmak üzere İngiltere'ye giden Başbakan Adnan Menderes ve geniş sayıda heyetini taşıyan Türk jet yolcu uçağı 17 Şubat 1959'da sis yüzünden Londra hava meydanına düştü, ikiye bölündü. Basın ve Turizm Bakanı Server Somuncuoğlu, Eskişehir milletvekili Kemal Zeytinoğlu, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Muzaffer Ersü, Anadolu Ajansı Umum Müdürü Şerif Arzık aralarında olmak üzere on dört kişi can verdi. Başaşağı olarak enkazın arasına sıkışan Başbakan'ı, Rıfat Kadızade çekti ve kurtardı. Enkaz arasında bulunmayan ve öldüğü sanılan Emin Kalafat'ın iniltisi neden sonra meydan bekçileri tarafından duyularak, meydandaki Redhill kaza hastanesine kaldırıldı, orada gördüğü sevgi dolu ilgi sayesinde yaşaması ve tedavisi sağlandı.

Kaza, Türkiye'de bir milli felâket diye karşılandı, bütün parti kinleri bir anda durdu, Büyük Millet Meclisi'nde konuşan Ethem Menderes'in Nüvit Yetkin, Osman Bölükbaşı ve Refik Koraltan'ın ortak his ve ifadeli sözlerini radyodan dinleyen ve gazetelerde okuyan halk, politika kavgalarımızın sathi olduğu ve bulutların arkasında gizlenen Türk birlik ve beraberlik güneşinin felâket karşısında derhal bütün kuvvetiyle kalpleri aydınlattığı inancına vardılar. O günleri yaşayan bir gazeteci sıfatiyle kaza hakkında duyulan elemin ve dinamik Başbakan Menderes'in bir mucize

şeklinde kurtulmasına duyulan sevincin asil ve samimi manalar taşıdığına en küçük şüphem yoktur. 19 Şubat'ta "Son Milli Felâket" başlığı ile çıkan başyazım şu sözlerle bitiyor: "Bugünkü ortak milli hislerin etkisi dağılmadan politika adamlarımız karşı karşıya gelmeli, kinlerinden tövbe etmeli, barış ve düzen ve ıslahat sahalarında büyük bir milli başarma yolunu elbirliğiyle açmaya koyulmalı, bugünkü temiz beraberlik havasının yarattığı fırsatı kaçırmamalıdır."

Şunu unutmamak gerektir ki Kıbrıs meselesinde arzumuza uygun olarak Karamanlis Kabinesi'yle yapılan bir anlaşma, Londra'da İngilizlerin de buna katılması suretiyle o çetin Kıbrıs meselesinde zafer bizim lehimize dönmüştü.

Coşkun karşılama İstanbul'da Adnan Menderes bir Hükümet ve Parti Başkanı değil, bir milli varlık, Resul gibi sevinçle karşılandı, fani insana nasip olmayacak coşkun muameleler gördü. Bu ortak hisler sayesinde politikada nefret ve entrika devrinin kökünden kapanacağı ümidi ortalıkta belirdi. Menderes derhal Eyüb'ü ziyarete değer verdi, orada on kurban kesildi.

Ankara'da Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan'ın mucize şeklinde ölümden kurtuluşundan milletin duyduğu ferahlığın memlekette yeni bir milli birlik devri yaratacağını derinden derine sezdi, hele İsmet İnönü ile Bölükbaşı'nın bütün belli başlı adamlarıyla beraber karşılamaya geleceklerini duyunca, muhaliflerin nerede bekleyeceklerini araştırdı, sonra ileri bir istasyondan Başbakan'ı karşıladı, bir milli kişi sıfatiyle yeni bir kardeşlik devri açmanın elinde olduğunu anlattı ve Menderes'in vagonunun tam İsmet Paşa'nın beklediği yerde durmasını sağladı. Böylece İnönü ile karşılaşmamak için Halk Partililer'in şeref salonuna alınmamasını emreden Bayar'ın zahmeti boşa gitti, Menderes Ankara'ya ayak basınca muhalefeti karşısında buldu, İnönü'yle sevgi hisleriyle kucaklaştı. Bütün halkın

kalbinin derinliğine varan ortak sevgi karşısında barış hasreti yükseldi. Buna karşılık artık kendilerine iş kalmayacağını düşünen politika yardakçıları öfkeden çıldırdılar.

İstasyonda Dr. Mükerrem Sarol'u yanına alarak evine giden Menderes'e Sarol orada dedi ki:

"Sizin hayatınızın mucize şeklinde kurtulmasına bütün millet candan sevindi. Şimdi sizin kendinize bir partinin, bir ayrılığın temsilcisi gözüyle bakmanıza hakkınız yoktur. Bütün milletin iyiliğini düşünen bir lider olarak harekete geçmek ve milleti hasret duyduğu barış ve ferahlığa kavuşturmak fırsatı elinize geçti. Yarın İnönü'nün ya evine veya Parti'ye giderek sevgisine aynı sıcaklıkla karşılık vermelisiniz. Bir fırsat elden kaçmamalıdır."

Bu sözleri söylerken Bayar içeri girdi ve dedi ki:

"Ne konuşuyorsunuz ben de dinleyeyim."

Sarol aynı tatlı konuşmaya devam edince, Bayar kızdı:

"Tamamiyle saçma ve yanlış.." diye söylendi. "Bu manasız sözleri dinlemeye tahammülüm yok. Adnan Bey'in günün sevgilisi olmasından kötü niyetle faydalanmaya çalışıyorlar. Ben yarın sabah gelirim, başbaşa konuşuruz."

Bundan sonra Demokrat Parti'nin bulanık suda rol oynayan bütün elemanları seferber oldular, halkın dostluk hislerini oksayacak yerde ortalığı zehirlediler.

Burhan Belge, "Zafer"de, Bahadır Dülger "Havadis"te nefret dolu birer yazı yazarak şu dili kullandılar: "Muhalifler insanca görünmek istiyorlar, fakat hiç de samimi değildirler. Milleti aptal sanıyorlar, halk onların ne kadar kara içli olduklarını pek iyi bilir."

İç barış ve ahenk hesabına büyük bir nimet olan bu durum hiçe sayılarak, muhaliflere haksız hakaretler yağdırılınca, her şey birdenbire değişti. Muhalifler öfkelendiler, İsmet İnönü, ayağına çizmeleri çekti, Halk Partililer'in "İzmir Saldırışı" adını koydukları Ege gezisine çıktı. Her tarafta yolu kesildi. Uşak'ta kendisine atılan taşlardan biri ba-

şına çarptı. Çanakkale'de iktidarın baskılarına dair tahkikat yapmaya giden CHP milletvekillerinden bir gruba karşı taşkınlıklar oldu. Nihayet İsmet İnönü ve yanındakiler İzmir'e uğradıktan sonra uçakla İstanbul'a geldiler. Hava meydanından şehre giderken Topkapı civarında başgösteren çatışmalarla gerginlik son haddini buldu. Bu arada İsmet İnönü'yü gürültüye getirerek suikaste uğratmak yolunda tertipler bulunduğu da söylendi. Hatta ihtilâlden sonra bu söylentiler ve tertipler esaslı tahkikata konu oldu.

Kayseri'ye giderken İnönü'nün yolu kesildi. Yeşilhisar'da olaylar çetin bir manzara aldı. Bazı yerlerde Silâhlı Kuvvetler olana bitene seyirci kalmadı, şu veya bu tarafı desteklemek zoruna düştü.

Bölükbaşı, aynı şekilde günün kin dolu olaylarına sürüklendi. Her iki muhalefet lideri politika savaşını Meclis'in dışına sıçratmak yolunu tuttular. Bir içharbi andıran bu gelişmeler karşısında DP Meclis Grubu'nda sert tartışmalar oldu. Bu arada muhalefete ve basına hücum edilmekle beraber, Hükümet'in ve bilhassa İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'in bir takım hareketleri esaslı sataşmalara uğradı.

Tahkikat Komisyonu Bu hava içinde bir kısım gazetelerle beraber muhalif partilerin sert hareketlerini önlemek üzere kurulan Tahkikat Komisyonu'na öyle yetkiler verilmişti ki Anayasa'nın apaçık yok olması ve keyfi bir parti diktatörlüğünün kurulması manasına geliyordu.

Prof. Kubalı, Tahkikat Komisyonu hareketinin istibdat yolunu tutmak manasına geldiğini dersinde söyledi. Bunun üzerine İstanbul Üniversitesi'nde 28 Nisan galeyanı başgösterdi. Polis Üniversite'yi bastı, öğrencileri çileden çıkarmak için ne mümkünse yaptı. Rektör Prof. Sıddık Sami Onar'ın yanlış yol tutulduğu hakkındaki uyarmalarına kulak veren olmadı. Aynı yolda bir isyan hareketi bunun arkasından Ankara'da Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde başgös-

terdi. Şiddetli çarpışmalar oldu, Kızılay Meydanı'nda sık sık gösteriler yapıldı, bunları yakından görmek ve bastırmak isteyen Menderes hakaretlere uğradı. İsmet İnönü meşhur: "Sizi artık ben de kurtaramam" sözlerini tam o günlerde söyledi.

İsyan halka maloluyor Gazete kapamak ve istediklerine ceza yağdırmak yolunda keyfi bir etki taşıyan Tahkikat Komisyonu aleyhinde gazetelerde ve öğrenci âleminde başgösteren tepkiyi bütün aydın halk candan benimsedi. Ortalıkta umumi bir isyan havası vardı.

Türkiye'de bu kadar coşkun, ferahlı bir hava az görüldü. Üniversite profesörleri, avukatlar siyah cübbeleriyle, doktorlar beyaz gömlekleriyle isyan yürüyüşleri yaptılar, siyah cübbelerini Taksim Abidesi'nin önüne yığdılar. Bunun üzerine Menderes, "Kara cübbeliler" diye profesörlere, avukatlara, umumi olarak fikir adamlarına hakaretler yağdırdı. Etrafındakilerin ihtarı üzerine pişman oldu. "Kara cübbeliler" sözünün gazetelere geçmesini önlemek üzere son dakikada uğraşıldı, fakat geç kalındı.

Halkı yıldırmak için her tarafa dağılan askeri birlikler, tank takımları vatandaşlar tarafından dost diye karşılanıyor, alkışlanıyor tatlı, neşeli seslerle ağızdan ağıza şu marş tekrarlanıyordu: "Olur mu, böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu?"

Silâhlı Kuvvetler, halka karşı olmadıklarını her suretle belli ediyorlardı. İstanbul Üniversitesi'ndeki çarpışmalar esnasında tutuklanan ve kışlalara kapatılmak üzere askere teslim edilen öğrenciler yolda subaylar tarafından serbest bırakılmış, evlerine yollanmıştı. Zaten aşağıda anlatacağım gibi, Silâhlı Kuvvetler'in çok iyi idare edilen ihtilâl komiteleri, memleketin huzuru ve rejimin selâmeti adına tedbirli davranmışlar en önemli anahtar noktalarını nüfuzları altına almışlardı. Bu kadar gürültülere rağmen iktidar muhi-

tini yatıştırmanın, basiretini bağlamanın, kendilerine körletici bir güvenlik duygusu aşılamanın yolunu da bulmuşlardı.

Grup'ta tartışmalar Zincirleme akıp giden hadiseler karşısında bilhassa Menderes, kendini aldatmaya devam etmekle beraber, Demokratlar arasında telâşa düşenler, gözlerini dört açanlar da eksik değildi.

Aradaki atışmada en acı hakaretler yer aldı. Grup'ta Menderes'in istifasını isteyenler çıktı. Başbakan böyle bir şey yapmazdan evvel Grup'tan bir kaç günlük mühlet istedi. 17 Mayıs'ta bir takım arkadaşlarıyla beraber İzmir seyahatine çıktı. İzmir'de kendisine yakın olanlar tarafından velveleli gösteriler hazırlandı, fakat Silâhlı Kuvvetler'in mensupları tarafından çatanlar da oldu. Menderes İzmir'den sonra Eskişehir ve Konya'ya gitmek yolundaki programının ilk kısmını yürütmek için Eskişehir'e gitti. Orada Silâhlı Kuvvetler mensupları tarafından çatanlar eksik olmadı, fakat Parti yardakçıları, Başbakan'ı bağırlarına bastılar, coşkun sevgi belirtileri arasında Şeker Fabrikası'nda çılgınca bir akşam geçirildi.

27 Mayıs 27 Mayıs İhtilâli'nin koptuğu haberini Menderes radyodan dinleyemedi, ertesi sabah Ankara'dan telefon edenlerden öğrendi, Ankara'yla temaslar kurmak istedi, bunu başaramadı. Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ı ve daha bir iki milletvekilini beraberine alarak Kütahya'ya gitmeye karar verdi. Orası eski seçim dairesiydi, Kütahyalılar'ın kendisini sevdiğini zannediyordu, Kütahya'da daha serbest ve ümitli bir ortam bulacağını umuyordu. Havayolları'na mensup bir pilotun kendisini yurt dışına çıkarmak üzere kütahya'da beklediğine dair bir rivayet de çıktı, fakat aslı olmadığı anlaşıldı.

Başbakan'ın hükûmet konağında bulunduğu sırada bir

hava binbaşısı karşısına çıktı, selâmetine nezaret etmek üzere emir aldığını söyledi ve beraberce Eskişehir'e gitmek teklifinde bulundu. Adnan Menderes, bu sözlerin manasını birdenbire anlamadı: "Teşekkür ederim, fakat ben Kütahya'da kalmak istiyorum," dedi. Bunun üzerine Binbaşı, aldığı emrin kendisini alıp götürmek tarzında olduğunu söyleyince Menderes, durumun ne olduğunu kavramaya başladı.

Ordu vatan hizmetinde

Türk Silâhlı Kuvvetleri, hiç süphe yok ki memleketin en uyanık, en anlayışlı, en fedakâr, en disiplinli aydınlarını sinesinde yetiştirdi, Namık Kemal'lerin, Ziya Paşa'ların yol arkadaşı olan büyük vatansever Süleyman Paşa, aydın subay yetiştiren eğitim sisteminin temelini çok esaslı bir surette attı.

1908 de Enver'ler, Niyazi'ler diye şarkılarını söylediğimiz hürriyet kahramanlarından kendini tam manasıyla vatana adayan Niyazi tipi ağır bassaydı, ihtiras düşkünleri ön sırayı ele geçirmeseydi, askeri kuvvetlerin politikadan çekilmesi zaruretini duyan, uzak görüşlü Mustafa Kemal'in sözü dinlenseydi, memleketin kaderi bambaşka bir yol tutabilirdi. Balkan Harbi politika gafleti yüzünden perişanlıkla neticelenmezdi. Birinci Cihan Harbi'nde Çanakkale'yle beraber on dört cephede imkânsızlıklara rağmen harikalar yaratan Silâhlı Kuvvetler, yine Mustafa Kemal tipi kumandanların idaresinde bulunsaydı, memleket çöküntü haline düşmezdi, ölüm tehlikesiyle karşılaşmazdı.

Bundan sonraki İstiklal Savaşı, bütün insanlığın tarihinde essiz yeri olan bir mucizedir. Bunun ve Lozan'ın arkasından politika nüfuzu ve menfaat ihtirası avı başlamasaydı, beraberce milli hareketin ilk parlak kısmını yaratanlar, parti yoluna sapmayarak, sıkı programlı bir milli blok halinde elele çalışsalardı, bugün Türkiye ileri bir memleket manzarasını almış olurdu.

Tek Parti döneminde Atatürk'ün ölümünden sonraki kasvetli tek parti devrinde Silâhlı Kuvvetler, memleketin kaderine karşı ilgisiz değildi. Ortada açık bir elkoyma ortamı yaratacak bir durum bulunmamakla beraber, işleri düzeltmek imkânları hakkında kendi köşelerinde zihin yoranlar çoktu. Gazeteci sıfatiyle bu gibilerden bir çoğu ile geniş ölçüde mektuplaşıyordum. Devamlı surette dertleştiğim subaylardan biri Kurmay Yarbay Seyfi Kurtbek'ti. Ankara'da bulunan bir tank taburu kumandanıyle memleket işlerine ait mektuplaşmamızın sonunda o kadar dost olduk ki Ankara'ya ilk gidişimde taburunun merkezine uğradım, kendisiyle ve aynı kafada olan arkadaşlarıyla tanıştık, beraberce yemek yedik, o günün hatırası diye bana taburun atölyesinde yapılmış, küçük bir tank modeli hediye ettiler.

Hileli 1946 seçimlerinden sonra Demokrasi hareketi gelişince ve partilerarası çatışma kızışınca, "Milli Şef" İsmet İnönü'nün lehine politikaya zorla karışmak isteyen bazı hulûskârlar ortaya çıktı. Çok şükür bunu kendi muhitleri de, bizzat İnönü de hoş görmedi. Dünyanın siyasi tarihinde eşi az bulunan 1950 seçimleriyle bir diktatörlük, seçmenlerin kararına güler yüzle boyun eğdi, iktidarı muhalefete teslim etti. İki taraflı hatalarla bozulan tatlı durum, Kore Harbi, Menderes'in muhitini değiştirmesi saye-

sinde 1951'den sonra düzeldi. Fakat seçimlerde beliren büyük başarı liderlerin başına vurdu, 1955'ten sonra yeni ve çirkin bir tek parti devri başladı. Buna karşı ilk teşkilatlı hareket 1955 Ekim ayında Kurmay Binbaşı Faruk Güventürk ve Yüzbaşı Dündar Seyhan'ın, Kurmay Binbaşı Talat Aydemir'in, Albay Cemal Yıldırım ve Osman Köksal'ın idaresinde başladı ve yeni yeni gruplarla temas genişledi. Silâhlı Kuvvetler muhitinde çok sevilen Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'in ihtilâl hareketinin başına geçirilmesi bir aralık düşünüldü ve onunla konuşularak askeri kuvvetlerde ne gibi ıslahat yapılmasına ihtiyaç duyulduğu kendisine anlatıldı. Şemi Ergin bu müracaattan kimseye bahsetmedi, belki Binbaşı Samed Kuşçu'nun ihbarı üzerine dokuz subaya ait isyan iddiasının ve tevkif ve muhakeme patlak vermesi buna vakit ve meydan bırakmadı. Gerek duruşmaları idare edenler ve gerekse Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin yumuşak davrandılar, Namık Gedik'in şiddetli ısrarına ve takiplerine rağmen dokuz subay olayı bir müddet sonra kapandı. 26 Mayıs 1958'de sekiz subay beraat etti. Yalnız ihbarı yapan Samed Kuşçu orduyu isyana teşvik suçundan iki yıl hapse mahkûm edildi. DP liderleri, Silâhlı Kuvvetler'le ilgili bir isyan teşebbüsünün üzerinde pek fazla durmamayı daha uygun gördüler, fakat ihtilâl hazırlığı elaltından büyük bir ustalıkla yürütüldü ve her tarafa dal budak saldı. İhtilâl hareketinde başrolleri oynayanlar, yeni Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'le iyi ilişkiler kurmanın, Bakan'ın emir subaylığına kendi emin adamlarından Binbaşı Adnan Çelikoğlu'nu geçirtmenin, onun vasıtasıyla başka adamlarını anahtar noktalarına yerleştirmenin, bu arada meselâ Osman Köksal'ı Çankaya Muhafız Alayı'na kumandan yaptırmanın yolunu buldular.

Gürsel'in mektubu Orduda çok sevilen ve "Ağa" adıyla anılan Orgeneral Cemal Gürsel'in Üçüncü Ordu

Kumandanlığı'ndan Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'na geçirilmesi, işleri çok kolaylaştırdı. "Cemal Gürsel Ağa" tam bir aydın, bir Atatürk inkılâpçısı, essiz bir vatansever, sarsılmaz bir seciye sahibiydi. El altından ihtilâli yürüten Milli Birlik Komitesi Grubu, meramlarını kendisine anlatınca, bunun başına geçmeyi hiç çekinmeden kabul etti. Yalnız işlerin en nazik bir dakikasında bir aksilik çıktı. Orgeneral tarafından uzun zaman evvel istenen, fakat bir türlü cevabı alınmayan izin 1960 Mayıs'ının üçünde birdenbire geldi. Orgeneral'in hizmet müddeti dolduğu için izinden sonra da hem Kara Kuvvetleri Kumandanlığı'ndan, hem de askerlikten çekilecekti. Onun yerine vekil sıfatiyle General Madanoğlu geçirildi. Gürsel İzmir'e gitti, fakat milli davayı ilgisiz bırakmadı. Resmi surette vazifeden çekilmeden evvel de iki şey yaptı: Bunlardan biri, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e memleket işlerine dair on üç maddeli bir uyarma mektubunu yazmak, ikincisi de Silâhlı Kuvvetler'e çok ilginç bir veda mesajı yollamaktı.

Gürsel'in memleketin durumunu düzeltmek için yaptığı on üç tavsiye şunlardır: Bütün fenalıklar kaynağı diye kabul edilen Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın çekilmesi, Kabine'nin kötü halli diye tanınan üyelerinin değiştirilmesi, İstanbul ve Ankara valilerinin ve Ankara Örfi İdare Kumandanı'nın yerine başkalarının geçirilmesi, Tahkikat Komisyonu'nu yaratan kanunun hükümsüz bırakılması, tutuklu gazetecilerin derhal affedilmesi, tutuklu öğrencilerin serbest bırakılması, ilim müesseselerine saygı gösterilmesi, bütün antidemokratik kanunların ortadan kaldırılması, vatandaşın hürriyete kavuşması, idare işlerinin yoluna konulması, din istismarının önlenmesi, yolsuzluklara karşı şiddetli araştırma ve tedbirler, memleketin selâmetinin ve yarının korunması...

İhtilâlde esaslı bir rol oynayan bu mektup hakkında iki yorum vardır. Birincisi, Türkeş'in kaleminden çıktığı söyle-

nen mektubun Bayar'la Menderes'in arasını açmak, ihtilâli kolaylaştırmak ve çok kan dökülmesini önlemek için hesapla hazırlanmış olması, ikincisi de bizzat milletvekili veya vali olmayı hatırdan geçiren Cemal Gürsel'in sadece memleketin selâmeti için doğru yolu Menderes'e göstermesi... Dikkate layık olan nokta şudur ki eğer maksat, iktidarı ikiye bölmek ve Menderes'i avutmak ise, bu amaca fazlasıyla varıldı. Menderes göz göre kabaran olayların karşısında tam bir rahatlık gösterdi. Ethem Menderes'e gelen mektubu Celal Bayar'dan da, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'dan da, Namık Gedik'ten de gizli tutmuş ve kendisine ihtilâl tehlikesini duyurmak isteyen en yakınlarının karşısında şöyle bir lisan kullanmıştır:

"Silâhlı Kuvvetler benimle beraberdir. Karşıma Bayar çıkarsa onu, İnönü çıkarsa İnönü'yü Grup aleyhime harekete gelirse Parti'yi susturmaya azimlidir. Maksat bana verimli ve başarılı surette çalışmak imkânını vermektir."

İki Menderes Halkın bir kısmı tarafından çok sevilen ve sihirli kuvvetlere sahip olduğuna bile inanılan Adnan Menderes'in taşkın gururu ve iyimserliği, ihtilâli kolaylaştırmış ve kanlı olmamasını sağlamıştır.

1942'de Londra'da askeri ataşe olduğu sırada yakından tanıdığım Rüştü Erdelhun, bir özel konuşma esnasında bana şunları anlattı:

"Nisan ayının sonlarında İstanbul'da önemli bir NATO toplantısı vardı. Gizli ihtilâl kuvvetlerinin Cumhurbaşkanı'nı Şale Köşkü'nde baskına uğratmak, mevkiinden indirmek, bir taraftan da 6 - 7 Eylül olayına benzer bir curcuna çıkarmak niyetinde olduğunu öğrendik. Aldığımız tedbirlerle bunu önledik. Ankara'da alevlenen karışıklıklar karşısında tedbirler almak imkânı vardı, fakat Adnan Menderes böyle durumları karşılamak için bir zamanlar bana verdiği hudutsuz yetkiyi Ethem Menderes

vasıtasıyla geri almıştı. Genelkurmay için parmak oynatmak imkânı bırakılmamıştı."

1945 ile 1950 arasında halkın sevgilisi olan Menderes'e ne olmuştu?

Menderes'in ailesi Aydın'da zengin ve itibarlı toprak sahipleridir. Ailesinde verem istidadı vardı. Menderes spor yapmak, vücudunu pekleştirmek suretiyle veremden kendisini korumuştu. Çiftçilik sanatını da iyi öğrenmiş, topraklarının bir kısmını civarda yaşayan çiftçilere iyi şartlarla devretmek suretiyle kendisini sevdirmiş, 1930'da Serbest Fırka'ya girmiş, Aydın il başkanı olmuş, Atatürk Aydın'ı bir ziyaretinde kendisine çatmak için il merkezine gelmiş, verdiği cevapları o kadar beğenmiş ki onun hiç haberi bile olmadan Halk Partisi'nden milletvekili çıkmasına karar vermişti.

1945 ile 1950 arasında Menderes'le içtiğimiz su ayrı gitmezdi, sık sık evinde yemeğe çağrılır, orada bir kardeş muamelesi görürdüm. Eşi Berin Hanım'a derin bir saygı bağladım, oğulları Yüksel, Mutlu ve Aydın'ı çok sevdim.

Şeytanın rolü Ateşli genç politikacı ailesine çok düşkün olmakla beraber, şeytana uymaktan kendini alamıyordu. Beraberce demokrasi savaşına atıldığımızın ilk zamanlarında bazen ortadan kaybolur, bir avukat bayana tutkun olduğu söylenirdi. Sonra bir mühendisten ayrılan bir hanımla devamlı bir münasebet kurdu. 1946 seçimlerinde Enver Adakan'la beraber Kütahya'da Menderes'le biraraya gelmiştik. Kendisiyle milletvekili sıfatiyle arkadaşlık etmiş olan Enver Adakan bir gün otel odasında Menderes'in kulağını bükmek için elinden geleni yaptı. Menderes: "Merak etme icabına bakarım" diye vaadlerde bulundu. Bunun farkında olan Samed Ağaoğlu: "Aferin, hepimiz yapmak istiyorduk, sen cesaret ettin," diye kendisini tebrik etti, fakat hele iktidara geldikten sonra etrafında bulunanlar, yeni kız arkadaşlarla tanışmasına imkânlar hazırladılar. Bunlardan

biri, opera sanatkârımız Ayhan Hanım'mış, fakat çok iyi kalpli ve dürüst bir insan olan bu hanım, adeta bir anne gibi Başbakan'ın sıhhatine, rahatına ve saadetine bekçilik eder, hiç bir zaman dedi-kodularla kendisini rahatsız etmez, kimse hesabına ondan bir şey istemez, annesinden görmediği şefkati, etrafı hulûskârlarla ve çıkarcılarla çevrilen Başbakan'a gösterirmiş. Bundan çok evvel Bayan Ayhan, operaya ait bir iş için sanatkâr arkadaşlarıyla beraber Vatan matbaasına gelmişti. Asil ve güzel hali hakkında üzerimde iyi bir etki kalmıştı.

Bayan Ayhan siyasi hayatta bulunanlar için dünyanın her yerinde az çok olağan sayılan sevda hayatında Başbakan'a bütün kalbiyle bağlandı. Ondan gebe kalınca, çocuğu düşürmesi için yapılan bütün baskılara dayandı. "Ben çocuğumu büyüteceğim, sizden hiç bir şey istemiyorum. Benim yavruma karışmayın," diye sonuna kadar mücadele etti. Dedi-koduları önlemek için kendisini tehdit etmek, şiddetli bir baskı altına almak, yalvarmak lâzım geldi. Bayan Ayhan Yassıada'da ifade verirken de mert ve cesur bir insan gibi hareket etti.

1955'ten sonra Başbakan, kendisine şiddetli bir ihtirasla bağlanan, uçak kazasından sonra bir gün Ankara'da önemli bir toplantı devam ederken, kendisini telefona çağıran, "Seni çok göreceğim geldi, derhal uçağa atla, buraya koş" diyen ve istediğini yaptıran Bayan Suzan'la ilgilenmişti. İhtilâlden sonra garip bir şekilde bu hanımla karşılaştık. Yıldız'daki tahkik heyetinde sert muamelelere uğramış... Babası Türk olan Romancı Hanım, annesinin Rus olmasından dolayı hakaretlere uğramış, bir gün evimize geldi. Başından geçenleri bize usta bir facia aktrisinin diliyle anlattı. Eşimle beraber bir tiyatroda yaman bir trajedi artistinin karşısında bulunmak hissini duyduk, milli hislerine dokunulmasından ileri gelen acı isyanını *Vatan* sütunlarında söz konusu etmekten kendimi alamadım.

İyi taraflarını ve meziyetlerini yakından bildiğim Adnan Menderes'in, şeytana karşı frensiz olmasından, memleketi kendi ölçüleriyle çok sevmesine bütün enerjisiyle çırpınmasına rağmen, dalkavukların elinden bir türlü kurtulamamasından dolayı yıllarca acı duydum. Hele Yassıada'da Menderes kendini tamamiyle bıraktı, âciz haline düştü, bu arada ailesine yeni ve sıcak bir bağlılık gösterdi, çiftlikte geçen sakin hayatının hasretini duydu. Politika seytanlarına kendini kaptırdığından dolayı dövündü.

Rekor Yekta Teksel'de İhtilâl hazırlığının açığa vurulduğu sıralarda ise kendini korkunç bir şekilde sonuna kadar aldatmakta Menderes yalnız değildi. Demokrat Parti içinde nereye doğru gidildiğini görenler, partilerinin şuursuz tutumuna karşı isyan duyanlar elbette vardı. Bunlar ağır basmaya cesaret etseler veya geniş ölçüde Parti'den çekilselerdi, ihtilâlin önüne geçilmesi, demokratik yolda bir çıkaryol aranması ümidi vardı.

Gariptir ki işlerin nereye varacağını görmekle kalmayarak kendi hesabına vaktinde tedbir alan ancak bir tek kişi çıkmıştır. O da 4 Mayıs 1960'ta Parti'den ve milletvekilliğinden istifasını vererek kendi âlemine çekilen Yekta Teksel'dir. Teksel, o saniyede duyduğu hisleri bana şöylece anlattı:

"Memleketin karşılaştığı durum karşısında yalnız kendimi değil, aynı zamanda parti ve yurt için tek tesirli kurtuluş yolunu tuttuğuma inanıyorum. Benimle beraber on beş, yirmi kişi çekilseydi, Menderes'in belki aklı başına gelir, koltuğunu bırakır, böylece bir hayli felâketin önü alınırdı." Vatandaş sıfatiyle kendisine çok değer verdiğim milletvekili Bayan Nazlı Tlabar'ı o günlerde gördüm. Kötü gidiş hakkında dikkatini çektim ve çekilme tavsiyesinde bulundum. Şu cevabı verdi:

"Ben fare değilim ki batan gemiden kaçayım."

Radyodan gelen güzel ses 26 Mayıs gazetelerinde bir Eskişehir haberi şu başlıklarla yer almıştı: "Tahkikat Komisyonu Vazifesini Tamamladı - Başbakan, yolumuzun bir hür seçim gidişi olduğunu söyledi."

Bundan anlaşıldığına göre Menderes, bir çıkmaza düştüğünü ve gerilemek zorunda olduğunu anlamaya başlamıştı, fakat geç kalmıştı.

26 Mayıs akşamı gece yarısından sonra matbaadan "Radyoyu dinle!" diye telefon ettiler. Radyoya sarıldık. İstiklal Marşı çalındıktan sonra tok, metin bir ses şu müjdeyi verdi: "Dikkat, dikkat, burası İstanbul radyosu... Silâhlı Kuvvetler, 27 Mayıs gece saat üçten başlayarak yurdun her tarafında idareyi ele aldı. Bütün vatandaşlarımızın ve emniyet kuvvetlerinin Silâhlı Kuvvetler'le yakın işbirliği sayesinde bu hareket hiç bir can kaybı olmadan başarıldı."

Bütün memleket, sevinç içinde uykudan uyandı, herkes telefona sarıldı. Müjdeyi bilmeyenlere ulaştırdı. DP'de sorumluluk mevkiinde olanlar bu sevinçte elbette beraber değildi, fakat gidişi beğenmeyen vatansever Demokrat Partililer'in bile kötü bir gidişin sonu gelmesini o saniyede hoşnutlukla karşıladıklarına şüphe edilemez.

Dikkat! Dikkat! "Dikkat, dikkat, Muhterem vatandaşlar, radyonuzun başına geçin, güvendiğiniz Silâhlı Kuvvetlerimizin sesi bir dakika sonra sizlere hitap edecektir. Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısiyle ve kardeş kavgasına meydan vermeme'c maksadıyla Türk Silâhlı Kuvvetleri memleketin idare'ni ele almıştır.

Bu hareketi, Silâhlı Kuvvetlerimiz, partilerin içine düştükleri bunalma durumundan memleketi kurtarmak ve partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptıracak, idareyi, hangi tarafa mensup olurlarsa olsunlar seçimi kaza-

nanlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır. Bu teşebbüs hiç bir şahsa veya zümreye karşı değildir. İdare hiç kimseye, şahsiyatla ilgili saldırıcı bir harekete teşebbüs etmeyeceği gibi, edilmesine de aslâ müsamaha etmeyecektir. Kim olursa olsun ve hangi partiye mensup olursa olsun, her vatandaş kanunlarda gösterilen prensiplerin esaslarına göre muamele görecektir.

Müttefiklerimize, komşularımıza ve bütün dünyaya hitap ediyoruz. Gayemiz, Birleşmiş Milletler'in anayasasına ve insan hakları prensiplerine tamamiyle uymaktır. Büyük Atatürk'ün: 'Yurtta sulh, cihanda sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza, taahhütlerimize sadığız, NATO'ya inanıyoruz, ona bağlıyız, CENTO'ya bağlıyız."

Gürsel millete hitap ediyor Milli Birlik Komitesi adına hazırlanan bu mesaj okunduktan sonra yine Alpaslan Türkeş, Orgeneral'in millete hitabını şu sözlerle radyoda duyurmaya başlamıştır:

"Türkiye'de iktidarda bulunanların takip etmekte oldukları politikanın memleketin bütünlüğünü tehdit eden bir afet halini almak üzere bulunduğunu gören Türk Silâhlı Kuvvetleri müdahalede bulunma lüzumunu hissetmiş ve Hükûmet idaresini bugünkü 27 Mayıs 1960'tan başlayarak ele almıştır.

Memleket işlerini geçici olarak yürütmek üzere bir Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. Bu Komite'nin Başkanı, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel'dir. Sayın Orgeneral'in konuşmasını veriyorum."

Bundan sonra Gürsel, ilk söylenen mesajın çerçevesinde olan, rahatlık ve ferahlık verici konuşmasını yapmıştır.

Gazeteyi dar bir zaman içinde yepyeni bir hale koymak lâzımdı. Telefon başında işe sarıldık. Ben: "Allahın Bu Günü De Varmış" başlıklı bir başyazı yazdım. Bu, İzmir'in Yunanlı-

lar'dan kurtuluşundan sonra halkın ağzından düşmeyen bir sözdü.

Halktan hudutsuz güven gördükten sonra andlarının tersini yapan, eskisinden kötü bir tek parti istibdadı kuran Demokrat Parti memleketi bir düşman gibi idare etti, eliyle kurduğu demokrasiyi kökünden yıktı.

Adnan Menderes bol iyiniyet ve enerji sahibiydi, memlekete fenalıklarının yanında bir hayli iyiliği de dokunmuştur. Eğer dostla düşmanı ayırmayı bilseydi ve doğru yoldan ayrılmasaydı, Türkiye'nin tarihinde üstün bir yer alır ve devrin insanlığa en çok hizmet edenleri arasında adı geçerdi.

Ne yazık ki kudret başına vurdu, tek başına bütün memleketi parmağının ucunda idare edeceğini sandı. 26 Mayıs akşamı Eskişehir'de dalkavukların arasında yaptığı bir toplantıda dünyaya meydan okurken, Yassıada'da politikadan, politikacılardan tiksinecek bir hale düşmüş, yalnız çocukluk arkadaşı ve çiftlik ortağı Ethem Menderes'i aramış ve asılmazdan az zaman evvel ona şu sözleri söylemişti:

"Ah, Ethem, çiftlik gözümde tütüyor. Biz kim, politika kim? Devlet idaresinin ne demek olduğunu bilmiyor muşuz."

Tutuklama programı tamam Eski devir mensuplarının tutuklama programı bir kaç saat içinde başarıyla tamamlandı. Yalnız Celal Bayar, bütün tehditler ve sıkıştırmalara rağmen, istifa etmeye razı olmadı, "Ben tarihe korkak diye geçmeye razı değilim," diyerek ortalığı karıştırmaya uğraşmıştı. Nihayet sürüklenerek bir kaptıkaçtıya atıldı, Harp Okulu'nda bir odaya kapandı. 27 Mayıs sabahı Eskişehir'den ayrılan Menderes'in tuttuğu yol, havadan izlenmiş, Kütahya'ya varınca derhal tutuklanmış, şimdi sıra memleketin idaresini üstlenecek sivil idareyi kurmaya gelmişti.

Milli Birlik Komitesi'nin başı Orgeneral Cemal Gürsel

İzmir'de bulunduğu için sevk ve idareyi ele alan General Madanoğlu ihtilâlden evvel şu teklifte bulunmuştu:

"Danıştay, Yargıtay ve Askeri Temyiz üyelerinden eski idare zamanında hiç bir kötülüğe karışmayanları seçmek ve bunlara bir grup üniversite profesörü katarak bir Danışma Meclisi kurmak..."

Madanoğlu'nun tanıdığı bir Ankaralı profesörden aldığı listede şu isimler vardı: Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli, Muammer Raşit Sevig... İhtilâlden sonra kurulacak geçici sivil idarede Sıddık Sami Onar'ın cumhurbaşkanı, Kubalı'nın hükûmet başkanı yapılması düşünülmüştü.

Verilen emir üzerine Ankara'dan davet derhal kendilerine bildirilmiş, biraraya getirilmişler, özel uçakla havalanmışlardı. Ankara'da Milli Birlik üyeleri tarafından çok iyi karşılanmışlar, bilhassa Onar'la Kubalı'yı gazetelerde çıkan resimlerden tanıyanlar çok olduğu için heyecan içinde sokaklara dökülen halk, profesörleri yeni bir hür ve dürüst idarenin müjdecileri diye karşılamış, yer yer otomobil durdurulmus, profesörlerin eli öpülmüş, yapılan gösteriler geniş olmuştu.

İhtilâl komitesinin daima toplandığı Genelkurmay Askeri Şûra salonuna varılınca, Silâhlı Kuvvetler mensuplariyle profesörler birbirlerine milli başarıdan dolayı coşkun tebriklerde bulundular, sonra Cemal Madanoğlu, ihtilâl hakkında kısaca bilgi verdi, şöyle konuştu:

"Biz, bu işi yaparken, sadece memleketi içine düştüğü durumdan kurtarmak istedik, iktidarı derhal sivillere bırakacağız, vazife kabul etmeyeceğiz."

Bu sırada Gürsel İzmir'den geldi ve masanın başına geçti. Profesörler, ihtilâlin lideri diye sert bir şef beklerken, babacan tavırlı bir generalle karşılaşmışlardı.

Cemal Gürsel (Ağa) sözü böyle açtı:

"Biz Üniversiteye inanıyoruz. Yalnız inanmıyoruz, iman ediyoruz. Sizi çağırmamızın sebebi şudur: Bize derhal yeni bir Anayasa yapın. Bunu en kısa zamanda hazırlamanızı rica ederim. Zira biz üç ay içinde seçimlere girip iktidarı sivil dareye bırakmak kararındayız. Öyle bir Anayasa ki bir daha çiğnenmesi mümkün olmasın, dinin istismarına meydan bırakmasın. Şahsen ben ikinci bir meclis, bir ayân meclisi kurulmasında da fayda görüyorum."

Memleketi idare için derhal bir hükûmet kurulması ihtiyacında herkes birleşti.

Kubalı, Turhan Feyzioğlu, Turan Güneş'le, Tahsin Bekir Balta'yla görüştü. İnönü'yü de ziyaret etti. Maksadı, İsmet Paşa'nın ne yol tutmak istediğini yoklamaktı. İnönü hareketin memleket için hayırlı olduğunu, başarılar dilediğini, başkaca bir rol oynamayacağını söyledi.

İşlerin yürümesi için Devlet ve Hükümet Başkanı'nın yanında imzaya yetkili bir müsteşar bulunması lâzımdı. Milli Birlik Komitesi üyelerinden Türkeş fiili surette müsteşarlığa elkoydu, Resmi Gazete tekrar çıkmaya başlayınca, yeni Hükûmet'in ilk kararnamesi diye bu atanma orada yer aldı.

İlk tahliyeler İlk önce Milli Birlik Komitesi'nde alınan karara göre yalnız Cumhurbaşkanı, bakanlar, Tahkikat Komisyonu üyeleri, Komisyon'la ilgili takrirleri imzalayanlar tutuklanacaktı. Halbuki 27 Mayıs sabahı her ihbar edilen tutuklanmış, Harp Okulu'na getirilmişti.

General Cemal Madanoğlu, Sıtkı Yırcalı ve Şemi Ergin'i hakem diye kabul ederek, yetmiş kişiyi serbest bıraktırdı. Fakat profesörler suçlu ile suçsuzu ayırmanın bu şekilde yapılamayacağını, yetkinin Adalet Divanı'na ait olduğunu ileri sürünce, hepsi yeniden tutuklandı.

Anayasa ve hükümet Profesörler, ihtilâlin ikinci sabahı bir bildiri hazırladılar. Bildiri, Demokrat Parti iktidarının meşruluğunu kaybettiğini, 27 Mayıs hareketinin adi ve siyasi bir hükümet darbesi sayılamayacağını hukuki yönden anlatıyordu. Gürsel, profesörlerin bildiri taslağını ilgi ile dinledikten sonra Onar'a şunu söyledi:

"Siz Anayasa'yı hazırlayacak komisyonun başkanısınız. Tam yetkiyle hareket edebilirsiniz. İstanbul ve Ankara üniversitelerinden istediğiniz kadar üye ve yardımcı alın, sizden ricam, Anayasa taslağını en geç on beş gün içinde bana getirmenizdir."

Onar bunun imkânsızlığını ileri sürdü. Nihayet kesin bir mühlet yerine, "En kısa zamanda" denilmesi kararlaştı.

Hükümet kuruluyor 27 Mayıs sabahı ihtilâl programı iyi bir sekilde yürütülünce, Milli Birlik Komitesi'nin zihninde en çok yer eden iş, dış âlemin ihtilâli nasıl karşılayacağıydı. Amerika'yla yapılan anlaşmalarda DP iktidarını koruyacak bir madde bulunup bulunmadığı araştırılıyordu. Moskova'nın nasıl davranacağı suali de hatıra geliyordu. Dış âlemde en iyi temasları olan Dışişleri Umumi Kâtibi Selim Sarper, Birliğe çağırıldı. Sarper derhal anlayışla işe sarıldı. İlk 48 saat içinde 31 memleket adeta birbirinin arkasından koşarak İhtilâl Hükûmeti'ni tanıdı. Demokrat iktidarın şuursuzca hareket ettiği ve memleketin itibarını sıfıra indirdiği böylece belli oldu.

Devlet ve Hükümet Başkanı ve Milli Savunma Bakanı olan Cemal Gürselin yanı başında Kabine'de Devlet Bakanı sıfatiyle en değerli Adliyecilerimizden Amil Artüs ve kıymetli İktisatçı Şefik İnan yeralmıştı. İçişlerinin başına her vazifede iyi bir imtihan geçiren General Muharrem İhsan Kızıloğlu, Maliye'ye Ekrem Alican, Bayındırlık'a Daniş Koper, Ticaret'e Cihat İren geçmişti.

38'lerin içyüzü İhtilâl tamamlandıktan sonra memleketin otorite sahibi mevkiinde olan Milli Birlik Komite-

si otuz sekiz kişilik bir heyet olarak meydana çıktı. Arada orgenerallerle beraber yüzbaşıların da bulunması ve bunların müzakerelerde ve oylamalarda eşit hak taşıması biraz yadırganıyordu.

İdarenin, erken bir seçimin sonunda sivillere devri hakkındaki ana prensipe açık surette karşı gelenler yoktu, fakat bilhassa Alparslan Türkeş'in yabancı gazetecilerle konuşurken kullandığı lisan, dış âleme şu zannı veriyordu: "Tam bir dürüstlük ve vatanseverlik etkisi bırakan Cemal Gürsel Paşa, Mısır'ın Necip Paşa'sına benzer bir rolde görünüyordu. Bunun arkasından bir Abdülnasır zuhur etmesini, bunun da Türkeş olmasını beklemek lâzımdır."

Cemal Gürsel'in yerli ve yabancı gazeteciler için tertip ettiği büyük basın toplantısı gözümün önündedir. Gürsel, iktidarı ellerinde tutan askerlerin bunu devam ettirmek hevesini duymadıklarını, emaneti kısa zamanda seçim yoluyla belirecek sivil idareye teslim edeceklerini söyleyince, bir yabancı gazeteci şöyle konuştu:

"Bu dediğiniz hareketin hiç bir benzerini tarih kaydetmemiştir."

Devlet Başkanı tam bir iman içinde şu cevabı vermişti:

"Şimdiye kadar kaydetmemişse işte bu defa edecektir. Bunu da hepimiz göreceğiz."

Ben kendi hesabıma Cemal Gürsel'in sağlam ve temiz seciyesini, aydın vatanseverliğini çok beğenmiş, kendisini çok sevmiştim. Sık sık Ankara'ya gidiyor, her defasında onunla görüşüyordum. İstanbul'a gelişlerinde de etrafından ayrılmıyordum. Atatürk'e yaptığım gibi, onun hayatının hikâyesini de kendi ağzından dinlemek istedim. Kabul etti. uzun konuşmamızın özeti şu oldu:

"Ben Erzurumlu bir asker ailesinden geliyorum. Nesillerden beri devam eden geleneğe uyan babam, Balkan Harbi'nde, Çanakkale'de dövüşmüş bir askerdi. Bu asker ocağının mensubu sıfatiyle ben de askerden başka bir sey

olmayı hatırdan geçirmedim. Ömrümün en unutulmaz hatıralarından biri şudur: Balkan Harbi sırasında biz Ordu şehrinde bahçeli bir evde yerleşmiş bulunuyorduk. Balkan Harbi'nden sonra, babamın belli bir günde, belli bir vapurla Ordu limanına geleceği hakkında telgraf aldık. Biz üç kardeş deniz kenarına koştuk, babamızı çok göreceğimiz gelmişti. Annemin de bizimle beraber karşılamaya gelmemesine hayret ettik. Babam vapurdan inince annemizi sordu. Merak içinde eve koştuk. Annem bahçe kapısında yok, iç kapıda da yoktu. Yukarı katta da meydanda görülmüyordu. Araya araya mutfağın bir köşesinde çalıştığını ve işe dalmış göründüğünü keşfettik. Babam dedi ki:

'Yahu, Hanım neredesin?'

'Nerede olacağım işte buradayım... Memleketin şerefini Balkanlılar'a çiğnettiniz, vatanı en acı bir bozguna uğrattınız. Bunları yaptıktan sonra seni vapurdan karşılamamı ne yüzle bekleyebilirsin?'

İşte tam bir asker karısı olan annem, Balkan bozgunundan gelen kocasını bu sözlerle karşılamıştı."

Cemal Gürsel, bu ruhta bir vatan sevgisi, askerlik ve mertlik anlayışı taşıdığını iktidar mevkiinde bulunduğu müddetçe her gün, her saniye ispat etmiştir. Ona, Anadolu'da, nerede vazife görmüşse kendini mutlaka sevdiren Cemal Madanoğlu'na ve bir kısım arkadaşlarına Türk demokrasi ve hürriyeti hesabına çok şey borçluyuz.

Namık Gedik canına kıyıyor İktidardan düşen, tutuklanan, yarını belli olmayan DP politikacılarının ve aile dostlarının perişan bir halde olmaları pek tabiiydi. Bunların arasında sinirliliğin rekoru İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'teydi. Onu üst katta tuvaletin yanında bulunan bir odaya Ethem Menderes'le beraber koymuşlardı. Ethem Menderes'in onu yatıştırmak için söyledikleri fayda vermiyordu. Kendisine tevkif sırasında vazife sahipleri tara-

findan aykırı bir muamele yapılmamıştı, fakat Harbiye Okulu'nun öğrencileri vakit vakit odasının kapısını açıyor, birbirlerine onu gösteriyor, ihtilâlde can veren tek subayı kastederek: "İşte katil bu..." diyorlardı.

Namık Gedik, kendisini yatıştırmaya çalışan Koraltan ve diğer kimselere kulak vermiyor, bir düzüye şöyle söyleniyordu:

"Beni götürecekler, beni linç ettirecekler, şerefimle oynayacaklar..."

Uyku ilâçları aldıktan sonra bir kâğıda: "Melâhatçığım, bu size son hitabımdır. Benim için dua edin," diye yazmış ve camı kapalı pencereden kendini şiddetli bir hareketle aşağı atarak ölüme kavuşmuştur.

Şunu hatırda tutmak lâzımdır ki, ihtilâle katılan gençlik çok şiddetli bir kin ve nefret dalgası içinde bulunuyordu. İktidarda bulunanların yığınlarla para sahibi olduklarına ve İsviçre bankalarına milyonlarca dolar kaçırdıklarına dair en taşkın haberler bile doğru diye kabul ediliyordu.

Yassıada duruşmalarının devamınca sık sık oraya gittim. Milletin güvenini geniş bir surette aldıktan sonra emaneti kötüye kullananların ve bu arada gidişi beğenmemekle beraber buna karşı harekete geçemeyenlerin ve Yassıada macerasının acılarını karar gününe kadar çekenlerin halini gördüm, Divan Başkanı Başol'la ve Yassıada Kumandanı Tarık Güryay'la defalarca konuşma imkânları buldum.

Karar günü 16 Eylül 1961 günü Adalet Divanı vazifesini bitirdi ve tutukluları grup grup kabul ederek haklarındaki kararı bildirdi. Birinci grupta Cumhurbaşkanı, son Kabine üyeleri bulunuyordu. İdam ve müebbet hapis cezalarına çarpılanlara karar yüzlerine karşı bildirilmiş, ellerine kelepçe vurulmuş, hepsi motörlerle İmralı Adası'na yollanmıştı. Orada Fatin Zorlu ve Hasan Polatkan o gün asılmıştır. Menderes hasta yattığı için bir gün sonra İmralı'ya

gönderilmiş ve aynı muameleyi görmüştür. İdamları önlemek için bir hayli çalışma olmuş. Bu arada Cemal Gürsel ve İnönü ellerinden geleni yapmışlardır, fakat Komite'nin dışında taşkın cunta grupları bulunduğunu ve bunların baskısına karşı gelmenin kolay olmadığını gözönünde tutmak lâzımdır.

İlk gruptan sonra seçim daireleri alfabe sırasına konularak takım halinde milletvekilleri kabul edilmiş ve cezaları bildirilmiştir. Bu cezalarda aynı ölçü kullanılmamış, türlü tesirler az çok rol oynamıştır. Meselâ parti devrinde tek başına hür tenkidi temsil eden, Millet Partisi başkanı iken parti içinde inkılâp uğruna pençeleşen, 1957 seçimlerinde DP listesinde müstakil aday olan Hikmet Bayur'un müebbed hapse mahkûm olması akıl ermez bir şeydir. Ağzından hayvan cinsinin ıslahından ve sütçülüğe ait gelişmelerden başka bir lâf çıkmayan Veteriner Selim Yatağan da müebbed mahkûmların arasındaydı.

Cezalarını Kayseri'de geçirmeleri uygun görünenlere Yassıada Kumandanı Tarık Güryay kelepçe vurdurmamış, fakat Yeşilköy'de uçağa binerken hepsine kelepçe vurulmuştu. Kayseri'de sıhhi durumu imkân verenler, sekiz ay hücre cezasına çarpılmıştı. Bu cezanın şekli şuydu: Tepede gece ve gündüz kuvvetli bir elektrik lambası yanmak, yemeği hücrede yemek, diğer ihtiyaçları orada görmek, hava almaya çıkmamak, Kemal Türkoğlu Adalet Bakanı olunca Zürich kantonunun cezaevi usûllerini Türkçe'ye çevirerek yürürlüğe koymuş hücre rejimini çok hafifletmiş, hava almak için her gün hücreden çıkmak imkânını vermişti.

1962 Ekim'inde yedi yıla kadar hapis hükmü giyenler serbest bırakılmış, diğerlerinin tutukluluk müddeti dört buçuk yılı bulmuştur. Bunun bir kısmında raporla muvakkat surette serbest bırakılanlar olmuş ve isteyenler başka cezaevlerine yollanmıştı. İstanbul'a Toptaşı'na Kemal Ay-

gün, Samed Ağaoğlu, Dr. Mükerrem Sarol dahil olmak üzere altı kişi gelmişti. 1966 yılında da Af Kanunu çıkmış ve mahkûmlara emekli olmak, memurluk etmek imkânı verilmişti.

Siyasi mahkûmlara siyasi hak verilmesi hakkındaki kanun 1968 sonbaharında ittifakla Meclis'ten çıkmıştır, fakat Anayasa Mahkemesi, maddeler hakkındaki karar çıkarken üçte iki çoğunluk esasına bakılmadığını ileri sürerek kanunu geriye çevirmiştir. Parti hesapları yüzünden bu işin gelecek seçimlerden sonraya kadar askıda kalacağı tahmin edilebilir. Öyle görülüyor ki kanun Halk Partisi'nin ve yeni Demokratik Parti'nin işine geliyor, fakat Adalet Partisi'nin hesaplarına pek uymuyor.

Yeni düzenin kuruluşuna doğru Seçime kadar memleketi idare için muvakkat bir Anayasa hazırlanınca ve Milli Birlik Komitesi'nin seçimlere kadar yasama organı vazifesini görmesi kararlaşınca, Milli Birlik Komitesi'ni gelişi güzel halinden kurtarmanın ve sayı ve kişilik bakımından düzene koymanın sırası geldi. İlk Anayasa taslağında kırk bir isim vardı, fakat bu arada Hava ve Jandarma kuvvetlerinin temsilcileri yoktu. Hava'ya iki, Deniz'e, Jandarma'ya birer temsilci ayırmak, umumi sayıyı kararlaştırmak kimlerin kesin surette Komite'de kalacağını ayırmak icap ediyordu. Tartışmalar sonunda 11 Haziran'da otuz sekiz isim üzerinde birleşildi, bu isimler yeni Anayasa'nın birinci maddesine geçirildi ve Anayasa'yla isimler 12 Haziran'da ilan edildi.

Milli Birlik Komitesi'yle Kabine'nin Başbakanlık'taki Bakanlar Heyeti'ne mahsus odada toplanmaları zaman bakımından çatışmalara yol açıyordu. Milli Birlik Komitesi için eski Meclis'in toplantı ve çalışma yeri olması kararlaştı ve İstiklal Savaşı devrinin çalışmalarına sahne olan tarihi salonda muvakkat yasama organını temsil eden üyeler, 13

Haziran'da birer birer kürsüye çıktılar, gayet metin bir tavırla kendi kendilerini vatana, millete, demokrasi ve inkılâp davalarına adadıklarını belirten and suretini okudular. Ben, bu sahneyi tatlı bir heyecanla izleyenlerin arasındaydım. Üyelerden her birinin askerce bir imanla söyler gibi göründükleri and, kulağıma Türkiye'de yeni bir hukuk devletinin temeli atıldığının ve ileri bir düzen kurulduğunun bir müjdesi gibi aksediyordu.

Milli Birlik Komitesi'yle yeni Kabine'nin ele aldıkları ilk işlerin arasında Devlet Bakanı Şefik İnan'ın ileri sürdüğü Devlet İktisadi Plânlama Dairesi'nin teşkili vardı. Teklif derhal karara bağlandı. Bir rapor hazırlamak üzere Hollandalı İktisatçı Tinbergen Türkiye'ye çağırıldı. Çok şükür ki Türkiye'de dünyanın türlü memleketlerindeki plânlama sistemlerine dair araştırmalar yapan ve bu işi yıllardan beri sürükleyici bir ilgi ve merak konusu haline koyan bir bilgi sahibi vardı ki o da Kurmay Albay Şinasi Orel'di. Derhal Plânlama'nın başına getirildi, etrafına mevcut içinden en değerli arkadaşlar topladı. Ankara'ya her gidişimde aralarına gittim ve orada ümit dolu sağlam bir hava teneffüs ettim, fakat bir müddet sonra Albay Şinasi, istiklal içinde çalışma imkânını galiba bulamadı. Sefir sıfatiyle Suriye'ye gönderildi ve bu diplomasi mesleğinde başarı ile vazife görmeye devam etti. Haber aldığıma göre son işi Brezilya'da sefirliktir.

İç çalışmalar İlk zamanlarda Komite'nin kararıyla bankaların özel kimselere kiraladığı kasalar açılmış, muayene edilmiş ve bu hareket telâş ve endişe yaratmıştı. Bundan çabuk vazgeçilmiş, fakat bir kısım Milli Birlik Komitesi üyelerinin hudutsuz kudret rüyası gördükleri, basın ve Üniversite'yi rakip ve engel saydıkları "Babıâli'ye ve Üniversite'ye ineceğiz" diye konuştukları dikkati çekmişti. Milli Birlik Komitesi'nde sık sık çatışmalar oluyor ve and-

larına tamamiyle bağlı olanlarla gitgide devamlı cunta haline gelmek ve iktidara sahip kalmak isteyenler arasında gitgide derin bir uçurum açılıyordu.

Bunun esaslı bir belirtisi, Kabine'nin toplu olarak istifa etmesi yüzünden başgösterdi. Kabine kurulunca programını hazırlamış ve Milli Birlik komitesi'ne vermişti. Bunun normal olarak bir hafta içinde kabul edilmesi veya bir muamele görmesi bekleniyordu. Kabul edilirse yasama organı rolünü oynayan Milli Birlik Komitesi Hükümet'e güvenini göstermiş olacaktı. Halbuki değil bir hafta aradan bir buçuk ay geçtiği halde Komite güvenini belli etmemişti. Hükümet'in çalışmalarına karışanların da arkası kesilmiyordu. Kabine'nin mühim yerlerine MBK üyelerinin geçirilmesi düşünüldü ve buna dair teklif ancak bir oy farkla reddedilebildi.

Eminsu kasırgası Tam o günlerde Silâhlı Kuvvetler'in içinde ve memlekette sert tepkiler uyandıran Eminsu meselesi patlak verdi. Mesele NATO Kuvvetleri Başkumandanı General Norstad'ın NATO toplantısında ortaya attığı dava ile başlamıştı. Amerikan Genarali şunları söylemişti: "Düzenli bir orduda piramit sisteminin bozulmamasına dikkat edilmeli, yani küçük rütbeli subaylar çoğunluk teşkil etmeli, yüksek rütbelere çıkıldıkça, her rütbenin mensupları azalmalıdır. Halbuki Türk ordusunda durum o hale gelmiştir ki teğmenlere düşen vazifeler albaylara yaptırılıyor. Muvazenenin bir ân evvel yerine gelmesi lâzımdır."

Milli Birlik Komitesi bu düşünceyi haklı buldu ve icabını düşündü. 1960'ta Türk Kara Kuvvetleri'nde 260'ı albay olmak üzere, 9251 albay, yarbay ve binbaşı vardı. Halbuki yüzbaşı, üstteğmen ve teğmenin sayısı beş binin biraz üstündeydi. Bütün NATO Kuvvetleri'nde albay sayısı Türkiye'de tek başına olduğundan azdı. Tensikatın acı hisler

uyandırmadan yapılması için ayrılanların memnun edilmesine ve tasfiyede en dürüst ve haklı ölçülerin yürütülmesine ihtiyaç vardı.

Durumu düşünmek için 26 Temmuz gecesi olağanüstü bir toplantıya çağırılan Milli Birlik Komitesi, ilk iş olarak, Emekli Sandığı Kanunu'nda sessizce bir tadil yapılmasına karar verdi. Amaç, emekliye ayrılmayı teşvik için emekli maaşını yüzde elliden yüzde yetmişe yükseltmek, ayrıca kendi isteğiyle emekliye ayrılacaklara çifte ikramiye vermekti. Bu orduda yapılması düşünülen büyük tasfiye hareketinin ilk adımı olacaktı. Bunun arkasından kitle halinde emekliye sevkedileceklerin daha az mağdur olmaları ve harekete karşı uyanacak tepkilerin yatıştırılması düşünülüyordu, fakat taşınması lâzım gelecek mali yükü karşılamak için tasfiye ihtiyacını ilk ileri süren General Norstad Ankara'ya çağırıldı. Onun vasıtasıyla on iki milyon dolarlık yardım sağlandı ve işe girişildi.

Ne yazık ki en mühim bir nokta ihmale uğradı. Askeri şerefler ve ince hakkaniyet duygularıyle sıkı bir ilgisi olan bu işe hatır ve gönül karışmaması, değer taşıyan ve orduya faydalı olan subaylara dokunulmaması lâzımdı. Bunu yapmaya bir dereceye kadar gayret edildi, fakat şunun, bunun mensubu olarak bir takım kimselerin orduda kalmasının, buna karşı genç yaşları, seciyeleri, değerleri, hizmetleri itibariyle kalmaları lâzım gelen nice subayın haksızlığa uğratılmalarının önü alınamadı. Böylece orduya ait bazı hak ve menfaatler çiğnenmiş oldu.

Eminsu adını taşıyan afet karşısında maddi yardımlardan faydalanarak hayatlarını yeniden düzenleyenler ve yarayı unutanlar eksik olmadı, fakat mesleğine bağlı ve hizmete âşık nice değerli subayın gönlü kırıldı ve yarası kapanamadı.

Komite'de bölünme istidatları Milli Birlik Komitesi daha kurulurken, bölünme istidatlarını sinesinde

taşıyordu. Bir tarafta yıllardan beri aralarında politika ihtiraslariyle kaynaşan bir ortamda esaslı ıslahat yapılamayacağına inananlar ve memleketin bir müddet sıkı bir idare altında yürütülmesinde fayda görenler vardı. Bunlar Halk Partisi'ni, Demokrat Parti'den daha az zararlı bulmuyorlardı. Bu nevi parti politikacılığından bir müddet uzak kalmak lüzumunu kafalarına koymuşlardı. Bunların karşısında askeri bir diktatörlüğü yurt için zararlı gören ve demokrasi ve inkılâp hakkındaki andlarına bağlı kalmak isteyenler duruyordu. Bunlar, ihtilâli, kudretini kötüye kullanan Demokrat Parti'den kurtulmak, iktidar emanetini yeni seçimlerle meydana gelecek Meclis'e devretmek amacıyla yapmışlardı. Bu iki grubun ötesinde kesin bir görüşe saplanmayan ve cereyanlara göre yer değiştirenler de eksik değildi. Bunlarda bazen derhal çekilip gitmek bazen uzunca zaman kalıp ıslahat yolunda icraat yapmak düşüncesi ağır basıyordu ve bazen bir, bazen diğer gruba yakın duruyorlardı.

Komite üyelerinin 17 gruba ayrılarak memleketin her köşesini dolaşması ve bir nabız yoklamasına girişmesi düşüncesi ilk önce beğenildi, fakat sonra Osman Köksal ile iki Havacı, geziye çıkmaktan caydılar, diğer taraftan da Taşer gibi Ankara'yı boş bırakmamak için orada kalmayı uygun bulanlar çıktı. Köksal Muhafiz Alayı'nın kumandanıydı, diğer taraftaki Taşer'in ise o günlerde Ankara'daki tank birlikleriyle temaslarda bulunduğu söyleniyordu.

Ekipler 21 Eylül sabahı kendilerine ayrılan bölgelere dağıldılar. 22 Eylül sabahı Türkeş Başbakanlık Müsteşarlığı'ndan uzaklaştırıldı ve yerine İçişleri Müsteşarı Hilmi İnces'ıu geçti. Haber bomba gibi patladı. Buna mana verenler oldu. Orhan Erkanlı ve Özdağ haberi duyar duymaz geziyi bırakıp Ankara'ya döndüler.

Gezide bulunanlardan bir kısmı, Kurucu Meclis'e lüzum olmadığını, Komite'nin bir müddet iktidarda kalıp ıslahata girişmesi doğru olacağını halka telkin etmeye çalış-

mışlardı. Diğerleri ise gerçek hedefin demokrasi olduğunu, seçimlerin en geç 1961 sonbaharında yapılacağını söylemişlerdi. Demokrasi taraftarları, açık toplantılarda açık konuşmuşlar ve beraberlerinde bulunan gazetecilere, diğer tarafın diktatörlüğe kaymak istediğini belirtmişler ve gözlerini açık tutmaları ve halkı uyarmaları hakkında tavsiyelerde bulunmuşlardı. Gürsel bu arada harekete geçmek ihtiyacını duymuş, seçimlerin zamanında yapılacağını, Kurucu Meclis'in vazifesini göreceğini kesin bir dille söylemişti.

Tasfiyeye doğru Milli Birlik Komitesi'nin iki zıt bölüme ayrıldığı sırada iki Albayın rolü olmuştu. Bunlardan biri ihtilâlin hazırlandığı sırada Amerika'da askeri ataşe olan Dündar Seyhan, diğeri Napoli'deki NATO vazifesinden yeni dönen Albay Halim Menteş'ti. Albay Seyhan, ihtilâlin sadece DP'nin idaresine son vermek değil, idareyi ele alıp köklü reformlara girişmek amacıyla yapılmasını istiyordu. Albay Menteş ise, Komite'deki iki Havacıyla beraber Cemal Gürsel'in tarafındaydı ve rejim adına düzen ve huzur arıyordu.

13 Ekim'de Albay Menteş, Albay Seyhan'ın şöyle sözler söylemekte olduğu iddiasını ileri sürdü:

"Komite yürümüyor, sebep olanları paketlemeli ve uzaklaştırmalı..."

Haber bomba gibi patladı. Demokrasi taraftarları, iddiayı, şüphelerinin doğru olduğuna delil diye karşılıyorlar, diğerleri inkâr ediyor ve şüpheyi dağıtmaya çalışıyorlardı. O akşam Komite'de ve kulislerde çatışmalarla geçti.

Bundan sonra her yönde toplantılar, temaslar, yoklamalar aldı, yürüdü.

147'ler kasırgası 27 Ekim'de İstanbul Üniversitesi'nden 147 öğretim üyesinin toptan ve keyfi surette tasfiye edilmesine dair bir teklif, yalnız bir tek muhalif reye kar-

şı Komite'den geçti. Üniversite, basın, gençlik gibi ihtilâlin başından beri Milli Birlik Komitesi'ni candan destekleyen kuvvetler, bunun aleyhinde derhal ayaklandı ve ateş püskürdü. Bu tepkiler Komite'yi sarstı. O sırada Erzurum'da bulunan ve dönüşte bir oldu bitti karşısında kalan Orgeneral Cemal Gürsel kararı beğenmedi. "Hata yaptık fakat hatadan dönülür" dedi. Hatadan dönülmedi, çünkü bu yapılırsa Eminsu davasının tekrar ortaya çıkacağından korkuldu.

Üniversite'de bir takım ıslahat yapmak, kadrosunu, usûllerini ve ruhunu gençleştirmek lâzımdı, fakat böyle bir işe Milli Birlik Komitesi'nin yoluyla tepeden inme girişmek doğru olamazdı. Çok iyi, çok hassas ölçüler kullanmak lâzımdı. Halbuki Üniversite'nin en değerli üyelerinden bazıları kıskançlık ve entrika yüzünden dışarıya atılmış ve hatta bunlardan bir kısmı yabancı üniversiteler tarafından kapılmıştı. İstanbul Teknik Üniversitesi, Milli Birlik Komitesi'nin 147'ler hakkındaki kararını meşru diye kabul etmedi. Çıkarılan profesörlerinin odalarını kendi adlarına muhafaza etti ve devamlı surette temizletti.

147'lerin tasfiye meselesinde basın, gençlik, üniversite zinde kuvvetlerinin Komite'ye karşı cephe almaları, Komite üyelerinin kendi kendilerine ve olumlu icraat yapabilmek kudretlerine olan güvenini sarstı. Komite üyelerine eskiden fazla derecede olarak hakim olan düşünce, iktidar sorumluluğunu bir ân evvel sivillerle paylaşmak oldu.

Bu arada icraatçı grup, Kurucular Meclisi'nin aleyhinde bulunmamak yolunda verdiği sözü hiçe saymış ve duruma zorla hakim kalmak ümidiyle tank kuvvetleriyle ve diğer birliklerle ilişkiler kurmaya uğraşmıştı. Devlet Başkanı'na karşı baskıya girişmeyi ve zor kullanmayı da denemişlerdi. İşte bu durumda bir tasfiye kararına varıldı ve karar 13 Kasım'da ince bir ustalıkla yürütüldü.

Tasfiye nasıl oldu? Eylül başından beri Milli Birlik Komitesi'nin içinde gerçek bir karşılıklı güven kalmamıştı. "Bunlar bizi toparlayacaklar, erken davranmazsak paketleyecekler" gibi sözler Komite'nin her iki grubunda zaman zaman kulaklara fısıldanıyordu. Eylül başında General Madanoğlu ile Sıtkı Ulay'ın Orgeneral Cemal Gürsel ile yaptıkları bir konuşma esnasında Komite Başkanı kendini emniyette duymadığını belli etti.

Başkan basın toplantısında gazetecilerden birinin Kurucular Meclisi'ne dair sorduğu suale Müsteşar Türkeş'in hazırladığı menfi cevabı okumamış, aksine olarak: "Hazırlıklara başladık, mümkün olduğu kadar çabuk harekete geçeceğiz," demiştir. 147'ler olayından sonra Gürsel, Komite'ye danışmaya lüzum görmeden bir bildiri yayınlamış, Kurucu Meclis'in derhal teşkilinin kararlaştırıldığını, kuruluş kanununun en geç yirmi günde hazırlanması için Prof. Feyzioğlu'nun görevlendirildiğini söylemişti. Halbuki geçici Anayasa'ya göre böyle bir Meclis kurulması için Komite'nin beşte dört çoğunlukla karar vermesi icap ediyordu. Böyle bir Meclis'e taraftar olmadıklarını açık açık söyleyenlerin sayısı ise beşte dördün çok üstündeydi.

Gürsel Ankara'ya varınca, Cemal Madanoğlu'nu karşılayanların arasında buldu. Madanoğlu sordu:

"Ne oluyor? Hâlâ bir karar vermediniz mi?"

Gürsel bu soruya başka bir soruyla cevap verdi:

"Yahu, biz bunların yedisini yakalayıp Erzurum Kalesi'ne kapatsak ne olur?"

"Tamam, siz bu işi şimdi bana bırakın, ben her şeyi ayarlarım."

Madanoğlu tasfiyeyi hoş göreceklerine emin bulunduğu on yedi üyeye işi açmış ve "Evet" cevabını almıştı. Yirmi bir kişilik bir çoğunluğun toptan tasfiyesi harekete geçenlerin azınlık halinde olduklarını gösterecği için daha

zararsız sayılan yedi kişi bir tarafa bırakılmış yalnız on dört sert icraatçı üzerinde durulmuştu.

Bunların Erzurum kalesinde hapis edilmesi yolundaki ilk düşünce mahzurlu görülmüş, kararın 13 Kasım Pazar günü yürütülmesi ve Ondörtler'e yurt dışında görevler verilmesi uygun görülmüştü.

Ondörtler'e Devlet Başkanı ve Silâhlı Kuvvetler Başkumandanı sıfatiyle yazılan mektupların sureti şuydu:

"Sayın Bay,

1 - Türk Silâhlı Kuvvetleri adına millete verilen sözün yerine getirilmesinde uğratılan aksaklıklar ve güçlükler karşısında vaki istek üzerine Milli Birlik Komitesi'ni feshetmiş bulunuyorum.

2 - Başarmış olduğunuz yüksek hizmete layık bir surette size verilecek olan dış görevi beklemenizi, bu müddet içinde memleketin ve şahsınızın emniyeti bakımından evinizden dışarı çıkmamanızı ve ziyaretçi kabul etmemenizi aksi takdirde hakkınızda 6 ve 25 numaralı kanunlar hükmünün tatbik edileceğini bugün (13 Kasım 1960) dan itibaren emekliye sevkedilmiş bulunduğunuzu bildiririm."

Hazırlanan plâna göre bu tebliğ, 14 üyeye aynı zamanda 13 Kasım sabahı saat yediye beş kala yapılacak ve zarflar kendilerine sivil giyinmiş polisler ve birer subay tarafından teslim edilecekti. Bir güvenlik tedbiri olarak hepsinin evindeki telefon beşe beş kala kesilecekti. Bu işler için İçişleri Bakanı Muharrem Kızıloğlu görevlendirilmişti.

14 Kasım günü Ondörtler'e Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı'nın imzasiyle gönderilen mektuplarda Bakanlığın ihtisas kadrosuna alındıkları ve filan sefarete, filan dereceyle müşavir diye atandıkları bildiriliyordu.

Diğer taraftan da radyo Milli Birlik Komitesi'nin feshedildiğini, fakat isimleri sayılan on yedi üyeyi içine almak üzere bir yenisinin kurulduğunu ilan ediyordu.

Kurucular Meclisi vazifesini tamamlıyor

Meydana gelmesi düşünülen Meclis, meşruluğunu kaybeden eski idare ve muvakkat olan askeri idarenin yerine süratle yeni bir anayasa meydana getirmek, demokrasiyi temellendirmek, Türkiye'de Modern Devlet'in esaslarını gerçekleştirmek ve teminat altına almak vazifelerini taşıyacaktı, fakat bu sahada çalışmak yetkisi ancak 27 Mayıs 1961 tarihine kadardı.

Geçici Anayasa'nın 34'üncü maddesi şöyleydi: "Kurucu Meclis vazifesini 27 Mayıs 1961 tarihine kadar tamamlayacaktır. Anayasa bu tarihe kadar tamamlanmadığı takdirde müddet on beş gün daha uzatılır. Anayasa o zaman da tamamlanmazsa Temsilciler Meclisi'nin yerini alacak yeni bir Temsilciler Meclisi kurulur."

Milli Birlik Komitesi'ndeki cunta taraftarları, işleri geciktirmek ve sivil idareye kısa zamanda dönülmesini önlemek için ellerinden geleni yaptılar. Muvakkat Anayasa'yı hazırlayan profesörlerin arasında da taraftar bulmaya uğraştılar. Ondörtler Komite'den ayrıldıktan sonra bu nevi gayretler ortadan kalktı. Meclis vazifesini zamanında tamamlamak için insan kudretini aşacak surette geceli gündüzlü çalıştı. Cemal Gürsel her türlü teşvik ve ısrarın arkasını bırakmıyordu. Meclis, bir gün Anayasa, ertesi gün Seçim Kanunu üzerinde uğraştı. Böylece ihtilâli yapanlara andlarını yerine getirmek ve bir sivil idare kurmak nasip oldu, yalnız en esaslı bazı düşüncelerini yerine getirmek fırsatını bulamadılar.

Temsilciler kimlerdi?

Kısa zamanda bir Anayasa ve Seçim Kanunu hazırlamak ve idareyi sivillere devretmek için esaslı seçimlerden çekinmek ve pratik bazı kestirme yollarla temsilci devşirmek lâzım geliyordu.

Bu arada Devlet Başkanı'na on kişilik bir kontenjan verilmişti. Milli Birlik ve Bakanlar Kurulu üyeleri tabii tem-

silci diye kabul edilmişlerdi. Halk Partisi'ne 45, Millet Partisi'ne 25 temsilci göndermek hakkı verilmişti. İller yetmiş beş temsilci göndereceklerdi. Şu surette ki nüfusu yedi yüz elli bine kadar olan illerden bir tek, 750.000'den fazla olan her beş yüz binden ayrıca bir temsilci gelecekti. İl temsilcilerinin büyük kısmının CHP'li olmasını sağlamak güç olmadı. Türkiye'nin bütün baroları 6, eski muharipler 2, esnaf teşkilatı 6, gençlik 1, işçi sendikaları 6, odalar 15, öğretmen teşekkülleri 6, tarım 6, üniversite 12, yargı organları 12, basın 12 temsilci ayıracaktı. Bunların nasıl seçileceği kanunda belirtilmişti.

İçimden kabaran bir arzu Ben milletvekili diye seçilmeyi, çok ciddiye aldığım gazetecilik vazife ve mesuliyetine uygun bulmuyordum. Bir parti listesine müstakil olarak girsem bile, milletvekili bir gazetecinin o listenin sahibi partiye borçlandığına ve gazeteciliğin ilk şartı olan objektifliği elden kaçırdığına inanıyordum. Bunun için kuruluşundan sonra Demokrat Parti'nin, ihtilâlden sonra Halk Partisi'nin yaptığı milletvekilliği tekliflerini teşekkürle reddettim, fakat gerçek demokrasi ve hukuk devleti adına ve kırtasiyeciliğe karşı savaşlara bütün ömrünü vakfeden, bu uğurda her felâketi ve zorluğu göze alan, Amerika'da millet parasıyla sosyoloji, tarih ve ekonomi okuyan, Üniversite ve Mülkiye'de profesörlük eden, altmış yıldır dünyanın her tarafını gezen, tecrübe toplayan bir aydın sıfatiyle Kurucular Meclisi'ne girmeyi ve orada çalışmayı vazife saydım. Basına ayrılan on iki yerden dördü İstanbul, üçü Ankara, ikisi İzmir, üçü Anadolu gazetecilerine ayrılmıştı. İstanbul'daki dört yerden biri gazete sahiplerine verilmiş, Gazete Sahipleri Sendikası beni temsilci seçtiğini resmi ve kesin surette bildirmiş ve sözün tutulmak istenmediğini görünce ısrarla, telgraflarla kararını duyurmaya çalışmıştı. Bir kısım gazeteciler bir olarak kendi aralarında

başka bir arkadaşı kayırdılar ve gazete sahiplerinin kararını hiçe saydılar. Bu sahada faydalı olabileceğime inandığım için üzüldüm, fakat şahsi olarak hiç bir gayrete girişmedim.

Esaslı sonuçlar Kurucular Meclisi 6 Ocak 1961 günü işe başlamış ve ideal mühlet diye kabul edilen 27 Mayıs 1961 günü işi tamamlamıştır. Yani bazen çok gürültülü olarak geçen ağır vazife dört ay yirmi gün içinde sona getirilmiştir.

Anayasa'nın getirdiği esaslı değişiklikler arasında nisbi temsil esasının kabulü, Devlet'in "Sosyal Devlet" niteliğini taşıdığının kararlaşması, Temsilciler Meclisi'nin 450 adedinde dondurulması, 150 seçilmiş üye ile Devlet Başkanı'na verilen 15 kişilik kontenjandan ve Milli Birlik Komitesi'nin yirmi üç üyesinden (yani toplu olarak 184 isimden) mürekkep bir Senato'nun kurulması, Büyük Millet Meclisi'nden çıkan kanunların Anayasa'ya uyup uymadığını kestirmek yetkisini taşıyan bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması vardı.

Referandumun sonuçları Anayasa'nın kabulünden sonra bunun esaslarını halka duyurmak ve referandumda bilgiyle oy kullanılmasını mümkün kılmak için on beş günlük bir yayın müddeti bırakılmış, bunun ardından partiler için propaganda müddeti açılmıştı.

Bu propagandalar esnasında gericiler ve o sıralarda "Kuyruklar" adıyla anılan eski Demokratlar ve askeri cunta taraftarları var kuvvetleriyle Yeni Anayasa aleyhine duygularla seferber olmuşlardı. "Hayır demekte hayır var" sözü ağızdan ağıza dolaşmıştı. 9 Temmuz tarihinde yapılan referanduma 12.750.009 seçmen katılmıştı. Bunların oylarından 10.282.561'i muteber sayılmıştı. 6.348.191 seçmen "evet", 3.934.370 kişi "hayır" demiş, böylece Yeni Anayasa'nın yürürlüğe girdiği derhal ilan edilmişti.

1961 seçimleri ve parti hareketleri 27 Mayıs İhtilâli, demokrasi bayrağı altında zafer kazandıktan sonra, yakın bir zamanda parti davasının ortaya çıkmasını beklemek lâzım geliyordu. *Vatan* gazetesi İdare Meclisi'nin başkanı olması dolayısiyle çok yakından tanıdığım ve sevdiğim Enver Adakan bu ihtiyacı duyanların ve particiliğin tekrar eğri yollara sapmasını önlemeye çalışmayı vazife edinenlerin birincisi oldu. 4 Haziran'da yani 27 Mayıs'tan bir hafta sonra Ankara'ya koştu, Hürriyet Partisi'ni diriltmek için temaslara girişti. Eski Hürriyetçiler'den Ekrem Alican, Raif Aybar ve Isparta milletvekili İrfan Aksu'dan ilgi gördü, fakat o günlerde parti hareketini ortaya koyacak bir ortam henüz gelişmemişti.

Enver Adakan, 1931'de Balıkesir'den müstakil milletvekili seçilmiş, 1935'te Halk Partisi'ne, 1954'te Demokrat Parti'ye, 1955'te Hürriyet Partisi'ne geçmişti. İhtilâlden sonra bu parti hareketlerinde devamlı rol oynamıştı, fakat asıl teşebbüs sahiplerinin milletvekili olmak sevdasına düşmemeleri ve ancak memleket menfaatlerinin üzerinde bekçilik etmeleri ve partiye mensup milletvekillerini frenlemeleri yolundaki düşüncesi, particilik piyasasında rağbet bulmamıştı.

Ankara'da bir akşam yemeği Ben, gazetecilik vazifem dolayısiyle bir düzüye Ankara'ya gidip geliyor ve Enver Adakan'la orada sık sık karşılaşıyordum. Bir defasında Enver Adakan, Milli Birlik mensuplariyle temas etmek maksadıyla tertip edilen bir akşam yemeğine beni de çağırdı. Orgeneral Özdilek, General Sıtkı Ulay, General Muharrem İhsan Kızıloğlu, Ekrem Alican ve Selim Sarper yemekte bulunanların arasındaydı.

Devlet Başkanı Cemal Gürsel, çok partili demokrasi fikrini benimsediği için Halk Partisi'nin karşısına bir muhalif parti çıkmasını candan istiyordu. Enver Adakan'la tanışmış,

kendisinin aradığı partici tipini temsil ettiğine inanmış ve etrafındakilere de bunu duyurmuştu.

Ben, o akşam tanıştığım değerli insanların hepsinin ideal ruhlu bir parti düşüncesine değer verdiklerini gördüm, fakat aralarında en çok Muharrem İhsan Kızıloğlu beni çekti. İçişleri Bakanı olması dolayısiyle sık sık ziyaretine gittim, kendisiyle daha yakından tanıştım, modern ruhlu, geniş bir dünya görüşüne sahip bir asker ve devlet adamı olduğuna inanç getirdim. Ne yazık ki bu tipte bir insanın günlerin havasına uyması güçtü. Paşa, bana bazen latife yollu şunu söylerdi:

"Görecceksin ben burada kalamıyacağım, Vatikan'a Sefir diye gönderileceğim."

Günün birinde dediği oldu, Vatikan'a Sefir diye gönderildi. Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün ve Dünya Liberalleri Birliği'nin idare heyetinde olduğum ve sık sık davetler aldığım için ben, boyuna dünyayı dolaşıyordum. Her defasında Roma'ya uğramayı ve Muharrem İhsan Paşa'yı da ziyaret etmeyi iş edindim. Kendisi de, eşi de mükemmel insanlardı. Napoli'de NATO teşkilatında uzun zaman vazife gördükleri için İtalyanca'yı pek iyi biliyorlardı. O zaman Papa olan Yirmiüçüncü Jan'ı İstanbul'dan ve Paris'ten iyi tanıyordum. Ağır hasta olmasına rağmen, Kızıloğlu vasıtasıyla kabul ricamı duyunca, beni derhal çağırdı, benimle konuştu ve hatıra diye iki madalya hediye etti.

Yeni Türkiye Partisi Enver Adakan nihayet Ekrem Alican, Esat Çağa ve diğer arkadaşlarla beraber Yeni Türkiye Partisi'ni kurdu ve 1961 Şubat'ında programını açığa vurdu. O sıralarda Başkan Gürsel Halk Partisi'nin karşısında yalnız bir tek yeni parti kurulmasını doğru buluyordu. Ekrem Alican, Adakan ve arkadaşlarından başkasının parti kurmalarına izin verilmemesini İçişleri Bakanlığı'ndan istemişti. Erzurum'dan Ankara'ya çağırılıp Genel-

kurmay Başkanlığı'na geçirilen Orgeneral Gümüşpala, pek az zaman sonra emekliye ayrılınca biraz kırılmış ve kurmayı düşündükleri partinin lideri olması için kendisine başvuran eski İzmir Demokratları'nın arzusunu iyi karşılamıştı, fakat yapılan müracaata "İlk müracaatın Ekrem Alican'la Adakan tarafından yapıldığı ve kendisinin onlarla işbirliğine girişmesinin doğru olacağı" cevabı gelince, arada temaslar kurulmuş, Gümüşpala eski İzmir Demokratları'ndan Şinasi Osma'yla beraber Ankara'ya gelmiş, Yeni Türkiye Partisi mensupları tarafından karşılanmış, fakat şahsi mazereti dolayısiyle Lider Ekrem Alican, ne karşılamaya, ne kendi adına tertip edilen yemeğe gelebilmişti. Bu yüzden çıkan ve İzmir Demokratları tarafından kızıştırılan anlaşmazlık üzerine işbirliği gecikmiş, Bakanlık Adalet Partisi adına olan müracaatı Yeni Türkiye'nin lehine olarak daha fazla geri bırakamamıştı. Bu sebeple Adalet Partisi, Yeni Türkiye'den evvel ortaya çıkmış ve böylece CKMP ile beraber Halk Partisi'nin karşısındaki muhalif partiler üçleşmişti, bunlara Gürsel'in ısrarıyle son saniyede yalnız on üç ildeki teşkilatiyle Memleketçi Serbest Parti de karışmıştı, sayı dörde çıkmıştı.

Dünya ölçüsünde bir acı Memlekette bu işler olurken, Afrika'nın ortasında bütün dünyayı mateme boğan bir kaza oldu. Bütün insanları birbiriyle iyi geçindirmek için yıllardır çırpınan, diyardan diyara koşan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Dag Hamerrschold, altın kalpli insan, Kongo dertlerine çare bulmak için Kongo civarında uğraştığı bir sırada gayet esrarlı bir uçak kazası neticesinde ortadan kayboldu. Ne uçağın, ne kendisinin hiç bir izi bulunmadı. Ben bu kayba şahsi olarak çok üzüldüm.

Milli andlaşma Anayasa'ya uygun olarak siyasi hayata girişilmezden evvel parti temsilcilerinin bir araya gel-

mesine ve memleketin huzur ve selâmeti uğruna bir yuvarlak masa toplantısı yapmasına ve bir milli andlaşmaya varılmasına lüzum görüldü. Silâhlı Kuvvetler cephesindeki görüş farkları bunu icap ettiriyordu.

1 Eylül 1961'de toplantı Ankara'da yapıldı. Gündemde ihtilâl, Yassıada, din, devrimler, ormanlar, dış politika konuları vardı. CHP'yi Rüştü Aksal, Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt, Ferit Melen, AP'yi Şinasi Osma, Cevdet Perin, Kâmuran Evliyaoğlu, YTP'yi İrfan Aksu, Esat Eğimer, CKMP'yi Abdülhak Kemal Yörük, Fuat Arna, Memleketçi Serbest Parti'yi Esat Çağa, Naci Bozkurt temsil ediyordu. İlk toplantı 68 dakika sürdü, komünizme karşı ortak cephe kurmakta derhal anlaşıldı. Bazı çatışmalara rağmen andlaşmaya 4 Eylül'de varıldı. O tarihte Kurucular Meclisi tarihe karışmıştı. Aynı zamanda basın tarafından yapılan milli andlaşma da esaslı oldu ve vakarlı ve güzel bir beyanname yayınlandı.

Milli Birlik Komitesi, sivil idareye iktidarı teslim etmezden evvel 23 Ekim akşamı parti temsilcilerini Adalet Bakanlığı'nın kütüphane salonunda gizli bir toplantıya çağırdı ve bazı şartlar kabul ettirdi. Bunların arasında Silâhlı Kuvvetler'e saygı gösterilmesi, milli huzurun bozulmaması, din istismarcılığı yapılmaması, devrimlerden uzaklaşmak yoluna gidilmemesi ve Milli Birlik Komitesi'nin hazırladığı kanunlar bilhassa Eminsu Kanunu'na Anayasa'ya aykırılık iddiasiyle karşı gelinmemesi, bunların tadilinin pek ağır şartlara bağlanılması ve DP suçlularına siyasi hak verilmemesi vardı. İnönü'nün ısrariyle bu son şart tadil edildi ve "şimdilik" kelimesi ilâve edildi. Çankaya'da yapılan bir toplantıda buna ait protokol imzalandı. Bu anlaşma olmasaydı 25 Ekim'de Meclis açılmayacaktı.

Seçimlerden sonra 15 Ekim 1961'de seçimler gayet düzenli bir surette yapıldı, fakat bunlarla herşey halledilmiş olmadı, ortaya üç zorluk çıktı.

Birincisi, seçimlerde hiç bir partinin çoğunluk kuramamasıydı. Önde gelen iki partiden Halk Partisi'nin 173 milletvekili, 36 senatör olmak üzere 209, Adalet Partisi 158 milletvekili, 70 senatör olmak üzere Büyük Millet Meclisi'ne 228 temsilci yollamıştı. YTP'nin 68 milletvekili, 28 senatörü, CKMP'nin 53 milletvekili, 16 senatörü vardı. Hiç bir parti tek başına kabine kuramıyordu. Zıt yollarda yürüyen iki ana parti arasında bir koalisyon kurulabilmesi ihtimali ilk hamlede hatıra bile gelmiyordu. Diğer iki parti ise azınlıkta bulunmalarına rağmen, Halk Partisi'nden eşit şartlar istiyorlardı. Bunun üzerine Cemal Gürsel, İsmet İnönü'yü Kabine'yi kurmaya memur etti. Memleketi kurtarmak için iki ana parti birbirine tavizler vererek anlaştılar.

Başgil davası Atatürk zamanında en taşkın bir inkılâpçı olan, sonra Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ne başkanlık eden, onun ardından en koyu bir yobazlık hareketinin başına geçen Ali Fuat Başgil, Adalet Partisi tarafından Samsun'dan senatör seçildi. Derhal İsviçre'den gelerek, gururlu ve iddialı bir tavırla cumhurbaşkanlığına adaylığını koydu ve Milli Birlik tarafından Gürsel hakkında partilere bildirilen kesin şartı da hiçe saydı. Ortalığa fena bir ikilik çarpışması çıkacağını gören Komite, Başgil'i huzuruna çağırdı. Yobaz Profesör, karşısındaki baskının hakkından gelemeyeceğine aklı kesince, hem adaylık iddiasından, hem de Samsun senatörlüğünden vazgeçti, İsviçre'ye döndü, bir müddet sonra da vefat etti .

Talat Aydemir kıyamı Başgil gailesi ortadan kalkınca, ortalık umulduğu gibi, huzura kavuşmadı. Kanlı bir iç harbe yol açmasına kıl kalan bir kıyamet koptu.

Bu işde başrol, Kurmay Albay Talat Aydemir tarafından oynandı.

15 Ekim seçimlerinde oyların dağılması, Silâhlı Kuvvetler'in mensuplarını hoşnut etmemişti. Bir kısım kuvvet temsilcileri bu seçimlerle meydana gelen Meclis'in kuvvetli bir hükûmet kurulmasına meydan vermeyeceğini kabul etmekle beraber, verilen sözün tam olarak tutulmasına taraftar bulunuyor ve idarenin sivillere devredilmesini istiyordu. Talât Aydemir'le arkadaşlarının görüşü ise şuydu: "Bu seçimle meydana gelen Meclis ömürsüzdür. Türkiye'nin beklediği kalkınma ve reform bu sayede sağlanamaz. Seçimler derhal iptal edilmeli, bütün partilerle beraber Milli Birlik Komitesi fesholunmalıdır."

Bu düşüncede olanlar, 17 Ekim'de, yeni 15 Ekim seçimlerinin sonucu belli olur olmaz Ankara'da, 19 Ekim'de İstanbul'da toplantılar yaptılar, Talat Aydemir şöyle konuştu:

"Tekrar eskiye dönülüyor. Bu keşmekeşi kesin surette önlemek, yeni bir kardeş kavgasına meydan vermemek lâzımdır. Ancak bu şartlar gerçekleştikten sonra doktrin partileri kurulabilir."

Yalnız Hava Kuvvetleri'nin temsilcileri, bu görüşü paylaşmadılar, şu düşünceyi ileri sürdüler: "İnönü'nün kuracağı bir karma hükûmete fırsat ve imkân verilmesini istiyoruz. Yeni bir hükûmet darbesi, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin itibarını içte, dışta sarsar. İnönü'ye inanıyoruz. Başarı sağlamazsa, işe karışırız."

21 Ekim 1961'de Yıldız Harp Akademisi'nde bir karar toplantısı yapan 10 General ve 28 Albay, 21 Ekim Protokolu'nu imzaladılar. Bunların başında İstanbul Valisi Korgeneral Refik Tulga vardı. İttifakla verilen kararların esasları şuydu: .

1 - Yeni Büyük Millet Meclisi toplanmadan evvel duruma el konulacaktır.

2 - İktidar, milletin gerçek ve değerli temsilcilerine teslim ve emanet edilecektir.

3 - Bütün siyasi partilerin çalışmaları yasak edilecek, seçim neticeleri ve Milli Birlik Komitesi feshotunacaktır.

Sunay 'Dur!' diyor Yıldız Harp Akademisi'ndeki toplantı ve kararı haber alır almaz Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, bütün kuvvet komutanlarını; ordu, kolordu komutanlarını ve kurmay başkanlarını 13 Ekim sabahı için tertip ettiği bir toplantıya çağırdı. Cevdet Sunay sert ve heyecanlı konuşmasında Yıldız Harp Akademisi'nde alınan kararları doğru bulmadığını, bu yüzden memleketin yeni dertlere düşebileceğini, halbuki Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı, İsmet İnönü, Başbakan olunca durumun nasıl olsa normale dönebileceğini söyledi, Silâhlı Kuvvetler'in millete verdiği sözün icabına göre idarenin adil seçimlerin neticesine göre devredilmesinin ve Yıldız'da verilen imzaların geri alınmasının münasip olacağını ilâve etti.

Bütün pürüzler ortadan kalkınca, yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi 25 Ekim'de ilk toplantısını yaptı. 26 Ekim'de de mevcut 607 oy sahibinden 434 oy alarak Orgeneral Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı oldu. 156 kişi çekimser kaldı, 17 kişi de dağınık kimselere oy verdi.

Aydemir'le başbaşa Evet, resmi olarak her şey halledilmişti, fakat başlarında Talat Aydemir olmak üzere, gidişi beğenmeyenler açık ve kapalı suretlerle tahriklerin arkasını bırakmıyorlardı.

Hür Vatan'ın Ankara bürosundaki arkadaşlar, Talat Aydemir'in evine gidip geliyorlar ve durumun her ucunu izlemeye çalışıyorlardı. Bana da kendisiyle tanışmayı teklif ettiler. Bir gün beni evine götürdüler, karşımda volkan tipinde bir insan bulunduğunu derhal farkettim.

Talat Aydemir şöyle bir konuşma yaptı:

"Size durumu açıkça anlatayım: Bu memleket bir barut

fıçısı gibidir. Ben de elimde bir meşale tuttuğum halde fıçının üstünde oturuyorum, canımın istediği anda fıçıyı havaya uçurabilirim. Karşımda bulunanlar parmak bile oynatamazlar. Kimini şoförleri, kimini emir subayları vasıtasıyla vurdurmak ve yoketmek elimdedir. Bunu yapmak için en uygun ortamı, memlekete en az zarar, en geniş fayda sağlayacak şekli kolluyorum."

Memleketin idaresi hakkında uzun uzadıya söylediklerini özetledim, gazeteye münasip şekilde geçirdim. Bazı muhalif gazeteler "Bunları uydurdu" diye bana karşı hücuma geçtiler. Talat Aydemir gayet dürüst davrandı: Uydurulmuş bir şey olmadığına, sözlerini olduğu gibi yazdığıma dair gazetelere beyanat verdi.

İhtilâl havası Şuna şüphe yoktu ki memlekette tam bir huzursuzluk ve ihtilâl hazırlığı havası esiyordu. Dış vazifelerde bulunan Ondörtler Brüksel'de bir toplantı yaptıktan sonra yurda dönmeye hazırlanıyorlardı. Koalisyon Hükûmeti kurulmasına rağmen, Meclis'teki partilerin arasında ve iki iktidar partisinin içinde şahsi ihtiraslar şiddetle çarpışıyordu.

Silâhlı Kuvvetler'de de huzursuzluğun artması üzerine 19 Ocak 1962 günü Cevdet Sunay, komutanları yeni bir toplantıya çağırdı. Yeni bir ihtilâle sebep görmediğini ve bunu tasvip etmediğini anlattı. Talat Aydemir ve diğer bazı albaylar bu görüşte olmadıklarını belirttiler.

Merkez Kumandanı Selçuk Atakan: "Orgeneral Cevdet Sunay hareketi hoş görmüyorsa yapacak bir şey yoktur," demekle beraber ortalık yatışmadı. Balmumcu Protokolu'nu imza eden 54 general ve albay 9 Şubat'ta bir araya gelerek durumu gözden geçirdi.

Hazır bulunan 54 kişiden 47'si alınan kararı kabul etti. 17'si tereddüt içinde olmakla beraber çoğunluğa uyacaklarını ileri sürdüler.

9 Şubat toplantısının haberleri İstanbul'da duyulmuş, parti liderleri ve kuvvet komutanları harekete geçmişlerdi. Hava Kuvvetleri'nin temsilcileri derhal tedbir alınmasını istiyorlardı. Cevdet Sunay, İnönü'yle görüştü ve önleyici kararlara lüzum gösterdi. İnönü, orduyu ihtilâle sürükleyen subayların cezalandırılmasına taraftardı. Cevdet Sunay, Talat Aydemir'le beraber işe ön ayak olan iki subayı Genelkurmay'a çağırarak sıgaya çekti. Üçü de inkâr yoluna saptılar, o gece İstanbul'dan telefon eden ihtilâl sevdalıları da harekete geçilmesine İstanbul'daki arkadaşların taraftar olmadıklarını haber verdiler.

Teşebbüsten vazgeçilmiş görünürken, bir takım anlaşmazlıklar işi çığırından çıkardı. Kara Kuvvetleri'nin mensupları, Hava Kuvvetleri'nin alarma geçtiğini duymuşlar, onlar da bazı tank birliklerine alarm vermişlerdi. Cevdet Sunay, bunu haber alınca tekrar Talat Aydemir ve iki arkadaşını çağırmış, Silâhlı Kuvvetler'in arasındaki çatışmanın memleket için ne kadar büyük bir felâket olacağını hatırlatmış, mesul üç subayın vazifesini değiştireceğini, işin bu kadarla kalmasının kendilerini himaye manasına geldiğini ileri sürmüştü.

Feveran başlıyor 21 Şubat akşamı Genelkurmay'da kuvvet komutanlariyle beraber yapılan bir toplantıda Silâhlı Kuvvetler'deki huzursuzluğa sebep olan belli başlı kişilerin Doğu'daki vazifelere geçirilmeleri ve bu arada Harp Okulu Komutanı Talat Aydemir'in yerine Tuğgeneral Semih Sancar'ın atanması kıyamet kopmasına yolaçtı. Okula gelen yeni komutan General Sancar tutuklanma durumunda bırakılınca, hastalığını ileri sürdü, okulda gördüklerini söylemeyeceğine yemin etmek şartıyla evine gitmesine izin verildi. Böylece isyan başlamıştı. Hükümet'in uzaklardan getirttiği kuvvetlerle beraber Kara Kuvvetleri bölünmüş, birbirinin üzerine yürümeye hazırlanmıştı. Hava

Kuvvetleri harekete kesin surette karşıydı. Çankaya'da toplanan Devlet Başkanı, Kuvvet komutanları, Kabine üyeleri, parti liderleri saatlerce asiler tarafından çevrilmiş bir halde kalmışlar, fakat Hava Kuvvetleri'nin karargâhına sığınmalarına engel olan çıkmamıştı.

Şartlı teslim Bu korkunç gecede Etimesut'taki Radyo istasyonu Zırhlı Birlikler Tümeni'nin eline geçmişti. Subaylar verici istasyonun Ankara Radyoevi'yle bağlantısını kesmişlerdi. Cemal Gürsel'in: "Seni aldatmak ve yanlış yola sürüklemek isteyenler var" diye başlayan ve millete sonuç hakkında güven telkin eden mesajı okunduktan ve Başbakan'ın mesajı okunacağı sırada radyo yayınları durdu, bütün memleketi meraka düşürdü ve kasvet bastı. Neden sonra tecrübe halindeki Ankara II Radyosu'ndan faydalanmak hatıra geldi. Hazırlanan bütün mesajlar okundu ve rejime karşı bozguncu hareketlere girişenler, kayıtsız, şartsız teslim olmaya çağırıldı. Talat Aydemir'in kendisinin ve arkadaşlarının Doğu'ya yollanmamaları ve yerlerinde bırakılmaları, yoksa silâhların filan saat ve dakikada patlayacağı hakkındaki son teklifine kulak verilmedi. Hükûmet'in adına İsmet İnönü'nün ileri sürdüğü son söz şu oldu: "Eğer kan dökülmeden teslim olurlarsa ve mesele kapanırsa, yanlış yollara sapanları cezalandırmak yoluna gidilmeyecektir." Asi birlikler, Hava Kuvvetleri'nin, Hükûmet ve rejim tarafını tutan Kara Kuvvetleri'nin karşısında takım takım teslim olmaya başlayınca ve tam bir bozgun manzarası başgösterince, Talat Aydemir, ihtilâlin başarısız kaldığını ve işin geriye bırakıldığını itiraf etti ve evine gitti. İsyanı bastırmakta başrolleri Cevdet Sunay, İsmet İnönü ve Hava Kuvvetleri oynadılar.

Yeni koalisyon Particiler, 22 Şubat olayında çok korku geçirdiler, fakat akıllarını başlarına almak ve memleket-

çi emellerin ve ideallerin üzerinde birleşmenin yolunu keşfedemediler. Aksine olarak 19 Nisan 1962'de Meclis'te Demokratlar'ın affı söz konusu olurken 22 Şubatçılar'ın affedilmesine çatanlar ve Başbakan İsmet İnönü'nün Hükûmet adına söz vermeye yetkisi olmadığını ve 22 Şubatçılar'ın cezalandırılmasını ileri sürenler oldu. İsmet İnönü arada fark olduğunu, siyasi affa karşı olanların Demokratlar iktidara gelirlerse 27 Mayıs'ın intikamını alacakları düşüncesinin 22 Şubat işinde rol oynadığını anlattı. Nihayet 22 Şubat Af Kanunu Meclist'en geçti ve Senato tarafından da kabul edildi.

Askeri af meselesi halledilince, AP siyasi affın da karara bağlanmasında ısrar etti. Askeri kuvvetler buna karşı soğuk davranıyorlar ve Ekim'den sonra kademeli bir affa razı oluyorlardı. Parti çekişmeleri arasında İsmet İnönü 3 Mayıs'ta istifasını verdi. Koalisyon çöktü. "Nereye gidiyoruz?" diye ortalığı telâş aldı. 22 Şubat'ta emekli olmuş subaylar teşkilatı, yeni bir ihtilâl hevesine kapıldılar. Tam bu sırada 14'ler Dışişleri Bakanlığı'ndan yıllık izinlerini aldılar. Talat Aydemir de 13 maddelik bir ihtilâl ve reform programı hazırladı, bundan dolayı savcılıkta ifadesi alındıktan sonra serbest bırakıldı.

25 Haziran'da İnönü YTP ve CKMP ile anlaşarak yeni bir Koalisyon Hükûmeti kurdu, 26 gün devam eden Hükûmet buhranı sona erdi. İş adamlarından geniş ölçüde para toplayan Talat Aydemir, Dündar Seyhan'dan hedef bakımından ayrılmakla beraber, Ondörtler'den İstanbul'a gelenlerle ve tabii senatörlerle temasları kızıştırmış ve ihtilâl hazırlığına sarılmıştı. Bundan dolayı 9 Temmuz'da tutuk[illegible]ndı ve askeri cezaevine yollandı. 18 Temmuz'da para kefaletiyle serbest bırakıldı.

İhtilâl hazırlıkları Memlekette yeni bir ıslahat devri açılmasına ihtiyaç duyan askerler ve siviller bir düzüye bir araya gelerek plânlar yapıyorlardı. Bunların arasında Prof. Konuralp, General Sıtkı Ulay, Avni Doğan vardı.

1963 Mayıs başlarında Talat Aydemir gözü dönmüş bir haldeydi. Derhal ihtilâle yürümek kararını vermiş, "İhtilâl", "Tutuklama", "Hareketten Sonrası" plânlarını hazırlamıştı. Havacılar'dan hiç olmazsa bir kısmını kendi tarafına çekmek için var kuvvetiyle uğraşıyordu.

20 Mayıs günü 22 Şubatçılar için her şey tamamdı. Alpaslan Türkeş o gece ihtilâl olacağını koalisyonun bir kanadını teşkil eden CKMP'deki dostlarına bildirmek ihtiyacını duydu. Onlar da derhal Parti Başkanı ve Başbakan yardımcısı Hasan Dinçer'e söylediler, o da İsmet İnönü'ye derhal telefon etti. O gece ihtilâl olacağı saat 21'de Hükûmet Başkanı tarafından öğrenilmiş bulunuyordu.

Plânlarına göre harekete geçen ihtilâlciler, gece yarısı Ankara Radyosu'nda şu anonsu okuttular:

"Dikkat dikkat, şimdi Türk Silâhlı Kuvvetleri İhtilâl Genel Karargâhı'nın bildirisini dinleyeceksiniz."

Bundan sonra Silâhlı Kuvvetler adına Talat Aydemir'in imzasını taşıyan mesajda, Hükümet'in Anayasa'yı bir tarafa bırakarak partizan yollar tutması üzerine Silâhlı Kuvvetler'in Atatürk ilkelerine bağlı olarak idareye elkoyduğu, Meclis'in ve Senato'nun ve bütün siyasi partilerin feshedildiği, Birleşmiş Milletler Anayasası'na bağlı bulunduğu ilan olunuyordu. Bunun üzerine ortalık allak bullak oldu. Radyo ise marşlarla beraber ihtilâl anonsunu tekrarlıyordu.

Ali Elverdi sahnede Bu esnada hiç beklenmeyen bir kahramanlık başgösterdi. Radyoda anonsu dinleyen, bunun üzerine derhal bir jeepe atlayan Ankara Garnizonu Kurmay Başkanı Yarbay Ali Elverdi barikat kuran Harbiyelileri azarlayarak ve dağıtarak yanındaki iki silâhlı erle beraber Radyoevi'ne girdi, radyo başında anonsu okuyan Üsteğmen İlhan Taş'a: "Seni tevkif ediyorum" dedi. Mik-

rofonun başına geçerek herkesin hayret ve hayranlıkla dinlediği şu sözleri söyledi: "Burası Ankara Garnizon Kumandanlığı, ben Garnizon Kurmay Başkanı Yarbay Ali Elverdi... Muhterem Türk milleti, bundan evvel yapılan iş yanlıştı. Şimdi düzeltildi. Radyo tekrar muhafaza altına alındı. Ankara sükûnet ve selâmete kavuşmuştur. Birlikler, size hitap ediyorum. Herkes kışlalarına çekilsin ve istirahate geçsin. Bundan evvelki hareket maceracıların işidir. Şerefli Türk subayları derhal harekete geçmiş ve bu harekete son vermiştir. Silâhlı Kuvvetler durumu hakimdir."

Tekrar bozgun İlk şaşkınlıktan sonra ihtilâlciler harekete geçtiler. Yarbay Ali Elverdi'nin 57 dakika süren hakim durumuna son vererek, kendisini yakaladılar. Harbiye'ye getirdiler, fakat bu esnada ortalık iyice gevşedi, nöbet yerlerinden uzaklaşan ihtilâlciler çoğaldı.

Yarbay Ali Elverdi, etrafındaki silâhlıların tehdidine hiç aldırmayarak şöyle bağırdı:

"Bu ne biçim çapulcu harekettir? Sizin âmiriniz yok mu? Kimdir bu adamlar?"

Yarbay kendisine tabancasını çeviren Aydemir'in "Teslim olmaları hakkında birliklerine emir vermesi" hakkındaki tehdidine meydan okudu, "Söylemem, tabancanı çek" dedi. Talat Aydemir Yarbay'ı Harbiyelilere verdi ve "Bir odaya kapatın, muhakemesinden sonra kurşuna dizilecektir" dedi.

Türlü sebeplerle ihtilâlciler arasında gevşemeler ve dağılmalar başladı, saat 02,58'den sonra Ankara Radyosu'ndan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ın şu anonsu okundu: "Türk Silâhlı Kuvvetleri Hükümet'in emrindedir. Kara, Deniz, Hava, Jandarma kuvvetleri Hükûmet'i destekliyor. Macera düşkünleri hiç bir sonuç alamayacaklar ve cezalandırılacaklardır. Bunlar toplatılmaktadır."

Her dört dakikada bir tekrarlanan bu yayından sonra saat 03,36'da İstanbul II Radyosu'nda Birinci Ordu Kumandanı Refik Yılmaz bir numaralı tebliğini neşretti ve şöyle konuştu: "İstanbul ve ordu bölgesi emniyet içindedir. Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin bir parçası olan Birinci Ordu, millete, Anayasa'ya, Hükümet'e sadık olarak vazife başındadır ve duruma hakimdir."

Etimesut verici istasyonu da Ankara'da Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın şu ültimatomunu okumaya başladı: "Havada uçan uçaklar Genelkurmay'ın emrinde olarak vazife bekliyor. Yanlış yolda olan azınlığa derhal kışlalarına dönmelerini emrederim. Yapmazlarsa bütün Silâhlı Kuvvetler'le beraber Hava Kuvvetleri yarım saate kadar üzerlerine yürüyeceklerdir."

Sonuna kadar inat eden Talat Aydemir'le beraber bütün ihtilâlciler, herşeyin kaybolduğunu anladılar ve dağıldılar. Talat Aydemir, sözlerine inananlardan acı tarizler işitti, bunları cevapsız bıraktı. Sıkıyönetim tasarısı Meclis'te ittifakla kabul edildi, suçluların Mamak'taki Harp Divanı'nda duruşmaları başladı.

Uzun süren duruşmaların sonunda Talat Aydemir'le arkadaşlarından Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer'in idamına karar verildi, infaz hakkında kararı sorulan Meclis, Aydemir, Gürcan ve Osman Deniz hakkında tasdik, Dinçer hakkında ret kararı verdi. Senato Osman Deniz hakkında ret kararına varınca Meclis buna uydu. Böylece 22 Şubat 1962'yi takip eden 21 Mayıs 1963 isyanı memleketin sarsıntılar geçirmesi, Silâhlı Kuvvetler'in birbirlerine silâh çekmesi şeklinde zararlara yol açtı, çok şükür can kaybı az oldu, aynı nevi ihtilâl teşebbüsüne iki yıl içinde iki kere başvuran iki atılgan kurmay subay, cüretlerini hayatlarıyla ödediler.

Politika sarsıntıları içinde geçen yıllar Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 macerasını anlattıktan sonra bunun ikinci perdesi olan 11 Mayıs 1963'teki acı

olayların üzerinde sözün gelişiyle durdum. Bu arada siyasi hayatımızda iki kıyam arasında olup bitenleri atladım.

Şuna hiç şüphe yok ki İsmet İnönü'nün hele son kıyamı bastırmakta kahramanca hizmetleri dokunmuştur. Kendisi, soğukkanlılığını bir saniye bile kaybetmemiş, kan dökülmemesi uğruna asilere bazı tavizler verilmesinde etrafındakiler ısrar ederken, kendilerini emekliye ayırmaktan, fakat cezalandırmamaktan başka hiç bir şey kabul etmemiş ve her iki kıyamı hemen hemen kan dökmeden bastırmıştır.

23 Şubat 1962'de Meclis'e girdiği zaman siyasi hayatımızda pek nadir görülmüş bir şey olmuş, siyasi rakipleri, hatta düşmanları dahil olduğu halde bütün Meclis kendisini ayakta alkışlamış, hayranlığını belirtmiştir. Kan dökmemek için Adalet Partisi Başkanı Orgeneral Gümüşpala'ya danıştıktan sonra, asilere ceza vermemek şartını kabul etmesi, o zaman herkesçe çok hoş görülmüştür. 2 Mart 1962'de Meclis'te 22 Şubat olayları söz konusu olurken, alkışlar ve teşekkürler en sıcak bir şekilde tekrarlanmıştır.

Fakat ortalık yatışınca ve askeri affın siyasi afla bir hizada yürümesi hakkında Kayseri'deki Demokratlar'dan gelen baskılar artınca, Gümüşpala ağzını değiştirmiş, İnönü'nün yetkisinin dışına çıktığını ve asilere af vadetmeye salâhiyeti olmadığını yazıyla Hükümet'e bildirmiştir. Buna rağmen, Meclis Talat Aydemir'le arkadaşlarına verilen sözün tutulmasını özel bir kanunla 30 Nisan'da onaylamış ve bir tedbirler kanunu Meclis'ten geçmiştir.

Koalisyon partileri ve diğer partiler arasında devam eden gelişmelere ve çarpışmalara İnönü ile Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ve etrafındakiler arasındaki görüş ayrılıkları da katılınca İnönü, yedi küsur aylık bir uğraşmadan sonra 1 Haziran 1962'de istifasını vermiştir.

Küba ve Kıbrıs kasırgaları Memleketin dağınık ve korkulu iç manzarasına, Silâhlı Kuvvetler'i incitmek yolundaki endişelere ve Kıbrıs davasının alevlenmesine rağmen, partilerin arasında ve her birinin içinde kabaran hücumlar karşısında Hükümet buhranına yirmi iki gün çare bulunmamış, nihayet İsmet İnönü, YTP ve CKMP ile beraber ikinci Koalisyon Hükümeti'ni kurmuş, bu da anlaşmazlık, kavga, gürültü içinde 3 Ocak 1963'e kadar, iş başında kalabilmiştir.

1963 Ekim ayında Küba kasırgasının kopması, Amerika'yla olan münasebetlerimizdeki heyecanlı bir drama başlangıç olmuştur. Bize karşı daima dostluk gösteren Kennedy'den 22 Ekim'de gelen mektupta Küba'da kopan ve bir Amerikan ablukasına yol açan Kastro kıyamı karşısında Türkiye'nin müttefiki Amerika'yı desteklemesi istenmiştir. Ortada harp tehlikeleri bulunmasına rağmen, Türkiye bu mektuba olumlu bir cevap vermekte tereddüt etmemiş, Kennedy Teksas'da hâlâ esrarı çözülmeyen bir suikaste uğrayınca, Türkiye'de umumi bir üzgünlük duyulmuş ve İnönü cenaze alayına gitmiştir.

Yerine geçen Johnson, Başkan yardımcısı iken Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'da resmi programı hiçe saymak, rastgele Türk evlerine misafir gitmek gibi yakınlıklar göstermiş, fakat iş başına gelince Kıbrıs işinde taraf tutmuş, Kıbrıs Türkleri'ni yoketmeyi tasarlayan Makarios'un her hareketini hoş görmüş ve desteklemiştir. Bu yüzden Türkiye'de sert bir Amerikan düşmanlığı uyanmış, NATO'nun Güneydoğu kanadı çok sarsılmıştır.

1963 yılının son haftasında Türkiye'nin Zürich Anlaşması'nı garanti eden İngiltere ve Yunanistan'a başvurması sonuç vermeyince anlaşmanın üçüncü maddesinden faydalanarak, Kıbrıs'a bir Türk jet filosu gönderilmiş, filo alçaktan bir ihtar uçuşu yapmıştır. Bundan sonra Johnson'dan acı bir mektup gelmiş, fakat aynı zamanda İnönü Washington'a çağırılmıştır. Orada sıkı temaslar devam ederken, koalisyonun iki küçük ortağı mahalli seçimleri kaybettik-

lerini bahane ederek koalisyondan çekilmişler, ikinci koalisyon 3 Ocak 1963'te sona ermiştir. 25 Ocak'ta İsmet İnönü müstakillere dayanarak bir azınlık koalisyonu kurmuş, bu da 16 Şubat 1965 tarihine kadar devam etmiştir.

Kıbrıs buhranı var şiddetiyle devam edince ve Amerika Cumhurbaşkanı, bizim silâhlı bir müdahalemiz halinde Amerika'nın Altıncı Filo'suyle Sovyet Rusya'nın tehdidi arasında kalacağımızı bildirince İnönü, Silâhlı Kuvvetler'le ve diğer icap edenlerle danıştıktan sonra 8 Ağustos 1964 Cumartesi günü 64 jetten mürekkep bir filo ile Kıbrıs'ı havadan bombardıman ettirmiş, bunu 9 Ağustos Pazar günü tekrarlatmıştır. Hava Kuvvetleri bombardımana devam arzusunu göstermekle beraber, İnönü işi tadında bırakmayı tercih etmiştir. Bundan sonra Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Moskova'ya gönderilmiş ve orada dostça karşılanmıştır. Sovyet Dışisleri Bakanı Gromiko hem Zürich Anlaşması'nı desteklemiş, hem de Kıbrıs'ın, iki topluluğunun federasyon halinde idaresini tavsiye etmiştir.

Bayar'ın kısa rüyası 1964 Mart'ının ortasında müebbed hapis mahkûmu Celal Bayar, adım adım yürütülen af tedbirleri sırasında altı aylık bir hastalık raporuyla serbest bırakılınca, Elbe sürgününden Paris'e dönen Napoleon gibi bir tavır takınmış, yolda rastgeldiği Mehmetçikler'den başlayarak, halkı arkasına katmak ve Çankaya'yı ele geçirmek ister gibi tavırlar takınmıştır. Bunun üzerine ilk önce evinde göz altına alınmış, sonra tutuklanmış, odasının önünde bir jandarma eri bulunmak üzere bir hastaneye kapatılınca, altı aylık hastalık raporunu kendi eliyle yırttığı rivayet edilir.

Adalet Partisi'ne hücum 2 Ekim Salı günü eski Demokratlar MDO (Milli Devrim Ordusu) adı altında

Kızılay civarında bayraklar, flamalar ve dövizlerle "İsmet Paşa istifa et" diye bir gösteri hazırlamışlardı. Subayların ve halkın müdahalesiyle çatışmalar olmuş, bu arada Silâhlı Kuvvetler'e kaba el işaretleriyle hakaret edilmesi, Adalet Partisi binasına hücum edilmesine, tahrip olunmasına ve rastgelinen Adalet Partililer'e hakaret edilmesine yol açmıştı.

Ürgüplü ve Süleyman Demirel sahnede

İsmet İnönü'nün müstakillere dayanan, fakat Meclis'te azınlık halinde bulunan, dış buhranların karşısında iyi imtihanlar geçiren üçüncü koalisyonu çoğunluk partileri tarafından düşürülmesinde fayda görülmeyen Kabinesi, 16 Şubat 1965'te 1965 bütçesinin Meclis tarafından reddi üzerine düşünce, yeni kabinenin nasıl kurulacağı hakkında temaslar ve çalışmalar oldu. Bunlar bir hafta kadar sürdü. Sonunda Kayseri müstakil senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün idaresi altında 23 Şubat'ta Hükûmet kuruldu. Bu Kabine hedef ve program bakımından Adalet, Yeni Türkiye, Millet ve CKMP partileri arasında hazırlanan bir protokola göre kurulmuştu.

Bu arada dürüst ve iyi bir vatansever olan, fakat politika tecrübesi bulunmayan Orgeneral Gümüşpala 6 Haziran 1964'te kalp sektesinden öldü, Adalet Partisi'nin başkanlığı davası birdenbire ortaya çıktı. O zamana kadar Adalet Partisi'nde başrol Sadettin Bilgiç'deyken, onun başa geçirilmesi düşünülmedi. Celal Bayar'ın ve Kayseri'de bulunan Demokratlar'ın gözü, kendi zamanlarında Devlet Su İşleri Genel Müdürü sıfatiyle üstün bir başarı kudreti gösteren, baraj davalarını yürüten Süleyman Demirel'in üzerinde durdu. Demirel'in Parti'ye, Isparta'dan hemşerisi bulunan Sadettin Bilgiç'in vasıtasıyla girdiği de söylenir.

Süleyman Demirel Amerika'da bir staj müddeti geçirdikten sonra bazı Amerikan firmalarının vekilliğini üzerine

almış, Ereğli Demir-Çelik Fabrikası'nın süratle meydana gelmesinde kendisini göstermiş, epeyce de zengin olmuş ve iş tecrübesi kazanmıştı. Bir taraftan da Kayseri'ye sık sık gitmiş, gelmiş tasarladığı siyasi hayat için eski Demokratlar'ın desteğini sağlamıştı.

29 Kasım 1964'te yapılan AP Kongresi'nde Sadettin Bilgiç'in 52, Arıburun'un 39 oyuna karşı 1072 oy kazandı, yıldızı birdenbire Adalet Partisi'nin iç âleminde ve bütün memlekette parladı.

O sıralarda Demirel'i iş bürosunda defalarla ziyarete gittim. Birdenbire politika âlemine giren bu başarılı teknik adamının ne gibi bir sima taşıdığını çok merak ediyordum. Süleyman Demirel benim üzerimde çok olumlu bir etki bıraktı. Olgun, sabırlı, tolerans sahibi, geniş görüşlü bir insana benziyordu. Nitekim temkini ve toleransı ilk zamanlarda kendisine çok başarı ve güven kazandırdı.

1965 seçimleri Süleyman Demirel, Suat Hayri Ürgüplü'nün CHP dışındaki dört partinin kurduğu Koalisyon Kabinesi'ne TBMM dışından bir Adalet Parti temsilcisi diye ve Başbakan yardımcısı sıfatiyle girmişti.

10 Ekim 1965'te yapılan seçimlerde 13.679.703 seçmenden 9.748.678 kişi, yani yüzde 71,26 oranı katılmış, pusulalarının 9.307.563'ü geçer sayılmış, (yüzde 52.87) Adalet Partisi'ne, (Yüzde 28.75) Halk Partisi'ne oy vermişti. Seçim bakiye usûlüyle yapıldığı için bir kısım oylar küçük partilere dağılmış, AP 240, CHP 134, CKMP 11, MP 31, İşçi Partisi 15, YTP 19 milletvekili çıkarmıştır.

Böylece Adalet Partisi tek başına kabine kurabilecek bir hale gelmişti. Sadettin Bilgiç'in Ulaştırma Bakanı sıfatiyle Kabine'ye alınmasına rağmen, Adalet Partisi'nde iç savaş devam etmişti.

27 Kasım 1966'da yapılan kongrenin arifesinde partinin muhafazakâr kolu büyük bir gayretle çalışmıştı. Parti'nin

kendi hükümleri altında olduğuna emin görünüyordu. Bununla beraber, Süleyman Demirel'i Başbakanlık ve Parti Başkanlığı'nda tutacaklarını söylüyorlardı. Kongre sabahı Başbakan'la arasında geçen bir konuşmayı o sırada odasında bulunan bir bakandan dinledim. Başbakan şöyle demiş: "Ben kararımı verdim. Yüzde yüz Atatürkçü bir programla ortaya çıkacağım. Konuşmamı ona göre hazırladım. Eğer iddia ettikleri gibi, çoğunluk kendilerindeyse ortaya çıksınlar, mesuliyeti alarak başa geçsinler, ben onların emir kulu diye vazife görmeye hazır değilim."

Halbuki Başbakan'ın azimli konuşması coşkun bir sevgiyle karşılanmış, o sırada "Diyanet İşleri Başkanı Elmalı'yı neden değiştirdiniz?" diye çıkışan bir delegenin üzerine diğer delegeler yürümüşler, linç edilmesine kıl kalmıştı.

Gizli seçim neticesinde Demirel 1960, Kadri Eroğan 175 oy almış, 45 oy boş çıkmıştı.

Partiler arasındaki çarpışmalar bu kongreden sonra da devam etmiş, Adalet Partisi Kabinesi, itidalle davranmayı, Silâhlı Kuvvetler'le iyi geçinmeyi, Halk Partisi'yle anlaşarak, siyasi af meselesini yürütmeyi bilmişti. Anayasa Mahkemesi, eski Demokratlar'a siyasi hak verilmesini bir usûl meselesinden dolayı durdurmuş olmakla beraber, pürüzü ortadan kaldırmak kararında partiler şimdi beraber bulunuyorlar.

Gürsel'in ölümü 27 Mayıs 1960 milli ihtilâlinden sonra Devlet ve Hükûmet Başkanı sıfatiyle idarenin başına geçen Orgeneral Cemal Gürsel, rejimin kurtarılışı çabaları esnasında çok ağır yükler taşımıştı. Halbuki 1958'de yapılan bir sıhhi muayenesinde kendisinde bir kaç türlü rahatsızlık istidadı ve bu arada şeker bulunduğu görüldü. 1963'te ağır bir rahatsızlık, 1964'te iki defa ateşli hastalık geçirdi. 2 Ocak 1966'da felç başgösterdi, 2 Şubat'ta uçakla Amerika'ya nakledildi, 9 Şubat'ta komaya girdi, bitkisel hayat 219 gün sürdü. Tıbbi muayene çaresizlik ve ümitsiz-

lik belirtince Meclis 28 Mart 1966'da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay'ı Cumhurbaşkanlığı'na seçti. Orgeneral'in bütün buhranlar esnasında gösterdiği temkin ve basiret, azim ve cesaret dolayısiyle bu karar iyi karşılandı.

Son 1969 seçimlerinde bakiye usûlüyle hareket edilmemiş, AP 256, CHP 143, GP 16, Birlik 8, Millet 6, Yeni Türkiye 2, TİP 1, bağımsızlar 13 mebusluk kazanmışlardır.

Bir müddet sonra çıkarmalar ve ayrılmalar oldu, Sadettin Bilgiç takımı Demokratik Parti diye yeni bir parti kurdu, başına eski Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli'yi geçirdiler. Aylardan beri Adalet Partisi'nin çoğunluk halinde kalması tehlikeye düştü, boşluklar, müstakillerden veya başka partilerden geçenlerle dar darına dolduruldu.

Son on yılda başıma yağan belâlar ve nimetler 1956'da sermayemizi altı yüz binden bir milyona çıkarırken edindiğimiz yeni ortaklarla devamlı surette geçinemedik. 1940'ta kurduğum ve sütunlarında bunca mücadele yürüttüğüm *Vatan* gazetesinden mesleğe girişimin ellinci yılında arkadaşlar tarafından hediye edilen koca kalemi ve kitaplarımı alarak 1961 Ocak ayında çekildim. Bir kaç hafta *Dünya* gazetesi sütunlarına misafir oldum.

Hür Vatan macerası Eski ortaklar ve Ticaret ve Sanayi Odası'na mensup aydın vatandaşlar: "Memlekетin Vatan gibi bir gazeteye ihtiyacı var," diyerek beni *Hür Vatan* adı altında yeni bir gazeteyi bir ay içinde çıkarmaya sürüklediler. İlk hamlede yarım milyonluk bir anonim şirket kuruldu, bunun derhal iki milyona çıkarılacağına söz verildi, söz tutulamadı. Bu yetersizlikiçinde çok sıkıntı çektim. Bu esnada baş dert ortaklarım ne kadar yüksek bir değer taşıdığını bundan sonra kazandığı mevkiyle isbat eden dostum Ali Ünlü ve Trablusgarp'li Sünusi'ydi.

Sünusi, iyi ve hoş bir insan ve bir vazife adamı sıfatiyle otuz beş yıldır Babıâli'de meşhurdur.

Memleket hizmetine vakfedilen uzun bir vazife hayatından sonra gazetecilik yüzünden çektiklerimin hikâyesini uzun uzadıya anlatarak sizi sıkmak istemem, fakat şunu söyleyeyim ki bu belâlara karşılık takım takım nimetlere kavuştum. Bir defa 1961 Mart'ı ile 1962 yılının sonbaharı arasında çıkan *Hür Vatan*, *Vatan* ocağının bütün güzel ideal ve geleneklerini memleketin hayrına olarak, çok zor bir devirde devam ettirdi ve demokrasi rejiminin kurulmasına ve devam etmesine hizmet etti. Hatta üç Koalisyon Hükûmeti'nin Başbakanı İsmet İnönü: "Memleketi idare etmek için bu gazetenin objektif rolünden çok faydalanıyorum," diyerek bize çok yakınlık gösterdi.

Bir aralık, Tunus'a gittim, Burgiba'nın aydın idaresi hakkında bir röportaj serisi yazdım. Cezayir ihtilalcilerinin arasına karıştım, onların sesini işittirmeye hizmet ettim.

Tunus'ta bir nevi Şeyhislâm dininin değişen zamanlara uymayı emrettiği, Müslümanlık'ta herkesin aklını kullanmakta hür ve vazifeli olduğu ve "İçtihat kapısı kapandı" diyenlerin küfür ve hezeyan yolunda oldukları hakkındaki sözleri, memlekette dikkati çekti ve hayırlı tartışmalara yol açtı.

1961 sonbaharında Almanya'dan aldığım bir davet üzerine Kadri Kayabal'la beraber Almanya'ya gittik. Oradan yazılar ve resimler gönderdik.

"Altın Kalem" veriliyor Toptaşı cezaevinden henüz çıktığım sıralardaydı. Columbia Gazetecilik Okulu'nun mezunları, 18 Mayıs 1960'ta olağanüstü bir toplantı yaparak, benim, dünya ölçüsünde gazeteciliğe yaptığım hizmetlerden bahsettiler ve bana "yılın en fedakâr gazetecisi" unvanını vermeye ve bunu bir beratla bildirmeye karar verdiler, 1963'te Columbia Gazetecilik Okulu'nun

ellinci yılı dolayısiyle yapılan ve elli yılda en çok hizmet ve başarı gösteren gazetecilere verilen ellinci yıl madalyası alanların arasında ben de vardım.

Dünya Gazete Sahipleri Federasyonu, 1965 yılında yaptıkları bir toplantıda her yıl mesleğe ve hürriyete en büyük hizmetleri görülen bir gazeteciye verilmek üzere "Hürriyetin Altın Kalemi" diye bir hatıra çığırı açmaya karar verdi ve bunun birincisini almaya beni layık gördü. Federasyon'un 28 Mayıs 1966'da Kopenhag'da yaptığı kongreye çağırıldım, bir Paris kuyumcusunun kaz tüyü şeklinde eski usûl kalem diye çizdiği ve ustaca zarif bir şekilde yaptığı kalem, merasimle ve takım takım söylevler yapmak suretiyle bana verildi. Ben de cevap verdim. Ayrıca Amerika Gazete Sahipleri Başkanı, mesleğe ve hürriyete olan fedakâr hizmetlerim hakkında parşömen üzerine yazılmış ve çizilmiş bir beratı yine merasimle buna ilâve etti. Bütün dünya gazeteleri ve ajansları Altın Kalem'den bahsettiler. Bu münasebetle Danimarka Kral ve Kraliçesi de bir kabul resmi yaptılar.

Milletlerarası Basın Kongresi Milletlerarası Basın Enstitüsü'nün 1964 kongresini Mayıs'ta İstanbul'da, Belediye Sarayı'nda yapması da, dertlerimi unutmama imkân verdi. Kongre çok düzenli ve başarılı oldu. Dünyanın her tarafından yüzlerce delege aramıza geldi, hem çalıştılar, hem de kendilerini gezdirdik, eğlendirdik, uçaklarla İzmir'e taşıdık, orada üç gün Yeni Efes Oteli'ne misafir oldular.

Kongre esnasında nöbet değiştirmek zamanı geldiğini düşündüm. Kuruluşundan beri İdare Kurulu'nda üyelik etmiştim. Bu vazifeyi genç arkadaşım Abdi İpekçi'ye devrettim. Kongrede bana alkışlar arasında ömür boyunca Enstitü'nün fahri üyeliğini verdiler.

İngiliz Gazeteciler Enstitüsü'nün altın madalyası İngiltere'de 1890'da kurulan ve gazetecilik mesleğinin gelişmesiyle uğraşan Britanya Gazeteciler Enstitüsü 1964 yılında meydana getirdiği ve ilk defa olarak Güney Afrikalı bir hürriyet kahramanına verdiği altın madalyaya 1965'te beni layık gördü. Meğer bu madalyanın uzun boylu gelenekleri ve merasimi varmış. 17-26 Mayıs 1966'da altın madalyayı almak üzere İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın misafiri olarak Londra'ya davet edildim. İngiliz Merkezi Haberler Bürosu dokuz günlük bir program hazırladı ve bunu yürütmek için yanıma Miss Jill Doyle adında mihmandar verdi. İlk gün İşçi Partisi merkezine gittik; ikinci gün İngiliz-Türk Cemiyeti'nin bir öğle yemeği vardı. Üçüncü gün Kardife gittim. Thomson Vakfı'nın etüt örgütüne misafir oldum. Londra'nın fazla nüfusunu dağıtmak için hükümet kredisiyle yapılan yeni şehirleri bana gezdirdiler. Bunlar bizim gecekonduların medeni şekliydi. Hayranlığımı *Yeni Gazete*'de çıkan bir yazı serisiyle ortaya koydum. 23 Mart'ta İngiliz Hariciye Nazırı'nın tertip ettiği bir davette Türk Sefiri'yle bazı İngiliz devlet adamları, milletvekilleri ve gazetecileri davetliydi. Nazırın uzun nutkunda Türkiye'de Batı anlamında bir demokrasi ve basın hürriyeti kurulması uğruna yaptığım fedakârlıklar, Türk-İngiliz dostluğuna hizmetlerim ve Türk-Yunan milletleri arasında yeni bir dostluk havası yaratmak yolundaki gayretlerim söz konusu ediliyordu. Münasip bir cevap verdim. Bundan sonraki günlerde Türk Sefareti'nin, Parlamento üyelerinin ve İngiliz Dışişleri Bakanlığı Parlamento Müsteşarı'nın yemek davetleri vardı.

Yine 1966'da California Üniversitesi, bana basın hürriyeti uğruna olan hizmetlerimi takdir yollu bir berat gönderdi.

Amerika'da üç ay 1967 Ocak ayının sonuna doğru Ford Vakfi'ndan üç aylık bir davet aldım. Amerikan gazeteciliğinin yeni durumunu ve yeni gelişme istidatlarını etüt etmek üzere bana Amerika'nın her köşesinde dolaşmak imkânı veriliyordu. New York'dan başlayarak, bir çok şehrine ve Kanada'da Vancover'e gittim. Her tarafta çok iyi eski dostlar buldum.

Boston'da eski dostum Prof. Dick Robinson'un kendine ait küçük bir gölün kenarında kurduğu eve misafir oldum. Robinson yıllarca evvel bir Amerikan ilim akademisinin verdiği bursla Türkçe öğrenmek ve Türkiye hakkında bir etüt yapmak üzere Türkiye'ye gönderilmiş ve Türkçe öğrenmek için Gaziantep'i seçmiş, orada yıllarca kaldı, sonra gazeteci sıfatiyle Ankara'da yerleşti. 1950'de Barker'le beraber Türkiye hakkında esaslı bir iktisadi rapor hazırladı. Üç çocuğu Ankara'da doğdu. Türkçeyi onun kadar kolaylıkla yazıp okuyan yabancı az gördüm. Robinson şimdi Harward Üniversitesi'nde ve Massachuset'te Teknik Enstitüsü'nde profesördür. Ben Boston'da bulunurken, Türk Tarihi dersini bir gün için bana verdirdi. Boston civarında yaşadığı kasabanın ortak hayatına ve yıllık bütçe toplantısına katılmak imkânını da buldum.

Amerika'nın bütün belli başlı gazetelerini, basın okullarını, enstitülerini dolaştım. Hazırladığım ve suretlerini Ford Vakfi'nın liderlerine, enstitülere ve diğer ilgililere dağıttığım kırk sayfalık raporda şu hükümlere vardım: "Amerika'da son yıllarda bir hayli gazete yok olmuştur. Fakat geriye kuvvetli gazeteler kalmış, heyecan ticareti yapanlara meydan kalmamış, şehirlerden çoğunda ancak bir tek gazete bulunması, kaliteyi düşürmeye değil, yükseltmeye yaramıştır. Bilhassa 'Wallstreet' gibi, hiç bir cinayet ve dedikodu haberi vermeyen bir gazetenin altı yerde basılması ve satışının milyonu aşması dikkatimi çekmiştir"

Arizona'da iki yazısını Türkçe'ye çevirip yaymak yüzünden belâlara uğradığım Pulliam'la buluştum. Beraberce resim çektirdik ve saf havasının dünyada eşi olmayan Arizona'da dolaştık. O sırada eşim Rezzan, oğlumuzu ve kardeşini görmek üzere Amerika'daydı. Millwaukee Repertarit tiyatrosunun baş rejisörü ve yöneticisi olan oğlumuz Tunç'u görmeye beraberce gittik ve kardeşi Birleşmiş Milletler Protokol Umum Müdürü Sinan Korle ve Sara Korle ile New York'da haftalarca beraber kaldık.

Türk - Amerikan Cemiyeti, senelik yemekli toplantısındaki geleneksel konuşmayı yapmak fırsatını bana verdi.

Toplantıya o zaman Birleşmiş Milletler Büyükelçimiz ve Türk - Amerikan Cemiyeti Başkanı olan şimdiki Dışişleri Genel Sekreteri Sayın Orhan idare etti ve Amerika'nın eski Ankara Elçisi Mr. Hare tanıtma konuşmasını yaptı.

İngiltere'ye resmi seyahat İngiltere'nin daveti üzerine 1967 Kasım ayında eşiyle beraber İngiltere'ye davet edilen Cumhurbaşkanımız Cevdet Sunay, Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Burhan Felek, Enstitüsü Başkanı sıfatiyle beni resmi heyete aldı. İngiltere'de çok zevkli günler geçirdik, eski dostlukları tazeledik. İngiltere Hükûmeti, makbul sayılan İngiliz nişanının birer adedini hatıra diye bize verdi.

Gazeteciler Cemiyeti'nin 1968 Kongresi'nde eskiden yaşlı ve hareketli gazetecilere verilen şeyhülmuharririn, yani gazetecilerin şeyhi ve piri unvanı ittifakla bana verildi.

1968 Eylül'ünde Avrupa Konseyi'nin basının ahlaki mesuliyeti ve bunun ölçüleri hakkında Salzburg'da tertip ettiği büyük toplantıya Sulhi Dönmezer, Nadir Nadi ve diğer arkadaşlarla beraber çağırıldık. Toplantı başarılı oldu. Salzburg şehrinin güzelliğine ve hoşluğuna bayıldım.

Son yıllarım Geçirdiğim sıkıntılı hayata rağmen, yaşıma nispetle epeyce zinde kalmıştım. Valdeçeşmesi'nde asansörsüz bir apartmanın dördüncü katında oturuyorduk. Günde iki üç kere bu merdivenleri kolayca tırmanıyordum, fakat her halde yorgunluklar birikmiş ve iz bırakmış olacak ki tam dört ciltlik hatıralarımı yeni taşındığımız asansörlü bir apartmanda yazmaya koyulduğum sırada bir kalp krizine çarpıldım. Hayat arkadaşım Rezzan'ın bakım ve sevgisi ve onun Çamlıca Lisesi'nden arkadaşı Bayan Prof. Dr. Müfide Küley'in bana candan el uzatması sayesinde bir kaç ayda normal bir sağlık seviyesine ulaştım. Acaba kitabımı tamamlamaya ömrüm vefa edecek mi diye geçirdiğim kuruntular çok şükür boşunaymış.

Son söz, gerilere ve ilerilere bakış Hayatta kendime ait son arzum şuydu: Seksen üç yıllık macera ve heyecan dolu ömrümde gazeteci olarak gördüklerimi ve bu esnada geçirdiklerimi gelecek nesillere anlatabilmek... 1970 Nisan'ında geçirdiğim kalp krizinden sonra bunu sonuna kadar yapabileceğime emin değildim. Çok şükür duam tuttu, eserimi bitirmek bana nasip oldu.

Bu seksen üç yıllık ömrüm içinde her şeyi yakından görmeye ve anlatmaya meraklı bir adam olan pirim Evliya Çelebi'yle adeta yol arkadaşlığı ettim. Bu fani hayatta beklenebilecek saadetin, kaybedilen eşeği tekrar bulmaktan ibaret olacağını söyleyen Nasreddin Hoca'yı çok andım. Memleketin nice felâket gününü yakından gördüm, fakat bunların arkasından başarılı ve ferah günler de geldi. Hepsinin tâ içinde yaşadım.

İstiklal Harbi'nin, mucize şeklindeki başarılarından sonra memleketin yarını hakkında düzenli, öncü, akıncı örnek bir Türkiye'nin çok tatlı rüyalarını gördüm. Eşsiz derecede sağlam bir mayası olan Türk milleti buna layıktı.

Bu pekalâ gerçekleşebilirdi, fakat gelişmemizi çekemeyen yabancılar aramızdaki ihtiras sahibi particiler ve kötülere âlet olmak zilletine ya menfaat, ya cehalet veya taassup yüzünden kapılan düşkün ruhlular yolumuzu kesti. Kötü bir politikacılığın ve kırtasiyeciliğin zebunu kaldık. Değerli zamanlarımız boş yere ısrafa uğradı. Aramızda bol sayıda yetişen kahraman vatanseverlere, değer sahiplerine fırsat vermedik, bunları bir düzüye gaddarca harcadık. Meydanı midecilere, particilere, piston avcılarına, milli imanı kıt olanlara, bu büyük milleti sevmeyi bilmeyenlere bıraktık.

Hepimiz için çaresiz bir son olan ölümün eşiğinde geriye baktığım zaman devamlı dış ve iç baskıların karşısında şerre karşı hayır hesabına elde ettiğimiz büyük zafer ve başarıların hazzını duyuyorum ve bunlarla övünüyorum.

Bu satırları 1971 Şubat'ının başlarında yazıyorum. Bu sırada memleket çok üzücü bir manzara gösteriyor. Karşımızda yolunu şaşıran, kötülerle işbirliği edenler ve soysuzlarla elele ihanet yoluna yuvarlanan bir kısım gençlik var. Kardeşle kardeş arasında sinsi bir hava içinde silâhlar, bombalar patlıyor. Aşırı ve yıkıcı bir takım demagoji modaları ortalığı karartıyor.

Kötü rolleri oynayanlar kimler? Aralarında komünistlerden menfaat dilenmekle kalmayarak, onların polis idarelerinin yumruğu altında düşkün bir köle hayatı geçirdiklerini görmeyenler, anlamayanlar, yobazlığı ve ırkçılığı, doğru yol sananlar, Devlet otoritesine, Silâhlı Kuvvetler'e, polise el kaldırmayı marifet sayanlar var.

Umumi olarak emperyalist tipi komünizm, yobazlık, ırkçılık, en büyük düşmanımızdır. Bunun neticesi Türk milletini yabancıların emel ve menfaatleri uğruna bölmekten ve dağıtmaktan başka birşey değildir. Eski Başvekil Saraçoğlu'nun güzel bir sözü var: "Ben Türküm diyene Türk değilsin diyen adamlara yurdun iyiliğini isteyen gerçek Türk-

ler gözüyle bakılamaz." Vatandaşlar arasındaki kin ve nefreti bir nüfuz ve menfaat vasıtası yapmak günâhtır, cinayettir.

Silâhlar, bombalar, molotof kokteylleri patlarken, ben yeis duymuyorum. Halkımızın bunların karşısında telâşa düşmediğini Türk milletinin kudretine ve iyi kaderine imanlı olduklarını görüyorum. İyilerin bir kısmı baskı ve tehdit altındadır. Hareketsiz dursalar bile Türkiye'de milleti sevenler, ona güvenenler çoğunluk halindedir. Her zaman olduğu gibi, etkilerini mutlaka duyuracaklardır, kötü talihi yeneceklerdir.

Baş düşmanımız ihtirasa ve menfaate dayanan ayırıcı particiliktir. Türk milleti 1919 yılının Milli Misak'ına benzer bir milli anlaşmayla elele verirse, millete güvenirse, bütün dertlerine mutlaka deva bulur, elbirliğiyle esaslı bir ıslahat yolu tutar.

Ben, bunu artık dünya gözü ile göremesem bile "Doğruya doğru, eğriye eğri" düsturuna dayanan ve ne pahasına olursa olsun herşeyi millete adamak manasını taşıyan uzun ve velveleli bir ömürden sonra rahat bir vicdanla ve Türk milletinin yarınına tam bir güvenle gözlerimi kapayacağım.

Öyle umarım ki bu dört ciltlik anıları okuyanların arasında bazı ibret dersi alanlar, yeni bir ışık görenler ve büyük milletimize olan güven ve sevgilerini tazeleyenler bulunacaktır.

Türkiye'de iktidarı ele geçirenlere son bir tavsiyem var: Dalkavuklara ve gurura kendinizi kaptırmayınız. Tek bir insanın kudretinin bir hududu olduğunu, bilenlere danışmadan ve işbirliğine razı olmadan sonuç almaya imkân bulunmadığını unutmayınız. İyiniyetle işe başlayan, fakat gitgide bunları unutan rahmetli Menderes'in akıbetinden ibret dersi alınız.

Geriye bakınca, Köy Enstitüleri'nin yıkılmasına içim yanıyor. Bunlar yirmi yıldan beri vazifeye devam etseydi,

bugün çok ileri bir Türkiye mevcut olacaktı. Büyük Terbiyeci Tonguç'un değerini bilmedik. Nitekim bugün de diğer büyük bir terbiyeci ve yaratıcı Prof. İhsan Doğramacı'nın meydana getirdiği o yaman Hacettepe ocağını yıkmayı iş edinen barbarlarla karşı karşıyayız.

SON

Genel Dizin

*DİZİN**

A

Abalıoğlu, Doğan Nadi 1283, 1572, 1618, 1638, 1640
Abalıoğlu, Nadir Nadi 1467, 1644, 1735
Abalıoğlu, Yunus Nadi 274, 366, 367, 393, 622, 623, 900, 901, 903, 931, 967, 1050, 1060, 1061, 1063, 1071, 1072,1109
Abbas Halim Paşa 528, 547, 549, 608
Abdullah Azmi Efendi (Eskişehir Milletvekili) 473, 675, 677
Abdullah Bey (Bihesnili) 1006, 1007
Abdullah Hamdi 130, 137,1018
Abdullah Zeki 1283
Abdullah Zühtü 57, 60, 69, 74, 101, 102, 128, 129, 131, 132, 274, 366, 568
Abdullah, Kral 1391
Abdullahzade Mehmet Hanifi 1431
Abdurrahman Azzam Paşa (Arap Birliği Genel sekreteri) 1379
Abdurrahman Münip 1366, 1422, 1469, 1472
Abdurrahman Nafiz Efendi 11, 39, 1601
Abdurrahman Nafiz Paşa 745
Abdurrahman Şeref Bey 368, 407, 411
Abdülaziz Mecdi (Balıkesir Milletvekili, Tolun) 208, 209
Abdülaziz, Sultan 106, 116, 221, 433, 631, 823, 873
Abdülezel Paşa 18
Abdülhalik, Mustafa Abdülhalik Bey, Bk. Renda, Mustafa Abdülhalik
Abdülhamid II, 18, 24, 28, 36, 37, 42, 46, 49, 53, 54, 55, 59, 61, 62, 63, 64, 68, 73, 75, 77, 78, 80, 84, 100, 103, 105, 106, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 122,

* Birden çok adla belirtilen ve amaç yönünden bir eylemi belirleyen adlandırmalar kavram olarak ele alınmışlar, tek başlık altında toplanmışlardır. Örneğin, İstiklâl Harbi'ni belirleyen Anadolu Kurtuluş Hareketi, Anadolu Harbi, Anadolu İstiklâl Hareketi, Anadolu Mücadelesi, Kurtuluş Harbi, Kurtuluş Savaşı, Kurtuluş Mücadelesi gibi adlandırmaları gösteren seyfa numaraları İstiklâl Harbi başlığı altında biraraya getirilmiştir

209, 210, 212. 213, 228, 311, 316, 358, 359, 361, 381, 397, 404, 411, 437, 768, 822, 920, 981, 1003, 1021, 1029, 1135, 1139, 1153, 1218, 1440
Abdülmecid , Sultan 359, 1180, 1629
Abdülmecid Efendi (Veliaht, sonra Halife) 389, 440, 471, 818, 1580
Abdülnasır, Cemal 1590, **1641**, 1642
Abdürrezak Efendi 54
Abdüsselâm Paşa 564, **565**, 566, 567, 614
Acem Hüseyin Efendi 57, **100**
Ackerman, Carl 275, 276, 1203
Açıkalın, Cevat 863, 1620
Adakan, Enver 1115, 1362, 1400, 1409, 1544, 1592, **1644**, 1650,1670, 1685, 1710, 1711, 1712
Adalar 879
Adalar Denizi 372, 1249
Adalet Divanı 1692, 1696
Adalet Partisi (AP) 1698, 1712, 1713, 1714, 1720, 1724, 1726, 1727, 1728, 1730
Adalet Partisi Kabinesi 1729
Adam, Dr. Faik Muhittin 1315, 1354, 1370, 1423
Adana 108, 313, 442, 443, 444, 445, 671, 688, 761, 762, 764, 909, 994, 1003, 1004, 1077, 1079, 1105, 1219, 1220, 1458, 1459, 1460, 1560, 1568, 1569, 1582
Adana Cephesi 778
Adapazarı 777, 778, 779
Adato, Salamon 1366
Aden 331
Aden cephesi 591
Adenauer, Dr. 1641
Adıvar, Dr. Abdülhak Adnan 127, 340, 342, **344**, 474, 475, 683,685, 686, 687, 698, 699, 758, 813, 819, 824, 833, 888, 910, 963, 965, 967, 968, 969, 970, 978, 1002, 1090, 1095, 1096, 1287, 1418, 1485, 1500, 1518
Adıvar, Halide Edib 357, 392, 456, 468, 474, 475, 686 , 758, 824, 910, 964, 1090, 1095, 1096, 1500, 1522
Adl ve İhsan Politikası 210
Adile Çavuş 759
Adile Hanım 787, 1089, 1141
Af Kanunu (1966) 1698
Afrika 206, 207, 458, 459, 772, 1044, 1165, 1173, 1191, 1213, 1247, 1712
Afrika Sömürgeleri 1292
Afyonkarahisar 591, 755, 779, 985, 1506
Agnidi, Nikolas 130, 131, 142, 143, 144, 154, 168, 169, 174, 1018
Agra 1575
Ağa Han 907, 910, 912

Ağaoğlu, Ahmed **274**, 366, 516, 526, 528, 555, 574, 575, 576, 585, 599, 610, 816, 876, 880, 883, 943, **944**,
Ağaoğlu, Samed 1529, **1550**, 1558, 1561, 1565, 1571, 1572, 1590, 1685, 1698
Ağaoğlu, Süreyya **1400**, 1410, 1664
Ağaoğlu, Tezer Taşkıran 1530
Ahali Partisi **440**
Ahmed Aznavur **464**, 676
Ahmed Bey (Çarsancaklı) **1012**, 1595
Ahmed Cevdet (İkdamcı) 57, 59, 883, 901, 907, 916, 917
Ahmed İhsan (Tokgöz) 33, 773
Ahmed Mithat 32, 42, 106, 1211
Ahmed Nesimi (Hariciye Nazırı) 525, 526, **531**, 552, 644
Ahmed Paşa 537, 601
Ahmed Rasim 836
Ahmed Resmi Efendi 78
Ahmed Rıza 83, **106**, 109, **110**, 318, 381, 382, 383, 393, 411, 466, 467
Ahmed Rüstem **460**
Ahmed Samim 124, 125
Ahrar Fırkası 114, **118**
Aka Gündüz 545, 579, 624, 650, 651, 663
Akabe 706
Akaretler 129
Akaygen, Enis **1429**, **1520**
Akbaba 1325, 1326
Akçal, İzzet 1488
Akçura, Yusuf 876
Akdeniz 223, 244, **504**, **513**, 726, 728, 732, **1260**, 1261, 1568
Akdere Köyü 1453
Akhisar 738, 1505
Akı, Niyazi (Vali) **191**
Akın, Bedii Faik 1643
Akova, Mustafa **1160**
Akpınar, Selami 1567, 1668
Akra 1165, 1219
Akron 1035, 1039
Aksal, İsmail Rüştü 1408, 1418, 1445, 1456, **1458**, 1529, 1713
Aksaray 724
Akseki, Ahmed Hamdi **1464**
Aksoy, Numan 1507
Aksu, İrfan 1710, 1713
Aksular, İzzet 1530
Akşam [Gazetesi]122, 357, 409, 484, 770, 859, 916, 1000, 1060, 1123, 1324, 1325, 1488, 1518, 1566, 1618
Akşehir 427, 744, 757, 759, 688, 761, 1436
Aktaş, Basri 1330, **1430**, **1484**
Alanya 1569, 1570
Alaşehir 35
Alatini Köşkü 118
Alay 579
Alayund 426
Albert, B. 1477
Alcksan Efendi 57, 835
Alcksandr, (Yunan Kralı) **870**

Alemdar [Gazetesi] 378, 464, 491, 494, 527
Alemdar Mustafa Paşa 115
Alemdaroğlu, İnce 1441
Alexander (İngitere Bayriye Nazırı) 1177, 1247
Ali (Rize Milletvekili) 994
Ali Asgar 683
Ali Cenani 545, 597
Ali Fuat Paşa, Bk. Cebesoy, Ali Fuat
Ali Hikmet Paşa 967
Ali Kabuli 727
Ali Kemal 114, 409, 411, 436, 483, 584, 1509
Ali Muzaffer (Prof.) 121, 340, 483
Ali Münif (Nafıa Nazırı) 528, 547, 551, 617
Ali Nazmi 604
Ali Nuri Bey 308
Ali Paşa 65, 358, 461
Ali Reşat 57, 70, 1218
Ali Rıza Bey (İzmirli) 131, 133, 170, 633
Ali Rıza Paşa 453, 673, 738
Ali Said Paşa 485, 583, 591, 643
Ali Suavi 79, 1153
Ali Şükrü 837, 838, 839, 840
Alican, Ekrem 1651, 1693, 1710, 1711, 1712, 1649
Aliçe, Harun 1047, 1160
Aligarb Müslüman Üniversitesi 1576
Allen, Bill 1195, 1265, 1269, 1511
Allenby 442, 443, 444, 523
Alman Askeri Heyeti 255, 256, 372, 373
Alman Basın Kulübü 154
Alman Gazete Sahipleri Cemiyeti 365
Alman Kumanda Heyeti 246
Alman Sosyalist Partisi 1345
Almanya 44, 230, 231, 232, 233, 242, 243, 244, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 272, 289, 290, 292, 295, 296, 299, 301, 302, 304, 305, 306, 311, 313, 316, 324, 325, 327, 328, 329, 331, 332, 346, 360, 362, 364, 365, 371, 374, 402, 521, 523, 534, 539, 564, 587, 711, 760, 836, 863, 864, 879, 1122, 1125, 1127, 1129, 1130, 1131, 1132, 1133, 1135, 1139, 1151, 1157, 1168, 1174, 1175, 1176, 1178, 1183, 1196, 1198, 1199, 1202, 1228, 1229, 1230, 1231, 1232, 1233, 1234, 1266, 1281, 1301, 1302, 1325, 1338, 1339, 1341, 1344, 1346, 1395, 1400, 1405, 1431, 1432, 1445, 1447, 1479, 1510, 1512, 1553, 1573, 1586, 1641, 1731
Alzas - Loren 266, 325, 330
Altı-Yedi Eylül Faciası 1647, 1648
Altıncı Dil Kurultayı 1507

Altıncı Filo 1350, 1374, 1726
Altuğ, General Rasim 1402
Alyot, Halim 1637
Alzas 328
Amaç, Ekrem 1486
Amanus [Tüneli] 313
Amasya 450, 738, 957
Amerika 41, 46, 72, 85, 87, 89, 126, 128, 132, 134, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 149, 150, 153, 154, 155, 157, 159, 161, 162, 165, 166, 167, 172, 179, 181, 182, 184, 186, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 196, 200, 201, 203, 205, 206, 211, 221, 222, 233, 234, 235, 237, 238, 248, 263, 264, 274, 275, 288, 292, 298, 310, 324, 325, 326, 328, 329, 354, 355, 360, 362, 364, 376, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 398, 455, 457, 458, 460, 461, 466, 496, 770, 831, 832, 848, 849, 850, 854, 855, 857, 860, 870, 875, 878, 894, 1007, 1018, 1019, 1025, 1029, 1033, 1034, 1036, 1038, 1039,1041, 1042, 1043, 1044, 1046, 1047, 1048, 1049, 1062, 1087, 1090, 1092, 1097, 1098, 1099, 1100, 1101, 1102, 1103, 1104, 1105, 1106, 1107, 1110, 1111, 1117, 1129, 1130, 1133, 1155, 1156, 1157, 1161, 1164, 1165, 1166, 1173, 1180, 1182, 1183, 1184, 1185, 1186, 1187, 1188, 1189, 1190, 1191, 1195, 1196, 1197, 1198, 1200, 1201, 1202, 1203, 1204, 1205, 1208, 1219, 1224, 1227, 1232, 1242, 1246, 1252, 1253, 1283, 1284, 1287, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1296, 1297, 1298, 1301, 1303, 1305, 1309, 1334, 1335, 1347, 1348, 1350, 1351, 1352, 1353, 1367, 1368, 1373, 1376, 1378, 1379, 1380, 1381, 1382, 1384, 1385, 1386, 1387, 1388, 1389, 1392, 1395, 1442, 1445, 1450, 1455, 1470, 1471, 1477, 1478, 1479, 1480, 1525, 1536, 1537, 1540, 1545, 1548, 1551, 1552, 1581, 1584, 1585, 1587, 1595, 1611, 1638, 1640, 1654, 1657, 1661, 1663, 1664, 1665, 1666, 1693, 1703, 1708, 1725, 1727, 1730, 1734, 1735
Amerikan Basın Enstitüsü 1546, 1547
Amerikan Başyazarlar Cemiyeti 1545, 1546, 1662
Amerikan Dış Münasebetler Cemiyeti 1372
Amerikan Haberler Bürosu 1655

Amerikan İslam Cemiyeti 1110
Amerikan Kongresi 1638
Amerikan Senatosu 1395
Amerikan Sivil Hürriyetler Birliği 1477
Amsterdam 1476, 1540, 1657
Anadolu 310, 337, 338, 343, 403, 421, 423, 430, 434, 441, 450, 451, 452, 453, 455, 457, 462, 463, 464, 466, 478, 496, 497, 548, 578, 593, 608, 624, 632, 642, 643, 647, 652, 659, 662, 663, 664, 667, 668, 669, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 688, 690, 692, 713, 737, 743, 745, 748, 749, 751, 755, 758, 760, 762, 766, 768, 771, 773, 775, 776, 784, 785, 788, 790, 791, 806, 813, 814, 815, 826, 849, 852, 858, 878, 833, 936, 962, 965, 967, 1004, 1006, 1019, 1096, 1132, 1139, 1179, 1193, 1242, 1409, 1410, 1420, 1462, 1483, 1487, 1494, 1495, 1541, 1555, 1556, 1565, 1569, 1570, 1589, 1633, 1648, 1695, 1708
Anadolu Kurtuluş Hareketi, Anadolu Harbi, Anadolu İstiklâl Hareketi, Anadolu Mücadelesi, Kurtuluş Harbi, Kurtuluş Savaşı, Kurtuluş Mücadelesi, Bk. İstiklâl Harbi.
Anadolu Ajansı 51, 658, 955, 987, 1098, 1220, 1349, 1409
Anadolu Demiryolları 760
Anadolu Kulübü 1054, 1514
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 452, 690
Anadolu Orduları 435
Anafartalar 437, 709
Anayasa 1698, 1705
Anayasa Mahkemesi 1698, 1709, 1729
Anday, Melih Cevdet 1498
Anderiman, Süreyya 1067, 1068
Ankara 35, 277, 425, 447, 448, 449, 456, 474, 553, 567, 584, 585, 590, 592, 597, 601, 604, 623, 624, 629, 630, 641, 648, 663, 664, 666, 668, 670, 674, 681, 682, 683, 684, 685 , 686, 688, 692, 693, 694, 697, 698, 699, 738, 741, 742, 751, 758, 762, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 771, 779, 785, 813, 815, 816, 820, 823, 830, 831, 833, 839, 847, 854, 856, 858, 860, 865, 876, 877, 878, 880, 883, 885, 887, 900, 902, 903, 906, 907, 913, 914, 915, 916, 922, 925, 927, 933, 936, 937, 938, 940, 943, 944, 945, 949, 957, 960, 965, 966,967, 968, 970, 971, 983, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 994, 998, 1000, 1001, 1002, 1004, 1007, 1013, 1014, 1016, 1021, 1022, 1023, 1032, 1037, 1045, 1046, 1050, 1053, 1067, 1074, 1084, 1096, 1122, 1124, 1144, 1147, 1148, 1151, 1156, 1165, 1173, 1190, 1196, 1199, 1224, 1225, 1226, 1229, 1235, 1237, 1242, 1253, 1255, 1258, 1270, 1274, 1282, 1296, 1297, 1314, 1318, 1321, 1327, 1328, 1330, 1344, 1354, 1357, 1362, 1364, 1365, 1391, 1393, 1395, 1414, 1415, 1419, 1422, 1424, 1427, 1428, 1429, 1435, 1448, 1456, 1464, 1465, 1477, 1498, 1507, 1508, 1510, 1512, 1520, 1525, 1527, 1528, 1529, 1531, 1541, 1553, 1560, 1563, 1564, 1565, 1569, 1571, 1572, 1581, 1582, 1583, 1585, 1603, 1618, 1620, 1625, 1628, 1632, 1635, 1637, 1639, 1641, 1647, 1649, 1650, 1656, 1657, 1660, 1662, 1666, 1667, 1674, 1676, 1678, 1681, 1683, 1684, 1691, 1693, 1694, 1699, 1701, 1702, 1705, 1710, 1711, 1713, 1715, 1716, 1722, 1723, 1725, 1734
Ankara Anlaşması 671, 1077
Ankara Garnizonu 1721
Ankara Halkevi 1138
Ankara Hukuk Fakültesi 1636
Ankara Halkevi 1138
Ankara Hükümeti 815, 865, 875, 904, 908
Ankara Palas 1229, 1319,1478
Ankara Radyoevi 1719
Ankara Sergi Sarayı 1472
Ankara Üniversitesi 1436
Annapolis Deniz Akademisi 1372
Annavi, Albay 1474
Antakya 565, 1077,1370, 1568
Antalya 429, 762
Antep, Bk. Gaziantep
Antil Adaları 1213, 1292
Antonesco, Victor (romanya Hariciye Nazırı) 1067
AP ajansı 1341
Apak, Hamdi 1371
Apak, Rahmi 1356
Apaydın, Burhan 1409, 1632, 1633, 1634
Arabistan 591
Arabyan Hanı 487, 488, 489, 491, 492, 496, 497, 524, 545, 546, 599
Aralof (Rusya Sefiri) 692
Aram Efendi (Ayan'dan) 117
Aranha, Oswaldo 1377
Arap Birliği 1379
Ararat [Gazetesi] 398
Aras, Namık 1606
Aras, Dr.Tevfik Rüştü 315, 992, 1128, 1328, 1371
Ardahan 333, 352, 361, 857, 985, 1289, 1305

Ardıçoğlu, Nureddin 1506, 1520, 1628, 1629
Arel, Fahri 1160
Arel, Hüseyin Sadettin 1118
Arıburnu 709
Arıburun, Tekin 1188, 1728
Arıkan, Saffet 1335
Arif Bey, Dr. 769, 799
Arif Hikmet Paşa 117, 726, 727
Arif İsmet Bey, 57
Arifiye 1237, 1238
Arizona 1665, 1735
Arizona Republic (Gazetesi) 1665
Arjantin 1377, 1570, 1571, 1586
Armstrong 734, 1173
Arna, Fuat 1428, 1506, 1507, 1713
Arnavut Başkim Cemiyeti 114
Arnavutluk 123, 214, 218, 708, 732, 1065, 1113, 1439
Arnold, General 1570
Arseven, Celal Esat 1487
Arslanköy 1407, 1410, 1411, 1452
Artüs, Amil 1693
Arzık, Şerif 1673
Asansiyon Adası 1165, 1219
Asım Paşa, (Gündüz) 809
Asır 16
Asquith 390, 394, 1268
Asya 198, 206, 207, 361, 363, 368, 458, 459, 772, 1413, 1581, 1654, 1656
Asya Milletlerinin Anti-Komünist Birliği 1653, 1654
Aşkale 1251, 1252, 1257
Ata Bey (Tarihçi) 52
Ata, Dr. Ahmet 1431
Ata, Dr. Galip 52
Atabinen, Reşid Safvet 819
Ataç, Nurullah 52
Atakan, Selçuk 1717
Atalay, Besim 900, 1520
Atasagun, Yusuf Saim 1478
Atatük, Gazi Mustafa Kemal 11, 26, 115, 116, 121, 123, 174, 207, 208, 216, 217, 219, 319, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 367, 377, 384, 406, 419, 435, 436, 437, 438, 441, 442, 443, 444, 445,446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 459, 460, 472, 674, 686, 687, 688, 691, 696, 697, 698, 701, 720, 728, 730, 738, 740, 755, 764, 765, 766, 771, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 785, 791, 792, 801, 802, 805, 806, 810, 818, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 839, 843, 853, 858, 869, 871, 875, 876, 877, 883, 884, 885, 886, 887, 895, 896, 897, 901, 903, 908, 910, 912, 914, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 925, 927, 928, 929, 931, 938, 952,

953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 964, 965, 967, 969, 973, 974, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 992, 1000, 1002, 1014, 1016, 1020, 1022, 1051, 1052, 1053, 1054, 1055, 1056, 1057, 1058, 1059, 1062, 1067, 1068, 1071, 1072, 1075, 1076, 1078, 1079, 1080, 1081, 1082, 1083, 1084, 1085, 1086, 1087, 1088, 1090,1092, 1093, 1094, 1095, 1096, 1103, 1106, 1107, 1116, 1127, 1159, 1205, 1213, 1242, 1252, 1274, 1316, 1317, 1318, 1321, 1329, 1331, 1365, 1382, 1387, 1391, 1402, 1422, 1464, 1465, 1478, 1486, 1508, 1516, 1517, 1519, 1530, 1531, 1551, 1554, 1568, 1573, 1578, 1593, 1611, 1612, 1642, 1647, 1658, 1672, 1680, 1681, 1683, 1685, 1689, 1694, 1714, 1721
Atay, Falih Rıfkı 484, 859, 931, 967, 1059, 1245, 1283, 1309, 1310, 1311, 1412, 1413, 1414, 1465, 1487, 1618, 1619, 1630, 1637
Athenagoras, Patrik 1103, 1450, 1464
Atıf Bey (Teğmen, Kamçıl) 80, 94
Atılhan, Cevat Rifat 1623
Atina 98, 118, 144, 233, 378, 586, 809, 1115, 1582
Atina Üniversitesi 144
Atlanta 1386, 1546
Atlantik Beyannamesi 1276, 1293, 1398
Atlantik Birliği 457
Atlantik Paktı 1292, 1386, 1471, 1478, 1525, 1538
Atlas Sineması 1584
Atlee 1172, 1334
Auer, Paul 1377
Avar, Sıdıka 1596
Averof (Zırhlısı) 221, 244, 509
Avrupa 77, 78, 105, 206, 218, 237, 241, 242, 251, 325, 327, 370, 395, 469, 558, 560, 589, 725, 773, 785, 843, 847, 854, 856, 872, 960, 1017, 1027, 1101, 1137, 1139, 1199, 1227, 1262, 1273, 1282, 1302, 1385, 1407, 1457, 1468, 1479, 1608, 1613, 1627, 1654
Avrupa Birliği 1433, 1434, 1511
Avrupa Birliği Kongresi 1433
Avrupa Federasyonu 1444
Avrupa Konseyi 842, 1471, 1735
Avustralya 461, 1129, 1221
Avusturya - Macaristan 96, 237, 252, 272, 307, 327, 329, 361, 363, 1164
Avusturya 38, 97, 101, 231, 238, 239, 240, 241, 242,

250, 252, 258, 299, 301, 302, 308, 311, 324, 325, 330, 356, 364, 366, 371, 372, 879, 1024, 1157, 1385
Aya Nikola Kalesi 587
Aya Nikola Mahallesi 545, 573, 579, 605
Aya Stefanos 728
Ayan Meclisi 210, 315, 335, 367, 382, 545, 1003
Ayan Tercüme Kalemi 1352
Ayan, Halil 1529
Aybar, Mehmet Ali 1310
Aybar, Raif 1649, 1710
Aydar, Kemal 1569, 1597, 1598, 1636
Aydemir, Talat 1682, 1714, 1715, 1716, 1717, 1718,1719, 1720, 1721, 1722, 1723, 1724
Aydın 232, 531, 1304, 1318, 1327, 1329, 1363, 1447, 1464, 1532,
Aydın Demiryolu 1294
Aydınlı, Reşat 1506, 1507
Aydınlık 993
Aygün, Kemal 1582, 1603, 1620, 1670, 1697
Aysa vakfı 1549
Ayşe Çavuş 759
Ayşe Vicdan 565
Ayvalık 545
Azerbaycan 361, 363, 534
Azim [Gazetesi] 227
Azor Adaları 1285

B

B. Z. Am Mittag (Gazetesi) 264
Baade, Prof. Fritz 1544
Baba Tahir (Malûmat Dergisi Sahibi) 52
Baban, Cihad 1445, 1467, 1619
Baban, Recai 1074, 1075
Babayan (Halıcı) 171, 173
Babıâli 103, 116, 124, 213, 233, 370, 374, 522, 550, 1699, 1731
Babıâli Baskını 213, 230
Babıâli Sicil Kalemi 66
Babıâli Tercüme Odası 64, 74, 126, 414, 445
Babıâli Tercüme Odası Hülefalığı 65
Bad Nauheim 1431
Bağdad 53, 214, 604, 735
Bağdat demiryolu 232, 313
Baha Bey 909
Bahaeddin Şakir, Dr. 83, 109, 318, 380, 401, 402, 413
Bakırköy 1020
Bakü 362, 591
Bakü, Mürsel 545, 591, 649, 802
Balat 566
Balcıoğlu, Şahap 1668
Balıkesir 676, 1396, 1431, 1459, 1569, 1592, 1593, 1672, 1710
Balkan Basın Birliği 1066
Balkan Birliği 1387
Balkan Bozgunu 225, 226, 227, 229, 230

Balkan Harbi 93, 213, 215, 217, 221, 222, 223, 228, 231, 233, 257, 260, 296, 299, 370, 389, 396, 708, 743, 752, 775, 778, 814, 849, 973, 1141, 1179, 1680, 1694, 1695
Balkan İttifakı 217
Balkanlar 1387, 1439
Balmumcu Protokolü 1717
Balta, Tahsin Bekir 1409, 1692
Baltalimanı 483, 659
Bandırma 449, 738, 916, 1296
Banguoğlu, Tahsin 1408, 1412, 1436, 1508
Barbarossa Planı 1341
Bardakçı, Cemal 1128, 1567
Barış Dünyası (Dergisi) 1651
Bari 127
Barker Raporu 1539
Barlas, Cemil Sait 1411, 1436, 1642
Barlo, Hilmi Naili 41, 47
Barutçu, Faik Ahmet 1409, 1457, 1460, 1514, 1590
Basel 1608
Basın Kanunu 1367, 1369, 1643
Basra 57, 735
Basri Bey 545, 626, 649
Baş, Dr. Selahattin 1600
Başak (Dergisi) 1243
Başar, Ahmet Hamdi 1651
Başar, Günseli 1583, 1613
Başgil, Prof. Ali Fuat 1400, 1409, 1410, 1518, 1521, 1714
Başkut, Cevat Fehmi 1618
Başman, Avni 1529, 1550, 1645, 1651
Başoğlu, Prof. Muzaffer Şerif 191
Başokçu, Rebia Tevfik 1445
Başol, Salim 1696
Batum 333, 352, 361, 494, 545, 735
Batur, Suphi 1425
Bavyera 282
Bayar Kabinesi 1317
Bayar, Celal 876, 1071, 1076, 1077,1084,1085, 1087, 1088, 1089, 1093, 1159, 1304, 1313, 1314, 1316, 1317, 1318, 1320, 1321, 1326, 1327, 1328, 1329, 1349, 1354, 1355, 1359, 1361, 1365, 1370, 1373, 1374 , 1391, 1393, 1395, 1401, 1402, 1408, 1409, 1412, 1419, 1421, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1430, 1431, 1435, 1436, 1442, 1444, 1447, 1475, 1481, 1482, 1486, 1503, 1505, 1506, 1507, 1509, 1517, 1518, 1519, 1521, 1522, 1527, 1528, 1548, 1587, 1605, 1616, 1620, 1638, 1648, 1649, 1664, 1666, 1670, 1674, 1675, 1683, 1684, 1690, 1726, 1727
Bayazıt 398
Bayer, Avni 1073, 1074, 1075
Baykal, Cevdet Yakup 1509
Baykal, Mustafa 1597

Baykurt, Cami 464, 1371, 1424
Baykurt, Vedat 1424
Bayur, Hikmet 685, 1304, 1327, 1337, 1358, 1363, 1433, 1439, 1456, 1465, 1518, 1520, 1538, 1697
BBC Radyosu 1400
Beard, Prof. Charles 137
Beaverbrook, Lord 844, 845, 846, 847
Bebek 483
Bedri Bey 531, 589
Bedros Zeki 867, 868
Behiç Bey, Albay 760, 761
Bekir Sami Bey 453
Bekirağa Bölüğü 520, 521, 524, 526, 527, 528
Belçika 241, 272, 273, 274, 277, 297, 304, 325, 327, 330, 1157, 1204, 1400, 1445
Bele, Refet 122, 662, 677, 682, 805, 809, 813, 814, 957,
Belen, Fahri 1529, 1551
Belfast 1397
Belge, Burhan 1675
Belger, Dr. Nihat Reşat 642, 1410, 1440, 1441, 1551, 1651
Belgrad 240, 241, 295, 296, 298
Belkis Şevket Hanım 230
Bellioğlu, Sırrı 1481
Benderli, Prof. Muvaffak 1410
Benderlioğlu, Atıf 1652
Bengal 1576, 1577
Bennet 493, 494, 499. 507
Berk-i Satvet (Zırhlısı)732
Berkes, Niyazi 1436
Berle, Prof. 1196
Berlin 45, 76, 170, 239, 240, 242, 243, 252, 262, 263, 264, 265, 278, 294, 296, 303, 306, 318, 326, 368, 371, 863, 1098, 1139, 1174, 1196, 1233, 1287, 1343, 1344, 1345, 1346, 1377, 1405, 1432, 1512
Berlin Kongresi 1132
Berlin Muahedesi (1878) 370
Berliner Tageblat [Gazetesi] 264, 266, 286
Bernard, Georg 48,1198, 1199, 1200, 1202
Bernstorff, Kont (Sefir) 292, 326, 328, 329
Besim Ömer Paşa (Dr.) 312, 383
Beveridge, William 1268
Bevin 1335
Beyanülhak 226
Beyatlı, Yahya Kemal 1354
Beykoz 482, 483, 694
Beylerbeyi Sarayı 119, 361, 822
Beyoğlu 54, 72, 95, 128, 240, 281, 470, 476, 479, 484, 510, 546, 774, 791, 792, 897, 898, 1017,1555, 1570, 1571
Beyrut 705, 1269, 1270
Biga 1521
Bigat, Piraye 1650
Bil, Hikmet 1646

Bilecik 1465, 1569
Bilgiç, Sadettin 1727, 1728, 1730
Bilgiç, Sait 1622, 1624
Bilgin, Şevket 1619
Bilginer, Recep 1503, 1555
Bilsel, Prof. Cemil 773
Binemeciyan, Onnik 1103
Bingazi 52, 218, 708
Birch, Dr. 203
Birey, Besime Fehmi 1124, 1567
Birgen, Muhittin 127, 129, 249, 260, 274, 310, 366, 367, 789
Birinci Cihan Harbi 252, 269, 276, 277, 295, 299, 301, 312, 328, 330, 340, 390, 467, 521, 558, 591, 846, 861, 863, 1025, 1105, 1106, 1126, 1129, 1140, 1151, 1154, 1156, 1176, 1200, 1205, 1245, 1273, 1275, 1385, 1525, 1561, 1680
Birinci Grup 853, 861
Birleşmiş Milletler 1281, 1282, 1291, 1292, 1307, 1333, 1334, 1371, 1378, 1386, 1536, 1537, 1551, 1552, 1656, 1667, 1689, 1712, 1735
Birleşmiş Milletler Anayasası 1281, 1304, 1307, 1308, 1721
Birlik Partisi 1730
Birsel, Münir 1409
Bismark, Prens 242
Bitlis 231, 398, 709, 990
Biyalovska 285, 286
Bizans İmparatorluğu 1027
Black, Prof. 1478
Bleda, Mithat Şükrü 260, 528, 598, 599, 604, 615, 626, 646, 655
Blum 1347
Boğazlar 255, 361, 372, 879, 1367, 1368, 1373
Boğazlar Anlaşması 1289, 1305
Boğazların Ortak Savunulması 1372
Bolayır 709
Bolayır, Ali Ekrem 1099
Bolivya 329
Bolu 537, 1238, 1239, 1569
Bolvadin 752, 753, 755, 838
Bomba (Gazetesi) 102
Bombay 1576, 1581
Bombay Chronicle (Gazetesi)1581
Bonapart, Napoleon 1131
Bonn 1641
Boran, Behice 1436, 1542
Boran, İhsan 1128
Boratav, Pertev Naili 1436
Bordeaux 258, 266
Borneo 1293
Bornova 801
Bosna 1151
Bosna ve Hersek 96, 371
Boston 157, 158, 195, 196, 203, 1595, 1734
Boston Herald (Gazetesi) 184, 196

Boşo Efendi (İstanbul Milletvekili) 107
Boulder 185
Bourbon, Prens Sixtus de 330
Bozbeyli, Ferruh 1730
Bozca, Hazım 1424
Bozcaada 731
Bozkurt, Mahmud Esat 919, 979, 1047, 1160, 1161
Bozkurt, Naci 1713
Bölükbaşl, Osman 1429, 1430, 1431, 1432, 1506, 1507, 1520, 1524, 1672, 1673, 1674, 1676
Bölükbaşı, Rıza Tevfik 71, 673, 678, 1100
Bradley, Omar 1378, 1383
Breguet 1037
Breslau (Zırhlısı) 244, 254, 372
Brest - Litowsk 283, 361, 735
Bretscher , Dr.1397
Brezilya 279, 329, 1165, 1219, 1377, 1699
Briand - Kellog paktı 1157
Briand (Fransa Başvekili) 327
Bristol, Amiral Marc 410, 454, 460, 477, 831, 1195, 1385
Britanica Haber Ajansı 1147
Britanya Gazeteciler Enstitüsü 1733
Broadway 148, 1047, 1098
Brown, Prof. John 133, 453, 1477
Brusilov (General) 307
Brüksel 233, 273, 1717
Bryan, William Jennings 198, 199
Bryce, James 841
Brynt, Stuart (Amiral) 390, 1035
Buchman, Doktor 726, 1301
Buhara 790
Bulgar Kulübü 114
Bulgaristan 96, 97, 252, 255, 256, 257, 272, 294, 296, 299, 301, 302, 311, 362, 363, 367, 371, 521, 523,567, 772, 1150, 1178, 1179, 1397, 1439, 1540
Bullitt, William 848, 849, 850, 851, 1202, 1203, 1284
Burgiba 1731
Burma 1292, 1653
Bursa 72, 83, 422,702, 799, 857, 952, 953, 1362, 1365, 1435, 1488, 1489, 1490, 1497, 1499, 1567, 1568, 1569, 1626, 1659
Butler, Prof. Hall 139
Bükreş 80, 262, 301, 372, 1122
Bükreş Anlaşması 220
Büyük Cihat (Gazetesi) 1593
Büyük Doğu 1376, 1413, 1554, 1555, 1591, 1616
Büyük Doğu Derneği 1618
Büyük Kabine 212, 213, 307
Büyük Millet Meclisi 340, 471, 629, 690, 691, 713, 715, 718, 744, 748, 758, 765, 767, 771, 784, 816, 818, 828, 830, 837, 852, 853, 854, 856, 857, 879, 883, 884, 892, 900, 902, 903, 904, 938, 940, 959, 985, 987, 994, 1095, 1355, 1358, 1359, 1366, 1467, 1485, 1512, 1516, 1541, 1582, 1673, 1709, 1714, 1716
Büyük Millet Meclisi Hükümeti 623, 678, 743, 816, 817, 838
Büyük Taarruz 790
Büyük Zafer 799, 801, 951
Büyükada 170, 345, 378, 604, 771, 865, 961, 1085, 1239, 1326, 1663
Büyükdere 1050

C

Cağaloglu 365, 1115
Caliente, Agua 1042
California 894, 1155, 1156, 1204
California Üniversitesi 1733
Calthorpe, Amiral 832, 833
Cam, Selahattin 1437
Camiülezher 1607
Cannes 1367
Cansever, Hasan Ferit 1118
Cardiff (Zırhlısı) 497, 498, 505, 506, 667
Carım, Fuat 1371
Cariappa, General 1574
Carnegie Barış Vakfı 48, 1025, 1204, 1291
Carrey, James B. 1378
Castine 163, 164, 166, 187
Caterpillar Traktör Şirketi 1035
Caux 1479
Cava 1292, 1293
Cavid Bey 233, 252, 314, 316, 369, 373, 374, 380, 773, 857
Cebelibereket 973
Cebelitarık 1263, 1265
Cebelitarık Boğazı 244, 1261
Cebesoy, Ali Fuat 215, 216, 442, 448, 449, 450, 738, 802, 876, 903, 957, 964, 967, 968, 977, 1002, 1095, 1096, 1423, 1436, 1449, 1513, 1518, 1527, 1528
Celal Bey [Ziraat Nazırı] 411
Celal Sahir 107
Celal Tevfik, Alb. 531
Celaleddin Arif 411, 689
Celaliler 1159
Celaliler Hareketi 1317
Celayton- Kennedy, albay 856
Celile Hanım 1498
Cemal Paşa (Mersinli) 513, 514, 542, 590, 662
Cemal Paşa 233, 252, 311, 316, 317, 321, 333, 380, 403, 413
Cemil Bey, (İçişleri Bakanı) 1002
Cemil [Tanburi] 427, 429
Cenap Şahabettin 17, 227
Cenevre 80, 82, 1178
CENTO 1689
Cercle d'Orient 861
Cevat Bey [Mabeyn Başkâtibi] 411

Cevat Bey, (Merkez Kumandanı) 531, 537, 538, 594, 650, 662
Cevat Paşa, bk. Çobanlı, Cevat
Cevdet Paşa 26
Cevdet Tahir (Van Valisi) 609, 615, 616, 617, 618, 1113
Cezayir 259, 1731
Cezveciyan 933
Chamiso, Adalbert 564, 567
Charleville 265, 270
Chester Projesi 558, 831, 852, 853, 856,857, 859, 860
Chester, Colby M., 853, 854, 856
Chicago 162, 181, 182, 183, 453, 1035, 1104, 1187, 1546
Chicago Daily News 263, 1287
Chicago Tribune 801, 806, 1382
Christian Science Monitor 195, 196
Christophesen 1400
Churchill 586, 846,1128, 1169, 1171, 1172, 1180, 1248, 1265, 1266, 1284, 1302, 1303, 1334, 1348, 1433, 1434, 1444, 1511, 1641
Cia, Dr. 1572
Cidde 53, 198, 710, 771, 1562
Cimcoz, Salah 1487
Civelek, İlhan 1617, 1618
Clayton, John 801, 807
Clemenceau 466, 848
Cleveland 1376, 1379
Cleveland Toplantısı 1377, 1381, 1384, 1388
Colombier 1439
Colorado 181, 187
Colorado Kongresi 184
Colorado Springs 181, 184
Columbia 154, 1105
Columbia Cemiyeti 477
Columbia Film Şirketi 1656
Columbia Gazetecilik Okulu 176, 263, 275, 354, 1062, 1105, 1203, 1545, 1547, 1731, 1732
Columbia Üniversitesi 41, 48, 169, 173, 176, 234, 235, 459, 477,1018, 1034, 1053, 1097, 1240, 1377, 1384, 1546, 1664
Columbia Yüksek Öğretmen Koleji 24, 176
Comte, Auguste 83, 236, 438
Concord 186
Congressional Misyonerlik Teşkilatı 203
Constitution (Gazetesi) 1386
Cook, Nilla Gram 1110, 1111, 1117, 1120, 1121
Copola, Francesco 608
Corgiyevsk Kalesi 47
Crane, Charles 455, 1062
Crew 868, 1195
Cripps, Stanford 1178
Critchell, Howard 693
Cudi Efendi (Türkçe Öğ.) 29
Cumberland, W. W. 459, 477
Cumhuriyet 904, 908
Cumhuriyet (Gazetesi) 1050, 1071, 1109, 1120, 1164, 1467, 1518, 1559, 1572, 1583, 1613, 1618
Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) 604, 820, 821, 823, 853, 876, 877, 886, 893, 896, 900, 901, 903, 904, 929, 930, 939, 954, 955, 956, 958, 959, 964, 968, 969, 975, 976, 977, 978, 979, 983, 984, 992, 994, 1052, 1078, 1094, 1096, 1241, 1304, 1306, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1316, 1318, 1321, 1322, 1326, 1327, 1329, 1331, 1332, 1337, 1350, 1353, 1354, 1355, 1356, 1357, 1358, 1359, 1361, 1362, 1363, 1367, 1370, 1371, 1391, 1392, 1393, 1394, 1397, 1401, 1404, 1406, 1407, 1408, 1412, 1413, 1416, 1417, 1418, 1419, 1421, 1437, 1438, 1439, 1441, 1447, 1448, 1449, 1450, 1451, 1454, 1456, 1457, 1460, 1463, 1464, 1465, 1466, 1471, 1472, 1485, 1486, 1506, 1508, 1509, 1513, 1514, 1515, 1517, 1520, 1522, 1523, 1524, 1526, 1527, 1530, 1531, 1534, 1535, 1537, 1538, 1554, 1586, 1590, 1591, 1592, 1593, 1597, 1605, 1613, 1617, 1620, 1622, 1638, 1639, 1644, 1645, 1650, 1651, 1672, 1676, 1685, 1698, 1702, 1708, 1710, 1713, 1714, 1728, 1729, 1730
Cumhuriyet Halk Partisi Grubu 900, 902, 904, 938, 1331
Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi 1244
Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı 1355
Cumhuriyet Halk Partisi Programı 1336
Cumhuriyet Partisi 1394
Cumhuriyet'in ilanı 903, 902
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) 1712, 1713, 1714, 1720, 1721, 1725, 1727, 1728
Cumhuriyetçi Terakkiperver Partisi 1422
Current History 831
Curtis 1035, 1038, 1045
Curtis Anlaşması 1036
Curtis-Wright 1039, 1043, 1046
Curzon, Lord 623, 819, 839
Cüzdan, Remzi 1668
Czernin [Kont] 330

Ç

Çadır Köşkü (Yıldız) 106
Çağa, Esat 1422, 1486,1711, 1713
Çağıl, Musa 1618
Çağlar, Behçet Kemal 1418,1461, 1484, 1567, 1626

Çağlayangil, İhsan Sabri 1569
Çakır, Hüsnü 1436
Çakmak, Fitnat 1520
Çakmak, Mareşal Fevzi 452, 475, 693, 694, 805 , 809, 830, 905, 967, 1038, 1093, 1245, 1249, 1361, 1363, 1365, 1369, 1370, 1393, 1407, 1419, 1424, 1425, 1428, 1432, 1442, 1443, 1506, 1509, 1515, 1516, 1517, 1518, 1519, 1520
Çalışlar, izzettin 967
Çalköy 951
Çan-Kay-Şek 1460, 1654
Çanakkale 87, 223, 244, 245, 254, 291, 331, 346, 348, 379, 386, 388, 546, 603,658, 730, 731, 733, 805, 815, 1221, 1222, 1336, 1516, 1551, 1569, 1676, 1680, 1694
Çanakkale Boğazı 331
Çanakkale Harbi 289, 294, 342, 1335
Çanakkale Zaferi 316, 437
Çankaya 698, 839, 1088, 1146, 1390, 1391, 1392, 1408, 1417, 1527,1620, 1649, 1670, 1713, 1719, 1726
Çankaya Muhafız Alayı 838, 839
Çankırı 1569, 1660
Çapakçur 1015
Çarıklı, Hacim Muhittin 994
Çarlık Rusyası 1295
Çatalca 220
Çay 755
Çehreli, İbrahim 1119
Çekoslavakya 1341, 1377, 1383, 1397
Çelikbaş, Fethi 1649,1651
Çelikoğlu, Adnan 1682
Çeliktaş, Derviş 1119
Çerkez Ethem 693
Çernin [Kont] 372
Çetinkaya, Ahmet 1615
Çetinkaya, Ali 545, 597, 857, 858, 876, 985, 986, 994, 1030
Çınar, Vasıf 903, 907, 912, 926
Çınaraltı 782
Çiçekdağ, Osman Şevki 1603, 1634
Çifteler 1238
Çin 139, 163, 329, 440, 1090, 1219, 1377, 1460, 1654
Çitakay, Sabahattin 1649
Çobanlı, Cevat 542, 543, 546, 590,593, 649, 964,967, 969
Çocuk Esirgeme Derneği 1457
Çolak İbrahim (Bilecik Milletvekili) 1465
Çorum 995

D

d'Esperey, Franchet 898
Daily Express 844, 845
Daily Mail 801, 869
Daily News 453
Daily Telegraph 827, 869
Daily Worker 1335
Dallas 192, 1546
Damad Ferid 427, 440, 453, 464, 483, 494, 501, 522, 584, 659, 675, 679, 689, 793, 852, 869, 899
Damad Ferid Hükümeti 453, 676, 941
Damad Mahmud Paşa 77, 84
Dangerfield, Alma 1593
Danışma Meclisi 1691
Danimarka 736, 1302, 1405, 1645
Danişmend, İsmail Hami 1515
Darülmuallimin Mezunları Cemiyeti 422
Darüşşafaka 1152
Daver, Abidin 1208, 1164
Davran, Cahit 129
Davran, Dr. Bülend 41, 129
Dawn 1581
Dayton Journal Herald 1545
De Saint-Hardouin 1344
de Gasperi 1383
de Gaulle 1129, 1270
de Luce, Dan 1341
de Moulin 84
Deauville 1476
Defterdar Faik Bey 440
Defterdar Mustafa Efendi 42, 81
Degirmenciyan, Yenon 932, 935, 937
Delfin 732
Delhi 1572, 1574, 1575, 1576
Demirağ, Nuri 1045, 1306
Demirci Efe 441
Demirel, Süleyman 1727, 1728, 1729
Demirelli, Fuat Hulusi 1424, 1426, 1429
Demokrat (Gazetesi) 1619
Demokrat Çiftçi Partisi 1327
Demokrat İzmir 1353
Demokrat Parti (DP) 1088, 1241, 1249, 1306, 1315, 1321, 1322, 1324, 1327, 1330, 1331, 1332, 1333, 1336, 1337, 1349, 1353, 1354, 1355, 1358, 1359, 1360, 1361, 1362, 1363, 1364, 1365, 1366, 1367, 1369, 1370, 1373, 1375, 1390, 1391, 1392, 1393, 1394, 1395, 1396, 1397, 1400, 1401, 1402, 1409, 1411, 1413, 1416, 1418, 1419, 1420, 1424, 1425, 1426, 1428, 1429, 1430, 1431, 1435, 1436, 1438, 1439, 1440, 1441, 1442, 1443, 1447, 1449, 1450, 1456, 1458, 1462, 1469, 1471, 1472, 1475, 1476, 1480, 1481, 1482, 1484, 1485, 1486, 1502, 1503, 1506, 1508, 1509, 1514, 1517, 1519, 1521, 1522, 1523, 1524, 1526, 1527, 1530, 1531, 1533, 1535, 1538, 1539, 1544, 1545, 1550, 1551, 1552, 1554, 1556, 1587, 1588, 1591, 1592, 1593, 1597, 1622, 1623, 1638, 1639, 1643,

1645, 1649, 1650, 1651, 1652, 1658, 1659, 1660, 1661, 1663, 1675, 1676, 1682, 1687, 1688, 1690, 1692, 1693, 1695, 1702, 1703, 1708, 1710, 1713
Demokrat Parti Grubu 1331
Demokrat Parti Kabinesi 1541
Demokrat Parti Kongresi 1392, 1560, 1605
Demokrat Parti Programı 1333
Demokratik Parti 1698, 1730
Deniz, Osman 1723
Denizli 926, 857, 1506
Denizyolları 39, 51, 52, 314, 769
Denker, Arif Cemil 41, 128
Denver 185, 1035
Deny 1477, 1478
Derbil, Prof. Süheylp 1445
Dergah 770
Deriş, Celal Derviş 1086
Derne 731, 730
Dersan, Kazım Şinasi 122, 340, 356, 484, 859, 1642
Dersim 586, 990
Derviş Bey (Serez Milletvekili) 107
Derviş Vahdeti 108, 114, 205, 208, 729
Detroit 1035, 1104, 1184
Detroit News 184
Devinet, Prof. Paul 1400
Devlet Şurası 1075
Devres, Ragıb 1115, 1119
Dewey, Fred 1206
Dewey, John 1098, 1206, 1207, 26
Di Madriaga, Prof. Salvator 1397
Dickens, Charles 562
Dicle 735
Dicleli, Vedat 1408
Diem 1654
Diker, Vecdi 1442
Dikmen, Harun 1402
Dikmen, Sedat 1514
Dil Kurultayı 1162, 1508
Dimetoka 710
Dinar 739, 778
Dinçel, Nevber 1119
Dinçer, Erol 1723
Dinçer, Hasan 1429, 1721
Direklerarası 54, 364
Dirik, Kazım 757, 759, 760
Disraeli 819, 773
Divan-ı Muhasebat 249
Dixmünde 266, 272
Diyarbakır 231, 427, 514, 523, 531, 538 , 557, 593, 624, 684, 692, 710, 711, 756, 782, 931, 990,996, 1003, 1004, 1008, 1009, 1521
Dizdaroğlu, Emin 1630
Dobra, Alişan 1362
Dodge 1060
Dodge Brothers 1033
Doenitz, Amiral 1302
Doğan, Avni 1021, 994, 1651, 1721
Doğramacı, Prof. İhsan 1739
Doğu Almanya 1345
Dolmabahçe Sarayı 117, 119, 316, 1054, 1076, 1483
Donanma Cemiyeti 217, 244, 254, 372, 393, 600, 832, 880

Donovan, General 1199, 1207
Doolittle 1043
Dorn 1139
Dorr, Russel 1455, 1478, 1570
Doyle, Jill 1733
Dönmezer, Sulhi 1735
Dördüncü, Halil Lûtfi 1062, 1063, 1064, 1065, 1082, 1085
Dörtlü Takrir 1304, 1306, 1307, 1315, 1318, 1326, 1327, 1329
Dresden 273
Dreyfüs Meselesi 1218
Duatepe 743
Dublin 1511
Dulles, Allen 1202
Dumbarton Oaks 1291, 1386
Dumlupınar 951, 952, 1551
Dumlupınar Zaferi 951
Dursun, Şerif 1604, 1614, 1617, 1635
Dutten 150
Durkheim, Emil 317, 318
Duyûn-ı Umumiyye 571, 1141, 1161
Dülger, Bahadır 1672, 1675
Dülger, Cevdet 1562
Dünkerk 1157, 1167
Dünya 1586, 1604, 1619, 1730
Dünya Bankası 1539, 1657
Dünya Devleti Konferansı 1447
Dünya Devleti Kongresi 1445, 1447
Dünya Gazete Sahipleri Federasyonu 1732
Dünya Liberalleri Birliği 1268, 1399, 1400, 1404, 1409, 1427, 1431, 1433, 1434, 1436, 1444, 1476, 1544, 1644, 1711
Dünya Liberalleri Kongresi 1125
Dünya meseleleri Forumu 1376
Dürrizade Abdullah 675, 676
Düşünsel, Feridun Fikri 947, 968, 1457, 1465
Düvenci, Adnan 1619

E

Ebulkelâm Azad, Mevlana 1573
Ebüzziya, Talha 579, 620
Ebüzziya, Tevfik 359
Ebüzziya, Velid 485, 880, 882, 901, 906, 907, 916, 917, 921, 993, 996, 1003, 1007, 1020, 1023
Ecelai [Gazetesi) 454
Ecevit 683
Echo de Paris 419
Eçmiyazin 427
Edebiyat-ı Cedide 17, 52
Eden, Antony 1138, 1140, 1176, 1177, 1592
Edirne 122, 220, 230, 513, 542, 596, 705, 708, 710, 778, 807, 879,1569, 1626
Edson, Peter 1296, 1298
Edward VIII, Kral 1058
Ege 223, 442, 1459, 1482, 1506, 1675
Egeli, Prof. Ekrem Şerif 1668, 1669
Eğilmez, Cafer Tayyar 964, 967, 969,

Eğimer, Esat 1713
Eğriboz, Nihat 1553, 1529
Eğriboz, Yusuf Selahattin 35
Einstein, Lewis 398
Eisenhower, Dwight Davit 1197, 1246, 1270, 1284 1662
Ekinci, Mustafa 1650
Ekonomist 1379
Ekrem Bey (Rize milletvekili) 884
Ekspres 1647
Elalameyn 1166, 1219, 1220, 1223, 1224, 1225
elalameyn Meydan Muharebesi 1222, 1225
Elazığ 161, 231, 248, 586, 990, 996, 1003, 1004, 1005, 1007, 1009, 1012, 1013, 1014, 1017, 1020, 1021, 1022, 1023, 1024, 1029, 1030, 1111, 1569, 1595, 1596, 1617,1660
Elbarazi 1474
Elbe 1219
Eldem, Sedad Hakkı1099
Elkas [Elçi] 364
Elliot, (Binbaşı) 1224
Elliot, Henry 772, 773
Elverdi, Ali 1721, 1722
Emanuel Karasu 117
Emden 533
Emeç, Selim Ragıp 1410, 1618, 1630, 1642
Emed 440, 1438
Emeney, Brooks 1477, 1376
Emetullah Hanım 15
Emin Arslan Bey (Lazkiye Milletvekili) 110
Eminsu Meselesi 1700, 1704, 1713
Emir Adil Arslan 1473, 1474
Emir Ali 907, 910, 912
Empire State 1112
Encyclopeadia Britannica 395, 1090
Endonezya 1628, 1293, 1653
Endülüs 1627, 842, 1262
Engin, F. 1651
Enver Bey, Enver Paşa 71, 115, 213, 218, 220, 231, 246, 252, 253, 255, 260, 261, 290, 302, 316, 317, 321, 322, 336, 349, 350, 362, 365, 367, 377, 380, 409, 413, 531, 601, 670, 709, 789, 1133, 1136, 1505, 1588
Enverland 254
Eral, Dr. Naim 1669
Eralp, Orhan 1638
Erbaylar, Ahmed 429
Erdelhun, Rüştü 1684
Erdem, Necati 1428
Erdener, Muhlis 1038
Erel, Hakkı Şinasi 786
Erel, Prof. Şinasi Hakkı 1410
Erem, Prof. Faruk 1630, 633, 1631, 1632
Eren, Nuri 1549
Ergani 990, 1004
Ergin, Nazif 1408
Ergin, Şemi 1682, 1692
Ergüder, Dr. Recai 1602
Ergüven, Akil 17
Ergüven, Rebia 1119
Erim, Prof. Nihat 1371, 1282, 1304, 1356, 1357, 1367, 1619, 1621

Eriş, Muammer 1062
Erişirgil, Emin 1436
Erkanlı, Orhan 1702
Erkilet, Hüseyin Hüsnü 1515
Erkin, Feridun Cemal 1282, 1371, 1726
Erkul, Emin (Şehremini) 958
Ermeni Cumhuriyeti 404
Ermeni Eytamhanesi 566
Ermeni Katolikosu 397, 398
Ermeni Ortodoks Cemaatı 401
Ermeni Protestan Cemaatı 395
Ermeni Propagandası 1078
Ermeni Tehciri 556, 613, 1154
Ermenistan 361, 736
Eroğan, Kadri 1729
Ersü, Muzaffer 1673
Ertan, Muhtar 1408
Ertegün, Münir 74, 1295, 1296, 1348, 1350, 1352
Ertem, Sadri Ethem 996, 1003
Ertuğrul, Muhsin 1664
Eryavuz, İhsan (Topçu) 914, 918, 912, 907, 916, 973
Erzin, İsmail 1607
Erzincan 1660, 968
Erzurum 69, 402,428, 428, 433, 441, 448, 450, 452, 453, 547, 549, 599, 652, 739, 778, 837, 987, 990, 1251, 1409, 1483, 1505, 1569, 1652, 1704, 1706, 1711
Erzurum Kongresi 450, 451, 452, 714, 749
Esad Toptani Paşa 117
Esat Paşa , Prof. 410, 421, 422, 431, 440, 513, 542, 584, 585, 600, 662
Esendal, Memduh Şevket 1408, 1152
Esin, Seyfullah 1640
Eskişehir 422, 423, 447, 452, 456, 457, 458, 750, 750, 857, 977, 1043, 1044, 1237, 1242, 1242,1435, 1562, 1563, 1569, 1673, 1678, 1679, 1688, 1690, 1690
Esmer, Ahmed Şükrü 130, 135, 143, 157, 163, 164, 165, 166, 168, 806, 835, 836, 840, 858, 868, 869, 872, 936, 1002, 1003, 1004, 1006, 1018, 1022, 1023, 1025, 1164, 1208, 1572, 1574, 1637
Essex Alayı 643
Estonya 1397
Ete, Muhlis 1529
Ethem Efendi 381
Ethnos 1115, 1116
Etimesut 1723, 1719
Evkat 407
Evliya Çelebi 33
Evliyaoğlu, Kâmuran 1713
Eyüboğlu, Orhan 1605
Eyüp 950, 1471, 1443, 1674
Eyüp Han 1667, 1666
Eyüp Sabri 857

F

Faber 1341
Fahri Bey, Dr. 683
Fahri Paşa, Bk. Türkkan, Fahreddin

Faik Bey 513, 542, 596, 625, 759
Faik Bey, Dr. 644, 645, 646
Faik Nüzhet bey 815
Falkenheim 711, 712
Farrere, Claude 776, 777, 773, 774, 775
Faruk , Kral1590
Fatih Camii 818
Fatih Sultan Mehmed 673
Fatih Türbesi 814
Fatin Hoca 1560
Fatma Seher Hanım (Erzurumlu) 778, 779
Fazıl Berki 531, 600, 684
Fazıl İslam 1656
Fazlı Necip 16, 340
Federalist Parti [Azerbaycan] 387
Fedgling 1043
Fehim Paşa 72
Fehmi Bey, (Dr.,Yarbay) 770, 1024
Feldmann, Dr. 286
Felek, Burhan 1122, 1606, 1644, 1735
Fener 1471
Fenerbahçe 54, 133
Fenik, Adviye 1572
Fenik, Faruk 1362, 1401
Fenik, Mümtaz Faik 1064, 1078, 1367, 1401, 1619, 1630, 1638, 1642, 1667
Feray, Ayfer 1584
Ferdinand (Bulgaristan Kralı) 217, 227
Ferdinand, Franz 237
Fergan, Eşref Edib 537, 1003, 1111
Ferid Bey (Hamal) 512,531, 535, 580, 581, 582
Ferid Paşa (Avlonyalı) 67,1255
Ferid Paşa Hükümeti 739
Feridabad 1574
Ferruh Bey (Yüzbaşı) 175
Fethi Bey, Bk. Okyar, Fethi
Fethi Okyar Kabinesi 903, 883, 1161, 983, 1047
Fevzi Paşa, bk. Çakmak, Mareşal Fevzi
Feyzi Bey 516, 523, 524, 538, 557, 558, 559,582,604, 610, 626, 644, 645, 646, 684, 692, 854, 877, 931
Feyzioğlu, Prof. Turan 1705, 1692, 1713
Fhiladelphia News 177
Fındıklı 908
Fındıklı Sarayı 913
Fındıkoğlu, Prof. Ziyaeddin Fahri 1410
Fırat 735
Fırka-i İbad 114
Filadelfiya 141
Filding 1657
Filip Efendi 358
Filip II, Kral 924
Filipin 1298, 1377, 1656, 1653
Filistin 604, 815, 262, 359, 356, 387, 378
Fincancılar Yokuşu 524
Finlandiya 1645
Fitzmaurice 106, 221, 223, 911
Fizan 725

Florya Köşkü 1587
Ford Vakfi 1548, 1734, 1549
Ford, Henry 1039, 1184, 1185
Formoza 1460, 1654
Forrestal, James V. 1378
Fort Worth 192
Foyn 1180
Frank 1342
Frankfurt 277, 278, 1338, 1432
Frankfurt Üniversitesi 1339
Frankfurter Zeitung 264, 277
Franklin , Bouillon 671, 805, 809
Fransa 84, 232, 233, 240, 241, 243, 252, 260, 273, 297, 315, 325, 327, 328, 330, 334, 363, 370, 395, 472, 670, 671, 732, 817, 831, 856, 870, 929, 1036, 1060, 1078, 1079, 1117, 1129, 1157, 1191, 1218, 1269, 1270, 1325, 1344, 1346, 1347, 1367, 1368, 1445, 1447, 1476, 1477, 1525, 1553, 1579, 1586, 1623, 1630
Frestone 1044
Fuad Paşa (Deli) 452, 453
Fuat Selim Efendi (Elçi) 469
Füreyya Hanım (Kılıç) 1656

G

Galata 52, 476, 483, 1629, 667
Galatasaray 367, 483 , 898
Galatasaraylılar Yurdu 393
Galiçya 270, 306, 307, 309, 310, 331, 1133
Galiçya Cephesi 309
Galip Şevki Bey 37, 238
Gallagher , Ed 186
Galthrop, Amiral 379
Gamble Paşa, Amiral 119, 728, 729
Ganadiyef (Bulgaristan Dışişleri Bakanı) 372
Gandi 1423,1572, 1573, 1574, 1577, 1578, 1580
Gani Bey 531
Garb Cephesi 727 , 741, 752, 761, 972
Garp Cephesi Karargahı 741, 757, 758, 760
Gasperi, Alcide de 1377
Gates 456
Gaulice 698, 700
Gazete Sahipleri Sendikası 1708
Gazeteciler Birliği 1401
Gazeteciler Cemiyeti 70, 698, 1466, 1518, 1605
Gazeteciler Sendikası 1606
Gazi Ahmed Muhtar Paşa 118, 212
Gazi Çiftliği 1242
Gazi, bk, Atatürk, Gazi Mustafa Kemal
Gaziantep 202, 507, 545, 597, 671, 750, 751, 1004,1007, 1008, 1257, 1734
Gebze 446
Gece Postası 1518
Gedeleç, Kemal 1404

Gedik, Dr. Namık 507, 545, 597, 671, 750, 751, 1,004,1007, 1008, 1257, 1734
Gedik, Hakkı 1428, 1424
Gelibolu 710
Gemlik 581
Genç 987, 990, 992
Genç Kalemler 226
Genç Osman, Sultan 79
Genç Osmanlılar 433
Genç Osmanlılık 77, 80, 83
Genç Türk İhtilali 99, 972, 1384
Genç Türkler 77, 822
Genç Türklük 83, 86, 89
General Motors 1098
George III, Kral 720
George, Lloyd 327, 388, 487, 505, 506, 574, 814, 819, 844, 846, 848
George, Lloyd 869, 870, 871, 469
Georgetown Üniversitesi 694
Georgia 1546
Gerçek 1365
Gerdelli Köyü 1453
Germania (Gazetesi) 365
Germen, Cemal 1119
Germiyanoğlu, Ali 429, 432, 440
Ghandi 207, 1111
Gibb 133
Gibraltar Kalesi1262
Giddings, Prof. Franklin Henry 138, 200, 234, 236, 247, 415, 438
Gide, Charles 581
Gies, Dr. 61, 62, 65, 305
Giese, Dr. 45
Gillespie, Julian E. 693, 694, 1032, 1033, 1046
Giornale di Sicilia 608
Giresun 752, 753, 754, 1589, 1569
Girit 96, 97, 118, 123, 216, 217, 723, 725,1373
Giritli, İsmet 1691
Gizer, Hikmet 1119
Gladstone 95, 105, 419, 773
Globe (Gazetesi) 183
Goebels 1342
Goeben 244, 254, 372, 735
Goethe 277, 1339
Goldhals, G.W. 854
Goldsmith 1294
Gomoll 284, 295, 296
Goodyear 1032, 1033, 1060
Gotha 365
Gotheborg 865, 862, 864
Gottheil, Prof. 138
Gozo 632
Gökay, Prof. Fahrettin Kerim 430, 1486, 1605
Göksu 54, 774
Göring 1342
Görüşler 1327, 1328, 1329, 1419
Gövsa, İbrahim Alaeddin 1135
Göztepe 800, 873, 917, 918
Graenner 1380
Grand Rapid 1478
Graves 100
Grey, Edward 241, 325
Grimm Kardeşler 38
Gromiko, Andro 1726

Gruikshank, Robin James 1377
Guardian 841
Guyanne 206, 1264
gülbaloğlu, Teologos 1255, 1256, 1257
Gülek, Kasım1457, 1518, 1645, 1409
Güler, Cemal Nadir 1394
Gülhane Hatt-ı Hümayunu 85, 1465
Gümüşgerdanyan 932, 935
Gümüşhane 1660, 928
Gümüşpala, Ragıp 1727, 1712, 1724
Günaltay, Prof. Şemseddin 1138,1307, 1449, 1452, 1457, 1458, 1461, 1483, 1508, 1518, 1519, 1651
Günday, Faik 968
Gündüzalp, Mahmut Nedim 1408
Günel, Suzan 1119
Güneş, Turan 1649, 1692
Güney Hindistan Öğretim Cemiyeti 1579
Güntekin, Reşat Nuri 836, 1118
Günzberg, Sami 768
Gürcan, Fethi 1723
Gürcistan 736
Gürdüs 1505
Güreli, Enver 1649
Gürler, Şahap 1530
Gürman, Abdurrahman Nafiz 1530
Gürsel, Cemal 1682, 1683, 1684, 1689,1690, 1691, 1693, 1694, 1695, 1697, 1703, 1704, 1705, 1707, 1710, 1714, 1716, 1719, 1724, 1729
Gürtunca, Mehmet Faruk 1619
Güryay, Tarık 1696, 1697
Güven Partisi 1311, 1730
Güvenlik Konseyi 1335
Güventürk, Faruk 1682
Güzel Sanatlar Akademisi 770

H

Haber 1089
Habeşistan 66, 127, 1373, 873, 1157
Habib 537
Hacı Adil Bey 528, 585, 622, 642
Hacı Ahmed Paşa 531
Hacı Ali Efendi 776
Hacı Arif Bey (Bestekâr) 128, 873
Hacıbektaş 416, 430, 1006
Hacı Şükrü 441
Hacıbekir, Ali Muhittin 1099, 1100
Hacim Bey, bk. Hacim Muhittin Çarıklı
Hacopulos (Niğdeli) 154
Hadımköyü 115
Hafiz Hüsnü Efendi (Enderunlu) 873
Hafiz Mehmed Bey 857
Hafiz Şirazi 1593
Haiti 459, 1165, 1209, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1218

Hakikat (Gazetesi) 99
Hakimiyet 944
Hakimiyet-i Milliye 693, 902, 976, 767
Hakkari 990
Hakkı Behiç 73, 426
Hakkı Bey, Hakkı Paşa 128, 210, 218, 370
Hakkı Paşa Kabinesi 218
Halaskâr Zabitan Grubu 211
Halep 442, 443, 566, 711, 713
Haley, Amiral 1372
Haliç 732
Halide Edib, bk. Adıvar, Halide Edib
Halife Ordusu 676
Halikarnas Balıkçısı , Bk. Kabaağaçlıgil Cevat Şakir
Halil Bey (Menteşe) 259, 372, 528, 551, 557, 670
Halil Bey (Polis Müdürü) 421
Halil Bey, (Zonguldak milletvekili) 940
Halil Paşa 623
Halim Sabit 317, 355
Halis Paşa (Bıyıktay) 443
Halis Turgut 968
Halis, Keriman 1613
Halit Bey 928, 929
Halit Paşa 986, 991, 1030, 985
Halk Partisi Grubu, bk. Cumhuriyet Halk Partisi Grubu
Halk Partisi, bk. Cumhuriyet Halk Partisi
Halka Doğru 226
Hall, Melvin 1043
Hamburg 306, 1231, 1232
Hamid Bey (Vali, Deli)441, 658, 681, 775, 805, 823, 762
Hamidiye Camisi 62
Hamidiye Zırhlısı 221, 223, 224, 238, 239, 722, 727, 730, 731, 732, 735, 784, 953, 973, 1372
Hamilton, General 1335, 1336
Hamlin, Prof. 141
Hammerrschold, Dag 1712
Hanson, Albin 1369
Haralambos, Sava 1020
Harbiye Okulu 246, 755, 1648, 1690, 1692, 1696
Harbord 454, 460
Harbord Heyeti 277, 459, 466, 477
Hare 1735
Hareket Ordusu 113, 114, 115, 116, 119, 213, 437, 708
Haremağaları Yardım Cemiyeti 874
Harisson, Leland 856,
Harnischfeger 1033
Harput 161, 1595, 586, 1013
Harrington 667, 668, 807, 810, 811, 817, 880, 888
Hartmann, Prof. 264
Hartum 1219
Harvard Cemiyeti 477
Harvard Üniversitesi 168, 477, 1734, 459
Hasan Bedri 57, 128
Hasan Efendi (Komik-i Şehir) 54
Hasan Efendi (Sivaslı) 193, 194

Hasan Fehmi Bey 107, 108, 114, 124, 125, 531, 598, 873
Hasan Paşa (Beşiktaş Muhafızı) 358
Hasan Saka Kabinesi 1411, 1447, 1435
Hasanoğlan 1237, 1238
Hasırcı Hoca 202, 203, 204, 1257
Hasibe Hanım 10
Hatay 1071, 1077, 1078, 1083, 1356, 1370, 1458, 1459, 1567, 1568, 1569, 1615, 1660
Hava Harp Okulu 1562, 1448, 1463, 1530
Havacılık Cemiyeti 1457
Havadis 1675
Havran 53, 214, 712
Hawk 1043, 1044
Hayat [Dergisi] 389
Haydar Bey (Elçi) 65, 945
Haydarabad 1576, 1580
Haydarabad Nizamı 1580
Haydarpaşa 39, 51, 133, 424, 440
Hayri Efendi, Şeyhülislam 335,369, 380, 530, 535, 536, 539, 549, 550, 551, 644
Hazer Denizi 673
Hazine-i Hassa 49
Hazret-i İsa 201
Hazret-i Muhammed 201
Helfferich 329
Helsinki 1645
Henderson 817
Her Gün 1518, 1619
Herald (Gazetesi) 195, 196
Hermann, Hugo 41
Hersek 96
Hess 1134
Heuss, Prof. 1125, 1397
Hewitt, Amiral 1350, 1351
Heybeliada 353, 475, 787, 789, 970, 1256, 1450
Heybeliada Deniz Mektebi 119
Hırka-ı şerif 50
Hızır Mehmed Efendi 10
Hızlıoğlu, Eyüp Sabri 1571
Hicaz 53, 313, 455, 725, 817 , 874
Hicaz Demiryolu 59
Hicaz Seferi Kuvvetleri 710
Hikmet Bey, Dr. 340, 342
Hilafet 823, 824, 827, 828
Hilafet Bütçesi 926
Hilafet Meselesi 921
Hilafetin İlgası 910, 923, 925, 928, 930
Hilal-i Ahmer, Bk. Kızılay
Hill 1442, 1455
Hilmi Bey (Kolağası) 603
Himaye-i Etfal [Cemiyeti] 393
Himler 1342
Hindenburg 284, 287, 288, 289, 290, 291, 293, 295, 348, 475, 533, 712
Hindistan 206, 207, 623, 724, 1090, 1111, 1120, 1121, 1217, 1292, 1413, 1539, 1572, 1573, 1574, 1575, 1576, 1577, 1578, 1579, 1581
Hindistan Gazeteciler Cemiyeti 1576

Hindu 1577
Hiss, Alger 1291, 1284
Hitler, Adolf 1072, 1198, 1199, 1197, 1200, 1227, 1228, 1183, 1127, 1151, 1164, 1130, 1176, 1177, 1129, 1205, 1121, 1225, 1122, 1138, 1139, 1128, 1129, 1157, 50, 311, 49, 1302, 1284, 1347, 1543, 1342, 1340, 1344, 1433, 1339
Hoca Rıfat Efendi 531, 603
Hochstetter, Leo 1227, 1246, 1655
Hohenlohe, Prens 541
Hohenzolern Hanedanı 301
Hollanda 1139, 1292, 1302, 1377,1427, 1433, 1444, 1445, 1540, 1638, 1657
Hollweg, Bethman 328
Hollywood 1039, 1656
Hong-Kong 1653, 1654
Hoover, Herbert 274, 275, 276, 277, 459, 1203, 1204
Hopa 1588
Hope [Amiral] 504, 507
Hotinli, Rauf Ahmet 1410
House, Edward M. (Albay) 325
Houston 192
Howard, Peter 1479
Hudeyde 56, 873
Hukuk-ı Umumiyye **101, 107,** 114, 873
Hull, B. 1190
Hulse 1044
Hunus 990
Hurşit Paşa Harp Divanı 83, 729
Hür Fikir 979
Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti 1146, 1400, 1409, 1466, 1467, 1517, 1521, 1626, 1632, 1633, 1714
Hür Gençlik 1542
Hür Lehistan 1294
Hür Marko Paşa 1542
Hür Ses 1619, 1583
Hür Vatan 1360, 1716, 1731, 1730
Hürriyet 1618, 1648
Hürriyet Andı 1391
Hürriyet Cemiyeti 706, 707
Hürriyet Partisi 1651, 1659, 1710, 1646, 1672, 1658
Hürriyet ve Birlik 458
Hürriyet ve İtilaf 86, 210, 389, 432, 437, 439, 454, 463, 464, 475, 476, 520, 678, 1135, 1136, 1626
Hürriyet Ordusu 708
Hürriyet-i Ebediyye 93
Hürriyet-perveran Avam Fırkası 393, 408
Hüseyin Avni 837, 838
Hüseyin Hilmi Paşa 104, 117, 210, 212, 306, 773
Hüseyin Hüsnü Emir 752
Hüseyin Hüsnü Paşa 708, 728
Hüseyin Kadri 531, 599, 600
Hüseyin Kâzım 73
Hüseyin Ragıb 440, 1297
Hüseyin Şükrü 916, 993
Hüseyin Tosun 528, 599

Hüseyin, Kral 1591
Hüsnü Zaim 1473, 1472

I

Indiana 185, 186
Indianapolis 118, 1665
Inter Ocean 181, 182
Interlaken 1434
Irak 232, 244, 331, 352, 361, 443, 455, 508, 815, 959, 1643, 1652
Irlanda 506, 1165
Irmak, Prof Sadi **1467, 1526**
Isparta 1710, 1727

İ

İbrahim (Peygamber) 1008
İbrahim Bey (Adliye Nazırı)127, 531, 444, 547, 549, 626
İbrahim Şevket 1115
İckes 1202, 1203
İctihad 226
İctimai Meslek 226
İdaho 250
İdare-i Mahsusa, Bk. Denizyolları
İdea Nationale 608
İffet Hanım, Prenses 773
İgnatiyef-433
İkbal Kütüphanesi 1025
İkdam 56, 57, 59, 70, 71, 101, 182, 227, 355, 568, 883, 901, 907, 916
İkinci Cihan Harbi 507, 846, 850, 864, 1043, 1105, 1123, 1126, 1127, 1140, 1168, 1205, 1222, 1235, 1246, 1273, 1281, 1303, 1318, 1334, 1373, 1378, 1386, 1394, 1525, 1543
İkinci Grup 689, 690, 840, 857, 861, 886, 909, 963
İkinci Meclis 1640, 1496
İkinci Meşrutiyet, bk. Meşrutiyet
İleri 366, 440, 443, 516, 651, 896, 901, 916, 938,947, 948,
İleri, Celal Nuri 485, 514, 516, 901, 902, 916, 938, 944, 947, 1344
İleri, Mesude 1568
İleri, Suphi Nuri 620, 944, 947, 1003, 896, 897, 993
İleri, Tevfik 1241, 1529, 1625, 1622
İlham 469
İlhami Safa 993, 996
İlyas Sami 598
İmar Bankası 1119, 1123
İmralı 1696, 1161
İmroz 735
İnaler, Fethi 1571,
İnan, Atıf 1435, 1449
İnan, Şefik 1693, 1699
İnce, Hamit Şevket 1652, 1431, 1430
İnce, Refik Şevket 1332, 1337, 1426, 1529, 1558, 1304
İncedayı, Cevdet Kerim 1358, 1311, 1421, 1464, 1412, 1441

İncesulu, Hilmi 1568, 1702
İnebolu 659, 661, 662, 663, 664, 666, 681, 682, 683, 684, 686, 742, 750,1494
İngiliz Askeri Heyeti 443
İngiliz Dostları Cemiyeti 389
İngiliz Gizli İstihbarat Servisi 389
İngiliz İşçi Partisi 846
İngiliz Merkezi Haberler Bürosu 1733
İngiliz-Irak Andlaşması 1642
İngiliz-Türk Cemiyeti 1733
İngiltere 92, 94, 95, 105, 106, 170, 195, 206, 214, 217, 218, 219, 222, 230, 232, 233, 241, 245, 260, 275, 315, 324, 325, 326, 327, 329, 334, 372, 388, 389, 394, 395, 397, 404, 435, 441, 459, 469, 504, 506, 507, 521, 530, 532, 586, 594, 726, 734, 749, 772, 814, 815, 819, 841, 842, 844, 870, 871, 1046, 1058, 1059, 1060, 1090, 1091, 1117, 1122, 1129, 1138, 1157, 1164, 1165, 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1171, 1172, 1173, 1174, 1175, 1176, 1177, 1180, 1185, 1191, 1197, 1201, 1205, 1207, 1217, 1224, 1229, 1232, 1233, 1247, 1248, 1249, 1253, 1260, 1262, 1263, 1265, 1266, 1267, 1268, 1269, 1301, 1309, 1335, 1338, 1367, 1368, 1373, 1387, 1394, 1397, 1398, 1445, 1447, 1448, 1476, 1510, 1511, 1525, 1528, 1536, 1537, 1579, 1592, 1638, 1673, 1725, 1733, 1735
ingiltere fevkalade komiserliği 867
İnönü Zaferi 605
İnönü, İsmet 369, 384, 475, 757, 758, 761, 801, 805, 807, 809, 810, 811, 818, 819, 820, 824, 830, 831, 832, 859, 860, 862, 869, 870, 875, 876, 877, 879, 904, 905, 908, 914, 916, 929, 959, 960, 965, 967, 970, 972, 979, 987, 988, 992, 1000, 1001, 1007, 1022, 1023, 1029, 1051, 1052, 1071, 1076, 1077, 1081, 1093, 1095, 1096, 1127, 1137, 1139, 1145, 1159, 1164, 1240, 1243, 1249, 1250, 1257, 1258, 1303, 1317, 1322, 1329, 1350, 1354, 1355, 1356, 1364, 1365, 1370, 1376, 1390, 1391, 1392, 1394, 1401, 1402, 1404, 1406, 1408, 1409, 1410 1726, 1412, 1414, 1415, 1416, 1417, 1421, 1423,1436, 1441, 1454, 1455, 1456, 1459, 1463, 1482, 1483, 1504, 1505, 1506, 1509, 1510, 1512, 1513, 1518, 1521, 1522, 1526, 1531, 1537, 1588, 1592, 1605, 1651, 1658, 1659, 1670, 1672, 1674, 1675, 1676, 1677, 1681, 1684, 1692, 1697, 1713, 1714, 1716, 1718, 1719, 1720, 1721, 1724, 1725, 1731,
İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti 1419
İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Koruma Derneği 1371
İntikam Taburu 779
İpek 709
İpekçi, Abdi 1733
Ipekçi, Fahir 1500
İran 331, 352, 361, 359, 424, 735, 1043, 1455, 1628, 1667
İrdelp, Dr. Neşet Ömer 786
İren, Cihat 1693
İrlanda 1180, 1182, 1268, 1269, 1380,1397, 1511, 1512,
İrving, Washington 720
İskenderun 443, 444, 671, 1077
iskoçya 734, 1012
İslam Demokrat Partisi 1618, 1615
İslâm Cemiyeti 114
İslâm İttihadı 489, 490
İsmail Canbulat 340, 397, 519, 531, 532, 552, 553, 642, 876, 958, 968
İsmail Efendi (Hoca) 707
İsmail Fazıl Paşa 446, 447
İsmail Hakkı Bey 115
İsmail Hakkı Paşa (Topal) 368, 345, 347, 682
İsmail Kemal Bey (Avlonya Milletvekili) 107
İsmail Mahir Paşa 107
İsmet Paşa Kabinesi 931
İsmet Paşa, bk. İnönü, İsmet
İspanya 924, 981, 1261, 1262, 1397,1586, 1627
İstanbul 15, 31, 32, 39, 41, 55, 68, 76, 82, 97, 98, 103, 107, 110, 113, 115, 116, 117, 119, 123, 127, 139, 140, 144, 155, 176, 195, 198, 203, 208, 210, 211, 213, 217, 220, 222, 224, 229, 230, 240, 243, 245, 277, 286, 289, 292, 294, 296, 299, 303, 304, 306, 308, 313, 320, 321, 325, 326, 330, 332, 337, 343, 371, 376, 380, 382, 382, 391, 392, 394, 397, 398, 399, 405, 412, 414, 415, 416, 417, 419, 421, 425, 430, 432, 434, 435, 435, 437, 439, 440, 440, 441, 442, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 452, 453, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 462, 463, 464, 465, 466, 469, 470, 477, 483, 499, 501, 505, 516, 527, 531, 531, 534, 536, 538, 542, 545, 546, 547, 556, 559, 565, 577, 579, 580, 583, 584, 587, 589, 592, 593, 594, 599,

601, 606, 607, 620, 621, 629, 647, 650, 652, 653, 658, 661, 662, 662, 663, 664, 666, 667, 669, 671, 672, 673, 674, 676, 677, 678, 680, 685, 688, 694, 703, 704, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 723, 725 , 726, 727, 729, 730, 731, 732, 735, 737, 739, 742, 743, 750, 753, 754, 758, 762, 768, 771, 772, 773, 773, 774, 775, 776, 779, 783, 785, 790, 791, 792, 793, 806, 812, 813, 814, 815, 817, 823, 824, 829, 831, 833, 835, 836, 841, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 852, 857, 858, 859, 860, 861, 865, 866, 867, 873, 874, 875, 878, 879, 882, 883, 887, 888, 889, 897, 898, 899, 900, 903, 904, 906, 907, 908,909, 910, 913, 916, 921, 925, 926, 932, 932, 933, 935, 936, 937, 939, 940, 945, 947, 948, 949, 950, 952, 953, 958, 959, 966, 979, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 991, 992, 994, 994, 995, 996, 998, 1000, 1004, 1016, 1018, 1018, 1019, 1020, 1021, 1023, 1024, 1031, 1037, 1043, 1072, 1073, 1075, 1085, 1087, 1096, 1097, 1099, 1103, 1104, 1105, 1109, 1114, 1116, 1116, 1117, 1120, 1139, 1147, 1148, 1149, 1151, 1158, 1160, 1200, 1215, 1219, 1224, 1225, 1228, 1229, 1232, 1233, 1238, 1244, 1246, 1248, 1269, 1270, 1282, 1301, 1304, 1311, 1315, 1321, 1328, 1329, 1337, 1350, 1351, 1352, 1354, 1358, 1359, 1363, 1364, 1366, 1369, 1376, 1376, 1379, 1387, 1388, 1390, 1396, 1413, 1414, 1420, 1421, 1426, 1427, 1432, 1439, 1446, 1447, 1450, 1456, 1464, 1469, 1472, 1476, 1483, 1485, 1498, 1507, 1509, 1515, 1518, 1520, 1521, 1541, 1556, 1561, 1562, 1569, 1570, 1571, 1579, 1583, 1585, 1590, 1591, 1605, 1609, 1616, 1640, 1642, 1643, 1645, 1647, 1648, 1649, 1652, 1655, 1659, 1661, 1663, 1665, 1668, 1674, 1676, 1683, 1684, 1688, 1693, 1694, 1697, 1708, 1711, 1715, 1718, 1720, 1732

İstanbul Belediyesi 347, 950

İstanbul Ekspres 1619

İstanbul Halkevi 1447

İstanbul Hükümeti 438, 441, 442, 445, 446, 451, 452, 454, 462, 678, 690, 769, 815, 816, 1422

İstanbul İşçi Birliği 1376

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği 1376

İstanbul Kulübü 1032, 1444

İstanbul Seçimleri 1030

İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 1329

İstanbul Şehir Tiyatrosu 1103

İstanbul Teknik Üniversitesi 1704

İstanbul Üniversitesi 229, 305, 842, 1626, 1676, 1677, 1703

İstikbal 994

İstiklal 469, 993, 994

İstiklal Harbi 277, 308, 340, 343, 369, 380, 403, 435, 440, 442, 448, 457, 482, 518, 691, 727, 743, 746, 747, 750, 752, 755, 759, 761, 773, 766, 776, 779, 780, 781, 782, 784, 815, 828, 834, 842, 852, 871, 895, 897, 907, 942, 943, 957, 966, 985, 1004, 1054, 1093, 1094, 1095, 1096, 1140, 1146, 1159, 1249, 1316, 1385, 1481, 1487, 1513, 1515, 1516, 1537, 1555, 1611, 1681, 1698, 1736

İstiklal Mahkemesi (Ankara) 995, 996, 997, 998, 999, 1029, 1030

İstiklal Mahkemesi (Diyarbakır) 999, 1004

İstiklal Mahkemesi (Doğu) 926, 996, 1002, 1009, 1016, 1020,1090, 1111, 1147

İstiklal Mahkemesi, İstiklal Mahkemeleri 152, 595, 688, 914, 1061, 1410, 1418, 1422, 1464

İstişari Kongre 1626, 1625

İsveç 787, 819, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 1146, 1368,1369, 1404, 1433, 1447

İsviçre 38, 41, 47, 88, 90, 315, 330, 360, 610, 929, 1046, 1047, 1061, 1132, 1151, 1156, 1160, 1202,1232, 1233, 1301, 1439, 1440, 1470, 1479, 1480, 1554, 1608, 1609, 1623, 1696, 1714

İş Bankası 345, 1316, 567, 1061, 1062, 1076, 1086

İşcan, Haşim 1522

İşçi Partisi 1511, 1711, 1728, 1733

İşçi Sendikaları 1626

İşgal Kuvvetleri 454

İşkodra 220

İtalya 127, 210, 217, 218, 249, 330, 472, 629, 641, 726, 870, 875, 929, 997, 1113, 1157, 1168, 1247, 1248, 1302, 1373, 1405, 1445

İtalyan Müstemlekeler enstitüsü 218

İtibar-ı Millî Bankası 345

İttihad ve Terakki, Bk. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti

İttihad ve Terakki Halk Şuralar Fırkası 670
İttihad ve Terakki Hükümeti 37, 520
İttihad ve Terakki Kadıköy Kulübü 82
İttihad ve Terakki Kongresi 370
İttihad ve Terakki, bk. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 108
İzlanda 1433
İzmir 70, 110, 112, 126, 249, 343, 359, 406, 427, 430,434, 435, 437, 440, 441, 442, 454, 466, 490, 520, 530, 531, 545, 557, 586, 591, 592, 677, 706, 714, 738, 739, 745, 751, 754, 759, 762, 791, 792, 793, 793, 799, 800. 768, 802, 804, 805, 806, 807, 830, 833, 857, 871, 875, 916, 918, 921, 922, 923, 930, 994, 1052, 1095, 1099, 1154, 1160,1237, 1313, 1315, 1316, 1328, 1332, 1354, 1361, 1365, 1366, 1370, 1373, 1375, 1386, 1394, 1396, 1400, 1401, 1404, 1407, 1416, 1422, 1426, 1427, 1428, 1448, 1481, 1514, 1520, 1522, 1567, 1568, 1569, 1585, 1619, 1648, 1665, 1678, 1683, 1689, 1691, 1708
İzmir İktisat Kongresi 1422
İzmir Suikasti 1097
İzmir Üzüm ve İncir Kooperatifi 1374
İzmit 439, 449, 604, 771, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 823, 826, 827, 828, 829, 886, 896, 897, 911, 912, 925, 926, 979, 986, 1304, 1481, 1484, 1508, 1509, 1636, 1648
iznik 779
İzrap, Cevdet 907
İzzet Bey (Dahiliye Nazırı, Kambur) 65, 66, 409, 414, 415, 446
İzzet Paşa Kabinesi 344, 369, 379, 380, 381, 382, 444, 737
İzzet Paşa, Ahmed 73, 369, 377, 380, 411, 443, 709, 710, 730

J

Jackson 1196
Jaeger , Dr. 277
Jagodina 297
Japonya 48, 148, 173, 354, 1043, 1168, 1281, 1303, 1306, 1373, 1552, 1584, 1654, 1655, 1656, 1662, 1663
Japson, 1265
Jenkins 1102
Johnson 1725
Jön Türk gazeteleri 37
Jön Türk, Jön **Türkler 36, 107,** 1137
junkers 925

K

Kabaağaçlıgil, Cevad Şakir 995
Kabacaağaçlı Köyü 750
Kabataş 484, 659, 814
Kabataş Lisesi Teavün Cemiyeti 422
Kadıköy 54, 116, 423, 481, 483, 485, 488, 500, 860, 1487
Kadıköy Belediye Seçimleri 860
Kadıköy İttihad ve Terakki Kulübü 67, 81, 82
Kadıköylü Fehim 117
Kadınlar Alemi 229
Kadınlara İş Bulma Cemiyeti 336
Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 393
Kadızade, Rıfat 1673
Kadirbeyoğlu Zeki 928, 929
Kafkas Birleşik Cumhuriyeti 736
Kafkas Coğrafya cemiyeti 424
Kafkas Cephesi 331
Kafkasya 302, 352, 361, 362, 363, 368, 374, 404, 546, 603, 623, 724, 1133, 1422, 1588
Kafkasya Tümeni 545
Kaflı, Kadircan 1122
Kafri 723
Kâğıthane 54
Kahire 86, 225, 1283, 1333, 1379, 1219, 1220,1222
Kahire Konferansı 1247, 1248
Kahkaha 994
Kalafat, Emin 1663, 1673
Kalem 1487, 1531, 1561
Kalifarniya 77, 1041, 1294, 1295, 1296, 1297, 1302
Kalivine 433
Kalküta 1576, 1577
Kamil Efendi 649, 650
Kamil Paşa 80,102, 107, 110, 111, 225, 227, 228, 233, 685, 728, 728
Kanada 181, 296, 856,1042, 1106, 1129, 1164, 1165, 1166, 1195, 1197, 1205, 1395, 1470, 1525, 1640, 1641, 1667, 1734
Kandiye 97
Kanık, Orhan Veli 1497
Kansas 178, 195, 199, 1242
Kansas City 198, 203, 204
Kansas City Star 181, 183
Kansu, Mazhar Müfit 444, 926, 944, 1012
Kansu, Nafi Atuf 1313
Kanun-ı Esasî 103
Kanuni Sultan Suleyman 455, 673
Kaplan, Rasih (Hoca) 1412, 1456
Kara Kemal 320, 321, 322, 342, 528, 553, 554, 557, 580, 638, 841, 857, 965, 966, 1002, 1030, 1422
Kara Vasıf 463, 475, 580, 592, 593

Kara, Ahmet 1115, 1119, 1123, 1359,1360, 1472
Karacan, Ali Naci 484, 485, 1566, 1618, 1630, 1642, 1061
Karaçi 1572
Karadağ 220, 327
Karadeniz 262, 387, 398, 400, 429, 450, 659, 725, 731, 753, 1179, 1289, 1351
Karagöz ve Hacivat 650
Karahisar 427
Karaköy 95, 524, 1024
Karamanlis 1674
Karaosmanoğlu, Adnan 1400
Karaosmanoğlu, Fevzi Lûtfi 993, 1243, 1311, 1337, 1366, 1375, 1393, 1424, 1426, 1514, 1515, 1532 , 1533, 1541, 1553, 1564, 1582, 1649, 1651
Karaosmanoğlu, Suat 1215
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 133, 859, 1128
Karaşi 1667
Karataş, Kadir 1615
Karay, Refik Halid 394, 431, 1089
Kardere Köyü 1641
Kardif 1733
Karl Marks 458, 459, 1376, 1387, 1493, 1612
Karl [Avusturya - Macaristan İmparatoru] 355, 730, 1131
Karlsbad 347, 712
Karnik Efendi 57
Karpiç Lokantası 779, 1053, 1058, 1059, 1163
Kars 359, 378, 387, 625, 736, 1289, 1296, 1298, 1305, 1312
Kars Muvakkat Hükümeti 607
Kartal 950, 1029, 1031
kartaltepe 743
Kasablanka 1283
Kastamonu 531, 600, **684, 928,** 1237, 1396, 1569
Kastro 1725
Kaşmir 1413, 1575
Kavaklar 667
Kavaklıdere 1320
kavalidi, öjen 944
Kavuncu, Osman 1504
Kavur, Şadi 1285
Kaya, Hacı 1595, 1596
Kaya, Şükrü 129, 141, 514, 531, 557, 581, 582, 589, 610, 615, 616, 626, 802, 979, 1078, 1081, 1084, 1085
Kayabal, Kadri 1731
Kayışdağı 54
Kayseri 216, 694, 1023, 1036, 1043, 1044, 1045, 1503, 1504, 1676, 1697, 1724, 1727, 1728
Kazancıgil, Prof. Tevfik Remzi 1410
Kazım Karabekir 448, 449, 451, 452,727, 830, 876, 957, 964, 966, 967, 968, 977, 991, 1095, 1315, 1364, 1365, 1412, 1422, 1423
Keach, Wycoff 194
Keçeci, Salih 1422

Kee 1035
Keiter 1342
keller 1007
Kellermann 266
Kemah 1641
Kemal Bey (Mevki kumandanı) 663
Kemal Bey 64, 137, 634
Kemal Edip Bey 41
Kemal Halil Bey 1033
Kemalist Parti 1327
Kemalist Rejim 1084
Kemsley - Mellbourn 1033
Kenan Bey, (Tümen Kumandanı) 750, 751
Kennedy 1725
Kensington 142
Kentli, Dr. Mustafa 1402,1428, 1432, 1520
Kerebene 193
Kerenski 386
Keresteciyan Efendi (Türker) 340
Kerim Bey 937
Keskin 457, 878
Kesof Efendi (Bulgaristan Elçisi) 97
Keynes, Lord 556, 1169, 1170
Kıbrıs 172, 1138, 1260, 1568, 1646, 1654, 1673, 1674, 1725, 1726
Kıbrıs Bizimdir Cemiyeti 1646
Kıbrıs Türktür Derneği 1648
Kıbrıslı Refet Bey 156
Kıbrıslı Şevket Bey 87, 107
Kılıç Ali 750, 915, 994, 1054, 1058
Kılıçoğlu, Safa 1618
Kılıgil, Kamil 1505
Kıraç, Numan 1242, 1243
kıraviste 567
Kırdar, Dr. Lûtfi 1364,1451, 1469, 1486, 1518
Kırım 249,1283
Kırım Harbi 269, 291, 414, 458, 504, 1385, 1164
Kırım Türkleri 631
Kırklareli 234, 1569
Kırşehir 1524,1639, 1658
Kırzade Mustafa (Trabzonlu) 609, 617
Kısakürek, Necip Fazıl 1413, 1554,1555, 1556, 1611, 1623
Kızıl Deniz 725
Kızılay 365, 366, 367, 368, 369, 370, 381, 437, 463, 474, 658, 681, 683, 685, 723, 775, 779, 793, 805, 841, 847, 1004, 1119, 1418, 1437, 1470, 1470, 1541, 1551, 1727
Kızıldoğan, Hüsrev Sami 707
Kızılhaç 793
Kızıloğlu, Muharrem İhsan 1693, 1706,1710, 1711
Kızıltoprak 565, 789
Kief 1131, 1544
Kiel 726, 727
Kiğı 990
Kilikya 249, 445, 677
Kimball 187, 188, 192, 194, 235
Kimes 1291
King - Crane Komisyonu 455, 456

King Bird 1043
Kinross, Lord 1522
Kioto 1656
Kitchner, Lord 334
Klepfens, Belci N. Van 1377
Knox (Vaiz) 149
Kocaeli 779, 1569
Koenig 1344
Kokaryalı (=Güzelyalı) 802
Kolaylı, Neyzen Tevfik 1325, 1326
Kolhas, Michael 564, 567
Kolmodin, Hans 787, 862, 1146, 1147, 1149
Kongo 1712
Koni, Osman Nuri 1425
Konstantin Efendi 66, 67
Konuralp, Prof. Halit Ziya 1721
Konya 154, 452, 685, 688, 741, 759, 759, 760, 761, 764, 875, 900, 985, 1004, 1005, 1006, 1038, 1255, 1304, 1318, 1436, 1554, 1555, 1560, 1569, 1585, 1606, 1678
Kopenhag 1732
Koper, Daniş 1693
Koraltan, Cengizhan 1347,1656
Koraltan, Refik 907,1304, 1313, 1314, 1315, 1318, 1330, 1363, 1422, 1529, 1541, 1696
Kore 1292, 1525, 1535, 1536, 1537, 1552,1567, 1638, 1653, 1654
Kore Harbi 1538,1542, 1681
Korle, Sara Ertuğrul 1239, 1630, 1735,
Korle, Sinan 1239, 1667, 1735,
Kortis, Laura 615
Kosova 10, 98
Kostantin (Yunanistan Kralı) 296
Kovno 284
Kozan 706, 915
Kozmeto 933, 935, 936
Kozmidi (İstanbul Milletvekili) 124
Kök, Enver 1425
Köksal, Osman 1682, 1702
Kölnische Zeitung 358
Köni, Osman 1428
Köprülü, Nafiz 22, 70
Köprülü, Prof. Fuat 1391, 1393, 1419, 1424, 1426, 1441, 1443, 1514, 1525, 1528, 1544, 1630, 1659
Köprülüler Yalısı 849
Köse Yuvanof 1178
Köstence 324, 731
Köy Enstitüleri 1235, 1237, 1241,1738
Köy Enstitüleri Hareketi 1239, 1240
Kremlin Sarayı 869
Kubalı, Prof. Hüseyin Nail 1484, 1676, 1691, 1692
kudüs 706
Kuran, Ahmet Bedevi 1440
Kurfürstendamm 1343
Kurtbek, Seyfi 1649, 1681
Kurucu Meclis 858, 1702, 1703, 1705, 1708, 1709, 1713

Kuruçeşme 88
Kuşçu, Samed 1682
Kut, Halil 1245
Kuttülamare 406
Kuva-yı Milliye 745, 1552,
Kuva-yı Milliye Ruhu 691
Kuvvet 1393
Kuyucak, Prof. Hazım Atıf 1478
Küba 1210, 1725
Küçük Mecmua 242, 782
Küçüka, Necib Ali 994,1030
Küfrevi, Kasım 1649
Kühlmann 372
Küley, Prof. Müfide 1736
Kürt ve Çerkez Teavün cemiyetleri 122
Kütahya 321, 421, 422, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 430, 432, 432, 433, 436, 439, 440, 453, 584, 689, 759, 930, 1359, 1362, 1363, 1438, 1678, 1679, 1685

L

La Turquie 1329, 1424
Lahey 1432, 1444, 1433
Lahey Kongresi 1435
Langaza kaplıcaları 21
Laponya 866
Larcher 428
Laretta, Eduardo 1377
Lâtife Hanım 801, 830, 839, 918, 919, 921, 1095
Latviya 1397
Lawrence 334
Lazistan 599
Lazkiye 117, 1473
Le Play 84
Lehistan 49, 187, 302, 303, 319, 330, 331, 350, 353, 389, 1112, 1341, 1397
Leighton, Bruce 1043
Lemberg 258
Lenin 386, 810, 848, 1132, 1156
Leopold, Prens 282, 284
Lescaut, Elias 1214
Levy, Ily 1656
Leyla Vahit Hanım 773, 774
Liberal Kongre 1477
Liberty 1120
Libya 1158
Lichnowsky, Prens 232
Life 1186, 1196, 1376, 1380,1382
Lifting, Barker 1538, 1539, 1540, 1734
Lilli 268
Limni 407, 469, 538, 732
Lincoln Mektebi 26, 1098
Literary Digest 831
Litzmann , General 284
Lituanya 1397
Liva-i İslam 226
Livadya 249, 631
Liverpool 131, 134
Lizbon 846, 1231
Lloyd Triestino Şirketi 681
Lombroso 572
Londra 86, 89, 111, 141, 142, 248, 272, 397, 417, 493, 539, 547, 549, 556, 576, 586, 621, 622, 623, 624,

668, 669, 732, 810, 844, 845, 846, 856, 871, 876, 1027, 1117, 1129, 1152, 1164, 1178, 1180, 1228, 1248, 1263, 1264, 1265, 1267, 1269, 1301, 1305, 1333, 1334, 1338, 1344, 1368, 1377, 1395, 1397, 1400, 1404,1479, 1480, 1485, 1511, 1543, 1548, 1562, 1577, 1592, 1593, 1646, 1647, 1648, 1673, 1674, 1684, 1733
Londra Anlaşması 629
Londra Doğu Dilleri Okulu 633
Londra Konferansı 598,1336, 1338
Londra Ticaret Müşavirliği 694
Londra Üniversitesi 841
Los Angeles 1039,1296, 1297, 1656
Loti, Pierre 419, 470, 577, 774, 775, 783
Louis XIV 1131
Louisville Courrier-Journal 181
Lowry 1548
Lowther, John 95
Lozan 407, 418, 522, 570, 815, 819, 820, 829, 830, 831, 839, 840, 854, 859, 860, 862, 867, 868, 869, 872, 875, 876, 932, 1018, 1096, 1136, 1681
Lozan Konferansı 581, 830, 846, 853, 857, 866, 869, 870
Lozan Konferansı (İkinci) 857, 860, 914
Lozan Palas 863
Lozan Sulh Anlaşması 668, 868, 878, 887, 888, 1373
Lozan Zaferi 958
Luce, Henry R.1382, 1376, 1383
Ludendorf, General 310, 311, 312, 314, 374, 489, 490, 712, 1133
Lûtfi Arif Bey 482
Lûtfi Fikri 115, 464, 465, 909, 910, 912, 925
Lûtfullah, Prens 84
Luzern 94, 96, 455, 1232, 1233
Lüksemburg 285, 1444, 1445, 1447
Lybyer, A. H. 455, 673

M

M. Nermi 1642
Maarif Nezareti 264, 265
Maarif Nezareti Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğü 266
Mac Callum, E.F. 1641
Mac Ghee, George
Mac Gille 1386
Mac Murray 1190
Macaristan 316, 321, 466, 1377, 1157
Macid [Prof.] 367, 662
Mackensen 316, 317, 318, 308
Macoy 459
Maçka 851
Madanoğlu, Cemal 1683, 1691, 1692, 1695, 1705
Madras 1576, 1577, 1578, 1579
Madrid 111, 1562
Mahfel 226
Mahkûm Milletler Kongresi 1294
Mahmud Bey (Yüksek Tedrisat Şb. Md.) 130
Mahmud Celâleddin Paşa
Mahmud Esad Efendi 209
Mahmud II, Sultan 85, 133, 425, 1315
Mahmud Kamil Paşa 528
Mahmud Muhtar Paşa 126, 731
Mahmud Nedim Bey 1000, 1001, 1014, 1023
Mahmud Nedim Paşa 433, 911
Mahmud Paşa [Çürüksulu] 400, 410, 411, 422, 441, 542, 583, 596, 773
Mahmud Sadık 61, 62, 65, 76, 79, 106, 136, 244, 442
Mahmud Şevket Paşa 122, 123, 124, 195, 227, 233, 397, 418, 709, 729, 814
Mahmud Şevket Paşa Kabinesi 320
Maine 158, 164, 187
Mainichi 1654, 1655
Majino hattı 117, 1117, 1129, 1157
Makarios 1725
Makedanya 10, 20, 38, 92, 94, 123, 214, 231, 297, 306, 331, 362, 706, 707, 726, 1133
Makintosh, Jack 1147
Makyavel 1356
Malakan Topluluğu 1295, 1296, 1297, 1298
Malatya 452, 912, 1000, 1006, 1023, 1037, 1503, 1557, 1569, 1584, 1588, 1589, 1596, 1597, 1599, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607, 1609, 1613, 1614, 1617, 1618, 1623, 1628, 1633, 1635, 1636, 1637
Malatya Suikasti 842, 1616
Malaya 1293, 1653
malmö 862
Malta 59, 94, 141, 315, 321, 332, 342, 406, 469, 473, 474, 475, 476, 477, 480, 481, 482, 485, 487, 488,489, 491, 494, 497, 498, 499, 500, 502, 505, 506, 507 509, 508, 513, 514, 515, 516,517, 518, 519, 522, 526, 527, 529, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 542, 543, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553,554, 555, 556, 557, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 569, 571, 572, 573, 577, 578, 579, 581, 582, 584, 585, 586, 587, 589, 589, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 614, 615, 617, 618,

624, 629, 630, 632, 633, 634,635, 636, 638, 639, 640, 641, 643, 644, 650, 652, 653, 654, 655, 657, 659, 660, 662, 664, 665, 666,667, 668, 670, 672, 674, 680, 685, 686, 687, 688, 689, 692, 697, 720, 722, 733, 743, 752, 755, 769, 782, 785, 786, 799, 802, 817, 819, 844, 857, 960, 961, 966, 967, 986, 1028, 1030, 1051, 1081, 1091, 1095, 1113, 1200, 1205, 1333, 1555, 1611, 1637
Malta Yaranı 523
Malta Chronicle 608, 609
Malûmat (Haftalık) 55
Malûmat 18
Mamak 1723
Manakyan 54
Manastır 10, 86, 98, 100, 537, 1135, 1136
Manastır Askeri İdadisi 34, 702
Manchester 172, 210, 841, 946, 1268
Manchester Guardian 608, 842, 1268, 1397
Mançuri 1334, 1373
Manda Meselesi 1612
Manevi Silahlanma 1479,1480
Manhattan 173
Manisa 422, 903, 1363, 1364, 1375, 1416, 1426, 1486, 1592, 1593, 1626
Maraş 507, 671, 1633, 1641, 1660
Mardikyan (Bitlisli) 1295
Mardin 189, 207, 209, 253, 750, 990, 1105, 1660
Mardin, Haşim 1232,1587, 1656
Mareşal Zaim 1474
Markel 1549
Markel, Lester 1546, 1548,
Marko Paşa 1395
Marks 1492
Marmara Denizi 337, 658, 727, 728,
Marne 1130
Marne Muharebesi 320
Marne Nehri 258, 266
Mârshall, General 1246, 1247 1284, 1394, 1395
Marsilya 1269, 1270,1333
Marşal Planı 1455, 1478
Masaryk Jan G. 1377, 1383,1384,
Massachuset Teknik Enstitüsü 1734
Massachusettes 196
Massengrab (= Toplu Mezar) 287
Matapan Burnu 261, 262
Matbuat Cemiyeti 393, 421, 422, 440,
Matbuat Umum Müdürlüğü 33, 666
Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü 1612
Matin 536
Mavi Kitap 841
Mavlof 1151
Mavridi Bey 156
Mayakon, İsmail Müştak 393, 447

Mayakon, İsmail Müştak 993, 1003, 1005, 1006, 1009, 1012, 1013
Mazhar Müfit Bey, Bk. Kansu, Mazhar Müfit
Mazhar Osman (Prof. Dr., Usman) 346
Mazurya Bataklıkları 288, 292
Mc Affe, Mildred 1378
McArthur 1552
Mears 459, 496
Meb'usan Meclisi 249, 339, 401, 412, 428, 713, 714, 908
Mecidiye Zırhlısı 732
Mecit Efendi, Bk. Abdülmecid (Veliaht, Halife)
Medee 887
Medeni Kanun 1555
Mediha Sultan 899
Medine 360, 369, 538, 710
Mehmed Ali Bey (Gümrük Müdürü) 646
Mehmed Ali Bey [Dahiliye Nazırı] 423, 432, 447
Mehmed Ali Bey, Dr. 723
Mehmed Ali Efendi 148
Mehmed Fazlı 41
Mehmed Paşa 54, 237
Mehmed Reşad (Mehmed V, Sultan) 315, 316
Mehmed Vahidettin (Mehmed VI,Sultan) 380, 381, 382
Mehmet Efendi (Eczacı) 603, 630
Mehmetçik Abidesi 952
Mekke 334
Meksika 354, 1041, 1042, 1656
Melen, Ferit 1713
Memduh Bey 531, 589
Memleketçi Serbest Parti 1712, 1713
Menderes, Adnan 1202, 1304 , 1307, 1308, 1309, 1311, 1314, 1315, 1318, 1319, 1320 , 1327, 1328,1331, 1362, 1363, 1378, 1390, 1392, 1393, 1407, 1422, 1424, 1426, 1431, 1438, 1443, 1462, 1509, 1514, 1517, 1525, 1526, 1528, 1532, 1533, 1534 1641, 1536, 1539, 1540, 1544, 1548, 1550, 1552, 1553, 1559, 1560, 1561, 1562, 1565, 1566, 1582, 1583, 1586, 1587, 1590, 1597, 1602, 1603, 1605, 1614, 1615 , 1616, 1618, 1619, 1621, 1624, 1625, 1627, 1630, 1631, 1632, 1634, 1640, 1643, 1648, 1650, 1658, 1661, 1670, 1672, 1673, 1674, 1678, 1679, 1687, 1690
Menderes, Aydın 1320
Menderes, Berrin 1320
Menderes, Ethem 1327, 1329, 1350, 1359, 1373, 1373, 1376, 1529,1592, 1615, 1652, 1657, 1659, 1662, 1663, 1665, 1666, 1673, 1675, 1677, 1681, 1682, 1683, 1684, 1684, 1685, 1688, 1690, 1695, 1696, 1738

Menderes, Mutlu 1320
Menderes, Yüksel 1320
Menemencioğlu , Ethem 773
Menemencioğlu, Muvaffak 1098
Menemencioğlu, Nermin 1098
Menemencioğlu, Numan 1098, 1270, 1621
Mengü, Şeref Kamil 1650
Menlik 566, 567
Menteş, Halim 1703
Menteşe, Halil 1394
Merkez Bankası 1540
Mersin 688, 741, 761, 762, 764, 1144,1313, 1410, 1452, 1458, 1459, 1567, 1568, 1569
Mersinli, Orhan 590, 1443
Merzifon 531, 645
Meşrutiyet 25, 48, 65, 68, 77, 78, 79, 82, 92, 97, 102, 109, 115, 117, 230, 244, 334, 380, 393, 397, 408, 410, 411, 414, 417, 426, 537, 568, 573, 604, 623, 708, 709, 724, 727, 730, 775, 790, 873, 899, 911, 923, 934, 966, 1003, 1135, 1137, 1141, 1205, 1217, 1439
Meşrutiyet Bayramı 868,
Meşrutiyet Gazetesi 315
Meşveret 84, 381
metaksas, general 1116
Meto, Raif Necdet 1229, 1410,
Metz, Roger 286, 1400
Mevhibe Celaliddin 1629
Mevlana 1555, 430
Mevlanzade Rifat 114
Mısır 82, 114, 278, 339, 424, 489, 523, 538, 709, 731, 733, 865, 929, 1132, 1158, 1165, 1165, 1179, 1220, 1223, 1224, 1255, 1260, 1263, 1264, 1269,1270, 1326, 1380, 1590, 1607, 1641, 1642, 1643,
Miami 1334, 1208, 1264
Michelsen Enstitüsü 1400
Midilli 239, 330, 726
Midilli Zırhlısı 735
Mihran Efendi 61, 64, 65, 79, 835, 1061
Milano 1090
Millet Meclisi, Bk. Büyük Millet Meclisi 471
Millet Partisi 1439, 1442, 1443, 1447, 1456, 1469, 1476, 1481, 1505,1506, 1512, 1515, 1517, 1520, 1524, 1531, 1532, 1535, 1538, 1625, 1626, 1628, 1638, 1659, 1697, 1708, 1727, 1730,
Milletler Cemiyeti 439, 1373
Milletler Cemiyetini Destekleme Derneği 773
Milletlerarası Basın Enstitüsü 1066
Milletlerarası Basın Enstitüsü 1540, 1545, 1550, 1561, 1584, 1608, 1640, 1644, 1645, 1662, 1664, 1665, 1711, 1666, 1732

Milletlerarası Din Hürriyetini Savunma Cemiyeti 1627
Milletlerarası Gazeteciler Topluluğu 862
Milletlerarası Liberaller Birliği 1644
Milletlerarası Para Fonu 1540
Milletlerarası Parlamentolar Birliği 1371, 1457
Milletvekili Seçimi Kanunu 1358
Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti 422
Millî Blok 410, 422, 441, 463
Milli Cephe 411
Milli Ahrar Partisi 440
Milli Birlik Cephesi 901
Milli Birlik Komitesi 1683, 1689, 1690, 1692, 1693, 1693,1698, 1699, 1700, 1701, 1703, 1704, 1705, 1706 , 1707, 1713, 1715
Milli Demokrat Partisi 1326
Milli Devrim Ordusu 1727
Milli Düşmanlık Andı 1481
Milli Hakimiyet 904
Milli Hareket 745, 941
Milli İhtifal Cemiyeti 772
Milli İnkılâp 881
Milli Kalkınma Mücadelesi 900
Milli Kalkınma Partisi 1306, 1517, 1521
Milli Kongre 421, 422, 431, 440, 441, 463, 542, 584, 585
Milli Kuvvetler 695
Milli Misak 420, 452, 460, 461, 471, 1738, 715, 716, 738, 739, 766, 767, 777, 813, 818, 820, 829, 830, 832, 957, 964, 1078
Milli Misak Beyannamesi 1612
Milli Mücadele 695, 742, 749, 770, 782, 783, 872, 874, 891, 897, 902,
Milli Ordu Sağlık Dairesi 681
Milli Saltanat 818
Milli Şef 1081, 1093, 1095, 1123, 1127, 1145, 1240, 1243, 1250, 1257, 1258, 1303, 1317, 1322, 1355 , 1392,1681
Milli Talebe Federasyonu 1623
Milli Tesanüt Birliği 1632, 1633
Milli Türk Talebe Birliği1606, 1626, 1646
Milliyet 1618, 1518, 1024, 1061
Milliyetçi Çin 1653
Milliyetçiler Derneği 1595, 1618, 1622, 1624
Milne 481
Minden 1346
Missisipi 250
Missouri (Savaş Gemisi) 1352
Missouri 195, 1348, 1350, 1351, 1353, 1387
Mithat Bey (=Mubahat) 41, 57
Mithat Paşa 25, 68, 78, 96, 101, 111, 112, 113, 125, 319, 414, 935, 959, 1158, 1533, 1562
Mithat Şükrü, Bk. Bleda, Mithat Şükrü

Mithat, Ali Haydar 111, **959,** 1562
Mizan 81, 101
Moda 485, 487, 488
Moda Kulübü 1054
Modak, Ramkrisna 1293
Moffet, B. 1195
Molotof 1139,1290, 1395
Moltke 266
Monbelli, General 811
Mondros 469, 527, 528, 529, 538, 539, 540, 549, 599, 737
Mondros Mütarekesi 404, 407, 421, 445, 674, 832, 898
Mongenthau , Henry 831
Montgomery, General 1247, 1346
Montreal 181, 183, 1470
Montreux Konferansı 1373
Mookerjee, Prof. 1576, 1577
Mora isyanı 83
Moran 1667
Morgethau 391, 1155
Morrisson, Bevan 1172
Morse, Prof. 196
Mosel 291, 292, 293
Moskova 70, 95, 391, 458, 469, 739, 810, 848, 849, 869, 1133, 1139, 1140, 1179, 1284, 1291, 1330, 1347, 1377, 1383, 1384, 1387, 1394, 1395, 1430, 1439, 1492, 1495, 1499, 1500, 1513, 1542, 1554, 1560, 1613, 1628, 1693, 1726
Moyen, Lord 1179
Muammer Bey 531, **543, 589,** 663
Mudanya 805, 806, 807, 808, 953
Mudanya Konferansı 643, 807
Mudanya Mütarekesi 810, 814
Muğla 1568
Muhafiz Alayı 1702
Muhiddin Bey (Emniyet Umum Müdürü) 935
Muhittin Paşa 425, 449
Muhittin. Bk. Birgen, Muhittin
Muhtar Bey (Nafia Vekili) 855, 856, 968
Muhtelit Mahkeme 668
Mukbil Bey 865
Mumcilof 1178
Muni, Paul 1218
Murad Bey (Mehmed, Mizancı) 81, 82, 83, 223, 725, 729
Murad V, Sultan 123
Murray, Gilbert 841
Murray, Prof. Mac Gilbert 1372, 1397, 1398
Musa Kazım Efendi , Şeyhülislam 222, 444
Musaddık 1590, 1593,
Muslihiddin Adil 76, 328, 668
Musolini 1127, 1128, 1223
Mustafa Arif Bey (Dahiliye Nazırı) 436, 441
Mustafa Efendi (Defterdar) 42
Mustafa Fevzi Efendi (Şer'iyye Vekili) 422
Mustafa Fevzi Efendi 835, 945
Mustafa Hüseyin 1579
Mustafa Kemal Paşa, Bk. Atatürk, Gazi Mustafa Kemal
Mustafa Şeref Bey 830

Musul 369, 959
Muş 598, 710, 990
Mutahhar Şerif 1161
Muvakkit 437
Mübadele Anlaşması 883
Mübadele Heyeti, Mübadele Komisyonu 659, 889
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 442, 444, 776, 853
Müfide İlhan 1568
Müfit Şevket 475
Müfit, (Kırşehir milletvekili) 994
Müftüoğlu, Ahmed Hikmet 47, 52
Mühendisler Birliği 1626
Mühürdar 329, 414, 423, **769**
Mülkiye Mektebi 248
Mümtaz Bey 604, 614
Mümtaz Mahal 1575
Münif Paşa 215, 1257
Münih 1157
Münir Bey (Erzurum Valisi) 61, 137, 451
Mürsel Paşa, Bk. Bakü, Mürsel
Müstakil Grup 1304, 1318
Müstakiller Birliği 1363, 1515
Müstemlekeler Enstitüsü 135
Müşterek Gazete 882
Mütâlaa 11, 16, 17, 568, 1446
Mütareke Mukavelesi 809
Mütareke, Mütareke Devri 467, 790, 898, 1004, 1136, 1146, 1155, 899
Mütevakkit 437
Müttefik Devletler 791, 807, 810, 815, 829, 859
Müttefikler **Yüksek Meclisi** 488
Myssore 1578

N

Nabi Bey 369, 411
Nablus 394, 712
Naci Bey (Başyaver, General Naci Eldeniz) 446
Naciye Sultan 1505
Nagazaki 1656
Naki Bey (Yüzbaşı) 29
Namık Kemal 26, 28, 44, 45, 76, 85, 96, 330, 414, **441,** 1484, 385, 703, 1099, 1107, 1153, 1158
Napoleon 869, 1219, 1223,1347
Napoli 1703, 1711, 1269, 1270
Narvik 866
Nasreddin Hoca 455, 456, 660, 745, 759, 1031, 1225
Nasreddin Noca Mektebi 745
Natık Paşa 676
National Editorial Association 191
NATO 1525, 1536, 1538, 1570,1582, 1583, 1637, 1640, 1641, 1684, 1689, 1700, 1703, 1711, 1725
New York 173
Nayramoğlu, Muhlis 1649
Nazım Bey, Dr. 90, 100, 343, 408, 444, 707, 670
Nazım Hikmet 1487, 1488, 1489, 1490, 1491, 1495,

1496, 1497, 1498, 1500, 1541, 1542,1612
Nazım Paşa 227, 728, 732, 1495
Nazi Partisi 1302
Nazif Bey 755
Nazilli 739, 779, 1294, 1532, 1533, 1550,1566
Nazmi Nuri (Avukat) 1074, 1075
Necati Bey 857, 994
Necip, General 1590
Necmeddin Molla 835, 1033, 1050, 1051
Nedim Nazmi 943
Nehru, jawaharlal 220, 1573, 1575
Nelidof 772
Nelson, B. 1186
Neo Georgiyesk 298, 299, **300**, 301, 302, 305
Neriman, Kraliçe 1590
Nesip Efendi (Hoca) 135, 1256
Neuchatel 1439
Neue Freie Presse 74, 81, **883**
Neue Zürcher Zeitung 1397,1608, 1654
Neuilly Barış Muahedesi 521
Nevşehir 1255
Nevzat Bey (Yüzbaşı) 626, 637
New Chronicle 1267
New Hampshire 186
New World 276
New York 26, 49, 50, 136, 143, 147, 148, 152, 155, 158, 161, 165, 166, 168, 172, 179, 182, 187, 188, 199, 200, 252, 257, 295, 297, 298, 894, 1018, 1029, 1034, 1035, 1043, 1056, 1047, 1049, 1064, 1286, 1287, 1377, 1378, 1380, 1381, 1388, 1450, 1477, 1478, 1545, 1546, 1547, 1548, 1549, 1638, 1640, 1657, 1661, 1734, 1735
New York Evening Post 235
New York Herald 772
New York Sergisi 1087, 1098, 1295, 1352, 1470
New York Times 195, 457, 831, 1204, 1270, 1289, 1546, 1546, 1549
News Chronicle 1377
Nibelungen 1303
Nice 1270
Niemitz, Amiral 1372
Nigâr 238
Niğde 154, 165, 427, 445, 759, 1660
Nilüfer 723
Nis 899
Nisel 1155
Nissen, Prof. 1608
Niş 298
Nişantaşı 1640
Niagara 173
Niyazı Bey (Resneli) **71**, **80**, 93, 1135
Niyet 16, 17, 27
Nizami, Cevat 1567
Noradonkiyan, Gabriyel 426
Noror 1376
Norstad, General 1700, 1701
Norveç 864, 866, 1067,1334, 1400, 1405, 1447, 1645

Nuh Naci 1023
Numan Usta (İstanbul Milletvekili) 542, 579, 580, 626, 627, 648, 663
Nurcihan 1575
Nurcivan, Melike 1120, 1121
Nureddin Bey 481, 676
Nuri Bey (Albay) 760
Nuri Bey (İstinyeli) 107
Nuri Bey (Yüzbaşı) 57
Nuri Efendi 139
Nuri Paşa 1505
Nuri Sait 443
Nurnberg 1338, 1342, 1343
Nussbaum, Dr. Jean 1627
Nürnberg duruşmaları 1340
Nüzhet Sabit 467

O

Observer 1266, **1267**,1548, 1666
Ocampo, Victoria 1377, **1641**
Odesa 302
Odlum, Victor 1525
Oğuz, Ahmet 1429, 1505
Ohanes Ferid 215, 216, 217, 1257, 1437
Ohlin , prof 865
Oklahoma 191
Oklahoma Üniversitesi 203
Okmeydanı 772
Oktay Rıfat 1498
Okyar, Fethi 230, 232, 394, 395, 405, 408, 439, 444, 519, 531, 547, 556, 557, 610, 617, 626, 640, 704, 705, 710, 729, 802, 876, 877, 916, 931, 966, 979, 984, 987, 988, 990, 991, 994, 1050, 1051, 1052, 1091, 1315, 1423
Okyar, Prof. Osman 1410
Onar, Prof. Sıddık Sami 1371,1484, 1676, 1691, 1693
Onat, Dr. Ahmet Rasim 1670, 1669
Ondörtler 1706, 1720, 1717, 1707
Oniki Temmuz Beyannamesi 1404, 1406, 1412, 1415, 1416 , 1423, 1441,1448, 1454, 1456, 1458
Oragzep, İmparator 1575
orak - Çekiç 993
Oral, Cavid 1619, 1408, 1436
Orbay, Kâzım 1245, 1249, 1474
Orbay, Rauf 127, 236, 237, 238, 239, 262, 396, 405, 406, 407, 413, 441, 442, 453, 542, 543, 554, 555, 655, 662, 698, 721, 722, 740, 784, 785, 802, 816, 819, 821, 832, 837, 839, 840, 854, 855
Orcutt, Reginald 1108, 1109, **1112**
Ordu 545, 753, 968,1569, 1660, 1695
Orel, Şinasi 1699
Orfanidis Efendi 899
Orgül, ismet 1119
Orhan Tahsin 1285, **1431**,

Orsova 298, 301, 303
Orta Asya 866
Ortaç, Yusuf Ziya 1326
Ortadoğu 1336, 1384, 1385,1590
Ortadoğu Üniversitesi 1636
Oruç, Arif 1051
Osborne 1445
Oskan Efendi 373
Osma, Şinasi 1712, 1713
Osman Ağa (Topal) 752, 753, 754,755, 838, 839, 840
Osman Nizami Paşa 441
Osman Nuri Efendi 31
Osman Senai 26
Osmaniye Üniversitesi 1576, 1580,
Osmanlı Bankası 40, 366, 472, 937
Osmanlı Devleti 231, 412, 673
Osmanlı Hanedanı 1629
Osmanlı İmparatorluğu 91, 102, 105, 241, 254, 323, 330, 350, 425, 436, 455, 466, 525, 672, 843, 981, 1027, 1218, 1473
Osmanlı İttihad ve Teraki Cemiyeti 30, 31, 65, 74, 78, 81, 81, 83, 87, 90, 92, 93, 98, 102, 105, 106, 108, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 121, 121, 126, 127, 129, 130, 132, 133, 138, 224, 224, 225, 227, 228, 266, 268, 278, 327, 334, 339, 341, 343, 345, 347, 360, 393, 394, 396, 404, 405, 409, 426, 428, 431, 437, 438, 463, 464, 470, 471, 516, 527, 531, 537, 569, 571, 598, 604, 674, 687, 708, 709, 710, 745, 784, 818, 840, 841, 857, 859, 899, 900, 901, 911, 936, 937, 960, 965, 966, 981, 986, 1030, 1033, 1135, 1136, 1159, 1316, 1394, 1561
Osmanlı Matbuat Cemiyeti 74, 392
Osmanlı Parlamentosu 1473
Osmanlı- Amerikan Gelişme Şirketi 854
Osmanzade Hamdi 741, 742, 743, 745,1316
Osmay, Mukdim Osman 1046, 1047, 1048, 1160, 1161
Ostand 273
Ostrorog, Kont 128, 1270
Ottowa 1195
Otuzbeşler 1406, 1408, 1412,1414, 1418, 1419, 1450, 1452, 1457, 1460, 1502, 1526
31 Mart 120, 727, 728, 814
31 Mart ayaklanması 116
31 Mart vakası 708
31 Mart İsyanı 418
31 Hareketi 89
Outlook 466
Oxford 112, 1174
Oxford 539
Oxford Kongresi 1401
Oxford Üniversitesi 841, 1175, 1268,1397
Ozansoy, Faik Ali 430, 1150

Ö

Ödemiş 1431, 1482, 739, 1160, 1161
Ödül, Atıf 1486
Öğüt 693
Öğütçü, Abdülkadir Kemali 909, 1003
Ökmen, Mümtaz 1308, 1309, 1412, 1449, 1502, 1414
Öktem, Dr. İbrahim 1650
Ömer Ağa (Hacı, Sabancı) 1568
Ömer Naci 703, 707
Ömer Seyfettin 673
Öner, Kenan 1337, 1361, 1371, 1371, 1393, 1407, 1419, 1420, 1421, 1422, 1424, 1425, 1428, 1432, 1439, 1469
Öngören, İbrahim Tali 1159
Örgeevren, Süreyya 1412
Örnekal, İlhami 1121, 1360
Öydek, Sait 1408
Özalp faciası 1455
Özalp, Kazım 774, 775
Özalp, Kâzım 967, 1506,
Özbekistan 1554
Özdağ, Muzaffer 1702
Özden, Dr. Akil Muhtar 961, 1469,
Özdilek, Fahri 1710
Özer, Fevzi 1616
Özsan, Nuri 1409, 1529
Özsoy, Kemal 1625
Öztrak, Faik 1152
Özüdoğru, Şefik Avni 1337
Özyörük, Halil 1564, 1527, 1529

P

Pakistan 1413, 1572, 1573, 1574, 1575, 1581,1581, 1653, 1666, 1667
Paksüt , Emin1713
Pan - Turan 394
Pan Amerikan Havacılık Grubu 1583, 1584
Pan-Slav Cephesi 230
Pan-Slavizm 131
Panama Kanalı 854
Para Palas 1138
Paris 86, 88, 89, 125, 129, 130, 139, 141, 249, 251, 255, 256, 257, 260, 267, 285, 286, 318, 339, 397, 409, 410, 440, 441, 455, 456, 573, 581, 642, 707, 810, 848, 856, 994, 1052, 1090, 1091, 1092, 1117, 1161, 1202, 1269, 1270, 1315, 1346, 1347, 1368, 1369, 1423, 1445, 1548, 1561, 1584, 1585, 1621, 1630, 1711, 1732
Paris Doğu Dilleri Okulu 1090
Park Oteli 1339
Pars, Hakkı Baha 707
Pasinler 399
Pastırmacıyan 399
Pastör Enstitüsü 340
Paşakapısı Cezaevi 1497
Patrick 456
Patrikhane 820
Patriot 186
Peabody 157
Pearl Harbor 1155, 1183, 1227

Pehlivan Kadri 406
Peker Kabinesi 1436, 1408
Peker, Recep 930,941, 945, 948, 949, 950, 976, 979, 983, 987, 992, 993, 1001, 1002, 1096,1359, 1365, 1376, 1378, 1390, 1395, 1396, 1401, 1406, 1408, 1409, 1412, 1414, 1415, 1421, 1449, 1457, 1483, 1514
Pekin 211, 455, 1525
Pektaş, Hüseyin 261, 818
Pektaş, Hüseyin 460, 862
Pelin, Prof. İbrahim Fazıl 17, 121, 249
Pendik 823, 1023
Peoria 1035
Pera Palas 412, 418, 419, 414, 415, 416, 844, 1116
Perin, Cevdet 1713
Perin, Mithat 1089,1619, 1637, 1642, 1664
Peron 1526
Peron, Eva 1570
Peru 329
Peşte 281, 316, 1339, 761
Peyk-i Şevket 728
Peyam - Sabah 577, 578, 792
Philadelphia Public Ledger 456
Pire 733
Pirene Dağları 1264
Pittsburg 192, 1104
Pittsfield 196, 197
Plese 328
Plevne 220
Plevne Savunması 1221
Plumer, Mareşal 817
Pocono Pines 141
Polatkan, Hasan 1529, 1652, 1678, 1696
Polatlı 743
Polverista 511, 513, 514, 515, 517, 518, 541, 542, 545, 546, 547, 549, 551, 552, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 568, 569, 571, 573, 577, 578, 579, 580, 582, 583, 585, 587, 587, 588, 589, 592, 593, 594, 595, 596, 598, 599, 600, 601, 602, 604, 605, 606, 607, 608, 614, 616, 622, 624, 628, 629, 630, 633,636, 642, 644, 647, 654
Polverista Zindanı 619, 639
polverista Karagözü 650
Pompei 1343
Ponca City 203
Pontus 753
Poroy, Nazım 79, 106, 129, 139, 141, 1371
Portekiz 846, 1165, 1231
Portoprens 1209, 1211
Portorico 1292
Post-Dispatch 183
Potsdam 260, 261, 850
Potsdam Konferansı 1305
Potsdamer Platz 258
Prag 773, 1384
Prasand, Dr.1573
Presse dü Soir 994
Price, Ward 698, 869
Princeton Üniversitesi 213

Princip, Gavrilo 237
Prizren 709
Proust, 864
Providence 167, 168, 210
Province Town Okulu 1111
Prusya 288, 291
Pulliam, Eugen 1665, 1666
Putiatin, Prens 632
Putiatin, Prens Mişel 631

Q

Quebec 170
Queen's Üniversitesi 1269,1397

R

Radikal Avam Fırkası 404, 422
Radikal Demokrat 1421
Radoslavov Kabinesi 399
Ragıb Nureddin 440
Rahmi Bey (İzmir Valisi) 343, 359, 401, 406, 430, 530, 531, 535, 585, 586, 857, 1154
Raif Bey 648
Rajaci (Rajagopalachari) 1578, 1579
Ramiz 1060
Rathenau 264
Rauf Ahmed 469
Rauf Bey, Bk. Orbay, Rauf
Ravza-i Edeb 11, 1446
Rawlingson 623, 662, 665
Rawlinson [Albay] 451
Rebia Hanım 12
Rebuplican 196
Recaizade Ekrem 17, 52
Recep Peker Kabinesi 1407
Redd-i İlhak 434
Refet Bey, Refet Paşa, Bk. Bele, Refet
Refet Paşa (Samsun kumandanı) 592
Reichstag Meclisi 48, 1198
Remzi Bey 117
Ren Nehri 365
Renda, Mustafa Abdülhalik 626, 637, 649, 662, 687, 830, 586, 799, 800, 801, 617, 979, 987
Rendall 100
Rennenkampf, General 288
Resimli Ay 1487
Resimli Gazete 873
Resimli Hafta 995
Resmi Gazete 1692
Resne 86, 1135
Reşadiye Zırhlısı 245, 254
Reşat Fuat 774
Reşat Hikmet 406, 545, 589, 590, 601, 626, 652, 807
Reşat Paşa , Dr. 997, 998
Reşid Akif Paşa 369
Reşid Bey , Dr. 440
Reşit Galip 994
Reşit Sadi Bey 411
Reşt 534
Reuter , Dr.1512
Reuter Ajansı 106, 608, 1173, 1338
Reves, Emery 1445
Reval Mülakatı 93
Reynolds News 1337

Rezzan , Rezzan Arif, Bk. Yalman, Rezzan
Rhee, Syngman 1292
Rıfat Hoca (İzmitli) 663
Rıfat Paşa 258, 773
Rıisa 531
Rıza Nur, Dr. 675, 818, 859,1136
Rıza Paşa 704, 705
Rıza Paşa [Ferik] 116, **441**
Rıza Pehlevi 1590
Rigolopulos 77
Rip Van Vinckle 720
Riyaz 713
Rize 1569, 1588, 884
Roberstson, General 1344
Robert College 39, 261, 455, 456, 818, 1102, 1105, 1194, 1478, 1545
Roberts, Arman 1339
Robinson, Prof. Dick 213, **290,** 1734
Rockefeller 1549
Rodos 37, 238
Rohrbach, Paul 272,1130, 1131, 1132
Roma 136, 223, 232, 1711, 1369, 573, 629, 640, 642, 641, 842, 1131
Romanya 104, 230, 273, 274, 276, 322, 324, 352, 356, 388, 399, 400, 466, 476, 521, 522, 1066, 1133, 1135, 1137, 1194, 1397
Romulo, Carlos P. 463, 531, 566, 589, 602, 662, 663, 739, 1311,1377, 1522, 1569
Romulo, General 1383, 1298
Roosevelt 726, 1128, 1134, 1183, 1186, 1187, 1190, 1199, 1283, 1284, 1285,1291
Roosevelt, Franklin 196, **850,** 851
Roosevelt, Theodore 222
Rose, Jim 1548
Rösenberg 1342
Ruhr 1301, 1479
Rum Siyasi Cemiyeti 114
Rumeli 56, 57, 73, 86, 99, 100,103, 104, 120, 122, 123, 131, 181, 222, 227, 229, 231, 233, 235, 241, 330, 455, 746, 760, 813, 1179, 1453, 1541
Rumeli Cephesi 24
Rumeli Demiryolları 760
Rumeli Hisarı 483
Rus Çarlık Harp Meclisi 258
Rus İhtilali 434, 849, 1328,
Ruscuk 115
Russel, Bertrand 1593
Rusya 35, 58, 95, 100, 101, 113, 219, 230, 233, 247, 248, 254, 256, 258, 259, 262, 269, 270, 271, 272, 273, 276, 278, 279, 283, 300, 318, 324, 325, 337, 350, 350, 353, 355, 356, 386, 387, 388, 397, 398, 399, 424, 425, 426, 427, 429, 434, 438, 458, 470, 631, 670, 769, 771, 790, 819, 851, 855, 911, 1127, 1131, 1134, 1138, 1139,

1140, 1143, 1151, 1154, 1156, 1157, 1164, 1178, 1200, 1219, 1305, 1306, 1330, 1337, 1347, 1348, 1351 , 1368, 1386, 1433, 1439, 1478, 1495, 1541
Rüştü Paşa 968
Ryan, Charles 221, 480, 667, 1221
Ryna (İrlandalı) 100

S

Saadettin Bey (İzmit Valisi) 137, 823, 986
Sabah 43, 61, 74, 75, 76, 79, 121,368, 382, 383, 439, 491, 1325, 379, 380, 334, 343, 344, 349, 568, 966, 1024, 1060, 1218
Sabahattin Ali 1461
Sabahattin Bey, Prens 82, 83, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 114, 125, 193, 194, 243, 340, 463, 464, 467, 470, 471, 1439, 1440, 1529
Sabis, Ali İhsan 1244, 1245
Sabit Bey 531, 547, 549, 552, 586, 587, 588, 902, 968
Sabri Bey (Ziraat Vekili)135, 583, 692, 992
Saçlı, Ahmet Muhlis 1596
Sada-yı Hakk 994, 1099
Sada-yı Millet 124
Sadak, Necmeddin Sadık 129, 1324, 1325, 1593, 1618, 916, 917
Sadak, Necmettin Sadık 383,421, **484**, 1436, 1518, 1538
Sadık Bey (Miralay) 1135, 1136
Sadullah Bey 406, 937
Saffeti Ziya 100
Sağlam, Dr. Tevfik Salim **681,** 683, 684
Sahmir Efendi 166
Said Bey [Lastik] 355, 357
Said Halim Paşa 246, 269, 270, 271, 274, 278, 340, 400, 401, 444, 528, 342, 539, 662, 547, 548, 549, 559, 610, 605, 623
Said Molla 484, 676
Said Paşa (Amiral) 100, 113
Said Paşa 80, 81, 107, 124, 225, 496
Said Paşa Kabinesi 210
Said-i Kürdi 729
Sainte Helene Adası 1219
Sait Paşa [İstanbul Muhafızı] 514
Saka, Hasan 129, 249, 305, 1289, 1333, 1282, 1283, 1284, 1285, 1297, 1408, 1437, 1439, 1457
Sakaroğlu, Mithat 1428
Sakarya 1435, 1551, 591, 758, 951
Sakarya Harbi, Sakarya Muharebesi 636, **743,** 745, 874, 608, 694, 695, 766, 767
Sakarya Zaferi 595, 643, 647, 651, 683, 700, 1249

Sakız 723
Salah Cimcoz 446, 469, 485, 531, 535, 537, 533, 541, 560, 561, 583
Salahattin Adil Paşa 727
Salem 196
Salih Bey (Yaver, Bozok) **830**
Salih Paşa (Kezrak, Salih Hulusi) 673, 675
Salih Paşa Kabinesi 695
Saliha Sultan 873
Salihli 739
Saltanat Şurası 679
Saltanat ve Hilafet 818
Salvator 533, 534, 535, 537, 536, 538, 539, 540, 541, 550, 559
Salvator Kalesi 529, 530, 586
Salzburg 1736, 1735
Samanpazarı 693
Samsun 369, 448, 449, 453, 456, 589, 681, 682, 738, 750, 941, 955, 956, 1337, 1429, 1430, **1431**, 1588, 1593, 1626, 1714
San Antonio 204, 817, 1039
San Antonio Bahçeleri 614
San Diego 1041, 1042
San Francisco 418, 1034, 1035, 1281, 1282, 1283, 1286, 1288, 1293, 1294, 1295, 1296, 1298, 1304, 1305, 1318, 1333, 1334, 1367, 1386, 1546, 1641, 1656
San Francisco Chronicle 1295
San Francisco Konferansı 1260, 1290, 1292, 1293, 1335
San Francisco Paktı 1308
San Lawrence Üniversitesi 1105, 1106
San Remo 994, 997, 998
San, Şefik 1616
Sancak-ı Şerif 335
Sancar, Semih 1718
Sanders, Liman von 246, 247, 274, 324, 325, 712, 713
Sanlı, İsmet 1098, 1099
Saracoğlu, Cemaleddin 1124
Saracoğlu, Şükrü 919, 979, 1046, 1047, 1048, **1049**, 1138, 1144, 1160, 1161, 1162, 1163, 1164, **1227**, 1228, 1253, 1255, **1256**, 1258, 1259,1260, 1282, 1311, 1314, 1361, 1365, 1376,1449, 1463, 1518
Saraçoğlu Kabinesi 1304, **1367**
Saray - Bosna 237, 238, 239, 252
Sarayburnu 112, 774
Sarayköy 779
Sarıca, Ragıp 1691
Sarıkamış 325, 1133, 1588
Sarokat İslam 1294
Sarol, Dr. Mükerrem 1400, 1648, 1652, 1675, 1698
Sarper, Nebil 1476
Sarper, Selim 443, 1693, 1710
Saruhan 835, 926
Saydam , Dr. Refik 297, **992**, 1077, 1122, 1144, **1158**, 1159, 1317
Saygon 1653, 1654
Sayha Gazetesi 994
Says Infuart 1433

Sazak, Emin 1332, **1428, 1429**
Sazanof 249, 273, 309
Schacht 1342
Schlieffen 266
Schmidt, Prof. 305
Schumann, (Fransa Hariciye Nazırı) 843
Schumann, Maurice **1377**, 1383
Schwatlo, Dr. **44, 45, 61, 62**, 65
Schweningen **1433**
Scorpion 1035
Scott, John 1377
Scott, Mac Callum **1268**, 1397,1399
Scriptm 195
Sebilülreşat 242, **993, 996**, 1111
sebuhyan , Karnik 932,933, 935, 937, 943, 944, 945, 946
Sebük, Mehmet Ali 1488,1491, 1497, 1500, 1632
Seçim Kanunu **1411**, 1707
Seçkin, Haydar **1531**
Seelve, Prof. 1105, 1106
Sel, Kemal Salih 1025
Selahattin Adil Paşa 887, 888, 964
Selahattin Eyyubi 1473
Selanik 10, 11, 15, 20, 31, 35, 37, 39, 40, 41, 55, 92, 94, 98, 113, 116, 118, 127, 139, 170, 217, 220, 223, 248, 568, 701, 705, 706, 707, 708, 728, 1033, 1407, 1647
Selânik (Gazetesi) 38
Selânik Kolordusu 708
Selânik Askerî Rüştiyesi **23**, 26, 47, 373, 1055
Seli, Kemal 1585
Seligmann , Prof. 138
Selim Efendi (Şehzade) **417**, 471
Selim III, Sultan 79, 115
Selimiye 556
Selimiye Kışlası 540
Selma Ekrem 1098, 1099
Semere-i Sa'y-ı Etfal 17
Semih Tuğrul 54
Sen Nikola Kalesi 544
Serbest Fırka 1050, 1052, 1091, 1315,1318, **1331**, 1349, 1423, 1685
Serbest Parti 1062
Serbestî 101, 114
Serez 114, 266, 566
Serfice 182
Sergi Sarayı 1483, 1583
Sertel, Sabiha Zekeriya **1064**, **1327**
Sertel, Zekeriya 995, **1062**, 1063, 1082, 1085, **1086**, 1164, 1208, 1282, **1328**, 1329,1371
Servet 55
Servet-i Fünûn 11, 20, 18, **35**, 55, 61, 81, 1446
Ses 1376
Seviğ, Prof. Muammer Raşit 1691
Seviğ, Prof. Vasfi Raşit 70, 1520
Sevr Muahedesi 678, 679, **830**, 869

Sevük, İsmail Habib 684
Seyhan 1560
Seyhan, Dündar 1682, 1703, 1720
Seyit Beşir Ahmet 1579
Seyyid Bey 545, 596, 662, **663,** 827, 928, 929, 930,**1469**
Shakespeare 604
Shaw, Bernard 1161, 1191, 1629
Sheer, Prof. 195
Sheridan 810
Shotwell, Prof. James 48,147, 213, 252, 1025, 1026, 1034, 1105, 1204, 1207
Sılay, Tevfik Fikret 1415, 1514
Sırat-ı Müstakim 242, 910
Sırbistan 247, 256, 258, 259, 308, 316, 317, 318, 321, 322, 324, 350, 352, 355, 398, 521, 522
Sırrı Bey 658, 962
Sicilya 608, 617, 618, 635
Sierra Nevada 1156
Siirt1024, 990
Silâh 102
Silifke 1568
Silivrili, Ahmet Kemal 1422, 1425, 1428
Simavi, Sedat 1114, 1115, 1618,
Simon , Dr. 277
Simplon Ekspresi 862, **1090**
Simpson, Wallis 1058
Simyatica 282, 284
Sina cephesi 710, 711, **712**
Sinding-Larsen 1608, 1**645**
Singapur 1653
Sinop 339, 423, 531, 598, 1660
Sirkeci 116, 728, 1021
Sirkeci Garı 74
Sirmen, Fuat 1411, 1448,1530,
Sirmen, Süreyya 35, 47
Sisam 727
Sivas 248, 369, 427, 449, 450, 452, 453, 459, 460, 462
Sivas Kongresi 420, 451, 456, 461, 462, 471, 749, 1612,
Sivastopol 723
Siverek 990, 1004, 1008
Sivrihisar 449, 742, 745, 746
Siyasal Bilgiler Fakültesi 1510, 1512,1676
Slo Dede 750
Sloan, Tod 1301, 1479
Sofya 86, 234, 281, 394, 399, 400, 710, 946, 1138
Sokullu, Dr. Kamil 1602
Somuncuoğlu, Server 1673
Son Posta 1051, 1062,1410, 1618
Son Saat 1518, 1619
Son Telgraf 944, 958, 993, 996, 999,1518
Sonat, Osman Hüsnü 1119
Sonyel, Salahi R. 669
Sopalı Seçim 210
Sorbon 139
Sosyalist Partisi 315
Souchon, Amiral 258, 373, 735
Sovyet Rusya 678 , 1132, 1133, 1288, 1289, 1292, 1303, 1309, 1334, 1335,1337,

1345, 1367, 1372, 1383, 1387, 1395, 1435, 1487, 1537, 1542, 1554, 1726
Soyak, Hasan Rıza 1370
Soydan, Mahmud 1024, 1061,
Soyer, Şefik 1374
Soysalhoğlu, İsmail Suphi 441
Söğüd 425, 426
Sökmensüer, Şükrü 1463
Söylemezoğlu, Galip Kemali 104
Söylemezoğlu, Galip Kemali 230, 809
Sparry Şirketi 1036
Spellman, Kardinal1378
Spencer 58
Sporel, Zeki 1366
Springfield 195, 196
Springfield Rebuplican 184, 195
St. Gallen 1554
St. Ghazaras Adası 425
St. İgnatius Koleji 630
St. Lawrence Üniversitesi 179
St. Louis 183
St. Louis Post Dispatch 181
St. Moritz 1608
Staatszeitung 154
Stalin 1128, 1178, 1179, 1205, 1247, 1628,1629
Stalingrad 1223
Standard 844
Stanford Üniversitesi 77
Stanislis 121
Star 184
Steettler, Oswald 41, 126, 329
Steffens, Lincoln 848
Steiner, Dr. Stefan 284, 286
Steinhart 1156
Stokholm 865, 1369
Stokholm Kongresi 1644
Stuttgart 1400, 1544
Stürmer, Leo 358
Suda 723, 725
sudan 1165
Sudermann, Herman 48
Sudi Bey 532, 599, 625
Sulh Hazırlığı Komisyonu 413
Sulh ve Selâmet Partisi 441
sullivan 1033
Sulsberger, İphigeneie Ochs 1204
Sultanosman [Savaş gemisi] 262, 172, 399, 734,
Sultan Reşad (Mehmed V) 124, 125, 394
Sultanreşad [Savaş gemisi] 372
Sultanahmet 108, 114
Sultanahmet Meydanı 116, 117, 468, 678
Sultanmahmud Türbesi 774
Sultanselim Camisi 807
Sultantepesi 54
Sulzberger 1270
Sumatra 1292, 1293
Sumba Adaları 1293
Sumer, Nurullah Esat 1322, 1458
Sunay, Cevdet 1717, 1718, 1719, 1722, 1723, 1730, 1735
Sunday Ekspress 845
Sunday Times 1267, 1338
Sungur, Ahmet 1309
Sungursay, Nizameddin Ali 1098

Suriye 112, 131,152, 248, 334, 359, 378, 403, 443, 455, 606, 705, 706, 707, 710, 711, 731, 733, 790, 929, 1007, 1472, 1473, 1474, 1475, 1699
Surp Agop Ermeni Mezarlığı 1072
Suudi Arabistan 1290, 1432
Suzan, Osman (Bekçi) 1605, 1615, 1617, 1686,
Süleyman Elbistani 400
Süleyman Nazif 237, 239, 470, 485, 514, 238, 1310, 543, 576, 577, 578, 601, 613, 614, 655
Süleyman Numan Paşa 81, 551, 562, 563, 564, 565, 594, 662, 588, 615, 1159, 533, 531, 645, 646
Süleyman Paşa 23, 24, 28, 96, 1680, 1153, 1157, 1158
Süleyman Sırrı 992, 1001
Sümerbank 1099, 1100, 1411, 1616
Sümerbank Bez Fabrikası 1617
Süngü 102
Sünusi 1731
Süreyya, Bk. Yiğit, İbrahim Süreyya
Sütlüce 1505
Süveyş 56
Süveyş Kanalı 331
Swing, Raymond 282, 1196
Szamatolski, Ludwig 46, 47, 48, 50, 51, 181, 258, 301, 863

Ş

Şadırvan 1462
Şah Cihan 1575
Şahbaz Efendi 550
Şahenk, Hilmi 1567
Şahinbaş, Ferruh 1038, 1554
Şahmir Efendi 138
Şakir Ahmet, Dr. 1060
Şale Köşkü 1684
Şam 369, 706, 710, 712, 874, 1472, 1473, 1474
Şamlıoğlu, Muhittin 1617
Şark Cephesi 727
Şark Demiryolları 37, 104
Şark Dilleri Okulu 493
Şark İsyanı 1020, 1021
Şarlo 1225
Şatak 588
Şehbal 1118
Şemseddin Günaltay Kabinesi 1480
Şemseddin Sami 44, 433
Şemsi Paşa 80, 94, 107, 537
Şenozan, Şükrü 800
Şensoy, Prof. Naci 1691
Şentürk, Mahmut 1617
Şer'iye Vekaleti 927, 945
Şeref 56
Şeref Bey (Diyarbakır Milletvekili) 542, 596, 625, 1009
Şerif Ali 1375
Şerif Ali Haydar Paşa 334
Şerif Hüseyin Paşa 333
Şerif Paşa 516, 517
Şevket Bey (Galatalı, Miralay) 545, 593, 643

Şevket Bey (Kıbrıslı) 1629
Şevket Turgut Paşa 122, 247, 448, 709
Şeyh Bedreddin 1491, 1492, 1612
Şeyh Hasan 565
Şeyh Maruf Efendi 15
Şeyh Said 987, 989, 994, 996, 1019
Şeyh Sunusi 700
Şıra 732, 733
Şili 1644
Şinasi 57, 60, 79, 1158
Şinkin 733
Şiriter 1487
Şişhane 114
Şişli 789, 963
Şura-yı Ümmet 99, 109
Şükrü Bey (Maarif Nazırı) 175, 266, 382, 383, 528, 644, 551, 626, 754, 968
Şükrü Naili Paşa (Ayberk) 897, 967
Şükrü Paşa 706, 707

T

Tagblatt 1554
Tagliche Rundschau 46
Tahir Bey, Bursalı 28, 707
Tahkikat Komisyonu 441, 490, 1386, 1676, 1677, 1683, 1688, 1692
Tahran 1667
Tahran Konferansı 1247
Tahsin Bey (Edebiyat Öğ.) 874, 873
Tahsin Bey [Vali] 514, 588
Tahsin Paşa 61, 62, 64
Tahtaburunyan 937
Tahtakılıç, Ahmet 1424, 1429, 1476, 1520
Taif 64, 89, 105, 106, 1562
Taine 570
Takata, Ichitare 1654
Takrir-i Sükûn Kanunu 992, 993
Taksim 57, 898
Taksim Abidesi 1677
Taksim Meydanı 1435, 1476
Takvim-i Vakayi 79
Tal'at Bey, Tal'at Paşa 104, 116, 229, 230, 231, 255, 270, 271, 278, 324, 340, 341, 346, 347, 393, 394, 395, 397, 403, 404, 408, 439, 444, 548, 737, 965
Tal'at Bey (Küçük , Muşkara) 670, 857
Talim ve Terbiye Cemiyeti 422
Tallal, Kral 1591
Tan 1061, 1062, 1064, 1065, 1066, 1067, 1071, 1072, 1073, 1076, 1077, 1082, 1084, 1089, 1115, 1117, 1118, 1164,1282, 1321, 1328, 1329, 1487
Tanenberg 309
Tanin 47, 79, 106, 110, 268, 281, 282, 285, 308, 325, 326, 329, 334, 379, 380, 382, 393, 489, 490, 568, 570, 571, 785, 790, 832, 859, 863, 903, 907, 909, 916, 995, 999, 1003, 1129, 1141, 1164, 1244, 1245, 1287, 1401

Tanrıöver, Hamdulah Suphi 468, 967, 987, 988, 992,1364, 1376, 1408, 1412, 1414, 1418, 1419, 1445, 1447, 1518, 1560
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 688
Tanzimat 85, 1153
Tarabya 66, 478
Tarcan, Selim Sırrı 71
Tarhan, Abdülhak Hamid **166,** 1262, 1581
Tarhan, Rana 1304
Tarık bin Ziyyat 1262
Tarih Kongresi 1054
Tarih Kurumu 457
Tarikat-ı Salahiye 996, 997
Tarlabaşı 1555
Tarsus [Tüneli] 313
Tass Ajansı 1132
Tasvir 239, 382, 815, 1467,
Tasvir-i Efkâr 280, 326, 344, 483,494, 775, 778, 823, 880, 883, 901, 903, **906,** 1146, 1282
taş han 685, 690
Taş, İlhan 1721
Taşer , Dündar1702
Taşkent, Kâzım 1115, 1119, 1242, 1243
Taşkışla 725
Taşlıtarla 1541
Taşmen, Cevat Eyüb 138, 143, 153, 158, 1053
Taşnaksiyon Cemiyeti 121, 1257, 1437
Taşnaksiyon İhtilalci Teşkilatı 1154
Tatar Osman Paşa 94
Tatko Şirketi 418, 1017, 1036, 1037, 1060, 1063, 1097
Tatma 442
Tayfuroğlu, Gelengül 1584
Taylor, Floyd 1546, 1547
Tayyare cemiyeti 1000
Teceddüt Fırkası 404, 422
Tek, Ahmed Ferit 902, 940, 943, 945
Tekel 1099, 1101
Tekeli, Ahmet 1633
Tekirdağ 448, 710, 1396, 1569,
Teknik Üniversite 1626
Teksas 204, 382, 694, 894, 1039, 1546, 1725
Teksel, Yekta 1687
Temo, Doktor İbrahim 122, 1137
Temsil Heyeti 460, 462, 674, 714
Temsilciler Meclisi 1707, 1709,
Tengirşenk, Yusuf Kemal 666, 675, 689, 695, 902, 1337, 1363, 1365, 1418, 1429
Tepebaşı 54
Terakki 84
Terakki ve İttihad Cemiyeti 707
Terakkiperver Cumhuriyet Partisi 975, 977, 841, 991, 992, 995
Terakkiperver Parti 1002
Tercüman 355
Tercüman-ı Hakikat 916
Ternöv Adası 1182, 1183,1286

Tesanüt Birliği 1626
Teschen 307
Teşkilat-ı Esasiye Kanunu **714**
Teşkilat-ı Mahsusa 431, 432
Tevfik Bey (Albay) 801, 919
Tevfik Bey [Yaver] 406
Tevfik Bey [Yemen Valisi] **385**
Tevfik Fikret 17, 39, 1489
Tevfik Fikret 79
Tevfik Hadi 531, 604
Tevfik Mufarric **154**
Tevfik Paşa 124, 331, 395, 411, 444, 679, 815, 816
Tevfik Paşa 142, 446, 446, 448, 450, 451, 460, 472, 475, 875, 876, 880, 881, 902, 903, 904, 905, 944, 957, 958, 963, 964, 965, 967, 968, 969, 970, 973 ,978, 1002, 1017, 1030, 1090, 1095, 1096, 1152, 1164, 1172, 1173, 1176, 1177, 1180, 1287, 1289, 1306, 1319, 1326, 1335, 1336, 1372, 1373, 1422, 1423, 1484, 1485, 1486, 1513, 1518, 1573, 1595, 1608
Tevfik Paşa Kabinesi 371, 438, 519, 523
Tevfik Paşa, Dr. 312
Tevhid-i Efkâr 907, 916, **921,** 993, 996, 999, 944
Thailand 1653
Thiaucourt 268
Thielt 272
Thomson Vakfi **1733**
Thornburg, Max **1389**
Thucides 1398
Tınaz, Naci 443
Tiflis 790
Tiğrel, Zülfü 583
Til, Enis Tahsin 17, 872, 1002, 1025, 1566, 1608
Til, Enis Tahsin 367, 836, 835, 806
Time 1196, 1376, 1377, 1379, 1380, 1381, 1382,1388, 1655, 1661, 1666
Times 63, 74, 106, 113, 507, 536, 608, 810 , 983, 1027, 1028, 1139, 1240, 1264, 1267, 1336, 1577, 1667
Tinbergen **1699**
Tire 779
Tiritoğlu, Alaaddin **1358,** 1651
Tisza 239
Tlabar, Nazlı 1435, **1653,** 1654, 1687,
Tobruk 730, 1333
Tok, Ekrem 1551
Tokal, Haydar Salih **1119**
Tokat 589
Tokatlıyan Oteli 122, 439
Toker, Abdullah Hamdi 43, 123,138
Toksöz 996, 1003
Tokuç, Ahmet 1568
Tokyo 1067, 1655, 1656,
Tonguç, İsmail Hakkı 1236, 1237, 1240, 1241,1739
Topalak, Mücahit **1637**
Topaloğlu, Ahmet 1605
Tophane 497, 524

Topkapı 1676
Topkapı Sarayı 117
Toprak Mahsulleri İdaresi 1242
Toprak Mahsulleri Vergisi 1322
Toptaşı Cezaevi 1668, 1669, 1697
Toronto 171
Toronto Üniversitesi 171
Toros Dağları 445
Toros Ekspresi 1165, 1283,
Townsend 406
Toydemir, Cemil Cahit 1364
Toygarlı, Halid 117
Toynbee, Prof. Arnold 843, 1175, 1207, 1606
Tozan, Satvet Lutfi 1440, 1116
Tör, Vedat Nedim 1098, 1101, 1107, 1112, 1113,1470
Törehan, Habib Edib 1618
Trablusgarp 136, 334, 219, 232, 255, 278, 599, 708, 723, 725, 730, 731, 1283
Trablusgarp Harbi 232, 269, 437, 709, 814
Trabzon 248, 646, 652, 662, 736, 754, 857, 953, 955, 994, 1588
Trakya 388,466, 490, 677, 806, 807, 810 , 813, 1140, 1237, 1242, 1453, 1454, 1459, 1569
Trakya, (Garbi) 879
Trani, Prof. 1343
Transilvanya 466
Tribune 1266
Trieste 54
Trikopis 807
Trocki 386, 387,810, 1132, 1156
Truman Doktrini 1173, 1373
Truman Paktı 1372
Truman, Harry S. 1302, 1382, 1394, 1394, 1395, 1471, 1569
Tuğrul, Osman 51
Tuillerie 1270
Tulga, Refik 1715
Tuna 247, 318, 319, 321, 322, 323, 324, 673
Tuna Komisyonu 730
Tunalı Hilmi 840
Tunaya, Tarık Zafer 1691
Tunca, Cemal 1330
Tunus 278, 1247, 1264, 1731,
Turan 269, 271, 387, 388
Turan İmparatorluğu 389
Turancılar 1469
Tüccar Derneği 1626
Tülbentciyan, Karabet 565
Tülbentçi, Feridun Fazıl 1568
Tünel 898
Türel, Ali Rıza 1359
Türk Basın Birliği 1150
Türk Haberler Ajansı 54
Türk Hava Kurumu 1046
Türk Hava Kuvvetleri 849
Türk İnkılâbı 1308
Türk Kadınlar Derneği 1626
Türk Ocağı 105, 242, 327, 342, 358, 363, 421, 439
Türk Ofis 1316
Türk Yurdu 226
Türk, Cezmi 1582
Türk-Amerikan Barış Muahedesi 856

Türk-Amerikan Cemiyeti 1735
Türk-Bulgar barışı 220
Türk-Ermeni Teali Cemiyeti 867
Türk-Rus Harbi (1877-78) 26, 772
Türk-Yunan Harbi 899
Türkçüler 1469
Türkçülük Cereyanı 469
Türkeş, Alparslan 1683, 1689, 1692, 1694, 1702,1705, 1721
Türkgeldi, Celal 1431
Türkische Post 1244
Türkistan 389
Türkiye 47, 49, 52, 81, 84, 85, 91, 92, 98, 100, 101, 113, 128, 132, 147, 149, 175, 176, 188, 194, 204, 206, 207, 213, 216, 217, 219, 221, 227, 230, 230, 232, 233, 234, 237, 244, 245, 247, 249, 249, 250, 250, 252, 254, 255, 262, 263, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 287, 291, 292, 295, 297, 308, 309, 310, 311, 316, 320, 321, 323, 324, 325, 329, 333, 335, 337, 338, 340, 341, 344, 345, 348, 352, 357, 358, 359, 360, 361, 365, 366, 367, 370, 375, 377, 381, 387, 388, 391, 392, 394, 397, 398, 407, 415, 417, 418, 421, 424, 426, 427, 428, 429, 429, 432, 433, 436, 438, 439, 440, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 466, 467, 468, 469, 472, 504, 536, 589, 608, 631, 668, 672, 673, 678, 694, 711, 715, 730, 749, 772, 773, 780, 785, 805, 810, 814, 819, 828, 840, 842, 843, 844, 844, 845, 846, 847, 849, 850, 852, 854, 855, 856, 860, 864, 868, 876, 883, 886, 889, 898, 911, 919, 929, 934, 944, 946, 952, 956, 957, 960, 963, 978, 982, 1025, 1026, 1027, 1028, 1032, 1034, 1035, 1036, 1041, 1043, 1044, 1046, 1070, 1077, 1080, 1090, 1093, 1094, 1095, 1098, 1099, 1101, 1102, 1103, 1104, 1106, 1107, 1116, 1117, 1120, 1122, 1124, 1127, 1128, 1131, 1133, 1135, 1137, 1139, 1140, 1143, 1146, 1147, 1147, 1148, 1150, 1151, 1152, 1157, 1158, 1161, 1164, 1164, 1166, 1173, 1176, 1179, 1191, 1194 , 1195, 1198, 1200, 1201, 1206, 1207, 1217, 1220, 1220, 1221, 1223, 1224, 1227, 1228, 1238, 1240, 1248, 1249, 1252, 1252, 1255, 1260, 1272, 1273, 1274, 1281, 1287, 1288, 1294, 1295, 1296, 1297, 1298, 1316,

1319, 1336, 1337, 1344, 1346, 1347, 1350, 1351, 1354, 1368, 1885, 1388, 1389, 1394, 1395, 1396, 1400, 1409, 1414, 1424, 1431, 1432, 1432, 1433, 1447, 1465, 1470, 1473, 1476, 1477, 1478, 1480, 1484, 1486, 1487, 1499, 1522, 1524, 1525, 1533, 1534, 1537, 1539, 1540, 1544, 1552, 1554, 1557, 1559, 1562, 1570, 1572, 1573, 1578, 1579, 1583, 1585, 1586, 1593, 1594, 1613, 1621, 1626, 1628, 1641, 1642, 1646, 1649, 1653, 1653, 1654, 1657, 1661, 1664, 1665, 1666, 1673, 1677, 1681, 1689, 1690, 1699, 1700, 1707, 1708, 1715, 1725, 1733, 1734, 1737, 1738, 1739
Türkiye Büyük Millet Meclisi (Birinci) 909
Türkiye Cumhuriyeti 920, 926, 976
Türkiye Devleti 902
Türkiye Halk Cumhuriyeti 884, 885
Türkiye İktisat Kongresi 1450
Türkiye İşçi Partisi 1730
Türkiye Milli Komitesi 1400
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi 1376
Türkkan, Fahreddin 360, 538, 541, 591
Türkoğlu, Kemal 1697
Tüzen, Fikri 1152
Twerdo Khelebof 433

U

Ukranya 324, 387, 389, 1400, 1131, 1134
Ulay, Sıtkı 1705, 1710, 1721,
Ulm 1400
Uludağ 1568
Ulunay, Refi Cevad 425, 449, 1572
Ulus 1244, 1249, 1259, 1310, 1311, 1312, 1322, 1350, 1356, 1367, 1391, 1392, 1413, 1416, 1417, 1423, 1456, 1467, 1482, 1572, 1586, 1619, 1624, 1626
Ulus Meydanı 685, 687, 690,
Umay, Dr. Fuad 162
Umumi Karargah 801
United Press 1338
United Uçak Şirketi 1546, 1663
Upsala Üniversitesi 1644
Uran, Hilmi 857, 589
Uran, Hilmi 1330, 1414, 1439, 1449, 1456, 1460, 1471, 1514, 1636
Urfa 444, 445, 671, 990, 1004, 1007, 1008
Urfa Kurtuluş Savaşı 1014
Ursavaş, Ali Saib 915, 994, 1003, 1014, 1015, 1016, 1017, 1018, 1019, 1022
Uruguay 1377
Us, Hakkı Tarık 834
Us, Hakkı Tarık 915
Us, Mehmed Asım 379, 380, 381,382, 569, 834, 835, 896, 916, 1619

Ustaoğlu, Hasan Fehmi 1337,1593, 1603
Uşak 647, 719, 1242, 1358,1362, 1675
Uşakizade Muammer Bey 830, 801
Uşaklıgil, Halid Ziya 17, 18, 52, 830
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 428

Ü

Übeydullah Efendi 531, 534, 538, 559, 560
Ümid Burnu 78
Ünaydın, Ruşen Eşref 372, 373, 383, 646, 675
Ünited Presse 263
Üniversal Film Şirketi 1583, 1584
Ünlü, Ali 1731
Ürdün 455, 1591
Üresin , Yümnü 440
Ürgen, Zihni 497
Ürgüp 551
Ürgüplü, Suat Hayri 1727, 1728
Üsküdar 54, 485, 868, 1353, 1497, 1498, 1668
Üstündağ, Ekrem Hayri 1332, 1529, 1649,
Üstündağ, Muhittin 1072, 1073, 1074, 1075,1304
Üzmez, Hüseyin 1604, 1615, 1618, 1609, 1617, 1616, 1614, 1634, 1635, 1636

V

Vahdettin (VI. Mehmed, Sultan) 315, 316, 347, 367, 380, 381, 382, 409, 410, 423, 446, 453, 473, 668, 675, 689, 768, 816, 817, 818, 889, 903, 994, 997, 998
Vakit 305, 379, 381, 381, 382, 383, 384, 386, 389, 391, 394, 405, 406, 408, 412, 413, 419, 420, 435, 437, 438, 438, 441, 442, 445, 446, 454, 458, 461, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 482, 489, 496, 516, 517, 609, 628, 666, 669, 673, 674, 675, 680, 682, 698, 741, 747, 754, 758, 762, 767,770, 771, 772, 774, 776, 780, 783, 785, 789, 790, 791, 793, 799, 806, 821, 822, 829, 830, 832, 834, 835, 836, 896, 902, 916, 966, 1060, 1115, 1117, 1316, 1323,1325, 1619
Vâlâ Nureddin 1487, 1488, 1491, 1494, 1496
Valdeçeşmesi 1736
Valentino, Rudolf 1290
Valetta 536, 586, 606, 614, 619, 620, 634
Valoschki 35
Van 248, 427, 428, 429, 446, 588, 609, 615, 618, 990, 1113, 1154, 1455
Van Dusen, Dr. Henry P. 1378
Vancover 1641, 1734,

Vandenberg, Arthur N. 1378, 1387
Vandenberg, W. F. 1657
Vansittart, lord 1229
Vardar Kapısı 35
Varlık Vergisi 1242, 1250, 1251, 1252, 1256, 1257, 1258, 1259,1303, 1437, 1543
Varna 731
Varşova 298, 299, 302, 303, 1131
Vatan 215, 769, 834, 835, 836, 839, 857, 861, 862, 868, 869, 872, 875, 878, 880, 883, 885, 888, 889, 890, 897, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 910, 913, 915, 921, 923, 925, 930, 931, 933, 934, 936, 938, 939, 940, 942, 945, 948, 949, 951, 952, 953, 958, 961, 964, 966, 967, 968, 969, 970, 975, 977, 979, 983, 985, 986, 987, 990, 992, 995, 999, 1000, 1002, 1017, 1028, 1032, 1047, 1060, 1061, 1062, 1063, 1108, 1112, 1114, 1115, 1116, 1117, 1118, 1119, 1121, 1122, 1124, 1128, 1129, 1130, 1132, 1133, 1135, 1137, 1138, 1144, 1145, 1146, 1149, 1150, 1151, 1152, 1156, 1160, 1164, 1165, 1225, 1226, 1227, 1238, 1239, 1243, 1244, 1246, 1249, 1258, 1260, 1301, 1306, 1309, 1310, 1311, 1312, 1313, 1314, 1315, 1316, 1320, 1321, 1322, 1323, 1324, 1326, 1328, 1337, 1353, 1356, 1359, 1360, 1362, 1367, 1376, 1377, 1396, 1400, 1419, 1421, 1423, 1439, 1440, 1444, 1445, 1446, 1448, 1451, 1456, 1460, 1462, 1465, 1472, 1476, 1483, 1484, 1499, 1503, 1504, 1506, 1508, 1509, 1510, 1513, 1517, 1518, 1530, 1531, 1542, 1543, 1544, 1552, 1555, 1556, 1558, 1559, 1560, 1562, 1563, 1565, 1566, 1567, 1571,1572, 1575, 1586, 1587, 1590, 1590, 1592, 1596, 1604, 1608, 1618, 1623, 1627, 1644, 1659, 1664, 1686, 1686, 1710, 1730, 1731
Vatan Anonim Şirketi 1561
Vatan Cephesi 1672, 1673
Vatan Neşriyat Türk Lmd. Şirketi 1119
Vatikan 1711
Vazife 467
Vehbi Bey (Polis Müdür Muavini) 937
Vehbi Hoca (Konya Milletvekili)473, 675
Vehip Bey 531
Vehmehren, vera 1231
Veli Necdet 531, 600, 601, 961

Velibeşe, Zühtü 1553, 1337
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 1691
Venedik 261, 425
Venizelos 104, 230, 231, 250, 318, 417, 814, 861, 869, 929
Ventlov 1476
Verdala 539, 540, 541, 642
Verdala Kampı 538
Verdela Kışlaları 469
Verdun 268, 290
Vermehren, Eric von 1228, 1229, 1231, 1232, 1233
Vermehren, Kontes Elizabeth von 1228
Verne, Jules 32, 52
Versaille 1175
Versaille Muahedesi 556, 863, 1175
Veteriner Okulu 1432
Vichy 761
Vietnam 1653, 1654,
Vilhelm II, Kayzer 256, 259
Vilna 286
Vistül 307
Viyana 81, 120, 139, 241, 259, 276, 281, 330, 355, 368, 712, 883, 1640, 1644
Vogt, Karl 862, 864, 865, 1369
Volkan 108, 114, 208
Volkssiche Zeitung 1198, 1200
von Der Goltz, General 119, 213, 219
von Bissing 273, 274
von Dernburg 288, 289, 292
von Moltke, General 241
von Papen 1133, 1150, 1151, 1228, 1340,1342
von Zimmermann 329
Vorofski, (Rus Delegesi) 860
Vossiche Zeitung 46, 48, 76, 264, 366

W

Walham Koleji 1397
Wallace 1204, 1367,
Wallenberg 819, 861, 862, 864,1369
Wallstreet 1734
Ward Price 801
Washington 120, 148, 203, 265, 314, 351, 440, 457, 460, 689, 819, 841, 894, 1035, 1039, 1049, 1173, 1187, 1194, 1195, 1196, 1199, 1204,1286, 1287, 1288, 1295, 1297, 1298, 1302, 1350, 1353, 1377, 1395, 1546, 1638, 1640, 1657, 1662, 1663, 1665, 1725
Wehrmacht 1199
Welles, Sumner 1190, 1378,
Wellington Koo 1377, 1383,
Wells 1266
Welt woche 1061
White 1477, 1478, 1479
White Rose 1641
Wichita 168, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 1039
Wichita Eagle (Gazetesi) 188
Wichita Falls 355
Wilhelm II, Kayzer 92, 118, 822, 1139 ,
Wilkie 1204

Williams, Dr. Talcott 177, 178, 180, 182, 183, 184, 194, 195, 196, 198, 201, 204, 233, 235, 1105
Williams, Ester 1656
Williams, Talcott (Amiral) 119
Wilson Prensipleri Cemiyeti 421
Wilson [General[480
wilson prensipleri 1175
Wilson, Edwin 1525
Wilson, Woodrow 213, 350, 351, 352, 353, 354, 387, 403, 416, 418, 455, 456, 481, 556, 848, 879, 1157, 1385
Withall 447
Wolton , Lord 1169
Worchester 157, 197
World 176
Wrangler 1637
Wright 1035, 1036
Würtemberg 292, 1125

Y

Yafa 706, 707
Yakal, Celal 1337
Yakup Şevki Paşa 332, 545, 662, 555, 556, 634, 752, 7' 6
Yalçu , Hüseyin Cahid 52, 56, 57, 60, 70, 71, 74, 104, 107, 109, 355, 357, 362, 531, 532, 534, 536, 568, 569, 570, 571, 785, 832, 857, 859, 901, 903, 904, 907, 909, 912, 916, 917, 918, 920, 921, 930 , 949, 959, 995, 1124, 1128, 1164, 1166, 1208, 1209, 1212, 1214, 1216, 1218, 1219, 1220, 1244, 1264, 1283, 1284, 1306, 1364, 1366, 1392, 1401, 1448, 1449, 1456, 1473, 1482, 1572, 1593, 1618, 1630, 1643
Yalçın, Hüseyin Suaı 959
Yale Üniversitesi 394
Yalman, Mehmed Rıfat 835, 836, 1032, 1063, 1119, 1608
Yalman, Osman Tevfik 10, 72, 835, 1601
Yalman, Rezzan 1004, 1024, 1034, 1053, 1055, 1057, 1059, 1089, 1106, 1107, 1110, 1119, 1141, 1239, 1367, 1368, 1376, 1567, 1604,
Yalman, Tunç 186, 1024, 1059, 1090, 1097, 1110, 1239, 1587, 1604
Yalova 841, 1087, 1088, 1291
Yalta Konferansı 850, 1283,
Yaman, muhittin 1238, 1239
Yamut, Nuri 1530
Yanya 234, 1103, 1450,
Yardımcı, Celal 1664
Yarın 1542, 1051
Yassıada 1089,1364, 1686, 1687, 1690, 1696
Yat Kulübü 1085
Yatağan, Selim 1697
Yaver Paşa 453

Yaverde 565
Yavuz zırhlısı 734, 1550,
Yazman, Şevki 1119, 1128, 1567
Yedi Gün 1114
Yemen 56, 57, 228, **232, 384,** 385, 455, 543, **565, 645,** 725, 730, 771
Yenal, Ulvi 29
Yeni Asır 1619
Yeni Cami 524
Yeni Dünya 1329
Yeni Gazete 71, 79, 82, 106, 107, 109, 110, 120, 123, 128, 130, 139, 180, 189, 218, 380, 1733
Yeni Gine 1293
Yeni Gün 693, 767, 903, 931
Yeni İstanbul 1518, 1618
Yeni Konya 1606
Yeni Mecmua 362, 372, 373, 383, 394
Yeni Nesil kulübü 118
Yeni Sabah 1124, 1129, 1365, 1506, 1572, 1618, 1644
Yeni Türkiye Partisi 1712, 1713, 1714, 1720, 1725, 1727,1728
Yeni Zelanda 568, 966, 1129,1340
Yeniçeri Ocağı 1315
Yeniköy Mukavelesi 231
Yeşil, Cemal 1404
Yeşilay cemiyeti 430
Yeşilhisar 1676
Yeşilköy 123, 124, 1697
Yetkin, Nüvit1673
Yığın 1376
Yıldırım, Cemal 1682
Yıldız 86, 99, 100, 111, 113, 125, 1562, 1686
Yıldız Harp Akademisi 1715, 1716
Yıldız Sarayı 63, 102
Yılmaz, Refik 1723
Yırcalı, Sıtkı 1652, 1692
Yiğit, İbrahim Süreyya 449, 994, 996, 1022
Yinanç, Mükrimin Halil 1560
Yirmiiki Şubat olayları 1720, 1724, 1723,
Yirminci Asır Vakfı 1389
yirmisekiz Nisan galeyanı 1676
Yirmiüçüncü Jan 1711
Yirmiyedi Mayıs 1690, 1692, 1693, 1709, 1710,
Yirmiyerdi Mayıs İhtilali 1678
Yoğurtçu Deresi 950
Young , George 846, 847
Young, Dwight 1545
Yozgat 1447
Yörük, Abdülhak Kemal 1713
Yugoslavya 1066, 1341,1397, 1439
Yunan Harbi 1898 744
Yunanistan 131, 229, 230, 231, 249, 250, 262, 274, 276, 318, 388, 521, 522, 608, 771, 791, 792, 793, 793, 810, 811, 830, 842, 883, 889, 947, 1066, 1111, 1116, 1120, 1133, 1150, 1265, 1341, 1373, 1394, 1396, 1407, 1431, 1616, 1648, 1725
Yunkers 1044
Yurdakul, Mehmed **Emin 43,** 926

Yusuf Bey 857
Yusuf İzzettin Efendi (Veliaht) 129, 139
Yusuf Nuri Efendi 594, 595
Yusuf Ziya Paşa (Paris Sefiri) 1153
Yücel, Hasan Ali 1237, 1393, 1407, 1420,
Yüksek Seçim Kurulu 1472, 1521,
Yükseler, Mehmet Ali Tevfik 1141, 1142
Yüzatlı, Fikret 1242, 1243
147'likler 1703, 1704, 1705

Z

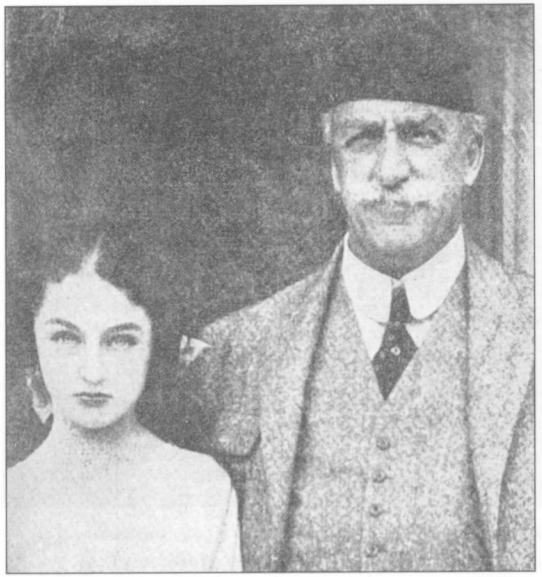
Zacharoff, Basil 417, 814
Zafer 1553, 1572,1592, 1619, 1623, 1637, 1675
Zakir Hüseyin 1573
Zaman 1518
Zapçı, Mahmud Nedim 1037, 1588, 1597
Zarceski 395
Zarif Bey 249
Zaven Efendi, Patrik 566
Zeebrügg 273
Zehra Ahmed 1345, 1346
Zekeriya Bey 531
Zeki Bey 153, 209
Zeki Paşa (Müşir) 677
Zemlin 296
Zeytinoğlu, Kemal 1673
Zeytun 398
Zincirli Hürriyet 1424
Ziraat Bankası 22, 601, 1556
Ziya Bey (İhtifalci) 772
Ziya Bey (Yüzbaşı) 31, 452
Ziya Gökalp 105, 133, 242, 267, 268, 328, 341, 342, 343, 344, 358, 360, 361, 362, 381, 383, 394, 469, 516, 525, 528, 582, 583, 589, 782, 783, 876, 960, 961, 962, 1319, 1325, 1467, 1507, 1611
Ziya Hüznü 427, 440
Ziya Paşa 26, 44, 64, 85, 96, 166, 414, 578, 1158, 1460
Ziya Paşa [Nafia Nazırı] 441
Ziyaeddin Efendi (Erzurum Milletvekili) 987, 988, 990
Ziyaeddin Efendi, Şeyhülislam 116
Zofingen 41, 42
Zola, Emile 573, 1218
Zonguldak 337, 662, 664, 665, 666, 667, 686, 940, 1332, 1441, 1569
Zorlu, Fatin Rüştü 1270,1646, 1647, 1652, 1663, 1696
Zülfü Bey (Diyarbakır Milletvekili) 516, 517, 523, 524,534, 538, 557, 604, 624, 625, 634, 635, 637, 644, 684, 693
Zülüflü İsmail Paşa 70, 704, 705
Zürich 1608, 1673, 1697
Zürih Anlaşması 1725, 1726
Zweymer, Dr. Samuel 198, 200

Fotoğraflar

Not: Eserin ilk basımında yeralan fotoğrafların açıklamaları italik olarak, sonradan eklenen fotoğrafların açıklamaları ise düz olarak dizilmiştir.

İstanbul'dan kaçarken bile, Padişahlık'tan ve Hilafet'ten vazgeçmediğini söyleyen son Padişah Vahdettin, firarından sonra Malta'da karaya çıkarken.

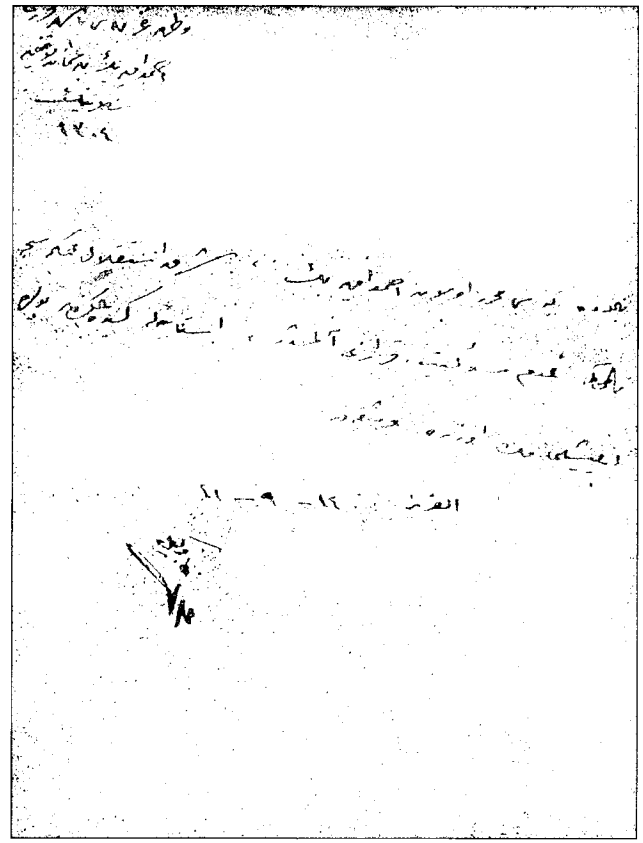
Sarayın sefahat ve perişanlığına dayanan ananelerine hiç bir zaman iltifat etmeyen bir hanedan üyesi olan Halife Abdülmecid Efendi kızı Neslişah Sultan'la.

Lozan Konferansı'na katılan heyetimizin reisi İsmet Paşa, konferans sırasında o zamanki Berlin büyükelçimiz Kemalettin Sami Paşa ile.

Vatan'da çıkan çirkin bir resmi yüzünden yağlı ip tehditleri savuran Ali Saip Bey'in yargıladığı gazeteciler toplu halde İstiklal Mahkemesi'nde.

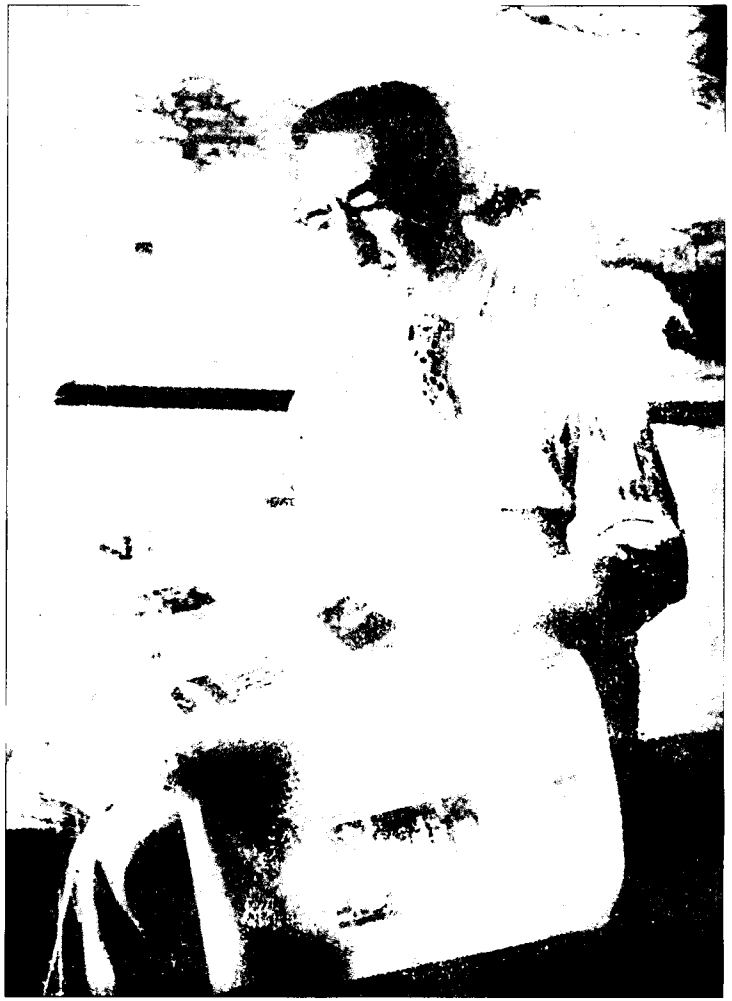
İstiklal Mahkemesi tarafından serbest dönmem için verilen yol belgesi.

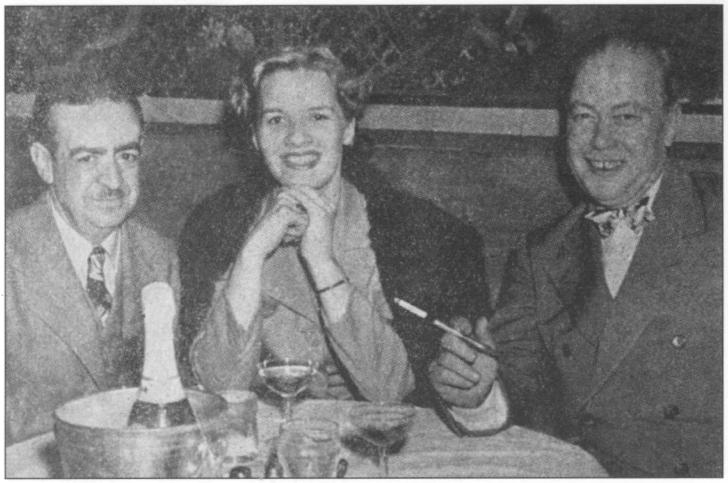
Müfterilerin cezalandırılmasıyla biten Muhittin Üstündağ davasında solumda oturan avukatım Nazmi Nuri ile.

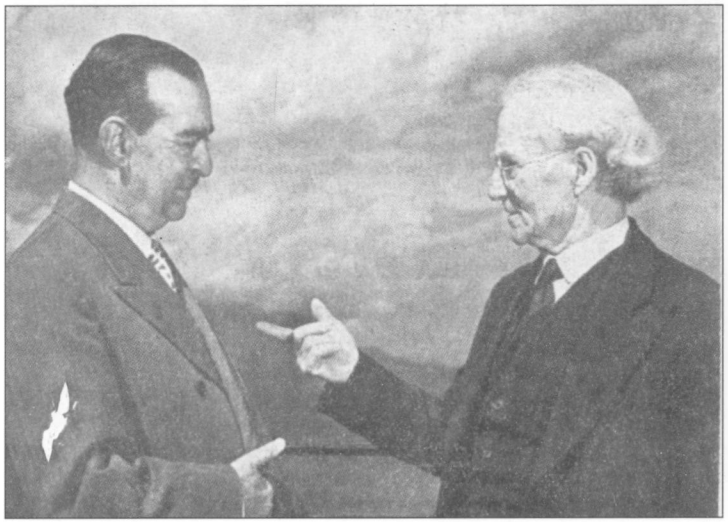
Amerika'ya giden gazeteci arkadaşlarımla birlikte Washington'da büyük elçimiz Münir Ertegün'ü ziyaretimizde.

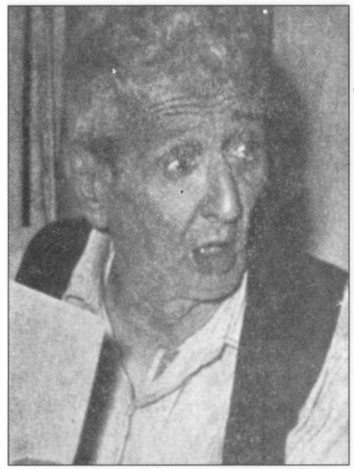
Vatan'ı çıkardığım ilk yıllarda hükümetin kısıtlamalarına karşı olduğum için Life dergisinde"Demokrat Türk gazetecisi" diye yayınlanan fotoğrafım.

Tek Parti savaşında uzun süre çarpıştığımız fakat sonradan gitmiş olduğumuz San Francisko'da çok ahbap olduğumuz Falih Rıfkı Atay'la birlikte.

Manevi silahlanmaya katılan ve eski bir komünist olan Tod Sloan.

İmzasıyla uyarılan bir yazıyı yalanlayan merhum Neyzen Tevfik.

Vatan'daki hisselerini bana devretmek isteyen dostum Ahmet Kara.

Bir Atina hatırası: Vedat Nedim Tör'le birlikte.

Hapishaneden kurtulmasına gayret ettiğim şair Nazım Hikmet.

DP müfettişliğinden ayrıldıktan sonra Samsun'da bir toplantı yapmaya girişen Osman Bölükbaşı.

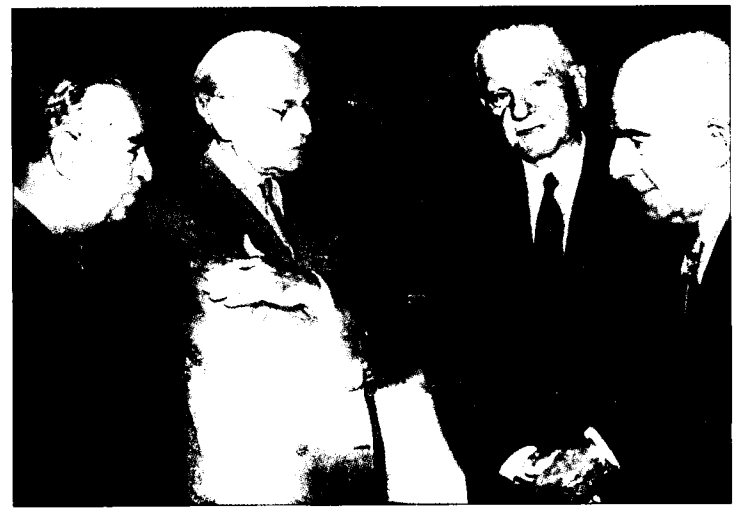
Dindar görünüp bir kumarhanede basılan Necip Fazıl Kısakürek.

Yeniden Türk vatandaşlığına geçerek Rum Patriği olan Athenagoras.

İsviçre Federal Hükümeti'nin resmi davetlisi olarak giden gazeteciler (soldan sağa) mihmandarımız, Ahmed Emin, Cihad Baban ve Nadir Nadi.

Hamdullah Suphi Tanrıöver, Ali Fuat Cebesoy ve Behiç Ergin, Vatan matbaasında toplu halde sohbet ederken .

Demokrat Parti'nin kurucusu olan "Dörtler" in beşincisi olduğum sırada Celal Bayar, Adnan Menderes ve Samet Ağaoğlu ile.

Adnan Menderes'le bir toplantıda.

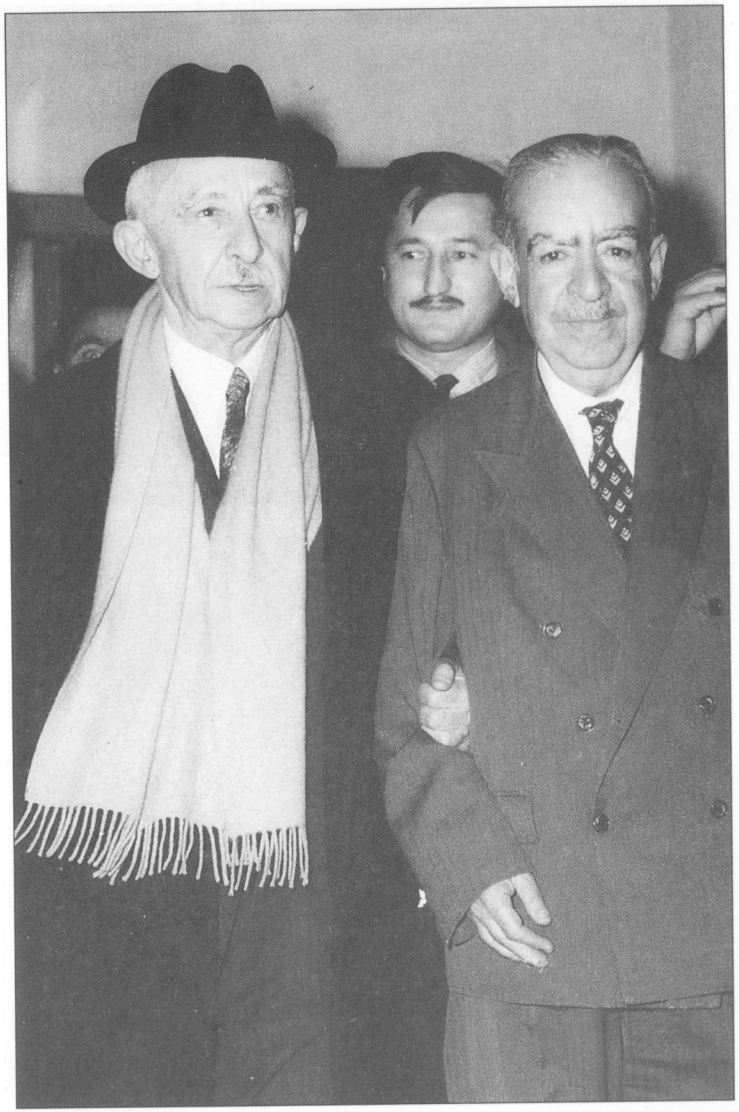
DP'nin kuruluş günlerinde: Celal Bayar'la.

DP'nin basına uyguladığı şiddet: Ahmed Emin ve Tunç Yalman mahkeme kapısında.

Önce muhalefet lideri, sonra Cumhurbaşkanı olan Celal Bayar'la.

Ahmed Emin Yalman ve İsmet İnönü.

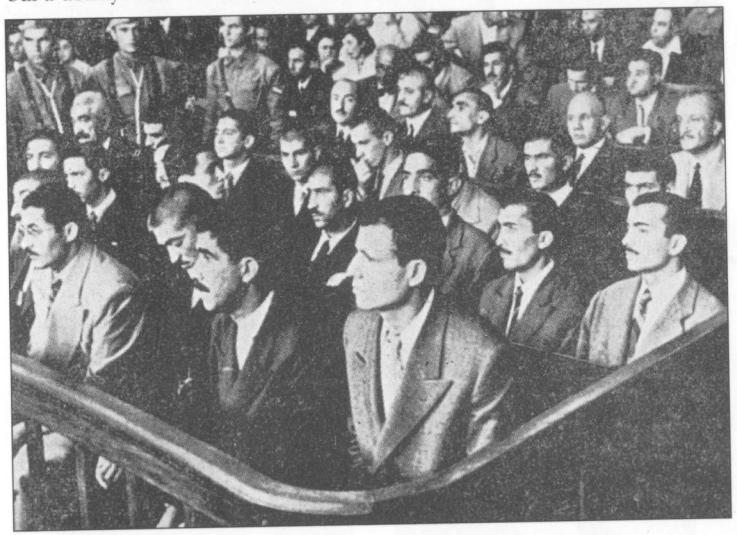
Aramızda "şal örtmek" konusunda çıkan tartışmalardan sonra dost olduğum Nihat Erim.

Ahmed Emin Yalman Malatya'da uğradığı saldırıdan sonra hastanede.

Ahmed Emin Yalman, Malatya'da uğradığı çirkin saldırıdan sonra İstanbul'a dönüyor.

Malatya suikasti sorumluları toplu halde mahkeme huzurunda.

7 Mart 1960 günü, mahkumiyetimi çekmek üzere gittiğim, Toptaşı Cezaevi kapısında.

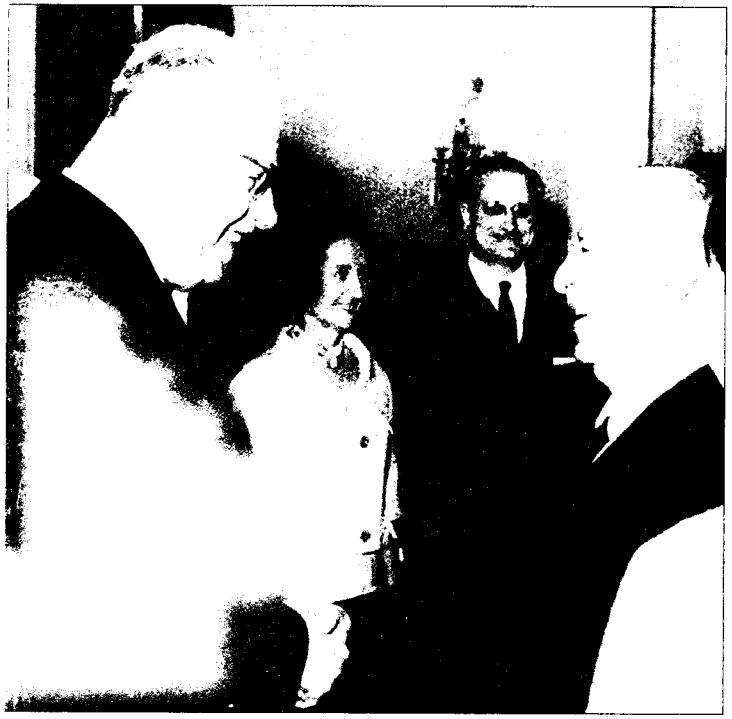
Cemal Gürsel'in yaptğı tarihi basın toplantısı.

Talat Aydemir

Avukat Burhan Apaydın

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ile.

1961 yılında koca kalemimle Vatan gazetesinden ayrılışım.

Üzerimde olgun, sabırlı ve ileri görüşlü bir insan etkisi bırakan Süleyman Demirel ile.

1965 yılında Kopenhag'da "Hürriyet'in Altın Kalemi"ni alırken.

Lütfü Kırdar ile.

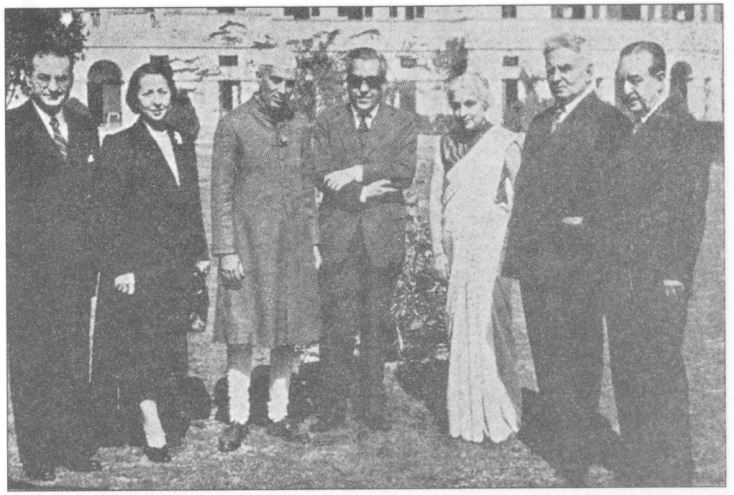
Fahrettin Kerim Gökay ile.

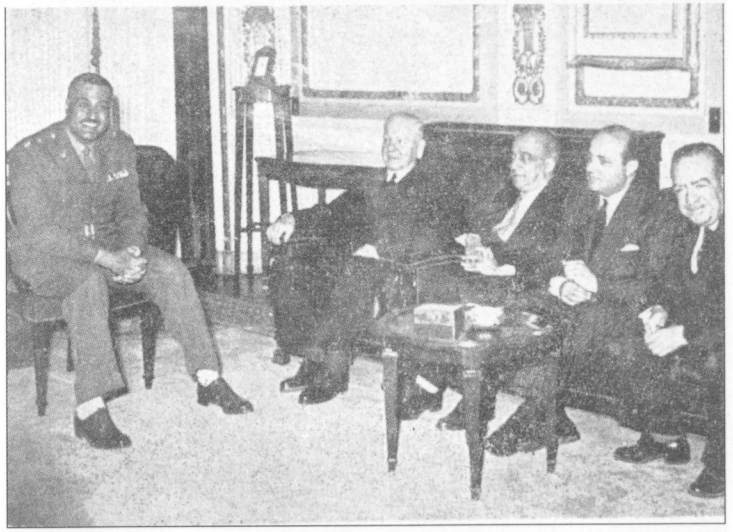
Dünya Gazete Sahipleri Federasyonu'nun ödülünü aldıktan sonra Danimarka Kraliçesi ile.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Dag Hammarskjold ile.

Hindistan'a giden Türk gazetecileri Nehru ile. Sağ başta Ahmed Emin Yalman.

Abdülnasır Türk Heyeti ile. (soldan sağa) Ali Fuat Cebesoy, Ali Naci Karacan, Kahire Sefirimiz Mahmut Dikerdem ve Ahmed Emin Yalman.

Formoza'da Çin Devlet Başkanı'nın eşi Bayan Çan Kay Şek ile.

Japonya seyahatimde gazeteciler kralı dostum Honda ile.

Bir Japonya hatırası.

Hollywood'da bir film stüdyosunu ziyaret (sağ baştaki Muzaffer Tema'dır).

Uzakdoğu dönüşü Tahran'da buluştuğum eşim Rezzan Emin Yalman Şahbanu Farah Pehlevi ile.

Haşim İşcan ile.

Ahmed Emin Yalman ve Rezzan Yalman.

Ahmed Emin Yalman hasta yatağında.

Ahmed Emin Yalman son yıllarında.

Bağımsızlık kazanılmış Lozan Anlaşması da imzalanmıştır. Devletin şekli konusundaki tartışmalar Cumhuriyet'in İlanı ile sonuçlanır. Genç Cumhuriyete yönelik birtakım kışkırtmaların en önemlilerinden biri Şeyh Said Ayaklanması'dır. Çoğulcu demokrasinin ilk ürünü olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile gazete ve dergiler Takrir-i Sükun Kanunu ile kapatılır. 2. Dünya Savaşı'nın sonuna dek sürecek CHP'nin tek parti hakimiyeti vardır.

Savaşın bitiminde başlayan DP muhalefeti, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden başarı ile çıkar. Ne var ki, 1960 yılına kadar sürecek DP iktidarı da bir tek parti hakimiyeti yaratmıştır ve kardeş kavgasına yol açacak bu durum 27 Mayıs 1960 Askeri İhtilali ile önlenir. DP yöneticileri ve milletvekilleri Yüksek Adalet Divanı'nca yargılanır. Yeni yapılan 1961 Anayasası geniş özgürlükler getirmiştir.

Bu olaylar içinde usta bir gazeteci Ahmed Emin Yalman, 1971 yılına kadar geçen olayları yorumlamaktadır.

ISBN 975-8065-04-1 (Takım)
ISBN 975-8065-06-8 (2.Cilt)

9 789758 065066